

TRÓCSÁNYI ZSOLT

HABSBURG-POLITIKA
ÉS
HABSBURG-KORMÁNYZAT
ERDÉLYBEN
1690—1740

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

TRÓCSÁNYI ZSOLT

HABSBURG-POLITIKA
ÉS
HABSBURG-KORMÁNYZAT
ERDÉLYBEN
1690—1740

*A Magyar Országos Levéltár
kiadványai III.*

Hatóság- és hivataltörténet 8.

A kötet folytatása a szerző e sorozatban megjelent korábbi művének, melyben Erdély központi kormányzatát tárgyalta 1690-ig. Most Erdély 1690—1740 közötti politikai történetét írta meg. A szerző nem kevesebbre vállalkozott, mint annak feltárására, hogy a kis ország, mely a 17. században nem egy tekintetben felhívta magára Európa figyelmét, hogyan illeszkedett be egy soknemzetiségű birodalomba.

A Habsburg Birodalom Európában elfoglalt helyének bemutatása után a bécsi főhatóságoknál és döntéselőkészítő szerveknél Erdély ügyében hozott döntésekkel foglalkozik, majd a három Habsburg-berendezkedés alatt működő, illetve kialakuló erdélyi kormányzések működését tekinti át.

A kötet, mely széles körű forrásanyagra, jórészt feltáratlan, a szerző által felkutatott és összegyűjtött levéltári anyagra épül, számos kérdést teljesen új megvilágításba helyez.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

HABSBERG-POLITIKA
ÉS HABSBERG-KORMÁNYZAT ERDÉLYBEN
1690—1740

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI

III.

HATÓSÁG- ÉS HIVATALTÖRTÉNET

8.

HABSBURG-POLITIKA
ÉS HABSBURG-KORMÁNYZAT
ERDÉLYBEN

1690—1740

Írta

TRÓCSÁNYI ZSOLT

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

TRÓCSÁNYI ZSOLT

HABSBURG-POLITIKA
ÉS HABSBURG-KORMÁNYZAT
ERDÉLYBEN
1690—1740

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

Szerkesztő
EMBER GYŐZŐ

ISBN 963 05 4767 8

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1988 · Trócsányi Zsolt jogutódai*

Printed in Hungary

BEVEZETÉS

Oswald Redlich, századunk első felének kiváló osztrák történésze, akire Alfons Hübnerrrel közös vállalkozásában¹ Ausztria 1700 és 1740 közti története megírásának feladata hárult, ezt a címet adta könyvének: „Das Werden einer Grossmacht”. A keleti Habsburg-ág birodalma nagyhatalommá lép elő a rastatti béke után. A történész valóban a felemelkedés bűvöletébe esik. „A legvirágzóbb merkantilizmus korában micsoda kilátások a kereskedelem nem is sejtett kiszélesítésére! Micsoda lehetőségek a legiparosodottabb országok, Belgium, Csehország, Szilézia, Milánó birtokában!”² A Habsburg-nagyhatalom idealizált képe kiegészíthető azzal a (feleslegesen szépített) ábrázolással, amit a dualizmus korának osztrák történetírása rajzolt Savoyai Jenő hadvezéri tevékenységéről, s azokkal a (megalapozatlan) állításokkal, amelyek időről időre felmelegedtek a Habsburg Birodalom jelentős ipari fejlődéséről az 1740 előtti évtizedekben.

Felesleges most bővebben fejtegetni azt a közismert tényt, hogy a keleti Habsburgok birodalma csak töredékeket tudott megmenteni a nyugati, a spanyol Habsburgok birodalmából a rastatti békében, s hogy az osztrák Habsburgok „nagyhatalma” így két nagyhatalom maradványa. Arról sem kell hosszabban beszélni, hogy ezt a maradék nagyhatalmat az 1730-as években, katonai vereségek sorozata után, jelentős területvesztések érik, hatalmi súlya is csökken az európai államrendszerben.

Arról talán már részletesebben kell szólnunk, amit századunk osztrák történetírásának két vezető egyénisége, Hugo Hantsch és Erich Zöllner összegezett erről a nagyhatalmi létről. Hantsch már „Die Entwicklung Österreich-Ungarns zur Grossmacht” című, 1933-ban megjelent munkájában³ felhívja a figyelmet arra, hogy a rastatti béke utáni Habsburg Birodalom „hatalmi körzet” (Machtbereich) szilárd politikai és gazdasági központ nélkül; belső erő nem tartotta össze Belgiumot, Milánót, Nápolyt, Cseh- és Magyarországot.⁴ Ausztria történetének nagy összefoglalásában⁵ a keleti Habsburg Birodalomnak a korabeli európai szövetségi rendszerekben elfoglalt helyzetéről nyilatkozik reális kritikával. Az 1701-i angol—holland—Habsburg szövetségről megállapítja, hogy Nagy-Britanniának kezdetől jelentős túlsúlya volt e szövetségben; az ő döntésétől függött, hogy egyáltalán lesz-e háború Spanyolországban és Németalföldön — s az is, hogy mikor kívánja befejezni a háborút.⁶ Azt is ő szögezte le: „Ez a nagyhatalom, amivé az ausztriai ház kifejlődött, nem volt független”, a tengeri hatalmaktól (Nagy-Britannia, Hollandia) függött.⁷ Zöllner pedig arról ír, hogy a tengeri hatalmak a

sorsdöntő pillanatokban (a rýswijki, utrechti és aacheni békekötésnél) befejezett tények elé állították a Habsburg Birodalmat.⁸

Abban az érdemben, hogy a keleti Habsburg Birodalomnak (Utrecht és Rastatt óta az *egyetlen* Habsburg Birodalomnak) az európai államrendszerben elfoglalt helyét reálisan jelöljék meg, mások is osztoztak Hantschsal és Zöllnerrel. Anélkül, hogy most fontossági sorrendet állapítanának meg, szóljunk Max Braubachról, aki a spanyol örökösödési háborúban folyósított subsidiumokról írt, reveláló erejű művében⁹ rendkívül alaposan tárta fel a tengeri hatalmak által a Habsburg Birodalomnak és szövetségeseinek kölcsön vagy egyszerűen hadfenntartási „segély” formájában folyósított pénzösszegek jelentőségét e háborúban (természetesen ismertetve a Franciaország által másoknak e célra tett kifizetéseket), nagyban hozzásegítve ezzel a tengeri hatalmak és a Habsburg Birodalom közti *tényleges* viszony megismeréséhez.¹⁰ De maga Oswald Redlich is hozzájárult ehhez, szigorú ténytisztelétével. Anélkül, hogy Savoyai Jenő érdemeit bármennyire is kisebbitette volna, elmondotta, hogy a höchstädti csata tulajdonképpeni vezénylő tábornoka az angol—holland—Habsburg-oldalon Marlborough, ő dönti el a csata sorsát (ami ismeretesen voltaképpen az egész háborút eldöntötte) a lovasságnak a centrumban való összevonásával és ennek a francia centrum elleni támadásával;¹¹ hogy 1706 tavaszán a háború főfrontján ismét csak Marlborough arat sikereket (ramillies-i győzelem);¹² hogy az 1709. szeptember 11-i, nagy jelentőségű malplaquet-i ütközetben Savoyai Jenő csak az egyik szárny parancsnoka.¹³ A savoyai herceg hadvezéri zsenialitása nem csökken — *tényleges* szerepe azonban a tengeri hatalmak és a Habsburg Birodalom valós viszonyának megfelelően alakul.

Valójában itt van hát egy közép- és kelet-közép-európai nagyhatalom, egyelőre jórészt katonai jelentőségű területgyarapodásokkal a karlócai és pozsareváci béke révén, a spanyol Habsburgok birodalma töredékeinek (bár gazdaságilag igen értékes töredékeinek) megmentésével a rastatti békében, függő helyzetben a tengeri hatalmaktól, belül egyelőre összeforratlanul. A helyzet bizonytalanságát csak fokozza az, hogy az uralkodóház nőágon kénytelen örökíteni a trónt, ami hosszantartó külpolitikai bonyodalmakat okoz már III. Károly életében. A Habsburg Birodalom, amelynek helye az 1680—1690-es évek európai háborúiban és a spanyol örökösödési háborúban a tengeri hatalmak oldalán van, azok fő szövetségese Franciaország hátában (ahogy XIV. Lajos is keresi a Habsburgok hátában — Magyarországon — és a Habsburg császár bizonytalan értékű fősege alatt álló Német Birodalomban a szövetségeseket), 1714 után nem utolsósorban a nőági öröklés nemzetközi elismertetésének kényszerétől motiválva keres újabb és újabb szövetségi kapcsolatokat az európai hatalmi rendszerben — váltakozó sikerrel. Az 1718-i „négyes szövetség” létrehozásakor (London, 1718. augusztus 2.) tulajdonképpen csak a Habsburgok és a spanyol Bourbonok közti viszony végleges rendezéséről van szó (III. Károly elismeri V. Fülöp spanyol királyságát, s lemond az utrechti békében annak jutottokról, a spanyol király pedig feladja igényét az olaszországi és belgiumi Habsburg-birtokokra, s visszaadja a Habsburg Birodalomnak az 1717-ben elfoglalt Szardíniát, amelyet az mindjárt el is cserél Sziciliára a savoyai herceggel, aki ennek folyományaképpen megkapja a szárd királyi címet), s

egyben a trónok megszilárdításáról (a szövetségesek nem fogadják be egymás lázadó alattvalóit, a császár elismeri az angliai trónöröklés rendjét, a szövetségesek segítyt adnak az angol uralkodónak trónkövetelők ellen).¹⁴ 1725-ben azonban a Habsburg-külpolitika, szerencsétlennek bizonyult húzással, maga szakítja le magát az angol—holland szövetségről, és (formailag az 1718-i „négyes szövetség” érintetlenül hagyásával) Spanyolországgal keres szorosabb kapcsolatot. Az 1725. április 30-i politikai szerződésben III. Károly megkapja a Pragmatica Sanctio megerősítését és garanciáját V. Fülöptől, ennek fejében odaigéri neki (trónüresedés esetén) a már 1718-ban a spanyol uralkodóház tagjainak kilátásba helyezett Parmán és Piacenzán kívül Toscanát is, s egyben jószolgálatait kínálja fel Gibraltár és Minorca visszaszerzésére Spanyolországnak. A szerződés kölcsönös védelmi szerződés jellegű. Még kihívóbb a tengeri hatalmakkal szemben az 1725. május 1-jén megkötött kereskedelmi szerződés, amely a Habsburg Birodalom világkereskedelmi ambícióinak nyitna utat: Spanyolország elismeri az Ostendei Kereskedelmi Társaságot, védelmet biztosít neki, s azt, hogy császári alattvalók szabadon kereskedhetnek spanyol területen az Ostendei Kereskedelmi Társaság áruival. A kereskedelmi szerződés legveszélyesebb pontja azonban Spanyolországnak az az engedménye, hogy ott és *gyarmatain* a Habsburg-alattvalók ugyanazokkal a kereskedelmi privilégiumokkal élhetnek, amiket az angol és holland kereskedők élveznek.¹⁵ A válasz a kihívásra nem sokat várta magára. A párizsi négyhatalmi szerződés két aláírója, Anglia (s vele Hannover) és Franciaország, továbbá a növekvő külpolitikai súlyú Poroszország 1725. szeptember 3-án Herrenhausenben kölcsönös segélynyújtási szerződést köt.¹⁶ A Habsburgok és Spanyolország erre még szorosabbra fűzik szövetségüket. 1725. november 5-i újabb szerződésük kölcsönös támogatást írt elő francia-, törökellenes vagy bárki más ellen folytatott háborúban. Spanyolország támogatást ígér a Habsburgoknak a császár- és lengyel királyválasztáson (s bizonyos kisebb területi kérdésekben), III. Károly pedig V. Fülöp két fiának igéri leányait. Egyben leszögezik, hogy a Habsburg-területek sohasem egyesíthetők Francia- vagy Spanyolországgal, Habsburg főhercegnő vagy spanyol királyi hercegnő nem mehet férjhez francia királyhoz, vagy egyáltalán francia Bourbonhoz.¹⁷ A Habsburg—spanyol szövetségi lánc 1726-ban kiegészül az európai politikában ez idő tájt szerephez jutó Oroszországgal: 1726. augusztus 6-án a Habsburgok kölcsönös segélynyújtási szerződést kötnek vele.¹⁸ Ez a szövetségi rendszer, amelyet Európa két másodrendű nagyhatalma és egy feltörőben lévő, egyelőre periferiális hatalom köt, s amely nem kevéssé irritálja Európa *elsőrendű* nagyhatalmait, Angliát, Franciaországot (Hollandiát is), pár év alatt látványosan omlik össze. Spanyolország, a szövetség súlyának alapos túlbecsülésével, 1726 végén ostrom alá veszi Gibraltárt, a Spanyolországban élő trónkövetelő Stuart akcióba akar lépni. A másik hatalmi csoportosulás előbb a világkereskedelem kérdésében üt vissza. Az 1727. május 31-i párizsi szerződés arra kényszeríti a Habsburg Birodalmat, hogy függessze fel az Ostendei Társaság tevékenységét s egyáltalán a Habsburg-németalföldi keleti kereskedelmet. A tengeri hatalmak és Franciaország kereskedelmi előjogai helyreállnak a spanyol és nyugat-indiai kereskedelemben.¹⁹ Minthogy pedig Soissons-ban eredménytelenül folynak a

béketárgyalások Anglia, Franciaország, a Habsburg Birodalom és Spanyolország közt, a Habsburgok jónak látják eltávolodni Spanyolországtól. 1728 decemberében, a Poroszországgal kötött berlini szerződésben, gyakorlatilag elejtik az 1725. november 5-i Habsburg—spanyol szerződésnek a III. Károly leányai és V. Fülöp fiai közti házasságra vonatkozó részét. A szerződésben ti. a porosz uralkodó (annak fejében, hogy a császár lemond Berg hercegségre vonatkozó jogairól) maga és utódai nevében garantálja a Pragmatica Sanctiót, s ígéretet tesz rá, hogy a császárválasztáson III. Károly trónörökösének férjére szavaz, *ha az régi német birodalmi fejedelmi családból származik*. Ezek után csak a Habsburg—spanyol szerződés teljes felbontása van hátra, ami az 1729. november 9-i sevillai szerződéssel történik meg (ezt Spanyolország, Franciaország és Anglia köti, Hollandia utólag csatlakozik hozzá). A Habsburg világkereskedelmi ambíciók letörése most véglegessé válik: Spanyolország visszavonja a Habsburgoknak 1725-ben juttatott kereskedelmi kiváltságokat, megegyezés születik az Ostendei Társaság teljes megszüntetésének kikényszerítéséről. A Habsburgok által trónüresedés esetén a spanyol uralkodóháznak ígért Parmába és Toscanába pedig a megegyezés értelmében Spanyolország 6 ezer katonát küldhet.²⁰ A Habsburg Birodalom tehát 1729-ben ott áll az egyetlen orosz szövetséggel, Nyugat-Európában elszigetelődve (csak Poroszországnak a Pragmatica Sanctiót elismerő lépésével s ígéretével a császárválasztásnál való támogatásra). Az elszigetelődést legalább a Pragmatica Sanctio vonatkozásaiban enyhíti az ún. II. bécsi szerződés (1731. március 16.) a császár és II. György angol király (és hannoveri választó) közt, amelyben a brit uralkodó garantálja a Habsburg-trónöröklési házitörvényt, annak fejében, hogy III. Károly feladja a németalföldi—kelet-indiai kereskedelmet, s hozzájárul spanyol csapatok küldéséhez Toscana, Parma és *Piacenza* váraiba. A szerződés titkos cikkelyei azonban kimondják, hogy Anglia (és Hollandia) garanciája a Pragmatica Sanctióhoz megszűnik, ha III. Károly trónörököse Bourbonhoz vagy olyan uralkodóhoz megy férjhez, aki jelentős területeket csatolna a Habsburg Birodalomhoz. A szerződéshez 1731. július 22-én csatlakozik Spanyolország, 1732. február 23-án pedig Hollandia is.²¹ A Pragmatica Sanctio nemzetközi garanciátsága így eléggé széles körű — az osztrák örökösödési háborúban derül majd ki, hogy ez mit ér. Arról pedig (amellett természetesen a Habsburg Birodalom pénzügyi és jórészt ebből folyó katonai állapotáról is), hogy a Birodalom helye mi az európai hatalmi rendszerben, az 1730-as évek veszített háborúi tanúskodnak.

A II. Ágost lengyel király halála (1733. február 1.) után kitört lengyel trónöröklési háborúban a Habsburg Birodalom szövetségese csak Oroszország és Poroszország (Anglia, amely kezdetben szintén Frigyes Ágost szász választó lengyel királyságát támogatja, nem avatkozik be), a másik oldalon Franciaország, Spanyolország és a Szárd Királyság áll. Gyakorlatilag azonban az egyik oldalon a Habsburg Birodalom viseli a háború összes terheit (csak annak lezárásához segít hozzá az orosz csapatok megérkezése és az angol beavatkozás veszélye). Az eredmény: a Habsburg Birodalom elveszti Nápolyt és Sziciliát, csak Milánót tartja meg (s megkapja hozzá Parmát és Piacenzát). Toscanára Lotharingiai Ferenc, Mária Terézia leendő férje kap öröklési jogot — ennek fejében lemond

Lotharingiáról és Barról a franciapárti lengyel király, Leszczyński javára, aki viszont visszalép a lengyel trónról. Az olaszországi veszteségeikért az egyedüli kárpótlás a Habsburg Birodalom számára a Pragmatica Sanctio elismerése Franciaország részéről.²²

Ugyanilyen veszteségekkel zárul a korszak utolsó, 1737—1739-i török háborúja, amit a Habsburg Birodalom Oroszországgal szövetségben vív. A Birodalom elveszti szávántúli területeit és Olténiát (Ő- és Új-Orsovával együtt), miközben Oroszország némi sikert ér el az 1711-ben török kézre került Azov semlegesítésével.²³

Ez hát a Habsburg Birodalom európai hatalmi státusa III. Károly halálakor: külpolitikai elszigetelődés (a mérsékelt gyakorlati jelentőségű orosz szövetségtől eltekintve), a Pragmatica Sanctio (rövidesen korlátozott értékűnek bizonyuló) elismertetése Európa számottevő országaiban — s az 1710-es évek nagyhatalmi fényt jelentő területnyereségei legnagyobb részének elvesztésével, világkereskedelmi ambícióinak feladásával. Mindezt természetesen nem lehet a Habsburg birodalmi vezető elit külpolitikai ügytelenségének betudni — bár ennek is volt benne szerepe. A kérdés egészének ismeretéhez, az előbbiekhöz hasonló vázlatossággal, át kell tekintenünk a Birodalom belső viszonyait is.

A Birodalom súlyát, az előbbieken ismertetett külpolitikai tényezőkön kívül, saját *katonai* apparátusa kell hogy jelentse; ezt az apparátust pedig a Birodalom gazdasági erőforrásainak kell fenntartania. (A fenntartáshoz, ismertetendő módon, hozzájárulnak külső kölcsönök is, ezek biztosítékai azonban belső állami jövedelmek.) E gazdasági erőforrások megítélésében nem kevés vitás kérdés adódik.

Vegyük elsőnek azoknak a kiváló (vagy legalábbis érdemes) szellemeknek a tevékenységét, akiknek elméleti (és gyakorlati) munkásságában a történetírás (a magyar történetírást is ideértve) a Birodalom új gazdaságpolitikai koncepcióját szokta keresni (nem egy tekintetben joggal, de még ilyenkor sem ritkán leegyszerűsítve). A három nagy kameralistáról: Becherről, Schröderről és Hörnigk-ről beszélünk; három elütő egyéniségről, eltérő képességekről (a zseni Becher mellett Schröder csak kiváló tehetség, Hörnigk Schröderhez sem ér fel), eltérő koncepciókról. Tulajdonképpen csak a talaj közös, amelyben teóriák és gyakorlati kezdeményezéseik (ideig-óráig, vagy évtizedekkel később hozva gyümölcsüket) meggyökerezhetnek: a Habsburg Birodalom pénzügyi nyomorúsága. Az államháztartás már az 1670-es években állandóan deficites. Előbb kormányzati intézkedések tesznek kísérletet a megoldásra (török adó, kényszerkölcsönök, fogyasztási adók, kísérletek a vagyoni helyzet szerinti adózásra stb.); ezek a lépések azonban többnyire megghiúsulnak a rendek ellenállásán. Így nyílik tér kalandorjavaslatokra (kincskeresők, alkimisták), s velük együtt (nemegyszer velük egybemosódva) valódi, értékes reformjavaslatokra.²⁴

Ebből a talajból nőnek ki a nagy kameralisták is. Joachim Becher közülük a (szükségszerűen „szabálytalan”) zseni: teoretikus, természettudós, diplomata, gazdaságpolitikus, vállalkozó — s közben ugyanolyan ábrándok kergetője, mint a csak ábrándozók, fantaszták. Mint ahogy a 17. század végi—18. század eleji

Habsburg Birodalom két vezető államférfia (Strattmann és Seilern), ő is a Rajnavidékről került a Habsburg Birodalom központjába. Apja speyeri protestáns lelkész, ő maga katolikus hitre tért; autodidaktaként, még húszas éveiben²⁵ orvosprofesszor Mainzban, majd a bajor választó háziorvosa, 1665-ben Bécsben bajor követ. Innen kezdődik bécsi vállalkozásainak sora, bár 1668-ban, összetűzve Sinzendorff udvari kamaraelnökkel, négy évre visszatér Münchenbe. 1676-ban hagyja el végleg Bécsset, császári biztosként utazva a Német Birodalomba.²⁶

Ettől a rendkívül sokoldalú szellemtől olyan „mellékes” teljesítmények is tellettek, mint a flogiszton-elmélet megalapozása²⁷ vagy a burgonya meghonosítása a Habsburg Birodalomban;²⁸ bennünket most elsősorban gazdaságpolitikai koncepciója és vállalkozásai érdekelnek. Koncepciójához, amelyet Hugo Hantsch alappal jellemez merkantilistának,²⁹ Hollandiát választja eszményképül.³⁰ Autark gazdaságot kíván látni a Német Birodalomban, hatékony védvámrendszerrel,³¹ a behozatalnak és a hazai iparnak a piac szükségletei szerinti szabályozásával. A hazai ipar fellendítését a manufaktúraipar létrehozása szolgálná.³² A kereskedelem legyen szabad; a kereskedelmi magánmonopóliumokat rossz szemmel nézi.³³ Történelmi tapasztalatok alapján vallja a külföldi iparosok betelepítésének hasznát.³⁴ Az ipari munkaerő biztosításának eszközei közt megjelenik az ő koncepciójában is a korai kapitalizmus nemzetközileg használatos intézménye: a dologház. Ugyanakkor azonban (ez ismét szellemének kitünősége mellett szól) fontos összefüggéseket fedez fel a modern technika és az emberi munkaerő kiszorítása, ill. pótlása közt.³⁵ A modern ipari-kereskedelmi koncepció szerves része a gyarmatosítási program, erős német nacionalizmussal társulva.³⁶ Az már a kialakulatlan gazdasági feltételek között koncepciókat szülő lánghelmének szinte törvényszerűsége, hogy ezek a nagy fontosságú gondolatok nemegyszer az alkímistákéhoz és más kalandorokéhoz hasonló ötletekkel együtt jelennek meg munkáiban.³⁷

Becher azonban a gazdasági és gazdaságpolitikai gyakorlat embere is a Habsburg Birodalomban — jó egy évtizedig rendkívüli hatással. Bécsi évei kezdetén tesz javaslatot egy kommerciális kormány szerv³⁸ létrehozására. A minta itt Franciaország; ott 1664-től működik a Conseil de Commerce. A Habsburg Birodalom Consilium Commercialéja 1666-ban meg is alakul (Ludwig Sinzendorff udvari kamaraelnök vezetése alatt; tanácsosi rangban maga Becher is tagja). Ez a szerv azonban már kezdetben sem folytat igazán aktív tevékenységet,³⁹ s a továbbiakban is kevés eredményt tud felmutatni.⁴⁰ Becher azonban ekkor még töretlen energiával megy tovább. Az ő érdeme 1667-ben annak a kiváltságos selyempipari és -kereskedelmi társaságnak a létrehozása, amely Sinzendorff walpersdorffi birtokán alapít selyemmanufaktúrát. Ez aztán a törökellenes felszabadító háborúk alatt bukik meg — de ebben feltehetően szerepet játszott Sinzendorff csúfos megválása a kamaraelnöki tisztségtől és rövidesen bekövetkező halála. Becher kezdeményezésére jön létre 1671-ben a bécsi dologház, amelyben koldusokat, vándor mesterlegényeket és csavargókat fognak munkára; holland kárpitósárut, edényeket, festéket, posztót, selymet, vasárukat, velencei üveget

állítanak itt elő; cukorfinomítója is van. Ennek az intézménynek is Bécs ostroma vet véget — de voltaképpen már előbb tönkrement.⁴¹

Mindez még távolról sem meríti ki e zseniális elme gazdaságpolitikai produktumait. Tervez ő osztrák nemzeti bankot, amelynek tőkéje ne hadi- vagy luxuscélokot szolgáljon, hanem az ipar és kereskedelem fejlesztését, államkincstárat (Reichschatz) bizonyos új adókból az állam rendkívüli kiadásainak fedezésére, javasolja az olaszországi „Montes pietatis” utánzását, uralkodói „Münz- und Wechselbank”-ot a hazai érték diszagiójának az uralkodó számára való elnyerésére. Vitás, hogy van-e szerepe az osztrák Keleti Kereskedelmi Társaság létrehozásában⁴² — ez a Társaság is a török háború következtében szűnik meg. De mindenképpen az ő terve egy Nyugati Kereskedelmi Társaság felállítása, amely a Duna—Majna—Rajna vonalán, ill. az adriai kikötőkből kiinduló tengeri utakon kereskednék, cseh gyapjúárut, sziléziai lenvásznat, vasat, acélt, rezet és higanyt exportálna, gyarmatarut, csipkét, más textiliákat, gyémántot, de elsősorban hadianyagot hozna be. E tervből semmi sem válik valóra.⁴³

S mindebből mi marad meg a török háború utánra? A manufaktúrák (a bécsi dologház, a walpersdorfi selyemmanufaktúra) megbuknak és elpusztulnak, a Keleti Kereskedelmi Társaság megszűnik, a Nyugati Kereskedelmi Társaság meg sem alakul, a banktervek meghiúsulnak, a Consilium Commerciale alig működik, 1710-ben újjá kell szervezni — Becher zsenijének termékei sziklára esett magok csupán.

Nem jár nála jobban javaslaival Wilhelm Schröder sem. Gothai tisztviselő fia, Habsburg-hivatalnok; eléggé szerény rangban, a Szepesti Kamara tanácsosaként hal meg 1688-ban.⁴⁴ Elméleti főművének, a „Fürstliche Schatz- und Rentenkammer”-nek a kézírata valószínűleg közvetlenül 1683 után születik; 1686-ban jelenik meg.⁴⁵ A vállalkozó Becherrel szemben ő a hivatalnok; számára az államhatalom gazdaságbefolyásoló szerepe a döntő. Az elméleti kiindulópont nála az uralkodó abszolút hatalma,⁴⁶ az uralkodó boldogsága pedig alattvalói jóléte, akiket mint családtya gyermekeit kormányoz⁴⁷ — különös a patriarchalizmus és abszolutizmus fogalomvilágának e keveredése. A további következtetésekben azonban Schröder teljesen modern szellem — ha nem is Becherhez fogható zseni, de éppen összefogottságával, megoldási javaslatainak gyakorlatiasságával, rendszerességével imponáló. Ő is (Hörnigk-hez hasonlóan, akinek művére hivatkozik is) rendkívüli lehetőségeket lát a Habsburg Birodalom felemelkedésére.⁴⁸ A gyakorlat-hoz közelítve azonban csak három biztos emelőjét látja az ország meggazdagodásának: a bányászatot, az arany- és ezüstválasztást — s ezzel egy sorban említve a nem nemes fémek átváltoztatását arannyá-ezüstté — s végül a commerciumot.⁴⁹ Válasszuk le egyelőre gondolatvilágáról az alkímiát.

Gyakorlati javaslatainak ismertetését a kincstári igazgatás reformjának tervével kell kezdenünk. A kamarai tisztviselő Schröder károsnak tartja az uralkodói jövedelmek jelenlegi kamarai kezelésének módját. Két külön kollégium kezébe adná a kincstári ügyeket. Az egyik (Kamara elnevezés alatt) a bevételek és kiadások egyszerű adminisztrációját intéznék; a másik kizárólag kincstári vonatkozású reformjavaslatokkal foglalkoznék.⁵⁰ Ebben az utóbbi kollégiumban a legjelesebb szaktekintélyeket kellene tömöríteni. Ezt a testületet függetleníteni kellene a

Ministerialkonferenztől,⁵¹ s a „summum et absolutum collegium” jogkörével kell felruházni. Ülnökeinek magas fizetést kell adni, hogy működésük során ne önnön érdekeiket keressék.⁵²

Határozott merkantilista arculata van Schröder iparfejlesztési programjának. Növelni kell a kézművesek számát. Az iparosok maguk is hozzanak létre Verlagekat, hogy ne szoruljanak idegen Verlegerekre. Az ipar termékeit végső feldolgozásuk előtt ne vigyék ki az országból. Olyan nyersanyagokat ne engedjenek külföldre, amelyeket más országok szoktak feldolgozni, de a Habsburg Birodalomban szerzik be őket.⁵³ Manufaktúráház tervét dolgozza ki.⁵⁴ Dolgoház létesítése is szerepel javaslataiban.⁵⁵ Ami az ő sajátos szellemi többlete ebben a kérdéskörben, azt az iparigazgatásra és iparstatisztikára vonatkozó reformjavaslatai teszik. Javasolja, hogy az uralkodó készíttesse el a kézművesek és termékeik kimutatását.⁵⁶ Ehhez az iparnyilvántartáshoz és -igazgatáshoz egy „manufactur-amt” lenne szükséges, amelyet Schröder határozottan elkülönítene a Commercialia-igazgatástól.⁵⁷ A céhrendszernek éles ellensége.⁵⁸

Ami a kereskedelmet illeti, Schröder *kereskedőellenes* (valamiféle szükséges rossznak tartja őket),⁵⁹ de nem *kereskedelemellenes*. A kereskedelem szabadságának híve, megszüntetné az ezt korlátozó monopóliumokat, korlátozná a kereskedelmi kiváltságokat. Ismét csak hivatalnokszemléletéből következik, hogy a kereskedelem növelésének számos kormányzati eszközt sorolja fel (a vámok és a kamatláb alacsonyan való megállapítása, pontos kereskedelmi bírászkodás, a postaszolgálat jó rendje, megfelelő vámkimutatások, amelyekből az uralkodó tájékozódhat az ország gazdasági helyzetéről).⁶⁰

Bank létrehozását Schröder is javasolja.⁶¹ Hivatalnok-attitűdjét e kérdésben is tetten érjük: hitelstatisztikákat látna szükségesnek.⁶²

Becherhez hasonlóan az ő gondolatvilágában is megjelenik a német nacionalizmus.⁶³

S ahogy zseniális kortársánál, úgy nála is találkozunk a gondolkodás egyenlenségeivel. Schröder rendkívül fegyelmezett agya a „Fürstliche Schatz- und Rentenkammer”-ben is néhol az alkímia útjaira csúszik⁶⁴ — s ráadásul a nagy jelentőségű műhöz függeléket csatol „Nothwendige Unterricht vom Goldmachen” címmel.

Kormányzati reformjavaslataiból korábban semmi nem valósul meg. A birodalmi főtisztviselők, udvari kormányhatóságok féltékenysége eleve lehetetlenné teszi egy olyan „summum et absolutum collegium” létrehozását, amit ő szükségesnek tart. Az ipar- és kereskedelemstatisztikák rendszeressé válására még közel egy évszázadot várni kell a Habsburg Birodalomban. A manufactur-amt a 18. század derekának—második felének commercium-igazgatási szerveiben valósul meg, változott formában.

A harmadik jeles kameralista, Hörnigk szintén nem Habsburg birodalmi születésű: mainzi. Spinola de Rojas püspök jószágkormányzója, Becher sógora.⁶⁵ Ha Bechernél és Schrödernél egyfajta korai *német* nacionalizmussal találkozunk, akkor Hörnigk öntudata valami különleges „Habsburg birodalmi nacionalizmus”, a Hantsch-i „Machtbereich” állampolgárának a nacionalizmus összes jégeit viselő

tudata. Könyvének címe is „Österreich über Alles, wann es nur will”.⁶⁶ De munkájának szövegében is számos helyen fellelhető ennek a különleges nacionalizmusnak a megnyilvánulásai.⁶⁷ Az ő merkantilizmusa kifejezetten a *gazdasági függetlenség* más országoktól.⁶⁸ Szellemnek távolról sem oly önálló, mint Becher vagy akárcsak Schröder is; a vállalkozó és a hivatalnok mellett ő a *népszerűsítő*, az *agitátor*. Ha nála azzal a merkantilista alapelvvel találkozunk, hogy az országon belül található azon javak, amelyeket nem nyers formában használnak fel, magában az országban dolgozandók fel, akkor így jellemzi az eredményt: kétszeres-háromszoros-tízszeres-húszszoros-százszoros érték áll elő!⁶⁹ Ugyanilyen agitációs hív fesszít híres (és annyiszor félreértett) előadását a Habsburg Birodalom természeti kincseiről: arany, ezüst nemcsak Magyarországon, Csehországon, Tirolban és Sziléziában található, hanem a Birodalom minden részében; s Ausztriában, Stájerországban, Sziléziában bőven van, Magyarországon⁷⁰ pedig annyi, hogy csak onnan fedezni lehetne a Habsburg Birodalom szükségletének két-háromszorosát (!). Élelmiszer nemcsak elég terem a Birodalomban, de felesleg is van, különösen Magyarországon. Itt következnek a híres sorok arról, hogy Magyarországon évente kétszer lehet aratni a búzát, a fű majdnem belepi a legelő tehenet (ami még akkor is igen erős túlzás, ha számolunk azzal, hogy a marha nem volt nagytestű), a Felső-Tisza vizének összetétele: kétharmad rész víz, egyharmad rész hal (!), „így . . . Magyarország igazi kenyér-, zsír- és húsbánya”. S így megy ez a felsorolás tovább a ruházati alapanyagokon, az építőanyagokon, a nem nemes fémeken, a salétromon stb. át egészen a lótenyésztésig.⁷¹ Hörnigk szerint a Birodalom csak luxusárukban szenved hiányt (tengeri halban, fűszerben, gyarmatárúkbán, prémekben, finom bőrökben, bizonyos drága textíliákban, porcelánban, drágakövekben, gyöngyökben) s egy-két olyan dologban, mint a pamut vagy a gyógyszerek.⁷² A Birodalom (általa hirdetett) gazdagságának és (általa is elismert) gyengeségének ellentétéből következik, hogy azt rosszul kormányozzák.⁷³ A reformot *magától az uralkodótól* várja; az udvari körök legalábbis egy részével kapcsolatban kételyei vannak: azok rokoni vagy üzleti kapcsolatban állnak az általa gyűlölt, mert reformellenesnek tartott kereskedőkkel, vagy nincsenek megfelelő képességeik egy ilyen feladat ellátására, vagy túl vannak terhelve munkával és az udvari élet kötelezettségeivel (de hatalmi féltékenységből nem engedik át másoknak e területeket) — s vannak olyanok is (a célzás itt félreérthetetlenül a volt kamaraelnökre, Sinzendorffra történik), akik saját malmukra vezetnék a vizet.⁷⁴ A megoldás: protekcionista iparpolitika.⁷⁵ A céhrendszert, amelynek bajait jól látja, fellazítaná: olyan iparágakban, amelyek csak akkor honosodnak meg a Birodalomban, legalábbis addig ne szervezzenek céheket, míg ezek az iparok nem kezdenek virágozni.⁷⁶ A textilipari Verlegereket pedig 3-6-9-12 hónapos áruhitellel támogatná.⁷⁷ Az általános iparfejlesztési koncepción belül van Hörnigk-nek területi iparfejlesztési koncepciója is, amely a Birodalom egyes országaiban és tartományaiban *már meglévő* iparágakra épít (lenipar: Krajna, Felső-Ausztria, Morva-, Csehország, különösen Szilézia; selyemipar: Ausztria; finomposztó-, selyem- és gyapjúanyaggyártás: Bécs stb.).⁷⁸ *Magyarország hiányzik ebből a területi ipari koncepcióból.* Igyekezünk reálisan

értékelné a jelenséget: Hörnigk a *meglevő adottságokra* akar építeni, s nem kérhetjük számon rajta, hogy megfelelő tapasztalatok nélkül nem tudja felmérni: milyen hátrányos helyzetbe kerül egy *csak* agrárország egy ilyen munkamegosztásban. Azok, akik számára a 18. században sorozatosan, kézikönyvként adták ki művét, már rendelkezettek bizonyos ilyen tapasztalatokkal. A naiv jóindulattal teli Hörnigk-et nem kívánjuk megtenni a Habsburg-gazdaságpolitika időnként jelentkező diszkriminációs irányzatainak ösévé.

A gazdaság igazgatásának modernizálásában Hörnigk nem megy el addig, ameddig Schröder. Elképzelhetőnek tartja azt is, hogy az Udvari Kamarától független *Commercialia*-igazgatást hozzanak létre (udvari kollégiumot, majd területi szerveket is az egyes országokban), de azt is, hogy az Udvari Kamara elnökének legfelsőbb igazgatása alatt hagyják e szerveket.⁷⁹

Hörnigk reformjavasolatainak egyelőre ugyanaz a sorsa, mint a másik két jeles kameralistáé. Hármuk imponáló teoretikusi és vállalkozói tevékenysége azonban alkalmas volt arra, hogy mintegy eltakarja a korszak iránt érdeklődő szemelől a Habsburg Birodalom gazdasági valóságát.

Az a manufaktúraipar, amely oly fontos szerepet játszik mindhármuk koncepciójában, s amely körül Becher (és Schröder) a gyakorlatban buzgólkodott is, kézenfekvő okokból nagyon lassan kap lábra a Habsburg Birodalomban. A textilmanufaktúrák már a 17. század első felében jelentkeznek a Habsburg Birodalomban; ezeknek azonban az 1660-as években már nyoma sem marad.⁸⁰ 1666-ban alapítja meg Sinzendorff udvari kamaraelnök (Becher szellemi támogatásával) walpersdorfeinödi selyemmanufaktúráját, amelyben cérnázó, selyemfestőde, harisnyaszövőde és később fonoda is működik. 1682-re azonban ez a vállalkozás megbukik.⁸¹ Hasonló sorsra jut (már jelzett okokból) a bécsi dologház. Az 1660–1670-es évek ausztriai manufaktúraalapításaiból egyetlen vállalkozás lett hosszú életű: a linzi posztómanufaktúra, amelyet 1672-ben alapítanak.⁸² A következő alsó-ausztriai manufaktúraalapítás Bratti selyemmanufaktúrája (legkésőbb 1697-ben a Schottentor előtti szegényházban, valószínűleg Sinzendorff egykori manufaktúrájának munkásaival).⁸³ Két másik olasz vállalkozó 1701-ben nyer engedélyt az alsó-ausztriai Neuhausban tükörmanufaktúra alapítására; ez 1709-ben kezd működni. A további alapítások már a rastatti béke utáni időszakra esnek. 1717-ben Dunant genfi tafotakészítő, előnyös feltételektől vonzva, Bécsbe telepszik át manufaktúrájával. 1718-ban alapít Du Paquier porcelánmanufaktúrát Bécsben. A második osztrák Keleti Kereskedelmi Társaság alapítása 1722-ben a schwechati pamutmanufaktúra.⁸⁴ A néhány éves nekilendülést ismét a lassúbbodás követi. Csak két érdemi alapítás ismeretes: Hengstberger bécsi manufaktúrája arany- és ezüstholmik gyártására (1727)⁸⁵ és Bécs városának papírmánufaktúrája Rannersdorfban.⁸⁶ 1740-ig összesen négy manufaktúra Bécsben és három Alsó-Ausztriában (igaz, hogy köztük a jelentős schwechati pamutüzemmel): ezt a képet mutatja a Birodalomnak az a része, amelyben a legtöbb manufaktúra működik. Ami a többi osztrák tartományt illeti, ott van a már említett linzi posztómanufaktúra és Grácban egy barchet-manufaktúra.⁸⁷ Néhány jelentős posztómanufaktúra jön létre Csehországban: az ossegi, amelyet 1697-ben alapítanak, 15 szövőszékkel;

idegenből odakerült szakemberek irányításával dolgozik. 1723-ban 300-nál több olyan munkása van, akiknek ez az egyetlen megélhetési forrása. 1732-ben már 450 bér munkással működik; ekkor már saját lerakata van Prágában, onnan Morva-, Magyar- és Stájerországgal kereskedik.⁸⁸ Prágai tőkésekkel fogódzva jön létre 1710-ben Jan B. Fremmrich plánicei posztómanufaktúrája; az 1720-as években 200 takács dolgozik benne.⁸⁹ 1715-i alapítású a Waldsteinek oberleutensdorfi (Horné Litvinov) posztómanufaktúrája. Kezdetben holland, majd angol szakemberek irányítják itt a munkát. Finomposztó gyártására rendezkednek be. Fejlett munkamegosztást alakítanak ki (45 műveletre bontják a termelési folyamatot; egy munkás csak egyféle műveletet ismer). 1728-ban 391 munkással dolgozik az üzem (bizonytalan, hogy e számba beletartoznak-e a gyermekmunkások), ezenkívül bedolgozók is vannak.⁹⁰ Három nagyobb, fejlettebb posztómanufaktúrán túl szórt manufaktúrák sora dolgozik a csehországi lenszövő iparban; a házi fonás és szövés termékeit faktorok vásárolják fel, tőlük a termékek egy része valódi manufaktúrákhoz kerül, amelyek a fehéritést és finomítást végzik.⁹¹

Egy-egy nagyobb textilmanufaktúra Alsó- és Felső-Ausztriában, egy barchetmanufaktúra Grácban, 3 nagyobb posztómanufaktúra Csehországban, néhány luxusáru-manufaktúra Bécsben és Alsó-Ausztriában, meg Bécs városa papírmanufaktúrája (s ezen túl szórt manufaktúrák a cseh lenszövő iparban s talán egyébütt is) — ez a Birodalom lajtántúli részének manufaktúraipara a 18. század első négy évtizedében; ez bizony nem az, amelyről a kameralisták álmodoztak, s amire az 1660-as évek hirtelen fellendülése után számíthatna a szemlélő. Okok keresését most nem tartjuk feladatunknak; csak a jelenségeket rögzítjük.

Nagyjából hasonló képet kapunk a korszak Habsburg birodalmi külkereskedelmi vállalkozásairól is. Becherről szólva már említettük az 1667-ben alakult Keleti Kereskedelmi Társaságot. Ez sziléziai textiliák, stájer vasárak, ún. nürnbergi áruk kivitelére rendezkedett be, s jórészt luxusárak (perzsa pamut- és selyemárak, nyersselyem, teveszőr), továbbá bőr behozatalával kívánt foglalkozni, tevékenysége központjába azonban rövidesen a magyarországi marhakereskedelem került, évi 30 ezer marha felhajtására kapott monopóliumot. A társaság működését 1683-tól a török háború tette lehetetlenné.⁹²

Az újrakezdésre csak Rastatt után kerülhetett sor — akkor azonban több irányban is. A spanyol Habsburgok birtokaiból Németalföld a Habsburg Birodalomnak jutván, a Birodalom atlanti-óceáni kikötőkre tett szert; mód nyílik akár Becher gyarmatosítási álmainak megvalósítására is, nem utolsósorban Habsburg-Németalföld erőteljes polgárságának támogatásával. A tartomány ideiglenes kormányzata már 1714-ben ad pátenseket a keleti kereskedelemre; ebben a németalföldi kereskedők sikereket is érnek el. Ez adja az alapot Castillonnak, a kormányzat kereskedelmi referensének arra, hogy 1716-ban tervezetet készítsen Ostende kikötőjének további kiépítésére és tengerentúli ellátási támpontok létesítésére. (Maga Savoyai Jenő, ekkor Németalföld kormányzója is meglehetősen óvatossággal fogadja a kereskedelem fejlesztésével foglalkozó javaslatokat, bár az eredmények meggyőzik e kereskedelem szükségességéről. Maga azonban nem kezdeményez, s megfontolásai elsősorban külpolitikaiak — jó viszony tartása a

tengeri hatalmakkal.⁹³ 1772-ben létrejön az Ostendei Kereskedelmi Társaság; az alapítók Jakab-párti angol emigránsok, holland és Habsburg-németalföldi vállalkozók. A Habsburg uralkodó a jövedelmek 6%-át köti ki az államkincstár számára.⁹⁴ A Társaság, Castillon javaslatának megfelelően, faktoriákat létesít Elő-India keleti partján (Szadapatnam — 1719, Banki Bazar — 1720); Kantonban is van lerakata.⁹⁵ Az Ostendei Társaság működését segítené elő a korábbiakban már ismertetett 1725. május 1-jei spanyol—Habsburg kereskedelmi szerződés is. A konfrontáció elkerülhetetlen a tengeri hatalmakkal és Franciaországgal; az Ostendei Társaság működését előbb (1727) fel kell függeszteni, majd (1731) végleg fel kell adni. Vele együtt hosszú időre el lehet temetni a gyarmatosítási álmokat is.

Valamivel több sikerrel járt a második Keleti Kereskedelmi Társaság tevékenysége — s ami ehhez kapcsolódik. Még az 1710-es évek török háborúja alatt, 1717-ben történik az első kezdeményezés: III. Károly 1717. július 2-i pátense az adriai hajózás minden ország számára szabad voltáról⁹⁶. Iván Erceg joggal minősíti ezt Velence adriai monopolhelyezete aláaknázásának. Az adriai kikötők és a pozsereváci békével együtt kötött Habsburg—török kereskedelmi szerződés az alapjai az újabb keleti kereskedelmi vállalkozásnak. Az adriai kereskedelem megerősítését 1719-ben előbb Trieszt és Fiume szabad kikötővé nyilvánítása célozza (az 1719. március 18-i uralkodói rendelkezéssel),⁹⁷ majd további engedmények a Triesztbe érkező külföldi kereskedőknek (az 1719. december 19-i pátenssel).⁹⁸ 1730-ban két ízben történik könnyítés a két kikötőváros kereskedelmén.⁹⁹ Az 1718-ban magántőkével, a Wiener Stadtbank hiteleivel létrejött és lottóvállalkozásokra is támaszkodó új Keleti Kereskedelmi Társaság¹⁰⁰ a két adriai kikötőből kiindulva Spanyolországgal, Portugáliával és Észak-Afrika országaival kereskedik (támaszpontjai Livorno és a dél-itáliai kikötővárosok) — Velence aktív ellenzésével.¹⁰¹ A Török Birodalom irányában folytatott kereskedelemben Belgrád és Konstantinápoly kap jelentős szerepet, itt vannak a Társaságnak lerakatai. A konkurencia viszont nagyon erős.¹⁰² A Társaság jelentős manufaktúraalapító és -fenntartó tevékenységet folytat. Fiumében 1721-ben gyertya-, 1722-ben harisnya- és kötélmanufaktúrát alapít. Az ő alapítása a schwechati pamutáru-manufaktúra. 1722-ben megveszi a linzi posztómanufaktúrát.¹⁰³ A Társaság végül is egy lottóvállalkozás csődjébe bukik bele¹⁰⁴ (ez nem egyedi eset a korai kapitalizmus vállalkozásainál), — sikereinek határait azonban még fellendülése időszakában is a velencei és a görög verseny (és a Habsburg—spanyol szövetség felbomlása) szabta meg. Az osztrák iparfejlődés szerencséjére legalábbis a schwechati és linzi manufaktúra túlélte a bukást. Trieszt kereskedelmi fontossága is tartósnak bizonyult.

Ezek a modern ipari, ill. külkereskedelmi vállalkozások azonban, a néhány, hosszabb időre életképesnek bizonyult manufaktúrától eltekintve, rövid életűek. S ez az érthetően bukdácsolva meginduló gazdasági fejlődés távolról sem hoz olyan gyümölcsöket, amelyeket a kiváló kameralisták vártak tőlük. Eközben pedig a Birodalom pénzügyi terhei nőnek; a hadsereg fenntartása, az állandó háborúskodások közepette, roppant összegeket visz el, a császári udvar kiadásai sem kicsinyek (az egyébként igen jó képességű I. József időnként szinte esztelenül szórja a pénzt), az államapparátus nem katonai része is jócskán emészt fel a jövedelmekből, a

Birodalom országainak adóképesége is véges (bár Erdélyre vonatkozó konkrét elemzéseinkben látni fogjuk: milyen irreálisan messze vannak a teljesítőképesség határai). Marad hát megoldásnak az államadósságok politikája.

Az államadósságok rohamos növekedése már az 1683—1699-i törökellenes háború idején megindul. A Habsburg Birodalom jövedelmei nem elegendők a hadakozás, az udvartartás és a kormányzat költségeire.¹⁰⁵ Az államadósságok összege 1701-ben 22 millió forint,¹⁰⁶ 1711-ben 48 853 056 forint, továbbá az ún. „ócseh” adósságok (kb. 22 millió forint) és a lombardiai katonai adósságok (2 093 607 forint).¹⁰⁷ Az összeg 1740-re már túlhaladja a 100 millió forintot.¹⁰⁸

Nem látjuk feladatunknak, hogy a Habsburg Birodalom által felvett külső (elsősorban angol és holland) kölcsönökről részletes ismertetést adjunk. A belső kölcsönökről (elsősorban az 1703 és 1714 közötti időszakból) rendelkezésre álló kép azonban a Habsburg Birodalom *hatalmi struktúrájának* ismeretéhez is tanulságos.¹⁰⁹

A hitelezők egyik fő csoportja a bécsi kiváltságolt zsidó grémium tagjai. Közülük a legnagyobb hitelező a grémium ekkori feje, Simson Wertheimer bankár.

Wertheimer ismert hitelezései:

1704: bizonynyal jelentős részt kell vállalnia a bécsi grémiumhoz tartozó 6 személyre és 5 magyarországi, kincstári védelem alatt álló zsidó személyre kivetett 205 ezer forintos kényszerkölcsönből.

1705: 100 000 forint
1707: 77 000 forint
1708: 675 082 forint 43 krajcár
1709: 479 875 forint
1710: 785 000 forint
1711: 755 000 forint ¹¹⁰
1712: 300 000 forint
<hr/>
3 171 957 forint 43 krajcár

(továbbá az 1704-i kényszerkölcsönből ráeső rész és a császárkoronázáskor esetleg nyújtott rendkívüli hitelek).

1720 táján a Wertheimer-cégnek 6 000 000 forint követelése van a kincstárral szemben.¹¹¹

A bécsi zsidó grémium Wertheimer-csoportjának többi tagjai¹¹² nem szerepelnek magas tételekkel az államkincstárnak való hitelezésben.

Az *Emanuel Oppenheimer*-csoport vezetője viszonylag szerényebb összegekkel szerepel:

1706: 90 000 forint
1707: 90 000 forint
1710: 170 000 forint
<hr/>
350 000 forint ¹¹³

Jelentősebb összegek hitelezői a csoport többi tagjai:

Samuel (Semle) Moyses (a pfalzi választó hadifaktora):

1709 előtt:	306 666 forint
1709:	100 000 forint
1711:	100 000 forint
1713:	150 000 forint
	<hr/>
	656 666 forint

Abraham Ulm:

1708:	150 000 forint
1709:	79 312 forint
	<hr/>
	229 312 forint

Ulm és Sinzheim közös hitele:

1712: 200 000 forint

Sinzheim és Jakob Isaak közös hitele:

1713: 200 000 forint

Az Emanuel Oppenheimer-csoport tagjai által nyújtott hitelek együttvéve is csak kb. a felét teszik ki az egyetlen Simson Wertheimer-bankház ilyen hiteleinek.

A *Hirschl*-csoportból csak vezetőjük szerepel jelentősebb hitelekkel:

1705:	50 000 forint
1708:	188 000 forint
1710:	100 000 forint
	<hr/>
	338 000 forint

Talán nem tartozott a grémiumhoz *Leffmann Behrens* hannoveri udvari faktor, aki 1708 előtt 435 871 forintot, 1708-ban 200 000 forintot, összesen 635 871 forintot hitelezett.

Mintogy itt csak a nagyobb tételeket hitelezőket és hiteleik összegeit sorolhatjuk fel, nincs értelme összegezésnek. A bécsi zsidó bankházak által 1698 és 1739 között a Habsburg Birodalomnak hitelezett összegeket Heinrich Schnee (s nyomán Brigitte Holl) 78 millió forintra teszi, amihez még 3-4 millió forint élésszállításokban és kölcsönközvetítésekben megnyilvánuló összeg számítandó.¹¹⁴

A hitelezők egy további fő csoportját alkotják a Habsburg Birodalom más bankházai. Itt ismét csak a legnagyobb hiteleket ismertetjük.

Schreyvogel bankár hitelei:

1704:	100 000 forint
1705:	503 604 forint 43 krajcár
1706:	990 000 forint
1709:	80 000 forint
1712:	100 000 forint
	<hr/>

1 773 604 forint 43 krajcár

A Gaun—Zankoni-bankház hitelei:

1704:	150 000 forint
1705:	910 000 forint
1708:	80 000 forint
1710:	50 000 forint
1711:	1 695 000 forint ¹¹⁵
1713:	100 000 forint
1714:	200 000 forint
	<hr/>
	3 185 000 forint

A Gaun—Zankoni-cég és a Bartholotti család (az alábbiakban foglalkozunk majd velük) 1712-ben együtt 1 451 000 forintot hitelez az államkincstárnak.

Nagyobb tételű hitel (400 000 forint) az, amit 1713-ban egy bankárcsoport, a *Palm testvérek, a Zuana-örökösök, Wenzel és Zinesi, ill. Hillebrand és Isenflamm* nyújt a Birodalomnak.

A nagy hitelezők közé számít a *bécsi városi bank* (Wiener Stadtbank):

1706:	300 000 forint
1707:	1 500 000 forint

1712-ben Bécs városa a Wiener Stadtbank útján hitelez 200 000 forintot.

Nagy összegű hitelekkel szerepelnek az osztrák és cseh arisztokrácia egyes tagjai is. Itt csak a legjelentősebb összegekkel szereplőket soroljuk fel:

Hermann Jakob Czernin 1703-ban 1 200 000 forintot hitelez; örököseinek gyámjai 1710-ben újabb 600 000-et, 1713-ban 200 000-et.

Johann Adam Liechtenstein 1705-ben 150 000 forintot kölcsönöz, 1710-ben pedig jó 500 000-et.¹¹⁶

Adam Franz Schwarzenberg 1705-ben 100 000 forintot hitelez, 1710-ben 50 000-et, 1711-ben 500 000-et.

Przehorsowsky 1703-ban 400 000 forint kölcsönt ad az államkincstárnak.

Wenzel Stenberg cseh udvari marsall 1703-ban 300 000 forinttal járul hozzá a Birodalom hadfenntartási gondjainak enyhítéséhez.

Különleges jelenség a litvániai születésű gr. *Gilgud*, aki 1703-ban és 1707-ben 207 000 forint kölcsönt nyújt (bár itt inkább zálogbirtokszerzésről van szó), 1710-ben pedig 50 000-et.

Norbert Kinsky 1705-ben 200 000 forinttal szerepel a hitelt nyújtók között.

Különleges esetnek számít maga *Gundaker Starhemberg*, 1703 júniusától az Udvari Kamara elnöke. Ő már a 17. század utolsó éveiben is évente több mint 300 000 forintot hitelez az államkincstárnak,¹¹⁷ a spanyol örökösödési háború alatt pedig szintén nem szűkmarkú. 1704 végén az általa a kincstárnak nyújtott hitelek összege 475 961 forint 4 ½ krajcár (ezek után 43 385 forint 7 krajcár kamatkövetelése van). Az nyilván összefügg udvari kamaraelnöki tisztségével, hogy ezt az összeget (bár 1705-ben újabb 89 900 forintot hitelez) 1706 végére 395 201 forint 4 ½ krajcár tőke- és 6767 forint kamatkövetelésre tudja csökkenteni.¹¹⁸ A továbbiakban is

nyújt hiteleket az államkincstárnak: 1708-ban 72 103 forint 20 krajcárt, 1710-ben 40 400 forintot.

Gundaker Starhemberg az osztrák magyarisztokrácia tagja, egyben a Birodalom kincstári igazgatásának feje — mintegy átmeneti jelenség a magyarisztokráta hitelezők és azon *kincstári* (vagy hadélelmezési) *főtisztviselők* között, akik szintén az államkincstár nagy hitelezői közé tartoznak.

Első helyen említsük közöttük a *Bartholotti* testvéreket: Johann Baptista Bartholottit, az alsó-ausztriai sóhivatal vezetőjét és testvérét, a hadi fizetőmestert. Az előbbi hitelei:

1703:	150 000 forint
1705:	150 000 forint
1706:	66 000 forint
1708:	200 000 forint
1709:	50 000 forint
1711:	50 000 forint
1712:	94 000 forint
1714:	161 803 forint 33 krajcár
	<hr/>
	921 803 forint 33 krajcár

A *hadi fizetőmester Bartholotti* hitelei szerényebbek, bár nem jelentéktelenek:

1706:	60 000 forint
1709:	130 000 forint
1713:	150 000 forint
	<hr/>
	340 000 forint

Jelentős összegekkel szerepelnek még az alábbi kincstári főtisztviselők:

Neydhardt sziléziai kamaraelnök 1705-ben 150 000 forintot hitelez, 1707-ben 41 000-et.

Az *alsó-ausztriai kamaraelnök* 1705-ben 150 000 forint hitelt nyújt.

Wisend udvari fizetőmester összesen 141 479 forintot kölcsönöz.

Hilleprand von Prandau udvari kamarai tanácsos, akinek nevével még sokszor fogunk találkozni, 1707-ben 50 000, 1713-ban 60 000 forintot ad kölcsön az államkincstárnak.

A nádori-erdélyi sókereskedésből ismert *Vorster* udvari kamarai tanácsos összesen 100 000 forinttal szerepel a hitelezők listáján.

Az állam hitelezőinek ebből a csoportjából legfeljebb a *Bartholotti* család lenne jelentős, ha a kérdésnek nem volna egy másik oldala — e hitelnyújtások nemegyszer írásban rögzített feltételei. Johann Baptista Bartholotti 1703-ban azzal nyújtja jelentős összegű hitelét, hogy az alsó-ausztriai sóhivatali tisztség családjában örökletes lesz. A *Bartholottiak* 1712-ben is szerepelnek ilyen vonatkozásban: mikor Gundaker Starhemberg előbb csak 500 000 forintot kíván felvenni tőlük az Udvari Kamara számára, a Gaun—Zankoni—*Bartholotti*-csoport ezt azzal a feltétellel

nyújtja, hogy a császár erősítse meg Gaunt *udvari kamarai tanácsosi*, a már említett két Bartholotti testvért alsó-ausztriai sóhivatal vezetői, illetve hadi fizetőmesteri tisztében, a harmadik Bartholotti testvért pedig *udvari kamarai tanácsosságában*. Ezek a bankárcsaládok szinte megfigyelőként vagy éppen képviselőként tartják egy-egy tagjukat a Habsburg Birodalom kincstári igazgatásának vezető testületében. Nemcsak ők: a Palm bankárcsalád egyik tagja, David Palm szintén udvari kamarai tanácsos. Ugyanez áll a Zuana bankárcsaládra is. Folytatván a sort: Neydhardt sziléziai kamaraelnök megerősítésének ára 150 000 forintos kölcsöne volt. Azokban az esetekben, amikor erről nem tudunk tényszerűen (Hilleprand von Prandau, Wisend, Vorster, Zuana), szintén feltételezhető legalábbis a hivatali pozíció megerősítésére való törekvés az államkincstárnak való hitelezésnél. S ez így megy alacsonyabb szinteken, le olyan pár ezer forintos kölcsönzésekre, mint az 1710-es évek nagy kincstári szakemberéé, Bernhard Georg Mikosché, aki 1709-ben 8000 forintos kamatmentes kölcsönrel vásárolja meg a Cseh Kamara tanácsosságát,¹¹⁹ hogy onnan aztán üstököszerű gyorsasággal emelkedjék az általa elérhető legmagasabb hivatali rangokig, báróságig, majd grófságig, és 1714—1715-ben az egyik fő eszköze legyen Gundaker Starhemberg megbuktatásának. De maga Gundaker Starhemberg sem áll kívül ezen a körön. Mikor 1700-ban vita tárgya az Udvari Kamara elnöki tisztének betöltése (Gundaker Starhemberg 1698 augusztusától alelnöki rangban vezeti e hatóságot), egy névtelen emlékirat azzal érvelt Starhemberg mellett, hogy már évek óta évi jó 300 000 forintot hitelez az államkincstárnak, s elnökként is többet tudna kölcsönözni, mint a másik elnökjelölt, a szintén arisztokrata Salaburg.¹²⁰ 1700 decemberében a Birodalom vezető elitjének agastyánjai, élükön Harrachhal, keresztülviszik ugyan Salaburg kinevezését, de 1703 júniusában már Gundaker Starhemberg az udvari kamaraelnök, a „fiatalok” (40 körüliek) pártjának egyik exponenseként, de talán akkortájt nyújtott (ismertetett) hitelei segítségével is.

Gundaker Starhembergről most a nem kamarai főtisztiségeket viselő nagyarisztokrata hitelezőkre térve Hermann Jakob Czernin, 1703-i óriási kölcsönével, Csehország egyik főméltóságát, a fővágrófságot vásárolja meg. Adam Franz Schwarzenberg 1711-ben az udvari főistállómesteri tisztség elnyerésére szánja a félmillió forintos összeget.

Méltóságok, közvetlenül vagy (mint az udvari kamarai tanácsosságok) közvetve jövedelmező főtisztiségek gyakran nem is leplezett adása-vétele folyik itt (csak a bécsi kiváltságos zsidó grémium tagjai és más zsidó bankárok maradnak ki ebből, nem lévén hivatalképesek).

A belső hitelezők csoportjainak egyike sem bírt túlsúllyal az 1703—1714. években. A Gaun—Zankoni-bankház és Schreyvogel hitelei (az előbbihez hozzászámítva most 1712-i, a Bartholotti testvérekkel együtt nyújtott közel másfél milliós összegű kölcsönöket is) együtt jó 6,3 millió forintot tesznek ki, a kiváltságos bécsi zsidó grémiumé és a hozzájuk számítható Leffmann Behrenséi kb. 6,1 milliót. Jóval mögöttük áll, de még nagyon jelentős összeggel a Wiener Stadtbank (2 millió forint). Az egyes nagyarisztokrata hitelezők között már nincsenek olyan üzleti kapcsolatok, mint a vezető bankár csoportok között, de csak a legnagyobb

hitelezők által nyújtott kölcsönök összege is meghaladja a 4 millió forintot. A kincstári (és más) főtisztviselők csoportjából csak a Bartholottiak igazán erősek, együtt kb. 1,25 millió forintos hitelükkel (és az 1712-i Gaun—Zankoni—Bartholotti-hitelben való részesedésükkel).

Ezeknek a hiteleknek *egy része* természetesen visszafizetésre kerül már az 1703—1714-i időszakban. Gundaker Starhembergnél említettük is ezt; de Czernin 1703-i óriási kölcsönének is kis híján kétharmada vissza van fizetve 1711-ben. Anélkül, hogy pontos képünk lenne ezekről a visszafizetésekről, feltételezhetjük, hogy a legfontosabb belső hitelezők által ebben az időszakban nyújtott kb. 20 milliós hitelnek mintegy 40-50%-a vissza van fizetve 1714-ben. Ez viszont egyértelmű azzal, hogy az államadóságoknak (az ún. „ócseh” adóságokat nem számítva) 1701—1711-i kb. 27 millió forintos növekedése (továbbá az „ócseh” adóságok nem ismert mértékű emelkedése) nem elsősorban a belső hitelek következménye, hanem a külső (főleg angol—holland) kölcsönöké. A Habsburg Birodalom helyzete nemcsak a nemzetközi politika területén függ a tengeri hatalmak politikájától, hanem pénzügyi vonatkozásban is ez országok pénzügyi politikájától és bankházaitól.

Ezt a birodalmat a munkánkban tárgyalt korszak jó egy évtizedében jórészt aggyastyánok kormányozzák, rutinnal, de már kevés mozgékonyssággal. I. Lipót uralkodásának utolsó éveiben a 40 év körüli államférfiak csoportja (Savoyai Jenő, Wratislaw cseh alkancellár, az ifjabb Sinzendorff, Gundaker Starhemberg) áttöri ezt a széteső frontot; a Birodalom kormányzata most tetterős, koncepciózus vezetők kezébe kerül — hogy aztán már egy évtizeden belül megkezdődjék és a továbbiakban egyre erősödjék a szétesés: Wratislaw fiatalon meghal, Savoyai Jenő és Gundaker Starhemberg elhidegül egymástól (Savoyai Jenő 1714—1715-ben semmit sem tesz Starhemberg udvari kamaraelnöki pozíciójának megvédésére), a továbbiakban a herceg és Sinzendorff kerül szembe egymással. Udvari csoportriválizálásokon (nemegyszer intrikákon) keresztül viszi a Birodalom kormányzatának terhét (gyakran bukdácsolva) a meglehetősen szűk vezető garnitúra — az igazi haktatók azonban nem ezek, hanem a Habsburg Birodalom függősége a tengeri hatalmaktól, majd (a spanyol—orosz szövetségi terveket követő külpolitikai vereségek után) külpolitikai elszigetelődése, s a Birodalom belső pénzügyi és ebből következő katonai gyengesége. Mindehhez szubjektív tényezőként hozzájárul a vezető garnitúra elöregedése: Savoyai Jenő, Sinzendorff, Gundaker Starhemberg az 1730-as években 70-en túli, vagy legalábbis 70-hez közeledő aggyastyánok — majdnem abban a korban, mint 1703 táji ellenfeleik. A vezető tekintélyek árnyékában nem nő fel — *nem tud felnőni* — tehetséges fiatal apparátus. Savoyai Jenő kreatúráiról, egykori fiatal tisztjeiről az 1730-as évek veszített háborúiban derül ki, hogy nívóban mennyivel alatta állnak mesterüknek; a Birodalom kamarai apparátusában az 1730-as években is van *néhány* igen tehetséges és nagy tapasztalatú pénzügyi szakember (ha nem is Becher szabású zsenik, vagy legalább Mikosch méretű kormányzati reformerek, de azért kitűnő kapacitások, több évtizedes gyakorlattal), de sokkal kevesebb, mint ahányra a Habsburg Birodalom nem egyszerű szerkezetű és (említettük) gyenge lábon álló pénzügyeinek jobb karba tételére szükség volna.

Ebbe a másodrendű, megkérdőjelezhető stabilitású nagyhatalomba tagolódik bele gyakorlatilag 1690-ben, nemzetközi jogilag 1699-ben Kelet-Közép-Európának egy, az előző másfél évszázadban néha szorosabb, többnyire azonban laza török függésben élő, inkább *viszonylag önállónak*, mint *függőnek* minősíthető kis állama: Erdély. Erről a betagolódásról, annak különböző aspektusairól és szakaszairól szól munkánk.

Könyvünk három nagyobb részre tagolódik: az első a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis tevékenységét mutatja be. A második a (többek között Erdély ügyében is illetékes) katonai-kincstári udvari bizottság, a Subdelegatio (Commissio) Neoaquistica tevékenységének elsősorban erdélyi vonatkozásait ábrázolja. A harmadik (önmagában is több szakaszra tagoló) főrészt a Habsburg Birodalom *szorosabban vett erdélyi* berendezkedésével foglalkozik.

Le kell itt szögezünk: Erdély központi kormányzatának katonai és kincstári vonatkozásaival nemcsak a Subdelegatio (Commissio) Neoaquistica foglalkozott, hanem maga az Udvari Haditanács, ill. Udvari Kamara is. Ezek erdélyi hatáskörét azonban (az említett vegyes bizottság tevékenységén túlmenően) csak ott volt módunkban megfogni, ahol ez az erdélyi országos kincstári hatóságok, ill. ilyen funkciót ellátó különleges szervek és főtisztviselők (Thesaurarius, Cameratica Commissio, Oberproviandtcommissarius, cameralis repraesentans, Cameralis Directio) tevékenységéről leolvasható volt. A Consilium Bellicum, ill. az Udvari Kamara *teljes* erdélyi hatáskörét (vagy éppen ezeknek az említett szervek *egész* hatásköréhez való viszonyát) külön monográfiáknak kell majd tisztázni.

Ugyanigy ugyanilyen okokból nem foglalkozhatunk az erdélyi közigazgatás és igazságszolgáltatás közép- és alsó fokú szerveivel sem.

JEGYZETEK

¹ Hübner, Alfons—Redlich, Oswald: Geschichte Österreichs.

² Redlich: Ö 1700—1740. 128—129.

³ Finke, H.—Junker, H.—Schnürer, G.: Geschichte der führenden Völker. 15. kötet I. rész. Freiburg im Breisgau 1933.

⁴ I. m. 86.

⁵ Hantsch: GÖ.

⁶ Uo. II. 91.

⁷ Uo. II. 114.

⁸ Zöllner: GÖ 308.

⁹ Braubach, Max: Die Bedeutung der Subsidien für die Politik im spanischen Erbfolgekrieg. (Bücherei der Kultur und Geschichte. Hrsg. Haussmann, Sebastian. 29. k.) Bonn—Leipzig 1923.

¹⁰ A Braubach által adott *összképen* érdemben nem változtatnak Gustav Otruba gondos korrekciói sem (Otruba: ES 192—234.).

¹¹ Redlich: Ö 1700—1740. 42—43.

¹² Uo. 63.

¹³ Uo. 96.

¹⁴ Uo. 228—229.

¹⁵ Uo. 237—238.

¹⁶ Uo. 238.

¹⁷ Uo. 239.

¹⁸ Uo. 240.

¹⁹ Uo. 241—243.

²⁰ Uo. 244—246.

²¹ Uo. 248—249.

²² A lengyel trónöröklési háborúra l.: uo. 251—264. (Az előzetes békeszerződést 1735 októberében kötik meg Bécsben, a végleges francia—Habsburg békét 1738. november 18-án — ehhez csatlakozik 1739 elején a Szárd Királyság, Spanyolország, az újonnan létrejött Nápoly-szicíliai Királyság, Oroszország és Lengyelország.)

²³ Az 1737—1739-i török háborúra s az azt lezáró békekötésekre: uo. 273—292.

²⁴ A Habsburg-államháztartás bajaira, a kormányzati megoldási kísérletekre, továbbá a kalandorokra lásd Heinrich Srbik tanulmányát (Abenteurer am Hofe Kaisers Leopold I. — Alchemie, Technik, und Merkantilism. Archiv für Kulturgeschichte VIII, 1910. 52—71.).

²⁵ 1635-ben született.

²⁶ Életpályája e külső kereteire l.: Hassinger: WiZM 4—9.

²⁷ Srbik: i. m. 68.

²⁸ Srbik, Heinrich: Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Teresia. Wien—Leipzig 1907. 70—71.

²⁹ Hantsch: GÖ II. 68.

³⁰ Srbik: i. m. 71.

³¹ Már bécsi tevékenysége után publikált művében — Närrische Weissheit und Weise Narrheit, oder Ein Hundert (so Politische als Physicalische) Mechanische und Mercantilische Concepten und Propositionen. . . . Frankfurt 1683 — több ízben is kitér erre a kérdésre. Az ipari festőanyag-behozattal kapcsolatban arról ír, hogy iparpártolás helyett az ipar akadályoztatása uralkodván, az ipari tevékenység inkább hanyatlik, mint halad, s Németország a hollandoknak adja ki pénzét indigóért stb. (71—72.). Másutt arról beszél, hogy a külföldi áruk behozatalának tilalma a Német Birodalom megosztottsága miatt lehetetlen (71.). „Eközben . . . az idegenek, ilyen javak behozásával meggazdagodnak, mi pedig koldusbotra jutunk”. Hivatkozik rá, hogy „Tractatus Commerciorum” c. művében bebizonyította: a nemzetközi és természetjog szerinti dolog tartózkodni az idegen árukkal való kereskedelemről, s ez az egész világon gyakorlat (179—180.).

³² „Különbösen szándékom volt” — írja a „Närrische Weissheit”-ben (A. 1—2.) — „manufaktúrákat létesíteni a Német Birodalomban; s a francia ipari termékeket távol tartani onnan.”

³³ A „Närrische Weissheit”-ben (191. skk.) magánkereskedelmi monopóliumok bukásának egész sorát ismerteti (Neuville amsterdami fűszerelővásárlási joga, Reinier von der Schagen elővásárlási monopóliuma, Elers rajnai borkereskedelmi monopóliuma, Krafft bajorországi komlómonopóliuma), a gazdasági-erkölcsi tanulságok levonásával (még a vele egyidőben együttműködő Elerset is megrója rajnai borkereskedelmi monopóliumterve miatt: az élelemjű ember, „de más a gyakorlat, mint a spekuláció”).

³⁴ Elemzi annak hatását (uo. 11.), hogy a spanyolok a németalföldi szabadságharc alatt Brüggeből elüldözik a kézműveseket. Erzsébet angol királynő befogadta őket, de brüggei menekültek teremtették meg a Rajna-vidék gyapjúiparát is. Spanyolországban pedig, mikor az ezeknek és Hollandiának engedte át a gyapjúipart, Saragossa és más városok elnéptelenedtek.

³⁵ Nem javasolja — írja (uo. 15—16.) —, hogy olyan eszközöket találjanak fel, amelyekkel embereket takarítanak meg, vagy ezek megélhetését rövidítik meg — de azt sem, hogy ne használjanak olyan eszközöket, amelyek előnyösek és hasznosak olyan helyeken, ahol sok a munka és kevés a kézműves.

³⁶ Spanyolok, portugálok, angolok, hollandok, svédok és más nemzetek — adja elő (uo. 139. skk.) — gyarmatokat szereznek Nyugat-Indiában, hogy szegény alattvalóikat egy időre odaküldjék meggazdagodni, s onnan az anyaországgal kereskedni. Ha azonban ezt németek kívánják tenni, ezt a világ legnagyobb bolondságának tartják, pedig nincs még nép, amely oly alkalmas lenne a jó kormányzásra, katonáskodásra és földművelésre, mint a németek. Szegény emberekben sincs hiány Németországban; ott is van mód a Nyugat-Indiával való kereskedésre. Becher koncepciójának tömör összefoglalása (a gyarmatosítás elemének említése nélkül): Hantsch: GÖ II. 68.

³⁷ A „Närrische Weissheit” ötletgyűjteményében egymás mellett szerepelnek saját textilipari találmányai és perpetuum mobile-terve, mások találmányai a köszén vaskohászati felhasználására — és

víz alatti kincskutatásra, javaslat ásványok vízbevetéssel való „növesztésére” — és a fermentálás új módszerei stb.

³⁸ A commerciumon itt (s még jó egy évszázadig) mindenféle modern ipari-kereskedelmi tevékenységet értettek.

³⁹ Becher 1674-i referátuma szerint a Collegium 8 év alatt még 8 ülést sem tartott (Adler: AmGÖ 33.).

⁴⁰ Hassinger szerint (WiZM) az okot Sinzendorff Collegiummal szembeni ellenszenvében kell keresni. Ismerve az udvari kamaraelnök és Becher nem éppen legjobb viszonyát (Becher, a Habsburg Birodalomból való távozása után, maga sem nyilatkozik elismerőleg Sinzendorffról), e momentum hatása sem valószínűtlen. Az alapvető ok azonban az lehetett, amit Hantsch jelöl meg (GÖ II. 68.): a monopolisták ellenállása, a tőkehiány, a megfelelő tisztviselők hiánya.

⁴¹ A bukás folyamatát Sinzendorff katasztrófája indíthatta meg, aki a vállalkozást egyre inkább a saját kezébe vette, az ő tabori kertjében épült fel a dologház-manufaktúra új épülete. Sinzendorff leváltása és halála után a manufaktúra vezetését Wilhelm Schröderre bízták. A posztomanufaktúra azonban már 1681-ben leállt. Kérdés: van-e igazság abban, amit Becher Schröder igazgatásáról ír, vagy itt is csak a temérdek *valós* sérelmét a *vélt* sérelmekről megkülönböztetni nem tudó, Schröderre egyébként is féltékeny Becher indulatkitöréséről van szó.

⁴² Hantsch (GÖ II. 69.) e társaságot Lelio de Luca alapításának tartja, Zöllner (GÖ 285.) viszont ezt is Becher alapításának. Hassinger szerint (WiZM 10.) a társaság vezetője Bartholomaeus Triangel.

⁴³ Becher vállalkozói és gazdaságpolitikai tevékenységére az előbbieken idézettek kívül lásd: Hantsch: GÖ II. 68—70.; Zöllner: GÖ 281.; Adler: AmGÖ 34—35.; Hassinger: WiZM 4—9.; Holl: G. St 100—101. Az utolsónak hivatkozott mű kizárólag Becher bankterveiről szól.

⁴⁴ Hassinger: WiZM 9.

⁴⁵ A könyv I. Lipóthoz írt ajánlásában a bécsi manufaktúraháznak az 1683-i török ostrom nyomán történő pusztulásáról beszél. Mi a mű 1744-i (Leipzig—Königsberg) kiadását használtuk fel.

⁴⁶ Különösnek tartaná — írja (Fürstliche Schatz- und Rentenkammer 18—19.) —, ha az uralkodó hozzájárulna ahhoz, hogy kormányzservei előírják neki a teendőket, s nem volna módja jótetszésé szerint korlátozni ezek jogkörét, minthogy azok, akik igazgatnak, csak szolgák.

⁴⁷ Uo. Bevezetés 4—5.

⁴⁸ Mit tehetne Ausztria — írja (uo. 194.) —, s mily gazdag s hatalmas lehetne, ha a természetnek azt a feleslegét, amellyel bővebben van megáldva, mint a világ bármely más országa, jó politikával és kereskedelemmel saját hasznára akarná fordítani. Korrektül hozzáteszi: ahogy ezt Hörnigk-nél olvasható.

⁴⁹ Uo. 179.

⁵⁰ Ennek csak az a teendője, hogy határozzon róla: hogy növeljék a fejedelem jövedelmeit.

⁵¹ A kollégium jogot kell hogy nyerjen arra, hogy az uralkodói jövedelmek növelésére általa hasznosnak ítélt rendelkezéseket ex propria auctoritate megtegye, „és ne kelljen előzetesen megvitatni ezt a kancelláriákkal”. (A kancelláriákkal való megvitatás az ad hoc Ministerialkonferenz-üléseket jelentette.)

⁵² A központi igazgatás reformjának terve: uo. 15—17.

⁵³ Uo. 293. A nyersanyagok kivitele ellen másutt is állást foglal művében (69—70.).

⁵⁴ Uo. 349—351.

⁵⁵ Uo. 104., 106.

⁵⁶ Egyrészt táblázatos kimutatást tartana erről szükségesnek (közölve ennek mintáját is), másrészt „historische relation”-t (a szélesebben értelmezett gyártási eljárás leírását). Az iparstatistikáknak ezen az alapfelvételen kívül egyéb fajtáit is javasolja (uo. 71.).

⁵⁷ Uo. 56—57.

⁵⁸ Uo. 301—302.

⁵⁹ Uo. 366—367.

⁶⁰ Uo. 223—224.

⁶¹ Tervezetét először az udvarnak kínálta fel, bár nem remélte, hogy az Udvari Kamara megvalósítja; csak arra gondolt, hogy legalább egy bizottság foglalkozzék vele. Még ennyit sem érvén el, felkínálja ötletét az alsó-ausztriai rendeknek „unter dem namen eines Landschaftswechsels”. Náluk sem járt eredménnyel. (Uo. 234—236.) Könyvébe egészében beiktatta tervezetét (uo. 237—269.).

⁶² „Egy uralkodónak ismernie kell az ország összes kihelyezett összegeit” — hogy ti. ezeket mikor és mennyi időre kölcsönözték ki.

⁶³ „A németek képesek mindenféle ipari tevékenységre” (Augsburg, Nürnberg, Drezda stb. kézműveseire hivatkozik). (Uo. 300.)

⁶⁴ „Goldmachen rara avis, sed vera” — írja. Említettük már, hogy az alkímiát az ország meggazdagodásának biztos forrásai közé sorolja.

⁶⁵ Winter, Eduard: Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie. Wien 1971. 24.

⁶⁶ Mi a munka egy 1750-i (Frankfurt—Leipzig) kiadását használtuk.

⁶⁷ Ha valaki a belföldi commercium érdekében emel szót — írja (Österreich über Alles 11—12.) —, „tíz más szól ellene, kereskedők csakúgy, mint főurak”, a kereskedők vagy azért, mert külföldiek lévén, nem érdekli őket az ország java, a nyomorúság idején eliszkolnak onnan, vagy ha belföldiek is, idegen tőkére alapoznak, vagy csak idegenek faktorai, s nem értik az iparüzés hasznait.

⁶⁸ Az egész kérdés lényege — írja (uo. 2.) — a függetlenség más nemzetektől.

⁶⁹ Uo. 29.

⁷⁰ Hörnigk műve megírásakor Erdély még nem áll Habsburg-uralom alatt, de nyilván Magyarországhoz értette, mert az egy sóvári sófőzderől végképp nem állnának helyt az említendők.

⁷¹ Uo. 33. skk.

⁷² Uo. 41—43.

⁷³ Egy olyan országot — írja (uo. 50.) —, amely mindent oly mértékben birtokol, hogy még kivitelre is bőven jutna belőle, s mégis szegény, szomszédaival s ellenségeivel szemben gyenge és tehetetlen, szükségképpen rosszul kormányoznak, s szegénységéből eredő összes bajaiért magára vessen.

⁷⁴ Uo. 15—16., 87—90.

⁷⁵ Azt javasolja a Habsburg Birodalom országainak, hogy egy időre részesítsék előnyben saját ipari termékeiket, még ha azok kezdetben rosszak is lesznek, s mérsékeljék a behozatalt, hogy aranyukat és ezüstjüket megtarthassák. Egyenesen azt reméli, hogy számos külföldi iparos, nem tudván eladni termékeit, kénytelen lesz a Habsburg Birodalomba telepedni (uo. 91—92.).

⁷⁶ Uo. 152—153.

⁷⁷ Uo. 157.

⁷⁸ Uo. 164—168.

⁷⁹ Uo. 186.

⁸⁰ 1612—1613-ban Karl Liechtenstein több ezer eperfát telepít feldsbergi és eisgrubi uradalmában; az ezeken folyó selyemhernyó-tenyésztés az alapja ottani selyemgombolyítójának. Ez azonban az 1660-as években már nem áll fenn. Rövid életű Wallenstein kísérlete is Friedlandban selyemtermelésre (olasz selyemmunkások betelepítésével). (Hassinger: JJB 232.)

⁸¹ Uo. 233—244.

⁸² Hassinger: WiZM 11.

⁸³ Hassinger: JJB 244—245.

⁸⁴ Zöllner: GÖ 283.

⁸⁵ Hassinger: WiZM 14.

⁸⁶ Uo. 15.

⁸⁷ Az utóbbira: Zöllner: GÖ 283. Zöllner (uo.) említi a Sankt Gilgenben Thun salzburgi érsek által alapított rövid életű üvegmanufaktúrát és az 1682-i alapítású innsbrucki arany- és ezüstdróthúzó üzemet, amely szintén hamarosan megbukott.

⁸⁸ Klima: MiB 145—146.

⁸⁹ Uo. 146—147.

⁹⁰ Uo. 147—150.

⁹¹ Uo. 150.

⁹² Hassinger: WiZM 10.; Hantsch: GÖ II. 69.; Zöllner: GÖ 281.

⁹³ Braubach, Max: Prinz Eugen von Savoyen (I—V. München 1963—1965). IV. 151—155. Braubach elmondja azt is, hogy mikor 1723-ban az Ostendei Társaság 6 millió forintos alaptőkéjét Antwerpenben két nap alatt lejegyzik, Savoyai Jenő csak 60 ezer forintot jegyez — kormányzóhelyettese, Prié biztatására sem hajlandó többet. (Prié maga a legnagyobb jegyző, 150 ezer forinttal.) (Uo. IV. 160.)

⁹⁴ Treue, Wilhelm: Das Verhältnis von Fürst, Staat und Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus. VSWG XLIV, 1957. 46.

⁹⁵ Zöllner: GÖ 288. Ezek a támaszpontok néhány évvel az Ostendei Társaság megszűnése után szintén eltűnnek. (Uo.)

⁹⁶ Erceg, Ivan: Aussenhandel der Nordadriatischen Seestadt als Faktor im Entstehen der kapitalistischen Beziehungen in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert. VSWG LV, 1968. 464.; Kaltenstadler, Wilhelm: Der österreichische Seehandel über Triest im 18. Jahrhundert. Uo. LV—LVI, 1968—1969. LV 484—485.

⁹⁷ Kaltenstadler: i. m. 485.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo. 485—486.

¹⁰⁰ A vállalkozás pénzügyi alapjaira: Hassinger: WiZM 15.

¹⁰¹ A Keleti Kereskedelmi Társaság földközi-tengeri kereskedelmére és Velence állaspontjára I.: Zöllner: GÖ 287—288.

¹⁰² Hassinger (WiZM 15.) a rác kereskedők versenyéről beszél. Mi inkább görög kereskedők ily tevékenységét feltételezzük.

¹⁰³ Pfibram, Karl: Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860. I. kötet 1740—1798. Leipzig 1907. 15—16.

¹⁰⁴ Zöllner: GÖ 288.

¹⁰⁵ A Birodalom jövedelmeire, ill. terheire vonatkozóan rendelkezésünkre álló adatok ellentmondások. Adlernél (Am GÖ 45.) az 1683—1699-i török háború költségei a katonai pénztárak nyugtái szerint 136 986 257 forintra rúgtak. Még ha ehhez hozzávesszük a *nem nyugtázottakat is* (deperdita stb.), akkor is kevésnek tűnik ez a horribilis összeg, hiszen ez 17 évre elosztva kb. évi 8 millió forintot jelentene; tudjuk azonban, hogy 1697-ben a Birodalom egész *adója* 12 millió forint volt — s ez sem volt elég a háború terheinek viselésére. Otruba (ES 194.) évi 12 millió forintra teszi a Birodalom évi jövedelmeit, hozzátéve azonban, hogy ebből gyakran csak 4 millió forint folyik be. Ez esetben azonban azt sem látjuk világosan, hogy Otruba milyen jövedelmekre gondol. A török háború költségeit ismertető adatait pedig nem tudjuk pontosnak elfogadni.

¹⁰⁶ Otruba: ES 194.

¹⁰⁷ Holl: G.St 277.

¹⁰⁸ Otruba (ES 209.) 101 millió forintra teszi ezt az összeget. Minthogy ő azonban 1711-nél sem tud (uo. 194—195.) az „öcsch” és lombardiai adósságokról (49 millióra teszi az államadósságok összegét, szemben Holl idézett adatával), 1718-nál pedig 70 millióról beszél (uo. 208.), ami szintén csak a két utóbbi államadósság-kategória figyelembevételével lehetséges (azokkal együtt ti. az államadósságok már 1711-ben kb. 72,5 milliót tettek ki), feltételezhető, hogy 1740-i adata sem tartalmazza a két utóbbi kategóriába sorolandó összegeket.

¹⁰⁹ Ennek felvázolásához elsősorban Brigitte Holl idézett, kitünő dolgozata szolgáltat adatokat. Helyesnek látjuk (a jegyzetek száma túlzott szaporításának elkerülésére) itt felsorolni művének (G.St) azokat a helyeit, amelyeken a továbbiakban ismertetendő adatokat közli:

1703: 50—51.

1709: 182—183.

1704: 73.

1710: 188—189.

1705: 151—152.

1711: 288—289., 298—301.

1706: 157—160.

1712: 313—315.

1707: 166—167.

1713: 330—332.

1708: 173., 175—177.

1714: 337.

¹¹⁰ Wertheimer 1711 novemberében rendelkezést kapott, hogy a császárkoronázásra menjen Frankfurtba, kéznél lenni, ha váratlan kölcsönigény merül fel. Nem tudjuk: ezek az az esetleges váratlan kölcsönök beszámítanak-e ebbe az összegbe.

¹¹¹ Holl: G. St 192.

¹¹² Holl (G. St 191—193.) Heinrich Schnee „Die Hoffinanz und der moderne Staat” c. műve (3. k. Berlin 1955) alapján ismerteti a bécsi zsidó grémium csoportösszetételét. Wertheimer csoportjához rokonai, Arnsteiner és Eskeles tartoznak, továbbá Isaak Nathan Oppenheimer, Markbreiter és Deutsch. Emanuel Oppenheimer csoportja: sógora, Herz Löw Manasses, Emanuel Drach, Löw Sinzheim (Herz Löw Manasses unokaöccse), Semle (Samuel) Moses, Ulm és Leidersdorfer. 1706-ban a Hirschl család is

kiváltságokat kap. Hozzájuk tartozik két rokonuk, Spitz és Herz Lekmann, továbbá Michael és Schlesinger, valamint Salomon Beer. Külön csoport volt végül D'Aquilar és konzorciuma.

¹¹³ Az ő hiteleihez (s a kiváltságolt bécsi zsidó grémium többi tagjaiéhoz is) hozzászámítandó az 1704-i kényszerkölcsönből való, nem ismert méretű részesedés.

¹¹⁴ Holl: G.St 193.

¹¹⁵ Az összeg körül némi bizonytalanság van. Holl előbb (G.St 288.) arról beszél, hogy a bankház III. Károly Spanyolországból való hazatérésének költségeire hitelez *100 ezer forintot*, s a császárkoronázásra további *400 ezret*, majd (301.) arról, hogy a hazautazás és koronázás költségeire hitelezett *1 millió forint*on túl kölcsönöz még 695 ezret. Nem elképzelhetetlen, hogy az összeg 0,5 millió forinttal kevesebb.

¹¹⁶ Az összeget Holl nem határozza meg teljes pontossággal.

¹¹⁷ Holl: G.St 34.

¹¹⁸ Gundaker Starhemberg 1704. végi és 1706. végi követeléseire: uo. 167.

¹¹⁹ Uo. 409.

¹²⁰ Uo. 34.

I. RÉSZ

**A MINISTERIALKONFERENZ IN REBUS
TRANSYLVANICIS**

A változó területű és jellegű Habsburg Birodalom problematikájának, amelynek a mai nemzetközi történeti szakirodalom ismeretesen különös figyelmet szentel, egy nem kis fontosságú kérdése a 17. század végén—18. század első évtizedeiben súlyos válságokon áteső, győzelmek és vereségek közepette vitatott és vitatható mértékben erősödő Birodalom központi kormányzatának, ezen belül is az évszázadok óta működő kormányzervek munkája koordinálásának, politikai irányításának problémakomplexuma. A 19—20. század fordulóján jött létre Thomas Fellner és Heinrich Kretschmayr klasszikus műve, a Habsburg Birodalom központi kormányzatát I. Miksa korától 1729-ig átfogó összefoglalás,¹ amelyet a kérdéskör részleteit tisztázó monográfiák sora követett.

A mi kiindulópontunk mintegy ellentétes. Mi egy, az 1683—1699-i törökellenes háború során a Habsburgok kezére jutott, közjogilag a magyar korona jogán birtokolt kis ország, Erdély kormányzatát és e kormányzat többretű politikai összefüggését vizsgáljuk. Ennek a kormányzatnak és politikának összbirodalmi meghatározóit keressük. Úgy hisszük: ezzel nemcsak Erdély története 1690 és 1740 közötti korszakára derítünk az eddiginél (munkánk spektrumával és méreteivel arányosan) több fényt, hanem talán hozzájárulunk a Habsburg Birodalom 1690 és 1740 közötti kormányzatáról alkotott kép némi differenciálásához is.

A) ÖSSZETÉTEL

A Habsburg Birodalom központi irányítását ellátó titkos konferencia az 1527. január 1-jén² felállított titkos tanácsból nő ki 1669-ben. Funkcióját Fellner és Kretschmayr a külpolitika irányításában látta.³ Ez a konferencia differenciálódott aztán úgy, hogy a császár két-három titkos tanácsost jelölt ki bizonyos ügyek előzetes megtárgyalására, s ezek előterjesztést tettek ezekről a titkos konferenciában. I. Lipót uralma végén általánossá vált, hogy a titkos konferencia plénumát nem hívták egybe, hanem konferenciának nevezett egyes bizottságokban tárgyalták meg a külügyek egyes csoportjait. Ezeken vagy a császár elnökölt, vagy felségelőterjesztést készítetett velük.⁴ Ehhez itt annyi hozzátennivalónk van, hogy a külügyek említett csoportjain kívül speciális konferenciák tárgyai voltak a hadviselés anyagi eszközeinek előteremtése (Conferentia de mediis), továbbá (egyebek között) Magyarország és Erdély ügyei (Conferentia in rebus Hungaricis,

ill. Conferentia in rebus Transylvanicis). A nem jelentéktelen számú Conferentiák történetének megírása további kutatásokat tesz szükségessé. A mi feladatunk itt és most a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis történetének feldolgozása.

I. A HABSBURG BIRODALOM VEZETŐ ELITJE

(1687—1740)

Mint hogy e Konferenz vizsgálatánál első helyen összetételével fogunk foglalkozni, előljáróban rövid tájékoztatót kívánunk adni a Habsburg Birodalom e korbéli vezető elitjéről, hiszen neveikkel a továbbiakban lépten-nyomon találkozni fogunk. Ez a tájékoztatás az említendő családok és azok tagjai rendi és főhivatali rangállására fog szorítkozni, s e tanulmány keretei miatt sem vizsgálhatja a főrangok, főtisztségek mögött rejtőző vagyoni súlyt s annak hagyományosabb-modernebb forrásait. Itt ismét csak további kutatások szükségességére utalhatunk.

Azok a főtisztségek, amelyeknek jelzése a vezető elit nevei mellett található, a tárgyalt korszakban jelentős részben már elvesztették tartalmukat és súlyukat is. A főudvarmester, tisztán hagyományos funkciója révén, már nem irányítója az egész „udvarnak”, amelyben legalábbis részben már újkori központi kormányhatóságok működnek; a főkamrás, az udvari főmarsall vagy éppen a főistállómester eredeti funkciója vagy más szervek kezébe ment át, vagy éppen elvesztette fontosságát. Sok hasonlóság van ebben (mutatis mutandis) a magyar királyi tanács tagjaival, akik szintén jórészt értelmüket vesztett tisztségeket viselnek (főajtonállómester, főétekgómester stb.). De ott is van némi hasonlóság, hogy amiképpen a magyar királyi tanácsban is a magyar főrendek legnagyobb súlyú egyedei ülnek, a Habsburg Birodalom e névlegessé vált, de nemegyszer új tartalmat kapó főtisztségviselői is a Birodalom *lajtántúli* részének legnagyobb arisztokratái. A vezető eliten *belül* ők a *hatalmi elit*.

Ez a hatalmi elit részben egybefolyik, részben azonban el is különül a vezető elitnek attól a részétől, amely elsősorban *kormányzati* elit: a már említett, részben már modern udvari kormányhatóságok vezetői.

Tanulmányunkban elsősorban azokkal a családokkal tartjuk feladatunknak foglalkozni, amelyek korszakunkban játszottak szerepet e kettős tagolású vezető elitben. Megjegyezzük azonban, hogy e családokon kívül elég kevés van, amely a korábbi időszakokban az övékhez hasonló jelentőségre tett szert.

Ehhez azonban lássuk az udvari méltóságok, a kormányhatósági vezetők rangrendjét.⁵

Ennek a rangrendnek az élén a *főudvarmester* áll. Őt a *főkamrás* követi, majd az udvari *főmarsall* és a *főistállómester*. A rangrendben utána következők már kormányhatósági vezetők: az *osztrák udvari kancellár*, a *cseh főkancellár*, a *birodalmi alkancellár* (a birodalmi főkancellár hagyományosan a mainzi érsek), a *Birodalmi Udvari Tanács elnöke*, az *Udvari Kamara elnöke*, az *Udvari Haditanács elnöke*.

A vezető elit első, rangban tekintélyesebb csoportját, a hatalmi elitet további két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe azok a családok tartoznak, amelyeknek tagjai viseltek főudvarmesterséget. E családok legnagyobb része, ill. valamelyik águk az 1690 és 1740 közötti korban már hercegi rangot viselt.

A *Dietrichsteinek* közül az 1527—1740 közötti időszakban négy személy viselt főudvarmesterséget. Ezenkívül egy főkamaras, két főistállómaster és egy udvari kamaraelnök került ki közülük.

A *Liechtensteinek* családjából három főudvarmester került ki.

A *Harrach* családból két személy viselt főudvarmesterséget, kettő udvari főmarsallságot, egy főistállómasterséget, egy osztrák udvari kancellárságot, egy cseh főkancellárságot és egy udvari haditanácsi elnökséget.

A *Trautsonok* közt két főudvarmestert és két udvari főmarsallt találunk.

A *Salmok* közül egy főudvarmester, egy főkamaras és egy főistállómaster került ki.

A *Lamberg*ek egy főudvarmestert, egy udvari főmarsallt és egy főistállómaster mutathatnak fel.

A *Königsegg* család tagjai közül egy viselt főudvarmesterséget, egy birodalmi alkancellárságot és egy haditanácsi elnökséget.

Egy óriási karrier juttatja a hatalmi elit első kategóriájába a *Lobkowitzokat*: Zdenko Lobkowitzé, a harmincéves háború első évtizedének Habsburg-hű cseh kancellárjác. A főudvarmester Lobkowitz jól ismert a magyar történetírás számára is.

A hatalmi elit második kategóriájába a főudvarmesterséget nem, de más főtisztségeket viselt családokat soroltuk. E családok tagjai az előbbi csoportba tartozóknál sűrűbben viselték központi kormányhatóságok vezető tisztségeit.

A *Waldsteinek* közül két főkamaras és két udvari főmarsall került ki. (Ennek a családnak egyik ágából származik a hadvezér Wallenstein.)

A *Mollart* családból való egy főkamaras, egy udvari főmarsall (egyben aludvarmester), az Udvari Kamara egy-egy elnöke és alelnöke és egy udvari haditanácsi elnök.

Azok közül a családok közül, amelyek tagjai legmagasabb tisztségként az udvari főmarsallságot viselték, kettő emelkedik ki.

A *Schwarzenberg*ek sorából négy udvari főmarsall, egy főistállómaster és két birodalmi udvari tanácselnök ismeretes.

A harmincéves háború alatt szerzett érdemeik révén emelkednek fel a *Martinitzok*: az 1618-i Fenstersturz egyik szenvedő hőse egy Martinitz. Három udvari főmarsall és egy cseh főkancellár kerül ki a családból.

A főmarsallságot viselő többi család közül szinte csak a *Windischgrätz*ek a „tipikusak”. Egy udvari főmarsall, egy birodalmi alkancellár és egy birodalmi udvari tanácselnök tartozik a családba.

A *Starhemberg*ek szerepe már nem ily jellegű. Köztük egy udvari főmarsall van, a család másik két kiemelkedő tagja már főrangú *szakember*: a haditanácsi elnök Ernst Rüdiger Starhemberg (előzőleg Bécs védője) és az udvari kamarai alelnök, kamaraelnök, majd Finanzkonferenz-tag Gundaker Starhemberg.

Még náluk is inkább a kormányhatósági vezetői tisztségek, azon belül is egy fajtájuk viselése jellemző a *Breuner* családra. Egy udvari főmarsallon kívül egy főistállómeister, négy udvari kamaraelnök (és egy főhadbiztos) tartozik közéjük.

Különleges eset a 18. században feltűnő *Colloredo* családé, két udvari főmarsallal és két birodalmi alkancellárral.

A vezető elit második nagy csoportjában, a *kormányzati elitben* két kategóriát különíthetünk el: az osztrák-német és a cseh csoportot.

Az első csoportba tartozók mindegyikének specifikus a sorsa.

A *Sinzendorff* család első tagja, aki udvari kormányhatóságot vezet, Georg Ludwig Sinzendorff udvari kamaraelnök, merész manufaktúravállalkozó, majd egy óriási pénzügyi botrány „hőse”, bukását csak hónapokkal éli túl. Fia, Philipp Ludwig Wenzel Sinzendorff, a 18. század első felének egyik vezető Habsburg-államférfia az újrakezdők konok energiájával verekszi fel magát katonai, majd diplomáciai pályán az Udvari Kancellária élére.

Az udvari kancellár Sinzendorff újrakezdő, 17. századi elődje, Theodor Athlet Heinrich Strattmann viszont (legalábbis a Habsburg vezető elitben) homo novus. A Neuburgi udvarból (ott udvari tanácsos és alkancellár) kerül Bécsbe, ott jut az arisztokrácia sorába is.

Némileg hasonló, de még jellemzőbb pályát fut az első *Seilern*. Ifjan Károly Lajos pfalzi választófejedelem udvarában teljesít szolgálatot, s a református udvarban át is tér evangélikusból reformátusra. Ott már államtitkár és kormánytanácsos, amikor (némi bonyodalmak után) kilép a választó szolgálatából, Bécsbe költözik, s a gazdával újra hitet is cserél: katolizál. Osztrák udvari kancellárságig emelkedik. Aggregényként hal meg, egy unokaöccsét fogadja örökbe, aki diplomáciai és kormányzati pálya végén jut az udvari másod-, majd főkancellárságba.

A második csoportba cseh nagyarisztokraták tartoznak. Félig-meddig idesorolhatók a már korábban említett Lobkowitzok és Martinitzok is, hisz az ő feltörésük is egy-egy cseh főkancellár érdeme, de a klasszikus eset a *Kinskyeké*. Négy cseh főkancellárt adnak.

Ezen a vezető eliten belül a századfordulón és az azt követő jó másfél évtizedben egy nagy fontosságú fordulat figyelhető meg. A 17. század utolsó évtizedeiben a Habsburg Birodalmat lényegében még a hatalmi elit kormányozza; mint látni fogjuk, még I. József is a főudvarmestert, Salmot állítja 1705-ben kormányzata élére. Az I. Lipót uralkodásának utolsó éveiben kierőszakolt személyi változások, majd az 1705-tel kezdődő átszervezések azonban óhatatlanul hozzák a változást a szakszerűség követelményének irányába. III. Károly kormányzatának kulcsemberei Savoyai Jenő, a képességei és energiái révén újra felemelkedő Sinzendorff és az imént már „főrangú szakember”-ként jellemzett Gundaker Starhemberg. A főudvarmester és a többi hagyományos főtisztviselő háttérbe szorul a Haditanács elnöke, az osztrák főkancellár és az udvari kamaraelnök, majd a Finanzkonferenz talán legbefolyásosabb tagja mögött. A változás a szakszerűség irányába még nem rohamos (polgár vagy kis- és középnemes sorból feltörő személyek még csak a kormányzati elit második vonaláig jutnak el — gondoljunk Mikosch Finanzkonferenz-i tanácsosra, Hilleprand udvari kamarai alelnökre vagy

Johann Georg Harruckernre, a kiváló hadélelmezési szakemberre), de már félreismerhetetlen. S ezen a tényen még az sem változtat, hogy Savoyai Jenő egy nagyobb itáliai hercegség uralkodóházából származik. A herceget saját kiváló képességei s hasonló kapacitású kortársainál aránytalanul nagyobb merészsége emeli III. Károly birodalmi kormányzata vezetőjének pozíciójába, nem pedig örökölt rangja.

Ebből a változóban lévő vezető elitből kerülnek ki az Erdély ügyében legfelsőbb szinten döntő, ill. e döntéseket előkészítő⁶ Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis tagjai.

Tekintsük át előbb a konferencia összetételét kezdeteitől az 1705-i reformig.⁷

2. ÖSSZETÉTEL (1687—1704)

Ilyen Ministerialkonferenzcel első ízben 1687-ben találkozunk (augusztus 29., szeptember 27.).⁸ Mindkét esetben *Strattmann* osztrák udvari kancellár és *Kinsky* cseh főkancellár alkotják a konferenciát, mellettük jegyzőkönyvvezetőként *Werdenburg* osztrák udvari kancelláriai titkár vesz részt az ülésen. *Strattmann*ról fentebb már szóltunk. *Franz Ulrich Kinsky* cseh főkancellár családjában az első, aki e tisztséget viseli. Apja a császár cseh udvarmestere, maga a löweni egyetemen tanul, cseh alkancellár, majd 1664-ben, 30 évesen, csehországi helytartó, ezt követően a cseh legfelső bíróság elnöke, apja halála (1679) után cseh udvarmester, 1683 májusától cseh főkancellár. Nagy fontosságú diplomáciai feladatok egész sorában találkozunk vele (többek között a nymwegeni békekonferencián I. Lipót teljhatalmú biztosa). 1689-ben a regensburgi birodalmi gyűlésen ő vezeti a harcot I. József római királlyá választásáért.⁹

Az 1688—1689. évekből nem marad nyoma e konferencia tevékenységének. Az 1690—1691. évekből annál inkább, hiszen rendezni kellett a nemzetközi jogilag még nem (a törökellenes háború még tartott), de *ténylegesen* már a Habsburg Birodalomhoz tartozó Erdély jogállását a Birodalmon belül és belső jogrendjét. Így érthető, hogy e két évből 14 erdélyi konferencia névsora ismeretes (1690. április 23., július 29., október 2., 10., 19., november 16., 23., 1691. július 23., 24., szeptember 11., november 17., 23., december 12., 16.).¹⁰

A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis összetétele e két évben lényegében állandó. Tagjai:

Kinsky cseh főkancellár,

Karl Ferdinand Waldstein főkamrás,¹¹

Wolfgang Andreas Rosenberg-Orsini, az Udvari Kamara elnöke,¹²

Strattmann osztrák udvari kancellár,

Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg,¹³

Carafa,¹⁴

egy esetben *Leopold Wilhelm Königsegg-Rothenfels* birodalmi alkancellár,¹⁵
jegyzőkönyvvezetőként *Werdenburg* titkár.

A konferencia elnökének Kinskyt kell tartanunk.¹⁶ Ennek folyománya az, hogy Erdély rendjei és a rövidesen megalakuló Gubernium elsősorban hozzá fordulnak támogatásért, ha valamely feliratuk, felségelőterjesztésük előmozdítását kéri.¹⁷

Az 1692. évből nem rendelkezünk erdélyi konferencia-névsorokkal. 1693 viszont változást hoz: évekre előtérbe kerül Kollonics Lipót esztergomi érsek, 1692. november 3. és 1694. március 13. között főfelügyelői rangban az Udvari Kamara vezetője.¹⁸ Az 1693—1694-ben és 1695 első négy hónapjában tartott erdélyi konferencia-ülések (összesen 10 ilyen ismeretes)¹⁹ mindegyikén ő az elnök. Kinsky abban a négy esetben (1693. július 23—1694. január 15.), mikor jelen van, a második helyre szorul a rangrendben, a továbbiakban nem vesz részt az üléseken. Waldstein Kinsky jelenlétében a cseh főkancellár után következik a sorban (az 1694. január 15-ig tartott 4 konferenciából 3-on vesz részt), a továbbiakban (5 ízben van jelen) mindjárt az elnök után. A volt udvari kamaraelnök Rosenberg-Orsini elé új személy ékelődik a rangsorba, Wolfgang Öttingen, 1683—1708 között a Birodalmi Udvari Tanács elnöke.²⁰ Az 1695. januári—áprilisi 5 ülésen vesz részt, nyilván tisztségére való tekintettel közvetlenül Waldstein után a névsorban. Rosenberg viszont (ha jelen van) megelőz egy másik új konferencia-tagot, a nemrég még udvari főmarsall Gottlieb Windischgrätzet.²¹ Strattmann már 1693. július 23-án sem vesz részt a konferencia ülésén; 1693. október 25-én meghal.²² Utóda, Julius Friedrich Bucelleni még osztrák főkancellári kinevezése (1694. február 14.)²³ előtt (1693. november 27-től) részt vesz az üléseken, a rangsorban azonban Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg után következik. Az 1694. szeptember 5-én az erdélyi konferenciába lépő Seifried Christoph Breuner, akkor még csak vezetője s nem elnöke az Udvari Kamarának,²⁴ Bucelleni után foglal helyet a rangsorban, azon a két konferencián azonban, amelyen 1695 első négy hónapjában részt vett (1695. március 11., április 20.), már közvetlenül előtte. Ez udvari kamaraelnökké való kinevezésével is²⁵ összefüggésbe hozható, de növekvő súlyával is, amelyről az elkövetkezendő évek is tanúskodhatnak. Alkalmi résztvevői a konferenciának egyes katonai vezetők: Caprara (1695. március 11., április 20. — a rangsorban Breuner előtt), az Erdélyből felutazott Vetarani, ottani főhadiparancsnok (valamennyi 1695. február—áprilisi konferencián, a rangsorban Bucelleni után) s egy ízben (1695. március 11.) Heisler (a rangsorban Vetarani után).

1695. április vége és szeptember vége között nincs nyoma annak, hogy a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésezett volna. Az 1695 októbere és 1697 áprilisa közötti 8 olyan ülésen, amelynek összetétele legalább részben ismeretes, 4 személy elnökölt.²⁶ Az átmeneti megoldás, hogy 1695. október 1-jén Windischgrätz az elnök. A további 1695-i üléseket az új udvari kamaraelnök, Breuner vezeti. 1696. április 18-án azonban ismét Kollonics az elnök (Breuner a hatodik helyen szerepel a rangsorban, meglepő módon a későbbi osztrák kancellár Seilern után, de Bucelleni előtt), 1696 augusztusának két ülésén viszont Ferdinand Dietrichstein főudvarmester. Először találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a hagyományos főtisztségek viselőinek rangelsője az erdélyi konferencia elnöke is, de nem utoljára. Az időszak utolsó ismert ülésén, 1697. április 16-án újra Kollonics az elnök. A praesések mögött a rangsor részben már kialakult. Kinsky, aki 1696

áprilisától ismét részt vesz az erdélyi konferencia ülésein, a második a sorban a mindenkori elnök mögött, Kollonics azon a két ülésen, amelyen (1695 decemberében) nem elnökként szerepel, szintén a második a rangrendben, Waldstein utána következik a rangsorban, őt Öttingen követi (csak 1695 decemberében találkozunk nevével). Mögöttük azonban meglehetősen vegyes sorrendben találkozunk Bucelleni, Windischgrätz,²⁷ Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg, Breuner (ha nem ő az elnök), Seilern, Caprara és Heisler nevével. Lényeges novum, hogy a Konferenz névsorában (1695-i bécsi tartózkodása alatt) feltűnik Bethlen Miklós erdélyi kancellár neve. Vele együtt (1696. április 18-án már magában) találkozunk az Erdélyi Udvari Kancellária vezetőjével, Kálnoki Sámuellel (az időszak későbbi részében már nem). Az üléseken jelenlévő udvari kormányhatósági titkárok száma megszorodik; emeljük ki közülük Palm udvari kamarai titkár nevét. Az 1696. április 18-i ülésen jelenik meg először Szentkereszti András erdélyi udvari kancelláriai titkár, a később oly jelentős pályát befutó államférfi neve.

Ezt a változásokkal teljes két évet, amikor az erdélyi konferencia elnökletében ott találunk hirtelen megnőtt hatalmi súlyú udvari kamaraelnököt, a Habsburg birodalmi hatalmi elit s ezekben az években egyben a *kormányzat* első emberének számító főudvarmestert, pozíciójában láthatóan némileg megingott, de most újra felfelé törő volt udvari kamarai vezetőt és az erdélyi politika irányításában ismét látható szerepet vállaló cseh főkancellárt, s feltűnnek a konferenciában, majd ismét eltűnnek onnan az erdélyi fő- és alkancellár, egy még problematikusabb időszak követi. 1697 végén létrejön a hadakozás feltételeinek biztosítására a Deputation des Status publico-oeconomico-militaris.²⁸ A Deputation széles meghatározott hatáskörének tágíthatósága csakúgy elmossa a határt közte és a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis közt, mint az a körülmény, hogy a Deputation tagjai közé hivatali állásuk révén kijelölt személyek legnagyobb része (az udvari kancellárok, a Haditanács és az Udvari Kamara elnöke) a korábbiakban is tagjai az erdélyi konferenciának.

Így az 1697 végétől a konferenciák 1705-i reformjáig tartó időszakot helyesnek láttuk többfelé tagolni. Külön szólunk az 1698. év első hónapjairól, amelyeket elkülönít a későbbi időszaktól az, hogy Erdély országos kormányzatának három legnagyobb súlyú vezetője, Bánffy György gubernator, Bethlen Miklós kancellár és Apor István kincstartó Bécsben tartózkodik. Erdély érdekeit ők (s e megbeszélések jó részén jelen lévő Kálnoki alkancellár) képviselik azon a hat konferencián, amelynek összetétele ismeretes.²⁹ A hat ilyen ülés közül négyen Kinsky elnököl, egyen (1698. március 22.) Breuner udvari kamaraelnök, egyen (1698. április 11.) Kollonics érsek. A megbeszélések összetétele részben erősen egyezik a Deputation számára előírttal: részt vesz rajta (elnökként vagy egyszerű jelenlevőként) az osztrák udvari kancellár Bucelleni (a 6 esetből háromban), a cseh főkancellár Kinsky (5 esetben), az udvari kamaraelnök Seifried Christoph Breuner (egyetlen esetben, elnökként), Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg, a Haditanács elnöke (egyetlen esetben) és Maximilian Breuner birodalmi főhadbiztos (2 ízben). Nem szerepelnek viszont a hagyományos főtisztségek azon viselői, akik korábban állandóan képviselve voltak az erdélyi konferencián. Jelen van (egyetlen esetben)

két udvari kamarai szakember: az Erdély ügyeiben — korábbi biztosi szerepköre révén — verzátus Aichpichl és Komornik, a későbbi br. Kleinburg, Erdély ügyeinek szintén jó ismerője. Az ülések összetételének állandó specifikuma a három erdélyi vezető személyiség jelenléte.

A 64 éves, régóta betegeskedő Kinsky itt kap utoljára látható vezető szerepet Erdély ügyeiben. 1699. február legvégén hal meg.³⁰ Az Erdélyi Udvari Kancellária nyilván nem alap nélkül írja 1699. április 25-én a Guberniumnak: Kinsky halálával „ighen megh akadtak vólt az dolghok” — bár ugyane levélben arról is olvashatunk, hogy I. Lipót most Harrach főudvarmestert³¹ nevezte ki „az Erdélyi dolghokban való praesideálásra”, s az 1699. április 24-én jelzi is Kálnoki alkancellárnak, hogy pár nap múlva hozzányúlnak Erdély ügyeihez.³² Harrach ígérete Erdély ügyeinek a Deputationban való tárgyalására vonatkozhatott, ott 1699 májusa elején kerültek megvitatásra erdélyi ügyek, de az erdélyi *konferencia* ülésének csak 1699 decemberétől van újra nyoma.

Az 1699. december 11. és 1704. június 23. közötti időszakból (a következő ismert összetételű ülés időpontja már az 1705-i reform utánra esik) 9 Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis-ülés összetételére vannak forrásaink. Ezek közül 6 esetben Harrach főudvarmester látja el az elnöket,³³ 2 ízben Kollonics érsek és egy esetben az akkor már a Haditanács éléről főkamarásnak felfelé buktatott Mansfeld.³⁴ A résztvevők között ismét ott találjuk Kollonicsot, Waldsteint,³⁵ Mansfeldet (mint Haditanács-elnököt és főkamarást). Szintén új ember, de Mansfeldtől elütő egyéniség Dominik Andreas Kaunitz birodalmi alkancellár.³⁶ A vezető elit „aggastyánjainál” majdnem egy generációval fiatalabb Kaunitz köré csoportosulnak a Birodalom vezetésének gyengeségeit alappal támadó új erők: Gundaker Starhemberg, Johann Wenzel Wratislaw, Philipp Ludwig Sinzendorf, az ekkor már udvari kamarai tanácsos Johann David Palm; őket támogatja I. József és Salm tábornagy is.³⁷ Ehhez a csoporthoz tartozik, kora és reformerhajlandósága révén, Savoyai Jenő is. Bucelleni tiszte révén újra részt vesz az erdélyi konferencián. Ugyancsak tisztéből folyóan kerül oda az Udvari Kamara új elnöke, Gotthard Salaburg, a Harrach főudvarmester vezette konzervatív tábor jelöltje, az előzőleg már az Udvari Kamarát alelnökként vezető, de még „csak” 37 éves Gundaker Starhemberggel szemben. Salaburgot Villars francia követ tömören „tökéletesen hülyé”-nek nevezi („un parfait imbécile”).³⁸ Gundaker Starhemberg,³⁹ aki 1699—1700-ban már tagja az erdélyi konferenciának, csak akkor kerülhet ide vissza, amikor Salaburg „imbecillitása” a spanyol örökösödési háború pénzügyi nehézségei közt nyilvánvalóvá válik, s a „fiatalok” kell hogy előrelépjenek. A Salaburggal egy időben leváltott másik aggastyán, Mansfeld helyére lépő Savoyai Jenő egyelőre az erdélyi konferencia egyetlen ülésén jelenik meg (1704. március 5.). Szintén tiszte révén tagja a konferenciának Maximilian Breuner birodalmi főhadbiztos. Egyetlen ízben, 1700. május 11-én vesz részt az ülésen Caprara tábornagy.

Meglepő azonban, hogy az Erdélyi Udvari Kancelláriát jó ideig nem hívják meg az erdélyi konferencia üléseire; a Kancellária utólag értesül a döntésekről.⁴⁰ Csak

1704-ben vesz részt rendszeresen Kálnoki alkancellár (vagy Szentkereszti András) az üléseken. Egy ízben (1704. június 23-án) találkozunk a Gubernium Bécsbe küldött követének, Bethlen Lászlónak nevével.⁴¹

3. A MINISTERIALKONFERENZ REFORMJAI

(1705, 1709)

Azok a változások, amelyek a konferenciák szervezetében 1705-ben bekövetkeztek, éveken át érlelődtek. Utaltunk már egy reformigénylő csoport kialakulására Kaunitz birodalmi alkancellár körül, az 1703. június személyi változásokra is (Savoyai Jenő haditanácsi, Gundaker Starhemberg udvari kamarai elnöksége). 1703 utolsó hónapjaiban pedig I. József, apja rendelkezésére, átveszi a háborúval s annak pénzügyi szükségleteivel foglalkozó konferencia elnökségét.⁴² Annak a körülbelül másfél évnél hosszabb tapasztalatai, amelyeket e konferencia elnökeként szerzett,⁴³ arra kell hogy bírják, hogy határozottan rendet teremtsen a Birodalom legfelsőbb vezetésében. A főtisztviselőkben további cserék következnek. Harrach helyére 1705. június 15-én Karl Dietrich Otto Salm tábornagy kerül a főudvarmesterségbe, hercegi család sarja, a Birodalom hatalmi elitjének első kategóriájából, maga 57 éves, fél generációval idősebb a Savoyai Jenő—Gundaker Starhemberg évjáratnál, de I. József egykori „Ajo”-ja,⁴⁴ s mint ilyen, bizalmi ember. Bucelleni távozik az Osztrák Udvari Kancellária éléről, helyére, megosztott feladatkörökkel, Johann Friedrich Seilern kerül első kancellárnak, másodkancellárnak pedig Philipp Ludwig Sinzendorff. A cseh főkancellárságot Wrbnától névleg Wenzel Norbert Oktavian Kinsky veszi át, de a Kancellária tényleges vezetője a spanyol örökösödési háború diplomáciájában oly nagy szerepet játszó Johann Wenzel Wratislaw lesz.⁴⁵ Egy helyen viszont érzékeny veszteség éri a reformercsoportot: Kaunitz birodalmi alkancellár még 1705 januárjában meghal,⁴⁶ a helyébe kerülő Friedrich Karl Schönborn (a mainzi érsek unokaöccse) jelentéktelenebb egyéniség nála.

Ezekkel a változásokkal párhuzamosan kerül sor a konferenciák reformjára is. Külön-külön konferenciák tárgyalták meg a külügyek egyes csoportjait (1. német birodalmi, továbbá lengyel, svéd és dán ügyek; 2. angol, holland, francia ügyek; 3. spanyol ügyek; 4. római és más itáliai ügyek; 5. svájci ügyek; 6. török ügyek), a hadügyeket és végül Magyarország ügyeit is. Salm főudvarmester valamennyi konferencián elnököl, ha maga a császár nem volt jelen (erre azután a volt „Ajo” képességei nem is bizonyultak elégségesnek). A konferenciák további összetételéből számunkra csak a magyar konferenciáé bír érdekel: azon Salmon kívül Öttingen, Kinsky, Wratislaw, Seilern, Sinzendorff és a Savoyai Jenő mellett a Haditanács alelnöki tisztét betöltő, a legnagyobb részt a harctereken vagy diplomáciai küldetésben távollévő herceg helyett a Haditanács ügymenetét ténylegesen irányító Herberstein vesz részt.⁴⁷

Ez a konferencia-szervezet, amelyet csak a kitűnő képességű, de az államügyekkel ismeretesen rapszodikusan foglalkozó I. József és az e feladatra nem eléggé

alkalmas Salm személye köt össze, s a legtöbbjükben jelenlévő 2 osztrák kancelláré, meg Wratislawé, nem bizonyult kielégítőnek. 1709. március 7-én I. József *egyetlen* konferencia kezébe adta az államügyek legfelső intézését, amelynek elnökletét magának tartotta fenn. A konferencia tagjai Salm, Mansfeld, Savoyai Jenő, Lamberg bíboros (jelenléte esetén), az ekkor főkamaraesi tisztséget viselő Johann Leopold Donat Trautson,⁴⁸ az 1705-ben, Kaunitz halála után birodalmi alkancellár-jelölt Ernst Friedrich Windischgrätz és az ügyek 1705—1709 közti vitelében olyan nagy szerepet játszó kancellárok: Seilern, Sinzendorff, Wratislaw.⁴⁹

Ez az összetétel még mindig bizonyos kompromisszumot jelez. Salm és Trautson egyrészt I. József bizalmi emberei is, de másrészt mégiscsak a *hatalmi elitbe* (annak legfelső kategóriájába) tartoznak, Mansfeld a régi garnitúra embere, Windischgrätz ugyan fiatal (39 éves), de nem sorolható a Savoyai Jenő—Wratislaw—Sinzendorff—Gundaker Starhemberg-csoportba. A második oldalon Savoyai Jenő és a három kancellár áll. A személyi változások még nem fejeződtek be. 1709. augusztus 23-án (Wratislaw erőfeszítései ellenére) bekerül a titkos konferencia tagjai közé Schönborn birodalmi alkancellár. Harmadnap, augusztus 25-én visszalép a főudvarmesterségtől Salm; helyébe Trautson kerül a titkos konferencia élére. Rövidesen helyet kap itt a korábbról már ismert Karl Ferdinand Waldstein főkamaraesi fia, Karl Ernst Waldstein is; szintén az I. Józsefhez kötődő nagyarisztokraták közül való.⁵⁰ Ugyanez idő tájt kerül a titkos konferencia tagjai sorába Gundaker Starhemberg udvari kamaraelnök is.⁵¹ A kancellárok csoportja (amelynek a történetírás eléggé általános megítélése szerint Wratislaw a legenergiusabb tagja) még ezt a testületet sem találja elég operatívnak. Így jön létre az a megoldás, hogy kialakul egy titkos vagy kisebb konferencia, amelynek tagjai Seilern osztrák első kancellár, Wratislaw és (ha katonai, ill. diplomáciai feladatai közt módjuk van bécsi tartózkodásra) Savoyai Jenő és Sinzendorff, végül (rangban első helyen, de tényleges hatalom nélkül) Trautson. Ő a korábbi hatalmi elit egyetlen képviselője (immár súly nélkül) a Birodalom legfelső vezetésében. A kisebb vagy titkos konferencia mellett megmarad a nagyobb konferencia is, amelyben a kisebb konferencia tagjain kívül helyet foglal Mansfeld, Waldstein, Gundaker Starhemberg, Windischgrätz és Schönborn birodalmi alkancellár is.⁵² A két csoport szétválásában egyetlen meglepő tény van: Gundaker Starhemberg nem tartozik a kisebb konferenciához. Ez a változás az ő helyzetében pályájának azok közé a fordulatai közé tartozik, amelyeket (mint 1715-i felfelé buktatását is az Udvari Kamara éléről) csak részben magyaráznak meg a Habsburg Birodalom legfelső vezetésének pozícióharcai, a többi mozgatóerő tisztázása további kutatások feladata.

4. ÖSSZETÉTEL (1706—1714)

Innen azonban a titkos konferencia összetétele el is tűnik a kutató szeme elől. A mi feladatunk az lesz, hogy az *erdélyi* konferenciák összetételére vonatkozó adatokat mutassuk be.

Előbb azonban még lépünk vissza 1706-ig, az 1705-i reform utáni első erdélyi konferenciáig. 1706 és 1713 (Savoyai Jenő első elnöklete) között két olyan konferenciát ismerünk, amelyek teljes összetétele ismeretes, három továbbiánál van tudomásunk az ülések elnökéről s egy-két résztvevőjéről. A két előbbi (1706. május 14.⁵³ és 1707. augusztus 2.⁵⁴) mindegyikén Salm elnököl, mindkét ülésen részt vesz Seilern, Herberstein haditanácsi alelnök és Schlick főhadbiztos, csak az elsőn Kálnoki Sámuel erdélyi alkancellár (1706. október 13-án meghal),⁵⁵ csak a másodikon Kinsky cseh főkancellár, Trautson, Gundaker Starhemberg, Guido Starhemberg tábornagy, Sinzendorff és a Bécsben tartózkodó Rabutin erdélyi főhadiparancsnok. A további ülések ismert résztvevői:

1708. szeptember 14.: Gundaker Starhemberg, Seilern,⁵⁶

1711. április 25.: Gundaker Starhemberg,⁵⁷

(1712. április 13. előtt): Trautson.⁵⁸

1713-ban már Savoyai Jenőt említik a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elnökeként.

5. ÖSSZETÉTEL (1715—1740)

1715 márciusától a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis felségelőterjesztései, amelyek az ülések összetételét is közlik, többé-kevésbé teljességükben maradtak fenn (néhány esetben ülésjegyzőkönyvük is megmaradt).⁵⁹ 33 ülés összetétele ismert. Maga a szám is meggondolkoztató: 1690—1691-ből 14 ilyen konferenciáról szólhattunk, 1693 elejétől 1695 áprilisáig 10-ről, 1695 októberétől 1697 áprilisáig 8-ról, a jó hét évből (amelyből másfél évet leszámíthatunk, hiszen 1692-ből nem tudunk megállapítható összetételű ülésekről, s 1695-ből is kiesik egy fél év) lényegében ugyanannyi erdélyi konferencia-ülésnek van nyoma, mint az 1715—1740 közti 26 évből. Egyelőre azonban ejtsük most ezt a szálat, hogy majd az erdélyi konferencia hatáskörének elemzésénél vegyük föl újra.

Az erdélyi miniszteri konferencia összetétele 1715—1740 közt az előző 28 évvel szemben jóval nagyobb stabilitást mutat.

Az *elnöklet* Savoyai Jenő és Philipp Ludwig Sinzendorff között oszlik meg. Savoyai Jenő 1715-től 1732. december 11-ig folyamatosan látja el az elnökletet (azt a két esetet kivéve — 1716. október 4., 1717. június 20. —, amikor nyilvánvalóan a török ellen harcoló seregnél van távol, s Trautson helyettesíti az elnöki tisztsében), Sinzendorff pedig 1734. augusztus 26-tól a korszak végéig (minden esetben).

A konferencia *tagjai* közt a rangelső Trautson; ő 1724. október 18-án bekövetkezett haláláig⁶⁰ minden ismert összetételű ülésen részt vett (mint említettük, két ízben az elnököt helyettesítve). Miután már 1705. augusztus 29., Salm lemondása és 1711. október 1. között viselte a főudvarmesteri tisztséget, 1721. október 15-től haláláig újra főudvarmester — ez a méltóság ekkor már azonban nem jelent valamiféle első miniszterséget, mint korábban. Szerepe van bizonyos központi pénzügyigazgatási szervekben (a rövid ideig működő Bancalkolleg gubernatora, majd az 1716-ban létrejött Finanzkonferenz rangelső tagja), de

valójában nem pénzügyi szakember. Ő a régi típusú hatalmi elit első számú képviselője az erdélyi konferenciában.

Más a szerepe Gundaker Starhembergnek, az 1715-ben lemondott udvari kamaraelnöknek. Ő 1716-ben (rangban másodikként) szintén tagja lesz a Finanzkonferenznek, az ő ottani (s más állami pénzügyigazgatási feladatkörökben kifejtett) tevékenységét a történetírás egyöntetűen érdeminek tartja. 1715-től két eset kivételével valamennyi erdélyi konferencián részt vesz (a két kivétel egyike 1723. április 23., a másik 1734. november 23. — ez az utóbbi egy különleges összetételű, kizárólag görög egyesült egyházi ügyekkel foglalkozó ülés).

1735 júliusában szerepel először a konferencia résztvevői közt, rangban az akkor már az elnök után következő Gundaker Starhemberg mögött Aloys Thomas Raimund Harrach. A főudvarmester Ferdinand Bonaventura Harrach fia. Fiatalon spanyol követ. 1715-ben alsó-ausztriai tartományi marsall, tartományfőnök. Felsőszintű pénzügyigazgatási szerepkörökben is találkozunk vele az 1710—1720-as években. 1714-ben tagja az Universalbancalität tervezetének kidolgozására kiküldött miniszteri bizottságnak. 1716-tól a Finanzkonferenz tagja (rangban Starhemberg mögött). 1722-től egy udvari takarékosági bizottság elnöke. 1728—1733 között nápolyi alkirály. Amikor 1735-ben belép az Erdélyi Udvari Kancelláriába, neve mellett már ismét csak az alsó-ausztriai tartományi marsall rangját viselheti.⁶¹

Gundaker Starhemberg mintegy a Finanzkonferenz képviselője az erdélyi konferencián, Aloys Thomás Raimund Harrach ugyan szintén tagja a Finanzkonferenznek, de e megbízását elsősorban a régi hatalmi elithez tartozásának köszönheti, s ez egyben mintegy kárpótlás az elvesztett nápolyi alkirályságáért. A további résztvevők Sinzendorff (elnöklete előtt előbb rangban a második Trautson mögött, annak halála után pedig az első, egyetlen ülésen nem vesz részt — 1717. június 20.) és a három összbirodalmi hatáskörű központi kormányhatóság: a Haditanács, az Udvari Kamara és a Főhadbiztosság vezetői, ill. helyettesei. A konferencia elnöke ugyan 1732 végéig egyben a Haditanács elnöke is, de Herberstein, a Haditanács alelnöke (a két 1715-i ülés kivételével) haláláig (1728. december 24.) jelen van az erdélyi konferencia ülésén. Lothar Joseph Königsegg-Rothenfels haditanácsi alelnökként van jelen az 1732. december 11-i és 1736. március 18-i ülésen, rövid életű (és nem éppen dicsőséges) haditanácsi elnöklete alatt két ízben (1737. május 7. és október 25.). Haditanácsi szerepköréből való bukása után a császárné főudvarmesterének ténylegesen jelentéktelen pozícióját kapván, az erdélyi konferenciának (mint egykori erdélyi főhadiparancsnok is) tagja marad (1738. december 23-án, 1740. július 14-én és december 30-án vesz részt rajta). Közben 1734. augusztus 23-án Maximilian Starhemberg mint a Haditanács ideiglenes elnöke képviseli e szervet a konferencián, 1735. július 17-én Hamilton tábornok, a testőrség kapitánya.⁶² Königsegg-Rothenfels után két ízben (1738. június 4., július 13.) Ludwig Andreas Khevenhüller haditanácsi alelnök⁶³ képviseli hatóságát a konferencián, míg végre 1738 végén hosszabb lélegzetű megoldás születik a Haditanács vezetésére: Savoyai Jenő iskolájának egy újabb neveltje, Johann Philipp Josef Harrach (a főudvarmester Ferdinand Bonaventura Harrach

fia, a nápolyi alkirály Aloys Thomas Raimund Harrach öccse) kerül a hatóság élére; 24 éven át, késő vénységéig látja el ezt.⁶⁴ 1738 októberétől a most tárgyalt korszak végéig ő a Haditanács képviselője a konferencián.

Az Udvari Kamarát 1715 márciusában még Gundaker Starhemberg *kamaraelnök* képviseli, a rangsorban az ideiglenesen elnöklő Trautson, továbbá Sinzendorff után és Herberstein haditanácsi alelnök előtt. 1715 ősztől kezdődően azonban az Udvari Kamara jelenlevő vezetőjét nemcsak Herberstein, hanem a birodalmi főhadbiztos is megelőzi a rangrendben. Csak 1727-ben kerül az udvari kamaraelnök a birodalmi főhadbiztos elé, s a Herberstein halála után a konferencián megjelenő haditanácsi *alelnökök* szintén mögötte szerepelnek a rangsorban, Harrach haditanácsi *elnök* ugyanígy. Az Udvari Kamara reprezentánsai: 1715 októberében Mollart alelnök,⁶⁵ 1716 októberétől 1718 decemberéig Franz Anton Walsegg, 1720 februárjától pedig a korszak végéig Johann Franz Gottfried Dietrichstein kamaraelnök.⁶⁶

A birodalmi főhadbiztosság két képviselőjével találkozunk a jó két és fél évtizedben. Előbb (1725-ig bezárólag) Franz Sebastian Thürheim főhadbiztos vesz részt az erdélyi konferencián.⁶⁷ Őt Johann Hermann Franz Nesselrode követi tisztében s az erdélyi konferencián való részvételben.⁶⁸

Állandó résztvevője a konferenciának az Erdélyi Udvari Kancellária alkancellári rangban lévő vezetője. Ezt a tisztséget az egész 1715—1740-i időszakban Kászoni János (névváltoztatása után kászoni Bornemissza János) tölti be.

Szólunk végül a konferencián részt vevő udvari hatósági *tanácsosokról* is. Nevük 1734-től szerepel a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis névsorában, bár nem kizárt, hogy korábban is részt vettek az üléseken (az Erdélyi Udvari Kancellária referáló tanácsosa magától értetődően). Tanácsosokkal van képviselve az Osztrák Udvari Kancellária,⁶⁹ az Udvari Kamara, a Haditanács, a birodalmi főhadbiztosság s természetesen az Erdélyi Udvari Kancellária.

A rangsorban az első helyen az Osztrák Udvari Kancellária tanácsosa áll. Ez minden esetben Johann Georg Mannagetta.⁷⁰

Az Udvari Kamara az 1734 augusztusa és a korszak vége közti időben csak néhány esetben nem képviselteti magát tanácsossal *is*. A jelenlevő tanácsos (egy eset kivételével) Heinrich Joseph Koch. Egy ízben Zuana tölti be ezt a szerepkört.⁷¹

Az Udvari Kamara tanácsosa után a rangsorban az Erdélyi Udvari Kancelláriáé következik. Itt két személlyel találkozunk. 1734—1736-ban Pongrácz György látja el ezt a feladatot. Az ő előléptetése után (az újjászervezett erdélyi királyi tábla első elnöke lesz) Kozma József jelenik meg a konferencián az erdélyi udvari kancelláriai tanácsosok közül, s végzi az ügyek referálását.

A Haditanács képviselőjében tanácsosként 1734—1736-ban Hefenstock vesz részt az üléseken,⁷² a továbbiakban Augustin Thomas Wöber.⁷³

A birodalmi főhadbiztosság állandó tanácsos képviselője Löwenegg.⁷⁴

Egy esetben (1740. július 14-én) meghívottként részt vesz az erdélyi konferencia ülésén Johann Georg Christian Lobkowitz lovassági tábornok, erdélyi főhadiparancsnok.

Van az 1715 és 1740 közötti erdélyi konferenciáknak két különleges összetételű ülése. Az 1734. november 23-i ülés kizárólag görög egyesült vallási ügyekkel foglalkozik. Összetétele is ennek megfelelő. Az elnökletet ugyan Sinzendorff viszi, a további résztvevők azonban Sigismund Kollonitz bécsi érsek⁷⁵ és Tönnemann jezsuita, ekkor II. Károly gyóntatóatyja.⁷⁶ Az udvari kormányhatóságok tanácsosai közül Mannagetta és Pongrácz György vesz részt az ülésen. A másik ilyen ülés (1738. október 18.) az Erdélyben, a Bánátban, Magyarország egyes részein és a hadseregben dülő járvány ügyével foglalkozik — így tárgyában is határeset, összetételében szintén. Sinzendorffon, Gundaker Starhemberg, a haditanácsi elnök Harrachon és Nesselrode birodalmi főhadbiztoson kívül jelen van (a felsorolás rangrendjében közöljük neveiket) Batthyány magyar udvari kancellár, Oed alsó-ausztriai helytartóhelyettes, Philipp Joseph Kinsky cseh főkancellár, Bornemissa János erdélyi udvari alkancellár, Mannagetta, az Udvari Kamara részéről Klöcklern tanácsos, a Magyar Udvari Kancellária képviselőjében Koller tanácsos, továbbá Johann Christoph Bartenstein, Kozma József erdélyi udvari kancelláriai tanácsos, Wöber, Löwenegg s végül a Habsburg Birodalom egészségügyét irányító Sanitätshofkommission további három tagja: Komerkskany, Garelli és Wimmer.

Mint már említettük: a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis összetétele 1715 és 1740 közt jóval stabilabb, mint a korábbi évtizedekben. Összesen 2 elnök, a hatalmi elit néhány tagja s a 26 év alatt ugyanazon udvari kormányhatóságok általában nem sűrűn — vagy egyáltalán nem — változó képviselői, állandóság a konferencián részt vevő kormányhatóságok tanácsos képviselőiben is: az összetétel stabilitása szembetűnő. Mindez fokozottan szolgálhatja a megvitatott kérdések ismeretét, a szakszerűséget. Annál is inkább, mert a konferencia elnökei maguk is nagyvonalú szakemberek, s a testületben rajtuk kívül képviselve vannak az összbirodalmi udvari kormányhatóságok vezetői, 1734-től kimutathatóan tanácsosai is, akiknek Erdély kérdéseiben való tájékozottságáról már szólottunk.

Ugyanakkor azonban már itt fel kell tennünk bizonyos kérdőjeleket is. Az első kérdés a konferenciák számának erős megritkulásából adódik. 33 ismert összetételű konferencia a 26 évben — évi átlagban alig több egyetlen Konferenz-ülésnél, szemben az előző évtizedekkel (1690. április—1691. december: 14 ismert összetételű konferencia, 1693. július—1695. április: 10 ilyen ülés, 1695. október—1697. április: 8; 1698 első négy hónapja: 6; míg az 1699. december és 1704. június közti 4 és fél évben is jobb az arány. 9 konferencia összetételéről tudunk). Ha ehhez még azt is hozzászámítjuk, hogy az 1715 előtti időszak forrásanyaga láthatólag kevésbé teljes, mint az 1715 utáni, az aránytalanság még erősebb. Ezt a kérdést itt kell nyitva hagynunk: csak az erdélyi konferencia hatáskörének elemzése után kísérlelhetjük meg válaszolni rá. A kérdés ti. az, hogy milyen irányban változott a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis *tényleges* irányító szerepe Erdély életében.

Ugyanígy csak felvázolni lehet itt két további kérdést. Az első Savoyai Jenő szerepéből adódik. A herceg ugyan nem annyira maradt kívül a belpolitikán, ahogy a korábbi szakirodalom állította (Braubach monumentális Savoyai Jenő-életrajza kivétel e tekintetben, ő legalább a herceg németalföldi belpolitikáját igen gondosan

ábrázolta), de azért mégiscsak elsősorban katoná és külpolitikus (ha szabad itt Clausewitz ismert meghatározásával játszadozni, a háborúval s annak előzményeivel foglalkozik). Kérdés: nem eredményez-e beszűkülést az erdélyi konferencia politikájának spektrumában, hiszen ezt a határszéli kis országot a Habsburg Birodalom vezető elitje elsősorban előretolt katonai hadállásnak tekinti. Itt is a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis részletes hatáskörelemzése visz közelebb a lehető reális válaszhoz.

További kérdésünk szintén összefügg az erdélyi konferencia stabilitásával — de némileg másképpen. Az 1703—1705-i áttöréskor a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1715 utáni vezető egyéniségei erejük teljében lévő emberek. Savoyai Jenő és Gundaker Starhemberg 1663-i születésűek, Sinzendorff éppen 1671-i. 1715-ben 50-es éveik elején, ill. 40-es éveik közepe táján tartanak. Ez a garnitúra s velük a Konferenzen jelenlevő udvari kormányhatósági vezetők stb. együtt öregsznek. Amikor Savoyai Jenő 1736 tavaszán meghal, Sinzendorff 65 éves, Gundaker Starhemberg 73, a volt nápolyi alkirály, Aloys Harrach 67, Joseph Lothar Königsegg 63, Bornemissza János is jócskán túl van 60. évén. Kérdés: vajon tapasztalataik bővülése nyom-e többet a latban, vagy erők fogyása? Egy azonban bizonyos: friss erők nem jelentkeznek a konferenciákban. Mikor Johann Philipp Joseph Harrach átveszi a Haditanács elnökletét, s ennek révén megjelenik az erdélyi konferenciában, éppen 60 éves.

Hagyjuk nyitva tehát ezeket a kérdéseket addig, amíg a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis hatásköréről nem nyertünk képet.

B) HATÁSKÖR ÉS ÜLÉSEK

A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis hatáskörét annak korszakönti változásaiban kell elemeznünk.

I. 1687—1691

Magától értetődő, hogy az 1687-i és 1690—1691-i konferenciák még nem részletkérdésekkel foglalkoznak. Az első ismert konferencián (1687. augusztus 29.) Strattmann és Kinsky azt a szakirodalomban alaposan megtárgyalt kérdést vitatják meg, hogy Erdélytől mely megerősített helységek átadását kell követelni,⁷⁷ s azt a másikat, hogy ki legyen Erdély főparancsnoka.⁷⁸ A két kancellár 1687. szeptember 27-i megbeszélése tárgyilag szorosán kapcsolódik az előbbihez. Ezen ti. Lotharingiai Károly 1687. szeptember 23-i jelentését vitatják meg, amelyben az Caprarát ajánlja magyarországi főparancsnoknak, és Scherffenberget küldeni Erdélybe (Caprarának alárendelve). A hadaival Erdélyben állomásozó herceg azonban további kérdéseket is a Habsburg Birodalom központi kormányzata elé tár. Teljhatalmat kér a fejedelemséggel való tárgyalásra és szerződéskötésre,⁷⁹ egyben utasítást is a következőkre nézve: 1. Mit tegyen akkor, ha Apafi zálogul átad

ugyan bizonyos városokat, de biztosítékokat követel, hogy ezeket a háború végén Erdély visszakapja. 2. Hogy foglaljon állást akkor, ha Apafi azt kívánja: az így átadott városokban a császári őrsg mellett *saját* őrsege is állomásozzék. 3. Milyen állaspontra helyezkedjék, ha Apafi a *saját személyére is* hűségsküt követel az így behelyezett császári őrsgtől. 4. Mit válaszoljon, ha Erdély megbízottai a vallásgyakorlat szabadságának a szerződésbe való bevitelét követelik. 5. Követeljen-e *ő maga* az erdélyi katolikusoknak szabad vallásgyakorlatot. Az utolsó kérdés nyilván Antidius Dunod jezsuita, a Habsburgok erdélyi—havasalföldi—moldvai diplomatája sürgetésére került az összeállításba, aki ekkor Lotharingiai Károly mellett tartózkodott, várva az alkalmat, hogy Havasalföldre utazhasson. A herceg azzal a sokatmondó igénnyel zárta jelentését; az erdélyiek megzabolázására⁸⁰ küldjenek bizonyos számú további lovasságot az országba.⁸¹ Strattmann és Kinsky állásfoglalása és I. Lipót döntése legfeljebb a balázsfalvi szerződés szövegéből volna kielemezhető, arra viszont más tényezők is hatottak — a kancellárok javaslatának s a resolúciónak magának nincs nyoma.

1690 első erdélyi konferencia-ülése már az Apafi halála után előállt helyzettel foglalkozik. Erdély katonailag Habsburg-kézen van, a fejedelem meghalt, utóda kiskorú — a háború azonban még tart, az ország Habsburg-birtoklásának kérdése korántsem lezárt, az erdélyi Habsburg-berendezkedésben ezért sem árt az óvatosság. Az 1690. április 23-i ülés tárgya Heisler 1690. április 16-i jelentése. Az Erdélyben állomásozó Habsburg-hadak főparancsnoka sietve tájékoztatja a Birodalom központi kormányzatát Apafi haláláról s arról, hogy Erdélyben a helyzet súlyosbodik, a császári katonaság gyenge. A konferencia úgy határoz, hogy amennyiben Heisler az I. Lipót által elrendeltek szerint járt el, s hatalmába kerítette II. Apafi Mihályt, el kell dönteni, hogy mi történjék az ifjú trónutóddal s egyáltalán a császár intencióinak megvalósítására. Mi a teendő azonban akkor — teszi fel a Konferenz a kérdést —, ha a rendek már megmozdultak, II. Apafi Mihálynak fejedelemségébe iktatását vagy új fejedelem választását követelik? Válasza: Habsburg-barát csoportosulást kell kialakítani, ennek tagjait anyagi eszközökkel kell megerősíteni I. Lipót hűségében, ugyanígy kell megnyerni az ellenpárt embereit is, és megfelelő felekezeti politikát kell folytatni.⁸² I. Lipót 1690. május 27-én (tehát jó hónap késéssel) válaszolt Heislernek,⁸³ de a császár rendelkezése akkor nem befolyásolja alapvetően az erdélyi helyzetet. Az erdélyi fejedelmi tanács jó képességű s (legalábbis részben) nagy tapasztalatú államférfiai, élükön az öreg főgenerális Teleki Mihállyal, kellő határozottsággal tartják kezükben a helyzetet, belső zavarok veszélye nem fenyeget. A külső annál inkább: Thököly erdélyi fejedelemségre készül, híveket toboroz Erdélyben. Heisler 1690. július 20-án tett erről jelentést, s ezt július 29-én tárgyalja meg a konferencia. Heisler arról is ír, hogy a rendek s az ifjú fejedelem a császári őrsggel megerősített várakba akarnak húzódni. Azt javasolja, hogy „az erdélyiek reménységének megőrzésére”⁸⁴ ott minden maradjon in statu quo. Felveti azonban a kérdést: nem kellene-e II. Apafi Mihályt felvinni Bécsbe? A konferencia úgy határoz, hogy Erdély politikai berendezkedésének ügye maradjon függőben,⁸⁵ Telekit biztatni kell, Dunod-t és Csáky Lászlót, akiknek vélt vagy valós intrikáitól Teleki tart, vissza kell hívni

Erdélyből (vagy legalábbis Csákyt, Dunod tevékenységét pedig korlátozni kell).⁸⁶ Jó másfél héttel később, 1690. augusztus 10—15. tájt érkezett Bécsbe a Habsburg-párti erdélyi rendek 1690. augusztus 4-i segélykérő levele (Thököly támadási előkészületei már félreismerhetetlenek), amelyben azok egyben II. Apafi Mihály fejedelemsége s a Habsburg Birodalom és Erdély viszonyát szabályozó, 1686-i Haller-diploma megerősítését kérik. A konferencia ez esetben nem áll feladata magaslatán: amikor 1690. augusztus 31-én megvitatja a levelet, csak az érdeklí: vajon milyen szándékkal írták?⁸⁷ (Nyilván valamilyen politikai zsarolásra vagy elszakadási kísérletre gondolnak.)⁸⁸ Közben azonban a helyzet Erdélyben gyökeresen megváltozott: Thököly győzött Zernyestnél, Erdély ura lett, rövidesen országgyűlésen választotta magát az ország fejedelmévé. I. Apafi Mihály tanácsurái azonban Kolozsvárra menekülnek az ifjú fejedelemmel együtt, s onnan indítják Bécsbe követül Bethlen Miklóst, a Habsburg Birodalom és Erdély kapcsolata újabb rendezésének kieszközlésére. Bethlen bemutatja megbízólevelét a császárnál, s az az erdélyi konferenciához utasítja a rábízottak előadására.

A Ministerialkonferenz Bethlennel folytatott hosszú tárgyalássorozata 1690. szeptember 16-án kezdődik. Az erdélyi fejedelmi tanács követe írásban nyújtja be a tanács kívánalmait: 1. A császár adjon további támogatást Erdélynek, üzze ki onnan Thökölyt.⁸⁹ A nép és egyes főrendek⁹⁰ ugyan Thököly mellé álltak, II. Apafi Mihály és a tanácsurak azonban („akikből a kormányzat áll”), a császár hűségén maradtak. 2. I. Lipót azt kívánta, hogy II. Apafi Mihályt Bécsben neveljék; ez azonban politikai bonyodalmakat és felekezeti izgalmakat válthatna ki.⁹¹ A fejedelmi tanács tehát azt kéri: hagyják Erdélyben az ifjú Apafit, bízzák rájuk neveltetését, nagykorúságáig Erdély kormányzatát is. 3. Minthogy Thököly olyan török athnámét ígér, amelyben Erdély helyzetét és adóját⁹² Bethlen Gábor korához hasonlóan szabályozzák, I. Lipót is adjon diplomát Erdélynek, hogy azt a császár hűségén lehessen tartani; erre nem elég a katonai erő.⁹³ A tanács konkrét követeléseai itt súlyosak. Egyrészt Erdély népének a portio és kvártély terhétől való megszabadítását kérik (az előterjesztés 4. pontjában még konkrétabban azt, hogy 1690/1691 telén császári katonaság ne táborozzék Erdélyben), másrészt azoknak a híresztelések keltette félelmeknek eloszlatását a diplomával, hogy Erdélyt idegenek fogják kormányozni, visszaállítják a katolikus püspökséget, behozzák a jezsuitákat, s eltörlik a fejedelmek donatióit. Végül sürgetik II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését. Az előterjesztés utolsó (5.) pontja Thököly hívei birtokainak elkobzását és erdélyieknek való adományozását követeli.⁹⁴

Erről a pontról indult meg az alku, amely a Diploma Leopoldinum első, 1690. októberi variánsához vezetett. A mi feladatunk most csak az, hogy a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnak e kérdésben vitt szerepét végigkísérjük.

Bethlen Miklós 1690. szeptember 30-án terjeszti az erdélyi konferencia elé a Diploma Leopoldinum első tervezetét. Ez az alábbiakat tartalmazza: 1. A császár tegyen ígéretet arra, hogy a négy bevett vallásfelekezet helyzete változatlan marad. A katolikusoknak Kolozsvárott és Gyulafehérvárott templomot adnak át.⁹⁵ 2. Erdély törvényei és szokásai, a Tripartitum, a szászok municipális jogai megerősítést nyernek. 3. A királyok és fejedelmek donatiói megerősítendőek. 4. Az

egyházakat és a fejedelmi tanácsot megerősítik immunitásaikban. A király nem létesít kamarákat Erdélyben.⁹⁶ 5. Erdély igazgatását csak erdélyiek lássák el, vallásfelekezetre való tekintet nélkül,⁹⁷ az idegenek (beleértve a *magyarokat* is) legyenek kizárva belőle. Minthogy azonban arra Bethlen sem számított, hogy Erdély főhadiparancsnoka erdélyi lesz (bár a Habsburg-hadsereg tábornoki karában — kisebb súlyú posztokon — már voltak Erdélyből kikerült személyek is), csak azt kívánta kikötni, hogy annak *helyettese* legyen erdélyi (6. pont). A előterjesztés 7. pontja (amennyire az ülés jegyzőkönyvvezetőjének fogalmazásából kivehető) a Gubernium⁹⁸ létrehozására vonatkozik: a rendek tesznek felterjesztést erre, a császár pedig minden bevett vallásfelekezetből három személyt erősít meg a jelöltek közül. Az előterjesztés 8. pontjáról a jegyzőkönyv nem tud. A 9. pont általánosságban kimondja a főbb tisztségek választással való betöltésének elvét, azt is, hogy ezek a császártól kapják fizetésüket, továbbá hogy megbízatásuk 1 évre szóljon.⁹⁹ A 10. pont évi országgyűlések és octavalis törvényszakok tartását követeli. A 11. pont ígéretet tesz rá, hogy a rendek nem kérnek kivételezést a diploma hatálya alól, s a netáni ilyenek érvénytelenek. A tervezet utolsó (12.) pontja Erdély adózását kívánja szabályozni, békében évi 50 ezer, háborúban 400 ezer forintot ígérve.¹⁰⁰ Bethlen végül azt követeli, hogy a diplomát az angol, a svéd és a porosz király, továbbá a Német Birodalom protestáns fejedelmei garantálják. Ez legalább valamit megmentett volna Erdély korábbi, viszonylagos önállóságából és nemzetközi státusából.¹⁰¹

Annak nincs írásos nyoma, hogy a konferencia 1690. szeptember 30-i ülése hogyan foglalt állást Bethlen tervezetéről. Harmadnap azonban, 1690. október 2-án az alkudozás újabb mozzanatára került sor. A Ministerialkonferenz ellenzése láthatólag II. Apafi Mihály fejedelemként való elismerésével szemben összpontosul, úgyhogy Bethlen Miklós azt javasolja a konferenciát vele együtt alkotó Strattmannak és Kinskynek, hogy *amennyiben az ifjú Apafit nem akarják fejedelemnek nyilvánítani* (s az 1686-i Haller-féle diplomát sem hajlandók megerősíteni), a következőket kell bevenni az új diplomába: 1. A négy bevett vallásfelekezet és annak tagjai továbbra is maradjanak jogaikban (annak hozzátételével, hogy a katolikusoknak Kolozsvárott és Gyulaféhevárott adjanak át templomot). 2. A magyar királyok és erdélyi fejedelmek adományai, az általuk adott kiváltságok, nemesítések, méltóságadományozások maradjanak érvényben (kivéve azokat, amelyeket ők maguk töröltek el alkotmányos úton). 3. Akik a katolikus püspök, a jezsuiták és más szerzetesrendek javait törvényesen birtokolják, maradjanak meg ezekben. 4. A törvények, szokások és a szász municipális jog megerősítendők.¹⁰² Ez az ülés láthatólag nem vitatja meg Erdély kormányzatának Bethlen Miklós 1690. szeptember 30-i előterjesztésében érintett problémáit — a többi kérdéseket illetően legfeljebb a katolikus papsággal kapcsolatban enged. I. Lipót az 1690. október 2-i konferencia után úgy rendelkezik, hogy Bethlen Miklóssal (szigorú titoktartás mellett) megbeszélést kell tartani Erdély kormányzatáról,¹⁰³ az 1690. október 10-i, most már bővebb konferencia-ülésem (Kinsky és Strattmannon kívül részt vesz rajta Waldstein, Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg és Carafa is) azonban legalábbis elkezdik a Diploma Leopoldinum

tervezetének felolvasását.¹⁰⁴ Az 1690. október 17-i konferenciának pedig már kettős tárgya van. A Diploma ügye most így áll: Bethlen Miklós tervezete, a legrosszabb esetben további pontok hozzáadásával, elfogadható-e? Bethlen kijelenti, hogy erre nincs utasítása, a döntést megbízói számára kell fenntartani.¹⁰⁵ Ugyanakkor meg kell kezdeni a Bethlen által a császári katonaság kihágásairól és visszaéléseiről benyújtott panaszirat vitáját, erre azonban a konferencia résztvevői a birodalmi főhadbiztos távollétében láthatólag nem hajlandók.¹⁰⁶ A panasziratot sietve átadják a Haditanács elnökének azzal a felszólítással, hogy tárgyalja meg ezt a birodalmi főhadbiztossággal, s tegyenek felségelőterjesztést: hogy lehet orvosolni a sérelmeket. Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg október 18-án át is adja javaslatait a konferencián a tollvivő szerepét játszó titkárnak. A népes erdélyi konferencia-ülésen azonban,¹⁰⁷ a Diploma tervezetének felolvasása után, csak ismertetik Starhemberg állásfoglalását (az, Strattmannal együtt, közben Königsseghez vonul át egy másik konferenciára). Starhemberg az Erdélyben operáló Badeni Lajossal is közölte, hogy kívánja ezt. Az október 19-i ülésen tovább bővül a témakör. Bethlen most az erdélyieknek a Neoacquistica-területeken lévő birtokok visszaadását sürgeti.¹⁰⁸

Az 1690. szeptember végi—októberi nagy erőkoncentráció (kevesebb mint három hét alatt 5 ízben ülésezik az erdélyi konferencia, változó összetételben) után azonban most némi szünet következik; ezt a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis tagjainak egyéb elfoglaltságai is magyarázzák, de feltehetően az is, hogy a Birodalom központi kormányzata híreket vár az erdélyi hadieseményekről s egyáltalán Erdély helyzetéről. A konferencia akkor ül össze (1690. november 16-án), mikor megérkezik Badeni Lajos 1690. november 3-i jelentése. Az tájékoztatást ad a hadieseményekről, leszögezve azt, hogy Thököly nagy sereggel van, a legbiztosabb tehát az lenne, ha tárgyalnának vele.¹⁰⁹ Egyben szükségesnek tartja Erdély kormányzatának meghatározását.¹¹⁰

A Konferenz állásfoglalásának nincs nyoma. A helyzet azonban közben tovább változik. Bethlen 1690 novemberében hazaérkezve, november 12-én tájékoztatja a fejedelmi tanácsot a Diploma körüli viták állásáról, s hírei óriási felháborodást keltenek. Badeni Lajos 1690. november 14-i *saját kezűleg* írt jelentése szerint a főrendek kijelentették: inkább kimennek hazájukból, minthogy kormányzót engedjenek oda behozni!¹¹¹ A fenyegetőzés üres pátosznak is hathat — de hát Thököly Erdély határától pár napi járásra áll hadaival Havasalföldén, s pár nappal korábban maga Badeni Lajos is az egyezkedést ajánlotta vele! Az örgróf 1690. november 13-i (*nem sajátkezűleg írt*) jelentésében arról is tájékoztatja a központi kormányzatot, hogy a hadellátás ügyeiben való intézkedésre *maga* kíván a rendektől országgyűlést. Gondoljunk most a fejedelmi tanácsnak Bethlen által 1690. szeptember 16-án benyújtott követeléseire azon pontjaira, amelyek Erdély népének a portio és kvártély terhéből való megszabadítását kérik, konkrétan pedig nem szeretnének 1690/1691 telén szállásoló császári katonaságot látni Erdélyben, gondoljunk Bethlen útján előadott ajánlatukra a háború esetén kivetendő 400 ezer forintos adóról (ami ekkor az Erdélyben állomásozó hadak felének tartására is kevés) — s Badeni Lajos ott áll seregével Erdélyben, az ország közvetlen közelében

pedig Thököly a magáéval! Bethlen Miklós pedig november 13-án, Badeni Lajos és a fejedelmi tanács enyedi megbeszélése után, újabb előterjesztéssel él a konferenciához.¹¹² Ebben sérelmezi II. Apafi Mihály megerősítésének elmaradását, s azt, hogy nem biztatták ezzel egyértelműen a jövőre nézve sem,¹¹³ a kamara létesítésének tervét, azt, hogy a székelyek nem nyertek több szabadságot a változással, a szászok terheit pedig nem könnyítették meg. A létrehozandó új kormányzattal kapcsolatos követelményei: a Gubernium a kiadandó diploma rendelkezései szerint alakítandó meg, a gubernator, az ország generálisa, a kancellár és a kincstartó tisztére, továbbá a fejedelmi tanácsban Teleki halálával és a Thököly-pártiak emigrálásával megüresedett helyekre megfelelő személyek állítandók be. A kincstári igazgatás irányító szerve ne kamara legyen, vezető tisztviselőjét kincstartónak vagy arendatornak¹¹⁴ nevezzék. A létrehozandó Erdélyi Udvari Kancelláriát ne rendeljék a Magyar Udvari Kancellária alá — követeli. Kevésbé reális az az igénye, hogy az Erdélyből fellebbezett pereket az uralkodó jelenlétében¹¹⁵ tárgyalják. (A személyi tényezők súlyát mutatja Erdély ekkori politikai életében, hogy meg kívánja intetni a korábban thökölyánus diplomata, most császári szolgálatban Erdélyben tevékenykedő Absolont, hogy Erdély diplomájának sérelme nélkül ügködjen a császári érdekekért.)¹¹⁶

A Diploma Leopoldinum első, 1690. október 16-i formájával és a körülötte Erdélyben lezajlott vitákkal itt nem foglalkozunk. Azt viszont jelezni kell, hogy Veterani tábornok, Erdély főhadiparancsnoka és Friedrich Falkenhain főhadbiztos, az 1691. eleji erdélyi országgyűlés királyi biztosa 1691. február 18-án jelentést tett az országgyűlés tárgyalásairól. A Diploma Leopoldinumot a rendek elfogadták — írták —, de legnagyobb részük titkon aláírt egy irományt, amely közben kíván jární II. Apafi Mihályért a császárnál. Jelentették, hogy a rendek Bánffy Györgyöt jelölték gubernatorul, Bethlen Gergelyt az ország generálisául, Bethlen Miklóst kancellárul; felvetették azonban a kérdést: a rendek által jelölt Haller János volna-e megerősítendő a kincstartóságban, vagy Apor István? Részletesen ismertették a katolikusok országgyűlési követeléseit: püspökük ugyanolyan ellátást kapjon, mint más felekezetek püspökei, a katolikus egyháznak ugyanannyi kollégiuma legyen, mint a többi felekezeteknek, ugyanolyan szabadságai és haszonvételei (az egyházközségekig lemenően), a városokban ugyanannyi templomuk legyen (ugyanolyan jövedelmekkel), mint más felekezeteknek. Veterani és Falkenhain jónak látták jelenteni azt az Absolontól kapott tájékoztatást, hogy bizonyos „kisebb tisztségek” (minora officia) is üresedésben vannak, amelyeket I. Lipót (a Gubernium megkérdézése után) betölthet. (Itt törvényhatósági főtisztségekről — főispánságok, székely székek főkapitányságai — volt szó.)

A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1691. április 4-én csak röviden érintette a kérdéskört,¹¹⁷ s csak 1691 második felében foglalkozott a Diploma Leopoldinum *második*, végleges formájával — akkor azonban, ha szünetekkel is, de nagyon intenzíven. Az 1691. július 23—24-i, kétnapos ülésen tárgyalják meg Veterani és Falkenhain 1691. február 18-i jelentését. A vita három kérdéskör körül folyik: 1. kell-e diplomát adni Erdélynek, s hogyan (jelen formájában-e vagy javításokkal); 2. mi a teendő a főtisztségekre jelöltek körül; 3. hogy reagáljanak a

katolikusok követeléseire? A konferencia álláspontja¹¹⁸ az, hogy egyházi javakat az uralkodó sem idegeníthet el,¹¹⁹ egyáltalán tisztázni kellene, hogy mik a királyi javak, s addig hogyan igazgatták őket; a katolikus rendeket meg kellene hallgatni egyházuk jogállásáról és vagyoni helyzetéről.¹²⁰

Egyelőre annyi történik, hogy az erdélyi rendek követei, élükön az ország második főméltóságával, az ország generálisságára jelölt, tehát megerősítése esetén Bethlen Miklósnál magasabb rangú, de nála szerényebb képességű Bethlen Gergellyel, 1691. július 27-én kihallgatásra jelennek meg Kinskynél. Legfontosabb kérésük: biztosítsák a rendeket afelől, hogy II. Apafi Mihályt a császár megerősíti fejedelemségében, mihelyt az nagykorú lesz. További követeléseik: Erdélyt vegyék ki a Magyar Udvari Kancellária hatósága alól, s a cancellaria aulica (ez az Osztrák Udvari Kancelláriát jelenti) expeditióján át kapja a császár rendeleteit. Végül azt kívánják elérni, hogy Thökölyvel és híveivel szemben a Béli Pál és társai ellen a Portára menekülésük (1678) után hozott törvényeket érvényesítsék.¹²¹

Egy jó hónap múlva, 1691. szeptember 5-én az erdélyi követek lényegesen bővebb folyamodványt nyújtanak be (feltehetően az újabb erdélyi országgyűlés által Vass Györggyel utánuk küldött pótutasítás alapján): 1. II. Apafi Mihály megerősítendő fejedelemségében. 2. Hasznosabb és biztonságosabb volna, ha az országot egyelőre a fejedelmi tanács s nem gubernator igazgatná.¹²² 3. A fiscalis javak (és a Thököly-emigráció tagjainak jóságai) II. Apafi Mihály vagy a fejedelmi tanács rendelkezése alatt legyenek. 4. Pereket ne fellebbezzenek az udvarhoz vagy a magyar országbíróhoz, hanem Erdélyben kerüljenek végső döntésre.¹²³ 5. A Partium maradjon Erdély kormányzata alatt. 6. A székelyeket ne kötelezzék Erdélyen kívüli hadakozásra. 7. Az az évi téli hadellátásra követelt 400 ezer forintból kapjon csökkentést az ország. 8. A rendeknek maradjon meg a joguk a fő- és alsóbb tisztek választására, s ezek Erdélyben kapják meg a megerősítést, ne kelljen ehhez Bécsbe felmenniük. 9. Az Erdélyből elszökött jobbágyok visszaszolgáltatandók, befogadásukat meg kell akadályozni. 10. A debrecenieket kötelezni kell rá, hogy fizessék meg az erdélyi adóba tartozó részüket.¹²⁴ Az 1691. szeptember 11-i konferencia (csak Kinsky és Waldstein vesz részt rajta, Rosenberg-Orsini, Strattmann és Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg távolléte kifejezetten jelezve van a jegyzőkönyvben), már a szalánkeméni győzelem hírének vétele után, nagyon magabiztos. Vagy megkötik a békét, vagy nem — szól a határozat. Ha békét kötnek, a tartomány az uti possidetis-elv alapján a császárnak jut, s akkor rendezésének gondja a császáré, az lép a királyi és kincstári javak birtokába. (Itt már lényegében a fegyverjog elve jelenik meg.) Ha nem lesz béke, az a fontos, hogy a lázadástól elvegyék az erdélyiek kedvét. Amikor 1691. november derekán újra összeül az erdélyi konferencia, már ismét józanabb a hangvétel. A november 17-i, már ismét teljes összetételének tekinthető¹²⁵ tanácskozás úgy látja, hogy a Diploma Leopoldinumot az uralkodói ígéret szerint ki kell adni, fenntartva a jogot a katolikusok kérelmei és a császár 1691. augusztus 23-i döntése¹²⁶ megvitatására. 1691. november 23-án a konferencia már cikkelyenként vizsgálja a Diploma Leopoldinumot és az erdélyiek módosító javaslatait. December 12-én ugyanezzel foglalkoznak; továbbra is gondot okoznak nekik a katolikus rendek követelései. December 14-én az erdélyi követek újra

memorialisban sürgetik az erdélyi ügyek kivételét a Magyar Udvari Kancellária hatásköréből (az erdélyi jogrend megbolydulását féltve egy ilyen uniótól). Ezzel a követeléssel foglalkozik a december 16-i konferencia, s egy továbbit: ki kell-e kérni a királyi adományozástól függő tisztségek betöltésénél a Gubernium javaslatát vagy sem? Ez utóbbi kérdésben a konferencia úgy dönt, hogy a Gubernium véleményét kell kérni a pályázók alkalmasságáról (tehát nem guberniumi jelölést).¹²⁷

2. 1693—1695. ÁPRILIS

A Diploma Leopoldinum ünnepélyes formájában 1691 legvégén kiadásra kerül — s ezzel az erdélyi konferencia, jó másfél évre, eltűnik szemünk elől. Az erdélyi Habsburg-berendezkedés most *magában Erdélyben* folyik, az intézmények kiépülésével s a körülöttük dúló harcokkal. Amikor újra találkozunk a Konferenz működésével (a „Kollonics-korszakban”, 1693 júliusa és 1695 áprilisa között), az itt tárgyalt ügyek jórészt továbbra is az erdélyi Habsburg-berendezés primer ügyei, de már bizonyos szakági fejlődés is megfigyelhető bennük.

Elsőnek mindenesetre azt az ügyet vegyük, amely Erdélynek a Habsburg Birodalmon belüli egész státusát érinti; II. Apafi Mihály házassága ügyét. Az ifjú fejedelmet Bánffy György és Bethlen Ferenc (I. Rákóczi György egykori udvarmestere) két életben lévő fia,¹²⁸ az ország generálisának tisztét viselő Bethlen Gergely és a szintén tanácsúr Bethlen Elek be akarja vonni családi szövetségükbe. Bánffy gubernator már Bethlen Gergely veje, s a generális másik lányát 1694 júniusában eljegyzik az ifjú Apafival. Az ügy 1694. szeptember 5-én kerül először a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé, hogy aztán jó fél éven át *egyedüli* tárgya legyen az erdélyi konferencia ismert üléseinek. A konferencián megvitatásra kerülő előterjesztés felveti a kérdést: járuljon-e hozzá I. Lipót (mint II. Apafi Mihály gyámja) a házassághoz vagy sem, s Veterani erdélyi főhadiparancsnok milyen rendelkezést vegyen az ügyet illetően? A határozat szerint a Guberniumhoz rosszalló rescriptumot kell intézni,¹²⁹ jelezve, hogy a házassághoz a császár jóváhagyását is kérni kell, ezért I. Lipót tekintélyének megsértése miatt a lakodalomra egyelőre nem kerülhet sor. Veteranival pedig közölni kell ezt a rescriptumot, s rendelkezni kell hozzá: legyen éber, s alkalmas gesztusokkal akadályozza meg a házasságot. „Ha elégségesek, ezeknél kell maradni, ha nem, erősebb eszközökhöz kell nyúlni.”¹³⁰ Másnap, 1694. szeptember 6-i kelettel I. Lipót ily értelmű rendeletet is küldött a Guberniumhoz. Az mentegetőzött, a császár Veterani közreműködésével tisztes őrizetben Bécsbe vitette volna az ifjú Apafit, Bethlen Gergelyt és Eleket, itt maga Bethlen Miklós is (egyébként Bethlen Gergely és Elek éles ellenfele) jónak látta közbevetni magát, az ifjú Apafi is hajlékonyan bizonyult, végül is saját jóakaratóból ment fel Bécsbe, Veteranival együtt.¹³¹

Az 1695. február 3-i konferencia-ülésen, amelyen az elnöklő Kollonicson kívül Waldstein, Gottlieb Windischgrätz, Bucelleni osztrák udvari kancellár és Veterani van jelen, az erdélyi főhadiparancsnok tesz előterjesztést. A vita két kérdés körül

forog: 1. II. Apafi Mihály terhére lehet-e róni, hogy Franciaország vagy a Porta támogatását kérte? 2. Hazaengedjék-e Erdélybe, vagy Bécsben tartsák? Az ülésen készült feljegyzésből csak Kollonics álláspontja tűnik ki: nem kell visszaengedni az ifjú Apafit Erdélybe, külföldi utazásra kell küldeni.¹³² A tulajdonképpeni állásfoglalás a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1695. március 11-i ülésén születik. Az ülés szokatlanul népes: a február 3-i ülés résztvevőin kívül jelen van rajta Öttingen, az új udvari kamaraelnök, Seifried Christoph Breuner, Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg haditanácsi elnök és két további tábornok, Heisler és Caprara. A vitában megoszlanak a vélemények.¹³³ A résztvevők többsége azonban azon az állásponton van, hogy az ifjú Apafi házasságának nincs különösebb jelentősége, s ezért érdektelen az a kérdés is, hogy Bécsben tartsák-e vagy hazaengedjék Erdélybe. Ezen (nem jelentős eltérésekkel megfogalmazott) álláspont szerint I. Lipót *fegyverjogon* bírja Erdélyt, s fegyverrel is kell hogy megtartsa.¹³⁴ Abban a kérdésben már jobban megoszlanak a vélemények, hogy vajon a Bethlen lányt vegye-e el II. Apafi Mihály, vagy német hercegnőt adjanak-e hozzá feleségül.¹³⁵ Ketten (Breuner udvari kamaraelnök és a neki szekundáló Bucelleni) tartják szükségesnek leszögezni azt, hogy a fejedelmi jóságokat ki kell venni Apafi kezéből.¹³⁶ Csak Heislernél szerepel két további momentum: az ifjú Apafi Mihálynak nem engedélyezendő a fejedelemnek járó tiszteletadás — és, meglepően: „Saxones magis tutandos” (ti. adóügyi követeléseikben). A hagyományos magyar történetírás onnét olvasó számára talán meglepetés, hogy Kollonics álláspontja élesen elkülönül a többiekétől. Nála szó sincs a fegyverjogról. Habozik abban a kérdésben, hogy Bécsben kell-e tartani Apafit vagy sem; házasságát mindenképpen nagykorúságára halasztaná.¹³⁷ Végül is azoknak az álláspontja győz, akik (a fegyverjog alapján állva) nem látják jelentőségét a fiatal fejedelem házasságának, s ezért nem is kívánják Bécsben tartani. Apafi hazautazhat Erdélybe, a császár nyilvános rosszallásával megtarthatja esküvőjét is (I. Lipót nem képviselteti magát).

Az erdélyi *kormányhatóságok* működésének kérdései néhány ízben fordulnak meg e majdnem két évben a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis előtt. 1694. január 8-án foglalkoznak a Gubernium 1693. október 8-i felségelőterjesztésének azzal a pontjával, amely a gubernator és a guberniumi tanácsosok fizetésének némi emelését kéri. Döntésének nincs nyoma az ülésről készült feljegyzésben. Az 1695. április 21-i konferencia egyebek között a Gubernium Veterani útján felküldött előterjesztését vitatja meg. Az új kormányhatóság többek között arról panaszkodik, hogy nincs tekintélye,¹³⁸ lenézik „inconveniens” címe miatt, királyi pecsétje sincs. Döntésnek itt sem találjuk nyomát. Megfordul természetesen az Erdélyi Udvari Kancellária felállításának kérdése is a konferenciánál. A Gubernium 1693. október 8-i (1694. január 8-án megvitattott) felterjesztésében azt is jelzi, hogy Bécsben székelő alkancellárul Alvinczi Péter ítélőmestert küldik fel. A konferencia itt csak azt jegyzi meg, hogy a katolikus rendek jelöltje (a későbbi *tényleges* alkancellár) Kálnoki Sámuel, akinek személyét illetően a Ministerialkonferenz látható bizonytalanságban van.¹³⁹ Az ügy ezzel jó időre lekerül a napirendről, csak az 1695. április 20-i konferencia állapítja meg rosszallóan, hogy

az erdélyi rendek halogtják az Erdélyi Udvari Kancellária személyzetének felküldését Bécsbe. Másnap viszont a Guberniumnak Veterani útján küldött előterjesztését vitatják meg, amelyben az arról panaszkodik, hogy a Kancellária szervezésénél megnyilatkozó felekezeti „partialitas” jövődó bajok előjele.¹⁴⁰

Ezzel a kérdéskörrel összefügg azon *tisztségek betöltéséé*, amelyek jelöltjeit megerősítésre fel kellett terjeszteni az uralkodóhoz. A Gubernium, 1693. október 8-i felségelőterjesztése mellett, jelölést küld fel a megüresedett guberniumi tanácsosi tisztségekre. Az unitáriusok kvótájából két személy hiányozván, Sárosi Jánost és Tholdalagit ajánlják, jelezve, hogy az evangélikusoknak ekkor két tanácsosuk van (a segesvári polgármester és a medgyesi királybíró), a katolikusoknak már három, de azért jelölik tanácsosul Apor Istvánt. A konferencia határozatában az ellenreformációs szempont érvényesül; a guberniumi tanácsosságokból az unitáriusoknak is jár három, a bevett vallásfelekezetek aránya szerint — mondják ki —, de (az Alvincziana Resolutio értelmében) ha az evangélikusok és unitáriusok között nincs elegendő megfelelő személy, katolikusokat és reformátusokat kell beállítani e tisztségekre, úgy, hogy *katolikus—református paritás* álljon elő. Nem guberniumi főtitárségek ügye ugyanúgy egy-egy esetben fordul elő. Az 1694. május 8-i ülés tárgyalja Suki Pál és Horváth Ferenc (mindketten unitáriusok) jelölését királyi táblai ülnökségre. 1695. április 27-én pedig Johann Seimlerek a szebeni királybíró iránti kérését vitatják meg.

A *rendi jogok* kérdéseiből részben az előbbi problémákkal összefüggő ügyek kerülnek ide, részben a felekezetek olyan egymás közti ügyei, amelyekben szintén találkozunk a tisztségek elosztásának (egy esetben már érintett) kérdésével. A Gubernium 1695. április 1-jén tárgyalt előterjesztése említést tett a nemességnek a nem nemesek tisztségeihez jutásából származó sérelmeiről.¹⁴¹ A felekezeti ügyek kategóriájába tartozik (a guberniumi tanácsosi tisztségek már említett, 1694. január 8-án tárgyalt esetén is az Erdélyi Udvari Kancellária létrehozása körüli vallási viták ügyén kívül) a kolozsvári főterei templomnak a katolikusoknak való átadási kérdése (ez ismeretesen csak 1716-ban valósult meg) és a jezsuiták újra Erdélybe telepedéséé (ezt az 1693. november 27-i konferencián „aut potius prologium”-on tárgyalták), I. Lipót 1693-i vallásügyi diplomájának elfogadása (a Gubernium 1693. október 8-i felségelőterjesztése jelzi ezt, az engedelmesség azonban nem terjed ki a kolozsvári unitárius nagytemplom átadására is) s végül a Gubernium 1695. április 27-én tárgyalt felségelőterjesztésében bizonyos, nem konkretizálható katolikus aktivitás ügye.¹⁴²

Az, hogy a *kincstári ügyek* arányokban is nagy helyet foglalnak el az erdélyi konferencia által a „Kollonics-korszakban” tárgyalt ügyek spektrumában, többfelől is eredeztethető. Egyrészt a Habsburg Birodalom központi kormányzata ezekben az években már eléggé biztonságosan a Birodalom részének tekinti Erdélyt, annak alapvető berendezkedése a Diploma Leopoldinummal és az Alvincziana Resolutióval már adott, az új kormányzerv működik, a többi persze elsősorban a hadsereg dolga — de azé és nem a politikáé. Másrészt azonban ebben a stabilitásban épp a kincstári javak státusa, felhasználásuk struktúrája, igazgatásuk, az új helyzetben rejlő lehetőségek azok a kérdések, amelyek a kétféle hadakozás

terheit ismeretesen nagyon nehezen viselő Habsburg Birodalom vezető elitjét kell hogy foglalkoztassák. Végül Kollonics előtérbe nyomulása az erdélyi konferenciában szintén errefelé hat. A magyarországi primás ez évek elején az Udvari Kamara vezetője; személyes beállítottsága is a kincstári ügyek rendezése felé terelheti a konferencia figyelmét.

Ügyfajtánként ismertetve most a Konferenznél megfordult kincstári ügyeket, *birtokügyekkel* több ízben találkozunk. Az időszak első konferenciája (1693. július 23.) tárgyalja Haller János kincstartó két ilyen tárgyú felségfolyamodványát is. Az elsőben azt kéri, hogy a II. Apafi Mihály kezén lévő radnóti fiscalis uradalmat neki és Bánffy György gubernatornak adják el. A konferencia úgy határoz, hogy fiscalis actiót kell indítani a birtok visszaváltására az ifjabb Apafitól, közben titkon meg kell biztatni a két vevőjelöltet, hogy nekik adják el az uradalmat.¹⁴³ Haller második folyamodványában magának és fiának kérte Solymos vártartományának adományozását. A konferencia hozzájárult volna az uradalom haszonbérbe adásához, míg annak birtokjoga tisztázódik.¹⁴⁴ 1695. április 27-én foglalkozik a Ministerialkonferenz (Haller János említett kérelme mellett) Kemény Jánosnak és Simonnak a Wesselényi-jószágokra vonatkozó igényével s a Macskásiak kérésével birtokaik visszajuttatása iránt.

A birtokügyek egy különleges típusát jelentették a *Neoacquistica*-birtokügyek. Ezek már az 1693. július 23-i konferencián jelentkeznek: Haller János különböző vármegyékben lévő, korábban Haller-birtokok visszaadását kéri. A konferencia a *Commissio Neoacquistica*hoz utasítja. Ugyanígy jár el az anyai őseiről rámaradt jószágait visszaigénylő ifjabb Gyulay Ferencel. A *Gubernium* már többször érintett 1693. október 8-i felségelőterjesztése sürgeti a *Commissio Neoacquistica* kiküldését; a konferencia 1694. január 8-án úgy határoz, hogy különbséget kell tenni a magyarországi, illetve az erdélyi és partiumi *Neoacquistica*-jószágok közt. Az előbbieket a magyarországi *Neoacquistica* *Commissio* intézze, az utóbbiak maradjanak függőben addig, amíg megfelelő nyugalmi helyzet áll elő¹⁴⁵ az erdélyi bizottság létrehozására. Közben a *Neoacquistica*-területen lévő birtokok jogi problémái csak bonyolódnak. A *Gubernium* Veteranival felküldött és a konferenciában 1695. április 21-én tárgyalta előterjesztésében arról ír, hogy miközben az erdélyi és partiumi *Neoacquistica* *Commissio* létrehozása késik, a Partiumban a váradi püspök igényei nyomán megfosztanak birtokaiktól ottani birtokosokat. Az 1695. április 27-i ülés két súlyos személyiség *Neoacquistica*-igényével foglalkozik. Az egyik maga Bánffy gubernator, aki Jenő és Várad környéki birtokai visszaadása iránt kér rendelkezést a *Commissio Neoacquistica*hoz. A másik Keresztessi Sámuel guberniumi tanácsos; ő (közelebbi meghatározás nélkül) a töröktől visszafoglalt területeken lévő birtokai visszaadását kérvényezi.

Külön kérdéskör volt a birtokügyek közt a császár hűségére tért volt *Thökölyparti*ak birtokainak visszaadása. Az id. Gyulay Ferenc „*restitutio*”-ja (itt feltehetően magáról visszatéréséről van szó) ügyében Veterani jár közben a Birodalom központi kormányzatánál 1693 derekán; a konferencia határozata (1693. július 23.) kedvező, de Gyulay jószágainak (s tisztségeinek) visszaadása nem halad gyorsan, mert 1695 első hónapjaiban újból kéri azt. A konferencia ugyanúgy

1695. április 27-én foglalkozik folyamodványával, mint a szintén volt thökölyánus Inczédi Mihályéval, aki Szolnok megyei birtokainak visszaadását (s egyben 1688-i protectionalisának megújítását) sürgeti.

Meglepő viszont, hogy a *nemesfémhányászat*, amelynek erdélyi jelentőségét a Konferenz jól kellene hogy ismerje, a szerv kevés érdeklődését váltja ki — talán mert mégsem érzi teljesen biztosnak a Habsburg-uralmat Erdélyben, s új nemesfémhányá nyitása nem azonnal kifizetődő vállalkozás. Amikor Haller János kincstartó 1693 derekán jelenti, hogy Kővárvidéken művelés alatt még nem álló nemesfém-előfordulások vannak, s „aliqui metalli fossores” kérték tőle, hogy ezeket saját költségükön művelhessék, a konferencia nemkívánatosnak tartja a lelőhely feltárását¹⁴⁶ (1693. július 23.). Mikor 1695. április 20-án, a pénzverés kapcsán, újra felmerül az ércbányászat kérdése, a konferencia az Udvari Kamarát hívja fel arra, hogy tájékozzdjék az erdélyi magánércbányásatról és az ebből származó kincstári jövedelmekről („ratione metalli fodinarum in fundo privato cultivantur — sic — sub emolumento Principi a particularibus debito”). Az átlagosnál is kuszább feljegyzésben azonban egy további vélemény is rögzítve van a bányaművelésről: semmit sem kell engedélyezni, de elutasítani sem; I. Ferdinánd kamarai instructióját (a két, 1527-i és 1537-i udvari kamarai rendtartás közül feltehetően az utóbbit) kell mértékül venni. („Ego putavi man solle nichts erlauben nichts abschlagen. videatur Instructio Cameralis Ferdinandi primi.”)

Legalábbis időlegesen nagy fontosságúak a kincstári javak *bérbeadásának* a konferencián megtárgyalt ügyei. A Gubernium, többször említett 1693. október 8-i felségelőterjesztése mellett, memorialist küld fel, amely szerint a rendek a kincstári uradalmak, továbbá az arany- és higanyjévedelmek bérletét kérik (1696-ig bezárólag, a bértételeknek feltehetően az 1694—1696. évek *egészére* való megjelölésével, a bérösszegbe beleszámítva állami kölcsöneiket és a Gubernium fizetését is). A konferencia (1694. január 8.) nem zárkózik el az ajánlat elfogadásától, csak a szükséges kautélákra hívja fel az Udvari Kamara figyelmét a szerződés megkötése esetére. („Si hoc intendat Transylvania fiat et detur Arrenda usque ad annum 96”, az Udvari Kamara „adhibeat suas debitas cautelas”). A szerződés megkötésére azonban egyelőre nem kerül sor, s közben a konferencia álláspontja némileg módosul. Az 1695. április 20-i ülés foglalkozik újra az erdélyieknek az arany- és higanybányászat bérletei iránti kérésével. Mérsékelt lelkesedéssel fogadja az ajánlatot,¹⁴⁷ vizsgálatot is tartatna az erdélyi arany-, ezüst-, higanybányászatot és aranymosást illetően, de a higanytermelést bérbe adná. Nem egészen egy hétre rá, 1695. április 27-én azonban újból a konferencia elé kerül az ügy, abban a formában, hogy *Bánffy gubernator és a leendő kincstartó Apor István* kéri a topánfalvi uradalom bérletét. (Itt a Ministerialkonferenz álláspontja nem ismeretes.) A Bánffy—Apor-bérlet azután ismeretesen létrejön — néhány évre. A tizedbérlet immár közel másfél évszázados hagyományokkal rendelkező ügyeivel legfeljebb ha érintőleg foglalkozott a konferencia.¹⁴⁸

A *pénzverés és pénzforgalom* ügyei előbb 1694. május 8-án jelentkeznek az erdélyi konferencia tárgyalásain: feltehetően a Gubernium sürgeti, hogy Erdélybe küldjenek aprópénzt is. 1695 áprilisában ismét az erdélyi országos kormányhatóság

vár döntést a pénzverés ügyében — a konferencia azonban csak bizonytalanságáról tehet tanúságot (1695. április 20., 21.).

A konferencia által tárgyalt kincstári ügyek közé számítjuk a *só- és marhakereskedelem* ügyeit is. Amikor a sókereskedelem kérdése felmerül (1695. április 20., 21.), már működik az ún. nádori-erdélyi sókereskedelmi társaság, amelyet a szakirodalom számos helyen tárgyal. A konferencia számára az a kérdés, hogy engedélyezze-e az erdélyi rendek számára a sóval való szabad kereskedést. Álláspontja az, hogy a nádorral és az erdélyi rendekkel kötött szerződés (az abban megjelölt sómennyiség leszállításáig) fenntartandó, a rendeknek azonban ígéretet lehet tenni a szabad kereskedelemre. A marhakereskedelem ügye az erdélyi rendek marhakereskedelem-monopóliumterve kapcsán kerül a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé: a feltevésünk szerint a Guberniumtól származó, 1694. május 8-án megtárgyalt felterjesztés az Erdélyből való marhakisvitel egy időre való eltiltását kéri. Akkor nincs nyoma döntésnek. Amikor 1695 áprilisában, a Gubernium Veterani útján felküldött felterjesztésében döntést várva a marhakereskedelem ügyében, a Konferenz újra foglalkozik a kérdéssel, az álláspontok, a már említett kusza feljegyzés szerint, a marhakisviteli monopólium korlátlan vagy 1 évre korlátozott megadásától a Bécsbe szállítandó mennyiség kikötésén át a monopólium fenntartásának megkérdőjelezésén folytatva annak megtagadásaig tartó skálán helyezkednek el.¹⁴⁹

A Ministerialkonferenz által ez időszakban tárgyalt kincstári vonatkozású kérdések sorába tartozik végül *Haller János* kincstartóságának ügye. Az öreg kincstartó már 1693 derekán bejelenti lemondását tisztségéről — fia, Haller István javára. Az ötlet meglepő, hisz a kincstartót a Diploma Leopoldinum értelmében az *erdélyi országgyűlés kell hogy jelölje*. A konferencia 1693. július 23-án foglalkozik a kéréssel; határozatának nincs nyoma (pedig e konferencia az ülésen megfordult legtöbb ügyben hoz határozatot). 1695 elején Haller megújítja ezt a kérését azzal, hogy ő maga maradjon guberniumi tanácsos. Az 1695. április 27-i konferencia-ülésről készült feljegyzés egyáltalán nem beszél a tárgyalt ügyekben hozott határozatokról. Az azonban ismeretes, hogy Hallert nem sokkal később valóban felmentik kincstartóságából. Helyébe nem fia, Haller István kerül (bár az valóban jelentős kormányzati pályát fut majd), hanem Apor István.

A *hadviselés, hadellátás kérdései* aránytalanul kevesebbszer képezik az erdélyi konferenciák tárgyát, mint a kincstári ügyek (feltehetően azért, mert ezek a hadügyi-hadellátási konferenciák elé tartoznak, vagy a Haditanács és a birodalmi főhadbiztosság közvetlenül intézi őket). Az 1694. január 8-i ülésen Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg, a Haditanács elnöke tesz előterjesztést. Eszerint Karánsebesbe ágyúkat kellene telepíteni. El kell dönteni azt, hogy amennyiben az Erdély által korábban a hadak számára megajánlott élés begyűjtése nem megy jó móddal, Veterani főhadparancsnok alkalmazhat-e erőszakot. Döntésnek egyik kérdésben sincs nyoma. Az 1694. május 8-i ülés elé újabb előterjesztés kerül a hadellátásról; a konferencia ezt az Udvari Kamara és a birodalmi főhadbiztosság közös ülése elé utalja. A Gubernium 1695. április 21-én megvitattott felterjesztésének egyebek mellett tárgya a kvártély, fuvar, a katonaság által okozott károk.

A *postaszolgálat* ügye csak a Gubernium imént említett felterjesztése révén kerül a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé: az országos kormányhatóság panaszt tesz a posták törvénytelenégei miatt.

Külön tegyünk említést *két speciális terület*, a Partium (itt az 1660 után Erdélyhez tartozott partiumi területekről van szó) és a felszabadító háború alatt egy ideig Habsburg-kézen lévő Szörény megye itt tárgyalt ügyeiről. A Partium kérdései ismét csak a Gubernium 1695. eleji felterjesztése kapcsán kerülnek az 1695. április 27-i ülés napirendjére. A Gubernium arról panaszkodik, hogy ott, az erdélyiek mellőzésével, arra érdemtelen idegenek nyernek el tisztségeket. Szörény megye ügyei az 1695. április 27-i ülés napirendjén szerepelnek több ízben is. A frissiben újjáalakult megye mindjárt panaszt tett Száva Mihály¹⁵⁰ főispánja ellen, azzal, hogy az nem birtokos a megyében, és ott egyébként is bánok szokták viselni a főtisztséget.¹⁵¹ Mindjárt van jelentkező is e tisztségre (feltehetően a megye akaratán kívül, hisz az ő felterjesztésükben nem szerepel a neve): Keresztessi Sámuel guberniumi tanácsos kéri a megye főispánját, s egyben a lugosi és karánsebesi bánágot. A konferencia a főtisztség kérdésében a Guberniumnak rendel el vizsgálatot és jelentéstételt. A megye azonban döntést sürget az ottani nemesség Karánsebes környéki visszafoglalt javai kérdésében, az ottaniaknak adományoztatná a Szörény megyei fiscalis jószágokat, megerősítené helyi kiváltságait, papok odaküldését várja, panaszt tesz a háborús terhek súlya miatt, tiltakozik a karánsebesi harmincadosság idegeneknek adományozása miatt is. Ezekre a panaszokra, követelésekre a konferencia láthatólag nem ad választ.¹⁵²

Van végül egy, az érdekeltek miatt nagy súlyú személyi ügy, amely néhány ízben az erdélyi konferencia elé került. Ez *Haller János* és *Csáky László* notájának ügye. A két főúr ellen az erdélyi országgyűlések a Béli Pál 1677. végi—1678. eleji, balul sikerült felkelésben való részvételük miatt hoztak hűtlenségi ítéletet. A dolog *érdemben* már rég nem aktuális, az otthon maradt s egy időre bebörtönzött Haller fogsága után ismét tanácsúr, majd nagy fontosságú diplomáciai feladatot lát el (névéhez fűződik a Haller-diploma), az 1690 utáni berendezkedésben az ország rangban negyedik főméltóságát nyeri el, Csáky pedig, portai emigráció és onnan a Habsburgokhoz való menekülés után, az 1680-as évek derekán, majd 1690 nyarán császári tábornokként rémisztgeti egykori elitelőit, az új berendezkedésben pedig ismét teljes jogú erdélyi nagyúr — de a nota-ítélet formailag még fennáll, s Csákyknak 1678-ban elkobzott s láthatólag nem egészében visszanyert birtokait és tisztségeit illetően is vannak igényei. Kettejük külön-külön memorialisa 1693. július 23-án került a konferencia elé; döntésnek nincs nyoma. A két főúr rövidesen Veteranit is megkeresi restitúciójuk iránt (erről az 1693. november 27-i konferenciáról készült feljegyzésben van említés, döntés jelzése nélkül). Csáky most újabb felségfolyamodványt nyújt be, felpanaszolva, hogy ingatlanai visszaadását megtagadták, csakúgy, mint ingóságait és pénzéét, személye mint megnotázotté ellenszenv tárgya.¹⁵³ Az 1694. január 15-i konferencia, annak ismeretében, hogy Hallernek is csak tisztségét és becsületét adták vissza, nem a nota révén elvesztett jószágait, Csáky anyagi követelései elől is kitér, becsületét és tisztségeit ugyanúgy visszaitéli neki, ahogy Haller visszakapta.¹⁵⁴

1695. április 27-ét követően ismét jó 5 hónapos szünet s egyben cezúra következik. 1695 szeptemberében Lugosnál holtan marad a csatatéren Veterani erdélyi főhadiparancsnok, a Habsburg Birodalom katonai vezetése hónapokig bizonytalanságban van az iránt, hogy meg tudja-e tartani Erdélyt. A konferenciának (katonai részről megszületvén a megfelelő rendszabályok a lugosi vereség után) arról kellett határoznia 1695. október 1-jén: mit kell tenni politikai eszközökkel Erdély megtartására?

A Ministerialkonferenz egész sor rendelkezést látott jónak. A Guberniumot és az erdélyi rendeket külön-külön rescriptumban kívánta hűségre inteni s arra, hogy minden lehető támogatást adjanak meg az ország védelméhez, egyben a császár részéről is segílyt és védelmet ígérve nekik. Az érdemi rendelkezés azonban Veterani halála után az erdélyi főhadiparancsnoki teendőket ideiglenesen ellátó Truchsess tábornokhoz ment: 1. A Gubernium kérésére adjon annak segílyt a „felforgatók” (innovatores) ellen. 2. Kellő figyelmet fordítson II. Apafi Mihály viselkedésére és azokra, akiknek Habsburg-hűsége kétes („Übel gesünnten”), nyújtson védelmet ellenük a Habsburg-hű elemeknek. A periculum in mora-ra hivatkozva, mindjárt felterjesztették a leküldendő rescriptumok fogalmazványát is.¹⁵⁵ Van egy eleme a határozatnak, amely a későbbiekre nézve bír nagy jelentőséggel. A konferencia helyesnek látta volna, hogy az erdélyi alkancellárt is bevonják e tanácskozásba, hogy megtehesse megjegyzéseit. Kálnoki alkancellár azonban még nem lévén tisztébe iktatva, jobbnak látták magánúton tájékoztatni az ügyről, hogy bizalmat mutassanak vele szemben, s szolgálatainak teljesítésére buzdítsák.¹⁵⁶

1695 őszén azonban Bethlen Miklós kancellár is Bécsbe érkezik, többhavi tartózkodásra; így 1696 márciusáig az erdélyi kancellár és az udvari alkancellár egyaránt részt vesz az üléseken. Ennek az időszaknak (hozzászámítva az 1696. áprilisi 18-i ülést is, ahol kettejük közül már csak Kálnoki van jelen, de ő még jelen van) az anyaga hatásköri tekintetben külön egység: érződik az erdélyiek jelenléte. Így érthető, hogy (1696. március 18-án) egy sor rangkérdés merülhet fel, nyilván Bethlen Miklós exponálja őket. A rendeknek és a királyi tiszteteknek ugyanolyan címek járjanak ki — követeli —, mint a Birodalom más országaiban és tartományaiban. A gubernator csak rangelső legyen a Guberniumban; az ottani főtisztek rangrendje ez legyen: gubernator, az ország generálisa, kancellár, a királyi tábla elnöke s legvégül a kincstartó.¹⁵⁷ A tágabban vett rangsort illetően: az udvari és országos tisztséget viselő főrendek és nemesek rangban előzzék meg a többi fő- és köznemeseket, az utóbbiak nemességük rangrendje szerint kezelendők. Az a követelése irreális volt Bethlennek, hogy a grófi és bárói címek között¹⁵⁸ ne tegyenek különbséget, rangrendjükben csak a cím adományozásának időpontja legyen a mértékadó, s ez az országgyűléseken is legyen érvényes. A Gubernium működésével, illetményeivel szintén foglalkozott néhány ízben az erdélyi konferencia. Az 1695. december 19-i ülésről tudósító irományokból¹⁵⁹ csak az vehető ki, hogy annak állásfoglalása szerint a Gubernium székhelye a gyulafehérvári egykori

fejedelmi palota legyen, illetményét emelni kell, s ebbe átengedik neki a gyulafehérvári fejedelmi uradalmat (elidegenített részeinek visszaváltási jogával). Az 1696. március 18-i ülésen hangzott el Bethlen Miklósnak az a követelése is, hogy a gubernator halála esetén a császár döntéséig a Gubernium együttesen járjon el vezetője funkciójában. 1696. április 18-án a Gubernium tanácsosi tisztségekre tett felterjesztését vitatják meg.¹⁶⁰

Az Erdélyi Udvari Kancellária szervezetének, hatáskörének bizonyos kérdéseit ismét Bethlen Miklós vetette fel az 1696. március 18-i ülésen. Azt követelte, hogy az uralkodói adományokat, nemesítéseket, rangemléseket, kiváltságleveleket, továbbá a királyi megerősítés alá tartozó tisztségek megerősítését a *kancellár* ellenjegyezze.¹⁶¹ Ez a fejedelmi kori erdélyi gyakorlat fenntartása lett volna; nyilván az uralkodói adományoknál elsődleges súllyal bíró Udvari Kamarának voltak kifogásai a követelés első részével szemben.¹⁶² Bethlen sürgette azt, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária registratori és expeditori tisztségeinek betöltésénél legyenek tekintettel a négy bevett vallásfelekezet rendszerére.

A királyi táblával csak ülnökök jelölése kapcsán foglalkozott a konferencia (1696. április 18.).

Ugyancsak 1696. április 18-án került a Konferenz elé az a kívánság, hogy az erdélyi használatra szánt három uralkodói pecsét (az Erdélyben lévő kancellár és a 2 itélőmesteré) még Kálnoki alkancellárnál lévén, ezeket meg lehetne küldeni Erdélybe. A konferencia utasította is erre az erdélyi alkancellárt.

Az igazgatás rendjének kérdései közé tartozik a Gubernium által jelölt főispánok megerősítése. Ez is az 1696. április 18-i ülésen került napirendre.

Ugyanezen az ülésen foglalkoztak számos város kiváltságügyével. Ezeket illetően az uralkodó már régen tájékoztatást kért a Guberniumtól. A konferencia úgy határozott, hogy figyelmeztetni kell a Guberniumot ennek felküldésére.¹⁶³ Ez alkalommal foglalkoztak a Partium ügyével is.¹⁶⁴

A Bethlen Miklós jelenlétével elkülöníthető hónapokban azonban különleges súlya van az adó és a hadellátás ügyeinek. A kancellár bécsi tartózkodásának egyik fő funkciója az volt, hogy Erdély háborús terheit lehetőleg csökkentse, illetve megkísérelje az elkerülhetetlen terheket elválasztani az elkerülhetőktől. Az Erdélyben állomásozó császári katonaság fegyelméhez ti. (enyhén szólva) szó férhetett; a lugosi vereség után a császári katonai vezetés Habsburg-ellenes felkeléstől tartott Erdélyben¹⁶⁵ (alaptalanul). Bethlen két konferencián is (1695. november 2., december 2.) sürget rendelkezéseket a katonaság fegyelemben tartására.¹⁶⁶ Az első esetben van nyoma annak, hogy a konferencia (nem jelzett tárgyú) megkeresést intézett a Haditanácshoz, a másodikban ennyi sincs. Ezeknek a követeléseknek a jogosságához nem férhet szó. Jogalapja a kancellár azon követelésének is volt, hogy a Diploma Leopoldinumban háborúskodás idejére rögzített évi 400 ezer forinton felüli adóösszeget fizessék vissza Erdélynek (1695. november 2., december 2.), ennek teljesítésére azonban a Habsburg Birodalom pénzügyi helyzetében nem lehetett számítani. Még arra sem, amit Bethlen 1695. november 2-án sürgetett, hogy a katonaság térítse meg az 1695 októberében felvett természetbeniek árát, vagy hogy (Bethlen 1695. november 2-i és december 2-i

előterjesztései szerint) legalább határozzák meg a katonaságnak szolgáltatandó élel-
árát, s a hadak ezt készpénzben fizessék. Legfeljebb az adó befizetésének határidejét
illetően ért el részsikert (1695. december 28.).

Az erdélyi kancellár bécsi tartózkodása alatt tárgyalt kérdéskörök között az
előbbiekhöz hasonló súlya van a kincstári ügyeknek. Első helyen említsük ezek közt
a kincstartó új instructiójának kérdését. Az 1695. december 19-i ülésről készült
feljegyzésben csak címszószerű utalás van erre.¹⁶⁷ 1696. március 18-án viszont a
vita fő tárgya a kincstartói instructio. Bethlen azt követeli, hogy az Udvari
Kamaránál tartsanak összejevetelt (az osztrák udvari kancellár bevonásával) az
utasítással kapcsolatos ellentétek elhárítására. A másnapi összejevetelen¹⁶⁸
Bethlen előterjeszti konkrét követelését: a) Ha szükség van (udvari) kamarai
bizottságok küldésére Erdélybe, ezek az esetben, ha működésük a Politica és a
Judicialia területét is érinti, csak a Gubernium és a kincstartó közbenjöttével
hozhatnak döntést. b) Az adó behajtását, a kincstári jövedelmek és javak
igazgatását, a számvételt illető ügyek a Gubernium részvételével intézendők.
Mínt hogy a kincstartó sem intézheti ezeket a Gubernium kizárásával, a Gubernium
se döntsön ilyen ügyekben a kincstartó nélkül. A kincstári ügyek vezetője legyen
jelen a Gubernium legtöbb ülésén, a Gubernium üléseinek egy részét kincstári
ügyek megvitatására kell fordítani.¹⁶⁹ c) A kincstartó a tisztán kincstári ügyek
intézését maga irányítsa, a mixtákat (értve itt a Politica-, ill. Judicialia-elemeket is
tartalmazókat) a Guberniummal közösen. d) Kincstári javak eladását vagy
eladományozását illetően a kincstartó tájékoztassa az Udvari Kamarát a
kérelmezők igényéről, érdemeiről meg a javak értékéről és állapotáról, és tegyen
javaslatot. A Gubernium ily esetben jogosult ajánlást tenni. A donatiók az Udvari
Kamaránál kerüljenek kiadásra.¹⁷⁰ A követeléseiről hozott határozatnak nincs
nyoma.

A Konferenz által tárgyalt többi kincstári ügyekről már kevesebbet mondha-
tunk. A pénzverés kérdése az 1695. december 19-i ülésen került elő. Bethlen
követelései: három hónap szünet után végre lehessen az erdélyi pénzverőházban
pénzt előállítani, s a rossz pénzt ki kell vonni a forgalomból. Döntésnek nincs
nyoma. Az erdélyi rendek sóügyi panaszát (Vorster az erdélyi só árát tudtuk és
beleegyezésük nélkül hadélelmezésre fordította) 1696. április 18-án tárgyalja a
konferencia; az Udvari Kamarához utasítja az ügyet azzal, hogy feldolgozása után
referálja a Konferenznél.

A kb. féléves időszakban tárgyalt ügyek közül emeljük ki még a Thököly-
emigráció hazatérni kívánó tagjait. Bethlen 1696. március 18-án azt követeli, hogy
ezek megkegyelmeztetését teljes egészében a Gubernium hatáskörébe utalják: az
emigránsok a Guberniumtól kérhetnek kegyelemlevelet, s azon múlik, hogy
megadja-e ezt vagy sem.¹⁷¹

Az 1695. novemberi—1696. áprilisi konferencia-ülések karakterisztikumát
Bethlen Miklós s vele az erdélyi rendiség jelenléte adja. Az erdélyi kancellár
érvényesíteni igyekszik a rendek követeléseit az új berendezkedést illetően
(rangrend-problémák). Az erdélyi vezető elit követeléseinek (nemritkán a fejedelmi
kori gyakorlat fenntartása igényének) ad hangot az erdélyi kormányservek

működésének kérdésében. Rendi igényeken túlmenő országos sérelmeket tesz szavá akkor, amikor adó- és hadellátási kérdéseket hoz a Konferenz elé.

Egy ország rendjeinek — s bizonyos kérdésekben az egész országnak — követelései, egy nagy egyéniség tálalásában: ez a jellemzője tehát ennek az időszaknak. Ismeretes, hogy ezek az igények nem realizálódtak.

4. 1696. AUGUSZTUS—1697. ÁPRILIS

1696 áprilisa után az erdélyi konferenciák ismét megritkulnak, s jellegük jó ideig specifikus lesz. Az 1696. augusztus 14-i konferencián, amelyen Ferdinand Dietrichstein herceg főudvarmester elnököl, egyetlen tárgy szerepel: az a *rémhír*, hogy Erdély végveszélyben van, a Herberstein-ezred fellázadt.¹⁷² Egy hétre rá, 1696. augusztus 21-én ugyancsak Dietrichstein főudvarmester elnökletével tárgyalja egy konferencia-ülés Eszterházy Pál nádor bizonyos követeléseit, köztük azt, hogy az erdélyi kancelláriát „Horvátország mintájára”¹⁷³ egyesítsék a Magyar Udvari Kancelláriával. A jelenlevők közül Kinsky, Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg és Seifried Christoph Breuner állásfoglalása ismeretes. A cseh főkancellár szerint Eszterházy memorandumát a kérdésben érdekelt főhatóságokkal kellene közölni, s aztán részletesen kellene foglalkozni vele.¹⁷⁴ Starhemberg és Breuner az ő álláspontjához csatlakozik.¹⁷⁵ A Magyar és Erdélyi Udvari Kancellária egyesítésére ekkor nem kerül sor. Ismét csak specifikus az 1697. április 16-i konferencia tárgyköre. A fő tárgy itt a rendek (egyben a királyi tábla) elnöke tisztének betöltése. Erre a pozícióra a rendek, Bethlen Elek (a főgenerális Bethlen Gergely testvére) halála után, Keresztessi Sámuel jelölik — a református gubernator, főgenerális, kancellár mellé, akiket csak a katolikus kincstartó ellensúlyoz, ismét egy reformátust. A konferencia, tekintettel az ellenreformáció erdélyi érdekeire, Keresztessi megerősítése ellen foglal állást.¹⁷⁶ I. Lipót végül is, közel két és fél év múlva, 1699. szeptember 5-én Haller Istvánt (Haller János fiát) nevezte ki e tisztségre. Az 1697. április 16-i konferencia tárgya volt még a kincstári jószágok és Debrecen ügye (ezekről a feljegyzésből bővebb nem vehető ki).¹⁷⁷

5. 1698. MÁRCIUS—MÁJUS (BÁNYFY GYÖRGY, BETHLEN MIKLÓS ÉS APOR ISTVÁN BÉCSI TARTÓZKODÁSA)

Ismét külön időszaknak tekintendők azok a hónapok 1698 elején, amikor Erdély három főtisztviselősége, Bánffy György gubernator, Bethlen Miklós kancellár és Apor István kincstartó részt vesz az erdélyi konferencia ülésein. Ez esetben az a jellemző ezekre az ülésekre, hogy egy (vagy néhány) nagy fontosságú kérdéssel foglalkoznak, s mellettük esetleg aránytalanul kisebb súlyú részletkérdésekkel.

Az első ilyen ülés (1698. március 22.) tárgya kizárólag az adó és hadellátás kérdése. Az erdélyi rendek memorialist nyújtanak be az ország adója 1 millió

forintban történt megállapítása és a téli szállások ügyében. A konferencia vizsgálatot határoz a hadellátásról (azzal, hogy az új katonai regulamentum publikálása előtti időre a régi, attól kezdve az új hadellátási normák tekintendők érvényesnek). Az erdélyiek kéri továbbá, hogy tekintettel az inségre, a katonaságnak való kenyérszolgáltatások értékét számítsák be az 1 milliós adóba. A konferencia hajlana ennek elfogadására (egészében vagy — ha ez lehetetlen — részben). A harmadik erdélyi kérés ismét az inséggel kapcsolatos: Magyarországról vámmentesen lehessen búzát behozni (elsősorban a hadellátáshoz szükséges mennyiség előteremtésére). A konferencia hozzá is járul ehhez, de csak olyan kis mennyiséget illetően, ami törtrésze az országra történő kivetésnek.¹⁷⁸

Az 1698. március 24-i ülés tárgya összetettebb. A kincstartóságot illetően az a határozat, hogy legyen saját pecsétje. A konferenciának másik fő tárgya a Teleki család bizonyos, elsősorban kincstári követelései: 1. Emlékeztetik az uralkodót Dunod által tett ígéretére, biztosok kiküldését kéri bizonyos birtokügyekben. 2. Döntést kérnek az Apafi által Teleki Mihálynak visszaválthatatlanul, örökösének visszaválthatóan adományozott jószágok ügyében. 3—4. Felvetik a Teleki Mihálynak adományozott évi sódeputatumok, továbbá a valsebrádi birtok kérdését. 5. Az ifjabb Teleki Mihály kövári kapitányi fizetését sürgetik. A konferencia mindezeket az ügyeket az Udvari Kamarához utalja azzal, hogy ott Weissenberg, a Cseh Udvari Kancellária tanácsosa és titkára (*az erdélyi konferencián ekkor elnöklő Kinsky exponense*) közreműködésével vitassák meg őket, s tegyenek felségelőterjesztést. Gyulay Ferenc rehabilitációs kérését (a korábban fejedelmi tanácsúr, majd thökölyánus emigráns visszatérése után guberniumi tanácsosságot igényel, amellet vissza kívánja kapni Küküllő megyei főispánságát, és igényt tart az udvarhelyszéki főkirálybírószékre) a konferencia visszaküldi a Guberniumhoz tájékoztatás felküldése végett, a felmerülő postaügyi kérdések tárgyalását pedig elnapolja.¹⁷⁹

Az 1698. április 3-i ülés tárgya a Gubernium működésének bizonyos kérdései: a Gubernium kancelláriája, levéltára, a tisztségadományozások taxái.¹⁸⁰ Az utolsónak említett részkérdésre vonatkozó határozatokban rejtőzik egy mondat a görög hitű román lelkészek jogállásáról: akik a katolikus egyházzal való uniót választják, a katolikusok jogaival éljenek, akik más felekezetekkel uniálnak, azok kiváltságai illessék meg őket, akik pedig jelen állapotukban maradnak (tehát nem állnak el az ortodox görög hitről), fizessék a taxát.

A román papság jogállásának kérdése azonban az 1698. április 8-i ülésen újra szóba kerül. Ott az erdélyi katolikus rendek követelései az egyetlen (bár sokfelé ágazó) téma: 1. A román papok unió esetén nyerjék el a katolikus papok jogait. A konferencián jelenlevő két *református* erdélyi főméltóság, Bánffy György és Bethlen Miklós erre felteszi a kérdést: kívánják-e a románok a vallási uniót, hiszen püspökük, aki mozgatta a dolgot, meghalt, s a főbb román személyek még az ő életében ellentmondást jelentettek az uniónak. Apor István azzal replikázik, hogy maguknak a katolikusoknak kellene elérniük azt, hogy kiváltságaikkal élhessenek. Bánffy most onnan támad, hogy burkoltan kétségbe vonja a katolikus unió őszinteségét:¹⁸¹ ha valaki *valóban* katolizál, s nem csak *szinből* vagy *haszonlesésből*,

ám éljen a katolikusok jogaival. Bethlen Miklós inkább kitérne a katolikus birodalmi vezető elittel való vita elől. Az ügyet Erdélyben kell ellátni — javasolja. Bucelleni abból indul ki, hogy 4 bevett vallásfelekezet van, azonos jogokkal, ha tehát a román papok katolizálnak, éljenek a katolikus papok kiváltságaival. Aichpichl udvari kamarai tanácsos, aki mint Erdély ügyeinek ismerője vett részt a konferencián,¹⁸² úgy véli, hogy aki önként katolizált, meg kell hogy kapja a katolikusok kiváltságait.¹⁸³ A konferenciának ebben a kérdésben hozott határozata egyezik 1698. április 3-i állásfoglalásával. 2. A katolikusok kéri a vajdahunyadi, dési, tövisi kolostor és a tordai kápolna helyreállításának engedélyezését. A konferencia elnapolja a döntést. 3. Felvetik a marosvásárhelyi volt katolikus kápolna ügyét, amely ekkor protestáns kézen van. A konferencia úgy dönt, hogy meg kell kísérelni a megegyezést az érdekelt felek között; ha ez nem jár sikerrel, a Gubernium tegyen felségelőterjesztést. 4. A korábbi sárpataki kápolnát a Telekiek lerontották — panaszzolják. A Konferenz úgy rendelkezik, hogy a Gubernium tartson ez iránt vizsgálatot, s ha a birtokosok jogellenesen jártak el, vagy építsék fel újra a kápolnát, vagy a katolikusoknak lesz joga újra felépíteni. 5. További katolikus sérelem, hogy felekezetük tagjait nem veszik fel a közkórházakba. A határozat a Guberniumot utasítja: gondoskodjék róla, hogy e téren is legyen felekezeti egyenlőség. 6. Utolsónak marad a katolikus rendek legsúlyosabb követelése. A protestánsok egy korábbi megegyezésben 15 ezer forintot, templom és kollégium átadását ígérték a katolikusoknak — írják —, s most a pénzt nem akarják kifizetni, a kollégiumépület egy részének átadását megtagadták. Nyilván a két református főméltóság fellépésének tudható be, hogy a konferencia csak az ügy kivizsgálását határozza el.¹⁸⁴

Rövidesen kétnapos Konferenz-ülés (1698. április 11—12.) foglalkozik a szász natio sérelmeivel. Legfontosabb panaszzuk aránytalanul magas adóztatásuk. Arra hivatkoznak, hogy elsőkött adózóikat nem adják vissza, s míg másutt 10 parasztcsalád teszi ki az adóalap egységét, a portát,¹⁸⁵ náluk 4—5. Az elsőköttek visszaadását és a portaszám új megállapítását kéri. A három jelenlévő erdélyi főméltóság három különböző irányból, de látható egyetértésben indít ellentámadást: Bánffy arra utal, hogy a szászok portaszámát az első megegyezés 2 ezerben állapította meg, majd ezt leengedték 1400-ra (a többi terhet a vármegyék vévén magukra),¹⁸⁶ végül még ebből is engedményt adtak. Bethlen Miklós a birtokos nemesség közhasználatú érvével él: a szászok szabadok, a királynak vagy másnak az adón kívül semmit nem fizetnek, földjük is jobb, mint Erdély más részeié — a birtokosok jobbágyai földesuruknak is szolgálnak, s adót is fizetnek, úgyhogy ez utóbbiban uraiknak kell segíteni őket. Régi kormányzati-birtokosnemesi érv az is, amit Apor szegez a szászok ellen: saját tisztjeik nyomják el őket a legjobban. A Konferenz határozata a szász natiót kötelezi annak konkrét kimutatására, hogy mennyiben nem tartják be velük szemben a terhek egyenletes elosztásának elvét s az adóügyi accordát; arról is jelentést vár tőlük, hogy miképpen kezelik a vármegyékben azon telkek ügyét, amelyek nem a földesurak vétkéből maradtak pusztán. A szászok további adóügyi kívánalmai, ill. sérelmei: a) Az adóügyi accordát annak idején abban a reményben kötötték meg, hogy rövidesen béke lesz. A háború

elhúzódván, kéri portaszámuk 300-zal való leszállítását. A Konferenz, ellentmondva iménti határozatának, pártolólágg küldi le a követelést a Guberniumnak.

b) A szászok nem tudják, hogy hova számítják a különleges jogállású erdélyi görögök és örmények adóját.¹⁸⁷ Kéri tehát, hogy évente történjék minderről számvétel. A határozat szerint a szászoknak is legyen joga beletekinteni az adóról a Guberniumnak adandó évi elszámolásba (computus). c) Az accorda értelmében a szász és a királyföldi román papok adója is a szász natióéba számít; ezen az elven most (a katonai élésraktárak számára való adózásnál) csorba esett. A Konferenz a Gubernium véleményét várja a kérdésről. Az adó kérdéséhez kapcsolódik (hadellátásról lévén szó) a katonaság kvártélyának kérdése. A szász natio panaszt tesz a kvártélyal való mértéktelen terhelése miatt. A konferencia a folyó katonai évre már nem lát módot változtatásra, a kvártélyok ki lévén osztva, de úgy véli, hogy a Haditanácsot fel kell szólítani: a Guberniummal hivatali kapcsolatot tartva, tájékozzék a kérdésben, tegyen javaslatot a baj orvoslására. A további panaszok közül a legfontosabb a szászságnak az óriási háborús terhek miatti eladósodásával kapcsolatos. A kamat túl magas — terjesztik elő —, judicium delegatumot kérve I. Lipóttól e kérdés ellátására. A konferencia nem ad helyt a judicium delegatumra vonatkozó követelésnek. Rendelkezést tart azonban jónak a Guberniumhoz: az gondoskodik a kamatok 10%-ra való leszállításáról. Egyben a szászokkal is felterjesztetné adósságaik és hitelezők jegyzékét, hogy tisztázható legyen adósságaik összege, s az is, hogy mi után fizettek 10%-nál magasabb kamatot. A 10%-on felüli kamatokat a tőketörlesztésbe számíttatta volna (a kamattörvény kihirdetése előtti kölcsönöknél nem lehet alkalmazni a tőke elkobzásának büntetését — a későbbiekre igen). A természetben nyújtott kölcsönöket a szerződéskor meg kell becsülni, s a kamat itt is csak 10% lehet (ha természetben fizetendő, ez a törvényes ár szerint történjék).¹⁸⁸ A szászok moratóriumot is kértek kölcsöneik törlesztésére. A Konferenz úgy látta jónak, hogy a Guberniumhoz kell rendelkezni: a szász natio által benyújtott adólistából tájékozzódván arról, hogy ki kinek mennyivel tartozik, s miért kér moratóriumot, s egyáltalán fizetőkép-e, rendelje maga elé a hitelezőt és adóst, majd hivatali tekintélyét felhasználva hozzon köztük létre megegyezést, legfeljebb 2 évi moratóriumot adva. A további szász követelések részben kincstári jellegűek voltak. Panaszt tettek a dézsmások ellen, kiváltságaik megtartását kérve. A konferencia a panaszok konkretizálására szólította fel őket, hogy intézkedni tudjon. Kérték a királyföldi tizedek és tizedbérletek átengedését nekik (a hadélelmezési raktárak velük szembeni tartozásának törlesztésére). A Konferenz az Udvari Kamarához tette át a kérdést. A szász natio tudomására jutván, hogy az erdélyi harmincadokat bérbe adják, kérte, hogy a királyföldieket nekik juttassák bérletbe. A konferencia ezt a kérést is az Udvari Kamarával tartotta közlendőnek. A követelések egy másik csoportja a kormányzat struktúrájának kisebb-nagyobb kérdésével volt kapcsolatos. Vagy legyen a királyi táblán három ülnökük, vagy ne a királyi táblára kelljen fellebbezni pereiket, hanem közvetlenül a Guberniumhoz — kérték.¹⁸⁹ A konferencia alkalmazandónak tartotta az „actor forum rei sequi debet” elvét (amely a fejedelmi korban is érvényben volt Erdélyben); a szászok és nem szászok perében eszerint kellett fellebbezni a Guberniumhoz vagy a királyi

táblához. A szászok egymás közötti pereiben a Guberniumhoz nyílt a fellebbezés. Az a követelés is felmerült, hogy a szebeni királybíró (s egyben szász comest) ne csak Szeben, hanem az egész szász universitas válassza. A Konferenznek a kérdésben tanúsított tájékozatlanságát a három erdélyi főméltóság sem tudta eloszlatni. A szerv ti. azon túlmenően, hogy a pro et contra érvek meghallgatására utasította a Guberniumot, majd véleményes jelentést kért tőle, arról is tájékoztatást várt az erdélyi országos kormányhatóságtól, hogy a szebeni királybíró¹⁹⁰ vagy az ottani polgármester gyakorol-e jogkört az egész szász natio felett. Egy szász kérés végül Georg Czakónak, az Erdélyi Udvari Kancellária szász tagjának hazaküldésére vonatkozott. A konferencia válasza kitérő volt.¹⁹¹

Az 1698 első hónapjaiban az erdélyi főméltóságok részvételével tartott konferenciák sorában az 1698. április 25-i az utolsó, amelyről még teljesebb képünk van. Itt három nagyobb súlyú kérdést vitattak meg: a hadak kvártélyáét, a Neoacquistica Commissióét, s végül az országgyűlési, egyben királyi táblai elnök választásáét. A kvártélyról a konferencia úgy döntött, hogy a hadak, táborba szállásukig, maradjanak ott. Élelmezésük és lovaik takarmányozása a korábbi módon történjék, s ellenértéke beszámítandó az adóba.¹⁹² A Neoacquistica Commissiót illetően az volt az erdélyiek kérése, hogy az Debrecenben vagy Váradon székelyen, ha pedig ez nem volna lehetséges, a Bécsben működő bizottságba nevezzenek ki erdélyi tagot (Szörény, Arad, Békés, Zaránd, Bihar, Kraszna és Szolnok megye ügyeire), a Magyar Udvari Kancelláriához pedig történjék rendelkezés, hogy elégséges időt hagyjon a vármegyék birtokosainak a productióra. A konferencia úgy látta, hogy a bizottságba valóban be kell vonni erdélyi személyt is, a productio határideje pedig 1 hónappal meghosszabbítandó; ezekre nézve felségelőterjesztésben kérte az uralkodó döntését. A rendek elnökének kérdésében, amelyet már az 1697. áprilisi konferencia is tárgyalt, állást foglalva az országgyűlés által megválasztott Keresztessi Sámuel megerősítése ellen, a Gubernium ismét Keresztessit pártolta. A konferencia úgy döntött, hogy az országgyűlési elnök és a főgenerális¹⁹³ tisztségére az országgyűlés tegyen jelölést mindkét felekezethől,¹⁹⁴ s majd I. Lipót fogja tudni, hogy tegyen eleget nekik.¹⁹⁵ (A konferencia végül két személyi ügygel is foglalkozott. Nalácz¹⁹⁶ tisztség iránti kéréséről úgy határozott, hogy amennyiben üresedés áll elő, I. Lipót rá is tekintettel lesz. Gyulay Ferencnek végre megadta — salvo jure sedis — a korábban is kért udvarhelyszéki főkirálybírósgát.¹⁹⁷

Az utolsó olyan konferencia-üléstről, amelyen a három erdélyi főtisztviselő részt vehetett (1698. május 9.), csak rövid feljegyzés van: az Erdélyben állomásozó császári hadakat fizetni kell, hogy fel ne lázadjanak.¹⁹⁸

6. 1698. JÚNIUS—1704

1698. június közepén Bánffyék elhagyják Bécset, 1698. május 20-án már Bánffy gyalui várában tartózkodnak.¹⁹⁹ A Ministerialkonferenz működése most jó időre teljesen eltűnik szemünk elől; csak egy elenchus jellegű összeállítás a forrásunk az

1698. évi konferenciákról, címszószerű bejegyzésekkel: Rabutin erdélyi főhadiparancsnok Bethlen Miklósról panaszok (adóügyekben),²⁰⁰ a hadsereg fizetetlenége miatt elégedetlen, Erdély nem bír el 1 millió forintot felüli adót, egész császári ezredek szándékoznak átállni az ellenséghez,²⁰¹ a hadélelmezés drága Erdélyben²⁰² — vagy még általánosabban: Erdély panaszait tárgyalják.²⁰³

1699 legnagyobb részéről még ennyi híradás sincs. Az év február végén meghalt Kinsky, Erdélynek a hadakozással kapcsolatos ügyeit az öszbirodalmi Ministerialdeputation tárgyalja. Csak az év vége felé tűnnek fel az első érdemi jelzések az erdélyi konferencia tevékenységéről. Az 1699. november 23-i Konferenz in Transylvanicis ismét csak az Erdélyi Udvari Kancellária különállásával foglalkozott, s emellett is döntött.²⁰⁴ Az Erdélyi Udvari Kancellária (Eszterházy Pál nádorral párhuzamosan) sürgette (a karlócai békével feleslegessé vált) ezredek kivonását Erdélyből (ill. Magyarországról). A konferencia még 1699. december 2. előtt tárgyalta, ha nem is az ezredek kivonásáról, de reformációjukról vagy létszámuk csökkentéséről.²⁰⁵

Bővebb értesüléseink 1699. december 11-től vannak a konferencia hatásköréről. Az első ilyen ülés (1699. december 11.) egyedülálló az erdélyi konferenciák történetében. Egyetlen tárgya tudniillik a Jósika Imre elleni vád.²⁰⁶ *A konferencián jelenlevő* Jósika kijelenti, hogy a vád dokumentumai nem bizonyító erejűek, a Konferenz tagjai tartózkodóan viselkednek, s végül is elhárítják maguktól az ítékezés kényes feladatát.²⁰⁷ Szintén specifikus jellegű az 1700. január 9-i ülés; ez a szász natio sérelmeit tárgyalja. A szászok felségfolyamodványa, amely a vita alapjául szolgált, közvetlenül az 1698 áprilisában a konferencián megtárgyalt sérelmek után veszi fel a fonalat. Első kérdésköre az adó ügye. A szászok arra hivatkoznak, hogy az 1698-i gyulafehérvári országgyűlésen²⁰⁸ a magyar natio beleegyezett az adó vagyoni alapon való felosztásába, az adó felét mégis a szászokra vetették ki. A szászok most az adónak az adózók vagyoni állása szerinti kivetését, ill. adójuk 50 ezer forinttal való csökkentését kérik.²⁰⁹ A királyföldi román papok korábban 3 ezer forintot fizettek megerősítésükért a szász natióknak — folytatják; most mentesültek ettől. A szászok kérik, hogy ezt a fiscalis tizedekből vagy máshonnan engedjék el nekik. Sérelmeik további csoportja a kormányzat szervezetének bizonyos kérdéseivel kapcsolatos: a) Felróják, hogy bár a Diploma Leopoldinum értelmében 3 szász személynek volna helye a Gubernium tanácsában, csak egy van ott. A szebeni királybíró jó másfél éve üresedésben van.²¹⁰ A harmadik tanácsosi helyre, mint legalkalmasabbat, a szebeni polgármestert ajánlják. b) Megisméltik azt az 1698-ban is a Konferenz elé került kérésüket, hogy a hozzájárulásuk nélkül az Erdélyi Udvari Kancellária taxatorává kinevezett Georg Czakót bocsássák el tiszteből, s egyben kibővítik azzal, hogy az általuk javasolt személyt (Johann Hoszmant) alkalmazzák erre. Elvi rendelkezést kérnek, hogy hasonló esetekben a más natiók legyenek tekintettel rá: kit tart a legmegfelelőbbnek az illető natio. c) Némi változtatással és bővítéssel korábbi követelést újítanak fel, mikor azt igénylik, hogy a Gubernium tanácsosai és a királyi tábla ülnökei közt három-három szász személy legyen. Két további kérésük a szászok adósságaival kapcsolatos. I. Lipót ti. az 1698. április 11–12-i konferencián megvitatott

kérésüket elfogadva, hozzájárult ahhoz, hogy az adósságaik után fizetett 10%-nál magasabb kamatot számítsák be tőketörlesztésül. Az universitas most a *főhadiparancsnok*hoz kért rendelkezést ez iránt. A másik hitelügyi kérés 2 éves moratóriumuk legalább 10 évre való meghosszabbítását célozta. Utolsó helyen a natio egy, az 1690-es évek szörnyű adóterhei mellett jelentéktelen mértékű hagyományos szolgáltatásának, a census sancti Martininak az elengedését kérték (arra hivatkozva, hogy I. Lipót 1693-tól a békekötésig már mentesítette őket ettől), s a Gubernium tanácsosai számára követelt honorariumét is.

A Ministerialkonferenz, amelyet az eddigiekben nem érhetett valamiféle német elfogultság vádja, most legalábbis az elviekben meglepően reagál — igaz, erre a szász natio felségfolyamodványa adja az alkalmat. A szászok „egy oly sok éve elnyomott és szenvedő, maroknyi német vér”-nek nevezik magukat,²¹¹ a konferencia votuma pedig annál is inkább javasolja adóügyi kéréseik figyelembevételét, „mert a német vér mégiscsak mindig jobban vonzódott a német, mint a magyar nemzethez.”²¹² A gyakorlatban ez azonban semmit sem jelent: a konferencia a szász adóügyi sérelmeket ugyanannak a (közelebbről nem ismert) udvari bizottságnak a hatáskörébe utalja, amelyet az erdélyi sérelmek *egészének* megvizsgálására hoztak létre. A királyföldi román papok megerősítési díja ügyében a Konferenz jónak látja fenntartani az unitus papok mentességét — úgy dönt, hogy az *ortodoxok* fizessék ki a teljes 3 ezer forintot. A tisztségekkel kapcsolatos szász sérelmeknél már csak az ellenreformáció szempontja érvényesülhet: a 3-3 szász személy jelenléte a Guberniumban és a királyi táblán teljesíthető, *feltéve, hogy a szász natióban mindig akadnak megfelelő személyek.* (A Habsburg-ellenreformációnak a két gyengébb protestáns felekezet, az evangélikusok és az unitáriusok tagjainak kormánytisztségekben való alkalmazása elleni fő érve ezek alkalmatlansága.) A Guberniumba mindenesetre nem javasolja kinevezésre a szebeni polgármestert (a szász comesi tiszt betöltéséről I. Lipót már döntött). A szász adósságok tárgyában történt 1698. április 12-i uralkodói döntés végrehajtása végett a konferencia nem a főhadiparancsnokhoz javasolt rendelkezést, hanem a már említett sérelmi udvari bizottság figyelmét hívta volna fel a kérdésre; moratóriumot csak további két évre ajánlott. A census sancti Martinit 10 évre engedte volna el, a Gubernium által követelt honorariumot egészen (arra hivatkozva, hogy a Gubernium tanácsosai kapnak fizetést).

I. Lipót egy kis módosítással (a census sancti Martinit csak 5 évre engedte el)²¹³ elfogadta a Konferenz javaslatait.²¹⁴

Az 1704 végéig tartott erdélyi konferencia-ülések közt még néhány olyan van, amelyek átfogóan foglalkozván Erdély ügyeivel, helyesebbnek láttuk őket nem ügkörönként tárgyalni.

Az első ilyen ülésre feltehetően 1703 szeptemberében került sor,²¹⁵ de a Gubernium és a rendek 1702. október 6-i felségelőterjesztésének megvitatása volt a tárgya. A felségelőterjesztés szeszélyes sorrendben tárta az uralkodó elé Erdély bajait, ezek azonban valójában néhány nagyobb kérdéskomplexumba tartoztak: I. Adó és más közterhek (az adó mértéke, az adózóknak a szorosabban vett adón túli közterhei, adómentesítések — a román papoké, a sóvágóké, a hajósoké,

érbányászoké, kincstári tisztéké és kézműveseké, az idegen kereskedőelemké —, a Partium adójának elszakítása Erdélytől). 2. A kereskedelem bajai (kereskedelem nincs vagy idegen kezekben van, pénzhiány állt elő amiatt, hogy a katonaság tartására szükségesséket készpénzben követelik, külföldi — havasalföldi, moldvai — bort és marhát hoznak be, a hazai bortermelés és marhatenyésztés kárára). 3. A hitelélet nyomorúságai (az adósok fizetéseképtelenek vagy elmenekültek). 4. Erdélyből szökött jobbágyok befogadása a Magyarországon és a *töröktől visszafoglalt* Partiumban (a vád konkrétan a váradi püspöknek és Károlyi Sándornak van szegezve). A Gubernium és a rendek az 1702/1703-i adó mérséklését kérték. Az I. Lipót nevében 1703. szeptember 10-én (tehát az 1702/1703-i katonai év vége felé) történt rendelkezés a Haditanácsot, az Udvari Kamarát és a birodalmi főhadbiztosságot szólítja fel annak megvitatására, hogy miben lehet Erdélynek segítséget nyújtani, s véleményüknek a Konferenz elé hozására.²¹⁶

A Konferenz (itt Ministerialdeputation in Transylvanicis elnevezéssel)²¹⁷ 1704. január 9-i ülése a Guberniumnak 1703. november 9-én, már az erdélyi kuruc előretörés idején tett felségelőterjesztését vitatta meg. Ez jelezte, hogy 1703. október 25-én, a kurucoktól való féltében, Gyulafehérvárról Szebenbe tette át székhelyét, s oda hirdetett (Rabutin egyetértésével) országgyűlést 1703. november 15-re. Annak az adott helyzetben csak formai jelentősége volt, hogy az erdélyi országos kormányhatóság köszönetet mondott az uralkodónak azért, mert az kiküldte Erdély ügyeinek alaposabb megvizsgálására azt a (Konferenznek alárendelt) bizottságot, amelyről a korábbiakban már említést tettünk, s hogy ebben a referálást az Erdélyi Udvari Kancelláriának szánta — annak a kérésnek még inkább, hogy a Gubernium is delegálhasson valakit e bizottságokba. Annál konkrétabbak voltak a Gubernium adóügyi észrevételei. Az 1703-ban ígért 800 ezer forint adó megfizetése teljes lehetetlenség a kuruc felkelés miatt — írták —, megpróbáltak 100 ezer forint előleget felhajtani, de jó, ha a fele összegyűlik. Bánffy gubernator, aki I. Lipóttól külön rendelkezést vett arra, hogy a novemberben nyíló országgyűlésen az uralkodó nevében 500 ezer forint adót kívánjon, szükségesnek tartotta jelenteni, hogy nem látja ezt helyesnek publikálni, míg az ország nagyobb s termékenyebb része kuruc kézen van. (A Gubernium jónak látta még szóba hozni az erdélyi kormányhatósági tisztviselők illetményeinek kérdését is.) A konferencia, javasolva I. Lipótnak, hogy dicsérje meg hűségéért a Guberniumot, a következőket határozta: 1. Az 1703-i adóhátralékot fel kell szedni, de (a helyzetre való tekintettel) óva intett a katonai végrehajtástól. 2. Az 500 ezer forintos adó helyett csak annyit kell kivetni, amennyi a katonaság tartására és erődítésre szükséges; ezt a Gubernium (Rabutin főhadiparancsnokkal egyetértésben eljárva) az országgyűlésen vagy más megfelelő módon hozza a rendek tudomására, szelid eszközökkel igyekezvén őket rábírnai a megajánlásra. Az elpártoltakat vissza kell édesgetni. 3. Erdély összes kincstári jövedelmei hadellátásra fordítandók (az Udvari Kamarához rendelkezés történt erre nézve).²¹⁸ 4. A kormányhatósági illetményeket azonban a kincstári jövedelmekből kell fizetni. 5. A Gubernium és a főhadiparancsnok találjon módot a fenti szükségletek ellátására; tartassanak computust a polgári és

katonai szervek között. 6. A Gubernium küldhet fel követeket az udvarba. I. Lipót egészében elfogadta a felségelőterjesztésben foglaltakat.²¹⁹

A harmadik ilyen ülésre 1704. június 23-án került sor. A tárgy a Gubernium és a császár hűségén maradt rendek azon memorialisainak megvitatása volt, amelyeket Kozma Pál görög kereskedő hozott fel Erdélyből. A Gubernium és a rendek aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy a többször sürgetett katonai segély késik. Súlyos gond a Szebenbe szorult császári katonaság tartása. A népet pedig mindenki pusztítja: ha nem fog fegyvert a kurucok mellett, vagy legalábbis nem támogatja passzívan őket, akkor a kurucok dúlják fel házaikat, ha a kuruc oldalra állnak, akkor a császáriak; így a Habsburg-hadak csak pusztaságot foglalhatnak majd vissza. Súlyos aggálya a császárpárti erdélyi rendeknek az is, hogy a török beavatkozik a kuruc szabadságharc ügyébe, azzal az indokolással, hogy ő békét akar, de nem tűrheti el, hogy a császárnak átengedett Erdélyt mások tönkretégyék. Thököly pedig nincs kifejezetten belefoglalva a karlócai békébe; egy főembere, Orlai Miklós, néhány száz magyarral, bulgárral, arnótával és törökkel stb. már Erdélyben van.²²⁰ A Habsburg-párti erdélyi rendek azon (I. Ferdinánd idejétől ismétlődő) történeti példákra utaltak, hogy a Habsburgok Magyarország és a lajtántúli területek békéjét Erdély átengedésével vásárolják meg; ha most is erre kerül sor, a rendeknek vége. Az *Erdélyi Udvari Kancellária* ehhez még hozzáteszi azt, amit a Gubernium és a rendek nem mertek ilyen élesen megfogalmazni, a Kancelláriának azonban magánlevelekből tudomása van róla: Erdély nagy része fel van égetve (ezért az Erdélyi Udvari Kancellária is *elsősorban a császári hadakat teszi felelőssé*), a népet helyzetére, korára és nemére való tekintet nélkül gyilkolják. A Konferenz (tekintettel az I. Lipót által Magyarországon hirdetett, Erdélyre is érvényes általános amnesztiára) egyértelmű rescriptumot javasolt intéztetni a Guberniumhoz és a császárpárti rendekhez, amely megismétli az amnesztia-rendekezést, katonai segélyt ígér, eltiltja a falvak felégetését, enyhébb bánásmódot követel a letartóztatottakkal szemben, s végül hűségük megjutalmazását ígéri a Habsburg-párti erdélyi főrendeknek. Ugyanakkor rendeletet kíván küldeni Rabutinnek is, eltiltva a falvak felégetését, jelezve, hogy az amnesztia Erdélyre is kiterjed, s arra utasítva a tábornokot, hogy nyájasan kezelje az erdélyieket. (Nem jelentéktelen, évi 200 R Ft-os javadalmazást ajánlott Kozma Pálnak, aki a memorialisokat felhozta Bécsbe, azzal, hogy a továbbiakban is legyen kész az ilyen szolgálatokra. Ezt Kozma meg is ígérte.)²²¹ I. Lipót 1704. július 7-én hagyta jóvá a konferencia javaslatait; aznap rescriptumok is indultak Erdélybe. Az Erdélyi Udvari Kancellária (ugyanaznap) jónak látta rejtjeles levélben is tájékoztatni a Guberniumot. Rabutinnal együtt ügyeljenek rá — írta —, hogy Erdély még császárhű része ne álljon Rákóczi oldalára. A császár ti. bizonyosan fegyverrel is kész elfojtani a felkelést. I. Lipót meg fogja tartani a törökkel a békét, ők is tartsák meg. Pénzbeli segélyre is számíthatnak. Arra külön felhívta a Gubernium figyelmét, hogy Rabutin rendelkezést kapott az égetések eltiltására.²²²

A Konferenz 1699 decembere és 1704 között kifejtett további tevékenységét már ügykörök szerinti beosztásban tárgyaljuk.

Mindenekelőtt szót kell ejtenünk arról, hogy nyoma van ez időszakból egy tételes *hatásköri szabályozásnak* is. I. Lipót 1701. március 2-án úgy rendelkezett, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária a vallásügyben és a Diploma Leopoldinumban foglalt tisztségek ügyében nem expediálhat, ha az ügyet a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis előzetesen nem vitatta meg, s annak felségelőterjesztése alapján nem történt resolutio.²²³ A valóságban az erdélyi konferencia hatásköre szélesebb volt ennél, az intézkedés azonban így is sokatmondó.

Most már az ügykörök szerinti tárgyalásra térvén, első helyen a konferenciának az erdélyi *országgyűlések tartásával* kapcsolatos tevékenységét említjük. Bánffy György gubernator 1702. december 4-én arra hivatkozva, hogy a soron következő országgyűlésen pereket is kell tárgyalni, tehát 1 hónappal az országgyűlés megnyitása előtt ki kell küldeni a meghívókat, tudósítást várt az Erdélyi Udvari Kancelláriától az iránt, hogy van-e már döntés az országtól követelt adóról, anélkül ti. nem kíván gyűlést hirdetni.²²⁴ A Kancelláriát (sietős, 1702. december 13-i válaszából kitűnően) az Udvari Kamara már tájékoztatta, hogy mennyi adót vár I. Lipót Erdélytől, de közölnie kellett: nincs még rendelkezése rá, hogy ezt a Gubernium tudomására hozza. (A levél végén azonban mégis az áll, hogy 1 milliőről van szó.) Addig is azonban, míg ily rendelkezés történik, Kálnoki alkancellár tárgyal Harrach főudvarmesterrel, az *erdélyi konferencia elnökével* az országgyűlés megnyitásának időpontjáról, hogy a rendek ne várjanak hiába.²²⁵ Itt tehát arról a (később is előforduló) gyakorlatról van szó, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária időnyerés végett a Konferenz *elnökéhez* viszi az eldöntendő ügyet, nem várva plenáris ülésre. 1703. szeptember 17-én viszont a konferencia ülése vitatja meg a Guberniumnak országgyűlés tartására irányuló kérését. A Konferenz nyilvánvalónak tartja, hogy az adott pillanatban nem lehet ezt egybehívni; így várni lehetne vele addig, amíg az 1704-i adóról való állásfoglalás megtörténik.²²⁶

Többfelé tagolódó ügykör volt a *kormányhatóságok tevékenységéé*. A *Guberniumot* a már említett ügyeken túl (Szebenbe húzódása, illetményének kérdései) elsősorban Apor István tisztségeinek ügye érintette. Aport ti. az ország generálisának jelölték azzal a feltétellel, hogy lemond a (egyébként a Cameratica Commissio erdélyi tevékenysége s az azt szabályozó uralkodói rendelkezések révén formálissá vált) kincstartóságról. Az új tisztség elnyeréséhez királyi megerősítés volt szükséges. Az 1701. december 29-i konferencia-ülés azonban, teljesen meglepő módon, úgy foglalt állást, hogy Apor kinevezés függőben hagyandó, míg Johann Friedrich Seeau, az erdélyi Cameratica Commissio vezetője, aki rövidesen Erdélybe utazik, nem tárgyal vele megfelelő utódjáról [!]. I. Lipót jóvá is hagyta ezt az álláspontot.²²⁷ Apor rövidesen lemond a kincstartóságról; ezt a Gubernium 1702. március 19-én jelenti is, közölve megfontolásait: 1. Seeau-nak (az imént említett rendelkezés értelmében) meg kell állapodnia Aporral annak utódlásáról; 2. e tisztség egy napig sem lehet üresedésben a kincstár és a haza kára nélkül [!]; 3. a kincstartói tisztelet a rendek jelölése és a Gubernium felterjesztése [!] alapján kell betölteni. Az uralkodó döntését várja az iránt, hogy elfogadja-e Apor lemondását, a rendek tegyenek-e jelölést a kincstartóságra. Az Erdélyi Udvari Kancellária kísérelő előterjesztésében maga is helyesnek látná, ha I. Lipót a rendektől várna

jelölést. A Konferenz, nem kevés tájékozatlanságot áruva el Erdélynek a Diploma Leopoldinumban összegezett közjogában, ellentmondó állásfoglalások után végül is sem a kincstartó, sem az ország generalisa tisztéről nem dönt.²²⁸ Ismeretes, hogy Apor végül is megkapta felmentését kincstartóságából és kinevezését az ország generalisává,²²⁹ e tisztében érte a halál 1704-ben. A kincstartói tisztet, amely a Diploma Leopoldinum óta hagyományosan katolikust illetett, Kálnoki Sámuel kapta, aki azonban a háborús körülmények miatt el sem tudta azt fogadni 1706-ban bekövetkezett haláláig. A Gubernium kérdéskomplexumába is tartozik Johannes Sachs von Harteneck szász comes perének ügye. A Gubernium mindjárt a lavina elindulása, a segesvári polgármester kivégeztetésének kipattanása után, 1703. október 15-én azzal tájékoztatja a dologról az Erdélyi Udvari Kancelláriát, hogy vigye a Ministerialkonferenz elé. A Kancellária kb. 1 hónap alatt kapja meg a levelet. November 14-én közli a Guberniummal, hogy másnap maga az alkancellár fogja az ügyről az „Ministeriumot” tájékoztatni, közben pedig a Gubernium is siessen az érdemi tájékoztatóval.²³⁰ Erről a konferencia-ülésről nincs további nyom; a hivatalos levelezés gyorsaságát figyelembe véve, az esetleges Konferenz-felségelőterjesztést követő rescriptum még le se érhetett volna Szebenbe, mikor ott (1703. december 5-én) Johannes Sachs von Hartenecket lefejezték.

Az *Erdélyi Udvari Kancellária* tevékenységével egyetlen ízben foglalkozott a Konferencia — amennyiben ti. a Guberniumnak 1703. április 28-i kelettel hozzá tett felterjesztése egyáltalán eljutott hozzá és tárgyalásra került. A Gubernium amiatt kérte a Kancellária „correctio”-ját, mert az (véleménye szerint) nem tett eleget I. Lipót döntéseinek (köztük az említett 1701. március 2-inak), gyakran nem kért tájékoztatást a Guberniumtól, hanyatt-homlok expediál vagy a Guberniumtól vett információt nem terjeszti idejében a Konferenz elé. Nem elképzelhetetlen, hogy e vádaknak valós tartalma is volt. Abban viszont már a Gubernium volt tájékozatlan, hogy azzal vádolta a Kancelláriát: az a Ministerialkonferenztől vagy másoktól hozzá érkező tájékoztatásokat, expediókat nem közli a Guberniummal; a Kancelláriának a Konferenz álláspontját közölni csak akkor volt joga, mikor abból már rescriptum született (egyébként, utaltunk rá egy ízben, még szabálytalanul is jelezte Konferenz-határozat tartalmát az országos kormányhatóságnak a rescriptum kiadása előtt). Az már aligha volt megalapozott gyanú, hogy a rendelkezések és a Kancellária expediói között eltérés áll fenn.²³¹

A *királyi tábla* ügyei egyetlen ízben, ítélmesteri tiszt betöltése kapcsán kerültek a konferencia elé (1701. december 29.).²³²

Több esetben volt az erdélyi konferencia napirendjén *törvényhatósági főtisztek* kinevezésének kérdése. Az 1701. december 29-i ülés elé került Mikes Mihály felségfolyamodványa, amelyben a Kemény János²³³ halálával megüresedett Belső-Szolnok megyei főispánságot kérte.²³⁴ A Konferenz javasolta a tisztség megadását, amit az uralkodó meg is tett. A szász natio azt sürgette, hogy Johannes Zabaniust (a későbbi Johannes Sachs von Hartenecket), aki korábban egy évre kapta meg a szebeni királybírótságot, most élete végéig erősítsék meg e tisztségben. A konferencia csak I. Lipót tetszéséig tartotta megerősítendőnek; az uralkodó ezt a javaslatot fogadta el. Boér Simon azt kérte felségfolyamodványban, hogy neki mint

Fogaraszára és Fogaraszfölsége főkapitányának adják meg elődei jogait és illetményeit, hisz I. Lipót ennek ígéretével nevezte ki tisztebe. A Konferenz s maga az uralkodó teljesíthetőnek találta ezt a kérdést. Idesorolható Boér Ferenc somlyai kapitányságának kérdése is. A somlyai kapitányság, a vár 1660 után Erdély fontos végvárává lépvén elő, némileg törvényhatósági főtisztségnek is számított; ez a jellege a felszabadító háború után megszűnt. A Gubernium elsősorban erre hivatkozva nem iktatta a somlyai kapitányságba az I. Lipót által kinevezett Boér Ferencet; nyilván közrejátszott a dologban az is, hogy Kraszna megyében a Bánffy család lévén a fő birtokos, azok nem láttak volna szívesen ott más főtiszteket. A konferencia, az uralkodói kinevezésre hivatkozva, beiktatandónak tartotta tisztebe Boérral azzal, hogy amennyiben a megyebeli birtokosoknak igényük van a tisztségre, üresedéskor ők is megszerezhetik. I. Lipót jogosnak tartotta ezt az álláspontot.²³⁵ A Konferenz 1702. május 9-i ülésén egyetlen, de kényes ügy került napirendre. Belső-Szolnok megyében 1701—1702 fordulóján Macskási Boldizsár, az Apafi-kor ismert politikusa halálával megüresedett a másik főispáni tisztség is. A Gubernium előírászerűen két személyt jelölt a tisztségre: a református Bethlen Ferencet, a volt generális Bethlen Gergely fiát és a katolikus Haller Györgyöt (Erdély egyik legtekintélyesebb katolikus családjából), maga azonban Bethlent ajánlotta, arra hivatkozva, hogy a reformátusok már hátrányba kerültek a katolikusokkal szemben a törvényhatósági főtisztségekben. Az Erdélyi Udvari Kancellária (amelynek vezetője változatlanul a *katolikus* Kálnoki Sámuel alkancellár volt) maga is Bethlen Ferenc mellé állt, arra hivatkozva, hogy ő az idősebb és az érettebb, apja maga is kérte, hogy fia kövesse valamelyik tisztségében, s ezt azzal utasították el, hogy törvényes üresedés esetében lesz mód erre, s végül utalva rá, hogy az előző (1701. december 29-i) konferencia javaslata alapján Mikes Mihály kerül a másik főispáni tisztségbe. A Konferenz is Bethlen mellett foglalt állást.²³⁶

Azokat a *rendi jogokat* illető ügyeket, amelyekkel a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ez időszakban foglalkozott, három kategóriába sorolhatjuk: 1. törvényhatóságok és városok kiváltságai, jogállása; 2. birtokügyek; 3. (az előbbieken még nem érintett) vallási ügyek. Az első kategóriába Szászvárosszék és Kolozsvár ügyei tartoznak. Szászvárosszék egyrészt kéri a háborús időszakban (s talán azután is) a hadak tartása kapcsán esett sérelmeinek megszüntetését (az átvonuló katonaság ingyen tartásának eltörlése, védelem a postalovak szolgáltatása ügyében, a tanács és a tisztek adó- és kvártélymentességének megtartása), másrészt helyi jogszokás megerősítését, végül a szék növekvő magyar lakossága sürgeti jogai biztosítását (a szék magyar lakosainak a szászokkal való egyenjogúságának megerősítése, a szék nemes lakói — akár szászok, akár magyarok — nemesekként kezelése, a szék jogszabályainak sérelme nélkül).²³⁷ Kolozsvár helyzete nem egyszerű. Várad 1660-i eleste után Kolozsvár Erdély nyugati—északnyugati védvonalának talán legfontosabb végvára lett, a város polgársága jogi helyzetének is ehhez kellett igazodnia. A Habsburg-hadak visszafoglalván Váradot, Kolozsvár (1696 óta) sürgette polgári állapotának visszaállítását, korábbi kiváltságai megerősítését. I. Lipót vizsgálatot rendelt el az Erdélyi Udvari Kancelláriának a város kiváltságai és helyzete iránt, az pedig a Guberniumnak

küldte le a kérvényt. Az országos kormányhatóság állásfoglalását motiválni kellett annak a körülménynek, hogy a még végvári állapotban lévő város főkapitánya *Bánffy György gubernator* volt. Így a szerv megerősítendőnek tartotta a város kiváltságait (amennyiben ellenkező értelmű országos törvények nem módosították vagy törölték el őket),²³⁸ a városnak polgári állapotába való visszahelyezéséről azonban, nyilván a gubernatorra való tekintetből, hallgatott. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1702 tavaszán tárta a Ministerialkonferenz elé a kérdést. Maga teljesítendőnek tartotta a város kérését (feltehetően adóügyi megfontolásokból téve hozzá ehhez, hogy még ha az nem is akarna visszatérni a polgári állapothoz, akkor is kényszeríteni kellene rá), Bánffy György főkapitányi rangját és jövedelmeit életére meghagyná, halála után megszüntetendőnek tartaná e tisztséget. A Konferenz 2 éves késéssel, 1704. március 5-én tűzte napirendre az ügyet. Véleménye megoszlott. A „fiatalok” (Savoyai Jenő, Gundaker Starhemberg) a város végvári helyzetének teljes feloldására szavaztak, Mansfeld és (váratlanul) Maximilian Breuner az Erdélyi Udvari Kancellária véleményéhez csatlakoztak, s az elnöklő Harrach is ebben az értelemben mondta ki a határozatot.²³⁹ I. Lipót döntése (lásd EK: AG 1706: 19.) az volt, hogy a város korábbi állapotába helyezendő vissza, de Bánffy gubernator haláláig tartsa meg főkapitányi címét és illetményét, fiai, Dénes és György pedig *kegyelmi tényként* nyerjék el az apjuk lemondása vagy halála révén megüresedő Kolozs, illetve Doboka megyei főispánságot. A döntés expediálására a császár halála miatt nem került sor. Alább szólunk majd róla, hogy 1706-ban újra a konferencia elé került az ügy. Kolozsvár helyzetének érdemi rendezésére azonban, a háborús körülmények miatt, csak 1711 után kerülhetett sor.

Birtokügyekkel a konferencia előbb az 1700. május 11-i ülésén foglalkozott. A Teleki-birtokok ügye volt a tárgy. A konferencia végül is nem látta világosan az ügyet, tájékoztatás végett visszaküldte (elsősorban a Cameratica Commissiónak).²⁴⁰ A másik ilyen ügy Kapy Erzsébet vicei birtokáé volt. Ezzel a bonyodalmas birtoküggyel mindenki foglalkozott: Erdélyben a királyi tábla és a Gubernium, Bécsben pedig egy delegatum judicium. Ez utóbbi fordult egy ízben utasításért konkrét teendői iránt a Ministerialkonferenzhez.²⁴¹

Vallásüggyel (a már érintetteken kívül) eggyel találkozunk: az Erdélyi Udvari Kancellária 1702-ben két ízben is tett előterjesztést hozzá (augusztus 17., november 25.) Nagyszegi Gábornak a vallási unió elleni protestatiója és ennek Sárosi János ítélmester általi kiadatása tárgyában.²⁴²

Vizonylag jelentős helyet foglaltak el a Ministerialkonferenz által megvitatott ügyek között Erdély *adóügyei*. Az adórendszer kérdését is vizsgálta az 1700. május 11-i ülés. Itt Gundaker Starhemberg indította meg a vitát azzal, hogy Erdélyben az adózás egyenlősége még nem jött létre, végre el kellene jutni ehhez. Waldstein csatlakozott hozzá. Kaunitz konkrét javaslattal állt elő: kemény rendeletet kell intézni a Guberniumhoz, hogy komolyan foglalkozzék az üggyel, teremtse orvoslást. Caprara az ő álláspontját támogatta. Bucelleni annak hangsúlyozásával csatlakozott az előbbiekhöz, hogy a császár teljhatalmú ura lévén birodalmának, köteles orvoslást hozni erre a bajra. Kollonics óvatosan további tájékoztatást kért volna a Guberniumtól és Thavonathtól, a Cameratica Commissio akkori elnökétől.

Az utolsónak felszólaló Breuner jutott a legközelebb a reális megoldáshoz: az (Erdélyben már folyó) adóösszeírás ügyét kell megfelelő rendbe hozni. A határozat, hangsúlyozva az ügy fontosságát, úgy szól, hogy a Guberniumhoz, Thavonathoz és Kálnoki alkancellárhoz rendelkezni kell az adóösszeírás ügyében.²⁴³ 1701. december 29-én a rendeknek az a kérése került a konferencia elé, hogy (a törökkel megtörténvén a békekötés) Erdély adóját mérsékeljék a Diploma Leopoldinumban békeidőre megállapított mértékre. A Konferenz erre a kérdésre nem reagál (csak a katonaság számának és fegyelemben tartásának ehhez kapcsolódó kérdésére), I. Lipót szintén nem.²⁴⁴ 1703. szeptember 17-én Kálnoki alkancellár újból a konferencia elé viszi azt a (korábban a Konferenz által már elvetett) erdélyi követelést, hogy a katonaságnak természetben szolgáltatottak beszámítandók az adóba. A Konferenz újra elveti azt, úgyhogy a Kancellária jónak látja értesíteni a Guberniumot: veszélyes volna nem fizetni az adót, 1704-ben viszont beszámíthatók lesznek a természetbeniek (a Gubernium tárgyalja meg a dolog módját a főhadiparancsnokkal és a Cameratica Commissióval).²⁴⁵

Katonai ügyekkel ebben az időszakban elsők az 1701. december 29-i konferencia-ülés foglalkozott, előbb annak kapcsán, hogy az erdélyi rendek az ott állomásozó katonaság számának mérséklését, továbbá a katonaság tartását és fegyelmét szabályozó és szigorúan betartandó rendtartás kiadását kérték. A Konferenz nagyobb számú katonaság kivételét javasolta Erdélyből, I. Lipót pedig azzal zárta le a kérdést, hogy a katonaság egy része már távozóban van onnan. Ugyanez az ülés tárgyalta a Guberniumnak azt a kérdését, hogy a császár Gyulafehérvárat jelölve ki az országos kormány szerv székhelyéül, a katonaság, a kellemetlenségek elkerülésére, ürítse ki a várat. A Ministerialkonferenz ezt egyenlőre nem tartotta lehetségesnek, így rendelkezést javasolt az ottani katonaság fegyelemben tartására. I. Lipót (maga is lehetetlennek tartva más megoldást) elfogadta ezt a javaslatot.²⁴⁶ Viharos a Konferenz vitája 1703. február 8-án az erdélyi erődítési munkálatok ügyében.²⁴⁷ A határozat végül is úgy szól, hogy ezeket a munkákat el kell végezni, bármily úton pénzt szerezve rá. Vitát (ha nem is ilyen éleset) váltott ki ugyanezen az ülésen az újoncozás, az ezredek pótlásának kérdése is.²⁴⁸ A határozat leszögezi a dolog szükséges voltát, de azt is, hogy pénz nincs. Végül is oda konkludál, hogy pénzt küldeni kell.²⁴⁹

Kincstári ügyekkel először az 1700. május 11-i ülés foglalkozik, mindjárt az egész erdélyi kincstári berendezkedéssel. Az Udvari Kamara betérjeszti Thavonath (az erdélyi Cameratica Commissio első elnöke) jelentését az erdélyi fiscalitasokról. Thavonath új kincstári berendezkedést tart szükségesnek, mert az „előítéletekkel” teli erdélyi kincstári tisztviselőkkel nem lehet előrehaladni. Az Apafi-jóságok ügyét Bécsben tárgyalatná. A vitában a többség Gundaker Starhemberg (ekkor az Udvari Kamara vezetője, alelnöki rangban) véleményéhez csatlakozik,²⁵⁰ Kollonicsnak és Breunernek is csak módszerbeli, alkotmányjogi aggályai vannak.²⁵¹ A határozat a két álláspont nem túl nehéz egyeztetéséből születik: Erdély legfelsőbb dikasztériuma a Gubernium — de Thavonath előzze meg rangban Apor kincstartót;²⁵² a Commissio Cameratica azonban maradjon meg a vizsgálatok tartásánál és a jelentéstételnél.²⁵³ A már többször érintett 1701. december 29-i ülés

részben a Guberniumnak azt a panaszát vette napirendjére, hogy Erdélyben német tisztek, az erdélyiek mellőzésével, számos gazdasági (oeconomicum) tisztséget szereznek meg — nem reagálva érdemben erre; részben volt Thököly-pártiak birtokügyeivel foglalkozott.²⁵⁴ 1702. május 9-én vitatják meg az erdélyi rendeknek az országból kivitt só mázsája után nekik járó 15 garasra vonatkozó sérelmét. Ez a 15 garas volna visszatérhető a só árából annak az adóösszegnek a visszatérítésére, amit Erdély a Diploma Leopoldinumban meghatározotton felül fizetett. Ettől most az Udvari Kamara (a Pekry Lőrinnel való magánegyezség kapcsán) eltiltotta őket. A rendek azzal fenyegetőztek, hogy így nem tudják kifizetni a várak erősítésére megajánlott 90 ezer forintot. A rendek sérelmeit a Konferenz elé táró Erdélyi Udvari Kancellária azzal is megtoldotta a dolgot, hogy a 15 garasos alap évi 70-80 ezer forintra ha felmegy, ez még az ország által előlegezettek kamatául is kevés, a rendek mégis csak ennyit követelnek. A Konferenz többsége az ügy elnapolása mellett foglalt állást;²⁵⁵ az elnöklő Harrach is az elnapolás mellett döntött.²⁵⁶ Az 1703. február 8-i ülésen került megvitatásra a fiscalis productiók, ill. az általuk Erdélyben keltett nyugtalanság kérdése. Csak az ülésen egyébként is sértetten, agresszíven viselkedő Mansfeld tartotta folytatandónak a productiót,²⁵⁷ a többi résztvevők taktikusabb módszereket tartottak volna jónak.²⁵⁸ A határozat úgy szövelt, hogy a productiót a főnemességen kell kezdeni, a kismemesség felé jóindulatot kell mutatni.²⁵⁹

A *Partium* hovatarozásának ügye az 1701. december 29-i konferencián kétszer is előfordult. A Gubernium azt panaszolta, hogy Zaránd megyét gazdasági ügyekben az aradi kincstári-hadellátási tisztek rendelkezése alá, katonai ügyekben pedig a Schlick-ezred parancsnoksága alá helyezték, elszakítva ezzel Erdélyből. A Konferenz az Erdély határát (elsősorban a Török Birodalommal és a román fejedelemségekkel szemben) kijelölő *Comissio Confiniariá*hoz rendelkezett volna orvoslás végett. I. Lipót jóváhagyta a javaslatot. A rendek azt sérelmezték, hogy a váradi püspök Kraszna és Szolnok megyében is be akarja hajtani a tizedet. A konferencia, nem ítélvén kellőnek tájékozottságát e kérdésben, információk kérését javasolta. I. Lipót „placet”-tel zárta le az ügyet.²⁶⁰ A Gubernium 1703 júniusában az Erdélyi Udvari Kancellária útján küldött fel memorialist a konferenciához (s külön is Harrachhoz) a partiumi nemesség és szegény nép ügyében;²⁶¹ a felterjesztés tartalma ismeretlen, konferencia tárgyalásának nincs nyoma.

Van végül egy egyedi jellegű ügy, amely bizonyíthatóan a Konferenz elé került: a *torockai zendülés* ügye. A bányászfalu (1701-i mozgolódás után) 1702-ben nyíltan felmondta az engedelmisséget urainak, a Thorockzai családnak. A birtokosok a Guberniumhoz és a rendekhez fordultak, a torockaiak viszont a *Cameratica Comissió*ban reménykedtek (csalódás után is). A Thorockzai család végül is felségfolyamodványban kért rendelkezést egyrészt a *Cameratica Comissió*nak, hogy ne fogja pártját a torockaiaknak, mert ezzel Erdély parasztnépe kapna vérszemet, másrészt a főhadiparancsnoknak és a Guberniumnak, hogy szorítsák engedelmisségre a falut. A Ministerialkonferenz 1702 novemberében vitatta meg az ügyet (az Erdélyi Udvari Kancellária részvétele nélkül).²⁶² Úgy határozott, hogy a Thorockzai család minden módon megvédendő jogaival, torockai jobbágyaikat

karhatalommal kell engedelmességre szorítani, ha másképp nem lehet; a Cameratica Commissio ne erősítse meg őket makacsságukban. Minthogy a katonaság korábbi akciójakor (amely nem vezetett teljes sikerre) 16-18 zendülő fogságba esett, ezek ellen igen szigorú törvényes eljárást kell lefolytatni, mielőbb végre kell hajtani a kiszabott büntetéseket — s csak ha a torockaiak ezután sem térnek engedelmességre, küldjön a Gubernium és Rabutin erősebb karhatalmat a falura.²⁶³

7. ÖSSZEGEZÉS (1687—1704)

Kíséreljük meg most röviden áttekinteni a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1687 és 1704 közötti hatásköréről elmondottakat.

Az erdélyi konferencia ülésezése ebben az időszakban erősen ad hoc jellegű: legnagyobb részt valamilyen különleges súlyú jelenséghez kötött. 1690-ben és 1691-ben a Diploma Leopoldinum két variánsa a kizárólagos témája az üléseknek. 1694—1695-ben hónapokig II. Apafi Mihály házassága és a vele kapcsolatos politikai bonyodalmak az egyedüli téma; 1695 októberében Erdély megtartása. Az 1695 végi 1696 eleji Konferenz-ülésekre Bethlen Miklós bécsi tartózkodása nyomja rá bélyegét. 1696 nyara és 1697 ülései egy-egy specifikus tárgyhöz kapcsolódnak (a Herberstein-ezred lázadásának rémhíre, az Erdélyi Udvari Kancellária önállóságának ügye, a rendek elnöke tisztének betöltése). 1689 első hónapjai konferenciáinak Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor bécsi tartózkodása adja meg a különleges jelleget. Szólottunk az 1699 végi, 1700 eleji, végül az 1703 szeptemberétől 1704-ig tartó konferenciák speciális voltáról. Az erdélyi konferencia tehát e korban még nem tekinthető valami rendszeresen ülésező, a szakági igazgatást összefogó szervnek, hanem legnagyobb részt különleges politikai fontosságú ügyeket mérlegelő testületnek.

Az elmondottakból következik az is, hogy ebben az időszakban erős a konferenciában az erdélyi vezető elit kezdeményező szerepe. Az ebben szerepet játszó politikai személyiségek közül elsősorban Bethlen Miklós nevét kell kiemelni (1690: a Diploma Leopoldinum első változatának kiharcolása, 1695—1696: az új rendi berendezkedés, a kormányzervek — különösen a kincstartóság — működése, adó és hadellátás). Bethlen is tagja a főméltóságok 1698 eleji hármásának, amely *közvetlenül* tárgyalja meg a Birodalom vezető elitjével Erdély legégetőbb politikai problémáit (a kormányhatóságok működése, adó, hadellátás, az erdélyi katolikusok követelése, a vallási unió, a szász sérelmek, a Neoacquistica Commissio erdélyi vonatkozású tevékenysége). 1703 őszenek és 1704-nek nagyfontosságú üléseire is a Gubernium vagy az erdélyi rendek memorialisai nyomán kerül sor.

Az „ellenjátékosok” e korszakban elsősorban Kinsky és Kollonics. Mindkettőjük politikai érzéke csak elismerést válthat ki; a *birodalmi* politikát a lehető legdiplomatusabban (Kollonics többnyire közjogi tájékozottságára is alapozva) képviselik. Kollonicsnak 1693—1694-ben fokozott kezdeményezőszerep is tulajdonítható a kincstári ügyek napirendre vételében.

Politikai nívójuk nem vitatható el — ugyanúgy, ahogy a többi résztvevő közül elsősorban Kaunitzé, Maximilian Breuneré, Gundaker Starhembergé. Ez a politika azonban a Habsburg Birodalom vezető elitjének *általános* koncepcióján belül kell hogy mozogjon.

Azt pedig a törökellenes háború szempontjai alakítják ki. Erdélyt elsősorban mint a Török Birodalom elleni keleti katonai bástyát kellett tartani; elvesztése a török uralom alól felszabadított magyarországi területeket veszélyeztette volna — tehát a törökellenes háború elsődleges értelmét. A birodalmi vezető elit ugyan adatott Diploma Leopoldinumot Erdélynek, az ország belső rendjének fenntartására, de az Erdély feletti uralom alapját a fegyverjogban látta (ez az ifjú Apafi házassága körüli vitában élesen revelálódott). Annak a könyörtelen adóztatásnak, amelyet az 1690-es években a Habsburg-kormányzat végeztetett Erdélyben, ez is az elvi alapja lehetett — de az az aggály is, hogy a törökkel kötendő békében esetleg nem lehet megtartani Erdélyt, s akkor kevésbé kímélendő, mint a megtartható területek. Nos, a karlócai béke végül is a Habsburgoknak ítélte Erdélyt, de annak keleti védbástya-jellege megmaradt, s ezzel a katonai elem súlya is Erdély ügyeinek megítélésében. S megmaradt (most már újabb háborúskodásra való hivatkozással) az irreálisan magas adóztatás is.

Hangsúlyoztuk: nem látunk ebben valami különleges „gyarmatosító” jelleget. Abban a kincstári politikában sem, amit a Cameratica Commissio erdélyi tevékenysége jelent. A bizottságot Gundaker Starhemberg első kamarai vezetése idején (akkor alelnöke volt az Udvari Kamarának) küldték ki. Starhemberg ellenszenvé az appalto-rendszerrel szemben Srbiknek századunk elején publikált kutatási eredményei óta közismert; a Cameratica Commissio Erdélyben egy lényegében teljes appalto-rendszert talált, amelyben Apor kincstartó személyesen is érdekelt volt. A Cameratica Commissio bizalmatlanságának az erdélyi kincstári tisztekkel szemben legalábbis valamelyest alapja volt — ha ez a bizalmatlanság aztán túl is lépte a szükséges határokat.

Nincs valami különleges „magyarellenes” éle vagy specifikus „erdélyi” jellege annak az ellenreformációs politikának sem, amit a birodalmi vezető elit Erdélyben folytat; az ellenreformációs politika a 17. században és a 18. század első kétharmadában egyik alapvonása a Habsburg-politikának. A Habsburg birodalmi vezető elit nem egy családja a 17. század utolsó évtizedeiben katolizált. S még azt sem mondhatjuk, hogy ez az erdélyi ellenreformáció drasztikusan türelmetlen volna. Az 1670-es évek közepén kapott lecke meggyőzhette a Habsburg birodalmi ellenreformáció irányítóit, hogy a heves ellenreformáció a Birodalom külpolitikai érdekeit veszélyezteti. Az 1690-es évek és az 1700-as évek eleji ellenreformáció taktikus, hajlandó visszalépni, ha figyelmeztetést kap, hogy túl messzire ment — de egészében véve konzekvens.

Éppen az ellenreformációs folyamat előrehaladtán lehet a legjobban lemérni azt, hogy mennyire veszi komolyan a birodalmi vezető elit az Erdélynek a Habsburg Birodalomban elfoglalt helyzetét rögzítő megállapodásokat (a Diploma Leopoldinumot, az Alvincziana Resolútiót stb.). Ahogy a Habsburg-berendezkedés erősödik Erdélyben, úgy nyernek újabb és újabb pozíciókat, jogokat a katolikusok,

a protestáns felekezetek rovására. Ismét nem „gyarmatosításról” vagy valami ördögi manipulációról van szó, hanem a *hatalmi túlsúly* érvényesüléséről — s Erdély hatalmi súlya a Habsburg Birodalommal szemben jelentéktelen. Ez nem novum a nemzetközi politikában, nem is valamiféle kelet-közép-európai specifikum — de az is tény, hogy aligha váltja ki a szenvedő fél tetszését. Bethlen Miklós 1686-ban még azzal érvelt a Haller-diploma elfogadása mellett: most kell megegyezni, később rosszabb feltételeket kapunk. 1688-ban a Habsburg Birodalom vezető köréi tekintették elavultnak a Haller-diplomát, függetlenül attól, hogy mi volt róla 1686-ban az erdélyi rendek véleménye. Az 1690 utáni közel másfél évtizedben a Diploma Leopoldinum „avul el” — s a birodalmi vezető elitnek azok a tagjai, akikre Erdély ügyeinek legfelsőbb irányítása hárul, nemritkán egyszerűen nem is ismerik a Diploma Leopoldinum rendelkezéseit.

8. 1705—1714

1705-ben kerül sor a titkos konferencia reformjára. Tulajdonképpen itt kellene megvonnunk a korszakhatárt. 1705 és 1715 között azonban fel kell még venni egy átmeneti periódust, kettős okból: 1. a Rákóczi-szabadságharc időszaka különlegesen számít, s még a Szatmárt követő néhány év is idesorolandó; 2. forrásaink 1715-től állnak rendelkezésre zárt sorozatban.

Ennek az átmeneti időszaknak is van néhány olyan Ministerialkonferenz-ülése, amelyet kiemelten, nem ügykörelemzés-szerűen kell tárgyalnunk.

Ilyen mindjárt az időszak első ismert ülése (1706. május 14.). Az Erdélyi Udvari Kancellária aznap megvitattott előterjesztése az alábbiakra épült: 1. A Gubernium 1706. március 7-i felterjesztése, amelyben a császárpárti erdélyi országgyűlés határozatainak megerősítését kérte. 2. Az országos kormányhatóság két további felterjesztése (1706. április 9., 19.), amelyben azt panaszolja, hogy az ország a téli kvártély terhének a felét sem bírja el. 3. Bánffy György gubernator magánlevele az Erdélyi Udvari Kancelláriához arról, hogy Rákóczi egyes, a zsigódi csatavesztés után Moldvába húzódott hívei hazatérésük engedélyezését kéri. 4. Az Erdélyi Udvari Kancellária jónak látta újra elővenni Kolozsvár jogállása rendezésének rég húzódó ügyét. A konferencia a kvártély ügyében a következőképpen foglalt állást: a) A hadak téli tartásának első három hónapját illetően meg kell ismételni I. József azon resolútióját, hogy arra nézve egyik félnek sem lehet követelése; b) a következő három hónapnál kerüljön a computusba az, amit a katonaság a távollevők és a császár hűségére visszatérők javaiból vett igénybe (a lovak közül a hadi szolgáltra alkalmasak beszámítandók, a többit vissza kell juttatni tulajdonosaikhoz); c) a katonaság által törvénytelenül elvette visszaadandóak a sértetteknek (ha már elfogyasztották, a jogos ár *felét* kapják meg); d) a katonaságnak rendelkezés történt a fegyelem betartására. A császárpárti rendeket a konferencia megdicsérendőknek tartotta az adóról s más tárgyakról hozott tc.-eikért. A császár hűségére visszatérni szándékozókát a Konferenz szerint I. József kegyelmesen fogadja, a visszaállást várja a még fegyverben lévőkötől is. A Gubernium tárgyalja meg a főhadiparancs-

nokkal a visszatérők ügyét, s amennyiben valakivel kapcsolatban kérdések merülnek fel, tegyen felségelőterjesztést. A visszatérők feltalálható javaik visszaadhatók, káraik a Rákóczi-pártiak javaiból térítendőek meg (amit ti. nem ment ezekből a hadak tartására). A Havasalföldre és Moldvára menekültek semlegeseknek tekintendőek. A makacs Rákóczi-pártiak ellen a fiscus az erdélyi törvények szerint járjon el; ingóságai (arany-, ezüsthalmijaik és — a katonaság számára igénybe veendő — élés kivételével) a császárhűek kárpótlására fordítandók. A konferencia expediáltatta volna I. Lipót Kolozsvárt, ill. Bánffy Györgyöt és fiait illető döntését azzal, hogy Bánffynak még további kárpótlást is ígért volna a város korábbi helyzetének visszaállításával őt ért veszteséget, a várost viszont azzal biztatta volna: mihelyst a nyugalom helyreáll, azonnal sor kerül jogai visszaállítására. I. József egészében jóváhagyta a felségelőterjesztésben foglaltakat.²⁶⁴

Az 1707-es év mindkét ismert erdélyi konferencia-ülése e kategóriába tartozik. A május 2-i ülésre készült erdélyi udvari kancelláriai előterjesztés alapjául a Gubernium 5 felségelőterjesztése (1707. január 20., február 21., március 7., 14., 17.) szolgált. A Gubernium a következőket tárta az uralkodó elé: 1. Tige ezredes (majdan, tábornokként, Erdély főhadiparancsnoka) a segélyhaddal megérkezvén, készpénz és természetbeniek kivetését követelte (azzal fenyegetőzve, hogy még a csecsemőket is kiirtatja, ha nem kapja meg), s mikor a Gubernium azzal mentegetőzött, hogy az ellenség túlerőben van, pénzhiány stb. áll fenn, nem ígért irgalmat. A Gubernium tehát rendelkezést kért a katonasághoz, hogy kímélje a népet (marháit is, különben nem lesz mivel művelnie a földet). 2. Az országos kormányhatóság újra előadja az ország ismert bajait: a kuruc szabadságharc óta égetik az országot,²⁶⁵ Herbeville serege minden rend nélkül éli ki Erdélyt, a lakosságot verik, kínozzák, úgyhogy a nép menekül — Herbeville lovasságának Erdélyből távozása után pedig újra kuruc hadak nyomulnak az országba, az aratás és a szüret tönkremegy, áru nincs a piacokon, a szebeni katonai parancsnok kíméletlenül bánik az odaszorult nemességgel, amely már korábban a hadseregnek engedte át ezüstjét, pénzét, s most el van adósodva, a kormányhatósági tiszték pedig 5 év alatt egynegyed évi fizetést kaptak. A Gubernium arra kéri az uralkodót: mielőbb adjon katonai segélyt, vagy másképpen szerezzen békét, s gondoskodjék hivei elégséges megélhetéséről, vagy engedje őket Havasalföldre költözni. 3. I. József rendelkezze a katonasághoz, hogy az bánjon illően a polgári tisztviselőkkel, s ezeknek legyen módja Havasalföldről hozatni élelmet. 4. A katonai szervek ne akadályozzák a Guberniumot abban, hogy az rendelkezze alárendeltjeihez. 5. Az inséget fokozza, hogy a Vöröstoronyi-szorosban a szebeni katonai parancsnok és az ottani tiszt magas vámot szedett, s a havasalföldi fejedelem is. 6. Számosan vannak évek óta fogságban. A Gubernium érintkezésbe kívánt lépni velük, hogy tudja: kérik-e az uralkodó kegyelmét, de a szebeni parancsnok megakadályozta ezt. Az összeállítás 7—8. pontja a Gubernium alsó személyzetének fizetésével foglalkozik. A 9. pont bejelentette Keresztessi Sámuel guberniumi tanácsos és Simonffi Mihály ítélőmester elhalálózását, s egyben azt a kérést tartalmazta, hogy míg az elhalt Kálnoki Sámuel helyére a rendek új kancellárt jelölhetnek, az Erdélyi Udvari Kancellária többi tagjai gyakorolhassák funkcióikat. Az összeállítás végére

magánsérelmeket csatoltak (a fogoly Apor Péterét, Johannes Sachs von Harteneck özvegyét stb.). Az *Erdélyi Udvari Kancellária* tételenként foglalt állást a Gubernium felségelőterjesztéseiről készült összeállítással kapcsolatban: ad 1. Erdély jelen helyzetében rendezett repartitio nem történhet, ezért a nép sem vádolható, nem is fenyegethető. Az igavonó marhákat addig is kímélni kell, míg a katonaság rablásból él (a Kancellária tudomása szerint a kurucok ezt teszik), különben a földművelés tönkremegy. Ad 2. A császárhű országgyűlés részvevőinek pénzsegélyt kell adni, a többieknek engedélyezni kell a Havasalvére távozást. Ha azonban az országgyűlési tagok ellátására sincs pénz, ezeket is ki kell engedni Havasalföldre. Ad 3. A Szebenben maradó nemeseknek ne legyen kevesebb joguk a polgároknál. Legyen elővásárlási joguk a Havasalföldről behozottakra a kereskedelmi célokra vásárlókkal szemben. Ad 4. A Guberniumot ne akadályozzák tevékenységében. Ha Szebenből futár indul Bécsbe, azt jelezzék a Guberniumnak is. Ad 5. A vöröstoronyi vám ügyében tájékoztatást kell kérni; ha azonban a vámolás módja akadályozza a behozatalt, nem szabad megengedni. Ad 6. A Kancellária jónak látja teljes bonyolultságában a Konferenz elé tárnai a helyzetet: I. József uralmának kezdetekor *általános* amnesztiát hirdettek, Herbeville Erdélybe nyomuláskor csak *feltételeset* (a kuruc felkelésben főszerepet nem játszóknak számára); ebből zavar, bizalmatlanság támadt. 1706/1707 telén császári resolutio született arról, hogy a Rákóczi-pártiság miatt fogságban tartott személyek vétkeik szerint különböztetendők meg.²⁶⁶ Ez a rendelkezés késve is érkezett Erdélybe, s a Gubernium hiába próbálta elkészíteni a foglyok jegyzékét, mert a katonai parancsnokok meggátolták ezt, arra hivatkozva, hogy nincs rendelkezésük erre a Haditanácstól. A Kancellária azt javasolta, hogy a nem ellenséges szelleműektől hűségüköt kell kivenni, aztán szabadon kell bocsánati őket. Ha pedig újból császári sereget küldenek Erdélybe, előzetesen kell *teljes* amnesztiát hirdetni. Ad 7—8. A Kancellária az erdélyi fiscalis jövedelmek felét javasolta guberniumi fizetésekre fordítani. Ad 9. Puztán bejelentésekről lévén szó, válaszul elég volna a részvétnyilvánítás. A magánkérelmek közül a foglyokról úgy nyilatkozott a Kancellária, hogy nem lévén tisztázva: büntetésre vagy amnesztiára érdemesek-e, mások visszacsalogtatására kegyelmet kellene nekik adni, azzal azonban, hogy abból a városból, amelyben fogságban voltak, ne távozzanak a hadakozás végéig.²⁶⁷ A Konferenz állásfoglalása és az uralkodó resolutiója nem ismeretes.

Tudomásunk lehet azonban az 1707. augusztus 2-án tartott Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis állásfoglalásáról és az azt követő intézkedésekről. Az ülésen Salm elnökölt, a Haditanácsot Herberstein alelnök és Guido Starhemberg képviselte. Jelen volt Rabutin is, akinek kis híján 6 ezer főt kitevő hadteste Lébénynél állomásozott. A napirenden az Erdéllyel kapcsolatban foganatosítandó katonai intézkedésekről volt szó. Az az álláspont alakult ki, hogy Erdélyt egyelőre fel kell adni. A számbeli (s még inkább tekintélybeli) kisebbségben lévő katonai vezetők közül csak Rabutin jelentett be különvéleményt. Szerinte a legsürgősebb feladat Erdélynek segélyt adni, mert elvesztéséből veszélyes következmények adódnának. (Rabutin feltehetőleg a Rákóczi erdélyi fejedelemségből származható *külpolitikai* bonyodalmakra gondolt.) I. József 1707. augusztus 3-i resolutiója az ő

különvéleményét fogadta el; másnap a Haditanács utasította Rabutint, hogy hadtestével Budán és Szegeden át vonuljon Erdélybe.²⁶⁸

A következő olyan konferencia, amelynek írásos nyoma van szintén Erdély helyzetének egészével foglalkozik. A Gubernium 4 felterjesztést küld fel (kettőt 1708. január 9-én, kettőt március 4-én), általános képet festve Erdély helyzetéről: a pusztításokról, a hadak tartásának kérdéseiről, a kuruc rabok panaszairól és kéréseiről. A Konferenz 1708. március 30-án tárgyalja meg az Erdélyi Udvari Kancellária ezek alapján készített előterjesztését. Abban bízik, hogy a leküldendő új főhadiparancsnok, Kriechbaumb altábornagy ki fogja vizsgálni ezeket az ügyeket. A konferencia úgy látja, hogy azonnal véget kell vetni a császári katonaság által történt végrehajtásoknak, a kínzásoknak, a marhák elhajtásának; meg kell vizsgálni a távollevők javai elkobzásának kérdését.²⁶⁹

1708 őszén (szeptember 14.) van a Ministerialkonferenznek még egy ülése, ami e kategóriába tartozik. A Gubernium 1708. augusztus 22-én ismét az ország általános helyzetéről tájékoztatja az Erdélyi Udvari Kancelláriát (elsősorban arról, hogy a hadak tartása ottani forrásokból lehetetlen, a nyáron Károlyi Sándor kezén lévén az ország). A Kancellária, ennek alapján készült és szeptember 14-én megvitatott előterjesztésében, mindenekelőtt országgyűlés tartását javasolta a kvártélyterhek megfelelő elrendezésére. Minthogy a Gubernium szerint egyáltalán nincs pénz — folytatta —, rendelkezni kellene a katonasághoz, hogy elégedjék meg a naturaliakkal. Meg kellene ismételni Kriechbaumb-hoz a kihágásokat eltöltő korábbi rendelkezéseket. A konferencia tagjai közül egyedül Seilern osztrák udvari kancellár vélekedett úgy, hogy az országgyűlés összehívását illető döntést el kell napolni, míg a Gubernium és a főhadiparancsnok tájékoztatást küld föl erre nézve (a kihágásokat eltöltő rendelkezést ő is kiadandónak tartotta). A többség úgy határozott, hogy a Gubernium mielőbb gyűjtse egybe a fellelhető rendeket, s a főhadiparancsnokkal is tanácskozzák meg, hogy mit tud a hadak téli tartására és a katonai élelmezési raktáraknak adni Erdély, s mennyi lenne a hadak szükséglete. A megállapodást a Gubernium és a főhadiparancsnok jelentse. Ne háriítsanak elviselhetetlen terheket az országra — hangsúlyozta a Konferenz —, de a katonaságnak se legyen oka panaszra a hiányos ellátás miatt. Az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztette a Guberniumnak azt a határozott kérését, hogy Erdélyben ne a főhadiparancsnok kormányozzon, maga is jogosnak tartva ezt az igényt. Ez természetes — szölt a konferencia határozata.²⁷⁰ A következő kérdés az erdélyi kormányhatósági és törvényhatósági tisztségek betöltése volt. Ezek jelentős része üresedésben volt.²⁷¹ A Kancellária, figyelmeztetve arra, hogy az országos főtisztségekre az országgyűlés, más tisztségekre a Gubernium kell jelölést tegyen, úgy gondolta, hogy elsősorban a törvényhatósági főtisztségeket kell betölteni, minthogy azokra elég a Gubernium javaslata. Az országgyűlésre (amennyiben engedélyezik) a távollevőket is meghívta volna (utolsó kísérletként) — s aztán Heisler seregének sikerei, a meghívottak begyűlése vagy távolmaradása, a pozsonyi országgyűlés menete stb. kellett volna hogy meghatározza: jelöljön-e az erdélyi országgyűlés a főbb tisztségekre? A konferencia úgy vélte, hogy a törvényhatósági tisztségekre a Gubernium jelöljön. Az országos kormányhatóságra háriította volna

az Erdélyi Udvari Kancelláriában lévő üresedésekre való jelölést (alkancellár, katolikus referendarius), sürgősnek tartva ezt. Leszögezte, hogy ez nem fog prejudikálni a rendek jelölési jogának. A Gubernium illetményét is érintette a Kancellária felterjesztésének az a pontja, amely szóvá tette, hogy az Udvari Kamara a kincstári jövedelmekből egy meghatározott összeget ígért fizetésekre, s egyben rendelkezést a kurucok javairól (ezek ideiglenesen a Gubernium és a főhadiparancsnok gondjaira voltak bízva); ennek kapcsán a Kancellária az adóösszegről is állásfoglalást várt. Gundaker Starhemberg udvari kamaraelnök döntést ígért ezekben az ügyekben, s ideiglenes rendelkezést a Gubernium alsóbb személyzetének illetménye iránt. Felmerült az ülésen, hogy helyes volna Ignaz Haant leküldeni az erdélyi kincstári igazgatás élére. A szász klérus egy memorialisát a konferencia az Udvari Kamara elnökének hatáskörébe utalta. Johann Klein beszercei bíró kegyelmi ügyében pedig, ami szintén a konferencia elé került, a Haditanács képviselője bejelentette, hogy az ő kiküldötte a főhadiparancsnoktól kért tájékoztatást Klein vétkéről és helyzetéről.²⁷²

A további ülések tárgyait már ügykörönként ismertettjük.

Feltehető, hogy 1712-ben foglalkozott a Konferenz egy ülése erdélyi *országgyűlési* ügyekkel.²⁷³ 1713 elején hozhatta a konferencia azt a döntését, hogy a rendek csak 1713. február 24-én gyűljenek össze az országgyűlés folytatására.²⁷⁴

A *Rákóczi-pártiakkal* való bánásmód kérdése, a néhány főre olvadt Gubernium kiegészítésével létrejött Deputatio 1711. január 29-i felségelőterjesztésének s ugyanaznap az Erdélyi Udvari Kancelláriához írt levelének nyomán, kancelláriai előterjesztéssel, 1711. április 25-én került a Konferenz elé; állásfoglalása nem ismeretes.²⁷⁵ Lehetséges, hogy ekkor, de mindenesetre még 1712. június 21. előtt határozott úgy a konferencia, hogy a császár hitére visszatérő volt Rákóczi-pártiak csak jelölés útján nyerhetik el 1703 előtti tisztségeiket (vagy másokat), mert korábbi tisztségeik üresedésben lévőknek vannak nyilvánítva.²⁷⁶

A *kormányhatóságok* ügyei között említsük első helyen a Deputatio működésével kapcsolatos észrevételeket. Minden bizonnyal Steinville főhadiparancsnok jelentette azt a Haditanácsnak,²⁷⁷ hogy a szerv tárgyalásain nincs illő rend, a jelenlévők fel-alá járnak, közbekiabálásokkal, vitatkozással zavarják meg a tárgyalás menetét, nemritkán félbe is szakítják (egyesek kirohannak az ülésről). Így az uralkodó tekintélyének ártanak, s a sajátjuknak is — véli a konferencia (1711. október 19.), s eléri Eleonóra anyacsászárnőnél, hogy az intse rendre a Deputatiót.²⁷⁸ A Gubernium illetményügyeivel (a fentebb már említett eseteken kívül) az Erdélyi Udvari Kancellária egy keltezetlen (1708-ra datálható) előterjesztésében találkozunk²⁷⁹ és 1715-ben.²⁸⁰ Itt szóljunk két volt főméltóság ügyeiről. Bethlen Miklós az uralkodóhoz fellebbezte a perében Szebenben hozott ítéletet. I. József erre judicium delegatumot küldött ki az ítélet felülvizsgálatára, a volt osztrák udvari kancellár, Bucelleni elnökletével azzal, hogy ez a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis útján terjessze határozatát döntésre az uralkodó elé.²⁸¹ (A delegatum judicium állásfoglalásának és ennek konferenciai tárgyalásának nincs nyoma.) 1708 táján foglalkozott a konferencia a kivégzett Johannes Sachs von

Harteneck özvegyének helyzetével és elkobzott javainak a gyermekeinek való visszaadása kérdésével.²⁸² A Konferenz állásfoglalása itt sem ismeretes.

Az *Erdélyi Udvari Kancelláriának* a konferencia előtt megfordult ügyei közül a legfontosabb a Kornis Zsigmond gubernatori kinevezése kapcsán megürrült alkancellári tisztség betöltése. A rendek 4 személyt javasolnak alkancellárnak: Kászoni Jánost, Kálnoki Ádámot, Pettki Dávidot és Mikola Lászlót. Kászoni homo novus, Kálnoki a néhai alkancellár fia, a másik kettő pedig Erdély legnagyobb családjaiból való (eleik kancellári, alhelytartói, tanácsúri tisztségeket viseltek a fejedelmek Erdélyében) — de Kálnoki még nagyon fiatal, Pettkin és Mikolán pedig rajta van a kuruc múlt „bélyege”, így a 4 *katolikus* jelölt közül (szó sincs már a bécsi alkancellári tisztségnek a 4 bevett felekezet közti váltakozásáról) a Ministerialkonferenz (1713. szeptember 23-i felségelőterjesztésében) Kászont javasolja, az uralkodó pedig ki is nevezi.²⁸³ Még I. József életében történt, hogy Simon Mihály, az Erdélyi Udvari Kancellária (*unitárius*) tanácsosa és registratora, korára és egészségi állapotára való tekintettel, felmentését kérte tisztségéből. A Deputatio Maurer Istvánt, Rákosi Pétert és Bíró Mózeszt javasolta e tisztségre, ezt a javaslatot azonban I. József halála miatt már nem lehetett megvitatni. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1712 elején vette elő újra az ügyet. Simon Mihály kérését, tekintettel 14 évi kancelláriai szolgálatára, teljesítendőnek vélte, Maurer helyett viszont Rákosit javasolta első helyen, lévén az a Kancellária szerint jogban, s a *stylus juridicus*ban sokkal jártasabb a másik kettőnél. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elnökletét ekkor ellátó Trautson láthatólag nem hívott össze ezért Konferenz-ülést, csak köröztette minisztertársai közt a Kancellária javaslatát, s az előterjesztésre jegyezte az eredményt: valamennyien (maga is) elfogadják a javaslatot, „mert az [a Kancellária] ismeri a személyeket, mi pedig nem ismerjük”.²⁸⁴ Ugyanez idő tájt vitatta meg egy konferencia-ülés a Deputatio egy felterjesztését, amelyben az az Erdélyi Udvari Kancellária hátralékos fizetésének ügyével foglalkozott.²⁸⁵

Az 1705—1715-i időszakban több ízben foglalkozott a konferencia Erdély *adójának* kérdésével (az előbb említettekén túl is). Szerepel ez a kérdés a Ministerialkonferenz elé terjesztendő ügyek többször idézett 1712-i összeállításában is.²⁸⁶ Töredékes ismereteink vannak egy, feltehetően 1714 augusztusában tartott Konferenz-ülésről, amelyen az Erdélyi Udvari Kancellária azt sürgette, hogy az adó hátralévő részét engedjék el, de a konferencia „a’ nagy necessitásokra nézve” nem járult hozzá ehhez.²⁸⁷ 1715. február 3-án ismét napirendre került az adó ügye. A Gubernium újra az adó mérséklését sürgeti. Az Erdélyi Udvari Kancellária csatlakozik a kívánsághoz. A Konferenz elismeri ugyan a két erdélyi hatóság álláspontjának megalapozottságát, de nem lát lehetőséget Erdély terheinek csökkentésére, minthogy szerinte a jelen helyzetben az egész Birodalomnak erején felül kell adóznia.²⁸⁸

A *hadellátás* kérdéseinek konferenciái intézésével 1710-ben találkozunk, két ízben is. 1710 elején érkezhettek a Gubernium ezzel kapcsolatos felterjesztései az Erdélyi Udvari Kancelláriához. A Kancellária, még Savoyai Jenő is Bécsben lévén, konferenciát sürgetett e kérdésben. A herceg azonban a nyári hadjáratokról

folytatott tárgyalásokat, francia békeajánlat is érkezett, a Ministerialkonferenz tehát úgy el volt foglalva, hogy Erdély ügyeire nem maradt ideje. Az Erdélyi Udvari Kancellária erre a birodalmi főhadbiztossal kezdeményezett tárgyalásokat, azt követelve, hogy a téli hadellátás restanciáival kapcsolatos követeléseket és végrehajtásokat halasszák el az elhunyt Kriechbaumb helyére küldött új főhadiparancsnok, Steinville lovassági tábornok megérkezéséig, majd újból konferenciát várt volna. 1710. április 2-án végre sor kerül a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésére, az azonban elnapolta döntését Steinville megérkezéséig; így a Kancellária más úton eszközölt ki (1710. április 16-i kelettel) döntést a hadellátásról.²⁸⁹ 1710. november 4-én a téli hadellátásról²⁹⁰ tartottak konferenciaülést.²⁹¹ Határozata nem ismeretes.

Adózással és hadellátással is összefüggött az adózó nép külföldi országokba vándorlása, a *profugium* ügye, amely a Konferenz egy 1714. őszi ülésén került szóba. A konferencia az Erdélyi Udvari Kancellária képviselőinek szemére hányta, „hogy Szegénységeink nem a Tereh viselés, Quartély, és Adózás miatt pusztulna s Széledne az szomszéd országokra, hanem az Dominus Terrestrisek kemény szolgáltatása, Fő, és Vice tisztek Saczoltatása miatt”. A Kancellária 1714. október 31-én tájékoztatta a Guberniumot a Ministerialkonferenz álláspontjáról. Az 1714. november 18-án, a Kancelláriának írt válaszában alaptalannak nyilvánította a vádat, tudni kívánta, hogy ki tett ellenük ily feljelentést, addig is azonban vizsgálatot ígért Erdélyben annak felderítésére, hogy van-e ilyen tisztségi és földesúr, és orvoslást helyezett kilátásba.²⁹²

A *Partium* hovatartozásának kérdésével egy ízben foglalkozott a konferencia. 1711 kora őszen²⁹³ került napirendre Erdély azon követelése, hogy a *Partium* adózásilag is hozzá tartozzék. A Ministerialkonferenz elhalasztotta a döntést.²⁹⁴

Az Erdélybe, ill. onnan Bécsbe tartó *postajáratokról* 1706 novemberében hozta a konferencia azt a határozatot, hogy a rendes postavonal nem haladhatván át török (bánati) területen, Aradról vagy Szegedről kell (rendkívüli módon, de meghatározott időközökben) postát küldeni Erdélybe, s ugyanúgy onnan a két megnevezett városba. I. József jóváhagyta ezt.²⁹⁵

Az 1705—1714-i korszakot, jeleztük, átmenetinek kell tekinteni a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis történetében. A kuruc szabadságharc eseményei miatt a Gubernium felségelőterjesztései is csak bizonyos időszakokban, akkor is nagy késéssel érkezhettek fel Bécsbe, az Erdélyi Udvari Kancellária, amelyet Kálnoki Sámuel halálától az új alkancellár, Kornis Zsigmond felérkezéséig, tehát éveken át, Szentkereszti András vezet (Seilern osztrák udvari kancellár főfelügyelete alatt), több ilyen jelentést is csoportosít a ritkán egybegyűlő konferenciák számára, Savoyai Jenő vagy a harctéren van, vagy diplomáciai küldetésben, vagy más elfoglaltságai miatt nincs módja jelen lenni az erdélyi konferencián. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis működése így nem lehet olyan rendszeres, amilyennek az 1705-, 1709-i reform száná. A konferencia-ülések

elsősorban az *ország egész helyzetének* kérdéskomplexumát vitatják meg, inkább csak 1711 után bocsátkozva nem szorosan ebbe tartozó kérdésekbe. Van olyan eset is, amikor éppen Erdély katonai megtartása vagy (ideiglenes) feladása az egyetlen kérdés.

Ami a konferencián megnyilvánuló álláspontokat illeti: a Gubernium a lehető gyakorisággal s igen határozottan szóvá teszi a háborús terhek súlyos hatását Erdélyre, egyáltalán nem leplezve véleményét azok túrhetetlenségéről; arról sem, hogy a háborús pusztulásért elsősorban a császári felet tartja felelősnek. Kísérleteket tesz a főhadiparancsnok kemény uralma alól való szabadulásra. Politikusan kezeli a Rákóczi-pártiak amnesztiájának kérdését. Az Erdélyi Udvari Kancellária (ahol külön álláspontja megállapítható) támogatja a Gubernium követeléseit. A konferencia pedig igyekszik valamiféle *modus vivendi* teremteni az öszsbirodalmi érdek és Erdély konkrét igényei-bajai közt: a katonaság túlkapasait helyteleníti, de a terheket nem csökkenti; a Rákóczi-pártiakat maga is politikusan kezelné; természetesnek veszi, hogy Erdélyt a Gubernium igazgassa, s ne a főhadiparancsnok (a főhadiparancsnok uralma azonban változatlan marad). Egyáltalán: Erdély ügyeinek alakulását 1711-ig (s részben utána is) nem a Gubernium és az Erdélyi Udvari Kancellária felelősségérzete és (lehető) bátorsága határozza meg, nem is a Konferenz politikai érzéke, hanem a *helyi* (értve ezen esetleg egy törvényhatóságot vagy egy zászlóalj szálláskörletét) *hatalmi realitások*.

9. 1715—1740

1715 tavaszától már teljes áttekintéssel rendelkezhetünk a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis hatásköréről. Ezt az alábbiakban ügykörök szerint tárgyaljuk.²⁹⁶

Első helyen a konferenciának a *Pragmatica Sanctió*val kapcsolatos tevékenységét említjük. Első ízben a Pragmatica Sanctio (ismeretesen puccsszerűen történt) erdélyi elfogadtatása után, 1723. április 26-án foglalkozik ezzel a témával. Úgy határoz, hogy (az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztésével egyezően) meg kell dicsérni a Guberniumot és a rendeket devotiójukért, a Pragmatica Sanctio ottani elfogadását tartalmazó határozatot pedig örök (változtathatatlan) törvényként kell kezelni. III. Károly elfogadja a konferencia javaslatát. Az 1723. december 30-i konferencia a Pragmatica Sanctio oklevelének kiállításáról dönt.²⁹⁷ A központi kormányzat honorálni is kívánta azoknak a buzgalmét, akik a legtöbbet tettek Erdélyben a Habsburg családi törvény elfogadása érdekében. Eziránt előbb az 1725. március 1-i konferencia tesz felségelőterjesztést; III. Károly ekkor az Erdélyi Udvari Kancelláriától kért javaslatot a jutalmazásra.²⁹⁸ A Kancellária feltehetően rövidesen be is nyújtotta ezt;²⁹⁹ tárgyalására azonban csak 1727. december 11-én került sor. A javaslat szerint Kornis Zsigmond gubernator, aki akkor már évek óta viselte az ún. decretalis (tehát nem valóságos) titkos tanácsosi rangot, most nyerje a valóságos titkos tanácsosságot, Antalfi János erdélyi római katolikus püspök, Wesselényi István (a rendek elnöke, az erdélyi

református rendek vezéralakja) és Haller György (ekkor a Haller család első számú exponense) kapjon decretalis titkos tanácsosságot. Többeknek javasolt a Kancellária kamarási rangot.³⁰⁰ Másokat aranylánccal tartott megjutalmazandóknak, vagy egyszerűen királyi kegyre ajánlotta őket. Bornemissza János saját magának decretalis királyi tanácsosságot kért. Az uralkodó jóváhagyta a javaslatot.

A *Partium* ügye, amely végül is államterület-kérdéssé vált a Habsburg Birodalmon belül, jó másfél évtizeden át fel-felbukkant a konferencia ülésén. 1718. december 27-én annak a felségfolyamodványnak a kapcsán került erre sor, amit Mártonffi György erdélyi római katolikus püspök mint a rendek követe nyújtott be. A rendek itt nemcsak Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros megye és Kővárvidék egyértelműen Erdélyhez kapcsolását sürgették, hanem Lugos és Karánsebes vidékéét és a Bánátét is. A Konferenz további vizsgálatot tartott szükségesnek, elnapolandónak vélte az ügyet; III. Károly elfogadta ezt az álláspontot. Többéves szünet után, 1722-ben annak révén jutott a Ministerialkonferenz elé a kérdés, hogy a magyar országgyűlésre meghívták a partiumi törvényhatóságok követeit is. Az Erdélyi Udvari Kancellária külön-külön fordult az uralkodóhoz és a Konferenzhez, azt az álláspontot képviselve, hogy e törvényhatóságok in *Civilibus et Juridicis* Erdélyhez tartozván, nem lehetett meghívni őket a magyar országgyűlésre, helyük sincs ott. Minthogy azonban a partiumi követek közben már felérkeztek a pozsonyi országgyűlésre, az az uralkodói döntés született, hogy az adó és hadellátás tárgyalásán legyenek jelen az országgyűlésen, más ügyek tárgyalásánál távol maradhatnak.³⁰¹ 1724-ben létrejövén a magyarországi Helytartótanács, újra felmerül a *Partium* hovatarozásának kérdése; az új szerv ti. de facto kiterjesztette hatáskörét a partiumi megyékre is. A Gubernium tájékoztatta erről az Erdélyi Udvari Kancelláriát, az pedig, a *periculum in mora* esetét látván fennforogni, egyenesen az uralkodóhoz fordult (felségelőterjesztésének *másolatát* terjesztve Savoyai Jenő elé). A kérdés (1725. március végén vagy április elején) mégis a konferencia elé került; az láthatólag fenntartotta a *status quo*-t.³⁰² Az ennek nyomán kiadott rendelkezések azonban nem hozták meg a várt eredményt; a Gubernium és mások is sorozatosan panaszkodtak az uralkodónál a *Partiumban* elszenvedett sérelmek miatt.³⁰³ E panaszokat vitatta meg az 1727. április 28-i Konferenz-ülés; úgy határozott, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária e panaszokat az Osztrák Udvari Kancellária útján³⁰⁴ közölje a Magyar Udvari Kancelláriával, addig a dolog maradjon in *status quo*. III. Károly a javaslatot jóváhagyó resolútiója külön is hangsúlyozta a *status quo* fenntartásának szükségét.³⁰⁵ A *Partium* ügyét végül is III. Károly 1732. végi döntése rendezte, kettéosztva e területet, s Kraszna, Közép-Szolnok megyét, Kővárvidéket és Zaránd megye keleti felét minden vonatkozásban Erdélyhez csatolva, a többi vitatott területeket pedig Magyarországhoz. A továbbiakban csak e döntés végrehajtásának bizonyos kérdései jutnak el az erdélyi konferenciáig.³⁰⁶

Rendszeresen tárgya az erdélyi konferenciának *országgyűlések* egybehívásának, ezekre királyi biztos kiküldésének és az országgyűlés napirendjére tűzendő kérdéseknek (királyi propositiók) az ügyei. Az 1716. november 23-i Konferenz-ülésnek ez a fő tárgya. Az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztése alapján a

következő határozat születik: 1. Az erdélyi országgyűlések korábbi módja szerint meg kell hirdetni a diétát, annak időpontjáról és helyéről a Gubernium Steinville főhadiparancsnokkal mint az *országgyűlés királyi biztosával* együtt határozzon, s hívja is egybe a gyűlést. A diéta első tárgya az adó legyen. 2. Az adó ügyének tárgyalása után az uralkodónak az előző országgyűlésen végrehajthatatlanul maradt rendeleteit és Erdély egyéb közügyeit kell elővenni. 3. A perek a diéta alatt folyjanak a királyi táblán s az országgyűlés előtt is. Ennek rendjéről a Gubernium a főhadiparancsnokkal állapodjon meg. 4. Rákóczinak az amnesztia után sem visszatérő hívei ellen hűtlenségi pert kell folytatni az országgyűlésen (ha valami súlyosabb megfontolás nem szól ez ellen). 5. Az országgyűlés királyi biztosa Steinville legyen; ő rendelkezést kapott a proponálandó adó összegét illetően is (ezt a konferenciának az adóval kapcsolatos hatáskörénél tárgyaljuk. Itt jelezte a Konferenz, hogy a katonaság újból rendelkezést kapott a fegyelem betartására, a Haditanács, az Udvari Kamara, a birodalmi főhadbiztosság és az Erdélyi Udvari Kancellária kiküldöttjei által kidolgozandó új regulamentumhoz igazodva. III. Károly jóváhagyta a javaslatokat.

Sok tekintetben azonos eljárást tapasztalunk a Ministerialkonferenz 1718. január 23-i ülésénél. Királyi biztosul ismét Steinville-t jelölik ki, a gyűlés időpontját ismét neki és a Guberniumnak kell eldöntenie, helyét azonban, tekintettel a pestisjárványra, maga a Konferenz határozza meg Kolozsvárban (intve Steinville-t és a Guberniumot, hogy járványsújtotta vidékről senkit ne engedjenek a gyűlésre). Az országgyűlés kijelölt fő tárgya ez esetben is az adó volt. Ekkor is tárgyalandók voltak perek és más közügyek is (pl. bizonyos pénzfajták értékének ügye); azt azonban a konferencia helyesnek tartotta volna, hogy a gyűlés ne tartson tovább 3-4 hétnél. Az uralkodó reagálása ez esetben is az egyszerű jóváhagyás. Az 1718. december 27-i ülés csak a királyi biztos személyének (Steinville) megjelölésével és az adó kérdésével foglalkozik e vonatkozásban — a novum az, hogy a konferencia, elfogadva e rendek követelését, helyesnek látja, hogy országgyűléseket ne csak Szébenben tartsanak. Az uralkodó ez esetben is megjegyzés nélkül hagyja jóvá a javaslatot.

Különleges kérdést vitatott meg az 1723. április 26-i Konferenz-ülés. A hadak téli tartásának időszaka lejárában lévén, a főhadiparancsnok és a Gubernium megegyezésére bízta, hogy az év első felében országgyűlést tartanak-e, elsősorban az adó megszavazására, kivetésére, vagy ha az országgyűlés hirdetése és tartása már elkésztett volna, csak confluxust kellene összehívni az adó „és más effélék” ügyének megvitatására (a Gubernium, valamint a törvényhatóságok főtisztjei és követei jelenlétével). Az utóbbi esetben az év novemberére vagy decemberére hirdetnének országgyűlést. Királyi biztos ez esetben is a főhadiparancsnok lenne. III. Károly állásfoglalása ez esetben is az egyszerű „placet”.³⁰⁷

Az 1725. március 1-i Ministerialkonferenz ismét visszatér a sablonos eljáráshoz, annyi változtatással, hogy most ő jelöli ki az országgyűlés kezdő terminusát (1725. április 9.) és helyét is (Kolozsvárt). A királyi biztos változatlanul a főhadiparancsnok lesz, a gyűlés alatt a törvénykezésnek is folynia kell.³⁰⁸

Újabb variánst jelent a Konferenz 1727. április 28-i ülése. A konferencia a nyári munkák közeledése miatt ez esetben is öszre tolná el a rendes évi országgyűlést, s a

Gubernium, továbbá a törvényhatóságok főtisztjei és követei nyár eleji confluxusára bízna az esedékes adókiivetést. A novum itt a következő: minthogy a rendek ismét kérték az 1714-i [!] tc.-ek megerősítését, oly értelmű rescriptum küldendő nekik, hogy e tc.-ek egy része időleges érvényű lévén s így érdektelenné válván, a következő országgyűlés vizsgálja felül őket, s a változatlanul aktuálisakat terjessze megvizsgálásra és megerősítésre az uralkodó elé.³⁰⁹ III. Károly mindkét kérdést „placet”-tal zárta le.

A második 1727-i ülés (1727. december 11.) ismét korábbi formulához tér vissza, további egyszerűsítéssel: országgyűlés hirdetendő, királyi biztosa a már korábról ismert Tige, ekkor erdélyi főhadiparancsnok legyen, a Gubernium egyezzen meg vele az országgyűlés helyéről és idejéről. A gyűlésen a diétára tartozó tárgyakat vitassák meg, az eddigi módon. Az uralkodói döntés változatlanul: „placet”.

Az 1729. február 25-i Konferenz-ülés állásfoglalása: a diéta Szebenben, márciusban tartandó, királyi biztosa Tige főhadiparancsnok legyen. A resolutio itt is egyszerű „placet”. Az 1730. március 23-i variáns csak annyiban tér el ettől, hogy a gyűlés helyét (Kolozsvárt) megjelöli, időpontját az egybehívó rescriptum keltéhez köti (attól számított 6 hét), s ismét külön jelzi, hogy a diéta alatt a törvénykezés is folyjék. Az uralkodó egyszerű jóváhagyással reagált.

Az országgyűlés kérdése most évekre legfeljebb az adó (külön tárgyalandó) kérdése kapcsán kerül a konferencia elé. Csak 1736. március 18-án (már Sinzendorff elnöklété alatt) hoz határozatot a konferencia az országgyűlésről: időpontja május legyen, királyi biztosa Wallis főhadiparancsnok, a meghívólevelet a Gubernium a királyi biztossal való tárgyalás alapján a szokott módon állítsa ki. A gyűlés tárgyai a szokásosak legyenek; külön is határozatba ment, hogy a rendek elnökének kinevezett Bornemissza János alkancellár³¹⁰ helyére és a Szentkereszti András halálával megüresedett guberniumi tanácsosi és ítélőmesteri tisztségre, valamint további üresedésekre történjék jelölés. Az ügyet III. Károly „placet”-je zárta le. Még szüksézübb az 1737. május 7-i konferencia ez irányú határozata: országgyűlés tartandó, királyi biztosa a főhadiparancsnok legyen, időpontjában a Gubernium és a királyi biztos állapotják meg. Az uralkodó jóváhagyja a Konferenz álláspontját.

Ismét egyedien kerül az országgyűlés ügye az 1737. október 25-i konferencia elé. A Gubernium 1737. október 8-án arról tesz felségelöterjesztést, hogy szeptember 2-án megnyílt ugyan a diéta, de Wallis főhadiparancsnok, az országgyűlés királyi biztosa rövidesen meghalt, ezzel a gyűlés már meg is szakadt, küszöbön állt a szüret, s minthogy a török háború Erdély határainak közelében folyt, pánik tört ki azok közt az országgyűlési résztvevők közt, akik rendes lakhelyükön hagyták családjukat. Így a Gubernium jónak látta engedni a rendek követeléseinek, s azzal hazaengedni őket, hogy 1737. november 11-én, házi ügyeiket rendbe tévén, újra jelenjenek meg Szebenben az országgyűlésen (ha nincsenek akadályoztatva). Mindenesetre rendelkezést várt: folytassák-e a gyűlést vagy napolják el? A konferencia oly értelmű rescriptumot kívánt a rendekhez intéztetni, hogy jelenleg nem kellvén tartani ellenséges támadástól, s november 11-ig a szüret is befejeződven, e naptól folytatódjék az országgyűlés (a korábbi királyi propositiók

szerint). Királyi biztosa Lobkowitz herceg, ideiglenes főhadiparancsnok legyen. Az uralkodó állásfoglalása ez esetben is: „placet”. Az 1740 végéig hátralévő években az országgyűlés *egészének* (helyének, időpontjának, királyi biztosának, javasolt napirendjének) kérdése már nem került a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé.

Amit az 1715 utáni erdélyi konferenciák e vonatkozású tevékenységének összefoglalásául elmondhatunk: a határozatok legnagyobb részét a hely-, időpont-témát variálják, hol a Gubernium és a királyi biztos megegyezésére bízva ezek kijelölését, hol maguk adva meg. A királyi biztos személye mindvégig adott a *funges* főhadiparancsnokban. Az országgyűlés tárgyát szeszélyesen kezelik a Konferenz-határozatok; a tendencia a propositiók tételes meghatározásától a rövid formula (a diéta tárgyai a szokásosak legyenek) felé halad. Ritkán jelenik meg az a kérdés, hogy az egybehívandó gyűlés *teljes országgyűlés* legyen-e, vagy regalisták nélküli concursus? Természetesen adódnak rendkívüli esetek (1727. április, 1737. október). Azt jeleznünk kell, hogy az uralkodó szerepe e kérdések eldöntésében a nullával egyenlő.

Az országgyűlés ügyeivel szorosan összefügg, de nem egyszerűen annak egy rész kérdése az *adó* ügye.

A Konferenz elsősorban Erdély adójának *mértékével* foglalkozott. Ezt 1691-ben a Diploma Leopoldinum meghatározta ugyan, de az ott megjelölt összeget a Habsburg Birodalom központi kormányzata már régen nem vette komolyan. Az adó összegének megállapítása általában úgy történt, hogy az erdélyi konferencia (feltehetően egy összbirodalmi adóügyi konferencia határozatához igazodva) megjelölte a rendektől elvárható adóösszeget — úgy, hogy előbb egy magasabb értéket állapított meg, s egyben közölte az országgyűlés királyi biztosi tisztét betöltő főhadiparancsnokkal, hogy ebből a rendek kérésére mennyit engedhet el.³¹¹

Évtizedes, 1740-ig meg sem oldódó gondot jelentett a konferencia számára Erdély *adórendszere*. Ez az adórendszer a fejedelemség korának kapuadó-rendszere volt. Az egyes natiókra eső kapuszámon (szólottunk róla) már az 1690-es években történtek bizonyos módosítások, az adózók vagyoni erejének felméréséhez és az ehhez igazodó adózáshoz 1698-ban elkezdődött s 1703-ban még tartott az adóösszeírás munkálata, az adórendszerrel kapcsolatos viták azonban 1715 után is folytatódtak.

Vegyük e kérdéskörben elsőnek az *egyes natiók* adózásának aránytalanságai körüli vitákat. Az 1716. november 23-i Konferenz-ülés oly értelmű rendelkezést javasolt a Guberniumhoz, hogy az buzgólkodjék rajta: az egyes natiók (és törvényhatóságok) közt (sőt a törvényhatóságokon belül is) megfelelően osszák el az adót. Minthogy pedig a szászok panaszt emeltek adóval való túlterhelhetőségük miatt, a konferencia úgy látta, hogy utasítani kell a *Guberniumot* és az *országgyűlés királyi biztosát* is, hogy hozzon létre megegyezést az egyes natiók közt a vállalando adóra nézve, ha pedig a kísérlet eredménytelen volna, olyan megoldást teremtsenek, hogy egyik natio se legyen túlterhelve. Lényegében ugyanezt tartalmazza e kérdéstről az 1718. január 23-i Konferenz határozata is. Az 1718. december 27-i konferencia-ülés tárgyalja a Mártonffi György püspök mint a rendek követe által

benyújtott felségfolyamodványt. Ennek egyik pontja: a székely natio, a Diploma Leopoldinumra hivatkozva, kéri adómentességét. A konferencia, azzal az indoklással, hogy Erdély jelen helyzete nem engedi meg e mentesítést, elnapolta a döntést. 1720-ban csak egy ilyen ügy konferenciái tárgyalásának (nem érdektelen) előkészítéséről tudunk. A szász natio sérelmesnek tartja, hogy a Gubernium 10 ezer forinttal több adót vetett ki rájuk az általuk repartiálnál. Ezért 1720. május 2-án protestatiót jelent. Egyben azonban felségfolyamodvánnyal is élt. III. Károly erre úgy rendelkezik, hogy a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis következő ülésén elő kell venni az ügyet, és nem szabad megengedni, hogy a szász natio joga a ráeső adó további elosztásánál (subrepartitio) csorbát szenvedjen. Az uralkodó e rendelkezése azonban, szokatlan módon, a Haditanács átiratával kerül az Erdélyi Udvari Kancelláriához,³¹² azzal a mintegy utasításszerű megjegyzéssel, hogy a Kancellária az erdélyi konferencia következő ülésén tegyen véleményes előterjesztést az ügyben. A Kancellária némileg harapósan reagál a szokatlan eljárásra. Helyesebb az ilyen *polgári* ügyeket — írja válaszában — az Erdélyi Udvari Kancellária hatáskörébe utalni, s meg kell hallgatni az érdekelteket. Így a maga részéről azonnal bővebb tájékoztatást kér a *Guberniumtól*, s ezt egybevetve a szász natio kérvényével, *hivatalból* fog előterjesztést tenni a Konferenzben.³¹³ Legközelebb az 1723. április 26-i konferencia-ülésen kerül elő ez a kérdés. Bornemissza János alkancellár előterjesztvén: milyen visszaélések, kihágások történnek Erdélyben az adó kivetésénél, a Konferenz rendelkezést javasol a Guberniumhoz, hogy az adó felosztásánál gondja legyen: az egyes natiók közt és azokon belül is megfelelő arányok alakuljanak ki. Lényegében ugyanazt ismétli el az 1723. december 30-i és az 1727. április 28-i konferencia határozata. Ugyanezt hangsúlyozza (az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztése alapján) az 1735. július 17-i Konferenz-határozat is. Különleges kérdéscsoportja e nagyobb kérdéskörnek bizonyos kincstári népek (sóvágók, hajósok, a zalatnai uradalom lakosai) vagy kincstári védelem alatt álló népelemek (görögök, örmények, bulgárok) adózása. Ebből, az eddig ismertett korszakban sűrűn s a legkülönbözőbb fórumokon vitatott kérdéskörből 1718—1719 fordulóján az örmények, bulgárok, hajósok és sóvágók köztehermentessége kerül a Konferenz elé. A rendek teszik ezt szóvá, a konferencia állásfoglalása az uralkodó elé kerül, aki egy vegyes bizottság elé utalja az ügyet (ebben az Erdélyi Udvari Kancellária képviselője is részt kell hogy vegyen).³¹⁴ Jegyezzük meg: sem az egyes natiók adózásának, sem a kincstári népek, ill. kincstári védelem alatt álló népelemek adózásának kérdése nem jutott nyugvópontra 1740-ig.

Nemegyszer volt gondja a konferenciának az *adó kivetésének módja*, ill. a rendkívüli adók kivetése körül felmerült kérdések. Az 1721. március 23-i ülésen az Erdélyi Udvari Kancellária kívánta úgy szabályoztatni a Gubernium által tett rendkívüli adókivetéseket, hogy ezek a Gubernium plénuma, ill. a rendek előtt történjenek, számadás terhe mellett, s a róluk való évi computus felterjesztendő az uralkodónak. A konferencia úgy határoz, hogy a korábban a Gubernium által tett rendkívüli adókivetéseket továbbra is az végezze, a rendek által tetteket pedig a rendek; az ilyen kivetések és kiadások kimutatása a hadiadó általános computusá-

val együtt terjesztendő az uralkodó elé. Minthogy azonban ennek a határozatnak s a nyomában kelt rescriptumnak nem volt foganatja, a Kancellária 1722. március 6-án újra a konferencia elé vitte az ügyet. Az ügy döntött, hogy uralkodói rendelettel kell felszólítani a Guberniumot és a rendeket: terjesszenek kimutatást a rendkívüli kifizetésekről és a rendek ezekhez való hozzájárulásáról az uralkodó elé. Az erdélyi országos főbiztosság pedig kapjon rendelkezést, hogy ne tegyen kifizetést a rendkívüli adóból (az illetményeken kívül), míg a rendek, majd az uralkodó jóvá nem hagyták a rendkívüli kifizetéseket. A Gubernium fel is terjesztette a rendkívüli adó ráfordításainak jegyzékét. Az 1723. április 26-i konferencia ennek kapcsán úgy látta: rendelkezni kellene a Guberniumhoz, hogy olyan rendkívüli adókat ne vessen ki, amelyek nélkül Erdély ellehet — amit pedig a közszükség megkövetel, azt a Gubernium plénuma és a rendek vitassák meg, s aztán az uralkodó döntése alá terjesszék. 1727-ben (április 28.) némileg szélesebben merül fel a kérdés. A konferencia által a Guberniumhoz javasolt, más vonatkozásban már érintett rendelkezés azt is az országos kormányhatóság lelkére kötné, hogy az adó felosztásában (a repartitóban és a subrepartitóban) ne tűrjön pártoskodást és részrehajlást, törvényes adómentességgel nem rendelkező helységeknek ne adjon kedvezményeket, rendkívüli adókat csak akkor vessen ki, ha ez elkerülhetetlen. Hosszú szünet után, 1735. július 17-én foglalkozik újra a Konferenz ezekkel a kérdésekkel. Oly értelmű rescriptumot javasolt küldeni a Guberniumhoz (a rendek előtt is felolvastatván ezt), hogy rendkívüli adókat és más terheket csak elkerülhetetlen esetben vessen ki, az adó-repartitók pedig felterjesztendők a Guberniumhoz, onnan az uralkodóhoz. III. Károly döntése minden, e kérdéskört érintő határozatnál az egyszerű „placet”.

Az azonban ezekben az évtizedekben is eléggé világos volt a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis előtt, hogy Erdély adórendszere átalakításra szorul. Az adóügyi reform előfeltétele az adózók vagyonát felmérő *adóösszeírás* lett volna. Az 1698—1703-i adóösszeírás, a népállomány és az adózók vagyoni helyzete 1703 utáni változása következtében, használhatatlanná vált. III. Károly 1712. november 6-án döntést hozott új adóösszeírásról. Ennek nyomán meg is indult az összeíró munka. A konferencia azonban (nyilván kellő tájékozottság híján) 1716. november 23-án is az 1712. november 6-i resolutio végrehajtását sürgette. Más kérdés az, hogy az 1713/1714-ben elkészült összeírások nem váltak új adórendszer alapjává. 1718-ban (december 27-én) a konferencia újból állást foglalt az adózók összeírásának szükségessége mellett. Az újabb összeírás munkája rövidesen meg is kezdődik, de a szász natióknak ellenvetései vannak, s így a munka megáll. Így 1721. március 23-án az Erdélyi Udvari Kancellária újra a konferencia elé viszi az ügyet. Ott az a megoldási javaslat születik, hogy az országgyűlés királyi biztosának és a Guberniumnak kell rendelkezést küldeni arra nézve, hogy az országgyűlés elé tárva az ügyet, az egyes natiók kebeléből küldessenek ki biztosokat az összeírás végrehajtására (instructióval ellátva őket). Ha a három natio nem jut megegyezésre, a királyi biztos és a Gubernium tegyen véleményes felségelőterjesztést, s legyen gondjuk rá, hogy az ügy ne húzódjék az országgyűlés utánra. 1723. április 26-án a konferencia újra megsürgeti az új adórendszer alapjául szolgáló összeírást. 1721 és

1724 között készül is egy újabb országos adóösszeírás Erdélyben, ez azonban (rövidesen látni fogjuk) nem válik új adórendszer alapjává. Jó egy évtizeddel később (közben más típusú, az összeírástól független kísérletek történtek Erdély adózásának új rendezésére), az 1736. szeptemberi erdélyi concursus tért vissza az összeírás eszméjére. Egyetértettek abban, hogy az új adórendszer korábbi előmunkálatai nem lévén eredményesek, új összeírás szükséges. A kérdés 1737. május 7-én került a Konferenz elé. Az az új adóösszeírás elvégzése mellett döntött; az országgyűlés királyi biztosától és a Guberniumtól várta a pontosabb és nem költséges új összeírás tervének s az összeíróbiztosok instructiójának kidolgozását, amelyre előbb az Erdélyi Udvari Kancellária tegye meg észrevételeit, majd valamely udvari vegyes bizottság vitassa meg, s így kerüljön a Konferenz, majd az uralkodó elé. (Az újabb összeírás ügye már áthúzódott 1740 utánra; sokévi előkészítés után, 1750-ben készült el, s vált valóban alapjává Erdély 1754-i új adórendszerének, a *Systhema Bethlenianum*nak.) Talán már nem lesz meglepő, hogy az uralkodó állásfoglalása az összeírás valamennyi kérdésében a Ministerialkonferenz határozatának egyszavas jóváhagyása.

Közben azonban felmerült magának az új adórendszer kidolgozásának terve is. Az 1727. április 28-i konferencia-ülés ezt a feladatot a Guberniumra róttá, azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben leküzdhetetlen nehézségekre vagy ellentétekre talál, ezekről az uralkodó döntését kérje ki. III. Károly döntésében, meglepő módon, hosszabb szövegben hangsúlyozta egy helyes adórendszer kidolgozásának szükségességét.³¹⁵ A következő években, *Tige akkori főhadiparancsnok elnökletével*, ki is küldenek egy bizottságot az új adórendszer kidolgozására. Ez Tige haláláig nem fejezi be munkáját, úgyhogy az 1730. március 23-i Konferenz-ülés azt kellett hogy javasolja: a bizottság, most az új főhadiparancsnok, Wallis elnökletével, az országgyűlés alatt feltétlenül gyűljön egybe, fejezze be a munkát és terjessze tervezetét az uralkodó elé. Ha a natiók közti nézeteltérések nem volnának kiküszöbölhetőek, s a bizottságban sincs egyetértés, a különvéleményeket csatolják a tervezethez. Ennek a nekifutásnak lett az eredménye az 1730. nyári országgyűlésen az ún. calculus-rendszer, a kapuszám-rendszer némileg javított változata (az adó 37%-át a magyar megyék, 17%-át a székelyek, 38%-át a szászok, 8%-át Fogarasfölde, a városok és a különleges jogállású adózók fizessék). Ez természetesen ideiglenes megoldás volt. Így 1736. március 18-án a konferencia, tekintettel az adózás aránytalanságai miatti újabb panaszokra, a következő országgyűlésen kidolgoztatta volna a rég várt új adórendszert. Ha megállapodás nem született volna, a királyi biztosnak s a Guberniumnak a felmerülő nehézségekről kellett volna véleményes jelentést tennie. Itt tűnik el szemünk elől a kérdés; a megoldás — említettük már — 1754-ben jelenik meg. III. Károly állásfoglalása 1730-ban és 1736-ban egyaránt: „placet”.

Az adóügynek a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnél tárgyalt kérdései már rövidebben áttekinthetők. A *discretiók* (a lakosságtól az adón, ill. a katonaságnak a regulamentum szerint járó tartásán felül, ellenszolgáltatás nélkül kicsikart készpénz vagy élés) kérdése számos ízben került az adóügy egészének függelékéként a konferencia elé. Érdemi kérdéssé azonban csak akkor vált, amikor

Wallis halála után a központi kormányzat kénytelen volt áttekinteni az utána e vonatkozásban is maradt csódtömeget. A Konferenz először 1737. október 25-én foglalkozott ezzel a kérdéssel, udvari vegyes bizottság elé utalva az ügyet (ez az Osztrák Udvari Kancellária, a Haditanács, az Udvari Kamara és az Erdélyi Udvari Kancellária megbízottjaiból álljon). A bizottság javaslatát ismét a konferenciának kellett megvitatnia, s ennek állásfoglalása kellett hogy az uralkodó elé kerüljön. A vegyes bizottság 1737. november 6-án össze is ült.³¹⁶ Megvitatván, hogy milyen discretiókban részesült a néhai főhadiparancsnok Erdélyben, a bizottság a következő álláspontot alakította ki: az ország évi 12 ezer forint discretiót adhat a főhadiparancsnoknak (azzal a feltétellel, hogy minden egyéb ilyen adomány — ajándék a főhadiparancsnok Erdélybe léptekor, névnapjára, újévkor, útiköltség címén — eltörleendő). A katonai portiók után járó ingyen krajcár őt is illesse meg, minthogy más katonatisztek is kapják ezt. Ha a főhadiparancsnok vizitációs körútra indul, maga és *mérsékelt létszámú* kísérete számára ingyen élés járjon, de kiindulása előtt jelezze a Guberniumnak útvonalát és kísérete létszámát, hogy az biztost küldhessen melléje, és megtehesse az élés biztosítására szükséges intézkedéseket. Halászatra a folyókban joga legyen a főhadiparancsnoknak (a katonai regulamentum szerint), helységek vagy magánosok halastavaiban nem. A szabad erdőkben vadászhasson — ilyenkor azonban nem terhelheti az érintett helységek lakóit ingyen közmunkával vagy más szolgáltatásokkal. A Wallis számára felajánlott ökrökkel kapcsolatban helyi vizsgálatot tartott jónak a bizottság, s a köznéptől illetéktelenül felvett összeg visszatérítését. Nem alakul ki végleges vélemény az Erdélyben meghagyandó rendkívüli adók és discretiók kérdésében, ezekben ti. a Gubernium és a rendek tervezetét készítették, az Erdélyi Udvari Kancellária külön is. A bizottság az Erdélyi Udvari Kancelláriára bízta ezek egyeztetését és új tervezet kidolgozását.³¹⁷ A Ministerialkonferenz 1738. június 4-én tárgyalta meg a bizottság felterjesztését, s egészében elfogadta. III. Károly „placet in toto”-val zárta le az ügyet.

Különleges kérdésnek számított az a két ügy, amely az 1723. április 26-i ülésen merült fel. Az első a *várakhoz teljesített szolgálat megtérítése*. A Gubernium felterjesztette az érdekeltek kérvényeit, a konferencia azonban, úgy látva, hogy a Gubernium állásfoglalása nem elégséges, bővebb, véleményes jelentést vár tőle. A másik kérdés *Közép-Szolnok megye adózása* volt. Ez a partiumi megye ekkor (a végleges szétválasztás előtt) Magyarországhoz adózott. A konferencia (az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztése alapján) a magyar országgyűlés királyi biztosai által kívánta ott előadatni, hogy a megyére ne rójanak ki elviselhetetlen adókat. Az uralkodó mindkét esetben „placet”-tel reagált.

Az adó kérdésével szorosan összefügg a róla való *számvétel* ügye. Ez a kérdés 1726-ban merült fel először. Az országgyűlés királyi propositiói azt követelték, hogy a törvényhatóságok tisztjei évente tartozzanak számadással a Guberniumnak. A tiszték egy része azonban tiltakozott ez ellen, bizalmatlanságot látva az uralkodó kívánságában. Az 1727. április 28-i konferencia így szigorú rendelkezést javasolt a Guberniumhoz és a rendekhez arra nézve, hogy a törvényhatóságok évente adjanak számot a Guberniumnak, az pedig terjessze ezeket az uralkodó elé.

III. Károly nála szokatlan bőbeszédűséggel hagyta jóvá a Konferenz határozatát.³¹⁸ 1727. december 11-én a konferencia, a küszöbön álló országgyűlésről intézkedvén, a királyi biztosnak arról is rendelkezést javasolt, hogy a törvényhatóságok ekképpen való számvételét proponálja a gyűlésnek. III. Károly jóváhagyó döntése itt is hosszabb szövegű, mint általában.³¹⁹ A számvételi rendszer létre is jött; az eredmény azonban egyelőre az lett, hogy a Konferenz (1729. február 25-én) a beérkezett számadások alapján általános vizsgálatot kíván tartatni Erdélyben. Egyben azonban azzal akarta elejét venni a törvényhatósági tiszteknek javadalmaikkal kapcsolatos visszaéléseinek, hogy azt javasolta: a Birodalom más országainak és tartományainak példájára Erdélyben is adjanak meghatározott illetményt a törvényhatósági tiszteknek, s egyben lássák el őket instructiókkal is. Az országgyűlésen tartotta megvitatandóknak e kérdéseket. III. Károly itt már csak egyszavas „placet”-tal reagált. A kérdés megoldása azonban tovább késett, úgyhogy az 1730. március 23-i konferencia oly értelmű rendelkezést kellett hogy javasoljon a Guberniumhoz és az újabb országgyűlés királyi biztosához, hogy az ügy befejezéséhez a gyűlésből terjesszék fel a számvételhez szükséges kérdőpontokat és a törvényhatósági fő- és vicetisztek instructióit. Az uralkodói állásfoglalás itt sem megy túl a „placet”-en. A kérdés megoldását az országos számvetés (Exactoratus Provincialis) megszervezése jelenti. Különböző fórumokon folyó, hosszas viták után jut el odáig az országos főszámvetés ügye, hogy a Gubernium az uralkodó elé terjessze, s az 1737. május 7-i Konferenz-ülés megvitassa az új hatóság tervezetét. A határozat a rendekhez küldi vissza az ügyet azzal, hogy egyet nem értés esetén a Gubernium az egyes natiók álláspontját terjessze fel. A Gubernium és a rendek tegyenek jelölést a főszámvető és három adjunctusa tisztére, készítsenek tervet fizetésükre, és ezeket együtt terjesszék az uralkodóhoz. III. Károly „placet”-jét adja a dologhoz. Az országos számvetés 1742-ben jött létre — s ezzel újra rendezetté válik egy olyan ügykör ügyeinek intézése, amelyeket a fejedelmi korszak úgyszólván egészében a fejedelmi hatalom szerveivel vagy legalábbis preponderanciájával intéztek.

A Ministerialkonferenzben tárgyalt ügyek másik nagy ügykörét a *vallásügyek* teszik. A Habsburg Birodalom erdélyi politikájának mindjárt a korszak kezdetén mutatkozó ellenreformációs tendenciája változatlanul tart 1711 után is, sőt még meg is erősödik. Az a református uralom a Guberniumban és a törvényhatóságokban, amely 1692-ben még megvan, már megtört: Erdély gubernatora, Kornis Zsigmond katolikus, az Erdélyi Udvari Kancellária élén változatlanul katolikus személy áll, a kiváló képességű és igen energikus homo novus, Kászoni János, majd báró kászoni Bornemissza János — ez meg is könnyíti az ellenreformáció további lépéseit, és egyben *jórészt* elkerülhetővé teszi a drasztikus intézkedéseket. Az erdélyi ellenreformáció 1711 után sem olyan erős, mint a magyarországi, de nem is hatástalan.

Kezdjük a tárgyalást a preferált felekezetek, a *római katolikus* és a *görög egyesült felekezetek* ügyeivel. A *római katolikus* egyház első olyan ügye, amely a konferencia elé kerül, a püspökség helyreállítása. Ismeretes, hogy az erdélyi római katolikus püspök a fejedelmi kor nagy részében nem működhetett Erdélyben, helyette

vikáriusa látta el a teendőket. 1690 után megindult a harc a katolikus püspökség helyreállításáért, az új püspök azonban alig kezdte el működését, amikor kitört a Rákóczi-szabadságharc. 1711 után újra kellett kezdeni az erdélyi katolikus püspökség szervezését. A püspökséget a székely Mártonffi György nyeri el. Az ő kérései és az Erdélyi Udvari Kancellária *katolikus tagjainak*³²⁰ ezek alapján tett előterjesztése nyomán hozta a Konferenz 1715. október 6-án az alábbi határozatokat: 1. A gyulafehérvári, korábbi székesegyház visszavételéről Steinville mint országgyűlési királyi biztos tárgyaljon „svavi modo” a református rendekkel, a tárgyalás eredménytelensége esetén pedig az uralkodó nevében követelje vissza. A konferencia úgy látta, hogy a templom visszavétele megfelelné a hazai törvények rendelkezéseinek, amely szerint a templom a helység népesebb felekezetéé legyen, hisz Gyulafehérvár erődítménnyé alakítása után lakóit a várfalakon kívülre telepítették, s így a reformátusok alig használták ezt a templomot. 2. A püspök és a 4 újonnan kinevezendő kanonok rezidenciája a gyulafehérvári belső várban legyen (a vár többi része a főhadiparancsnok székhelye lehet vagy más célra fordítandó). A püspöki székhely és a katolikus iskola helyreállítására egyszeri alkalommal 4 ezer forint utalandó ki a kincstári jövedelmekből, a továbbiakban a püspöké legyen ezek fenntartásának gondja. 3. Súlyos kérdés volt a püspöki és káptalani jöszágoké. Ezek jó része, fejedelmi kori adományok révén, zálogbirtok volt (az pedig tisztázatlan volt, hogy az 1715-ben kincstári kézen lévő birtokokból mi volt korábban katolikus egyházi birtok). A konferencia így azt találta a legjobb megoldásnak, hogy a püspök számára 8 ezer, az iskolák, egyházi zenészek számára 2 ezer, a kanonokok számára ezer, 800, illetve kétszer 600 forint jövedelmű jöszágot kell kialakítani a gyulafehérvári uradalomból, ill. ilyen jövedelem biztosítandó a száz kincstári tizedektől és tizedquartákból — a püspöknek és káptalannak azonban ne legyen joguk arra, hogy perrel követeljék vissza volt birtokaikat.³²¹ 4. Még óvatosabbnak kellett lennie a konferenciának a káptalani levéltár és pecsétek ügyében.³²² A jó másfél évszázada világi kézen lévő, világiak jogait biztosító okleveleket nagy tömegben tartalmazó levéltárak és pecsétjeik egyszerű visszaadása a katolikus egyháznak igen erős tiltakozást váltott volna ki, úgyhogy a konferencia jobbnak is látta „ob rationes politicas” elnapolni. 5. A kolozsvári unitárius templom (a főtéri nagytemplom) visszavétele ügyében a konferencia úgy döntött, hogy Mártonffi püspök elérkezve Erdélybe, Steinville-el egyetértésben minden lehető úton-módon hajtsa ezt végre, „absque tamen strepitu”.³²³ 6. Mártonffi elnyerte Fehér megye főispánságát, de csak uralkodói adományképpen, úgy, hogy a püspökség ne formálhasson rá örökjogot. Guberniumi tanácsossággal („pro hic et nunc”) nem tartotta felruházandónak a konferencia. III. Károly jóváhagyta a Konferenz állásfoglalását.

Az 1715. október 6-i konferencia-ülés a *második* alapvető lépés volt az erdélyi katolikus püspökség helyreállításában (az elsőnek, Mártonffi kinevezésének, nincs nyoma a Konferenz anyagában). A püspök azonban hamarosan túl messzire is ment. Az uralkodó rendelkezett neki az iránt, hogy tegyen javaslatot a káptalanjában működendő kanonokokra, s ezek közül majd ő nevez ki négyet. Mártonffi, a magyar korona országai püspökeinek jogkörére hivatkozva,

püspökségébe iktatása után *kinevezett* 4 kanonokot (köztük préposttá a korábbi vikárius Antalfi Jánost, majdani utódját a püspöki székben), s egyben a továbbiakra is kérte kinevezési jogának meghagyását. A konferencia (1716. október 9.) nyilvánvalóan a királyi jog megsértésének vélte a püspök lépését, de a teendők tekintetében részben megoszlottak a vélemények. A megtörtént kinevezéseket illetően még egységes volt az álláspont: minthogy a Mártonffi által kijelölt személyek megfelelőek, III. Károly nevezze ki őket — de a *királyi kinevezés alapján* fungáljanak. A jövőt illetően a Konferenz egy része ³²⁴ azt látta jónak, hogy valamennyi kanonokot az uralkodó mint *alapítványtevő* nevezze ki, mások azt javasolták, hogy a jövőben üresedés esetén egy-egy kanonok kinevezésének jogát át lehet engedni a püspöknek. III. Károly az utóbbi megoldást fogadta el.

A püspök azonban mégis elnyerte a guberniumi tanácsosságot, s egyben az első tanácsos rangját is. Mikor 1721. március 23-án első tanácsosságának ügye a konferencia elé került, ott megoszlottak a vélemények;³²⁵ végül is azonban a résztvevők igen szükségesnek tartották jelenlétét a Guberniumban. III. Károly döntése: a püspök rangban előzze meg Wesselényi Istvánt, a rendek elnökét — ami az első tanácsosságot jelentette, a gubernatori tisztséget a Diploma Leopoldinum szerint követő főtisztségek (az ország generálisa, a kancellár és a kincstartó tiszte) nem lévén betöltve.

Mártonffi azonban rövidesen meghalt. Az erdélyi katolikus rendek felségfolyamodványban kérték a püspöki szék betöltését. Számos név került szóba: Mednyánszky Ferenc (cattarói püspök, esztergomi nagyprépost, földvári apát), Kébell Mihály (tinnini püspök, váradi nagyprépost), Barbaczi Ferenc (kalocsai érseki vikárius), Illyés János (esztergomi kanonok). De felmerült Spáczai Pál (az esztergomi érseki egyházmegye helynöke), Olasz Pál (címetes püspök, esztergomi kanonok), Kántor István (győri püspöki vikárius), Kis János (anzári püspök, egri nagyprépost) és a későbbi püspök, Antalfi János (gyulafehérvári prépost) neve is. A katolikus rendek Mednyánszky mellett foglaltak állást. A Konferenz (1722. március 6.) elfogadta ezt. Mindenesetre előbb tájékozódott, hogy Mednyánszky, aki alázatos, tisztségeket kerülő személy hírében állott, vállalja-e az erdélyi püspökséget. Mednyánszky igenlő választ adott, azt az igényét jelezve, hogy mások példájára ő is élvezhesse egyéb beneficiumait (csak a földvári apátságot kívánta megtartani). Ezek után javasolta a konferencia Mednyánszkyt erdélyi püspöknek (földvári apáti beneficiumai megtartásával) s guberniumi tanácsosnak. Az utóbbi tisztségnél diplomatikusan kívánt eljárni: az új püspök ezt csak püspöksége és az ahhoz tartozó javak elfoglalása és a *tanácsosságra való jelölés után*³²⁶ nyerje el, hogy tanácsosságát ne tartsák püspökségéhez kapcsolódónak, hanem királyi adománytól függőnek (s — tegyük hozzá — ne adjanak okot az erdélyi rendeknek sérelemre, guberniumi tanácsos országgyűlési jelölés nélkül való kinevezése miatt). III. Károly döntése: „placet”. A püspökké kinevezett Mednyánszky azonban 1722 decemberének legvégén mégis visszalépett. A katolikus rendek ekkor a következőket ajánlották: Olasz Mihály (esztergomi kanonok), Antalfi, Létai István (gyulafehérvári éneklő kanonok). Rajtuk kívül azonban folyamodványt nyújtottak be az alábbiak, ill. ajánlották a következőket: Táhi Károly (királyi tanácsos, leleszi

prépost), Vernich Ferenc József (zimonyi püspök), Barbaczi, Demeter Márton (gyulafehérvári olvasó kanonok, az erdélyi püspökség vicarius in spiritualibus, főauditor) és Kébell nagyprépost. Az 1723. április 26-i Konferenz-ülés rangsorban Táhit ajánlotta elsőnek (azzal az indokolással, hogy mindkét magyar bíboros érsek, a nádor és számos egyházi és világi személyiség őt ajánlotta), majd Antalfit és Barbaczit. III. Károly későbbre halasztotta döntését. Erre az 1723. december 30-i konferencia megismételte az év áprilisi javaslatát. Az uralkodó döntése 1724. március 13. tájt született meg:³²⁷ Antalfit nevezte ki — véleményünk szerint az erdélyi rendek felé kívánva gesztust tenni (Táhit *magyarországi* bíborosok és főméltóságok támogatták).³²⁸

Míg Mártonfi tisztének örökléséről folyt a vita, sor került olyan ügyek Konferenz-i megvitatására is, mint végrendeletének és a püspöksége intercalaris jövedelmeinek kérdése. Az 1723. április 26-i konferencia helyben hagyandónak tartotta az elhunyt püspök végrendeletét. Az intercalaris jövedelmeket részben a gyulafehérvári püspöki székesegyház tatarozására akarta fordítani, részben a generalis vicariusnak vacantia alatt sajátjából tett kiadásai megtérítésére. III. Károly elfogadta a javaslatot.

Antalfi előléptetése azonban változásokat kellett hogy hozzon a gyulafehérvári székeskáptalanban is. Az új püspök a korábban általa betöltött préposti tisztségre Demeter Mártont ajánlotta, további kanonokul Nagy Pál csik—gyergyó—kászonszéki esperest. A javaslat az Erdélyi Udvari Kancellária felterjesztése útján az 1725. április 26-i konferencia-ülés elé jutván, az annak hangsúlyozásával fogadta el ezt, hogy a püspök, ajánlása révén, ne formáljon jogot a prépost és a 4 kanonokból 3 kinevezésére (a negyedik kinevezésének jogát már megkapta). Az új püspök más tekintetben is agilisnak mutatkozott. Nemcsak abban, hogy (tekintettel bécsi és római költségeire) azt kérte, hogy püspökségének jövedelmei ne beiktatásától (1724. július 27.), hanem kinevezésétől (1724. március 13.) járjanak neki. A Konferenz kétharmad-egyharmad arányban osztotta meg az 1724-i püspökségi jövedelmeket a püspök, ill. a székesegyház tatarozásának finanszírozása között. Fontosabb volt ennél az, hogy ő nyújtotta be a katolikus rendek felségfolyamodványát. Ennek bizonyos követeléseit az 1725. április 26-i konferencia-ülés még nem tartotta érdemi határozatra éretteknek; számos igényt illetően azonban állást foglalt. Hozzájárult ahhoz, hogy az uralkodó az Erdélyi Udvari Kancellária útján adja ki az erdélyi katolikus püspökségre és a káptalanra vonatkozó alapító oklevelét. Egyetértett a katolikus rendeknek azon követelésével, hogy az uralkodó a Guberniumnál, a királyi táblánál, törvényhatósági, városi és mezővárosi tisztségekre alkalmazzon megfelelő katolikus személyeket — hangsúlyozva, hogy a Gubernium és a királyi tábla vonatkozásában erre korábban is figyelmet fordítottak, ezt kell most elérni a törvényhatósági *főtisztségeknél* is (ahol ti. a főtiszt katolikus, ott könnyebb katolikusoknak juttatni az alsóbb tisztségeket is. Ahol nem katolikus főtisztek mellőzik a katolikusokat az alsóbb tisztségek betöltésénél, ott a Gubernium tegeye a kötelességét, szükség esetén felségelöterjesztéssel is élve). Némi módosítással hozzájárult katolikus rendek azon követelésének teljesítéséhez is, hogy a hiteles helyi levéltárakat adják vissza az illetékes egyházi szervezetek

(megtartandónak vélte a jelenlegi világi requisitorokat, s üresedés esetén a káptalannal a Guberniumnak, azzal pedig az uralkodónak tétetett volna javaslatokat — nem katolikus személyek felterjesztését is beleértve).³²⁹ A katolikus rendek egy további panaszának, amely szerint nem katolikusok erővel elragadják vagy maguknál tartják katolikus szülők gyermekeit, konkrét alapja Haller László gyermekeinek ügye volt, akiket anyjuk, Bethlen Kata királyi rendelet, a Gubernium ítélete és rendelkezése ellenére sem volt hajlandó Haller László testvére, János (a majdani gubernator) gyámsága alá bocsátani.³³⁰ A konferencia úgy foglalt állást, hogy katolikus apák mindkét nembeli gyermekei apjuk vallását kövessék, katolikus házban nevelendők; Bethlen Kata gyermekeinek esetében újabb, szigorú rendeletet javasolt a Guberniumhoz: haladéktalanul Haller János gyámsága és gondnoksága alá helyezendők. A katolikus rendek intézkedéseket sürgettek egy apácarend Erdélybe telepítése ügyében is. Erről még a korábbi években országgyűlési határozat született, a rendek 20 ezer forintot szavaztak meg és gyűjtöttek be e célra. A rendháznak azonban még nem volt megfelelő helye. A katolikusok bizonyos évi ellátmányt sürgettek a rendháznak a szász tizedquartákból (a 20 ezer forinton túl), egyben rendelkezést a főhadiparancsnoknak, hogy a püspökkel és a katolikus rendekkel egyetértésben munkálkodjék megfelelő épület szerzésében az orsolyiták számára. A konferencia jogosnak és szükségesnek ítélve apácarend bevezetését Erdélyben, a (kamatra kiadandó) 20 ezer forinton túl évi 500 forintot szavazott meg számukra a szász tizedquartákból. A főhadiparancsnokra bízta, hogy rendházuknak, a katolikus rendekkel és a püspökkel egyetértésben, valamely szabad királyi városban (Szebent említette) találjon helyet, az ottani tisztséggel való tárgyalás alapján. Súlyos elvi állásfoglalásra került a katolikus rendek utolsó követelése kapcsán. Azok igen éles fogalmazásban³³¹ panaszt tettek, hogy nem katolikusok *via facti* templomokat, iskolákat, kollégiumokat építenek, az unitáriusok III. Károly tudta és beleegyezése nélkül püspököt akarnak választani.³³² A Konferenz határozata elvi döntésnek tekinthető: Erdélyben *egyetlen felekezeti sem* építhet az uralkodó előzetes engedélye nélkül templomot, kollégiumot és iskolát, az unitáriusok pedig terjessék fel az uralkodóhoz megerősítésre püspök- vagy superintendens-választásuk eredményét.³³³ Annál inkább annak, mert III. Károly a konferencia *valamennyi* 1725. április 26-i határozatát jóváhagyta.

Az orsolyiták betelepítése azonban az 1725. április 26-i határozattal sem jutott nyugvópontra. A katolikus rendek egy szebeni monostorépület átadását követelték a várostól, az azonban nehézségeket támasztott. Így az 1727. december 11-i Ministerialkonferenz-ülés úgy határozott, hogy az országgyűlés királyi biztosa (a *főhadiparancsnok*) a diéta alatt tárgyaljon a szebeni tisztséggel és községgel a monostor átadásáról. III. Károly „*placet*”-tel zárta az ügyet.

Nagyobb súlyú és (ha nem is azonnal, de kb. negyedszázad múlva) vészes következményekre vezető határozat volt az, amit az 1727. december 11-i konferencia azoknak az ügyében hozott, akik katolikus hitre tértek, majd visszaálltak korábbi hitükre.³³⁴ A konferencia úgy vélte, hogy bár általános büntetést nem lehet szabni a visszaesőkre, a jövőben esetenként, az ügy milyenségéhez képest kell eljárni ellenük. III. Károly döntésében büntetést rendelt a

nem katolikus hitre visszatérőkre.³³⁵ Ehhez a döntéshez nyúl vissza az 1752-i apostasia-törvény.

Újra a katolikus püspöki tiszt betöltése került a Konferenz elé 1729. február 25-én. Antalfi 1728-ban elhunyt. 1728. szeptember 8-án Kolozsvárott egybegyűltek a katolikus világi rendek, a székeskáptalan kanonokjai, az egyházmegyék esperesei és az Erdélyben működő szervezett rendek főnökei, s jelölést tettek a megüresedett tisztségre. A legtöbb szavazatot három erdélyi kapta: Demeter Márton gyulafehérvári prépost (38 szavazat, őt ajánlotta az erdélyi katolikus klérus is), Csató Elek, a ferencesek erdélyi provincialis custosa (27 szavazat) és Léthay István erdélyi generalis, püspöki vikárius (20 szavazat). Három, az erdélyi egyházmegyén kívüli személy is kapott szavazatot (18-at vagy kevesebbet): a már ismerős Spáczai Pál (esztergomi vikáriussága mellett most arbei püspök és madocsai apát), báró Lusenczki István (címetes szkopjei püspök, váradi prépost; őt Csáky bíboros ajánlotta) és (utolsó helyen) Sorger Gergely (címetes tinnini püspök, ildai apát, az egri püspök suffraganeusa). Rajtuk kívül felségfolyamodványt nyújtottak be a tisztségért a már szintén ismerős Kébell Mihály (váradi nagyprépost, generalis vicarius, címetes püspök), akit Eszterházy Imre esztergomi érsek támogatott, br. Anton Hermann Pechmann (címetes püspök, győri prépost), akinek protektora Philipp Ludwig Sinzendorff bíboros, győri püspök, az osztrák főkancléár fia volt, Máriásy Sándor (címetes püspök, egri kanonok, a székesegyház plébánosa) — Erdődy egri püspök őt (s nem Sorgert) ajánlotta, Maximilian Horniski apát s végül Johann Sebach, a magyarországi ferences rendtartomány provincialisa. Ebből a pontosan tucatnyi személyből kellett válogatnia a konferenciának, figyelembe véve az ajánlások bonyolultságát is (mást és mást ajánlott a magyar primás, Csáky és Sinzendorff bíboros, az egri püspök pedig nem saját suffraganeusa mellett állott ki — ezek egyike sem került be azonban az erdélyi jelölésbe, ott a káptalan újbóli létrehozása óta stabilan emelkedő Demeter Márton állt az első helyen). A konferencia előbb formálisan rangsorolta az erdélyi világi rendek és katolikus papság által javasoltak közül azokat, akiket ő tartott alkalmasoknak, Spáczait tévén az első helyre (mint máramarosi család tagja félig-meddig erdélyinek számított), másodiknak az utolsó helyen jelölt Sorgert, s harmadiknak Csató Eleket (mintegy az erdélyi katolikus rendi közvélemény megnyugtatására); a jelölésben nem szereplők közül Sebachot javasolta. Spáczait azután, arra hivatkozva, hogy az biztos hírt szerint nem vállalja a püspökséget, kiiktaták a sorból. Kellő nyomatékkal hangsúlyozva a katolikus püspök szerepét a különböző felekezetekkel és schizmákkal [sic] teli Erdélyben, első tanácsosságát a Guberniumban (amelyet a Konferenz most már örökletessé kívánt tenni) s teendőit az országgyűlésen, és mindebből oda konkludálva, hogy a püspök tevékenységétől nemcsak a katolicizmus erősödése, hanem az uralkodó szolgálata és a bíraskodás menete [!] is nem kevésbé függ, Sorgert javasolta (aki mellett a Konferenz szerint példás élete, felkészültsége, a magyar egyházi és politikai életben való jártassága és képességei is szóltak). III. Károly valóban őt nevezte ki.

A katolikus püspöki tiszt kérdése ezzel korszakunk végéig le is kerül a konferencia napirendjéről. Változatlanul kell azonban foglalkoztassa a Szebenbe

telepítendő orsolyita apácák ügye. Az orsolyiták elhelyezésének kérdése még 1732 végén sem tisztázott, úgyhogy Eszterházy esztergomi érsek, az erdélyi katolikus rendek és az orsolyiták folyamodására újból a Konferenz elé kerül az ügy (1732. december 11.); a határozat azonban csak annyi, hogy mielőtt az apácák Erdélybe indulnának, újra meg kell vizsgálni az előzményeket (Tige és a szebeniek tárgyalásait). Az orsolyiták számára kiűritendő épület ügyében még 1733—1734-ben is folyik a hivatali levelezés,³³⁶ de az apácák végül is a Ministerialkonferenz újabb közbelépése nélkül telepednek meg Erdélyben.

A korszak utolsó éveiben még két római katolikus vagy lényegében annak tekinthető ügy került a konferencia elé.

Az 1738. június 4-i ülésen tárgyalták az erdélyi örmény püspökség kérdését. A római katolikus egyházzal unióra lépett erdélyi örmény katolikusoknak a 17—18. század fordulóján már volt püspökük, a legendákkal övezett Oxendie Verziurescu vagy Verzár, az ő halála után azonban a tisztség betöltetlen maradt. Az erdélyi örmények hosszú harc után érték el azt, hogy III. Károly a szamosújvári uradalomnak az ottani örmény községnek való eladásakor a vételárból 12 ezer forintos alapítványt tett az újonnan létrehozandó püspökség számára. A Ministerialkonferenzben megfontolások merültek fel amiatt, hogy mind Szamosújvár, mind Erzsébetváros kiváltságlevelében arról van rendelkezés: az örmény katolikusok az *erdélyi katolikus megyéspüspök* alá tartoznak, a határozat azonban mégis a püspökség felállítása mellett szólt. III. Károly nevében írni kell a pápának — vélekedett a Konferenz —: minthogy (a főkegyúri jog biztosítására) alapítvány van a püspökség számára, a pápa járuljon hozzá annak létrehozásához, s erősítse meg az uralkodó mint apostoli király és mint alapító által kinevezendő püspököt. III. Károly döntése: „placet in toto”. Az örmény katolikus püspökség újr felállítására azonban nem került sor.

A másik ilyen ügy a jezsuiták erdélyi jogállásának inkább formai kérdése. Jóllehet a jezsuiták 1689-től kezdve újra jelen vannak Erdélyben, az ő kezükben van a katolikus iskolahálózat nagy része, III. Károlytól visszakapták korábbi birtokaikat is, Patay András, a kolozsvári jezsuita akadémia rektora, az országgyűlésen sürgeti a jezsuitákat Erdélyből kitiltó törvények eltörlését, visszakapott jószágaik törlését a fiscalitasok jegyzékéből. Az országgyűlésen ez a Habsburg- és katolikusellenes vagy annak vélt törvények eltörlése körüli vitának egy új szakaszát jelenti (a protestánsok elkeseredetten küzdenek az erdélyi jogrend megváltoztatása ellen — még ha a de facto változásokat nem is tudják megakadályozni —, mert az erdélyi protestánsok jogállásának teljes összeomlásától tartanak, s azt a formai kifogást emelik, hogy törvénycikkek eltörléséhez a rendek elnökének jelenléte szükséges, aki nem más, mint az e tisztre régen megválasztott, de ennél ténylegesen fontosabb udvari alkancellárságában fungáló Bornemissza János). A Konferenz (1740. július 14.) a következő országgyűlésre napolja el a kérdést, azzal, hogy ott az országgyűlési elnök helyettese is aláírhatja az erről hozott tc.-et. III. Károly „placet”-tel zárja le az ügyet. A szóban forgó törvények eltörlésére, újabb nem kis viharok után, csak 1744-ben kerül sor.

Nem jelentéktelen gondja volt a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnak a görög egyesült egyházzal, elsősorban annak püspökével kapcsolatos kérdések. Athanasius unitus püspök halála (1713. augusztus 19.) után papsága előbb Szunyogh Ferencet, a püspök mellé állított teológust választotta meg e tisztségre; az nem vállalván ezt, az unitus klérus egyik tábora Wenceslav Franzot kívánta püspöknek, a másik (felhívva Franznak, hogy nem román, még csak nem is erdélyi — morvaországi volt —, világi pap, erkölcstelen) Pataki János mellett állt ki (elvárva azonban tőle, hogy a latin rítusról térjen át a görögre). A nemesi származású Pataki mellett állt a román nemesség nagy része és az erdélyi katolikus rendek. Kászoni János 1715. március 24-én a Konferenz elé vitte a püspökség betöltésének ügyét, s az (hangsúlyozva Pataki erdélyi román nemesi származását, ottani, bécsi és római iskoláztatását, kánonjogi stb. jártasságát, erkölcsösségét) a „rendi” jelölt mellett foglalt állást.³³⁷ Pataki kinevezése körül azonban a római kúria támasztott nehézségeket, arra hivatkozva, hogy e püspökség nincs említve a magyar király adományozása alá tartozó püspökségek között, alapítványa sincs a magyar királyoktól. Így az 1715. október 6-i ülés jónak látta évi 3 ezer forint jövedelmű birtokot kiszakíttatni neki az erdélyi kincstári jószágokból, *nova fundatió*ként, a püspök azonban stóla címén vagy másképpen csak a Gubernium katolikus tanácsosai és a főhadiparancsnok [!] tudtával és beleegyezésével hajthasson be bármit is. A pápától pedig kérni kell az új alapítvány megerősítését, s egyben azt is, hogy az uralkodó ne csak mint apostoli király, hanem mint alapítványtevő is nyerjen kinevezési jogot e püspökségre. III. Károly „placet”-tal reagált. A püspök megerősítése azonban hosszan húzódott, így közben (az 1716. október 4-i Konferenz-ülésen) dönteni kellett székhelye kérdéséről. Minthogy a római katolikus püspökség a szekularizáció előtti székhelyén, Gyulafehérvárott kezdte újra működését, az unitus püspökséget a konferencia Fogarasra helyezte, azzal az indokolással, hogy az akkor ugyan II. Apafi Mihály özvegyének a kezén volt, de a fiscus igényt formált rá, továbbá ott van unitus templom, Fogarasföldre lakói legnagyobb részt románok, a városka nincs messze a Gubernium és a főhadiparancsnokság [!] székhelyétől, s Havasalföldétől sem, ahol remény van az unió terjesztésére [!]. Az uralkodó döntése ebben az esetben is a „placet” volt.

Pataki pápai megerősítése azonban még jó 3 évig váratott magára (e 3 év legnagyobb részét Bécsben kellett töltenie, adósságokba verve magát). Végre 1720 elején Schrattenbach bíboros jelezte neki, hogy megerősítésének expedíálása „moderato etiam pretio” megtörténhet. A Szentszék azonban azt követeli, hogy III. Károly szerezzen bullát (taxát fizetve) e püspökség patronatus-jogáról. A konferenciának (1720. február 11-én) újra állást kellett foglalnia az ügyben. Ez esetben hajlékonyabban értelmezte a királyi főkegyúri jogait. Minthogy a kánonjog szerint — hangzik a határozat — püspökségek létesítése a Szentszékre tartozik, III. Károly apostoli királyi jogainak sem prejudikál, hogy erről tárgyaljon a bécsi nunciatúrával, s *taxafizetés nélkül* bullát szerezzen e püspökség felállításáról. Pataki anyagi helyzetének rendbehozatalára pedig úgy határozott, hogy a III. Károly által 1715 márciusában számára rendelt évi 3 ezer forint, legfeljebb 1 évre, készpénzben kifizetendő neki, a 3 ezer forint évi jövedelmű birtokokat pedig az

Udvari Kamara késedelem nélkül szakítsa ki. III. Károly ez esetben is jóváhagyta a konferencia határozatát. A püspök jogállásának kérdése azonban még mindig nem jutott nyugvópontra. Pataki az elkövetkező években is felségfolyamodványokat nyújtott be. Az 1723. április 26-i konferencia ezeket, arra hivatkozva, hogy többféle követelést tartalmaznak, s harmadik személy jogát is illetik, a főhadiparancsnokhoz [!] és a Guberniumhoz kívánta leküldeni véleményezésre, a főhadiparancsnokhoz arról is rendelkezést javasolva, hogy ez ügyben külön is tanácskozzék a *katolikus* rendekkel. Az ismét Bécsben tartózkodó és onnan távozásra készülő Patakinak egyelőre a fogarasi várban kívánt lakhelyet kijelölni, míg az uralkodói resolúcióval megígért püspöki palotája felépül. III. Károly „placet”-jét adta az eljárásához. 1723. december 30-án a püspök diplomájának egy kényes, 1720-ban már más vonatkozásban érintett kérdését vitatták meg a konferencián: a püspökség alárendeltségének ügyét. Athanasius püspöki diplomájának záradéka kimondotta, hogy az erdélyi unitus püspökség az esztergomi érsekség alá tartozik, s az Erdélyi Udvari Kancellária nem tartotta hatáskörébe tartozónak a záradék uralkodói döntés nélküli megváltoztatását. A konferencia, mérlegelve egyrészt azt, hogy a kérdést a római kúriában kellene megvitatni, másrészt azt a körülményt, hogy a diploma kiadásának késése az unió kárára volna, úgy határozott, hogy a diploma Pataki személyére, a beneficia temporalia vonatkozásában kiadható, az alárendeltség módja azonban nem említendő benne addig, míg a kérdést a római kúriában nem vitatták meg. III. Károly „placet”-tel zárta az ügyet.

Pataki, rövid püspöki működés után, 1728 első felében elhunyt. Halálával még az 1713-inál is zavarosabb helyzet alakult ki az erdélyi görög egyesült egyházmegyében. Bizánczy munkácsi unitus püspök³³⁸ pápai brévével eszközölt ki az üresedésben lévő püspökség adminisztrációjára, és ennek birtokában az uralkodó engedélyét kérte ehhez. III. Károly nem adta meg ezt. Bizánczy azonban mégis eljárt a püspökség adminisztrálásában (betegsége miatt másra bízva ezt), erdélyi unitus papokat szentelt fel, további 80 felszentelendő unitus papot rendelt Munkácsra. A tisztázatlan helyzetben, ráadásul, számos erdélyi *görög egyesült* pap az aradi és máramarosi *ortodox* püspökhöz fordult felszentelésért, s aztán, visszatérve Erdélybe, csak további zavarokat okozott az amúgy is labilis unióban. Ebben a helyzetben az Erdélyi Udvari Kancellária *katolikus tagjai* felségelőterjesztéssel éltek, amely az ügy sürgőssége miatt nem került a Konferenz elé, csak Savoyai Jenő mint a *Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elnöke* hozzájárulását kérték felküldéséhez. Javasolták, hogy az uralkodó rendelkezze a Guberniumnak (s a nagyobb hatékonyság kedvéért [!] a főhadiparancsnoknak is), hogy Bizánczy egyházkormányzatát ne engedjék be Erdélybe, s az erdélyi unitus püspökség betöltéséig senki ne szenteltesse fel magát más püspökkel.³³⁹ Az uralkodó már úgy döntött, hogy az erdélyi unitus zsinat gyűljön egybe, terjesszen fel neki három alkalmas személyt, akik közül majd kinevezi a püspököt. A Kancellária azonban közben riasztó hírt vett: Antalfi katolikus püspök, akinek a király képviselőjeként részt kellett volna vennie az unitus zsinaton, nagybeteg. Így 1728. június 13-án nyilván ismét csak a Kancellária katolikus tagjai Demeter Márton gyulafehérvári prépostot javasolták helyette az uralkodó zsinati képviselőjéül. III. Károly

„placet”-tal látta el az ez esetben is a Konferenz megkerülésével hozzá érkezett felségelőterjesztést³⁴⁰ — addigra azonban, 1728. június 4-én, a valóban utolsó napjait élő Antalfi püspök³⁴¹ és a mellé az unitus püspökválasztások szokása szerint delegált jezsuita, Adam Fitter, a kolozsvári jezsuita kollégium rektora jelenlétében lefolyt a püspökválasztó zsinat. A hármas jelölésben első helyen Hodermanszki János József, a munkácsi Szent Miklós-apátság apátja, munkácsi unitus vikárius került; őt támogatta az esztergomi érsek és az egri püspök is. Második helyen Inochentie Micu-Kleint jelölték,³⁴² a harmadikra Hatos Lászlót. Felsőfolyamodványt nyújtott be a tisztség iránt Macarius Musachus szeleukiai görög hitű érsek és egy makacs kérvényező, Voynovich István is („amint írja”, a szerb unitusok generalis vicarius).³⁴³ Hodermanszki azonban rövidesen szintén elhunyt, úgyhogy a püspökjelölés ügyét tárgyaló konferencia-ülés (1729. február 25.) már csak a két további jelöltet ajánlhatta az uralkodónak (Macarius Musachusról és Voynovichról szót sem ejtett javaslatában): válassza közülük, amelyiket jónak látja. III. Károly Micu-Kleint nevezte ki (nyilván automatikusan választva a jelölésben soron következőt, s természetesen nem is sejtve, hogy lépése milyen következményekkel jár).³⁴⁴

Az 1732. december 11-i Konferenz-ülés ti. Inochentie Micu-Klein egy sor (a maga, papsága és görög egyesült román natiója nevében benyújtott) kérelmét vizsgálhatta meg. Határozatai: a) Az erdélyi unitus románok egyházközségei, templomai, egyházi személyei a vallási unió-diploma szerint a római katolikusokkal azonos jogokkal rendelkeznek. Asylum-joguk is legyen, de ez körülírandó. b) A kérvényezők vámentesség-, nemesi só-, tizedügyi, papjaik falvankénti létszámának kérdése előbb megvitandó az érdekeltekkel. A legközelebbi erdélyi országgyűlés alatt tehát bizottság hozandó létre az Erdélyben ekkor katonai-polgári főhatalmat gyakorló Wallis főhadiparancsnok elnökletével, a katolikus és unitus püspök, Rebentisch cameralis director (az erdélyi kincstári igazgatás vezetője) és több katolikus guberniumi tanácsos bevonásával; ezek tegyenek felségelőterjesztést, ill. egyet nem értés esetén terjesszék fel az egyes felek álláspontját. c) Az unió előmozdításának fontos eszköze lévén az unitus ifjak megfelelő képzése, engedélyezni kell görög egyesült iskolák építését. Szigorúan rendelkezni kell arra nézve, hogy a földesúrnak ne tarhassák vissza jobbágyaik vagy az unitus papok fiait az iskolák látogatásától.³⁴⁵ d) Ahol akkora az unitusok lélekszáma, hogy szükségük van templomra és papra, az érdekeltek előzetes tudomásával építhetnek templomot. e) Mínt hogy a román unitus natio az unió révén a katolikus rendekhez tartozik,³⁴⁶ ez végrehajtandó, az ortodoxoknak az unióra ösztönzése végett az unitus püspök kapjon helyet és szerepet az országgyűléseken s más köztanácskozásokon. f) Bár a Ministerialkonferenz javasolná a vallási unió-diploma megerősítését, erre csak akkor kerüljön sor, miután a megvitatásra Erdélybe utalt kérdésekről felterjesztés történik. Inochentie Micu-Klein és papsága azonban addig is megnyugtatható, hogy a megerősítésekre sor fog kerülni. III. Károly döntése annak hangsúlyozásából áll, hogy nincs semmi hozzátennivalója a Konferenz határozatához.

A határozatnak s az annak alapján készült rescriptumnak³⁴⁷ egyelőre annyi

eredménye lett, hogy az 1733. február 26-án kezdődő erdélyi országgyűlés elrendelte az erdélyi román papság és hívei összeírását, aminek Micu-Klein eleget is tett. A Wallis elnöklete alatti bizottság azonban nem sietett működésével.³⁴⁸ Micu-Klein erre 1734-ben újból felségfolyamodványt nyújtott be, az alábbiakat sérelmezve, ill. kérve: 1. Bár I. Lipót az erdélyi unitus románok püspökének az „universalis per Transylvaniam Partesque eidem annexas Episcopus” címet adományozta, e területek egészére joghatóságot adva neki, a fogarasvidéki és barcasági románok és görögök ki akarják vonni magukat joghatósága alól, s a korábbi módon, havasalföldi ortodox joghatóság alatt akarnak élni. 2. A püspök sérelmezi azt, hogy az 1701-i II. vallási Diploma Leopoldinum ellenére megfosztják attól a szebeni telektől, amelyet kegyes adományképpen nyert templomépítés céljára. Egyben kéri, hogy a megüresedő guberniumi tanácsosságok egyikét ő kapja meg. 3. Sérelmezi azt, hogy az unitusok, a vallási unió-diploma 14. cikkelyének rendelkezéseivel ellentétben, nem kapnak védelmet kiváltságaikban a katonai szervektől. 4. Kéri, hogy az Udvari Kamara adja ki neki az unitus püspökség alapítólevelét, s a Pataki halálakor a fiscus kezére került, a püspökséget és javait illető iratokat. 5. Fogarason székesegyháza mellett megfelelő püspöki székházat kér, s bazilita kolostort legalább 12 szerzetesre, akik mintegy káptalanként legyenek a püspök segítségére, az istentiszteletek tartásából is vegyék ki részüket, misszionáriusként vegyenek részt a nép művelésében, sedisvacantia idején pedig vezessék a püspökséget.

Az egyébként kitűnő politikai érzékű unitus püspök nem vette észre azt a nagy fontosságú politikai változást, amire Erdély ügyeinek intézésében 1734 nyarán sor került. Wallis katonai uralma megbukott, s Haller János gubernatorsága, amelyet Bornemissza alkancellár nagy politikai művészettel eszközölt ki, egyben bizonyos rendi megerősödést is jelentett Erdélyben. Így érthető, hogy amikor felségfolyamodványa az ismertetett különleges összetételű Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis (1734. november 23.) elé kerül, a megerősödött helyzetű Erdélyi Udvari Kancellária arra hivatkozhatott, hogy az említett erdélyi bizottságtól még nem kapott felterjesztést. Ezt természetesen jónak látta helyteleníteni, de mégis meg kívánta várni a *(most már Haller János elnöklete alatt álló)* bizottság jelentését, addig is kemény rendelkezést javasolva a Guberniumnak, hogy ne engedjen változtatást III. Károlynak a román unió ügyében kiadott rendelkezésein, s védje meg az unitusokat a további sérelmekről. A konferencia némileg szigorúbb volt a Kancelláriánál, s szélesebben is fogta meg a kérdést. Két, legfeljebb három hónapot adott a Haller-féle bizottságnak munkája bevégzésére és a jelentéstételre, addig a Gubernium lelkére kötve a püspök, papsága és natiója jogvédelmét. A püspöknek a kincstárat is érintő követeléseit illetően (az alapítólevelét, a püspökség és javai, a fogarasi székesegyház, a bazilita monostor) az Udvari Kamarát is meghallgatandónak tartotta (valamilyen vegyes ülésen). III. Károly azzal adta „placet”-jét a határozathoz, hogy helyes lett volna, ha az Udvari Kamara képviselője már az 1734. november 23-i ülésen részt vesz.³⁴⁹

Ezzel a román vallási unió 1740-ig el is tűnik a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis szemköréből. A *protestáns* felekezetekkel már aránytalanul keve-

sebbet foglalkozik, mint a római katolikusokkal és unitusokkal (eltekintve most a tisztségek betöltésének másutt tárgyalandó kérdésétől). A reformátusokat a nem rekatolizált főrendek tekintélye védi, vezérük 1734-ig Wesselényi István, akit ugyan el lehetett ütni a gubernatorságtól, s a Gubernium rangrendjében eléje lehetett sorolni a katolikus püspököt, súlyával azonban minden kormányzati tényező tisztában van. Az evangélikusokat natiónak és religiónak az ellenreformáció által alig megbontott egysége védi. Csak az unitáriusok eléggé védtelenek. Sorba véve a Konferenz előtt megfordult ügyeiket: a *református* egyháznak a gyulafehérvári székesegyház (1716 előtt református templom) és az ottani kollégium ügyében beterjesztett felségfolyamodványára az 1723. december 30-i konferencia határoz úgy, hogy ezek a főhadiparancsnokhoz [!] és a Guberniumhoz volnának leküldendőek azzal, hogy tartalmukat együtt vitassák meg, majd külön-külön tegyenek felségelöterjesztést róla. III. Károly „placet”-tel zárja le az ügyet. Nem sokkal több az, amit a Konferenz az *evangélikusok* ügyében produkál. 1716. október 4-én az evangélikus papok által kért megerősítő levelek kérdését tárgyalja.³⁵⁰ Kiadhatóknak tartja ezeket (de nem a régi szövegezéssel, hanem általános terminusokban). III. Károly jóváhagyja ezt az állásfoglalást. Ezt az új szöveget azonban az evangélikus papok visszautasítják. 1730 táján mégis elfogadják, s kéri a szerint való megerősítésüket. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1731. május 25-én közvetlenül fordul az uralkodóhoz (az ügyben már lévén Ministerialkonferenz-határozat és resolutio), megadhatóan ítélve a megerősítéseket. III. Károly elfogadja ezt.³⁵¹ Az *unitáriusokról* már szólottunk kolozsvári főtéri templomuk elvétele és superintendens-választásuk kapcsán. Ezekon túlmenően az 1715. október 13-i Konferenz-ülés (az 1715. október 6-i ülés folytatása) elvi jelentőségű állásfoglalást hoz a velük szemben követendő politikáról. E felekezet — hangoztatja a konferencia — a többi keresztény országokból és tartományokból ki van űzve, számuk Erdélyben is csekély. Más nem katolikus felekezetek is gyűlölik őket,³⁵² külföldi uralkodók is. Így folyamatosan kizárandók a tisztségekből (azon a címen, hogy nincsenek megfelelő képességű embereik), s felekezetük apródonként felszámolandó. III. Károly döntése itt is: „placet”.

A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisban megtárgyalt ügyek további nagy, összetett körét jelentették a *kormányhatósági szervek* összetételének, működésének, székhelyének kérdései.

A *Guberniummal* kezdve a dolgot, székhelyének kérdését előbb 1717. június 20-án érinti a Ministerialkonferenz, azt III. Károly további intézkedéséig Szebenben határozva meg. III. Károly „placet”-jét adta ehhez. Másfél évre rá, a Mártonffi püspök mint a rendek követe által benyújtott felségfolyamodvány kapcsán, 1718. december 27-én foglalkozott ezzel a konferencia. Úgy vélte, hogy erre a béke beálltával Kolozsvár az alkalmasabb (közelebb van Bécshez, a vármegyék közepén fekszik, a tanácsosok jószágai közelebb esnek hozzá, mint más városhoz, megvannak a hatóság ellátásának feltételei), az uralkodó azonban idővel, ha a körülmények ezt követelnék, változtathatna ezen. III. Károly „placet”-jét adta a dologhoz. A Gubernium székhelye át is került Kolozsvárra. Nem egészen egy évtized múlva, 1727. április 28-án újra javaslatba került Szebenbe telepítése. A

konferencia fő érve Szeben mellett az volt, hogy ott székel a főhadiparancsnokság és az Erdély kincstári ügyeit országos szinten irányító Cameralis Directio. Mindenesetre jónak látta volna a Guberniumtól véleményt kérni, hogy egészében áttelepülne-e Szebenbe, vagy csak két tanácsosát és egy titkárát delegálná-e oda. III. Károly egyetértett ezzel. A Gubernium felterjesztése nem ismeretes. A székhely kérdése 1731 végén Kornis Zsigmond gubernator halála után oldódott meg (egy időre); akkor azonban a konferencia határozata nélkül helyezték át a Gubernium székhelyét Szebenbe, a főhadiparancsnokság székhelyére.³⁵³

A hatóság összetételének kérdései számos ízben kerültek a konferencia elé.³⁵⁴ 1715-ben több Konferenz-ülés is foglalkozott ezzel; még Erdély kormányzatának 1711 utáni újjászervezéséről volt szó. Előbb az 1715. március 23-i ülés foglalt ügy állást, hogy az ország generálisának tiszte felesleges, fenntartása szükségtelen teher a népnek és a kincstárnak.³⁵⁵ Az országgyűlés azonban már korábban jelölt a generális tisztére is,³⁵⁶ sőt a kincstartóéra is. Wesselényi István csak ideiglenes országgyűlési elnök lévén, a rendek elnökének tisztére is tett jelölést az országgyűlés. Az evangélikusok és unitáriusok közt vitás tanácsosi helyekre e két felekezetből történt a jelölés;³⁵⁷ bizonyos katolikus és református családok azonban felségfolyamodványt nyújtottak be, azt hangoztatva, hogy az ő tagjaik alkalmasabbak e tisztségekre e két felekezet tagjainál. A Guberniumban megüresedett titkári helyekre már csak ez a hatóság jelöl három-három katolikus és református személyt.³⁵⁸ Az Erdélyi Udvari Kancellária *többsége* (Kászoni alkancellár és Simon Baussnern tanácsos kivételével) támogatta a katolikus és református családok említett folyamodványait.³⁵⁹ Az 1715. október 13-i Konferenz-ülésre azonban *Kászoni* vitte be a Kancellária javaslatát. Az (hivatkozással 1715. március 23-i határozatára) függőben hagyta az ország generálisa és a kincstartó tisztének betöltését. A rendek elnökévé Wesselényi Istvánt tartotta kinevezendőnek (annak ellenére, hogy az országgyűlésen a *katolikus* Haller György kapta a legtöbb szavazatot, Wesselényi pedig a második helyre szorult, s annak ellenére is, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária Haller Györgyöt javasolta a rendek elnökének, Wesselényit pedig az ország generálisának, bár az a generálisi jelölésnél a reformátusok közt a második, összességében pedig a negyedik helyen állt a szavazatok rendjében). Az nem tisztázható, hogy a rendek elnöksége kérdésében Kászoni politikai érzéke vagy a Konferenz józansága döntött-e. Haller kinevezése esetében ti. mindkét fungáló főtiszttségviselő és az alkancellár is katolikus lett volna — kissé túl gyors haladás az ellenreformációs politikában. A Konferenz egyébként is több taktikus lépést tett. A szászok megvigasztalására guberniumi tanácsossá nevezte ki Samuel Vestet (aki nem is szerepelt az országgyűlési jelölésben). Egy elhunyt református arisztokrata guberniumi tanácsos helyére egy másik református arisztokratát ültetett. Az unitáriusokról viszont a nekik járó guberniumi tanácsosság kapcsán hozta az említett elvi állásfoglalását (a tanácsosi helyet nem is töltve be). Az általa kinevezésre javasolt két guberniumi titkár egyike Köleséri lett. III. Károly megjegyzés nélkül elfogadta a konferencia javaslatait.

1718. december 27-én a konferencia újból foglalkozik a guberniumi tanácsosi helyek kérdésével. Az 1715-ben betöltetlenül maradt unitárius tanácsosi helyre³⁶⁰

Mártonffi György püspököt javasolja kinevezésre (nem püspöksége jogán, hanem királyi kegyként), kétszeresen is megsértve ezzel a Diploma Leopoldinumot, hiszen a püspököt *nem jelölte országgyűlés* e tisztségre. (A másik tanácsosi tisztre, egy református arisztokrata helyére egy másik református arisztokratát javasolt.) III. Károly „placet”-jét adja a határozathoz. Korábban, más vonatkozásban már ismertettük az uralkodónak azt a döntését (1721. március 23.), amely az első tanácsosságot jelentette a Guberniumban a püspök számára.

Külön kérdés a Kornis Zsigmond halálával megüresedett gubernatori hely betöltése. Bornemissza János pályájának egyik legjelentősebb (ha nem a legjelentősebb) sikere az, ahogy megbuktatja Wallis főhadiparancsnok katonai-polgári kormányzatát, és (nem kis ügyességgel) behozza Haller Jánost Erdély gubernatori tisztségébe.³⁶¹

A Haller János kinevezésével jelzett változás azonban újra nem rutin jellegű kérdéseket vet fel a Gubernium összetételénél. Az ő előléptetésével megürült tanácsosi tisztre is jelölni kellett. 1734 első felében meghalt Wesselényi István, a rendek elnöke — az ő elnöki és tanácsosi tisztsége szintén üres volt, további tanácsosi helyek is. Az országgyűlési jelölések megtörténtek azon a diétán, amelyen Hallert gubernatorságába iktatták. A rendek közt azonban vita tört ki mind az országgyűlési elnökség, mind a tanácsosi helyek kérdésében. Az előbbit a református és a katolikus rendek egyként maguknak követelték. Az Erdélyi Udvari Kancellária jónak látta élesen állást foglalni katolikus személy kinevezése mellett.³⁶² A guberniumi tanácsosságoknál még bonyolultabb volt a helyzet. Samuel Conrad tanácsosi helye körül vita folyt a katolikusok, reformátusok és evangélikusok közt. A reformátusok arra hivatkoztak, hogy ezt a tanácsosi helyet tulajdonképpen Köleséri Sámuel töltötte be, és egyébként is ígéretet kaptak rá, hogy a Guberniumban azonos számú katolikus és református tanácsos lesz. Az evangélikusok, az ő álláspontjuk szerint a hely Conrad halálával üresedvén meg, s Köleséri csak helyettesként működött e tisztségben, szintén maguknak követelték ezt a tisztséget. A katolikusok, azzal vádolva a többi felekezeteket, hogy a Diploma Leopoldinumot a saját javukra magyarázzák, azt várták el, hogy a katolikus szászokra is legyen tekintet e tanácsosi hely betöltésénél, hisz azok is a szász natiohoz tartoznak. A három felekezeten kívül benyújtotta igényét e tanácsosi helyre Inochentie Micu-Klein is, azzal érvelve, hogy a román natio, a maga 85 857 családjával³⁶³ a legszámosabb Erdélyben, hű az uralkodóhoz, az unió-diploma képessé teszi őket minden tisztségre, megmehesítvén az unitus papságot [!], s más natiokból polgárok is bekerülnek a Guberniumba.³⁶⁴ Hogy a kép teljes legyen, az unitáriusok, attól tartva, hogy az általuk gubernatori tanácsosi tisztségekre jelölteket nem terjesztik fel az uralkodóhoz,³⁶⁵ felségfolyamodványban közvetlenül javasoltak többeket tanácsosnak. A Kancellária az evangélikusok igényét azzal utasította el, hogy azoknak a fejedelemség korában is általában egy, legfeljebb két tanácsosuk volt,³⁶⁶ s a Diploma Leopoldinumban és az Alvincziana Resolútióban sem áll az, hogy az evangélikusoknak a többiekkel azonos számú guberniumi tanácsosa legyen.³⁶⁷ A református Köleséri a Kancellária szerint csak helyettesként működött e tisztségben. Az unitáriusokkal kapcsolatban Ministerialkonferenz-

határozatra és uralkodói döntésre hivatkozott, amelyek szerint e felekezet nem engedendő be a Gubernium tanácsába.³⁶⁸ Micu-Klein püspök igényére nem is reagált. Azt javasolta, hogy e tisztséget a katolikusoknak kell adni, hogy szavazattöbbségük legyen a Guberniumban. A Konferenz (1735. július 17.) ezekben a nem könnyű kérdésekben kellett hogy eligazodjék (most már az Erdély ügyeiben fokozottan Bornemissza Jánosra támaszkodó Sinzendorff elnökletével). A rendek elnöke tisztjének kérdésében elfogadta az Erdélyi Udvari Kancellária érvét: törvény, resolutio nem írja elő, hogy ez milyen felekezetbelit illet. Így három személyt választott ki a rendek jelöléséből: *Bornemissza Jánost*, aki nemcsak saját felekezetéből, hanem *egyáltalán* is a legkevesebb szavazatot kapta az országgyűlési jelölésnél e tisztre, a második helyen a végig hű katolikus Kornis-dinasztia reprezentánsát, Kornis Istvánt (akire egyébként a jelölésnél a legtöbb szavazatot esett), s kifejezetten azzal az indoklással, hogy a nem katolikusoknak se legyen oka panaszra [!], harmadik helyen a református Bethlen Ádámot (akit az országgyűlés a harmadik, tehát utolsó helyen jelölt a reformátusok közül). Az elsőnek jelölt református, Szentkereszti András be se került a konferencia jelölésébe. III. Károly ki is nevezte Bornemisszát a rendek elnökének. A homo novus elérte hatalma tetőpontját. Erdélyben az ő kreatúrája a gubernator (Haller János), ő közjogilag a második világi személy az *országos* kormányzatban, egyben ő az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője (e tisztséget ti. nem adta fel).

A konferencia egyben javasolta a rendek elnöke és a királyi táblai elnök tisztjének (a bíraskodási reform során való) elváltását, amihez az uralkodó hozzá is járult. A megüresedett guberniumi tanácsosi helyek tekintetében azonban a Konferenz józanabb volt az Erdélyi Udvari Kancelláriánál: katolikus helyére katolikus, református helyére reformátust javasolt az uralkodónak,³⁶⁹ Micu-Klein püspök guberniumi tanácsossága kérdésében pedig elnapolandónak tartotta a választ. III. Károly a Konferenz valamennyi javaslatát elfogadta.

Guberniumi tisztség betöltése a későbbiekben csak az 1736. július 31-i konferencia elé került. Ez egy guberniumi tanácsosi és titkári helyről hozott határozatot, református tanácsos helyére reformátust, református titkár helyébe szintén reformátust javasolva az uralkodónak, aki ki is nevezte őket.

A Gubernium *hatáskörével* csak az 1717. június 20-i Konferenz-ülés foglalkozott, jelentős határozatot hozva az Erdélyből külföldi tanulmányutakra indulók ügyében. Tanácsos volna — vélte a konferencia —, ha ezek a gubernatornál jelentkeznének engedélyért, s ezt csak azután kapnák meg, ha a Gubernium vizsgálhatta őket. III. Károly jóváhagyta a határozatot, ami evidensen a protestáns diákok nyugat-európai tanulmányi lehetőségeit volt hivatva megszorítani.

Ugyanez a konferencia-ülés intézkedett először időszakunkban a Gubernium *működésének* jobb rendjéről. A Gubernium — szolt a határozat — tartsa magát jelen instructiójához,³⁷⁰ míg az felülvizsgálatra nem kerül. Tanúsítson illő tiszteletet a gubernatorral szemben. A tanácsosok szabadon fejtsek ki véleményüket az üléseken, de ez ne jelentsen felesleges közbeszólásokat, személyes sértegetéseket. A hatóság (az aratási szünet idejét kivéve, amikor mindenki birtokaira távozhat) állandóan tartózkodjon székhelyén.³⁷¹ A tanácsosok az említett szünetek kivételé-

vel csak a gubernator engedélyével távozhatnak onnan, de úgy, hogy mindig legyen jelen legalább 6-7 tanácsos. A gubernator távollétében a rangelső tanácsos elnököljön.³⁷² III. Károly „placet”-jét adta a konferencia álláspontjához. A rendelkezés azonban nem szült állandó eredményt, mert a Konferenz 1727. április 28-án jónak látta megismételni, amihez az uralkodó „placet”-jét is adta. A működés kérdéskörébe tartozik az is, hogy a Konferenz két ízben (1729. február 25., 1738. június 4.) foglalkozott a Gubernium rangrend-kérdéseivel.

A hatóság tanácsosainak *illetményügyei* az 1718. december 27-i konferencia napirendjén szerepeltek; az uralkodói jóváhagyással elnapolta a választ fizetésemelési kérésükre.

Az *Erdélyi Udvari Kancellária* ügyei ritkábban fordultak meg a konferencia előtt, mint a Guberniuméi, s ez esetben csak a hatóság összetételéről volt szó. Az *alkancellár* tisztének betöltése körül 1713-ban nagy vita volt az országgyűlésen.³⁷³ Mire azonban az *1713-i jelölések 1715. október 13-án* a konferencia elé jutnak, Kászoni már alkancellári tisztében ül, a konferencia nem is érinti ezt a kérdést. Másodszor akkor foglalkozik ezzel a problémával a Ministerialkonferenz (1736. július 31.), mikor a rendek elnökévé kinevezett Bornemissza János helyébe kell új személyt jelölni. Az Erdélyi Udvari Kancellária érintve lévén ebben, Bornemissza János és Kozma József tanácsos a kérdés tárgyalásán nem vesz részt, s a konferencia külön felségelőterjesztést tesz az ügyben. Ez nem ismeretes — az azonban tény, hogy Bornemissza csak az itt tárgyalt korszak lejárta után válik meg alkancellári tisztétől. *A többi erdélyi udvari kancelláriai tisztséget érintő ügyekről* az alábbiakban számolhatunk be: az 1715. október 13-i ülés jónak lát egy számfeletti evangélikus szász kancellistát alkalmazni oda, a német expedíciók ellátására azzal, hogy a Kancellária unitárius kancellistája helyének megüresedésekor ő nyerve el azt. III. Károly hozzájárul ehhez. 1716. október 4-én két kancelláriai tisztség betöltése is a konferencia napirendjén van. Az *unitárius Rákosi Péter* kancelláriai tanácsos és registrator helyére a Gubernium három unitáriust jelöl — ezek közül azonban Dimién Ferenc *közben katolizál*, így a konferencia őt javasolja. Egyszerűbb a másik eset: az írnokságból előléptetett *katolikus* Kozma Kelemen helyébe a *szintén katolikus* Kozma Józsefet ajánlja. III. Károly resolútiója: „placet”. Dimién néhány év múlva meghal. Helyére a Gubernium (amelynek *jelölési joga van* a Kancellária tisztségeire, az alkancellárét kivéve) katolikus, református és unitárius személyeket jelöl, a katolikus rendek csak katolikust. Az utóbbiak egyben a tisztség kettéosztását kérik, s mindkét új állás katolikusoknak adását. A konferencia (1720. február 11.) a kettéosztást (ob religionum discrepanti-am) elnapolandónak tartja, a tisztséget (hivatkozással III. Károly 1715. októberi és 1716. októberi döntéseire) katolikus és nem unitárius személynek adná. Jónak látná, ha idővel, más kancelláriák példája szerint, a registratori és a taxatori tisztséget elkülönítenék a tanácsosságtól, s az új állás is katolikusnak jutna. Most Vaszlai Jánost³⁷⁴ ajánlja Dimién megüresedett tisztére. Ugyanakkor egy előléptetett evangélikus kancellista helyére egy másik evangélikust javasolt. III. Károly mindkét esetben jóváhagyja a Konferenz állásfoglalását. A tisztség szétválasztására 1727-ben kerül sor, Vaszlai referendariussá való előléptetése nyomán. A konferen-

cia 1727. december 11-i ülésén a tisztség egyik részéből formált tanácsosi helyre az 1716-ból már ismert Kozma Józsefet javasolta, a registratori (és egyben taxatori) tisztségre Boér Andrást. Ugyanakkor került betöltésre a református Alvinczi Sámuel elhunytával megüresedett kancelláriai tanácsosi és referendariusi hely is. Az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztése azt hangoztatta, hogy sem a Diploma Leopoldinum, sem más királyi resolutio, az Erdélyi Udvari Kancellária instructiója vagy a törvények nem biztosítanak jogot nem katolikusoknak udvari tisztségekre [!], ezek betöltése az uralkodó döntésétől függ. Így Pongrácz Györgyöt ajánlották e helyre, aki a református hitről áttért a katolikusra, ez azonban Erdélyben még nem volt publikus. III. Károly valamennyi szervezeti, ill. személyi javaslatot jóváhagyta. Pongrácz jelentős karrierjének mozgatói közül tehát nem felejtethetjük ki áttérését sem. Az erdélyi református rendek ugyan utólag megtámadták Pongrácz referendariusságát, felekezetüknek igényelve ezt a helyet, a Konferenz azonban (1730. március 23.), hivatkozva 1727. december 11-i felségelőterjesztésére, alaptalannak nyilvánította a kérést, hangsúlyozva, hogy III. Károlynak joga volt katolikust kinevezni e tisztségre. Az uralkodó ezúttal is „placet”-jét adta a konferencia állásfoglalásához. A református rendek azonban továbbra sem adták fel a harcot kancelláriai referendariusi helyükért.³⁷⁵ Eredményt nem értek el.³⁷⁶

*Az erdélyi királyi táblának a Ministerialkonferenznél megfordult ügyei ismertetése előtt tekintsük át: mi volt a Konferenz szerepe Erdély jogrendjének és igazságszolgáltatásának tervbe vett és részben meg is valósult reformjában? A kérdéskör egy részlete 1723. április 26-án kerül a konferencia elé. A perfolymat bizonyos kérdéseiről van szó: mely perek fellebbezhetőek a királyi táblától a Guberniumhoz, ill. a Guberniumtól az uralkodóhoz, mi ezeknek az értékhatára, letehető-e s valamely alsó bíróság elé utalható-e a Guberniumnál kezdett perek? A konferencia a következő országgyűlés elé utalja állásfoglalás végett e kérdést. Az uralkodó rávezette „placet”-jét a felségelőterjesztésre. 1727. április 28-án már az erdélyi igazságszolgáltatás egészének reformjáról hozott határozatot a konferencia. Rescriptumot kívánt intéztetni a Guberniumhoz az iránt, hogy az mielőbb hozza létre a rendek által javasolt igazságügyi reformbizottságot, rendelkezék neki az igazságszolgáltatás bajainak megvizsgálásáról és megoldási javaslatteiről, majd a reformtervezetet a Gubernium, a királyi tábla és a rendek véleményével terjessze az uralkodó elé. III. Károly reakciója: „placet”. Az 1727. december 11-i Konferenz-ülés jónak látta ezt annyiban korrigáltatni, hogy az egybegyűlendő országgyűlés királyi biztosa által proponáltatta volna a rendeknek: *ők válasszák meg* ezt a bizottságot, és ez az országgyűlésről feltétlenül terjessze fel véleményét (a Gubernium, a királyi tábla és a rendek *összessége* álláspontjával együtt) az uralkodó elé. III. Károly (ez esetben kissé bővebb szövegezéssel)³⁷⁷ hozzájárult ehhez. Az országgyűlési bizottság létre is jött, de működése nem volt zavartalan. A katolikus rendek mindjárt a munka kezdetén azoknak a protestáns fejedelmek alatt hozott törvényeknek az eltörlését követelték a protestáns rendektől, amelyek véleményük szerint a katolikus vallást és a Habsburg-házat sértették (az utóbbiak közé, Erdélynek a Portához való hűségét és a libera electiót kimondó törvények mellé — meglepő módon — odasorolták az Aranybulla Erdélyben törvénnyel el*

nem törölt ellenállási záradékát is). A kérdés függőben maradt. Így a Konferenz (1729. február 25.) szigorú rescriptumot kívánt intéztetni a Guberniumhoz és a rendekhez, hogy a reformbizottság szorgosan végezze munkáját, s addig ne oszoljon szét, amíg be nem fejezte. A tervezetet a Gubernium terjessze döntésre az uralkodó elé. III. Károly reakciója: „placet”. A rendelkezés eredményességét az mutatja, hogy 1730. március 23-án meg kellett ismételni. A reformtervezet végre (1730 végén vagy 1731 elején) felterjesztésre került. Bornemissza János azonnal benyújtotta ezt az uralkodónak, majd felvitte Savoyai Jenőhöz mint a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elnökéhez is. Mindketten úgy látták jónak, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária foglalkozzék a munkával, minthogy sem III. Károly, sem miniszterei nem érnek rá egészében elolvasni. A Kancellária ezek után kivonatolta az operatumot, de 1731. augusztus 27-én jónak látta ugyanezt kérni a Guberniumtól is.³⁷⁸ Ezzel azonban az igazságügyi reform egésze el is tűnik a konferencia látóköréből. Említettük, hogy 1740-ben még felmerült a jezsuitaellenes törvények kérdése; azt is, hogy ezek (s a kifogásolt többi törvények) eltörlésére korszakunk határán túl, 1744-ben kerül sor.

Most már a királyi tábla ügyeire térvén, előbb a konferencia 1735 (a királyi tábla újjászervezésének kezdete) előtti állásfoglalásait ismertetjük. A tábla összetételének kérdése már 1715. október 13-án szóba került; elvi határozat születik arról, hogy az evangélikusokat illető táblai ülnökségek katolikusokkal és reformátusokkal tölthetők be. III. Károly hozzájárul ehhez. A döntés nem az evangélikusokat sérti; a szász natióknak³⁷⁹ az universitas mint ítélőszék a királyi táblának megfelelő fóruma, így nem tarthatnak igényt bírói helyekre egy olyan fórumon, amelyen legfeljebb vegyes ügyeik fordulhatnak meg. Az unitáriusokat azonban a határozat elüti az így fennmaradó ülnöki tisztségektől. A továbbiakban a konferencia kb. másfél évtizeden át csak rutin kinevezési ügyekben hoz határozatokat. Csak 1730. március 23-án születik egy jelentősebb állásfoglalás. Be kell tölteni az elhunyt kiváló unitárius jogász, Sándor Gergely ítélőmesteri helyét. A konferencia, az 1716. októberi unitáriusellenes döntésre hivatkozva, a rendek által jelöltek közül a katolikus jelöltet javasolja. III. Károly „placet”-jét adja ehhez. Így Erdély három ítélőmesteréből kettő katolikus lesz. A királyi tábla működésével a Konferenz csak két ízben foglalkozik (1717. június 20., 1723. április 26.), akkor is csak törvényszakok időpontjának kérdéseivel.

A királyi tábla stabilabb formában való újjászervezésének ügye 1735-ben kerül a Konferenz elé. III. Károly már korábban úgy döntött, hogy a királyi tábla (akárcsak Magyarországon) állandó jellegű bíróság legyen, s székhelye is állandósuljon.³⁸⁰ Amikor 1735. július 17-én, a rendek elnöke tisztének betöltése kapcsán, az Erdélyi Udvari Kancellária feltette a kérdést, hogy a statuum praeses egyben a királyi táblának is elnöke legyen-e, ahogy korábban, a Konferenz úgy vélte: az kivihetetlen, hogy ugyanaz a személy elnököljön a királyi táblán, mint guberniumi tanácsos³⁸¹ legyen jelen e hatóság ülésén, s az országgyűlés elnöke is legyen. Azt sem találta illőnek a konferencia, hogy ugyanaz a személy előbb mint a királyi tábla elnöke, fellebbezés után pedig mint a Gubernium tanácsosa ítélje meg ugyanazt az ügyet. Így határozat született a két tisztség elválasztására. Minthogy

azonban a királyi tábla elnöki tisztére még nem történt jelölés — folytatta a konferencia —, rendelkezni kell a Guberniumnak, hogy a következő országgyűlésen jelentse be a két tisztség szétválasztását a rendeknek, s azután ő maga [!] jelöljön három személyt a királyi tábla elnökéül. Egyben pedig Pongrácz Györgyöt, aki guberniumi tanácsosság és a *rendek elnöksége* iránt folyamodott (az országgyűlésen be se került a rendek elnökéül jelöltek közé), megbiztatta a *királyi tábla* elnökségével. III. Károly jóváhagyta a határozatot. A tábla elnökére azután valóban a Gubernium tett jelölést; szótöbbséggel Pongrácz Györgyöt javasolta. Ebben a kérdésben csakúgy, mint az újjászervezés számos egyéb kérdésében, az 1736. március 18-i konferencia hozott határozatot. Maga is Pongrácz elnöksége mellett foglalt állást; egyben guberniumi tanácsosi címet és rangot javasolt neki, szavazati jog nélkül. Határozatot hozott a királyi tábla ülnökeinek fizetéséről is. Ez az átszervezés előtt rendkívül alacsony volt, évi 250 R Ft. Egy, az Erdélyi Udvari Kancellária és az Udvari Kamara megbizottaiból álló vegyes bizottság előzetesen megvitatta az ügyet; a Kancellária évi 1000 R Ft-ot, az Udvari Kamara ugyanannyi magyar forintot (= 833 R Ft 20 krajcár; 100 R Ft 120 magyar Ft-ot ért) javasolt az ülnökök illetményéül. A növekedést kincstári jövedelmekből kellett volna fizetni. A konferencia az Udvari Kamara álláspontját fogadta el (az elnök és az ítélmesterek fizetésének kérdését újabb vegyes bizottsági ülések elé utalva). A növekedésnek az erdélyi kincstári jövedelmekből való fedezését 2-3 évre engedélyezte azzal, hogy közben a királyi tábla keressen más pénzalapot erre. A Kancellária előterjesztette azt is, hogy a királyi táblának instructiót szükséges adni állandó működéséhez; evégett rendelkezést javasolt a Guberniumhoz, hogy a királyi táblával együtt dolgozza ki azt, és a következő országgyűlésen a rendekkel is közölve azokat, „*quae convenienter communicanda essent*”, terjessze a tervezetet az uralkodó elé. A Konferenz két módosítással fogadta el a javaslatot: szerinte a tervezetet a *Gubernium* dolgozza ki, majd („*in quantum convenit*”) közölje a királyi táblával és a rendekkel, s azután terjessze III. Károly elé, egyben pedig a *Kancellária* is buzgólkodjék a tervezet megfelelő kidolgozásán. Ellátva még két királyi táblai ülnökség betöltésének rutinügyét, a megvitattott táblai ügyek sorában utolsóként foglalkozott a konferencia az Udvari Kamarának azzal a kérésével, hogy a *fiscalis directort*³⁸² nevezzék ki a királyi tábla számfeletti ülnökévé. A Konferenz attól tartott, hogy ezt országgyűlési jelölés nélkül a rendek sérelmeznék; így azt a formulát választotta, hogy az uralkodó „*in pectore*” kinevezheti számfeletti ülnökké, s utólag rendelhet el jelölést.³⁸³ III. Károly a konferencia valamennyi királyi táblai vonatkozású határozatát jóváhagyta. Végül is az erdélyi országgyűlésen a *rendek és a királyi tábla kebeléből* küldtek ki bizottságot az *instructio* kidolgozására. A tervet előbb a rendek vizsgálták meg, majd a Gubernium, s aztán felterjesztették az uralkodóhoz. Pongrácz György, az újjászervezett királyi tábla elnöke, közvetlen az uralkodóhoz nyújtotta be memorandumát az ügyről. Mindezeket egy udvari vegyes bizottság vizsgálta meg (az Erdélyi Udvari Kancellária részvételével), majd a Ministerialkonferenz 1737. május 7-i ülésére terjesztette egyhangú állásfoglalását. A konferencia határozatát III. Károly jóváhagyta.³⁸⁴

Sorozatosan foglalkozott a konferencia erdélyi *törvényhatósági főtisztségek betöltésének* ügyeivel is. Ezek közül itt is csak azokat ismertetjük, amelyek nem voltak rutinjellegűek. Az ellenreformációs érdek taktikus érvényesítése figyelhető meg az 1715. október 13-i konferencia e vonatkozású határozatában. Hét személyt javasolt új főispánul: 5 katolikust (köztük Mártonffi püspököt — Fehér megyébe — és Kornis Istvánt) és 2 reformátust. Ugyanakkor ajánlja kővári főkapitányul Teleki Mihályt, továbbá Közép-Szolnok, ill. Doboka megye főispánjául a még *I. Lipót idejében kinevezett* Wesselényi Istvánt és Bánffy Györgyöt. Így már 5-5 az arány, de a reformátusok közül 2 nem újonnan kinevezett, 1 pedig viszonylag jelentéktelen törvényhatóság élére kerül. Unitáriusokról szó sincs a törvényhatósági főtisztségekre tett javaslatban. III. Károly jóváhagyja a határozatot. Újabb katolikus erőgyarodást jelent az 1720. február 11-i konferencia döntése. Mártonffi püspök guberniumi tanácsosságot nyervén, III. Károly egy korábbi döntése értelmében, amely meg kívánta szüntetni azt a fejedelmi korból átöröklődött gyakorlatot, hogy guberniumi tanácsosok egyben törvényhatósági főtisztséget is töltenek be, föl kellett adja Fehér megyei főispánságát (bár megyéje tartóztatta volna). Helyébe a konferencia a nemrég katolizált Sárpataki Mártont állította volna, aki a felekezetváltoztatás alkalmából felvette a „Keresztes” vezetéknevet, az Erdélyi Udvari Kancellária azonban felhívta rá a figyelmet, hogy Fehér megye az ország első megyéje lévén, a rangidős főispánt, *Kornis Istvánt* kell oda áthelyezni Küküllő megyéből, Sárpataki pedig a küküllői főispánságot kapja. A konferencia, majd az uralkodó elfogadta ezt. Különleges ügy kerül 1723. december 30-án a konferencia elé: Wesselényi István, a rendek elnöke azt kéri, hogy Közép-Szolnok megyei főispánságát tegyék örökössé családjában (fiágon, elsőszülöttségi rendben). A konferencia helyzete kényes: Wesselényi református, de nagy és friss érdemei vannak a Pragmatica Sanctio elfogadtatása körül. Így a határozat egyrészt hangsúlyozza, hogy nem tanácsos örökössé tenni ezeket a tisztségeket Erdélyben,³⁸⁵ különösen a nem katolikus családokban [!], mert így más, szintén érdemes főrendek vesztek el az ösztönzést az érdemszerzésre, Wesselényi István érdemeire való tekintettel azonban fiát alkalomadtán számításba kell venni. III. Károly jóváhagyja ezt. Wesselényi István hasonló nevű fia, akit a népnyelv a „gonosz” ragadványnévvel különböztetett meg apjától, a későbbiekben valóban elnyerte a főispánságot Közép-Szolnok megyében, amelynek legnagyobb birtokosa volt. (Unokája, id. Wesselényi Miklós már csak a megye *adminisztrátorságát* kapta meg élete utolsó éveiben, a magyar és erdélyi liberalizmus nagy vezéralakja, ifj. Wesselényi Miklós pedig csak kombinációba kerül az adminisztrátorságra, akkorra azonban a kormányzat már felfigyelt politikai beállítottságára.) Visszatérve a törvényhatósági főtisztségeknél a konferencia előtt megfordult ügyeire, a szerv 1727. április 28-i állásfoglalása és az uralkodó ezt jóváhagyó döntése alapján két nem érdektelen személyiség is jut törvényhatósági főtisztségre. Torda megye főispánságát Bornemissza János fia, Ignác (a majdani kincstartó) kapja, Udvarhelyszék főkirálybiróságát pedig Gyulaffi László, Bornemissza János utóda az Erdélyi Udvari Kancellária vezetésében. Az erdélyi vezető elit katolikus arisztokrata családjainak dinasztikus politikája jegyében váltotta fel (a konferencia 1729.

február 25-i határozata és III. Károly „placet”-je nyomán) Küküllő megye főispáni székében az elhunyt Keresztes Márton Kornis Ferenc, a gubernator legidősebb fia. 1730. március 23-án a konferencia némileg meglepő indokolással javasolt református személyt Zaránd megye elhalt katolikus főispánja, a már az 1690-es évektől szerepet játszó Száva Mihály helyére: a megye a Partiumban van,³⁸⁶ s a legjelentéktelenebb megyéje Erdélynek — helyes volna hát ide nem katolikuszt helyezni, s ha jelentősebb megye főispánsága kerül üresedésbe nem katolikus főtiszt halálával, oda katolikuszt kinevezni. III. Károly ki is nevezi a református jelöltet.

A törvényhatósági igazgatással a főtisztek kinevezésén túl egyetlen esetben foglalkozik érdemben a konferencia (1729. február 25.): meghatározott illetményük és instructiójuk ügyével (erről más vonatkozásban már szoltottunk).

A *kincstári igazgatás* kérdései az Udvari Kamara szorosán vett hatáskörét illetvén, általában nem kerültek a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé. Még az erdélyi rendeknek az az állandó követelése is csak egy ízben, amely szerint az erdélyi kincstári tisztségek erdélyiekkel volnának betöltendőek (1718. december 27.). A határozat (az uralkodó korábbi resolútiójára hivatkozással): a megfelelő haza fiai alkalmazhatók tisztségekre. III. Károly „placet”-jét adja ehhez — az eredményt a kérés sorozatos megismétlődése mutatja (a Konferenz azonban ezekkel kapcsolatban nem foglalt állást).

A Ministerialkonferenz elé került többi ügyek már rövidebben áttekinthetők.

Titkos tanácsosi rangot a Pragmatica Sanctio elfogadása kapcsán már említetteken kívül számosan kaptak Erdélyben, a konferencia elé azonban csak Sorger katolikus püspök titkos tanácsosságának ügye került. A püspök ezt arra hivatkozva kérte, hogy Wesselényi István, a rendek elnöke titkos tanácsos, őt pedig, elődei példájára, a Guberniumban az első tanácsosság, tehát Wesselényi előtti hely illeti meg. Az 1730. március 23-i konferencia-ülés javasolta ezt, III. Károly pedig hozzájárult a rangadómanóhoz³⁸⁷ — nyilván mind ő, mind Sinzendorff osztrák udvari kancellár elfeledkezett róla, hogy III. Károly még 1729. augusztus 23-án, motu proprio titkos tanácsosi rangra emelte a püspököt³⁸⁸ (ez a rendelkezés azonban expediatlan maradt).

A jóval szerényebb *királyi tanácsosi* cím adományozása ügyében egyszer foglalt állást a konferencia: 1738. július 13-án Teleki Sándornak javasolta ezt megadni. III. Károly elfogadta a javaslatot.

A *rendek mentességeinek, sérelmeinek* kérdéskomplexumával elsősorban az 1718. december 27-i konferencia foglalkozott (ez az ülés vitatta meg a Mártonffi püspök mint a rendek követe által benyújtott felségfolyamodványban foglaltakat). A rendek (hivatkozással az 1703 előtti gyakorlatra) az erdélyi só árának egynegyedét követelték az adóba előlegezettek (ti. a Diploma Leopoldinumban megállapított összeget felül fizetettek) visszatérítéséül. A konferencia egyrészt vegyes bizottság kiküldését javasolta az Udvari Kamara és az Erdélyi Udvari Kancellária tagjaitól a kérdés megvizsgálására és javaslattételre, másrészt számvételt azoktól, akik korábban a sókereskedés ügyét intézték Erdély részéről. Az említett vegyes bizottsághoz utalt volna a konferencia három további rendi követelést: a szabad sókereskedelem és a nemesi só ügyét, továbbá bizonyos harmincadmentességi

igényeket (nemesek vámmentessége magyarországi jószágaik, termékeik Erdélybe hozatala, ill. erdélyi birtokaik termékeinek a magyarországiakra való kivitele esetén, a román fejedelemségekből házi szükségleteikre behozottak után, a csak legeltetésre kihajtott állatok hasonló mentessége). Egy másik, szintén az Erdélyi Udvari Kancellária részvételével létrehozandó vegyes bizottság kellett volna a konferencia határozata nyomán foglalkozzék a székely és szász natio azon kérésével, hogy mentesítsék őket a salétromfőzés terhe alól. Egy további, közelebről meg nem határozott bizottsághoz utalta a szász natio azon kérését, hogy a született erdélyi kereskedőket helyezték vissza régi jogaikba, s korlátozzák a betelepülő vagy külföldi kereskedők működését. A Guberniumhoz kívánta visszaküldeni a vármegyék panaszait Vajdahunyad, Hátszeg, a gyulafehérvári nemesség és a zalatnai uradalom ellen; ezek ti. a folyamodvány szerint ki akarják vonni magukat a vármegyei jurisdicchio alól. Jogosnak találta a rendeknek azt az igényét, hogy a visszaéléseket elkövető postamestereket az 1698-i rendtartásra kell figyelmeztetni, s haza fiaik is alkalmazandók postai tisztségekre. A Guberniumhoz küldte vissza kivizsgálásra a Kolozsvárott házat birtokló nemesek panaszát adóval, kvártéllyal való túlzott megterheltségük miatt. Bizonyos helységeknek azon kérését, hogy a katonaság elhelyezésére kaszárnyát építsenek náluk, a rendekhez utalta vissza. III. Károly valamennyi határozathoz „placet”-jét adta.

Ezzel azonban le is zárult a Ministerialkonferenz közvetlen reagálása rendi követelésekre. A továbbiakban ti. *nem engedte fel* a rendek követségeit Bécsbe. 1725-ben azzal az indokolással utasította el ezt, hogy Erdélyben nagy vita kerekednék akörül: hányan, kik, mely felekezetekből, natiókból, ill. hatóságok tagjaiból utazzanak fel, s a követségjárás újabb terheket rakna az adózókra.³⁸⁹ (III. Károly ehhez a határozathoz is jóváhagyását adta.) 1729. február 25-én a Konferenz újból elhárította a kérést, azt téve hozzá döntéséhez, hogy amennyiben az adórendszer ügyében, az ezzel foglalkozó bizottság munkálatának bevégezte után akarná ezt felküldeni, akkor III. Károly hozzájárulhat ehhez. Az uralkodó ez esetben (az eddigiek alapján ítélve meglepően) némi módosítással adta „placet”-jét: ha az erdélyiek mégis sürgetik ezt, soha sem szabad megtagadni tőlük az uralkodóhoz való folyamodást.³⁹⁰ A követség felutazására ezúttal sem került sor. 1732-ben a bevett felekezetek mindegyike (értve itt az unitusokat is) kérte követségének felbocsátását; a Ministerialkonferenz (1732. december 11.) az Erdélyi Udvari Kancelláriához küldte vissza véleményezésre folyamodványait, további konferenciai tárgyalás végett. Ezek azonban nem kerültek újra a Konferenz elé.

De nem jártak jobban a rendek az uralkodó elé terjesztett javaslataikkal sem. 1725-ben figyelemreméltó operatumot küldöttek fel a pénzforgalom növelésének módjáról.³⁹¹ A konferencia két évvel később, 1727. április 28-án úgy határoz, hogy a dolog hosszabb tárgyalást és vizsgálatot igényelvén, vegyes bizottságot kell kiküldeni a tervezett megtárgyalására. III. Károly hozzá is járul ehhez. Sem a vegyes bizottság működésének nincs azonban nyoma, sem a tervezet újabb konferenciai tárgyalásának.

Még rövidebben áttekinthető a konferencia tevékenysége bizonyos *különleges jogállású népelemekkel* kapcsolatban. 1725 táján történhetett, hogy a Ministerial-

konferenz egy, a Haditanács, az Udvari Kamara és az Erdélyi Udvari Kancellária kiküldötteiből álló bizottság elé utalta Szamosújvár (és talán a dévai bulgárok) kiváltság iránti folyamodvány-kérését; a bizottságnak Szamosújvár számára készített kiváltságtervezetét azonban csak e hatóságok vezetői revideálták az uralkodóhoz való benyújtás előtt.³⁹² A dévai bulgárok ismeretesen nem kaptak privilégiumot. Az 1711 utáni évtizedekben számos osztrák vagy a Habsburg Birodalmon kívüli német személy telepedett meg Erdélyben (előzetes katonai vagy kamarai szolgálat után), polgárjogot is szerezve a városokban, ott azonban elzárták őket a közszolgálattól, a városi tanácsosságtól. Az Erdélyi Udvari Kancellária az 1730. március 23-i konferencián vallási és politikai indokokra hivatkozva javasolta, hogy e (katolikus) németeket engedjék tisztségekbe jutni a városokban. A konferencia egyetértett ezzel, de úgy vélte, hogy mielőtt III. Károly uralkodói hatalmával élne, a Guberniumhoz és Wallis főhadiparancsnokhoz kellene rendelkezést küldeni, hogy mozdítsa elő a betelepülő németek igényeinek teljesedését. III. Károly „placet”-jét adta ehhez.

Más társadalmi rétegeket — s egyben Erdély adóalapját — érintő kérdés volt a *profugium*, az adózó nép elmenekülésének kérdése. Több ízben adott gondot ez a konferenciának. Először az 1718. január 23-i konferencia foglalkozott vele. Úgy határozott, hogy az Erdélyből Magyarországra szökött jobbágyok visszaadandók erdélyi földesuraiknak. Azok, akik a török háború két éve alatt Erdélyből a Bánátba, ill. onnan Erdélybe költöztek, visszatelepítendők mindkét félen lévő törvényes uruk jószágaira. III. Károly hozzájárulását adta ehhez. Hogy a határozatnak, ill. döntésnek mennyi foganatja volt, az lemérhető azon, hogy 1722. március 6-án meg kellett ismételni. 1723. április 26-án a konferencia azt vélte orvoslásnak Erdély ismétlődő panaszaira szökött jobbágyainak Magyarországról vissza nem adása miatt, hogy a folyó magyar országgyűlésen a királyi biztosok teygenek előterjesztést a profugusok kölcsönös kiadása iránt. Az uralkodó döntése itt is „placet”. Az eredményt a Gubernium felségelőterjesztése jelzi: tekintettel az Erdélyből Magyarországra szökött jobbágyok visszaadását célzó rendelkezések hatástalanságára, újabb rendeletet kellene kiadni erről. A Konferenz (1725. április 26.) szigorú rendelkezést tart szükségesnek a szökött jobbágyok kölcsönös kiadására, III. Károly újra megadja „placet”-jét. Az eredmény ismeretesen semmi — sem az erdélyi országos kormányhatóság, sem a Birodalom központi kormányzata nem tudja útját állni az erdélyi adózók jelentős tömegeinek Magyarországra való vándorlásának.

Egyetlen konferencia-ülés (1738. október 18.; különleges összetételéről szövegünk) hoz intézkedéseket az Erdélyben, Bánátban, Magyarország egyes részein és a hadseregben dülő *járvány* ügyében.

Évtizedekig húzódo ügy volt a korszakban az *Apafi-jószágok* ügye. II. Apafi Mihály magtalanul halván el, a jószágokra a kincstár tette rá a kezét, de feleségének, Bethlen Katának³⁹³ atyafisága jogot formált rájuk. A Gubernium a peres eljárást javasolta, a rendek a Bethlen-örökösök igényét támogatták. A konferencia egy ízben (1732. december 11.) foglalkozott az üggyel, ahhoz a

(Sinzendorff elnökletével működő) udvari bizottsághoz utalva a kérdést, amely az *Apa-fi-levéltár* ügyével foglalkozott. III. Károly jóváhagyta a határozatot.

Két ízben foglalkozott a konferencia az erdélyi *penzforgalom* kérdésével. Ismeretes, hogy bizonyos pénznemek értéke eltérő volt Erdélyben, ill. a két román fejedelemségben; ezen eltérések kihasználására igen jövedelmező üzletág, a pénzváltás alapozódott. 1725. április 26-án a Gubernium egy riasztó felségelőterjesztését tárgyalta a konferencia: ha a sorozatos devalvációk során a havasalföldi—moldvai aranyat (az ún. „Valachicus Zlot”-ot) is devalválják, ez a pénz ki fog menekülni az országból a két román fejedelemségbe, ahol értéke magasabb. A Gubernium azt javasolta, hogy az uralkodó folyó értékükön váltassa be a zlotokat, majd olvasszassa be őket, s veressen anyagukból aprópénzt. A konferencia elfogadta a javaslatot, minthogy ez véleménye szerint gátat vet majd a pénz kicsempészésének. III. Károly hozzájárult ehhez. 1727. április 28-án a Konferenz egy vegyes bizottság javaslata alapján számos pénzfajta értékcsökkentéséről döntött. Az uralkodó ez esetben azt is hozzáfűzte „placet”-jéhez: komoly erőfeszítéseket kell tenni a rossz pénz Erdélybe hozatalának meggátlására.³⁹⁴

Néhány esetben találkozunk a konferenciánál *egyedi nagypolitikai ügyek tárgyalásával*. 1717. június 20-án megerősítésre javasolta az erdélyi országgyűlésnek a *Rákóczi-emigráció* tagjai ellen hozott itéletét; III. Károly meg is teszi ezt. Több konferencia-ülés foglalkozott *Wallis* főhadiparancsnok *anyagi* visszaéléseinek ügyével; a legfontosabb eredményt, a *discretiók korlátozását* más vonatkozásban már említettük. Külön kérdés az *1738-i, Rákóczi-pártiság gyanújával történt letartóztatások ügye*; erről másutt szözlünk részletesen.³⁹⁵

Az elmondottakon kívül a Konferenz néhány esetben tárgyalt egyéb, az előbbi kategóriákba be nem férő ügyeket. Ezeket már időrendben tekintjük át. 1716. október 4-én került elébe fő- és köznemesek Kolozsvárra, ott tanuló gyermekeik számára bor bevitelének ügye. A konferencia ezt a főhadiparancsnokhoz (mint a következő országgyűlés királyi biztosához is) utalta azzal, hogy néhány guberniumi tanácsos közreműködésével igyekezzenek a város számára is elfogadható megegyezést létrehozni. Ugyanakkor tárgyalta a konferencia Károlyi Sándor folyamodványát is. Az azt panaszolta fel, hogy ő 1711-ben kölcsönt adott bizonyos Rákóczi-párti erdélyieknek,³⁹⁶ s azóta sem kapta vissza ezt. A konferencia arra kívánta utasíttatni a Guberniumot, hogy hallgassa meg az adósokat, s a megegyezés megíúsulása esetén rendeljen el végrehajtást. III. Károly mindkét határozatot „placet”-jével látta el. Bizonytalan, hogy Köleséri Sámuel és Asnatha Mederin válóperének felülvizsgálatára 1718 januárjában a Konferenz jelölt-e ki bizottságot.³⁹⁷ A Mártonffi püspök által 1718-ban benyújtott rendi sérelmeknek is van néhány olyan pontja, amelyet itt kell említeni. Ilyen volt az egyes városok (Gyulafehérvár, Kolozsvár, Déva, Csikszereda) erődítésénél történt ingatlanelfoglalások ügye. A konferencia Steinville-től várt jelentést a gyulafehérvári erődítési munkálatokról, s azután hozott volna döntést arról, hogy ki kaphatja vissza ingatlanát, és kit elégítsenek ki kártérítéssel. A rendek az 1717-i tatár rabok kiváltását is sürgették. Az uralkodó a Portán járjon el az ügyben — javasolta a konferencia. Erdély törvényeivel és szokásaival megegyezőnek tartotta a tatárok

által felégetett észak-erdélyi (Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok megye és Beszterce-vidék) falvak adómentesítését (1718. december 27.). III. Károly döntése: „placet”. Két ízben (1720. február 11-én és feltehetően 1724-ben) foglalkozott az évtizedekig húzódó Teleki—Nádasdy-perrel. Végül 1722. március 6-án tárgyalta az erődítések közelében erdőt birtoklóknak a Gubernium által felterjesztett panaszát, amely szerint a várőrségek minden ellenszolgáltatás nélkül élnek fel ezeket az erdőket. A birtokosok azt kérték, hogy a szomszédos fiscalis erdőkből juttassanak fát a katonaságnak. A konferencia a főhadiparancsnoktól kívánt tájékoztatást kérni. III. Károly hozzá is járult ehhez.

Összegezve a Ministerialkonferenz 1715 és 1740 közti hatásköréről elmondottakat, megerősítve látjuk korábbi nézeteinket arról, hogy Erdély ebben az időszakban a Habsburg Birodalom központi kormányzata szempontjából elsősorban katonai tekintetben bír érdekekkel — mint a Birodalom keleti, elsődlegesen a töröktől visszaszerzett közép- és dél-magyarországi területeket fedező védbástyája. Birodalmi érdekek tekintik minél magasabb adó biztosítását a kis országból, rövid idő alatt elfeledkezve arról; mily döntő tényező volt Erdély mértéktelen adóztatása abban, hogy az ország rendjeinek és köznépeinek nagy többsége Rákóczi mellé állt. Ugyanilyen birodalmi érdekek számított a fokozatos, legnagyobbbrészt nem drasztikus ellenreformáció. Mindezeket túl a *konzervatív* konszolidáció érvényesült a kormányhatósági tisztségek betöltésével — egybeült is.

Mivel foglalkozott ti. a Konferenz a tárgyalt közel 26 évben? A *Pragmatica Sanctio* és a *Partium* ügyében az érdemi döntések nem itt születtek. Az *országgyűlés* ügyei több vonatkozásban merültek fel itt (időpontja, helye, királyi biztosa, a királyi propositiók); az alapkérdés azonban mindig az *adó* kérdése volt, elsősorban *összegé* és csak emellett ennek jobb elosztásáé. Ez az összeg pedig (a deperditát, a discretiókat stb. most nem számítva) *békeidőben* is majd másfélszerese annak, amit a Diploma Leopoldinum *háború esetére* engedélyezett. Nem vitatható el a konferenciától az egyes natiók terhei egyensúlyba hozásának *szándéka* — ennek *eredményessége* már igen. Az adóról való *számvetel* esetében pedig csak a korszak végére éri el azt, ami a fejedelemség korában már megvalósult gyakorlat volt.

Az ellenreformációs politikát Erdély helyzetének megfelelő differenciáltsággal, bizonyos taktikus mértéktartással vitte a Konferenz, de igen következetesen. Gondoljunk a katolikus püspökség helyreállítására, a templomfoglalásokra, a katolikusok preferálására a tisztségek betöltésénél (elsősorban az Erdélyi Udvari Kancelláriánál), az apostasia elleni határozatra, a román vallási unió támogatására. Ugyanakkor valamennyi protestáns felekezetet sújtotta a templom- és iskolaépítések korlátozása, tanuló ifjak külföldi útjainak megszorítása — az unitáriusokat pedig külön is az 1715-ben rájuk kimondott és szívós következetességgel végrehajtott ítélet.

Igaz, a konferencia valláspolitikájánál fel kell figyelni egy motívumra, amely, ha szerényen is, de némileg előlegezi III. Károly utódainak valláspolitikáját: a király

főkegyúri jogaiban konzekvens a római kúriával szemben (mind a római katolikus, mind az unitus püspökség esetében). S arra is, hogy amennyiben katolikus rendek és erdélyi kormányzervek, ill. konferencia taktikája közt különbség van az ellenreformáció javasolt módszerei tekintetében, *általában* a konferencia a józanabb és nagyvonalúbb.

Az ellenreformációs érdek az egyik fő szempont a kormányhatósági tisztségek, ill. törvényhatósági főtisztségek betöltésénél is — egyébként itt a teljes konzervativizmus uralkodik. (Kivétel csak a kincstári tisztségek betöltése, amelynek értékelése sem így, sem amúgy nem lehet egyértelmű.)

Ahol már valamilyen, konzervativizmus szintjéről esetleg elmozduló reformról volt szó, a Konferenz lényegében tehetetlennek bizonyult. 1712-ben mód nyílt a már az 1690-es évek végén megkezdett és 1703-ban félbeszakadt adóreform folytatására — 1740-ig nem volt érdemi eredmény. (Mária Terézia uralma alatt lényegében 7 év kellett az első nagy adóreformhoz, amely aztán alapja lehetett a továbbiaknak.) Az 1714-i törvényeket 1740-ig nem erősítik meg. Az igazságszolgáltatási reformot áthajszolja a Konferenz — de az 1730-i reformmunkálatokat *fel sem dolgozzák*. Csak a királyi tábla reformjára kerül sor az 1730-as évek második felében — de ebben a rendké a fő érdem. A rendek 1725-i gazdasági reformtervezete nem kerül érdemi tárgyalásra.

Ezzel foglalkozik a Ministerialkonferenz 1715 és 1740 között — s mi mindennel nem? Gondoljunk csak akár az 1750-es, 1760-as évek reformjaira: adóreform, a szász natio lehető kitisztázása adósságaiból, unitusok és ortodoxok elkülönözése, a határőrség megszervezése, a törvényhatósági tabula continuák felállítása — még a jobbágykérdésben is némi előrelépés, a Bizonyos Punctumokkal. Már az osztrák örökösödési háború utáni Habsburg központi kormányzat Erdély-politikája is minőségileg más, mint III. Károlyéi. Az 1715 és 1740 közti korszakra inkább jellemző az, hogy mi mindennel *nem foglalkozott* a központi kormányzat, mint az, hogy mivel foglalkozott.

Így hisszük, hogy ezek után (legalábbis Erdély vonatkozásában) nyugodtan sutba dobhatjuk azokat a hazai és külföldi történetírásban időnként felmerülő legendákat, amelyek III. Károly évtizedeit valamilyen haladó, gazdaságserkentő abszolutizmusnak ábrázolják. Véleményünk szerint ennek a korszaknak Erdélyben alig vannak abszolutista vonásai. Némi szerény merkantilizmus a betelepülő idegen kereskedők támogatásában (ezt az Udvari Kamara a Ministerialkonferenz nélkül végzi), egy modernebb egyházpolitika apró jelei a király főkegyúri jogának kérdésében — és a magas adónak a hagyományos (a calculus-szisztémával megfejelt) rendszerben való szigorú behajtása: ennyi az, amit abszolutisztikus vonásnak lehet tekinteni. A többi: hagyományos feudális centralizmus.

Ebben a kormányzati rendszerben egy valakinek az arca rajzolódni ki élesen — ha ti. az *arc volna*. Ez az uralkodó: az ő döntései elkülönülnek a Ministerialkonferenz állásfoglalásaitól, amelyek még ott is személytelenek, ahol egyáltalán elárulják a véleménykülönbségeket. III. Károly azonban (legalábbis Erdélyt illető döntéseit tekintve) a tökéletesen szürke jelenség. Temérdek „placet”-je, „placet in toto”-ja közt összesen *két* olyan állásfoglalást találtunk, amely *érdemben* eltér a Konferenz

határozatától: a büntetés kilátásba helyezését az aposztatáknak (1727) és a rendi követségek felbocsátásának elvi engedélyezését (1729). A dologhoz azonban az is hozzátartozik, hogy egyik döntésnek sincs gyakorlati hatása. Az aposztaták csak negyedszázad elmúltával kapnak büntetést, rendi követséget pedig 1729 és 1740 között nem engednek fel Bécsbe. Ami az 1703—1705-ben hatalomra kerülő kormányférfiakat illeti, forrásaink szűkszávsága nem teszi lehetővé, hogy külön-külön portrékat rajzoljunk róluk. Egy megjegyzést mégis megkockáztathatunk: hatalmi súlyuk a Birodalom kormányzatában nem tette lehetővé, hogy mások felnőhessenek mellettük. Ez elsősorban magára a major domusra, Savoyai Jenőre áll. Utódainak száználmas vergődése az 1737—1739-i török háborúban e tekintetben az ő vétke: Königsberg az ő kreatúrái voltak, és nem is lettek soha többek. De ez áll a többiekre is. Az együtt öregedő nagyok garnitúrája nem engedett maga mellé másokat, frissebb szellemeket — különösen nem az elsődlegesen katonai fontosságúnak kezelt Erdély vonatkozásában.

Olvasóink talán sivárnak fogják találni e képet, amelyet az 1715—1740 közötti Erdély birodalmi szintű kormányzatáról festettünk. Enélkül azonban nem érthető meg sem a korabeli Erdély *egészének* története, sem annak következő évtizedei.

JEGYZETEK

¹ ÖZV I/1.

² ÖZV I/1. 37—38.

³ Uo. I/1. 53—55.

⁴ Uo. I/1. 56—57.

⁵ A ranglista összeállításánál az ÖZV I/1. kötete függelékeként (275—288.) közölt főtisztviselő- és központi kormányhatóságvezető-jegyzéket vetjük alapul, némi korrekciót hajtva rajta végre.

⁶ Az esetek nagy részében már *döntésről* volt szó, hisz az *uralkodó* ritkán tért el a Konferenz felségelöterjesztésében foglalt javaslattól.

⁷ Előzetesen jelezniük kell, hogy a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1705 előtti története kutatásának forrásadottságai korlátozottak. A Ministerialkonferenznek nem volt *saját* expedíciója, az Erdélyi Udvari Kancellária felállítására is csak 1695-tel kezdődött meg. A Konferenz-ülések nyomai részben jegyzőkönyvvezetői feljegyzések, amelyek (kivételektől eltekintve) jelzik a résztvevők nevét, esetleg csak rangját (vagy a kettőt együtt), s teljes esetlegességgel a vita során elhangzó állásfoglalásokat és a határozatokat, vagy csak a határozatot, vagy éppen csak annak jelölését, hogy milyen tárgyak kerültek napirendre, részben felségelöterjesztések, az egyes résztvevők álláspontjának vagy csak a határozatnak jelzésével. E forrásanyag legnagyobb része az államkancellária (Staatskanzlei) Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv elnevezésű részlegében őrzött levéltárának Vorträge an den Kaiser elnevezésű állagában található; kisebb mennyiségű ilyen anyagot őriz a Magyar Országos Levéltárban a Magyar Udvari Kancellária Levéltárának Hungarica et Transylvania elnevezésű állaga, az Erdélyi Udvari Kancellária Levéltárának Acta Generalia állaga és a Gubernium Transylvanicum az Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárakban őrzött levéltárának Gubernium Transylvanicum (in Politicis): ügyiratok c. állaga. A fent jelzett anyag természetesen nem tekinthető teljesnek, de a szerv működése *lényegének* bemutatására alkalmas.

⁸ Votr. Karton 7.

⁹ Wurzbach 11. k. 280.

¹⁰ Valamennyi ilyen iromány: Votr. Karton 7. Megjegyzendő: ebből az időszakból számos olyan Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnak van nyoma, amelynek összetétele nem ismeretes (1690. augusztus 31., szeptember 16., 30., október 17., 1691. április 4., november 17.). Az erdélyi konferencia ez

évekbeli összetétele alább bemutatandó változatlanságát figyelembe véve, feltételezzük, hogy ezek résztvevői is ugyanazok voltak, mint az ismert összetételű konferenciáké.

¹¹ 1634-ben születik. Pályája során császári kamarás (1654), a Birodalmi Udvari Tanács tanácsosa, előbb Eleonóra özvegy császárné főistálló mestere (1678-ig), majd Eleonóra Magdolna császárné főudvarmestere. Angliai, majd lengyelországi követ, 1683-ban ő hozza létre a lengyel—Habsburg szerződést. 1690-től 1702 áprilisában bekövetkezett haláláig főkamarás. (Wurzbach 52.k. 227. Főkamarásságára l. még: ÖZV I/1. 277.)

¹² Apjának, Johann Andreas Rosenbergnek (ő szerzi 1633-ban a család bárói, majd 1648-ban grófi rangját) nagy érdemei vannak a karintiai ellenreformáció végrehajtásában. Wolfgang Andreas Rosenberg is Karintiában viselt tartományi főtisztviselőket, 1681-ben a nymwegeni béke frankfurti megújításánál van szerepe. 1683-tól 1692-ig az Udvari Kamara elnöke. 1684-től nyer jogot a Rosenberg-Orsini név viselésére. 1695 októberében hal meg. (Wurzbach 27.k. 4., 8. Udvari kamaraelnökségére l. még: ÖZV I/1. 286.)

¹³ Családfáját a 10. századig visszavezető stájer főrangú család tagja. A dinasztia második alapítója apja, Conrad Balthasar Starhemberg, császárnök udvarának főtisztviselője, pályája utolsó évtizedeiben alsó-ausztriai helytartó, óriási birtokszerező s az evangélikus hitre tért család első rekatolizált tagja. Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg katonai pályára lép (ő az a tokaji várparancsnok, akit I. Rákóczi Ferenc a rövid életű 1670-i kelet-magyarországi felkeléskor letartóztat). 1683-ban tábornagyi rangban Bécs védője; ezért kapja (többek között) a tábornagyi, állam- és konferenciaminiszteri rangot. 1692 januárjától 1701-ben bekövetkezett haláláig a Haditanács elnöke. (A Starhemberg-ősökre: Wurzbach 37.k. 161. Conrad Balthasar Starhembergre: uo. 166—167. Heinrich Ernst Rüdiger Starhembergre: uo. 37.k. 171—174. Udvari haditanácsi elnökségére l. még: ÖZV I/1. 288.)

¹⁴ Feltehetőleg mint erdélyi tartózkodásai révén az ország kérdéseinek ismerője szerepel a konferenciákon.

¹⁵ Sváb arisztokratacsalád tagja. 1669-től 1694 februárjában bekövetkezett haláláig birodalmi alkancellár. (Wurzbach 12.k. 228.; ÖZV I/1. 284.)

¹⁶ Az általunk feldolgozott irományok ezeknél az éveknél nem jelölik az elnök személyét; erre csak a rangrendből következtethetünk. Abban a 14 ismert névsorból 11 esetben Kinskyt találjuk az első helyen, egy esetben Waldstein főkamarást (tán e rangja révén), egyben Strattmann (ezen a konferencián csak ő és Kinsky vesz részt, s Eylers titkár mint jegyzőkönyvvezető) s végül egyben Königssegg birodalmi alkancellárt. Az elnök után a rangrendben, Kinsky 11 elnöklétéből 10 esetben Waldstein főkamarás következik (a fennmaradó 1 esetben nincs jelen), 1 esetben ő elnököl, Strattmann és Königssegg elnökletekor pedig nem szerepel a névsorban. Rangsorban utána Rosenberg-Orsini udvari kamaraelnök áll a konferencia résztvevői között: 11 esetben van jelen, ebből 8 esetben a harmadik a rangsorban Kinsky és Waldstein mögött, 2 esetben, Waldstein távollétében, a második helyen van, közvetlenül Kinsky után, s egy esetben, amikor Waldstein elnököl, közvetlenül az elnök után. Rosenberg (vagy az ő távollétében Waldstein) után Strattmann következik (kivéve elnöklete esetét); erre feltehetően az a magyarázat, hogy a kancellár homo novus, grófi rangja csak 1685-i keltű. Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg, aki őt követi a rangsorban, ősi arisztokratacsalád tagja ugyan, de még nem haditanácsi elnök. Carafa abban a négy esetben, amikor részt vesz e konferencia ülésén, a rangsorban Starhemberg után következik. Königssegg birodalmi alkancellár abban az egy esetben jelenik meg az erdélyi konferencia ülésén, amikor ő az elnök.

¹⁷ A Gubernium 1692. április 24-én őt „tquam Singularem et gratiosissimum nostrum et nostrae totius Patriae, Patronum” tájékoztatja az erdélyi országgyűlés eseményeiről (LRHL I. 5—6.). Ugyanez év december 17-én a rendek őt informálják az Erdélyi Udvari Kancelláriáról és annak függési viszonyairól alkotott elképzelésükről (uo. I. 79—81.). Néhány nappal később, december 24-én a rendek első helyen őt (rajta kívül Strattmann és Carafát) látják jónak tájékoztatni az Erdélyi Udvari Kancellária felállításával kapcsolatos, továbbá a Partiumra és a vallásügyre vonatkozó követeléseükről (uo. I. 111—116.). Ez a gyakorlat folyamatosan fennmarad egészen Kinsky 1699-ben bekövetkezett haláláig.

¹⁸ Udvari kamarai tisztségére l.: ÖZV I/1. 286.

¹⁹ 1693—1694: Vortr. Karton 8.; 1695. január—április: uo. Karton 9.

²⁰ Tisztere l.: ÖZV I/1. 285.

²¹ Régi főúri család tagja. 1658 és 1683 közt a Birodalmi Udvari Tanács tanácsosa. Működési területe azonban elsősorban a diplomácia, ill. birodalmi gyűlési megbízatások. 1682-ben tér át az evangélikus hitről a katolikusra. Pályájának egy korábbi magyar vonatkozása: tagja a Zrínyi Péter, Nádasdy és Frangepán perében kiküldött bíróságnak. (Wurzbach 57.k. 49—50.) 1692. október 23. és 1694. február 10. közt udvari főmarsall. (ÖZV I/1. 279.) 1694. szeptember 5-én találkozunk először nevével a konferencia résztvevői között.

²² Wurzbach 37.k. 310.; ÖZV I/1. 281.

²³ ÖZV I/1. 281.

²⁴ Uo. 286.

²⁵ Uo.

²⁶ Az 1695. október 1-jei ülés jegyzőkönyvét l.: M. Kanc.: H et Tr 19. cs. Az 1695. december 2-i, 19-i és 28-i ülését: Vortr. Karton 9. Az 1696. április 18-i ülés (Commissio elnevezéssel) jegyzőkönyve: EK: AG 1696: 135. Az 1696. augusztus 14-i és 21-i ülés: Vortr. Karton 9. Az 1697. április 16-é: M. Kanc.: H et Tr 19. cs.

²⁷ 1695. december legvégén hal meg; december 28-án még részt vesz a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésén. Wurzbach lexikonának (57.k. 49.) halálozási adatát (1695. december 25.) tehát korrigálnunk kell.

²⁸ Instructióját I. Lipót (Buccelleni osztrák udvari kancellár és Eylers titkár ellenjegyzésével) 1697. december 10-én adja ki. A szervben az utasítás szerint az udvari kancelláriák (itt a Birodalmi, az Osztrák és Cseh Kancellária értendő), az Udvari Haditanács, az Udvari Kamara és a főhadbiztosság (Generalkriegscommissariatamt) vesznek részt. Annak deklarálása után, hogy a Deputation létrehozása nem prejudikál a kancelláriák, az Udvari Kamara és a Haditanács közvetlen függésének az uralkodótól és a főhadbiztosságának a Haditanácstól és az Udvari Kamarától, s hogy az egyes főhatóságok maguk intézzék azokat az ügyeket, amelyeket intézni tudnak, úgy rendelkezett, hogy a főhadbiztosság minden (ti. érdemi) ügyét terjessze a Deputation elé, a többi főhatóságok pedig valamennyi olyan ügyet, ami a hadellátás (oeconomia et politia militaris) körébe vág. Már maga az instructio is meglehetősen szélesen értelmezte ezek körét (a Birodalom országainak és tartományainak panaszai, a katonaság kihágásai, a hadak vonulásakor mutakozó rendtelenségek, az adó- és kvártélykivetés egyenlőtlenségei, az újoncozás és katonaló-kiállítás bajai, váratlan új hadikiadások és rendkívüli szolgáltatások, a hadak fizetésének, ellátásának, az állatok takarmányozásának, az újoncok felszerelésének, a tüzérség felszerelésének és lőszerellátásának bajai, az utászcsapatok, a hadikórházak és az erődítési munkák hiányosságai — annak leszögezésével, hogy az erődítések szükségességéről nem a Deputation dönt —, a hadellátás egyéb hiányai és drágasága, az adózás és más hadiszolgáltatás zavarai, ha a kiadások túllépik a 12 millió forintos költségvetést). Az instructio ismertetett részei: ÖZV I/3. 24—26. Kézenfekvő, hogy a Deputation ezt a hatáskörét tovább bővítette a hadviseléssel így vagy úgy kapcsolatban álló más ügyekre is.

²⁹ Az üléseket rögzítő irományok lelőhelye:

1698. március 22.: EK: AG 1698: 36.

1698. március 24.: Uo. 1698: 37.

1698. április 3.: Uo. 1703: 176.

1698. április 8.: Uo. 1698: 51.

1698. április 11.: Uo.

1698. április 25.: Uo. 1698: 73.

³⁰ A dátum Wurzbachnál (11.k. 280.) 1699. február 27., az ÖZV-ben (I/1. 283.) február 28.

³¹ Ferdinand Bonaventura Harrach. Francia- és spanyolországi követként működik. 1671 júliusától 1674 júliusáig az udvari főmarsalli hivatal vezetője (ÖZV I/1. 278.), 1677 novemberétől 1699 februárjáig főistállómester (uo. 280.), 1699 februárjától 1705 júniusáig főudvarmester (uo. 276.). A konzervatív nagyarisztokrata prototípusa, többek között kora révén is (1637-ben született). Egyike I. Lipót legfelsőbb kormányzata azon aggastyánjainak, akiket Savoyai Jenőék 1703-tól kezdődően, döntően azonban az 1705-i reformmal félresöpörtek.

³² EK: AG 1699: 59.

³³ E helyt fel kellett függesztenünk azt a korábbi gyakorlatot, hogy a résztvevők névsorának élén szereplő személyt (aki általában a legmagasabb rangú is volt) tekintjük elnöknek. Harrach erdélyi

konferencia-elnöki megbízását már említettük, egyébként is elfogadhatatlan, hogy rangban jócskán mögötte álló személyek vigyék az ő jelenlétében az elnökletet.

³⁴ Heinrich Mansfeld-Fondi egyike I. Lipót kései kormányzata „aggastyán”-jainak. 1694 és 1701 között főmarsall (ÖZV I/1. 279.). 1701 júliusa és 1703 júniusa között a Haditanács elnöke (uo. 288.). E tiszteből alkalmatlansága miatt kell elmozdítani; helyére a „fiatal” (akkor 40 körül járó) garnitúra legtehetségesebb hadvezére, Savoyai Jenő kerül. Mansfeld 1703. június és 1705. június között tölti be a főkamarási tiszteket (uo. 277.).

³⁵ Utójára 1701. december 29-én. 1702. április 9-én hal meg, 68 éves korában (Wurzbach 52.k. 227.).

³⁶ Cseh arisztokratacsalád sarjaként születik 1655-ben. Tevékenysége elsősorban diplomáciai; olyan sikerek fűződnek nevéhez, mint (Bajország követségében) a bajor választó bevonása a törökellenes szövetségbe, XIV. Lajos azon szándékának keresztvezése, hogy saját jelöltjét, Karl Egon Fürstenberg strassburgi püspököt ültessék a választófejedelemséggel járó kölni érseki székre. Részt vesz a ryswijki béketárgyalásokon. 1698-tól haláláig, 1705. január 11-ig birodalmi alkancellár. 1704-ben létesített hitbizománya Morvaországban a Liechtensteinek és Dietrichsteinek után a legjelentősebb. (Wurzbach 11.k. 63—64. Birodalmi alkancellárságára l. még: ÖZV I/1. 284.) Wenzel Anton Kaunitz államkancellár, a 18. század egyik legjelentősebb Habsburg-államférfia az ő unokája.

³⁷ Holl: G.St 34.

³⁸ Uo. 35. Villars egyébként Mansfeld minősítésében sem visszafogott: „ő sem éppen zseniális” (uo.).

³⁹ Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg féltestvére. Pályafutása egyházi téren indul, majd a kincstári igazgatás területén folytatódik. 1698 augusztusa és 1700 decembere között az Udvari Kamarának alelnöki rangban vezetője. 1703 júniusának végén, Salaburg elmozdítása után kapja meg az Udvari Kamara elnökségét (uo. 21—22).

⁴⁰ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1699. szeptember 19-én arról panaszkodik a Guberniumnak, hogy (a Kinsky idejében volt gyakorlattal ellentétben) őket nem hívták meg azokra a Ministerialkonferenciákra, amelyeken erdélyi főtisztségek betöltéséről döntöttek. 1699. szeptember 15-én is utólag kapták meg I. Lipót 1699. szeptember 5-i resolútióját olyan (tegyük hozzá: nagy fontosságú) kérdésekben, mint az országgyűlési elnöki vagy a szepeni királybírói tiszteket betöltése (G.P 1699: 445.), 1699. december 2-án a Guberniumnak küldött levelében két ilyen utalás is szerepel: „az mint érttyük forgot fen az Conferentiákon az Regimenteknek reformatioja vagy reductioja, és az után remellyük valami determinatiojat” — írják. Itt talán még gondolhatunk arra is, hogy a már ismertetett Deputation tárgyalhatta ezeket az ügyeket, hisz e szervek elnevezésében gyakori a bizonytalanság. A másik szóban forgó kérdés viszont *elvéleg* nem lehetett a Deputation ülésének tárgya: „ügy érttyük az a proxima Conferentia Transylvanica 23. praeteriti celebrata deliberalattot volna, hogy Nagyságtoknak irattassék meg: Quod Sua Majestas Cancellariam Aulico-Transylvanicam Conservare, fovere et Stabilire, nec ullo unquam tempore illam vel alicui Cancellariae Subjicere, vel aliquibus et peregrinis Subjectis intermiscere velit” (uo. 1699: 463). 1701-ben az országgyűlés sérelmi iratába kerül be az a követelés, hogy az Erdélyi Udvari Kancelláriát ne zárják ki az erdélyi konferenciáról (uo. 1701: 123.).

⁴¹ Az itt feldolgozott 1699—1704-i Ministerialkonferenciák in rebus Transylvanicis-ülésekre l.:

1699. december 11., 1700. január 9., május 11.: M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

1701. december 29.: EK: AG 1701: 179., G.P 1702: 310.

1702. május 9.: EK: AG 1702: 101.

1703. február 8.: M. Kanc. H et Tr 19.cs.

1704. január 9.: EK: AG 1704: 27.

1704. március 5.: uo. 1702: 101.

1704. június 23.: uo. 1704: 17.

⁴² Holl: G.St 51.

⁴³ Azon a feltehetően 1703 novemberében tartott konferencián, amely az 1704-i katonai költségvetést van hivatva megvitatni, I. Józsefen kívül a következők vannak jelen: Harrach főudvarmester, Mansfeld főkamarás, Salm tábornagy, Kaunitz, Bucelleni, Wrba cseh főkancellár, Savoyai Jenő, Gundaker Starhemberg, Moles (korábban II. Károly spanyol király bécsi követe, ekkor Habsburg-szolgálatban áll). Az 1703. december 1—2-i újabb konferencián csatlakozik hozzájuk Öttingen és Jörger alsó-ausztriai helytartó is (uo. 53—54.). A számszerű megoszlás a konzervatív pártnak kedvez, a másik

oldalán az aránytalanul nagyobb, frissebb szellemi energiák állnak — ez együtt éppen elég ahhoz, hogy egy ilyen összetételű konferenciával ne lehessen hatékonyan dolgozni.

⁴⁴ A trónörökös nevelésének felügyeletével megbízott főrangú személy.

⁴⁵ Holl: G.St 134. Megjegyzendő: Holl szerint Wratislaw ekkor cseh főkancellár lett, Kinskyvel egy rangban. Mi a korábbi irodalom álláspontját fogadjuk el, amely szerint Wratislaw *formailag* csak másodkancellár, *tényleges* súlya azonban aránytalanul nagyobb amazénál.

⁴⁶ Halálának időpontja: ÖZV I/1. 284.

⁴⁷ A konferenciák feladatkör-megosztására I. Sinzendorff 1706. október 2-i felségelőterjesztését (ÖZV I/3. 45—46.). Ez a felségelőterjesztés nem tesz említést a magyar ügyek intézéséről. Egy uo. (46.) közölt összeállításban viszont szerepel a magyar konferencia is.

⁴⁸ Ősrégi tiroli család tagja, amely a birodalmi hatalmi elit első kategóriájába tartozik. Maga előbb az ifjú József főherceg kamarása, majd mint római királynak főkamarása és viceajója — kötődése a leendő császárhoz tehát némileg hasonló Salméhoz. I. József trónra lépte után rövidesen elnyeri a főkamarási tisztséget. Az 1709-i reformkor 50 éves, csak pár évvel idősebb Savoyai Jenőéknél. (Wurzbach 57.k. 49—50.; ÖZV I/1. 278.)

⁴⁹ ÖZV I/3. 53—54.

⁵⁰ Fiatalon a trónörökös mellett szerepel, majd Spanyolországban, Savoyában, Brandenburgban rendkívüli követ, Portugáliában követ. 1704-ben a trónörökös udvari főmarsallja, 1705-től 1708-ig a már uralkodó I. József. 1708—1709-ben Wilhelmina Amalia császárné főudvarmestere. 1709-ben a főudvarmesterré előlépett Trautson helyén főkamarás (1711. október 1-ig). Viszonylag fiatalon, 52 éves korában hal meg, 1713. január 7-én. (Wurzbach 52.k. 226—227.; ÖZV I/1. 278—279.)

⁵¹ Az 1709. augusztusi—szeptemberi személyi változásokra a titkos konferencia összetételében I.: Holl: G.St 184—185.

⁵² ÖZV I/3. 55.

⁵³ EK: AG 1706: 19.

⁵⁴ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen (A K.k. Kriegsarchiv Hadtörténeti Osztályának kiadása. Wien 1876—). IX. 306—307.

⁵⁵ EK: AG 1706: 39.

⁵⁶ Uo. 1708: 42.

⁵⁷ Uo. 1711: 43.

⁵⁸ Uo. 1712: 43.

⁵⁹ Az egyes ülések felségelőterjesztéseinek, ill. ülésjegyzőkönyveinek lelőhelye:

1715. március 24.: EK: AG 1715: 128.

október 6.: uo. 1715: 80.

1716. október 4.: uo. 1716: 73.

november 23.: uo. 1716: 91.

1717. június 20.: uo. 1717: 58.

1718. január 23.: uo. 1718: 10.

december 27.: uo. 1718: 96.

1720. február 11.: uo. 1720: 16.

1721. március 23.: uo. 1721: 30.

1722. március 6.: uo. 1722: 6—7.

1723. április 26.: uo. 1723: 80.

december 30.: uo.

1725. április 26.: uo. 1725: 40.

1727. április 28.: uo. 1727: 47.

december 11.: uo. 1727: 121.

1729. február 25.: uo. 1729: 20., 23., 27.

1730. március 23.: uo. 1730: 37.

1732. december 11.: uo. 1732: 94.

1734. augusztus 26.: uo. 1732: 64., 1734: 67.

november 23.: uo. 1734: 102.

1735. július 17.: uo. 1735: 59.

1736. március 18.: uo. 1736: 39.
július 31.: uo. 1736: 102.
1737. május 7.: uo. 1737: 124., 161.
október 25.: uo. 1737: 208.
1738. június 4.: uo. 1738: 332.
július 13.: uo. 1738: 434.
október 18.: uo. 1738: 393.
december 23.: uo. 1738: 434.
1739. február 22.: uo. 1739: 29.
1740. január 10.: uo. 1740: 16.
július 14.: uo. 1740: 122.
december 30.: uo. 1740: 237.

⁶⁰ Wurzbach 47. k. 50—51.

⁶¹ ÖZV I/3. 137—138., II/1/1. 38., 50—51.; Wurzbach 7. k. 371.; EK: AG 1735: 59.

⁶² Apja, Jacob Hamilton a 17. században vetődik (ismeretlen típusú emigránként) Németországba. A pfalzi választó főudvarmestere. Fia a császári hadseregben szolgál. 1716-ban altábornagy. Savoyai Jenő garnitúrájához tartozik; a herceg az 1716—1718-i török háború idején őt küldi Bécsbe Belgrád elestének hírével. Lovassági tábornok, bánáti főhadiparancsnok, majd a darabonttestőrség kapitánya, 1735-ben a távollévő Königsberg-Rothenfels helyettese a haditanácsi alelnökségben. 1738-ban hal meg (Wurzbach 7. k. 265.).

⁶³ Egyike Savoyai Jenő katonai garnitúrája kulcsembereinek. 20 évvel fiatalabb a hercegnél, annak dragonyosezredében szolgál, a spanyol örökösödési háborúban már ezredesi rangban. Részt vesz az 1716—1718-i török háború nagy csatáiban és várostromáiban; a péterváradai győzelem hírére ő viszi a császárhoz. Lovasságelméleti szakíró. A lengyel trónörökösödési háború itáliai harcái közben nyeri el a lovassági tábornoki rangot és az itáliai főhadiparancsnokságot. 1737-ben, tábornagyként, a török elleni főcsereg lovasságának parancsnoka, 1718-ban rövid időre a sereg főparancsnoka. Azon Habsburg-hadvezérek egyike, akik sikereket mondhatnak maguknak az osztrák örökösödési háborúban. (Wurzbach 11. k. 225—230.)

⁶⁴ 1678. október 22-én születik. 23 évesen alezredes. Részt vesz többek között a turini ütközetben és a (végül is eredménytelen) touloni hadjáratban. 30 évesen altábornagy. Az 1716—1718-i török hadjárat több nagy csatájában visz nagy szerepet Savoyai Jenő mellett: Péterváradnál a második vonal parancsnoka, Temesvárnál a balszárnyé, Belgrádnál az első vonalé. 1723 óta tábornagy. Mikor 1738. október 18-án első ízben szerepel a konferenciában, már a Haditanács elnökeként említik (az ÖZV-ben — I/1.288. — elnökletének kezdő dátuma 1738. december 22.). 1762-ig haditanácsi elnök; 1764. augusztus 8-án hal meg. (L. erre — az ÖZV említett helyén kívül — Wurzbach 7. k. 381.)

⁶⁵ Családjának a Habsburg Birodalom elitjében elfoglalt helyzetére l. az előbbieket.

⁶⁶ A Birodalom vezető elitjébe tartozó család grófi ágából származik. 1755-ig vezeti az Udvari Kamarát (ÖZV I/1. 286.). Az erdélyi konferencia 1720 és 1740 közötti ülésén 7 eset kivételével részt vesz (e 7-ből 2-nek rendkívüli jellegéről már szóltunk).

⁶⁷ Családfáját a 9. századig visszavezető sváb nemzetség tagja (a név írása a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis irataiban váltakozó: Tyrhaim, Tyrhaimb, Thürheimb). 1665-i születésű. A törökellenes felszabadító háborúban, majd a spanyol örökösödési háborúban felnövő és nagyra növő katonai garnitúra tagja. 1683-tól áll katonai szolgálatban. 26 éves korában alezredes, Badeni Lajos főhadsegéde. Részt vesz a szalánkeméni csatában. Már a spanyol örökösödési háború előtt vezérőrnagy, 1704-ben altábornagy, 1708-ban tábornagy. 1713-ban nyeri el a főhadbiztosságot. 1717-től tábornagy. 1726. április 10-én hal meg. (Wurzbach 44. k. 291—292.)

⁶⁸ Nesselrode 1746-ig tölti be a birodalmi főhadbiztosi tisztséget; utóda, Franz Ludwig Salburg 1746. december 28-án kap új instructiót. (ÖZV II/1/1.32.)

⁶⁹ Az Osztrák Udvari Kancellária nem összbirodalmi szerv, bár vannak (Erdély vonatkozásában inkább formális) összbirodalmi funkciói is. Tanácsosa részvételét az üléseken talán inkább Sinzendorff ekkor kezdődő elnöklete indokolja.

⁷⁰ A Mannagetták Alsó-Ausztriába keveredett olasz család. Első nevezetesebb ausztriai alakja Johann Wilhelm Mannagetta (1588—1666), három Habsburg uralkodó (II. és III. Ferdinánd meg I.

Lipót) háziorvosa, a bécsi egyetem professzora (ott egy időben felsőbb matematikát is tanít), sokszoros egyetemi rektor és még többszörös orvoskari dékán. Ő szerez lovagi rangot — az új talajon meggyökeresedő tudós utódai számára nyitva van a kormányhivatalnokai pálya is. Az utódok (az orvosprofesszornál egy-két esetben talán nem gyengébb, de kevésbé színes szellemek) már valóban kormányhivatalnokok. Az erdélyi konferencia résztvevője az orvosprofesszor testvérének unokája. 1711-től udvari kormányhatósági tanácsos. 1751-ben hal meg. Fia, Martin Josef Mannagetta, pályája nagy részét az alsó-ausztriai tartományi kormányzatban futja meg: kormányzósági tanácsos, majd tartományi kancellár. Innen egy időre udvari kormányhatóságához kerül, majd alsó-ausztriai kormányzósági alelnök, végül alsó-ausztriai alhelytartó. Ő szerez báróságot családjának (1753). Utódai már csak tartományi főtisztviselők. (Wurzbach 16. k. 382—384.)

⁷¹ Kochra és Zuanára I. részletesebben munkánk „A Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica (1719—1745) és erdélyi hatásköre” c. részét.

⁷² Hefenstockot illetően szintén munkánkban a 71. sz. jegyzetben említett részére hivatkozunk.

⁷³ Ez a nagy szakhivatalnok ez idő tájt már a Haditanács adminisztratív tevékenységének lelke — s egyben céltáblája a Consilium Bellicumban trónoló tábornokoknak; mint polgári személy is a katonáknak, s mint nem arisztokrata is a nagyarisztokráciából való nagy katonatiszteknek. Ismeretes, hogy Khevenhüller egy ízben nyilvánosan felfofozza — s az is, hogy nagy fontosságú szakkérdésekben még évtizedekig élni kell szakértelmével.

⁷⁴ Ránézve is I. a 71. sz. jegyzetben idézeteket.

⁷⁵ Távoli rokona a magyar primás Kollonics Lipótnak. 1716-tól bécsi püspök, majd e püspökség érsekséggé átszervezése (1722) után bécsi érsek. (Wurzbach 12.k. 363—364.)

⁷⁶ Erdély ügyeiben ekkortájt vitt szerepére I. „Kísérletek a teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben (1732—1739)” c. tanulmányunkat (Századok, 1983. 5. sz. és klny.), ill. munkánk harmadik részének („Három Habsburg-berendezkedés Erdélyben”) megfelelő szakaszát.

⁷⁷ „Transylvaniae an per sua via . . . quae loca petenda”. (Vortr. Karton 7.)

⁷⁸ „ . . . quis commendans ponendus”. (Uo.)

⁷⁹ 1687. október 27-én valóban meg is kötötte velük a balázsfalvi szerződést.

⁸⁰ „Ad fraenandos Transylvanicos.”

⁸¹ Vortr. Karton 7.

⁸² A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis üléseiről e korból való feljegyzések, említettük, töredékesek. Így vitatható, hogy azok a kitételek, amelyek Heisler jelentése ismertetésének *végén* vagy *utána* következnek („formare factiones et praemys conservare allectos. et allicere praemys contrarios. Religionem”) a tábornok javaslatai-e, vagy a Konferenz feleletei a saját maga által feltett kérdésre a teendők iránt. Mi az utóbbit tartjuk valószínűbbnek.

⁸³ Uo.

⁸⁴ „ . . . pro conservanda sua Spe”.

⁸⁵ „Maneant [sic] forma Politica in suspenso.”

⁸⁶ Uo. A Teleki—Dunod—Csáky László-kérdésre I.: Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig). Bp. 1972. 318—320.

⁸⁷ „Considerandum qua cum intentione hae literae scriptae fuerint.”

⁸⁸ Vortr. Karton 7.

⁸⁹ Erre néhány héten belül ismeretesen sor is kerül, Badeni Lajos hadműveletével.

⁹⁰ Ez utóbbiak számát Bethlen Miklós előterjesztése érthetően kevesbíti.

⁹¹ A jegyzőkönyvszerű feljegyzés fogalmazása: „sed obstare motus timendos, et Religionis sollicitudo”.

⁹² „Status et tributum.”

⁹³ „ . . . frustra quippe sit exercitio et fortalitäts Patriam custodire, nisi cor et anima habeatur”.

⁹⁴ Az ülésen (feltehetően már nem Bethlen előterjesztése nyomán) felmerült a kérdés: I. Lipót kicserélje-e Zrínyi Ilonát a Zernyestnél fogságba esett Heislerrel, s mit válaszoljanak Thököly többi követelésére? A feljegyzést I.: Vortr. Karton 7.

⁹⁵ Bethlen feltehetően magyarátul fűzte hozzá ehhez azt, ami szerepel a Konferenz üléséről készült feljegyzésben, de nem vehető ki pontosan, hogy hova tartozik: katolikus püspököt, jezsuitákat, más szerzetesrendeket ne vegyenek be Erdélybe.

⁹⁶ Ez a magyar rendek állandó követelése a 16—17. században. A 95. sz. jegyzetben említett magyarázó megjegyzésekben az is szerepel, hogy a *fejedelem* birtokolja a sóbányákat és bizonyos fiscalis jóságokat.

⁹⁷ Ez az adott pillanatban a *református* rendek hatalmi túlsúlyának fenntartását jelentette volna.

⁹⁸ A feljegyzés szövege „Waiwoda”-ról és más tisztségviselőkről beszél.

⁹⁹ „... et Praeses Aristocraticus et Monarchicus non potest manere nisi per annum”.

¹⁰⁰ A felajánlott adó összege békében alig volna több Erdély 1657 előtti adójánál (évi 10 ezer arany, ez 1690-ben kb. 40 ezer forintot jelent), s kevesebb mint egyharmada az Apafi kori török adónak (az 40 ezer arany = 160 ezer forint volt). A békebeli adó összege azonban kicsiny törtrésze Erdélynek a felszabadító háború alatti szörnyű adójának. De még a békeidők ígért adójának nyolcszorosát tevő háborús adó is messze kevesebb annál, amit Erdély ténylegesen fizetett; ismeretes, hogy 1697-től *rendszeresen* évi 1 millió forint adót vetnek Erdélyre (amihez még a deperdita és a sokfajta discretio összege is járul). A hadakozásban pedig 1718-ig csak pár hónapos — 1-2 éves szünetek vannak. Erdély adója azonban az 1718 utáni békeévekben is ritkán süllyed 500 ezer forintig (amihez a deperdita és a discretiók összege hozzászámítandó), de inkább jóval magasabb ennél.

¹⁰¹ Votr. Karton 7.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Erről a Konferenz 1690. október 10-i ülésén készült feljegyzés. (Uo.)

¹⁰⁴ „Legitur Diploma”. (Uo.)

¹⁰⁵ Addig is vannak bizonyos megjegyzéznivalói, ezeknek jegyzőkönyvi rögzítése azonban elmaradt. („Interim se tum sequentia desiderare” — olvassuk, s a szöveg ezzel megszakad.) (Uo.)

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Az elnöklő Kinskyn kívül Waldstein, Rosenberg-Orsini, Strattmann, Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg, Carafa van jelen (feltehetően Bethlen Miklós is).

¹⁰⁸ Votr. Karton 7.

¹⁰⁹ „Securissimam fore tractationem.”

¹¹⁰ „Caput Provinciae, et formam Guberny esse dandum”. (Uo.)

¹¹¹ Az 1690. november 23-i ülésről készült feljegyzésben („... magnates ... declararint se potius patria excessuros, quam gubernatorem induci sinerent”).

¹¹² Ezt az irományt nyilván ugyanaz a posta vitte Bécsbe, ami Badeni Lajos két felterjesztését is.

¹¹³ „... principatus futuri Spem dubiose datam”.

¹¹⁴ Ennek a meglepő elnevezésnek a magyarozatát a fejedelemség kori igazgatásban kell keresnünk. Az 1690 előtti erdélyi kincstári igazgatás *tényleges* vezetője a fejedelmi jóságok praefectusa, aki (legalábbis a 17. század jó részében) egyben a kincstári tizedek vicearendatora is. Nem tartjuk valószínűnek azt, hogy Bethlen Miklós már ekkor a kincstári javaknak olyan bérbeadására gondolt volna, ami az 1690-es évek folyamán gyakorlattá vált Erdélyben.

¹¹⁵ „... coram ipso Rege”.

¹¹⁶ Az 1690. november 23-i ülésről készült feljegyzés, benne Badeni Lajos 1690. november 13-i és 14-i jelentése és Bethlen Miklós 1690. november 13-i felterjesztése ismertetésével: Votr. Karton 7.

¹¹⁷ Ha Erdélynek a Diploma Leopoldinum ünnepélyes formában való kiadását kérő követői már útban vannak — foglalt állást a konferencia —, ám jönnek; ha még nem indították el őket, „convenient inter se, et quantocius mittant”. (Az ülés ezenkívül Vay-birtokügyekkel és Teleki Mihály özvegyének közzelebről nem ismertett ügyeivel foglalkozott.) (Votr. Karton 7.)

¹¹⁸ A két (kétnapos) ülésről készült feljegyzések nem könnyen áttekinthetőek. Már az 1691. július 23-i összeállítás is szól *Falkenhain* 1791. február 18-i jelentésének és csatolmányainak felolvasásáról. A július 24-i feljegyzésben viszont *Veterani* és *Falkenhain* 1691. február 18-i közös jelentéséről van szó; az utóbbi a valószínű. A két ülés összetétele is azonos — még az sem kizárható, hogy *egyetlen* ülés volt, s az egyik feljegyzés datálása téves. Így abban sem lehetünk biztosak, hogy amit a július 23-i feljegyzés *Waldstein* neve alatt hoz, az az ő álláspontja-e vagy (legnagyobbbrészt) a konferencia egészéé. Az utóbbi álláspontra hajlunk.

¹¹⁹ A kérdés Erdélyben rendkívül kényes. A 16. századi szekularizáció után a katolikus egyház jóságai fejedelmi kézre kerültek, onnan pedig egy részük (zálogosítás vagy donatio révén) magánosok birtokába.

¹²⁰ „... debere Catholicos admitti ad docendum de Jure ac quod habent ad bona et Ecclesias”.

¹²¹ A kihallgatásra l. Werdenburg titkár feljegyzését (Votr. Karton 7.).

¹²² A kivánság mögött bizonytalán az erdélyi vezető eliten belüli csoport-, ill. személyi harcok keresendők. A gubernatori tisztségre való jelölésnél Bethlen Miklós, ismeretesen, nem sokkal szorult Bánffy György mögé. Most nyilván ő vág vissza így, a *tanács* uralmát szeptember 1690. november 13-i előterjesztésével szemben is, amely a pereknek az udvarba való fellebbezéséhez hozzájárulna, csak azt kötné ki, hogy ezeket az *uralkodó jelenlétében* tárgyalják.

¹²³ Ez további megszorítást jelentene még Bethlen Miklós ismertetett 1690. november 13-i előterjesztésével szemben is, amely a pereknek az udvarba való fellebbezéséhez hozzájárulna, csak azt kötné ki, hogy ezeket az *uralkodó jelenlétében* tárgyalják.

¹²⁴ Az erdélyi követek 1691. szeptember 5-i memorialisa 1—8. pontját egy keltezetlen, aláíratlan összeállítás tartalmazza. (Votr. Karton 7.) Ugyane pontok kivonatát és a szökött jobbágypokra és a Debrecen adójára vonatkozó összeállítást találjuk a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1691. szeptember 11-i üléséről készült feljegyzésben. (Uo.)

¹²⁵ Kinskyn és Waldsteinen kívül jelen van Rosenberg-Orsini, Strattmann és Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg is.

¹²⁶ Ennek nem találtuk nyomát.

¹²⁷ Az 1691-i Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis-ülések azon anyaga, amelynek lelőhelyét nem jeleztük külön, szintén a Votr. Karton 7.-ben található.

¹²⁸ Testvérük volt Bethlen Farkas, Bethlen János bukása után egy ideig helyettes kancellár, majd a kancellári tisztség tényleges viselője.

¹²⁹ Az ülésről készült feljegyzés a „dubitatrice” határozószót használja.

¹³⁰ Votr. Karton 8.

¹³¹ EOE XXI. 26—27.

¹³² „Cardinalis putat retinendum, sed peregrinari jubendum.” Az ülésről készült feljegyzés: Votr. Karton 9.

¹³³ Az erdélyi konferencia 1695. március 11-i üléséről készült jegyzőkönyv azon nem nagy számú feljegyzés közé tartozik, amelyek rögzítik a Konferenz *egyres tagjainak* állásfoglalását is. A jegyzőkönyv vezetője nem az elnök Kollonics alantása lehetett, mert szinte keresi a bitoros állásfoglalásában az ellentmondásokat.

¹³⁴ Waldstein: „armis pactam fide Generalis vigilantia et armis tuendam esse”. Öttingen: „armis tuendam esse”. Windischgrätz: „armis tuendam esse Transylvaniam”. Starhemberg: „armis Transylvaniam tuendam”. Breuner udvari kamaraelnök: „armis de caetero tutandum”. Veterani: „vigilantia et armis tuenda Provincia”. Heisler kifejezetten Veterani főhadiparancsnok hatáskörét növelné („Generali Veterani majorem Autoritatem dandum”).

¹³⁵ Öttingen: „peiusque futurum si Transylvaniam quam Germanam ducat”. Windischgrätz „corruptis eius” [Apafi] „praecipuis servis” kipuhatólná, hogy az ifjú hajlandó volna-e elhagyni a Bethlen lányt, s német feleséget venni? Starhemberg: „cum Germana matrimonia tentandum”. Breuner: „impediendum si fieri possit matrimonium cum Bethleniana et aliud tentandum cum Germana”. Bucelleni: „matrimonium aliud tentandum cum Germana”. Különös módon a négy jelenlevő katonai vezető közül három az, aki jobban érzékeli a német hercegnővel való házasságtervben rejlő veszélyt. Caprara nyíltan fogalmaz: „tentamen alterius Matrimonij problematicum putat”. Veterani: „matrimonium permittendum, quia impediri nequit”. Heisler is engedélyezné a tervbe vett házasságot. Waldstein nem foglal állást e kérdésben.

¹³⁶ Breuner: „bona Principis ab ipso auferendae”. Bucelleni: „Confiscatio bonorum succedat”.

¹³⁷ Votr. Karton 9.

¹³⁸ „das Gubernium keine Autorität habe”.

¹³⁹ A katolikusok alkancellárul „proponunt aliquem Kálnoky” — olvassuk az ülésről készült feljegyzésben.

¹⁴⁰ „prognosticare futura mala”.

¹⁴¹ „Inquietes et incertae nobiles familiae respiciantur, ex promotionibus ignobilium orta”.

¹⁴² A feljegyzés szövege szerint a katolikusok „desperare faciunt de prosperitate, et Religione”.

¹⁴³ Radnót birtoklása a következő években hosszan elhúzódó ügylet lett; az uradalomra ti. Bethlen Miklós is szemet vetett.

¹⁴⁴ „detur ad usum fructum donec alius possessor apparuerit”. Nem beszélve most a haszonvétele-adományozás szokatlanságáról, meg kell jegyeznünk, hogy még Kollonics is tájékozatlan volt az uradalom hollétéről — a jegyzőkönyv szövegébe ti. *Solymos* helyett *Sólyomkő* került. (Votr. Karton 8.)

Az, hogy valójában Solymosról van szó, Haller egy későbbi (a Konferenz által 1695. április 27-én tárgyalta) folyamodványából derül ki, amelynek esetében már a konferencia jegyzőkönyve is Solymosról beszél. (Uo. Karton 9.)

¹⁴⁵ „quies aliqua affulserit”.

¹⁴⁶ „Lateant venae”.

¹⁴⁷ Magával a szándékkal kapcsolatban is aggályai vannak („falsum est suppositum ratione Locationis horum Mineralium” — találjuk a konferenciáról készült feljegyzés szövegében), az ajánlat feltételeit sem tartja megfelelőnek („certis cum punctis impracticabilibus”).

¹⁴⁸ Az 1693. november 27-i konferencia „aut potius prologium” tárgyalásait rögzítő feljegyzés lapszélén található ez a feljegyzés: „N. Arrendae Decimarum.”

¹⁴⁹ A marhakivétel egyelőre eltiltandó volna — hangzik egy álláspont, „sed Vorkauff”. A továbbiak: „2fach die Spörre, luditur Monopolium — mittant huc 7.000 boum — Monopolium negetur — permittatur ad annum”.

¹⁵⁰ Az 1690-es évek egyik jelentős erdélyi homo novusa. Szerepet játszik a Rákóczi-szabadságharc idején is — nem a legkövetkezetesebben. 1711 után is az erdélyi vezető elithez tartozik.

¹⁵¹ 1658 előtt valóban van lugosi és karánsebesi bántság mint Erdély tartozéka.

¹⁵² Jegyezzük meg: a Szörény megyei főispánság ez években nem elsősorban Száva és Keresztessi közt vita tárgya, hanem Száva és a már eddig is változatos pályára visszatekintő Pekry Lőrinc közt.

¹⁵³ „... abhorrent personam”.

¹⁵⁴ „Quo ad bona, difficilis restitutio. Quo ad famam et honorem, sicut Haller.” A Ministerialkonferenz 1693. július 23. és 1694. szeptember 5. közötti üléseiről készült feljegyzéseket 1.: Vortr. Karton 8. Az 1695. február—áprilisiakat: uo. Karton 9.

¹⁵⁵ A konferencia általában csak felségelöterjesztést nyújtotta be az uralkodóhoz. Mikor az rávezette erre döntését, ezt eljuttatták az illetékes udvari kancelláriához (Erdély esetében az Erdélyi Udvari Kancellária megalakulásáig általában az Osztrák Udvari Kancellária látta el ezt a funkciót), az megfogalmazta a rescriptumot, és benyújtotta aláírásra az uralkodónak, majd expedálta. Esetünkben a rescriptumok fogalmazványának felterjesztése azt jelentette, hogy a tisztázatok aláírása már csak formális aktus volt.

¹⁵⁶ Az 1695. október 1-jei konferencia-ülés felségelöterjesztését 1.: M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

¹⁵⁷ Csak feltevéseink lehetnének, hogy Bethlen Miklós miért nem vettette bele a Diploma Leopoldinumnak az ország főtisztviselőit tárgyaló szövegrészébe az országgyűlés és egyben a királyi tábla elnökét, aki, a rangban egymással vetélkedő főgenerális és kancellár után, harmadik főtisztviselője volt a fejedelmi kori Erdélynek. Az csak elképzelhető, de nem bizonyított, hogy hatalmi féltékenység vezette a rendek akkori elnökével, Székely Lászlóval, az Apafi-kor utolsó éveinek Teleki Mihály után legtekintélyesebb politikusával szemben.

¹⁵⁸ Az 1690-es években már megkezdődött az ilyen, Erdélyben addig csak elvétve ismert főrangok adományozása, mely kb. az 1760-as évek elejéig hullámokban, időnként nagy arányokban történt (a későbbiekben már csak szórányosan).

¹⁵⁹ A Vortr. Karton 9.-ben rendkívül szűkszavú feljegyzés maradt fenn, amely helyenként csak címszavakból áll. A Gubernium levéltárában (G.P 1696: 153.) található egy Per imperatorem-rendelkezés az Udvari Kamarához, amely postázza a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1695. december 19-i felségelöterjesztését és I. Lipót döntését; ezek nincsenek az iratban.

¹⁶⁰ A felterjesztés 1695. május 16-án kelt. Az érthető, hogy az 1695. őszi válságban miért nem vették elő; az kevésbé, hogy Bethlen Miklós bécsi tartózkodása alatt miért nem. Az ülés egész anyaga: EK : AG 1696: 135. (E kérdéskörön belül különleges ügy Johann Zabanius szebeni polgármester — a későbbi szász comes — guberniumi tanácsosságának ügye.)

¹⁶¹ „... praetendit subscribere Cancellarius grationales majores”. „... confirmationem officialium expediat Cancellaria”.

¹⁶² „Audiantur et reliqui” — olvasható az előbbi jegyzetben idézett első mondat után.

¹⁶³ „... fiat monitorium”.

¹⁶⁴ „A. Partium aránt, kell tudosíttatni a Guberniumot.”

¹⁶⁵ Bethlen Miklós szerint a katonaság kihágásainak első számú oka: „aspersae maculae rebellionis, ab ipso Generale Caprara” — olvassuk az 1695. november 2-i ülésről készült feljegyzésben.

¹⁶⁶ „De Disciplina in Transylvania observandae dandi ordines” (1695. november 2.) „de mandatis ad observantiam Militaris Disciplinae ad Principem a Vaudemont dandis” (1695. december 2.).

¹⁶⁷ „... de Thesaurario Regio”.

¹⁶⁸ Ennek személyi összetétele nem ismeretes, csak az, hogy Bethlen jelen van rajta. Lehetséges tehát, hogy nem Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis-ülésről van szó, hanem a Bethlen által az előző nap javasolt értekezletről.

¹⁶⁹ Bethlen itt a *Diploma Leopoldinum eredeti koncepcióját* védi.

¹⁷⁰ Bethlen, józanul, nem kívánta kétségbe vonni az Udvari Kamarának ily ügyekben kialakult jogkörét; a Guberniumnak csak az ajánlás lehetőségét tartotta volna fenn.

¹⁷¹ A fent ismertetett ügyeken kívül az erdélyi konferencia foglalkozik néhány magánjellegű kérelemmel is (az 1696. április 18-i ülésen).

Az 1695. november 2—1696. április 18-i időszak azon üléseiről készült feljegyzéseket, amelyek leelőhelyét nem köztöltük külön, l.: Votr. Karton 9.

¹⁷² „Palm [David Palm udvari kamarai titkár] monet rem versari in extremo periculo in Transylvania rebellasset Legio Herbersteiniana, aliqui traieci”. (Votr. Karton 9.)

¹⁷³ „... ad imitationem Regni Croatiae”.

¹⁷⁴ „... particulariter elaborandum”.

¹⁷⁵ Az 1696. augusztusi erdélyi konferenciák anyaga: Votr. Karton 9.

¹⁷⁶ Ismeretesek az egyes álláspontok is. *Seilern* osztrák udvari alkancellár azt hangsúlyozza, hogy amennyiben a kinevezés joga a császáré, ezt fenn kell tartani. Seifried Christoph *Breuner* szerint I. Lipót nem járulna hozzá Keresztessi országos elnökségéhez, ha volna megfelelő katolikus személy. *Bucelleni* is a vallási szempontra hivatkozva szögezi le: Keresztessi nem erősíthető meg, a rendek terjesszenek fel mást. Az elnökklő *Kollonics* jelzi, hogy a kinevezés joga a királyt illeti (a jelenlevők között csak ő használja I. Lipót e méltóságjelölését), a rendek tegyenek új felségelőterjesztést. A határozati javaslat ezek után az, hogy új jelölést kell várni, addig Keresztessi ügykötőjek elnökként. *Seilern* egyszerűen elfogadja ezt, *Breuner* még helytelenítést toldana hozzá a rendek eljárását illetően, *Bucelleni* azt fűzné hozzá, hogy a jelölés a Diploma Leopoldinum és a törvények szerint történjék.

¹⁷⁷ M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

¹⁷⁸ Szentkereszti András feljegyzése az ülésről: EK : AG 1698 : 36.

¹⁷⁹ Szentkereszti feljegyzése az ülésről: uo. 1698 : 37.

¹⁸⁰ Weissenberg 1698. április 4-én közli az Erdélyi Udvari Kancelláriával az előző napi konferencia határozatait (pro notitia). (EK : AG 1698 : 40.) L. még erre: EK : AG 1703 : 176; M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

¹⁸¹ Ez az ügy akkor állandóan szerepel a *protestáns* rendek részéről. Az 1730-as években, Inochentie Micu-Klein unitus püspök politikai akciói idején, katolikus és protestáns rendek egyként hangoztatják. Hogy az unió milyen ingatag még néhány évtizeddel később is, az 1760/1761-ben, az unitus és ortodox egyház elkülönözése során derül ki.

¹⁸² Az 1690-es évek derekán járt Erdélyben kamarai bizottság vezetőjeként.

¹⁸³ Ezt az álláspontot támogatja a Konferenz egy további résztvevője, akinek neve rövidítve szerepel, de Komornik udvari kamarai tanácsost sejtjük benne. (Erdélyi ügyeinek Aichpichlnél jóval alaposabb ismerője.)

¹⁸⁴ Szentkereszti feljegyzése az 1698. április 8-i ülésről: EK : AG 1698 : 51.

¹⁸⁵ A kapuszám ekkor már régen elvesztette eredeti jelentését.

¹⁸⁶ Bánffy itt némileg szépit. A szászok kapuszámát valóban leengedték, de a megyékét nem növelték ugyanannyival, így az egyes kapukra kivetett adó nő meg.

¹⁸⁷ Ez az összeg ekkor is, akárcsak korábban vagy későbbben, jelentéktelen tétel Erdély adójában — az örmény és különösen a görög elem számának kicsiny volta miatt is, de azért is, mert a kincstár (a fejedelmeké és a Habsburg uralkodóké egyaránt) saját érdekében minél lejjebbre kívánta szorítani ezek *országos* adóját.

¹⁸⁸ Megjegyzendő: a szász natio adósságának rendezése ekkor érdemben nem indult meg. Erre csak az 1750-es években került sor, Seeberg ismeretes küldetésével.

¹⁸⁹ A fejedelmi kor gyakorlatában a szászok *egymás közti* pereit a szász universitas ítélőszéke elől nem a fejedelmi táblához, hanem közvetlenül a fejedelemhez fellebbezték, így táblai ülnökeik nem voltak. Ennek a gyakorlatnak a folytatásaképpen nem kerültek az 1690-es években sem szász ülnökök a királyi táblára.

¹⁹⁰ „Judex Caesareus” — olvassuk a feljegyzés szövegében.

¹⁹¹ Az 1698. április 11—12-i Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis anyaga: EK : AG 1698 : 51.

¹⁹² Uo. 1698 : 74. A határozat alapján adták ki az Erdélyi Udvari Kancelláriáról I. Lipót 1698. április 25-i keltű rescriptumát, amely a formai részek s egy, érdemit nem tartalmazó zárómondat kivételével, azonos szövegű a konferencia határozatával.

¹⁹³ Időközben az első Habsburg-kori főgenerális, Bethlen Gergely is elhalt. Tisztsége, amely a Diploma Leopoldinum rangrendjében még közvetlenül a gubernatoré után következett, akkorra jelentéktelenné vált: 1690 után a Habsburg-hadvezetés nem igényelte a felszabadító háborúban a hagyományos erdélyi hadfelkelés részvételét.

¹⁹⁴ „Mindkét felekezeten” itt katolikusokat és protestánsokat kell érteni. A katolikusok esélyei formailag is a kétszeresére nőttek.

¹⁹⁵ Azt már jeleztük, hogy a rendek elnökévé I. Lipót (1699-ben) a *katolikus* Haller István nevezte ki. Az ország generálisának tisztébe (évekkel később) a *szintén katolikus* Apor István került, aki addigra leköszönt a Cameratica Commissio működése miatt jelentőségét vesztett kincstartóságról.

¹⁹⁶ A feljegyzésből nem tűnik ki, hogy az idős Nalácsi István guberniumi tanácsos (I. Apafi Mihály egykori főudvarmestere) melyik fiáról van szó: Andrásról-e vagy Lajosról.

¹⁹⁷ Az 1698. április 25-i Konferenz anyaga (a kvártély ügyének kivételével — l. a 192. sz. jegyzetet): EK : AG 1698 : 73.

¹⁹⁸ Votr. Karton 10.

¹⁹⁹ EK : AG 1698 : 91.

²⁰⁰ 1698. június 16-i kelettel. (Votr. Karton 10.)

²⁰¹ (1698. augusztus 21. és 30. között): „Die Miliz marchiere malcontent ins Veldt. Zu besorgen die miliz und das land Siebenbürgen gehe zu grund. über milion aufstand . . . Herbeville und Sachsen Gotta hetten mit Standarts zum Feind übergehen wollen.” (Uo.)

²⁰² 1698. október 16., 20.: „Proviand in Siebenbürgen . . . theüer.” (Uo.)

²⁰³ 1698. december 4., 11., 15., 20., 22.: „Transylvaniae querela.” (Uo.)

²⁰⁴ A konferencia határozata szerint közölni kell a Guberniummal, „Quod Sua Majestas Cancellariam Aulico Transylvanicam conservare, fovere, et stabilire, nec ullo unquam tempore illam vel alieni Cancellariae subjicere . . . velit”, nem erdélyieknek sem ad ott szerepet. (EK : AG 1699 : 249.)

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ A vádemelés módja és a vád maga egyelőre tisztázatlan; a Konferenz üléséről készült feljegyzésből kivehetően a vád Rabutintól indult ki, a Gubernium viszont nem kívánta notának nyilvánítani a Jósika Imre terhére róttakat.

²⁰⁷ *Kaunitz* birodalmi alkancellár szerint további tájékozódásra volna szükség, s ilyen ügyek nem is tartoznak a Ministerialkonferenz elé. *Bucelleni* nem tartja törvényesnek az okmányokat; szakértők elé utalná az ügyet. *Kollonics* arra figyelmeztet, hogy zendülési vád esetén óvatosan kell eljárni. Feltehetően tőle származik az az érv is, hogy Jósika korábban jó szolgálatokat tett a császárnak, tehát „ratio non suadet rebellionem”. *Gundaker Starhemberg* úgy látja, hogy a bemutatott irományok nem elégségesek ítélelhozatalra. *Breuner* jogi szakembereknek adná át az ügyet, s Erdélyben hallgattatná ki Jósikát. A határozat szerint „die sacht ist manca”; az ügyet Bécsben működő judicium delegatum elé kell utalni. (M. Kanc.: H et Tr 19.cs.)

²⁰⁸ 1698-ban Gyulafehérvárott két országgyűlést tartottak, az elsőt június—július havában, a másodikat október—decemberben. Érdemi adóügyi intézkedéseket a nyári hozott.

²⁰⁹ Olyan ígéretnek, amelyről a szászok felségelőterjesztése beszél, nincs nyoma az országgyűlés irataiban. A szász natio sérelmi irata (EOE XXI. 372—377.) csak általánosságban beszél adójuk súlyos voltáról, s a Guberniumnak erre tett válasza (uo. 377—378.) szintén általánosságokban mozog. Az országgyűlés idevágó adóügyi törvénycikkei pedig (II.tc.: uo. 390—392., IV.tc.: 392—393.) részben éppen mérséklést hoznak a szászok számára (a II.tc.-kel a vármegyében egy kapura 29 köből búzát vetnek ki a katonai élelmiszeranyagok számára, a szászszágon kapunként csak 23 köből 3 mérőt — igaz, hogy a szászszág kapuszáma még ekkor is nagyobb, mint a vármegyéké), részben a korábbi gyakorlatot folytatják (IV.tc.: az adónak 1 millió forintra való pótlására a magyar és szász natio kapunként egyaránt 70 magyar forintot fizessen). Az 1699. januári—februári segesvári országgyűlés II.tc.-e az 1698. júniusi—júliusi megoldások közül a szászszágra nézve előnyösebbet választja: az adónak azt a részét,

amelyet nem a székelységre, Fogarasföldre, a taxalis városokra, a vármegyéken lévő román papokra és a különleges jogállású kereskedőelemekre (szebeni és brassai görögök, zsidók, örmények) vetettek ki, fele-fele arányban osszák el a magyar és szász natio között. (Uo. 412—414.) Az 1699. szeptember—októberi országgyűlésen egy kisebb pótadót szintén úgy vetnek ki, hogy a vármegyék és az universitas egy-egy kapujára azonos összeg jusson (V.t.c.: uo. 429.).

²¹⁰ A szász comes a fejedelmi korban is tagja a fejedelmi tanácsnak; a Diploma Leopoldinum kiadása sem éritni ezt a jogot.

²¹¹ „Ein so vill Jahr her Untertruckht: und leidendes Handtvoll teutscher Bluet”. A „maroknyi német vér” kitétel ott szerepel Samuel Bruckenthal Teutsch műve óta ismert nyilatkozatában is.

²¹² „... weille das Teutsche Geblüett doch Jederzeit mehrers der Teutschen als Hungarischen Nation zuegethan”.

²¹³ Az 5 év a Rákóczi-szabadságharc közepette járt le; akkor s azután jó ideig teljesen elfeledkeztek a szászok e kötelezettségéről. A 18. század második felében aztán ismeretesen nagy viharokat okozott az, hogy a kincstári igazgatás felfedezte a szász nációnak ezt az akkorra már százazrekre kumulálódott tartozását.

²¹⁴ A Konferenz 1700. január 9-i üléséről készült jegyzőkönyvszerű feljegyzés, a határozat alapján 1700. január 11-i kelettel összeállított felségelöterjesztés és I. Lipót (keltezetlen) resolútiója: M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

²¹⁵ A konferencián tárgyaltak ügyében 1703. szeptember 10-én történt rendelkezés a Haditanácshoz (Per Imperatorem, Weissenberg szignálásával). (EK : AG 1702 : 194.)

²¹⁶ A felségelöterjesztés és az 1703. szeptember 10-i rendelkezés: EK : AG 1702 : 194.

²¹⁷ Megjegyzendő: ekkor és később is találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis Ministerialdeputation in rebus Transylvanicisnak nevezik. A két elnevezés ugyanazt a szervet jelöli. Van egy *központi*, adó- és hadellátásügyi Ministerialdeputation, amely erdélyi ügyeket is tárgyal, funkciója és összetétele azonban határozottan elkülönül emezétől.

²¹⁸ Ez a meghatározás az országos adó tekintetében semmitmondó volt, hiszen az Erdélyt terhelő adó addig is majdnem teljes egészében hadellátásra ment; jelentősege csak a szorosan vett *kincstári jövedelmek* vonatkozásában volt.

²¹⁹ Az 1704. január 9-i ülésre: EK : AG 1704 : 27.

²²⁰ Ismeretes, hogy Thökölynek 1704-ben valóban volt pártja Erdélyben.

²²¹ Bevett gyakorlat volt (különösen háborús időkben), hogy diplomáciai iratokat és más bizalmas hivatali levelezést kereskedők továbbítottak. Az Apafi-korban is találkozunk ezzel. A nagy kuruc szabadságharc idején pedig az 1690-es években Erdélybe telepedett bulgár kereskedők (a Prentitsek, Frankovicsok és mások) szintén tettek ily szolgálatokat a Habsburg-kormányzatnak.

Kozmának az évi 200 forintot készpénzben vagy az általa fizetendő harmincadba való beszámítással ígerte a Konferenz. A 200 forint harmincad, az átlagos (5%-os) kulcsot véve, évi 4 ezer forintos kereskedelmi forgalmat, tehát kb. 1000 forintos tiszta hasznot feltételez.

²²² Az 1704. június 23-i ülés anyaga és az 1704. július 7-i expedíció: EK : AG 1704 : 17., 19.

²²³ G.P 1701 : 18.; EK : AG 1701 : 28.

²²⁴ EK : AG 1702 : 236.

²²⁵ Uo. 1702 : 285.

²²⁶ Uo. 1703 : 123. Mint már szólottunk róla: a Gubernium (Rabutin egyetértésével) végül is maga hirdetett országgyűlést Szebenbe, 1703. november 15-re.

²²⁷ EK : AG 1701 : 179.

²²⁸ A Konferenz-tagok szavazatai ismeretesek. *Mansfeld* jelentené I. Lipótnak Apor lemondását; az ideiglenesen vigye a kincstartóságot. E tisztségre „ex gratia” [!] lehet jelölni. (A Diploma Leopoldinum többek között a kincstartói tisztre is *előírja* a jelölést.) *Salaburg* udvari kamaraelnök hozzájárulna Apor generálisságához; kincstartó utódját illetően, óvatosan, csak tájékoztatást kérne. *Bucelleni* egyetért a kamaraelnökkel Apor generálissága iránt, *Mansfeld*del pedig abban, hogy Apor egyelőre vigye a kincstartóságot. Azt pedig I. Lipót döntésére bízna [!]: legyen-e jelölés a kincstartó tisztre. *Kollonics* most bizonytalanabb a közjogban, mint egyébként. Egyetért *Bucellenivel* Apor generálissága és ideiglenes kincstartósága ügyében, a jelölést azonban elhalasztaná, azzal az indokolással, hogy nincs rá alap [!]. *Maximilian Breuner* birodalmi főbiztos az egyetlen, aki tájékozva van arról, hogy a Diploma

Leopoldinum előírja a jelölést („Candidationis mentem esse in Diplomate”), de szerinte is mindenki kérhet tisztséget felségfolyamodványban. A jelölés kérdését Apor lemondásának elfogadásától hagyná függőben. A jelenlévő titkárok közül *Weissenberg* és *Till* a döntés elhalasztására szavaz. Az elnök *Harrach* pedig úgy nyilatkozik, hogy Apor lemondásának ügye még nincs lezárva, az is meggondolandó, hogy legyen-e erdélyi főgenerális, aztán vizsgálандó meg: legyen-e jelölés vagy sem. (EK: AG 1702: 102.)

²²⁹ Az ország generálisává való kinevezése (I. Lipót 1703. március 1-jei rescriptumával): G.P 1703: 276.

²³⁰ Uo. 1703: 382.

²³¹ EK: AG 1703: 62.

²³² Az elhunyt Alvinczi Péter helyére Nagy Pált, Perneszy Zsigmondot és Simonfi Mihály fiscalis directort jelölték a rendek. A Ministerialkonferenz a legutolsót tartotta kinevezendőnek; I. Lipót jóváhagyta a javaslatot. (EK: AG 1701: 179.)

²³³ A fejedelem unokája.

²³⁴ A dolog érdekessége: 1. A törvényhatósági főtisztségekre a *Guberniumnak* kellett felségelőterjesztést tenni (az számos ízben tiltakozott is amiatt, hogy ily tisztségek iránt felségfolyamodványokat nyújtanak be). 2. A *katolikus* főember Mikes a *református* Kemény helyét kérte.

²³⁵ EK: AG 1701: 179.

²³⁶ Mansfeld, Salaburg, Kollonics és Breuner egyértelműen Bethlenre szavazott, *Bucelleni* (akinek szavazatát utólag szűrték be az ülésről készült feljegyzésbe) feltehetően szintén; *Harrach* álláspontja nincs rögzítve. (EK: AG 1702: 101.)

²³⁷ Nem állapítható meg pontosan, hogy a Konferenz mikor és mily értelemben foglalkozott ezekkel az ügyekkel. Lengyelalvi Istvánnak, Szászvárosszék Bécsbe küldött követének több, 1702-i memorialisa szerint az erdélyi konferencia már akkor tárgyalta őket. (EK: AG 1702: 210.) Az Erdélyi Udvari Kancelláriának a konferencia elé terjesztett 1703. április 25-i összeállítása ajánlotta a Lengyelalvi által a Konferenzhez benyújtott kérelmet. (Uo. 1703: 54.) Az Erdélyi Udvari Kancellária 1703. október 27-én arról értesíti a Guberniumot, hogy a szászvárosszékiek ügye nemrégiben előkerülvén a konferencián, az kész volt elfogadni a Kancellária véleményét, hogy az ügynek a végére járjanak, ők azonban jónak látták a kérdés anyagát tájékoztatás végett a Guberniumnak leküldeni. (Uo. 1703: 133.) Az ügy ezzel tűnik el szemünk elől.

²³⁸ Ez a kautela, amely egyébként szokványos formula volt, ez esetben nem volt egyértelmű. Kolozsvár végvár-státusát ti. az 1660-as években *országos törvények* egész sora szabályozta.

²³⁹ EK: AG 1702: 101.

²⁴⁰ *Waldstein* kételkedett abban, hogy Apafi donatióit egyszerűen meg kell erősíteni (jegyezzük meg: a Diploma Leopoldinum megerősítette a *fejedelmek donatióit*). Úgy vélte, hogy valamit (40-50 ezer forintot) kell adni a Telekieknek a kővári uradalom fejében. *Kaunitz* tájékoztatást várt az ügyben. *Gundaker Starhemberg* azzal az indoklással javasolta tájékoztatás kérését, hogy az ügy nem világos; *Bucelleni* az ő álláspontjához csatlakozott. *Kollonics* kibővítette ezt azzal, hogy e zálogbirtokok visszaváltására nincs pénz, *Breuner* pedig azzal: látni kell, hogyan tartják meg ígéreteiket a Telekiek. (M. Kanc.: H et Tr 19.cs.)

²⁴¹ EK: AG 1703: 78.

²⁴² Az ügy a *Haditanács*tól került az Erdélyi Udvari Kancelláriához. A Kancellária előterjesztéseinek nincs nyoma Ministerialkonferenz-i ügyintézésnek. (EK: AG 1702: 229.)

²⁴³ M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

²⁴⁴ EK: AG 1701: 179.

²⁴⁵ EK: AG 1703: 123.

²⁴⁶ „placet, cum pro nunc aliter fieri non possit”. Az 1701. december 29-i ülés felségelőterjesztése és a resolúciók: EK: AG 1701: 179.

²⁴⁷ *Mansfeld*, a Haditanács agg elnöke éles támadást intézett Salaburg udvari kamaraelnök ellen: ki kellene utalni az erdélyi erődítési munkákra a pénzt, az Udvari Kamara viszont mindig arra hivatkozik, hogy a katonai szervek mindent ellopnak. *Mansfeld* magyarázatot kér. *Salaburg* ügyetlenül védekezett, *Bucelleni* és *Kollonics* (aki pedig pár évvel korábban a hadakozás költségeivel foglalkozó Ministerialdeputationban maga is felhányna, hogy a hadellátásra fordított pénz „eltűnik”, a katonatisztek pedig

gazdagodnak) az erődítési munkák szükségét hangsúlyozta, bármilyen módon elő kívánván rá teremteni a pénzt.

²⁴⁸ Ismét *Mansfeld* nyitotta meg a vitát azzal, hogy a katonai egységek pótlására már régen van császári resolutio, pénz azonban nincs. Elő kell hát teremteni, és tervezetet kell kidolgozni az újoncozásra. *Kaunitz* leszögezi, hogy a katonaságot ki kell állítani, ha meg akarják tartani Erdélyt. *Salaburg* nem kívánja vitatni a hadkiegészítés szükségét, de jelzi, hogy a hadak tartásában nagy nehézségekre kell számítani. *Bucelleni* a hadkiegészítés szükségét hangsúlyozza.

²⁴⁹ Az 1703. február 8-i ülésre I.: M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

²⁵⁰ *Starhemberg* alaposnak ítéli a Cameratica Commissio elnökének jelentését, bár nem helyeselné az erdélyiek teljes kizárását a kincstári igazgatásból. A megoldást az erőteljes centralizációban látja: az ügyeket (az Apati-jóságokon kezdve) érdemben Bécsben kell megvitatni; Erdélyből a szükséges tájékoztatást kell beszerezni. *Waldstein*, *Kaunitz*, *Caprara* és *Bucelleni* az ő álláspontját teszi magáévá.

²⁵¹ *Kollonics*, a lényegyet illetően csatlakozva *Starhemberg* véleményéhez, utal a Diploma Leopoldinum létre. Szerinte a Cameratica Commissio ne határozatokat hozzon, hanem felterjesztéseket tegyen, a Birodalom központi kormányzatára hagyva a döntést. *Breuner* az ő véleményéhez csatlakozik, még nála is erősebben hangsúlyozva, hogy a Diploma Leopoldinumra tekintettel kell lenni.

²⁵² Ezt az elvet az *Erdélybe leküldött* uralkodói rendeletek ilyen nyersen sohasem mondják ki. A gyakorlatban a Cameratica Commissio elnökei kezébe kerültek a kincstári igazgatás.

²⁵³ Az 1700. május 11-i ülésre: M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

²⁵⁴ A Gubernium egyik ilyen kérése az volt, hogy Komáromi János (Teleki Mihály titkára volt, Thökölyék Zernyestnél elfogták, és azóta maguknál tartják) alig 500 forintot érő házat, amelyet a fiscus elfoglalt, adják vissza Komáromi 12 éves fiának. A konferencia támogatta a kérést, I. Lipót pedig (mintegy rosszalva, hogy ily kevésbé érdekes ügyeket hoznak eléje) hozzájárult a ház visszaadásához. A másik kérésnek az egyik szereplő *későbbi pályája* ad érdekességet. Az erdélyi fiscalis director ti. a kincstár számára akarta foglalni a Thökölynél tartózkodó Sándor Mihály legfeljebb 400 forint értékű házat, amely ekkor testvére, *Sándor Gergely* (a későbbi itélőmester, a 18. század eleji erdélyi unitarizmus egyik vezéregyénisége, az 1720-as évek derekán egy erdélyi rendi gazdasági reformbizottság elnöke) kezén volt. A Gubernium a székely kiváltságokra és Erdély törvényeire hivatkozva kérte: hagyják a házat Sándor Gergely birtokában. A Ministerialkonferenz a jogalapot még megtoldotta a császár kegyelmességével, I. Lipót pedig „placet”-tel zárta le az ügyet. (EK : AG 1701 : 179.)

²⁵⁵ A miniszterek közül *Mansfeld* és *Salaburg* szavazott erre, a többi résztvevők közül *Palm*. Csak *Breuner* vélte támogatandónak a rendek kérését, s a nem miniszter rangúak közül *Weissenberg* és *Till*. *Szentkereszti*, aki (Hoszmannel együtt) az Erdélyi Udvari Kancelláriát képviselte, az Udvari Kamarával való megegyezést javasolta.

²⁵⁶ EK : AG 1702 : 101.

²⁵⁷ Véleménye szerint az ebből eredő nyugtalanságot le lehetne küzdeni akkor is, ha a kismemesség nagyszámú lenne. (Nem volt tájékozva róla, hogy az is volt.)

²⁵⁸ *Kaunitz* azzal az indoklással javasolta a nemesség békénhagyását egyelőre, hogy a legfontosabb aktuális feladatot Erdélyben az erődítési munkák képezik. *Salaburg* nem bolygatta volna az ügyet. *Bucelleni* utalt rá: biztosabb lesz Erdélyben a Habsburg-uralom, ha a kismemességhez nem nyúlnak. *Kollonics* csatlakozott hármuk álláspontjához.

²⁵⁹ Az ülés anyaga: M. Kanc.: H et Tr 19.cs.

²⁶⁰ EK : AG 1701 : 179.

²⁶¹ Uo. 1703 : 96.

²⁶² Az Erdélyi Udvari Kancellária a Haditanács 1702. november 21-i átiratából értesült az ülésen tárgyaltakról és a határozatról. (Uo. 1702 : 235.)

²⁶³ Uo.

²⁶⁴ Uo. 1706: 12., 19.; G.P 1706 : 33.

²⁶⁵ Mint említettük, maga az Erdélyi Udvari Kancellária hárította ezért elsősorban a császári katonaságra a felelősséget.

²⁶⁶ 1707. június 26-án az Erdélyi Udvari Kancellária azt írja erről a resolutióról a Haditanácsnak (pontosan megadva annak keltét is — 1706. november 14.), hogy az uralkodó (a Konferenz javaslatával egyezően) úgy döntött, hogy minden erdélyi Rákóczi-párti amnesztiát kaphat (akár egy, akár több ízben állt el a császár hűségéről), ha kegyelmet kér. (EK : AG 1707 : 4.)

²⁶⁷ A Gubernium felségelőterjesztéseiből készült összeállítás: uo. 1707:15. Az Erdélyi Udvari Kancellária reflexiói: uo. 1707:16.

²⁶⁸ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen (A K.k. Kriegsarchiv Hadtörténeti Osztályának kiadása. Wien 1876—). IX. 306—307.

²⁶⁹ EK: AG 1708:15.

²⁷⁰ A valóságban nemhogy 1711-ig megmarad a főhadiparancsnok domináns szerepe Erdély kormányzatában, hanem az 1720-as évekig. Akkor az erdélyi civil kormányzat nagy erőfeszítésekkel emancipálja magát a főhadiparancsnok hegemoniája alól. Az 1730-as években pedig nem kis harcban veri vissza a Birodalom katonai vezetésének igényét arra, hogy teljes katonai uralmat hozzon létre Erdélyben.

²⁷¹ A Gubernium fő tisztségviselői közül a főgenerálissá előlépett Apor István s a helyére kincstartónak került Kálnoki Sámuel (aki el sem foglalhatta jelentéktelenné vált új tisztségét) meghalt, Bethlen Miklós rabságban volt (a császár döntését várva ítéletéről), a többiek közül Johannes Sachs von Hartenecket kivégezték, más tanácsosok is elhaltak (maga Bánffy gubernator is alig élte túl a Konferenz ezen ülését).

²⁷² Az ülésen tárgyalták meg még a havasalföldi fejedelem egy kérését, ennek azonban sem tárgya nem ismeretes, sem az ügyben hozott határozat. Szentkereszti András feljegyzését a Ministerialkonferenz 1708. szeptember 14-i üléséről l.: EK: AG 1708:42.

²⁷³ Az Erdélyi Udvari Kancellária levéltárában (EK: AG 1712:161.) található egy keltezetlen, 1712-re datálható feljegyzés a Ministerialkonferenzben referálandó ügyekről. Ezek egy részének tárgya országgyűlési ügyek, ill. a Gubernium által tisztségekre teendő jelölések ügye, más részüké a folytatandó országgyűlés elé kerülő királyi propositiók. (Szerepel még bennük a Kancellária katolikus referendari-usának kinevezése.) Kérdés: született-e az Erdélyi Udvari Kancellárián ilyen előterjesztés és megvitatták-e a konferencián?

²⁷⁴ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1713. január 18-án „ex annuentia Excelsi Ministerii” közli ezt a Guberniummal. (EK: AG 1713:10.)

²⁷⁵ Uo. 1711:43.

²⁷⁶ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1712. június 21-én közli ezt az elvi állásfoglalást az erdélyi kurucok két legtekintélyesebb vezetőjével, Teleki Mihállyal és Mikes Mihállyal, aki 1703 előtti tisztségeikbe való visszahelyezésüket kéri. (Uo. 1712:64.)

²⁷⁷ Az Erdélyi Udvari Kancellária — mint 1711. október 21-én írta a Deputatióknak — a konferencia ülésén értesült ezekről a jelenségekről. (EK: AG 1711:86.)

²⁷⁸ Uo. 1711:68., 86.

²⁷⁹ Uo. 1708:44. (Itt arról történik említés, hogy a Gubernium alsóbb tisztségviselőinek — titkártól lefelé — illetményügyeivel már foglalkozott a Konferenz.

²⁸⁰ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1715. június 5-én arról értesíti az Udvari Kamarát, hogy III. Károly 1715. március 24-én pozitív választ adott a Guberniumnak a Ministerialkonferenz útján előterjesztett fizetésemelési kérésére. (EK: AG 1715:46.)

²⁸¹ Az uralkodó döntését a *Haditanács* 1708. augusztus 16-i átirata közli az Erdélyi Udvari Kancelláriával. (EK: AG 1708:23.)

²⁸² EK: AG 1708:44.

²⁸³ Uo. 1713:51.

²⁸⁴ „... cum illa noscat Subiecta, nos autem illa non noscimus”. (EK: AG 1712:43.)

²⁸⁵ Uo. 1712:25.

²⁸⁶ Uo. 1712:161.

²⁸⁷ Uo. 1714:53. (Az Erdélyi Udvari Kancellária 1714. augusztus 18-i levele a Guberniumhoz.)

²⁸⁸ Uo. 1715:21.

²⁸⁹ Uo. 1710:24. (Az Erdélyi Udvari Kancellária 1710. május 8-i levele a Guberniumhoz.)

²⁹⁰ „... circa Hyberna”.

²⁹¹ G.P 1710:337.

²⁹² EK: AG 1714:95.

²⁹³ A terminus ante quem 1711. október 24.

²⁹⁴ EK: AG 1711:96.

²⁹⁵ Uo. 1707: 11. Itt említjük meg: 1713 áprilisában vagy májusa elején foglalkozott egy (csak utalásokból ismert) erdélyi konferencia II. Apafi Mihálynénak feltehetően vagyoni ügyeivel és két másik személy pontosabban nem jelzett tisztségkérelmeivel. (Uo. 1713: 40.)

²⁹⁶ Minthogy munkánk e részének 59. sz. jegyzetében felsoroltuk a Konferenz egyes üléseiről készült felségelőterjesztések, ill. ülésjegyzőkönyvek lelőhelyeit, a továbbiakban (a tárgyalás folyamatossága végett) nem hivatkozunk ezekre külön-külön. Csak oly esetekben közlünk jelzetet, ahol ez nem kézenfekvő.

²⁹⁷ Bornemissza János erdélyi alkancellár előterjesztése alapján az a határozat születik, hogy a Pragmatica Sanctióról két oklevél állítandó ki. Az egyik példány az uralkodó kincstárába kerüljön, a másik kihirdetendő Erdély legközelebbi országgyűlésén, s aztán a Gubernium levéltárában helyezendő el. III. Károly elfogadja a konferencia véleményét.

²⁹⁸ E konferencia felségelőterjesztése és a resolutio csak az 1727. december 11-i Konferenz-ülés felségelőterjesztéséből ismeretes. (EK: AG 1727: 121.)

²⁹⁹ Az 1727. december 11-én tárgyalt végleges javaslatban szó van egy előző javaslatról, amelynek elkészülte óta a benne jutalmazásra ajánlandók közül egyesek elhaltak.

³⁰⁰ Ezeket két kategóriába sorolta. Az első csoport tagjai azok, akik jelen voltak a Pragmatica Sanctiót elfogadó erdélyi országgyűlésen: Kornis István és Kemény László guberniumi tanácsos, Bánffy György Doboka megyei és Pettki Dávid Kolozs megyei főispán, Haller János csik-, gyergyó-, kászonszéki főkirálybíró (a majdani gubernator) és Bethlen Ádám. A második kategóriába tartozók nem voltak jelen a Pragmatica Sanctiót vállaló diétán, de *őseikre való tekintettel* ők is javaslatba kerültek: Csáky Zsigmond, Kornis Ferenc (a gubernator fia) és Gyulaffi László (Bornemissza János utóda az Erdélyi Udvari Kancellária élén). Érdemes felfigyelni az eddig felsoroltak felekezeti megoszlására. A 13 javasolt személy közül 9 katolikus, csak 4 református — evangélikus és unitárius egy sincs. További megjegyzendők: a 9 katolikus személy közül 3 tartozik a fungáló gubernatorot is adó Kornis, 2 pedig a Haller családba.

³⁰¹ Az Erdélyi Udvari Kancellária ezt 1722. július 7-én közölte a Guberniummal. (G.P 1722: 270.)

³⁰² EG: AG 1725: 34.

³⁰³ A panaszok tárgya: az erdélyi nemességet Neoaquistica-követeléseit illetően a magyarországi királyi tábla elé idézik, a Helytartótanács nemességvizsgálatot tart a Partiumban, majd kétségbe vonja az erdélyi fejedelmek által adományozott nemességeket stb. és a Magyarországra telepedő székelyek nemességét, túlzott portaszámot állapít meg Közép-Szolnok és Kraszna megyének, a debreceni kerületi tábla egy perben maga elé idézte az előbb említett két megyét, s minthogy azok a fórum illetéktelensége miatt nem jelentek meg az idézésre, elmarasztalta őket.

³⁰⁴ Az Osztrák Udvari Kancellária ekkor bizonyos esetekben mintegy a Habsburg Birodalom főkancelláriájának szerepét játszotta.

³⁰⁵ „Placet et usque ad decisionem res in statu quo relinquendae.”

³⁰⁶ Az Erdélyi Udvari Kancellária levéltárában (EK: AG 1735: 154.) két olyan, a Ministerialkonferenz elé viendő ügyekről készült összeállítás található, amelyben a Partium szétválasztásának ügye szerepel. (Egyikük 1733/1734-i lehet, a másik 1735-i.) A kérdés konferenciái *tárgyalásának* azonban nincs nyoma.

³⁰⁷ Az 1723. április 26-i konferenciára annak felségelőterjesztésén kívül (EK: AG 1723: 80) I. még: uo. 1723: 32.

³⁰⁸ Uo. 1725: 19., G.P 1725: 311.

³⁰⁹ Az 1714-i törvények közé tartozott a jobbágytörvény is, amelyről az újabb szakirodalom (Berlász Jenő) helyesen állapítja meg, hogy mindent szigorra ellenére is könnyítést jelentett a robot korábbi teljes szabályozatlanságával szemben.

³¹⁰ A rendek elnökének tisztsége ekkor még magasabb rangnak számított az Erdélyi Udvari Kancelláriát vezető alkancellárénál. A *valóságos hatalmi súlyviszonyok* egészen mások voltak.

³¹¹ Az 1716. november 23-i konferencia-ülés úgy határoz, hogy Steinville 900 ezer Rft adót proponáljon, arra hivatkozva, hogy a törökellenes háború mindenekelőtt Erdélynek válik hasznára. Ebből a szükség szerint engedhet, de a megszavazott adó legalább 760 ezer Rft legyen (mint az előző évben is). (EK: AG 1716: 91.) 1718. január 23-án úgy dönt a konferencia, hogy Erdély helyzetét és egyben a hadakozás költségeit tekintetbe véve, 60 ezer forint lenne elengedhető a 760 ezer forintos adóból. Az 1717-ben a hadélelmezési raktárakba ingyen szolgáltatott 20 ezer köböl búzát azonban 1718-

ra is meg kellene követelni (a királyi biztos szükség esetén ennek elengedheti a felét). (Uo. 1718: 10.) 1718. december 27-én az az álláspont a következő évi adóval kapcsolatban, hogy Steinville 600 ezer forintos adómennyiséget érjen el (beleértve a természetbenieket is); ha úgy látja jónak, előbb többet követeljen, s azután engedhet belőle. (Uo. 1718: 96.) Az 1720. február 11-i konferencia-ülés, tekintettel az erdélyi rossz termésre és a pestisjárványra, csak 500 ezer forint adót proponáltatna a csonka országgyűlésen (csak a pestissel nem fertőzött területről gyűlnének be résztvevők), s az határozza meg az adó összegét, az ország teherbírásához képest. Ezt a döntést az uralkodóhoz kell felterjeszteni jóváhagyásra. (Uo. 1720: 16.) 1721. március 23-án vita támad az adó összege körül. A konferencia többsége úgy látja, hogy Erdélyben már megszűntek a háborús bajok, az inség és a pestis is, tehát 550 ezer forint adót kellene követelni a propositiókban, s ebből 50 ezret elengedni. Két miniszter viszont (nevüket a felségelőterjesztés nem említi) úgy ítéli meg a helyzetet, hogy az ország még nem állt eléggé helyre, a termés is rossz volt, így csak 500 ezer forintot kellene követelni, s ebből 30 ezret elengedni. III. Károly, aki a korábbi esetekben egyszerű „placet”-ekkel vette tudomásul a Konferenznek az adó mértékére tett javaslatait, most döntésre kényszerül. A többségi, magasabb adót követelő vélemény fogadja el. (Uo. 1721: 30.) Az 1722. március 6-i ülés, tekintettel kívánván lenni az előző években Erdélyt ért csapásokra (háború, pestis, rossz termés), ismét 550 ezer forintban állapítaná meg a követelendőket és 50 ezer forintban azt az összeget, amit a főhadiparancsnok-királyi biztos elengedhet; a fennmaradó összegbe beszámítandók a természetbeniek. (Uo. 1722: 7.) Az 1723. április 26-i ülés eltért az eddigi gyakorlattól: csak a követelendő adó összegét határozza meg (500 ezer forintban), az elengedendőkről nem tud. A hadélelmezési raktárak számára most *kézpénzen* vásároltatná a búzát, mert annak *piaci* ára, a jó termés következtében, ekkor alacsonyabb a *regulamentáris árnál*. (Uo. 1723: 80.) 1723. december 6-án viszont úgy határoz a konferencia, hogy 500 ezer forint adó lévén szükséges, a propositiókba ennél valamivel több volna felveendő, s a többletet kellene elengedni. Tekintettel a még mindig kedvező piaci árra, legfeljebb 10 ezer köből búza volna *regulamentáris áron beszerzendő*, a többi piaci áron. (Uo.) 1725. március 1-jén a Ministerialkonferenz megállapítja az adók *összegét*, ezt azonban az Erdélyi Udvari Kancelláriának még nincs módja nyilvánosságra hozni. (Uo. 1725: 19.) Az 1727. április 28-i konferencia csak a végső adóösszeget határozza meg (az előző két évihez hasonlóan 500 ezer forintban a naturaliakat is beleértve). (Uo. 1727: 47.) 1730. március 23-án viszont csak a téli időszakra (pro his Hybernis) és a már korábban, előlegképpen repartíáltakon kívül határoznak 500 ezer RFt adót Erdély számára. (Uo. 1730: 37.) Minthogy azonban 1730 márciusa és 1734 augusztusa között *egyetlen* Ministerialkonferenz-ülést tartanak, az adó proponálásának módja annyira feledésbe megy, hogy 1734. augusztus 26-án az Erdélyi Udvari Kancellária kénytelen ismertetni ezt a módot a konferencia ülésén. (Uo. 1732: 64., 1734: 67.) Az 1734. augusztus 26-i Konferenz-ülés ismeretesen Wallis főhadiparancsnok teljes katonai uralmának bukását jelenti; így érthető, hogy az 1736. március 18-i konferencia úgy határoz, hogy az adó megállapítása (a Kancellária utólagos fogalmazása szerint) „ne per modum Impositionis, hanem mint annak előtti is volt, per accordam et conventionem mennyen végben”. (Uo. 1736: 29.) Az adó összege ettől még az előző évi 587 806 RFt 30 kr maradjon, de a királyi biztos előbb „alkudozzék”: javasoljon magasabb összeget, és csak utólag engedje le az említett mértékre. (Uo. 1736: 39.) A Gubernium és a rendek felségelőterjesztése szerint, amelyet a konferencia 1736. július 31-én tárgyalt, az adó megállapítása valóban „per modum conventionis” történt. (Uo. 1736: 102.) 1737. május 7-én ismét némileg különleges formában merül fel a kérdés. Az 1736. szeptemberi gyűlés 530 ezer forintot vetett ki, és 57 806 forint elengedését kérte — az utóbbi ügy függőben maradt. Az 1737. májusi konferencia, tekintettel a keleti háború veszélyére, nemhogy ennek az adótörédéknek az elengedéséhez nem járult hozzá, hanem még rendkívüli adót is várt Erdélytől. A királyi biztosnak rendkívüli adóként 200 ezer forintot kellett proporálnia, s ezt per modum conventionis 100 ezer forintra engednie. (Uo. 1737: 124.) A buzgó Wallis 100 ezer forint helyett 150 ezer forint rendkívüli adót csikart ki a rendekből, így azok adója 737 806 forint 30 krajcárja ment. (Uo. 1737: 208.) Az 1737/1738. katonai év adójának megszavazására már Wallis halála után került sor; a Gubernium és a rendek ismét mérséklést kértek az előző évhez képest. A Konferenz 1737. október 25-i ülése azonban úgy határozott, hogy nem szabad engedni az országgyűlés elején Wallisnak, a Guberniumnak és a rendeknek küldött rendelkezésekben foglaltakból; az új királyi biztosnak (Lobkowitz hercegnek) az előző évi rendes és rendkívüli adó megszavazását kellett követelnie. (Uo. 1737: 208.) 1738 tavaszán a Gubernium és a rendek újból felségelőterjesztéssel, ill. felirattal élnek az adóösszeg ügyében. Előadják, hogy rendes adójuk 530 ezer forint, pótagójuk 150 630 forint, rendkívüli subsidiumuk 100 ezer forint — minthogy azonban az utóbbi legnagyobb részt

búzában van kivette, és árát sokkal a tényleges ár alatt számolják el, a subsidium többre megy 150 ezer forintnál; ezenkívül kivettek az ország rendes és rendkívüli szükségére s az ún. ingyen krajcárra 150 ezer forintot, s a 28 865 forint 30 krajcár előző évi adóhátralékot is. Ezt a (reális számítással az 1 millió forintot is meghaladó) összeget kivették ugyan, de (tekintettel az adózók helyzetére) könnyítést kértek belőle. Az 1738. június 4-i Konferenz-ülés elutasította ezt a kérést. 1739 elején a Gubernium, tekintettel a pestisjárványra (s szóvá téve az adóztatással kapcsolatos egyéb bajokat is — katonatisztek visszaélései az adó végrehajtásánál, a katonaság és a polgári szervek közti computusnak évek óta való elmaradása, a zalatnai uradalomnak a kincstár általi önkényes kivétele a természetbeniek szolgáltatása alól stb.) azt kéri, hogy ha nem is csökkentik az ország adóját, legalább helyzetéhez mérten állapítsák meg, különben megjelenik Erdélynek ezekben az évtizedekben állandó kísérő réme: a profugium. Az 1739. február 22-i Konferenz-ülés azonban teljesíthetetlennek tartja ezt az igényt — csak a jövőre ígér könnyítést, *amennyiben lehetséges*. (Uo. 1739: 29.) A Gubernium 1739 szeptemberében (a szokásos confluxusra) egybegyűjtve a törvényhatóságok főtisztjeit és köveit, 430 ezer forint adót repariál. Ezt a gyűlés azzal vállalja, hogy természetbeni szolgáltatások ebbe számítandók bele, s a 430 ezer forinton túli szükségleteket más királyi jövedelmekből kell pótolni. A rendek azt kérték, hogy csak annyi katonaságot hagyjanak Erdélyben, amennyinek ellátására ez az adóösszeg elég. A török háború alatt gyakorlatilag hatályon kívül helyezett katonai regulamentum újbóli betartását kéri, a computusok haladéktalan újakezdését (immár másodszor sürgetik ez évben), a korrupt katonatisztek által követelt discretiók eltörlését (e kérdéssel másutt foglalkozunk részletesen), az Erdélyben a szükséges mértéken túl telelő ezredeknek jutó ingyen krajcár és salgamum visszatérítését, s az 1739-ben a hadélelmezési raktárakba szállított búza és zab árának (ha nem is a piaci, de legalább a regulamentáris árnak) a korábbi ígérek szerinti megtérítését. A Konferenz 1740. január 10-i ülésén nem sok megértést tanúsított a háború, pestis- és állatjárvány sújtotta országgal szemben. Adóját 537 806 forint 30 krajcárban állapította meg (ezt a rendekkel való megegyezés alapján kell megszavaztatni — mondotta ki), s a Guberniumot utasította volna, hogy a jövőben a téli hadellátásra való előlegezésben a főhadiparancsnokkal közösen járjon el. Az Erdélyben állomásozó hadak létszámát az adott körülmények között nem tartotta csökkenthetőnek (különös ellentmondásban azzal a ténnyel, hogy a dicstelen török háborúnak már vége volt), csak a nyári időszakra nem hagyott volna nagyobb létszámú katonaságot Erdélyben. A katonai regulamentum betartását azért szükségesnek látta, ugyanúgy, mint a computus tartását, visszafizettette volna a mérték felett Erdélyben telelő ezredeknek jutó salgamum árát és az ingyen krajcárt, megadta volna az Erdély által 1739-ben szolgáltatott búza és zab árát. III. Károly, aki 1721 után ismét pusztította „placet”-jeit vezette rá a konferencia adóügyi határozataira, most jónak látta hangsúlyozni, hogy az ez évi adómegállapításnak nem lehetnek következményei a jövőre, és a katonaságnak a regulamentummal ellentétes húzás-vonásai eltiltandók. (Uo. 1740: 16.) Az adót az 1740-i országgyűlés valóban kénytelen 537 806 RFt 30 kr-ban megállapítani. (Uo. 1740: 122.)

Jegyezzünk meg itt valamit. Erdély adójának nem az országgyűlésen (előzetes — gyakorlatilag formai — alkudozással vagy anélkül) megszavazott mennyiség adja a *tényleges* összegét. Ehhez még hozzájárul az ún. deperdita (a katonaság számára szolgáltatandó termékek regulamentáris és piaci ára közötti értékkülönbség). Hozzájárul még az ún. ingyen krajcár összege, amelyet (egy ismertetett adat alapján) évi 50—100 ezer forintra tehetünk. S ide számítandók még a katonatisztek által (néha altisztek által is) követelt és ki is csikart ún. discretiók, a lakosság ingyen „kedveskedése” a beszállásoltaknak. Ennek összegét nehéz kiszámítani (annál is inkább, mert ez a teher egyenlőtlenül oszlik el), méreteiről azonban némi képet adhat az, hogy a Gubernium 1737-ben 59 460 forintot ajánlott fel ennek mintegy „megváltására”; a discretiók terhe ennél nyilván sokkal több lehetett. Úgy hisszük, hogy Erdélynek békeidőben évi 550 ezer forint körül mozgó adójához bizvást hozzászámíthatunk még 250 ezer forintot, háború idején legalábbis arányosan többet (a regulamentum *tényleges* hatályon kívül helyezése pl. rendkívül sokat nyomhatott a latban). Erdélynek — gazdasági elmaradottságához képest — aránytalan adóztatása, amely a 1680-as évek derekán kezdődött, 1711 után is folytatódott. S ez az adóztatás nemcsak a Habsburg Birodalom lájtántúli részének adóztatásához képest volt aránytalanul súlyos, de még Magyarországhoz képest is.

³¹² A magyarázat talán Savoyai Jenőnek, a *haditanács elnökének* a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisban viselt elnöki funkciója.

³¹³ EK: AG 1720: 57.

³¹⁴ G.P 1719:434. Az uralkodó döntése az adók natiók közti felosztása, ill. a különleges helyzetű népelemek adózása kérdésében mindig az egyszerű „placet”.

³¹⁵ „in hoc serio insistendum ut regularis et aequus modus contribuendi introducatur”.

³¹⁶ Az Udvari Kamarát és a Haditanácsot ezek elnöke, az Erdélyi Udvari Kancelláriát annak vezetője (Bornemissza alkancellár) képviselte, az Osztrák Udvari Kancelláriát Mannagetta tanácsos. Szakértőként jelen volt rajtuk kívül az Udvari Kamara két, Erdély ügyeiben járatos tanácsosa (Zuana és Koch), a Haditanács részéről Wöber, a birodalmi főhadbiztosság képviselőjében Löwenegg s végül Kozma József erdélyi kancelláriai udvari tanácsos.

³¹⁷ A bizottság felterjesztését ismerteti a Ministerialkonferenz egyik, 1738. július 4-i felségelőterjesztése (EK: AG 1738:332.).

³¹⁸ „hoc serio et rigore mandandum ut executioni mandetur”.

³¹⁹ „placet et ad effectum [sic] deducatur incumbendum”.

³²⁰ „A catholicis enim ea, ceu Religiosa communicari haud poterant” — olvassuk a Ministerialkonferenz 1715. október 13-i felségelőterjesztésében.

³²¹ A konferenciát nyilván az a megfontolás vezette, hogy a birtokok peres úton való visszakövetelése súlyosan érint rendi érdekeket (természetesen nemcsak a protestáns rendekét).

³²² A „káptalani levéltár” fogalmazáson itt mindkét megmaradt erdélyi hiteles helyi, ill. 1557 után fejedelmi levéltár volt értendő: a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent Levéltára.

³²³ Mint ismeretes, Steinville aztán akkora katonai erőt koncentrált a templom visszavételéhez Kolozsvárra, amely egy kisebb hadjárat viteléhez is elég lett volna.

³²⁴ A felségelőterjesztés nem jelöli meg a név szerint, hogy ki melyik álláspontot vallotta.

³²⁵ A személyek szerinti megoszlás itt sem ismeretes.

³²⁶ A kiemelt szavakat utólag toldották bele a felségelőterjesztés szövegébe.

³²⁷ A resolutio alapján kelt kiadmányok dátuma 1724. március 13., vagy ennél későbbi időpont.

³²⁸ A resolutio most nem a felségelőterjesztéssel azonos számon található (a Konferenz állásfoglalása: EK: AG 1723:80., az uralkodóé: uo. 1724:60.).

³²⁹ A katolikus rendek felterjesztése e pontjának van egy kérdése, amit (a Kolozsmonostori Konvent 18. századi története még megiratlan lévén) legfeljebb feltevéssel hidalhatunk át: a rendek a korábban valószínűleg Kolozsmonostorból Gyulafehérvárra átvitt konventi levéltár oda való visszahelyezését kérték.

³³⁰ Az ügyben egyébként Bethlen Kata és Haller János egyaránt felségfolyamodvánnyal élt.

³³¹ Egy ízben „schismaticus”-nak nevezték a nem katolikusokat.

³³² Az ellenreformációs nyomás a legerősebben az unitáriusokra mint a számban és rendi tekintélyben leggyengébb protestáns felekezetre nehezedett.

³³³ Ez utóbbi kérdésben tehát a konferencia türelmesebb álláspontot vallott, mint az erdélyi katolikus rendek. Az unitárius superintendens tisztsége meg is maradt.

³³⁴ A konferencia úgy látta, hogy ezek egy része tisztség vagy más királyi kegy elnyerése végett, vagy büntetés elől menekülve katolizált, s célját elérve tért vissza korábbi hitére, másokat pedig a nem katolikusok nyomása tántorított vissza.

³³⁵ „placet et debet pena relapsorum statui”.

³³⁶ EK: AG 1733:113., 1734:32.

³³⁷ A püspökválasztásra a Ministerialkonferenz jegyzőkönyvén kívül l. még: I. Tóth: ERN 62—63.

³³⁸ „Graeci Ritus Unitorum in diaecesi Agriensi, in Hungaria Episcopus Munkácsiensis.” (EK: AG 1729:20.)

³³⁹ A Kancellária katolikus tagjai itt azzal (a reális) érvel is éltek, hogy Erdélyben egyébként is túl sok román pap van, nincs miből fenntartani magukat, s kénytelenek paraszti munkát végezni.

³⁴⁰ A fentiekre l.: EK: AG 1729:20.

³⁴¹ 1728. június 10-én halt meg (uo. 1728:60.).

³⁴² A felségelőterjesztésben mint Johannes Klein jezsuita novicius szerepel.

³⁴³ 1725-ben (akkor unitus esperesnek címezve magát) már kért püspökséget, nyugdíjat vagy birtokadományt.

³⁴⁴ A konferencia javasolta azt is, hogy a továbbiakban a püspökválasztó unitus zsinatra, más örökös tartományok mintájára, egy katolikus guberniumi tanácsos is delegálandó, s az Erdélyi Udvari Kancellária is jelöljön három személyt a püspöki tisztre (más udvari hatóságok gyakorlata szerint). III.

Károly erre a javaslatra nem reagált resolútiójában, s a javaslat az 1740-ig terjedő korszakban egyébként is érdektelen maradt, nem kerülve sor újabb unitus püspökválasztásra.

A görög egyesült püspökválasztás ügyét az 1729. február 25-i Konferenz-ülés három felségelőterjesztése közül az EK: AG 1729: 20. sz. tartalmazza.

³⁴⁵ A határozat (nyilván az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztéséből véve ezt az érvet) az *Approbatæ Constitutiones*nak arra a Bethlen Gábor kori tc.-re visszamenő rendelkezésre hivatkozik (I. rész 6. cím 1. cikk), amely súlyos büntetés terhe mellett tiltja el a földesurakat attól, hogy *jobbágyaik fiat* ne engedjék iskoláztatni.

³⁴⁶ A román unitus natióknak ez a katolikus natióhoz való tartozása az ún. II. unitus Diploma Leopoldinum (1701. március 19.) sokat vitatott 3. pontjára megy vissza („... clementer annuimus, ut quicunque etiam saeculares, et plebeae conditionis homines toties mentionatae Sacro-Sanctae Ecclesiae sese... univertint, immediate Statui catholico annumerantur”). (L. erre: I. Tóth: ERN 35—36.)

³⁴⁷ EK: AG 1732: 88.

³⁴⁸ I. Tóth: ERN 80—81.

³⁴⁹ „placet in toto conveniens etiam fuisset ut etiam Camera huic conferentiae interfuisset et sic illa necessariam [sic] explicationes super varia dare potuisset”.

³⁵⁰ Az evangélikus papoknak tisztükben való megerősítése a fejedelmi korból áthagyományozódott gyakorlat.

³⁵¹ Az ügy 1716 utáni fejleményeire: EK: AG 1731: 39.

³⁵² A reformátusok és unitáriusok között valóban voltak e korban is súrlódások, bár távolról sem olyan erejűek, ahogy a konferencia megítéli a dolgot.

³⁵³ L. erre nézve „Kisérletek a teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben (1732—1739)” c. tanulmányunkat (Századok, 1983. 5. sz. és klny.).

³⁵⁴ Jeleznünk kell: mind a Gubernium, mind más kormányhatóságok vonatkozásában csak azokat ismertetjük a kormányhatósági tisztségek betöltésének ügyei közül, amelyek nem egyszerű rutinügyek.

³⁵⁵ L. erre nézve a Ministerialkonferenz 1715. október 13-i felségelőterjesztését (EK: AG 1715: 80.).

³⁵⁶ Itt csak a katolikusok és reformátusok jelöltek három-három személyt. Az unitáriusok bejelentették, hogy jelenleg nincs megfelelő személyük e tisztségre, de protestációval jelezték, hogy ez nem jelent lemondást e jogukról.

³⁵⁷ Az unitárius jelöltek közt az utolsó helyen szerepel Sándor Gergely.

³⁵⁸ A nagy természettudós Köleséri Sámuel az utolsó helyen szerepelt a református jelöltek között.

³⁵⁹ Álláspontja szerint a folyamadók nem alaptalanul hivatkoztak az Alvincziana Resolútióra, amely szerint abban az esetben, ha a szokásos hármas jelölésnél az unitárius és a református felekezetnek nincs három megfelelő jelöltje valamely guberniumi vagy királyi táblai tisztségre, a hiány katolikusokkal és reformátusokkal töltendő be. A „capacitas” kitételnek azt az értelmezését is elfogadta, hogy az evangélikusok esetében ne csak a képességeket jelentse, hanem a vagyont és rendi rangállást is. Helyesnek tartotta a kérvényezőknek azt az érvt is, hogy minél több jelöltből kelljen választani; azt is jónak látta, hogy az uralkodó beneficiumokkal kötelezze le magának azokat, akik (vagy rokonságuk) hasznosan szolgálhatnak neki — elsősorban a nemességet, azon belül is a főnemeseket. A Kancellária (keltezetlen) állásfoglalása: EK: AG 1715: 80.

³⁶⁰ A Konferenz felségelőterjesztése szerint ezt III. Károly már 1715-ben a katolikusokat illetőnek nyilvánította. Az 1715-i felségelőterjesztésben és III. Károly resolútiójában erről így szó *sincs*.

³⁶¹ L. erre nézve a 353. sz. jegyzetben hivatkozott tanulmányunkat.

³⁶² Nem lát megfelelő református személyt a rendek elnökének tisztségére — kezdte érvelését a Kancellária, megfedkezve arról, hogy a reformátusok első jelöltje a jó fél évszázados kormányzati tapasztalattal rendelkező Szentkereszti András guberniumi tanácsos és egyben ítélőmester volt. — Sem a Diploma Leopoldinumban, sem az azt követő királyi resolútiókban vagy Erdély törvényeiben nincs említés arról, hogy e tisztségre mely felekezetből kell választani, ez az uralkodó döntésétől függ. Haller István, akinek a helyére Wesselényi e funkcióba került, szintén alkalmassága alapján nyerte el tisztségét. Itt arról feledkezett el a Kancellária, hogy Haller annak révén kerülhetett tisztebe, hogy az 1697. április 16-i Konferenz-ülés elutasította Keresztessi Sámuel megerősítését, arra hivatkozva, hogy a gubernator, a generalis és a kancellár is református — sőt arra hivatkozott, hogy katolikus gubernator mellett a rendek elnökének nem kell reformátusnak lenni, s fordítva sem, mint azt éppen Keresztessi esete bizonyítja[!]. A reformátusok — folytatja a Kancellária érvelése — nem pirulnak (non erubescunt) a

Rákóczi-szabadságharc alatti császárhűségükre hivatkozni, pedig a felkelés Magyarországon a reformátusok közt kezdődött [?], Erdélyben szintén. Thököly felkeléséért, a Wesselényi-összeesküvésért [!], Bocskai, Bethlen hadjárataiért is kizárólag a protestánsokat teszi felelőssé. A katolikusok sem az előkelő családok, sem az érdemes, tisztségekre alkalmas személyek tekintetében nem állnak a reformátusok mögött, ha pedig e felekezethez hozzászámítják az ország alacsonyabb sorsú katolikus lakosságát, az örményeket, bulgárokat, az unitus románokat és a Német-, Cseh- és Morvaországból Erdélybe telepedett katolikusokat is, ez teszi ki az ország többségét. Ha pedig többségben vannak, a többségi elv alapján járhatnak el a reformátusok ellen; ha nincsenek, a nem katolikus erdélyi fejedelmek példájára is favorizálhatják saját felekezetüket. Egy (nem ismert) konferenciái határozatra s resolútióra hivatkozva állítják, hogy paritást sem kell tartani katolikusok és protestánsok közt.

³⁶³ Ez a szám az 1733-i (unitus egyházi vonalon készült) összeírás eredménye.

³⁶⁴ Ez a vágás a szászoknak volt célozva.

³⁶⁵ Aggodalmuk jogos volt. A Gubernium és a rendek által a guberniumi tanácsosi helyekre tett felterjesztésekben valóban nem szerepelnek unitáriusok.

³⁶⁶ A fejedelmi tanácsban valóban csak a szász comes helye volt állandó, mellette időszakonként szerepelt második szász tanácsúr is.

³⁶⁷ Ez nem helytálló.

³⁶⁸ Az 1715. október 13-i Konferenz-határozat és az ezt követő resolutio ezt tételesen nem mondja ki, csak az unitáriusoknak a tisztségekből való fokozatos kiszorításáról beszél.

³⁶⁹ A Konferenz itt sem követte az országgyűlés jelöléseit. Wesselényi István *tanácsosi* helyére a reformátusok közt is, abszolút értelemben is a legkevesebb szavazatot kapott ifj. Bánffy Zsigmondot javasolta, a szintén református Kemény László helyére Nalácsi Józsefet, aki *nem is szerepelt a rendi jelölésben*, az evangélikus Samuel Conrad helyére a szász natio által *második* helyen jelölt Stephan Filstich brassói albirót, a szász katolikus Samuel Vest helyére a szintén katolikus Samuel Herbert brassói tanácsost és titkárt, aki szintén nem került be a rendi jelölésbe.

³⁷⁰ A konferencia itt nyilván a Gubernium működését szabályozó *rendeletek összességére* gondolt. A hatóságnak ti. nem volt kifejezett instruktója.

³⁷¹ Ez ekkor, mint már utaltunk rá, Szeben.

³⁷² Ez adja meg a katolikus püspök rövidesen kialakuló első tanácsosságának a jelentőségét.

³⁷³ Az előző alkancellár, Kornis Zsigmond a gubernatori tisztségbe kerülvén, III. Károly 1713. március 31-én rendelkezett a *Guberniumnak* új alkancellárra való javaslatételre. Az ügy a rendek elé került, s a katolikus rendek három személyt jelöltek azzal a (nem helytálló) indokolással, hogy őket illeti meg a jelölés joga e tisztségre. Jelöltjeik Kászoni János, Kálnoki Ádám és Pettki Dávid voltak. A Gubernium Kászont javasolta első helyen, s ezt közlésszerűen (communicative) a rendek tudtára adta. Az országgyűlés azonban úgy vélte, hogy az alkancellár jelölése a *rendek összességének* a joga. A katolikusok vitatták ezt. Erre a másik három felekezet is jelölést tett, kihagyva belőle Kászont, s Kálnoki Ádám és Pettki mögé felhozva harmadikul Mikola Lászlót. (EK : AG 1715 : 80.)

³⁷⁴ Alsó-ausztriai család sarja (a Vaszlai név magyarosítás); az első lajtántúli tisztségviselő az Erdélyi Udvari Kancellárián.

³⁷⁵ „Cur Referandarii Reformati resolutio in Cancellaria Transylvanica tot Annis remoratur?” — olvassuk egy keltezetlen (hátoldalán viszonylag egykorúan 1736-ra datált) felterjesztésükben a Ministerialkonferenzhez. (EK : AG 1736 : 31.)

³⁷⁶ Mint a Gubernium esetében, itt sem tartottuk szükségesnek ismertetni azt a néhány rutin jellegű kinevezési ügyet, amelynek semmilyen történeti érdeke nincs.

³⁷⁷ „placet et serio tam Generali quam Gubernio demandandum est, ut opinio certe et clare remitatur” [sic].

³⁷⁸ EK : AG 1731 : 60.

³⁷⁹ Az erdélyi *magyar* evangélikusok nagy része is a szász natio keretei között él.

³⁸⁰ E resolutio Ministerialkonferenz-i előzményének nem találtuk nyomát.

³⁸¹ A rendek elnöke 1734-ig, Wesselényi István haláláig guberniumi tanácsos is volt.

³⁸² Kincstári jogügyigazgató; lényegében főállamügyészi funkciót tölt be.

³⁸³ „salva tamen Candidatione”.

³⁸⁴ EK : AG 1737 : 161. A királyi tábla instruktójának kérdését másutt tárgyaljuk részletesen.

³⁸⁵ A Konferenz egyébként is úgy van tájékozva (tévesen), hogy ezek Erdélyben ambulatorium officiumok.

³⁸⁶ A Partium hovatartozása ekkor még tisztázatlan.

³⁸⁷ EK: AG 1730:37.

³⁸⁸ Uo. 1731:2.

³⁸⁹ Uo. 1729:79.

³⁹⁰ „placet si tamen urgerent nunquam deneganda consolatio [sic] subditis recurrendi ad principem”.

³⁹¹ L. erre nézve a szerző „Rendi gazdaságpolitikai tervezetek Erdélyben (1711—1761)” c. tanulmányát (Történelmi Szemle, 1981. 3. sz. 385—391.).

³⁹² EK: AG 1729:113., 1733:76.

³⁹³ Nem tévesztendő össze kortársával, az „árva” ragadványnévvel ismeretes Hallerné, majd Telekiné Bethlen Katával.

³⁹⁴ „placet et serio incumbendum nae [sic] mali valoris monetae nimie [sic] in principatu [sic] introducentur [sic]”.

³⁹⁵ „Kísérletek a teljes katonai uralom bevezetésére Erdélyben (1732—1739)” c. tanulmányunkban.

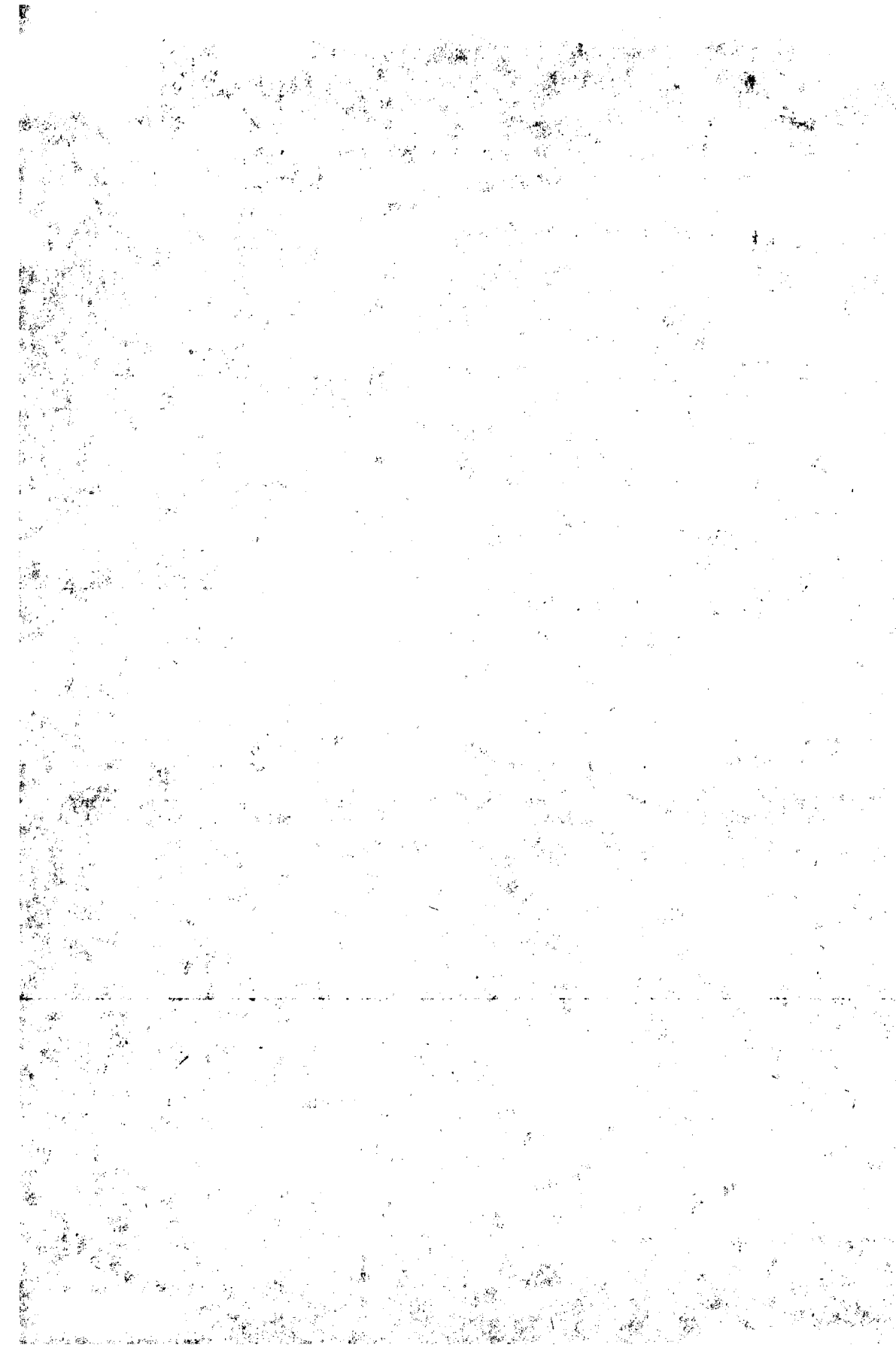
³⁹⁶ Kérdés: nem azokról a diszkréciós összegekről volt-e szó, amelyek akkor az ő kezén át jutottak bizonyos Rákóczi-pártiaknak?

³⁹⁷ Asnatha Mederin egy keltezetlen felségfolyamodványában (EK: AG 1717:59.) ezt állítja, az 1718. január 23-i konferencia-ülés felségelőterjesztésében azonban nem találjuk nyomát ennek.

II. RÉSZ

**A SUBDELEGATIO (COMMISSIO) NEOACQUISTICA
(1719—1745) ÉS ERDÉLYI HATÁSKÖRE**

A Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica története alig ismert.¹ A Habsburg Birodalom központi kormányzatát ismertető művek, elsősorban a „Die österreichische Zentralverwaltung” Fellner és Kretschmayr, majd Friedrich Walter által írt kötetei több helyen érintik e kérdést, lényeges tájékoztatást adnak a bizottság *tisztán kincstári* tagozata történetének bizonyos fordulópontjairól — mindez azonban távolról sem elégíthet ki bennünket.

Megkíséreljük a bizottság szervezetének teljes történetét, hatáskörének erdélyi részét ábrázolni.

A) A BIZOTTSÁG KIALAKULÁSA

A Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica katonai-kincstári vegyes bizottság volt. Kialakulásának tényét kétfelől, a Habsburg Birodalom kincstári, ill. katonai igazgatása felől kell megközelítenünk.

Mindenekelőtt azonban tisztáznunk kell: mit ért a Habsburg-kormányzat Neoacquistica-területen *1718 után?* Ez természetesen nem azonos az *1699 utáni* Neoacquistica-területtel, de nem szorítható a pozsareváci béke után a töröktől elnyert területekre sem (a Bánát, Olténia, Boszniának és Szerbiának a töröktől megkapott része). A Neoacquistica-terület a karlócai és pozsareváci békével megszerzett területek bizonyos kombinációja volt: a magyar korona országainak területéből Szlavóniának 1699-ben visszaszerzett része, a Bánát, a Duna, ill. a Maros vonalától északra eső bizonyos területek (a szegedi kincstári felügyelőség), továbbá a teljes Erdély (a változó területű Partiummal együtt), valamint Habsburg-Szerbia és Olténia. Ebből a területből a Habsburg Birodalom a belgrádi békében elvesztette Szerbiát és Olténiát.

Most már az említett kettős megközelítésre térve, az Udvari Kamara bizottsági szervezete 1713-ban alakul ki. A kincstári igazgatás központi irányításának hatékonyabbá tételére, amelyet a Birodalomnak az állandó (jórészt többfrontos) háborúskodás miatt növekvő pénzügyi nehézségei tettek szükségessé. III. Károly 1712 őszén Gundaker Starhemberg udvari kamaraelnök vezetésével, az uralkodó bizalmasa, Stella részvételével bizottságot küldött ki az Udvari Kamara reformjának kidolgozására. Starhemberg és Stella 1712. november 26-án felségelőterjesztésben nyújtotta be a reformtervezetet. Nyolc fő ügykörre osztották az Udvari Kamaránál intézett ügyeket.² Minden ilyen fő ügykört egy udvari kamarai

főbizottság intézett volna. Ezekben egy főúri rangú udvari kamarai tanácsos (a nagy fontosságú oeconomico militaribus maga az udvari kamaraelnök) elnökölt volna, vele együtt több más udvari kamarai tanácsos alkotta volna a főbizottságot. (Minden főbizottsághoz 1-1 titkár, 1-2 fogalmazó és számvevőségi személyzet lett volna beosztva, a számvetési bizottságba legalább 8 számvevőségi tisztviselő.) A főbizottságok jegyzőkönyveket kell hogy vezessenek, s ezt a kamaraelnök elé kell hogy terjesszék. A kamaraelnök aláírása nélkül jelentősebb ügyben nem lehet expedálni. Az Udvari Kamara plénuma — javasolja a reformbizottság — elvileg tartsa meg jogait. Kétes esetekben vagy különösen fontos ügyekben össze kell hívni, s az határozzon vagy tegyen felségelőterjesztést. Foglalkozott a javaslat a bizonyos (lényegében formai) önállóságot élvező Magyar Udvari Kamara és a belső-ausztriai és tiroli kamara ügyeivel. Ez országok udvari kamarai referendariusait ne vonják be a főbizottságokba, de ne is zárják ki őket onnan — ajánlotta Starhemberg és Stella. A főbizottságok elnökei gyűjtsék össze az e területekre vonatkozó anyagot, s ezt külön üléseken tárgyalassák. Ezekben az illető ország referendariususa legyen jelen, tanácskozási és határozathozatali joggal, a bizottsági határozatot ő írja alá (az expeditio azonban, mint a többi esetekben is, az Udvari Kamara irodáján át történjék).

III. Károly 1713. január 15-én elfogadta a tervet.³ A bizottsági rendszer rövidesen kisebb korrekcióra szorult (III. Károly 1713. június 1-jei resolútiójával s az ennek alapján 1714. február 7-én kiadott udvari kamarai rendelettel).⁴

Ezt a lényegében szigorúan ágazati jellegű, a magyarországi, belső-ausztriai és tiroli ügyek intézését csak másodlagosan külön kezelő főbizottsági rendszert nagyrészt megszünteti az Udvari Kamara 1717. december 30-i reformja; áttör a területi igazgatás elve: az osztrák tartományok, a cseh, ill. a magyar korona országainak kincstári ügyeit külön-külön bizottságok intézik.⁵

A kincstári igazgatás oldaláról szemlélve, ebből az udvari kamarai főbizottsági rendszerből, annak is 1717. december 30-án létrehozott formájából s a Magyarország, Erdély, Szlavónia „s más ezekkel határos tartományok” ügyeit intéző főbizottságból nő ki a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica.

A Habsburg Birodalom legfelsőbb katonai vezetése felől közelítve a kérdést, rá kell mutatnunk, hogy a Savoyai Jenő vezette Udvari Haditanács az 1710-es években (s lényegében a továbbiakban is) elsődlegesen katonai ügynek tekintette a Birodalom keleti politikáját.⁶ Minthogy a töröktől 1683 után különböző időpontokban vissza-, ill. elhódított területek, a Neoacquistica belső berendezkedésének kialakítása Habsburg-szempontról elsősorban kincstári feladat volt,⁷ már 1717—1718 tájt⁸ kialakul egy olyan gyakorlat, hogy a Neoacquistica-terület ügyeit Öttl, a Consilium Bellicum tanácsosa és referendariususa intézte, Hillebrand udvari kamarai tanácsos és Mikosch, a Finanzkonferenz referendariususa, majd tanácsosa bevonásával. A teendők megnövekedtével ez a tanácskozási Subdelegirte Commissionná alakult át, amelynek elnökségével az Udvari Kamara Kleinburg tanácsost bízta meg. Tagjai az Udvari Kamara részéről Hillebrand, Harruckern, Peyer és Dizent von Felsenthal tanácsosok voltak, a Finanzkonferenz részéről

Mikosch és a birodalmi főhadbiztosság (Generalkriegskommissariat) képviselőjében Hoch.⁹

1719 első felében az Udvari Kamara felvetette a Neoacquistica-területek végleges kormányzati berendezkedésének kérdését az uralkodónak, azzal a javaslatlaltal, hogy valamelyik miniszter elnökle alatt miniszteri konferenciát kell tartani e kérdésben. III. Károly döntése még tovább is ment a javaslatnál: állandó Ministerialkonferenzt kívánt létrehozni a Neoacquistica-ügyek intézésére, a Haditanács elnöke (Savoyai Jenő) vezetésével és a Haditanácsnak meg az Udvari Kamarának az ügyek megvitatására szükséges tanácsosainak bevonásával. A miniszterek közül az uralkodó egyelőre a már csak volt kamaraelnök, de változatlanul a Birodalom egyik vezető pénzügyi szakemberének számító Gundaker Starhemberget delegálta az új Konferenzbe, jelezve, hogy esetleg további minisztereket is rendel oda.

Ez a Ministerialkonferenz 1719. augusztus 3-án ült össze, Savoyai Jenő elnökletével. A többi résztvevők: Gundaker Starhemberg, Walsegg udvari kamaraelnök, továbbá Öttl és Mikosch. A herceg az Udvari Kamarának engedte át a kezdeményezést, javaslatlaltételre szólítva fel a Neoacquistica-területek kormányzati reformjára. A javaslatok többek között bőven kitértek Erdélyre is. Ennek az országnak az alkotmánya az Udvari Kamara szerint „hiányos”; a korábbi körülmények (amelyek között mindennek a főurak akarata szerint kellett történnie) voltak az okai annak, hogy egy diplomában (az 1691-i Diploma Leopoldinumról van szó) az ország összes törvényeit, statútumait és kiváltságait meg kellett erősíteni. Ezek a jogszabályok ellenkeznek minden egészséges elvvel („lauffeten wider alle sana principia”). A korábbi körülmények azonban teljesen megváltoztak: Erdély már nem az a határtartomány, amelynek a veszedelmes szomszédság miatt kedvezni kell, a törökkel békét kötöttek. Ott tehát jobb kormányzati rendszert kell bevezetni, akár a Diploma Leopoldinum felrúgásával is („etiam non observato Diplomate Transylvanico”). Ennek létrehozásánál nem kell megfélekedezni az adó egyenlő elosztásáról¹⁰ és a jobbágyoktól földesuraik által törvénytelenül követelt szolgáltatások megszüntetéséről.¹¹ A Konferenz mindenesetre óvatosságot javasol Erdéllyel szemben, különösen erőszakos módszereket nem tartana jónak. Mindenekelőtt a Diploma Leopoldinumot kellene megvizsgálni (gondosan titokban tartva ezt a rendek és az Erdélyi Udvari Kancellária előtt), egybe kell vetni az erdélyi törvényekkel, meg kell állapítani, hogy mit kell javítani rajta, mi hagyandó ki belőle, s azután meg kell fogalmazni Erdély tökéletes kormányzati rendszerét. Ezt a Neoacquistica-Konferenz kell hogy megvitassa, s aztán meg kell hogy tegye a szükséges intézkedéseket.

Jegyezzük meg: a Diploma Leopoldinumnak ilyen felülvizsgálatára nem került sor. A Neoacquistica-Konferenz végül is nem jött létre. Erdélyben csak a Habsburg-házra és a katolikus vallásra sérelmesnek tartott törvények eltörlése történt meg, jó két évtizedes harc után, 1744-ben.

Az Udvari Kamara ugyan javasolta egy állandó Ministerialkonferenz létrehozását a Neoacquistica-ügyek legfelső szintű ellátására,¹² ez azonban végül is nem jött létre. A korábban alakulóban lévő gyakorlat maradt meg, rendezettebb formák

között. Egy kettős bizottság jött létre: az Udvari Kamara Commissio Neoacquisticája és egy katonai-kincstári vegyes bizottság, az Udvari Kamara, a Haditanács és a főhadbiztosság megbízottaiból: a Subdelegatio Neoacquistica. Elnevezésük használata nem mindig következetes: néha a vegyes bizottságot is Commissio Neoacquisticának nevezik. A kettős bizottság működését a Haditanács és az Udvari Kamara elnöke ellenőrizte.¹³

A Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica túlélte az Udvari Kamara 1732-i reformját is, amely majdnem teljesen megszüntette a bizottsági rendszert, s helyébe előadói rendszert léptetett. Csak a katonai, a számvételi és a Neoacquistica-bizottság maradt fenn.¹⁴ Kézenfekvő a feltevés, hogy a fennmaradás oka a bizottság kettős, részben vegyesbizottság-jellege.

B) ÖSSZETÉTEL

Vizsgáljuk meg most a kettős bizottság összetételét.¹⁵

Az elnökletet az alábbiak látták el a bizottságban:

Paul Komornik von Kleinburg (1719. április 19. és 1720. május 23. között, 31 ülésen)

Pályája kezdetén, a törökellenes felszabadító háború elején Erdélyben hadellátási tiszt, egyre magasabb rangban. 1706-ban már mint az Udvari Kamara tanácsosát Erdélybe küldik kincstári biztosul,¹⁶ az azonban bizonytalan, hogy a hadiesemények miatt le tudott-e oda utazni. Mindenesetre, az 1680—1690-es években Erdélyben végzett szolgálata révén, jól ismerte Erdély ügyeit. 1719—1720-ban már bárói rangjelzés szerepel neve mellett. 1720. május 23. után nem említik. Minthogy ekkor már túl lehetett 60. évén, lehetséges, hogy ekkortájt halt meg. Kizárólag a tisztán kamarai bizottság, a Commissio Neoacquistica ülésein elnökölt.

Bernhard Georg Mikosch (1720. február 1. és 1721. december 19. között, 26 ülésen)

A 18. század első évtizedeinek egyik legnagyobb karrierjét futja a Habsburg Birodalom kincstári igazgatásában. Csehországi kis- vagy középbirtokos nemes, teológiai és jogi képzettséggel rendelkezik. 1700-ban nyer lovagi rangot. A csehországi kincstári igazgatásban kezdi meg működését. 1709-ben (8 ezer forint kamatmentes kölcsönt nyújtván a kincstárnak, s egyben lemondván a fizetésről is) szabályosan megvásárolja a Cseh Kamara tanácsosságát. 1713-ban lesz az Udvari Kamara tanácsosa, előbb a „Hof- und Landwirtschaft”-, majd a vám-, posta- és commercium-ügyi bizottságba osztják be. Amikor 1714 júliusában az uralkodó rendeletére egy, Savoyai Jenő elnökletével működő miniszteri deputáció (Ministerialdeputation)¹⁷ kidolgozza a birodalmi pénztár (az Universalbankalitát) tervét, ő a deputáció referense, tehát a vita alá kerülő tervezet kidolgozója — az elsőszámú *technikai* eszköz Starhemberg ellenfelei kezében az udvari kamaraelnök megbuktatására.¹⁸ Az Universalbankalitát megszervezésekor ott kap referendariusi tisztséget.¹⁹ Pénzügyigazgatási képességei immár oly elismertek, hogy amikor 1715 végén szükségesnek tűnik az Udvari Kamara és az Universalbankalitát viszonyá-

nak rendezése, amely szerint a két szerv fölé egy pénzügyi konferencia (Finanzkonferenz) rendelő, s az Udvari Kamara a kincstári *jövedelmek igazgatását*, az Universalbankalitát pedig a *hitelügyekét* intézze, s egyben legyen főpénztár (Generalkasse) is, a három e tárgyban benyújtott reformtervezet közül az övét veszi vitaalapul egy, az uralkodó elnökletével tartott konferencia.²⁰ A Finanzkonferenz létrehozása után annak referendariususa, majd tanácsosa. Legkésőbb 1719-ben már báró és titkos tanácsos.²¹ 1721. április 7-én grófi rangot nyer,²² ami még a 18. század eleji nagy hivatali karrierknél is ritka eset — különösen úgy, hogy mindössze 8 éve került udvari kormányhatósági tisztségbe. 1721 decemberének utolsó napjaiban hal meg. Kizárólag Subdelegatio típusú üléseken elnököl.

Peter Anton Hillebrand von Prandau (1719. szeptember 20., november 14., 1721. szeptember 20—1742. október 25.,²³ 113 ülésen²⁴)

A Mikoschéhoz hasonló nagy karrier, lényeges eltérésekkel: az övé magasabbról indul, jó ideig nincsenek olyan kirobbanó sikerei, mint amannak, de azután egyre nélkülözhetetlenebbé válik a Birodalom pénzügyi kormányzatában, s magasabbra is kerül amannál hivatali pozíciójában. Családja 1579. december 17-én nyer német birodalmi nemességet. 1641-ben pedig lovagi rangot és a Prandau előnevet. Az bizonytalan, hogy a családnak ahhoz az ágához tartozik-e, amely már 1704 januárjában báróságot szerez, vagy ő maga nyeri-e el ezt 1730 tájt.²⁵ Az 1670-es évek második felében születik.²⁶ A kincstári igazgatásban való pályafutásának első állomásai nem ismeretesek. Az 1714-i udvari kamarai reformnál mint udvari kamarai tanácsost említi; a vám-, posta és commercium-ügyi főbizottságba nyer beosztást.²⁷ Az 1720-as években és az 1730-as évek legelején fő munkaterülete láthatólag az itt ismertetett bizottság. 1733-ban nagy fontosságú „alkalmi” megbízatást kap: ő tárgyal az 1,5 millió Ft-os holland kölcsön felvételéről.²⁸ 1734-től ő az Universalbankalitát vezetője egészen annak 1745-i feloszlatásáig.²⁹ 1739-ben újabb nagy kölcsönről tárgyal Hollandiában, de tárgyalásai közben az Udvari Kamara megegyezik a hollandiai Deuz-cég bécsi megbízottjával egy *előnytelenebb* kölcsönben.³⁰ Szerepe van az 1735-i 250 ezer fontsterlingnyi angol kölcsön előkészítésében is.³¹ 1741-ben tagja annak a titkos konferenciából katonai-pénzügyi kérdések megvitatására kiküldött bizottságnak, amelynek elnöke a királynő fő pénzügyi tanácsadója funkcióját betöltő agg Gundaker Starhemberg — Hillebrand súlyát az is jelzi, hogy a bizottság rangsorában ő a második, rangban utána pedig Bartenstein következik.³² Mikor 1745-ben, az egymást követő pénzügyigazgatási reformok során, feloszlásra kerül az Universalbankalitát, az Udvari Kamara alelnöke és a General-Cameral-Kasse igazgatója lesz.³³ Ekkor már a Habsburg Birodalom egyik legtapasztaltabb pénzügyigazgatási szakemberének számít.³⁴ 1748-ban udvari kamarai alelnöki tiszte mellé elnyeri az államadósságokkal kapcsolatos pénzügyi teendők ellátására hivatott Schuldenkasse igazgatóságát is.³⁵ Az Udvari Kamara alelnöke marad abban a jó egy évtizedben is 1749 után, amikor e szerv hatásköre a Directorium in Publicis et Cameralibus létrehozása után igen erősen lecsökken. Túléli a Haugwitz-reformot. 1761-ben az ő állásfoglalását is kéri Kaunitz Grundregelnjeiről,³⁶ amelynek elfogadása ismeretesen a haugwitzi rendszer bukását jelenti. Még 1765-ben is mint az Udvari Kamara alelnökével

találkozunk vele³⁷ — ekkor már közel járhat 90. évéhez. Mikosch halála előtt csak a Commissio Neoacquistica ülésén elnökölt, a továbbiakban mindkét típusú ülésen.

Kleinburg, Mikosch és Hilleprand a kettős bizottság 228 ismert összetételű üléseiből 170-en elnökölt — az ülések háromnegyedén. Az elnökleletet ellátó további személyek voltaképpen őket helyettesítik, vagy rendkívüli esetekről van szó.

Öttl, a Haditanács tanácsosa és referendariususa, aki (jeleztük) a bizottság létrehozása előtt Hilleprand és Mikosch bevonásával intézte a Neoacquistica-terület ügyeit, 1719-ben feltehetően elnökölt 2 ülésen (köztük a Subdelegatio Neoacquistica alakuló ülésén is). 1721-i elnökleteit (a Subdelegatio 4 ülésén, augusztus 22. és szeptember 26. között) talán már Mikosch, az akkori állandó elnök betegeskedése teszi szükségessé.

Andlern udvari kamarai tanácsos, aki 1726 és 1731 között az erdélyi és olténiai országos kincstári igazgatás vezetője,³⁸ 1735. július 14. és 1738. április 17. között elnökölt a Commissio Neoacquistica 8 ülésén, feltehetően Hilleprand tehermentesítésére, aki ez időben is ellátta a Subdelegatio elnökleletét. *Andlern*t egyrészt erdélyi szakismeretei, másrészt arisztokrata rangja (1735—1736 tájt már grófi rangjelzése szerepel neve előtt) minősítették erre a feladatra.

Ugyancsak Hilleprand tehermentesítésének tekinthetjük *Carl Otto Carafa* udvari kamarai tanácsos elnökleletét a Commissióban 1739. február 19. és 1745. december 7. között, összesen 6 ülésen.

További 5 esetben elnökölt 3 más udvari kamarai tanácsos az üléseken: *Stockhamern* (3 ízben), *Peÿer* és *Johann Georg Harruckern* (1-1 ízben).

Egy esetben *Dietrichstein* udvari kamaraelnök látta el az elnökleletet egy Subdelegatio jellegű ülésen (1726. január 28.), két esetben pedig (1720. március 21., 1721. december 30. — az utóbbi esetben feltehetően Mikoschnak az előző napokban történt halála miatt) az *Udvari Kamara alelnöke*.³⁹

A kettős bizottság munkatársainak névsorát az őket delegáló hatóságok szerint, azon belül rangállásuk rendjében adjuk. Az egyes kategóriákon belül az ábécérend helyett a *rangrendet* választottuk; véleményünk szerint a 18. század első fele Habsburg-kormányzatának szigorú barokk rangrendjét tekintetbe véve (kormány-szervek tanácsosainak ülésrendje hosszú viták tárgya volt, s itt persze nemegyszer érdemi *hatalmi* kérdésekről is szó lehetett) ez többet mond az ábécérendnél.

Udvari Kamara:

Tanácsosok:

Paul Komornik von Kleinburg egy esetben, akkor az Udvari Kamara alelnöke elnökölvén, tanácsosként vett részt az ülésen.

Peter Anton Hilleprand von Prandau 1719-től tanácsosként vett részt a Subdelegatio, ill. a Commissio azon ülésein, amelyekben nem ő elnökölt.

Az udvari kamarai tanácsosok rangrendjében utána a magyar történelemből korábbi is jól ismert név,

Johann Georg Harruckern következik. 1719. április 19-től 1733. november 17-ig folyamatosan részt vesz a kettős bizottság ülésein.

Mikosch és Peter Anton Hilleprand mellett a bizottság legjelentősebb egyénisége. Életpályája aránytalanul ismertebb amazokénál. Számos lépcsőfokkal lentebb indul amazoknál. Egy felső-ausztriai, schenkenfeldi takács fiaként születik 1664. március 25-én.⁴⁰ A polgárivadék fiút egy pap nagybátyja nevelteti. Tanulmányai végeztével kishivatalnokként indul pályájára. 1690 tájt kerül be számtisztnek az alsó-ausztriai Udvari Kamara számvevőségére. 1692-ben a török ellen harcoló császári sereghez kerül hadiéllemezési biztosként (Proviandcommissarius).⁴¹ A háború utáni két évben az Udvari Kamara éllemezési biztosaként működik Arad várának erősítésénél.⁴² Már magas rangú hadbiztosként vesz részt a spanyol örökösödési háborúban (előbb az itáliai, majd a németalföldi hadszíntéren). Közben, 1710 júniusában nyeri el az udvari kamarai tanácsosi rangot.⁴³ Igazi nagy hadiéllemezési szerepét azonban az 1716—1718-i Habsburg—török háborúban játssza el. Amikor a hadellátásnak szerződéses magánvállalkozókkal való megoldása nem bizonyul kielégítőnek, Harruckern, továbbá Komornik von Kleinburg, Peÿer és Dizent von Felsenthal udvari kamarai tanácsos,⁴⁴ az uralkodó 1716. október 15-i rendelete alapján, kidolgozza a sereg ellátásának új rendjét, s Harruckern (helyettes birodalmi főbiztosi rangban) maga irányítja ezt az új rendszerű hadellátást.⁴⁵ Rendkívüli szervezőtehetség, egymaga végez el annyi munkát a hadellátás irányításában, amelyet korábban 3-4 hasonló rangú főtiszt látott el.⁴⁶ De nemcsak saját munkaereje maximális kihasználásával takarékoskodik a kincstár számára. Jó 10%-kal emeli a gabona kiörlési arányát, ami kb. 1 millió Ft-os megtakarítást jelent.⁴⁷ 1733-ban bizonytalán újból a hadiéllemezési feladatok vonják el a bizottságban való részvételtől. A magyar történetírásban korábban mint a reconquista és a Rákóczi-szabadságharc után kialakuló új nagybirtokrendszer egyik legnagyobb nyertese volt ismeretes. Harruckern 1719 elején jutalmat kér az uralkodótól szolgálataiért: vagy a budai meleg vizű malmot (a mai Császár- és Lukács-fürdő közt) és a hozzá tartozó szőlőket, vagy a Békés megyei fiscalis birtokokat. Az Udvari Kamara elnöke 24 000 Ft-nyi jutalmat javasol, ennek fejében azonban (a Magyar Udvari Kamara véleményére támaszkodva) nem a budai malmot és a szőlőket adná Harruckernnek (azt fontosnak tartván a kincstár számára), hanem a többszázezer holdas, de ritkán lakott békési birtokokat. Az adományhoz Harruckernt honfiúsítani kell, így csak 1723-ban jut az óriási uradalom birtokába. Annak becsértéke 37 ezer forint, amiből Harruckernnek 13 ezer forintot ki kell fizetnie.⁴⁸ A felső-ausztriai polgárivadék most már magyarországi nagyúr, 1729 februárjában magyarországi báróságot nyer,⁴⁹ pár hónappal később az uralkodó biztosítja, hogy üresedés esetén ő nyeri el Békés megye főispánságát.⁵⁰ 1732-ben lesz a megye főispánja. Az év október 9-i beiktatásán személyesen megjelenik Gyulán — ez az egyetlen megyegyűlés, amelyen részt vesz, még levelezni sem ő maga, hanem idősebb fia, Franz Dominik levelez a tisztkarral.⁵¹ 1742 áprilisában hal meg.

Peÿer tanácsos 1719. április 19. és 1724. április 12. között vesz részt a kettős bizottság ülésein. (Az első ismert ülésen Harruckern előtt szerepel a rangrendben, a továbbiakban egyértelműen mögötte.) Szerepére Harruckern mellett az új hadiéllemezési rendszer kidolgozásában utaltunk.

Dizent von Felsenthal neve 1719. április 19-től 1720. május 23-ig található az udvari kamarai tanácsos bizottsági tagok névsorában. Sőügyi szakember, neve már az 1690-es években szerepel a kincstári sőügyi igazgatásban. 1714-ben az Udvari Kamara sőügyi bizottságának tagja, tanácsosi rangban.⁵²

Stockhamern tanácsos 1723. szeptember 9-én kapcsolódik be a bizottság munkájába, 1740. január 14-én szerepel utoljára a névsorban. (Közben, mint említettük, néhányszor ellátja a bizottság elnökletét is.) Az ebből az időszakból ismert ülések 65%-án vesz részt.

Johann Baptista Mark *Zuana* 1721. április 25-től a bizottság utolsó, 1745. október 7-i üléséig vesz részt annak munkájában, a két időpont között ismert ülések kb. 60%-án. Só-, ércbánya- és pénzverésügyi szakember.⁵³ 1745-ben részt vesz azon az „enger consessus”-on, amelyben Dietrichstein reformtervezetét vitatják meg.⁵⁴ Családjának bankháza van Bécsben,⁵⁵ felesége Palm lány (a Palm család szintén egyaránt érdekelt a bankügyletekben⁵⁶ és a központi kormányzatban), így érthető, hogy csak Magyarországon és Szlavóniában 32 ezer forint értékű birtok is marad utána.⁵⁷

Heinrich Joseph Koch 1725. február 1-jétől szintén a bizottság utolsó üléséig szerepel a bizottság udvari kamarai tanácsosi rangú résztvevőinek névsorában, az 1725–1745-i ismert ülések kb. 63%-án. Az 1720-as években rövid időre az erdélyi Cameralis Directio helyettes vezetője. Az 1730-as években Savoyai Jenő bizalmas tanácsadójának tartják. (Ebben az évtizedben rendszeresen részt vesz a Ministerial-konferenz in rebus Transylvanicis ülésein mint az Udvari Kamara tanácsosa.) Az 1740-es években sorozatosan tűnik fel olyan területeken, ahol Hilleprandnak van vezető szerepe — ekkor mintegy annak válik „jobbkezévé”, 1741-ben tagja annak a katonai pénzügyi bizottságnak, amelyet Hillepranddal kapcsolatban már említettünk.⁵⁸ 1745-ben ő is részt vesz az Udvari Kamara reformtervének megvitatásában.⁵⁹ 1748-ban Hilleprand mellé osztják be a Schuldenkasséhoz, amikor amaz átveszi az államadóssági pénztár igazgatóságát.⁶⁰

Mosern nevével 1725. március 16. és 1735. március 10. között találkozunk, a jelzett időszak ismert üléseinek kb. 38%-án.

Egyetlen ülésen, 1743. augusztus 25-én szerepel az *ifjabb Hilleprand*. Peter Anton Hilleprandhoz való rokoni kapcsolata fokát a rendelkezésünkre álló genealógiai irodalom pontatlansága miatt⁶¹ nem tudtuk megállapítani.

Többet tudunk az *ifjabb Harruckern*-ről, Stephan Joseph-ről.⁶² 1735. július 14. és 1743. augusztus 23. között vesz részt a bizottság ülésein — tehát apjának, Johann Geornak a szerv munkájából való kikapcsolódása után, az ismert ülések kb. 33%-án.

Grieblpauer a bizottság működésének utolsó éveiben, 1741. július 20. és 1745. október 7. között szerepel (a 4 ismert ülés közül 3-on).

A felsoroltakon kívül két olyan tanácsos van, akinek neve egy-egy alkalommal szerepel: *Hack* (1719. április 19-én, a rangsorban közvetlenül az elnöklő Kleinburg után) és *Gaisruk* (1737. március 28-án, szintén közvetlenül az elnök után a rangsorban).⁶³

Különleges esetnek tekinthetjük *Gyöngyössy Gábor* udvari kamarai tanácsos szereplését a bizottság 3 ülésén (1731. szeptember 4. és december 20., 1735. július

14.). Az 1731. szeptember 4-i ülés tárgya merőben elütött a szokásos ülésekétől: Trencsén árvízvédelméről volt szó. Az 1731. december 20-i ülés tárgya mintegy határeset volt (a bécsi kamarai adminisztráció ügyei). 1735. július 14-én pedig Nádasdy csanádi püspök hagyatékának ügye volt az ülés egyetlen napirendi pontja.

A titkárok következnek a tanácsosok után a rangsorban:

Franz Matthias Cooper (1720. február 29—1743. augusztus 23., lényegében folyamatosan. Előzőleg, 1719. április 19-től 1720. február 12-ig — szintén lényegében folyamatosan — udvari kamarai fogalmazóként vesz részt a kettős bizottság ülésein).

Családja angol és katolikus. Franz Matthias Cooper dédapja a családi hagyomány szerint földbirtokos és ércbánya-tulajdonos. A nagy forradalom idején királpárti — saját jobbágysai dobják a bányájába, állítólag elsődlegesen felekezeti gyűlöletből. A majdani udvari kamarai titkár nagyapja családjával Hollandiába menekül (nehezen érthető, hogy miért a protestáns uralom alatt álló országba), majd Düsseldorfban telepszik meg, onnan Eleonóra császárné házasságakor, annak kíséretében Bécsbe. Apja ott az odaérkező külföldi követségek mellett „commissarius” (talán tolmácsszolgálatokat is ellát). Úgy hisszük, ez a családi hagyomány csak részben fogadható el: olyan írástudókról lehet szó, amilyenek (a Becher típusú zseniktől az egyszerű írnokokig) e korban tömegesen hanyódtak országról országra Európában. Maga 1704-től teljesít szolgálatot az Udvari Kamaránál. 1733-ban nyer erdélyi nemességet.⁶⁴

Miller (1726. november 4—1731. december 31., az ülések kb. 48%-án. Előzőleg, 1719. április 19-től 1726. június 16-ig udvari kamarai fogalmazóként vesz részt az üléseken).

A számvevőségi tanácsosok a titkárok után következnek a rangsorban:

Hüttenkofer számtanácsos nevével 1719. április 19. és 1720. május 23. között találkozunk az ülésjegyzőkönyvekben (az ismert ülések jó 80%-ában).

Schickmayer számtanácsos 1719. június 30-tól 1730. július 13-ig vesz részt a bizottság munkájában (az ismert ülések kb. 67,4%-án).

Hausgenoss számtanácsos 1722. március 17. és 1723. szeptember 30. között szerepel a jegyzőkönyvekben (az ismert ülések kb. kétharmadán).

Priestersperger egyetlen ülésen vett részt (1723. június 11-én).

Helferstorffer az a számtanácsos, aki kevés híján a kettős bizottság egész fennállása alatt teljesít itt szolgálatot (1723. június 22. és 1742. október 25. között, az ismert ülések kb. 83,5%-án).

Grünwalder számtanácsos összesen 3 ülésen vesz részt (1727. december 18. és 1730. október 10. között).

Eberl számtanácsos neve 1731. január 4. és december 13. között, majd 1733. február 26-án szerepel a jegyzőkönyvekben (1731-ben valamennyi ismert ülésen).

Stazer számtanácsos 1736. március 15. és 1745. október 7. között vesz részt a bizottság munkájában (az ismert ülések kb. 70%-án).

A fogalmazók közül

Cooperre és *Millerre* jut a főszerep (mindketten a bizottság első ülésétől részt vesznek annak munkájában, 1720. február 12-ig, ill. 1726. június 16-ig fogalmazói, onnantól titkári rangban).

Fogalmazóként működik rajtuk kívül:

Luchs (1726. november 14—1733. december 3.),

Fischer (egyetlen ülésen, 1732. március 20-án),

Unkrechtsberg (1735. július 14—1745. október 7.) és

az ifjabb *Cooper* (1739. február 19—1745. október 7.; róla a név ritkasága miatt feltételezhetjük, hogy Franz Matthias Cooper fia).

Számtisztként két személy szerepel:

Stazer (1730. december 14. és 1735. július 28. között — a továbbiakban már számtanácsosi rangja van) és

Ertl (a bizottság két utolsó ülésén — 1743. augusztus 23., 1745. október 7.).

Külön kategóriába tartozik *Mikosch*, aki néhány olyan esetben is részt vett a bizottság ülésein, amikor nem ő elnökölt.

Haditanács:

Tanácsosok, egyben referendariusok (a bizottság Subdelegatio Neoacquistica jellegű ülésein általában egy ilyen rangú személy képviseli a Haditanácsot):

Öttl 1719. június 30. és 1721. december 30. között találjuk ebben a szerepkörben. (Elnökleteiről már tettünk említést.)

Brockhausen 1723. január 22. és 1726. április 8. között tölti be e funkciót. Halála 1726. április 8. és május 14. közötti időpontra rögzíthető.⁶⁵ Ő alapozza meg fia nagy katonai karrierjét: Jacob Brockhausen az altábornagyi rangfokozatig emelkedik.⁶⁶

Brockhausent Rechteren váltja a sorban (1726. május 3—1729. április 28.).

Már 1728-ban is szerepel (de sohasem egyszerre *Rechterennel*) *Hefenstock* (1728. július 5—1736. december 20.).

A korszak vége felé, mindössze 2 ülésen (1739. november 26., 1741. április 20.) feltűnik a bizottságban a Hofkriegsratnak a memoár- és szakirodalomból ismert alakja, *Wöber* tanácsos.

Titkárok:

Jenisch (1728. január 2—1740. augusztus 18. Titkári rangban való szolgálata előtt, 1720. február 1-től fogalmazóként vesz részt az üléseken)

Lachawitz (1739. november 5—1741. április 20.)

Fogalmazók:

Jenisch (1720. február 1—1727. szeptember 4.)

Ployer (1728. január 2—1735. március 10.)

Pilovizer (1736. március 15—1739. január 8.)

A kettős bizottság Subdelegatio jellegű ülésein szerepelt 1728. augusztus 9-től a birodalmi *Főhadbiztosság* (Generalkriegskommissariat) képviselője, *Löwenegg* is

(1742. december 25-ig bezárólag). Hofkriegsrat-i tanácsosi rangot viselt, s a Főhadbiztosság irodaigazgatója volt. Rangban a haditanácsi referendarius után következett.

Nem sikerült megállapítanunk annak a Keszler nevű személynek a rangját és hatósági hovatartozását, aki az 1742. október 25-i ülésen Löwenegg után és Franz Matthias Cooper előtt következik a rangsorban. Csak feltételezzük, hogy egy katonai szerv képviselője volt.

Különleges esetnek számított *Kollernek*, a *Magyar Udvari Kancellária* tanácsosának részvétele az üléseken, 4 ilyen esetet ismerünk (1726. január 10., 1731. március 6., szeptember 4., december 20.). Egy ilyen ülésen Trencsén árvízvédelméről volt szó, egyen a bácsi kamarai adminisztráció ügyeiről, a továbbiakon (egyebek között) Szlavónia ügyeiről, ill. a karlócai érsek folyamodványáról.

Ugyanilyen különleges eset az Erdélyi Udvari Kancellária két tanácsosának, *Kozma Józsefnek* és *Csató Zsigmondnak* részvétele a bizottság 1737. május 9-i ülésén, amely a szamosújvári örmények, az erdélyi görögök és a fiscalítások *adója* ügyével foglalkozik.

A kettős bizottság névsorának kissé talán farsztó bemutatása után kíséreljük meg szociográfiai elemzés alá vonni e névsorokat.

a) Az a *társadalmi közeg*, ahonnan a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica apparátusának tagjai indulnak, csak az esetek egy részében tárható fel — a dolgok természete révén éppen a legjelentősebb személyeknél.

Két jelentős alak indul a *kis- és középnemességből*: Mikosch és Peter Anton Hilleprand. A *nagypolgárság* fia Zuana. A *falusai kispolgárságé* Johann Georg Harruckern. Európában ide-oda hányodó *értelmiségi* család tagja Franz Matthias Cooper.

A bizottságban csak elvéve szerepel *született arisztokrata* (Carafa), de az sem igazán jelentős szerepkörben.

b) A bizottság jelentősebb alakjainak *karrierjei* eltérő típusokat mutatnak.

1. Két, a szervnél fontos szerepet vivő személy (Komornik von Kleinburg, Johann Georg Harruckern) számára a háborúk (a törökellenes felszabadító háború — 1683—1699 —, a spanyol örökösödési háború, az 1716—1718-i törökellenes háború) *hadélelmezési* feladatai adják meg a felemelkedés lehetőségét. A Habsburg Birodalom e rendkívüli erőfeszítései más területeken is lehetővé tesznek az övékénél aránytalanul nagyobb karriereket is.

2. Egészen más jellegű Mikosch karrierje. A cseh nemes a „Planmacher”-ek típusába tartozik — tán kevésbé szikrázó zsenialitással, mint az első nagy kamealista, Becher, de elegendő szellemi erővel ahhoz, hogy az 1710-es évek derekán, ha eszközként is a Birodalom vezető hatalmasságainak kezében, de mégis meghatározó személyisége legyen a Habsburg Birodalom pénzügyi kormányzatának.

3. Kevésbé feltűnő, de igen megbízható képességekkel rendelkezik Peter Anton Hilleprand. Mikoschsal szemben ő inkább hivatalnoktípus — de aki minden feladat megoldására felhasználható, s egyre nagyobbakat old meg sikeresen, míg felettesei rá nem jönnek, hogy neki van a legjobb áttekintése a Birodalom kincstári igazgatásáról.

4. Hillepranddal szemben, aki hivatalnokként is önálló figura, Koch mintha a familiaris-típus egy kései alakja volna: a nagyobbak árnyékában maradó hasznos főhivatalnok.

c) Nem érdektelen utalni azokra a *házassági kapcsolatokra* sem, amelyek ezt a kamarai főhivatalnok-világot egymáshoz és a bankvilághoz fűzik. Zuana és a Palmok házassági kapcsolatáról már szövegtünk. Johann Georg Harruckern elsőszülött fiának, Franz Dominiknak második felesége Maria Anna Prandau, bizonyos Peter Anton Hilleprand leánya.⁶⁷ Az összeházasodás a következő generációban is tart: Franz Dominik Harruckern elsőszülött leánya, Maria Anna, Joseph Johann Stockhamernhez megy férjhez.⁶⁸ E Stockhamern és az udvari kamarai tanácsos között a rokonság alappal feltételezhető, de fokát nem ismerjük.

d) Az előbb említett kapcsolatoktól már nem áll messze az, amit *nepotizmusnak* nevezünk. Harruckern másodsülött fiát hozza be kamarai tanácsosnak és a bizottság tagjának; a két Hilleprand, illetve Cooper között a rokonsági fokozat pontosabban nem ismert, de feltételezhetően szoros. Nem tanulságok nélküli, hogy az ismert esetekben a „második generáció” tagjainak pályáivé aránytalanul kisebb az elsőnél. Az ellenpélda Brockhausen fia, aki két éves korában árván maradva altábornagysáig viszi, vagy Jenisch haditanácsai titkár fia, a báróságot szerző Bernhard Jenisch, aki államférfi, jeles orientalista, s élete végén (Gerhard van Swieten utódként) az udvari könyvtár vezetője.⁶⁹

e) Nem mehetünk el szó nélkül az apparátus felső szintjén állók *birtokszerzési* törekvései mellett. Zuana, mint említettük, talán a Palm-házasság révén is,⁷⁰ nagyúri birtokokat szerez Magyarországon és Szlovéniában. Harruckern idősebb fia, Franz Dominik pedig már elsődlegesen indigéna magyarországi arisztokrata.

C) A BIZOTTSÁG HATÁSKÖRÉNEK SZÁMSZERŰ MEGOSZLÁSA

A kettős bizottság hatáskörének számszerű megoszlásáról, s azon belül az ott tárgyalt erdélyi ügyek mennyiségi arányáról, viszonyáról a többi területi ügycsoportokhoz összefoglalóan a következőket mondhatjuk.

Az első dolog a kettős bizottság ülésein tárgyalt ügyek csekélynek tűnő száma: 27 év alatt 836 ügy, évi átlagban 31 ügy, továbbá 73 olyan ülés, amelynek egésze egyetlen terület ügyeivel foglalkozott (ezeket jelöltük T-ülésként), évi átlagban 2,7 ilyen ülés. Ez kormányhatósági gyakorlatban jelentéktelennek tűnik, éles ellentétben azzal, amit a bizottság tagjairól elmondottunk. A dolog másképp áll, ha meggondoljuk, amit a bizottság *erdélyi* hatáskörével kapcsolatban részletesen be fogunk mutatni, hogy itt az esetek többségében nem rutinügyekről van szó, hanem olyan ügyekről, amelyekben valóban birodalmi központi kormányzatnak kellett döntenie. (Feltételezhetjük azt is, hogy a bizottság megmaradt jegyzőkönyvei csak kis részét alkotják a valaha keletkezetteknek. Hajlamosabbak vagyunk azonban úgy vélni, hogy a kettős bizottság jegyzőkönyvanyagának *legnagyobb*

A bizottság ülésein évente megtárgyalt ügyek száma

Év	Az ügyek összes száma	A T-ülések száma	A vizsgált tartományokra eső ügyek, ill. T-ülések száma			
			Erdély	Bánát	Szerbia	Szlavónia
1719	89	3	23	25	30 + 2T	—
1720	86	3	21	16	33 + 2T	2
1721	100	11	21 + 1T	16 + 2T	28 + 3T	26
1722	16	1	6	1	6	2
1723	46	2	16	1	4 + 2T	13
1724	22	1	7	2 + 1T	3	7
1725	33	1	4	6	6	5
1726	134	6	9 + 1T	21 + 1T	43 + 1T	22
1727	11	2	3	1	3 + 2T	1
1728	19	3	2	2	8 + 2T	2 + 1T
1729	10	2	1	4 + 1T	2	3
1730	37	3	5	5	12 + 2T	5 + 1T
1731	134	12	11	17	36 + 1T	27 + 6T
1732	16	3	1	1T	6	2 + 1T
1733	46	2	1 + 1T	1	22	11
1735	—	3	—	—	—	1T
1736	12	3	3 + 1T	2 + 1T	5	1 + 1T
1737	4	1	1	1	1	1 + 1T
1738	4	—	—	—	2	2
1739	15	4	1	6 + 3T	3	2 + 1T
1740	—	3	1T	1T	—	1T
1741	—	2	—	1T	—	1T
1742	—	1	—	—	—	1T
1743	—	1	—	—	—	—
1745	2	—	—	—	1	1
Összesen	836	73	136 + 5T	127 + 12T	254 + 17T	135 + 16T

része kezünkben volt, hisz különböző levéltárak több állagában igekeztünk megközelíteni a kérdést.)

Az összes megtárgyalt ügyek tekintetében a bizottság működése két, eléggé élesen elkülönülő időszakra oszlik. Az 1719—1731-i időszakban 737 ügyet tárgyalnak meg, ezenkívül 50 olyan ülés van, amelynek egészén *egy terület* Neoacquistica-ügyét tárgyalják (T-ülések), a 13 év átlaga 56,7 ügy, ill. 3,8 az utóbbi típusba tartozó ülés. Az 1732—1745-i időszakban csak 99 ügy kerül a bizottság elé, ill. az 23, egyetlen terület ügyeivel foglalkozó ülést tart; a 14 év átlaga 7,1 ügy, ill. 1,6 ülés. A bizottság szerepének e csökkenésében bizonytalanság szerepet játszik az 1732-i udvari kamarai reform is, amely meghagyja ugyan a bizottságot, de feltehetően a referensekhez tereli ügyeinek nagyobb hányadát.

Lássuk most már: mit mondanak ezek a számszerűségek Erdély vonatkozásában?

Az 1731-i cezúra Erdély vonatkozásában is áll: a bizottságban megtárgyalt 136 erdélyi ügyből mindössze 7 esik az 1732—1745-i időszakra, s ezen az arányon

keveset javít az, hogy az 5 T-ülésből 3-at az utolsó 14 évben tartanak. Az 1719—1731-i időszakot azonban többfelé kell osztanunk.

1. Az 1719—1721. években a bizottságban tárgyalt erdélyi ügyek aránya 21—25% körül mozog (89—23, 86—21, 100—21). A 3 év 17 T-ülése közül azonban csak 1 erdélyi tárgyú.

2. 1722—1724-ben az erdélyi ügyek aránya ennél is magasabb, 35—37% közt van (16—6, 46—16, 22—7). A 3 T-ülésből azonban egy sem erdélyi tárgyú.

3. Az 1725—1731. évben az erdélyi ügyek aránya 6 és 28% között ingadozik, egészében 9,2%. A 29 T-ülésből azonban csak 1 erdélyi tárgyú.

Az 1732—1745-i időszakban tárgyalt ügyeknek csak 7%-a erdélyi, a 23 T-ülésnek pedig 13%-a.

A számszerűségeket felől vizsgálva a dolgot, a bizottság erdélyi hatásköre, amely az első 3 évben eléggé erős, s a következő 3 évben még csak tovább nő, 1725-től visszaesik a 9,2%-os arányra. A bizottság hatáskörének számszerű csökkenése időszakában az erdélyi ügyek aránya még az átlagosnál is erősebben csökken.

Nem érdektelen az Erdélyt, ill. a többi fő Neoacquistica-területet illető számadatok egybevetése sem.

Erdély területe a Partium 1732 végén történt szétválasztása után kb. 60 ezer km². A Bánáté és Szerbiáé egyenként kb. 40 ezer km². Szlavónia Neoacquistica-területként kezelt részéé kb. 20 ezer km². Ezen országok, tartományok, ill. területek ügyei teszik ki a bizottságban tárgyalt ügyek 78 %-át, ill. T-üléseinek 68,5%-át. Az ezen belüli megoszlás:

Terület	A megtárgyalt ügyek %-ban	A T-ülések %-ban
Erdély	16,2	6,8
Bánát	15,2	16,4
Szerbia	30,4	23,3
Szlavónia	16,2	21,9

A táblázat világosan mutatja: mennyivel erősebb volt a bizottság számszerűségeiben megnyilvánuló hatásköre Szerbia vagy Szlavónia, de még a Bánát vonatkozásában is, mint Erdélyt illetően.

Még plasztikusabb a kép, ha az 1725—1731., ill. az 1732—1745. időszakra nézve végezzük el az összehasonlítást.

1725—1731:

Terület	A megtárgyalt ügyek %-ban	A T-ülések %-ban
Erdély	9,2	3,4
Bánát	14,8	6,8
Szerbia	29,1	27,6
Szlavónia	17,2	27,6

Terület	A megtárgyalt ügyek %-ban	A T-ülések %-ban
Erdély	7,0	13,0
Bánát	10,1	30,4
Szerbia	40,4	0,0
Szlavónia	20,2	34,8

Míg tehát a bizottságban megtárgyalt erdélyi ügyek számaránya folyamatosan csökken, a bánátiaké (a T-ülések tekintetbevételével) kb. azonos szinten marad, Szerbiáé és Szlavóniáé emelkedik. A kettős bizottság elsősorban Szerbia új berendezését látja feladatának, mellette Szlavóniáét, s meglepően kisebb arányban a Bánátét, hiszen ott is ugyanolyan igazgatási tabularasát talált, mint az előbbi kettőben. Az erdélyi ügyek számarányának csökkenésére is az kell hogy legyen a magyarázat, hogy az 1719-ben túlhaladottnak ítélt kormányzati formák (s az azt működtető kormányférfiak) hatékonyságukban igyekeztek bizonyos önállóságot biztosítani a maguk számára.

A számarányok vonatkozásában tehát kimondhatjuk: a bizottság erdélyi hatásköre 1725-től, még inkább 1732-től abszolút mértékben is, a bizottság által intézett összes ügyek százalékarányában is, a többi legfontosabb Neoacquistica-területekhez képest is csökkent. Annak tisztázása, hogy egy-egy időszakon belül mik a számszerűségek hullámzásának okai, további kutatásokat igényelne.

D) A BIZOTTSÁG ERDÉLYI HATÁSKÖRE ÉS ÜGYEI

Lássuk most már: mik voltak azok az ügyek, amelyek a kettős bizottság erdélyi hatáskörének számszerűségei mögött rejtőznek, mi volt a súlyuk, mi a bizottság álláspontja?

Az ügyek egy csoportját a *katonai, közigazgatási és kincstári országos kormányzati szervek egymáshoz való viszonyának kérdései* alkották. A kincstári országos igazgatás vezetőjének szoros kapcsolatot kellett tartania a főhadiparancsnokkal, szükség esetén annak védelmét is kérve. Ennek a kapcsolatnak azért voltak kisebb-nagyobb zavarai is.

Komolyabb súrlódásnak számított az az ügy, melyet (Haannak, az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjének 1719. április 24-i jelentése alapján) 1719. június 12-én tárgyalt a bizottság. Steinville főhadiparancsnok, az általa ismeretesen nagy arányokban forszírozott erősítési munkálatokra, felrúgva a kincstári pénzgazdálkodás szabályait, többnyire az egyes helyi kincstári szervek pénztáraitól (ex stationibus) vette fel a szükséges pénzt. Haan rendelkezett ugyan, hogy az ő utalványozása nélkül tilos kifizetéseket eszközölni, de az Udvari Kamara elé is vitte az ügyet. Az pedig még szorosabbra fogta a gyeplőt: arra utasította az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjét, hogy az utalványozásokkal, a sürgős eseteket kivéve,

várja meg az Universalbankalitát rendelkezését. Egyben rendkívül szükségesnek tartotta volna a bizottság, hogy az erődítési munkák folyamatos finanszírozására külön pénzalapot hozzanak létre; ezt a kérdést a Haditanáccsal tartotta megtárgyalandónak. Pár hónappal később ismét az ad okot összetűzésre Steinville és Haan között, hogy a főhadiparancsnok rendkívül egyénien értelmezi a vámkedvezmények juttatásának jogkörét. Mavrocordat havasalföldi fejedelem egy posztóvásárlása ellenértékéül 14 hordó havasalföldi bort küldene Erdélybe, s ehhez vámmentességet vár. Az óvatos Haan úgy ítélte, hogy ehhez felsőbbsegi engedélyt kell kérnie, mire Steinville vasra veretéssel fenyegette meg azokat, aki feltartóztatnák a bort. Haan erre jobbnak látta engedélyezni a bor vámmentes behozatalát, de (1719. június 9-én) jelentette az ügyet az Udvari Kamarának, az erdélyi kincstári és katonai igazgatás alapvető szétválasztását sürgetve. A bizottság június 30-án úgy döntött, hogy a már kiadott engedélyt (politikai és — nem részletezett — egyéb okokból) nem kell visszavonni, Haant pedig megnyugtatta, hogy az Udvari Kamarának egyébként is szándéka megvitatni a Haditanáccsal a katonai és kincstári kormányzat szétválasztását. Ezekhez az összetűzésekhez képest jelentéktelen volt a soron következő ilyen ügy. Steinville 1719 nyarán (pestisjárvány dül Erdélyben) máshová helyezte a gyulafehérvári pestis-felcsert, s most (egyébként tapasztalt sebészt) vett fel helyette, havi 100 Ft-ot ígérve neki, amihez Haan jónak látta az Udvari Kamara hozzájárulását kérni, minthogy az erdélyi pestis-felcserek havi fizetése csak 75 Ft volt.⁷¹ A bizottság végül is, a Steinville által felvett sebész általános jó hírére tekintettel, engedélyezte ezt az illetményt, azzal azonban, hogy ez titokban tartandó, s nem tekinthető precedensnek.⁷² Az év decemberében azonban Haannak ismét vissza kell térnie az erődítések finanszírozásának ügyére. E munkákra 60 ezer forint áll rendelkezésére. A kincstári országos igazgatás ezt kevéssel még túl is lépi, de a főhadiparancsnok hozzányúl az Erdélyben lévő, sok pénzügyi viharra alkalmat adó Brâncoveanu-vagyonhoz s tán még más pénzalapokhoz is, majd alaposan megleckézteti Haant állítólagos elfogultsága és érdektelensége miatt, úgyhogy az jelzi ugyan neki, hogy az Udvari Kamara rendelkezése értelmében nem lépheti túl a 60 ezer forintot, de (1719. december 2-án) helyesnek látja az Udvari Kamara védelmét kérni. A bizottság pedig december 22-én elismeri ugyan, hogy a főhadiparancsnok megsértette Haant, de úgy hiszi, hogy a dolgot csak elmérgesítené a további hivatalos levelezetés. Egyelőre elhalasztják az ügyet, míg a Haditanáccsal megtárgyalhatják. Végül is (1719. december 31-én) az Udvari Kamara a 60 ezer forintos keret 3-4 ezer forinttal való túllépését engedélyezi.

Steinville halála (1720. október 21.) láthatóan csökkenti a főhadiparancsnokság és a kincstári országos igazgatás közötti feszültséget. Utódával, Virmont-nal szemben a bizottság a „principiis obsta”-elvet alkalmazza. Mikor 1721 nyarán Haan jelenti, hogy Virmont, Kolozsvárra érkezve, mindjárt néhány ezer forintot igényel erődítési munkákra, s egyben azt is jó néven venné, ha Haan az ő székhelyére, Szebenbe tenné át a magáét, a bizottság (1721. július 15-én) úgy dönt, hogy az erődítési munkálatokra már addig is 6 ezer forint van utalványozva, s az erdélyi és havasalföldi erődítési munkákra engedélyezett 60 ezer forint még ki nem

adott része megfelelő időközönként utalványozandó, Haan pedig egyelőre maradjon Gyulafehérvárott (ott van a kincstári főpénztár, a pénzverőház és közvetlen közelében a marosváraíjai sókikötő) — ha hivatali ügyei és egészsége engedik, tartózkodhat Virmont mellett is.

A Gubernium és a kincstári országos igazgatás (oly gyakori) vitáinak csak 1719-ben van nyoma a bizottság ügyintézésében. Haan 1719 első felében azzal vádolja a Guberniumot, hogy az csak szavakban ad meg minden támogatást a kincstárnak: semmi sem történt a harmincad- és a bányaügy javítására vonatkozó javaslatokkal, elhalasztották az Apafi-hitelezőkkel való elszámolást,⁷³ úgy tűnik, hogy Fogarasvidéket a túlzott adóztatással előre megfontoltan tönkre akarják tenni, egy perben, amelyben a királyi tábla a fiscus javára döntött, a Gubernium ellenkező ítéletet hozott, a dévai bulgárok és a szamosújvári örményeken, mentességeik ellenére, behajtják az adót. A bizottság 1719. június 30-án csak arra utasítja Haant, hogy azokat a kérdéseket, amelyekben a Gubernium nem adott pozitív választ, vagy elnapolta az ügyet, a maga idejében és rendjén vegye elő, s (szükség esetén a főhadiparancsnok segítségét is igénybe véve) képviselje a kincstár érdekeit.

Most már a kincstári és katonai igazgatás *szakágaira* térve, a *kincstári* igazgatás ágazatai közül vegyük előre a *birtokügyeket*. Ismeretes, hogy az uralkodó nevében történő birtokadományozás az Udvari Kamara állásfoglalása alapján történt. Nos, az erdélyi birtokadományozási ügyekből nagyon kevés jutott a bizottság elé. 1719-ben szerepel itt Thoroczkai János kérése egy adomány iránt;⁷⁴ Haan teljesíthetőnek találta, s a bizottságnak sem volt kifogása az adományozás ellen.⁷⁵ 1726-ben Szentkereszti András guberniumi tanácsos és ítélmester kéri bizonyos denunciált fiscalitasok egyharmadát, s emellett, többek között, érdemeire tekintettel, uralkodói kegyet, ami általában bizonyos összegű birtok adományozása volt. A bizottság az első kérést teljesíthetőnek tartotta, az uralkodói kegy ügyét azonban függőben tartani vélte, azzal az indokolással, hogy Szentkereszti ugyan érdemes személy, de már korábban is nyert különböző uralkodói kegyeket.⁷⁶ 1727. december 18-án egy erdélyi birtokvásárlási ügy került a bizottság elé.

Ez a néhány ügy tekinthető egyszerű birtokügynek (bár Szentkeresztié, tekintettel rangjára, már nem teljesen annak); a többieknél (számuk szintén csekély) egyéb tényezők is belépnek. 1720-ban kétszer is foglalkozik a bizottság a Rákóczi-szabadságharc emigrációba ment tagjai megnotáztatásával, ill. megkegyelmeztetésükkel kapcsolatos birtokügyekkel. Előbb, 1720. január 7-én Kálnoki Mihály birtokainak ügye kerül elébe. Kálnoki vissza kívánt térni az emigrációból, s 1719-ben személyére kegyelmet is nyert. Az Erdélyi Udvari Kancellária azzal közölte ezt (1719. július 21-i átiratában) az Udvari Kamarával, hogy Kálnokinak visszaadhatók volnának elkobzott jószágai is. Az Udvari Kamara Haantól kért véleményt. Az jelentette, hogy a birtokok értéke mindössze 922 Rft, és oly rossz területen fekszenek, hogy készpénzen sem adhatók el, adományozásra sem alkalmasak, tehát visszaadhatók volnának Kálnokinak. A bizottság egyetértett Haannal, s ily értelmű felségelőterjesztést látott jónak. 1720. május 13-án ellenkező értelemben foglalkozhatott kuruc emigráns birtokügyével. A megnotáztott Cserei János elkobzott ágostonfalvi és bölöni jószágát testvére, Cserei Mihály az 537 Rft 30 kr-os

becsértéken megvette a kincstártól. Haan rendelkezett is az erdélyi fiscalis directornak, hogy adja át Cserei Mihálynak a birtokot. Az új tulajdonosnak adománylevélre volt szüksége. A bizottság úgy látta, hogy ennek nincs akadálya, hisz Cserei Mihály már letette a pénzt.

1727-ben az ellenreformáció szempontjai lépnek előtérbe egy birtokadományozási ügyben. Andlern erdélyi kincstári főigazgató (1727. október 22-én) jelentést tesz arról, hogy Nemes Péter magtalanul elhalván, a királyi tábla is a fiscusnak ítélte 1700 Ft 30 kr-ra becsült birtokait. Ezek azonban kis darabokból állnak,⁷⁷ így a fiscus számára nem érnék meg azt a fáradságot, hogy maga műveltesse őket. Árverésre bocsátatván, csak a Teleki család jelentkezett értük, 1000 tallért kínálva fel a kincstárral szembeni követeléseiből ellenértékül, továbbá Kornis Zsigmond gubernator, aki készpénzben ajánl fel 1000 tallért. Andlern a Kornisnak való eladást javasolja. A bizottság 1727. november 13-i ülésén az az álláspont alakul ki, hogy Kornis Zsigmond mellett szól a „Favor Religionis” is, mert a Teleki család a bizottság tudomása szerint luteránus,⁷⁸ tehát a gubernatornak adandó (1000 talléron) a jószág, a Teleki család követeléseit pedig a bizottság tisztázni fogja.

A birtokügyek egy különleges kategóriája, a nemesi jószágról való *productio*, egyetlen esetben kerül a bizottság elé (1720. január 29.). Gr. Bánffy György felségfolyamodványban kért mentesítést a jószágairól való *productio* alól, ugyanakkor a gyalui uradalomnak (amelynek fő birtokosa ő volt) más donatariusait és compossessorait *productióra* kívánta köteleztetni (nyilván saját jogai érvényesítése érdekében). Haan álláspontja az volt, hogy Bánffynak nem volt oka felségfolyamodványra, hisz ő már korábban *producált* jószágairól, a gyalui uradalom más adományosait pedig lehetne *productióra* kötelezni, de a fiscalis director jelenlétében, hogy a kincstár is tájékozódhassék bizonyos elidegenített jószágairól. A bizottság úgy döntött, hogy Haan javaslatait mindenben el kell fogadni.

Több érdekléssel bír számunkra a bizottság *érbányaügyi* hatásköre. Az első ilyen ügy még részben személyi jellegű. Haan 1719. augusztus 17-én azt javasolta a torockói bányaműveléssel kapcsolatban, hogy az uralkodó döntése alá kellene bocsátani a bányában való részesedést, úgy, hogy a Thoroczkai családnak 2 bányarész, Steinville főhadiparancsnoknak („Zumahlen sich diser als gewerk Zubauen bereits eingelassen”⁷⁹) és a kincstárnak egy-egy jusson. Az Udvari Számvevőség azzal hagyta jóvá Haan javaslatát, hogy a kincstár csak a bányarészek 1/8-át vagy 1/16-át vállalja. Ezzel (1720. január 29-i ülésén) a bizottság is egyetértett.

1721-ben már súlyosabb ilyen ügyek kerülnek a bizottság elé. Haan, szorgos felmérőmunka alapján, 1721. április 9-én az egész erdélyi érbányászat ügyét az Udvari Kamara elé terjeszti.

A tresztiai aranybánya — kezdi Haan —, amelyet 1711-től Steinville műveltetett, most teljesen a kincstár számára van foglalva. A bányásznép azonban „insolent und hartnäckig”, nehezen lehetne őket leszoktatni az aranycsempészetről. Így Haan Kropff erdélyi érbánya felügyelő javaslatát ajánlotta elfogadásra, amely

szerint taxaként évi 200 pisetum arany fizetésére kellene őket kötelezni, s ha ez sem lenne megoldás, ki kellene űzni őket a bányákból, s helyükbe szabad német bányászokat telepíteni. De legalábbis meg kellene akadályozni visszaéléseiket. Továbbá gondot okoz az, hogy Tresztia a Gyulay családé volt, s az most visszaköveteli a helységet s a bányákat. Haan szerint csak az utóbbi követelésnek nem volt alapja, mégis azt javasolta, hogy a falu és a bányák a kincstárnak tartandók meg, a Gyulay családnak pedig az akkor a kincstár kezébe visszakérült dévai uradalomból juttatandó azzal egyenértékű rész. A bizottság Tresztia kérdésében úgy határozott, hogy Haan folytassa az ottani bányaművelést, a bányászok kihágásait azonban az addiginál nagyobb szigorral büntesse. Annak se látta akadályát, hogy a bányába német bányászokat telepítsenek. A Gyulay családot Haan a fiscalis director útján szólítsa fel productióra, s az tegyen jelentést (Tresztia értékét is jelezve).

Nagyágon⁸⁰ — folytatta Haan — ólom- és aranybánya működik. Az országos kincstári igazgatás vezetője jelezte, hogy Kropffal 1721 nyarán vizsgálatot fog ott tartani, s ahhoz képest teszi meg a szükséges intézkedéseket. A bizottság helyeselte a vizsgálat tartását, s annak eredményétől tette függővé a további lépéseket.

A csegezi rézbányát Kropff 1719 óta műveltette, majd le kellett állítania. Haan szerint profitábilis volna a művelés, s Erdélyben akkor különben se működött rézbánya. Ha az jól működne — érvelt —, lehetne oda tapasztalt kohómestereket, szénégetőket stb. toborozni. Kropffnak azonban mindenképpen járna valami jutalom fáradozásáért. A bizottság helyesnek látta volna, hogy Haan Kropffal együtt szemlélje meg a bányát, s ha a műveltetés előnyös a fiscus számára, vegye kincstári kezelésbe, s tegyen jelentést az eredményről, a munkaerő- és egyéb szükségletekről. Kropffnak egyelőre csak ígértek jutalmat.

Kapnikbánya ólom-, ezüst- és aranybányái esetében a bányaműveléshez szükséges erdőhasználatnál mutatkoztak a bajok. Ezt a bányát ún. verkesek művelték, Kóvér uradalma pedig a Teleki család kezén volt. Haan a bányajog rendelkezéseire hivatkozva már figyelmeztette a Teleki családot, hogy ne ellenezze a bányászathoz szükséges erdőhasználatot. A verkesek pedig, jogvédelmet szerzendő, 1 bányarészt, jó állapotban lévő bányákból, előnyös feltételek mellett, felajánlottak a kincstárnak. Haan, a bányászok biztatására, ideiglenesen átveendőnek tartaná ezt a bányarészt (az szükség esetén gyorsan eladható lenne). Új „Gewerkschaft”-ot is állíttatna fel Kapnikon, 3-4 ezer forint hitelt biztosítva e célra a verkeseknek. A bizottság helyeselte, hogy Haan átveszi a felkínált bányarészt. Jelentésre kötelezte az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjét, ha a Teleki család tovább akadékoskodnék. Lehetőnek tartotta a 300-400 forint hitelt az új bánya számára.

Királybánya,⁸¹ amely a fejedelmi korban jelentős bányahely volt, a háborús időkben azonban leállt, Haan jelentése szerint a kincstár számára műveltetendő volna, lévén elég víz és erdő, s zúzóműveket is lehetvén ott építeni. A legfontosabb azonban az volna, hogy az ottani lakosok kiváltságokat kapjanak. A bizottság, az eredmény reményében, folytathatónak tartotta az ottani bányászatot, s kiváltságok adásának se látta akadályát. Arra utasította tehát Haant, hogy készítse el a

kiváltságlevél tervét (szeme előtt tartván a jelen gyakorlatot, a bányaarendtartást s a neki legutolsó bécsi tartózkodásakor adott bányaügyi rendelkezéseket).

Haan jelentésének arra a pontjára, amelyben (korábbi jelentésére hivatkozva) azt jelezte, hogy Brassó városa felkínálta bányák nyitását területén, a bizottság csak annyit jegyzett meg, hogy e bányaanyagok engedélyezése már megtörtént.

A radnai bányában Kropff a közeljövőben szándékozott szemlét tartani, így a bizottság ezzel kapcsolatban nem is foglalt állást.

Annál inkább foglalkoztatta a bizottságot a fekete-körösi aranyosás ügye. Ott Csáky bíboros, váradi püspök és a kincstár érdekei ütköztek. Minthogy a bíboros hónapok óta nem válaszolt az Udvari Kamara azon megkeresésére, hogy ne akadályozza a fekete-körösi *kincstári* aranyosást, a bizottság most a Haditanács [!] útján tartaná jónak erről rendelkezni Csákynek.⁸²

1721-ben a bizottság két ízben is foglalkozik az erdélyi *érbánya* termékei értékesítésének kérdésével. Előbb (március 14-én) a sebeshelyi vasmű termékeinek eladása a tárgy. A bizottság úgy határoz, hogy amennyiben a kohó több vasat termel, mint amennyire Erdélynek s az ottani arzenálnak szüksége van, meg kell próbálni a felesleget a Bánátba vagy Habsburg-Szerbiába eladni, vagy Havasalföldre. Haantól tájékozódást és jelentést várt erről.

Néhány nappal 1721. április 9-i jelentésének bizottsági vitája után, 1721. május 25-én Haannak újabb fontos jelentenivalója akadt. Most az érckereskedelem ügyében. Dierling konstantinápolyi követségi titkár ajánlata alapján szerződést kötött egy makedóniai⁸³ kereskedővel az erdélyi higany értékesítésére.⁸⁴ A kereskedő 3 éven át évi 120 mázsa higanyt vett át, mázsanként 200 Ft-ért, monopóliumot igényelve a Török Birodalomba való kivitelre. A bizottság (1721. június 13-án) ratifikálandónak tartotta a szerződést, de (mintegy a legfelsőbb pénzügyi s egyben gazdaságpolitikai körökben éppen uralkodó irányzat mutatójaként) szükségesnek látta leszögezni: minden monopólium és propolium káros lévén a közre, a továbbiakban ez kerülendő; a kereskedelem szabadsága („die Freyheit des Commercy”) követelmény.

A bizottság 1720-szal kezdődő, súlyában jelentős érbánya- és kohóügyi tevékenységének záróaktusa az 1722. március 17-i ülés. Ezen elsősorban az akkor Bécsben tartózkodó Johann Franz Kropff erdélyi bánya- és pénzügyi felügyelő javaslatát vitatják meg.

Kropff mindenekelőtt uralkodói rendeletet vár a Guberniumhoz az iránt, hogy a Constitutio Maximiliana Erdélyben is érvényes. A bányaügyi, ill. a bányaművelők közti viták megítélésére főbányabírói tisztség volna létrehozandó; ezt ő maga vállalná külön fizetés nélkül, csak a szükséges egy írnoknak kér javadalmazást. A bizottság tapintatosabb eljárást látott volna jónak a Constitutio Maximiliana bevezetésében. A bányaarendtartás (a legújabb módosításokat tartalmazó szöveg) azzal küldendő le Haannak — szól a határozat —, hogy az vitassa meg a főhadiparancsnokkal s szükség esetén másokkal. Amennyiben Haan nehézségeket tapasztal a rendtartás bevezetésében, az ügy a Haditanáccsal közösen tárgyalandó meg. Közben az Erdélyi Udvari Kancellária is megkeresendő volna, hogy rendelkezék ily értelemben a Guberniumnak. Annak nem látja akadályát a

bizottság, hogy Kropff a főbányabíróságot is ellássa; a mellette működő irnoknak évi kb. 50 Ft fizetést rendelt.

Kropffnak azonban volt egy további személyi kérése is: fiát, Karlt, aki a gyulafehérvári pénzverőházban működött kisebb beosztásban, osszák be melléje, mert ő gyengülőben van. A bizottság azzal az indokolással vélte teljesíthetőnek a kérést, hogy a bánya- és pénzverésügyi felügyelő így át tudja adni tapasztalatait, s egyelőre évi 400 forint fizetést szavazott meg az ifjabb Kropffnak e megbízatásra. Az a nepotizmus, amit a bizottság apparátusában már tetten értünk, a kincstári igazgatás alsóbb szerveinél sem volt ismeretlen.⁸⁵

A továbbiakban a bánya- és pénzverésügyi felügyelő sorra vette az erdélyi ércbányahelyeket, elsősorban *jogállásuknak* kérdéseire irányítva figyelmét. Ab-rudbányának a magyar királyoktól és az erdélyi fejedelmektől nyert kiváltságait (adó-, kvártélymentesség, bírósági privilégiumok) az adómentesség kivételével megerősítendőnek tartotta, s azzal is kiegészítette volna, hogy az itt bányamunkát vállaló szökött jobbágyokat ne lehessen visszakövetelni. Megerősítendőnek tartotta Körösbánya, Cebe, Riska és Karács kiváltságait is. A bizottság ezekben egyetértett vele. Abban is, hogy az említett négy Zaránd megyei bányahelység teljesen a kincstári igazgatás alá tartozzék.⁸⁶

Kiváltságokat javasolt Kropff Kapnikbányának is: vám- és harmincadmentességet a bányászok ellátásához szükséges élelmiszerekre, adómentességet, erdő- és réthasználatot 1 mérföldnyi körzetben, az odaszökött jobbágyok ki nem adatását, kocsma- és mézszárszékjogot. A bizottság itt már tartózkodóbb volt. Az élelmiszerek vám- és harmincadmentessége esetén visszaélésektől félt. Két megoldást látott: vagy külön engedély adását a *házi szükségletre való* gabona behozatalára, vagy a házi szükségletre behozottak vámjának és harmincadának visszatérítését. Haan javaslatát várta. Csak fejadómentességet engedélyezett, a vagyoadó alólit nem. Minthogy Kropff kb. 20 családot kívánt Kapnikra telepíteni a magyarországi bányavárosok népfellegéből, ezeknek a bizottság földet és erdőt kívánt juttatni, azzal, hogy ez ne legyen más jobbágyok kárára. A szökött jobbágyok vissza nem adásával egyetértett. Mézszárszékjogot 6 évre engedélyezett a bányahelynek.

Kapnikbányához korábban három kövárvidéki falu (Garbonácfalva, Kováskapálnok, Kerpenyes) szolgált robottal — folytatta Kropff. Ezek most a Teleki család zálogbirtoka lévén, ki kellene őket váltani tőlük (a zálogösszeg 10 év alatt kamataival együtt megtérülne). A bizottság egyetértett ezzel.

Most már a sebeshelyi kohó kérdéseire térve, a bánya- és pénzverésügyi felügyelő oda is Magyarországról irányítana munkásokat (favágókat, szénégetőket és bányászokat). A bizottság az akkor a magyarországi bányavárosokban működő kamarai bizottsághoz kívánt eziránt királyi rendeletet intéztetni. Kropffnak azzal a javaslatával is egyetértett a bizottság, hogy a sebeshelyi kohómester ne évi fizetést kapjon, hanem az olvasztott vas mennyisége szerint nyerjen javadalmazást.⁸⁷

Az 1722. március 17-i ülés megtárgyalta Haan 1722. január 24-i és február 4-i jelentéseit is. Ezek részben csak Kropff érdemeit hangoztatták. Egyetlen kérdésben mondott újat (ott is Kropffal való egyetértését hangsúlyozva): Erdélyben szerinte hasznosabb volna az addigi arany- és ezüstváltási módot fenntartani, mint urburát

szedni. A bizottság arra szólította fel, hogy erről alkotott véleményét bővebben fejtsse ki.

A kettős bizottságnak ez a sokat ígérő ércbányaügyi tevékenysége ezzel meg is szakad, hogy a további 23 évben ne is találkozzunk vele. Haan rövidesen meghal, nem sokkal utána Kropff is — ez is hozzájárulhat a fonal elvesztéséhez, amelyet többé nem is sikerül megtalálni.

Az Erdélyben oly fontos *sóbányászat* ügyében a bizottság teljes érdektelenséget tanúsított. Csak *sócsempészeti* ügyekkel foglalkozott, egy ízben (1724. szeptember 14.).

Egyetlen esetben (1725. március 16-án) tárgyalt a szerv erdélyi *kénbányászati* ügyet. Az akkori erdélyi kamarai igazgató, Viechter 1725. február 8-án arról tett jelentést, hogy a háromszéki kénbányában több száz mázsa kénkészlet halmozódott fel, az Erdélyben állomásozó katonaság évi szükséglete pedig legfeljebb 16 mázsa. A bizottság arra utasította Viechtert, hogy a főhadiparancsnokkal tárgyalja meg: hogy lehetne a ként elszállítani vagy eladni, s aszerint rendezzék el a kénbányászat ügyét — de a Haditanáccsal is megvitatandónak tartotta az ügyet.

A *harmincadjövedelmek* ugyan aránytalanul kisebb részét alkották az erdélyi kincstári jövedelmeknek, mint a só- vagy fémánya-, ill. pénzverési jövedelmek, de jelentékteleneknek azért nem voltak mondhatók. Így meglepő az, hogy ez a kérdés is alig foglalkoztatta a bizottságot. Haan és Steinville már említett 1719. tavaszi összetűzése mellett (a Mavrocordat-féle borszállítás ügyében) csak néhány ízben találkozzunk ezzel a kérdéskörrel a jegyzőkönyvekben. Az 1719. június 30-i ülés, amely a Mavrocordat-borszállítás ügyével is foglalkozott, megvitatta Haannak azt a jelentését is, amely mellett az felterjesztette az erdélyi harmincadhivatalok instruccióját, azzal a toldalékkal, hogy előbb (Steinville-lel való megállapodás alapján) eltiltották a havasalföldi és moldvai borok behozatalát Erdélybe, majd (a rendes és rendkívüli vám megfizetése mellett) újra megengedték. A Török Birodalomból Olténiába, a pozsareváci békét követő kereskedelmi szerződés értelmében 3%-os vámmal lehetett bevinni a bort, onnan Erdélybe azonban csak az említett rendes és rendkívüli vámmal. (E rendelkezést azonban egyelőre titokban tartották.) A bizottság a harmincadinstrucciót a commercium-ügyekben tartandó konferencia elé utalta, a havasalföldi—moldvai borbehozatal korlátozására tett javaslatot pedig jóváhagyta. Két év elteltével került újabb harmincadügy a Subdelegatio elé: a Török Birodalom kereskedői által Habsburg-területre behozott, majd eladatlanul visszavitt áruk harmincada visszatérítésének ügye. A bizottság (1721. augusztus 30-i határozatával) különbséget tett azon áruk között, amelyeket török birodalmi kereskedők a Habsburg Birodalom különböző országaiba hoztak be, s azok között, amelyeket csak bizonyos országos vásárookra hoztak. Az előbbieket esetében a 3% vámot megkülönböztetés nélkül megfizetendőnek tartotta, a második esetben lehetőnek tartotta a behozatalkor fizetett vám visszatérítését. 1733. szeptember 3-án egy rutinügy kerül a bizottság elé: a marhák váma az Erdély—Olténia forgalomban. Csak 1738—1740-ben került újból nagyobb súlyú harmincadügy a bizottsághoz: az ifjabb Neffzer (Jacob Benedict udvari kamarai titkár) vám- és harmincadigazgatóságának ügye.

Az ifjabb Neffzer azután vette át a Neoacquistica-területek vám- és harmincad-igazgatóságát, hogy az Udvari Kamara 1733-ban idő előtt felmondotta az 1730-ban Rebentischsel (aki rövidesen az erdélyi kamarai igazgatóság vezetője lett) és az idősb Neffzerrel a Neoacquistica-területek vám- és harmincadjövedelmeire nézve kötött bérletet. Az Udvari Kamara e jövedelmek növekedését várta attól, hogy újra saját kezébe veszi őket (megtartva, kincstári tisztviselőként, a bérlet korábbi adminisztrátorát). Az új kezelési forma azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a Neoacquistica-területek vám- és harmincadjövedelmei a kincstári kezelésbe vétel óta jelentősen (évi 40-50 ezer forinttal) visszaestek. A bizottság 1738. április 17-én emlékeztette feletteseit, hogy más rend volna szükséges a Neoacquistica-területek vám- és harmincadügyeiben, de a török háború miatt ez későbbre maradt. Neffzer viszont 1739 tavaszán amiatt tett panaszt, hogy szerinte a Bánátban s Erdélyben igen zavarosan intézik⁸⁸ a vám- és harmincadügyet: a temesvári kamarai adminisztrátor és Schmidlin erdélyi cameralis director vám- és harmincadügyekben rendelkezik, az erdélyi főhadiparancsnok és Schmidlin vámmentes borbéhozatali engedélyeket ad ki Havasalföldről. Hibáztatta Neffzer az Udvari Kamarát is, amely 1739. január 10-én, Neffzer Bécsbe való felutazása kapcsán, úgy rendelkezett, hogy az adja át a nála lévő iratokat és pénzt a bánáti kincstári adminisztrációnak, s az egész bánáti harmincadügyet, továbbá a Neffzer által Szegeden létrehozott bánáti vámkirendeltséget (Banatische Mauth Substitution) a bánáti adminisztráció alá rendelte. Neffzer vizsgálatot kért az ügyben. A bizottság, amely már 1738 tavaszán is Neffzert okolta a bajokért, úgy látta (1739. április 23.), hogy az Udvari Kamara rendelete a Neoacquistica-területek harmincadügyének 1734-i általános szabályozásán alapszik, s a Neffzer által felhányt zavarok oka épp az ő távolléte: Bécsből nem lehet igazgatni a Neoacquistica-harmincadügyet. Azt javasolta, hogy Neffzernek rendelkezni kell: haladéktalanul újra utazzék le a Neoacquistica-területre, ott vezesse az igazgatást, tartson helyszíni szemléket (e célra országonként jelentős összeg kiutalását javasolva), amennyiben ez a háborús helyzetben lehetséges. Ha Neffzer nem akarna lemenni, rendelkezni kellene az illető területek cameralis adminisztrációinak és directióinak, hogy vegyék át a harmincadigazgatást. Dietrichstein, az Udvari Kamara elnöke azonban úgy döntött, hogy az udvari egészségügyi bizottság (Sanitätshofkommission) úgy rendelkezvén, hogy Neffzer ne hagyja el Bécset, míg az ellene szegezett vádak alól nem tisztázza magát, a Sanitätshofkommission döntését kellene sürgetni, s addig függőben kellene hagyni a dolgot. Néhány nap híján egy év telt el, míg a bizottság (1740. április 13-án) visszatérhetett az ügyre. A tulajdonképpeni döntés másutt született meg: Neffzert (aki vám- és harmincadügyi igazgatósága mellett a temesvári kamarai adminisztráció tanácsosi tisztét is viselte) Morvaországba helyezték át, s ez (a távolság miatt) összeférhetetlen volt a Neoacquistica-területek vám- és harmincadigazgatóságával. A bizottság valójában már csak a szükséges adminisztratív lépéseket tette meg, amikor Neffzer felmentését javasolta Neoacquistica-tisztségéből, s vám- és harmincadügyi jogkörének átadását a területileg illetékes országos, ill. tartományi kincstári igazgatási szerveknek. Dietrichstein udvari kamaraelnök mindenben egyetértett a javaslattal.

Egy, a fejedelmi korszakban sem túlzott jelentőségű, a bizottság létrejöttékor pedig már félig-meddig feledésbe merült kincstári jövedelem a szászok Szent Márton-napi censusa (census Sancti Martini) ügyével 1721-ben (október 21., 24.) foglalkozott a bizottság. A szorgalmas Haan kiderítette, hogy I. Lipót 1693-ban csak a török háború idejére engedte el azt a szászoknak, akiknek évi adóterhei akkor enyhe számítás szerint is kb. hetvenszeresét tették ennek a szolgáltatásnak. A török háborút rövidesen követte előbb a Cameratica Commissio tevékenysége a *fontosabb* erdélyi kincstári jövedelmek ügyének rendezésében, majd a Rákóczi-szabadságharc, így a census Sancti Martini ügye nem került újra napirendre. Minthogy a szász natio, Haan igényeire reagálva, újból kérni akarta e szolgáltatás elengedését (hivatkozva a Rákóczi-szabadságharc alatt őket ért károokra, a háromszori pestisre és a census jogalapjának állítólagos hiányára), Haan a census netaláni elengedése esetén legalább azt tartotta volna kikötendőnek, hogy a szász nationak ez a kötelezettsége csak az Udvari Kamarával szemben álljon fenn. A bizottság, megdicsérve Haan ügybuzgalmát, végső soron azt tartotta volna jónak, hogy a szász natio a census fejében „arányos, külön hozzájárulást” vállaljon a szebeniek által egyébként is emelendő kaszárnya építésében és fenntartásában. (Ez a javaslat nem valósult meg.)

Az erdélyi kincstári igazgatásnak egy ideig külön ágazatát képező ügykörrel, az *Apafi-hagyaték* ügyével a bizottság egy ízben foglalkozott (1726. július 15.). Szentkereszti András, akkor tárgyaló folyamodványában, szóvá tette azt is, hogy 10 ezer forintos követelése van az Apafi-hagyatékkal szemben. A bizottság a Sinzendorff osztrák főkancellár elnökletével az Apafi-hagyaték ügyének rendezésére kiküldött udvari bizottsághoz utalta Szentkereszti igényét.

A szorosabban vett kincstári ügyek csoportjában külön ismertetjük a *kincstári javak bérletének* a bizottság előtt is megforduló ügyeit. A nem nagyszámú ilyen ügyből egy a háromszéki kincstári *kénbányával* kapcsolatos. Haan 1719 nyarán, úgy ítélte, hogy a kincstárnak sokkal előnyösebb e bánya bérbeadása, mint saját üzemeltetése, két évre bérleti szerződést kötött Thomas Böhm olvasztómesterrel és Kostur Gáspár ottani bányásszal a bányára nézve, elbocsátva tisztéből a feleslegessé vált inspectort, Sinderspenger tüzérszázadost. A szerződésben az a megkötés is szerepelt, hogy kénsav addig nem importálható Erdélybe, míg kellő mennyiségben és megfelelő áron szállítani tudják azt. A bizottság (1719. december 18-án) helyeslőleg tudomásul vette a bérbeadást, csak a behozatali tilalomra vonatkozó szakaszt hagyta ki a szerződésből, azzal, hogy ez már Politicum. Dietrichstein udvari kamaraelnök egyetértett ezzel a korrekcióval. A vajdahunyadi kincstári *vashámorok* már a bizottság megalakulása előtt, 1719-től bérbe voltak adva Georg Steinhilbertnek; a bizottság (1720. február 8-i és 12-i ülésén) csak jóváhagyását adta a bérleti szerződés Haan által javasolt meghosszabbításához. A *tizedbérletek* ügyei is csak néhány ízben kerültek a bizottság elé, hiszen a tized bérbeadásának rendszere részben már a fejedelmi korban kialakult, részben pedig a Habsburg-uralom első évtizedeiben. Amikor 1720-ban a szász natio újabb 4 évre tesz ajánlatot a szász tizedek bérbevételére, már csak meghosszabbításról van szó; a bizottság ratifikálandónak tartja az új szerződést (1720. május 23.). Egy ízben

fordul meg a bizottság előtt a szász natio kérelme tizedbérlet összegének csökkentése iránt (1723. május 13.). Néhányszor tárgyalt még a bizottság Kraszna megyei (1724. augusztus 18., 25.) és egyéb vegyes tizedbérletügyeket (1722. április 27.).

A bizottság erdélyi hatáskörének másik nagy ügykörsoportja a *katonai-kincstári vegyes ügyeké*, elsősorban a tágabb értelemben vett hadellátási ügyeké.

Az első ilyen kérdéskör Erdély *adójáé* és a vele közvetlenül vagy közvetetten összefüggő ügyeké. Még Erdély adója *összegének* kérdése is megfordult néhány ízben a bizottság előtt.⁸⁹ 1721 őszén a Haditanács azt javasolta az Udvari Kamarának, hogy az erdélyi országgyűlés királyi előterjesztéseiben 500 ezer forint adó követelése szerepeljen a következő évre (a rossz gabona- és bortermésre tekintettel némileg kevesebb az előző évinél). Ezt a Subdelegatio 1721. október 31-én el is fogadta (némi értelmezési kiegészítésekkel). 1731. június 7-én a bizottság egyelőre pusztán tudomásul vette Franz Paul Wallis erdélyi főhadiparancsnok jelentését arról, hogy a tábornok mielőbbi országgyűlés tartására szólította fel a Guberniumot az adó megszavazása végett, s hogy Wallis (ez idő tájt már a főhadiparancsnok lévén az országgyűlések királyi biztosa) a korábbi 500 ezer forint adón felül további 60 ezer forint megszavazását igyekszik elérni. Kényesebb kellett hogy legyen az a kérdés, amely 1736. november 22-én került a bizottság elé. Wallis főhadiparancsnok jelentést tett a Haditanácsnak az erdélyi adómegajánlásról, s a Haditanács elnöke avégett küldte meg ezt a bizottságnak, hogy készítse elő a kérdésnek a Ministerialkonferenzben⁹⁰ való tárgyalását. Az Udvari Kamarának az ülésen részt vevő tanácsosai erre azt a meglepő nyilatkozatot tették, hogy nincsenek tájékozva Erdély ilyen ügyeiről [!], s csak azt javasolják, hogy az ún. taxális helyeket és a kincstári jószágokat, továbbá az örmény natiót ne terheljék túlzott adóval. Annyit azért visszalépnek, hogy jelzik: Koch tanácsos ismeri kamarai részről a legjobban azt a kérdést (ő van jelen az Udvari Kamara részéről a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésein is, a már említett adóügy deputatióban is); így a Haditanácsra bízzák, hogy a Konferenz ülése előtt közli-e vele Wallis felterjesztését.

Szorosan az adó kérdéskörébe tartozik még néhány, a bizottság előtt megfordult ügy. A bizottságnak Erdély adóösszegével is foglalkozó 1721. október 31-i ülése egyszerűen tudomásul veszi Vermont erdélyi főhadiparancsnok jelentését arról, hogy az erdélyi *adóösszeírás* jól halad.⁹¹ 1726. július 15-én viszont egy fontos adózási kérdésben korrekciót javasol a bizottság. Az Udvari Kamara úgy foglal állást, hogy azt a 15 ezer köböl búzát, amelyet az erdélyi rendek 1725-re a rendes termékmennyiség (10 ezer köböl búza) fölött megajánlottak az adóba, s amelynek *piaci áron* való átvételét az uralkodó is engedélyezte, mégis az ún. regulamentális áron, köblönként 2 forintjával (a piaci árnál jóval olcsóbban) kell átvenni. A bizottság ugyan úgy látja, hogy ez az ügy a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé tartozik, de mégis leszögezi, hogy a piaci árnál kellene maradni. Az adó igazgatásának egy nem kevésbé kényes kérdése került 1732. július 3-án a bizottság elé. Az erdélyi Cameral-Ober-Direction 1732 tavaszán (feltehetően az akkor, Kornis Zsigmond gubernator halála után, Erdélyben teljhatalmat gyakorló

Wallis főhadiparancsnok nyomására) azt követelte a Guberniumtól, hogy a törvényhatóságok a hadiadót közvetlenül a *szebeni hadipénztárba fizessék be, készpénzben*. Az Erdélyi Udvari Kancellária, tudomást szerezve a dologról, azzal érvelt ellene, hogy ez a pénzhiány miatt teljesen lehetetlen. Az Udvari Kamarának a Subdelegatio ülésén jelenlévő tanácsosai sietve elhatárolták magukat az országos kamarai igazgatóság követelésétől, leszögezve: nem emlékeznek rá, hogy a Kamara rendelkezést adott volna ki a törvényhatósági pénztárak megszüntetéséről, még kevésbé olyan intézkedésekre, amely Erdélyt az adó készpénzben, Szebenbe való fizetésére kötelezte volna. Az *adóalap védelmét* szolgálta a Subdelegatio 1739. november 5-i állásfoglalása. A havasalföldi fejedelem ígéretei nyomán számos erdélyi jobbágy szökött át oda, s mások is erre készültek. Az Erdélyi Udvari Kancellária erre az Udvari Kamarához fordult, rendelkezést sürgetve a harmincadosokhoz, hogy ne engedjenek ki profugusokat Havasalföldre. Az ülésen az Udvari Kamara képviselői jelezték, hogy a hatóság már kiküldte ez irányú rendeleteit; a bizottság helyesnek látta volna Lobkowitz erdélyi főhadiparancsnok megkeresését is avégett, hogy rendeljen ki csapatokat határőrizetre.

Az adózás kérdéscsoportjának egy külön kérdésköre a *kincstári jószágok, ill. a kincstári védelem alatt álló népelemek adózása*. 1731 nyarán vagy kora őszen Szendrey János, az Apafi-jószágok adminisztrátora egy hosszadalmas (sehr weitläufig) felterjesztésében arra hívja fel az Udvari Kamara figyelmét, hogy az erdélyi taxális helyeket és fiscalis jószágokat túlzottan adóztatják. A bizottság (1731. október 18-i ülésén) csak arra utal, hogy a Wallisnak nemrég adott instructióban intézkedés történt arra nézve: mi legyen e helységek, ill. uradalmak adója. Szükség esetén a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésén kell reflektálni erre — szögezi le. 1737. május 9-én a kérdés már az imént ismertetett 1736. november 22-i előzmények és annak folyományai után kerül a bizottság elé. III. Károly ti. rescriptumot intéz a Guberniumhoz a szamosújvári örmények, az erdélyi görögök és a fiscalitasok adója ügyében, amelyet az Udvari Kamara túlzottnak tart. A Gubernium felségelőterjesztésben válaszolt, ez az iromány körözésre került a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis tagjai között. Az Erdélyi Udvari Kancellária igyekezett messzemenően támogatni a Gubernium álláspontját. Az ügy a Commissio Neoacquistica 1737. május 9-i ülése elé került, amelyen részt vett az Erdélyi Udvari Kancellária két tanácsosa is (Kozma József és Csató Zsigmond), s Andlern (mint egykori erdélyi cameralis director, Erdély ügyeinek jó ismerője) elnökölt. A két kancelláriai tanácsos teljes erővel védte a Gubernium álláspontját, eredménytelenül. Annál is inkább, mert a bizottság egyes tagjai „passionatus”-nak nevezték a Gubernium felségelőterjesztésének bizonyos kitételeit.⁹² Az ülésen az Udvari Kamara egyrészt azt követeli, hogy az erdélyi Cameralis Directio, ill. a fiscalis director vehessen részt az adórepartitíóban, hogy örködjék a taxális helyek és a fiscalis uradalmak méltányos adóztatásán, másrészt azt, hogy a szamosújvári örményekre ne vessenek a kiváltságukban meghatározottnál magasabb adót. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1737. május 10-én úgy foglal állást,⁹³ hogy a fiscalis director az országgyűlés tagja, nincs tehát akadálya az ottani repartitíókban való részvételének, a törvényhatósági repartitíókban minden

birtokos részt vehet, így a kincstári uradalmak provisorai is. A camerális directornak az országgyűlésen vagy hasonló köztanácskozásokban való részvétele azonban — szögezi le a Kancellária — olyan kérdés, amely túlmegy az Erdélyi Udvari Kancellária jogkörén — ha az Udvari Kamara úgy kívánja, az ügy a Ministerialkonferenzben suo modo et tempore előadható. A szamosújvári örményekre kiváltságokon felül vetett adó elengedéséről, ill. a már addig felvetett visszafizetéséről rendelkezett a Guberniumnak.

A hadellátási ügyek egésze merült fel a Subdelegatio 1726. január 10-i ülésén. Harruckern ott tervezetet nyújtott be az általánosan nagyon drágának ítélt⁹⁴ erdélyi hadellátás jobb megoldására. A tervezet szerint évente legalább 30 ezer forintot lehetne megtakarítani. (Utaljunk itt Harruckern már ismertetett érdemeire a hadellátási megtakarítások terén.) A bizottság Tige erdélyi főhadiparancsnoknak s Viechtern camerális directornak küldte meg véleményezésre azzal, hogy szükség esetén tartsanak vizsgálatot a korábbi rossz gazdálkodást illetően. 1733. szeptember 17-én hosszú előzmények után kerül egy nagy súlyú hadellátási kérdés a Subdelegatio elé. Az már korábban is javasolta, hogy az erdélyi hadellátási raktárakat jobb állapotba kellene hozni, hogy készleteket lehessen felhalmozni, s ne csak szükség szerint, drágán vásárolva, teremtsék elő a készleteket. Konkrét javaslata az volt, hogy a raktárak tatarozására Wallis főhadiparancsnok által szükségesnek ítélt 40 ezer forintot Olténia adójából teremtsék elő, többévi részletben. Ehhez a javaslatához mind Savoyai Jenő, mind az Udvari Kamara, tehát a Subdelegatio mindkét felettese hozzájárult. Azt azonban már csak az Udvari Kamara javasolta Wallisnak, hogy a tatarozás meggyorsítására a 40 ezer forintot az erdélyi erődítési alapból kölcsönözzék. Wallis maga ehhez hozzá is járult, de szükség volt még a Haditanács elnökének jóváhagyására is. A dolog (1733. szeptember 17-én) annak kapcsán került újra a Subdelegatio elé, hogy az Udvari Kamara neki küldte meg a Generalkriegskommissariatsambts Substitution egy jelentését, amely szerint Erdélyben a hadélelmezésre ismét 34 ezer köből gabonára volna szükség. A Haditanács képviselője (Hefenstock) jelezte, hogy Savoyai Jenő aligha megy bele abba, hogy az erődítési alapból vegyenek el valamit e célra. Az Udvari Kamara tanácsosai (Hilleprand, Harruckern és Zuana) leszögezték, hogy Erdélyben raktárak hiányában nem lehet készleteket felhalmozni, s a tatarozás az erődítési alapból való kölcsönzés nélkül 4-6 évre elhúzódhat, a kölcsönzéssel viszont 2 év alatt kész, az erődítési munkák kára nélkül. A határozat végül is (érthetően) úgy született, hogy meg kell várni Savoyai Jenő döntését. Az Udvari Kamara addig is tájékoztatást kívánt kérni az erdélyi Camerális Directiótól arról, hogy a 34 ezer köből gabonából mennyi állítható ki az ottani fiscalis birtokokról (ez ti. segített volna a raktározási gondokon), s mennyi raktározható el a jelenlegi magtárakban. Savoyai Jenő végül is (talán hogy Wallis lépését is fedezze) azt a kompromisszumot tartotta elfogadhatónak, hogy 1733-ban és 1734-ben 20-20 ezer forintot előlegezzenek a raktárak tatarozására az évi 60 ezer forintos erdélyi erődítési alapból.

Külön kérdésköre volt a katonai-kincstári közös ügyek kérdéscsoportjának *várak építése, tatarozása* és az ezekkel összefüggő kérdések. Haan 1721 elején

felterjesztést tett az Udvari Kamarához Fogaras, Szamosújvár, Szereda és más erdélyi várak tatarozásának szükségéről. A bizottság (1721. március 14-én) úgy látta jónak, hogy Haan tájékoztassa a rövidesen Erdélybe érkező új főhadiparancsnokot, Virmont-t (különösen az erdélyi Publico-Politicát illetően). 1721. szeptember 5-én egy helyi ügy került a bizottság elé: gyulafehérvári lakosoknak erődítési munkák során lebontott házaikért adandó kártérítés ügye. A várak tatarozásának ügye 1730-ban került elő újra. Wallis főhadiparancsnok 1730. augusztus 18-i jelentésében vetette fel Szamosújvár és Fogaras tatarozásának kérdését. A bizottság (1730. szeptember 19-én), homályos fogalmazással, arra utalt, hogy Szamosújvár jövedelmei a görög egyesült püspöké. Ugyanezen jelentésben szólt Wallis katonai fontosságú *Carolina-útról*, amely Erdély és Olténia között volt hivatva a megfelelő közlekedést biztosítani. A bizottság e kérdés felett azzal tért napirendre, hogy már történt erről rendelkezés.

Egyetlen esetben foglalkozott a bizottság *katonatiszt illetményének* kérdésével (1725. március 16. — a dévai parancsnok 1708—1720-i fizetésének hátraléka).

Néhány ízben foglalkozott a bizottság az erdélyi *pénzforgalom* ügyeivel. Haan 1719 derekán tett felterjesztést az Erdélyben forgalomban lévő belföldi, valamint havasalföldi és török arany- és ezüstpénzekről s az erdélyi pénzverőházban történt értékelésükről. A bizottság (1719. július 17.) úgy foglalt állást, hogy a pénzforgalom szabályozása a Publico-Politicumba tartozik, tehát meghallgatandónak tartotta ugyan a Haan jelentésében foglaltakról a bécsi pénzverőhivatalt és az udvari számvevőséget, de utána a közigazgatási szervekkel, különösen a Magyar és Erdélyi Udvari Kancelláriával tartott volna jónak közös tanácskozást az erdélyi pénzforgalom ügyében, bevonva ebbe a Haditanácsot is. Közben Haannak is rendelkezés küldését tartotta volna jónak az iránt, hogy (amennyiben még nem tette volna meg) közölje felterjesztését Steinville-lel, s jelentse annak véleményét, s egyben küldje fel a jelentésében szereplő pénzfajtákat, hogy meg lehessen őket vizsgálni. Négy év múlva a Subdelegatióknak egy helyi intézkedést kellett korigálnia. Königsseg erdélyi főhadiparancsnok tí. 1723 tavaszán bizottságot hozott létre az erdélyi pénzforgalom szabályozására, Kropff bevonásával, amely 21 garasra értékelte le a havasalföldi zlotot. A bizottság jónak látta felkérni a Haditanácsot, ill. az Udvari Kamarát, hogy azok figyelmeztessék Königssegget, ill. a camerális directort a pénzforgalom ügyében legutóbb történt központi rendelkezések betartására. 1724. szeptember 14-én az e körbe tartozó vitatott kérdés a havasalföldi zlotok beolvasztása és belőlük Habsburg-pénz verése volt, 1726. március 14-én pedig aprópénz leküldése Erdélybe.

Az *egészségügy* intézése a bizottság működése idejének jó részében még katonai-kincstári igazgatási ügy lévén Erdélyben, több ízben találkozunk vele a bizottság által tárgyalt ügyek között. Steinville és Haan 1719-i súrlódásáról a pestis-felcser és illetménye ügyében s a bizottság állásfoglalásáról már szövegtünk. 1721 nyarán már a pestisjárvány alatti hosszú vesztegár feloldása a gond. E kérdésben a Haditanács egyedül rendelkezik Virmont főhadiparancsnoknak azzal, hogy a török területről jövő textiliákat, amennyiben fertőzőtséggyanúsak, 21 napig vesztegeltesse a határon. Haannak azonban sikerül meggyőznie Virmont-t, hogy ehhez a

várához a déli határon áruraktárakat kell építeni. Azt is szükségesnek tartja jelenteni az erdélyi kincstári igazgatás vezetője, hogy a kereskedők sokallják a 21 napot, s el fogják kerülni Erdélyt, az ország kárával. A bizottság (1721. augusztus 22-én) úgy foglal állást, hogy (diplomáciai forrásból s máshonnan is biztos hír lévén róla: a Török Birodalomban is megszűnt a járvány, s a 21 napos várakozás valóban károsnak tűnik) a Haditanács és az Udvari Kamara keresse meg a Sanitátshofkommission felett felügyeletet gyakorló Osztrák Udvari Kancelláriát, hogy az az egészségügyi bizottság útján vizsgálta ki: megszüntethető-e a 21 napos várakozás, vagy legalábbis a közjó sérelme nélkül megrövidíthető-e? Ha annak olyan rendelkezést kívánt adni a bizottság, hogy a Vermont-tal való megbeszélés után jelölje ki a határ legmegfelelőbb pontján a lerakóhelyeket, a vesztézárl idejének tekintetében pedig várja meg a felsőbb döntést. 1725-ben csak helyi egészségügyi rendelkezések anyagi velejárójával foglalkozik a bizottság. Königsberg főhadiparancsnok és Viechter cameralis director 1724 végén bizonyos járványgyanús haláleseteknek véve hírért Déva környékéről, odaküldte Klettenhammer országos törzssebészt (Stabs- und Landchirurgus), s ez meg is szüntette a járványt. Most a főhadiparancsnok és Viechter a Klettenhammer által felhasznált saját gyógyszerek árának megtérítését várják, s napidíjak fizetését neki. A bizottság dolga (1725. szeptember 27-én) csak az volt, hogy jóváhagyja ezeket a kifizetéseket. 1731-ben három ízben is foglalkozik a bizottság ily típusú ügyekkel (1731. május 4., június 7., július 19.);⁹⁵ mindegyik esetben Wallis főhadiparancsnok és Andlern, majd Rebentisch cameralis director közös jelentéséről van szó, arról, hogy a változatlanul erdélyi országos törzssebészként működő Klettenhammert előbb a Szeben melletti Kiscsürre, majd Fogaras vidékére küldték ki egy járványgyanús betegség megszüntetésére, amit az eredményesen el is végzett, s most gyógyszerköltségei megtérítését és javadalmazását kérik — a bizottság pedig, tekintettel a költségek csekély voltára is, engedélyezi a kérteteket, de minden esetben szükségesnek tartja figyelmeztetni a főhadiparancsnokot vagy vele együtt a kamarai igazgatót is, hogy az ilyen ügyek finanszírozása Provinciale-ügy. Így érthető, hogy a későbbi járványokkal kapcsolatos ügyintézés már nem szerepel a bizottság jegyzőkönyveiben.

Erdélyi *postaügyek* egyetlen esetben szerepelnek a bizottság előtt (1721. május 21.).

Külön ügyköre volt a bizottságnak a *római és görög katolikus* egyházi ügyeké, ideértve az ellenreformáció támogatását is. Az első ilyen ügy a Mártonffy György r. k. püspök halála (1720) után követett, ill. követendő vagyoni jogi eljárás. Haan maga is zavarban volt: mióta az erdélyi kincstári igazgatást vezette, ilyen eset nem fordult elő a gyakorlatában. A főhadiparancsnok előzetes tudtával ugyan zár alá vetette az elhunyt püspök javait (egy százados, Macskási főharmincados és 3 kanonok jelenlétében), készpénzét s ezüstkészleteit átvitte a pénzverőházba, összeíratta a püspök többi javait, rendelkezett szolgáló járandóságainak kifizetéséről s a püspöki uradalom jövedelmeinek igazgatásáról, de (1721. szeptember 8-án) jóváhagyást tartott szükségesnek kérni az Udvari Kamarától addigi intézkedéseire, s utasítást arra nézve, hogy mi száll a püspök vagyonából a fiscusra, kell-e

végkielégítést adni Mártonffi alkalmazottainak, s ha igen, mennyit, mennyiben kell tekintettel lenni a püspök végrendeletére, s mi történjék a sedisvacantia alatti jövedelmekkel? A bizottság 1721. szeptember 26-án foglalkozott Haan jelentésével; maga sem volt tisztában teendőivel — s még ahol határozottan foglalt állást, ott sem szemléljük kritika nélkül véleményét. Elsőnek ti. azt szögezte le, hogy az ügy mixta, s Haannak a főhadiparancsnokkal közösen kellett volna jelentést tennie róla [!]. Haan eljárását jóváhagyta, de a végrendelet másolatának s a hagyatéki leltárnak a felterjesztését várta tőle. Maga sem lévén azonban bizonyos a továbbiakban követendő eljárásban, a Kollonics-féle conventióhoz kívánta tartani magát (azzal, hogy ez Magyarországon is eléggé általánosan érvényes), de egyben tájékoztatást is kívánt kérni a magyarországi szokásokról a zár, a leltározás és a végrendelet kihirdetése kérdésében. Ezzel azonban ez a kérdés el is tűnik a bizottság szemköréből. 1745-ig két további erdélyi r. k. püspök hal el (Antalfi, Sorger), az ő hagyatékukkal s az intercalaris jövedelmekkel kapcsolatban azonban nincs nyoma a bizottság tevékenységének. Mikor pedig 1721 őszen Vernich szerémségi püspök kérte a megüresedett erdélyi püspökség neki adományozását, a bizottság (1721. november 14-i határozatával) a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé utalta az ügyet. Egy ízben (1721. június 13-án) foglalkozott a bizottság gyulafehérvári kanonok javadalmazásának kérdésével. Az érdekelt felek egyike révén ide is sorolható az az ügy, amely 1730. június 9-én került a bizottság elé. Az erdélyi bulgár ferencesek ekkortájt igényelték egy 1702-i, közzükségletre adott kölcsönük (527 arany + 2195 Ft 50 kr) visszatérítését. A kölcsönről kapott nyugtájuk elveszett, a kölcsönzésnek másutt sem volt írásos nyoma — Bornemissza János erdélyi udvari alkancellár azonban hajlandó volt tanúskodni arról, hogy mint akkori kincstári főpénztárnok átvette az összeget, s bizonyos elzálogosított szász tizedek visszaváltására fizette ki. Andlern cameralis director így kifizethetőnek tartotta az összeget. A bizottság, majd Dietrichstein udvari kamaraelnök is egyetértett vele.

Néhány olyan esetben is állást kellett foglalnia a bizottságnak, amikor kifejezetten az *ellenreformáció támogatásáról* volt szó. Ilyen ügy volt 1721-ben a jezsuiták szebeni székházának építkezése. Szeben városa végül is hajlandó volt bizonyos területet átengedni erre, de ehhez az ottani hadélelmezési hivatal épületének egy részére is szükség volt. Vermont főhadiparancsnok tett felterjesztést ez ügyben. A bizottság (1721. szeptember 12-én) elfogadva Szeben ajánlatát, annak sem látta akadályát, hogy a jezsuiták megkapják a hadélelmezési épület egy részét. Abban a nagy fontosságú ügyben, amely 1726. január 3-án került a bizottság elé, feladata csak a tudomásulvétel volt. A Haditanács ti. „pro secreta notitia et directione” közölte vele az uralkodó döntését: minthogy a jelen körülmények között különösen szükséges a lelki és vallási egység (concordia animorum et religionis), Magyarországra és a Neoacquistica-területre csak katolikus családok betelepítését szabad megengedni. (Jegyezzük meg: ez az elv, legalábbis a polgári rend és a parasztság tekintetében már kezdetben sem érvényesült — az 1730-as években pedig a központi kormányzat maga rúgta fel, osztrák protestánsok Erdélybe való kényszertelepítésével.) A Nemes Péter után a kincstárra szállott

birtokok 1727-i felekezeti szempontok szerint történő elidegenítéséről már tettünk említést. (Ugyanez idő tájt, 1727. október 3-án a bizottság lényegében postázó szerepet tölt be az Erdélybe telepítendő orsolyita apácáknak a fiscalis szász tizedek quartáiból juttatandó évi összeg kérdésében.)

A görög egyesült egyház ügyeivel először 1721-ben találkozunk a bizottságnál. Ioan Pataki erdélyi unitus püspök folyamodott hozzá fogarasi szállása ügyében.⁹⁶ Massburg ezredes fogarasi várparancsnok ti. úgy nyilatkozott, hogy a várban nincs lakható szállás, s egy ilyennek kialakítása nagyon költséges volna. A püspök rendelkezést várt megfelelő kényelmű lakás kialakítására, majd a püspöki rezidencia létrehozására (az utóbbira határozat volt). A bizottság állásfoglalása úgy szólt, hogy a Haditanács tegye meg a megfelelő lépéseket arra, hogy Pataki egyelőre a várban nyerjen lakhelyet, ugyanakkor Haannak kívánt rendelkezni a püspöki palota felépítéséről (építőanyag beszerzése, az épület tervének felterjesztése s magának az építkezésnek a megkezdése). A fogarasi püspöki palota építése azután elmaradt. Unitus egyházi ügy csak 1725. július 12-én került újra a bizottság elé: Voynovich görög egyesült esperes püspökséget, nyugdíjat vagy birtokadományozást kért.

A püspökséget Pataki után ismeretesen Inochentie Micu-Klein nyerte el. 1731-ben az általa udvari hatóságokhoz sorozatosan beadott folyamodványok közül jut el néhány a bizottsághoz. Előbb (1731. január 18-án) azt a panasziratát tárgyalja meg e szerv, amit a püspök az Erdélyi Udvari Kancelláriához nyújtott be. A román nemzeti mozgalom „előőrse” ismeretesen minden erdélyi románra ki kívánja terjeszteni egyházi főségét, a vallási uniót el nem fogadókra is. Most a máramarosi és aradi ortodox püspököket támadja amiatt, hogy azok az ő hatáskörébe avatkoznak, a fogarasi püspökség alá tartozókat szentelnek pappá, a máramarosi püspök egyébként is tudatlan, méltatlan, alkalmatlan. Micu-Klein a huszti és aradi várparancsnokhoz sürget rendelkezést az iránt, hogy adjanak katonai segínyt a két ortodox püspök ilyen lépéseinek meggátolására. A bizottság a máramarosi püspök ügyét nem tartja saját hatáskörébe tartozónak, e tekintetben a Guberniumhoz utasítaná a fogarasi unitus püspököt. Az aradi püspök esetében pedig leszögezi, hogy annak királyi privilégiuma lévén, saját területi hatáskörében nem szüntethető meg püspöki jogainak gyakorlása, csak területi hatáskör-túllépés esetén lehet fellépni ellene. Néhány hét múlva Inochentie Micu-Klein azt követeli, hogy neki is, mint püspök elődeinek, adják meg a szokásos kiváltságokat és pátenst, amelyek a világi hatalom védelmét nyújtanák számára „alle unbild, schmach, widerspenstigkeiten, und gewalt” ellen (ez a gyakorlatban a *katonai* szervek védelmét jelentené). A bizottság szerint itt csak védlevélről (Schutzpatent) lehet szó; ehhez fel kell kutatni az előzményeket. Amikor azonban Micu-Klein az 1701-i román vallási Diploma Leopoldinumnak oly magyarázattal való megerősítését kéri, hogy az unitus papok felesége és gyermekei (míg együtt élnek apjukkal) ugyanazokat a mentességeket élvezzék, mint maguk a papok, a görög egyesült lelkészek vám- és tizedmentesek legyenek, a román lakosság csak saját papjainak fizessen tizedet, tizedquartát s más egyházi szolgáltatásokat, az unitus ifjúság számára iskolák építendőek, a püspöknek székesegyház, maga és egyháza két követe kapjon helyet az országgyűléseken és

más köztanácskozásokon, a bizottság (1731. május 4.) az Erdélyi Udvari Kancelláriához utasítja a püspököt azzal, hogy ez nem tartozik az ő illetékességi körébe.

Az unitus püspökséget s a szamosújvári örményeket egyaránt érinti a szamosújvári és balázsfalvi uradalom cseréje, amellyel az unitus püspök végleges rezidenciájához jutott, a szamosújvári uradalom pedig elidegeníthető volt az ottani, immár kiváltságos örmény városnak, s végül lehetséges lett volna a szamosújvári uradalom árából 10-12 ezer forintos alapítvány létrehozása az örmény püspökség felállítására. Ezt az ügyet 1736. október 31-én tárgyalta a Commissio, Dietrichstein udvari kamaraelnök a bizottság véleménye szerint készítette el a felségelöterjesztést, s az uralkodó a birtokcseréhez s az örmény püspöki alapítvány létrehozásához egyaránt hozzájárult — az örmény püspökség visszaállítása azonban elmaradt.

A bizottság nem túl nagy méretű erdélyi ügyforgalmán belül mennyiségre jelentős ügycsoport volt a *kincstári személyzet ügyeié*. Ezeket, az előbbieken tárgyalt ügyekhez képest csekély súlyuk miatt, nagyrészt csak röviden ismertetjük. Kezdetben még kerül a bizottság elé néhány elvi fontosságú ügy is. 1719. június 30-án kettő is. A bizottság úgy ítélte meg, hogy Erdélyben (s ugyanígy Olténiában, Bánátban és Szerbiában) korábban „ex necessitate” alkalmaztak számos tisztviselőt, nem lévén kéznél megfelelő személyek. Így jónak látta bekérni az erdélyi és olténiai, továbbá a szerbiai kincstári szervezet minősítéssel ellátott személyzeti kimutatását. Ugyanaznap tárgyalták Haan egy felterjesztését Csapai Ferencnek a brassai főharmincadosságra formált igényéről. Csapai, aki unitáriusból tért át a katolikus hitre, egyelőre előzetes biztosítást kért e tisztségre. Haan felhívta a figyelmet egy ilyen kinevezés propagandisztikus hatására — a bizottság azonban, talán épp a kincstári személyzet bajai miatt, három alkalmas személy felterjesztését várta a brassai főharmincadosi tisztre. 1720 elején a bizottság már fogékonyabb az ellenreformációs szempont iránt. Mikor Haan azt jelenti, hogy az elhunyt erdélyi kincstári számvevő helyére más megfelelő személyt keres, „bár az itteni katolikusok között nehezen található ilyen”, a bizottság (1720. február 1., 5.) megnyugtatta: ha Erdélyben nem találna, máshonnan küldenek.

1722. szeptember 29-én három ilyen ügy is megfordult a bizottság előtt: a zalatnai bányaelőőr árvái ügyének ellátása, a sófalvi sóperceptor elleni vizsgálat, a számvevőségi tisztviselők szüksége. 1723-ban ismét sorozatosan találkozunk ilyen ügyekkel (január 8.: a Cameralis Directio egy írnokának illetménye; május 13.: Hollaki aranyváltó visszaélései; június 11.: elhalt sőtiszt hátralékos illetménye, sőtisztek ellentétei, egyéb sőügyi és általában kincstári személyzeti ügyek; szeptember 30.: zalatnai bányatisztek 1703—1710-i illetményei). 1724-ben az ügyek hasonlóak (augusztus 18., 25.: elhalt kincstári tiszteknél kinnlevő előlegek, egy további tisztviselő kinevezése a hadipénztár vezetője mellé). 1726-ban (június 16.) és 1728-ban (december 16.) özvegyi nyugdíj-ügyekkel találkozunk. 1730-ban ilyen ügyek: kincstári tisztviselő számadási ügye, kincstári írnok fizetése (április 13.), kincstári tisztviselő hátralékos fizetése (június 9.), 1736-ban ismét illetményügyek

kerülnek a bizottság elé (június 8., november 8.), 1737. január 24-én szintén (az ekkor fiscalis directorrá előlépett Petru Dobra illetményéé).

Elvértve foglalkozott a bizottság nem kincstári tisztviselők illetményeinek a kincstárral kapcsolatos ügyeivel is.

A fennmaradó *vegyes* ügyek nem nagy csoportjából egyet emelünk ki: a Steinville-hagyatékát. Az írásunkban már többször jellemzett főhadiparancsnok 1720. október 21-én hal meg. Haan 1721. január 14-i felterjesztésében 129 401 forint 10 krajcárra teszi a Steinville-lel szembeni kincstári követelések teljes összegét. Ebből 50 ezer forintot tesz ki az az összeg, amit a főhadiparancsnok az Erdélyen át menekülő XII. Károly svéd királynak Brassóban előlegezett. Súlyos károkat okozott (Haan szerint ez 17 888 forintot tesz ki) Steinville sajátos „bányagazdálkodása”: nemcsak saját bányái termékeivel kerülte meg a kincstári arany- és ezüstváltást, hanem másoktól is vásárolt fel nemesfémeket. Haan azt sürgette, hogy a Steinville hagyatékában található nyers vagy olvasztott arany, ezüstérc vagy ezüst a rendes értéken beváltandó, a főhadiparancsnok birtokában volt salétrom, választóvíz stb. kincstári kézbe veendő (ezek nem lehetnek magánosok birtokában), a Steinville szolgálatában állott kohó- és aranyválasztó mesterek és laboránsok „wegen den daselbst habenden all zugrossen bekanntschaft” eltávolítandók. A főhadiparancsnok bérelte a dévai uradalmat is; bérlete már 1718 elején lejárt, új szerződést nem erősítettek meg vele, úgyhogy az uradalomnak a szerződés lejárta utáni jövedelmei visszatérítendőek volnának, az uradalom készleteit pedig a bérbeadás időpontjának értékében kellene visszaadni. Több kisebb-nagyobb tételt tettek ki a követelések listáján Steinville által felvett és el nem számolt közjövendők (a főhadiparancsnok 1578 Ft 20 kr-t fizetett be Olténia 1719-i donum gratuitumából — ez a teljes összeg jó 8%-a volt —, 1715-ben eladott 1272 Ft értékű szénát abból, amit a gyulafehérvári uradalom jobbágyai szolgáltattak, 1714—1715-ben 750 Ft értékű cölöpöt szállítottatott Déva erődítésére az ország pénzén, s nem számolt el róla, az erdélyi katonai élelemraktáraknak 791 Ft 37 és fél kr értékű terménnyel tartozott). Súlyosak voltak bizonyos külföldi személyekkel vagy családokkal kapcsolatos tartozások. Steinville a Brâncoveanu-hagyatékból 12 750 Ft-ot felvitetett Bécsbe, Mavrocordat havasalföldi fejedelemnek, erdélyi fogsága idején, 6550 Ft-ot előlegezett a hadipénztárból. Ígéretet tett arra, hogy Serdar Barbu 3333 Ft 20 kr-t kitevő adóssága megtérítésében segítségül lesz a kincstárnak, az összeg közel kétharmada azonban (2166 Ft 40 kr) kifizetetlen maradt. Mindezen túl számos kisebb tétel szerepelt a hagyatékkal szembeni követelések listáján.

A bizottság 1721. február 14-én és 21-én tárgyalta Haan jelentését. A követelések közül azonnal törölte a Steinville által XII. Károly számára előlegezett összeget azzal, hogy a főhadiparancsnok csak nevét adta a dolghoz, továbbá a Mavrocordatnak juttatokat, amelyre nézve Ministerialkonferenz-határozat mondta ki, hogy ez „ex ratione publica” történt. A többire nézve végül is azt határozta, hogy az adósságoknak azok a tételei, amelyeket a Steinville-örökösök is elismernek, elválasztandók azoktól, amelyeket ezek vitatnak, s az utóbbiak esetében vizsgálat tartandó. A Steinville bányavállalkozásaival kapcsolatos

kérdésekben úgy határozott, hogy amennyiben a hagyatékban van arany- és ezüstérc, ill. olvasztott arany és ezüst, ez kincstári beváltásra kell hogy kerüljön, a kincstári kézbe veendő nemesfémválasztó berendezésekért illő kártérítést kell fizetni az örökösöknek, a volt főhadiparancsnok magánszolgálatában állt kohó- és választómestereket stb. pedig össze kell írni, s Haan tegyen javaslatot, hogy kik alkalmasak kincstári szolgálatra, kire van közülük szükség Erdélyben (jeleztük: Haan *egészüktől* szabadulni akart), kik állítandók be más szolgálatba s kik használhatatlanok. A Brâncoveanu-hagyatékból Bécsbe vitetett összeget elszámoltnak ítélte azzal, hogy abból 3 ezer forint az ottani arzenálba került, a többi erdősítési munkákra [!]. A gyulafehérvári uradalom jobbágysai által szolgáltatott szénáról is feltételezte, hogy annak ellenértékét Steinville erődítési munkára vagy más állami célra fordította (ellenkező esetben az örökösök nyilatkozatát várva).

A láthatóan igen sok elnézéssel kezelt hagyatéki ügy azonban még évekig volt a bizottság üléseinek tárgya. 1723. január 8-án a kérdéskomplexum egy kisebb részletével foglalkozik. 1726-ban három ülésnek is tárgya ez a kérdés (január 24., február 7. és 21.). A bizottság látóköréből ekkor tűnik el a hagyaték ügye: úgy látja, hogy az örökösöknek még 1600 forint kifizethető a hagyatékból, s a volt főhadiparancsnok 30 ezer forintos kauciója is kiadható nekik.

*

Áttekintve most már a bizottságnak az ügyek száma szerint nem nagynak tűnő, de szerteágazó erdélyi hatáskörét, egészében véve úgy találjuk, hogy ezeknek az ügyeknek a legnagyobb része tágabb értelemben vett adminisztratív ügy: olyan kérdés, amelynek a kormányzat adott rendjében a birodalmi központi kormányzat szintjén kellett eldöntésre kerülnie, *tényleges súlyától függetlenül*. A különböző igazgatási országos kormányzervek vitái, súrlódásai mind ilyen jellegű ügyek, akár az erődítések finanszírozásáról, akár Steinville túlkapasairól, akár Haan és a Gubernium vitáiról van szó. A kincstárat is illető birtokügyeknek jelentéktelen töredéke fordult meg a bizottság előtt (*minden* uralkodói birtokadományhoz az Udvari Kamara előzetes állásfoglalása volt szükséges); valamelyes elvi jelentősége csak a Nemes Péter-javak ügyében hozott határozatnak van, amely az ellenreformációs felekezeti szempont szükségességét hangsúlyozza a birtokadományozásnál. A harmincadügyek közül csak az ifjabb Neffzer vám- és harmincadigazgatóságának felszámolása jelentős (annak azonban ennél fontosabb előzményei, a Rebentisch—Neffzer-bérlet létrehozása, majd felmondása és az ifjabb Neffzer bérletének kialakítása nem kerülnek a bizottság elé). A mixta-ügyek közül az adóügyben is csak néhányszor kerül a bizottság a legfontosabb ügyek közelébe. Az erdélyi adórendszer reformjának ez idő tájt már napirenden lévő kérdésébe a kettős bizottság nem szölt bele, az aktuális évi kivetés összegét is csak tudomásul vette, vagy igyekezett odahatni, hogy a kincstári népeket ne adóztassák túlzottan. A camerális directornak az adókivetésben való részvételét nem tudta elérni, az adónak közvetlenül a szebeni hadipénztárba való fizetésétől elhatárolta magát. A többi itt megfordult adóügyeknek még ennyi jelentőségük sem volt. A hadellátás

terén az egyetlen jelentősebb produktum Harruckern 1726 eleji tervezete, amelynek megvalósulását a bizottság anyagában nem lehet nyomon kísérni. Az itt megforduló várépítési ügyeknek nincs elvi jelentőségük. Ugyanez áll a pénzforgalom ügyeire is. Az egészségügy területén csak az 1721-i vesztegzárügyek érdemelnek figyelmet. A római és görög katolikus ügyek közül a katolikus püspök hagyatéka ügyében a bizottság (szokatlanul) tájékozatlanságot árul el, az ellenreformáció támogatása terén aktivitása egy nagy fontosságú, de legfeljebb részben végrehajtott uralkodói rendelet tudomásulvétele volt, amellet a már említett állásfoglalás birtokadományügyben, a görög egyesült püspökség kérdéskörében pedig lényegében egy végre nem hajtott állásfoglalás a fogarasi püspöki palota építéséről, Inochentie Micu-Klein leintése hatáskörének a görög nem egyesültekre való kiterjesztéséről, ill. a püspök visszatessékelése az Erdélyi Udvari Kancelláriához. A kincstári személyzet ügyeiből legfeljebb az országos kincstári igazgatás beosztott főtisztviselőinek személyzeti ügyei jutottak el hozzá. Bonyodalmas ügy volt — de nem elvi kérdés —, s végső soron nem is a bizottságnál dőlt el a Steinville-hagyaték ügye.

Voltaképpen egyetlen terület volt, ahol a bizottság a szorosabban vett adminisztráción, fennálló rendelkezések érvényesítésén vagy értelmezésén, meglévő intézmények működtetésén vagy működésük egyeztetésén túlra terjeszkedett: az erdélyi ércbányászat ügye. Haan és Kropff tiszteletreméltó ügybuzgalmára a bizottság is ahhoz illően reagált: aprólékos gonddal és felelősségérzettel vizsgálta meg helyzetfelmérésüket és javaslatukat. Voltaképpen reformtevékenységnek, modern koncepció érvényesülésének azonban ezt sem tekinthetjük. Haannak az ércbányászati ágazat felmérésében is, mint egész kincstári tevékenységében, a részletekbe menő pontosság, a szorgalom volt a fő erénye, nem a „Planmacherey”. Kropff pedig, az elsősorban bányaszakember, e tekintetben csak annyiban karakterisztikusabb jelenség nála, hogy konkrétan mérte fel a szükségleteket: hol milyen kiváltságok léptetendők életbe, hol milyen munkaerőigények oldandók meg s milyen forrásokból. A bizottság érdeme e vonatkozásban az volt, hogy hallgatott a két kitűnő szakemberre, s ahol kellett, szélesebb összefüggésekben értékelte javaslatukat. Mindennek azonban 1722 után nem volt folytatása a bizottság tevékenységében. Amit pedig Haan és Kropff javasoltak, tulajdonképpen nem volt reform. Egy meglévő intézményrendszer (bányászok privilégiumai, a bányák működési feltételeinek biztosítása) érvényesítése, ill. kiterjesztése még nem reform — legfeljebb konzervatív értelemben az.

Olyan új koncepciót nem találunk a kettős bizottság erdélyi vonatkozású működésében, amelyet valamilyen abszolutista reformnak tekinthetnénk.

E) ÖSSZEGEZÉS

Úgy hisszük, hogy befejezésül fel kell oldanunk egy ellentmondást, ami a bizottság személyi összetételéről és (legalábbis) erdélyi teljesítményéről elmondottak között fennáll. A bizottság összetételének ismertetésénél megállapítottuk, hogy

a Habsburg Birodalom pénzügyigazgatásának több nagy egyénisége foglal helyet benne (Mikosch, Hillebrand, Harruckern), s még az utánuk következők között is találunk olyan nagy tapasztalatú, sokoldalú szakembereket, mint Kleinburg, Zuana vagy Koch. Nem látjuk értelmét annak, hogy a bizottság kimutatott teljesítménye alapján az ő ismeretes képességeiket vonjuk kétségbe.

Az ellentmondás mértékén némileg enyhít a már jelzett tény, hogy az Udvari Kamara 1732-i reformja a gyakorlati megvalósulásban a referensek hatáskörébe utal számos olyan ügyet, amellyel korábban a kettős bizottság foglalkozott. Ez azonban kételyeinket csak részben oszthatja el. Változatlanul fennáll az a tény, hogy a bizottság erdélyi vonatkozású működésében nem találunk modern koncepciót.

Mindez megerősíti azt a már korábban is vallott nézetünket, hogy a Habsburg Birodalom központi politikai irányítói számára Erdély az 1711 és 1740 közötti időszakban (a jelen vonatkozásban az időhatár 1745-ig terjeszthető ki) eléggé egyszerű képlet. Meg kell tartani a török függéstől megszerzett országot mint a Birodalom délkeleti bástyáját — ez az alapvető *katonai* szempont. Ehhez igazodnak a kormányzati koncepció többi fő szempontjai is: az országból lehetőleg magas adót kell szerezni a katonaság fenntartására (ha nem is az 1690-es évek mértékében), s a *hagyományos keretek között*, de jobb igazgatási nivóval, biztosítani a kincstár jövedelmeit. Mindehhez, felekezeti és államrezon-szempontokból egyaránt, ellenreformációs tevékenység járul.

Ez a koncepció nem követel többet a Subdelegatio (Commissio) Neoaquisitától Erdély vonatkozásában, mint amennyit az előbbieken bemutathattunk. Ebben a határtartományban e korban a Habsburg-kormányzat nem kívánt érdemi modernizálást produkálni.

Bizonyos gyanúink, a bizottság kiváló szakembereinek ismeretében, még mindig fennmaradnak — ezek azonban most már a Birodalom *egész* kormányzatát illetik. Mikoschnak, de Harruckernnek s bizonyos idő után Hillebrandnak is — kimutathatóan — csak működési *mellékterülete* volt a bizottság (bármilyen jelentősnek tűnik annak szerepe, nem kevésbé állandó vegyes bizottság jellege s hatalmas területi hatásköre miatt). A Finanzkonferenz tanácsossága, Harruckern hadélelmezési feladatai vagy Hillebrand vezetői funkciója az Universalbankalitátnél és külföldi kölcsönre vonatkozó tárgyalásai mégiscsak más nagyságrendű feladatok, mint a Neoaquisitica-terület itt ismertett ügyeinek intézése. Mutatis mutandis ez áll Zuanára s talán Kochra is. Innen azonban csak egy lépés addig, amit egyelőre csak kérdésképpen merünk felvetni: vajon hány Mikosch—Harruckern—Hillebrand nivójú szakember működött e korban a központi kamarai igazgatás egész területén? Nem az-e egyik legfontosabb magyarázata a Habsburg Birodalom pénzügyigazgatása 1711 és 1740 közötti gyengeségeinek, hogy nagyon kisszámú igazán jelentős pénzügyigazgatási szakembert kellett párhuzamosan a legkülönbözőbb feladatkörökben igénybe venni, s így elaprózódott energiáik azután jórészt csak arra voltak elegendők, hogy a birodalmi kamarai igazgatás gépezetét lehetőleg jó nivón működtessék, szervezetét időnként javítani igyekezzenek — de átfogó, a *gazdálkodást magát* illető reformokra már ne gondolhassanak?

Azt látnunk kell, hogy a kérdés eldöntéséhez még nagyon sok részletkutatásra van szükség. Úgy hisszük azonban, hogy ezek elvégzése közelebb visz az 1711 és 1740 közötti Habsburg-állam jellegének megértéséhez. Annak a kérdésnek eldöntéséhez, amely Otto Hintzének a porosz és osztrák államfejlődés között vont híres párhuzama óta áll nyitva: Mária Terézia uralmával kezdődik-e a Habsburg-abszolutizmus vagy sem?

Vizsgálódásaink — úgy hisszük — legalábbis egy tekintetben választ adnak arra a nemzetközi történettudományban a 18. századi Erdéllyel kapcsolatban magát makacsul tartó véleményre, amely szerint Erdélyben e korban *magyar uralom van*. Az általunk elmondottakból nyilvánvaló, hogy erről, legalábbis e tekintetben, szó sincs. Erdély idevágó ügyeit nem magyar szakemberek (ismét hangsúlyozzuk: kitűnő szakemberek) döntenek el, a Habsburg Birodalom központi irányítóinak (ismét csak nem erdélyi magyaroknak) vázolt politikai koncepciója keretein belül.

JEGYZETEK

¹ Ez a szerv nem tévesztendő össze a Commissio Neoacquisticával, amelynek feladata az 1683—1699-i törökellenes háború nyomán felszabadult területek birtokviszonyainak rendezése volt, s amelynek szerepéről bőven olvashatunk a magyar polgári történetírás (elfoglaltságtól nem mentes) termékeiben.

² 1. Oeconomicum militare; 2. Hof- und Landwirtschaft; 3. Fiscalia; 4. bánya- és pénzverésügy; 5. sóügy; 6. vám- és postaügy; 7. general-conto (számvétel); 8. az e tárgykörökbe be nem férő egyéb ügyek (pl. a bankügy, a commercium támogatása).

³ Holl: G.St 372—377.

⁴ Az 1712 novemberében javasolt első 5 bizottság változatlan maradt. A hatodik bizottságba a vám- és postaügy mellé bekerült a Commerzien ügykör is (commercium névvel ekkor nemcsak a kereskedelmet jelölték, hanem minden egyéb — ipari, sőt mezőgazdasági — gazdasági tevékenységet is, amely nem hagyományos volt), a hetedik bizottság feladata a bankügy és a „Projektum” intézése volt (az abszolutizmus kialakulásának korszaka Európa egészében tele van „projectum”-okkal, lángelméjű gazdaságpolitikai, egyéb politikai, stb. ötletekkel és csodabogarakkal egyaránt — esetleg a kettővel együtt, ugyanazon „projectans” ugyanazon művében). A számvételi főbizottság a nyolcadik helyre került a sorrendben. Az 1712-i terv nyolcadik főbizottságának ügyköre feloldódott az előbbi főbizottságokéban. (L. erre: ÖZV I/1. 125—127.; Holl: G.St 386—387.)

⁵ A bizottságok most a következők: 1. haupthofcommission (ez intézi a korábbi második bizottság ügyköréből az udvartartás gazdálkodását — Hofwirtschaft — és a Német Birodalom kincstári ügyeit — Reichscamerale); 2. hauptmilitar commission (ez a korábbi oeconomico-militaris főbizottság örököse); 3. számvételi főbizottság. Az udvartartás, a hadsereg fenntartása és a számvétel ügyének irányítása tehát egységes marad. A többi bizottságok már területiek: 4. Magyarország, Erdély, Szlavónia „und andere dahin confinierende provincien”; 5. a cseh korona országai, 6. az összes osztrák tartományok ügyei. (ÖZV I/1. 131—132., I/3. 203. skk.)

⁶ A Haditanács (1714. június 13-án az Erdélyi Udvari Kancelláriának küldött átiratában) leszögezi: a Birodalom keleti ügyeit „közvetlenül és kizárólag az Udvari Haditanács és nem más hatóság intézi”. (EK: AG 1714: 42.) Jegyezzük meg: a Habsburg Birodalom külügyminisztériumának funkcióját betöltő Hof- und Staatskanzlei csak 1742-ben jött létre.

⁷ Ennek az elvnek az 1718-i pozsareváci békével a Habsburg Birodalomnak jutott területeken (a Bánát, Olténia, Szerbia északi része) maradéktalanul sikerült érvényt szerezni.

⁸ Ez az időpont nem rögzíthető pontosan. A Subdelegatio Neoacquistica 1719. október 21-i ülésjegyzőkönyve arról beszél, hogy „egyideje” vannak ilyen tanácskozások, az 1720. február 1-i ülésjegyzőkönyv szerint „korábban” alakult ki ilyen gyakorlat. (Mindkét jegyzőkönyv: AvuG Fasc. Rot 31. A csomón belül további jelzet nincs, így a jegyzőkönyveket dátum szerint idézzük.)

⁹ AvuG Fasc. Rot 31. (A Subdelegatio Neoacquistica 1719. október 21-i ülésjegyzőkönyvében.)

¹⁰ Itt az országos adóösszeggnek az egyes natiók közötti elosztásáról volt szó, ami évtizedeken át volt vita tárgya.

¹¹ Emlékeztetnünk kell arra, hogy az 1711 és 1750 közötti korszakban Erdélyben minden, a jobbágyság helyzetének szabályozására irányuló kezdeményezés a *rendek* oldaláról indul ki, a birodalmi kormányzat azonban ezeket a törvényeket nem erősíti meg. Az is tény, hogy amikor a rendek vagy a lakosság rendi jogokkal nem bíró része már nagyon erősen panaszodik a katonaság vagy a kincstári tisztek túlkapásai ellen, a másik fél a megyei tisztek vagy a földesurak törvénytelenégeit hányja fel (természetesen szintén nem alap nélkül).

¹² Az 1719. augusztus 3-i miniszteri konferenciának csak egy másolati, csonka jegyzőkönyve maradt fenn (KrA: N 141. sz.). Az uralkodó resolúciója már csak részben kivethető, de alapján véve a javaslattal való egyetértés volt.

¹³ A Haditanács elnöke, ill. helyettese ellenőrzi a Subdelegatio Neoacquistica jegyzőkönyveit: KrA: N 208., 244., 246., 322—325., 327—332., 336., 338—339., 411. A Haditanács jóváhagyja a Subdelegatio 1732. július 3-i ülésén hozott határozatokat: uo. 230. A Subdelegatio egy javaslatát mindkét „hohe Capi” (a Haditanács és az Udvari Kamara elnöke) jóváhagyja (1733): uo. 268. Az Udvari Kamara elnöke rendszeresen felülvizsgálta a Commissio Neoacquistica jegyzőkönyveit, megjegyzéseivel látta el őket.

¹⁴ ÖZV I/1. 136—137., I/3. 412.

¹⁵ A jegyzetapparátus túlzott felduzzadását elkerülendő, az alábbiakban közöljük a kettős bizottság ülésjegyzőkönyveinek lefolyását, hogy a későbbiekben (üléseknél vagy éppen személyenként) ne kelljen külön-külön hivatkozni rájuk. A tisztán kamarai üléseket CN, a katonai-kincstári vegyes bizottsági üléseket SN jelzéssel jelöljük.

Jegyzőkönyvek 1719 áprilisától maradtak fenn; az 1719. október 4. előttieket (e napon kerültek bizottsági ülésen ismertetésre az 1719. augusztus 3-i Ministerialkonferenz ülésén elhangzottak és az uralkodó resolúciója) előkészítő szakasznak foghatjuk fel.

1719. április 19. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.

május 22. (CN): uo.

június 12. (CN): uo.

június 30. (SN): uo.

június 30. (CN): uo.

július 10. (CN): uo.

július 17. (CN): uo.

július 27. (CN): uo.

augusztus 7. (CN): uo.

augusztus 17. (CN): uo.

augusztus 28. (CN): uo.

augusztus 31. (CN): uo.

október 5. (CN): uo.

október 9. (CN): uo.

október 20. (CN): uo.

október 21. (SN): uo.

november 14. (CN): uo.

december 4. (CN): uo.

december 18. (CN): uo.

december 22. (CN): uo.

1720. január 4. (CN): uo.

január 8. (CN): uo.

január 11. (CN): uo.

január 15. (CN): uo.

január 22. (CN): uo.

január 29. (CN): uo.

február 1. (SN): uo.

február 1. (CN): uo.

február 5. (CN): uo.

február 8. (CN): uo.

február 12. (CN): uo.

február 29. (CN): uo.

március 14. (CN): uo.

március 21. (SN): uo.

április 4. (CN): uo.

április 15. (CN): uo.

május 3. (SN): uo.

május 13. (CN): uo.

május 23. (CN): uo.

szeptember 27. (SN): uo.

október 11. (SN): KrA: N 145.

1721. január 30. (SN): uo. 51.

február 7. (SN): uo. 52.

február 14. (SN): uo. 53.

február 21. (SN): uo.

március 14. (SN): uo. 55.

március 21. (SN): uo. 56.

április 23. (SN): uo. 57.

- április 25. (SN): uo. 58.
 május 5. (SN): uo. 59.
 május 21. (SN): uo. 60.
 május 23. (SN): uo. 61.
 május 30. (SN): uo. 62—63.
 június 6. (SN): uo. 64.
 június 13. (SN): EK: AG 1721:44.
 július 15. (SN): KrA: N 65.
 augusztus 1. (SN): uo. 66.
 augusztus 8. (SN): uo. 67.
 augusztus 22. (SN): uo. 68.
 szeptember 5. (SN): uo. 69.
 szeptember 12. (SN): uo. 70.
 szeptember 26. (SN): uo. 71.
 szeptember 30. (CN): uo. 72.
 október 21. (SN): uo. 73.
 október 24. (SN): uo.
 október 31. (SN): uo. 74.
 november 14. (SN): uo. 75.
 november 28. (SN): uo. 76.
 december 5. (SN): uo. 77.
 december 19. (SN): uo. 78.
 december 30. (SN): uo. 79.
 1722. március 17. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 (2 ülés)
 április 27. (CN): uo.
 szeptember 29. (CN): uo.
 1723. január 8. (CN): uo.
 január 22. (SN): KrA: N 340.
 május 13. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 június 11. (CN): uo.
 június 22. (SN): uo.
 június 26. (SN): uo.
 szeptember 9. (CN): KrA: N 365.
 szeptember 30. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 1724. április 12. (CN): uo.
 július 6. (SN): uo.
 augusztus 18. (CN): uo.
 augusztus 25. (CN): uo.
 szeptember 14. (CN): uo.
 szeptember 22. (SN): uo.
 1725. február 1. (CN): uo.
 március 16. (CN): uo.
 június 21. (SN): uo.
 július 12. (SN): uo.
 július 15. (CN): uo.
 szeptember 27. (CN): uo.
 december 7. (CN): uo.
 1726. január 3. (SN): KrA: N 322.
 január 10. (SN): uo. 323.
 január 24. (SN): uo. 324.
 január 24. (SN): uo. 325.
 január 28. (Commissio in Valachicis,
 a Haditanács megbízottja
 részvételével): uo. 327.
 február 1. (SN): uo. 328.
 február 7. (SN): KrA: N 325, 329.
 február 21. (SN): uo. 325., 330.
 március 14. (SN): uo. 331.
 április 5. (SN): uo. 332.
 április 8. (SN): uo. 333.
 május 3. (SN): AvuG Fasc. Rot 31.
 május 14.: KrA: N 335.
 június 6.: uo. 336.
 június 16. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 június 21.: KrA: N 337.
 július 15.: uo. 338.
 július 29.: uo. 339.
 augusztus 29. (SN): AvuG Fasc. Rot 31.
 november 4. (SN): uo.
 1727. augusztus 21. (CN): uo.
 szeptember 4. (SN): uo.
 október 9. (CN): uo.
 október 13. (CN): uo.
 november 13. (CN): uo.
 december 18. (CN): uo.
 1728. január 2. (SN): uo.
 február 12. (SN): uo.
 június 4. (CN): uo.
 július 5. (SN): uo.
 július 29. (SN): uo.
 augusztus 5. (SN): uo.
 augusztus 9. (SN): uo.
 december 16. (CN): uo.
 1729. március 10. (SN): uo.
 április 28. (SN): uo.
 július 7. (CN): uo.
 december 15. (CN): uo. (2 ülés)
 1730. március 2. (CN): uo.
 április 13. (CN): uo.
 június 9. (CN): uo.
 június 30. (SN): uo.
 július 13. (CN): uo.
 szeptember 15. (CN): KrA: N 207.
 október 10. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 december 14. (CN): uo.
 1731. január 4. (SN): KrA: N 174.
 január 18. (SN): uo. 177.
 február 1. (SN): uo. 178.
 február 15. (SN): uo. 179.
 március 1. (SN): uo. 182.
 március 6. (SN): uo. 183.
 március 8. (SN): uo. 184.
 március 13. (SN): uo. 185.

- március 15. (SN): uo. 186.
 április 5. (SN): uo. 187.
 április 12. (SN): uo. 189.
 április 17. (SN): uo. 188.
 május 4. (SN): uo. 190.
 május 10. (SN): uo. 191.
 május 22. (SN): uo. 192.
 június 7. (SN): uo. 193.
 június 21. (SN): uo. 194.
 június 28. (SN): uo. 199.
 július 5. (SN): uo. 198.
 július 13. (SN): uo. 197.
 július 19. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 július 27. (SN): KrA: N 196.
 augusztus 2. (SN): uo. 195.
 augusztus 9. (SN): uo. 200.
 augusztus 23. (CN): uo. 201.
 augusztus 23. (SN): uo. 202.
 augusztus 30. (SN): uo. 204.
 szeptember 4. (SN): uo. 207.
 október 18. (SN): uo. 205.
 október 25. (SN): uo. 208.
 október 30. (SN): uo. 203.
 november 8. (SN): uo. 209.
 november 13. (SN): uo. 210.
 november 29. (SN): uo. 211.
 december 7. (SN): uo. 206.
 december 13. (SN): uo. 212.
 december 20. (SN): uo. 213.
 december 31. (SN): uo. 214.
1732. január 10. (SN): uo. 216.
 február 10. (SN): uo. 175.
 március 20. (SN): uo. 223.
 április 1. (SN): AvuG Fasc. Rot 31.
 május 2. (CN): uo.
 július 3. (SN): KrA: N 230.
 augusztus 7. (SN): uo. 232.
1733. február 26. (SN): AvuG Fasc. Rot 31.
 július 16. (SN): KrA: N 262.
 augusztus 13. (SN): uo. 266.
 augusztus 27. (SN): uo. 265.
 szeptember 3. (SN): uo. 267.
- ¹⁶ Thes.: AG 1706: 12. (I. József 1706. február 12-i rescriptuma — az Udvari Kamaráról — a Commissio Cameraticához.)
- ¹⁷ Tagjai Trautson, Sinzendorff osztrák kancellár, Schlick cseh kancellár, Harrach és Geschwind tábornagy (a Haditanács tanácsosa). (L.: Holl: G.St 409.)
- ¹⁸ Mikosch pályájára 1714-ig I.: Holl: G.St 385., 409—410. Lovagi rangjára: Wurzbach 18. k. 282.
- ¹⁹ Holl: G.St 426.
- ²⁰ A Konferenz-ülés résztvevői III. Károlyon kívül Savoyai Jenő, Trautson, Sinzendorff, Gundaker Starhemberg; a referens Mikosch. (ÖZV. 1/3. 186—187.)
- ²¹ Holl: G.St 433.
- ²² Wurzbach 18. k. 282.
- ²³ A kettős bizottság vezetője tulajdonképpen annak utolsó éveiben is ő volt; 1742. október 25. az ő *kimutatható* utolsó elnöklétének kelte.
- szeptember 17. (SN): uo. 268.
 szeptember 24. (SN): uo. 243.
 október 29. (SN): uo. 244.
 november 12. (SN): uo. 246.
 december 3. (SN): AvuG Fasc. Rot 31.
1735. március 10. (SN): uo.
 július 14. (CN): uo.
 július 28. (CN): uo.
1736. március 15. (SN): KrA: N 377.
 június 7. (SN): uo. 385.
 június 8. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 október 31. (CN): EK: AG 1738: 370.
 november 8. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 november 22. (SN): KrA: N 399.
 november 29. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 december 20. (SN): KrA: N 411.
1737. január 24. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 március 28. (SN): uo.
 november 28. (SN): AvuG Fasc. Rot 31.
1738. április 17. (CN): uo.
 november 7. (SN): uo.
1739. január 8. (SN): KrA: N 285.
 február 19. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 március 17. (az ülés jellege bizonytalan): uo.
 április 23. (CN): uo.
 november 5. (SN): KrA: N 297.
 november 26. (SN): uo. 299.
 november 26. (az ülés jellege bizonytalan):
 uo. 300.
1740. január 14. (SN): AvuG Fasc. Rot 31.
 április 13. (CN): uo.
 június 9. (SN): uo.
 augusztus 18. (SN): uo.
1741. április 20. (SN): uo.
 július 20. (CN): uo.
1742. október 25. (SN): HHSStA Kabinettsarchiv:
 Alte Kabinetts-Akten,
 Karton 37.
1743. augusztus 23. (CN): AvuG Fasc. Rot 31.
 1745. október 7. (CN): uo.

²⁴ A szám megállapításánál azokat az üléseket is figyelembe vettük, amelyeknél nem tüntetik fel külön Hillebrand elnökletét, de a rangsorban ő szerepel az első helyen. Ezek száma 20.

²⁵ A bárói családok gothai almanachja (Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1877) 1704. január 3-i, ill. 1734. március 3-i bárói diplomáról beszél a családnál. Peter Anton Hillebrandot viszont már 1730. június 9-én báróként említi a Commissio Neoacquistica egy jegyzőkönyve. A genealógiai kézi- és zsebkönyvek a családdal kapcsolatban nem éppen pontosak. Kneschke Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexiconja (VII. k. 234—235.) három Hillebrand von Prandaut említ 1730—1734 tájt, de a család ekkor rangban legmagasabban álló tagját, Peter Antont nem. Így még az sem tisztázható, hogy a két, Kneschkenál szereplő udvari kamarai tanácsos Hillebrand von Prandau: Johann Georg, aki ekkor az Universalbankalitát csehországi főképviselője (Oberrepräsentant) és testvére, Maximilian Emanuel vajon milyen rokoni kapcsolatban áll Peter Antonnal, s hogy melyikük az az ifjabb Hillebrand, aki a későbbiekben mint a Subdelegatio (Commissio) Neoacquisticába beosztott udvari kamarai tanácsos bukkan fel. Még az ÖZV-nek e tekintetben igen értékes adatokat nyújtó kötetei sem pontosak: az 1740 előtti kötetekben Hillebrand mint Peter Anton szerepel, Walternél már mint Peter Ferdinand, pedig félreérthetetlenül ugyanarról a személyről van szó.

²⁶ Mikor 1745-ben az Universalbankalitát megszüntetésekor udvari kamarai alelnökké nevezik ki, s egyben az Universalbankalitát funkcióját részben átvevő General-Cameral-Kasse igazgatójává is, azzal az indoklással kéri a két szerv egyesítését, hogy rövidesen 70 éves lesz. (ÖZV II/2. 17.)

²⁷ ÖZV I/3. 66.

²⁸ Mensi 360.

²⁹ ÖZV I/1. 286., I/3. 521.

³⁰ Mensi 363—364.

³¹ Uo. 397.

³² ÖZV II/1/1. 52.

³³ L.: a 26. sz. jegyzetet.

³⁴ Prandau „alaposan ismeri a kincstár egész berendezését” („von der Verfassung des gesamten cameralis... eine gründliche Kantus hat”) — írják róla annak kapcsán, hogy részt vesz azon az „enger consessus”-on, amelyen Dietrichstein udvari kamaraelnök 1745. január 26-i tervezetét vitatják meg. (ÖZV II/2. 45.)

³⁵ Lotharingiai Ferenc 1748. augusztus 2-án közli a kinevezést Dietrichstein udvari kamaraelnökkel (uo. II/3. 230.).

³⁶ Uo. II/1/1. 283.

³⁷ HKA Prandau-Akten: Konvolut 33: 20. (Feljegyzés egy 1765. szeptember 14-i bizottsági ülésről.)

³⁸ Kinevezése (1726. június 1.): Thes.: AG 1726: 195. Felmentése tisztségéből (ami egyben az Udvari Kamarához való berendelését is jelentette): uo. 1731: 735. (1731. május 9.)

³⁹ A fennmaradó 30 ülés elnöke nem volt megállapítható (az ülésjegyzőkönyvek csonkák vagy nem közlik a résztvevők nevét).

⁴⁰ Éble 3—4.

⁴¹ Uo. 16—17.

⁴² Schmidt: B II/5. 647.; Éble 18.

⁴³ Éble 18—19.

⁴⁴ Peyerről és Dizent von Felsenthalról alább fogunk részletesebben szólni.

⁴⁵ Éble 30—31.

⁴⁶ Uo. 35.

⁴⁷ Uo. 35—36.

⁴⁸ Uo. 38—43.

⁴⁹ Uo. 51. (Wurzbachnál — 7. k. 384. — a dátum tévesen 1729. június.)

⁵⁰ Uo. 50—51.

⁵¹ Karácsonyi János: Békés vármegye története. I. H. n. [Gyula] 1896. 339—340.

⁵² ÖZV I/3. 66.

⁵³ Dietrichstein 1745. január 26-i felségelőterjesztése szerint Zuana addig a só- és ércbányaügy (beleértve a rézkitermelést és higanykereskedelmet, a salétrom- és lőporelőállítást) felügyeletét látta el az Udvari Kamarán belül, továbbá a pénzügy általános kérdéseit. (ÖZV II/3. 63.) Jegyezzük meg: az

Udvari Kamara előző, 1732-i reformja nem tud külön bányá- és pénzverésügyi referátumról; Zuana e hatásköre a gyakorlatban alakult ki.

⁵⁴ Uo. II/2. 45.

⁵⁵ 1713-ban a Zuana-örökösök is részt vállalnak abból a 400 ezer forintos kölcsönből, amit bécsi bankházak hiteleztek a császárné és kísérete Spanyolországból való visszautazásának költségeire. (Holl: G.St 330.)

⁵⁶ Az említett 1713-i hitelügyletben a Palm testvérek is részesek. (Uo.)

⁵⁷ 1747 tájt Pálffy János nádor vásárolja meg ezen az összegben Zuana özvegyétől, Elisabeth Palmtól e magyarországi és szlavóniai birtokokat (köztük a lerombolt erdői várat, amelyről a Pálffyak előnevüket veszik). L.: erre nézve az Udvari Kamara 1748. január 26-i felségelöterjesztését (HHStA Kabinettsarchiv: Alte Kabinetts-Akten, Karton 37.). Emlékezzünk rá: a Harruckern által megszerzett békési fiscalitások becsértéke (igaz, negyedszázaddal korábban és nyilván más állapotban) 37 ezer forint volt.

⁵⁸ ÖZV II/1/1. 52.

⁵⁹ Uo. II/3. 45.

⁶⁰ Uo. 230.

⁶¹ L.: a 25. sz. jegyzetet.

⁶² Szinte csak a neve biztos, s az, hogy Johann Georg Harruckern fia. Születése időpontjával Éble (24). csak feltételezi (bár alappal) 1703-at. Éble szerint azonban csak 1737. március 26-tól udvari kamarai tanácsos (szerintünk már 1735 júliusában az). Halála időpontját Éble 1741. január 9-re teszi; mi még 1743 augusztusában is nyomát találtuk hivatali szereplésének. Hogy egyébként a genealógia-biográfiai irodalomban az általunk tárgyalt kérdéskörben mennyi a pontatlanság, arra mi sem jobb példa, mint az, hogy Wurzbach (7. k. 385.) Johann Georg Harruckern *elsőszülött fiát*, Franz Dominikot nevezi udvari kamarai tanácsosnak, holott az sohasem működött az Udvari Kamaránál, a Békés megyei főispánságban segítette, majd követte apját.

⁶³ Az ifjabb Hilleprandot a Peter Anton Hilleprandhoz fűződő rokonai kapcsolata miatt nem soroltuk ide, az ő szereplését a bizottságban ti. nem lehet esetlegesnek tekinteni.

⁶⁴ EK : AG 1733 : 50; MOL — Erdélyi Udvari Kancellária Levéltára: Libri regii primae classis. VIII. 488. skk.

⁶⁵ A terminus ante quem-re: KrA: N 335.

⁶⁶ Wurzbach 2. k. 151—152.

⁶⁷ Éble 71.

⁶⁸ Uo. 73.

⁶⁹ Wurzbach 10. k. 163.

⁷⁰ Pár évtizeddel később Erdély leggazdagabb magyar arisztokratája, Bánffy György, a majdani gubernator veszi feleségül Palm Jozefát. A kortársak a Palm grófnő „mesés gazdagságáról” beszélnek.

⁷¹ A kormányzati tisztviselők fizetéséhez viszonyítva ez az összeg is magas volt.

⁷² Haan 1719. július 31-i jelentését a bizottság 1719. augusztus 17-én tárgyalja.

⁷³ II. Apafi Mihály tetemes adósságokat hátrahagyva halt meg 1713-ban.

⁷⁴ A kérés tárgya egy némai (Belső-Szolnok megye) kúria volt, amelyet korábban Haranglábi Zsigmond birtokolt. Az családja utolsó sarja lévén, végrendeletileg, bizonyos pénzösszeg fejében, Thorockkaira hagyta a birtokot.

⁷⁵ 1719. augusztus 28-i és 31-i ülés.

⁷⁶ 1726. július 15-i ülés.

⁷⁷ Ez a jelenség gyakori volt Erdélyben, ahol a nemesi birtokok évszázadok óta zavartalanul öröklődtek, s közben osztódtak.

⁷⁸ Mint ismeretes: az eredetileg református Teleki család egy ága később rekatolizált. Luteránus tagja azonban sem ekkor, sem később nem volt a családnak.

⁷⁹ Steinville tábornok más esetekben sem tartotta összeférhetetlennek főhadiparancsnoki tiszttel a magán-bányavállalkozói tevékenységet.

⁸⁰ Haannál „Nagy Sack”.

⁸¹ A Haan jelentésében szereplő „Fürstenstollen” név alatt feltehetően ez a bányahely rejtőzik.

⁸² Haan 1721. április 9-i jelentését a bizottság 1721. május 21-én vitatta meg.

⁸³ Feltehetően aromán.

⁸⁴ Az erdélyi higanyt a Habsburg-kormányzat kivonta a holland zálog köréből.

⁸⁵ Kropff tett személyi javaslatot a tresztiai bányamester személyére is, amelyet a bizottság elfogadott.

⁸⁶ Kropff itt azzal érvelt, hogy míg ezek a szegedi kamarai praefectúra alá tartoztak, az ottani bányászat és aranyosás teljesen tönkrement.

⁸⁷ A bányá- és pénzverésügyi felügyelő a fentiek után benyújtott még több instructiót erdélyi bányá- és pénzverésügyi hivatalnokok számára. A bizottság ezeket Schickmayer számtanácsoshoz utalta megvizsgálásra, hogy Kropffal tárgyalja meg őket, s aztán a számvevőség tegye meg a szükséges intézkedéseket.

⁸⁸ „Sehr confus tractirt werde.”

⁸⁹ Helyénvaló itt arra figyelmeztetnünk, hogy a Habsburg Birodalom egyes országaitól és tartományaitól az uralkodó részéről követelendő adót különböző Konferenzek vagy deputációk határozták meg. (A Subdelegatio Neoacquistica 1736. november 22-i jegyzőkönyvében is találunk említést Koch udvari kamarai tanácsos részvételéről annak a deputációnak ülésén, „wo das universale contributionale tractirt wird”.)

⁹⁰ Bizonytalán a szorosan vett erdélyi ügyekkel foglalkozó Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisről van szó.

⁹¹ Ennek az adóösszeírásnak új adórendszer kidolgozása alapján kellett volna szolgálnia. Adóreformra azonban nem került sor.

⁹² L.: erre nézve az Erdélyi Udvari Kancellária 1737. május 11-i levelét a Guberniumhoz (EK : AG 1737: 131.).

⁹³ Átirata az Udvari Kamarához: uo. 1737: 130.

⁹⁴ A hadellátás drágasága okaként a bizottság a rossz gazdálkodást is feltételezte.

⁹⁵ Az 1731. július 19-i ülés jegyzőkönyvébe (annak lezárta és Dietrichstein által való jóváhagyása után) van beletoldva Wallis és Rebentisch 1731. augusztus 1-jei újabb jelentése e tárgyban.

⁹⁶ Eredetileg Fogarast szánták a görög egyesült püspök székhelyéül. A püspökség elnevezésében (fogarasi püspökség) ez a későbbiekben is megmaradt, azután is, hogy a püspökség székhelye Balázsfalván megállapodott.

III. RÉSZ

HÁROM HABSBERG-BERENDEZKEDÉS
ERDÉLYBEN

Munkánk előző részeiben¹ elsősorban a Habsburg-politikának a Birodalom központi kormány szervei tevékenységében megnyilvánuló Erdély-koncepcióját, Erdélyre irányuló tevékenységük *jellegét* kívántuk vizsgálat tárgyává tenni. Most a magában Erdélyben folyó berendezkedés (a Habsburg-politika helyi gyakorlata, az új kormányzati rendszer több menetben, nemegyszer súlyos harcokban történő kiépülése) lesz munkánk tárgya.

Az 1690 és 1740 közötti időszakot e tekintetben három részre osztjuk. Az első szakasz (1684-ig visszanyúló előzményekkel) I. Apafi Mihály halálától (1690 áprilisa) 1708 végéig tart; érdemben itt épülnek ki a Habsburg-kormányzatnak azok az erdélyi intézményei, amelyek azután, számos kisebb-nagyobb módosulással, 1848-ig működnek. A második időszak, egy átmeneti, előkészítő periódus (1708—1712) után, 1712-ben veszi kezdetét. A harmadik korszakot 1730-tól, a teljes katonai uralom megteremtésére tett kísérlet előzményeitől számítjuk. Külön-külön ismertetjük őket, annak ellenére, hogy a kormányzati intézményrendszer *alapvonásai* már 1703 előtt kialakulnak; számunkra az alapvonások keretei között történő változások, folyamatok előrehaladása sokatmondó lesz.

I. AZ ELSŐ SZAKASZ (1690—1708)

A történetkutatónak (különösen ha enged az I. Lipót abszolútizmusáról szóló teóriák vonzásának) hajlama lehet arra, hogy az 1690 utáni erdélyi *hatalmi és ezen belül kormányzati berendezkedést* egyértelműen, egyenesvonalúan egyfajta abszolútizmus helyi megvalósulási formájának, a koncepciónak az ottani specifikumokhoz való igazításának tartsa. Véleményünk szerint ennél jóval bonyolultabb dologról van szó.

1. A *berendezkedés egészét* befolyásolja az az alapvető körülmény, hogy 1690-ben a Habsburg Birodalom (ismert szövetségi keretekben) harcban áll a törökkel. Erdély, amelyet addig a Török Birodalomhoz fűzött 1661-ig meglehetősen laza, 1661-től valamivel szorosabb, de még mindig nem intenzívebb integrációt jelentő vazallusi kapcsolat, e tekintetben a Habsburg Birodalom számára kényes kérdés. Megszerezni a hadakozás során meg kell Erdélyt — de olyan megoldással, amely a Birodalom egész politikájának kereteit fenntartva, lehetőleg megnyeri vagy legalábbis nem idegeníti el az erdélyi rendeket és politikai elitjüket a császártól. Mindehhez taktikus módszerek szükségesek e politikai elittel és Erdély 1690 előtti hatalmi struktúrájával szemben — amit persze adott esetben ellensúlyoznak a hadakozás különböző primer szükségletei és az a körülmény, hogy a Habsburg Birodalom egy gazdaságilag-katonailag jelentéktelen kis országgal áll szemben.

A Birodalom vezető eliteje azonban 1699-ig, a karlócai béke megkötéséig nem lehet biztos abban, hogy a törökellenes háború eredményeképpen megtarthatja-e Erdélyt vagy sem. A Habsburg Birodalom kétfrontos háborút visel, s az előző évtizedek tapasztalatai alapján arra is kell számítani, hogy a nyugati fronton elérhető kedvéért esetleg a török fronton lesz szükség engedményekre, a háborúval megszerzett területek feláldozására. Ez kétféleképpen hat: bizonyos óvatosságot eredményez ott, ahol politikai megoldásokról van szó, s a közvetlen katonai érdekek nyers érvényesítését más vonatkozásokban.

1699 e tekintetben cezúrát jelent. A Habsburg Birodalom ugyan a karlócai béke után nem egészen két évvel ismét harcban áll, de ez Erdélyre nézve már nem abban a formában hat ki, mint a megelőző majd egy évtizedben. Az ország adóterhei a háborús szinten maradnak, helyzete mint immár a Birodalom keleti katonai védbástyáé a Habsburgok számára megköveteli azt, hogy az erdélyi uralmi-kormányzati rendszernek erős katonai jellege legyen. Ahhoz 1699 és 1703 között nem fér kétség, hogy Erdély a Habsburg Birodalom része.

2. A Habsburg Birodalomba integrált vagy integrálandó Erdély nem kormányzati tabula rasa. Az 1680-as években szervezeten, egy kis kelet-közép-európai ország külső és belső körülményeihez képest nem is rossz nívón működő kormányzata van, amelyet a háborús nehézségek hatására sok rugalmassággal meg is erősítenek (a fejedelmi tanács mellé egy ún. deputatiót szervezve, újra aktivizálva a politikai elitnek az Apafi-korszak korábbi harcaiban félretolt tagjait — Bethlen Miklóst, Haller Jánost —, ill. teret engedve az 1674-ben kivégzett Bánffy Dénes férfitól a felnőtt fiának, Bánffy Györgynek a politikai vezetésben, — mindezt úgy, hogy a politikai elitben végül is nem keletkezik törés vagy egyensúlyváltozás, Teleki Mihály s a hozzá igazodó Székely László és Bethlen Ferenc fiai, Gergely és Elek preponderanciája nem kerül veszélybe). Ez a politikai elit, ez a kormányzat elég rugalmas ahhoz, hogy a két nagyhatalom összecsapása közepette, I. Apafi Mihály elöregedése mellett is (a kor Kelet-Közép-Európájának viszonyaihoz képest már magas korban lévő, 60-hoz közeledő fejedelem felesége halála után egy ideig elme gyöngeséggel is küszködik) megkísérelje az elérhető optimális megoldást megteremteni Erdély számára a változó helyzetben. I. Apafi Mihály — s ami jóval súlyosabb, Teleki Mihály (majd Székely László) halála sem tud végzetes törést teremteni ennek a politikai elitnek az aktivitásában. Más helyzetben, más funkcióban, mások nyernek vezető szerepet a politikai elitben (Bánffy György, Bethlen Miklós, Apor István); személyi harcaik lényeges vonásai ismeretesek, de a felelősségtudatot Erdély (elsősorban természetesen annak rendjei, köztük nyilvánvalóan a birtokos nemesség — de azon keresztül az ország népességének többi részei) iránt nem lehet megtagadni tőlük.

Ez a politikai elit lényegében Erdély egész közjogi státusát meg kívánja őrizni az új helyzetben — amennyiben a háború befejezése valóban változást hoz Erdély nemzetközi helyzetében. Még a tekintetben is, ami illúzióknak bizonyult: az ország kapcsolódásában az új integrátorhoz. Az 1693—1695 táján az Erdélyi Udvari Kancellária jellege körül folyó vitákban érzékelhető az a rendi álláspont, hogy az új udvari hatóság lényegében ne legyen más és több, mint a 16—17. századi Erdély portai képviselője: ügyvivőség az ország ottani elintézendőinek ellátására. A rendek ragaszkodnak II. Apafi Mihály fejedelemségéhez, amíg aztán I. Lipót központi kormányzata a nagykorúságot éppen elért ifjú fejedelmet erőszakkal el nem távolítja Erdélyből. Az 1690 előtti kormányzati formákból pedig szinte mindent meg akarnak tartani. Az 1692-ben működni kezdő Gubernium, első formájában, a fejedelmi tanács mása: az országos igazgatás egésze hozzá tartozik, tehát a közigazgatás, bíraskodás, kincstári igazgatás egyaránt, még a hadügy is (ti. a hagyományos erdélyi hadfelkelés irányítása — a tulajdonképpeni haderő, az Erdélyben állomásozó császári csapatok parancsnoklása már nem, az valami külön, birodalmi és háborús dolog az erdélyi politikuskor szemében); csak külügyekkel nem foglalkozhat az új országtanács. Vezetőjének, a gubernatornak méltósága sem ismeretlen a fejedelemség kori erdélyi közjogban: kiskorú fejedelem mellett volt kormányzó Ghyczy János — s erre választották meg II. Rákóczi György halálától félve Erdély rendjei Kemény Jánost, távollévő (Magyarországon hadakozó) fejedelem helyett (annak irányításával) vezette az ország kormányzatát

e rangban Rákóczi Zsigmond és Bethlen István. A többi „sarkalatos” főtisztséget is 1690 előttről örökli a kormányzat: az ország generálisa, a kancellár, a kincstartó, az országgyűlés és a királyi tábla elnökének tisztét; a Gubernium ily ranggal nem rendelkező tanácsosai között továbbra is ott foglal helyet a szász comes. A rendek alkotmánylevelében biztosítják jogukat az évente tartandó országgyűlésekre. Az a szándéka tehát mindenütt kimutatható az erdélyi politikai elitnek, hogy Erdély kormányzatát szinte változtatás nélkül mentse át egy új integrációba — és szívésen, nem kis ügyességgel harcol is ezért, ahol s ami módja van erre.

Ilyen tényezők egymásra hatásából alakul ki Erdély új kormányzata az első Habsburg-berendezkedés idején olyanná, amint azt az alábbiakban be fogjuk mutatni.

A) AZ ÚJ INTEGRÁCIÓ ELŐZMÉNYEI (BÉCS FELMENTÉSÉTŐL I. APAFI MIHÁLY HALÁLÁIG)

Erdély új integrációjának előkészületei Bécs 1683-i felmentése után indulnak meg. A török Bécs alatti vereségét sorozatos újabb vereségek követik; Erdélynek (olyan mértékben, amilyenben 1606 óta nem) számolnia kell a Habsburg Birodalom terjeszkedési törekvéseivel. Az erdélyi politikai elit reagálása eléggé gyors és rugalmas. Megkezdik az elhatárolódást Thökölytől — ami a kuruc fejedelem 1685. tavaszi erdélyi elíteltetésével, ottani jószágai elkobzásával, főbb erdélyi hívei bebörtönzésével vagy távollétükben való elmarasztalásával fejeződik be.² Kísérletet tesznek a Lengyelországgal való erősebb kapcsolat kiépítésére, ezt veszélytelenebbnek tartván a Habsburg-hűségénél; eredményt nem érnek el.³ Így nincs más, mint I. Lipóttal keresni a modus vivendit. Apafi előbb (1683 őszén) békeközvetítőként lép fel a császárnál, az azonban az első törökellenes sikerek légkörében olyan feltételeket szab a békének, amelyek a Porta számára ekkor elfogadhatatlanok. A továbbiakban már a Habsburg Birodalom a kezdeményező fél. 1685 februárjában a Habsburg központi kormányzat Erdélybe és Havasalföldre indítja Antidius Dunod jezsuitát avégett, hogy ajánlja fel nekik a császár védelmét.⁴ A Dunod által Erdélybe vitt szerződéstervezet Erdély és a fejedelem helyzetét a Mohács előtti Erdély és vajdája, ill. az erdélyi fejedelemség és uralkodója sajátos elegyként határozza meg. A tervezet szerint Erdély Magyarországhoz tartozik, annak részeként; a fejedelmek elismerik a magyar király főhatalmát, annak kifejezett hozzájárulása nélkül nem köthetnek szerződést külállamokkal, a jelenleg létezők pedig semmisenek tekintendők.⁵ A rendek fejedelemválasztása megmaradna, a fejedelmet azonban a magyar király erősítené meg.⁶ A fejedelmek életfogytiglan nyerik el tisztségüket — a király és a rendek többsége vagy *sanior pars* döntése alapján, igen súlyos okokból elmozdíthatók (1. felkelés a magyar király és ausztriai uralkodó ellen; 2. összejártság a kereszténység, a Habsburgok és szövetségeseik ellenségeivel; 3. a nép szerfelett való elnyomása — nimia oppressio; 4. alkalmatlanság a kormányzatra). A vajdák egykori jogállásának felel meg az a

kitétel, hogy a fejedelem (személyesen vagy követei útján) és rendjei helyet és szavazatot kapnak a magyar országgyűlésen. A tervezet a régi gyakorlatra való hivatkozással hűségesküt követelt a fejedelmektől a magyar királynak.⁷ Külön szabályozta az uralkodó, ill. az (utódául) megválasztott fejedelem, I., ill. II. Apafi Mihály helyzetét: I. Apafi Mihályt *külön királyi diplomával* erősítenék meg fejedelemségében (élethossziglan), „celsissimus” címmel.⁸ II. Apafi Mihályt hasonló diplomával nyilvánítanák apja örökösévé, annak halála után elfoglalhatná a fejedelmi széket. Ha I. Apafi Mihály fia nagykorúsága (25 éves kora) előtt meghalna, királyi rendelkezésre és a rendek többségének vagy *sanior pars*ának akaratával igazgató (administrator) választandó, aki a tanácsurakkal együtt kormányozzon. Itt van tehát a Diploma Leopoldinumban meghatározott gubernatori tisztség első formája.

Ha a Dunod által Erdélybe vitt tervezet a fejedelem helyzetének meghatározásában is elfogadhatatlanul túl merész, még inkább az az ország és rendjei vonatkozásában. Erdélyt területileg a török kor előtti határai közé szorítaná, ami a Partiumnak az országtól való elszakítását jelentené.⁹ Még ennél is súlyosabban érintették volna Erdélyt a tervezetnek az ország jogrendjére vonatkozó követelései. I. Lipót megerősíti az ország régi, egyébként a Habsburg királyok által már elismert kiváltságait, a szerződés megkötése után egy éven belül Erdélynek a török hódítás óta hozott törvényeit is, vagy az utóbbiakat *szükség esetén az érdekeltek egyetértésével, a nép javára, királyi határozattal és a rendek többsége vagy sanior pars* hozzájárulásával átalakítják. Erdély jogrendjének megváltoztathatósága tehát elvként ki van mondva, s ez a Habsburg uralkodó akaratának függvénye (az a *sanior pars*, amelynek támogatásáról szó van, a feudalizmus egész korszakában önkényesen körülhatárolható, nyilvánvalóan kisebbségi csoport, hiszen mindig a többség alternatívájaként említik). Nem a legkellemesebben érintette a nagy többségükben protestáns erdélyi rendeket a tervezetnek az a kitétele, amely katolikusokról és akatolikusokról beszél, még ha abban az összefüggésben is, hogy vallásgyakorlatuk szabad marad.¹⁰

A tervezet koncepciójának szellemi szülei nem sok politikai érzékkel nyúltak a megoldandó feladathoz. A törökellenes háború közeli és egyértelműen sikeres végére reálisan még nem lehetett számítani 1685 elején — arra viszont igen, hogy egy jogrendben, rendezett kormányzati körülmények között élő ország politikai elitje s egyáltalán rendjei tiltakozni fognak az abszolútus princeps uralkodó királyi főtisztviselővé lefokozása (a vajda ez volt), az ország törvényeinek a király tetszése szerint való megváltoztatása ellen. Mindezt a kellemetlen hatást bizonytalannal fokozta még Erdélyben Dunod túl energikus tárgyalási modora is.¹¹

Azzal azonban az erdélyi vezető elit is tisztában van, hogy tárgyalni, egyezkedni kell I. Lipót vezető garnitúrájával. Annál is inkább, mert Dunod 1685 őszén újra Erdélyben lesz. 1685 novemberében most már tekintélyes erdélyi követség indul útnak, hogy Erdély helyzetét igyekezzék tisztázni. Vezetője Haller János, a fejedelmi tanács tagja, idős, tapasztalt politikus;¹² személye megválasztásánál külön tényező az, hogy katolikus — a Habsburg Birodalomban ekkor uralkodó erős ellenreformációs irányzat mellett ez is latba esett. Ugyanakkor Haller (részben

azért is, mert némileg kompromittálódott Béldi Pál 1677—1678-i felkelésében, s egészében véve sohasem tartozott a volt Rákóczi—Kemény-pártiak csoportjához, amely az 1674—1675-i válság, Bánffy Dénes bukása és következményei kivételével, lényegében az 1660-as évek második fele óta töretlenül hegemon helyzetet birtokolt a vezető eliten belül) nem tartozott a fejedelmi tanács kulcsemberei közé, szükség esetén dezavualni is lehetett. A Haller vezette delegáció eszközli ki 1686. június 28-án az ún. Haller-diplomát Erdély számára. Ez a megállapodás jóval előnyösebb Erdélynek a Dunod által első útján Erdélybe vitt tervezetnél. Az ország ugyan a császár védelme alá kerül, s ennek fejében adót fizet — de ennek összege kevesebb lenne, mint Erdély Apafi kori portai adója (évi 25 ezer arany a 40 ezer aranyat kitevő török adó helyett). I. Lipót Erdély törvényes fejedelmének ismerné el I. Apafi Mihályt, nem akadályozná uralkodásában, akceptálná II. Apafi Mihály már megtörtént megválasztását, haláluk utánra pedig biztosítaná a szabad fejedelmválasztás jogát Erdély rendjeinek. A fejedelem és utódai felségjogaiból még a külügyek egy része is megmaradna: szerződés-kötési joggal bírnának (azzal a korlátozással, hogy e szerződések a közös ellenség elleni harcot, a keresztyén világ és elsősorban a császár és a Habsburg Birodalom javát szolgálná). A fejedelem és a rendek jogai (Erdélyben és a *Partiumban*) változatlanok maradnának. A négy bevett vallásfelekezet sem szenvedne háborgatást. A császár belefoglaltatja a törökkel esetleg kötendő fegyverszünetbe vagy békébe Erdélyt (és a két román fejedelemséget) is.¹³

Az egyezkedések hatálya azonban a törökellenes háború függvénye. 1686 a nagy sikerek éve a törökellenes szövetség hadai számára. Erdélybe Scherffenberg tábornok nyomul hadaival, s 10 nappal a szerződésnek Bécsben történt aláírása után Szeben alatt szétveri a várost fedező erdélyi mezei sereget — mintegy az erőviszonyok konkrét jelzésül is. Egy jó évre rá, 1687 októberében pedig Lotharingiai Károly, balázsfalvi táborában, megszállási szabályzatszerű megállapodást köt Apafi és a rendek követeivel. Ebbe az erdélyiek követelésére belekerül, hogy I. és II. Apafi Mihály fejedelmi tekintélye megőrzendő, a császári hadak nem avatkoznak kormányzásukba, a kincstári jövedelmek ügyeibe, az országgyűlések összehívásába és tevékenységébe, a négy bevett felekezet tagjai szabadon gyakorolhatják vallásukat, az erdélyi fejedelmek adományai, az általuk adott kiváltságok érvényben maradnak, a fejedelem továbbra is gyakorolhatja adományozási jogát — a szerződés lényege azonban az ország erődített helyeinek megszállása (téli kvártélyképpen), a hadak telelésére fizetendő 750 ezer Rft készpénzadó és az 1 millió forint körüli éls, ill. takarmány,¹⁴ kb. a *17-szerese* a Haller-diplomában foglalt évi adónak.¹⁵

A törökellenes szövetség sikereinek útja egyelőre folytatódik; Magyarországon a Habsburg uralkodó helyzete az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlésével jelentősen megerősödik az ottani rendekkel szemben. Így érthető, hogy egy újabb erdélyi követség (Gyulay Ferenc, Inczédi Mihály és Donát Mátyás) a Haller-diploma megerősítését sürgetve 1688. január 4-én azt a választ kapja az uralkodó nevében: „a dolgok helyzete és arculata időközben teljesen megváltozott”.¹⁶ 1688. május 9-én pedig Szebenben Apafi és a rendek immár legmagasabb rangú

követsége¹⁷ Carafa tábornok előtt hűségnyilatkozatot tesz: Erdély visszatér a magyar király uralma alá, elfogadja I. Lipót és utódai védelmét, megszakítja kapcsolatait a törökkel, további várakba bocsát be császári őrséget, kész fegyvert fogni a török és a császár más ellenségei ellen. Kérik azonban szabadságaik (elsősorban a négy bevett vallás szabad gyakorlata) megerősítését.¹⁸ A rendek ezek után a fogarasi országgyűlésből (1688. június 1-jén) újabb diplomatervet készítenek (Carafán át kívánják továbbítani a császárnak). Biztosítani kívánják I. és II. Apafi Mihály számára, hogy zavartalanul éljenek fejedelmi jogkörükkel és címükkel, alájuk tartozzék az ország kormányzata, élvezhessék a fiscalis jövedelmeket. Haláluk után a rendek választhassanak fejedelmet, aki a jelenlegi fejedelem jogkörével rendelkezék, csak a császártól függjön, rangban előzze meg a nádort. Az ország területe ne csökkenjék (itt a Partiumról van szó). A rendek kiváltságai, a négy bevett vallás szabad gyakorlása maradjanak érintetlenül. Erdély adója a Haller-diplomával meghatározott összeg legyen. Az ország belefoglalandó a megkötendő Habsburg—török békébe.¹⁹ Ezzel a tervszel a Habsburg Birodalom központi kormányzata már nem foglalkozik komolyan. I. Lipót semmitmondó, egészen általános ígérettel reagál rá.²⁰

B) A DIPLOMA LEOPOLDINUM

1690 azután olyan helyzetet teremt, amelyben Erdély és a Habsburg Birodalom számára egyaránt szükségessé válik Erdélynek a Birodalomban elfoglalt közjogi helyzetének rendezése. Az év áprilisában meghal I. Apafi Mihály; fia, a választott fejedelem II. Apafi Mihály még kiskorú, a főhatalom és a kormányzat rendszere együtt volna stabilizálendő. Ugyanakkor a török fronton (az újabb francia háború folytán) meggyengülő Habsburg-erőket sorozatos csapások érik. Badeni Lajos, az előző évek diadalmas balkáni hadjáratainak vezére, 1690 februárjában emlékiratban foglal állást a balkáni terjeszkedés ellen, figyelmeztet az erdélyi hadszíntér elhanyagolt voltára, a Duna—Száva-vonalat véli tarthatónak a megerősödő törökkel szemben. Intése eredménytelen marad. Ezek után a nyár folyamán jó másfél hónap alatt összeomlik a délkeleti frontvonal: Thököly Erdélybe üt, Zernyestnél (1690. augusztus 21.) megveri az erdélyi császári hadakat s Erdély mellettük felvonuló haderejét, az ország vezető politikusa, Teleki Mihály holtan marad a csataterén, a volt magyarországi kuruc fejedelem rövidesen Erdély fejedelmévé választatja magát. Néhány nappal később újra török kézre kerül a Habsburg Birodalom egyik déli hídfőállása, Vidin, szeptember 9-én a császári védősereg feladja Ništ, s október 8-án a török seregek visszafoglalják Belgrádot. Badeni Lajos helyesen választja meg az ellencsapás irányát, mikor Thököly ellen indul: a legfontosabb pillanatnyilag a keleti védőbástya, Erdély biztosítása. Thököly 1690 októberének végén feladja Erdélynek a kezébe került területeit, de a Habsburg vezető elitnek mérlegelnie kell az új helyzetet.

Ebben a változó helyzetben, 1690. augusztus végén, a fejedelmi tanács Habsburg-orientációjú többsége Bethlen Miklóst küldi a császári udvarba, II. Apafi

Mihálynak fejedelemségében való megerősítésére, a diploma kieszközlésére (azzal a korábbi igénnyel, hogy a Habsburg—török békebe foglalják bele Erdélyt).²¹ Bethlen Miklós pályája (a kancellár fiaként való indulás, a magyarországi elégtelenségekkel Erdély részéről való kapcsolattartásban, majd a bujdosók támogatásában vitt jelentős szerep, a Bánffy Dénesen aratott győzelem és az 1676-i bukás után) Apafi utolsó éveiben kezd újra felívelni; 1689-ben nyeri el a fejedelmi tanácsuraságot. Európai tájékozottsága, elismert és irigyelt képességei — és egy immár nem rövid élet tapasztalatai teszik alkalmassá a fejedelmi tanács szemében erre a feladatra.

Bethlen 1690. szeptember 16-án kezdi meg tárgyalásait a Ministerialkonferenzzel a diplomáról. Ezekről munkánknek a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisról szóló részében számoltunk be. E helyt csak a végeredményt, a Diploma Leopoldinum első változatát ismertetjük.

Ez a változat, amely általánosan használt kiadásában²² az 1690. október 16-i keltet viseli, II. Apafi Mihály fejedelemsége kérdésében elnapolja a döntést, azzal az indokolással, hogy az ifjú Apafi csak 14 éves,²³ s a törvények a 20 éves korhatáron alul nem tartják érettnak az utódokat fejedelemségre, a Thököly-fenyegetéssel előállt helyzetben nem volna ajánlatos a jogszabályok áthágása. Az ifjú fejedelem megfelelő nevelést kell hogy nyerjen, s majdan világossá válván lelki alkata, a király gyakorolhatja vele szemben kegyelmességét. Addig is I. Lipót megerősíti a magyar királyok és erdélyi fejedelmek adományait, az általuk adott kiváltságokat stb. (akkor is, ha az adományozott birtokok valamikor egyházi birtokok voltak), kivéve a fejedelmek törvényekkel eltörölt adományait. Erdély törvénykönyvei (az Approbatae és a Compilatae Constitutiones), továbbá a Tripartitum (kivéve az Aranybulla 1687-ben eltörölt ellenállási záradékát) s végül a szász municipális jog érvényben marad. A négy bevett vallásfelekezet rendszerén nem történik változás, a meglévőkön túl újabb felekezetek s egyházi személyek nem hozhatók be az országba (de a katolikusok saját költségükön, más felekezetek sérelme nélkül, Kolozsvárott jelenlegi templomukat, Gyulafehérvárott az 1690-ben elhagyottan álló Báthory-templomot újjáépíthetik). Az ország kormányzatát az újonnan szervezendő Gubernium kell hogy ellássa, élén a gubernatorral; rajta kívül a Diploma a generálist és a kancellárt nevezi meg országos főtisztviselőként. A tisztségek betöltésének kérdésében a Diploma szövege nem következetes. A Guberniumot illetően leszögezi, hogy annak 12 tagjából legalább 3 katolikus legyen (a többiek a másik három felekezetből), a királyi tábla 12 ülnökénél ugyanez legyen a felekezeti megoszlás, az ítélőmesterek közül egy katolikus legyen. A gubernator, a többi főtisztviselők, guberniumi tanácsosok és ítélőmesterek tisztére *jelölteket* felterjesztheti uralkodói megerősítésre — ugyanakkor a szebeni királybírónak, azaz a szász comesnak, a szász nationalis önkormányzat fejének tanácsosságot biztosít a Guberniumban, holott azt nem az országgyűlés választja (9. pont).²⁴ Egy helyütt (7. pont) arról szól, hogy az ország főtisztjeit (a gubernatortól a törvényhatóság főtisztjeiig) erdélyiekből kell választani, másutt (5. pont) e kérdés kapcsán fenntartja az uralkodó jogát arra, hogy tisztségre kinevezendő személyt honfűsítésre ajánljon. Különleges intézkedése a Diploma első változatának az, hogy

amennyiben a közjó és a három natio nyugalma ezt kívánná, a gubernator évente újjaválasztható.

Az 1690. őszi Diploma Leopoldinum évi országgyűlést ígért a rendeknek. Ezt a gubernator és a Gubernium hirdeti meg, előterjesztései azonban a királytól származnak, törvényeit az erősíti meg.

A tervezet az ország adóját békében a Haller-diploma szerint, évi 50 ezer birodalmi tallérban határozza meg, *Magyarország és Erdély elleni* háború idején évi 400 ezer RFT-ban. Az adóhoz (a Diplomában nem jelzett összeggel) a kincstár is hozzájárul. A *szabad* székelyek adó-, kvártély-, tized- és más szolgálatmentesek, de saját költségükön tartoznak katonáskodni (ez a jobbágysorú székelyekre nem értendő). Az erdélyi hadak *részben* a hagyományos erdélyi katonaságból állnak; parancsnokuk német (germanus) lesz, ez minden hadügyben kapcsolatban áll majd a gubernatorral, a Guberniummal és az ország generálisával, más ügyekbe azonban nem avatkozik.²⁵

A Diploma Leopoldinum első változatának szövege több forráskritikai problémát vet fel.

1. Csak részben kísérhető nyomon, hogy a Diploma rendelkezéseiből mi kitől indul ki. Bethlen Miklós első, 1690. szeptember 30-i előterjesztése a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis előtt hallgat II. Apafi Mihály fejedelemségéről. Október 2-i javaslata azonban már feltételezi, hogy a Habsburg-kormányzat nem akarja az ifjú Apafit fejedelmmé nyilvánítani — ez a lépés evidensen a Ministerialkonferenz ellenkezésén bukik meg, s a konferencia és Bethlen Miklós kompromisszuma a kérdés elnapolása. A királyok és fejedelmek donatióinak stb. megerősítésére vonatkozó követelés Bethlen 1690. szeptember 30-i javaslatában szerepel — a törvényesen eltörölt donatiókra vonatkozó kitétel már október 2-i, kompromisszumos javaslatában megtalálható. Ugyancsak a második Bethlen-javaslat nyomán kerül a Diplomába az a kitétel is, hogy a fejedelmi adományok akkor is érvényesek, ha az adományozott birtokok stb. korábban egyházi tulajdonban voltak. Bethlen első előterjesztése foglalja magában Erdély törvényeinek, a Tripartitumnak és a szász municipális jognak a megerősítését — a Ministerialkonferenz vagy annak magyar közjogi szakértője toldhatta bele az Aranybulla ellenállási záradékának érvénytelenségére vonatkozó kitételet (Erdélyben 1687-ben ezt természetesen nem törölték el). A négy bevett vallásfelekezet jogaira vonatkozó határozmányt teljes egészében Bethlen javasolta (a kolozsvári és gyulafehérvári katolikus templom újjáépítését is) — e tekintetben a zömében és éppen legtekintélyesebb személyeiben református erdélyi református elit jónak látta egy lépéssel elébe menni a katolikus követeléseknek. A kormányzatot illetően Bethlen első előterjesztése csak annyit mond, hogy azt erdélyiek lássák el, az idegenek kizárásával (a magyarországiakat is ideértve), a kormányzat fő tisztségviselőire a rendek tesznek felterjesztést és az uralkodó erősíti meg őket. Ez az előterjesztés tartalmazza azt az igényt is, hogy a főbb tisztségviselők megbízatása 1 évre szóljon. A legfőbb kormány szerv tisztségviselői egyenletesen oszoljanak meg a négy bevett vallásfelekezet között (3-3 személy). Bethlen második, 1690. október 2-i javaslata nem foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, I. Lipót az aznapi konferencia

után úgy rendelkezik, hogy e kérdéseket meg kell vitatni az erdélyi követtel, ennek azonban nincs nyoma, az október 10-i konferencián legalábbis megkezdik a Diploma szövegének felolvasását. Közben kerülhetett sor tehát az Erdély kormányzatának formáját meghatározó megbeszélésekre. A Gubernium és gubernator elnevezés ismét csak a Habsburg vezető elit valamelyik, az erdélyi jogban járatos szakértőjétől indulhat ki, hisz a fejedelemség kori Erdély közjoga ismeri a gubernator intézményét (ennek ismeretében támaszthatta Dunod is 1685-i követeléseit) — azt azonban a Ministerialkonferenz nem mérlegelte, hogy ezeket az elnevezéseket az 1670-es évek óta milyen ellenszenv kíséri Magyarországon és Erdélyben is. Az a két követelés, hogy a Gubernium tanácsosai, ill. a királyi tábla ülnökei közül *legalább* 3-3 katolikus legyen, ill. az uralkodó honfűsíthasson erdélyi főtisztségre kinevezendő személyt, szintén a Habsburg vezető elitől indulhatott ki, s nem vall a legjobb politikai érzékre. Teljesen kimaradt a diploma szövegéből Bethlennek az az 1690. szeptember 30-i követelése, hogy Erdélyben a király ne állítson kamarákat. Az országgyűlések évi tartása Bethlen első előterjesztésében szerepel (Bethlen ehhez kapcsolódó másik követelése, az octavalis törvényszakok évenkénti tartása nem került a Diplomába). Az ország évi adóját illetően Bethlen első előterjesztésében 50 ezer forint, illetve 400 ezer forint szerepel, a Diplomában 50 ezer *birodalmi tallér*, illetve 400 ezer forint — ez a kérdés azonban, a háború folyván, egyelőre ügysem volt aktuális. Az 1690. szeptember 30-i előterjesztés azt várta volna el, hogy az erdélyi főhadiparancsnok *helyettese* erdélyi legyen; ehelyett kerültek a szövegbe az ismertetett határozmányok. Teljesen kimaradt a Diplomából Bethlen első előterjesztésének az a követelése, hogy a diplomát az angol, a svéd és a porosz király, továbbá a Német Birodalom protestáns fejedelmei garantálják, bár Bethlen igyekezett igénybe venni a protestáns országoknak a Habsburg uralkodó mellé akkreditált követeinek támogatását.²⁶

2. Bethlen Miklós Önéletírásában beszél egy, I. Lipóthoz benyújtott diplomatervezetéről, amelynek másolatát azonban elvesztette.²⁷ A tervezet Bethlen öregkori emlékezetében élő formájának egyes pontjai hitelesek (ő 1690. szeptember 30-i előterjesztésében valóban követelte az angol és svéd király garanciáját a Diplomához, amelyet a Ministerialkonferenz nem fogadott el), vagy közel járnak ehhez (az Önéletírásban Bethlen arról beszél: az ő követelése az volt, hogy *csak* három katolikus legyen a tanácsban — az 1690. szeptember 30-i előterjesztés ezt nem hangsúlyozza külön, természetesnek vélvén azt, hogy minden bevett felekezetből három-három legyen; a Diploma szövegébe, az Önéletírás előadásával egybehangozón, a „legalább három” kitétel került), más pontoknál már az emlékezet tévedéséről van szó (Bethlen nyilván nem terjeszthette a Ministerialkonferenz elé azt, amiről az Önéletírás szól, hogy ti. a katolikus püspököt és a jezsuitákat zárják ki Erdélyből — az 1690-es évek végén azonban az erdélyi protestáns rendek makacs harcot vívnak a katolikus püspök Erdélybe engedése ellen, s a katolikus püspökség valóban csak Szatmár után szilárdul meg Erdélyben, a jezsuiták jelenlétét pedig de facto tudomásul vették ugyan, de az őket Erdélyből kitiltó fejedelemség kori törvényeket *csak 1744-ben törlik el*, nem kis nyomásra). Az

Önéletirással ellentétben Bethlen Miklós *neve* szerepel a Diploma első változatának bevezetésében.

3. Vitatható a Diploma első változatának *keltezése* is (1690. október 16.). A Diploma tervezetének felolvasása ugyan már 1690. október 10-én megkezdődik, de október 18-án Bethlen Miklós még érdemi korrekciót javasol a konferencián (erdélyiek birtokának visszaadása a Neoacquistica-területen), amelynek nyomán határozmány is kerül a szövegbe. A Diploma első tervezetének kelte tehát az 1690. október 20—25. körüli időre tehető, hisz Bethlen Miklós 1690. november 11-én már Kolozsvárott volt.

A Diploma Leopoldinum első változata a törökellenes háborúnak egy olyan, jelentős török sikereket hozó szakaszában jön létre, amelyben a Habsburg központi kormányzat jónak lát bizonyos kompromisszumos megoldást keresni. 1690 ősze nem 1688 vagy 1689. Úgy tűnhet, hogy a Bethlen Miklós által (a fejedelmi tanács állásfoglalása nyomán) kiharcolt szabályozás lehetőséget biztosít Erdély korábbi jogrendjének fenntartására. Ha II. Apafi Mihályt nem is erősítették meg fejedelemségében, végleges ellenkező állásfoglalás sem született. Erdély törvényei érvényben maradnak, ugyanúgy, mint a magyar királyok és erdélyi fejedelmek adományai. A kormányzati intézmények közül a fejedelmi tábla (királyi tábla néven) tovább működik, a Guberniumot a fejedelmi tanács továbbélésének lehetett tekinteni, az ország generálisa és a kancellár ugyanúgy tagja e szervnek, mint korábban a fejedelmi tanácsnak, még a gubernator tisztsége sem ismeretlen az erdélyi közjogban, a rendek egyenesen jelölési jogot kapnak a főtisztségek betöltésénél. E bástyafalakon azonban már láthatók a repedések. II. Apafi Mihály fejedelemsége nyilván a háború utáni hatalmi viszonyok függvénye, s az erdélyi vezető elit itt legfeljebb egy olyan kétoldalú kifáradásban bízhat, amilyen a tizenöt éves háborúnak inkább elhalásához, mint befejezéséhez vezetett: egy ilyen esetben talán trónjára kerülhet az ifjú Apafi, a háborúnak a törökellenes szövetség sikerével való befejezése szigorúbb Habsburg-uralmat hozna (hoz is), török győzelem esetén pedig ott van az 1690-ben fejedelemnek megválasztott Thököly. Az ellenállási záradék eltörlésének (Erdély előzetes intézkedése nélkül) Erdély közjogába iktatása veszélyes precedens lényeges közjogi változtatásokra. Elv ugyan, hogy I. Lipót erdélyiekkel kormányoztassa Erdélyt — de ott van kibúvónak ez alól a kormányzati főtisztségekre kiszemelt nem erdélyiek honfűsítésének lehetősége. Deklarálják a négy bevett vallásfelekezet rendszerének fenntartását — de a Gubernium 12 tanácsosából és a királyi tábla 12 ülnökéből *legalább* 3-3 legyen katolikus. A főtisztségekre való országgyűlési *jelölés* elvét áttöri a szász comes guberniumi tanácsossága (öt *nem az ország rendjei* jelölik). Veszélyes előjel a Habsburg központi kormányzat hallgatása a kamarák kérdésében. A főhadiparancsnok jogállását az ország generálisával szemben előnytelenebbül rendezik, mint ahogy azt Bethlen Miklós követelte. Végezetül a Diploma első változatában szó sincs a külföldi protestáns fejedelmek garanciáiról (annak ellenére, hogy Bethlen Miklós a Diplomáért folytatott harcban a lehetőség szerint együttműködött velük).

A Diploma Leopoldinum első változatát Erdélyben több hullámban éri a tiltakozás. A fejedelmi tanácsban, a Bethlen visszaérkezése után Badeni Lajossal folytatott tárgyalások során, olyan hangok hallatszanak: inkább kimennek Erdélyből, mint hogy kormányzót tűrjenek el magukon! Az 1691. januári—februári országgyűlés elfogadja ugyan a Diploma első változatát, s le is teszi a hűségesküt I. Lipótnak,²⁸ megválasztja a Guberniumot is,²⁹ egyben azonban követeket küld Bécsbe, formailag elsősorban a Diploma Leopoldinum kikérésére és más országos ügyek intézésére, s csak másodsorban a rendek II. Apafi Mihály megerősítését sürgető kérvényének felvitelére.³⁰ A rendek *valódi* álláspontjának tükröztetése azonban nem a hűségeskü és a Gubernium megválasztása, hanem a Bethlen Gergely-féle követségnek adott *instructio*. Ez leszögezi, hogy Erdélyt nem lehet fejedelem nélkül kormányozni, s ha a császár nem erősíti meg II. Apafi Mihályt fejedelemségében, ezzel Thököly malmára hajtja a vizet (az 1690. decemberi kiáltványában is azzal érvel, hogy I. Lipót megtagadta Erdélytől a fejedelemséget). Az *instructio* utalt arra, hogy a fejedelmi korszakban csak három jó gubernator volt Erdélyben: Ghyczy János, Rákóczi Zsigmond és Bethlen István (ezeknek azonban „nyakán volt” Báthory István, Bocskai és Bethlen Gábor), a többiek csak zűrzavart hoztak Erdélyre.³¹ A küldötteknek II. Apafi Mihály megerősítését és azt kellett követelniük, hogy nagykorúságáig a fejedelmi tanács³² kormányozzon.³³ Ha I. Lipót és vezető garnitúrája nem enged a gubernator tekintetében, az hat évig (II. Apafi Mihály 20 éves koráig) maradjon tisztében, s akkor köteles legyen lemondani; addig pedig a tanáccsal együtt kormányozzon. Az ifjú Apafinak I. Lipót addig is biztosítson fejedelmi jószágot és méltóságához illő jövedelmet. A kincstári jövedelmek maradjanak II. Apafi Mihály és az államtanács kezén. Az *instructio* további előírásai közül az a legfontosabb, amely a Partiumnak Erdélynél tartását szorgalmazza.³⁴

Bethlen Gergely és követtársai 1691. július utolsó napjaiban érkeznek fel Bécsbe. Tárgyalásaik az év decemberéig tartanak. Két memorandumban vetik fel a rájuk bízott kérdéseket.³⁵ Ezekhez egy követelés csatlakozik, amely egy időközben felmerült kérdésre reflexió: Erdély ügyeiben ne a Magyar Udvari Kancellária, hanem az Osztrák Udvari Kancellária expediálja az uralkodó rendeleteit. (A meglepőnek tűnő követelés értelme a Magyarországgal szembeni különállás fenntartása; az Erdélyi Udvari Kancellária lényegében csak 1695 őszén jön létre.) Az eredmény ismét a törökellenes háború pillanatnyi állásának függvénye. Bethlenék 1691. szeptember 5-i memorandumát a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1691. szeptember 11-én, a szalánkeméni győzelem friss hírének lázában tárgyalja. lényegében a fegyverjog elvi alapjáról: ha most a török békére kényszerül, Erdély az uti *possidetis* elve alapján I. Lipótnak jut, és ő rendezze az ország ügyeit — ha nem lesz béke, azt kell elérni, hogy az erdélyieknek ne legyen kedve lázongani. 1691. november közepére a Habsburg vezető elit már kijózanodik Szalánkemén mámorából, és pontról pontra megvizsgálja a Diploma szövegét és az erdélyiek módosító javaslatait. A Diploma Leopoldinum második változata (ún. ünnepélyes formája) 1691. decemberében kerül kiadásra.³⁶

A végleges szövegű Diploma Leopoldinum csak néhány pontban tér el a Bethlen Miklós által kieszközölttől. A leglényegesebb ezek közül az ország törvénykönyveit (az ellenállási záradék eltörlésével) és a szász municipális jogot érvényben hagyó 3. cikk kiegészítése. Eszerint a rendek között vizály állván fenn a vallási ügyekben és kiváltságaik kérdésében (a katolikusok sérelmezik a vallásügyi, ill. a magánosok kezére jutott katolikus egyházi birtokokra vonatkozó rendelkezéseket, a szászok pedig határozottabb intézkedést várnak kiváltságaik iránt), ezeket az ellentéteket az ország rendjei barátságos megegyezéssel intézzék el, s ezt terjesszék az uralkodó elé jóváhagyásra. Ha megegyezés nem jön létre, a felek és a Gubernium meghallgatása után az *uralkodó dönt*. Itt van tehát az újabb lehetőség az erdélyi jogrendszer alapvető elemeinek megváltoztatására. Lényeges kiegészítés az is (a 8. cikkelyhez), hogy a törvényhatóságok *választott* tisztjei (szász és székely királybírók, megyei főbírók, alispánok és polgármesterek) választásának joga megmarad, de ezek is felterjesztendők a királyi megerősítésre. A király honfűsítási joga főtisztségek betöltésénél (5. cikk) úgy módosul, hogy az uralkodónak joga van idegeneket honfűsítésre vagy *nem honfűsítésre* javasolni — tehát abban az esetben, ha az erdélyiek mégis szükségesnek látnák külföldi (elsősorban nyilván magyarországi) személy honfűsítését főtisztségre emeléséhez, a király megakadályozhatja ezt. Konkrét értelmezést kap a Diplomának az a rendelkezése (12. cikk), amely szerint a kincstár hozzájárul Erdély adójához: az uralkodó csak az első választatban jelölt összesen (50 ezer birodalmi tallér, ill. 400 ezer forint) *felüli* kivételénél ígér segélyt a kincstári jövedelmekből.³⁷

A Diploma Leopoldinum végleges, 1691-i szövege előnytelenebb a korábbi erdélyi jogrendszer számára az 1690-inél. Elsősorban a 3. cikkhez fűzött kiegészítés jelenti ezt a változást, de (kisebb mértékben) a törvényhatóságok választott tisztjeinek uralkodói megerősítésének joga, az adóhoz való kincstári hozzájárulás korlátozása, még a honfűsítési joggal kapcsolatos kiegészítés is. Mindenesetre ez is előnyösebb annál, amely 1691 szeptemberében fenyegetett: a tisztán a fegyverjog alapján való rendezésnél. Különös dolog: ez az évszázados jelentőségű közjogi okmány, Erdély „alkotmánylevele” 1848-ig, egy váltakozó külpolitikai körülmények között vívott háború pillanatnyi eseményeinek függvényeként születik meg (1690: a nagy török sikerek, Thököly erdélyi fejedelemsége s még Erdélyből kiszorulta után is Havasalföldéről való fenyegetése, 1691: Szalánkemén, majd hatásának csökkenése). A Diploma rendelkezéseinek értelmezése vagy éppen figyelmen kívül hagyása a további másfél évszázadban is a legkülönbözőbb szintű (külpolitikai, Habsburg birodalmi, erdélyi) politikai erőösszeütközések függvénye — ugyanakkor mindvégig hivatkozási alap, s a benne rögzített jogoknak és kormányzati intézményeknek (ha erős változásokkal is) mégis van állandósága.

Az erdélyi vezető elitnek most az a legközelebbi gondja, hogy a Diploma Leopoldinum végleges szövegének 3. cikkében szereplő kiegészítésekbe foglalt kérdésekben *maga* találjon választ, az uralkodónak legfeljebb a megállapodások megerősítését hagyva.

Könnyebbnek bizonyul a megegyezés a szász natióval. 1692-ben két megállapodás (accorda) is születik velük. Az első, 1692. április 23-i accorda orvosolja a

szászok nem adóügyi sérelmeit. Szabályozza katonaállítási kötelezettségüket; az *Approbatae Constitutiones* III. rész 19. címének 14. cikkétől³⁸ eltérően (aszerint a szász comes és a többi királybírák, két-két polgárral együtt, kötelesek hadba vonulni az universitas által kiállított gyalogokkal együtt; a fejedelem ugyan saját hatáskörében mentesítheti őket ettől, de tekintettel az esetleges béke-, fegyverszüneti tárgyalásokra, két jeles személy mindenképpen legyen a táborban)³⁹ úgy rendelkezik, hogy a királybírák ne szálljanak személyesen hadba (elég, ha három tisztes főbb polgárt küldenek maguk helyett). A szász natio kiváltságai szerint 500 gyalogot állítson ki hadakozásra, a 7 bírák jószága és Szeben birtokai után 36 lovast, a brassóiak pedig 12-t. Ha az erdélyi hadsereg magyar és székely része nem vonul ki az országból, a szászok zsoldosait se vigyék ki. A másik két natio hajlandó belemenni az *Approbatae Constitutiones* III. rész 81. címe 1. cikkének a szászok által annyira sérelmezett 2. és 3. szakasza (a másik két natio birtokszerzési jogáról a szász városokban⁴⁰) eltörlésébe, azzal a feltétellel, hogy az ottani *bérletekért* a szászok sem kérnek mértéktelen lakbért, s az addigi szerződések érvényesek. Módosítják a *Compilatae Constitutiones*nek a szászok fölötti bíraskodás bizonyos kérdéseit szabályozó cikkét (III. rész 13. címének 1. cikke),⁴¹ amely szerint az ún. 5 casus esetében is mindenképpen a fejedelmi tábla elé idézendők — az új rendelkezés szerint ilyenkor magános személy esetében az illetékes szász bíró előtt, falu vagy város ellen a királyi tábla előtt induljon a per. Magános ellen letéti pert az illetékes bíró elől a szász universitashoz mint törvényszékhez, onnan pedig (100 forinton felüli értéknel) a királyi táblához lehessen fellebbezni. A helységek elleni perek az universitástól a tábla elé legyenek fellebbvihetők. A Diploma Leopoldinumra való hivatkozással eltörlik azokat a visszaéléseket, amelyeket a fiscus követett el a szász natio területén lévő halastavak és makkos erdők illetéktelen használatával, s végül orvoslást adnak, ill. ígérnek néhány olyan kérdésben, mint a latrok üldözésével kapcsolatos súrlódások, a céhen kívüli mestereknek és idegen mészárosoknak a szász natio által sérelmezett működése szász városokban országgyűlés idején, vagy Szelistyeszék közmunkái a vízaknai sóbányákhoz.⁴² A szász városokban való birtokszerzési jog és (némileg) a királybírák hadba vonulási kötelezettsége kivételével nem nagy súlyú kérdések ezek; fájdalmasak azok számára, akiket sérelem ér, de nem létkérdés azoknak, akiknek a rendek egyetértése — és az uralkodói beavatkozás elkerülése kedvéért most engedniük kell.

Sikerült megegyezést létrehozni a szászokkal az adónak az egyes natiók közötti felosztásának kérdésében is. Az adó elosztása a már régen csak adókvetési egységet jelentő kapuk szerint történt; a székelységre külön vetettek ki bizonyos meghatározott összeget, ugyanígy Fogarasvidékre, a kisebb-nagyobb városokra, a különleges jogállású idegen kereskedőkre, a szász és román papságra, esetleg külön (családfőként) az egyházi nemességre és az ún. rovatlan személyekre. Az 1692. július 21-i második szász accorda szerint a továbbiakban a magyar natióra 1000 kapuszám essék (nem értve ebbe Marosvásárhely 25 kapuját és a 7 bírák és egyes szász városok jószágainak kapuit), a szászokra 1400 (beleszámítva ebbe a szászok előbb említett jobbágyainak kapuit). A szász papokra a továbbiakban ne vessenek ki külön adót, a natio terheiben osztozzanak. Hasonló legyen a *királyföldi* román

papok adózásának rendje is (a másutt lakó román papokra ez nem érvényes). Ugyancsak a szász natioéba számítson a királyföldi kereskedők adója (a görögöké, örményeké, zsidóké nem). Az adó országgyűlési kivetésekor előbb a magyar és szász natio portáin kívüli adózókra történjék kivetés, s azután a 2425 portára. Az adóügyi accorda tartalmazta a szökött jobbágyoknak a magyar és székely, ill. a szász natio közti kölcsönös kiadására való megállapodást, lévén ez az adóalap fő kérdése.⁴³ Az accordát kiegészítették azzal, hogy mihelyt a partiumi Kővárvidék ismét Erdélyhez adózik, s ezzel a portaszám emelkedik, vagy más alkalom nyílik az adó könnyítésére, ezt a 2425 kapu kiegészítésére használják fel úgy, hogy a könnyítésből a szászok is részesüljenek.⁴⁴ A megegyezés az adott pillanatban reális volt; a szász tisztségviselők aznap tanúsítványt adtak róla, hogy igényeik ki vannak elégítve, s kérték I. Lipóttól a megegyezés jóváhagyását.⁴⁵

Más, súlyosabb volt a helyzet a vallásügyi viták esetében. Ezekre előbb szintén az 1692. március—áprilisi országgyűlésen keresik a megoldást. A katolikus rendek 1692. március 22-én összegezik először követeléseiket: 1. Lehessen püspökük, ahogy a bevett és *be nem vett* felekezeteknek.⁴⁶ 2. Alsó és felső iskolákat ők is szabadon tarthassanak, mint a többi felekezetek. 3. A katolikus egyházi személyeknek a más felekezetekéihez hasonló szabadságaik és jövedelmeik legyenek. Ezt a követelést részben megismétli a 4. pont, katolikus egyházi és világi személyeknek más felekezetek tagjaihoz hasonló szabadságot igényelve. 5. Ahol egy helységben több templom van, egyenlően osszák el őket, vagy egyet adjanak vissza nekik; ahol csak egy templom van, legyen joguk építeni. 6. A korábban Erdélyben működött szerzetesrendek telepedhessenek vissza Erdélybe. A követelések közül az 1., az 5. és a 6. pontban foglaltak tűnnek legveszélyesebbnek a rendek protestáns többsége és a legnagyobbbrészt református vezető elit számára.⁴⁷

A protestáns rendek (1692. március 23-án) Veterani főhadiparancsnokhoz, az országgyűlés királyi biztosához fordulnak kérdéssel: szabadon és biztonságban beszélhetnek-e a vallásügyben. (El kívánják kerülni ti., hogy vallásügyi fellépésüket rebellióknak magyarázzák.) A halála után az erdélyi protestáns vezető elit által, tárgyalóképessége miatt sokszor visszasírt Veterani 1692. március 24-én megnyugtatta őket: a három protestáns felekezet szabadságait a Diploma Leopoldinum biztosítja, minden felekezet viheti ügyeit (kellő mérséklettel). Felvilágosítást kér: honnan származnak a félelmeiket felkeltő rémhírek? Egyben jelzi azt is, hogy helyes volna mielőbb előlépni a vallásügyben. Erre másnap a *rendek összessége* jelenti be Veteraninak (előzőleg kimagyarázkodva, hogy a protestáns rendek félelmeinek nem a főhadiparancsnok vagy hadai az okozói): a rossz hangulat oka az, hogy a nép között hír terjedt el a templomok elvételéről, egyes katolikus rendek fenyegetőznek is, hogy akár megegyeznek velük, akár nem, mindenképpen véghezviszik terveiket, Vízkeleti (jezsuita) pedig nyilvános istentiszteleten szidalmazza a protestánsok világi nagyjait. Veterani 1692. március 26-án csak szóban, a Guberniumnak ad választ; ennek tartalmára csak onnan lehet következtetni (nyilván a megegyezés sürgetése volt), hogy a protestáns rendek még aznap felszólítják a katolikus rendeket annak közlésére: mit tartanak sérelmesnek magukra nézve a Diploma Leopoldinumban? A katolikus rendek (1692. március 27.) lényegében megismétlik

március 22-i követeléseiket, azzal a kiegészítéssel, hogy a Diploma Leopoldinumnak az eladományozott egyházi birtokokra vonatkozó kitétele jus ligatumot jelentene. A Gubernium erre külön-külön való tanácskozásra szólítja fel a protestáns rendeket.

Azok 1692. március 28-án elő is terjesztik állásfoglalásukat. A református rendek kijelentik, hogy ők a Diploma Leopoldinumhoz tartják magukat, de készek a *Diploma sérelme nélküli* vitára. Az evangélikus rendek pontonként kifejtik, hogy szorosan ragaszkodnak a Diplomához (legfontosabb észrevételeik: a püspökséget illetően a Diploma szövege a status quo-t rögzíti, a templomok kérdésében tételesen kimondja, hogy mely templomok juttatandók nekik, de nem beszél *általában* ezek elosztásáról vagy egyiküknek a katolikusoknak való juttatásáról, a szerzetesrendek kérdésében sem engednek). Az unitárius rendek *általánosságban* csatlakoznak a másik két felekezeti álláspontjához, hangsúlyozva, hogy a Diploma a vallásügyi *status quo-t* tartja fenn, orvosoltnak tekintik a katolikus sérelmeket, s nem látják biztonságosnak külön szerződést kötni a katolikusokkal.

A Gubernium szóbeli tárgyalást tart jónak a protestáns és katolikus rendek között; erre 1692. március 29-én kerül sor.⁴⁸ Általánosságokban mozgó heves vita után pontonként veszik elő a katolikus követeléseket. A katolikus püspök behozatala kérdésében nincs megállapodás, bár a katolikus rendek megbízottai végül is kijelentik, hogy annak a vikárius *meglévő jogkörén túl* csak bizonyos egyházi hatáskört igényelnek (papszentelés stb.), nem pedig más felekezetek feletti jogkört vagy politikai szerepkört. Egyszerűbb az iskolaügy kérdése: a katolikusok jelzik, hogy iskoláikban eddig nem volt a rétori osztálynál magasabb oktatás, a protestánsok pedig kijelentik, hogy eddig sem ellenezték a felsőbb osztályok létesítését. Nincs viszont megállapodás a katolikus egyházi személyek jövedelmei körüli vitában, mert itt tizedek újraelosztásáról lenne szó, s ez a protestánsok szerint a donatiók egész (a Diplomában biztosított) rendszerének megbontását jelentené. A világi tisztségek körüli vitában a katolikusok láthatóan azt kívánják elérni, hogy a reformátusok közül se legyenek többen háromnál a Guberniumban és a királyi táblán; a protestánsok, a Diplomára hivatkozva, kitérnek ez elől. A templomokkal kapcsolatos katolikus követelés vitájába a protestánsok bele se mennek. A szerzetesrendekkel kapcsolatban a protestánsok nyilatkozatot csikarnak ki a másik féltől, hogy ezek közé értik a jezsuitákat is (akiket pedig érvényes fejedelemség kori törvény tilt ki Erdélyből), s aztán kijelentik: a szerzetesrendek behozatala felkavarná az erdélyi birtokmegosztást. A katolikusok nem állnak el a követelésüktől, arra hivatkozva, hogy amennyiben megtennék is ezt, a klérus megkeresné saját jogait.

A kevés eredményre vezető március 29-i tárgyalás után ismét írásos üzenetváltások következnek, még az addiginál is nagyobb sűrűséggel. Előbb a protestáns rendek szögezik le (1692. március 29-én vagy 30-án), hogy nem állnak el a Diplomának a vallásügyi status quo-t rögzítő kitételétől, s az eladományozott egyházi javakra vonatkozó rendelkezésétől sem (figyelmeztetve a katolikus rendeket, hogy az utóbbi eltörlése esetén ők sem lesznek biztonságban javaikat illetően). Deklarálják, hogy sohasem fogadják el az Erdélyben nem működő és be

nem vett szerzetesrendek és a püspök bevétele — a többi kérdésekről hajlandók tárgyalni. A katolikus rendek 1692. március 30-i válasza ezt „igen ultimaria és cathgorica resolutio”-nak itéli, és nem tart szükségesnek további tárgyalásokat.

Ez azonban a kérdésnek I. Lipót döntésére való bocsátását jelentené; ezt elkerülendő, a protestáns rendek (1692. március 31-én) újabb nyilatkozatot küldenek a katolikusoknak, jelezve, hogy előző állásfoglalásuk „az Jézuiták és úri Püspök” bejövetelét illetően végleges, de a többi kérdésekről készek tárgyalni, és tesznek is kompromisszumos javaslatokat. A katolikusok (aznapi nyilatkozatuk szerint) nem látják értelmét a további vitának, minthogy a protestánsok nem engednek a püspök és a szerzetesrendek kérdésében, s nem említik a kormányhatósági főtisztviselők megoszlásának kérdését. Másnap, 1692. április 1-jén a protestáns rendek újabb ajánlatot tesznek: készek a Diplomának a katolikusoknak a tisztségekben való részesedésére vonatkozó rendelkezését töröltetni, ha a katolikusok ennek fejében beleegyeznek a Diploma 1691. decemberi szövegében szereplő két kiegészítés (a vallásügyi viták elintézésének módja és a törvényhatósági tisztek megerősítése) eltörlésébe, s nem támasztanak további követeléseket. A katolikus rendek (feltehetően még aznap adott válaszukban) elfogadják a Diploma felajánlott módosítását, az ellentétülül igényeltek azonban nem, s láthatólag elég erősnek ítélve pozíciójukat, közlik: vagy elfogadják követeléseiket a protestáns rendek, vagy ne folytassák a tárgyalásokat. Mindenesetre 1692. április 2-án mind a négy bevett felekezet rendjei megbeszélést tartanak. A katolikusok néhány részletkérdésben elfogadják a protestánsok 1692. március 31-i kompromisszumos javaslatát, a két fő kérdésben azonban, a püspök és a szerzetesrendeknek most már a jezsuitákra szűkülő kérdésében nem engednek, az előbbiben azzal érvelve, hogy amennyiben az nem püspök elnevezéssel szerepel, nem kapja meg a jogot a püspöki funkciók végzésére, a jezsuiták ügyében pedig (úgy nyilatkozva, hogy maguk is tartanának a következményektől, ha e rend nagy számban lenne jelen Erdélyben) arra hivatkozva, hogy felsőbb oktatást csak a jezsuiták tudnak nyújtani. Végül Kolozsvárott templom átadását követelik. A protestáns rendek 1692. április 3-i válasza egyetlen fő kérdésben sem enged. Leszögeznek: tudomásuk szerint a pápa vagy érsek dispensációjával minden püspöki funkció elvégezhető vikáriusi vagy superintendensi név alatt is; a jezsuiták szerepe az oktatásban nem feltétlenül szükséges,⁴⁹ a kolozsvári templomátadás pedig lehetetlenség. Feltehetően erre a válasz a katolikus rendek pontosabban nem ismert keltű protestatiója: a vallási viták csak a Diploma Leopoldinum vallásügyi rendelkezéseinek megváltoztatásával zárhatók le, mert jelen formájuk az ő lelkiismereti szabadságuk romlását jelenti.⁵⁰ Ellenfelek azonban nem akarnak engedni, ők pedig Széchenyi György primástól rendelkezést vettek, hogy semmit se tegyenek a katolikus egyház kárára. Hivatkozva tehát a katolikus rendeknek a jezsuiták kiűzése ellen 1607-ben maguk és *utódaik* nevében tett protestatiójára, nem fogadják el a Diploma vallásügyi rendelkezéseit, s ellentmondást jelentenek egyházi jogaik korlátozásának, *bármely* szerzetesrend be nem engedésének.

Ezzel az 1692. márciusi—áprilisi országgyűlés vallási vitájának első, kb. kéthetes szakasza be is fejeződik. Veterani főhadiparancsnok, az országgyűlés királyi

biztosa azonban jónak látja a *rendekkel* újra elővételni a kérdést, a nyers, politikátlan rendezést megelőzendő. 1692. április 19-én kezdődik meg a vita második szakasza, a protestáns rendeknek a katolikusokhoz intézett ajánlatával. A püspököt és a jezsuitákat illetően fenntartják korábbi álláspontjukat. Hajlandók viszont átengedni a kolozsvári *óvári* református templomot a katolikusoknak (azzal a feltétellel: ha a katolikusok Kolozsvárott templomot építenek, adják ezt vissza, s a templomhoz birt. beneficiumokra ne tartsanak igényt). A templom melletti unitárius iskolát azonban ne háborgassák a katolikusok. A megállapodásról szerződést javasolnak, amelyet a rendek erősítenek meg, s terjesszenek az uralkodó elé, majd kerüljön a Diplomába, onnan pedig törölni kell a második változat kiegészítéseit. Protestálnak arra az esetre, ha a másik fél mégis egyenesen I. Lipót elé viszi a vitát: ők is ezt fogják tenni. A katolikus rendek most (1692. április 20-i válaszukban) látszólag engednek: ha az érsek dispensatiót ad a püspöki rang kérdésében, ám legyen; ha I. Lipót jóváhagyja a jezsuiták be nem engedését, ők nem tehetnek róla (mindkét esetben biztosak lehetnek ti. róla, hogy az uralkodó és az érsek nem lép vissza e követelésektől), a kolozsvári templomot azonban a közölt feltételekkel nem fogadják el, s nem látják értelmét szerződésnek, s annak a rendek által való megpecsételésének sem. Úgy vélik, hogy az 1691-i diploma kiegészítésének törlése I. Lipót méltóságát sértené.⁵¹ Hangsúlyozzák, hogy senki sem zárhatja el őket az ügynek az uralkodó elé vitelétől. A protestáns rendek 1692. április 20-án este adott viszonzválaszukban fenntartják a püspököt, a jezsuitákat és a megállapodás szerződésbe való foglalását illető álláspontjukat,⁵² s a katolikus rendek 1692. április 21-én, szintén nem állva el véleményüktől a püspök és a jezsuiták kérdésében, némi vonakodással készek a szerződéskötésre. Másnap újabb konferencia van e tárgyban Bethlen Miklós szállásán, majd megszületik a szerződés.⁵³

A püspökség kérdésében a két fél egyetértően kéri I. Lipótot, hogy a katolikus vikárius számára szerezzen az érsektől vagy a pápától dispensatiót a püspöki funkciókra. A vikárius jogköre és jövedelmei azonosak legyenek a protestáns superintendensekéivel, világi ügyekbe ő se avatkozzék. Korábbi világi jószágokra ne tartson igényt. Az iskolaügyben már mindkét fél leszögezi külön álláspontját: a protestánsok nem engednék be a jezsuitákat, a katolikusok továbbra is követelik ezt. Akadémia rangú iskolák felállításával kapcsolatban az kerül a szerződésbe, hogy vagy bármelyik felekezet hozhasson létre ilyeneket (másokéval azonos jogokkal), vagy egyik sem. A négy bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai személyeinek kiváltságai (különösen a tizedek vonatkozásában) azonosak legyenek. A Diplomából törölendő a katolikusok főtisztviselését illető, általuk sérelmezett kitétel — de a vallásügyi vitákra vonatkozó 1691-i kiegészítés is. A protestáns rendek, korábbi ajánlatuk szerint, kiváltják a katolikus egyház és iskolák szükségére a zálogban lévő kolozsmonostori uradalmat, s további 15 ezer magyar forintot fizetnek a katolikusoknak egyházi és iskolai szükségleteikre. A kolozsvári templom ügyében azonban nem sikerül megállapodásra jutni, mert a katolikusok az óvári templom melletti unitárius iskolát s az épületben lévő református imaházat is követelik. Végül is az a megállapodás,⁵⁴ hogy a függőben

maradt ügyek megvitatására 1692. május 17-re gyűljenek össze a Gubernium, a királyi tábla (a két ítélőmestert is beleértve), a törvényhatóságok főtisztjei és végül 14 külön megnevezett főrend.

A kolozsvári tárgyalásokra 1692 májusában sor is kerül. Ott azonban a katolikusok már a kolozsvári piactéri (akkor unitárius) nagytemplomot követelik (ennek fejében lemondva az óvári templomról), majd megszakítanak a tárgyalásokat, egy további lépésben a püspök „egész hivatalyában” Erdélybe engedését követelik, emellett a szebeni prépostság helyreállítását (erről a korábbiakban nem volt szó), a kolozsvári piaci nagytemplom mellett templomok átadását ott, ahol egy helységben több van, Kolozsvárott és Gyulafehérvárott egy-egy meglévő kollégium nekik adását (jövedelmeivel együtt), bármely szerzetesrend betelepíthetőségét (a jezsuitákat is beleértve), s ismét csak új követeléskeppen, az egyházi javak és jövedelmek arányos felosztását a felekezetek között. Megállapodás nem jön létre.⁵⁵ Így nincs más hátra, mint az uralkodó elé terjeszteni az ügyet. Erre Alvinczi Péter ítélőmester és követársai bécsi küldetése a megfelelő alkalom.⁵⁶

Az Alvinczi vezette követség többek között magával viszi a Gubernium 1692. június 22-i memorialéját is az uralkodóhoz a vallásügyben. Ez a Gubernium számbeli és még inkább súlybeli protestáns többségének álláspontját fejt ki (a katolikusok már Alvinczi indulása előtt Bécsbe küldték a vallásügyben Baranyai Gergelyt). Előadva a kolozsvári tárgyalások megghiúsulásának tényét s azt, hogy a katolikusok nyíltan hirdették: a Habsburg-udvarban többet kapnak a felkínáltknál, sőt mindent (bár — teszük hozzá diplomatikusan — azt remélték, hogy a császár nem vállalja ezt a politikai botrányt), a következőkben foglalják össze álláspontjukat: a püspök és a szerzetesrendek jelenleg nem hozhatók vissza Erdélybe (ott eltérő felekezetek, nyelvek, natiók vannak, „genii ut verum fateamur variabilis”, az ország szabadsághoz van szokva, bár — teszük hozzá ismét csak bölcs ravaszsággal fogalmazva — ez nem ritkán szabadosságba csap át). Kérdés, hogy vajon a katolikusok javát szolgálja-e a kormányhatóságok összetételénél a „legalább három” kitétel eltörlése? — írják. A kolozsvári református templom és unitárius kollégium átadását kicsikart engedménynek tartják, de végül is elfogadják; csak azt kéri, hogy az uralkodó járuljon valamennyivel hozzá az erdélyi fiscalis jövedelmekből az 1692. április 22-i szerződésben felajánlottakhoz. *Ebben az értelemben* kéri az 1692. április 22-i szerződés megerősítését.⁵⁷

Nincs itt módunk arra, hogy az Alvinczi és követársai, ill. Baranyai Gergely útnakindulása, ill. az 1693. április 9-i vallásügyi pótdiploma és az 1693. május 14-i keltet viselő Alvincziana Resolutio vallásügyi rendelkezése közt Erdélyben és Bécsben lefolyt harcokat nyomon kísérjük.⁵⁸ A kérdést lezáró [?] két uralkodói rendelkezés között is lényeges különbség van (közelebbről nem ismert tényező hatására). A vallásügyi pótdiploma, annak a ténynek józan mérlegelésével, hogy Erdély rendjeinek és vezető elitjének nagy többsége 1693-ban protestáns, lényegében a protestánsok javára dönt — vagy legalábbis nem ellenük. A négy bevett vallásfelekezet — mondja ki — maradjon meg vallása szabad gyakorlatában, jogaiban, javaiban úgy, ahogy akkor él vele. Jóváhagyja a protestánsoknak azt az ajánlatát, hogy Kolozsvárott átadják a katolikusoknak az óvári református

templomot és az unitárius kollégiumot, Gyulafehérvárott a Báthory-templomot, 15 ezer forinttal visszaváltják számukra a kolozsmonostori uradalmat. Konciliáns a püspökség és az iskolaügy kérdésében is: azon lesz — hangoztatja —, hogy a katolikusoknak olyan apostoli vikáriusa legyen, aki minden püspöki funkciót elláthasson, s azon is, hogy a katolikus ifjúság oktatását oly személyek végezzék, akik az erényekben és *egyetértésben is* jeleskednek, egy felekezet számára sem lehetnek gyanúsak.⁵⁹ Ez lényegében az *érdemi* pozíciók megtartásáért *kisebb* áldozatokra hajlandó protestáns álláspont győzelme — de hogy állandóságában mennyire lehet bízni, azt az Alvincziana Resolutio második pontja jelzi. Az ti. hivatkozik a vallásügyi pótdiplomára, de kijelenti: az uralkodó jobbnak látná, ha Kolozsvároft a *piactéri unitárius templomot* adnák át a katolikusoknak.⁶⁰ Egy jó hónapon belül ekkora változás — ez nem a stabilitás mutatója.

A Diploma Leopoldinum kérdéskörének azonban itt, a szász accordák létrejöttével, a vallásügyi pótdiplomával és az Alvincziana Resolutio e pontjával látjuk a lezáródását. A kormányhatóságok új rendje (bár ez is a diplomán alapszik) már új fejezetbe tartozik.

C) BERENDEZKEDÉS A DIPLOMA LEOPOLDINUM UTÁN

Erdély államiságának új rendje a törökellenes háború pillanatnyi állásának függvényeként létrejött, a hozzáfűzött kiegészítések és magyarázatok révén még mindig nyitottnak tekintendő Diploma Leopoldinum alapján alakult ki — egy olyan helyzetben, amikor a Habsburg Birodalom még nem lehet biztos abban, hogy a törökellenes háború sikerrel zárul számára, s abban sem, hogy mit tarthat meg az éppen kezén lévő területekből. A berendezkedésben így a legkülönbözőbb tendenciák érvényesülnek. A birodalmi vezető elit számít a terület megtartására — de a háború tényére is (erre ellenkező előjelekkel: hol a politikai, hol a keményebb katonai megoldásokat helyezve előtérbe Erdéllyel szemben, de lényegében egyiket sem adva fel). Szisztematikusan érvényesíteni Erdélynek a Birodalomba való integrálódásának irányvonalát (a kormányzatban, a valláspolitikában) — vagy ideiglenesen megszerzett területnek tekinteni az országot, amelyet épp ezért (a Birodalom állandónak tekinthető területei kímélésére) annyival kell terhelni a háború költségeiből, amennyit egyáltalán megbír? Egymás mellett (ha nem is párhuzamosan) futó szálak ezek a Habsburg-politikában. 1699-ig azonban óhatatlan bizonyos ideiglenesség ebben a politikában. Az 1699-cel kezdődő újabb változás azonban elsősorban a kincstári igazgatást érinti — a közigazgatás és bíraskodás rendje, továbbá az Erdélyi Udvari Kancellária státusa addigra már eléggé megszilárdult.

Sorra véve most a berendezkedés egyes kérdéseit, kezdjük II. Apafi Mihály fejedelemségének a Diploma Leopoldinumban nyitva hagyott kérdésével.

Az erdélyi vezető elit a Diploma után is kísérletet tesz az ifjú fejedelem megerősítésének kieszközlésére. Az Alvinczi Péter vezette követségnek, alapinstructiója szerint, egyik fő feladata a megerősítés elérése.⁶¹ A követség mindhárom, I. Lipóthoz benyújtott memorialéjában (1692. szeptember 3., 1693. január 3., március 14.)⁶² első helyen szerepel ez a követelés, az Alvincziana Resolutio azonban a Diploma Leopoldinum álláspontját ismétli meg.⁶³

Az ifjú fejedelem körül a következő vihar 1694—1695-ben, házassága körül keveredik. II. Apafi Mihály 1676. októberi születésű; trónörökösök, nagyurak 18—19 éves korban kötött házassága ez idő tájt nem ritka dolog. Bánffy, Bethlen Gergely és Elek szövetsége pedig házasság révén is magához kívánja kötni a talán mégis leendő uralkodót. Bethlen Gergely főgenerális egyik lánya már a gubernator felesége, a másikat, Katát szánják Apafinak. Másutt már (a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis működését ismertetve) szólottunk róla, hogy a birodalmi vezető elit (az egyetlen Kollonicsot kivéve) nem tulajdonít túlzott jelentőséget a házasságnak; szerintük I. Lipót fegyverjogon bírja Erdélyt. II. Apafi Mihály 1695 júniusában megtarthatja lakodalmát (I. Lipót enyhe rosszállását jelzi az, hogy nem képviselteti magát rajta) — az ifjú fejedelem politikai sorsát nem ez dönti el, még csak nem is az, hogy rövidesen bizonyos fejedelmi attribútumokkal él. A döntő tényező itt is a törökellenes háború alakulása. 1695 szeptemberében a török túlerő Lugosnál megveri Veterani seregét, az erdélyi főhadiparancsnok maga is holtan marad a csataterén, s a birodalmi vezető elit, civilek és katonák, hónapokig pánikban vannak amiatt, hogy vajon sikerül-e Erdélyt megtartani, s hogy viselkednek ebben a helyzetben maguk az erdélyiek? A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1695. október 1-jei ülésén olyan rendelkezést javasol az ideiglenes erdélyi főhadiparancsnoknak, hogy az a Gubernium kérésére adjon segílyt annak a „felforgatók” ellen, s figyeltesse II. Apafi Mihályt és az „Übel gesünnten” viselkedését, megvédve ellenük a Habsburg-hű elemeket. Bizonytalan, hogy e rendelkezés hatására-e vagy a helyi Habsburg katonai parancsnokok riadalma következtében, a császári hadak majdnem ellenségként kezelik az ország népét, mert Erdélynek rebellis híre van (tegyük hozzá: a legcsekélyebb alap nélkül), úgyhogy a Gubernium 1695. október 16-án kénytelen a frissen beiktatott Kálnoki Sámuel erdélyi udvari kancellárnak írni: eszközöljön ki I. Lipóttól rendelkezést Vaudemont ideiglenes erdélyi főhadiparancsnokhoz a hadak féken tartására.⁶⁴

Az 1695. őszi riadalom azonban alkalmat ad a Habsburg központi kormányzatnak II. Apafi Mihály helyezettének újabb rendezésére. Annál is inkább, mert az 1695 utolsó és 1696 első hónapjaiban Bécsben tartózkodó Bethlen Miklós kancellár 1696. január 8-án javaslatot tesz az Udvari Kamara elnökének, hogy a II. Apafi Mihály kezén lévő huszti uradalmat (a hozzá tartozó — nagy értékű — máramarosi sóbányákkal együtt) Szatmár megyei fiscalis jószágokra kellene elcserélni.⁶⁵ Bethlen javaslatának személyi tényezők a mozgatói, a kancellár, aki egyben

Máramaros megye főispánja is, maga szeretné Huszt uradalmát megszerezni — de a jól tájékozott Bethlen nyilván érzékeli II. Apafi Mihály helyzetének kényes voltát is. A döntés, I. Lipót 1696. február 24-i rescriptuma, ennek az ajánlatnak a mérlegelésével is születik, de sokkal tágabb formában. Az uralkodó arra utasítja a Guberniumot, hogy vegye ki a hűségesküt II. Apafi Mihálytól, s utána jelöljön ki neki helyet az országgyűlésen a legelőkelőbb főurak között,⁶⁶ s egyben intse az uralkodó iránti hűségre. Fogaras és Gyulafehérvár uradalmát készpénzre váltsák vissza tőle; minthogy azonban a dolgok jelen állásában nem volna tanácsos ezt az összeget átadni neki, azt Bethlen Miklós, Apor kincstartó és az egykori kuruc diplomata, most különböző császári tisztségekben működő Absolon Dániel kezéhez fizetendő ki (azok I. Lipót rendelkezése szerint fordítsák ezt az erdélyi főhadbiztosságnak a szászokkal szembeni adósságának törlesztésére). Az Udvari Kamara rendelkezést kapott, hogy Fogaras helyett Szatmár uradalmából adjon kárpótlást Apafinak.⁶⁷ A 20. évében lévő II. Apafi Mihály tehát ettől kezdve csak egy előkelő főrend — a Diploma Leopoldinum nyitvahagyott pontja így nyert lezárást. (Abban, hogy Huszt uradalmának elcserélése helyett Fogaras és Gyulafehérvár uradalmát váltják vissza Apafitól, Fogaras esetében katonai megfontolások játszottak közre — a szinte bevehetetlenül erős vár és uradalma közvetlenül a havasalföldi határ mellett fekszik —, Gyulafehérvárnál pedig az a körülmény, hogy az uradalomra a Gubernium javadalmazásához volt szükség. Az a változás fő eleme mellett kevésbé volt lényeges, hogy Apafi a cserével még anyagilag is rosszul járt.)

II. Apafi Mihály 1696. május 1-jén le is teszi a hűségesküt,⁶⁸ ez azonban még mindig nem jelenti helyzetének stabilizálódását Erdélyben. A Habsburg Birodalom központi kormányzata szívesebben látná Bécsben. Kinsky 1696. július 3-án jelzi Bethlen Miklósnak, hogy rá kellene bírni a császári udvarba jövetelre. A cseh főkancellár szerint ez mind Apafinak, mind a hazának javára lenne, így meg lehetne előzni az erőszakos fellépést és a botrányt. Utal arra is: I. Lipótnak is az az álláspontja, hogy ebben az ügyben körültekintően, a következmények felmérésével kell eljárni, de veszély esetén „velo levato agendum foret”.⁶⁹ Amit a Habsburg vezető elit egyik legjelentősebb alakja a politikus módján ad elő, azt Veterani utóda, Rabutin főhadiparancsnok a maga ismeretes nyelvezetén közli az erdélyi kancellárral hadainak dobriai táborából (1696. július 18.). Tekintettel az Apafiról hozzá érkezett hírekre — írja —, barátilag figyelmezteti,⁷⁰ hogy az jelezze, ha szükséges Apafi személyének biztosítására karhatalom kirendelése. Ha az elmenekül, vagy a Gubernium késlekedése miatt a császár érdekeit sértő más dolgok következnek be, ő Bethlen Miklósékhöz nyúl mint kezesekhez, nem várva uralkodói rendelkezést a cselekvésre.⁷¹ A megfélemlített Gubernium és maga Apafi sem mer ellenszegülni. A választott fejedelem 1696. augusztus derekán Bécsbe indul; Rabutin katonai kíséretet ad mellé.

Nem tér vissza Erdélybe. 1697 áprilisában lemondatták fejedelemségéről. Az uralkodó nevében Kinsky terjeszti elé I. Lipót követeléseit és ígéreteit. Le kell mondania a fejedelemségről, s át kell adnia a portai megerősítéskor nyert athnámét. Ennek fejében 12 ezer forint évdíjat kap, amelyet a török háború befejeztével

növelni lehet. I. Lipót megerősíti jószágai birtokában. Az általa zálogban bírtakat a császár alkalomadtán, a zálogösszeg kifizetésével, visszaváltja. Fejedelmi címével élhet addig, míg alkalom lesz római szent birodalmi hercegi rangra emelésére. Azt azonban elvárja tőle a császár, hogy a háború alatt ne lépjen Erdélybe, telepedjék meg valahol I. Lipót országaiban, vitesse oda feleségét. Vallását szabadon gyakorolhatja. Az ifjú Apafi teljesíti a tőle követelteteket — a császár által ígérték egy részét viszont még 1700 tavaszán is csak sürgetheti.⁷² Fejedelemségének kérdése a karlócai békével végleg lekerül a napirendről — ráadásul még kuruc országgyűlés is megfosztja méltóságától. A római szent birodalmi hercegséget 1701. augusztus 31-én megkapja,⁷³ ez azonban a bécsi tartózkodás mellett inkább csak teher: az ő szerény évdíjából és még 1703-ig sem bőven folyó erdélyi jövedelmeiből kellene állnia a versenyt a vele egy rangú, de mérhetetlenebbül gazdagabb herceg Liechsteinekkal, Dietrichsteinekkal s a Habsburg vezető elit többi tagjával. További politikai szerep nélkül, súlyosan eladósodva hal meg 1713-ban, viszonylag fiatalon, Bécsben. Ragasszuk rá is a „gyenge” címkét, amelyet apjára is annyiszor ragasztottak különböző korok eltérő, de a leegyszerűsítés szándékában egyező történetirási irányzatai? Mutatis mutandis II. Apafi Mihály mentsége is az, ami apjái: 1695—1696 körülményei között, amelyeknek főbb vonalait megpróbáltuk ábrázolni, egy 20 éves, személyes politikai tapasztalatokkal nem rendelkező fiatalember nem állhatott helyt. Az utolsó Apafit nálánál sokkalta nagyobb történelmi erők dobták félre, ahogy annyi más történelmi szereplőt kortársai közül vagy előtte és utána. Se jobb, se rosszabb nem volt ezeknek a félredobottaknak az átlagánál.

2. AZ ORSZÁGTERÜLET KÉRDÉSE: A PARTIUM

Erdély helyzetének a törökellenes háború során való megváltozása kapcsán óhatatlanul fel kellett hogy merüljön a Partium hovatartozásának kérdése.

Ismeretes, hogy az erdélyi fejedelemség kialakulásakor Magyarország bizonyos keleti területei is az új országhoz kapcsolódnak. Ezeket az erdélyi fejedelem mindig külön címen birtokolta (partium regni Hungariae dominus), a Részek megőriznek bizonyos igazgatási sajátosságokat (a megyei igazgatás második embere az alispán, mint Magyarországon, s nem a főbíró, mint a tulajdonképpeni Erdélyben, az országos igazgatás is tudomásul veszi egyben-másban különállásukat (külön octavalis törvénytörvényes stb.), de a Partium 150 éven át mégis Erdély része. Erdélynek a magyar király uralma alá való visszatérte után azonban ez a helyzet közjogilag kényessé válik. Külön bonyolítja a kérdést még az is, hogy a Partium területének nagyobbik fele (Bihar megye, Zaránd nyugati része, a lugosi—karánsebesi bánóság) 1658-ban, ill. 1660-ban török kézre kerül, s a felszabadító háború során jut most már Habsburg-uralom alá — hogy ne is szóljunk az 1660 után háromfelé hódoló Debrecen helyzetéről.

A Partium helyzetének megváltozása kezdetben nem közjogi szabályozásokkal, hanem bizonyos gyakorlati lépésekkel történik. A terület adója, amely a császári csapatok ellátását szolgálja, nem tartozik Erdély adójába. A Szepesi Kamara pedig

kiterjeszti jogkörét a Partium most visszafoglalt területeire is, és vitássá teszi a Részek 1660 után is Erdélynek maradó területe felett a kincstári joghatóságot.

Az erdélyi politikai elit Alvinczi Péter követségekor teszi meg az első lépést a kérdés tisztázására. Alvinczi alapinstructiójának 17. pontja annak sürgetésével bizza meg, hogy a Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna megyébe és Kővárvidékre helyezendő ezredeket Veterani erdélyi főhadiparancsnok vezénylete és Paul Komornik (a későbbi br. Komornik von Kleinburg) főbiztossága alá helyezné⁷⁴ — ez az Erdélyhez tartozás hangsúlyozását jelenti. Már Alvinczi és követtársai bécsi tartózkodása idején, 1692. december 24-én küld nekik a Gubernium pótlólagos rendelkezést e kérdésben: érvék el, hogy ha az közigazgatásilag, adózásilag nem is tartozik Erdélyhez, de az ottani főispáni tisztségek betöltésénél elsősorban az erdélyi főrendekre legyenek tekintettel (e területet legnagyobb részét erdélyiek birtokolják). Konkrét panasa is van e vonatkozásban: I. Lipót Horváth Jánosnak ajándékozta Zaránd megye főispánságát, holott e tisztséget már régebben betölti Naláczi István, s őt az uralkodó a Diploma Leopoldinummal meg is erősítette főispánságában. A Gubernium másik 1692. december 24-i követelése az volt, hogy a partiumi törvényhatóságok sedriáin indult pereket az erdélyi királyi tábla elé fellebbezzék, tehát e terület *biráskodásilag* Erdélyhez tartozzék.⁷⁵

Alvinczi Péter és követtársai mindhárom memorialisukban szóvá teszik a Partium kérdését.⁷⁶ Az Alvincziana Resolutio erre vonatkozó pontjai azonban mérlegelik a magyarországi rendek igényeit is. Ezeket — szól az uralkodó döntése — nem lehet kizárni a Partium igazgatásából. I. Lipót tehát úgy fogja intézni a dolgot, hogy az ottani tisztségekben egyaránt alkalmazzon erdélyieket és magyarországiakat. Kővárvidéket nem látja elszakíthatónak Magyarországtól. Az erdélyi, ill. partiumi hadak főparancsnokságát illetően pedig nem kíván változtatni.⁷⁷

A kérdés tehát megoldatlan marad. 1695 tavaszán a Ministerialkonferenz foglalkozhat a Guberniumnak azzal a panaszával, hogy a Partiumban arra érdemtelen idegenek nyernek tisztségeket, az erdélyiek mellőzésével. A töröktől visszafoglalt (1699-ben a karlócai békével annak újra visszaengedett) Szörény megye főispánsága körül kitör a harc Száva Mihály, az 1690-es évek egyik jelentős homo novusa és az erdélyi arisztokrácia egyik súllyal bíró képviselője, Keresztessi Sámuel guberniumi tanácsos között. A Konferenz a Guberniumhoz küldte vissza a szörényi főispánság ügyét. Döntésnek ekkor nincs nyoma. 1698-ban pedig már Pekry Lőrinc és Macskási Boldizsár vetélkedik az egyelőre rövid életű megye főispánságáért. Macskási az uralkodóhoz fordulván, a *Magyar Udvari Kancellária* útján nyer oda főispáni kinevezést, Pekry a szabályos úton, az Erdélyi Udvari Kancellárián át. Miután az Erdélyi Udvari Kancellária Kinskytől is olyan állásfoglalást eszközöl ki, hogy a Gubernium nem köteles a Magyar Udvari Kancellárián kelt rendeleteket végrehajtani, Pekry főispáni beiktatását, ill. a Macskási főispánságára vonatkozó rendelkezés fételtételét javasolja a Guberniumnak (1698. október 11.).⁷⁸ Hasonló vitákra kerül sor Kraszna és Zaránd megyében is, I. Lipót a Magyar Udvari Kancellária útján ezekbe is nevezvén ki főispánokat.⁷⁹

A partiumi törvényhatósági főtisztségek betöltése körüli vitákkal párhuzamosan egyéb vonatkozásban is felmerül a Partium hovatartozásának kérdése. Az 1696. július 6-án kezdődő magyar országgyűlésre meghívót kap Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok megye és Kővárvidék is. A Gubernium nem választja a merev ellenállást, arra utasítja az érdekelt törvényhatóságokat, hogy menjenek föl Pozsonyba — de ott ne üljenek a magyarországi megyék követei közé, ne elegyedjenek a tárgyalásokba, ne nyújtsák be nekik sérelmeiket. Az erdélyi rendek és a Gubernium nevében az Erdélyi Udvari Kancellária két tagja, Szentkereszti András és Pálffy Ferenc járjon el ügyeikben, nekik adják át sérelmi irataikat is. Ha a magyarországiak nem járulnak hozzá Szentkereszti és Pálffy ügyködéséhez, protestáljanak előbb Eszterházy Pál nádor előtt, majd Bécsben is; az uralkodóhoz nyújtsanak be memorialist is. A Gubernium egyben megbízólevelet küld fel Szentkereszti és Pálffy számára a Partium ügyeinek ellátására, s Kinsky segítségét is kéri.⁸⁰ A pozsonyi gyűlés azonban mindjárt biztosokat is küld ki a Partiumba adóösszeírásra, Károlyi Sándort és Klobusitzky Jánost. A Gubernium erre (1696. augusztus 10-én) megkéri Károlyiékát, hogy tegyenek le az összeírásról; neki lesz gondja rá, hogy I. Lipót és méltóságviselői az *Erdélyi Udvari Kancellária útján* tájékozódhassanak a Partium adóképeségéről. A partiumi törvényhatóságokat pedig utasítja, hogy amennyiben Károlyiék mégis hozzájuk érkeznek az összeírás végett, senkit se engedjenek összeírni, a Gubernium maga fog összeírókat küldeni.⁸¹

Erdély országos kormányhatósága valóban küld is ki a Partiumba összeíró biztosokat: Bihar megyébe Csáky Istvánt és Vass Györgyöt, a Partium többi részébe (Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros, Arad, Szörény megyébe és Kővárvidékre) Jósika Gábort és Barcsai Istvánt.⁸² Az összeíró biztosok Szörény és Zaránd megyébe a török miatt nem jutnak el, Biharba nem engedik be őket, a többi törvényhatóságban elvégezték a munkát. A Gubernium úgy ítéli meg a helyzetet az összeírás alapján, hogy e törvényhatóságokra semmiképpen nem lehet olyan kapuzámot megállapítani, ahogy ezt az 1696. nyári pozsonyi gyűlés tette. Az ügy kapcsán további lépésekre utasítja az Erdélyi Udvari Kancelláriát (1696. október 11.): az a helyzethez mért protestatiót adjon be a Partium hovatartozását illetően. A Ministerialkonferenz tagjainak jelezzék a Guberniumnak azt az aggályát, hogy az Eszterházyval a Partium hovatartozása körül folytatott vitát a partiumi törvényhatóságok fogják megszenvedni. A Kancellária kérje (szükség esetén Kálnoki alkancellár adjon be memorialist I. Lipótnak), hogy a partiumi adóketest ne bizzák a nádorra, hanem maga a birodalmi főhadbiztosság végezze el, s ha kevesebbet nem is vethetnek ki rájuk, legalább többet se. Ha lehet, e terület pénzen válthassa meg a kvártélyt; ha nem, különösen Máramarosba ne helyezzenek lovast, hanem gyalogost. Az Erdélyi Udvari Kancellária tagjai közül Bécsben Kálnoki Sámuel alkancellár és Henter, Budán és Pozsonyban pedig Szentkereszti és Czakó járjon el az ügyben.⁸³

Az eredmény csekély lehet, mert 1698-ban a már 1696-ban is említett partiumi törvényhatóságokat újra meghívják a magyarországi országgyűlésre. Ott kapuzám szerint osztják fel az egész országot (a Partiumot is beleértve). Máramaros

köve, idejében felérkezve az ülésre, el tudta érni megyéje adójának csökkentését (Kálnoki Sámuel erdélyi udvari alkancellár is több helyütt közbenjárt értük). Közép-Szolnok, Kraszna megye és Kővárvidék kövevei késve érkeztek Pozsonyba, „azokat meg terhelték” — írja az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniumnak 1698. október 11-én. A Kancellária Eszterházy Pál nádor és Kinsky támogatását kérte az ügyben.⁸⁴ Az eredmény nem ismeretes.

A Partium *igazságszolgáltatási* hovatartozásának kérdése is felmerül 1698-ban. A magyar országbíró rendelkezik (feltehetően bírói parancsot küld) Máramaros megyéhez. A Gubernium erre (1698. augusztus 9-én) közli a megyével: ők „Országül” nem járulnak hozzá, hogy az országbíró oda rendeletet küldhessen.⁸⁵

1700 végére a Partium igazgatását illetően az a helyzet alakul ki, hogy Máramaros, Kővárvidék, Kraszna és Közép-Szolnok megye közigazgatás (az adóügyet kivéve) és bíraskodás tekintetében Erdélyhez tartozzék, az adóügy és a kincstári igazgatás vonatkozásában pedig a magyarországi kincstári igazgatás alá. Speciális Zaránd megye egy részének helyzete: Halmágy és Deszni vidékét, visszaszerzésük után, a budai kamarai adminisztráció alá rendelték, majd az aradi vár építésére kiküldött udvari kamarai bizottság alá.⁸⁶ Nyilván ez az állapot sem végleges azonban, hisz a rendek 1701-ben nemcsak azt követelik sérelmi összeállításukban, hogy a Partiumot az adó tekintetében is kapcsolják vissza Erdélyhez, de azt is, hogy ne helyezzenek oda *magyarországi főispánokat*, s ne küldjenek oda eljárásra *magyarországi ítélőmestereket*.⁸⁷ A Gubernium pedig 1701 vége felé Halmágy és Deszni kerületének Erdélytől való elszakítását sérelmezte. Ezt a kérdést I. Lipót a karlócai béke nyomán új államhatárt kijelölő Commissio Confiniaria hatáskörébe utalta. A Gubernium és az erdélyi rendek 1702. október 6-i feliratukban újra szóvá teszik a Partium adója Erdélytől való elvételének sérelmes voltát⁸⁸ — eredmény azonban nem születik. A Partium kormányzati hovatartozása az 1700 körüli marad az időszak végéig.

3. A KORMÁNYSZERVEK KIÉPÜLÉSE

a) Az *Alvincziana Resolutio* és a Gubernium

A kormányzati rendszer kiépülése (amelyről elmondottuk már, hogy kezdetben fő vonalaiban szorosan kapcsolódik az 1690 előttihez) mindjárt a Diploma Leopoldinum első változatának kiadása után megkezdődik. Az 1691. január—februári országgyűlés jelölést tesz a Diploma szerinti főtisztviselőkre és kiegészíti a tanácsi rendet, azaz a guberniumi tanácsossá átminősített korábbi fejedelmi tanácsurak mellé újakat jelöl.

A gubernatori tisztségbe Bánffy György, I. Apafi Mihály major domusának, az 1674-ben kivégzett Bánffy Dénesnek a fia kerül.⁸⁹ Gubernatorsága Bethlen Gergely és Elek támogatásának, azaz az egykori Rákóczi—Kemény-pártnak köszönhető, s egyben Bethlen Miklós tulajdonképpen soha nem szűnő népszerűtlenségének is — amit most talán a Diploma Leopoldinum bizonyos rendelkezéseivel kapcsolatos

ellenszenv is növel. Bethlen nem volt mestere a politikai kapcsolatok teremtésének. Miközben riválisait rövidesen az ifjú Apafiig húzódó családi kapcsolat kötötte össze, neki ilyenek nem voltak. Bécsi tartózkodása (és további tartózkodásai) alatt sikerült Kinskyvel kapcsolatot teremtenie — ez azonban Erdélyben inkább ellenszenvet váltott ki. Az is valószínű, hogy modora is nehezen volt elviselhető együttműködő partnerei számára, akik intellektuális gőgnek minősítették nála azt is, *ami nem volt az* — miközben ő parlagiságnak tartotta s megvetette amazoknál *azt is, ami nem volt az*. Ezek a tényezők hathattak gubernatori jelölése ellen, s nem „Szék, Kolos, Udvarhely, Szereda s hasonló nyomorú taksás városi emberek” szavazatai, ahogy önéletírásában írja. Annál is kevésbé, mert ugyanott maga is szól róla, hogy a fejedelmi tanácsból csak ketten szavaztak rá⁹⁰ (a tanácsnak 8 fungáló tagja volt jelen az országgyűlésen).

A többi főtisztségek nem újak a közvetlenül 1690 előtti gyakorlathoz képest, a rájuk történő jelölés annál is kevésbé sérti az 1690 előtti erdélyi közjogot, mert üresedésben vannak. A főgenerális, Teleki Mihály elesett Zernyestnél, a kancellári tisztség 1679 vége, Bethlen Farkas halála óta nincs betöltve (a kancellári funkciók ellátása megoszlik több személy között), s lényegében üresedésben van a kincstartó tisztsége is (Haller János 1678 februárjában megkapja ezt, de nincs nyoma annak, hogy fungálna is kincstartóként — ez a tisztség a fejedelmi kor legnagyobb részében csak formális, I. Apafi Mihály alatt különösen is az). A főgenerálisságra Bethlen Gergelyt jelölik, mintegy utódlási jogon is, mert az 1680-as évek második felében ő az előregedő Teleki Mihály helyettese e tisztében, de elsősorban mégis a Bánffy—Bethlen Gergely—Bethlen Elek-csoport hegemoniájának megszilárdítására, hisz a főgenerális pozíciója a *fejedelmi kor* nagy részében erősebb a kancellárénál, rangban most is előtte foglal helyet. A harmadik főtisztséget, a kancellárságot már nem lehet elvenni Bethlen Miklóstól. A Diplomában külön megjelölt negyedik főtisztségbe Haller János kerül, elsősorban bizonytalanság miatt, hogy a főtisztségek viselői között legyen egy katolikus is (az előbbi három református).⁹¹

„A tanácsi rend kiegészítése” kettős okból szükséges. A 12 tanácsúrnak ekkor eleve van 2 személy híja (a 4 főtisztségviselő mind tanácsúr Apafi halálakor, rájuk kívül tanácsúr Székely László, Bethlen Elek, Nalácz, Valentin Frank, Gyulay Ferenc és Macskási Boldizsár, s a két utóbbi egyelőre Thököly mellett tartózkodik emigrációban. Így 4 személy kerül jelölésre: Gyulaffi László, Gyerőffi György, Keresztessi Sámuel és Tholdalagi János — az első három erdélyi arisztokratacsaládokból, a negyedik az arisztokrácia és a megyei nemesség közt közbülső helyzetet elfoglaló családból.⁹²

A főtisztségre, ill. guberniumi tanácsosságra jelöltek I. Lipót pár héttel a Diploma Leopoldinum második változatának kiadása után, 1692. január 5-én erősíti meg tisztségükben.⁹³ Felesketésüket az 1692. márciusi—áprilisi országgyűlés végzi el, nemcsak külön-külön esküformulákat dolgozva ki az egyes főtisztségviselőkről, hanem azután együttesen a tanácsurak számára, hanem a főtisztek számára még *conditiók*at is, amelyek természetesen inkább a hatósági instructiókra emlékeztetnek, mint az uralkodó választási feltételeire.⁹⁴ Olyan elemeket, amelyek a Gubernium jövőbeni működési módját határozzák meg, csak a kancellár és a

kincstartó conditióiban találunk. A kancellár expedíaltatja a Guberniumtól kiküldött iratokat (kivéve a bíraskodásiakat).⁹⁵ Az uralkodó elé terjesztendő, nagyobb fontosságú ügyeket tartalmazó irományokat a gubernator és ő írja alá, ugyanúgy az országgyűlési, királyi táblai törvénytörvényes meghívókat, hadfelkelési rendeleteket és más, tanácsi határozatok alapján készült expeditiókat is. Hivatása öröködni azon, hogy a törvényekkel ellenkező expeditiókat ne küldjenek ki. A hivatalos postaszervezet felügyelete is a Gubernium, a gubernator és az ő feladata.⁹⁶ A kincstartó, conditiói szerint, szorosan a Guberniumba tartozik. A kincstár ügyeiben értsen egyet a gubernatorral és a Gubernium tagjaival, tőlük függjön. Az alá rendelt (még a fejedelmi kor igazgatási szervezetéből örökölt) 4 kincstári szakági főtiszt (a sóaknai inspektor, a harmincadfelügyelő, a fiscalis jószágok és tizedek praefectusa és az ércbánya-praefectus) kinevezését a gubernatorral és a Guberniummal együtt végezze, s csak a szakági vezetők alá rendelt tisztek kinevezésére van neki magának joga. Conditiói a lelkére kötik, hogy (udvari) kamarai bizottságokat és más „inusitatum”-okat se ő, se más ne hozzon vagy engedjen Erdélybe, s hogy tartsa fenn a szabad kereskedelmet, ne hozzon létre kincstári monopóliumokat.⁹⁷

Alvinczi Péter és társai követjárása kapcsán a Gubernium jónak látta megkísérelni tisztázni az erdélyi kormányzat számos kérdését. Ezeket a követség titkos (ún. particularis) instructiója tartalmazza. A gubernator és a Gubernium hatáskörét ki kívánja terjeszteni a Partiumra is. Meg kívánja határoztatni a gubernator és a Gubernium birtok-, nemesség-, tisztség- stb. adományozási jogkörét is. A gubernator birtokadományozási jogkörének felső határa legalább 20 jobbágy legyen, mint a vajdák idejében — követeli. A nemesség-, primipilatus-adományozásban, consensusok, tutoriák adásában, a szebeni királybíró (egyben szász comes), a superintendensek és a szász papok megerősítésében pedig egyenesen a fejedelmek ezzel kapcsolatos jogkörét ruházná a gubernatorra, azzal az indokolással, hogy ezek a gubernator követelt birtokadományozási jogkörénél „alább valók”. A főispáni, székely székbeli főkapitányi tisztségek és a fiscalis várak főkapitányságai adományozását hasonló indokolással („kisebb lévén sokkal a jószág collatiójánál”) a Guberniumnak juttatná (legalábbis a javaslattevői jogot). A 20 jobbágnál nagyobb birtokok adományozásánál az uralkodó vegye figyelembe a Gubernium ajánlását; az említett főtisztségek betöltésénél a Gubernium javaslata legyen hatékonyabb a *főhadiparancsnokok* vagy *mások* ajánlásainál.

A particularis instructio egy további szakasza az erdélyi bíraskodás egy súlyos és vitatott kérdésével, a Guberniumtól az uralkodóhoz való fellebbezéssel (tehát a Gubernium bírói jogkörének egy kulcskérdésével) foglalkozott. Erdély számára a novomot itt az jelentette, hogy az ottani peres ügyek végső eldöntésére korábban magában az országban került sor (fellebbezés esetén a fejedelmi tábla, a fejedelmi tanács és az országgyűlés előtt, a tanács ítélete esetén fennmaradván a fejedelem döntési, az országgyűlés bíraskodása esetén pedig kegyelmezési joga), 1690 után pedig a Habsburg Birodalom uralkodója elé kellett fellebbezni. Az erdélyi vezető elit tehát jónak látta szorosan körülírni a fellebbezés feltételeit, hogy nem erdélyi

joggyakorlat vagy bírói szervek ne hathassanak rá. A büntetőperек közül azt tartotta a Guberniumtól az uralkodóhoz fellebbezhetőnek, amelyben főtisztviselők⁹⁸ életéről és vagyonáról van szó; ha azonban ezekben az esetekben az uralkodó is elmarasztaló ítéletet hoz, az Erdélyben hozott ítélet végrehajtásán túl a fellebbezőt terheljék a perköltségek és a Guberniumnak tartozó homagium is (a gubernatornak 500, a tanácsosoknak 400-400 arany). A vagyoni pereknél a particularis instructio értékhatár megszabását követeli. Ingóságokkal és zálogjóságokkal kapcsolatos perek értékhatára 2 ezer arany, örökjogon bírt ingatlanoknál ezer arany legyen. Ily pereknek a király elé vitele esetén azonban, ha a fellebbező a király előtt is elveszti a pert, fizesse a perköltségeket, s a vitás jóságok értékének kétszeresét köteles visszatéríteni vagy a jóságnak az Erdélyben hozott ítélet óta lett termékeit is. Aki Erdélyből királyi rendelettel (mandatum praeceptorium) visz fel pert, az legfeljebb 4 hónapon belül hozza is le, s peresztés esetén a vagyoni perekben szokott büntetésen túl a Guberniumnak tartozó homagiumot is fizesse. Ki kívánják zárni a particularis instructio megfogalmazói azt a lehetőséget, hogy valaki az Erdélyi Udvari Kancelláriának kelt simplex commissióval (tehát nem szabályos bírói paranccsal) vagy éppen a Haditanács, az Udvari Kamara vagy a birodalmi főhadbiztosság rendeletével fellebbezhessen a király elé; azt is, hogy a fellebbezett perek magyarországi nagybírák vagy hatóságok (az országbíró, a nádor vagy a Magyar Udvari Kancellária) elé juthassanak. Az előbbieken jelzett 4 hónapon túl végül is 1 év határidőt szab a fellebbezés ellátására, ennek lejártá után az erdélyi ítélet jogerős és végrehajtható.

Részletesen foglalkozott a particularis instructio a kincstári jövedelmek kérdéseivel is; elsősorban azt kötötte a korábbi fiscalis praefectussága révén ezekről is jól tájékozott Alvinczi lelkére, hogy informálja róluk a Habsburg központi kormányzatot — némileg igyekező alacsonyabbra is értékelni e jövedelmeket a realisnál.⁹⁹ A harmincadjövedelmek egészéért, együttes bérbeadásuk esetén, 30 ezer forint bért várt, nem értve itt a marosváradgyai, szászvárosi és dévai harmincad jövedelmeit, amelyeknek mértéke a sókereskedelemtől függött. Azt azonban hangsúlyoznia kellett Alvinczinak, hogy a háború miatt a marosi sókereskedelem „elbomlott” (Lippa és a Maros mente hadszíntér), az aknák a háborús időkben tönkrementek, hitelt kellett felvenni helyreállításukra. A kincstartó első évi számadása mutatja majd meg, hogy mi a sójövödelem. A követeknek kérni kell a hazai sókereskedelmi szabadságának fenntartását. Az ércbányászat bemutatásánál is ez a tendencia érvényesül. Erdélyben 1692 tájt nincs fiscalis arany-, ezüst-, réz- és ónbánya — szól az instructio —, a magánbányászok tizede és az aranyváltási jövödelem az aranybányászat kincstári haszna. A higanybányászat hozama bizonytalan. A fiscalis jóságok lajstromát¹⁰⁰ a követség vigye fel az udvarba, s ott jelezze, hogy ezekből mi van a kincstár kezén, a többiekéről csak általánosságban jelentse be, hogy ezeket donatariusok birtokolják, s hogy I. Lipót megerősítette ezeket a donatiókat. Tájékoztassa a Habsburg-kormányzat vezetőit a fiscalis javak adományozását, a róluk való productiót, visszaszerzésüket stb. illető erdélyi törvényekről, arról is, hogy az ún. fiscalitasok örökjogon nem adományozhatók el, de a donatarius életére vagy usque ad beneplacitum stb. igen. Ismertesse a

fiscalis helyeken lakó nemesek, puskások s más szabadrendűek jogállását. Általában ügyeljen rá, hogy a donatiókat, a törvényeket s a rendek jogait ne háborítsák meg. Mutassa be a királyföldi, ill. a bérbe adott megyei tizedek jövedelmét is (azzal, hogy a megyei tizedek bérlete után járó díj fizetésétől a törvények értelmében mentesek a tanácsurak, ítélőmesterek, táblai ülnökök s ezek özvegyei, továbbá akiknek a fejedelmek külön adtak ilyen mentességet). Tájékoztatást kellett adnia bizonyos egyéb kincstári jövedelmekről (a szászok census sancti Martinijáról, amelynek elengedését a particularis instructio is kérte, tekintettel a szászok anyagi romlására és eladósodására, a census cathedraicusról, az abrudbányaiak, az aranymosó cigányok taxájáról stb.). Ki kellett térnie a követségnek arra is, hogy milyen kiadások terhelik e fiscalis jövedelmeket (II. Apafi Mihály tartása, az országos hatóságok fő- és alsóbb tisztjei, a postaszervezet, a Gubernium fegyveres őrsége, a bécsi referendarius,¹⁰¹ a fiscalis tisztiek, a fiscalis város kapitányai és porkolábjai, végül Erdély gyalogos hada ellátmánya). Tisztázni kellett, hogy a szász natio nincs jobbágyi helyzetben.¹⁰²

Az Alvincziana Resolutio változó mértékben adott választ az Alvincziék által felvitt kérdésekre.

A gubernator birtokadományozási jogköre tekintetében (a helyzet zavarosságára hivatkozva) elnapolta a döntést. Úgy rendelkezett, hogy a Gubernium Gyulafehérváron székeljen. Fontos (a későbbiekben sok vitára okot adó) kiegészítést tartalmazott a Gubernium (és a királyi tábla) összetételére nézve: minden bevett vallásból három-három alkalmas személy legyen ezekben — ha azonban az unitáriusok és evangélikusok közül nincs három-három megfelelő személy [!], az így keletkezett hiányt az uralkodó (a Gubernium meghallgatása után) úgy tölti be katolikusokkal és reformátusokkal, hogy ezek aránya e két szervnél egyenlő legyen.¹⁰³

A bíraskodás vonatkozásában a Resolutio jelezte: az uralkodó a büntetőperek közül a felségsértést, hűtlenséget, árulást és az államot s a közrendet veszélyeztető egyéb cselekményeket számítja a fellebbezhető súlyosabb ügyek közé; a Gubernium véleményét várta arról, hogy mely más büntetőperekben engedhető meg a recursus. A polgári perek vonatkozásában a döntés kedvezőbb volt, mint az Alvinczinak adott instructiók: ingósági és ingatlanperekben egyaránt 3 ezer aranyban szabta meg az értékhatárt (feltehetően mentesíteni akarván az erdélyi polgári jog specifikumaiban kevésbé járatos udvari jogi szakértőket a fellebbezések esetleges özönétől).

A fiscalis jövedelmek ügyében a Resolutio azzal tér ki az érdemi válasz elől, hogy azoknak pontosabb felmérése szükséges, de (az erdélyi vezető elit támogatásának biztosítására) hozzájárul a kincstári javak bérbeadásához, ill. a tizedbérleti rendszer fenntartásához. A kincstári jövedelmeket terhelő kiadások közül II. Apafi Mihály tartásának kérdését a háborús terhekre való hivatkozással napolta el, az e jövedelmekből fizetendő tisztokról pedig kimutatást kért.

Végül jelezte a Resolutio, hogy a Gubernium instructióját illetően bővebben rendelkezett ahhoz.¹⁰⁴

Most tehát már nem az országos főtisztek és a Gubernium *conditióiról* van szó, hanem az uralkodótól nyert *instructiókról*. Ezek azonban, a dolgok természete révén (a Habsburg központi kormányzat még eléggé felületesen ismeri Erdély jogrendjét, s a háború befejezetlensége is némileg óvatosságra inti) még jelentős részben általánosságokban mozognak.

A *gubernator* instructiója azon túl, hogy megismétli a tisztségről a Diploma Leopoldinumban találhatóakat, jórészt olyan rendelkezéseket tartalmaz, hogy az tartsa meg a négy bevett vallásfelekezet és a három natio jogait, személyválogatás nélkül szolgáltasson igazságot, egyáltalán tartassa meg az ország törvényes rendjét. Csak néhány valóban konkrét intézkedése van: a gubernator az esetben, ha a Gubernium állásfoglalása nem egyhangú, a többség álláspontja szerint mondja ki a határozatot. Joga van elnöki ügyintézésre.¹⁰⁵ Ha országgyűlés szükségére merül fel, ezt a kancellárral vagy az Erdélyben működő alkancellárral¹⁰⁶ és a Guberniummal vitassa meg, vagy terjessze a király elé az országgyűlésen megtárgyalandók (a királyi propositiók) tervezetét, hogy az engedélyezze a gyűlés tartását és jóváhagyja a propositiókat. A kormányzat jellegének fontos változására nyitott kaput az instructiónak az a rendelkezése, amely szerint a gubernator tartson bizalmas kapcsolatot a főhadiparancsnokkal, bár az ehhez kapcsolódó konkrét rendelkezések csak a hagyományos erdélyi haderők felkeltésének módjáról szólnak.¹⁰⁷

Még ennél is kevesebbet mond az *ország generálisának* instructiója: a generális tartson bizalmas kapcsolatot Erdély császári főhadiparancsnokával, közölje vele a gubernator és a Gubernium hozzá érkező rendelkezéseit, az uralkodótól közvetlenül hozzá küldött rendelkezésekkel pedig ismeresse meg a gubernatort, a Guberniumot és ismét a főhadiparancsnokot.¹⁰⁸

Már többet tartalmaz a *kancellár* utasítása. Az ő feladata arra ügyelni, hogy az ügyek guberniumi referálása meghatározott rendben történjék: a) Erdély egész politikai státusát érintő ügyek; b) fiscalia; c) községek ügyei; d) árvák, özvegyek ügyei; e) egyéb ügyek. Az instructio többi konkrét intézkedései tulajdonképpen a létrehozandó Erdélyi Udvari Kancelláriára vonatkoznak.¹⁰⁹

A *kincstartói* utasítás legmeglepőbb vonása az, hogy a kincstári jövedelmek közé sorolja (s ráadásul első helyen említi) az adót, s bár meghagyja az adó megajánlásának és kivetésének jogát a rendeknek, a kincstartóra bizza annak felszedését és a rendelt célokra való fordítását. A szorosabban vett kincstári jövedelmeket illetően — mondja az instructio — az Udvari Kamara fog utasítást adni a kincstartónak (vagy I. Ferdinánd 1553-i instructiója szerint, vagy a jelen körülményekhez képest). Megjelenik tehát az erdélyi kincstári igazgatás közvetlenül az Udvari Kamara alá rendelésének első eleme. A többi rendelkezések jó része általános jellegű (nemeseket a kincstár ne háborítson meg birtokukban, a birtokelkobzást involváló büntetőperekben tartsa be a törvényt, szorgalmasan vigye a kincstári jövedelmek igazgatását, hogy azokkal is könnyíteni lehessen az adón). Található azonban az utasításban néhány konkrét rendelkezés a kincstartó teendőire. Az legyen jelen a Gubernium legtöbb ülésén (azok egy részét fordítsák kincstári ügyek tárgyalására), a Gubernium nélküle ne döntsön kincstári ügyekben. A kincstartó jelentse a Guberniumnak, ha a korábbiakban már említett kincstári

szakági vezető tisztségekben üresedés történik, s az tegyen a szokásos módon jelölést a királyhoz. Kisebb kincstári tisztségeket a kincstartó saját hatáskörében is betölthet. Megjelenik az instructióban az erdélyi rendek által oly nagy ellenérzéssel kezelt „comissio cameralis” elnevezés is, egyelőre abban a még eléggé veszélytelen formában, hogy amennyiben szükség van ilyenek kiküldésére, ez csak a Guberniummal, a kincstartó részvételével való megbeszélés alapján lehetséges.¹¹⁰

A *guberniumi tanácsosok* instructiójának egy pontjára érdemes felfigyelnünk: kötelesek a Gubernium *mindennapi* üléseinek látogatására.¹¹¹ A Gubernium azonban hosszú évtizedek után jut el majd odáig, hogy mindennap ülésezzenek.

Lényegében véve mégis az *Alvincziana Resolutio* és az 1693. áprilisi guberniumi insructiók azok az okmányok, amelyekre a Gubernium tevékenysége épül.

b) *A Gubernium az Alvincziana Resolutio után*

Összetétel

A Gubernium tevékenységéről szólva, előbb összetételének *fontosabb* változásait tekintjük át.¹¹²

Sorra véve előbb a *főtisztviselöket*, a *gubernatori* tisztségben az 1690—1708-i időszakban nincs változás, végig Bánffy György viseli, 32 éves, amikor megerősítik tisztében — ez ekkor meglelt férfikornak számít (Thököly 20 évesen politikai tényező, II. Rákóczi Ferenc 27, amikor kirobbantja a nagy kuruc szabadságharcot), és 48, amikor — immár féléves súlyos betegség után — 1708. november 12-én egészségi állapotára való tekintettel lemond tisztéről. Lemondása még felterjesztésre sem kerül, mikor az első gubernator 1708. november 15-én meghal.¹¹³ A történetírás hajlamos arra, hogy Bethlen Miklós Önéletírását tekintse megítélés fő forrásának. De hát Bethlen Miklós többszörösen is elfogult volt vele szemben (1674-ben ő volt a Bánffy György apján, Bánffy Dénesen elkövetett Justizmord egyik fő mozgatója, az 1680-as évek vége felé azonban a fiatal Bánffy elébe került rangban — 1687-ben már tanácsúr, Bethlen csak 1689-től —, a gubernatorválasztás a jelzett okokból megint csak Bánffy javára dől el, kisebb-nagyobb csatározásaik a későbbiekben is vannak, s Bethlen mégiscsak rabságból, a halálos ítélet árnyékából emlékszik vissza a másokra, akinek halálhíre is nagy késéssel juthat el hozzá). Az első gubernator valóban sem tehetségben, sem tapasztalatokban nem vetekedhetett Bethlen Miklóssal — de nem is volt az a tehetetlen, szürke jelenség, aminek néha ábrázolják. Ha arra gondolunk, hogy valóban elfogulatlan (mert közömbös) források szerint milyen keményen harcolt (más kérdés, hogy milyen álláspontonról) 1698 tavaszán a Ministerialkonferenz vitáiban, nehéz tőle megtagadni a politikai képességeket. „Rejtélyes hallgatásai”, amelyeket Bethlen Miklós az ő terhére ró, részben ifjúkora szörnyű tapasztalataiból erednek (14 éves, amikor apját kivégzik), részben abból, amit később kellett megérnie: a fantáziadús politikusra az 1690—1708-as évek Erdélyében a katasztrófa várt — a fantáziátlanra (vagy aki legalábbis rejtő fantáziáját, s ráadásul okosan, de azért nem becstelenül, szövetkezik másokkal) a fennmaradás. Minthogy halálakor a Guberniumnak

összesen 3 fungáló tanácsosa marad (köztük két szász),¹¹⁴ távozása egyben egy korszak végét is jelenti. A Guberniumot újjá kell majd szervezni, s ez az erdélyi kormányzat egészét érinti.

Bonyolultabb a helyzet az ország generálisának tiszte körül. Ezt az érdemben eljelentéktelenedő, rangsorban azonban változatlanul a gubernator után következő tisztséget Bethlen Gergely tölti be 1697 végén bekövetkezett haláláig. I. Lipót 1698. április 25-én (még Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor bécsi tartózkodása alatt) jelölést rendelt a tisztségre azokból a felekezetekből, amelyeknek erre alkalmas személyei vannak¹¹⁵ (ez eleve kizárja az evangélikusokat, a felekezet lényegében egybeesvén a fegyvert nem forgató szászokkal). Az 1698. június—júliusi országgyűlés el is végzi a jelölést a három fennmaradó felekezetből. A reformátusok közül a jelölés az öreg Naláczai Istvánra esik — nyilvánvalóan csak formálisan, hiszen I. Apafi Mihály egykori főudvarmestere sohasem jeleskedett a csatamezőkön, s az is nyilvánvaló, hogy a Habsburg központi kormányzat, az ellenreformációs politika jegyében, katolikus generálist kíván. A katolikus jelölt Gyulaffi László (ő volt a parancsnoka azoknak az erdélyi hadaknak, amelyeket Scherffenberg vert szét 1686 nyarán Szeben alatt; 1690-ben, Thököly beütése előtt, a hadműveletekben aztán szerepet nem játszó volkányi hágót fedezi csapataival), az unitáriusoké Thoroczkai Mihály. A Gubernium, az országgyűlésről beszámoló felségelöterjlesztésében, természetesen Gyulaffit ajánlja a jelöltek közül. Az azonban meghal, mire az uralkodói döntésre sor kerülne; így I. Lipót 1699. július 13-án új jelölést vár a tisztségre.¹¹⁶ Az új katolikus jelölt az 1690—1708-i korszak legnagyobb karrierjének megfutója, aki azonban most már felfelé bukik: Apor István. Székely katolikus főúr, aki a Guberniumba is csak 1694 végén kerül be, aztán Haller János utóda lesz a kincstartóságban. 1699 októberében, amikor a generálisi jelölésre sor kerül, nyilván érzékeli már, hogy a Cameratica Commissio Erdélybe érkezésével az ő kincstartói hatásköre érdemben megszűnt. Kincstartónak így mást kell majd jelölni helyére. (A két másik jelölt változatlan maradt.)¹¹⁷ Apor generálisságának ügye azonban hosszan elhúzódik, bár kincstartói tisztsége valóban formálissá válik. Ezt az árnyék-kincstartóságot azonban a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis is fenntartandónak véli, a Gubernium is (az előbbi feltehetően a közjogi látszatért, a sérelemre nem okot adni, az utóbbi ezek mellett talán azért is, mert bizik abban, hogy a Cameratica Commissio távoztával vissza lehet térni a korábbi kormányzati formára). I. Lipót végül is 1703 februárjában fogadja el Apor lemondását a kincstartóságról, s nevezi ki az ország generálisának.¹¹⁸ 1704-ben bekövetkezett haláláig nem fejt ki érdemi tevékenységet e tisztségben. Halála után pedig a tisztség betöltetlen marad egészen a Gubernium megszűnéséig (az 1709-i rövid közjátéktól eltekintve, amikor a Napóleon ellen hadba hívott, de harcba nem vetett erdélyi insurrekció parancsnokát felruházták az ország generálisa rangjával).

A *kancellári* tiszte 1704-ig Bethlen Miklós tölti be. Akkor ismeretes módon perbe fogják és elítélik. Az ítélet megerősítése az uralkodóra marad, s a háborús körülmények közt nem kerül erre sor. A kancellári tisztség így a gyakorlatban betöltetlen, az 1692—1708-i időszak határain is túl.

Ismét csak több a bonyodalom a Diploma Leopoldinumban említett negyedik főtiszttség, a *kincstartói* méltóság körül. Az öreg Haller János 1694 őszén felkínálja lemondását a kincstartóságról az uralkodónak; az (1694. november 22-i rescriptumában) elnapolja a döntést.¹¹⁹ Haller János rövidesen meghal. Helyére Apor István kerül, aki Bethlen Miklós szerint már az 1691-i jelölésnél egy-két szavazattal többet kapott Hallernél, de „per modestiam quasi cedálá Hallernak” a tisztséget, amiért Bethlen Miklós is, a rendek egésze is megdicséri. Bethlen utólag úgy látja, hogy Apor „kínálást és marasztalást várt volna”.¹²⁰ Apor kapcsolatai azonban az ellenreformációs politika irányítóival kitűnőek, azok felismerik képességeit, úgyhogy az 1693. szeptemberi—októberi országgyűlés jelöli guberniumi tanácsosul.¹²¹ Mielőtt még megerősítésére sor kerülne, az 1693. december — 1694. januári országgyűlés megválasztja országos főbiztosnak is.¹²² 1694. december 5-én kapja meg a guberniumi tanácsosságot.¹²³ Pár nappal e tisztebe esketése (1695. március 11.) után, 1695. március 23-án az országgyűlés őt jelöli a lemondott Haller János utódául.¹²⁴ I. Lipót 1696. március 18-án nevezi ki e tisztségre.¹²⁵ 1699-ben megkezdődik a fentebb már említett menekülése tiszteből; 1703-ban bukik felfelé belőle. A tisztséget formailag betöltik: I. Lipót 1703 júniusában az addig erdélyi udvari alkancellárt, a szintén katolikus Kálnoki Sámuelt nevezi ki a tisztségre.¹²⁶ A Rákóczi-szabadságharc körülményei közt azonban sem arra nincs mód, hogy Kálnoki Erdélybe utazzék tiszte elfoglalására, sem arra, hogy onnan menjen fel új alkancellár az Erdélyi Udvari Kancellária vezetésére. Kálnokit Bécsben, alkancellári funkciójában éri a halál 1706-ban. A kincstartói tisztt 1708-ig nem kerül betöltésre.

A rendek s egyben a királyi tábla elnökének tisztsége, amely a fejedelemség korszakában rangban a harmadik főtiszttség volt az ország generálisa és a kancellár tisztsége mögött, nem került be a Diploma Leopoldinum főtiszttség-felsorolásába. Az ok feltehetően Bethlen Miklós hatalmi féltékenysége. A kettős elnöki tisztséget 1690 előtt és egy ideig utána is Székely László tölti be; minthogy a kancellári tisztt 1679 vége óta betöltetlen, ő Teleki mögött a kormányzat második embere, Zernyest után pedig az első. S Székely László még elbetegesedőben is (1690 utolsó hónapjaiban már Bánffy György a kormányzatot egyelőre vivő status consilium — az 1690 előtti fejedelmi tanács — vezető egyénisége) nyomaszthatja a gubernatorságra aspiráló Bethlen Miklóst. Az egykori Jenő vidéki kisnemes az Apafi-kor egyik legnagyobb karrierjét futja meg, a Teleki Mihályéval mérhetőt, hisz ő jóval lejjebbről indul. Politikai helyzetmegítélései borotvaéles észre vallanak, s személyi bátorságát sem érheti gáncs: a legéletveszélyesebb helyzetekben jár főkövetként a Portán. Sok realitásérzékkel megmarad a második embernek Teleki mögött. Ismételjük: a rendek és a tábla elnöki tisztének kihagyása a főtiszttségek sorából Bethlen Miklós személyi averziójának tudható be. Székely László azonban 1692. február 27-én meghal.¹²⁷ Utódlása (nem a Diplomában foglalt főtiszttségről lévén szó) nem okoz gondot: Bethlen Elek, Gergely testvére (1692 előtt is a fejedelmi tanács tagja) veszi át a tisztséget — változás nem történik a vezető elit hatalmi csoportjainak súlyában, hiszen Székely is, Bethlen Elek is a volt Rákóczi—Kemény-párthoz tartozik, a felekezetek súlyában sem, mindketten reformátusok

lévén. Bonyodalmak akkor keletkeznek, amikor (1696. november 3-án) Bethlen Elek meghal.¹²⁸ Helyébe az éppen ülésező országgyűlés Keresztessi Sámuelt jelöli, s tekintettel arra, hogy az országgyűlés működéséhez szükség van elnökre, mintjárt fel is esketi, érintetlenül hagyván az uralkodó megerősítési jogát.¹²⁹ A csoport-, ill. felekezeti egyensúlyon most sem történt még változás, Keresztessi református, ez azonban a Habsburgok ellenreformációs politikáját keresztezi. A katolikus rendek az 1696. októberi—novemberi gyulafehérvári országgyűlésen protestálnak amiatt, hogy a rendek és a tábla elnökét most is a protestáns rendek közül választották.¹³⁰ A Ministerialkonferenz in rebus Transyvanicis pedig 1697. április 16-án szintén kifejezetten az ellenreformációs érdekre való tekintettel foglal állást Keresztessi megerősítése ellen. I. Lipót ezek után 1697. április 18-án közli a Guberniummal, hogy nem erősíti meg Keresztessit az elnöki tisztségben, s a továbbiakban minden üresedésnél több személy felterjesztését várja a rendektől, hogy ő választhasson közülük. A Gubernium jelzi a rendelkezést az 1697. júniusi—júliusi országgyűlés résztvevőinek. A rendek protestáns többsége újra kéri Keresztessi megerősítését (bocsánatot kérve az elnök gyors beesketéséért, amelyet — alappal — az országgyűlés vezetésének szükségességével indokolnak).¹³¹ Nehézségeket látnak az egy tisztségre több személy jelölésében, mert I. ezzel változás történne a jelölések és felterjesztések rendjében, ami aztán láncszerűen vonhat maga után újabb veszedelmes módosulásokat; 2. kevés a tisztségekre alkalmas személy, nehéz lesz többeket javasolni; 3. felléphetne a korrupció (ambitus) veszélye; 4. a főtisztségek vallási megoszlásában is egészségtelen változás történne. A protestáns rendek újra sérelmezik I. Lipótnak azt a korábbi döntését, hogy az üresedésben lévő tisztségek megfelelő evangélikus és unitárius személyek hiányában úgy töltendők be, hogy katolikusok és reformátusok között egyenlőség legyen. Az egy-egy tisztségre több személy felterjesztésének követelése — érvelnek a rendek — azt a félelmet kelti fel, hogy a katolikusok így nagyobb lehetőséget kapnak a többi felekezetek kiforgatására jogaikból, hisz az uralkodó is természetesen a saját felekezetét támogatja. A rendek protestáns többsége így újra kéri Keresztessi megerősítését, a katolikus rendek pedig ragaszkodnak 1696. őszi protestiójukhoz. A Gubernium 1697. július 27-én felségelőterjesztésben viszi az ügyet az uralkodó elé, maga is Keresztessi mellett foglalva állást (csak a katolikus tanácsosok jelentik különvéleményüket).¹³² A Ministerialkonferenz in rebus Transyvanicis 1698. április 25-én elutasítja Keresztessi elnökségét, új választást javasol. I. Lipót aznapi rescriptumában ugyanezt közli a Guberniummal. Az 1698. júniusi—júliusi országgyűlés így kénytelen újabb jelölést tenni az elnök tiszteré, a reformátusok közül ismét Keresztessit, a katolikusok közül a néhai kincstartó fiát, Haller Istvánt, az unitáriusok sorából Sárosi Jánost jelölve. Most azonban már *a rendek egésze* s a Gubernium is Keresztessit ajánlja, arra is hivatkozva, hogy egy ideje már fungált a tisztségben, de arra is, hogy az ugyanakkor az ország generálisa tiszteré történő jelölésnél a katolikus Gyulaffi Lászlót ajánlották nyomtatékosan, s így várhatóan a katolikusoké lesz két főtisztség: a generálisé és a kincstartóé, nem lesz hát okuk panaszra amiatt, hogy elzárják őket a főtisztségektől.¹³³ I. Lipót végül is (közben még két országgyűlés telik el) 1699. szeptember 5-én Haller Istvánt nevezi ki e

tisztségre¹³⁴ — a Gubernium főtitkárviselői közül már csak Bánffy és Bethlen Miklós református; igaz, hogy kettejük együttes súlya lényegesen nagyobb, mint Aporé és Haller Istváné együtt. Keresztessi Sámuel egyszerű guberniumi tanácsosként hal meg 1707 elején.¹³⁵ Haller István a három guberniumi tanácsos egyike, aki túléli Bánffy Györgyöt; a második Habsburg-berendezkedés előkészítő periódusában még találkozni fogunk vele.

Nem az előbbiekhöz hasonló országos főtitkár, de a külön rang nélküli guberniumi tanácsosságoktól mégis eltérő a *szász comes* tisztsége. A szász önkormányzat vezetője a fejedelmi korszakban is gyakran (1663 és 1690 között állandóan) tagja a fejedelmi tanácsnak, *fejedelmi kinevezés* alapján. Minthogy azonban a comest a szepesi község választja, és nem az országgyűlés jelöli, előbb-utóbb fel kell merülnie a közjogi kérdésnek: egy város *communitas* által jelölt személy egy olyan testületben, amelynek tagjait az ország rendei jelölik? A kérdés nem vetődik fel azonnal a Gubernium megalakulása után, hiszen Valentin Frank szász comest a fejedelmi tanácsból örökli át a szerv.¹³⁶ A comes azonban 1696 őszén már állandóan beteg, megbénult, így nem is tud részt venni a Gubernium ülésein, mintegy üresedésben lévőknek lehet tekinteni guberniumi helyét, a másik szász tanácsos, Christian Reichart szepesi polgármester pedig meg is halt. A rendek Samuel Conrad volt medgyesi polgármestert és Reichart szepesi polgármester utódát, Johannes Zabaniust jelölik (az utóbbit óriási szótöbbséggel, 3-4 ellenszavazattal).¹³⁷ A Gubernium 1696. november 12-én terjeszti fel jelölésüket (Keresztessinek a rendek és a tábla elnökévé választásával együtt).¹³⁸ I. Lipót Zabanius jelölését sem fogadja el, feltehetőleg az evangélikus tanácsosok számát kívánja leszorítani, s Frank egyébként is életben van még. Amit a rendek az 1697. június—júliusi gyűlésen a jelölések kérdéséről általában írnak, az Zabanius ügyére is vonatkozik; a Gubernium 1697. július 27-i állásfoglalására is (azzal a különbséggel, hogy az ő tanácsosságával a katolikus tanácsosokon kívül Bethlen Miklós sem ért egyet). A többség azonban fenntartja az ő jelölését is.¹³⁹ Valentin Frank rövidesen meghal.¹⁴⁰ Zabanius végre 1699. szeptember 5-én nyeri el a szepesi királybírói székét (s vele a comességet), azzal a megszorítással azonban, hogy csak egy évre kapja, az év lejártával újra kell kérnie.¹⁴¹ Csak a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1701. december 29-i felségelőterjesztése alapján 1702. február 13-án kiadott rescriptum erősíti meg őt „ad placitum nostrum” e tisztségben.¹⁴² Kevesebb mint két esztendő múlva a comest letartóztatják, rövidesen elítélik és kivégzik. Perbe fogásának oka s perének menete a szakirodalomból ismeretes. A per mélyebb indokait illetően Kövály László álláspontját kell elfogadni: Rabutin a terror légkörét kívánta meghonosítani Erdélyben. A szász comes tisztségébe (I. Lipót 1704. június 4-i rescriptuma alapján), egyben guberniumi tanácsosi ranggal, Peter Weber (addigi szepesi polgármester) kerül.¹⁴³ Egyike annak a három guberniumi tanácsosnak, aki túléli Bánffy gubernatort.

Nincs itt mód részletesen bemutatni a Gubernium egész tanácsosi karát. Csak azt jegyezzük meg: az Apafi-korból örökölt tanácsosok közül az 1690-es években elhalt Bethlen Gergely és Elek, Valentin Frank, Haller János, Székely László; 1702-ben, „szép öreg vénységében”¹⁴⁴ Naláczy István. Bethlen Miklós 1704-i elítéltetése óta

nem fungál. Bánffy György halálával tehát nem marad a Guberniumban senki az 1690 előtti tanácsurak közül. 1708 külön, ebben a tekintetben is korszakhatár.

Arról már szólottunk: hogy áll elő eltolódás a főtisztviségek *felekezeti* megoszlásában (az 1691-i jelölésnél s annak 1692-i megerősítésénél a négy főtisztból három református, s csak egy, a rangban legalacsonyabban álló kincstartó katolikus; 1703-ban a gubernator és a kancellár református, az ország generálisa meg a rendek és a tábla elnöke katolikus). A Gubernium tagjai összességének megoszlásában is nyomon kísérhetők felekezeti változások — nem olyan egyenes vonalban, mint a főtisztviselőknél, de végső soron hasonló tendenciával. Az 1691-ben életben lévő és Erdélyben tartózkodó fejedelmi tanácsosok közül, az akkor jelölt főtisztviselőket is beleértve, hatan reformátusok (Bánffy György, Bethlen Elek, Miklós és Gergely, Nalácz, Székely László), a két szász (Frank comes, Reichart) evangélikus és csak az egyetlen Haller János katolikus — unitárius tanácsúr Apafi halálakor nincs. I. Lipót 1692. január 5-i rescriptumával hozzájuk csatlakozik guberniumi tanácsosként a katolikus Gyulaffi László és Gyerőffi György, a református Keresztessi Sámuel és az unitárius Tholdalagi János¹⁴⁵ — a Habsburg vezető elit későbbi, élesen unitáriusellenes politikájának ismeretében különösen hat, hogy I. Lipót nevez ki unitárius tanácsost a Guberniumba, amelynek jogelődjében ez a közjogilag bevett, de éppen nem favorizált felekezet nem volt képviselve. A mostani megoszlás: 3 katolikus, 6 református (Székely Lászlót, aki 1692 februárjában meghalt, már nem számítva), 2 evangélikus és 1 unitárius tanácsos.

Tholdalagi azonban rövidesen meghal; a Guberniumban újra nincs unitárius tanácsos. Az Alvincziana Resolúcióban pedig ott az a rendelkezés, hogy a Gubernium tanácsosai (és a királyi tábla ülnökei) között minden bevett felekezetből három-három legyen, ha azonban az unitáriusok és evangélikusok között nincs ennyi megfelelő személy, az uralkodó ezeket a helyeket katolikusokkal és reformátusokkal tölti be úgy, hogy *ezek aránya egyenlő legyen*. Az 1693. szeptemberi—októberi országgyűlés jelölést tesz a Gubernium megüresedő helyeire. Az unitáriusok közül két személyt jelölnek: az ítélőmester Sárosi Jánost (az országgyűlés majdnem valamennyi résztvevőjének szavazatát megkapja) és az elhunyt Tholdalagi János testvérét, Andrást (ő elsősorban az unitáriusoktól kap szavazatokat). Az evangélikusok, akiknek akkor két tanácsosuk van, szintén két személyt jelölnek: Michael Déli segesvári polgármestert és Samuel Conrad medgyesi királybíró. A katolikusoknak három guberniumi tanácsosuk van, de ők is jelölnek egy személyt: Apor Istvánt (ekkor Csík—Gyergyó—Kászon-szék főkirálybírája, királyi táblai ülnök). Van egy református jelölt is, számos szavazatot is kap — a Gubernium azonban, nyilván a jelölés körül kirobbant harc hatására, jobbnak látja nem felterjeszteni, sőt meg sem nevezni.¹⁴⁶ A szavazás másnapján, 1693. október 4-én ti. az unitáriusok és az evangélikusok protestatiót nyújtanak be:¹⁴⁷ a reformátusoknak a gubernatoron kívül öt, a katolikusoknak három, az evangélikusoknak két guberniumi tanácsosuk van, az unitáriusoknak egy sincs; így csak unitáriusokat kellett volna jelölni, s ha azok között nem lettek volna megfelelő személyek, akkor evangélikusokat, azoknak is kevesebb tanácsosuk lévén másoknál. A Gubernium 1693. október 8-án, a jelölésekről szóló felségelöter-

jesztésében úgy foglal állást, hogy mindkét unitárius jelölt méltó a tisztre, a két evangélikus közül mindenképpen Délit sorolja előre (Conradot alig tartja megfelelőnek) — és hangsúlyozza Apor kétségtelen képességeit. Az uralkodóra hagyja a döntést.¹⁴⁸ Felekezeti frontok különös kavargása ez a jelölés és guberniumi értékelése: előbb a hatalmi pozíciók tekintetében kétségkívül hátraszorított két protestáns felekezet tiltakozása a református túlsúly és a katolikus előretörés ellen, aztán a református hegemoniájú Gubernium taktikus frontválttatása: a református jelölt teljes elejtése, az unitárius követelés akceptálása, az evangélikusok visszafogása, egyik jelöltjük gyengének minősítésével — s végül bók a katolikus jelölt felé. A Ministerialkonferenz állást foglal amellet, hogy az unitáriusoknak is jár három tanácsosi hely a Guberniumban, de hangoztatja az Alvincziana Resolutio elvét is: amennyiben nincs megfelelő számú alkalmas evangélikus és unitárius személy, katolikusok és reformátusok állítandók be. I. Lipót így (1694. január 15-én), a négy bevett vallásfelekezet egyenlőségének elvére hivatkozva, Sárosit és Tholdalagi Andrást nevezi ki a két üres tanácsosi helyre.¹⁴⁹

A két új tanácsos funkciójába lépése körül azonban bonyodalom támadt: Tholdalagi András nagybeteg, nem tudja vállalni a tanácsosságot. A rendek, különösen az unitáriusok, igen erősen helytelenítik állásfoglalását. A Gubernium így (1694. április 10-én) I. Lipót döntése alá bocsátja az ügyet: kényszerítsék-e Tholdalagit a tanácsosság elvállalására, vagy más lépjen helyébe *felekezetéből* (ezt az utóbbit különösen az unitáriusok kéri, de a Gubernium is támogatja igényeiket).¹⁵⁰ Tholdalagi András azonban végül is nem foglalja el tanácsosságát, úgyhogy a Gubernium 1695. május 16-án Thoroczka Mihályt javasolja Sárosi mellé második unitárius tanácsosnak.¹⁵¹

A felekezeti arányok eltolódása a Gubernium *egészét* illetően azonban nyilvánvalóan lassabb, mint azt a Habsburg központi kormányzat várná, amelynek egyes szervei látható türelmetlenséggel szemlélik a négy bevett vallásfelekezet rendszerét.¹⁵² I. Lipót egyelőre egyetlen szigorítást tesz a katolikusok javára: az 1699. szeptember 5-i ún. katolikus pótdiploma előírja, hogy a Diploma Leopoldinumban megjelölt tisztségekre való hármastól az egyik jelölt mindig katolikus legyen.¹⁵³ Ezt a rendelkezést 1701-ben az uralkodó két ízben is megismétli (február 2.,¹⁵⁴ április 20.).¹⁵⁵ A protestáns rendek erőteljesen tiltakoznak.¹⁵⁶ Válaszul az uralkodó újra meg újra megerősíti s egyben bővíti is ezt a rendelkezést. Az 1702. február 13-i rescriptum arra utasítja a Guberniumot, hogy tisztségre történő országgyűlési jelölésnél és szavazatszedésnél ne csak a gubernator és a kancellár legyen jelen, hanem egy rangban idősebb katolikus tanácsos is.¹⁵⁷ Az 1703. március 13-i uralkodói rendelet megismétli az 1699-i alaprendeletet s az 1702-i kiegészítést (az utóbbit azzal toldva meg, hogy — a többi felekezetek megnyugtatóására — ilyen esetekben bármely más felekezetekből is jelen lehet egy-egy tanácsos), ugyanakkor azonban azzal a fenyegetéssel sürget (30 napos határidővel) jelölést a Gubernium (és a királyi tábla) üresedésben lévő tisztségeire, hogy különben ő nevez ki, *királyi hatalmával*, olyanokat, akiket „ex fidelium Nostrorum relatione” alkalmasnak ítél.¹⁵⁸ Az 1708-ig terjedő korszak azután e tekintetben azzal a groteszk helyzettel zárul, hogy Bánffy gubernator halála után a

Guberniumnak három fungáló tanácsosa marad: a katolikus Haller István (az országgyűlés és a királyi tábla elnöke) és két evangélikus (a szász comes Weber és a korábban alkalmatlannak ítélt Conrad).

A Gubernium *natiók* szerinti összetételének kérdése 1698 előtt mint a *felekezeti* összetétel problémája merül fel, szász *natiók* és evangélikus felekezet ekkor lényegében egybeesvén. Az 1698. júniusi—júliusi országgyűlésen azonban már a szász *natio* követeli, hogy a Guberniumban a Diploma Leopoldinum szerint három szász tanácsos foglaljon helyet.¹⁵⁹ Minthogy a követelés teljesítetlenül marad, a szász *natio*, egyéb sérelmei közt, az uralkodó elé vitte ezt az igényét is, abban a formában, hogy a meglévő egy szász tanácsos mellé a szász comes tisztének *végleges* betöltésével lépjen a második, a harmadik tanácsosságot pedig a szebeni polgármester kapja. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis pedig (1700. január 9-i ülésén) a korai német nacionalizmus váratlan kitörésével reagál ugyan a százszok hasonló nyilatkozatára, de a három szász tanácsos követelésére elviekben az Alvincziana Resolutio sokszor hivatkozott kitételével válaszol (a kinevezés feltétele az alkalmasság). A korábban is fungáló szász tanácsos és a comes mellé pedig nem javasolta tanácsosi kinevezésre a szebeni polgármestert. I. Lipót elfogadta a Konferenz álláspontját.

Egy további kérdést, a *Gubernium tanácsosai* (beleértve a főtiszteket is) által viselt más (törvényhatósági, királyi táblai) tisztségek viselését csak röviden érintjük. A fejedelemség korszakában bevett gyakorlat az, hogy a tanácsurak (a főtisztségviselők is) egyben törvényhatósági főtisztek is lehetnek, néhány esetben ítélmesterek, sőt fiscalis directorok is. Ez a gyakorlat megmaradt az 1690—1708-i időszakban is (maga Bánffy gubernator is viselt törvényhatósági főtisztségeket, a többi főtisztek szintén, a tanácsosok nagy része is).

Szintén csak röviden foglalkozhatunk a *Gubernium alsó tisztviselői karának* kérdésével. Ez az alsóbb tisztviselői kar titkárokból, a Gubernium irattárát gondozó registratorokból s végül írnokokból áll.¹⁶⁰ A fejedelmi korhoz hasonló számú titkár, a korábbi egy conservatorral szemben (ha ti. ez a tisztség egyáltalán be volt töltve) két registrator — s a korábbiakhoz képest alapos csökkenés az írkokok számában (I. Apafi Mihály időszakában a Gubernium irodájának megfelelő *nagyobb* kancellárián átlagban kb. 20 deák dolgozott): ez az alsóbb személyzet.

Működés

A Gubernium működése a megalakulást követő években a fejedelmi tanács gyakorlatának folytatása volt, bizonyos megszorításokkal. Ugyanúgy nem ülésezett állandóan, mint jogelődje. Ülései részben az országgyűlésekhez kapcsolódtak (akkor a tanácsosok ugyanúgy együtt voltak a gyűlés helyén, mint korábban a fejedelmi tanácsurak); ezenkívül ad hoc ülésszakokat vagy csak egynapos üléseket tartott, állandó székhely nélkül.¹⁶¹ Az első években nincs nyoma annak, ami I. Apafi Mihály korában állandó gyakorlat volt, hogy ti. a gubernator írásban kérje be a tanácsosok véleményét az eldöntendő ügyekről.

Az első változást e téren maga a Gubernium kezdeményezi, egy 1695. eleji felségelőterjesztésében arról panaszkodván, hogy nincs tekintélye, lenézik. A Ministerialkonferenz 1695. április 21-én vitatja meg a felségelőterjesztést. Álláspontja kialakulásában bizonyos jelentős szerepe van a Bécsben tartózkodó, az ülésen részt vevő Veterani főhadiparancsnoknak. A határozatnak *nincs közvetlen* nyoma, de bizonyos erre alapozódik az 1695. május 5-i rescriptum. Ez a Gubernium állandó székhelyének hiányában látja a kormányhatóság kellő tekintélye nemlétének okát. Kolozsvárt jelöli meg székhelyül. A rendszertelen ülésezés megszüntetésére pedig úgy rendelkezik, hogy az ügyek intézésére mindig legalább 8 tanácsos legyen jelen (nem kívánva teljesen elvonni a tanácsosokat gazdaságuk gondjaitól, a többiek gazdaságuk és egyéb magánügyeik intézésére távol maradhatnak).¹⁶² Az 1695. őszi hónapokra Bécsbe érkező Bethlen Miklós bizonyos a Gubernium egészének megbízásából húzza keresztül ezt az álláspontot oly értelemben, hogy a Gubernium székhelye Gyulafehérvár legyen.¹⁶³

Az 1695-i rendelkezések közül a legjobban a székhelyre vonatkozót sikerül érvényteleníteni, ha nem is azonnal és egyértelműen. 1696. utolsó hónapjaiban már Gyulafehérvár az állandó székhely — 1697-ben viszont egyetlen guberniumi kiadmányt nem datálnak innen. 1698. júniusának közepétől viszont (egyetlen esetet kivéve) minden expeditio innen kel;¹⁶⁴ a hatóság székhelye stabilizálódik az egykori fejedelmi fővárosban, ami bizonyos emeli is tekintélyét.

Ha tehát a székhely kérdésében észlelhető bizonyos stabilizáció, amelyet az országgyűlési jelenlét kötelezettsége és (csak részben ismert) ad hoc tényezők módosítanak, másként áll a dolog a Gubernium legalább kétharmada állandó jelenlétének kötelezettségével. Legkésőbb 1698. elején, Bánffy, Bethlen Miklós és Apor Bécsbe felutazásának idején kialakul a „helyettesítés” (Substitutum Gubernium) gyakorlata. Hármuk távolléte idején a tanácsosok közül Nalácz, Keresztési Sámuel és Sárosi János marad a Gubernium székhelyén.¹⁶⁵ 1698. augusztus 10-én Bethlen Miklós kancellár ideiglenes működési szabályzatot készít a Substitutum Gubernium számára: a gubernator és a kancellár távolléte esetén a jelenlévő rangidős titkár írja alá az expeditiókat (rendelkezéseket az „Ad Mandatum Dominorum Consiliariorum praesentium” formulával). A Substitutum Gubernium ne kezdjen új bíraskodási vagy közigazgatási ügyek tárgyalásába, különösen ne döntsön ilyenekben, ne válaszoljon memorialisokra (amennyiben nem áll fenn a periculum in more esete), csak a korábbi döntések végrehajtását sűrűsse. Külön lelkére köti a szabályzat a helyettesítést ellátó tanácsosoknak a hadellátási ügyek intézését (ideértve az adózó nép védelmét is a katonaság kihágásaival szemben). Felsőelölterjesztésre a Substitutum Guberniumnak nem volt joga, ez csak a Gubernium plenumából kelhetett. A helyettesítő tanácsosok meg kellett hogy küldjék ügyintézésük naplóját (diarium) a gubernatornak és a kancellárnak. Súlyosabb ügyekben a gubernatorhoz kellett fordulniuk avégett, hogy az vagy küldje meg írásos censuráját, vagy maga jöjjön be a Gubernium székhelyére.¹⁶⁶ I. Lipót ugyan 1698. szeptember 6-án úgy rendelkezett, hogy a törökellenes háború jelen szakaszában nap mint nap rendelkezések lévén szükségesek az Erdélyben lévő hadaknak hadjáratra indulása kapcsán, ellenséges

betörés veszélye is fennállván, a Gubernium haladéktalanul gyűljön össze Gyulafehérvárott, ott maradjon a háborús válság végéig,¹⁶⁷ a valóságban a Substitutum Gubernium gyakorlata állandósult.¹⁶⁸ Annak is van nyoma, hogy a Substitutum Gubernium Bánffy elé terjesztett súlyosabb ügyeket.¹⁶⁹

1701-től van nyoma annak, hogy a Gubernium fontosabb ügyekben írásban kéri be a távollévő tanácsosok censuráját, felújítva ezzel a fejedelmi tanács gyakorlatát.¹⁷⁰

c) Az Erdélyi Udvari Kancellária kialakulása

A Gubernium 1692-i létrehozása után fel kell hogy merüljön az a kérdés: milyen módon jussanak az uralkodó elé Erdély azon ügyei, amelyek az ő döntését igénylik? A már korábban a Habsburg Birodalomhoz tartozó országok esetében erre kialakult gyakorlat van: az illető országoknak udvari kancelláriák vannak, amelyek az uralkodó elé jutó ügyeket előkészítik a közvetlen referálásra vagy valamelyik Ministerialkonferenzben való előzetes megtárgyalásra. Magyarország esete annyiban specifikus (s ez az eltérés az Erdéllyel való egybevetésben különös súllyal bír), hogy Magyarországon a 17. század végén még nincs országos közigazgatási kormány szerv, a megyék közvetlenül kapnak rendelkezéseket a Magyar Udvari Kancelláriától. A Gubernium viszont országos kormány szerv, amely ekkor közvetlenül az uralkodó alá tartozik.

Ezen a feszültségen túl (az uralkodó mellett működő udvari kancelláriák megléte, ill. a Gubernium igénye arra, hogy közvetlenül az uralkodó alá tartozzék, szinte a Portához való korábbi kapcsolat reprodukálásával, ügyvivő tartásával az országot integráló nagyhatalom székhelyén), kisebb erővel ugyan, de még egy tényező hat annak a harcnak az erőterében, amely az Erdélyi Udvari Kancellária kialakulása körül folyik: a magyar kormányzat (időnként az erdélyi katolikusok által is támogatott) igénye arra, hogy Erdélynek az uralkodó elé jutó ügyeit a Magyar Udvari Kancellária intézze.

A harc Alvinczi Péterék követjárásával indul meg. A követség particularis instructiója több ízben szól az uralkodó mellett működő *referendariusról* (az uralkodóhoz fellebbezett pereket ő juttassa el annak elébe, a gubernator adományozási jogkörét túllépő donatiókra stb. vonatkozó kérelmeket a Gubernium ajánlásával kell felterjeszteni, a referendarius vigye ezeket az uralkodó elé, és annak döntése után az *Erdélyben működő* kancellária kiállítván az okleveleket, a referendarius terjessze azt aláírásra az uralkodóhoz, majd az Erdélyben működő kancellária pecsételje meg és adja ki). A particularis instructio minden lehető esetben hangsúlyozza, hogy a referendarius, ill. az Erdélyben működő kancellária ne függjön a Magyar Udvari Kancelláriától.¹⁷¹ Alvinczi és követársai be is jelentik ezeket az igényeket első, 1692. szeptember 3-i memorialisukban,¹⁷² a Birodalom központi kormányzatában azonban az az álláspont, hogy a Magyar Udvari Kancelláriának legyen fősege Erdély ügyeinek udvari intézésében. Alvincziék jelentést tesznek erről a Guberniumnak. Az ügy az 1692. decemberi országgyűlés elé kerül. Ott a rendek előbb valláskülönbség nélkül ellenzik ezt a megoldási tervet;

mielőtt azonban szavazásra bocsátanák a kérdést, a katolikus rendek külön tanácskozást tartanak, s előbb arra hivatkoznak, hogy ők külön követük, Baranyai Gergely útján már kérvényt adtak be ez iránt,¹⁷³ nem állnak el ettől. A protestáns rendek álláspontja a bécsi képviselő kérdésében az, hogy Erdély egy referendariust tartson az udvarban (a főnemességből vagy a táblai ülnökök rendjéből), mellette egy-egy személyt a három natióból és egy titkárt. Ezek a négy bevett felekezetből kerüljenek ki. A rendek választják őket, s lássák el instructióval, tegyenek esküt Erdély törvényeire. Évente változtatandók.¹⁷⁴ Ez az ügyvivőség nem hozhatott volna döntést az Erdélyből az uralkodó elé fellebbezett perekben s más oda felterjesztett ügyekben, csak referálhatta volna őket az uralkodónak, döntését kérve. A rendek állásfoglalása ismét sürgette, hogy az ügyvivőség ne tartozzék a nádor, az országbíró vagy a Magyar Udvari Kancellária alá. Hangsúlyozta: az ügyvivő ne viselje az erdélyi alkancellár címet, ne állandósuljon tisztében — nem titkolva aggályát a következmények miatt, ha egy személy kezére adnák Erdélyt. Az állásfoglalást végül is a katolikus rendeket a vitában képviselő Haller János kincstartó és más katolikusok sem tartják rossznak, de kételkednek abban, hogy a Birodalom vezető elitje elfogadja-e ezt az elképzelést, hisz tudomásuk szerint a Magyar Udvari Kancellária protestatiót jelentett amiatt, hogy I. Lipót esküt tett rá: úgy bírja Magyarországot, mint a régi királyok — akkor viszont nem volt Erdélyi Kancellária. Most viszont van Diploma Leopoldinum s abban rendelkezések a kancelláriáról — vág vissza a Gubernium protestáns többsége.¹⁷⁵

A Birodalom központi kormányzata enged a Magyar Udvari Kancelláriával szembeni különállás kérdésében, de konkrét javaslatot vár a Guberniumtól az Erdélyi Udvari Kancellária létszámára és funkcionálására nézve.¹⁷⁶ Ennek némileg elébe is vág a kancellár számára 1693. április 29-én kiadott instructióban. Eszerint vagy a kancellár, vagy az alkancellár (bizonyos beosztottakkal) állandóan az uralkodó mellett tartózkodjék, terjessze az uralkodó elé a rendek köz- és magánügyeit, továbbítsa annak döntéseit a Guberniumnak s a megkereső feleknek. A király magának tartja fenn az alkancellár, a kancellária tanácsában szavazattal bíró referendariusok és más kancelláriai tisztviselők kinevezésének jogát (a Gubernium meghallgatásával). Ez a Kancellária erős függését jelentené az uralkodótól (még akkor is, ha a szerv felett a Gubernium és a kancellár gyakorolja a felügyeletet). Ami súlyosabb ennél: az instructio véleményezési jogot ad az Erdélyi Udvari Kancelláriának, sőt egyenesen felügyeleti jogot a Gubernium felett. Arra utasítja ti. az udvarban tartózkodó kancellárt vagy alkancellárt, hogy a király elé terjesztendőket vitassa meg a Kancellária tanácsában, és a többség véleménye szerint referálja a Kancellária nevében. A Kancellária álláspontjának kialakításánál meg kellett vizsgálni azt, hogy a Gubernium a törvények szerint járt-e el.¹⁷⁷

A Gubernium az Alvinczi által Bécsből leküldött Szentkereszti András útján már 1693. április elején tájékozódott a várható döntésekről. Egyelőre az időhúzás taktikai fegyveréhez folyamodott. 1693. április 4-én Alvinczinak írt rendelkezésében úgy foglalt állást, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária tagjait nem lehet országgyűlés nélkül megválasztani, azt pedig nem lehet addig egybehívni, míg I.

Lipót ki nem adja resolúcióit Alvinczinak. Egyben, ideiglenes ügyvivő-féleként, jónak látta Bécsben hagyni Alvincziék hazautazása után az oda visszatérő Szentkeresztit, lelkére kötve Alvinczinak, hogy vezesse be a minisztereknél, ismertesse meg vele az ügyek intézését.¹⁷⁸ Az országgyűlést pedig, amelyen az Alvinczi-küldöttség által lehozott irományokat publikálni kellett, csak 1693. szeptember 16-ra hirdették meg. A gyűlés 1693. szeptember 29-én Alvinczi Pétert választja meg alkancellárul. Bármennyire is indokolja ezt a választást Alvinczi nagy kormányhatósági gyakorlata,¹⁷⁹ bevált diplomáciai ügyessége és kapcsolatai a birodalmi vezető elittel, a dolgot kétségessé teszi az, hogy Alvinczi református, felekezetének túlsúlya a kormányzati főtisztségekben csak növekednék vele. A Gubernium 1693. október 8-i felségelőterjesztésében, jelente Alvinczi megválasztásának tényét,¹⁸⁰ egyidejűleg utasítja is a Bécsben maradt Szentkeresztit: ha úgy látja, hogy az udvar az alkancellária kérdésében (stb.) a katolikusoknak kedvező megoldást akar létrehozni, legalább további tájékoztatásig halassza az ügyet, hogy a rendek megvitathassák.¹⁸¹

A felségelőterjesztést (amely számos más tárgyat is tartalmaz) 1694. január 8-án vitatja meg a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis, csak azt jegyezve meg, hogy a katolikus rendek jelöltje Kálnoki Sámuel. I. Lipót ezek után 1694. január 15-én, dicséretekkel halmozva el Alvinczit, elutasítja alkancellári kinevezését, arra hivatkozva, hogy ez, a kancellár református lévén, megbontaná a katolikus—református egyenlőség elvét. Katolikus alkancellár jelölését várja el.¹⁸² Az 1694. február—áprilisi országgyűlés azután valóban a katolikus Kálnoki Sámuelt jelöli alkancellárul.¹⁸³ A rendek (1694. április 3-i kelettel) instructio-tervet is dolgoznak ki számára. Az Kálnoki jelölési feltételei szerint állapítja meg az Erdélyi Udvari Kancellária vezetőjének státusát: alkancellári címet viseljen, megbízatása 1 évre szóljon, a három ítélmester közül kerüljön ki váltakozva, hazatérése után csak ítélmesteri címe és funkciója legyen. Mellette három személy működjék (a bevett vallásfelekezetekből s a három natióból). Kettejük referendariusként; egyikük titkár s egyben registrator vagy conservator (irattáros) legyen. A Kancellária vizsgálja meg, hogy az uralkodóhoz felhozott perek szabályos fellebbezéssel jutottak-e fel, a Gubernium ajánlásával.¹⁸⁴ A szabálytalanul felkerülteket ne terjesszék a király elé, ill. akadályozzák meg odajutásukat, maguk még kevésbé ítéljenek bennük. Ugyanígy járjanak el annak ellenőrzésénél, hogy birtokadomány- és tisztségkérek a Gubernium ajánlásával történtek-e? Személyek mások elleni panaszát, mások becsületét vagy javait csorbítani képes irományait ne engedjék az uralkodó elé jutni, hanem irányítsák vissza a Guberniumhoz. Az alkancellár Erdély ügyeinek tárgyalásain mindig egy beosztottjával együtt jelenjék meg. Fontos ügyekről azonnal tegyen jelentést a Guberniumnak. Külön hangsúlyozta az utasítás: ha Erdélyből vitás vallási ügyben történik felterjesztés, se az alkancellár, se „szolgatársai” ne vitassák az ügyet, hanem minden felekezeti pártosság nélkül, abban a formában terjesszék az uralkodó elé, ahogy fölrkezett.¹⁸⁵

Némi újabb felekezeti huzavonák után¹⁸⁶ I. Lipót 1694. december 4-én kinevezi Kálnoki Sámuelt erdélyi udvari alkancellárnak, arra utasítva a Guberniumot: rendelkezék neki s az Erdélyi Udvari Kancellária többi (az 1693. áprilisi kancellári

utasításban megjelölt) tagjainak, hogy mielőbb induljanak el Bécsből s kezdjék meg fungálásukat.¹⁸⁷ A Gubernium jónak látja az országgyűlés (1695. február—március) elé vinni az Erdélyi Udvari Kancellária összetételének ügyét. Nem indokolatlanul, hiszen újabb felekezeti vita robbant ki: a katolikusok azt kérik a Guberniumtól, hogy Kálnoki alkancellár mellett a három referendarius egyike is katolikus legyen. Többnapos vita után a rendek (a Gubernium jelenlétében) úgy határoznak, hogy Kálnoki Sámuel mellé *mind a négy* bevett vallásfelekezetről kerüljön egy-egy személy.¹⁸⁸ A négy személy: Szentkereszti András a reformátusok, Henter Benedek a katolikusok, Pálffi Ferenc az unitáriusok és Czakó György az evangélikusok részéről. Négyük közül Szentkereszti és Henter nyer referendariusi címet, a másik kettő titkár lesz, s Pálffi egyben registrator, Czakó pedig taxator. Az 1694. áprilisi instructiót adják ki nekik némi módosításokkal, amelyek még erősebben hangsúlyozzák az Erdélyi Udvari Kancelláriának a Guberniumtól és a rendektől való függését (a Kancellárián vezetett jegyzőkönyvek tartalmáról havonta vagy alkalom szerint tájékoztatnia kell az Erdélyben működő kancelláriát és a Guberniumot; a Gubernium, a rendek és az Erdélyben fungáló kancellária rendelkezéseihez kell hogy tartsa magát, hogy szükség esetén számot adhasson tevékenységéről; a rendek fenntartják jogukat az instructio bővítésére, ill. megrövidítésére, egyáltalán megváltoztatására).¹⁸⁹

Az Erdélyi Udvari Kancellária tagjai 1695 kora őszen érkeznek fel Bécsbe. Ott előbb (1695. szeptember 24-én) Kálnoki Sámuel egyedül jelenik meg audiencián I. Lipótnál, majd (október 3-án) egy újabb audiencián vele együtt a Kancellária többi „előkelőbb és főbb” tagjai is kihallgatást kapnak az uralkodótól. Eskütelükre 1695. november 12-én és 14-én kerül sor.¹⁹⁰ Működésük alapjául I. Lipót 1695. október 31-i keltű (az Osztrák Udvari Kancelláriáról kiadott) instructiója szolgál. Ez, az erdélyi vezető elit elképzeléseivel homlokegyenest ellenkezőleg, a Kancellária királyi hatóság jellegét s az elébe kerülő ügyek megtárgyalásának, tehát a Gubernium intézkedései felülvizsgálatának jogát hangsúlyozza. Az utasítás szerint a Kancellária referendariusait s többi, rangban utánuk álló tisztviselőit az uralkodó a *Gubernium meghallgatása alapján* nevezi ki (tehát nincs szó *rendi* jelölésről). Az uralkodónak referálandó ügyeket az alkancellár az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsában megvitattatja, s a szótöbbséget figyelembe véve tesz felségelőterjesztést. A referálás rendje: 1. Erdély egészét illető közügyek (legyenek akár közigazgatásiak, akár bíraskodásiak); 2. fiscalis ügyek; 3. a helységek ügyei; 4. az özvegyek és árvák ügyei; 5. a többi ügyek.¹⁹¹ Mindez a gyakorlatban nem jelent olyan éles fordulatot a Kancellária funkciójában erdélyi képviseletből királyi hatósággá, mint ez az eltérő származású kancelláriai instructiók egybevetéséből tűnnék. Bethlen Miklós a kancellária működésének első éveiben több ízben is hosszasan Bécsben tartózkodik, ilyenkor őt illeti meg az Erdélyi Udvari Kancellária vezetésének joga — s az erdélyi vezető elit a Guberniumban helyezkedik el, Kálnokinak vagy épp a Kancellária többi tagjainak súlya aránytalanul kisebb, mint az övéké. A Habsburg központi kormányzat szándékai azonban világosak a Kancelláriával kapcsolatban.

Ezeket a tendenciákat a Gubernium és az erdélyi rendek nem látják elégségesnek pusztán Bethlen Miklós bécsi kancellári tevékenységével ellensúlyozni. Mikor a

Gubernium 1696 júliusában Csáky Lászlót küldi fel a Habsburg-udvarba követül, feladatainak nagy része az Erdélyi Udvari Kancelláriával kapcsolatos. Csákynek meg kellett intenie Kálnoki alkancellárt és a Kancellária többi tagjait: ne lépjenek fel Erdély szabadságai és a Gubernium ellen. Közölnie kellett az alkancellárral a Gubernium erős neheztelését amiatt, hogy az a hír szerint azon működik: az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniummal és az Erdélyben lévő kancelláriával „intra meros tantum aliqualis superficialiariae correspondentiae terminos absque reali observantia et dependentia legyen”. A Gubernium kéri és inti Kálnokit: hagyjon fel ezzel. Az országos kormány szerv úgy látja: az Erdélyben működő kancellária és a bécsi Erdélyi Udvari Kancellária nem két külön szerv, az utóbbit nem avégett hozták létre, hogy a Guberniummal vetélkedjék, magának kívánva megszerezni annak hatáskörét, saját állásfoglalásával kiforgassa a Gubernium felségelőterjesztéseit, s Erdélyt és a Guberniumot összeveszejtse az udvarral. Az Erdélyi Udvari Kancellária „sit ianua regis et cancellarius, vice-cancellarius ac reliqua cancellariae membra fideles illius ianitores, votorum a subditis ad regem et huius maiestatis ad illa benignissimarum resolutionum referendarii”. A rendek változatlanul tartják magukat az 1694-i megállapodáshoz az alkancellári tisztnek a katolikusok és a többi felekezetek közti évi váltakozásáról (csak arra az engedményre hajlandók, hogy az 1696-i összetételű kancellária éve 1695. október 31-vel, installatiójuk — hozzávetőleges — dátumával kezdődjék). A Gubernium elfogadja azt, hogy a grationalék megpecsételéséhez használt nagyobb pecsét Bécsben legyen, de az Erdélyi Udvari Kancellárián kiadott, a kancellár és alkancellár által megpecsételt s a Kancellária levéltárában lajstromozott királyi adománylevelek leküldendők az Erdélyben működő kancelláriára, az ott fungáló kancellár vagy alkancellár is írja alá őket (a rend és a becsület kedvéért), majd lajstromoztassa és úgy adassa ki a feleknek. Az Erdélyi Udvari Kancellária a királytól hozzá véleményezés végett leküldött memorialisok kapcsán ne tegyen felterjesztést a Guberniumtól való tájékozódás nélkül. Vitassa meg ezeket tanácsulésen, majd véleményét (az iromány másolatával együtt) küldje meg a Guberniumnak állásfoglalás végett, és annak vétele után azt „pro possibili cum voto cancellariae aulicae Transylvanicae” egyeztetve tegyen felségelőterjesztést. Ha azonban véleménye mindenben eltérő a Guberniumétól, újra forduljon ahhoz. Ha végképp nem lehet elérni a két vélemény összeegyeztetését, külön-külön terjessze fel a Gubernium véleményét és a sajátját.¹⁹²

Az eredmény a várható. Az Erdélyben működő kancellária és az Erdélyi Udvari Kancellária különállását időnként áthidalja Bethlen Miklós bécsi kancellári ügyködése, a Gubernium ugyanígy, időnként, érvényesíteni tudja politikai súlyát a Kancelláriával szemben, az alkancellárság évi váltakozásáról azonban nem lehet szó. Bár a rendek 1697 áprilisában megpróbálkoznak új alkancellár választásával, a református Nagy Pált jelölve e funkcióra, azzal, hogy Kálnokival évente váltakozva töltsse be¹⁹³ — Kálnoki állandósul tisztében. Még kevésbé lehet szó a grationalék erdélyi aláírásáról vagy éppen az Erdélyi Udvari Kancelláriának véleményezésre leküldött memorialisok ügyében folytatandó, esetleg több levélváltásra terjedő levelezetről (amely evidensen a Gubernium főségét és ellenőrzési jogát szolgálta

volna a Kancellárral szemben, de ügyviteltechnikailag lehetetlen volt) — kivéve azokat az eseteket, amelyekben maga az uralkodó kérte a *Gubernium* állásfoglalását.

1698 első felében azonban az erdélyi vezető elit három legnagyobb súlyú tagja, Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor István hónapokon át Bécsben tartózkodik. Egyik legelső feladatuk az Erdélyi Udvari Kancellária működésének megvizsgálása. A Kancelláriával összeállítást készíttetnek erről, helyzetének más kancelláriákkal való egybevetésével, s a Kancellária (1698. február 27-i összeállításában) kénytelen feltárni önállótlanágát. Más udvari kancelláriáknál az a gyakorlat, hogy az uralkodó a hozzá személyesen vagy ágens útján beküldött memorialist leküldi az illetékes kancelláriának, az referáltatja kancelláriája tanácsában az ügyet, s a többségi határozat alapján felségelőterjesztés születik. Ha két órára való tárgyalási anyag van, az uralkodó (a kancellár bejelentése alapján) magához rendeli a belső titkos tanácsosok közül azokat, „a kiket akar”,¹⁹⁴ ott megjelenik az illetékes kancellár is (egy referendariussal), a referendarius ügyenként felolvassa azok kivonatát és a kancellária véleményét, majd az illetékes kancellár szavaz elsőnek, kellő világossággal ismertetve az ügyet. Ezek után az uralkodó kéri a tanácsosok véleményét,¹⁹⁵ majd ő dönt (a többség véleménye nem kötelezi). Ezt egy titkár feljegyzi, és ennek alapján történik az expeditio. Az Erdélyi Udvari Kancellária esetében viszont I. Lipót a hozzá beadott erdélyi memorialisokat *Kinskynek* küldi; az egy részüket az Erdélyi Udvari Kancelláriához továbbítja, más részüket Weissenberghez (*saját* kancelláriai tanácsosához és titkárához), az előbbi csoportba tartozó fontosabb ügyeknél utasítással az elintézés mikéntjére nézve. A súlyosabb ügyek esetében Kinsky arra utasította Kálnokit, hogy vigye ezeket a Konferenz elé (*egy referendarius útján*; őt magát nem hívják meg. De olyan konferenciáról is csak egyről tud a kancellária — fennállásának két és fél éve alatt —, amelyre egyáltalán referendariusát meghívták). Főúri rang-, nemesség-, kegyelmi ügyekről a kancelláriai tárgyalás után a kancellár magánaudiencián referál. Nehézséget okoz a Kancelláriának az is, hogy instructiója szerint tagjainak szigorúan tilos magánosok ügyei udvari intézésének vállalása. Más kancelláriákon ágensek végzik ezt. A Magyar Udvari Kancellária ágensei vállalják az erdélyiek ügyeinek intézését is, de nem ismerik a speciális erdélyi törvényeket és szokásokat. Megoldást kell találni erre — fejezi be a Kancellária összeállítását.

A három erdélyi főtisztviselő közül csak Bethlen Miklós állásfoglalásának maradt külön nyoma. A kancellár szerint el kell intézni Kinskyvel, hogy az erdélyi memorialisokat közvetlenül az Erdélyi Udvari Kancelláriába küldjék le, s hogy e szerv, instructiója szerint, más kancelláriák kiváltságaival és szokásaival élhessen. A főrang-adományozásoknál szerinte szükséges a *Gubernium* ajánlása. Az ágens-kérdést nem látja fontosnak: mindenki nyújtsa be maga memorialisát, intéztesse ágenssel vagy akivel akarja — a Kancellária saját szorosabban vett feladataival foglalkozzék.

Az a határozat, amit a Kancellária működéséről 1698. március 4-én feltehetően a három főtisztviselő és a Kancellária tanácsa hoz, meglepő módon megkerüli az összeállításban felvetett kérdéseket. Lényegében a Csáky 1696-i instructiójában az

uralkodótól a Kancelláriára megküldött memorialisok intézésére vonatkozó követeléseket ismétli meg (ezek előtt a Guberniumhoz küldendő le véleménynyilvánításra; ha a Gubernium és a Kancellária véleménye egyező, az utóbbi azonnal felségelőterjesztést tehet, ellenkező esetben újra keresse meg a Guberniumot, s csak a nézetkülönbségek áthidalhatatlansága esetén terjessze mindkét álláspontot az uralkodó elé).¹⁹⁶ Annak azonban nincs nyoma, hogy akár a Kancellária összeállításában, akár az 1698. március 4-i határozatban szereplő kérdésekről Ministerialkonferenz-i állásfoglalás vagy uralkodói döntés született volna. Amikor 1698. április 3-án Kinsky csak a három erdélyi főtisztviselővel tart konferenciát (Szentkereszti tollvivőként van jelen) az Erdélyi Udvari Kancellária és az Erdélyben működő kancellária viszonyáról, ezek a kérdések fel sem merülnek; helyettük olyan kevésbé jelentős ügyviteli kérdésekről van szó, mint levéltár létesítése mindkét kancelláriánál, királyi könyvek vezetése (ez kerüli meg azt a Csáky instructiójában szereplő követelést, hogy az adományleveleket az Erdélyben működő kancellár is írja alá), másolatok leküldése az Erdélyi Udvari Kancelláriáról a Gubernium kancelláriájának az előbbihez küldött rendeletekről, az Erdélyben kallódó fejedelemség kori királyi könyvek s az erdélyi közjöveldelmekre vonatkozó irományok összegyűjtése, továbbá a főtisztviselők, törvényhatósági főtisztek és a román püspök által kinevezésükkor fizetendő taxák és más illetékek ügyei (ezenkívül a román vallási unió kérdése).¹⁹⁷ Az érdemi kérdésekben nincs állásfoglalás — lehetséges, hogy ezek felvetésének hiábavalóságáról a három erdélyi főtiszt Kinskyvel folytatott félhivatalos megbeszélésin győződött meg. Bethlen Miklós jó egy évvel később, Kinsky halála után, 1699. április 19-én mintegy a korábbi állapot fennmaradását konstatálva írja az Erdélyi Udvari Kancelláriának: „Most válik el a Felsőghes Udvarban, hogy ha ez a mi Cancelláriánk ugyan Cancellaria lészen-é, avagy Semi-Cancellaria, id est sub Cautela quasi et praesidio Conferentiarum, a' mint a' Szegény Idvezült jó Urunk Khinski Uram idejében volt.” Bethlen úgy látja: a katolikusok nem akarják, hogy a szerv valóban kancellária legyen.¹⁹⁸ Állítása annyiban igaz lehet, hogy az ellenreformáció érdekei előmozdításának nem használt a vegyes felekezeti összetételű Kancellária nyilvánossága. Végül is azonban az Erdélyi Udvari Kancellária önálló szervként működik tovább, más kancelláriáknak alá nem vetve.¹⁹⁹

A Kancellária működését a további években többfelől érik impulzusok. Tán meglepő módon, de a dolgok logikájából következően éppen a Birodalom központi kormányzata erősíti az Erdélyi Udvari Kancellária helyzetét. I. Lipót 1701. március 2-án úgy rendelkezik, hogy a Kancellária munkája jobb rendjének és nagyobb gyorsaságának érdekében minden felérkező iromány, memorialis hozzá küldendő, az azonban a vallásügyben és a Diploma Leopoldinumban megjelölt tisztségek ügyében nem expedíálhat ezek Ministerialkonferenz-i megvitatása és az annak alapján történt felségelőterjesztés nyomán kelt uralkodói döntés előtt. A Kancellária jelentse tehát Harrach főudvarmesternek, a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elnökének, ha a Konferenz elé tartozó ügy került hozzá, hogy az össze tudja hívni a konferenciát.²⁰⁰ Mint azt már a Ministerialkonferenz in rebus

Tranylvánicisról írva elmondottuk: az Erdélyi Udvari Kancellária csak évek múlva, 1704-ben jelenik meg a konferencia ülésén — hiába sérelmezik meg nem hívását a rendek 1701-ben.²⁰¹ A Gubernium pedig változatlanul fenntartja igényét arra, hogy a Kancellária tájékoztassa őt más udvari hatóságok, testületek hozzá intézett átiratairól és az ezek nyomán kelt expedícióiról.²⁰² Ez azonban nem valósul meg, úgyhogy a Gubernium 1703 áprilisának végén az uralkodónál vádolja meg az Erdélyi Udvari Kancelláriát emiatt (még azzal is meggyanúsítva, hogy a Kancelláriához érkezett rendelkezések és az expedíciók között eltérés van), de amiatt is, hogy a Kancellária gyakran nem kér tájékoztatást az általa intézendő ügyekről a Guberniumtól, vagy ha érkezett ilyen, azt nem terjeszti idejében a Ministerialkonferenz elé, gyakran elégtelenül tájékoztatja az uralkodót, hanyatt-homlok expedíál.²⁰³ Ugyanakkor, hivatkozva rá, hogy Bánffy, Bethlen és Apor 1698-i bécsi tartózkodásuk idején személyesen, majd a Gubernium írásban számos ízben figyelmeztette a Kancelláriát (eredmény nélkül): „alkalmaztassa jobban magát”, instructiója szerint tartson szorosabb kapcsolatot velük, magát az Erdélyi Udvari Kancelláriát is megintik (másolatban közölve vele az uralkodóhoz küldött memorialisukat): ne tegye félre a Gubernium tájékoztatóit, ne vágjon elébe azoknak elszett expedíciókkal, tartsa magát a törvényekhez (konkrétan felhánvya neki a szebeni süveges- és szijgyártó céhnek adott, a Gubernium szerint megengedhetetlen védelelet stb.).²⁰⁴ A Birodalom központi kormányzata és az erdélyi vezető elit között az Erdélyi Udvari Kancellária körül folyó hatalmi harc azonban rövidesen lekerül a napirendről; megindul a Rákóczi-szabadságharc.

Az Erdélyi Udvari Kancellária szervezetét 1706-ig viszonylag röviden ismertet-
hetjük. Az alkancellár személyében nem történik változás. I. Lipót ugyan 1703 júniusában kinevezi Kálnoki Sámuel az Apor előlépésével megüresedett kincstartói tisztségbe, s az alkancellári tisztre három megfelelő *katolikus* személy jelölését rendeli el,²⁰⁵ Kálnoki azonban a Rákóczi-szabadságharc körülményei között nem hagyhatja el kancellári posztját. Bécsben hal meg 1706. október 13-án. I. József egyelőre Seilern osztrák főkancellár felügyelete alá rendeli az Erdélyi Udvari Kancelláriát, az írja alá (az uralkodó után s az expediens titkár előtt) annak kiadmányait.²⁰⁶

Ami a Kancellária további személyzetét illeti, ott az 1695. őszi állapothoz képest kevés a változás, bár ezek némelyike nagy port vert fel. Pálffy Mihály, a Kancellária unitárius tagja, registrator halála után a Gubernium 1697. október 3-án a szintén unitárius Simon Mihályt küldi fel helyette,²⁰⁷ aki később az erdélyi unitáriusok egyik vezető egyénisége lesz. Rövidesen újabb változások szükségesek. Előbb az evangélikus, szász Czakó esetében. Az hazatérvén Bécsből Erdélybe, vonakodik visszamenni, de le sem mond tiszteről, úgyhogy a Gubernium előbb (1699. március 25-én) határozatot hoz arról, hogy figyelmeztetni kell: térjen vissza udvari tisztségbe, vagy amennyiben mindenképpen le akar köszönni, ezt a szokásos formák betartásával tegye,²⁰⁸ majd (1699. május 5-én) maga elé idézi azzal, hogy utána vagy azonnal induljon fel Bécsbe, vagy mondjon le tiszteről, de ne halogassa tovább a dolgot.²⁰⁹ Czakó erre lemond.²¹⁰ Helyébe Johann Hoszman kerül.²¹¹ Nagyobb viharokat vált ki a katolikus referendarius (egyben titkár) személyében rövidesen

történe csere. A katolikus rendek (Mikes Mihály által benyújtott folyamodványukban) többek között azt kérték az uralkodótól, hogy Hentert mentse fel tiszteből, és nevezze ki Csík—Gyergyó—Kászonszék főkirálybírájává. I. Lipót 1699 szeptemberében eleget tesz a kérésnek, s Henter helyébe Fiáth Jánost nevezi ki,²¹² aki *nem erdélyi*. Ez az első (de nem utolsó) eset az Erdélyi Udvari Kancellária történetében, hogy ott nem erdélyi személy kerül tisztségbe. A *protestáns* rendek 1701-ben tiltakoznak is e lépés ellen, azt követelve, hogy Fiáthot mozdítsák el tiszteből, helyébe erdélyi katolikust nevezve ki²¹³ — eredménytelenül.²¹⁴ A Kancellária felsőbb apparátusában 1695-től (vagy akár Alvincziék követjárásától) az egyetlen állandó személy Szentkereszti András. Már Kálnoki halála előtt is lényegében a második ember az alkancellár mögött,²¹⁵ 1706 októbere után pedig, Seilern fősege alatt, ő vezeti a hatóság működését. A Kancellária írnokai közt is szerepel egykét, a későbbiekben magasabbra emelkedő személy: Kozma Kelemen, Demjén Ferenc.²¹⁶

Az Erdélyi Udvari Kancellária esetében tehát nyitott helyzet várja az új korszakot 1708, illetve 1711 után. Tisztán királyi, udvari hatóság-e, a Gubernium felügyeleti szerve — vagy olyan kormány szerv, amelyre az erdélyi vezető elitnek van bizonyos befolyása? Ez a kérdés, amelyre 1708 után továbbra is válasz szükséges.

Jegyezzünk meg két dolgot. 1. Bár Kálnokival *katolikus* alkancellár állandósult 1695-től 1706-ig az Erdélyi Udvari Kancellária élén, a Kancellária ettől eltekintve megmarad a négy bevett vallásfelekezet szervének, annyira, hogy református referendarius, Szentkereszti, képességei révén még bizonyos vezető szerepet is játszhat benne. 2. Az Erdélyi Udvari Kancellária, fennállásának első jó egy évtizedében, társadalmi összetételében élesen elüt a Guberniumtól. Abban az erdélyi *társadalmi és politikai* vezető elit tömörül; a gubernator, Bánffy György (II. Apafi Mihály után) Erdély legnagyobb birtokosa, tanácsostársai is legnagyobbbrészt ebbe a körbe tartoznak, a szász tanácsosok is a szász patriciusok közül kerülnek ki. Az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője, Kálnoki Sámuel családja az arisztokrácia és a középbirtokos nemesség között helyezkedik el rangban. Maga grófságot kap ugyan, de csak hivatali rangja révén. A többiek vagy középbirtokos nemesek (Henter, Pálffy, Simon), vagy hivatali karrier révén felemelkedők (Szentkereszti). A Kancellária két szász tagja, Czakó és Hoszman se tartozik a szász patriciusság élvonalába. *Társadalmi* súlyban tehát a Kancellária messze marad a Gubernium mögött.

d) Kincstári politika és kincstári igazgatás

Ha az Erdélyi Udvari Kancellária kialakulása abban az értelemben jelentette a Gubernium hatáskörének módosulását — s vele az erdélyi vezető elit hatalomvesztését —, hogy megvolt és részben realizálódott is annak a lehetősége, hogy a

Gubernium fölébe egy tisztán királyi, udvari hatóság mint felügyeleti szerv kerüljön, a kincstári igazgatás terén eleve számítani lehetett egy ilyen változásra, annál is inkább, mert az Udvari Kamara a magyarországi kincstári igazgatás felett is felügyeletet gyakorol; a precedens tehát adva volt.

Annak, hogy Erdélyben 1690 után nem került sor azonnal a kincstári igazgatás szorosabb kézbevitelére az Udvari Kamara részéről, kettős oka volt:

1. 1690-ben a törökellenes háború még javában folyik. Mint a bevezetőben hangsúlyoztuk: egyelőre minden Habsburg-berendezkedés Erdélyben egy háborúban ideiglenesen megszerzett terület ideiglenes kormányzata — s még bizonytalan, hogy e területet a majdani (valójában csak 1699-ben megkötött) békében meg lehet-e tartani. E kérdésben óhatatlanul két tendenciának kell ütköznie. Az egyik tendencia az ideiglenesen birtokolt terület anyagi erőforrásainak minél erőteljesebb kihasználása (már csak a Birodalom állandó alkotórészeinek lehető kiméltése érdekében is). Ez a tendencia érvényesül az ország (készpénz- és természetbeni) adóztatásában. A másik irányzat az ideiglenesen megszerzett ország vezető elitjének bizonyos kiméltése, a háborús (vagy legalábbis közvetlenül front mögöttinek számító) terület belső békéje érdekében. A kincstári javak tekintetében a *békekötésig* ez a tendencia érvényesül. Annál is inkább, mert az adó behajtása (bármennyire is rettentő ennek súlya) egyszerű: az adóösszeget (készpénzben vagy természetben) az országban lévő katonaság éli fel, felhajtásához jelenléte is elég, szükség esetén bármikor igénybe vehető a végrehajtáshoz. A kincstári jövedelmeknél ez több óvatosságot igényel: a kincstári uradalmak népe elszökhet a hirtelen erős megterhelés hatására, a bányásznép is (a bányák egész sora tönkre is megy az 1690-es években), a külföldi kereskedő elkerüli az országot, ha a harmincadtétel emelkedik, vagy a harmincadolás módja másképpen előnytelené válik. Vaskéz az adóztatásban, némileg kesztyűs kéz a kincstári jövedelmek terén — így foglалható össze a különbség.

2. A „kesztyűs kéz” 1699-ig tartó tendenciáját erősíti az a körülmény is, hogy a Habsburg Birodalom kincstári igazgatásában az 1690-es években nem a kincstári javak közvetlen kamarai igazgatásának tendenciája érvényesül. Közvetlen kamarai igazgatás vagy bérbeadás, monopóliumokra való kiváltságjuttatás: ezek az irányzatok még évtizedeken át fognak birkózni a Habsburg Birodalom kincstári igazgatásának területén. Természetes dolog, hogy egy olyan országban, amellyel szemben legalábbis bizonyos területeken nem árt némi kiméltet, amelynek rendjei (köztük éppen a vezető elit néhány legbefolyásosabb tagja) igényt tartanak a kincstári jövedelmekből való részesedésre, ezek a bérleti, monopóliumtendenciák erősek lesznek.

A bérleti rendszer egy elemét, a kincstári tizedek bérletét a kincstári berendezkedés a fejedelmi korszakból örökli; ez 1690 után lényegében változatlan marad. A többi kincstári jövedelmek bérleti rendszerének kiépülése Alvinczi Péter és társai követjárásával kezdődik. Abban a memorialisban, amit a rendek feltehetően a követek indulásakor, 1692. július 21—22. tájt adnak az erdélyi kincstári javakról, az a kérés szerepel, hogy az uralkodó a harmincadjövedelmeket (kivéve a marosváradgyai harmincadot, a szászvárosi és dévai vámot, amelyek jövedelmét a

gubernatornak szánják) együttesen 30 ezer forintot adják bérbe a rendeknek.²¹⁷ A bérlet kérdésére a rendek az 1692. decemberi országgyűlésen is visszatérnek,²¹⁸ Alvincziék is (harmadik, 1693. március 14-i memorialisukban²¹⁹). A harmincadok bérlete helyett végül is az erdélyi kincstári jövedelmek általános bérlete születik meg (bizonyos fenntartásokkal). Az Udvari Kamara a kincstári szakembernek is elsőrangú Alvinczi Péterrel és a jogász Baranyai Gergellyel, a katolikus rendek külön követéssel tárgyal a bérletről; az ő megállapodásukat hagyja jóvá I. Lipót 1693. május 30-án, röviddel az Alvincziana Resolutio kiadása után. Az erdélyi rendek most az összes erdélyi fiscalis jövedelmek és az 1693 tavaszán a kincstár kezén lévő jószágok bérletét megkapják, beleértve a só-, ércbányákét is, a néhány olyan kisebb kincstári jövedelmet, mint a szász papok census cathedraticusa, a görög kereskedők kincstári taxája. Az uralkodó elsősorban éppen a rendek által eredetileg igényelt harmincadjövedelmeket tartja fenn magának, továbbá (primer hadellátási érdekből) a császári őrséggel ellátott fiscalis várak tartományait,²²⁰ a zalatnai, kerpenyesi és abrudfalvi aranybányákat, a sóbányák termékeiből pedig 100 ezer darab kősót. A bérlet e kincstári javak kézbevitelétől 3 évre szól. Az évi bérleti díj a szerződés szerint 100 ezer forint — ebből azonban leszámítandó a harmincadjövedelmek fejében 30 ezer forint (ennyit kínáltak értük a rendek bérletükképpen), a jelzett ércmegyési aranybányákért, ill. az évi 100 ezer kősóért további 10-10 ezer forint; a tényleges bérösszeg tehát évi 50 ezer forint (s emellett a bérbe vevőket terheli a kincstári jövedelmekből való deputatumok kifizetésének kötelessége).²²¹ Jelentéktelen összeg az évi adó kb. 1 millió forintot kitevő összegéhez képest.

A rendeknek az a része, amely a bérletben részt kíván venni (a Gubernium és más főrendek), mégsem találja előnyösnek ezt az ajánlatot. 1693. október 8-i felségfolyamodványukban arra hivatkoznak, hogy a sójövedelmek átvétele azonnali több ezer forintos beruházást jelentene, hogy télen is lehessen folytatni a bányászatot. A sókereskedelem egyelőre lehetetlen (a marosi—tiszai—dunai sókereskedelem területe hadszíntér, e vidék ember- és állatállománya elpusztult, a Debrecenen keresztül való sókereskedelem korábban is szerény méretű volt), a sódeputatumok összege megkettőződik azzal, hogy most már katolikus egyházi szervezeteknek és személyeknek is kell adni őket. Igyekszenek a tized- és a fiscalis uradalmi jövedelmek csekély voltát is bizonyítani. Javaslatuk végül is az, hogy a sóbányák maradjanak meg a kincstár kezén, a bérlők pedig (3 évre) kapják meg a harmincadokat és vámokat, a vármegyei tizedbérleteket, a szász papok census cathedraticusát, a görögök kincstári censusát, a kincstári jövedelmek 1692. május 1-jétől számított hátralékait és végül a kincstári uradalmakat (a várépítés kötelezettsége nélkül). Amennyiben I. Lipót nem járulna hozzá a kincstári uradalmak ilyenén bérletéhez, az uradalmak helyett a higanytermelés és az aranyváltás jövedelmét kéri.²²² Az uralkodó 1694. január 15-én, némi rosszálló hangsúllyal jelezve, hogy tarthatná magát az Udvari Kamara és Alvinczi közt 1693 tavaszán létrejött megállapodáshoz, hozzájárul a rendek által kért változtatásokhoz (a higany- és aranyváltási jövedelmeket is magának tartva fenn, s az Udvari Kamarához utalva őket a továbbiak megtárgyalására).²²³

Amennyire a bérbeadások útja nyomkövethető, a kincstári arany- és higanyjövedelmeket²²⁴ az uralkodó Bánffy György gubernatornak, Haller János kincstárnak és a felemelkedőben lévő Apor Istvánnak adja bérbe 1694 novemberében, évi 10 ezer RFt fejében.²²⁵ Haller feltehetően haláláig tagja ennek a bérletársaságnak. Bánffy és Apor 1698-ban az abrudbányai és zalatnai aranyváltást bérbe adja két görög kereskedőnek, a brassai Stephano Panónak és egy Farkas nevű társának a következő feltételekkel: Bánffyk a két kereskedő rendelkezésére bocsátanak aranyváltásra 9900 magyar forintot és az aranybányászok szokásos 400 arany taxáját, Panóék viszont 4000 aranyat fizetnek nekik a bérletért és külön 300 aranyat honorariumként.²²⁶ Bánffyk haszna ezen az „albérleten” enyhe számítással is 50%. Bánffy és Apor az 1690-es évek második felében megszerzi az erdélyi harmincadok bérletét is (kivéve azokat, amelyeket évszázadok óta a harmincadhelyhez közeli város bérelt²²⁷), évi 40 ezer magyar forint fejében.²²⁸

A Bánffy—Apor-bérlet 1699—1700-ban a Cameratica Commissio Erdélybe érkezte után omlik össze. Apor kincstartó, talán maga is érezve a helyzet kínosságát, hogy ő, az ország kincstári igazgatásának feje, egyben az egyik legfőbb bérlője ezeknek a jövedelmeknek, a maga részéről még 1699 kora őszén lemond az aranyváltás és a higanyjövedelmek bérletéről,²²⁹ Bánffy biztonnyal követi bérlőtársa lépését. A Cameratica Commissio 1700 tavaszán visszaveszi tőlük a kincstár számára a harmincadok bérletét is.²³⁰ Csak a csiki harmincadok (és az ottani vasbányák) bérlete marad Bánffy és Apor kezén 1702-ig.²³¹

A (normális üzemmenet mellett) legértékesebb erdélyi kincstári jövedelmek terén, amelynek bérletét 1693 októberében az erdélyi bérlőtársaság nem merte vállalni, a sójövödelmek terén „összbirodalmi” bérlet alakul ki: az ún. „nádori-erdélyi társaság” bérlete.

Az erdélyi sóval való kereskedelem helyzete 1694 előtt még feltáratlan. Kérdés, hogy a marosi (s további tiszai—dunai) sókereskedelemre a háborús körülmények között egyáltalán mennyire van mód. Északon, a máramarosi (és talán a désaknai és kolozsi) sóval egy hadélelmezési főtiszt, a későbbi udvari kamarai tanácsos, Vorster („Generalproviandt-Maister”) folytat 1692/1693-ban merész és jövedelmező (és hivatali állásával akkor láthatólag nem összeférhetetlennek tartott) vállalkozást: közel 100 ezer kőszót szállít innen Magyarországra, és jelentős haszonnal adja el.²³² Az ő vállalkozása nyomán az Udvari Kamara is fantáziát lát a dologban. 1694 márciusának végén egy udvari kamarai bizottság foglalkozik a kérdéssel. Javaslatra az, hogy az erdélyi sóval való kereskedelem az Udvari Kamara felügyelete alatt folyjék — Vorster irányításával.²³³ Rövidesen kiderül azonban, hogy az Udvari Kamarának nincs pénze az üzlet megindításához.²³⁴ Így olyan személyt keresnek, aki bizonyos feltételekkel magára vállalja a sókereskedelmet, s kiadós előleget tud nyújtani e célra. Itt azonban a személyi kérdés kétfelé válik. Samuel Oppenheimer, a kiváltságos bécsi zsidó grémium akkori vezetője, a Habsburg Birodalomnak ekkor legnagyobb bankára elvállalja az erdélyi sóüzletet. Ehhez azonban találni kell egy olyan magyar főmértőságot, aki ezt az appaltót saját nevével meg tudja védeni a sókereskedelem szabadságát igénylő magyar rendek

ellen. Erre a legalkalmasabb maga a nádor, Eszterházy Pál, akivel hamar megszületik erre nézve a megállapodás.²³⁵ A nádor viszonylag szerény részesedésért, évi 15 ezer R Ft-ért adja a nevét az üzlethez.²³⁶

Eszterházy nádor és az Udvari Kamara szerződése 1694. április 18-án jön létre. A nádor (azaz rajta keresztül Oppenheimer) 250 ezer forintot kölcsönöz a kincstárnak, és vállalja a só utáni szokásos harmincadot és a 2 kősonkénti 25 garas felárat; azt is, hogy a sót a Magyarország különböző részein szokásos áron árúsítja.²³⁷ Ennek fejében appaldóba kapja a magyar sókereskedelmet. Az erdélyi sóbányákból 300 ezer darab (egyenként 70-80 fontos) kőst szállíthat Magyarországra, s ezt a Szepesi Kamara területi hatáskörébe tartozó megyéken kívül bármikor szabadon árúsíthatja. A R Ft bécsi és magyarországi árfolyama (52,5, ill. 60 kr) közti különbségre való tekintettel a kincstár további 25 ezer kőst enged át Eszterházynek. Ez a só mentes a belső vámok alól. A nádor szabadon jelölheti meg a sóeladás helyeit, s választhatja ki az értékesítéssel foglalkozó személyzetet. A bérlet lejártával neki van elsőbbsége új bérletre.²³⁸

Ezzel azonban a kérdés még nem zárul le. Az erdélyi vezető elit, amely 1693-ban nem merete vállalni a sójövendelmek bérletét, 1694 augusztusában maga is fantáziát lát az erdélyi sóval való kereskedésben. Arra nem lát lehetőséget, hogy Eszterházyt (azaz — Erdélyben is ismeretes — Oppenheimert) elüsse az üzlettől. Így azt kéri, hogy Erdély (Eszterházyval azonos feltételek mellett) szintén 325 ezer kőst szállíthasson Magyarországra. A 650 ezer kőso eladásáig Eszterházy és az erdélyiek azonosan részesedjenek a haszonból — kéri a Gubernium. A sókereskedelem irányítóit az Eszterházyval való megállapodás alapján jelöljék ki, de Erdélyen belül ezt ne idegenek végezzék. A 650 ezer kőso eladása után pedig az 1690 előtti helyzet állítandó vissza.²³⁹ Az Udvari Kamara jónak látja engedni. Erdély bekerül a sókereskedelmi vállalkozásba, lényegében az Udvari Kamara és Eszterházy közötti megállapodás feltételei szerint.²⁴⁰ Erdély részéről a sókereskedelmet Bethlen Miklós kancellár irányítja.²⁴¹

A nádori-erdélyi társaság működése azonban nem zavartalan. Erdélyben Apor István kincstartó intéz 1696 őszén éles támadást a vállalkozás ellen. Az Udvari Kamara 100 ezer tallért rendelt az erdélyi sóbányák művelésére — írja a Guberniumhoz és a rendekhez intézett emlékiratában —, ő azonban ebből 2 év alatt nem kapott kézhez 6 ezer forintnál többet Vorstertől, ill. annak alárendeltjétől, Huebertől. Azt várja el, hogy a Gubernium és a rendek találjanak rá módot: kapjon pénzt a sóvágásra és a bányák felszerelésére, hogy a *nemesi sót ki tudja adatni*. A felszerelések rendbehozatalához legalább 40 ezer forint szükséges. Arra is utal, hogy a fejedelmi adományok alapján kőso-deputatummal rendelkező egyházi személyek is csak akkor kaphatják meg ezt, ha pénz van a sóbányák művelésére. A só-deputatummal rendelkező világiakat pedig éppen arra kéri, hogy eszközöljenek ki az uralkodótól rendelkezést ennek készpénzben vagy természetben való kiadására — ő készségesen végrehajtja ezt.²⁴² Az Apor és Bethlen Miklós közti feszült viszonyt (amely ez időszakban az átlagosnál is rosszabb) tekintetbe véve elképzelhető, hogy emlékiratában sok a személyes élű túlzás. Az azonban tény, hogy a sókereskedelmi ügylettel kapcsolatban folyamatos az erdélyi rendek

elégületlensége. Azt várják, hogy az adóba a Diploma Leopoldinumban megjelölt 400 ezer forinton felül fizetett összeg, ill. a hadellátásra kölcsönzött búza és zab fejében, I. Lipót ígérete szerint, a sójövodelemből kapjanak kártalanítást, ebből azonban 1697 tavaszáig semmit sem láttak. Így az 1697. márciusi—áprilisi országgyűlés törvényt hoz (III. tc.) arra nézve, hogy mihelyt a nádortól kimutatást kapnak a só eladásáról, számvételt kell tartani a sókereskedés jövodeleiről.²⁴³ Ugyanez országgyűlés IV. tc.-e pedig a nemesi só kiadásáról rendelkezik, amelyet az erre jogosultak egy ideje nem kapnak meg.²⁴⁴ (Emlékezzünk Apor 1696. őszi memorandumára.) A rendek azonban azt is törvénycikkbe (XII. tc.) foglalva deklarálják, hogy a sókereskedelem bérletének lejárta után is vállalni kívánják a sójövodelemek kezelését — hogy az ország rendkívüli terhein könnyíteni lehessen.²⁴⁵

Közben azonban a sókereskedés magyarországi része is nehézségekkel, zavarokkal küzd. A háború menete gyakran megakadályozza a sószállítást a Tiszán és a Maroson, a sóhajókat hadicélokra veszik igénybe. A Szepesi Kamara a nádori-erdélyi sókereskedelem létrehozásakor kijelölt területi hatáskörét túllépve, a Dunáig és a Vágig kereskedik a Tokajnál kirakott erdélyi sóval, a Magyar Udvari Kamara viszont évi jó 60 ezer mázsát hoz be a kis vámmal terhelt lengyelországi sóból a Vágon Komáromig. Így Vorster, számos eredménytelen felterjesztés után, memorandumban fejti ki az Udvari Kamarának, hogy a királyi sóregale nem hoz megfelelő hasznot, ha a különböző kamarák stb. egymást keresztező politikát folytatnak. Azt javasolja, hogy közvetlenül az Udvari Kamara vigye a sókereskedelmet.²⁴⁶ Oppenheimer megbízottja elébe siet egy tendenciának. Gundaker Starhemberg, az Udvari Kamara egyik legbefolyásosabb személyisége, 1698 augusztusától alelnöki rangban e hatóság vezetője, ellensége a kincstári javak bérleti rendszerének, e jövodelemek közvetlen kincstári kezelését kívánja megvalósítani.

Vorster javaslata 1697 végére vagy 1698 elejére tehető; Bánffy, Bethlen Miklós és Apor 1698. eleji bécsi tartózkodása idején hatása már érezhető az Udvari Kamaránál.

Bánffyké előbb (1698. január 3-án), az egész Erdélyi Udvari Kancellária, továbbá Christian Schedel (Oppenheimer megbízottja) jelenlétében a sókereskedelem számadásairól szóló jelentést vitatják meg.²⁴⁷ A sókereskedelem ügyének érdemi tárgyalása azonban csak 1698 márciusában indul meg. Az 1698. március 8-án az Udvari Kamara és az erdélyiek között tartott vegyes bizottsági tárgyalás²⁴⁸ még nem vezet konkrét eredményre. Az 1698. március 12-i cameralis conferentián azonban az Udvari Kamara elnöke (bizonytal Vorster javaslatának vagy annak is hatására) javasolja a nádori-erdélyi sókereskedelem visszaváltását az Udvari Kamara számára. Az erdélyiek tiltakoznak ez ellen, pénzügyi érveken túl az ország kvártély-, magazinális terheire és arra hivatkozva, hogy Erdély maximálisan ki van téve az ellenség támadásainak, más kereskedelme nincs, adója pedig 1 millió forint. A megoldás az 1698. március 22-i újabb cameralis conferentián²⁴⁹ és a másnapi cameralis commission²⁵⁰ születik. Az erdélyi fél fő követelése: a nádori-erdélyi sókereskedelem még legalább 4-6 hónapig fenntartandó, a megszűnté utáni rendezésben Erdély helyzete ne legyen rosszabb a nádori sókereskedelemben

elfoglalnál. A határozat úgy születik, hogy a nádori-erdélyi társaság egyelőre folytassa tevékenységét, mintha az örökre a kezén maradna, egészen addig, amíg az Udvari Kamarának annyi pénze lesz, hogy átveheti a sókereskedelmet. Addig az Udvari Kamara sem a sóár kérdésében, sem másban nem kíván nehézségeket támasztani a társaságnak, sőt el kívánja útjából háritani az olyan akadályokat, mint a lengyel só behozatala stb. Az Udvari Kamara azt igéri, hogy Erdély helyzete a rendezéssel a korábbi marad. Az erdélyi fél mindent meghallgat, de a tárgyalásokon jelzi, hogy semmivel nem ért egyet, a rendek elé viszi az ügyet.²⁵¹ A nádori-erdélyi sókereskedelmi társaság végül is 1699 legelején szűnik meg (I. Lipót 1699. január 7-i rescriptumában értesíti erről a gubernatort és az erdélyi rendeket).²⁵²

A kincstári javak bérletének ez az oszlopa tehát még előbb kidől, mint a másik, a Bánffy—Apor-féle bérlet. A bérleti rendszer fő haszonélvezői az erdélyi vezető elit három legjelentősebb tagja: Bánffy gubernator, Bethlen Miklós kancellár (hisz a sókereskedelem erdélyi részének igazgatása az ő számára is — pontosabban nem ismert — jövedelmet jelent) és Apor István kincstartó. A tizedbérlet rendszerén nincs változás.

Mielőtt még az erdélyi kincstári berendezkedésben 1699-cel beköszöntő változások ismertetésére térnénk, tekintsük át röviden: hogy igazgatják az ábrázolt állapotú kincstári területeket.

A kincstartó 1692-i *conditio*ival és az Alvincziana Resolutióval egyidejűleg kiadott *instructio*jával már foglalkoztunk. 1696 márciusában, már Apor kincstartó, új *instructio*t nyer. Az utasítás, amelyet az uralkodó az Udvari Kamaráról adott ki, az 1693-i *instructio*hoz hasonlóan adóügyi feladatkört is ad a kincstartónak. Ez azonban csak annyiból áll, hogy sürgetnie kell az adó felvételét a Guberniumnál, át kell vennie a törvényhatóságok által begyűjtött adót, és a meghatározott célokra kell fordítania (nem értve ide a hadak tartásának költségeit, amelyeket illetően a hadbiztossági szervek és az országos biztosság jár el; itt a kincstartó szerepe csak a Gubernium és az udvari hadi fizetőhivatal nyugtáinak kicserélése). A szorosabban vett kincstári igazgatási feladatkörökben az Udvari Kamara főségének határozott jelei mutatkoznak meg. A szakági főtisztségekben való üresedés esetén változatlanul a Gubernium tesz jelölést a királynak (a kincstartó részvételével), de ez előzetesen közlendő az Udvari Kamarával. Kisebb tisztségek betöltésének jogát az 1693-i utasítás a kincstartónak hagyta; az 1696. márciusi *instructio* szerint ily esetekben a kincstartó a Gubernium tudtán kívül is javasolhatott három-három személyt az *uralkodónak* (az *Udvari Kamara útján*). Birtokadomány-kéréseknél a kincstartó a Guberniummal együtt vizsgálja meg a kérvényezők érdemeit. Egyező vélemény esetén a kincstartó jelentse ezt az Udvari Kamarának; véleményeltérés esetén a Gubernium az Erdélyi Udvari Kancellária-hoz terjessze fel saját álláspontját, a kincstartó pedig az Udvari Kamarához. Ezek egyezzenek meg, vagy terjesszék az uralkodó elé döntésre az ügyet. Ingóságok vagy pénz adományozása esetén a kincstartó maga tehet felterjesztést az Udvari Kamarához. Adománylevelet, grationalist az Udvari Kamara megkeresése alapján az Erdélyi Udvari Kancellária állít ki. Az arany-, higany- és sóbányák művelésének,

a várak tatarozásának, az uradalmak feljavításának költségeit illetően a kincstartó tájékoztassa az Udvari Kamarát és attól várjon rendelkezést. A kincstári jövedelmekről ahhoz terjessze fel évi számadásait. Az utasítás ezenkívül egy sor kérdésben szabályozta a kincstartó feladatait: büntetőperekben csak a törvényes ítélet után hajtassa végre a megígért confiscatiót; kamarai bizottságokat, amennyiben ezek feladatköre a Politiát vagy a Publicát illeti, csak a Guberniummal való megtanácskozás után küldjön ki; tartson vizsgálatokat az elidegenített fiscalis jószágokat illetően. Biztosítsa az arany- és sóbányászok, a kincstári uradalmak népei jogvédelmét a túlzott állami terhelés ellen, tartassa meg az aranymosó cigányok kiváltságait, szerezze vissza a magánkézre jutott kincstári cigányokat. Tartasson productiót az elidegenített kincstári tizedekről. I. Lipót rúházza a fejedelmi korból ismeretes tizedfőrendatori tisztséget is, vicearendatorul a fiscalis jószágok praefectusát nevezve ki.²⁵³

1696 márciusában (néhány nappal az általános instructio után) Apor külön utasítást kapott a sóügyeket illetően is. Ennek legnagyobb része azonban a nádori-erdélyi sókereskedelem kérdéseivel foglalkozott (sókereskedési kerületek kijelölése, a Szamos hajózhatóvá tétele, marosi hajózás stb.). A kincstartó szorosabban vett hatáskörét csak néhány rendelkezés érintette: nemesi sót csak annyit adasson ki, amennyi az illető házi szükségére elég; az erdélyi papságnak és iskoláknak (felekezeti különbség nélkül) csak annyi sót juttasson, amennyire deputatumuk szól, s ha lehet, egyezzek meg velük, hogy ehelyett készpénzt fizet (az ilyen megegyezést hagyassa jóvá az Udvari Kamarával). Az aprósót is a kincstár számára adassa el, számadással. A sótisztéknek, illő járandóságukon túl, ne legyen más jövedelmük, magánsókereskedést ne folytassanak.²⁵⁴

Várható volt, hogy a Gubernium egésze csakúgy, mint maga Apor kincstartó, sérelmezni fogja ezeket a rendelkezéseket. Csáky László bécsi követségbe induláskor (1696. július elején) Apor beteg, így Csáky instructiójába csak az kerül, hogy a kincstartó felépülése után pótutasítást fog kapni a „necdum bene constitutus” kincstartóság hatáskörének az Udvari Kamarával szembeni rendezésére.²⁵⁵ Apor felgyógyulása után azonban éles véleménykülönbségek mutatkoztak közte és a Gubernium között a kincstartói hatáskör kérdésében. A kincstartó 1696. augusztus 20-án foglalja össze az instructiókkal kapcsolatos észrevételeit.²⁵⁶ Jelentős részük a sóüggyel, elsősorban a nádori-erdélyi sókereskedelmi társaság működésével s a kincstartóhoz való viszonyával foglalkozott. Hanyag tevékenységben marasztalta el a társaságot, az Udvari Kamara révén királyi rendeletet kíván kieszközölni saját magához arra nézve, hogy a társaság számára rendelt sót ő vágassa ki, s a társaság csak az eladással foglalkozzék, sót csak a kincstartó igazolásával vihessen ki Erdélyből. Az onnan Magyarországra vitt só után a harmincadvonal erdélyi állomáshelyén fizessék a harmincadot. A sóügy szakági vezetőjét, a sóügyi inspectort szorosán maga alá kívánta rendelni, ezzel annak a sókereskedelmi társaságtól való függetlenségét hangsúlyozva. További sóügyi javaslatai: a király oly értelemben erősítse meg a sóvágók, a sóbányahelyek és lakóik kiváltságait, hogy ezek a kincstartótól függjenek. Dés és Torda polgárai Várad eleste után nemességet kaptak, hadiszolgálati kötelezettség-

gel; Várad újra keresztyén kézre kerülvén, a két sóbányavárosba telepített ottani menekültek vagy telepedjenek vissza korábbi lakhelyükre, vagy vessék alá magukat a fiscalis joghatóságnak. A sótiszték és sóvágók adó- és fuvarmentesek legyenek. A sóbányahelyek perei első fokon a helyi sókamarás előtt folyjanak, fellebbezés esetén a kincstartó jelenlétében a tordai kamarásnál döntendők el. A sókamarai oeconomiák (a sóbányákhoz tartozó mezőgazdasági üzemek) elidegenített falvai visszaváltandók. A nemesi só mennyiségét portánként évi 15 kősóban és 1 szekér aprósóban határozná meg. A sóbányák rendbehozatalára az Udvari Kamarától vár pénzt, mert a nádor-erdélyi társaság nem akar fizetni, s a sóvágók így elhagynák a bányákat, ha Apor a sajátjából nem fizetné őket. Memorandumának másik fő tárgya a saját kincstartói hatáskörének erősítését célzó követelések. *Tényleges hatalmat igényel* (a Guberniummal szemben), rendelkezést Rabutin főhadiparancsnokhoz, hogy a kincstartó minden jogos és illő kérésére nyújtson katonai segínyt, udvari kamarai rendelettel kíván *tényleges* büntető és fegyelmező jogkört biztosítani magának, ugyanígy kívánja elérni azt, hogy az adónak a katonai portiók után fennmaradó része az ő rendelkezése alá kerüljön,²⁵⁷ egyáltalán: alá kerüljön az *Oeconomica*,²⁵⁸ minden rendű és rangú kereskedők. Ami a legfontosabb: némileg talán az Erdélyi Udvari Kancellária kiépítését is mintának véve, külön hatósággá kívánta fejleszteni a kincstartóságot, maga mellett két tanácsossal, akikkel együtt tanácsüléseken intézze a kincstári ügyeket, továbbá egy titkárral, egy registratorral és két írnnokkal. Számot viszont nem maga kívánt adni az Udvari Kamarának; azt javasolta, hogy a kincstári pénztárnok számadásait a Gubernium két tanácsosa jelenlétében vizsgálják meg, s úgy terjesszék az Udvari Kamara elé. Maga alá akarta rendeltetni az 1690 előtti fejedelmi levéltár funkcióját ellátó két hiteles hely, a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent személyzetét (feltehetően azért, mert ezek fiscalis jogokat biztosító okleveleket is őriztek). Felhatalmazást kért arra, hogy ő (és ne a királyi tábla, ahogy a Gubernium kívánta) producáltasson a fiscalis javakat birtokló összes személyek jogairól.²⁵⁹

Apor memorandumának másnapján, 1696. augusztus 21-én a Gubernium is felterjesztéssel élt az új instructio ügyében, egészen más oldalról emelve kifogásokat. Korlátozná a fiscus jogait elkobzás esetén. A kincstartó alá rendelt fő- és alsóbb tiszték kinevezésénél megtartaná a Haller-instructióban foglaltakat. A fiscalis jószágokról való productionál magának s nem a kincstartónak juttatná a főszerepet. Birtokadományok kérése esetén a gubernator 1693-i utasítása szerint a teljes Gubernium tegyen felterjesztést (a kincstartó adhat be különvéleményt), s az így véleményezett birtokkérést az Erdélyi Udvari Kancellária terjessze az uralkodó elé. (Más, tisztán gazdasági ügyekben a kincstartó a Gubernium véleménye szerint is közvetlenül levelezhet az Udvari Kamarával.) A korábbi formában kívánták fenntartani a Gubernium és a kincstartó viszonyát; az új instructióból ti. kimaradt az 1693-iban még szereplő eskü, Apor ezt nem is tette le a Gubernium előtt; Apor nem is hajlandó a Guberniumban véleményt nyilvánítani kincstári ügyekben.²⁶⁰

Döntés a vitában csak 1698 elején, a három erdélyi főtiszt bécsi tartózkodása idején születik. Egy, Breuner udvari kamaraelnöknél, az Udvari Kamara egyes tagjainak, a három erdélyi főtisztnek, Kálnoki alkancellárnak és Szentkeresztinek

részvételével tartott konzultáció a következőket határozta: a kincstartó konfiskálásban csak a perben kelt végső ítélet után, a fiscalis director és az általa kiküldött törvényes végrehajtók útján járhat el. A kincstartó alá rendelt fő- és alsóbb tisztek kinevezésének kérdésében az Udvari Kamara *érdemben* nem enged; csak azt a toldalékot fűzi a főszöveghez, hogy tisztségekre csak a haza fiait alkalmazhatók, s felekezeti szempontokra itt ne legyen tekintet.²⁶¹ A birtokadományozási eljárással kapcsolatban a megbeszélés résztvevői leszögezik, hogy az új instructio nem kíván prejudikálni az 1693-i gubernatori utasításnak. Abban a kérdésben, hogy a fiscalis jószágokról való productiók ügyeiben maga a kincstartó dönthet-e, vagy a Gubernium elé kell vinni ezt, a jelenlévők két egykori fejedelmi praefectus, Inczédi és Alvinczi megkérdezését tartották szükségesnek a régi gyakorlatról. Az egyházi beneficiumokról való productio kérdésében azonban döntöttek: ez a Gubernium előtt folyjék, a kincstartó jelenlétében, és véleményegyezés esetén Erdélyben történjék a végső döntés (csak ha a Gubernium és a kincstartó véleménye eltérő, vigye az első az uralkodó, a másik az Udvari Kamara elé álláspontját). A kincstartónak a residentiátlan görög kereskedők²⁶² és a harmincadosok feletti törvénykezése ügyében az Approbatae Constitutiones rendelkezéseit vélték megtartandónak.²⁶³ A megbeszélés döntései alapján adta ki I. Lipót (1698. március 18-án vagy 20-án²⁶⁴) az 1696-i kincstartói utasítás magyarozatául szolgáló rendelkezést. A Gubernium tehát nem ért célt a fiscalis tisztek kinevezésének kérdésében, féleredményt ért el a birtokadományozási eljárást illetően, a szakértői véleményekig haladékot a fiscalis productio ügyében. Apor viszont úgyszólván semmit sem nyert — elsősorban a kincstartóság *önálló hatósággá* való kiépítéséhez nem kapta meg az uralkodó hozzájárulását.

A kincstári igazgatás *szakágainak* vezetéséről rendkívül gyér információk állnak rendelkezésünkre 1699 nyara, a Cameratica Commissio kiküldése előtt. A *kincstári jövedelmek főpénztárnoka* (generalis perceptor) Balogh Ferenc (I. Apafi Mihály alatt fejedelmi konyhamester²⁶⁵), körülbelül 1693-tól. Hozzá tartoznak az összes kincstári jövedelmek (nemesfém- és sóbányajövedelmek, az aranymosó cigányok taxája, a fiscalis jószágok jövedelmei, a tizedbérletek, a harmincadjövedelmek, a census cathedraticus). Ezeket késedelem nélkül vétesse fel — inti (1696—1697 tájt kiadott) instructiója. Gondosan vezessen pénztári naplót róluk. Kifizetéseket belőlük csak a kincstartó rendeletére tehet. Negyedévi kimutatásokat köteles készíteni a bevételekről és kiadásokról; évente kell hogy számot adjon.²⁶⁶ A számvételt a kincstartó sedes censuralisa végzi,²⁶⁷ amely a fejedelemség kori praefecturalis sedria (a *fejedelmi jószágok praefectusának* számszéke) közvetlen jogutóda. A többi szakági vezetők közül a sóügyi felügyelő, Száva Mihály nevét ismerjük, valamint a harmincadfelügyelőt, Bíró Sámuelét.²⁶⁸ Bíró nevével a továbbiakban is többször fogunk találkozni — mint kiváló kincstári szakemberrel és mint az erdélyi unitáriusok vezető alakjával egyaránt.

Ez hát Erdély kincstári igazgatásának képe az Alvincziana Resolutiótól a Cameratica Commissio kiküldéséig.

Le szeretnénk szögezni: a Cameratica Commissio kiküldésének nincs semmiféle „Erdély-ellenes” vagy „magyarellenes” éle. A Birodalom kincstári politikájában

(nemcsak Erdélyben) *most* az az irányzat érvényesül, amely a kincstári jövedelmek *saját, kamarai* kezelését előnyösebbnek tartja a bérleti rendszernél. S míg korábban a bérleti rendszer preferálásának tendenciáját külön is erősítette az a tény, hogy a törökellenes háború még folyik, a karlócai béke megkötése után a Habsburg központi kormányzat már végleges, nemzetközi jogilag is elismert pozícióból kezdhet hozzá Erdély kincstári igazgatása új rendjének kialakításához. Ki lehet küldeni egy olyan kamarai bizottságot, amelyről az erdélyi vezető elit az előző években még hallani is irtózott. Ez az irtózás sem 17. század végi erdélyi különlegesség; gondoljunk a 16–17. századi magyarországi rendi deklarációkra. Továbbmelve, gondoljunk arra, amit Otto Hintze a commissariusi intézmény kialakulásáról írt klasszikus cikkében kifejtett, hogy ti. a commissarius az uralkodói akarat, a központi hatalom képviselője a többé-kevésbé rendi jellegű kormányzati szervekkel szemben. Ez nemcsak a Hintze által vizsgált területekre áll; a Habsburg Birodalomra és benne Erdélyre is.

Az Udvari Kamara már 1695-ben küld Erdélybe egy kamarai bizottságot, akkor valóban csak tájékozódásra a (legnagyobb részét bérbe adott) erdélyi kincstári jövedelmekről; vezetője az az Aichpichl udvari kamarai tanácsos, akinek nevével már gyakran találkozunk az előzőekben. Bizonytalán 1695-i erdélyi útján szerzett ismeretei minősítik udvari kamarai Erdély-szakértővé.²⁶⁹ E bizottság tájékozódó tevékenységének azonban még nincs *közvetlen* kormányzati hatása.

Az 1699 nyarán kiküldött Cameratica Commissio funkciója már más. Vezetője, Ludwig Albert Thavonath jelentős *magyarországi* kincstári igazgatási tapasztalatokkal (s ennek révén bizonytalán a *magyar* közjognak is komolyabb ismeretével) rendelkezik: 1693-ban alsó-magyarországi kamaragróf,²⁷⁰ 1698-tól a Szepesi Kamara élén áll,²⁷¹ elnöki vagy praefectusi ranggal.²⁷² Thavonath bányaigazgatási múltja és a melléje adott szakemberek (Georg Eckhler udvari kamarai tanácsos — biztosi rangban —, Gregor Fäschl felső-ausztriai bányabíró és ércpróbáló, és végül David Daniel Deada selmebányai obequitator²⁷³) csoportjának szakmai összetétele (csak az egy Eckhler nem *kifejezetten* bányaügyi szakember közülük) *kifelé* valószínűsítik a bizottság kiküldésének (1699. június 30-i) instructiójában²⁷⁴ *bevallott* célját: az erdélyi nemesfém-, higanytermelés és pénzverésügy megvizsgálását. Thavonathnak a formák betartásával kellett megkezdenie erdélyi tevékenységét: előbb a Guberniummal és a főhadiparancsnokkal kellett érintkezésbe lépnie, majd Apor kincstartóval kellett tárgyalnia az erdélyi aranybányaszatról, -mosásról és -váltásról, valamint a higanytermelésről. Utasítása azonban Thavonath figyelmébe ajánlotta az akkor katonaorvosként Erdélyben működő kiváló természettudóst, Köleséri Sámuel, aki az Udvari Kamara értesülése szerint rendkívüli szorgalommal, hosszú évek munkájával mindent feltárt, amit e tárgyban tudni kell. Ezek után a bizottságnak (Köleséri részvételével tartott helyszíni kiszállásokon) fel kellett mérnie az arany- és higanybánya-művelés és a bányához tartozó szolgálatok rendjét, a várható jövedelmeket és a szükséges beruházások (kohó- vagy zúzóművek) költségeit, el kellett végeznie az ércpróbákat (Fäschl), és fel kellett térképeznie a bányákat (Deada). Új ércbányákat is kellett feltárnia és megnyitnia (a kincstartótól igényelve erre a pénzt). Meg kellett vizsgálnia, hogy az

arany- és higanyváltásban szükséges-e új módszerek bevezetése. Tájékozódnia kellett róla: hogy lehet rendbe hozni az erdélyi pénzverésügyet? Thavonathnak felhatalmazása volt a helyben, azonnal intézhető ügyek ellátására (utólagos jelentéstétel kötelezettségével). A kincstartót is meg kellett hallgatnia ezekben, ha ez nem volt aggályos vagy veszélyes (hogy annak és a Guberniumnak — figyelmeztette az instructio Thavonathot — ne legyen oka panaszra a mellőztetés és bizalmatlanság miatt). Súlyosabb ügyekben előzetesen ki kellett kérnie I. Lipót vagy az Udvari Kamara döntését.

Thavonath és Eckhler azonban (1699. július 30-i kelettel, szintén az Udvari Kamaráról) kapott egy második, titkos instructiót is az *erdélyi kincstári jövedelmek egészének felderítésére*, amelyek helyzetével az Udvari Kamara bevallottan nem volt tisztában.²⁷⁵

A *sójövedelmekről* az Udvari Kamara úgy vélekedett, hogy Erdélyben a só értékesítése rosszul történik, azt pedig nem tudni pontosan: hogy folyik ott a bányák művelése, mennyi a sóvágók fizetése; azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy hova továbbítják a bányákból kikerült sót, a csempészes gyanúja merül fel; a tengelyes és marosi sószállításról sincs világos képe a központi kormányzatnak. Thavonathék — rendelkezett az Udvari Kamara — tájékozódjanak Aportól és Száva sóbánya-felügyelőtől a sóügy állásáról, de tőlük aligha fogják megkapni a szükséges információkat (az Udvari Kamara értesülése szerint Apor maga is érdekelt a magyarországi sócsempészesben, az újgazdag Száva pedig a saját hasznát keresi, nem az uralkodóét). A biztosok tehát bármi úton tudják meg: mik a főbb sóügyi visszaélések, ki részes bennük a leginkább, Száva hogy működik, Nombsy sókereskedelmi biztos hűen jár-e el szolgálatában, s mik a teendők a sószállítás (különösen a Szamos-hajózás) ügyében? Minderről időnként tegyenek véleményes jelentést vagy javaslatot az Udvari Kamarának. Külön feladatuk volt e téren a Bálványosvára mellett állítólag található gazdag sólelőhely felderítése, amelyet Bánffy gubernator hír szerint cserével szerzett meg Apafitól. Ennek visszaszerzésén kellett ügyködniük.²⁷⁶

Az erdélyi *harmincadjövedelmek* ekkor Bánffy gubernatornak és a kincstartónak voltak bérbe adva. Bár I. Lipót ezt a bérletet inkább kegyelmi ténynek és remunerationának szánta — hangoztatta az utasítás —, a szerződés mégis sérelmes a kincstárra. Az Udvari Kamarának ti. nem volt tiszta képe az erdélyi harmincadjövedelmekről.²⁷⁷ Thavonathék tehát nyilvánosan és titkosan egyaránt tájékozódjanak a harmincadügy egészéről, a harmincadhelyekről, az erdélyi vectigalról (arról is, mennyire tartják be ezt, hogy történik a harmincad behajtása). Az Udvari Kamara jelezte biztosainak: Bíró Sámuel harmincadfelügyelő sokat mondhat ezekről, ha akar, de óvatosan járjanak el vele szemben, és ne csak tőle tájékozódjanak.

A *tizedjövedelmek* esetében az Udvari Kamarának még inkább szüksége volt a tájékozódásra. Lényegében csak azt tudta róluk, hogy a tized Erdélyben az adott időszakban fejedelmi jog, de azt már nem, hogy mi és hogyan van belőlük bérbe adva; azt sem: hogy lehetne jobban gazdálkodni velük. A biztosok dolga volt

(óvatosan, hogy Apor kincstartót meg ne sértsék) felderíteni e tizedek eredetét [!] s a velük való gazdálkodás módját.

Hasonlóan csekély tájékozottsággal bírt az Udvari Kamara az erdélyi *kincstári uradalmakról* is. Ezek közül az uralkodó a gyulafehérvári uradalom jövedelmeit már a Gubernium illetményébe rendelte, s most Thavonathék útján kíván informálódni arról: nem volna-e helyes a többi kincstári uradalmakat is átengedni a Guberniumnak²⁷⁸ (ezzel megszűnnék az Udvari Kamara kötelezettsége arra, hogy készpénzben fizesse őket) [!]. Jónak látta azért arra inteni biztosait, hogy ne csak Aportól és a fiscalis uradalmak felügyelőjétől²⁷⁹ tájékozódjanak ezekről a jövedelmekről és a Guberniumnak való átengedésükről, hanem — titkon — másoktól is.²⁸⁰

Tisztázni kívánta az Udvari Kamara az *egyéb erdélyi kincstári jövedelmek* helyzetét is — bevallottan I. Ferdinánd erdélyi uralma idejéből származó adatok alapján [!]. Így például a szebeni és brassai harmincadnak az egykori vámolási gyakorlatból fennmaradt „huszad” neve alapján annak megvizsgálását rendelte el, hogy a huszad visszaállítható-e. Jelentést kívánt az erdélyi románok quinquagesima-adójáról, az ökorádóról (signatura boum) [!], a census sancti Martiniról, amelyet census Saxonumnak nevezett. A szász papok megerősítési illetékéről (census cathedraticus) valamivel tisztább képe volt — az ezzel kapcsolatos kincstári jogokat azonban a katolikus vallás megerősítésére akarta kihasználni. Minthogy pedig az erdélyi református papok, tanítók és más egyházi személyek a fejedelmektől nyert (az Udvari Kamara szerint a fiscusra káros) kiváltságaik és adományaik megerősítését kérték az uralkodótól, a biztosoknak e kérdéstről is jelentést kellett tenniük.

A magánszemélyek kezén fejedelmi adomány révén lévő fiscalitasokról való *productióról* az Udvari Kamarának pontosabb képe volt, hisz már Bánffy, Bethlen Miklós és Apor 1698-i bécsi tartózkodásakor megállapodás született róla, hogy erre sor fog kerülni. Thavonathéknak e téren azt kellett felderíteniük: mi a hangulat Erdélyben e productióval kapcsolatban, és mik az eljárás várható hasznai?²⁸¹

Van végül egy pontja a titkos utasításnak, mely lényegesen közelebb segít bennünket az Udvari Kamara Erdély-konceptiója megértéséhez. A biztosoknak különös gondja legyen a kereskedelem kérdésében való tájékozódásra (kik, mivel, mely idegen országokba kereskednek) — rendelkezett az instructio —, hogy az erdélyiek ne csak a már folyó kereskedelmet műveljék, hanem annak további ágait is, hogy ezáltal az ország népessége nőjön, s Erdély gazdagodjék.²⁸² Azt a tipikus merkantilista koncepciót találjuk itt, amely ekkor (s további évtizedeken át) jellemezte az Udvari Kamara politikáját. Nem (vagy legalábbis nem elsősorban) rajta múlt az, hogy ez a politika Erdélyben (különösen ekkor) nem érvényesülhetett. A szörnyű háborús terhek hatottak elsősorban oda (1700 után az újabb, a spanyol örökösödési háború jogcímén maradtak az adóterhek kb. az 1699 előtti szinten), hogy Erdély gazdagodás helyett súlyosan elszegényedett, és jó ideig népállománya sem nőtt.²⁸³

A Cameratica Commissio Erdélyben elsősorban azoknak a támogatásával végezte a munkáját, akiket utasításai megjelöltek. Apornak tiszte révén kellett őket

támogatnia, viszonyuk azonban rövidesen (érthető módon) feszültté vált. Kölesérinek kísérni kellett őket kiszállásaikon. Jó szolgálatokat tett a bizottságnak Bethlen Miklós (feltehetően az Apor iránt táplált, számos, hatalmi indítékú, de egyre személyesebb jellegű összeütközésükből eredő személyes gyűlöletből).²⁸⁴

A Cameratica Commissio és Apor (s rajta át az erdélyi kormányzat) között az első komolyabb összecsapásra a sőügyi igazgatás kérdésében került sor. Az uralkodó 1699. szeptember 16-án Thavonathhoz küldött rendeletében azt az álláspontot vallotta, hogy míg az erdélyi sóbányák igazgatása erdélyi tisztek kezén van, nemcsak a visszaéléseknek és hanyagságnak nem lehet véget vetni, hanem a sókitermelés és ezzel a magyarországi sókereskedelem is veszélybe kerül. Bár a Diploma Leopoldinum szigorú értelmezése szerint Erdélyben csak erdélyi tisztek volnának alkalmazhatók, az Udvari Kamarát sem érheti kár. Így szükség esetén nem erdélyi személy is kinevezhető kincstári tisztségre (ha a rendek tiltakoznak, hivatkozni lehet a fejedelem indigenatus-adási jogára, s a rendi kiváltságok egyébként sem derogálhatnak az uralkodó jogainak). Thavonath tegyen hát javaslatot sőügyi felügyelőre (a sókereskedelem és a sóbányák ügyeinek ellátására), s jelentse: véleménye szerint mire van szükség a felügyelő beállítása után az erdélyi tisztekből, s mi történjék az elbocsátandókkal? Aporral pedig közölje: ha nem akarja elveszíteni az uralkodó védelmét (ami egyedüli támasza erdélyi ellenfeleivel szemben), több ügybuzgalmat tanúsítson. Minthogy pedig az uralkodó úgy van tájékozódva az erdélyiek „Genius”-áról, hogy a rábeszélésnek nincs vagy alig van eredménye velük szemben, ha nincsenek kényszerítő eszközök, az uralkodó a Haditanácson át rendelkezni kívánt az erdélyi főhadiparancsnoknak: különösen a sőügyben nyújtson támogatást az erdélyi kincstári igazgatásnak.²⁸⁵

Mikor Thavonath közölte I. Lipót döntését Aporral, az jelezte, hogy mint kincstartó hozzá kell hogy járuljon egy ilyen tiszttel beállításához, mint haza fia azonban kénytelen tiltakozni ez ellen (a Diploma Leopoldinumra hivatkozva). Thavonath előbb arra hivatkozik, hogy a bajokon nem lehet másként úrrá lenni, s Erdélynek is haszna van a sókereskedelemből, majd azzal a voltaképpen többszörösen is nem meglepő érveléssel élt,²⁸⁶ hogy bár Erdély tudja: a nádor neve alatt a zsidók viszik a sókereskedelmet, az ő embereik igazgatják ezt az üzletet, a harmincadigazgatásban görögök működnek, ők vették bérbe Aportól és Bánffy Györgytől a higanyváltást,²⁸⁷ senki sem emelt szót emiatt — miért akarnak hát „so gewaltig allarmieren” a sófelügyelő beállítása ellen? Figyelmezteti Aport, hogy így abba a gyanúba keverednek: akadályozni akarják a sókereskedelmet (amely *regale*), csak maguk akarván hasznot húzni belőle. Apor (Thavonath előadása szerint) kénytelen elismerni a biztos igazát, de közli azt a benyomását, hogy a sófelügyelő beállítása csak az első lépés, a továbbiakban a haza fiait fokozatosan fogják kiszorítani az Oeconomicum tisztségeiből. Végül mégis támogatását ígéri. Thavonath azonban azt jelenti I. Lipótnak, hogy nem hisz a kincstartónak; amíg annak felügyelete alatt áll a sőügy, megmarad a korábbi rendetlenség. A biztos (1699. november 6-i jelentésében) felteszi a kérdést: vajon a regaliák ily felelőtlen bitorlása mellett I. Lipót szorosán kötve van-e a Diploma Leopoldinumhoz, nincse joga változtatni rajta?²⁸⁸

A nemesfém-, higanytermelés és -váltás területén, mint már szóltunk róla, Apornak az arany- és higanyváltás, valamint a topánfalvi uradalom bérletéről való lemondásával indul meg a változás. I. Lipót 1699. november 26-án mégis jönnek látja külön is közölni a Guberniummal, hogy az aranymosásban, az arany- és higanyváltásban kialakult magánmonopóliumok felszámolandók, e kincstári jövedelmek visszaadandók a fiscusnak.²⁸⁹

A döntő fordulat 1700. januárjában következik be. A Cameratica Commissiónak az Udvari Kamarához küldött felterjesztései meggyőzik a birodalmi kincstári igazgatás irányító szervét arról, hogy az erdélyi kincstári igazgatást ki kell hogy vegye az erdélyiek kezéből. Minthogy azonban ennek a lépésnek útjában állnak a Diploma Leopoldinum rendelkezései, meg kell kerülni ezeket. A Diploma — szól I. Lipót 1700. január 15-i rescriptuma — nem tiltja szükségtelen tisztségek megszüntetését; azt sem, hogy a rendelkezései szerint tartandó erdélyi kincstári tisztek mellé olyan felügyelőket és ellenőröket állítsanak be, akiket az uralkodó választ ki, s csak tőle függnék. „Res enim nostra hic sola agitur.” Ahogy a (Diploma szerinti) tisztségekre csak erdélyiek alkalmazandók, ezekre a felügyelői és ellenőri tisztségekre kizárólag nem erdélyiek. A szükségtelen erdélyi kincstári tisztségek tehát megszüntetendők; a megmaradókat megfelelő erdélyiekkel kell betölteni, instructióval látva el őket. A fontosabb erdélyi kincstári tisztségviselők mellé német vagy más extraneus felügyelőt vagy ellenőrt kell beállítani, oly instructióval, hogy az erdélyi tiszt a felügyelő vagy ellenőr nélkül egy lépést sem tehet („nicht einen Schritt Thuen”), amaz viszont az erdélyi tiszt akarata ellenére is intézkedhet. Így — deklarálja a rescriptum — a Diploma Leopoldinumon nem esik csorba: az erdélyi tisztségekre csak erdélyieket alkalmaznak, „unser dienst und interesse . . . Zugleich Salvirt ist”.

Az 1700. január 15-i rescriptum lényegében megszünteti Apor kincstartói hatáskörét. Tisztét is elvileg az eltöröndők közé sorolja, csak időlegesen tartja fenn.²⁹⁰ Úgy intézkedik, hogy Apor rutinügyeken kívül (extra trita et ordinaria) semmit sem tehet. Az erdélyi kincstári tiszteket a Cameratica Commissio alá rendelik, jelezve ezzel nemcsak Apornak, hanem a Guberniumnak és az egész országnak is: a biztosok kiküldése nem ideiglenes, addig maradnak ott, míg jó karba nem tették a kincstári ügyeket. Azért a biztosok kövessék az addigi óvatos eljárást, vigyázzanak rá, hogy ne fejlődhessék ki velük szemben ellenzékiség a rendi causa communis jegyében (azok a hatalmasságok, akik a kincstári javak hasznélvezői voltak,²⁹¹ ezzel a jelszóval maguk mellé állíthatják a köznemességet). Szükség esetén azonban katonai erővel is lépjenek fel a visszaélésekkel szemben. Apor ellensúlyozására pedig²⁹² éljenek Bethlen Miklós irántuk tanúsított bizalmával.²⁹³

A rescriptum az ismertetett alapvető intézkedéseken kívül nagyszámú, változó fontosságú egyéb rendelkezést is tartalmazott. Megszüntette a sóbánya-felügyelőséget, s tordai sókamarásra bízva valami felügyeleti jogot²⁹⁴ a többi sóbányák felett, kinevezte Kölesérit ércbánya-felügyelővé, a pénzverés ügyében előbb értekeződést rendel a biztosoknak a Guberniummal, intézkedett a sóbánya-helyek jogállásának megvizsgálásáról, a sókereskedelem kisebb-nagyobb

részletkérdéseiről, a nemesi sóra jogosultak összeírásáról, a sódeputatumok, sóban való fizetés korlátozásáról, a marosi sószállítás bérbeadásáról, a Bethlen Miklós birtokában lévő, felhagyott marosújvári sóbányákról,²⁹⁵ a zalatnai uradalom urbarizálásáról vagy összeírásáról, az aranybányászat verkes bányászokkal való fellendítéséről, a higanyolvasztásról stb.²⁹⁶

Az 1700. január 15-i rescriptum súlya nagyobb, mint amilyenek alkotói szánták. Nem valami stabilizációs időszakra veszi ki az erdélyi kincstári igazgatás irányítását felső szinten az erdélyi vezető elit, alsóbb szinteken pedig az erdélyi szakemberek kezéből (az utóbbiakéből azonban sohasem teljesen), hanem közel egy és háromnegyed évszázadra. Ha a továbbiakban az erdélyi kincstári igazgatás élén (az 1740-es évektől) feltűnnek is az erdélyi arisztokrácia tagjai, szerepük általában csak névleges; az erdélyi kincstári igazgatást az örökös tartományokból származó szakemberek irányítják. A rendek időről időre követelik majd a kincstári tisztségek erdélyiekkel való betöltését; halogató válaszokat kapnak rá (ha egyáltalán kapnak).

Indokolta-e 1700 tájt az erdélyi kincstári igazgatás állapota ezt a lépést? S indokolta-e az említett hosszabb távon? A válasznak több oldalról kell megvilágítania a kérdést.

1. Való igaz, hogy az 1690 és 1700 közötti kincstári igazgatás, az új kormányzat kiépülésének zökkenői (kincstartót választanak ugyan 1691-ben, de tisztebe csak 1692-ben iktatják, 1693-ban nyer instructiót, és aztán rövidesen lemond, a tisztség újabb betöltésére azonban csak 1696-ban kerül sor), a szinte általános bérleti rendszer feltételei és mindenekfelett a háborús körülmények közt (a hadak tartása emésztette fel a kincstári jövedelmek jelentős részét, a helyi katonai vezetők 1690 után feltételezhetően éveken át közvetlenül vették igénybe az egyes uradalmak, bányahelyek stb. jövedelmeit) alaposan lezülhetett az Apafi kori kincstári igazgatáshoz képest, amely (olyan szakemberekkel az élén, mint például Alvinczi Péter) az 1662-vel elkezdődő konszolidáció során ismét magasra emelte az erdélyi kincstári jövedelmeket. Olyan tényekkel is találkozunk azonban, mint az 1698-i számvétel a nádor-erdélyi sókereskedelem erdélyi részéről, amelynél a hiány 1 kősó [!] a százezres nagyságrendű forgalomból. Az általános bizalmatlanság az erdélyi kincstári szakemberek hivatali erkölcsi iránt, amelyet az 1700. január 15-i rescriptum nem is titkoltan sugároz, nem volt indokolt.

2. Nem volt indokolt ez a bizalmatlanság a későbbi évtizedekben sem. Akkor a Birodalom központi kormányzata, az 1700 táji morális élű minősítéssel szemben, már általában az erdélyiek alkalmatlanságára hivatkozott. Itt mérlegelnünk kell azt a körülményt, hogy a központi kormányzat az 1710-es évek második felétől megnehezíti az erdélyi tanulóifjúság (elsősorban a protestánsok) külföldi tanulmányútjait. S bár azok, akik mégis kijutnak Nyugat-Európába, hazatérve a modern természettudományos oktatás úttörői lesznek Erdélyben, a korlátozásoknak mégis van visszatartó hatása. Köleséri Sámuel, a kiváló természettudós még kijutott Nyugat-Európa egyetemére — vajon hány hasonló képességű személynek nem jutott ez osztályrészul a következő generációkból?

3. Arra nézve, hogy az erdélyi kincstári igazgatás ilyen körülmények közt is milyen hazai tehetségeket tudott produkálni, álljon itt három név: Kászoni Jánosé, Kölesérié és Bíró Sámuelé. Az első kb. két évtizedes kincstári szolgálat után emelkedik az erdélyi udvari alkancellári tisztségbe, és mutatkozik ott kora legtehetségesebb erdélyi államférfiának. Köleséri ércbányaügyi tudásáról tán felesleges a szót szaporítani. A harmincadfelügyelő Bíró Sámuel esetében pedig érdemes Haannal (1708 és 1722 közt az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjével) való (nem szorosan harmincadügyi, hanem az egész erdélyi kincstári igazgatást illető) levelezését tanulmányozni: mennyire felette állott szellemileg Bíró (nemcsak a helyi viszonyokban való tájékozottságban, sokkal inkább szellemi mozgékonyságával) a derék, pedáns, de ötlettelen, a szorgalmas kistisztviselő szintjén mozgó Haannak! Hány, a Kászoniékéhoz hasonló képességű erdélyi rekedhetett kívül a kincstári igazgatási szervek kapuin?

4. Ugyanakkor, mint már korábban is, óva intenénk attól, hogy olvasóink az Udvari Kamara e politikájában valami „Erdély-ellenes” vagy „magyarellenes” tendenciát lássanak. Megítélésünk szerint itt két momentumról van szó.

a) Egy olyan típusú centralizációs törekvés, amilyenre a Gundaker Starhemberg vezette Udvari Kamaránál már több ízben rámutattunk, eleve bizalmatlan *mindenféle* helyi, így vagy úgy rendi kapcsolódású igazgatással szemben, légyen az azonos etnikumú vele vagy sem. Saját intencióinak keresztülvitelére félre kell állítani a helyieket, s olyan személyek kezébe kell adni az igazgatást, akiket nem kötnek rendi (és azon belül esetleg külön is családi stb.) kapcsolatok az ország rendjeihez.

b) Ezekon a méltánylandó (bár kivitelezésükben szerencsétlen következményekre is vezető) szándékokon túl figyelembe kell még venni a birodalmi kincstári igazgatás összetételének bizonyos jellemzőit. Ez az apparátus (különösen annak elitje) nem egyöntetűen osztrák; gondoljunk a cseh Mikoschra, a svájci eredetű Palmra, az angol emigráns Cooperekre és másokra (Zuana stb.). Ezeket nem valami modern értelmezésű „nemzeti érdek” fogja össze, még csak olyan sajátos „Habsburg birodalmi nacionalizmus” sem, amelyet a kameralista Hörnigk-nél értünk tetten, hanem a kormányzatban elfoglalt helyhez fűződő *csoportérdek*. A Subdelegatio (Commissio) Neoacquisticáról szólva elmondottuk: milyen családi kapcsolatok fűznek össze udvari kamarai főtisztviselőket, hogy hozzák be az Udvari Kamara tanácsosai, titkárai magasabb vagy alacsonyabb tisztségekre fiukat, unokaöccsüket stb., hogy alakulnak ki érdekszövetségek (kincstári jövedelmek bérlete révén is — Neffzer—Rebentisch-bérlet). Ezek a csoportok szövetkezhetnek vagy szemben állhatnak egymással, de együttesen védik közös pozíciós érdekeiket a „kívülrállókkkal” (esetünkben az erdélyi rendekkel) szemben — anélkül, hogy ennek a pozícióharcnak bármiféle „abszolútizmus kontra rendek” jellege vagy éppen „nemzeti” karaktere lenne. Minthogy pedig itt „dinasztiák”, sőt „dinasztiacsoportok” alakulnak ki a kincstári igazgatás különböző szintjein, ez a jelenség hosszú életű. Annál is inkább, mert az apparátusban helyet foglalóknak valóban van módja a csoporton belül bizonyos szakismereteket átadni utódaiknak.

Tegyük hozzá: ilyen csoportpolitika megfigyelhető az erdélyi vezető elitnél is azokat a közigazgatási-bíráskodási tisztségeket illetően, amelyeknek betöltésére befolyásuk van.

Ismételjük: nincs tehát szó valami „Erdély-ellenes” vagy éppen „magyarellenes” politikáról. Káros következményei azonban vannak ennek a koncepciónak.

Az 1700. január 15-i rescriptum az az alap, amire a Cameratica Commissio további működése és vele Erdély új kincstári berendezkedése épül. A Thavonath után a bizottság vezetését átvevő Johann Friedrich Seeau²⁹⁷ 1700. december 6-i instruktója²⁹⁸ nem tartalmaz lényeges újat ehhez képest (inkább csak részletintézkedések konkretizálásában). Apor helyzetét a bizottsággal szemben diplomatikusabban határozná meg a korábbinál, de ezzel még megalázóbbá teszi. Az uralkodó arra utasítja Seeau-t, hogy ne kerülje meg a kincstartót, mert ezzel sérelmekre adna okot neki, s az a rendek között kelthet zavart emiatt; vonja be azokba a tárgyalásokba, amelyeken „ohne Unsere praejudiz” és a bizottság fő céljának sérelme nélkül jelen lehet [!]. A bizottság az erdélyi kincstári igazgatás alárendelt személyzetéhez is a kincstartó nevében kell hogy rendelkezzen, az ily rendelkezéseket azonban előbb hagyja jóvá a Cameratica Commissio, szövegükben szerepeljen a „sic ordinante Commissione” kitétel. Seeau legyen óvatos Aporral szemben, túlzott bizalmat ne előlegezzon neki; igyekezzék tisztába jönni vele: az egyáltalán rendbe kívánja-e hozni a kincstári ügyeket? Jelezze továbbá annak, a Guberniumnak és a rendeknek, hogy az uralkodó nem kívánja megsérteni a Diploma Leopoldinum azon rendelkezését, amely szerint az erdélyi tisztségekre erdélyiek alkalmazandók; ha vannak megfelelő erdélyi személyek, őket fogja alkalmazni, de a jelen gyakorlat tönkreteszi az erdélyi kincstári jövedelmeket.²⁹⁹ A Johann Friedrich Seeau-nak adott újabb instructio (1702. január 28.) lényegében az 1700. decemberi rendelkezéseket ismétli meg, talán még kevesebb tapintattal.³⁰⁰

A Cameratica Commissio tehát továbbra is megmarad az erdélyi kincstári igazgatás élén (vezetője 1702. június 1-jétől Johann Honorius³⁰¹ Seeau, elődjének testvére, szintén az Udvari Kamara tanácsosa³⁰²). Helyzete e tekintetben annál is stabilabb, mert Apor (mint már jeleztük) lemondott a kincstartóságról, és a helyére kinevezett Kálnoki Sámuel nem utazhatott le Bécsből tisztét átvenni, a Rákóczi-szabadságharc ilyen változásokat amúgy is lehetetlenné tesz a Habsburg-kormányzat számára. Seeau és Eckhler több ízben kérte Bécsbe felutazása engedélyezését; I. József (1706. február 14-én) csak ahhoz járult hozzá, hogy Seeau utazzon fel, Eckhler maradjon ott addig, amíg Kleinburg udvari kamarai tanácsos³⁰³ kamarai biztosként odaérkezik.³⁰⁴ Kleinburg biztossága szélesebb körűnek volt szánva, mint a Cameratica Commissio addigi vezetőié, pedig azok is töltötték be országgyűlési királyi biztosságokat is.³⁰⁵ Ő azonban még 1707 augusztusában is Bécsben van.³⁰⁶ Útjára feltehetően a későbbiekben sem került sor; amikor Ignaz Haan 1708. szeptember 20-án megbízatást kap az erdélyi kincstári jövedelmek igazgatására, elődjeként Eckhlert említik.³⁰⁷

Tekintsük át most röviden a kincstári szakági igazgatást 1699 nyaratól 1708-ig. A kincstári jövedelmek *főpénztárnokának* (generalis perceptor) tisztéről Balogh Ferenc 1701 első hónapjaiban lemond. Utódának egy kb. 30 éves kincstári

tisztviselő ajánkozik, Kászoni János — az elkövetkező évtizedek legjelentősebb erdélyi államférfia, az 1710-es évek végétől kászoni Bornemissza János néven. Neve alapján kászonszéki székely, de talán már apja kiszármazott szülőföldjéről.³⁰⁸ Pályája kincstári területen kezdődik: a halmágyi kincstári kerület provisor. 1694-ben kilenc hónapot Bécsben tölt, bizonyosan akkori rangjának megfelelő hivatali minőségben (futár vagy írnok). 1694 végétől vagy 1695 elejétől a kolozsi sókamara vezetője. A Cameratica Commissio jól tudja használni a sóbányák helyzetének felmérésénél. Mellette szól az is, ami a későbbiekben (vitathatatlan képességein és energiáin túl) óriási karrierje egyik fő lendítője lesz: mint kászoni székely, katolikus. A Cameratica Commissio és Apor egyaránt ajánlja e tisztségre; I. Lipót 1701. augusztus 22-én nevezi ki, felmentve tiszteből az előregedő, elbetegesedő Baloghot, aki majdnem 9 évig vitte ezt, a háborús körülmények, a kincstári gazdálkodás és igazgatás egész helyzete miatt rendkívül nehéz munkát.³⁰⁹ Kászoni aztán a most tárgyalt korszak végén (1708) túl is betölti ezt a tisztséget.

A *számvételt* a kincstári jövedelmekről továbbra is a kincstartó elnöklete alatt álló sedes censuralis végzi 1703-ig.³¹⁰ 1701-ben azonban már feltűnik a kincstári számvető tisztsége; 1701—1703-ban ezt Ecsedi Péter tölti be.³¹¹ 1706-ban egy láthatólag ad hoc testület vesz számot kincstári tisztviselőktől.³¹²

A *sóügyi* igazgatásban az 1700. január 15-i rescriptum a tordai sókamara ispánnak ad bizonyos, pontosabban meg nem határozott felügyeleti jogot a többi sókamarások felett. Talán már ekkor, de 1702-től bizonyosan Ignaz Haan tölti be ezt a sóbánya-felügyelői tisztséget.³¹³ Feladatának szabályozása csak 1702-ből ismeretes (a Cameratica Commissio az év május 7-én hozzá intézett rendeletéből). Alája tartoztak a többi sóbányák vezetői, a különleges jogállású parajdi-sófalvi sóbányát kivéve.³¹⁴ Az új berendezkedés megerősödéséig gyakran kellett látogatnia e bányákat. Havi és negyedévi pénztári kimutatásokat és rendszeres számadásokat kellett megkövetelnie a sóbányák vezetőitől. (A saját vezetése alatt álló bányáról ő is köteles volt ilyet készíteni.) A kimutatásokat a kincstartóságnak, a számadásokat pedig a magyarországi-erdélyi sóhivatalnak volt köteles továbbítani.³¹⁵

Külön kincstári főtiszt foglalkozott a *sószállítás* ügyeivel. Ezt a tisztséget 1701 és 1703 között Mathias Nombsy töltötte be. Az uralkodónak 1701. szeptember 9-én az Udvari Kamaráról számára kiadott instructiója szerint a pesti főpénztárnak volt alárendelve; a kincstartósághoz csak szükség esetén kellett fordulnia. Feladata a marosi sószállítás irányítása volt, Marosportus (Marosváradgya) székhellyel. Ott 150-200 ezer kőso befogadására alkalmas csürt kellett építtetnie. Szegedre a tordai és kolozsi, Lippára és Dobrára a vízaknai sót kellett szállítania. A sókamarások kéthetenként jelentéssel tartoztak neki, Nombsy pedig negyedévenként számadást tartott velük a bányákból a portusra szállított sóról.³¹⁶ Nombsy 1702—1703 fordulója táján meghal; az Udvari Kamara (1703. február 14-én) Johann Gottfridt Gaszner pesti sópénztárnokot küldi utódául.³¹⁷

Az *ércbányáügyek* élére az 1700. január 15-i rescriptum Kölesérit nevezte ki felügyelőül. Működését instructio csak 1702. augusztus 13-án szabályozta. A nemesfémbányászattal kapcsolatos teendőiről az utasítás csak általánosságokat mondott: ösztönözze a nemesfémtermelésre a bányászokat és aranymosókat,

tartassa be velük a bányarendtartást, oktassa őket jobb termelési módszerekre. Valamivel konkrétabb volt ennél az érczúzó művekre vonatkozó rendelkezés: Köleséri állította helyre az ezek működtetéséhez szükséges tavakat, vagy hozasson létre újakat. Az aranycsempészet megakadályozására hirdesse ki az erre vonatkozó nyílt rendelkezéseket, maga is üldözze az aranycsempészeket. Engedélyezze a jelentkezőknek kincstári területen a nemesfémánya-művelést és az aranymosást. Hozza rendbe a higanytermelés és -kereskedelem ügyét. Vizsgálja felül az Abrudbányán emberemlékezet óta érvényben lévő bányatörvényeket, s törölje a károsakat. Gondoskodjék a bányahelyek élelem- és borellátásáról. Külön figyelmébe ajánlotta Kölesérinek az Udvari Kamara a radnai és kapnikbányai (hanyatló vagy elakadt) bányaművelést és a dévai uradalomban lévő vasművet.³¹⁸ Felemelte az Udvari Kamara az ezüst beváltási árát. Kölesérinek tájékozódnia kellett a többi erdélyi bányatermékekről is (réz, kén), s urburát kellett szedetnie ezek után is. Az ércbánya-felügyelő mint vezető alatt, 1702-i instructiója értelmében, tagolt apparátus működött. Bányabírókat állítottak be. Ezt az abrudbányai bányapolgárok jelölték, s Köleséri erősítette meg. Ez jelölte ki az új bányák területét, oktatta ezek művelőit a helyes bányaművelésre. Egyébként mintegy adlatusa volt az ércbánya-felügyelőnek, vele együtt végezte a bányák szemrevételezését, ennek során a bányászok oktatását. A zúzóműveknél és az aranymosásnál lehetséges aranycsempészet megakadályozására két zúzómű-felügyelőt állítottatott be az Udvari Kamara; ezeknek állandóan látogatniuk kellett a nemesfémányákat és aranymosóhelyeket, jelentést kellett tenniük szemleútjaikról, jelen kellett lenniük az aranyváltásnál. Köleséri alárendeltje volt az aranyváltó is; az aranyváltás szervezetét három aranyváltó beállításával terjesztették ki (területi hatáskörük pontos kijelölésével).³¹⁹

A *pénzverés* ügye elkülönült az ércbányászatétól. A pénzverés vezetőjéül az Udvari Kamara Friedrich Tertinát küldte Erdélybe. 1701-ben már ott működik;³²⁰ 1708 szeptemberében már mint elhunytat említik.³²¹

A *kincstári uradalmak praefectusáról* csak 1703-ban történik említés; akkor Ungár János viseli ezt a tisztséget.³²²

A *harmincadigazgatás* vezetője továbbra is Bíró Sámuel. A harmincadhálózat egyes pontjain az 1700-as években zömmel erdélyi magyarok és székelyek állnak, de akadnak köztük görög kereskedők,³²³ fogarasvidéki román boér,³²⁴ román kisnemes³²⁵ — a képlet tehát nem változik az 1690 előttihez képest. Harmincadoként működik — talán csak rövid ideig — a II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzatában jelentősebb szerepet játszó Chilko Krisztián.³²⁶ Különleges eset Theodor Dindaré. Ő egy időben a havasalföldi fejedelem ügyvivője az erdélyi *főhadiparancsnok* mellett.³²⁷ I. Lipót — szolgálataira való tekintettel³²⁸ — kinevezi a szebeni harmincad és az ahhoz tartozó vöröstoronyi fiókharmincad vezetőjének³²⁹ — annak azonban nincs nyoma, hogy tiszttét elfoglalta volna.

A *tizedigazgatás* szervezetébe az új kincstári berendezkedés nem hatolt be. A százsz kincstári tizedek a szász natióknak vannak bérbe adva,³³⁰ a vármegyei tizedbérletösszegeket pedig megyéenként szedik be a tizedpénztárnokok.³³¹

Nincs változás végül a kincstár jogvédő intézménye, a *kincstári jogügyigaz-*

gatóság (fiscalis directoratus) tekintetében sem. Ezt a tisztséget változatlanul erdélyi személy tölti be.³³²

Ha most már át kívánjuk tekinteni azt, hogy hova hatoltak be az új kincstári berendezkedés jegyében az Udvari Kamara által behelyezett extraneus tisztviselők az erdélyi kincstári apparátusban, s hol maradtak meg az erdélyi tisztek, nem kapunk egyértelmű képet. A főpénztárnok az erdélyi Balogh Ferenc helyett a szintén erdélyi Kászoni János lesz. A számvétel módja marad a hagyományos; a számvevő az erdélyi Ecsedi Péter. A sóügyi igazgatásban viszont erős a változás: a sóbánya-felügyelő nem erdélyi,³³³ a sókamarások között egyetlen erdélyi magyar marad. A sószállítási felügyelők is extraneusok (Nombsy, Geszner). Az ércbánya-ügyek irányítója az erdélyi Köleséri, mellette azonban legalábbis a Cameratica Commissio extraneus tagjainak is megmaradnak feladatköreik. A kincstári uradalmak, a harmincadügy, a tizedbérletek igazgatásában és a kincstári jogok védelmében nincs jellegi változás a személyi összetételben. Elgondolkodtató: az 1700. január 15-i rescriptum, a Cameratica Commissio vezetőjének 1700. decemberi és 1702. januári instructiója után éppen a központi fontosságú főpénztárnokság és a jövedelmek egészéről való számvétel marad erdélyi kézen? Az is, hogy amíg a *semmiféle új technikai ismereteket* nem kívánó sóügyet (hisz sem a sóbányászat, sem a sószállítás technikájában nem történik változás) szinte teljes egészében extraneusok igazgatják, a *valóban modern tudást igénylő* ércbánya-felügyelői tisztséget egy (Nyugat-Európa egyetemein tanult) erdélyi tölti be. Ha azonban a sóügy esetében arra gondolunk, hogy ott az Udvari Kamara számára való megbízhatóság a fő kritérium, akkor vajon hogy maradhatnak meg az éppen e tekintetben kényes harmincadigazgatásban az erdélyiek? Úgy hisszük: az Udvari Kamara centralizációs politikáját kifejező, a korábbiakban ismertetett elvek érvényesítésénél egyrészt már áttörtek a kincstári apparátus csoportérdekei — másrészt a Birodalom kincstári ügyeinek központi irányítása kevesebb szakemberrel (különösen a helyi jogot és nyelveket legalábbis valamennyire ismerő szakemberekkel) rendelkezett, mint amennyi az ezeknek az elveknek a valóságba való átviteléhez szükséges lett volna.

A továbbiakban az erdélyi kincstári politika még nem érintett fő kérdéseivel foglalkozunk.

Az első ilyen kérdéskör az elidegenített *fiscalis javak* visszaszerzésének, a *productiónak* komplexuma. Ezt már az 1696. tavaszi kincstartói instructio is előírta Apornak, s önmagában véve semmi különösöt nem találhatunk a dologban, hiszen a 16—17. század fejedelmeinek is, trónra kerülésük (különösen dinasztiaváltozás) és helyzetük megszilárdítása után egyik első dolguk volt a jogilag támadható úton magánkézre került kincstári jövedelmek visszaszerzése. E jövedelmek megtartásában azonban a rendek *mint olyanok* voltak érdekelve, a vezető elit különösen is, hisz ő részesült belőlük elsősorban.

1699 nyara előtt tehát ez a productio elég korlátozottan folyt. Mindjárt 1696-ban sor került a gyulafehérvári uradalomból elidegenített javakból való productióra, hisz ennek az uradalomnak a jövedelmei a Gubernium illetményeül szolgáltak. Az 1696. április 26-ra (Kolozsvárra) meghirdetett eljárás azonban az érdekeltek heves

ellenállásába ütközött. Egyes, az uradalomból részeket birtokló családok (elsősorban a Telekiek és az Inczédek) „igen kezdettek tumultuálni” — írta a Gubernium 1696. május 11-én az Erdélyi Udvari Kancelláriának; híre járt, hogy Teleki László sűrűn Bécsbe utazott „annak [ti. a productionának] bontogatására”. Még komolyabb gondot okozott az, hogy a krakkói uradalom (eredetileg a gyulafehérvárinak a része) zálogjogon a Thököly családe volt, és Thököly Imre nővérei a legnagyobb magyarországi arisztokraták feleségei voltak (egyikük a nádoré).³³⁴ 1699 tavaszán kerül ismét sor productiókra. Apor az erdélyi és partiumi református papokat szólítja fel adományaikról s mindennemű beneficiumaikról való producálásra, nyilvánvaló ellenreformációs élel. A református egyház nevében Macskási Boldizsár mint az egyházi javak gondnoka, Veszprémi István superintendens s velük nagyobb számú református pap és professzor a Gubernium elé vonul, és ott, a Diploma Leopoldinumra hivatkozva, protestál. Apor általános ellentmondást jelent, úgy nyilatkozva, hogy az adományok egyáltalán nem állhatnak meg, hisz a fejedelmek (az Approbatae Constitutiones szerint) nem adományozhatják el örökjogon a fiscalitasokat. A reformátusok alapos jogi érveléssel válaszolnak (1. harmincadokról való, ill. sódeputatumok, tizedekből, -bérletekből kiutalt bizonyos készpénz vagy termények nem tartoznak az Apor által hivatkozott rendelkezések alá; 2. az Approbatae Constitutiones egy cikke Bethlen Gábor *ingatlanadományait* is megerősíti; 3. a Diploma Leopoldinum megerősíti a két erdélyi törvénykönyvet és a fejedelmek összes adományait; 4. I. Lipótnak a kincstartói utasításhoz fűzött — az előbbieken ismertetett — magyarázata is Apor ellen szól). A Gubernium 1699. március 30-án dönt az ügyben. A kincstartó most már azzal érvel, hogy még ha a református papság és világi képviselője által beterjesztett iratok érvényeseknek bizonyulnának is, az uralkodó megsemmisítheti ezeket; azzal is, hogy a református fejedelmek mint patrónusok tették a vitatott adományokat stb., a katolikus királynak viszont nincs szüksége a református papok szolgálatára, az ilyen conventiók a szerződő fél halála után érvénytelenek — s az egyházak sajátjukból is el tudják tartani papjaikat. A református ellenérvek: a fejedelmek nem udvari papjaiknak tették ezeket az adományokat, s ezeket I. Lipót is megerősítette. Ezt az álláspontot fogadja el a Gubernium 6 tanácsosa. Két katolikus tanácsos (Gyulaffi és Haller), továbbá az unitárius Thoroczkai Mihály elfogadja Apornak azt az érvét, hogy az ilyen conventiók nem terjedhetnek ki az azt adó halála utánra, de az uralkodó döntését kérik. A Gubernium erre azonnal felségelőterjesztésben ismerteti az ügyet,³³⁵ másnap, 1699. március 31-én pedig magát *Bánffy György gubernator* szólítja fel a kezén lévő fiscalitasokról³³⁶ való productióra.³³⁷ A dolog értelme többszörös: Bánffy (mint elmondottuk) a kincstartói javak bérletében üzlettársa Apornak, az ország első kormányfőfiát egyébként sem könnyű megtámadni jogaiban — Bánffy producáltatásának eredménye azonban már precedens. Nincs is nyoma annak, hogy Apornak a református papság javadalmai elleni támadása eredményre vezetett volna.

Amikor a productiók kérdése 1701-ben (már a Cameratica Commissio tevékenysége nyomán) újra napirendre kerül, már maga Apor is tiltakozik ellene.³³⁸ Arra azonban mégis sor kerül. I. Lipót 1702. március 24-én rendeli el a fiscalis

jószágokról való általános productiót, egy, Johann Friedrich Seeau elnöklete alatt álló bizottság előtt, amelybe a Gubernium is delegálhatja egy-két tagját.³³⁹ A Gubernium 1702. május 22-én ki is hirdeti a productiót, pontosan megszabva az egyes kincstári uradalmakról való producálás időpontját.³⁴⁰ A productio a kincstári uradalmak legnagyobb részéről lefolyt.³⁴¹ Johann Friedrich Seeau a vármegyei tizedmentességekről is productiót kívánt, 1701—1702-ben sorozatosan sürgetve ezt a Guberniumtól és Aportól, majd 1702. augusztus 6-án mintegy „utolsó figyelmeztetést” intézve ez iránt a kincstartóhoz.³⁴² Mikor ennek sincs eredménye, az Udvari Kamarához tesz jelentést, az pedig 1702. szeptember 18-án felkéri az Erdélyi Udvari Kancelláriát, hogy kemény királyi rendeletben utasítsa a Guberniumot a tizedmentességekről való productióra.³⁴³ Az utóbbi productio lefolytatásának nincs nyoma. Egyelőre az is tisztázatlan, hogy a *fiscalis birtokokról* történt productiót hol és mennyiben követte végrehajtási eljárás. Ha történt is ilyen, eredményét rövidesen elsöpörte a Rákóczi-szabadságharc, amelynek erdélyi bázisát részben feltehetően azok a kisebb nemesek tették, akiket ez a productio elsősorban érintett (a kisnemességnek volt a legkevésbé módja jogbiztosító iratai biztonságos őrzésére, s őt fedezték a legkisebb mértékben a rendi tekintélyvédelem szempontjai).

Egy további olyan kérdéskomplexum, amelyben az Udvari Kamara és az erdélyi rendek érdekei ütköztek, a *kincstári népek*, valamint az Erdélyben élő *idegen kereskedőelemek jogvédelme* volt.

A *kincstári népek jogvédelmét* már Apor 1696-i instructiója a kincstartó feladatává teszi annál is indokoltabban, mert a törökellenes felszabadító háború terheit az erdélyi birtokos nemesség, a kincstári uradalmak félig-meddig gazdátlan volta miatt is, igyekezett ezekre hárítani. Határozottabb intézkedés azonban csak 1700. december 4-én születik: az uralkodó mentesíti a kvártély terhe alól a só- és ércbányahelyeket.³⁴⁴ A továbbiakban adómentességre is szert tesznek (nemcsak ők, hanem a sóhajósok, kincstári tisztek és bizonyos más kincstári népelemek is), úgyhogy a Gubernium és a rendek (1702. május 15.,³⁴⁵ majd 1702. október 6).³⁴⁶ tiltakoznak is ez ellen.

Összetettebb kérdéskör az előbbinél az *idegen kereskedőelemek jogvédelme*. Közülük az erdélyi *görögök* jogállását, korábbi törvények hosszú sorának összegezéseként, az *Approbatæ Constitutiones* szabályozza. A bíraskodásukat érintő jogszabályokat, előljáróik kérésére, 1694. április 7-én Bánffy gubernator meg is erősíti.³⁴⁷ 1698-ban már az uralkodótól látják jónak kiváltságaik megerősítését.³⁴⁸ Az uralkodó 1701. szeptember 12-én (az *Udvari Kamaráról* kelt rescriptumban) erősíti meg kiváltságaikat, királyi peculiummá nyilvánítva őket, és az *Udvari Kamara (és a kincstartóság)* alá rendelve. Bíraskodási kiváltságaikat azzal erősíti meg, hogy polgári pereikben 500 forinton felüli értéknel a kincstartóságtól az Udvari Kamarához enged folyamodást, súlyosabb cselekményekért indult büntetőpereken a kincstartóságtól szintén az Udvari Kamarához. Az 1701-i kiváltságlevelél további pontjai közül azok adnak okot vitákra, amelyek kvártély- és előfogat-mentességet adnak a görög kereskedőknek, és amelyek (megszabva *kincstári* taxájukat) eléggé bizonytalanul rendelkeznek adójukról,

lehetővé téve ezeknek az adómentességre való értelmezést is.³⁴⁹ Néhány nappal később (1701. szeptember 16.) kapják meg (ugyancsak az *Udvari Kamaráról*) a bolgárszegi görög és román kereskedők is kiváltságaik megerősítését, benne előfogat-mentességükkel (kvártélymentességet nem ad nekik az uralkodó) s azzal a joggal, hogy adóügyekben (másokban is) recursusszal élhetnek a kincstartósághoz és az Udvari Kamarához.³⁵⁰

Egy további ilyen idegen kereskedő- (és egyben iparos-) elemet jelentenek a 17—18. század fordulóján Erdélyben az *örmények*. 1672-i betelepedésük után nem kapnak általános privilégiumot. Csak egy jelentős településük, az ebesfalvi örmény kolónia nyer kiváltságlevelet 1696. február 7-én, II. Apafi Mihálytól mint a helység földesurától; e kiváltságlevél érvényét azonban, bár az ifjabb Apafi nem regnál ténylegesen, később sem vonja kétségbe senki, az örmények sorozatosan hivatkoznak rá további kiváltsággéréseiknél (ellentétben a Oxendie Verziurescu-féle állítólagos 1700-i kiváltságlevélre, amire *maguk az örmények* 1848 előtt sohasem hivatkoznak). A II. Apafi Mihály-féle kiváltságlevél szabályozza önkormányzatukat és bíraskodásukat (egymás közti pereikben saját előjáróik ítélnék, fellebbviteli fórumot az *erdélyi görögök companiája*), szabadon kereskedhetnek, vallásukat szabadon gyakorolhatják. Kvártély- és előfogatmentesek.³⁵¹ 1696 és 1708 között nem nyernek újabb kiváltságlevelet, de azért éppoly kiváltságos, speciális jogállású és kincstári védelem alatt álló népelemnek számítanak, mint az erdélyi görögök.

A harmadik ilyen népelem, amelynek (vagy legalábbis egy részének) helyzete szabályozva van, a *bulgárok*. Az 1680-as évek végi, a Habsburg központi kormányzat által kiprovokált balkáni felkelések után néhány száz *katolikus* bulgár kereskedő és iparos menekül Erdélybe. Ott előbb a *főhadiparancsnokok* (Veterani — 1695. augusztus 6. —, majd Rabutin — 1697. július 18.) adnak *védlevelet* számukra.³⁵² Ezek a védlevelek biztosítják az akkor Szebenben lakó bulgárok vagyonát és kereskedelmi tevékenységét, kvártélymentességet nyújtanak számukra. A karlócai béke után tudomásul kell venniük, hogy egykori lakóhelyük török kézben marad. Így állandó lakhelyet keresnek; *Alvinc mellett* kívánnak letelepedni. A Birodalom központi kormányzata, amely a kereskedelem fellendítésének szükségességét vallja (gondoljunk a Cameratica Commissio 1699-i titkos instrukciójára), kedvezően fogadja a kérést — annál is inkább, mert sokszorta több bulgár betelepődőt vár, mint amennyi végül is megtelepszik Erdélyben. 1700. május 15-én nyernek kiváltságlevelet az alvinci bulgárok (ez az *Osztrák Udvari Kancellárián* kelt). Voltaképpen ugyanolyan kincstári igazgatás és kincstári védelem alatt álló népelem lesznek, mint a görögök és örmények (egymás közti polgári pereikben tisztségük ítélezik, onnan a kincstartósághoz, majd az Udvari Kamarához fellebbezhetnek, büntetőpereikben a kincstartóságtól az Udvari Kamarához). Kvártély- és előfogatmentesek; ebben az erdélyi *főhadiparancsnok* kell hogy megvédje őket.³⁵³ Különös közjogi együttes: *Osztrák Udvari Kancellária*, Udvari Kamara, főhadiparancsnokság (s azon át a Haditanács) — csak épp az *erdélyi közigazgatási kormányzervekről*, a Guberniumról és az Erdélyi Udvari Kancelláriáról nincs szó.

A kiváltságolt gyulafehérvári zsidók szerepe eddigre annyira eljelentéktelenedett, hogy ők alig játszanak szerepet az ismertetendőkben, a többi idegen betelepedők — rácok stb. — pedig nem nyernek megkülönböztető jogállást.

Az erdélyi görögök, örmények és zsidók³⁵⁴ adója 1700-ban együttvéve 3718 RfT³⁵⁵ — az összeg, ezek családfőit számítva, még az ország 1 milliós adójához képest is magas, de ha Kolozsvár 2200 RfT-os adójára gondolunk, már kevésbé túlzott.³⁵⁶ A nagy harc 1702-ben tör ki adózásuk körül. Az az év májusi országgyűlésen a *Gubernium és a rendek* azt követelik, hogy ne akadályozzák őket a görögök, örmények, zsidók, rácok, betelepülő németek adóztatásában.³⁵⁷ A rendek aztán (Seeau szerint) 10 ezer forint adót vetnek ki az idegen kereskedőkre. A *Cameratica Commissio* erre jelzi a *Guberniumnak*: ez „sine praejudicio et eversione commercij” lehetetlen, majd nézeteit egy, a *Gubernium* küldöttével tartott konferencián bővebben kifejti, s protestál. Erre a görög, örmény, zsidó és más kereskedők újabb memorialisokban fordulnak a *Cameratica Commissio*hoz, s most már a görögök kiváltságlevelére hivatkoznak, teljes adómentességet magyarázva ki belőle; a *Commissio* pedig a *Guberniumnál* sürgeti (1702. július 20-án) e kereskedőelemek kiváltságainak megtartását, s annak megakadályozását, hogy a jogoson túl terheljék őket.³⁵⁸ A *Gubernium és a rendek*, 1702. október 6-i felségelöterjesztésükben, két irányban is ellentámadásba lépnek: 1. sérelmezik, hogy Erdélynek nincs kereskedelme, ezt a tevékenységet nem a haza fiai, hanem jövevények gyakorolják („potissimum in excidium Indigenarum”); 2. szová teszik, hogy a görögök, örmények, rácok, bulgárok és mások (itt a bulgárok lépnek be a felsorolásba, és a viszonylag kis összeget adózó zsidók maradnak ki), akik addig jelentős mennyiségű adót fizettek, most adómentességet kezdenek követelni, a haza fiai kárára.³⁵⁹ Végül is a különleges jogállású idegen kereskedők teljes adómentessége nem valósul meg, de adójuk összege 1700-hoz képest is csökkent.³⁶⁰ A Rákóczi-szabadságharc alatt ezek az adómennyiségek pillanatnyi tényezők hatására alakulnak, de láthatóan nem magasabbak az 1702-inél.³⁶¹

A kincstári politika kérdéskörei között szólunk a *kereskedelempolitika* további problémáiról is: a rendek, elsősorban az erdélyi vezető elit oldaláról kiinduló kezdeményezésekről és a vámpolitikáról.

Még jóval a *Cameratica Comissio*nak a *commercium* támogatására adott instructio előtt, 1694/1695-ben erdélyi részről indul ki egy (kudarcba fulladó) kezdeményezés *monopolizált marhakereskedelmi társaság* létrehozására. Erdélynek ismeretesen egyik fő kiviteli cikke a marha (még a 18. században is). Az 1690-es években pedig a kérdés, tekintettel arra, hogy a hadak ellátása nagy mennyiségű húst igényel, különös fontosságúvá válik. A vállalkozás előzménye az a marhakiiviteli tilalom, amit a *Gubernium* (*Veterani főhadiparancsnok* hozzájárulásával) 1694. május 16-án hirdet ki, arra hivatkozva, hogy a marhaállomány megfogyatkozása nagy nehézségeket okoz a hadellátásban, s a (városi) lakosság ellátása is veszélybe kerül. A központi kormányzat azzal járul hozzá ehhez, hogy Magyarországra és Bécsbe szabad legyen a marhakereskedés. A *Gubernium* azt kéri, hogy Magyarországra csak az erdélyiek vihessék ki marháikat. I. Lipót jókora késéssel, 1695. április 25-én megadja az erdélyieknek a marhakereskedelem monopóliumát

(és a fontos elővásárlási jogot Havasalföldén és Moldvában),³⁶² a hadellátás sérelme nélkül, egy évre, azzal a kötelezettséggel, hogy évi 7-8 ezer marhát hajtsanak föl készpénzfizetés ellenében Bécsbe. A Gubernium erre nyílt rendeletekkel (1695. május 28., július 7.) toboroz „részvényeseket” egy marhakereskedelmi társaságba. A „részvény” 1000 forint lett volna, a társaság vezetője pedig Bethlen Sámuel (Bethlen Miklós *fia*). A marhafelvásárlás (beleértve a magán-marhakereskedők állatainak lefoglalását is) meg is indul. A Gubernium 1695. július 8-án azt javasolja az uralkodónak, hogy ez a társaság kapjon monopóliumot a marhakivitelre, s egy határszéli helyre (lehetőleg Somlyóra) hajtassa fel a marhákat, ott vennék át tőlük a bécsi kereskedők. A vállalkozás azonban rövidesen elakad, a Habsburg központi kormányzat nem reagál a Gubernium kérésére, az kénytelen visszaadni a lefoglalt marhákat, s (1695. augusztus 28-án) visszavonja a marhakiviteli tilalmat is.³⁶³

1702-ben felmerül a nádori-erdélyi *sókereskedelem* újraindításának terve. Bethlen Miklós bécsi tartózkodásakor a nádor, Kollonics, Mattyasovszki magyar udvari kancellár és Pálffy Miklós tárgyal vele, hogy „a kamara sok excessusának megorvoslása és a szegény községnek a sótanulenyértől való megmentésére nézve Magyarország és Erdély árendálják meg a kamarától a sót” 500 ezer forinton, és vagy a korábbi szabad sókereskedelem lépjen újra életbe, vagy „folytassuk mű per patriotas a commerciumot”, ha a két ország úgy látja jónak. A bérlet terhei és haszna kétharmadában Magyarországnak, egyharmadában Erdélynek jutna. „És minthogy ezelőtt — írja Bethlen — a palatinussal, zsidóval, kivel is compossessorok voltunk, és én administrátorkodtam, úgy indult vala ez dolog, de semmi sem telék benne, a háború [a Rákóczi-szabadságharc] is eljövén.”³⁶⁴

Bethlen Miklós nevéhez fűződik egy további kereskedelmi vállalkozás terve is. A kancellár Bécsben összeköttetésbe lépett két kereskedelmi vállalkozóval: Zacharias Sedgewitzcel³⁶⁵ és Giuseppe Vecellivel. Sedgewitz 1699-ben egy, Perzsia és Anglia közt tranzitkereskedelmet folytató társaságot hozott létre.³⁶⁶ Magyarországot és Erdélyt is be kívánván vonni vállalkozásába, Bethlen Miklóshoz fordult. Vecelli a Duna vonalára kívánta terelni a keleti kereskedelmet. Bethlen, saját több évtizedes kereskedelmi terveinek megvalósítására látva lehetőséget, memorandumban fordul az uralkodóhoz. Abból indul ki, hogy minden országnak van valami olyan „kénse”, amelyből „a jó elme, serénység által pénzt... szerezhethet”. A meggazdagodás módjai Bethlen memorandumja szerint: 1. más országok javaival folytatott tranzitkereskedelem; 2. más országok nyeresztermékeinek megvétele otthoni feldolgozásra, majd nyereséggel való kivitele;³⁶⁷ 3. az országban bőven termő cikkek kivitele; 4. a pénznek (különösen a jó pénznek) az országban tartása, végül egyáltalán a hasznos gazdasági tevékenység. Sok olyan ország (Bethlen idesorolja Lengyel-, Magyarországot, Erdélyt és a két román fejedelemséget), amelyben bőven van étel-ital, nem halad előre, mert „rest néppel bírnak, sem kereskedésen, sem kézimesterségen nem kapnak, csak esznek, isznak”. Erdély külkereskedelmi forgalomra alkalmas termékei — folytatja — a bányák produktumai (arany, ezüst, ón, réz, higany, só), továbbá a marha és a ló. Az ország nagyobb folyói (a Tisza, Maros, Szamos és Olt)³⁶⁸ elősegítik a szállítást. Városai, az iparosok megfelelő

képzésével, ipari központokká fejleszthetők. Erdély, kedvező földrajzi helyzete révén, egyaránt letevő- és vásárhelye lehet az észak—déli és a kelet—nyugati nemzetközi kereskedelemnek. Monopóliummal rendelkező erdélyi külkereskedelmi társaságot kell tehát létrehozni. Ez csak nagykereskedelemmel foglalkoznék. Nem kellene kirekeszteni a társaságból a görög kereskedőket (pénzükre szükség volna a vállalkozáshoz); két-három zsidó kereskedőt is be kellene vonni az üzletbe. A társaság a kereskedelemhez szerezze meg a sóbányák és a harmincad bérletét, majd más bányákét is (a higanyt is beleértve). Kiviteli cikkei a só, a marha, ökörbőr, juh, ló, viasz és higany legyenek; de nyugatról és északról posztót, szőr- és selyemanyagokat, egyéb finom textiliákat, fűszert, cukrot, prémeket, fegyvereket, rezet, önt és vasat hozzon, keletről finom textiliákat és bőroket, drágaköveket és gyöngyöt, szőnyeget, gyapotot és gyarmatárut. A memorandum megállapodást javasol a bécsi kereskedőkkel a külkereskedelem mennyiségét és minőségét illetően. Bethlen koncepciójába tartozik az eddigi fő észak—déli, ill. kelet—nyugati kereskedelmi útvonalak Erdélybe, ill. a Habsburg Birodalomba való terelése.

A tervezetet I. Lipót leküldi megvitatásra az 1703 tavaszán tartott erdélyi országgyűlésre. Az egy tekintélyes bizottságnak adja ki véleményezésre (elnöke Keresztessi Sámuel, az országgyűlési és királyi táblai elnökségtől elűtött guberniumi tanácsos, tagjai közt ott van Vass György, Pekry Lőrinc, Bethlen Sámuel is). A bizottság mintegy felelevenítené az 1695-i marhakereskedelmi tervet (marhakereskedelmi monopólium Erdélyből a társaság tagjai számára, elővásárlási joggal, a havasalföldi és moldvai marhára). Helyeselné a harmincadok bérbevételét. Behozatali tilalom alá vetné azokat a termékeket, amelyek Erdélyben is megteremnek. Erdélyben is termeltetne dohányt. Helyesnek tartaná, hogy a mesteremberek ne folytassanak mezei és szőlőmunkát.³⁶⁹ Komoly aggályai is voltak azonban a tervvel szemben. Ilyen vállalkozáshoz — fejtegette — legalább 100-200 ezer forint tőke kellene, Erdély pedig biztos nyeresésre is jó, ha 30 ezret adna össze, és biztos nyereség itt nem várható. Feltéve, de meg nem engedve, hogy e kereskedelemnek lenne haszna, ez csak pár évig tartana — a biztos vagyont pedig senki sem adja ki bizonytalan nyereségért. De önbizalma sincs e tevékenységhez az országgyűlési bizottság tagjainak: a Bethlen Miklós tervében említett angolok, hollandok, németek „hajlandók” a kereskedelemre, vannak benne tapasztalataik — Erdélyben pedig az, akinek pénze van, nem tud kereskedni, „mivel Nemzetségünkül nem volt soha kereskedő”; így a kereskedelemhez értő más nemzetek „rettenetesen meg csálnak” őket, és aztán nehéz volna velük Angliában pereskedni. Nem hiszik, hogy Erdély biztonsággal „vaghja az fejszét illy nagj Czégéres Commerciumban”. Egy ilyen vállalkozáshoz elnök, tanács és ügyintéző tisztviselők kellene, s a bizottság itt, éles személyes vágást adva Bethlen Miklósnak, a nádori-erdélyi sókereskedelem példájára hivatkozik, amelynél a nagy adminisztratív apparátus fenntartása elvitte a hasznot. Nem helyeslik hát „a nagy ligájú idegen Nemzettel való Commerciumot”. Hozzák be az angol kereskedők Erdélybe áruikat, az erdélyi harmincadon fizetve a vámot — javasolják —, s adják a bécsi áron.³⁷⁰ Az erdélyi rendek bátortalansága (és Bethlen Miklós ellenfeleinek személyes gyűlölete) megbuktatta tehát a tervet, mielőtt esetleg a Habsburg

központi kormányzat talál rajta kivetnivalót — ahogy majd fél évszázad után szintén az erdélyi rendek buktatják meg az adott időponthoz képest ugyanolyan merész Teleki—Dobosi-tervet.

Az érdemi kereskedelmi kezdeményezések azonban mégiscsak az erdélyi rendek oldaláról indulnak ki; az Udvari Kamara ezt eléggé szerény mértékben tudja ellensúlyozni az idegen kereskedőelemeknek adott védelemmel (akiknek alap-kiváltságai egyébként is erdélyi fejedelmektől, ill. a már regnáló II. Apafi Mihálytól származnak). Az a *vámpolitika* pedig, amelynek legjelentősebb terméke I. Lipót 1702. július 30-i vámrendelete, aligha esik a mérleg Erdélynek kedvező serpenyőjébe. A vámrendelet, a háborús takarékoság jegyében, 1703. január 1-jétől eltiltja a külföldi vászon és bőr,³⁷¹ bor és lovak³⁷² behozatalát. A külföldi posztó behozatalának korlátozására ennek felhasználását csak a nemességnek, főbb tisztségviselőknek, doktori fokozattal rendelkező értelmiségieknek és előkelő polgároknak engedélyezi. A hazai ipar fellendítése érdekében kétszeresére emeli a nyers fonal vagy gyapjú kivitelének vámját, s darabonként 45 krajcárral növeli a magyarországi nyers marhabőr harmincadát.³⁷³ A rendeletnek talán voltak kiegészítései is, mert az erdélyi céhek már némileg szélesebb skálán reagáltak rá a Guberniumnál — de eléggé egységesen felháborodva. Az erdélyi szücscéhek úgy vélekednek, hogy az országban egy évben nyúzott juh- és báránybőr csak akkor elég iparukhoz, ha az idegen kereskedők (örmények, zsidók, görögök, lengyelek, románok) fel nem vásárolják és ki nem viszik Erdélyből. A posztócsináló céhek azt szögezik le, hogy az erdélyi juhok gyapjából „absolute Posztot nem csinálhatni”, a festéket is külföldről vásárolják. Ha tehát eltiltják a gyapjú és festék behozatalát, „semmiképpen nem subsistálhatunk”. A mészároscéhek³⁷⁴ úgy nyilatkoznak, hogy ők csak a haza lakosainak adják el a levágott marhák bőrét — nem tudják, hogy ez elég-e amazok mesterségéhez. A tímár- és szijártó céhek³⁷⁵ megadják a mészárosok által nyitva hagyott kérdésre is a választ: az Erdélyben évente nyúzott marhák bőre nem elég iparukhoz. Ha a külföldi (elsősorban havasalföldi) szőrös kecske-, berbécs- és tehénbőr behozatalát megtiltják, nem tudják folytatni iparukat, s a hazai szükségletet sem tudják kielégíteni. Timsót, továbbá bizonyos szükséges festékanyagokat (pl. szkumpiát) pedig nem termelnek Erdélyben.³⁷⁶ Lényegében ugyanígy nyilatkoznak a hazai termelésű bőr mennyiségének elégtelenségéről, a timsó és festékanyag hiányáról Erdély csizmadiai és vargái is. A takácsok azt teszik szóvá, hogy gyapotot kénytelenek importálni.³⁷⁷ A válaszadók felsorolása egyben azt is jelzi: milyen széles lehetett ennek a (ez esetben is leszögezzük: nem „Erdély-” vagy „magyarellenes”, csak az összbirodalmi érdek merev értelmezéséből és a kellő tájékozottság hiányából fakadóan elhibázott) rendelkezésnek a *társadalmi* hatása.

De a commercium témaköréhez tartozik az is, amit mai terminológiával az *iparfejlesztés* kategóriájába sorolnánk. Az egyetlen ilyen kezdeményezés a Guberniumtól indult ki. Az, 1702. december 12-i memorialisában, szóvá tette, hogy a katonai egyenruházat legnagyobb része Erdélyben is készíthető volna, ha az ipart jól rendbe tennék.³⁷⁸ Ezzel indul meg az a közel fél évszázados vita a központi kormányzat és az erdélyiek között az egyenruházat gyártásán, amelynek végén az

előbbi még az egyenruházat legegyszerűbb darabjainak erdélyi gyártását sem engedélyezi.

Ez hát a Habsburg kincstári politika Erdélyben a karlócai béke után. Központosítási igények érvényesítése az igazgatásban — némi felesleges bizalmatlansággal, de ebben is inkonzekvensen (erdélyi szakemberrel a legkényesebb terület, az ércbányaügy élén és extraneusokkal a jóval kevésbé problematikus sóügyben) — s az előbbiekből következően nem is teljes végrehajtással, kevés pozitívummal a kereskedelempolitikában (idegen kereskedőelemek védelme), amit többszörösen ellensúlyoz a szerencsétlen vámrendelet és az újabb sókereskedelmi terv bukása. Semmiféle Habsburg-kezdeményezés nem mutatható ki az iparpolitikában. Végül ott van a nagyarányú *productio* a kincstári birtokokról. Azzal a szerény haszonnal szemben, amit ezek az intézkedések (talán) hoznak a Birodalom kincstára számára, ott áll a politikai kár, amellyel az erdélyi *rendek* és (közvetlenül csak a sókereskedelem merevségeivel és a kincstári népeknek az ő rovásukra való védelmével) a rendiségen kívül rekedt néptömegek megsértése járt. Az utóbbiakat természetesen sokkal súlyosabban érintették ennél a hadellátás különböző terhei.

e) A királyi tábla

Mielőtt azonban az adózás és a hadellátási igazgatás kérdéskomplexumára térnénk, ejtsünk szót röviden arról az országos bíróságról, amely a fejedelmi tábla jogutódjaként működött az 1690—1708-i időszakban (természetesen később is): a királyi tábláról. A királyi táblának a kormányzati struktúrába való kapcsolódása lényegében azonos az 1690 előttivel.

Elnöke ugyanúgy az országgyűlés elnöke, mint korábban (e főtisztségről már szólottunk a Gubernium kapcsán).

A szakbírák változatlanul az *ítélőmesterek*. Közülük a fejedelmi korból öröklő át a királyi tábla a jeles államférfit, az udvari alkancellár jelölt Alvinczi Pétert, a karrierben még nála is feljebb emelkedő, guberniumi tanácsosságot az *ítélőmesterséggel* együtt viselő Sárosi Jánost. Kálnoki Sámuel már az 1690-es évek elején nyeri el ezt a tisztséget. Helyére, alkancellári kinevezése után, Baranyai Gergely kerül, aki 1692/1693-ban Alvinczi Péterék bécsi követsége idején a katolikus *rendek* követe volt I. Lipótnál.³⁷⁹ Bizonytalán az ő helyére jut, I. Lipót 1699. szeptember 5-i döntésével, Henter Ferenc,³⁸⁰ mert ekkor a két protestáns *ítélőmester*, Alvinczi és Sárosi még életben van és fungál.³⁸¹ Alvinczi helyére lép *ítélőmesterül* Simonffi Mihály.³⁸² Ő legkésőbb 1706 végén vagy 1707 elején bekövetkezett haláláig viseli ezt a tisztséget.³⁸³ Henter nem sokkal élhette őt túl.³⁸⁴ Az 1708 utáni korszak tehát teljesen új *ítélőmesterekkel* kezdhet.

Ülnökeinek több mint a felét a fejedelmi korból öröklő a királyi tábla: Apor Istvánt, Inczédi Pált, Kemény Jánost (a fejedelem unokáját, Teleki Mihály vejét), Kendeffi Jánost, Maksai Ferencet és Nalácsi Andrást (Nalácsi Istvánnak, I. Apafi Mihály főudvarmesterének, fejedelmi tanácsúrnak, majd guberniumi tanácsosnak egyik fiát). Már 1690 után tűnnek fel a névsorban Balogh László, Bálintith

Zsigmond, Jósika Gábor, Nagy Pál és Thoroczkai István. Ebből a garnitúrából 1694-ben meghalt Bálintith, Kendeffi és Maksai, Apor pedig guberniumi tanácsossá lép elő (későbbi pályáját már ismertettük).³⁸⁵ A rendek 1694-ben két unitáriust, Suki Pált és Horváth Ferencet jelölik a megüresedett ülnöki tisztségekre. Az uralkodói megerősítés azonban késik, a Gubernium 1695. január 25-én már azzal sűrgeti ezt, hogy a két új ülnök nélkül a tábla nem tud törvényesen ügyködni az új ülészakon³⁸⁶ — I. Lipót végre 1695. április 15-én Sukit kinevezi királyi táblai ülnöknek,³⁸⁷ Horváthot nem erősíti meg. A Gubernium a rendelkezés vétele után, 1695. május 16-án újra fölterjeszti Horváthot és vele együtt a református Bethlen Sámuelt és a katolikus Mikes Mihályt (rövidesen az erdélyi katolikus rendek egyik vezéregyéniségét, majd a kurucuk hadifoglyából lett kuruc tábornokot) királyi táblai ülnökségre, a táblánál előléptetés vagy halálozások miatt létrejött üresedésekre hivatkozva.³⁸⁸ A Ministerialkonferenz közel egy éves késéssel, 1696. április 18-án foglalkozik a felségelöterjesztéssel; állásfoglalásának nincs nyoma,³⁸⁹ I. Lipót mindenestre resolutio nélkül küldi vissza a (más jelöléseket is tartalmazó) felségelöterjesztést, bővebb tájékoztatást várva. A Gubernium 1696. november 12-i felségelöterjesztésében (amelyben Bethlen Elek halálát és Keresztessi Sámuelnek a rendek és a királyi tábla elnökévé való megválasztását és beesketését is bejelenti) ismételten felterjeszti Bethlen Sámuel, Mikes Mihályt és Horváth Ferencet táblai ülnökségre.³⁹⁰ Közülük az első kettő biztonnyal kinevezést nyert, mert 1703-ban ott szerepelnek a királyi tábla ülnökeinek lajstromában (a korábbi ülnökök között még életben, ill. funkcióban lévő Inczédi Pállal, Jósika Gáborral, Nagy Pállal, Nalácsi Andrással, Suki Pállal és Thoroczkai Istvánnal együtt). 1697 és 1703 között csatlakozik hozzájuk (a katolikus előterítés és egyben a Kálnokiak családi hatalmának megerősödése jegyében) Kálnoki Farkas.³⁹¹ Ez az ülnöki apparátus teljesen széthull 1708-ra; a már az ítélmesterek kapcsán idézett 1708-i összeállításban csak négy név szerepel — ezek viselői közül azonban Thoroczkai István és Mikes Mihály kuruc generális, Jósika Gábor kurucság gyanújával Szébenben fogoly; az egyetlen Nalácsi András maradt a még életben lévő királyi táblai ülnökök közül a császár hűségén.³⁹² A tábla újjászervezését ezen a szinten is majdnem nullpontról kell kezdeni.

Az 1695. februári—márciusi országgyűlés hoz létre egy olyan királyi táblai státust, amely az elkövetkező jó másfél évszázadban is megmarad: a *számfeletti ülnökséget*. A gyűlés határozata szerint „az úrfiak közül” 12-en beesketendők a királyi táblára; ezek éppúgy jelen lehetnek, mint az ítélmesterek deákjai.³⁹³ A számfeletti ülnökség, némi változtatással, annak a fejedelemség kori gyakorlatnak a folytatása, amelyben a főrendű családok fainak mintegy a magasabb tisztségekre való előiskola volt a fejedelmi táblai ülnökség.

Tanulságos a királyi tábla összetételének *felekezeti* szempontjából való elemzése. *Elnökei* közül Bethlen Elek református, a halála után helyére megválasztott Keresztessi szintén az. I. Lipót azonban ismeretesen nem őt, hanem a katolikus Haller Istvánt nevezi ki Bethlen Elek utódának. Az *ítélmesterek* közül a két fejedelemség kori, Alvinczi és Sárosi protestáns (az első református, a második unitárius). Az újak közül Kálnoki, majd az őt váltó Baranyai és az annak helyére

kerülő Henter katolikus; Simonffi feltehetően protestáns. Az *ülnökök* kategóriájában a hat 1690 előtti ülnökből négy református (Inczédi, Kemény, Kendeffi és Nalácz), Maksai unitárius és csak az egyetlen Apor katolikus. Az 1690 és 1694 között ülnökséget nyertek között már három a katolikus (Bálintith, Jósika, Thoroczkai) és csak kettő református (Balogh és Nagy Pál). 1695 januárjában, az elhalálozások és előléptetés után az arány: öt református és két katolikus. 1703 elejére ez így módosul: négy református (Bethlen Sámuel, Inczédi Pál, Nalácz, Nagy Pál), ugyanennyi katolikus (Jósika, Kálnoki Farkas, Mikes, Thoroczkai) és egyetlen unitárius (Suki). A mozgás iránya félreismerhetetlen. (Az 1708-i jegyzék nem mérlegelhető reálisan.)

A királyi tábla tagjainak *natiók* közti megoszlását az határozza meg alapvetően, hogy a szászok első fokú felső bírósága a szász universitas mint ítélőszék, csak bizonyos olyan ügyeik kerülnek a királyi tábla elé, amelyekben a másik peres fél a másik két natióból való. Így érthető, hogy szászok (s ami ekkor ezzel egyértelmű: evangélikusok) nem szerepelnek a tábla tagjainak sorában. 1698 novemberében ugyan a szász natio sérelmezte az országgyűlésen azt, hogy (I. Lipót rendelkezése ellenére) közülük nincsenek királyi táblai ülnökök,³⁹⁴ de a követelésnek nem lett fogantja.

A tábla működése az 1690-es években, a bizonytalan hatalmi körülmények közt, vesztett rendszerességéből. Legalábbis a perek seriesei összeállításának korábbi, az *Approbatae Constitutiones*ben szabályozott módját zilálták szét 1695 óta. Az akkori kolozsvári octavalis törvényszakon jött be az a szokás, hogy aki a series-írásra rendelt napon legelőször beiratta magát, annak perét tárgyalták elsőnek, még ha pere egészen friss is volt, s „alá való dologból is emergalt” — írja évtizedekkel később az akkor már Erdély egyik első jogász szaktekintélyének számító Sándor Gergely. Így aztán különösen „az erőtlenekek és alább való Sorsuaknak Causajok” maradt későbbre, ezek ti. a series-iratáskor „becsületből” kénytelenek voltak maguk elé engedni a nagyobb rangúakat.³⁹⁵ A Rákóczi-szabadságharc megindulásával pedig a királyi tábla működése lehetetlenné vált — összetételének ismertett alakulása miatt külön is.

f) Adózás, adóigazgatás, a hadellátás igazgatása

Az adózás kérdése különleges helyet foglal el abban a harcban, amely az 1690 utáni jó egy évtizedben folyik Erdély fő hatalmi-kormányzati struktúrája keretében a Habsburg Birodalom vezető elitje és az erdélyi vezető elit, ill. ezek vagy mindkettőjük változó összetételű csoportosulásai között. A háború ténye 1699-ig jelen van, vele együtt a hadellátás kötelezettsége is. A Birodalom legfelsőbb kormányzatának szintjén (és nem Erdély adózásának részkerdeésében) is súlyos összecsapások vannak a kincstári érdekek képviselői és a legfelsőbb katonai vezetők között a háborús terhek kérdéseiben, az e vonatkozásban a kincstári érdekeket védő Kollonics Lipót időnként drasztikusan tör ki a hadsereg visszaélései miatt — de végső soron mindig a katonaság érdekei győznek, a háborút

folytani kell, és ehhez biztosítani kell a pénzügyi alapokat. A háború jelen van hát Erdélyben is, s bár az erdélyi rendek és azon belül a vezető elit körében nincs nézeteltérés az iránt, hogy az Erdélyre nehezedő hadellátási terhek elviselhetetlenül magasak, legfeljebb olyan enyhítési megoldásokkal próbálkozhatnak, mint a nádori-erdélyi sókereskedelem révén Erdélynek jutó (a gyakorlatban aztán vajmi kevésnek bizonyuló) rekompenzáció. S a török háború 1699-cel véget ér ugyan, de rövidesen megindul a spanyol örökösödési háború, s ez (ha jogilag némileg bizonytalanul is) újra alapot ad Erdély adózásának az 1699 előtti szinten való tartására.

Azt a kérdést, hogy az adónak mi a súlya Erdély számára, kétfelől próbáljuk megközelíteni: 1. az 1690 előtti állapotokkal való összehasonlítással, 2. a Habsburg Birodalom egészének s benne egyes alkotórészeinek adózásához képest.

Erdély portai adója (amelyhez viszonylag jelentősebb adómennyiség csatlakozik a várak fenntartására, őrségeik ellátására) a 16—17. században (1657-ig) általában évi 10 ezer arany. (Az arany és a forint aránya 1 : 2-2,5-ről romlik a forint számára a 17. század második felére kb. 1 : 4-re.) Az Apafi-korban a portai adó évi 40 ezer aranyra (160 ezer forintra) emelkedik; ehhez az összeghez évi 20-30 ezer forintra becsülhető járulékos összeg számítandó (portai ajándékok stb.). Az emelkedés nagyon súlyos, különösen azt meggondolva, hogy Erdély 1658—1660-ban elveszti a Váradhoz, Jenőhöz tartozó területeket és a lugosi—karánsebesi bányságot, tehát a Partium nagyobbik felét, azt is tekintetbe véve, hogy az ország 1657 után nagy összegű lengyel hadikárpótlást, török sarcot, tatár rab-váltásdíjat fizetett — ez utóbbiak egy részét azonban végül is sikerül lealkudni, s az ország, meglepő életerőnek adva tanújelét, elég gyorsan helyreáll az 1657—1662-i pusztulásból. Ennek a (járulékos összegekkel együtt) kb. 180-190 ezer forintos portai adónak a helyébe lép az 1690—1700-as évek adómennyisége. A Diploma Leopoldinum ismeretesen békében 50 ezer birodalmi tallérban, *Magyarország és Erdély elleni háború idején* 400 ezer RFt-ban szabja meg Erdély adóját — békeévekben ez még lényeges javulást is jelentene az Apafi kori adózáshoz képest. Egyelőre azonban folyik a török háború, a 400 ezer RFt-ot adó is vágyalomnak tűnhet Erdély lakossága számára.

Az adó teljes összegét három összetevő alkotja: 1. a törvényes kivetés (készpénzben vagy természetben); 2. a terményszolgáltatások hivatalos ára és tényleges árfolyama közötti különbözet, az ún. deperdita; 3. a katonaság magasabb vagy alacsonyabb rangú parancsnokainak (nemegyszer altiszteknek, sőt a legénységnek is) nyújtott „önkéntes adományok”, az ún. discretiók.

A törvényes kivetés összege 1690 és 1696 között 800 ezer és 900 ezer RFt között mozog.³⁹⁶

1690-ben ez az összeg 800 ezer RFt³⁹⁷

1692-ben kb. 900 ezer RFt³⁹⁸

1694-ben kb. 800 ezer RFt³⁹⁹

1695-ben kb. 900 ezer RFt⁴⁰⁰

1696-ban kb. 900 ezer RFt⁴⁰¹

A deperdita mértéke a hivatalos hadellátási terményárnak kb. egyharmada.⁴⁰² Ezzel a kulccsal számolva a hadak számára terményben szolgáltatottak utáni veszteséget:

1692-ben kb. 134 ezer RFt
1694-ben kb. 180 ezer RFt⁴⁰³
1695-ben kb. 197 ezer RFt⁴⁰⁴
1696-ban kb. 243 260 RFt⁴⁰⁵

A discretiók összegét még kevésbé tudjuk pontosan megadni. A tárgyalt időszakból ti. csak a főhadiparancsnokok — s egy-egy esetben más főtisztek, ill. az Erdélyben állomásozó ezredek discretióira állnak rendelkezésre adatok; ezek is csak Rabutin főhadiparancsnokságának kezdetétől. „Ennek alkalmatosságával jött be — írja Vass György — az felettébb való discretió, mely még ez hazában ilyen nagy mértékben nem observáltatott; az faluk is discretioztak, az vármegyék is külön az tisztviseleknek.”⁴⁰⁶ Veterani e tekintetben is mértéktartóbb lehetett utódánál. Rabutin discretiója az 1700/1701-i katonai évre 23 688 RFt 28,5 krajcár volt,⁴⁰⁷ az 1696—1708 évek átlagában azonban ennél jóval több: a neki juttatott terményekhez kapcsolódó deperditát is számítva kb. évi 31 500 forint.⁴⁰⁸ Utóda, Kriechbaumb természetesen ugyanilyen discretióra tartott igényt.⁴⁰⁹ Az ő 1709-i discretiója (a deperdita beszámításával) kb. 25 800 forint volt.⁴¹⁰ Más főtisztek, ill. főhadiparancsnoksági tisztviselek discretiói az 1700/1701-i katonai évben: Acton, a főhadiparancsnok szárnysegédje 2148 forintot kapott, Severinus erdélyi főhadbiztos 1500-at, Klöckelsperg tábornok ezret, Gebhard főhadiparancsnoki titkár 383 forint 20 krajcárt.⁴¹¹ Az egyes ezredeknek jutott discretio 1699-ben (a deperdita beszámításával) kb. 35 ezer RFt.⁴¹² Reálisan így kb. évi 70 ezer forint discretióval számolhatunk.

Az adó teljes összege így 1—1,25 millió RFt között váltakozik. Ez az összeg 6-8-szorosa az Apafi-korszak portai adójának.

1697 szeptemberében, a törökellenes háború végső erőfeszítései idején egy Ministerialkonferenz-ülés⁴¹³ 12 millió forintban határozza meg a Birodalom egész adóját, és ebből 7 milliót vet ki az osztrák örökös tartományokra, 4-et Magyarországra és 1-et Erdélyre. Az arányok még akkor is megdöbbentőek, ha tudjuk: a birodalmi vezető elit még teljesen bizonytalan, hogy mit lehet megtartani a töröktől visszafoglalt területekből.⁴¹⁴ Ilyen megfontolások mellett ti. az esetleg visszaadandó területből kell kipréselni a lehető legtöbbet, hogy a bizton megtartható területeket kímélni lehessen. Bánffy, Bethlen Miklós és Apor, 1698-i bécsi tartózkodásuk idején, hiába próbálnak érvelni ez ellen;⁴¹⁵ az adó összege így még az 1696-inál is jó 100-120 ezer forinttal feljebb emelkedik. S hiába sürgeti a Gubernium 1699 nyarán, a törökkel való békekötés után az adó összegének a Diploma Leopoldinumban *békeidőre* meghatározott szintre való szállítását,⁴¹⁶ csak időlegesen vannak engedmények. 1701-ben ez az összeg (a deperditák és discretiók nélkül) 750 ezer forint,⁴¹⁷ 1703-ban azonban már újra 1 millió (itt is a deperditák és discretiók nélkül).⁴¹⁸

Már 1697-nél jeleztük, melyek a Habsburg Birodalom adója megoszlásának főbb

arányai. Most tekintsünk ki újra ezekre az arányokra, azt is tekintetbe véve, hogy a török háború lezárult, Erdély a békeszerződés alapján a Habsburg Birodalom része, nem pedig bizonytalan időre meghódított terület. A Habsburg Birodalom országainak 1703-i adója a következőképpen oszlik meg:

Csehország: 2,284 722 forint 13 krajcár
Alsó-Ausztria: 637 457 forint 53 3/8 krajcár
Felső-Ausztria: 335 092 forint 35 krajcár
Alsó- és Felső-Szilézia: 1 523 148 forint 11 krajcár
Morvaország: 761 574 forint 6 krajcár
Stájerország: 607 638 forint 52,5 krajcár
Karintia: 329 456 forint 52,5 krajcár
Krajna: 242 182 forint 51 7/8 krajcár
Magyarország: 4 012 276 forint 16 krajcár
Szlavónia és a Szerémség: 88 723 forint
Erdély: 1 millió forint⁴¹⁹

A Birodalom gazdaságilag legfejletlenebb része tehát másfélszer annyi adót fizet, mint a Bécsset is magába foglaló Alsó-Ausztria, kb. 25%-kal többet, mint Morvaország. Sokadszor szögezzük le: véleményünk szerint mindez nem tudatos diszkriminációból ered, hanem a tájékozottság és politikai realitásérzék igen erős hiányából. Az adót felosztó tényezők talán úgy vélik, hogy ha Erdély 1699-ig elbírt az 1 millió forinton felüli adót, nyilván tovább is elbírná. S nem számolnak azzal, hogy a kis ország, amely 1686-tól 1699-ig a törökellenes felszabadító háborúra kb. 15-17 millió forintot adózott, s azóta újabb kb. 5-öt, most már teljesítőképessége végső határán túl van. Öngyilkos politika ez, nem először a magyarországi és erdélyi Habsburg-uralom történetében: a kis országból a még elviselhetően túl nyerendő néhány százezer forint adó kedvéért szinte előkészíteni a második front nyitását a harcban álló Birodalom hátában (s mellesleg szinte minden adó- és kincstári jövedelmet elveszíteni a hadszíntérré vált vagy csak ideiglenesen Habsburg-kézen lévő országból). Ismételjük: az ok a tájékozottság és politikai realitásérzék rendkívül erős hiánya, a birodalmi érdekek rosszul felfogott, merev értelmezése a Birodalom vezető elitjének Erdélyt illető politikájában.

Az adónak ez az elviselhetetlen súlya több ízben készítette arra a rendeket, hogy legalább az országon belül teremtsenek elfogadhatóbb helyzetet; itt azonban a natiók érdekei előbb-utóbb ütköztek egymással. 1698 novemberében még egyetértés van a natiók között a tekintetben, hogy az adóketest összeírásba kell hozni az adózók tényleges teherbíróképességével.⁴²⁰ Az adózók összeírására nézve is meghozzák a szükséges intézkedéseket.⁴²¹ Az összeírás meg is indul, éveken át folyik, kisebb-nagyobb nehézségekkel és zökkenőkkel,⁴²² de azért 1703-ra legalábbis az ország legnagyobb részében elkészül. Az adóketest rendje azonban nem módosul; az egyes natiók számára itt már konkrétan jelentkeznek saját érdekeik. Az 1702 első hónapjaiban tartott első országgyűlésen éles a vita a natiók között az adó felosztásáról;⁴²³ végül is egy, 1702. április 8-án tartott konferen-

cián⁴²⁴ kerülnek szembe a konkrét követelések (annak előzetes leszögezésével, hogy a székely natio kiváltságai, ill. a nemesség adómentessége sértetlenek maradnak, ugyanez áll a három natio uniójára és az 1692-i — 1693-ban megerősített — adóügyi accordára; így a szász natióknak csak arra marad joga, hogy szerényen és testvérileg kérhessen más natióktól változtatásokat). A vármegyék azt várnák el a székelyektől, hogy a hadiadó 1/7-ét, az erődítési és rendkívüli kiadások 1/5-ét vállalják; a szászok a hadiadó 1/5-ének, a rendkívüli adó 1/3-ának felvételét várnák el a székelyektől — azok viszont csak a rendes és rendkívüli adók 1/10-ét ígérik (kb. ennyi is a szokásos adóterhük az 1690 utáni időszakban), ezt is protestatio mellett. A vármegyék erre felajánlják 100 porta adójának átvállalását a szászoktól — így az arány 1100:1300 lenne. A szászok viszont csak a hadiadó 1/4-ét és az erődítési kiadások, valamint a rendkívüli adó 1/3-át vállalják.⁴²⁵ Megegyezés sem ekkor, sem az 1702. május 25—26-i újabb tárgyalásokon nem jön létre.⁴²⁶ Az összeírás eredménye talán megoldást hozna; addigra azonban kitör a Rákóczi-szabadságharc, a kérdés le kell hogy kerüljön a napirendről, közben a hadműveletek alaposan felkavarják Erdély népesedési viszonyait, az adózók anyagi helyzete is ezek szerint változik. 1708 után az adórendszer módosítását célzó erőfeszítéseket is újra kell kezdeni.

Az adó *igazgatásában* az Apafi-korszak hagyománya folytatódik. Míg a fejedelmi kor jó részében (elsősorban Bethlen Gábor és a két Rákóczi György idejében) az adó közvetlenül a fejedelmi kincstárba folyt be, 1657-tel megjelennek a rendes és a különböző rendkívüli adók, sarcok stb. perceptorai, s ez a gyakorlat fennmarad a későbbiekben is. 1690 után ennek a gyakorlatnak kellett folytatódnia, annál is inkább, mert a kincstári jövedelmek helyzete jó ideig teljesen bizonytalan volt, a rendkívül súlyos adók kezelését el kellett választani azoktól, nagyobb (és elkerülhető) károk elkerülése végett. Az adó főpénztárnokait a rendek választják. 1691 decemberében Horváth Miklós kerül e tisztségbe,⁴²⁷ az 1692. szeptemberi—októberi gyűlésen ő és Horváth Ferenc.⁴²⁸ 1694-ben és 1695 elején Christoph Sámuel találjuk e funkcióban.⁴²⁹ Az 1695. decemberi—1696. januári országgyűlés (II. tc.-ével) Markó Istvánra bizza az adó kézhezvételét.⁴³⁰ Az 1696. októberi—novemberi országgyűlésen (a X. tc. értelmében) lesz generalis perceptor a naplóíró id. Vass György.⁴³¹ 1698-ban az adót, a sürgősség miatt, közvetlenül az *országos főbiztos* kezéhez kell fizetni.⁴³² Egy rendkívüli adó perceptor 1699-ben Rácz István.⁴³³ Az 1701/1702-i katonai évben Luczai László az adó generalis perceptor.⁴³⁴ A Rákóczi-szabadságharc idején, adónak és kincstári jövedelmeknek egyaránt a hadellátást kellően szolgálni, ezek a *kincstári* főpénztárnok kezéhez folytak.

Számvétel az adóról 1690-től 1697 elejéig egyáltalán nem folyt. Csak az 1697. márciusi—áprilisi országgyűlés küldött aztán ki (XXI. tc.-ével) számvevőket: a tekintélyes kormányfő Sárosi Jánost, a leendő országos elnök Haller Istvánt és melléjük Boér Ferencet és (a feltehetően szász) Nyúl Keresztélyt az *1691 óta kivetett* adókról (továbbá a rendek által Máramaros megyének és Kővárvidéknek kölcsönadott 33 ezer, ill. 18 ezer forintból) való számvételre.⁴³⁵ A számvétel eredménye nem ismeretes; megfontolásokat ébreszthet azonban iránta az a tény,

hogy I. Lipót (1701. április 20-i rendeletével) 1690-től sürget számvételt az erdélyi országos és helyi perceptoroktól,⁴³⁶ s még inkább (immár más vonatkozásban is) az, hogy az uralkodónak 1703. március 13-án ezt a rendelkezést meg kellett ismételnie.⁴³⁷ Az 1697-re és méginkább 1703-ra sok milliós összegre halmozódott készpénzadó-mennyiségről való számvétel láthatólag túl nagy feladat volt még a Sárosi képességű igazgatási szakembereknek is; ő láthatólag arra koncentrált energiáit, hogy a ténylegesen begyűlt összegek megfelelő *hova fordításával* ki lehessen elégíteni a császári hadak szabályzat szerinti (vagy kevésbé aszerinti) igényeit.

Az adóügy kérdéskomplexumának további része a *hadellátás* polgári részének igazgatása. Ezt a feladatot végzi az *országos főbiztosság*. Főbiztosokat (s alájuk beosztott, különböző elnevezésű biztosokat) már az 1680-as évek második felében szükséges volt kirendelni az Erdélyt megszálló császári hadak ellátásának biztosítására. Ad hoc megbízások voltak ezek, a főbiztosság nem volt állandó hatóság. Ez a gyakorlat folytatódott 1690 után is.

Az 1691. január—februári országgyűlés, VI. tc.-ével, Keresztessi Sámuel tanácsurat rendeli a császári hadak tartására rendelt adók felvételére s a hadak számára való szolgáltatásukra, melléje adván a két ítélmestert, továbbá Jósika Gábort, Barcsai Istvánt és Szebeni Bakos Jánost (ők felváltva kell hogy szolgálatot teljesítsenek Keresztessi mellett). A gyűlés VII. tc.-e executorokat is rendel a főbiztos mellé az élés felvételének sürgetésére és a „szófogadatlanok” elleni törvényes végrehajtásra (egy másik Barcsait — Pált — s három tekintélyes személyt: Bálpataki Jánost, Geréb Jánost és Fejérvári Némethi Jánost).⁴³⁸

Keresztessit 1691 decemberében a korábban már kancellárnak megválasztott Bethlen Miklós váltja e tiszteben. Melléje rendelik a két ítélmestert (váltakozva), a főbiztosság többi 1691. eleji beosztottai közül Bakos Jánost, továbbá az 1691—1692-i főperceptorokat, Horváth Miklóst és Ferencet, rajtuk kívül a már 1690 előtt táblai ülnök Inczédi Pált és Maksai Ferencet, az eddigre talán szintén már táblai ülnökséget nyert Balogh Lászlót, továbbá a főrend Kemény Boldizsárt, Folti Bálintot, rajtuk kívül ifj. Lugosi Ferencet (feltehetően az I. Apafi Mihályt évtizedeken át szolgáló kancelláriai titkár fiát) és Suki Mihályt. Az 1691. decemberi főbiztossági szervezet területi szerveiben is kidolgozottabb, tekintélyesebb, mint az év eleji (talán Bethlen Miklós igazgatási képességeinek köszönhetően): a két „generális Batalia” mellé Kolozsvárra a már guberniumi tanácsosnak megválasztott Gyerőffi Györgyöt, Brassóba Apor Istvánt küldik biztosul. A katonaság állomáshelyeire „statióbeli inspectorokat” rendelnek; ezek általában főrendek (köztük van Kemény János, Jósika Gábor és Imre, Haller István, Kendeffi János, Nalácsi Lajos, Bálintith Zsigmond, Bethlen Sámuel; Apor István még egy — kettős — inspectorságot is vállal, ide melléje beosztják a leendő alkancellárt, Kálnoki Sámuelt s a majdani ítélmestert, Henter Ferencet). A stationális inspectorok mellett inquisitorok és executorok működnek. A főbiztossági szervezet fizetést kap.⁴³⁹ Erdélyben ekkor a főbiztossági szervezet az egyetlen központi irányítással működő országos igazgatási szervezet. Az 1692. márciusi—áprilisi országgyűlés, VI. tc.-ével, megerősíti az 1692. decemberi intézkedéseket.⁴⁴⁰ 1692 őszén (a

szeptemberi—októberi országgyűlés VII. tc.-ével) némileg módosítják, ill. redukálják a központi apparátust. Az ítélmesterek közül most csak Sárosi marad Bethlen Miklós mellett, a központi Commissariatica-igazgatáshoz további 5 személy tartozik: a későbbi kincstári számvevő Ecsedi Péter, a majdan II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzatában szerepet játszó Bartha András, továbbá Széki Márton, Miskolczi István és Szántó Mihály; a szász natio részéről a comes kell hogy melléjük rendeljen két személyt.⁴⁴¹

Bethlen Miklós főbiztossága kb. két évig tart; 1693 végén—1694 elején, kancellári tisztéből eredő elfoglaltságaira hivatkozva, leköszön e tisztéről; az akkor üléső országgyűlés, I. tc.-ével, Apor Istvánra ruházza ezt a hivatalt, az ítélmesterek közül most Alvinczi Pétert osztja be melléje.⁴⁴²

Apor 1696 tavaszán elnyervén a kincstartóságot, az 1696. októberi—novemberi országgyűlés ismét új főbiztost kell hogy állítson: az e kérdéskörben Apafi kori pénztárnoki szerepkörei, majd az 1690-es években ítélmesteri tisztsége révén a főbiztos melletti ügyködése alapján több évtizedes tapasztalattal rendelkező guberniumi tanácsos és ítélmester Sárosi Jánost, melléje Haller Istvánt (korábbi stationális commissariust) és Johann Zabaniust (ekkor már szász comesjelöltet) adva.⁴⁴³ Sárosi most évekre állandósul e tisztében; csak munkatársai változnak. Az 1698. októberi—novemberi országgyűlésen a főbiztosság összetételének kérdése is felmerült azokban a tervezetekben, amelyeket a magyar és szász natio nyújt be 1698. november 6-án. Mindkét memorandum helyesnek látná, hogy (a natiók viszályainak stb. megelőzésére) az egyes natiókból egy-egy személy kerüljön a Commissariatusba; a magyar natio tervezete hangsúlyozza, hogy a rangrend megtartandó (ami a magyar natio képviselőjének elsőbbségét jelentené), a szászok mindhármuknak egyenlő hivatali hatalmat szánának, s csak együttes utalványozást, expedialást stb. engedélyeznének nekik. Lényeges különbség a két tervezet között az, hogy a magyar natio külön főbiztossági pénztárnokot állítana be, a szászok pedig szükségtelennek tartják ezt, jobbnak látva azt, hogy a főbiztosság az országos pénztárból utalványozza a szükségeseket.⁴⁴⁴ A megoldás végül is az lett, hogy Sárosi mint főbiztos *mellé* a székely natióból Henter Ferencet, a szászok közül pedig Kovács Tamás szászsebesi királybírórt rendelték (az 1698. októberi—novemberi VIII. tc.-kel). A tc. szükségesnek látja pénztárnok állítását a főbiztosságnál, a későbbi generalis perceptor Luczai személyében.⁴⁴⁵ Amikor azonban néhány héttel az országgyűlés lezárulta után, 1698. december 12-én a *Gubernium* most már instructiót ad — a korábbi, hosszabb-rövidebb, de a feladatokat általában nem elemző tc.-szabályozások helyett — az országos főbiztosságnak, ez ismét nem tud a külön pénztárnokról, beszél azonban a főbiztosság utalványozási jogáról. Az utasítás hangsúlyozza a főbiztosságnak a Gubernium alá tartozását (amit egyébként Sárosi guberniumi tanácsossága is biztosított), feladatává teszi az országgyűlésen megszavazott adó felosztását (repartitio), amelyet aztán a Gubernium elé kellett terjeszteni jóváhagyásra, megjelöli teendőit a katonai szervekkel való elszámolásban (computus) és a katonaság visszaéléseinek elhárításában.⁴⁴⁶

Bethlen Miklós kancellári teendői miatt kell hogy megváljon a főbiztosi

teendőkötől, Apor kincstartóvá emelkedése miatt; Sárosi távozása látványos és veszélyes politikai bukás. Az erdélyi göröghitű románok egy része ellenzi a vallási uniót; egyik vezetőjük, Nagyszegi Gábor gyulafehérvári román nemes⁴⁴⁷ 1701 őszén protestatióval él a vallási unió ellen, s ezt, annak törvényes rendje és módja szerint, egy ítélmesternél állíttatja ki. Választása a két életben lévő ítélmester közül (Alvinczi Péter 1701 elején meghal) a protestáns Sárosira esik (a protestáns felekezetek is ellenzik a göröghitűeknek a *katolikusokkal* való unióját). Sárosi ki is állítja a protestatiót, s azt Nagyszegiék állítólag 60 példányban terjesztik Erdélyben. 1701. október vége felé előbb a protestatio és terjesztésének híre, majd maga a szöveg is eljut Rabutinhoz, s a főhadiparancsnok pánikba esik: ez „igen lázító”⁴⁴⁸ iromány! Sietve csoportosít további katonaságot Gyulafehérvár köré (a már ott elhelyezettek kivül), s 1701. október 27-én közli a Guberniummal, hogy elébe akar vágni a Sárosi [!] protestatiójának fenyegetéseiből a császár és az isten szolgálatára, a közbékére következő bajoknak és háborúknak („bella”).⁴⁴⁹ A főhadiparancsok biztonnal a haditanácsnak is sürgős jelentést tett a (megalapozatlan) véleménye szerint fenyegető veszedelemről, s ebben nyilván a Guberniumot megfélemlítendő, Sárosi ellen élezte ki a dolgot. Csak így magyarázható, hogy I. Lipót 1701. december 12-én két rescriptumot is adott ki a vallási unió ügyében (mindkettőt az *Erdélyi Udvar Kancellária megkerülésével, az Osztrák Udvari Kancelláriáról*).⁴⁵⁰ Az egyik rendelkezés ugyan, az uralkodó nagyfokú nemtetszését nyilvánítva amiatt, hogy a vallási unióra vonatkozó döntéseivel ellentétes törekvések mutatkoznak Erdélyben, a lázadást és a közbéke megzavarását kedvelő személyek rémhíreket terjesztenek, leszögezi, hogy a románok *bármely* felekezettel egyesülhetnek, de jelen helyzetükben is maradhatnak,⁴⁵¹ a másik azonban már azzal vádolja Sárosit, hogy az rosszindulatúan megváltoztatta a protestatio tartalmát, veszélyes és lázadó fenyegetéseket iktatott bele — ezzel a *hamisítás* (crimen falsi) vétkébe esett, amely annál is súlyosabb, mert tette nyílt zendülés és a közbéke megzavarása.⁴⁵² Sárosi tehát megfosztandó ítélmesterségétől, letartóztatandó,⁴⁵³ megperlendő és elítélendő (az ítéletet kihirdetése és végrehajtása előtt fel kell terjeszteni az uralkodóhoz).⁴⁵⁴ Nyilván Rabutin újabb felterjesztése eredményezte azt, hogy I. Lipót őt bízta meg a Nagyszegi (és biztonnal Sárosi) elleni vizsgálattal.⁴⁵⁵ Sárosi határozottan védekezett, a Gubernium kollegialitásból is, a polgári kormányzat tekintélyének védelmére is, de a román vallási unióval szembeni averzió miatt is⁴⁵⁶ támogatta, úgyhogy a főhadiparancsnok végül is hozzájárult ahhoz, hogy az ítélmester I. Lipót elé vigye ügyét, a Gubernium támogassa („de csak a kötelmeit túl nem lépő ügyekben”⁴⁵⁷ — tette hozzá enyhén szólva különös hivatali stílusában).⁴⁵⁸ Sárosi így felségfolyamodvánnyal élhetett, s I. Lipót 1702. május 13-án engedélyezte neki, hogy felutazzék az udvarba tisztázni magát.⁴⁵⁹ Az idős, hatvanas éveiben járó kormányférfi fel is megy Bécsbe, ott igen rossz egészségben intézi is ügyét.⁴⁶⁰ Eléri az ellene emelt vádak elejtését, s visszahelyezését guberniumi tanácsosságába meg ítélmesterségébe,⁴⁶¹ de nem sokkal éli túl a majd másfél éves meghurcoltatást.⁴⁶² Rabutin első erdélyi Justizmord-kísérlete mindenestre nem sikerül, hála a Gubernium és az Erdélyi Udvari Kancellária felelős bölcsességének és Sárosi bátorságának meg jogászi tudásának.

Sárosi főbiztosi tisztét azonban az ellene indított vizsgálat kezdetekor mással kell betölteni. A tisztséget Nagy Pál nyerte el. A főbiztosság működését 1702 elején új utasítás szabályozta; ez tovább kívánta konszolidálni a szerv munkáját, állandó fungálásra kötelezve a főbiztost, és továbbfejlesztve a főbiztosság írásbeliségét.⁴⁶³ A Gubernium 1702. február elején részletes instructiót adott ki a főbiztosság területi szervei, a törvényhatósági inspector commissariusok számára.⁴⁶⁴ Nagy Pál után még Bethlen Ferenc ismeretes országos főbiztosként (1704).⁴⁶⁵

Az adó- és hadellátási igazgatást áttekintve, szembeötlő, hogy a nagy egyéniségek nem a szorosán vett adóigazgatásban, hanem a hadellátás területén, az adó hovatordításának adminisztrációjában jelentkeznek (Bethlen Miklós, Apor, Sárosi János). Sokban hasonló jelenséggel állunk itt szemben, mint a Habsburg Birodalom egész kormányzatában; ott nagy karrierrek sorával találkozunk a hadellátás terén, méghozzá a Bethlenékénél lényegesen alacsonyabb indulással (Harruckern, Komornik von Kleinburg). Az az erőfeszítés, amire a Birodalom 17. század végi—18. század eleji háborúinál szükség volt, a legjobb erőket követelte, összbirodalmi és országos szinten egyaránt. Mindaz azonban, amit tevékenységük a szolgáltatások lehető szabályosságában eredményezett, csak nagyon szerényen mérsékelhette a rendkívüli megterhelést.

4. AZ ELLENREFORMÁCIÓ MÁSODIK HULLÁMA:

A KATOLIKUS PÜSPÖK ERDÉLYBE JÖVETELÉNEK KÉRDÉSE, A KATOLIKUS PÓTDIPLOMA ÉS A ROMÁN VALLÁSI UNIÓ

Az előbbieken igyekeztünk bemutatni a katolicizmus erdélyi megerősödésének az ország Habsburg-integrációjából következő azon jelenségeit, amelyek az első Habsburg-berendezkedés alapjainak megteremtésével (Diploma Leopoldinum, Alvincziana Resolutio) és a kormánysszervek kiépülésével (elsősorban azok felekezeti összetételének alakulásával) kapcsolatosak voltak. 1697-tel kezdődően vannak az ellenreformációs politikának olyan vonásai, amelyek szélesebb körben érintik Erdély felekezeti rendszerét.

Az egyik ilyen komplex kérdéskör az erdélyi katolikus püspökség bejövételének kérdése és az ún. katolikus pótdiploma ügye. A katolikus püspökség ismeretesen megszűnik a szekularizáció után. A Báthoryak részleges katolikus restaurációja során helyreáll, hogy aztán Náprágyi Demeter Erdélyből távoztával ismét eltűnjék, egészen a fejedelmi kor végéig. A 17. század református fejedelmei nem engedik be Erdélybe a püspököt; csak vikáriusa tevékenykedhet ott. 1690 után újra fel kell hogy merüljön a katolikus püspök visszatelepülésének kérdése — ez azonban a legkülönbözőbb módokon sérti az erdélyi vezető elit vagy annak protestáns (elsősorban református) része érdekeit. A protestánsok alappal tarthatnak attól, hogy a püspökségnek a katolikus felekezet léte által indokolt helyreállítása változást hoz a felekezetek pozícióiban — de az egész vezető elitben ott az aggály,

hogy a püspök *világi* hatalomra is szert tesz (ott az Erdéllyel alapjaiban azonos közjogú Magyarország precedensei), ami már a *hatalmi* struktúra egészét bolygatná meg. Tán nem ily súlyúak, de nem is jelentéktelenek a helyreállítandó püspökség *anyagi* bázisához kapcsolódó kérdések. A püspökség birtokait, tizedjárandóságait stb. szekularizálták, jó részük magánbirtokosok kezén van, visszavételük ellentétes volna a Diploma Leopoldinum rendelkezéseivel; magának a gyulafehérvári uradalomnak jövedelmei pedig a *Gubernium* illetményeül szolgálnak.

Ilyen körülmények között (tekintetbe véve azt is, hogy 1697 nyarán, amikor a katolikus püspök mégis Erdély területére lép, az ülésező országgyűlés nagy többsége protestáns⁴⁶⁶) érthető, hogy a püspökség első restaurációs kísérletét erőteljes tiltakozás fogadja. 1697. június 9-én kerülvén az országgyűlés elé az a kérdés, hogy a püspököt beengedjék-e Erdélybe, a protestáns rendek, erejük tudatában, szavazásra kívánják bocsátani a kérdést; a katolikus rendek jobbnak látják kivonulni az ülésről.⁴⁶⁷ Pár héttel később pedig, 1697. július 30-án a *Gubernium* hozza a püspök tudtára, hogy bejövetele „nagy botránkozást” keltett. Így (hivatalból és a rendek megbízásából) „szeretettel követik” a püspököt, hogy „ez Hazából ki menni ne nehezteljen”, bennléte a Diploma Leopoldinum sérelme, a haza csendjének, törvényeinek s uniójának megháborítása lévén.⁴⁶⁸

A katolikus püspök így egyelőre nem telepszik meg Erdélyben. Amikor Bánffy, Bethlen Miklós és Apor 1698-i bécsi tartózkodásakor a katolikus követelések kerülnek megvitatásra, a püspök helyzetéről nincs szó. Még az ún. katolikus pótdiploma kiadásakor sem, de ez az 1699. szeptember 5-i keltű uralkodói rendelkezés az alapokmánya az azt 1703-ig követő intézkedéseknek. A pótdiploma több vonatkozásban is megsérti a Diploma Leopoldinum határozmányait. Úgy intézkedik (3.), hogy az alapidplomában megjelölt tisztségekre való hármastól egy személy mindig katolikus legyen, pedig négy bevett felekezet van. Meglehetősen homályos az az intézkedése, ami szerint a városokban és mezővárosokban tanácsosi és már fontosabb tisztségekre a katolikusok „aequali numero” alkalmazandók — ezt az „egyenlő szám”-ot ti. a Birodalom kormányzata már korábban is hajlandó volt a *katolikusok és protestánsok* 1 : 1 arányának értelmezni. Még súlyosabb volt (és csak majd fél évszázad múlva került tc.-be) az a rendelkezés (4.), ami eltörölte a katolikusok vallásegyenlősége ellen az akatolikusok összessége vagy egyes városok és mezővárosok által hozott törvényeket, statutumokat, ill. általuk kialakított szokásokat, s úgy nyilatkozott, hogy a katolikusok a jövőben az a katolikusokkal (különösen a reformátusokkal) azonos kiváltságokkal rendelkezzenek. Ez a döntés Erdély 1690 előtti, a Diploma Leopoldinumban megerősített jogrendjének megbolygatására adott alkalmat — teljesen bizonytalan mértékben, és nem jelölte meg *tételesen* az erdélyi törvénykönyvek, ill. az azok lezására után hozott tc.-ek, ugyanígy a statutumok stb. katolikusellenesnek minősített rendelkezéseit. Súlyban nem mérkőzhetett az előbbiekkal (s teljesen méltányos is volt) a pótdiplomának az az intézkedése, ami szerint a továbbiakban a katolikusok a tizednek a lelkészeknek járó negyedét (quartáját) ne az akatolikus papoknak,

hanem a saját egyházuk papjainak fizessék, az akatolikusok pedig továbbra is adhatnak tizedet saját papjaiknak.⁴⁶⁹

A pótdiploma végrehajtása természetesen késik; a vezető elit többsége változatlanul protestáns, a három legfontosabb politikai személyiség közül is csak Apor katolikus. Így I. Lipót (az Erdélyi Udvari Kancelláriának a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicishoz tett felterjesztése⁴⁷⁰ és a Ministerialkonferenz határozata alapján) erős nemtetszését fejezte ki a Guberniumnak amiatt, hogy a pótdiploma rendelkezéseit nem hajtották végre. E ponton kapcsolódott az erdélyi katolikus püspök ügye a pótdiplomáéhoz: az uralkodó utasította az Udvari Kamarát, hogy gondoskodjék a püspök lakhelyéről és a szükséges létfenntartási eszközökről.⁴⁷¹ Az eredmény a várható volt, úgyhogy I. Lipót 1702. február 13-án (szigorúbb módszerek alkalmazásával fenyegetve meg a Guberniumot) újból követelte a pótdiploma végrehajtását.⁴⁷² Egy jó év múlva, 1703. március 13-án az uralkodó megismételte ezt a rendelkezést.⁴⁷³ Közben, 1702-ben, a katolikus rendek összeállították az Approbatae Constitutiones általuk sérelmesnek ítélt határozmányainak jegyzékét,⁴⁷⁴ ezeknek eltörlésére azonban nem került sor. Illyés András erdélyi római katolikus püspök pedig tartott 1702-ben Erdélyben egy vizitációs körutat, stabilizálódni azonban nem tudott 1703-ig; a Rákóczi-szabadságharc körülményei között még kevésbé.

A második ellenreformációs hullám másik iránya a román vallási unió volt.

Ismeretes, hogy Erdély román lakossága a keleti egyházhoz tartozott; a középkori magyar királyok uralma csak a román nemesség felsőbb rétegeinek katolizálását hozta magával. A (viszonylag) önálló erdélyi fejedelemség kialakulása után a reformáció megpróbált behatolni az erdélyi román ortodoxiába, térítéssel, bibliafordítással stb. — ismeretesen eléggé korlátozott eredménnyel. 1690 után, az ellenreformációs folyamat részeként, várható volt, hogy a katolikus egyház kísérletet tesz a göröghitű románság uniálására. Magyarország vonatkozásában I. Lipót 1692. augusztus 23-án azt ígérte az ott a katolikus egyházzal egyesülő göröghitűeknek, hogy a katolikusokéval azonos jogokat nyernek;⁴⁷⁵ az észak-kelet-magyarországi ukrán népesség között az unió sikeres is. Innen, a munkácsi unitus püspökség felől történik az első lépés az ortodox erdélyi románok katolikus uniáltatására 1694 elején. A püspök folyamodványt nyújt be az éppen ülésző országgyűléshez az unió támogatása iránt. A gyűlés „nem admittálván itt kívánságát”, a Guberniumhoz továbbítja az irományt (1694. január 2-án). A püspök, tudomást szerezvén az elutasításról, 1694. január 5-én újabb „írást” ad be a rendekhez, „de csak az előbbeni válaszsza lött”.⁴⁷⁶

Eredményesebbnek bizonyul az a kezdeményezés, ami Erdélyen belülről indul ki, s amelynek fő mozgatóját a történetírás a jezsuita Baranyi Pál László gyulafehérvári katolikus lelkészben látja. Ő hat oly értelemben Theophilus gyulafehérvári ortodox püspökre, hogy annak egyháza fogadja el a katolikus egyház hitelveit, különösen azt a 4 pontot, amelyben az 1439-i firenzei zsinat állásfoglalása szerint a nyugati kereszténység eltér a keletitől.⁴⁷⁷ Erre az 1697. februári göröghitű zsinaton kerül sor. Ott azonban a román papság részéről, az unió fejében, olyan követelések is elhangzottak, hogy az uniált göröghitű papság kapja meg azokat a jogokat,

amelyekkel a bevett vallásfelekezetek papsága rendelkezik, a parochus lelkészek a püspöktől s ne világiaktól függenek, az egyesült egyház és tagjai a katolikus egyházzal és tagjaival azonos jogokkal rendelkezzenek (beleértve a hivatalviselés jogát is).⁴⁷⁸

Ezzel azonban már adva is vannak a következő években a román vallási unió körül folyó politikai viták fő témái. A protestáns (elsősorban a református) rendek a hatalmi helyzet erős változásától tartanak az ortodox románoknak a katolikus egyházzal való egyesülése esetén. A birtokos nemesség azt sérelmezi, hogy így elvesz földesúri joga a jobbágyrendű román papok felett, s az ebből folyó szolgáltatások. S minthogy a román papság (vagy annak egyes részei) adója külön tétel az erdélyi adórendszerben, ennek kiesése azt jelenti, hogy az egyébként is rendkívül súlyos adótehernek ez a része más adózókra hárul át — ami közvetve az ország összes rendjeit érinti.

Az első nagy harc ebben a kérdéskörben a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisben zajlik le 1698. április 3-án és 8-án. Ott a két, Bécsben lévő református erdélyi kormányférfinak, Bánffyának és Bethlennek sikerül elfogadtatni azt az elvet, hogy az ortodox román papok *bármelyik* bevett felekezettel egyesülhetnek, ez esetben elnyervén az illető felekezetek papságának jogállását — akik pedig megmaradnak az ortodox hiten, azok jogállása nem változik. Ezt az elvet tartalmazza I. Lipót 1698. április 14-i rescriptuma.⁴⁷⁹ Az 1697. februári zsinat határozatának érvénye tehát bizonytalanná vált. Annak révén is, hogy Theophilus püspök közben meghal, helyébe a fiatal, nemesi származású, a gyulafehérvári református iskolában tanult Athanasius Anghel kerül. Dositheus jeruzsálemi pátriárka Bukarestben szenteli püspökké (1698. január 22.), eskü alatt kötelezve az *ortodoxia* megőrzésére. Végül is azonban a katolikus nyomás hat: az új püspök által Gyulafehérvárra, 1698 októberére összehívott zsinat újra kimondja az egyesülést — annak *román nyelvű* okmányában azonban nincs szó a firenzei zsinat négy pontjáról, a *latin nyelvű* unió-okmányt pedig, amely tartalmazta az említett pontokat, Athanasius és esperesei nem írták alá (bár tény, hogy a zsinat *elfogadta* a négy pontot).⁴⁸⁰ Az 1698. októberi—decemberi országgyűlés már együtt ül, mikor erre a némileg bizonytalan hitelű állásfoglalásra sor kerül. Így születik meg a gyűlés X. tc.-e, amely az adózás vonatkozásában támadja meg az 1698. április 14-i rescriptumot, feliratot határozva annak kérésére, hogy I. Lipót az adózásban „azon nációnak nagyobb szabadságot, a minemű eddig volt, ne engedjen a három nációnak injuriájára és praejudiciumára, nagy megszoríttatására”. Az uralkodó újabb döntéséig pedig a román papok a korábbi módon adóznak, s teljesítsék a földesúri szolgálatot, függetlenül attól, hogy uniáltak-e vagy sem.⁴⁸¹

A tc.-nek azonban egyelőre még negatív hatása sincs. I. Lipót 1699. február 16-án kija a az első román vallási unió Diploma Leopoldinumot.⁴⁸² Ez mintegy összefoglalása a magyarországi és erdélyi unió tárgyalásoknak; a románokon kívül a magyarországi és erdélyi görögökre és az ukránokra is vonatkozik. Rendelkezései szerint a román, görög és ukrán egyházakat és egyházi személyeket s vagyonukat a firenzei zsinat 4 pontjának elfogadása esetén a katolikus egyháznak stb. kijáró jogok illetik meg; külön hangsúlyozva a tized- és földesúri szolgálatmen-

tességüket. Az első uniós Diploma Leopoldinumot 1699. május 4-én a gyulafehérvári unitus zsinaton hirdetik ki.⁴⁸³

Az erdélyi vezető elit protestáns többsége most egyrészt onnan üt vissza, hogy I. Lipót 1698. április 14-i resolútiója lehetővé teszi a *bármelyik* recepta religióval való uniót. A Gubernium tehát, erre hivatkozva, előbb védelmébe veszi a Hunyad megyei *református* román papokat. Azok tíz (10 személy, 8 különböző faluból, valamennyien Pap vezetéknevvel) Bánffy György gubernatorhoz fordulnak amiatt, hogy a református püspök főségéhez való ragaszkodásuk miatt Csóka György hátszegvidéki esperes német executiót vitetett házaikra (holott ők ráadásul nemesek is). Bánffy 1698. május 22-én úgy foglal állást, hogy ezeken, I. Lipót sokszor idézett 1698. április 14-i resolútiója értelmében, a katolikus egyházzal uniált román püspöknek nincs joghatósága — ha a román püspökkel szemben hátralékuk van, azt a református püspök szedesse fel, s küldje a román püspök kezébe.⁴⁸⁴ A gubernator döntése nyomán a Gubernium 1699. június 21-én figyelmezteti Athanasius püspököt, hogy ne vindikáljon jogkört azon román papok felett, akik nem akarnak egyesülni a katolikus egyházzal, s ne háborgassa őket. Ha követelése van azokkal szemben, annak a felekezetnek a superintendensével tétessenek eleget, amellyel uniáltak.⁴⁸⁵ Másrészt az uralkodónak 1699. július 14-én küldött felségelöterjesztésében azt igyekszik bizonyítani, hogy az első uniós Diploma ellentétes az alap-Diploma Leopoldinummal, s úgy véli, hogy az erdélyi románok Havasalföldre és Moldvára irányuló kivándorlásának fő oka a katolikusokkal való vallási unióra kényszerítés.⁴⁸⁶ A válasz (amelyet I. Lipót 1699. augusztus 25-én az *Oszták Udvari Kancelláriáról* adat ki)⁴⁸⁷ meglehetősen kemény. Az uralkodó súlyos rosszallását közli a Guberniummal amiatt, hogy 1698. április-i rescriptumát nem hajtották végre, a katolikus felekezettel egyesülni kívánó románokat minden módon zaklatják, a már egyesülteket vissza akarják tartani ettől, más, akatolikus felekezetekkel való egyesülésre kényszerítik. Utasítja őket rendelete pontos megtartására, valamint kihirdetésére.⁴⁸⁸ I. Lipót mindenestre jónak látja Rabutint is utasítani: ne tűrje el a román papoknak a katolikus felekezettel való egyesülésének akadályozását vagy a katolikus uniótól való visszalépésüket. A főhadiparancsnok ennek nyomán 1699. szeptember 19-én kérdőre is vonja a Guberniumot: adott-e már választ az 1699. augusztus 25-i rescriptumra, s ha nem, mikor fog; a válasz tartalmát *neki* jelentenie kell I. Lipótnak.⁴⁸⁹ Magyar primás, Oszták Udvari Kancellária, Haditanács és erdélyi főhadiparancsnok — mindezek az illetéktelen tényezők belefolytak már ebbe az egyébként is soktényezős harcba.

Az 1699. szeptember—októberi országgyűlés ezek után veszi elő a román vallási unió ügyét, a négy bevett vallásfelekezet egy-egy fődelegátusára⁴⁹⁰ bízva a javaslattételt. E javaslat alapján született a Gubernium és a rendek 1699. szeptember 26-i határozata (a katolikus rendek hangsúlyozottan teljes egyetértésével), amely azután a gyűlés IV. tc.-e lett. A Guberniumot és a rendeket az uniált román papság mentességei érdekelték elsősorban; ezért igyekeztek a papság létszámát körülírni, s a pappá szentelés feltételeit, a papság fegyelmét megszorítani (e két utóbbi tendencia valójában csak hasznára lehetett az uniált román

egyháznak). A határozat, illetve tc. szerint: 1. Erdélyben a legnagyobb román faluban is elegendő két román pap, a kisebbeknek pedig egy; többet tehát ne tartsanak. 2. A püspök ne szentelhesen pappá arra alkalmatlan személyeket (pénzért sem). A papjelöltek vizsgát tegyenek (ne csak román papok előtt, hanem annak a felekezetnek papsága előtt is, amellyel egyesültek). A papok száma nem szaporítható a szükségén felül. 3. A román papjelölteknek nem lévén most „valóságos jó Oskolájuk”, annak a felekezetnek az iskolájában tanuljanak, amellyel egyesültek. 4. Az egyházközségekben nem szolgáló, szabadrendű, de birtoktalan papok parókia üresedéséig lakjanak kolostorban. 5. Miként más felekezetek papjai, a román papok is tartozzanak tizeddel a parochiális házhoz szorosán nem tartozó földek után, amennyiben ezt a földesurak nem engedik el. Ily földeik után a közterheket stb. is hordozzák. 6. Az egyházi rendek kihágásai felett uniált papok esetében az Approbatae Constitutiones I. rész 5. címének 5. cikke szerint ítélnenek, nem uniált papoknál pedig a régi eljárás szerint. 7. A kiátkozási kihágások tilosak; kiátkozást annak a felekezetnek az eljárása szerint hajthatnak végre a román papok, amellyel egyesültek.⁴⁹¹

Ahelyett azonban, hogy az uniált és nem uniált román papság helyzete rendezettebbé válék, I. Tóth Zoltán szavaival „vallási téren zűrzavaros állapot lépett föl Erdélyben”.⁴⁹² Az unióra lépni nem kívánó göröghitű románok a református rendekben keresték — s már jelzett okokból részben meg is találták — a támogatót. Athanasius 1700 szeptemberében, egy újabb zsinaton, most már harmadszor mondatja ki a katolikus egyházzal való uniót; ezúttal a firenzei 4 pont és a katolikus egyház hittételei világosan szerepeltek a határozatban.⁴⁹³ Az unitus püspök ezek után új diploma követelésével léphetett fel a Habsburg Birodalom központi kormányzata előtt. Így került sor az ún. II. vallási uniós Diploma Leopoldinum kiadására (1701. március 19.). Ennek a pillanatnyi helyzetben legfontosabb intézkedése az 1698. április 14-i diploma azon rendelkezésének a módosítása volt, amely szerint az ortodox románok *bármely* bevett felekezettel egyesülhetnek. Ennek helyébe most az a tétel lépett, hogy *egyesülniük* csak a katolikusokkal lehet, a protestáns felekezeteknek legfeljebb *védelmét* vehetik fel. Hasonló súlyú, de meglehetősen pontatlanul fogalmazott rendelkezés volt a (2.), amely az unitus papoknak „mint a többi nemesi előjogoknak örvendőknek” adó-, vám- és tizedmentességet adományoz (a földesúri szolgáltatásokat nem említi). Évtizedekkel később, Inochentie Micu-Klein püspökségének idején kapott jelentőséget a II. vallási uniós Diplomának az a képtelen közjogi baklövése (3.), amely a vallási uniót elfogadó román *köznépet* is (plebeiae conditionis homines) a katolikus rendekhez sorolja⁴⁹⁴ — ennek erdélyi érvényesítésére ott működő politikus akkor nem is mert volna gondolni.

Az erdélyi göröghitű románságnak a katolikus vallással való uniója így véglegesnek tűnhet. Az unió körüli harcok azonban tovább tartanak. Nem a II. Diploma 3. pontja körül — az eredeti formájában ekkor nem került nyilvánosságra.⁴⁹⁵ Az ortodox románok sem hagytak fel eredeti hitük védelmével (egyik leghatározottabb vezetőjükről, Nagyszegi Gáborról a korábbiakban már tettünk

említést), a rendek pedig az unió fiktív voltát hangsúlyozták.⁴⁹⁶ A Rákóczi-szabadságharc pedig alaposan megingatja még ezt a megkérdőjelezett hitelű uniót is; 1708 után ennek kiépítését is szinte újra kell kezdeni.

D) ÖSSZEGEZÉS

Az 1690 és 1698 közötti erdélyi Habsburg-berendezkedés főbb vonásait, az előbbieken alapján, a következőkben látjuk:

1. Az 1690—1691-ben, a Diploma Leopoldinum első, majd végleges formájában létrejött, a törökellenes háború állásától így vagy úgy befolyásolt, mind a Habsburg Birodalom, mind Erdély vezető elitje által ideiglenesnek tekintett berendezkedés tartósabbnak bizonyult a vártnál — annak következtében is, hogy a Birodalom vezető elitje előbb a törökellenes felszabadító háború feltételei között, majd a spanyol örökösödési háború feladatai által lekötve, s egyébként sem rendelkezve modern kormányzati koncepciókkal, nem kíván átfogó kormányzatszerkezeti változásokat végrehajtani Erdélyben, de annak következtében is, hogy az erdélyi vezető elit szívósan és hajlékonyan, jó nívón védelmezi az 1690—1691-i berendezkedést (benne mindazt, amit a fejedelmi korszak intézményeiből sikerült átmenteni).

2. Az 1690 előtti erdélyi vezető elit személyeiben is lényegében meg tudja tartani pozícióit. (Az egyetlen homo novus a „nagyok” között, Apor István, a berendezkedést illető kérdésekben — az ellenreformációt kivéve — a többiekhez idomul, 1699 után pedig pozícióserelmei még inkább közelítik hozzájuk.)

3. A kormányzati struktúra *változásának* egyik fő eleme az Erdélyi Udvari Kancellária létrejötte. Ez nem a rendek elképzelése szerint valósul meg, de az erdélyi vezető elitnek egyelőre nagy hatása van rá (amit Bethlen Miklós bécsi tartózkodásai csak erősítenek). Sikerül elkerülni az Erdélyi Udvari Kancelláriának a Magyar Udvari Kancelláriába való olvasztását. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a Kancellária súlya a Birodalom központi kormányzatának struktúrájában nem elég erős: vezetőjét hosszú időszakokon át nem hívják meg a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis üléseire, az uralkodó számos nagy súlyú rendelkezését nem az Erdélyi Udvari Kancellária expediálja.

4. A strukturális változás másik fő eleme a kincstári igazgatás 1699 utáni átalakulása. Jeleztük, hogy ennek elsődleges okait a Gundaker Starhemberg-irányzat központosító törekvéseiben látjuk — azt is, hogy ez a politika eléggé felemásan érvényesül.

5. Az egész korszakban érvényesülő irányzat egy lassú, de következetes ellenreformációs politika, amely a protestáns többségű rendek és különösen a vezető elit nemcsak számbeli, hanem még inkább súlybeli református többsége ellenére lépésenként tért tud nyerni — elsősorban a főtisztségek betöltésében. A katolikus püspökség *stabil* visszaállítására egyelőre nem kerül sor. A román vallási unió létrejön, de 1703 után nagyrészt össze is omlik.

6. A korszak tulajdonképpeni nyertese Erdélyben a Habsburg Birodalom katonai vezetése s annak helyi exponensei. Erdélyt, a török elleni keleti

sarokbástyaúl, sikerült megszerezni, s (Thököly rövid 1690-i erdélyi uralmától eltekintve) meg is tartani. Az Erdélyben állomásozó hadak ellátását biztosítani lehet — még ha az ország adózó népének szörnyű áldozatai árán is. Kritikus pillanatokban a főhadiparancsnok mintegy a birodalmi központi kormányzat exponense Erdélyben.

Úgy hisszük, hogy így az erdélyi Habsburg-politika e korbeli három fő vonását az ország *katonai* megtartásában, 1699 után a kincstár centralizációs politikájában és a taktikus, de következetes ellenreformációs tevékenységben kell látnunk.

*

A Rákóczi-szabadságharc erdélyi kuruc berendezkedésével itt nem tartjuk szükségesnek foglalkozni; ezt megtettük korábbi munkáinkban („Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában”, ill. „II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata”).⁴⁹⁷ Elsőnek idézett dolgozatunkban szólottunk arról is, hogy 1703 után a Gubernium, amely a Habsburg-oldalon marad, jórészt a főhadiparancsnok rendelkezésének expedíciós szervévé válik, de ha lehetősége van rá, az ország helyzetét a Habsburg Birodalom központi kormány szervei elé tárva, kegyetlen őszinteséggel szól a Habsburg-hadak pusztításáról is.

JEGYZETEK

¹ A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis; A Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica (1719—1745) és erdélyi hatásköre.

² L. erre nézve: Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig). Bp. 1972. 281—284., 286—293.

³ Uo. 285—286., 294—295.

⁴ „Ego ... a caesare cum plenipotencia ablegatus ad principes Transylvaniae et Valachiae pro protectione caesarea ipsis offerenda eorum defensione suscipienda” — határozza meg küldetése jellegét és célját Dunod Schultz tábornoknak 1685. április 26-án Medgyesről irt levelében. (EOE XVIII. 331.)

⁵ Emlékeztetjük rá olvasónkat: a Habsburg Birodalom központi kormányzatának 1711 után is jó két és fél évtizedes harcába került annak elérése, hogy az erdélyi törvényekből töröljék azokat a régen értelmüket vesztett kitételeket, amelyek az országnak a Portához fűződő kapcsolatát rögzítették. Az 1685 eleji helyzetben (14 évvel a háború befejezése előtt) ez a követelés nyilvánvalóan túl éles volt.

⁶ A tervezet, tévesen, arra hivatkozik, hogy ez a török kor előtti gyakorlat felújítása. 1526 előtt azonban az erdélyi vajdát nem választották, hanem a király nevezte ki mint Magyarország egyik főtisztviselőjét.

⁷ Ilyen hűségesküt csak Báthory István tett, uralma elején. Ismeretes, hogy néhány évvel később egy Habsburggal szemben szerezte meg a lengyel trónt.

⁸ A 17. századi erdélyi fejedelmeknek ez volt a latin címzése, a Habsburg Birodalmon belül azonban a cím jelentésárnyalata más.

⁹ A későbbiekben szólni fogunk róla, hogy Erdély kormányhatóságai és rendjei milyen szívós harcot folytattak a Partiumnak Erdély számára való megtartásáért; arról is, hogy annak legalább egy kis része 1732 után is Erdélynél maradt.

¹⁰ A tervezetnek az ismertettekén kívül számos efemer jellegű, elsősorban a folyó török háborúkhöz kapcsolódó rendelkezése van, amelyeket itt nem tartunk szükségesnek ismertetni. A szerződésterv szövegét l.: Szász: S 1—9.

¹¹ Bethlen Miklós adja Dunod szájába ezeket a szavakat: „Nolentes volentes Sacratissima Sua Majestas clementer vos protegit.” Inkább hisszük, hogy ez „se non è vero, è ben trovato” történet — de annak alighanem telitalát.

¹² Családja a 17. században szinte állandóan képviselve van a fejedelmi tanácsban. Ő maga talán már 1660-ban is tanácsúr; 1664-től bizonyosan az. (TZs: EKK 28., 41.)

¹³ A Haller-diploma: Szász: S 11—17. Ismertetésénél ez esetben sem térünk ki a folyó török háborúhoz kapcsolódó s egyéb időleges jellegű rendelkezéseire.

¹⁴ 66 000 köből búza vagy liszt, 39 600 mázsa hús (100 fontos mázsákkal számítva), 7000 hordó bor (á 40 erdélyi veder), 120 000 köből zab, 144 000 mázsa széna, 480 000 kéve szalma.

¹⁵ A balázsfalvi szerződés szövegét l.: Szász: S 24—36.

¹⁶ „... rerum statum et faciem interim ex integro mutatum esse” (uo. 23.).

¹⁷ Teleki Mihály, Bethlen Gergely és Elek, Székely László, Valentin Frank és Christian Szabó tanácsurak, továbbá a főrendek közül Bethlen Miklós és Apor István, 2 ítélmester (Alvinczi Péter és Sárosi János), végül Michael Filstich brassai bíró alkotják a küldöttséget.

¹⁸ Szász: S 40—45.

¹⁹ Uo. 45—49.

²⁰ Vay Mihály, Apafi és a rendek követe 1689. május 11-én a következő választ kapja a diplomatervet illetően I. Lipót nevében: „Dominus Princeps et Status agnoscant eandem [Suam Majestatem] ipsis nulla in occasione quoad possibilitas admittet defuturam.” (Uo. 56.)

²¹ EOE XX. 59.

²² Szász: S 67—78.

²³ 1676. október 13-án született.

²⁴ A szász comes a fejedelmi korban is állandó tagja a fejedelmi tanácsnak — akkor azonban a fejedelem nevezi ki tanácsa valamennyi tagját (választásukra csak kivételes esetben kerül sor).

²⁵ A Diploma Leopoldinum első változata az elmondottakon kívül foglalkozik a defectus vagy nota révén a fiscusra háramlott jóságok ügyével (ezeket érdemes erdélyi személyeknek kell juttatni, felekezettükre való tekintet nélkül), magánosoknak a töröktől visszafoglalt területeken lévő jóságaival (ezeket az uralkodó „ex mera benignitate regia” visszajuttatja nekik), a gubernator, a Gubernium és a királyi tábla fizetésének kérdésével (ezt a kincstári jövedelmekből kell biztosítani). Általában kimondja a szabad kereskedelem elvét, „sicuti sub Principibus fuit”. (Megjegyzendő: a fejedelmi korszakban a rendeknek szinte soha nem volt joguk a szabad kereskedelemre. Az időleges rendi fellángolások alkalmával igyekeztek biztosítani maguknak ezt a jogot, amellyel aztán többnyire csak pár hónapig élhettek.) A tizedeket továbbra is bérben hagyja a földesuraknál. Eltörli az ingyen gazdálkodást, fuvart és szállást a szász natióal s másoknál is.

²⁶ Őnéletírásában írja: a Diploma kieszközlésében „fő tanács és segédem volt Nicolaus Gotheфриdus Dankelmann” brandenburgi követ; vele közölte a Diploma tervét, s minden ehhez kapcsolódó ügyet. Mylord Paget angol és Helmskirken holland követ is tájékozva volt a dologról, de kevésbé, mint Dankelmann. (BM I. 402—403.)

²⁷ Uo. I. 404.

²⁸ Az 1691. januári—februári országgyűlés I. tc.-e (EOE XX. 436—437.).

²⁹ A Gubernium megszervezésének kérdésével alább fogunk részletesen foglalkozni.

³⁰ A küldöttség a tanácsi rend és a 3 natio megbízottaiból áll össze. Vezetője a korábbi Rákóczi—Kemény-párt egyik legjelentősebb személyisége, Bethlen Gergely, az újonnan választott Gubernium rangban második főtisztjének, az ország generálisságának viselője, Bethlen Miklósnak évtizedek óta ellenlába. Tagja a küldöttségnek Alvinczi Péter ítélmester, Erdélynek ekkor legjelesebb jogásza is. (A követség összetételét és említett feladatait az 1691. januári—februári XXIV. tc. rögzíti — EOE XX. 449—452.)

³¹ A fejedelemség kori Erdély története rajtuk kívül nem ismert *fungáló* gubernatort (Kemény Jánost csak megválasztották, a Báthory Zsigmond lemondásai közben kormányzó királyi biztosok, ill. az 1600 utáni főkapitányok csakúgy nem voltak kormányzók, mint az 1657-i, ill. 1663-i *helytartók*). Bethlen István 1629—1630-i gubernatorsága pedig eléggé zűrzavaros időszak volt.

³² Az instructio szövege itt diplomatikusan status consiliumot mond.

³³ Az 1691. januári—februári országgyűlésen uralkodói megerősítésre jelölt Gubernium tulajdonképpen a kiegészített korábbi fejedelmi tanács volt. Az életben lévő tanácsurak megtartották

tiszttségüket. A 4 főtiszttségviselő (Bánffy György gubernator, Bethlen Gergely, az ország generálisa, Bethlen Miklós kancellár és Haller János kincstartó) 1690 előtt is tagja volt a fejedelmi tanácsnak. A kérdésnek tehát elsősorban *elvi* jelentősége van.

³⁴ Az instructiót l.: Szász: S 89—99.

³⁵ Forrásaink e tekintetben csak végelemzésben egybehangzóak. A Szász Károly által publikált 2 memorandum közül az első helyen közölt (Szász mindkettőt keltezetlennek minősíti, de a közlés sorrendje bizonyos az időrendet jelzi nála) a lényegesen bővebb, a második csak megismétli a Diploma ünnepélyes formában való kiadására és II. Apafi Mihály fejedelemségében való megerősítésére vonatkozó követelést (s aktuális adózási és hadellátási stb. kérdéseket vet fel). A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis működését rögzítő iratanyag szerint 1691. július végi előterjesztésük (Kinsky cseh főkancellár előtt) a rövidebb, a második (1691. szeptember 5.) a jóval bővebb.

³⁶ Az okmány kelte 1691. december 4., Bécs. A Diploma körüli csatározások a Ministerialkonferenz vagy csak Kinsky és az erdélyi követség, ill. vezetője közt azonban 1691. december 29-ig folytak (bár maga az akkor már Bécsben jelenlévő Vass György írja, hogy Erdély számára „kevés effectummal”). (VGyn 136—137.)

³⁷ A Diploma Leopoldinum második, végleges változatát l.: Szász: S 118—129.

³⁸ Az accorda Szász Károly-féle kiadásában tévesen AC III. 19. cím 16.c.

³⁹ Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1540—1848. évi erdélyi törvények. Ford., utalásokkal ell. Kolozsvári Sándor és Óvári Kálmán. Magyarózó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp. 1900. 94—95.

⁴⁰ Uo. 153—154.

⁴¹ Uo. 303.

⁴² Az első szász accorda szövegét l.: Szász: S 230—237. I. Lipót 1693. április 7-én erősíti meg, egyetlen érdemi változtatással: a szászok nota-perei, az accorda szövege szerint, az országgyűlés előtt folyjanak, de ha az ítélet fő-, becsület- és jószágvesztésre szól, ez az uralkodó elé terjesztendő (uo. 392—397.).

⁴³ Az 1692. július 21-i adóügyi accorda: uo. 237—241.

⁴⁴ A Gubernium 1692. július 21-i oklevele erről: uo. 242.

⁴⁵ Uo. 243—247. Az adóügyi accordát I. Lipót egy héttel az első szász accorda megerősítése után, 1693. április 14-én hagyta jóvá (egészében). (Uo. 398—402.)

⁴⁶ Az erdélyi katolikus püspök a 17. századi református fejedelmek alatt nem foglalhatta el székét; az erdélyi egyházmegyét vikárius vezette. A göröghitűeknek viszont voltak püspökeik.

⁴⁷ Bánffy György gubernator, Bethlen Miklós kancellár, a más Bethlen-ágból való két testvér, Bethlen Gergely generális és Bethlen Elek egyként reformátusok, a többi régi tanácsurak közül a szintén tekintélyes Keresztessi Sámuel és Nalánczi István is.

⁴⁸ A Gubernium *főtiszttségeket viselő* tagjai (Bánffy gubernator, Bethlen Gergely generális, Bethlen Miklós kancellár, Haller János kincstartó) nem vesznek részt a vitán. A református rendeket két guberniumi tanácsos (Bethlen Elek és Keresztessi Sámuel), valamint Alvinczi Péter itélőmester képviseli, az evangélikusokat a szász elit (Valentin Frank comes, Michael Déli segesvári polgármester és Georg Drauth brassai bíró), az unitáriusokat Sárosi János itélőmester, Joó Mihály fiscalis director és Horváth Ferenc. A katolikusok érdekeit Gyulaffi László, Gyerőffi György és a feltörőben lévő Apor István védi. A megbeszélésről egy protestáns szempontú leírás áll rendelkezésre.

⁴⁹ Az erdélyi katolikus oktatásban a következő évtizedekben Erdélyben (csakúgy, mint Magyarországon) a *jezsuiták mellett* jelentős szerepet vittek a piaristák is.

⁵⁰ „In illis enim tota adversae partis contentatio, nostrae vero libertatis spiritualis mina continebatur.”

⁵¹ Megjegyezzük: a *vallásügyi* kiegészítés kizárólag a kérdés megvitatásáról s utána lezárásáról szolt.

⁵² A püspökség kérdésében most már *függetlenül attól, hogy az érsek ad-e dispensatiót vagy sem.*

⁵³ Fogalmazói református részről Bethlen Miklós és Kemény János, a katolikusok közül Apor István és Baranyai Gergely, az evangélikusok sorából Valentin Frank és Peter Szóts, az unitáriusok nevében Joó Mihály fiscalis director és Dalnoki János. Aláírói (a felekezetek ugyanilyen rendjében) Bethlen Miklós, Haller János, Valentin Frank és Sárosi János.

⁵⁴ Ezt tc.-be is foglalják (1692. március—áprilisi VII. tc. — EOE XXI. 90.).

⁵⁵ Az 1692. március—áprilisi országgyűlés vallásügyi vitáira és az 1692. májusi kolozsvári megbeszélésekre l.: Szász: S 165—230.; EOE XXI. 90—91., 93—95.

⁵⁶ Alvinczi Péter és társai követjárását nincs módunk egyetlen szakaszban ismertetni, mert megbízataik többirányúak, különböző (jórészt csak a továbbiakban érintendő) kérdéskörökhöz tartoznak.

⁵⁷ Szász: S. 351—362.

⁵⁸ Annál kevésbé van, mert erre a kérdés forrásanyaga sem elegendő. A Gubernium és Alvinczi levelezéséből számos darab áll rendelkezésre, ismeretes a Guberniumnak egy Baranyait s vele a katolikus rendeket diffamálni igyekvő levele Veteranihoz (1692. október 7. — LRHL I. 58.), de nem maradtak fenn feljegyzések (vagy lappanganak) a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnak Alvinczi bécsi útja idején folytatott tárgyalásairól.

⁵⁹ Szász: S 389—391.

⁶⁰ Uo. 379.

⁶¹ Uo. 254—255.

⁶² Uo. 289—290., 311—312., 325.

⁶³ Uo. 378—379.

⁶⁴ LRHL I. 537—538.

⁶⁵ M. Kanc.: H et Tr 19.cs. (Feljegyzés Bethlen Miklós 1696. január 8-i javaslatáról.)

⁶⁶ „Inter procerum primos.”

⁶⁷ EOE XXI. 251.

⁶⁸ LRHL I. 720—721. (Bánffy György és Bethlen Miklós 1696. május 11-i levele Kinskyhez.)

⁶⁹ EOE XXI. 253.

⁷⁰ Közismert tény, hogy Rabutin szinte személyes ellenszenvvel viseltetett Bethlen Miklós iránt.

⁷¹ Uo. XXI. 252—253.

⁷² Uo. XXI. 294—297.

⁷³ EK: AG 1701: 145.

⁷⁴ Szász: S 260—261.

⁷⁵ LRHL I. 111—112.

⁷⁶ Az első memorialis (1692. szeptember 3.) két pontja is ezzel a kérdéssel foglalkozik: a 13. általánosságban kéri, hogy a Partiumot hagyják Erdélynél (igazgatásilag a Gubernium, a portiózás tekintetében pedig az erdélyi főhadiparancsnok alatt). A 23. pont külön is sürgeti, hogy Kővárvidék Erdélyhez adózzék, s a Partium északi törvényhatóságaiban elhelyezett katonaság Veterani és Komormik alá tartozzék (Szász: S 302., 308—309.). A második, 1693. január 3-i emlékirat a balázsfalvi szerződésre és a Diploma Leopoldiumra hivatkozva kéri a Partium Erdélynél tartását (12. pont), s megismétli a Kővárvidékre vonatkozó követelést (22. pont) (uo. 317—318., 321—322.). A harmadik, 1693. március 14-i memorialis a korábbi e vonatkozású követeléseket ismétli meg (uo. 331—332., 341.).

⁷⁷ Uo. 384., 387.

⁷⁸ G. P. 1698: 282.

⁷⁹ L. erre a Gubernium 1698. augusztus 11-i levelét Kinskynek (LRHL I. 1007.). A Gubernium ekkor éppen hasonló esetek elkerülésének szándékával kéri Wesselényi István, a később oly nagy pályát futó államférfi közép-szolnoki főispáni kinevezését.

⁸⁰ LRHL I. 758., 766—776.

⁸¹ Uo. I. 783—784.

⁸² Uo. I. 791—793.

⁸³ Uo. I. 822—824.

⁸⁴ G. P. 1698: 282.

⁸⁵ LRHL I. 988.

⁸⁶ I. Lipót 1700. december 6-án Johann Friedrich Seeau-nak adott instruktóijában (Schmidt: B II/5. 678.).

⁸⁷ G. P. 1701: 123.

⁸⁸ Uo. 1702: 481.

⁸⁹ 1681-ben már Doboka megye főispánja. 1687-től fejedelmi tanácsúr. (TZs: EKK 24.)

⁹⁰ BM II. 6—7.

⁹¹ A jelölést az 1691. januári—februári országgyűlés XVIII. tc.-e tartalmazza (EOE XX. 446.).

⁹² Jelölésük az 1691. januári—februári országgyűlés XIX. tc.-ével történt (uo.).

⁹³ Uo. XXI. 72—73.

⁹⁴ L. ezeket uo. 77—87.

⁹⁵ A kancellária tehát ezen elképzelés szerint a fejedelemség kori *nagyobb* kancellária folytatása (a bíraskodási expedíciókat 1690 előtt a *kisebb* kancellária végezte).

⁹⁶ Uo. 82—83.

⁹⁷ Uo. 83—85.

⁹⁸ A gubernator, a 3 további országos főtisztviség viselői, a rendek elnöke, a Gubernium tanácsosai, ítélőmesterek, királyi táblai ülnökök, magyar és székely törvényhatósági főtisztek, a szebeni királybíró és polgármester.

⁹⁹ Annak ismeretében, hogy a Habsburg központi kormányzat más vonatkozásban (adó) milyen aránytalanul magas terheket rótt Erdélyre, nem csodálkozhatunk ezen az attitűdön.

¹⁰⁰ Bizonytalán az 1650-i lajstromról van szó.

¹⁰¹ Ez a referendariusság a későbbi Erdélyi Udvari Kancellária első formája.

¹⁰² A particularis instructio foglalkozott a felállítandó Erdélyi Udvari Kancellária kérdésével is. A Kancellária létrehozásának azonban *egész* történetét együtt tárgyaljuk. A particularis instructiót l.: Szász: S 262—266.

¹⁰³ Ez egyrészt a 4 bevett vallásfelekezet *elvi* egyenlőségének megtartását jelentette, másrészt lehetőséget a katolikusoknak a Guberniumban uralkodó református túlsúllyal szembeni előretérésre.

¹⁰⁴ Az Alvincziana Resolutio: Szász: S 378—389.

¹⁰⁵ Az elnöki ügyintézés valójában csak közel 100 év múlva, 1787-től valósult meg rendszeresen a Guberniumban.

¹⁰⁶ Az instructio itt előlegezi a Bécsben székelő udvari alkancellár létét. Valójában az első alkancellárt 1695 őszen iktatták tisztébe.

¹⁰⁷ A gubernator instructiója: Szász: S 409—419. Megjegyzendő: mind ez, mind a többi főtisztek, ill. a guberniumi tanácsosok instructiója 1692. április 29-én kelt, formailag tehát az Alvincziana Resolutio előtt, s valamennyiüket az *Osztrák* Udvari Kancellária adta ki — az Erdélyi Udvari Kancellária felállítására később került sor, a Magyar Udvari Kancelláriának (ugyanúgy, mint más magyarországi hatóságoknak) ügyeikben való közreműködését pedig az erdélyiek gondosan kerülték.

¹⁰⁸ Uo. 420—425.

¹⁰⁹ Ezeket, mint az Alvinczi vezette követség particularis instructiójának ily vonatkozású részeit, külön tárgyaljuk. A kancellár instructióját l.: uo. 425—433.

¹¹⁰ A kincstartói instructio: uo. 434—440.

¹¹¹ Az instructio: uo. 440—447.

¹¹² Arra természetesen nem vállalkozhatunk, hogy a hatóság összetételének minden, alsóbb tisztikarának személycseréig lemenő változásaira is kitérjünk.

¹¹³ EK: AG 1708: 58.

¹¹⁴ Uo. 1708: 25.

¹¹⁵ G. P. 1698: 218.

¹¹⁶ Az 1698. június—júliusi országgyűlés feliratára, a Gubernium 1698. augusztus 10-i felségelöterjesztésére, Gyulaffi halálára s az új jelölés elrendelésére l.: G. P 1699: 338. (I. Lipót 1699. július 13-i rendelete az *Osztrák* Udvari Kancelláriáról kelt.)

¹¹⁷ LRHL II. 69—70.

¹¹⁸ Az *Osztrák* Udvari Kancellária 1703. február 17-én értesíti a felmentésről az Udvari Kamarát. Ugyanakkor közli ezt az Erdélyi Udvari Kancelláriával is, azzal, hogy az uralkodó Apornak adományozta az ország generálisa tisztét (M. Kanc.: H et Tr 19.cs.). Apor generálisi kinevezése 1703. március 1-jén kelt (az *Erdélyi Udvari Kancelláriáról*). (G. P 1703: 276.)

¹¹⁹ Schmidt: B II/5. 465.

¹²⁰ BM II. 15.

¹²¹ LRHL I. 172. (a Gubernium 1693. október 8-i felségelöterjesztése).

¹²² Az országgyűlés I. tc.-ével (EOE XXI. 159.).

¹²³ G. P 1697: 99.

¹²⁴ VGyn 193—194.

¹²⁵ G. P 1696: 156.

¹²⁶ Uo. 1703: 463.

¹²⁷ VGyn 143.

- ¹²⁸ Uo. 229.
- ¹²⁹ LRHL I. 834—836. (a Gubernium 1696. november 12-i felségelöterjesztése).
- ¹³⁰ EK: AG 1697: 73.
- ¹³¹ Megjegyzendő: az 1696. októberi—novemberi országgyűlés óta, amelynek második felén már Keresztessi elnökölt, az 1697. júniusi—júliusi már a harmadik országgyűlés az ő elnökletével (1697 tavaszán — március—áprilisban — volt egy országgyűlés).
- ¹³² EK: AG 1697: 73.
- ¹³³ LRHL I. 989—991.
- ¹³⁴ M. Kanc.: H et Tr 19.cs.
- ¹³⁵ EK: AG 1707: 15.
- ¹³⁶ Frank 1686-tól tanácsúr (TZs: EKK 27.).
- ¹³⁷ Neve az országgyűlési és kormányhatósági iratokban ekkor még jó ideig így szerepel, bár ekkor már birtokosa a német birodalmi lovagi rangnak s a Sachs von Harteneck névnek.
- ¹³⁸ LRHL I. 834—836.
- ¹³⁹ EK: AG 1697: 73.
- ¹⁴⁰ A Gubernium 1698. augusztus 10-i felségelöterjesztése már mint elhunytól beszél róla (LRHL I. 991.).
- ¹⁴¹ EK: AG 1699: 163.
- ¹⁴² G. P 1702: 310.
- ¹⁴³ Uo. 1704: 88.
- ¹⁴⁴ Miklósvárszéki nagyjaitai Cserei Mihály Históriaja. Közli Kazinczy Gábor. Pest 1852. 311.
- ¹⁴⁵ EOE XXI. 72—73.
- ¹⁴⁶ Az egyes jelöltek az alábbi számú szavazatokat kapják: Sárosi János 79, Apor 52, Tholdalagi András 43, Conrad 18, Déli 4. A református jelöltnek jutott szavazatok számáról a Gubernium csakúgy hallgat, mint nevérol.
- ¹⁴⁷ Csak az evangélikusok protestatiójának szövege maradt fenn: ezt Frank comes nyújtotta be (EOE XXII. 153—154.). Minthogy ennek szövege oly mértékben egyezik azzal, amit a Gubernium a jelölésekről beszámoló 1693. október 8-i felségelöterjesztésében mond a két felekezet protestatiójának tárgyáról, feltehető, hogy a 2 protestatio lényegében azonos szövegű volt, vagy ezek legalábbis alaposan egyeztetették álláspontjukat.
- ¹⁴⁸ LRHL I. 169—173.
- ¹⁴⁹ G.P 1694: 101. Apor 1694 decemberében az elhunyt *katolikus* Gyerőffi helyére kerül a Guberniumba tanácsosnak.
- ¹⁵⁰ LRHL I. 267—268.
- ¹⁵¹ EK: AG 1696: 135.
- ¹⁵² Az Udvari Kamara egy, 1698. március 10-i felterjesztése „die übrigen daselbst tolerirten dreyn Religion”-ként említi az erdélyi protestáns felekezeteket (I. uo. 1698: 238).
- ¹⁵³ EOE XXI. 419.
- ¹⁵⁴ G.P 1701: 4.
- ¹⁵⁵ Uo. 1701: 30.
- ¹⁵⁶ Uo. 1701: 123.
- ¹⁵⁷ Az adott időpontban ez Apor Istvánt jelenti. A rendelet: EK: AG 1702: 43.
- ¹⁵⁸ Uo. 1703: 35.
- ¹⁵⁹ EOE XXI. 374., 377—378.
- ¹⁶⁰ Egy, feltehetően az 1702-i állapotot tükröző összeállítás szerint titkárként működik a Guberniumnál Naláczai Lajos, a tanácsos Naláczai István fia, Olasz Mihály, az Erdélybe olasz zsoldostisztként került s aztán Somlyó várában érdemesen működött Francesco kapitány fia, ekkor már erdélyi birtokos nemes. Az 1702-i registratorok mindegyike érdekes egyéniség. Sándor Gergely (registratorágának 1707-ből és 1709-ből is van nyoma — EK: AG 1707: 15., ill. uo. 1712: 169. —, 1707-ben a Gubernium futára I. József udvarában — G.P 1707: 54.) az 1710—1720-as években az erdélyi unitáriusság egyik vezető alakja, itélőmester. Az ő elnökletével dolgozza ki 1725-ben egy rendi bizottság az 1711 és 1750 közti korszak legjelentősebb gazdaságpolitikai koncepcióját. A másik registrator, Horthi István, a nagy kuruc szabadságharcban Rákóczi oldalára állván, az ő erdélyi kormányzatában visel tisztséget. Az 1702 táji 6 cancellista egyike Simeon Baussnern, a későbbi szász comes.

¹⁶¹ A Gubernium ülésezési időpontjának és helyének bemutatására az 1692—1693. évből álljanak itt a szerv kiadmányainak keltezései (a LRHL I. kötete alapján):

1692. április 23—25.: Szeben (az országgyűlés székhelye)
június 4., 23—24., július 20—23.: Kolozsvár
augusztus 5—6., 25.: Bonchida (Bánffy György egy uradalmának központja)
október 6.: Torda (szeptember 25. és október 6. közt itt ülésezik az országgyűlés)
október 22.: Bonchida
október 23.: Kolozsvár
november 3.: Ebesfalva (II. Apafi Mihály egy uradalmának központja)
november 26.: Örményes (Bánffy György egy uradalmának központja)
december 17—24.: Marosvásárhely (az országgyűlés székhelye)

1693. január 13., február 4.: Szeben
február 24—25.: Radnót (II. Apafi Mihály egy uradalmának központja)
április 2—4.: Kolozsvár
április 24.: Bonchida
május 9.: Szeben
június 1., július 18., augusztus 20.: Bonchida
szeptember 4., 20., október 2., 8.: Torda (szeptember 18. és október 4. közt itt ülésezik az országgyűlés)
október 30., november 8—9.: Kolozsvár
december 4—5.: Szeben

¹⁶² G.P 1695: 125.

¹⁶³ Uo. 1696: 153.

¹⁶⁴ 1696—1698. évi expedícióinak keltezése (LRHL I.):

1696. április 8., 26., május 6., 9—11.: Kolozsvár (április 26. és május 12. közt partialis gyűlés helye)
június 3—15., 22—29.: Torda
július 3.: Szeben
július 22—23.: Kolozsvár
augusztus 9—13., 20—31., szeptember 1—12.: Torda
szeptember 21.: Gyulafehérvár
szeptember 30—október 1.: Déva (a Gubernium itt tárgyal Rabutinnal a kvártély és a portiók ügyéről)

október 4—november 29.: Gyulafehérvár (NB: ez idő alatt országgyűlés van itt)

1697. február 6.: Örményes
április 14—15.: Kolozsvár (itt március 11. és április 14. közt országgyűlés van)
május 23.: Torda
június 3.: Szeben
július 20—30.: Torda (itt június 22. és július 10. közt országgyűlés van)
szeptember 27—október 3.: Torda
október 18.: Brád
november 3.: Kolozsvár

1698. május 20.: Gyalu (Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor Bécsből hazaérkezte után, Bánffy egyik uradalmának központjában)
május 24.: Kolozsvár
május 29—június 1.: Szeben
június 12—december vége: Gyulafehérvár (egyetlen esetet kivéve — a július 28-i expedíció keltezése Keresd).

¹⁶⁵ LRHL I. 1006—1007.

¹⁶⁶ A szabályzat: G.P 1698: 256.

¹⁶⁷ Uo. 1698: 215.

¹⁶⁸ 1698. szeptember 10-én a Gubernium ülésének résztvevői Naláczai, Keresztessi, Sárosi, Thoroczkai, Conrad (LRHL I. 1065.). Az év szeptember 17-én a Substitutum Gubernium azt jelenti Bánffy gubernatornak, hogy Naláczai, Keresztessi és Sárosi aznap elutazott a hatóság székhelyéről (uo. I. 1072.). 1699. március 25-én Bánffy gubernator, Bethlen Miklós és Apor jelen van az ülésen, a Gubernium

többi tagjai közül azonban csak Gyulaffi és Keresztessi (G.P 1698 : 257.). A továbbiakban láthatólag az a gyakorlat alakult ki, hogy a Gubernium havi váltásban 2-2 tanácsosát rendeli Gyulaféhérvárra (l. erre: uo. 1701 : 112.).

¹⁶⁹ 1698. szeptember 21-én a Substitutum Gubernium bizonyos személyek ügyében fordul Bánffyhoz, akik ki akarván szökni Erdélyből „előtünk fungalt Méltóságos urak” arestáltatták őket, majd kezességre szabadon bocsátották —, most azonban Rabutin írt át ügyükben (ismeretlen tartalommal). „Mint hogy azért Instructionkban-is vagyon hogy ország és törvényink concernalo dolgokhoz egészen csak magunktól, nem szollunk”, a gubernator döntését kéri (LRHL I. 1076.).

¹⁷⁰ Bánffy György írásos véleményeket kérve Bethlen Miklósnak a dohányzás eltiltását célzó javaslatáról, Nalácz István (1701. március 26. Bábolna), Apor István (1701. március 28., Kolozsvár) és Haller István (1701. április 5.) censurája ismeretes (G.P 1701 : 237.). Az év őszén a Gubernium körözteti az országgyűlési meghívó (regalis) fogalmazványát. Nalácz (1701. szeptember 28.; G.P 1701 : 232.), Johannes Sachs von Harteneck (1701. szeptember 29.; G.P 1701 : 230.) és Apor (1701. szeptember 30.; G.P 1701 : 228.) válasza ismeretes.

¹⁷¹ Szász: S 269—271.

¹⁷² Uo. 293—294., 300—302.

¹⁷³ Baranyainak ez a *memorialisa* nem ismeretes.

¹⁷⁴ Ez volt a gyakorlat a fejedelemség kori konstantinápolyi ügyvivők esetében is — bár ott is előfordult, hogy egy-egy ügyvivő egyvégtében éveket szolgált, bevált ügyvivők ismétlődő leküldéséről nem is beszélve.

¹⁷⁵ A bécsi képviselőről folyt vita menetére: LRHL I. 108—110. A (protestáns) rendek koncepciója: uo. I. 79—81. Ezt az álláspontot ismerteti a Gubernium és a rendek 1695. március 21-i instructiója az Erdélyi Udvari Kancellária számára (EK : AG 1695 : 25.).

¹⁷⁶ I. Lipót 1693. május 20-i, az Alvincziana Resolutiót mintegy kiegészítő rescriptumában (Szász: S 377.).

¹⁷⁷ Uo. 427—428.

¹⁷⁸ Szentkereszti András kormányhatósági pályája még I. Apafi Mihály fejedelemsége alatt kezdődik, a legalsó lépcsőfokon: 1680—1683 között a kisebb kancellária írnoka (TZs: EKK 370.), 1688-ban hadellátási funkciót tölt be (uo. 169.). Az 1680-i kisebb kancelláriai pályakezdés időpontját tekintetbe véve, ekkor 30-as éveie elején jár. Későbbi kormányhatósági pályafutásával sokszor fogunk találkozni e munkában. A Gubernium 1693. április 4-i rendelete Alvinczihoz: LRHL I. 132—133.

¹⁷⁹ Kolozsi (1670), majd rónaszéki (1671) sókamarasság után 1673 és 1684 között a fejedelmi jószágok praefectura és egyben tizedvicearendator, emellett 1675 és 1680 között fejedelmi táblai ülnök, 1680-tól pedig ítélőmester. (TZs: EKK 357.)

¹⁸⁰ LRHL I. 167.

¹⁸¹ Uo. I. 188.

¹⁸² G.P 1694 : 101.

¹⁸³ Egy, feltehetően Bánffy gubernatortól és Bethlen Miklós kancellártól származó feljegyzés (1694. március 31.; LRHL I. 293—295.) szerint az országgyűlési szavazók többsége azzal a feltétellel volt hajlandó jelölni Kálnokit, hogy az alkancellári tisztség évente váltakozzék a 3 *ítélőmester* között, s a lelépő alkancellár ítélőmesternek térjen vissza Erdélybe. Ugyanilyen feltételek mellett jóval kevesebben szavaztak Jósika Gáborra, egyetlen személy pedig Apor Istvánra. Kálnoki további szavazatokat is kapott, a többségtől eltérő feltételekkel, amelyek mindegyike elvetette az alkancellár személyének állandóságát (további vita alá bocsátva ezt a kérdést vagy az uralkodó döntésére hagyva, vagy éppen az alkancellár magatartásától téve függővé a dolgot), de egy kivétellel ellenezték azt, hogy a hazatérő alkancellár ítélőmester legyen. Kapott végül egy szavazatot Haller István is (csak azzal a feltétellel, hogy tisztében ne maradjon állandó).

¹⁸⁴ Ezt az igényt az a körülmény indokolta, hogy számosan közvetlenül az uralkodó elé vitték periket, a Gubernium megkerülésével. Egyben azonban a Kancellária így másfajta ellenőrző funkciót kap, mint amilyet az 1693. április 29-i instructio jelöl ki számára: az *udvari* ügyintézés törvényességének ellenőrzését.

¹⁸⁵ Az instructio: EOE XXI. 184—188.

¹⁸⁶ L. ezekre nézve a Gubernium 1694. augusztus 21-i levelét Kinskyhez (LRHL I. 352—354.).

¹⁸⁷ G.P 1694 : 100.

- 188 VGyn 193.
- 189 EK: AG 1695: 25., LRHL I. 449—450.
- 190 EK: AG 1695: 23.
- 191 Az instructio: uo. 1695: 12 1/2.
- 192 Csáky instructiójának hivatkozott részei: EOE XXI. 444—446.
- 193 LRHL I. 848—849.; VGyn 244.
- 194 Ezek az ekkor még változó összetételű Ministerialkonferenzek.
- 195 I. Lipót csak bizonyos nagy fontosságú ügyek tárgyalásán vett személyesen részt. Uralkodása utolsó éveiben egyre több szerepet kapott a Konferenzek vezetésében a trónörökös, I. József. A konferenciák legnagyobb részén azonban a főudvarmester vagy más birodalmi főtisztviselő elnökölt.
- 196 Az Erdélyi Udvari Kancellária 1698. február 27-i összeállításása (Bethlen Miklós lapszéli jegyzeteivel) és a március 4-i határozat: EK: AG 1698: 236.
- 197 Uo. 1698: 40., 1703: 176.
- 198 Uo. 1699: 56.
- 199 G.P 1699: 463.
- 200 EK: AG 1701: 28.
- 201 G.P 1701: 123.
- 202 „Mikor ennekutána az Aulica Cancellariarol, Bellicumrol vagy Deputatiokrol és Dicasteriumokrol occurralnak olyan Intimatiok, mellyeket kegyelmetek expedial, az olyan Intimatiokotis kegyelmetek az Decretumokkal edgyüt mindenkor külyge le.” (EK: AG 1701: 156.)
- 203 Uo. 1703: 62.
- 204 Uo. 1703: 66.
- 205 G.P 1703: 463.
- 206 Uo. 1706: 201.
- 207 LRHL I. 908.
- 208 G.P 1698: 257.
- 209 LRHL I. 1300.
- 210 Uo. I. 1344.
- 211 Thes.: AG 1703: 7.
- 212 EK: AG 1699: 265.
- 213 G.P 1701: 123.
- 214 Az Erdélyi Udvari Kancellária személyzetéről Kászoni János (akkor generalis perceptor) által 1703. március 10-én készített összeállítás szerint a Kancellária katolikus referendariususa és titkára változatlanul Fiáth (Thes.: AG 1703: 7.).
- 215 L. erre pl.: EK: AG 1706: 21.
- 216 Thes.: AG 1703: 7.
- 217 Szász: S 364—365.
- 218 LRHL I. 130—132.
- 219 Szász: S 326—327.
- 220 Ezt nyilván nem szorosan értelmezték.
- 221 A bérleti szerződést jóváhagyó (az Udvari Kamaráról kelt) rescriptum: G.P 1693: 85. Kiadva: Szász: S 402—408.
- 222 LRHL I. 183—186.
- 223 G.P 1694: 101., 108.
- 224 I. Lipót 1694. november 22-i rescriptuma aranybányákról beszél. Valószínűbbnek tartjuk, hogy mint a korábbiakban, itt is az aranyváltásról van szó.
- 225 Schmidt: B II/5. 464—465.
- 226 Thes.: AG 1702: 79. Panóék bérletébe később belépett az Apafi-kor ismert vállalkozója, Szegedi István is.
- 227 Ilyen pl. a beszercei harmincad, amelynek bérlete 1555 óta folyamatosan a városé (Thes.: AG 1712: 26.).
- 228 Thes.: AG 1710: 31. (Johann Friedrich Seeau és Georg Eckhler 1701. február 1-i főjelentésében az Udvari Kamarának.)

²²⁹ Uo. 1699:6. (I. Lipót 1699. november 6-i rescriptuma Thavonathhoz, a Cameratica Commissio akkori elnökéhez.)

²³⁰ A bizottság előtt 1700. március 4-én nyilatkozatot szerez Bánffytól és Aportól, hogy készek visszaadni a harmincadokat, mihelyst a kincstár ezt kívánja, majd az Udvari Kamara útján döntést eszközöl ki I. Lipóttól a harmincadok visszavételére, s 1700. április 19-én már ezt közli a bérlőkkel. Azok néhány héten belül vissza is adják a bérelt harmincadokat. (Thes.: AG 1700:3., 1712:26.)

²³¹ Schmidt: B II/5. 712.

²³² Sinkovics: Eszterházy 179.

²³³ A későbbiekben is találkozunk a Habsburg kincstári szervezetben azzal a jelenséggel, hogy kincstári tisztviselők magánvállalkozókká vedlenek át (fordítva is). Vorster esete némileg különleges: ő hadellátási tiszt és magánvállalkozó volt *egyszerre*.

²³⁴ Sinkovics: Eszterházy 179.

²³⁵ Oppenheimer belépésére az üzletbe és Eszterházy szerepére l. azt az emlékiratot, amit Vorster 1690-es évekbeli titkára állított össze a magyarországi és erdélyi sókereskedelem 1690—1711 közötti állapotáról (Summarische beschreibung des Hungarischen und Siebenbögischen Salz-Commercy, wie selbiges anfänglich beschaffen bewest, was gestalten es hernach eingerichtet worden, und was ihre Kayserliche Mayestät Jahrlieh derbey pro lucro erheben könne? — AvuG Fasc. Rot 30.). Az, hogy az üzlet Oppenheimeré volt, s a nádor csak a nevet adta a dologhoz, közismert volt az érdekelt országokban. Vass György írja a sókereskedelem 1695. márciusi erdélyi országgyűlési vitája kapcsán: „Egy bécsi zsidóval az palatinus neve alatt . . . contraháltak ezen só felől” (VGyn 192.). Sinkovics tehát téved abban, hogy Eszterházy az Udvari Kamarával kötött szerződés *után* állapodott meg Oppenheimerrel arról, hogy az vállalja az előleg kifizetését a sókereskedeleme, a nádor pedig átengedi neki az Udvari Kamarával kötött szerződéssel járó összes jogokat és előnyöket (Sinkovics: Eszterházy 188—189.).

²³⁶ Sinkovics: Eszterházy 189.

²³⁷ A só árának területenkénti változása a szállítási költségek függvénye.

²³⁸ Sinkovics: Eszterházy 179—181.

²³⁹ Uo. 181—182.

²⁴⁰ Erről előbb Erdély nevében Szentkereszti András, Eszterházy képviselőtében Vorster és Simson Wertheimer (Samuel Oppenheimer veje és majdan utóda a kiváltságolt bécsi zsidó grémium élén, Oppenheimernél óvatosabb, de épp ezért stabilabb, nagyvonalú bankár) egyezik meg. Az Udvari Kamara 1694. december 12-i és 14-i ülésén hagyja jóvá a megállapodást. (Sinkovics: Eszterházy 182—183.)

²⁴¹ Bethlen Miklósnak a sókereskedelem irányításában vitt szerepe részleteiben még tisztázandó. Az a terjedelmes sőügyi levelezése, amely kancellári funkciója révén fennmaradt a LRHL I. kötetében, még feldolgozásra vár.

²⁴² EOE XXI. 259—260.

²⁴³ Uo. XXI. 281—282. A számvételről konkrét rendelkezést az 1697. júniusi—júliusi országgyűlés hoz, VII. tc.-ével számvevőket rendelve ki a Bethlen Miklós kezén forgott sókereskedelmi jövedelmekről való elszámoltatásra. (Uo. XXI. 333—334.)

²⁴⁴ Uo. XXI. 282.

²⁴⁵ Uo. XXI. 285.

²⁴⁶ L. erre nézve a 235. sz. jegyzetben említett összeállítást („Summarische beschreibung. . .”).

²⁴⁷ A számadások pontosak: a hiány 76 font (kb. 1 kőso). 1698. január 10-én egy újabb megbeszélésre került sor a sókereskedelem ügyében Pauli udvari számvevőhivatali tanácsosnál, amelyen Oppenheimer és Wertheimer is részt vesz. Vorster szintén, az erdélyiek részéről azonban csak az Erdélyi Udvari Kancellária három tagja: Szentkereszti, Henter, Czakó. A megbeszélés tárgyára csak Pauli hivatali beosztásából lehet következtetni.

²⁴⁸ Résztvevői az Udvari Kamara részéről a kamaraelnökön kívül többek között Aichpichl és Kleinburg udvari kamarai tanácsos, Palm titkár, Erdély oldaláról Bánffy, Bethlen, Kálnoki és Szentkereszti.

²⁴⁹ Résztvevői az Udvari Kamara elnöke, Aichpichl és Kleinburg, udvari kamarai titkárok — köztük Palm —, Erdély részéről pedig a három főtiszt és Szentkereszti.

²⁵⁰ Itt Aichpichl és Kleinburg tanácsos (és két titkár) van jelen az Udvari Kamara részéről, az erdélyi oldalról pedig Bethlen Miklós és Szentkereszti.

²⁵¹ Az ismertetett 1698. januári—márciusi tárgyalások anyaga: EK: AG 1698: 235.

²⁵² G.P 1699: 323.

²⁵³ A fejedelemség korában a kincstartó és a tizedfőrendator tisztét más-más személy viselte; a vicearendatori tisztséget (legalábbis a 17. században) mindig a fejedelmi javak praefectura. A kincstartó 1696. március 11-i instructióját l.: EFL XVI. I: 1: 6.

²⁵⁴ Az 1696. március 14-i söügyi pótutasítás: uo. XVI. I: 1: 8.

²⁵⁵ EOE XXI. 447.

²⁵⁶ Ezek 1697. február 5-én érkeztek fel az Udvari Kamarához.

²⁵⁷ Megjegyzendő: ilyen maradvány ezekben az években nem nagyon volt Erdélyben. Inkább arról volt szó, hogy az adózók, a rendkívül magas adóteher miatt, hátralékban maradtak.

²⁵⁸ Ennek az ügykörnek a határai ekkor eléggé bizonytalanok; mindenféle (nemcsak kincstári) gazdasági ügy értendő alatta, szorosabb meghatározás nélkül.

²⁵⁹ Apor J696. augusztus 20-i felterjesztése: EFL XVI. I: 1: 9.

²⁶⁰ A Gubernium 1696. augusztus 21-i felségelőterjesztése: LRHL I. 794—797.

²⁶¹ Ez a rendelkezés az erősödő ellenreformációs tendenciák ellensúlyozására szolgál.

²⁶² Tehát nincs szó a kereskedőkről *általában*, ahogy Apor követeléseiben.

²⁶³ A Breunernél tartott megbeszélése l.: EK: AG 1698: 32.

²⁶⁴ A rescriptumnak az EFL-ban (XVI. I: 1: 11) található példányán a keltezés 1698. március 18., a Gubernium levéltárában (G.P 1698: 226.) őrzött, *azonos szövegű* példányán 1698. március 20. Az utóbbi dátumot fogadja el az EOE is (XXI. 343—346.).

²⁶⁵ 1684. február 23-án ily minőségben ad reversalist. (EFL XVI. I: 5: 38.)

²⁶⁶ Utasítása: uo.

²⁶⁷ L. erre uo. V. 357. I.

²⁶⁸ Schmidt: B II/5. 614—615.

²⁶⁹ Az Aichpichl-bizottságra l. Vass György naplóját (VGyn 205—206.).

²⁷⁰ Srbik, Heinrich: Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia. Wien—Leipzig 1907. 123.

²⁷¹ Uo. 128.

²⁷² Nagy István: A Magyar Kamara 1686—1848. Bp. 1971. 32.

²⁷³ Az *obequitator* szó 16—18. századi jelentése változó: lehet pl. lovas hajdú vagy másfajta kincstári ör stb. Ez esetben feltehetően mérnöki feladatok ellátására is képes személyről volt szó, hisz feladata az erdélyi ércbányák feltérképezése volt.

²⁷⁴ Schmidt: B II/5. 586—593.

²⁷⁵ Az utasítás indokolásul arról beszél: egy olyan országban, amely csak nemrégiben került I. Lipót uralma alá, és ahol a hatalmasabbak mind ez ideig a legnagyobbrészt élvezték a fejedelmi jövedelmeket, és érdekük az uralkodói jövedelmek valós állapotának eltítkolása, nem lehetséges a dolgoknak a mélyére hatolni. (Uo. II/5. 611.)

²⁷⁶ Megjegyzendő: Bálványosváralja mellett nem nyílt sóbánya a későbbiekben. Még arra sincs nyom, hogy itt folytak volna olyan bányafeltáró kutatások, mint a későbbi évtizedekben Erdély bizonyos más pontjain, amelyeken aztán (a marosújvári bányát kivéve, amelyet a 18. század végén, 19. század elején kezdtek művelni) nem nyíltak új bányák.

²⁷⁷ Szólottunk már róla, hogy Bánffy és Apor rövidesen lemondott a bérletről.

²⁷⁸ Ez a javaslat az instructio szerint Apor kincstartótól származik.

²⁷⁹ Nem tudunk arról, hogy ez a tisztség be volt-e töltve 1699-ben.

²⁸⁰ Az Udvari Kamara tájékozatlansága e kérdéskörben akkora volt, hogy még abban a törvényekkel világosan szabályozott kérdésben is Thavonathéktól várt jelentést: az uralkodó köteles-e eladományozni a nota vagy defectus útján a kincstárra háramló jöszágokat, vagy megtarthatja-e őket magának?

²⁸¹ Az Udvari Kamara számára itt egy mellékkérdés is adódott. Úgy tudta, hogy a Várad elestekor birtokaikat veszített nemések Erdélyben kárpótlást kaptak ezekért. Minthogy ezek Várad visszavétele után követelni kezdték ottani birtokaikat, az Udvari Kamara azt tartotta volna méltányosnak, hogy ezek vagy erdélyi, vagy Várad környéki birtokaikról mondjanak le. Arra utasította tehát biztosait, hogy

szerezzék meg a kincstartótól a Várad környéki jószágokat visszakövetelő nemések jegyzékét, amely tüntesse fel: 1. mit követelnek ezek vissza, 2. mit kaptak helyettük Erdélyben?

Tudomásunk szerint 1660 után Várad környéki *birtokos nemések* nem kaptak kártalanítást Erdélyben; a Váradról Debrecenbe vonult, majd onnan Erdélybe telepedett *városi kisnemességet* telepítették le Erdély néhány helységébe. Feltételezzük, hogy a dolog mögött az új várad katolikus püspök és az erdélyi rendek számos fronton folyó harca áll.

²⁸² „Dadurch die Provintz Volck- und geldt — Reich machen könne.”

²⁸³ A titkos instructio: Schmidt: B II/5. 610—622.

²⁸⁴ I. Lipótnak az erdélyi kincstári igazgatás egészének új rendet adó 1700. január 15-i rescriptuma külön is inti Thavonathot és Eckhlert: éljenek Bethlen Miklós (Erdély egyik legtapasztaltabb és legtehetségesebb embere) irántuk mutatott bizalmával. Az, ha akar, sokban a kezükre járhat — különösen ha látja, hogy a Cameratica Commissio állandóbb szerv, mint az erdélyiek sejtették. Az uralkodó (az Udvari Kamarán át) rescriptumban adta tudtára tetszését Bethlennek a biztosoknak adott addigi támogatásáért. I. Lipót arra is intette biztosait, hogy legyenek figyelemmel Bethlen „Media fiscy Regy Transylvanicy augendi” c. összeállítására, vezessenek be belőle. (Uo. II/5. 642—643.)

I. Lipót Johann Friedrich Seeau-nak, a Cameratica Commissio Thavonathot követő vezetőjének 1700. december 6-án adott instructiójában nyugtázza Bethlen támogatását a bizottságnak és javaslatait („Vill guete Gedanken pro augmento, et bono usu fiscalium habe”). Rescriptumban kívánja Bethlen tudtára adni megelégedését; ezt Seeau (az erdélyi főurak közötti általános féltékenységre tekintettel) titokban kell hogy átadja a kancellárnak, biztosítva a császár kegyéről, s a továbbiakban „Circum Spectrum Confidenz”-et kell hogy tartson vele. (Uo. II/5. 681—682.) Bethlen Miklós Önéletrészésének ismert kitételét, hogy a Commissio ki mindenkit „mosdatott ki” mi mindenből Erdélyben, az előbbieket világánál is kell értékelni.

²⁸⁵ A rescriptum: Thes.: AG 1699:9.

²⁸⁶ Starhembergnek a kiváltságos bécsi zsidó grémiummal való összeütközéseiről a történetírás egyelőre nem közölt érdemelt, de az udvari kamaraelnök egész politikája (appalto-ellenessége, a Wiener Stadtbank létrehozása) legalábbis a feszültség csiráját magában rejt.

²⁸⁷ Erről az előbbieken szözlöttünk.

²⁸⁸ Thes.: AG 1699:12.

²⁸⁹ G.P 1699:357.

²⁹⁰ „Noch der Zeit in Statu quo Zulassen ist.”

²⁹¹ Itt nyilvánvalóan Bánffy György gubernatorról és Aporról van szó.

²⁹² „Damit der Thesaurarius mehrer in Zaume gehalten werde.”

²⁹³ L. a 284. sz. jegyzet.

²⁹⁴ „Ein aliquale ober-directorium”.

²⁹⁵ A Cameratica Commissio feltehetően ebben a kérdésben követte el legnagyobb *szakmai* baklövését. Marosújvárott nem indult meg újra a sóbányászat. Mikor kb. egy évszázad múltán erre sor került, ez a bánya rövidesen a *többszörösét* termelte Erdély sóbányái együttes produktumának.

²⁹⁶ Az 1700. január 15-i rescriptum: Schmidt: B II/5. 623—648.

²⁹⁷ Udvari kamarai tanácsos, a gmundeni sóhivatal vezetője (uo. II/5. 705.).

²⁹⁸ I. Lipót aláírásával, az Udvari Kamaráról kelt (uo. II/5. 662—682.).

²⁹⁹ Az instructióval lényegében egyidőben, bizonyos azonos uralkodói resolutio alapján kelt az Udvari Kamara átírtata az Erdélyi Udvari Kancelláriához (1700. december 4.; EK: AG 1700:134.). Ez, közölve azt a tényt, hogy I. Lipót új utasítást ad Seeau-nak, részletesebben kifejtette az erdélyi kincstári igazgatás személyzetére vonatkozó álláspontját. Nem remélhető — írta —, hogy a kincstartóságnál rendet lehessen teremteni, míg a kincstári igazgatásba olyan emberek nem kerülnek, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeznek, becsületesek, jóakaratók és szorgalmasak. Míg nincsenek ilyen erdélyiek, Seeau bármily nemzetbelieket alkalmazhat. Szinte szó szerint azonos ezzel az a rescriptum, amely ugyanaznap a Guberniumhoz indult ez ügyben (G.P 1701:21.).

³⁰⁰ Apor tekintélyét pl. azzal kívánja fenntartani, hogy az vegyen részt a Cameratica Commissionának azon ülésein, amelyeken nem őt magát, vagy az ő védelmét élvező „malversans”-okat illető ügyeket tárgyalnak, vagy végül olyanokat, amelyekben a kincstartónak ellenvéleménye van [!]. Az ily üléseken Seeau elnököljön, Apor a rangban utána következő helyet foglalja el [!]. A kincstartót azonban szoros zablátn kell tartani („noch ihme der Zaum alltzuuul Zu lassen seye”), de nem szabad nagyon letörni [!].

mert akkor hanyagul végzi a dolgát, károkat okoz — s utána még rosszabb jöhet. (Az instructiót l.: Schmidt: B II/5. 705—725.)

³⁰¹ Második keresztnéve a német „Ehrenreich” formában is előfordul.

³⁰² G.P 1702: 327.

³⁰³ Hadélelmezési tiszt korából Erdély ügyeinek ismerője. Ottani korábbi tevékenységéről az erdélyiek is jó véleménnyel voltak.

³⁰⁴ Thes.: AG 1706: 12.

³⁰⁵ „Kleinburg Uramnak in Politicis, Bellico-Oeconomicis, melyekis Commissariatust tésznek, et Civilibus lészen Nagyságotokkal edgyütt, és nem Nagyságotok nélkül, Occupatiója” — írja 1706. június 15-én az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniumnak (G.P 1706: 198.).

³⁰⁶ Az Udvari Kamara 1707. augusztus 20-án arról értesíti az Erdélyi Udvari Kancelláriát, hogy Apor és Balogh Ferenc (korábban a kincstartóság főpénztárnoka) egy számadási vitájának elbírálására az ő elnöklete alatt küld ki bizottságot (EK: AG 1707: 29.).

³⁰⁷ Schmidt: B II/5. 809.

³⁰⁸ A kolozsi sókamara 1699. május 2-i leltára két ízben is mint Johannes Kászoni de MarosVáradgyát említi (Thes.: AG 1699: 8.). Ő maga sohasem teljesített Marosváradgyán (vagy Marosportuson) szolgálatot, hogy így ő kaphatta volna ezt a ragadványnevet.

³⁰⁹ Thes.: AG 1701: 42.

³¹⁰ EFL V. 357. I.

³¹¹ Thes.: AG 1701: 32., 1703: 7.

³¹² Tagjai a magyarországi kincstári-hadellátási igazgatásból ismert Wolfgang Glöggl, Kászoni János kincstári főpénztárnok, Christoph Bembick, Sebesi Menyhért és Angelus Dobra (uo. 1706: 3.).

³¹³ 1702: Thes.: AG 1702: 87.

³¹⁴ E tisztségeket (amelyeket hol sókamaraispánságnak, hol sóperceptoráknak neveztek) ekkor már egy kivétellel (Vízakna; Bogáthi János) nem erdélyiek töltötték be (Kolozs: Joseph Ignaz Höller, Szék: Franz Thaddeus Geiger, Désakna: Franz Dietterich). (Uo. 1702: 156.)

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Az instructio intézkedik a sóhajózás személyzetéről is. Ehhez akkor 170 kormányos és 1020 hajós volt szükséges; többségük délszláv („rác”) volt. Ezek nem szívesen vállalván a vármegyéktől rájuk hárított adóterheket, I. Lipót úgy döntött, hogy kincstári jöszágon telepitendők meg (Marosportus, Alvinc, Déva stb.). Az instructio: Schmidt: B II/5. 683—689.

³¹⁷ Thes.: AG 1703: 67.

³¹⁸ Hunyad megye igazán jelentős vasművei a vajdahunyadi uradalomban voltak; ezek birtokosa ekkor még II. Apafi Mihály volt.

³¹⁹ Az instructio: Schmidt: B II/5. 726—747.

³²⁰ Thes.: AG 1701: 58.

³²¹ Schmidt: B II/5. 816.

³²² Thes.: AG 1703: 7.

³²³ Pater Miklós (Brassó), Görög Péter (Szászváros és Déva, majd csak Szászváros).

³²⁴ Boér Sámuel (Törösvár); talán Árpási Tamás is (egy időben tömösi harmincados) ebbe a kategóriába tartozik.

³²⁵ Nika Péter (Beszterce és Lápos; református felekezetű birtokos nemes), feltehetőleg a másik Nika (István) is (Zajkány), Puj Miklós (Zajkány), Angelus Dobra (Topánfalva, majd Déva), Ivully Mihály (Márga), Kendi János (Topánfalva). De (legalábbis részben) ebbe a kategóriába számít Récsei István (Szeben) és Luczai János (Kolozsvár) is.

³²⁶ A harmincadhálózatról elmondottakra l.: Thes.: AG 1701: 18., 1702: 115.

³²⁷ Uo. 1703: 12.

³²⁸ „Aus Ursachen der geleisteten Diensten, von welchen Sye Selbsten die Allernädigste und alleinige Wissenschaft haben” — írja az Udvari Kamara Seceau-nak 1701. május 18-án (uo. 1701: 35.).

³²⁹ Uo.

³³⁰ A bérösszeg 1701-ben 11 ezer RFt (uo. 1701: 9.), 1702-ben szintén (uo. 1702: 44.). 1703-ra ezt az összeget megemelik annak a 17 helységnek a bérösszegével (1541 Ft 40 kr), amelynek tizede megszakadás vagy visszaváltás útján a kincstár kezére jutott (uo. 1702: 109). A bérlet feltehetően fennmarad a Rákóczi-szabadságharc alatt is (abban a mértékben, amilyen mértékben az ország

Habsburg-uralom alatt áll), a háborús dúlások és terhek miatt csökkent bérösszeggel (1708-ban ez 6 ezer forint — uo. 1709: 18.).

³³¹ Ezek általában birtokos nemesek, a „megyei nemesség” kategóriájából. Ott találjuk közöttük a harmincadigazgatásból már ismert román Nika Pétert is. (Az 1702-i és 1703-i tizedbérlet-perceptorokra l.: EFL V. 357. I.)

³³² 1702-ben Simonffi Mihályt, a későbbi ítélőmestert találjuk e tisztségben (Thes.: AG 1702: 12), 1703-ban süketfalvi Gálfalvy Gergely (előneve különbözteti meg egyébként azonos nevű, de a „gálfalvi” előnevet viselő beosztott fiscalis ügyésztől) (uo. 1703: 7.).

³³³ Haan feltehetőleg Habsburg-Németalföldről származik; névalakján kívül az is e mellett szól, hogy a hozzá érkezett iratokon gyakran tesz francia nyelvű ügyintézési feljegyzéseket.

³³⁴ Az 1696-i productióra l.: LRHL I. 706., 720., 736—737.

³³⁵ LRHL I. 1261—1265.

³³⁶ A Gubernium levele 15 helységnevet sorol fel; ezek egy része azonban egész uradalmat is jelölhet.

³³⁷ LRHL I. 1259.

³³⁸ 1701. szeptember 30-án vicei jószágából adva censuráját a Guberniumnak az országgyűlési meghívó tervezetéről, kifogásolja, hogy „az Dominus Terrestrisek az magok Jozságokroll olyan Stricte Producálynak, és ez . . . az emberek Gyomrát fell kovállytaná és valami Dissensio lenne a vége”. (G.P 1701: 228.)

³³⁹ EK: AG 1702: 76.; G.P 1702: 316.

³⁴⁰ G.P 1702: 472.

³⁴¹ A productio központi anyaga a MOL-ban (EOKL: K-jelzetű productionalisok) található.

³⁴² Thes.: AG 1702: 99.

³⁴³ EK: AG 1702: 181.

³⁴⁴ G.P 1701: 22.

³⁴⁵ AVuG Fasc. Rot 22.

³⁴⁶ G.P 1702: 481.

³⁴⁷ EFL VI/d. I.D.

³⁴⁸ 1698. január 27-i felségfolyamodványukban előadják: a vámok felemelésétől tartanak, adójuk a fejedelemség korinak többszörösére nőtt (közben egyes vagyonosabb görög kereskedők visszavándoroltak török területre), a városok előjárói és katonai parancsnokai törvénytelen vásárvámokat vesznek rajtuk. Kérik, hogy nekik is legyen módjuk (kellemetlenkedések nélkül) élelmiszert vásárolni házi szükségükre. Igényt tartanak bíraskodási kiváltságaik védelmére is. Rendeztetni kívánják a brassai külvárosban lakó 10 elszegényedett görög család helyzetét is (terheik, házingatlanaik biztonsága, építési szabadság). Egyáltalán: kiváltságaik megerősítését kérik. (EFL VI/d I. E.)

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ Uo.

³⁵¹ Uo. I. 13. D. Vö.: Trócsányi Zsolt: Az erdélyi örmények jogállása a Diploma Leopoldinum korában (1690—1848). (Kézirat.)

³⁵² A védlevelek: G.P 1753: 676. Vö.: Trócsányi Zsolt: Az erdélyi bulgár kolóniák jogállása (1690—1848). (Kézirat.)

³⁵³ 1700. május 15-i kiváltságlevelük: EK: AG 1702: 71.; EFL IX. 12. C.

³⁵⁴ A bulgárok itt még nem szerepelnek.

³⁵⁵ Ebből a szebeni görögök 1430, a brassai görögök 495, az örmények 1430, a zsidók 363 Rft-tal részesednek.

³⁵⁶ G.P 1700: 717.

³⁵⁷ Uo. 1702: 469.

³⁵⁸ Thes.: AG 1702: 76.

³⁵⁹ G.P 1702: 481.

³⁶⁰ A szebeni görögök 1702-ben 1000 Rft adót fizetnek, az 1700-i 1430-cal szemben (Thes.: AG 1727: 1349.). Az örményeknél ugyanennyi a visszaesés, ők azonban 1702 végén kieszközlük, hogy a továbbiakban ettől is mentesítsék őket (uo. 1703: 26.).

³⁶¹ A szebeni görögök 1703—1711-i adójára: Thes.: AG 1727: 1349.

³⁶² Az erdélyi marhaként Magyarországra és Bécsbe hajtott marha egy része havasalföldi—moldvai jószág volt, amelyet Erdélyben felhizlalva hajtottak tovább.

³⁶³ A marhakereskedelmi vállalkozásra I.: Kárfy Ödön: Az erdélyi marhakivitel monopóliuma 1695-ben. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1898. 486—493.

³⁶⁴ BM II. 97.

³⁶⁵ Neve Sedgewik és Sedgevits formában is előfordul.

³⁶⁶ I. Lipóttól 1699 márciusában privilégiumot is kapott a Habsburg Birodalmon át Perzsiával való kereskedésre. (EK : AG 1699 : 36.)

³⁶⁷ Bethlen koncepciója itt egyezik kameralistákéval.

³⁶⁸ Meglepo az Olt-hajózás megjelenése a tervben.

³⁶⁹ Ismeretes, hogy az erdélyi (és magyarországi) városok iparúzó polgárai e korban (később is) mezőgazdasági tevékenységgel (nem kis mértékben bortermeléssel) is foglalkoztak. Ez a terv későbbi gazdaságpolitikai koncepciókban is felmerül (Teleki—Dobosi-terv), különösebb eredmény nélkül. 1703-ban *formailag* csak a medgyesiek tiltakoztak ellene.

³⁷⁰ Bethlen Miklós 1703-i kereskedelmi tervére és sorsára I.: Lukinich Imre: Egy erdélyi kereskedelmi társaság terve 1703-ból. Századok, 1914. 464—476. A terv országgyűlési bizottsági véleményezése: G.P 1702 : 435.

³⁷¹ Kivéve az Orosz- vagy Poroszországból behozott bagariát.

³⁷² Itt a katonalovakkal és az Udvari Kamara külön engedélyével behozott lovakkal tesznek kivételt.

³⁷³ G.P 1702 : 332.

³⁷⁴ A szebeni, segesvári, brassai, medgyesi, kolozsvári, szászsebesi, nagyenyedi, gyulafehérvári, marosvásárhelyi, tordai, dési, dévai és fogarasi mézáróscéh foglalt állást az ismertetendő módon.

³⁷⁵ A szebeni tímár- és szíjtartó-unió, a brassai szíjtartó-, ill. tímárcéh és a fogarasi tímárcéh nyilatkozata ismeretes.

³⁷⁶ Évtizedek telnek még bele, míg Benkő József felfedezi, hogy Erdélyben is terem szkumpia.

³⁷⁷ A céhek reagálása a vámrendeletre: G.P 1702 : 482.

³⁷⁸ Uo. 1702 : 481.

³⁷⁹ I. Lipót 1694. december 6-án nevezi ki (uo. 1694 : 94.).

³⁸⁰ M. Kanch.: H et Tr 19.cs.

³⁸¹ Alvinczi Péter 1701. február 26-án hal meg (Szilágyi Sándor közl.: Alvinczi Péter okmánytára. II. — MHH D XV. — Pest 1870. 318.). Sárosi János halálának terminus ante quem-e 1703. július 12. (G.P 1703 : 237.). (Abban az összeállításban a Guberniumról, amelyben Apor *még mint kincstartó* szerepel, az ő nevét is ott találjuk — Thes. : AG 1703 : 7.)

³⁸² Az 1703. március 10-i kelettel a *királyi tábláról* készült összeállításban (uo.) Henter és Simonffi nevét találjuk az ítélőmesterek kategóriájában (Sárosi mint egyben guberniumi tanácsos a Gubernium névsorában szerepel).

³⁸³ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1707. május 2-án a Gubernium több (1707. január 20. és március 17. között kelt) felszólóterjesztését referálja összevontan a Ministerialkonferenzben. *Ezek valamelyikében* esik említés Simonffi elhunytáról. (EK : AG 1707 : 15.)

³⁸⁴ Egy, az erdélyi kormányhatóságok tisztikaráról és a törvényhatóságok főtisztjeiről legkésőbb 1708 derekán készült összeállításban (Bánffy gubernator még mint élő személy szerepel benne) mindhárom ítélőmesterről mint elhunytól emlékeznek meg. (EK : AG 1708 : 25.)

³⁸⁵ A királyi tábla 1695 előtti ülnökeire I. a Gubernium 1695. január 25-i felszólóterjesztését (LRHL I. 408—409.).

³⁸⁶ Uo.

³⁸⁷ G.P 1695 : 124.

³⁸⁸ LRHL I. 465—467.

³⁸⁹ EK : AG 1696 : 135.

³⁹⁰ LRHL I. 834—836.

³⁹¹ Thes. : AG 1703 : 7.

³⁹² EK : AG 1708 : 25.

³⁹³ VGyn 193—194. (A naplóíró jelzi, hogy ömaga a számfeletti ülnökség létrehozása ellen szavazott.)

³⁹⁴ LRHL I. 1155.

³⁹⁵ Sándor Gergely keltezetlen (feltehetően az 1720-as évek második feléből származó) leírása a series-szerkesztés 1695-tel bejött gyakorlatáról és következményeiről: EK : AG 1728 : 50.

³⁹⁶ Ebben a kérdésben több bizonytalansági tényezővel is számolnunk kell. 1. Az év vége felé tartott országgyűlések általában az említett összegekről szólnak. Véleményünk szerint ez az *általános adókeret* — a többi évközi adókievések a *kereten belüliek*, kisebb-nagyobb időszakokra vonatkoznak. 2. Az adó egy részét tetelesen meghatározzák (kapuszám szerint vagy az adózók egyes csoportjaira). Olyan esetekben azonban, mint a rovatlan falvak vagy az egyházi nemesek adója, amelyekben nem ismerjük az adóalanyok mennyiségét, csak becslésekkel élhetünk.

³⁹⁷ EOE XX. 366.

³⁹⁸ Uo. XXI. 120—125. (Megjegyzendő: a szövegkiadás itt eléggé bizonytalan; mi inkább az alacsonyabb összeget vettük a feltételezhetőek közül.)

³⁹⁹ Uo. XXI. 218—221.

⁴⁰⁰ Uo. XXI. 241—244. (A szövegkiadás itt is bizonytalan. Mi az alacsonyabb összeget vettük a feltételezhetőek közül; a másik variáns jó 80 ezer Rft-tal többet jelentene.)

⁴⁰¹ Uo. XXI. 278—279.

⁴⁰² Az 1691. januári—februári országgyűlés II.tc.-e a hadellátáshoz szolgáltatott búza köblének ellenértékét 2,4 magyar forintban állapítja meg, a zab köbléét 0,6 magyar forintban. Ugyanakkor a IV.tc. a legszebb búza vékájának árát 1 forintban, a zab vékájáét 25 pénzben limitálja. (EOE XX. 437—439.)

⁴⁰³ Uo. XXI. 218—220.

⁴⁰⁴ Uo. XXI. 241—245.

⁴⁰⁵ Uo. XXI. 278—279.

⁴⁰⁶ VGyn 259—260.

⁴⁰⁷ G.P 1701: 157.

⁴⁰⁸ EK: AG 1709: 44. Tegyük még hozzá: Rabutinnek hivatalos fizetésén és a jelzett discretión túl még olyan jövedelmi forrásai is voltak, mint az ezrede tartásán való nyereség, a hadisarc zsákmányból való részesedése, a confiscatiókból szerettek, s a Birodalom központi kormányzatától eredő olyan juttatások, mint az a 40 ezer forint, amit I. Lipót ajándékozott neki 1702-ben a kincstár ügyeiben mutatott buzgalmáért. (Schmidt: B II/5. 724.)

⁴⁰⁹ EK: AG 1709: 44.

⁴¹⁰ G.P 1708: 310.

⁴¹¹ Uo. 1701: 157.

⁴¹² Uo. 1699: 315.

⁴¹³ Ez az ülés nem in Transylvanicis jellegű; a Birodalom egészének adózásával foglalkozik. Legkésőbb 1697. szeptember 18-tól az év szeptember 20-ig tart. Résztevői Windischgrätz, Mansfeld, Salm, Ernst Rüdiger Starhemberg, Caprara, Breuner udvari kamaracelnök, Bucelleni és Kollonics (Votr. Karton 9. 1697).

⁴¹⁴ Az ülés egy résztvevője (a tárgyalásról készült feljegyzés vázlatos volta miatt nem állapítható meg bizonyosan, hogy ki) idézi egy katonai személy aggályát: „an non omnia restituenda Turcis, ut pacem acquiramus” (uo.).

⁴¹⁵ G.P 1698: 200.

⁴¹⁶ LRHL I. 1363., 1397—1398.

⁴¹⁷ VGyn 331—336.; G.P 1701: 114.

⁴¹⁸ EK: AG 1703: 73.; G.P 1703: 46.

⁴¹⁹ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen (A k.k. Kriegsarchiv Hadtörténeti Osztályának kiadása. Wien 1876—). V.67.

⁴²⁰ A magyar natio (1698. november 6-i kelettel) adózási tervet dolgoz ki 1699-re. Ez 6 kategóriába sorolja az adózó családfőket (1. a 6 vagy több marhával rendelkező házas adózók; 2. a 4 igavonót bírók; 3. a 2 marhások; 4. azok az igavonóval nem rendelkezők, akiknek azonban juhuk bővebben van; 5. a marhátlan szegények; 6. a 20 éven felüli mesterlegények és béresek. Az 1-3. és 5. kategóriához csatlakozik az azonos vagyoni állapotú egyházi nemesség, kereskedő és városi rendek és Fogarasfőldé adózói). Az egyes kategóriák adója lényegében arányos vagyoni súlyukkal. Szénát a külső telekkel bíró jobbágycsoportok egységes mértékben adnak. A pusztá telek után a földesurak adóznak, vagy akik a telket művelik (a tervezet ezzel a birtokosokat akarja kényszeríteni, hogy ne hagyják megműveletlenül a földeket). Csak az, a tervezet bevezetőjében szereplő kitétel nem egészen érthető ezek után, hogy az adókievítés „salvis contractualibus cum Natione Saxonica initis et serie portarum permanentibus” történjék, hisz egy ilyen

adózás éppen a kapuszámok hagyományos rendjét és a szász accordát keresztezné. (A tervezet: LRHL I. 1123—1125.) A szász natio egyetért a tervvel (u.aznap; uo. I. 1126—1127.)

⁴²¹ Az alapinstructio az előbb ismertetett kategóriák szerint iratja össze a falvak népét a falubirákkal és a papokkal (a földesúri tisztek tudtával). Ezeket azután az országgyűlés által kiküldött biztosok kellett hogy felülvizsgálják. (Az instructio — 1698. november 15-i kelettel — LRHL I. 1155—1161.)

⁴²² A Zaránd megyei központi összeíróbiztosok (ifj. Thoroczkai Péter és Jobbágy Benedek) 1700. március 27-én arról számolnak be a Guberniumnak, hogy ott az emberek „magokat el vonnyák” és „vetéseket el tagadgyak”, a megye vicetisztjei se támogatják munkájukat (G.P 1700: 705.). 1703-ban az összeírások (állítólag ijesztgetések hatására) számos helyen elmenekülnek (G.P 1703: 180.).

⁴²³ Uo. 1702: 455—459.

⁴²⁴ Ezen a magyar natio részéről *Bánffy György gubernator mint Kolozs és Doboka megye főispánja, Haller István, a rendek és a királyi tábla elnöke mint Torda megye főispánja* és *Bethlen Sámuel Küküllő megyei főispán van jelen; a székely natiót Apor István kincstartó mint Csik—Gyergyó—Kászonszék főkapitánya, Mikes Mihály háromszéki és Thoroczkai István aranyosszéki főkapitány képviseli, a szász natiót Johannes Sachs von Harteneck comes egymaga.*

⁴²⁵ G.P 1702: 461.

⁴²⁶ Az utóbbira: uo. 1702: 463.

⁴²⁷ EOE XX. 476. (1691. decemberi VI.tc.)

⁴²⁸ Uo. XXI. 125. (1692. szeptemberi—októberi VI.tc.)

⁴²⁹ 1694. decemberi XV.tc.: uo. XXI. 22.; 1695. februári—márciusi X.tc.: uo. XXI. 240.

⁴³⁰ Uo. XXI. 244.

⁴³¹ Uo. XXI. 278. Vass György maga „ország komornyikának” nevezi tisztségét, a fejedelmi korszakból átöröklött terminussal — nem titkolja, hogy nem örül megbízatásának (VGyn 236.).

⁴³² EOE XXI. 393. (1698. júliusi V.tc.)

⁴³³ LRHL I. 1299., 1301.

⁴³⁴ G.P 1702: 487.

⁴³⁵ EOE XXI. 290.

⁴³⁶ G.P 1701: 30.

⁴³⁷ EK: AG 1703: 35.

⁴³⁸ EOE XX. 441. (Megjegyzendő: az ülés XX.tc.-c lényegében megismétli a VI.tc.-t, a XXI. pedig a VII.-t — uo. 447.)

⁴³⁹ Uo. XX. 471—473.

⁴⁴⁰ Uo. XXI. 90. l.

⁴⁴¹ Uo. XXI. 126.

⁴⁴² Uo. XXI. 159. (A tc. fogalmazása, továbbá fennmaradt szövegeinek eltérései bizonytalanságban hagynak afelől, hogy az Apor-félc főbiztosság átvette-e a korábbi apparátust, vagy ez tovább redukálódott.)

⁴⁴³ Uo. XXI. 274—275.

⁴⁴⁴ A két tervezet: LRHL I. 1125—1129.

⁴⁴⁵ EOE XXI. 406.

⁴⁴⁶ Az utasítás: G.P 1698: 254.

⁴⁴⁷ Szerepére I.: I. Tóth: ERN 22., 24., 29., 32., 66., 69—71., 73. Megjegyzendő: nem tévesztendő össze azzal az azonos nevű személlyel, aki ugyanez idő tájt különböző katonai tisztségeket töltött be Erdélyben.

⁴⁴⁸ „Valde seditiosa.”

⁴⁴⁹ G.P 1701: 279.

⁴⁵⁰ A rendeleteket *Bucelleni* ellenjegyzi.

⁴⁵¹ G.P 1702: 288.

⁴⁵² A nyílt zendülést és a közbéke megzavarását a magyar és erdélyi jog hűtlenségnek minősíti; ennek büntetése halál.

⁴⁵³ Ez a rendelkezés külön is törvénytelen. Nemes személy hűtlenségi perben is szabadlábon védekezhetett.

⁴⁵⁴ G.P 1702: 290.

⁴⁵⁵ I. Lipót erről 1701. január 24-i (ismét csak az *Osztrák Udvari Kancelláriáról kiadott*) rescriptumában tájékoztatta a Guberniumot, arra korlátozva ennek szerepét az ügyben, hogy a Nagyszegi által a vizsgálat során megnevezett személyeket, Rabutin megkeresésére, állítsa elő. (G.P 1702: 296.)

⁴⁵⁶ A Gubernium és a rendek 1702-ben két ízben is állást foglalnak a román vallási unió ellen. Előbb a Seeau 1702. május 6-i országgyűlési propositióra adott válaszukban írják: a román papok csak az adózás elleni pajzsul hazudják az uniót („Unionem tantum pro Clypeo contra Contributionem fingentes”), különben ti. 9-10 ezer forint adót is fizethetnének (G.P 1702: 479.). Lényegében ugyanezt ismétlik meg az év október 6-i felségelőterjesztésükben, arra is rámutatva, hogy így adójuk megfizetése másokra hárul. (G.P 1702: 481.)

⁴⁵⁷ „... in rebus tamen obligationem suam non transgredientibus”.

⁴⁵⁸ Rabutin 1702. április 7-i átirata a Guberniumhoz: G.P 1702: 360.

⁴⁵⁹ G.P 1702: 326. (Ez a rescriptum is az *Osztrák Udvari Kancelláriáról* kelt.)

⁴⁶⁰ „... talám nem hal meg ide Sárosi Uram és így tolletur difficultas midőn vissza mehet” — írja 1702. július 5-én az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniumnak. (G.P 1702: 411.)

⁴⁶¹ Erről az uralkodó 1703. február 28-án értesíti a Guberniumot. (G.P 1703: 38.)

⁴⁶² Johann Ehrenreich Seeau és Georg Eckhler, 1703. június 12-i tanúsítványában, már mint elhunytat említi. (G.P 1703: 237.)

⁴⁶³ G.P 1702: 536.

⁴⁶⁴ Uo. 1702: 544.

⁴⁶⁵ Uo. 1704: 97.

⁴⁶⁶ Az 1697. júniusi—júliusi országgyűlésen részt vevő törvényhatósági főtisztek (akik ti. egyben nem guberniumi tanácsosok), tisztséget nem viselő grófok és bárók, továbbá az ily típusú főranggal nem bíró regalistaik száma 94. Ebből 61 református, 27 katolikus és 6 unitárius. (EOE XXI. 308—309.) Számítsuk ehhez még hozzá a Gubernium és a királyi tábla protestáns többségét. Feltételezhető, hogy a törvényhatósági követek többsége is protestáns. (Az természetesen változatlanul áll — akárcsak a fejedelmi korszakban —, hogy a szavazatok ponderálandók; a Gubernium súlya magában nagyobb, mint a rendek többi részéé.)

⁴⁶⁷ VGyn 253.

⁴⁶⁸ LRHL I. 890—891.

⁴⁶⁹ A katolikus pótdiploma: G.P 1699: 361. Kiadva: EOE XXI. 419—420.

⁴⁷⁰ Bizonytalan, hogy a Kancellária felterjesztésében foglaltakból mit tárgyalt meg annak *egésze* s mit csak annak *katolikus* tagjai. Azon a rendelkezésen, amely (1701. április 26-i kelettel, Weissenberg aláírásával) közölte az uralkodó döntését az Erdélyi Udvari Kancelláriával, feltehetően az unitárius Simon Mihály udvari kancelláriai registratorától származó hátrirati feljegyzés áll arról, hogy a rendelkezésben érintettek (ezeknek jó része nem vallási vonatkozású volt) nem tárgyalták meg az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsában, hanem a Kancellária protestáns tagjait mellőzve „qualitercunque” referálták a Ministerialkonferenznek. Az uralkodói rendelkezés alapján 1701. április 20-i kelettel készített rescriptum-fogalmazvány hátán viszont *ugyanazzal a kézzel* oly értelmű feljegyzés áll, hogy a felterjesztésnek csak *bizonyos pontjait* nem referálták a Kancellária tanácsában — a pótdiploma végre nem hajtásáról szólót azonban igen.

⁴⁷¹ A 470. sz. jegyzetben foglalt rendelkezés és az 1701. április 20-i rescriptum fogalmazványa: EK: AG 1701: 60. A Guberniumnak megküldött tiszttázat: G.P 1701: 30.

⁴⁷² EK: AG 1702: 43. (A fogalmazványon szereplő hátrirati feljegyzés szerint a rendeletet az erdélyi udvari alkancellár és a Kancellária katolikus titkára expedialta, a Kancellária többi tagjainak tudta nélkül.)

⁴⁷³ EK: AG 1703: 35.

⁴⁷⁴ G.P 1702: 473.

⁴⁷⁵ I. Tóth: ERN 24. Itt jegyezzük meg: a román vallási unió első szakaszát I. Tóth Zoltán klasszikus műve igen részletesen ismerteti. Mi, munkánk jellege révén, mindebből csak a *hatalmi struktúrával* szorosabban kapcsolatos jelenségekről szólhatunk.

⁴⁷⁶ VGyn 178—179.

⁴⁷⁷ Ezek: 1. a pápa az egész kereszténység látható feje; 2. a menny és pokol között purgatórium is van; 3. az eucharisziához elégséges a kovásztalan kenyér; 4. a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is (Filioque) származik.

- ⁴⁷⁸ Az elmondottakra l.: I. Tóth: ERN 21—23.
- ⁴⁷⁹ Az 1698. április 14-i rescriptum e szakaszát l.: ERHL II. 40—41.
- ⁴⁸⁰ I. Tóth: ERN 27—28.
- ⁴⁸¹ EOE XXI. 407.
- ⁴⁸² A dolog közjogi specifikuma az, hogy az okmányt I. Lipót mellett *Kollonics* és *Kálnoki Sámuel* írja alá (I. Tóth: ERN 28.).
- ⁴⁸³ Uo.
- ⁴⁸⁴ G.P 1699: 316.
- ⁴⁸⁵ LRHL I. 1330.
- ⁴⁸⁶ I. Tóth: ERN 29.
- ⁴⁸⁷ A rescriptumot *Bucelleni* és *Weissenberg* ellenjegyzí.
- ⁴⁸⁸ G.P 1699: 345.; I. Tóth: ERN 29.
- ⁴⁸⁹ G.P 1699: 544.
- ⁴⁹⁰ A katolikusok közül az akkor egyre erősödőbb pozíciójú *Pekry Lőrinc*, a reformátusok közül *Kemény János* (a fejedelem unokája és *Teleki Mihály* veje), az evangélikusok sorából *Johannes Sachs von Harteneck* szász comes és végül az unitárius *Horváth Miklós* volt tagja ennek a bizottságnak.
- ⁴⁹¹ Az országgyűlési állásfoglalás előkészítése és a határozat: LRHL II. 33—35., 39—45. A tc. kiadva: EOE XXI. 428—429.
- ⁴⁹² I. Tóth: ERN 32.
- ⁴⁹³ Uo. 33.
- ⁴⁹⁴ A II. vallási uniós Diploma Leopoldinum ismertetése (a kritikus részek bő idézésével): uo. 34—37.
- ⁴⁹⁵ I. Tóth Zoltán sorozatosan hangoztatja (ERN 41—44.).
- ⁴⁹⁶ „Infinitae confusiones per fictam Sacerdotum Valachorum cum Catholicis Unionem, ab ipsis jam Catholicis fraudem expertis detestatum” — olvassuk egy 1701-i rendi sérelmi összeállításban (G.P 1701: 123.). „Unionem tantum pro Clypeo contra Contributionem fingentes” — vádolják a román papokat 1702 májusában a Gubernium és a rendek, utalva rá, hogy azok egyébként 9-10 ezer forint adót is fizetnének (uo. 1702: 469.).
- ⁴⁹⁷ Levéltári Közlemények, 1955. 148—187., ill. Rákóczi-tanulmányok. Bp. 1980. 113—122.

II. A MÁSODIK HABSBERG-BERENDEZKEDÉS (1708—1730)

Az előbbiekben már leszögeztük, hogy 1708-at kell a határnak tekinteni az első és második Habsburg-berendezkedés között. 1708-ban meghal Bánffy György gubernator, a Gubernium Haller Istvánból, a rendek elnökéből és két szász tanácsosból áll, a királyi tábla létszámcsökkenése még megdöbbentőbb, a Cameratica Comissio tagjai eltávoztak Erdélyből, Komornik von Kleinburg viszont nem megy le oda. 1708 egyben Rákóczi erdélyi uralmának is a vége (csak az Érchegeységben tartják magukat helyi kuruc igazgatási szervek 1709-ben is). Így mindenképpen valami újnak kell kezdődnie Erdély politikai-kormányzati berendezkedésében.

Ez a berendezkedés meglehetősen bonyolult feltételek között kell hogy megkezdődjék.

1. A Habsburg Birodalom 1708-ban csakúgy, mint 1690—1691-ben, háborúban áll. Rákóczi XIV. Lajos szövetségese; 1707-ben ismeretesen elsősorban azért iktattatta be magát Erdély fejedelemségébe, hogy egy ország szuverén uralkodójaként szerepelhessen a francia királlyal szemben. S a fejedelem 1708-ban végleg elveszti Erdélyt, de az európai háborúk vége majdnem olyan messze van, mint 1690—1691-ben a török háborúé. Rákóczi pedig svéd, majd orosz szövetséget is keres; a Birodalom nemrég megszerzett s aztán a kurucoktól végül is megvédett keleti sarokbástyája tarthat külső támadástól is (bár erre végül is nem került sor). A katonai uralom szigora és a politikai berendezkedéshez szükséges bázissteremtés szempontja tehát együtt kell hogy érvényesüljön, ami könnyűnek vajmi kevésé nevezhető feladat.

2. Mindenesetre nem szükséges új közjogi alapokat teremteni a berendezkedéshez, hiszen ez adva van. A Diploma Leopoldinum elvben változatlanul érvényes, az annak alapján kiépült kormányzati szervek nem szűntek meg, csak (az Erdélyi Udvari Kancelláriát kivéve) gyakorlatilag szüneteltetik munkájukat.

3. Ugyanígy adottnak kell azonban tekinteni a Diploma Leopoldinumban körvonalazott rendszeren történt olyan változásokat is, mint a kincstári igazgatás ismertettett jellegű centralizálása (ezt annál is inkább, mert Gundaker Starhemberg most már, az agg Salaburg pár éves tehetetlen kamaraelnökösködése után, elnöki rangban vezeti az Udvari Kamarát) s a lassú, de következetes ellenreformációs politika 1703 előtti eredményei.

4. Folytatni azonban 1703-tól nem lehet az addigi politikát, csak az 1708-i realitásoktól. Ennek egy eleméről, a katonai uralomról már szólottunk. Egy másik

elem a kormányhatóságok személyi apparátusának kérdése. 1708-ban nem egyszerűen a gubernator hal meg, hanem *befejeződik az 1690 és 1708 közötti vezető elit kihalása is* — egyben az 1690 előttről örökölt vezető elité is. (Bethlen Miklós életben van ugyan, de politikai halott; Haller Istvánnak pedig, bár főtisztséget viselt a Guberniumon belül, nem volt igazi vezető szerepe). Az új berendezkedésnek talán legjellemzőbb eleme lesz az új politikai személyiségek föltűnése. (A személyi apparátus problémakörének mellékkérdése, de nem elhanyagolható kérdése 1711 után azoké a korábban kormánytisztviségeket viselő Rákóczi-pártiaké, akik Szatmár után visszatérnek a Habsburg uralkodó hűségére. Itt a felekezeti tényezők is motiváló szerepet játszanak.)

5. 1711 után számolni kell az ellenreformációs politika megerősödésével. Az új uralkodóra, III. Károlyra ismeretesen igen erős a katolikus egyház befolyása — közvetlenül is, a központi kormányzatnak a katolikus egyházzal szorosabb szövetségben álló vezető egyéniségei révén is.

6. Mindezek folyamányaként (különösen a spanyol örökösödési háború lezárulása, az 1716—1718-i sikeres török háború, egyáltalán az osztrák Habsburgok hatalmának pillanatnyi, látványos megerősödése következtében — amely utóbb nemcsak a kortársak, hanem késő korok történészei számára is feledtette azt, hogy ez a „nagy hatalom” egy világbirodalom *maradékának* elnyelésével jött létre) várható, hogy a Birodalom központi kormányzatának túlsúlya Erdéllyel szemben mégiscsak érezhető lesz — annál is inkább, mert most nem egy korábban viszonylag önálló ország politikai tapasztalatokkal rendelkező államférfiai állnak majd szemben a Birodalom vezető elitjével, hanem politikusként kezdőnek számító emberek.

A) AZ ELŐKÉSZÍTŐ IDŐSZAK (1708—1712)

Bánffy György halála után a három tanácsosból álló Gubernium, tiszteletreméltó gyorsasággal és határozottsággal, lépéseket tett a közigazgatás és bírászkodás újjászervezésére. 1708. november 26-án az uralkodóhoz küldik Sárpataki Mártont, az alábbiak elérése végett: 1. I. József állítsa helyre a Gubernium és a királyi tábla személyzetét. 2. A törvényhatósági főtisztségek vonatkozásában: bár a Rákóczi-pártiak tisztségeinek betöltése még függőben van, az elhatalasított helye betölthető volna. A Gubernium kapjon felhatalmazást arra, hogy saját testülete és a főtisztségek üresedésben lévő helyeinek betöltésére javaslatokat tehessen. A kérések teljesítése az erdélyi közigazgatási és bírászkodási apparátus teljes helyreállítását jelentette volna. A Gubernium egyben meg kívánt szabadulni a főhadiparancsnok feletti gyakorolt hatalmától is. Ha megüresedett tisztségei be lesznek töltve — írta 1708. november 26-án az Erdélyi Udvari Kancelláriának —, „légyen cum caractere Gubernij Regij, és az ő Felsőge itt való generalis Commendánsai ne folytassák a dolgokat, Stylo hactenus practicato, tsak impositivo pro suo valle, és in juridica, Politica, pariter etiam Oeconomia magokat ne ingerállják”.¹

A Birodalom központi kormányzata az 1708. végi—1709. eleji helyzetben nem siet a végleges helyreállítással. A halasztásra közjogi alapot ad neki az a körülmény, hogy a Gubernium főtisztviselőit és tanácsosi helyeit csak országgyűlési jelölés alapján lehet betölteni. (A királyi táblai ülnökségekre és törvényhatósági főtisztviselőkre az 1692—1708-i gyakorlatban a Gubernium tesz javaslatot.) Országgyűlést azonban ebben az időpontban a Habsburg központi kormányzat nem tart jónak összehívni Erdélyben. Minthogy viszont a Gubernium három tanácsossal működésképtelen, az Apafi-kor (különösen annak utolsó évtizede) gyakorlatához visszanyúlva,² deputatio létrehozását határozza el a három natio és négy bevett vallásfelekezet tagjaiból. Ez a 16 főnyi testület intézné a közigazgatást (Publicum, Politicum), a polgári peres ügyeket (Civile) és a háborús körülmények között egységes tömböt alkotó kincstári és hadellátási ügyeket (Fiscalie-Bellico-Oeconomicum). A rangidős személy elnököljön ülésein, többségi határozatai érvényesek. A főhadiparancsnokhoz való viszony kényes kérdését az uralkodó eléggé általánosan, de lényegében mellérendeltségnek határozta meg.³ Azt szükségesnek látja leszögezni a rescriptum, hogy a Deputatio felállítása nem prejudikál a Diploma Leopoldinumnak, Erdély törvényeinek és szabadságainak. A Deputatio tagjainak kiválasztásához a Birodalom központi kormányzata mégis jónak látta ha nem is országgyűlés, hanem valami concursus-féle összehívását. A rescriptum arra utasította a Guberniumot, hogy gyűjtse egybe Szebenbe (vagy más alkalmas helyre) az egyébként az országgyűlésen megjelenni jogosult rendek közül azokat, akiknek módjuk van a megjelenésre (beleértve a Havasalföldre és Moldvára menekülteket is), onnan jelölve meg *16-nál több* személyt a Deputatio tagságára, hogy az uralkodó választhassa ki a végleges 16-ot. Bizonytalán ehhez a választáshoz rendelte az uralkodó az Erdélyben az ő hűségén maradt vagy arra visszatért főbb rendek jegyzékének felterjesztését is (külön-külön: a) a végig Erdélyben és a császár hűségén maradtakét, b) az engedéllyel vagy anélkül semleges területeken — a román fejedelemségekben — tartózkodókét, c) a császár hűségére tért kurucokét). Mindjárt az új szerv feladatává tette az uralkodó azt, amit 1708. szeptember 14-i rescriptumában a Guberniumtól követelt: személyi javaslatokat a törvényhatóságok legalábbis ideiglenes igazgatására.⁴

A rescriptumban megkövetelt concursus 1709 áprilisában össze is ül Szebenben. A rendek nyíltan kifejezésre juttatják azt a véleményüket, hogy a Deputatiót ideiglenesnek tekintik. Egy 1709. április 27-i felségelőterjesztésükben, bejelentve, hogy a Deputatióra az uralkodó rendelkezése szerint fogják megtenni a jelölést, mielőbb törvényes országgyűlés összehívását kérik, hogy ott a Guberniumot korábbi állapotába állíthassák vissza.⁵ Ugyanaznap megteszik azonban a jelölést is a Deputatio tagságára.⁶ 32 személyt jelölnek — a bevett vallásfelekezetek politikai súlyában bekövetkezett eltolódásoknak mintegy jelzésképpen 11 katolikus, ugyanannyi reformátust, 8 evangélikust és mindössze 2 unitáriust. A katolikusok között ott vannak a fejedelemség kori főrendek soraiból Kornis Zsigmond és István, Haller György, Mikola László, a korábban kurucgyanús Jósika Gábor és Apor Péter s a felfelé ívelő pályájú Kászoni János. A reformátusok sorában találjuk Teleki Mihály fiai közül Lászlót és Józsefet, a volt kurucgenerális Wesselényi Pál

fiát, Istvánt, az elhunyt gubernator fiát, Bánffy Dénest, Bethlen Lászlót, meglepő, bár nem érthetetlen módon két Naláczit (Lajost és Andrást) s az Apafi-korból ismert, bár központi szerepet ott sem játszó Pernyeszi Zsigmondot. Az evangélikusok között csak Andreas Teutsch jeles személyiség, ekkor szebeni polgármester, később szász comes, képzett, tehetséges személyiség, majdan a pietizmus határozott pártfogója egyházában. Az unitáriusok egyike a már többször említett Sándor Gergely. Régi nagyarisztokraták (a Kornisok, Haller, Mikola, Bánffy, Bethlen), különböző pályákon felemelkedett főurak „második generációs” fiai (a Telekiek, Nalácziak), az Apafi-korból ittmaradt, tapasztalt, de nem jelentős személyiség (Pernyeszi), feltörekvő majdani nagyságok (Kászoni, Sándor) és a későbbiekben eltérő méretű pályákat futó szász patriciusok keveréke ez a névsor, amelyből az uralkodó kell majd hogy kiválassza a 16 személyt. A Gubernium megmaradt tagjai közül senkit sem jelöltek; nyilván az Apafi kori gyakorlat alapján biztosak voltak benne, hogy a guberniumi tanácsosok rangjuk révén tagjai lesznek az új testületnek. A Gubernium azonban (1709. május 8-án az Erdélyi Udvari Kancelláriának írt levelében), jelezvén, hogy várta volna, s kéri is legalább részben való újrafelállítását, a Deputatio létrehozása esetére kéri a három tanácsos rangjának és tekintélyének biztosítását, legalább az Apafi kori formában: tanács és Deputatio közös ülése esetén csak a tanácsosok üljenek az asztal mellett, a többiek távolabb. A határozatokat pedig a Gubernium neve alatt adják ki (ezzel jelezve annak újraszervezésének szándékát).⁷

Az Erdélyi Udvari Kancelláriának a rendek és a Gubernium állásfoglalását, továbbá az unitáriusok sérelmi iratát (kifogásolták, hogy közülük csak két személyt jelöltek) kellett mérlegelnie saját álláspontja kialakításához. Alaptalannak tartotta a Guberniumnak azt az érezhető aggályát, hogy a Deputatio felállítása amannak megszüntetéséhez vezet; a Deputatio erősítését tartotta fontosabbnak. Elvetette a Gubernium ülésrendjavaslatát is, arra hivatkozva, hogy a Ministerialkonferenzen a jelenlévő udvari kormányhatósági képviselők egyazon asztalnál ülnek a miniszterekkel. Abban alighanem ismét Szentkereszti állásfoglalásának hatását kell látnunk, hogy orvoslandónak tartotta az unitáriusok kérelmét (a Diploma Leopoldinumra is tekintettel, arra is, hogy e felekezetben is vannak a Deputatio tagjaiul alkalmas középirtokos nemesek, s végül attól tartva, hogy más felekezetekben is félelem kél: ami egy nem katolikus felekezettel megesett, az a többivel is megtörténhet).⁸

Az uralkodó döntése (feltehetően a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis egy, nem ismeretes állásfoglalása nyomán) a kancelláriaitól némileg eltérően született meg 1709. augusztus 10-én. A Gubernium megmaradt tagjai félelmeinek elosztatására őket is besorolta a Deputatióba (a megfelelő felekezet első, ill. első két helyén); az ülésrend kérdésében (ami a rangrendé s némileg a Gubernium külön léteé is) úgy döntött, hogy a tanácssterem *asztalának fején* foglaljanak helyet a guberniumi tanácsosok. A katolikusok közül így a Deputatióba került Haller István guberniumi tanácsos és a rendek elnöke, Jósika Gábor (kifejezetten vonzó például más, a császár hűségére visszatérő volt kurucoknak), Haller György és Kornis Zsigmond. A Deputatio református tagjai: Wesselényi István, Teleki

László, Bethlen László és Nalácz Lajos. Az evangélikusok sorából a két guberniumi tanácsos (Samuel Conrad von Heydendorff medgyesi polgármester és Peter Weber szász comes) mellett Andreas Teutschot és Georg Drauth brassói helyettes főbírókat találjuk itt. Kifejezetten az unitáriusok panaszára reagálva nevez ki I. József négyet közülük a Deputatióba: a már korábbról ismert Bíró Sámuel harmincadfelügyelőt, Sándor Gergelyt, a jelölőlistán szintén szereplő Maurer Gábort s végül Gidófalvi Gábort. A Deputatio katolikus és református tagjai tehát kivétel nélkül főrendűek (Telekit és Naláczit nem számítva „régii” főrendi családok tagjai), a szászok a patrícius-réteg képviselői, s csak az unitáriusok között találunk két jelentős kormányhivatalnok-egyéniséget, Bíró és Sándort s két középbirtokos nemest. Nem jutott be a Deputatióba jó néhány olyan régi nagyarisztokrata, mint Kornis István (feltehetően azért, mert bátyja deputatus lett, bár a Hallerek is két fővel szerepelnek a névsorban), Mikola László; a Telekiek és Nalácziak közül is csak egy-egy került kinevezésre. Nincs a Deputatio névsorában Kászoni János neve. A Deputatio elnökéül a rescriptum Haller Istvánt nevezte ki, ő lévén az egyedüli főrendű a megmaradt guberniumi tanácsosok közül. Betegsége vagy halála esetén (az uralkodó döntéséig) a rangelső főrendű deputatus (tehát nem valamelyik szász guberniumi tanácsos) kellett hogy helyettesítse. Az új szerv megkapta a Gubernium korábbi hatáskörét.⁹

A Deputatio néhány éves fennállása alatt a legfontosabb személyi változás az volt körében, hogy Haller István 1710. május 2-án virradóra elhalván, helyébe az 1709. augusztus 10-i rescriptum értelmében Wesselényi István mint rangidős főrend¹⁰ lépett.¹¹ Az uralkodó 1710. június 1-jén helyeslőleg vette tudomásul az elnökletben történt változást.¹² Haller István és az időközben erdélyi udvari alkancellárrá kinevezett Kornis Zsigmond *deputatusi* helyére, a Deputatio jelölése és az 1710. november 26-i uralkodói kinevezés alapján, Kornis István és Mikola László kerül (mindketten már 1709-ben szerepeltek a jelölésben).¹³ A Kornis család tehát, jó két évtizedre Erdély legbefolyásosabb katolikus családja, változatlanul képviselve marad az országos kormány szervben. Mikor 1710 nyarán meghal Peter Weber szász comes, a szebeni centumviratus három személyt jelöl helyére: Andreas Teutschot, Thomas Schmied szebeni székíró és Johann Hoszman erdélyi udvari kancelláriai referendarius és taxatort (egyben szebeni városi tanácsost). A Deputatio 1710. augusztus 10-én azzal terjeszti fel a jelölést az uralkodóhoz, hogy Schmied nem jöhet számba (a korábbi években, commissariusként, nem szolgálta kellően a főhadiparancsnok és a Gubernium közötti jó viszonyt), a fennmaradó két személy közül (a szebeni centumviratussal egyetértve) Teutschot jelöli elsőnek.¹⁴ I. József 1710. november 23-án ki is nevezi comesnek Teutschot; minthogy azonban akkor *csak a szász natióból* van guberniumi tanácsos, egyelőre nem adja meg ezt a comesnek különben kijáró rangot neki, azzal, hogy egyelőre maradjon deputatus, majd a Gubernium helyreállításakor kapja meg a tanácsosságot.¹⁵ Így azonban az evangélikusok csak három személlyel szerepelvén a Deputatióban, az 1711. április 25-i rescriptum értelmében a volt comes-jelölt, Johann Hoszman került a negyedik deputatusi helyre.¹⁶

A Deputatio (legalábbis nagyobbbrészt) classisokban működött; egyszerre csak

egy része (fele vagy harmada) tartózkodott a szerv székhelyén, intézve a hozzá érkezett ügyeket.¹⁷ A főhadiparancsnok (külön írott jogszabály nélkül) felügyeletet gyakorolt felette,¹⁸ s a Haditanács útján az uralkodónak tett jelentést a szerv működésének általa vélt vagy tényleges rendtelenségeiről.¹⁹

A szerv a szatmári béke megkötésével elvesztette létjogosultságát; az 1703 előtti kormányzervek helyreállításának már nem volt akadálya az országgyűlés össze nem hívhatása, a nyers katonai főség sem lehetett kedvére a deputatusoknak, és egy ilyen felemás kormány szerv egyébként sem tudott tekintélyt teremteni magának. A Deputatio 1711 nyarán—kora őszén, Kornis Zsigmondnak adott szóbeli megbízásában, igen erősen sürgette a tisztségek mielőbbi visszaállítását, mert jelenleg az ország helyzete a pásztor nélküli juhoké, a sérelmek ellen nincs törvényes védelem, mindenki büntetlenül garázdálkodhat.²⁰ Egyelőre az anyacsászárné 1711. októberi, említett rescriptumát kapják válaszul: vigyázzanak saját maguk tekintélyükre, rendezettebben működven. A Deputatio végül 1713 tavaszán, az újjászervezett Gubernium tanácsosainak eskütetele után szűnik meg.²¹

Az *Erdélyi Udvari Kancellária* lényegében intakt szervezettel érte meg 1708 őszét; csak vezetőjének tisztsége üres — közjogilag már Kálnoki Sámuel kincstartói kinevezése óta, valójában az alkancellár 1706 októberében bekövetkezett halálától. Attól kezdve Seilern osztrák udvari főkancellár gyakorolt bizonyos felügyeletet a kancellária felett. 1709 áprilisában, a Deputatióra javaslatot tevő concursuson Haller István alkancellárt is kíván jelöltetni a rendekkel, azok azonban elnapolják az ügyet. Erre Haller és Peter Weber szász comes guberniumi tanácsos *mint Gubernium* terjesztenek fel 2 (nem ismert) személyt e tisztségre (Conrad von Heydendorff megmakacsolja magát, hazautazik Medgyesre, neve más kézírással — állítólag meghatalmazása alapján — kerül a felterjesztésre).²² Az Erdélyi Udvari Kancellária, amelynél most *Szentkereszti véleménye* a mérvadó, úgy látja, hogy a Gubernium megmaradt tanácsosai nem tehetnek jelölést erre a tisztségre, ez a rendekre tartozik.²³ A Birodalom központi kormányzata közbülső megoldást talál: a Deputatio elnökét és tagjait kinevező, valamint rangrendjét szabályozó 1709. augusztus 10-i rescriptum az új szervtől vár felterjesztést az alkancellári tisztségre.²⁴ A Deputatio 1709. december 2-án valóban tesz is jelölést. Mintegy bevett gyakorlatnak véve azt, hogy az alkancellár csak katolikus lehet, két katolikus személyt javasol, mindkettőjüket Erdély legrangosabb katolikus családjaiból. Kornis Zsigmondot és Mikola Lászlót.²⁵ I. József 1710. március 23-án az elsőnek ajánlott Kornist nevezi ki.²⁶ Itt kezdődik az elkövetkező évtizedek egyik legnagyobb politikai pályája, amelyet alapvetően az ellenreformációs irányzat és a Habsburg-hűség határoz meg. A Kornisok a 16. század második felétől játszanak szerepet Erdély életében. A családnak az az ága, amelyből Kornis Zsigmond is származik (s amely a család legtekintélyesebb ága), végig katolikus marad. 17. század eleji exponensük, Boldizsár a Bocskai-szabadságharc idején (Sennyei Pongráccal együtt) a Habsburg-oldalon áll, 1608-tól rövid ideig az erdélyi politikai élet egyik vezető alakja, míg aztán Báthory Gábor kivégezteti a széki összeesküvésben való részességért. Öccse, Kornis Zsigmond az elfogatás elől kimenekül Magyarországra, csak Bethlen Gábor uralma elején tér vissza, de ő (Kendy

Istvánnal ellentétben) végleg. Homonnai György 1616-i kísérletei kapcsán még gyanúba kerül, de aztán évtizedeken át oszlopa az erdélyi vezető elitnek, I. Rákóczi György alatt már mint a legmagasabb rangnak, az ország generálisságának viselője. Unokája az a Kornis Gáspár, aki az Apafi-korban a Bethlen—Béldi-párt egyik jelentős alakja, 1676 után azonban nem játszik komolyabb szerepet. Az ő fia Kornis Zsigmond — s a nálánál kisebb karriert futó, de szintén az erdélyi vezető garnitúrába tartozó Kornis István. Régi nagyarisztokraták, akiknek fölfutásánál azonban alapvető tényező a katolikus valláshoz való hűség és a Habsburg-pártiság, nemcsak 1703—1711-ben, hanem már száz évvel korábban is. A kinevező rescriptum még 1710 feltételei között is lassan jut le Erdélybe; a Deputatio 1710. július 9-én intézkedik úgy, hogy Kornissal közölni kell alkancellárságát, s úgy kell intézni a dolgokat, hogy az mielőbb felutazzék Bécsbe.²⁷ 1710. szeptember 21-én iktatják tisztébe Erdély második Habsburg-kori alkancellárját.²⁸

Az Erdélyi Udvari Kancellárián 1713 előtt még néhány jelentősebb személycseré történt. Simon Mihály tanácsos és registrator magas korára és egészségi állapotára hivatkozva 1710/1711 fordulóján lemond tisztéről — a dolog mögött inkább azt sejtethetjük, hogy az erdélyi unitáriusság inkább otthon kíván élni Simon kormányzati tapasztalataival. Helyébe az unitáriusok Maurer Istvánt, Rákosi Pétert és Bíró Mózeszt javasolják a Deputatio előtt; az első mellett császárhűsége szól, a másik kettőért a kolozsmonostori konvent requisitoraként, ill. az Erdélyi Udvari Kancellária irnokaként szerzett hivatali gyakorlatuk. A Deputatio, 1711. február 7-én felterjesztve a jelölést, első helyen Maurert ajánlja,²⁹ kinevezésre azonban végül is Rákosi kerül.³⁰ Hoszman 1711 áprilisában elnyervén a Deputatio tagságát, a szász natio a majdani comest, Simon Baussnernt jelöli helyébe a Kancellária taxatorául, s ezzel egyetértvén a Deputatio és a Kancellária is, Eleonóra anyacsászárné 1711. október 19-én ki is nevezi e tisztségre.³¹ Több bonyodalmat okoz a katolikus referendarius tisztsége. Szólottunk róla: milyen viharokat váltott ki a nem erdélyi Fiáth kinevezése e tisztségre. Fiáth legkésőbb 1711. szeptember elején „el búcsúzik” referendariusságából.³² A helyére elsőként javasolt Kászoni János azonban nem vállalja e tisztséget³³ — a már tapasztalt politikusnak számító egykori kincstári tisztviselő bizonytalansággal úgy véli, hogy Erdélyben lévén a végleges új berendezkedés kialakításánál, ennél fontosabb szerepkörhöz juthat. Így Olasz Mihály kerül kinevezésre a katolikus referendariusi tisztségre; ő sem vállalja.³⁴ A katolikus referendariusság kérdése megoldatlan marad a végleges berendezkedésig.

Az országos főbiztosság helyreállításának látható kezdete I. József 1709. október 26-i rescriptuma. Ez addig is, míg a főbiztost országgyűlésen lehetne megválasztani és instruálni, a Deputatióra bizza ezt, azzal, hogy az instructiót a főhadiparancsnoktól és az erdélyi hadbiztosságtól nyert tájékoztatás után készítsék el, vitassák meg amazokkal, a végleges szöveget pedig terjesszék megerősítésre az uralkodó elé. Az országos főbiztosság főbiztosból és annyi alárendelt biztosból álljon, ahány katonai körzet van az országban. A főbiztos Szebenben, a főhadiparancsnok és a hadbiztosság mellett székeljen, alárendeltjei pedig ott, ahol helyi hadbiztos van.³⁵ A főbiztosi tiszt betöltésére a Deputatio 1710. július eleji ülésén kerül sor. Itt történik

meg az a rosszízű furcsaság, hogy Bíró Sámuel, a nagy fontosságú pozíció büvöletében, elveszti önkontrollját, s a jelölésnél saját magára szavaz — ezzel nyer egy szavazatnyi többséget. A dolog jókora kavarodást okoz; többnapos vita eredményeképp a Szebenben tartózkodó törvényhatósági főtisztek és országgyűlési meghívót kapni szokott főrendek bevonásával tartanak új szavazást, amelyen a szavazatok (1 kivétellel) Bíró korábbi ellenjelöltjére, Bethlen Lászlóra esnek, azzal a szépségflastrommal, hogy Bírónak van kincstári tisztsége, az köti le.³⁶ Az uralkodó végül is (1710. november 4-i rescriptumában) zavarosnak, illetlennek minősíti a jelölés körül történeteket, s a téli hadellátás ügye sürgős lévén, egyelőre nem rendel el újabb jelölést, hanem a következő téli időszakra Jósika Gábort nevezi ki főbiztosul.³⁷

A királyi tábla helyreállítására (1708-ban egyetlen ülnöke volt a császár pártján — Jósika Gábor akkor még, kurucság gyanújával Szebenben volt bebörtönözve —, ítélőmesterei pedig elhaltak) csak előzetes tárgyalások folytak 1710/1711-ben, eredménytelenül.³⁸

B) AZ ORSZÁGTERÜLET KÉRDÉSE: A PARTIUM

A Partium hovatarozásának kérdését eléggé bizonytalan állapotban hagytuk el 1703-ban; az utána következő évek, a maguk alkalmi, a hadakozás menetéhez igazodó kormányzati struktúráival, vajmi kevésbé voltak alkalmasak a kérdés tisztázására. 1709-ben sikerül (nyilván már a Deputatióknak) újra napirendre tüzetni a kérdést; az eredmény I. József egyik nagyvonalú lépése: az év október 26-i rescriptumában ígéretet tesz rá, hogy ha a Partium a Habsburg-erők kezére kerül, Erdélyhez fog adózni.³⁹ Az ígéret azonban feledésbe merül. A Szatmár utáni új berendezkedés pedig egyelőre nem sok jóval biztat. I. József halálát és Eleonóra anyacsászárné regnálását a nádor neve alatt publikálták a Partiumban, de a Deputatio is küld oda rendelkezéseket. A kincstári igazgatás viszont szilárdan a Szepesi Kamara kezében van: mikor Bíró Sámuel 1711 nyarán kincstári ügyekben kiszáll oda, a Szepesi Kamara tisztjeibe ütközik, s dolgavégezetlenül térhet vissza.⁴⁰ 1711 kora őszen a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elé kerül az ügy, az azonban, nem akarván változást az adózás kérdésében III. Károly megérkezéséig, elhalasztja a dolgot.⁴¹ Így aztán 1711 őszen mind Magyarország, mind Erdély adót vet ki a Partiumra, s a Deputatio (jogai fenntartására) Közép-Szolnok adóját a somlyai és a hadadi őrség számára utalványozván, a megyét kétfelől élik, s azt végromlás fenyegeti.⁴² Változás egyelőre nincs. 1712 májusában az erdélyi rendek, követséget határozván az új uralkodóhoz, ennek utasításába beleveszik azt a követelést, hogy a Partium közigazgatási, hadellátási és kincstári tekintetben is tartozzék Erdélyhez⁴³ (bíráskodási hovatarozását láthatólag magától értetődőnek veszik). Az uralkodó állásfoglalása egy évet várat magára. 1713. május 5-én a Magyar Udvari Kamarához küldött rendeletében leszögezi: a Partium jelen helyzete, amely szerint az közigazgatásilag és bíráskodásilag Erdélyhez tartozik, az adót illetően viszont Magyarországhoz, a Habsburg-ház

erdélyi uralma óta áll fenn, nem volna hát helyes változtatni rajta.⁴⁴ Némi szerény változás mégis éppen a kincstári igazgatás terén történik Erdély javára. Az Erdélybe és onnan Máramaroson át történő külkereskedelmet súlyosan veszélyezteti Máramaros megyének a kincstári igazgatás tekintetében való elszakítottasága Erdélytől: az Erdélybe a megyén át utazó kereskedők másfélszeres harmincadot fizetnek a máramarosszigeti harmincadhelyen, s aztán 1 harmincadot Erdély határán. Így a kereskedők inkább Moldván át utaznak délkelet felé, illetve onnan Nyugat-Európába. A tapasztalt Bíró Sámuel harmincadfelügyelőnek nem nehéz meggyőzni ennek a kincstár számára való (tartóssá válható) káraitól Haant, az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjét,⁴⁵ s az 1712. július 18-án teljesen Bíró érveinek szellemében tesz felterjesztést a máramarosi harmincadok hovatarozásának kérdésében az Udvari Kamarának.⁴⁶ Ez az akció iniciálja III. Károlynak azt az 1713. május 8-i (1713. november 3-án megismételt) döntését, amely a Partium kincstári igazgatását visszaadja az erdélyi országos kincstári igazgatási kormány-szervnek.⁴⁷

A kérdés azonban természetesen nem zárul le ezzel, hisz Erdélynek, súlyos adóterhei mellett, nagy szüksége lenne a Partium részvételére az ország adózásában. Évről évre találkozunk a Gubernium vagy a rendek újabb ez irányú lépéseivel. 1714 márciusában a Gubernium sürgeti az uralkodónál a Partium adójának a magyarországitól való elválasztását.⁴⁸ Uralkodói állásfoglalásnak egy évvel későbből, 1715. március 24-ről van nyoma: az aznapi rescriptum bizonyos (nem jelzett) okokból újra függőben hagyja ezt a kérdést.⁴⁹ 1716 őszén, a törökellenes háborúban elért Habsburg-sikerek nyomán, az erdélyi elit egyenesen abban reménykedik, hogy az egykori lugosi és karánsebesi bániságot is visszaszerezheti Erdélynek.⁵⁰ Ez az igény, a többi partiumi megyék visszakapcsolásával együtt, belekerül a magyar megyék és a Partium folyamodványába is az 1717 eleji országgyűlésen,⁵¹ majd a magyar megyék 1718. március 17-i országgyűlési postulatumaiba is.⁵² Az a rendi követség, amelynek vezetője Mártonfi György erdélyi római katolikus püspök, sürgeti is ezt a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnál; az (1718. december 27-én) további vizsgálatot tartva szükségesnek, elnapolandónak véli az ügyet; az uralkodó így is dönt.

1722-ben két ízben is napirendre kerül e kérdés. Előbb az erdélyi országgyűlésen (február 19-én) követelik a rendek, hogy a Partiumot adóigazgatásilag is csatolják Erdélyhez. A Gubernium vállalja is, hogy ismételten az uralkodó elé tárja az igényt, s az alkancellárnak is figyelmebe ajánlja az ügyet.⁵³

Pár hónap múlva azonban a másik oldalról veszélyesebb formában vetődik fel a kérdés. A rövidesen összeülő magyar országgyűlésre a Magyar Udvari Kancellária útján meghívják a partiumi törvényhatóságokat is. A Gubernium úgy ítéli meg a dolgot, hogy Magyarország a követek megjelenését ürügyül veheti a Partium teljes elszakítására Erdélytől. Azt nem látja okul a követek bemenetelére, hogy a magyar országgyűlés a Pragmatica Sanctio elfogadásáról dönt, hisz Erdély országgyűlése már megszavazta ezt, s a partiumi követek ott aláírták. Végül is azt a megoldást választja, hogy rendelkezik a partiumi törvényhatóságoknak: követeik menjenek fel a magyar országgyűlésre, de mindenekelőtt az Erdélyi Udvari Kancelláriához

forduljanak, ott tájékozódva jelenjenek meg e diétán. Álláspontját 1722. június 16-án közli a Kancelláriával, immár sokadszor kötve a lelkére, hogy munkálkodjék a Partium Erdélyhez való visszakapcsolásán.⁵⁴ A követek felengedése ügyetlen lépésnek bizonyult. Az Erdélyi Udvari Kancellária eljárta ugyan az uralkodónál s a Ministerialkonferenznál meghívásuk ügyében, felterjesztésben fejte ki, hogy a Partium törvényhatóságai közigazgatásilag és bíraskodásilag jelenleg is Erdélyhez tartoznak, így az ország sérelme a magyar országgyűlésre való meghívásuk, még inkább az, hogy helyet is kapnak ott, az uralkodó döntése azonban arra való hivatkozással, hogy a követek már feljöttek, sőt egyesek közülük egyenesen Pozsonyba menvén, ott bemutatták megbízólevelüket, azt mondta ki, hogy a partiumi követek jelen lehetnek hadellátási ügyek (Oeconomico-Militaria) tárgyalásán, egyébként távol maradhatnak a gyűlésből.⁵⁵ S bár a Kancellária 1723 tavaszán ismét sürgeti a Partium visszakapcsolását, „az Felső Udvar” (arra való tekintettel, hogy a magyar országgyűlés együtt ül, s annak rendjei igen erősen követelik e terület *Magyarországhoz* kapcsolását) helyesebbnek látja függőben tartani az ügyet.⁵⁶

1724, a magyar Helytartótanács megalakulása a helyzet lényeges rosszabbodását jelenti Erdély számára e kérdésben. Magyarországon 1724 előtt nincs országos közigazgatási kormányhatóság; a Magyar Udvari Kancellária közvetlenül levelez a megyékkel. A Helytartótanács létrehozása a megyék rendszeresebb ellenőrzését jelenti — a Partium vonatkozásában azt, hogy az új szerv az eddigieknél hatékonyabban igyekszik majd Magyarországnak a Partiumra vonatkozó igényeit érvényesíteni. 1724 őszén a Helytartótanács, a Gubernium megítélése szerint, nemcsak az adót illetően, hanem a Gubernium jogkörébe vágó ügyekben is ismételt rendelkezéseket bocsátott ki a partiumi törvényhatóságokhoz, sőt egészében el akarja szakítani e területet Erdélytől. A Gubernium 1724. november 15-én tájékoztatja erről az Erdélyi Udvari Kancelláriát, lépéseit kérve⁵⁷ — a Kancellária viszont (1724. november 27-én) csak azt válaszolhatja, hogy tudomása szerint az uralkodó „azon Vármegyék dolgát . . . ex secretioribus sibi cognitis rationibus még in statu quo hadta”.⁵⁸ A Ministerialkonferenz egy 1725 márciusában — áprilisában tartott ülése ismét a status quo fenntartása mellett nyilatkozik. A partiumi törvényhatóságok pedig elbizonytalanodnak; az 1725. április 9-én kezdődő erdélyi országgyűlésre nem küldik be követeiket, még az ottani törvényhatósági főtisztek se mind jönnek be.⁵⁹ A Helytartótanács továbbra is küldi rendeleteit a Partiumba 1725 őszén már ismételten utasítva őket az ottani nemesség állapotának megvizsgálására. A Gubernium (bizonytalán a partiumi nemesség álláspontját téve magáévá) oly sérelmesnek tartja a vizsgálat bizonyos pontjait, hogy nem hagyhatja ellentmondás nélkül; 1725. november 20-án a Kancelláriától vár lépéseket.⁶⁰ Változás nincs. 1727 áprilisában a Ministerialkonferenz s annak állásfoglalása nyomán az uralkodó újra a status quo fenntartásának szükségét hangsúlyozza.

Úgy tűnik: 1728-ban döntésig érnek a dolgok. Az uralkodó vegyes bizottságot hív létre a Partium hovatartozásának eldöntésére, Nesselrode birodalmi főhadbiztos elnökletével. A bizottság tagjai a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis résztvevői.⁶¹ A Gubernium, az Erdélyi Udvari Kancellária 1728. április 9-i

leveléből tájékozódva a vegyes bizottság létrehozására vonatkozó uralkodói döntésről, a Kancellária javaslatát elfogadva tájékoztatja Nesselrode-t az erdélyi vezető elit álláspontjáról a Partium kérdésében (e terület adóügyei is visszaadandók Erdélynek)⁶² — a kérdés lezárása azonban átnyúlik a következő időszakra. A Partium ismeretes kettéosztása 1732-ben történik meg.

C) A KORMÁNYSZERVEK ÚJ RENDJE

1. A GUBERNIUM

A kormányiszervek közül elsősorban a Gubernium esetében van szükség szervezési lépésekre. Az Erdélyi Udvari Kancellária Kornis Zsigmond alkancellári kinevezése és az 1708—1712-i átmeneti időszak többi személyi változásai révén 1703-i szervezeti feltételei között fungál; a kincstári igazgatásnak is van vezetője Haan személyében — a kincstári igazgatás azonban teljesen elkülönülven az országos igazgatás egyéb ágaitól, külön fogunk foglalkozni vele.

A Gubernium újjaszervezésére az I. József halálát és a szatmári békét követő változások rendjében, az országnak a Habsburg Birodalom számára való fontosságának megfelelően kerül sor. III. Károly 1711 szeptemberében hazaindul Spanyolországból, spanyol királyságának koncepcióját az 1710-ben Angliában uralomra került tory kormányzat feladta, s I. Lipót kisebbik fiának spanyolországi, többnyire kis területre szorult uralmát csak az angol segélypénz tartotta fenn. 1711 októberében Frankfurtban VI. Károly néven császárrá választják, decemberben meg is koronázzák. 1712 májusában koronázzák Pozsonyban magyar királlyá. Erdélyben 1712 novemberére hirdetnek országgyűlést a hűségeskü letételére. Ez a gyűlés hivatott felterjesztést tenni a Gubernium tanácsosi tisztségeire, azon belül a kardinális tisztségekre, elsősorban a gubernatorságra is.

Ha át kívánjuk tekinteni Erdély 1712-i politikai állapotát, különösen az 1690-es évekkel egybevetve, mintha ritkább levegőjű közegbe jutottunk volna. Pedig bizonyos alapvető tényezők változatlanok. Nem változott a (most már legnagyobb részt grófi, bárói ranggal rendelkező) arisztokrácia primátusa a vezető eliten belül; ezzel szoros összefüggésben nem változott a három, elvileg egyenrangú *natio tényleges* súlyviszonya: a magyar *natio* a hangadó, főúri reprezentánsai révén, a székelyek súlya szerényebb, a szászok pedig ugyan már (az Apafi-kor kezdete óta) nem *peculium*, de az ország egésze sorsának irányításába elég kevéssé igényelnek beleszólási jogot. Ami változott: az erdélyi vezető elit súlya a Birodalom vezető elitjével szemben. Bethlen Miklós, de Bánffy György, Apor István és mások is egy nemrég még (viszonylag) önálló ország tapasztalt, energikus politikusaként küzdöttek az Erdély számára előnyösnek tartott megoldásokért. Ilyen vezető elit Erdélyben 1712-ben nincs. Velük szemben pedig az I. Lipót uralkodásának végén élre tört új birodalmi vezető garnitúra áll: Savoyai Jenő, Sinzendorff, Gundaker Starhemberg. Ilyen körülmények között a szinte minden érdemi nagypolitikai tapasztalat nélkül induló új erdélyi vezető elit csak arra számíthat, hogy a

Birodalom vezetőit az erdélyi *belpolitika* a kincstári érdekeket, ill. az ellenreformáció érdekeit kivéve szerény mértékben érdekli. Lényegében alappal számíthat rá. De arra is, hogy az ellenreformációs nyomás erős lesz. Mikor 1712 májusában *valamennyi* felekezet követeket küld fel Bécsbe a új politikai struktúra kialakítása ügyében, a katolikus rendek (ellentétben a többi felekezetekkel, amelyek a Diploma Leopoldinum *megerősítését* sürgetik), arra hivatkozva, hogy a Diploma számos pontja ellenkezik I. Lipótnak és I. Józsefnek a katolikus vallás javára kiadott resolúcióival, az uralkodóhoz küldött követük (*Kászoni János*), ill. bécsi ágensük útján sürgetik a Diplomának a katolikusokat sértő pontjainak eltörlését s a számukra kedvező resolúciók végrehajtását. Gyakorlati intézkedésként pedig azt várják, hogy az elhalt református gubernator helyébe katolikus kerüljön, más főtisztvisztségekre is arra érdemes katolikusok; ha egy tisztség megüresedésekor nincs megfelelő református, mindig katolikus kerüljön e helyre; egy ítélőmester mindig katolikus legyen. Azok a katolikus személyek pedig, akik még I. Lipóttól nyertek tisztséget, de Rákóczi-pártiság vagy annak gyanúja miatt elvesztették ezt (Csáky István, a kuruc generális Mikes Mihály, a bécsi ágensnek adott utasítást a katolikus rendek nevében aláíró Jósika Gábor, továbbá Apor Péter és Boér Ferenc) újabb jelölés nélkül nyerjék vissza tisztüket.⁶³

Az 1712 novemberében összeült országgyűlésnek először a guberniumi tanácsosi tisztségekre kell megtenni a jelölését. A református és katolikus rendek közül 12-12 személyt jelölnek, az unitáriusok közül csak 6-ot, evangélikust egyáltalán nem, tekintettel arra, hogy két *tényleges* tanácsosuk van (Andreas Teutschot is ideszámítva, akinek azonban, mint jeleztük, csak *ígérete* van arra, hogy a Gubernium helyreállításakor megkapja a szász comesnek járó tanácsosságot). A reformátusok listavezetője Wesselényi István, a Deputatio elnöke (171 szavazattal), őt Bethlen László, Kemény László és a két Teleki (Mihály és László) követi 169-164 vokssal; a továbbiak között ott van a két Nalácz (Lajos és András), a II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzatában jelentős szerepet vitt Barcsai Ábrahám, Bánffy gubernator György fia. A katolikus jelöltek között a legtöbb szavazatot (171-et, mint Wesselényi) a Haller család ekkori exponense, György, továbbá Csáky István kapott; közvetlenül mögöttük a kuruc generális Mikes Mihály és a kuruc-gyanús Jósika Gábor áll, s csak őket követi a két Kornis (különös módon István egy szavazattal megelőzi bátyját, az alkancellárt, aki így csak a *hatodik* a katolikus jelöltek között). Mikola László utánuk foglal helyet a sorban, mögötte a szintén a régi magyarisztokráciába tartozó, de volt Rákóczi-párti Pettki Dávid következik. Az unitáriusok listavezetője Bíró Sámuel (láthatólag változatlanul tekintély, a főbiztosválasztásnál elkövetett botlása ellenére) 138 szavazattal, őt Daniel Ferenc, majd Sándor Gergely követi; az ötödik helyen találjuk Simon Mihályt.⁶⁴ A református és katolikus jelöltek között nyilvánvaló a magyarisztokrácia preponderanciája (két-két Bethlen, Teleki, Haller, Kornis és Jósika, továbbá Wesselényi István, Csáky István, Mikes Mihály, Pettki Dávid, az ifjabb Bánffy György), a többiek zöme rangban és vagyonban közvetlenül utánuk következik. Élesen elüt tőlük az unitárius jelöltek csoportja, a három jelentős kormányhivatalnok-egyéniiséggel (Bíró, Sándor Gergely, Simon) s a másik három birtokos

nemessel, akik közül legfeljebb Daniel számított volna 1690 előtt főrangúnak.

Az országgyűlés, elvégezve a guberniumi tanácsosi tisztségekre való jelölést, a kardinális tisztségekre való jelölésre térne rá. Itt azonban az országgyűlés előkészítésének pontatlanságaiból fakadóan zavar támad. Az országgyűlést egybehívó 1712. szeptember 6-i uralkodói döntés világosan a Gubernium kardinális tisztségviselőinek és egyéb tagjainak⁶⁵ jelöléséről beszél, a Steinville főhadiparancsnoknak mint az országgyűlés királyi biztosának 1712. október 8-án (*Erdélyi Udvari Kancelláriáról*) adott instructio csak a Gubernium (és az ítélmesterek) jelöléséről. A rendek így jónak látják tájékozódni Steinville-től: mit tehetnek. Az kijelenti nekik: a továbbiakban csak gubernatort és ítélmestereket jelölhetnek (ezzel ellentétbe kerülve saját instructiója *betűjével*, amely nem tud a gubernator-jelölésről). A rendek így valóban csak ezekre a tisztségekre tesznek jelölést (1712. december 20-i feliratukban engedélyt kérve a többi sarkalatos tisztségekre való jelölésre is, arra hivatkozva, hogy ezek — például a rendek elnöke — nélkül nem lehet ellátni a közügyeket).⁶⁶

A gubernatori tisztségre már csak a református és katolikus vallásnak köréből történik jelölés. Itt a reformátusoknak sikerül jobban az erőkoncentráció. Felekezetenként három-három személyt jelölnek; a reformátusok első jelöltje, Wesselényi István 142 szavazatot kap (a további kettő, Teleki Mihály és Bethlen László 110-110-et). A katolikus listavezető Haller György szavazatainak száma 129; mögötte Mikes Mihály következik 122 szavazattal, majd Csáky István 102-vel.⁶⁷ Ha már a guberniumi tanácsosi jelölteknél is jelentős volt az egykori Rákóczi-pártiak aránya, itt még meglepőbb: 6-ből 3 (bár egyik listavezető sem az). Az természetesnek tűnik, hogy e jelölésnél már csak a nagyarisztokrácia képviselői jutnak szóhoz.

Az Erdélyi Udvari Kancellária, már az unitárius és evangélikus rendeknek a guberniumi tanácsosi jelölések miatti protestációja hatására is, úgy foglal állást, hogy minden felekezetből három-három személy terjesztendő fel kinevezésre. A reformátusok közül a listavezető Wesselényi Istvánon kívül az *ötödiknek* jelölt Teleki Lászlót javasolja, harmadiknak pedig Szentkereszti Andrást, akit az országgyűlés *nem is jelöl guberniumi tanácsosnak* (csak ítélmesternek).⁶⁸ A katolikusok közül elsőnek Kornis Zsigmond alkancellárt ajánlja, aki, említettük, a *hatodik* volt az országgyűlési katolikus jelöltek között, csak utána a katolikus listavezető Haller Györgyöt és végül a katolikusok *harmadik* számú jelöltjét, Mikes Mihályt. Az unitáriusoknál némileg megforgatja a sorrendet, bár ez itt kevésbé feltűnő: a volt kancelláriai főtiszt, Simon Mihály kerül az első helyre, őt Bíró Sámuel és Daniel Ferenc követi (Sándor Gergelyt az országgyűlés ítélmesternek is jelölte, a legtöbb szavazattal valamennyi felekezetből). Az evangélikusok közül a két meglévő tanácsos mellé Johann Hozsman szebeni polgármestert jelöli, akinek korábbi kancelláriai tisztségviseléséről már szóltunk.⁶⁹

A Kancellária állásfoglalásában az a legfigyelemreméltóbb, hogy gátlás nélkül módosít az országgyűlési jelöléseken: megváltoztatja a jelölés sorrendjét, sőt bevesz a jelöltek közé olyanokat is, akik vagy a sorrendben eléggé hátul kerültek be a 12-es

jeioesbe (Kornis Zsigmond), vagy be se kerültek (Szentkereszti, Hoszman). Az utóbbi módon bevett három személy tagja az Erdélyi Udvari Kancelláriának, vagy az volt. Az előző időszakban, Bánffy, Bethlen Miklós és Apor erdélyi kormányzata idején ez elképzelhetetlen lett volna. A Kancellária állásfoglalása az erdélyi vezető elit pozícióinak súlyos romlását jelzi. Mutatis mutandis ugyanebbe a témakörbe vág az is, hogy a Kancellária által guberniumi tanácsosnak jelölt 10 személy között már csak Mikes Mihály marad meg a volt rákócziánusok közül.

Állást foglalt az Erdélyi Udvari Kancellária a gubernator személyét illetően is. Valószínű, hogy Kornis Zsigmond alkancellárt addigra már biztosították a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis egyes tagjai a gubernatori kinevezésről — de az is, hogy ő maga nem agítáltathatott saját érdekében. Így a gubernatori jelölésnél az alkancellár közömbösnek ítéli, hogy Wesselényi vagy Haller György nyerje el a tisztséget, érdemeik szerint azonosak. (Kornis „megfeledekzik” arról, hogy Wesselényi súlyos éveken át vezeti a Deputatio munkáját.) Az uralkodó döntésére bízza, hogy katolikus vagy református gubernatort akar-e (ami, a katolikus egyháznak III. Károlyra gyakorolt hatása ismeretében, egyértelmű javaslat). A Kancellária többi tagjai azonban, a Diploma Leopoldinumnak s más uralkodói rendelkezéseknek azon pontjára hivatkozva, amely szerint a gubernatorság és a többi kardinális tisztségek viselői nem felekezeti, hanem képességeik és érdemeik szerint választandók ki, egyöntetűen Wesselényi Istvánra szavaznak.⁷⁰

A Kancellária is helyesnek találná, ha az uralkodó (eredeti rendelkezése szerint) engedélyezné a jelölést a többi kardinális tisztségekre is.⁷¹

Az uralkodó 1713. március 31-i döntése a gubernatori és guberniumi tanácsosi tisztségek betöltéséről bizonyosan a Ministerialkonferenz egy (nem ismert) határozata alapján születik. III. Károly a gubernatori jelölésben *egyáltalán nem szereplő*, guberniumi tanácsosnak is csak felekezetéből *hatodik helyen* jelölt Kornis Zsigmond alkancellárt nevezi ki gubernatornak.⁷² A Kornis család exponense egyévi Deputatio-tagság (ahová felekezetéből a rangsorban utolsónak kerül), majd két és fél évi alkancellárság után az erdélyi kormányzat élére emelkedik. A birodalmi vezető elit még annyira sincs tekintettel az erdélyi rendek állásfoglalására, mint az Erdélyi Udvari Kancellária. A Ministerialkonferenz a két és fél év gyakorlatából ismeri az alkancellárt, a többi jelölteket nem — Kornist az ő *bizalmi emberüknek* kell tekinteni a Gubernium élén. Az erőviszonyok szembetűnően mások, mint 1691/1692-ben.

A gubernator kinevezésével egyidejűleg választja ki az uralkodó a Gubernium tanácsosait, annyiban térve el az Erdélyi Udvari Kancellária javaslatától, hogy unitárius tanácsost csak kettőt nevez ki (Bíró és Simon), új evangélikus tanácsost pedig egyet sem.⁷³ A tanácsosok *felekezeti* megoszlása így: 3-3 katolikus és református (a katolikusok közé számítva a gubernatort is) és 2-2 evangélikus meg unitárius; így a felekezetek egyenlőségén ugyanúgy sérelem esik, mint a Diploma azon rendelkezésén, hogy a Gubernium 12 tagból álljon. A 10 személyből 5 (3 katolikus és 2 református) tartozik a nagyarisztokráciához — a súlyeltolódás nem feltűnő, de nem is jelentéktelen. A további 5-ből kettő szász patrícius, 3 hivatali

pályán teemelkedő személy. Az *újonnan kinevezettek* rangrendje (aminek a továbbiakban szintén jelentősége lesz): Kornis, Wesselényi, Mikes, Teleki, Haller György, majd a hivatali pályán felemelkedők között Szentkereszti, Bíró és Simon.⁷⁴

Az 1713. március 31-i uralkodói döntés foglalkozik a kardinális tisztségekre való jelölés kérdésével is. Úgy foglal állást, hogy ezeket illetően különbséget kell tenni: melyikük szerepel a Diploma Leopoldinumban s melyikük nem? Az első csoportba az ország generálisa és a kancellár tisztét sorolja — az utóbbi esetében azonban mindjárt el is hártja a jelölést, azzal, hogy Bethlen Miklós perében (akit egyébként a rendek 1712. december 20-i feliratukban kegyelemre javasolnak, ez azonban nem jutott el az uralkodóig, mert az Erdélyi Udvari Kancellária *nem foglalt állást* e kérdésben⁷⁵) még nincs ítélet, s így e tisztség nem üresedett meg.⁷⁶ A kincstartói tisztségre és a rendek elnökségére való jelölés a rescriptum szerint nem szerepel a Diploma Leopoldinumban (ez csak a rendek elnöke esetében helytálló). Ezekre a rendek csak javaslatot vagy ajánlást tehetnek; a Gubernium, véleményével, terjessze fel ezeket. Az országgyűlés zavartalan működése érdekében azonban az uralkodó ideiglenesen kijelöli Wesselényi Istvánt a rendek elnökéül.⁷⁷

A Gubernium működése a tanácsosok eskütételével megkezdődik.⁷⁸

A helyreállítás tehát megtörtént 1713 tavaszán — a kardinális tisztségek és az üresen maradt tanácsosi helyek körül azonban tovább folyik a harc. 1713 nyarán az országgyűlésen az unitáriusok és az evangélikusok jelöltek állítanak az őket illető üres tanácsosi helyekre, ugyanakkor a másik két felekezet is jelöl tisztségekre, arra hivatkozva, hogy ők az unitáriusokat és evangélikusokat „tam Pluralitate, quam splendore Familiarum” sokkal felülmúlják, s újra elővéve azt a már az 1690-es évekből ismert elvet, hogy amennyiben az evangélikusok és unitáriusok között nincs elég megfelelő személy a guberniumi tanácsosságokra, katolikusokkal és reformátusokkal kell ezeket betölteni. Az érv meglepően hat akkor, amikor az unitáriusok jelöltje az üres helyre Sándor Gergely, az evangélikusoké Johann Hoszman, de azért megtörténik a szokatlan jelölés: a katolikusok az 1712-i jelölőlista első 8 személyéből javasolnak 3-at (3 már ki van nevezve gubernatornak, illetve tanácsosnak): Kornis Istvánt, Csáky Istvánt és Pettki Dávidot, a reformátusok az 1712-i jelölőlistájukon a már tanácsossá kinevezett (s ideiglenesen kardinális tisztség viselésével is megbízott) Wesselényi István után soron következőket: Bethlen Lászlót, Teleki Mihályt és Kemény Lászlót.⁷⁹

Ugyanekkor tesz jelölést (ill. az uralkodó értelmezése szerint részben csak javaslatot) az országgyűlés a kardinális tisztségekre.

Kancellárt, nem lévén még ítélet Bethlen Miklós perében, nem jelölnek.

Az ország generálisának tisztére való jelölés jogával csak a katolikus és református felekezet él. Az unitáriusok úgy nyilatkoznak, hogy jelenleg nincs megfelelő személyük e tisztségre, így nem tesznek jelölést, de protestációval élnek arra nézve, hogy ez nem jelent lemondást jogukról. Az evangélikusok pedig magától értetődően nem tesznek jelölést: a szászok a fejedelmi kor erdélyi jogrendje szerint személyesen nem katonáskodnak, csak zsoldosokat állítanak — az az idő pedig még elég messze van, amikor a Habsburg Birodalom hadseregének tisztí-, sőt tábornoki karában feltűnnek az erdélyi szász patrícius-ivadékok. A katolikus

jelöltek az ország generálisságára a már guberniumi tanácsos, egykori kuruc generális Mikes Mihály (162 szavazattal), továbbá Csáky István és a már szintén guberniumi tanácsos Haller György, a reformátusoké két guberniumi tanácsos, Teleki László (130) és Wesselényi István, továbbá Bethlen László.

A *kincstartóságra* a katolikusok, reformátusok és unitáriusok állítanak jelöltet — az evangélikusok távolmaradását feltehetően realitásérzékük indokolja: ők most a harmadik *tanácsosi* hely megszerzésére, Hozsman tanácsosságára koncentrálnak energiájukat. A katolikusok jelölésében kétharmadrészt a generálisi jelölések variálódnak, a sorrend most: Haller György (142 szavazattal), Mikes Mihály és új emberként Kornis István. A református kincstartójelöltek ugyanazok, akik a generálisjelöltek, ugyanabban a sorrendben (Teleki László 122 szavazatot kap). Az unitárius jelöltek is ismert nevek: a már kinevezett guberniumi tanácsos Simon Mihály (45 szavazattal) és Bíró Sámuel, végül Daniel Ferenc. (Rendi rang és szaktudás viszonyára a mégiscsak szakismereteket kívánó kincstartói tisztre való jelölésben mi sem vet inkább fényt, mint hogy a jelöltek közül egyedül kincstári igazgatási tapasztalattal rendelkező Bíró Sámuel kevesebb mint az egyharmadát kapja Haller György szavazatainak.)

Alig változik a kép a *rendek elnökének* tiszterre való jelölésnél. Az evangélikusok itt sem állítanak jelölteket (feltehetőleg a kincstári jelölésnél ismertett okokból, s talán azért is, mert az erdélyi országgyűlésnek a fejedelmek alatt sem volt szász elnöke). A katolikus jelöltek: Haller György (134 szavazat), Mikes Mihály és Mikola László; a reformátusok: a már ideiglenes elnök Wesselényi István (meglepő, hogy Hallerénél kevesebb, 122 szavazattal), Teleki László és Szentkereszti András; az unitáriusok a kincstartói jelölésből ismert hármast: Bíró Sámuel (45 szavazattal), Simon Mihály és Daniel Ferenc.⁸⁰

A kardinális tisztségek betöltésének kérdése jó másfél évig húzódik. A már kialakult realitások azonban nem sok jót ígérnek. Seilern 1713 tavaszán nyilván a Birodalom katonai vezetésének a hagyományos erdélyi haderőről alkotott, biztonnal lesújtó képe ismeretében kérdőjelezte meg az ország generálisa tisztségének létjogosultságát. Az Udvari Kamarának sem volt szándéka Erdéllyel kapcsolatban feladni az újból erősödő centralizáló tendenciákat. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1715. április elején tárgyalta a Gubernium 1713. augusztus 10-i felségelőterjesztését a jelölésekről. Itt különös helyzet alakult ki. Kászoni János, a Kornis Zsigmond helyébe lépett új alkancellár, a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésére tartotta fenn votumát (ott ő képviselte a Kancelláriát), Simon Baussnern pedig írásban nyújtott be különvéleményt a Gubernium harmadik evangélikus (egyben szász) tanácsosi helye ügyében.⁸¹ A többiek a két üresen hagyott tanácsosi helyről úgy vélekedtek, hogy a katolikus és református rendek igénye nem alaptalan: 1. az Alvincziana Resolutio kimondja, hogy amennyiben az unitárius és evangélikus felekezetből nincs három megfelelő személy guberniumi tanácsosnak (és királyi táblai ülnöknek), e tisztségek a katolikusok és reformátusok soraiból töltendők be. A Kancellária értelmezése szerint a megfelelő az evangélikus jelölteknél nemcsak a képességek, hanem a vagyon és származás alapján is meg kell ítélni. 2. Jogos az az igény, hogy minél szélesebb

körből jelöljenek e tisztségekre [!]. 3. Helyes, ha az uralkodó beneficiumokkal kötelezi le magának azokat, akik (vagy rokonságuk) hasznos szolgálatokat tehetnek neki (elsősorban a nemességet). 4. A jelen helyzetben a főrendek állítása helyes e tisztségekre. Így a két üres guberniumi tanácsosságra a katolikus Kornis Istvánt és a református Gyulay Ferencet javasolják (az 1713 végén vagy 1714 elején elhalt Teleki László helyébe Bethlen Lászlót). A kardinális tisztségekre azonban javaslatot tesz a kancellária jelzett többsége. Az ország generálisául Wesselényi Istvánt ajánlja (különös ötlet, hisz Wesselényi még felekezetéből is csak második volt a generálisi jelölésben, katonai ismeretei nincsenek, s már betölt — ha ideiglenesen is — egy országos főtisztséget; legfeljebb az indokolhatja ezt az állásfoglalást, hogy a Diploma Leopoldinum szerint a generáliság rangban a második országos méltóság), kincstartónak a katolikus rendek által generálisnak első helyen, a kincstartóságra csak másodikkul jelölt Mikest, és végül a rendek elnökének az e tisztre valóban legtöbb szavazatot kapott Haller Györgyöt.⁸²

A Ministerialkonferenz újabb kiadós késéssel, 1715. október 13-án tárgyalja a jelölések kérdését. A két üresen hagyott tanácsosi hely kérdésében félretolja mind a Gubernium, mind az Erdélyi Udvari Kancellária álláspontját. A szászok „megvígasztalására” harmadik szász tanácsosnak Samuel Vestet jelöli.⁸³ A másik tanácsosi helyet üresen kívánja hagyni. (Ekkor történik súlyos következményekkel járó állásfoglalása az unitáriusok kiszorításáról a tisztségekből és egyáltalán felszámolásukról.) A Teleki László halálával megüresedett tanácsosi helyet betölti Bethlen Lászlóval. A kardinális tisztségek közül az ország generálisát illetően hivatkozik 1715. március 23-i határozatára, amellyel e méltóságot (a székely székek főkapitányságaival együtt) feleslegesnek, a nép és a kincstár számára egyaránt terhesnek nyilvánítja. A kincstartói tisztséget illetően még ilyen nyilatkozatot sem tartott szükségesnek. E két főtisztség betöltését felfüggesztendőnek tartotta. A rendek elnökévé Wesselényi Istvánt javasolta. Az uralkodó jóváhagyta a Konferenz álláspontját.⁸⁴

Itt tehát az új Gubernium, élén katolikus gubernatorral, kardinális tisztségei közül egyedül a rendek elnöksége van betöltve (a Gubernium tanácsosai között amúgy is rangelső Wesselényi Istvánnal); Vest tanácsossága révén a katolikusok relatív többséget nyernek a tanácsban.

Ez a katolikus relatív többség (s még inkább a katolikusok *tényleges súlya*) csak tovább nő azzal a változással, amely a Gubernium összetételében rövidesen bekövetkezik. Az ellenreformáció folyamatának megerősödésével sor kerül az erdélyi katolikus püspökség helyreállítására, most már stabilan. A püspöki tisztelet Mártonffy György nyeri el, s a székely származású főpap kemény energiával lát neki egyháza intézményei kiépítésének, az államhatalom hathatós (nem ritkán drasztikus) segítségével. Saját *politikai* súlyát előbb Fehér megyei főispánsága jelzi (Fehér megye a magyar natio vezérmegyéje), majd guberniumi tanácsossága. A Guberniumban ti. Bethlen László halálával üresedés áll elő. Az 1718. tavaszi országgyűlésen a református rendek azt követelik, hogy Bethlen László az ő felekezetükből lévén, helyére csak reformátust jelöljenek. A katolikusok viszont az I. Lipót-féle katolikus pótdiplomára hivatkozva katolikus jelölt felterjesztését is kívánják. Végül is

mindkét felekezetből történik jelölés, de a katolikus jelöltekre, a szavazatszámokból kitűnően csak a katolikus rendek szavaznak. Míg ti. a reformátusok első jelöltjére, a guberniumi tanácsosi jelölésekben már többször szerepelt Kemény Lászlóra 82 szavazat esik és az utána következő Teleki Mihályra, Jósika Imrére és az ifjabb Bánffy Györgyre is 50-45-38, a legtöbb szavazatot kapott katolikus jelölt, Kornis István csak 26 szavazatot mutathat fel. Bekerül azonban a katolikus jelölésbe (ötödik helyen, mindössze 9 szavazattal, Kemény szavazatainak alig 1/9-ével, az összesített sorrendben a 12-13. helyen) Mártonffi püspök is.⁸⁵ A katolikus rendek azután külön felségelőterjesztésben tárják az uralkodó elé: a Guberniumban az eretnekek [sic] száma magasabb lévén, mint az övéké, katolikus vallási érdek volna a püspök kinevezése guberniumi tanácsossá.⁸⁶ A Ministerialkonferenz (1718. december 27-én) azt a megoldást választja, hogy Mártonffit az unitáriusoknak járó, 1715-ben üresen hagyott tanácsosi helyre javasolja (*nem püspöksége címén, hanem királyi kegyképpen*), s így nem látja akadályát annak, hogy Bethlen László helyét Kemény László kapja. III. Károly jóváhagyja a döntést.⁸⁷ Mártonffi utódai a katolikus püspöki székben azonban sorozatosan megkapják a guberniumi tanácsosságot — most már olyan országgyűlési jelölés nélkül is, mint Mártonffié volt. A püspök helyzetének és a Guberniumon belüli katolikus preponderanciának további megerősödését hozza III. Károlynak az a döntése (1721. március 23.), hogy a guberniumi tanácsosok között övé legyen a rangelsőség, Wesselényi István előtt.⁸⁸ A püspök első tanácsossága egyben azt is jelentette, hogy ő a gubernator helyettese, annak akadályoztatása vagy halála esetén.

A Gubernium számszerű (előbb relatív, majd abszolút) katolikus többsége 1718, a püspök tanácsosi kinevezése után is tovább nő az időszak végéig. 1717-ben a felekezeti arányok: 10 tanácsosból (beleértve a gubernatort és a rendek elnökét is) 4 katolikus, 2-2 református, evangélikus és unitárius.⁸⁹ 1718 végére, Mártonffi tanácsosságával a 12 tanácsosból 5 katolikus, 3 református és 2-2 való a további két protestáns felekezetből.⁹⁰ A következő néhány évben meghal a két unitárius tanácsos: Bíró Sámuel 1721. január 18-án,⁹¹ Simon Mihály 1723. november 27-én, hivatali ügyködés közben⁹² — helyükre már nem kerül senki az ő felekezetükből. A reformátusok három tanácsosa (Wesselényi, Kemény László, és Szentkereszti) tisztében marad a korszak határán túl is. Az evangélikusokat változatlanul képviseli Teutsch comes és (teljes elbetegedéséig) Samuel Conrad. 1727-től az addig guberniumi titkári rangban szolgálatot teljesítő Köleséri Sámuel, a nagy természetű, az 1700-as évek ércbánya-felügyelője *helyettesíti* Conradot.⁹³ Így e két protestáns felekezet aránya a Gubernium tanácsában közjogilag 3:2, ténylegesen 4:1. Ekkor azonban a Guberniumban már abszolút katolikus többség van. Az 1717-i katolikus tanácsosok közül 1721 januárjában elhal Mikes Mihály,⁹⁴ az ugyanaz év szeptemberében elhunyt Mártonffi püspök helyébe Antalfi János lép,⁹⁵ s három új katolikus személy tűnik fel a névsorban. Az első a most már kászoni Bornemissza János nevet és bárói rangot viselő alkancellár, a korábbi Kászoni János, aki pozíciója erősítésére jónak látja megszerezni a guberniumi tanácsosságot is. Az unitárius Bíró Sámuel helyét kapja meg 1721-ben.⁹⁶ 1723. december 31-én kap guberniumi tanácsosságot a már 10 éve az Erdélyi Udvari Kancellárián

tanácsosságot és referendariusságot viselő Bálintith György.⁹⁷ 1725 márciusában (az unitárius Simon Mihály helyére) végre bekerül a Gubernium tanácsába a fiatalabbik Kornis, István is.⁹⁸ Így 1728-ban 7 katolikus tanácsos van a Guberniumban, az 5 protestánsal szemben⁹⁹ — számbelileg is abszolút többség, még inkább tényleges súlyukat mérlegelve: a katolikus tanácsosok között van a gubernator, a püspök mint első tanácsos és így a gubernator helyettese és az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője, a protestánsok között csak a rendek elnöke. Az ellenreformáció térhódítása sokkal erősebb, mint volt az előző időszakban.

A Gubernium tanácsosainak *natiók* szerinti megoszlása kevésbé volt viták tárgya ez időszakban, mint a felekezeti megoszlás, annál is kevésbé, mert a szász natio és az evangélikus felekezet, Vest tanácsosi kinevezéséig, egybeesett, így a feszültség felekezeti vonalon mutatkozott, Vest kinevezésével pedig a *natió*nak három tanácsosa volt. Csak a székely natio jelentette be 1722. február 12-én azt az igényét, hogy tanácsosok közülük is a többiekével egyenlő számban legyenek.¹⁰⁰ A követelés mögött talán az áll, hogy a székelyek, Mikes Mihály elhaltával, gyengülni érzik pozíciójukat. Valójában azonban a natiókénti megoszlás magyar—székely viszonylatban erősen háttérbe szorult a felekezeti megoszlás mögött. Az 1722-i, eredetileg a székely natióból kikerült két tanácsosra (Bornemissza János és Simon Mihály) nem elsősorban az a jellemző, hogy melyik natióból kerültek ki.

Az 1713 és 1730 közötti Guberniumban nincsenek Bethlen Miklós, Bánffy György, Apor színvonalú egyéniségek. Kornis Zsigmond gubernator sem az, tanácsos társai legnagyobb része szintén nem. (Kászoni János, ill. kászoni Bornemissza János személyiségével az Erdélyi Udvari Kancellária ismertetésénél fogunk foglalkozni.) Akik említésre méltóak, azok a hivatali pályán felemelkedő nagy szakemberek. Ilyen Szentkereszti András, Erdélynek e korban egyik első jogásza. Jelentős vagyonszerző.¹⁰¹ Bárói rangra jut, arisztokrata dinasztiát alapoz meg. Ilyen a már sokszor említett Köleséri Sámuel, kiváló természettudós és orvos, ill. neves kormányzati főtisztviselő egy személyben; élete utolsó éveiben már az ő bárósága is érlelődik — végül is nem realizálódik. Bizonyos vonatkozásokban hasonló hozzá a szász comes, Andreas Teutsch egyénisége: német egyetemről hozza magával a korai német felvilágosodás szellemiségét, itthon a szász evangélikus pietizmus pártolója. Az erdélyi vezető elit domináns alakjai azonban nem ők, hanem a középszerű vagy annál nem sokkal nívósabb arisztokraták.

A hatóság működésében nem áll be lényeges fejlődés az előző korszakhoz képest. Országgyűlések idején együtt ül a Gubernium, egyébként 2-2 személy tart ügyeletet a hatóság székhelyén (az előző időszak Substitutum Guberniumának utódképpen). Nyáron, a régi gyakorlat szerint, ki-ki házához vonul; ha sürgős ügyek ellátása merül fel, a gubernator egybehívja a *hozzá közelebb tartózkodó* tanácsosokat.¹⁰² 1715—1716-ban ugyan találkozunk említésekkel a Gubernium classisairól,¹⁰³ ezek azonban bizonyosan továbbra is a két tanácsosból álló ügyeletet jelentik. Csak így érthető, hogy 1717. június 20-án a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis tartotta szükségesnek kötelezni a hatóságot (III. Károly jóváhagyta döntésüket), hogy az aratási és szüreti szünetet kivéve állandóan üljön együtt, s a tanácsosok esetleges szabadságolása úgy történjék, hogy legalább 6-7 tanácsos

mindig maradjon a Gubernium székhelyén.¹⁰⁴ A Gubernium, válaszul, 1718. április 15-én kénytelen volt jelezni, hogy adott létszámával nem tudja megoldani a váltakozó classisokban való ülésezést (10 tanácsosából egy magas kora, egy gutaütés miatt nem tudja végezni munkáját, néhányan mások is gyakran betegeskednek, egyes tanácsosok gazdaságuk irányítására távoznak el).¹⁰⁵ Marad tehát a korábbi helyzet. 1719 első napjaiban is két tanácsos (Mikes Mihály és Szentkereszti) s velük az akkor guberniumi titkári rangban lévő Köleséri tart ügyeletet Kolozsvárott, s levelez a szentbenedeki birtokán tartózkodó Kornis gubernatorral a Gubernium ellátandó ügyeiről.¹⁰⁶ Kornis ugyan rövidesen előterjesztést tesz a tanácsban, hogy állandóan legalább 7 guberniumi személy¹⁰⁷ tartózkodjék a hatóság székhelyén¹⁰⁸ — eredménynek nincs nyoma. 1724-ben hoz a Gubernium egy olyan határozatot, amely szerint a tanácsosok a törvényszünetek kivételével kötelesek jelen lenni a Gubernium székhelyén;¹⁰⁹ hogy ez a határozat milyen hatékony, annak az a mutatója, hogy három évvel később, 1727. április 28-án a Ministerialkonferenz megismétli 1717. júniusi határozatát. A Gubernium ugyan 1727. szeptember 26-i válaszából arról ír, hogy gyakran a törvényszünetek alatt is székhelyén marad,¹¹⁰ de működése most már valóban az elhalálózások, a tanácsosok elaggulása és elbetegedése miatt vontatott.¹¹¹ A hatóság valóban rendszeres működése továbbra is várat magára.

Külön szólunk a Gubernium *bíraskodási* teendőiről. Ezeket e korban egyetlen érdemi szabályozás érte: III. Károly engedélyezte a Guberniumnak végső ítélet hozatalát a háromezer forintos értékhatárt túl nem lépő polgári perekben.¹¹²

*

A Gubernium 1713 és 1730 közötti majd két évtizedéről elmondottak összegezése meglehetősen sivár képet nyújt, különösen az előző időszakokkal egybevetve. Nagy egyéniségei nincsenek Erdély országos közigazgatási és bíraskodási kormányhatóságának, legfeljebb néhány jelentősebb kormányfőhivatalnok alakkal találkozunk itt. A hatóság szervezetét nem modernizálják, hatáskörén (egyetlen bíraskodási rendszabályon kívül) nem történik látható változás. Működését a Birodalom központi kormányzata megkísérli rendszeresebbé tenni — látható eredmény nélkül.

Az egyetlen érdemi változás: az ellenreformációs politika érvényesülése a hatóság összetételében, a katolikus elem előnyomulása, a katolikus püspök tanácsossága, majd első tanácsossága, a katolikus tanácsosok relatív, majd a korszak végére abszolút többsége a Gubernium tanácsában — s ezzel párhuzamosan az unitáriusok teljes kiszorulása a tanácsosok közül.

2. AZ ERDÉLYI UDVARI KANCELLÁRIA

Az Erdélyi Udvari Kancellária állapota 1712 végén rendezett. Itt nincs szükség olyan helyreállításra, mint a Gubernium esetében. Kornis Zsigmond gubernatori kinevezésével azonban megüresedik a hatóság vezetőjének, az alkancellárnak a

tiszte. Az 1711 és 1740 közötti Erdély legjelentősebb államférfia, Kászoni János lesz Kornis utóda.

Kászoni Jánosról utoljára annak kapcsán szólottunk, hogy az 1708 és 1712 közötti időszakban neve szóba kerül a Deputatio összeállításánál (I. József végül is nem nevezi ki deputatusnak), majd az Erdélyi Udvari Kancellária katolikus referendariusi tisztének betöltésénél (ezt ő nem vállalja el), s végül hogy 1712 májusában ő a katolikus rendek Bécsbe küldött követe. Ekkor még változatlanul az erdélyi kincstári jövedelmek főperceptora,¹¹³ 1710 novemberétől emellett a legkatolikusabb erdélyi törvényhatóság, Csik—Gyergyó—Kászonszék főkirálybírája is.¹¹⁴ Innen jut az alkancellári tisztségre.

Odáig vezető útja azonban nem a legegyszerűbb. A rendeknek 1713 nyarán kell jelölést tenni Kornis utódjára. A katolikus rendek most már nemcsak maguknak követelik e tisztséget (azon az alapon, hogy az eddigi alkancellárok is katolikusok voltak), hanem még a rá való javaslatétel jogát is kizárólagos joguknak tartják. Hármast jelölést terjesztenek a Gubernium elé, Kászont, Kálnoki Ádámot (az első alkancellár fiát) és a székely főrend Pettki Dávidot javasolták. A Gubernium is Kászont teszi a jelöltlista első helyére, és ezek után *communicative* a rendek elé tárja a jelölést. Azok azonban az uralkodó leiratára hivatkoznak, amely szerint a *rendek egésze* tesz ajánlást az alkancellár tiszterre. A katolikus rendek kitartanak korábbi álláspontjuk mellett, erre a többi felekezetek külön jelölést készítenek az alkancellárságra — tisztán katolikusokból (a kancellár tiszte — Bethlen Miklós perének függőben létével — még nem lévén üresedésben, meg kívánják tartani az előző korszak „református kancellár—katolikus alkancellár” struktúráját), de *kihagyva a jelölésből* a katolikus rendek és a Gubernium által egyaránt elsőnek jelölt *Kászont*. Két jelöltjük azonos a katolikus rendekével: első helyen Kálnoki Ádámot, másodikul Pettki Dávidot jelölik — a harmadik helyen az „örökös alkancellárjelölt” Mikola László kerül listájukra.¹¹⁵

Míg azonban a rendek más 1713. nyári felterjesztései (a kardinális tisztségekre, az üres guberniumi tanácsosságokra) csak 1715 októberében kerülnek a Ministerial-konferenz in rebus Transylvanicis elé, az alkancellári tiszttel betöltésének ügyét (a kancellária jobb működése érdekében) már 1713. szeptember 23-án tárgyalja a Konferenz. Felsőelölterjesztésében egybemossa az országgyűlési kettős jelölést; egyetlen, négy személyt tartalmazó jelöltlistáról beszél, Kászonival az élén. Kálnoki Ádám ellen az a kifogása, hogy még nagyon fiatal, Pettki Dávid és Mikola ellen egykori Rákóczi-pártiságuk. Így egyértelműen Kászoni Jánost javasolja. Az uralkodó ki is nevezi alkancellárnak.¹¹⁶ A Gubernium (nagy késéssel értesülve III. Károly döntéséről) 1713 decemberében indítja fel Bécsbe.¹¹⁷ Közel három évtizeden át látja majd el ezt a tiszte. Közben az arisztokrácia sorába emelkedik (1718 őszén),¹¹⁸ s ennek megfelelő birtokokat szerez.¹¹⁹ Pozíciója további erősítésének egy eleméről, guberniumi tanácsosságáról már szóltunk. Más jellegű az a politikai sakkhúzás, amellyel a Hallerekkel keres (és talál) szövetséget. Erdély katolikus arisztokratacsaládjai közül ekkor a Kornisoké a vezető szerep, s Bornemisszának, mint látni fogjuk, a gubernatorral némileg feszült a viszonya. Természetes tehát, hogy a másik (1690 és 1710 között a katolikus főrangúak között

vezető szerepet játszó, Haller István halála után azonban némileg háttérbe szorult) katolikus nagyarisztokrata családdal, a Hallerekkel keres kapcsolatot. 1723-ban, szokatlan módon, kifejezetten a Haller család jövőendő exponense, Haller János (1734-től jó két évtizeden át Erdély gubernatora) számára mond le csik—gyergyó—kászsónszéki főkirálybíróságáról.¹²⁰ Udvari kapcsolatai közül külön említésre méltóak azok, amelyeket III. Károly gyóntatóival épít ki.

A Kancellária *személyi összetétele* a katolikusok *kizárólagossága* és a *nem-erdélyiek* szerepnyerése irányába változik 1713 és 1730 között.

Az első személycserénél még nem érződik ez. Előbb a református Szentkereszti helyére kell hogy új referendarius kerüljön. Erre (minthogy a két évtizedes kancelláriai gyakorlattal rendelkező Szentkeresztinek guberniumi tanácsosi és ítélőmesteri kinevezése után még egy évig Bécsben kell maradnia a Kancellária minél folyamatosabb működésének biztosítására) 1714 júliusában kerül sor; a református Alvinczi Sámuel kapja ezt a tisztséget.¹²¹ Az unitárius referendarius Rákosi Péter 1714-ben meghal. Helyére a szintén unitárius Dimiën Ferenc kerül — két év késéssel, III. Károly 1716. októberi 4-i döntésével.¹²² Ezen a referendariusi poszton szinte sűrűsödnek a változások. Dimiën (nyilván az unitáriusokra nehezedő nyomás hatására) katolizál; már új hitében hal meg 1718. április 27-én.¹²³ Helyét nemcsak az unitáriusok vesztik el, hanem egyben az erdélyiek is. E tisztségbe ti. (újból majdnem kétévi üresedés után) az *osztrák kisnemes*, weichselbergi Vaszlai János kerül.¹²⁴ Vaszlai feltehetően Kornis Zsigmond erdélyi udvari kancellársága idején került annak *magánszolgálatába*, s így ment vele Erdélybe, további félig-meddig magánszolgálatra.¹²⁵ Innen emelkedik erdélyi udvari kancelláriai referendariusságra.

A református referendariusság Alvinczi 1723. június 9-én bekövetkező halála¹²⁶ után vész el e felekezet számára. 1723 novemberében a református és a katolikus rendek külön-külön tesznek jelölést az ő helyére: a reformátusok Pongrácz Györgyöt, Daniel Istvánt és Alvinczi Gábort jelölik (közülük a Gubernium külön is ajánlja Pongráczot); a katolikusok (arra hivatkozva, hogy nem tudják: az uralkodó szempontja e tisztség betöltésénél vallási lesz-e vagy az alkalmasságé) saját körükből szintén javasolnak (név szerint nem ismert) személyeket.¹²⁷ A tisztség betöltése ez esetben is évekig elhúzódik; közben a *reformátusok* első jelöltje, Pongrácz titokban katolizál. Így az Erdélyi Udvari Kancellária most már azzal javasolja őt Alvinczi tanácsosi és referendariusi helyére, hogy sem a Diploma Leopoldinum, sem más királyi rendeletek, az Erdélyi Udvari Kancellária instrucciója vagy törvények nem biztosítottak jogot az akatolikusoknak *udvari tisztségekre*, ezek betöltése csak az uralkodó tetszésétől függ. III. Károly (a Ministerialkonferenz 1727. december 11-i felségelőterjesztése nyomán) ki is nevezi e tisztségre Pongráczot.¹²⁸

A protestáns felekezetek közül csak az evangélikusok tudják tartani referendariusi helyüket: Baussnern e korszak végéig (azon túl is) ellátja ezt a funkciót.

Az ellenreformáció sikere tehát 1727 végén az Erdélyi Udvari Kancellária főtisztviselői karában szinte teljes. Pongrácz kinevezésével egyidőben, egy bizonyos átszervezés révén tanácsosi helyet kap ott a korábban a hatóságnál írnokként

szolgáló katolikus Kozma József, az átszervezés során létrehozott registrator et taxatori állást pedig, amely rangban közvetlenül a tanácsosok után következik, a szintén katolikus Boér András nyeri el.¹²⁹ A katolikus oldalon az alkancellár, három tanácsos (Pongrácz, Vaszlai, Kozma) és Boér registrator et taxator, a három másik bevett vallásfelekezettől az egyetlen Bausnern — ez a súlyarány.

A Kancellária működésével kapcsolatban kevés az érdemi mondanivalónk. Az alkancellár e korban már rendszeresen részt vesz a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésein. Egyébként is ritka energiával vezeti hatóságát.¹³⁰

Az Erdélyi Udvari Kancelláriában e korban válik rendszerré, hogy bizonyos nagyobb súlyú katolikus egyházi ügyek megvitatásán csak a hatóság tanácsának katolikus tagjai vesznek részt¹³¹ (ami, mint láttuk, egyre kevesebb személy kirekesztését jelenti a tanácskozásból).

Ki kell térnünk végül a Gubernium és az Erdélyi Udvari Kancellária viszonyának kérdésére.

Ez a viszony az előző időszakhoz képest, minden szabályozás nélkül, jelentősen megváltozik. A Gubernium súlya a Birodalom központi kormányzatáéhoz képest erősen csökken. A Kancellária fokozatosan az utóbbihoz igazodik. A Gubernium sérelmesnek érzi azt, hogy a Kancellária nem tájékoztatja őt a Ministerialkonferenz határozatairól és az uralkodó döntéseiről, mielőtt a resolútiót tartalmazó rescriptumot le nem küldték. Időnként dokumentálható feszültség támad a két szerv között.¹³² *Társadalmilag* a Gubernium változatlanul tekintélyesebb az Erdélyi Udvari Kancelláriánál, a legnagyobb erdélyi arisztokratacsaládok jórészt képviselve vannak benne (a Bethlenek, Telekiek, Kornisok, Hallerek, Kemények, Wesselényiek); a Kancellária élén pedig egy homo novus áll, a szerv főtisztjei frissen felemelkedett — vagy legfeljebb második generációs (Alvinczi) kormányhatósági értelmiségiek vagy arisztokrata-rang nélküli birtokos nemesek (Pongrácz György stb.); Bausnern esete különleges. A két hatóság súlyviszonyát azonban most már nem társadalmi súlyuk határozza meg. Az pedig a kevésbé jelentős motiváló tényező, hogy Kászoni János lényegesen tehetségesebb és energikusabb a gubernatornál. A Kancellária növekvő súlya a növekvő *központosítás* következménye. Ennek a központosításnak (legalábbis Erdély vonatkozásában) még nincs abszolutisztikus tartalma, de fejlett feudális centralizációról már beszélhetünk.

3. KINCSTÁRI IGAZGATÁS ÉS KINCSTÁRI POLITIKA

A korábbiakban már utaltunk rá: 1708 az erdélyi kincstári igazgatásban is fordulópont. 1708. szeptember 20-án történik meg Ignaz Haan udvari kamarai tanácsossá és hadellátási főbiztossá (Oberprouiandtcommissarius) való kinevezése.

Haan kinevezése és hatáskörének szabályozása azt a gyakorlatot rögzíti, amely Magyarországon már a törökellenes felszabadító háború során kialakult, s ami 1703 őszétől már Erdélyben is érvényes: a kincstári jövedelmek, más közjövödelmekhez hasonlóan, a hadellátást lévén hivatva szolgálni, minden ilyen jövedelem

kincstári tisztviselők kezébe kerül. Ezt most Haan 1708. szeptember 20-i instructiója tételesen is kimondja. Hogy a hadellátási főbiztosnak a háborús körülmények között megfelelő tekintélye legyen, intézkedéseit az erdélyi főhadiparancsnok nevében kell hogy kiadja.¹³³

Haan Oberprouiandtcommissariussága azonban nem olyan értelemben vett átmeneti intézmény, mint az 1709—1713-i Deputatio. A Deputatio 1713 tavaszán, elvégezve feladatát, feloszlik; tagjainak egy része tanácsosi helyet nyer a helyreállított Guberniumban — de egy *más kormányszervben*. Haan viszont, a közigazgatás és benne az adó- és Commissariatica-igazgatás újjárendeződésével, leadja hadellátási hatáskörét, ez azonban nem olyan váltással történik, mint a Deputatio és Gubernium esetében. Ő maga pedig tovább vezeti (haláláig) Erdély kincstári igazgatását. 1713 a kincstári igazgatásban nem határvonal. Annál is kevésbé, mert a kincstári igazgatás nem kerül vissza a Gubernium hatáskörébe, ahová 1699 nyara előtt tartozott. A kincstartói tiszt betöltésére nem kerül sor, az erdélyi kincstári igazgatás továbbra is közvetlenül az Udvari Kamara alá tartozik, ott pedig, a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica létrejötte után, a Birodalom más délkeleti területeivel együtt, Neoacquistica-területként kezelik — igaz, a többi Neoacquistica-területknél lényegesen kisebb és egyre csökkenő mértékben.

Erdély kincstári igazgatása tehát közvetlenül az Udvari Kamara alá tartozik. Az Udvari Kamara *politikájában* pedig alapvető fordulatot hoz Gundaker Starhemberg 1715-i bukása, ami az erőteljes centralizációs irányzattól való elfordulást hozza magával.

A kincstári politika centralizációs irányzata 1708 és 1715 között Erdély számára szinte alig hozott valamit. Az Udvari Kamara 1712 májusában fellépett azzal az igénnyel, hogy Erdély *egész status oeconomicusáról* tájékozódjék; Haantól kért erről véleményes jelentést.¹³⁴ Az erdélyi országos kincstári igazgatás vezetője, akit másutt már szorgalmas, lelkiismeretes, de koncepciótlan hivatalnoknak jellemeztünk, meg is kezdte a tájékozódást az illetékes szakági vezetőknél. A hozzá érkezett vélemények közül csak Bíró Sámuel harmincadfelügyelője ismeretes. Bíró, Haannak egy az Udvari Kamarához tett jelentése szerint nemcsak saját ügykörét látta el kitűnően, hanem az Oberprouiandtcommissarius minden egyéb (kincstári és nem kincstári) ügyben is élhetett tanácsával és közreműködésével.¹³⁵ A harmincadfelügyelő most is hasznos javaslatokkal szolgált, annak ellenére, hogy Haannak, egy szerencsétlen lépésével, sikerült alaposan megsértenie. Az ti. a brassai harmincadost, Pater Miklóst (ottani görög *kiskereskedőt*) kívánta Bíró mellé ellenőrül beállítani,¹³⁶ már charta biancát is vett tőle erre. Pater azonban végül is könnyezve bejelentette ezt Bírónak, s eskü alatt fogadta, hogy nem vállalja el (nem boldog¹³⁷ felcserélni jövedelmeit Bíró jövedelmével, és a helyben lakás nyugalmát azzal az örökös kujtorgással,¹³⁸ amivel tisztelte járta).

A harmincadfelügyelő szóvá tette ugyan ezt 1712. június 17-én Haanhoz küldött felterjesztésében, de azért több pozitív javaslattal is élt. Úgy látta, hogy a béke beálltával a keleti kereskedelem Erdélybe csalogatásához az utak biztonságának és kényelmének megteremtése a legfontosabb. Ennek kapcsán érintette Máramaros Erdélyhez való visszacsatolásának a Partium vonatkozásában már tárgyalt

kérdését is. Úgy látta, hogy a harmincadosokat le kellene inteni a fényűzésről és a túl tekintélyes fellépésről; mindkettő riasztóan hat a kereskedőkre. Jónak vélte, hogy legalább a kereskedelmi útvonalakon legyenek kiváltságokkal ellátott vendégfogadók. A harmincadigazgatási szervezet megreformálását is szükségesnek látta. Jelezte, hogy ő maga nem tudja folytonosan járni a harmincadhelyeket: öregszik, más köz- és magánelfoglaltságai is vannak — de ifjabb éveiben sem volt erre képes, ez egész embert követel. Az ő instructiójában is csak az áll a visitatiókról: ezt alkalmoszerűen kell végeznie. Elutasította Pater Miklós tervbe vett ellenőrségét, s jelezte: amennyiben másvalakit állítanának be a funkcióra, az az erdélyi határokon való utazgatásoknak szentelhetné magát. Így abban a tervében látta a megoldást a harmincadhelyek intenzívebb ellenőrzésére, amelyet korábban is több ízben felvetett: 4 főharmincados volna kinevezendő. A harmincadkörzetek javasolt beosztása: 1. Brassó (a Rika erdején túli harmincadokkal); 2. Szeben (Vöröstorony, továbbá Szászváros és a többi délnyugati harmincadok, Topánfalvaig bezárólag); 3. Kolozsvár (az északnyugati harmincadhelyekkel, Tasnádig); 4. Beszterce (Déssel és Lápossal). Ha Máramaros harmincadjait Erdélyhez csatolnák, ez lenne az ötödik körzet. Az egyes körzetek élére főharmincadosul Brassóba Pater Miklóst, Szebenbe az ott harmincadosként 1704 óta működő Bogáthi Jánost, a további kettőre az 1706 óta törzsvári harmincados Csapai Ferencet és az 1711 augusztusától Kolozsvárott hasonló minőségben működő Kornis Pétert ajánlotta, megjegyezve, hogy Bogáthi és Csapai sem a harmincadolásban, sem a kereskedők Erdélybe csalogatásában nem gyengébb Paternél (az, mint volt kereskedő, bizonyos részletkérdésekben jobb náluk, másokban azok érnek többet), Kornis pedig bizonyos gyakorlat után meg fog felelni főharmincadosnak.¹³⁹

Haan némileg kínos helyzetbe került. Megoldásul azt választotta, hogy fenntartotta saját (1712. áprilisi) javaslatát is Pater viceinsprectorságáról vagy ellenőrségéről, hozzátéve azonban (Bíró érveit is átvéve), hogy az is előrehaladott korban van, túl erősen igénybe is van véve, és nem szívesen adná fel a jövedelmező brassai harmincadosságot, az pedig összeférhetetlen a viceinsprectorsággal — ugyanakkor maga is járhatónak találta a Bíró által javasolt utat a főharmincadossággal (azzal a korrekcióval, hogy besztercei harmincadkörzetet nem tartott szükségesnek, azt beleolvasztotta a kolozsváriba, így a máramarosi a negyedik főharmincados lett volna, a szebeni körzet központját pedig földrajzi okokból Szászvárosra tette volna). A főharmincadosok az ő (1712. július 18-án az Udvari Kamarához tett) javaslatában, csakúgy, mint Bíróéban, ellátták volna az alájuk rendelt harmincadok negyedévenkénti látogatását.¹⁴⁰

A *kincstári uradalmak* tekintetében Haannak nem volt olyan szakértő támasza, mint a harmincadügyben; egyáltalán: nincs nyoma annak, hogy 1712-ben az uradalmak provisorainak munkáját ágazati vezető irányította volna.¹⁴¹ Így nem tellett tőle többre, mint hogy leíró jellegű, különösebb koncepció nélküli ismertetést küldjön fel róluk az Udvari Kamarának (1712. július 18.), utalva rá, hogy a Cameratica Commissio számos ízben tett jelentést rossz állapotokról, arra is, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt tovább pusztultak, s leltározásuk szükségességét hangoztatva.¹⁴²

Nincs nyoma annak, hogy Haan 1712 nyarán *érbánya- és pénzverésügyi* javaslatokat is tett volna az Udvari Kamarának. 1714. november 4-én javasolta a Kornai (Abrudbánya melletti) tó kitisztíttatását, annak vize szükséges lévén az abrudbányai és környékbeli érczúzó művek folyamatos működéséhez. Az Udvari Kamara (1715. január 22-én) hozzá is járult ehhez.¹⁴³

A kincstári gazdálkodás többi ágazatairól Haannak 1712-ben még kevésbé lehetett érdemi mondanivalója. A *tized bérletének* a 16. századi szekularizáció óta kialakult rendszerén nem lett volna tanácsos változtatni, mert ez élesen sértett volna rendi érdekeket, anélkül, hogy jelentős jövedelemnövekedést hozott volna a kincstár számára.¹⁴⁴ Haan ugyan 1712 júliusában számba vette a *vármegyei tizedek* bérösszegeinek csökkenését I. Rákóczi György korától 1711-ig,¹⁴⁵ s bizonyos igazgatási rendszabályokat és a tizedbérlet-fizetési mentességek csökkentését tartotta volna helyesnek.¹⁴⁶ Bizonytalan, hogy Haan egyáltalán felterjesztést formált-e ezekből a feljegyzésekből. Uralkodói vagy udvari kamarai állásfoglalás nem ismeretes e kérdésben. A legfontosabb erdélyi kincstári jövedelmek, a *sójövedelmek* kérdéséről szintén maradt fenn egy összeállítás 1712 júliusából. Szakszerű, de különösebb ötletek nélküli leírás ez a sóbányák állapotáról, a Marosportus és Szeged közti sószállításról, továbbá a dévai és somlyai sólerakatról, kisebb javaslatokkal.¹⁴⁷ Ez esetben is kérdéses, hogy ezek eljutottak-e a kormányzat felső szintjéhez? Onnan mindenesetre nem történt rájuk reagálás.

Ez tehát az indulás az 1712—1730-i korszak kincstári politikájában. A továbbiakban előbb azt kísérjük nyomon, ami az időszak kincstári politikájának ellentétes tendenciái (decentralizáció, ill. a Neoacquistica-területek tekintetében éppen a központosítás megerősítésének szándéka) között eléggé állandó marad.

Vegyük elsőnek a *kereskedelempolitika* kérdését (ennek egészét s olyan részlelkérdéseit, mint a vámpolitika és az idegen kereskedőelemek jogvédelme). E tekintetben a kezdeményező szerepe elsősorban a rendeké — igaz, hogy követeléseik skálája eléggé szűk, igényeik megfogalmazása általános. Az 1712 májusában az új uralkodóhoz küldött követségük instrukciójában az ország termékeivel (marha, só „s -egyéb hasonlok”) való szabad kereskedelmet és ebben a haza fiainak biztosítandó elővételi jogot követelik.¹⁴⁸ A továbbiakban ez az igény a sókereskedelem szabadságára szűkül; ezt sürgetik a magyar megyék és a Partium az 1717. január 1-jén összeült országgyűléshez benyújtott folyamodványukban.¹⁴⁹ 1718-ban, most már a három natio követelése elsősorban Hunyad megye sérelme orvoslásának igényére korlátozódik: az ottaniakat a bánati sókereskedelem korlátozása oly mértékben sújtja, hogy alig tudják kifizetni adójukat. Haan, a postulatumok címzettje, egyszerűen arra hivatkozik, hogy a Bánát Habsburg-kézre kerülve, ott új sóügyi rendtartás van, ezzel járt együtt az odairányuló szabad sókereskedelem eltiltása.¹⁵⁰ Az 1724. eleji országgyűlésen csak a magyar megyék követelik a „szegénység” (azaz az adózó nép) szabad sókereskedelmét.¹⁵¹ 1724 nyarán Szászvárosszék fordul a Guberniumhoz a só szabad kereskedelmének igényével, azt hangoztatva, hogy a kincstárnak jelentős haszna lenne abból, hogy így jóval több sót adhatna el.¹⁵² 1729 júniusában ismét a rendek egésze tartana

igényt a só szabad kereskedelmére.¹⁵³ A követelés ismétlődése jelzi annak eredménytelenségét is.

A kereskedelempolitika körébe tartozó *vámpolitikának* az egész korszakon át központi kérdése a havasalföldi bor- és sertésbehozatal kérdése; az álláspontok változása sokatmondó. Erdélybe 1708 és 1711 között nagy mennyiségben visznek be havasalföldi bort és sertést — az ország borból a későbbiekben sem önellátó, a háborús körülmények amúgy is a szőlő és még inkább a sertésállomány pusztulását hozták, a császári hadak ellátására pedig hús és bor kell. Haannak 1712. április 12-én az Udvari Kamarának tett jelentése szerint 1708. november 1. és 1711 októbere között Havasalföldéről 523 137 erdélyi veder bort hoztak be Erdélybe, az ország a fuvarral és a havasalföldi vámmal együtt, olcsón számítva is, 348 748 Rft-ot adott ki rá. Sertést 36 687 darabot hajtottak be Havasalföldéről; ez 4 forintjával számítva 146 748 forintot tesz ki — a két importtétel együtt 495 496 Rft. A behozatal ilyen arányokban folytatódott 1711 novemberétől is.¹⁵⁴ Haan, nyilván a pénz kiáramlásától s az ország további elszegényedésétől tartva (ehhez nem kellett elméletileg képzett merkantilistának lennie, hisz az elszegényedés s ami ebből következően brutálisan érintette a még szintén Haan hatáskörébe tartozó hadellátást: az adózásképtelenség erősödése szembeötlő volt), 1712 nyarán többletvámot kíván vetni a Havasalföldéről és Moldváról behozott borra és sertésre (10 veder borra 1 Rft-ot, sertés darabjára 15 krajcárt). Nyilván arra való tekintettel, hogy számos erdélyi birtokos nemesnek és polgárnak van szőlője Havasalföldén, az ott szőlőbirtokos nemeseket mentesítené a bor pótvámja alól. A Deputatio, több realizmussal, kétfelé választja a kérdést. A borbehozatalt vagy egészében eltiltaná, vagy legalábbis a behozott bor kocsmárlását. Ha Steinville főhadiparancsnok (bizonyal elsősorban hadellátási okokból) helytelenítené azt, akkor (annak javaslata szerint) 1 évre próbát kellene tenni a dologgal. A sertés többletvámját azonban a Deputatio nem fogadja el, arra hivatkozva, hogy Erdély sertésállománya elégtelen — ha a sertések száma emelkedik, próbálkozni lehet a többletvámmal.¹⁵⁵ A kincstár mégis mindkét áruajtánál bevezeti a pótvámot; a Deputatio eléri azt, hogy megegyezés jön létre: a pótvám egészében vagy legalábbis felerészét az ország közszükségleteire fordítandó.¹⁵⁶ Kérdés, hogy a megállapodást mennyiben hajtották végre.

Három év alatt kiderül azonban, hogy a vámemelés nem hozta meg a kívánt eredményt, Erdély pénzének lehetőleg az országban való tartását. Így Haan (1714. szeptember 15-én) további vámemelést sürget: a havasalföldi és moldvai bor vedrénél 2 garassal, a sertésnél 5 garassal emeltetné meg a pótvámot (ez tehát mindkét esetben az addigi *kétszerese* lenne), azzal is érvelve a Guberniumnál, hogy ez serkentőleg hatna az erdélyi bortermelésre. A Gubernium folytatja a Deputatio realizmusát: 1714. szeptember 17-i válaszában a bor pótvámjának felemeléséhez hozzájárul, azzal, hogy a vám összege 17 krajcárban volna megállapítandó vedrenként, de azt is kérve, hogy az 1711-i megállapodás szerint a pótvám egésze vagy fele jusson az ország közszükségleteire, s a két román fejedelemségben szőlőt birtokló nemesek *minden vámtól mentesen* hozhassák be borukat. A sertések vámemelését, Erdély továbbra is elégtelen lévén arra, hogy saját maga tenyesszen

elég sertést, nem látja célravezetőnek, inkább még az 1711-i pótvámost is legalább a felére mérsékelné.¹⁵⁷

1715-ben új álláspont jelentkezik a vitában: a magyar natióé. A megyék úgy látják jónak, hogy olyankor, mikor Erdélyben gyenge a bortermés, engedélyezzék a behozatalt, egyébként pedig vagy pontosan írják körül a havasalföldi és moldvai borok behozatalát, vagy teljesen tiltsák el. Minthogy pedig nemrég még a tekintélyes guberniumi tanácsos, Mikes Mihály is kénytelen volt a *felemelt* harmincadot kifizetni a román fejedelemségben termett borai után, a magyar rendek követelték, hogy az ilyen borok után nemhogy pótvám, de alapharmincad se legyen követelhető.¹⁵⁸

A havasalföldi és moldvai bor rendkívüli vámjá végül is vedrenként 20 krajcárra emelkedik, a sertése darabonként 30 krajcárra. 1716—1717-ben azonban baj van az erdélyi borterméssel (1716-ban nagyon rossz bor terem, 1717-ben jobb, de igen kevés), közben pedig az újabb török háború következtében 1716-ban 13, 1717-ben 12 ezred tartózkodik Erdélyben, ezek ellátásáról gondoskodni kell. Steinville főhadiparancsnok rendeletére Haan kénytelen a román bor vedrének rendkívüli vámját 12 krajcárra csökkenteni (a rendes vám vedrenként 2,5 krajcár). Közben pedig a havasalföldi és moldvai bor behozatala körül visszaélés góc alakul ki — nem a magyar és székely nemesség allodiális borai, hanem Steinville főhadiparancsnok és irodája körül. Steinville különböző személyeknek, kérésükre, vámmentességet adat a román bor behozatalára Haannal. A főhadiparancsnok irodája erre vérszemet kap (talán amiatt is, hogy Steinville ezeknek az ügyeknek az egy részében csak *szóban* rendelkezik Haannak): a főhadiparancsnok a tudta nélkül is ad ki saját tagjainak és barátainak ilyen engedélyeket, majd kiterjeszti ezt a kört a törzstisztekre, sőt egész ezredek alsó tisztikarára is, végül már nemcsak saját házi szükségére, hanem kereskedelmi eladásra is hoz be bort Havasalföldéről (írott engedély nélkül, de a harmincadosok nem mernek ellenszegülni). Haan panasszal fordult a főhadiparancsnokhoz; az az irodája által szabálytalanul kiadott engedélyek közül egyeseket visszavonatot, többségüket azonban megerősítette. Feltehetőleg a Haditanács keleti politikája (jó viszonyt kell fenntartani a Havasalföldi fejedelmekkel és nagyobb bojárjaikkal) adott alkalmat további visszaélésekre: a havasalföldi fejedelmek és nagybojások szabadon vittek ki Erdélyből és hoztak be oda árut mindenféle szükségletükre, ill. nagy mennyiségű bort hoztak be ajándékba (vámmentesen), úgyhogy Haanban felébredt a gyanú: nem kereskedelmi célokat szolgálnak-e ezek az ajándékok? Az erdélyi kincstári igazgatás vezetője 1718. július 18-án az Udvari Kamara elé tárta ezeket a visszás jelenségeket, a főhadiparancsnoki iroda visszaéléseinek megszüntetését sürgetve, s rendelkezést várva arra nézve, hogy a havasalföldi fejedelmek és nagybojások vámmentességei fenntartandók-e.¹⁵⁹

Az Udvari Kamara 1718. szeptember 1-jén bizottsági ülésen¹⁶⁰ foglalkozott Haan 1718. július 18-i felterjesztésével. Úgy látta, hogy a katonai szervek vámvisszaéléseinek megszüntetésére elégtelen volna a Haditanácshoz intézett egyszerű megkeresés; az ügyet Ministerialkonferenz elé kell vinni. Ott a következőket kell sürgetni: 1. A harmincadmentességeknek katonai szervek által való adása

megszüntetendő. 2. A havasalföldi és moldvai bor- és sertésbehozatal után minden esetben vámot kelljen fizetni. 3. Bizonyos esetekben azért, a főhadiparancsnok ajánlására, lehessen kedvezményt adni. 4. A bor pótvámja 20 krajcár legyen vedrenként.¹⁶¹ Végül is azonban nem került sor Konferenz-ülésre; az Udvari Kamara (nem ismert előzmények után) egyszerűen *tudomásulvétel végett* közölte álláspontját a Haditanáccsal: a havasalföldi—moldvai borbehozatal megakadályozására a bor pótvámja 20 krajcár, a bor harmincadmentessége általában megszűnik, a havasalföldi és moldvai sertések pótvámja darabonként változatlanul 30 krajcár legyen. A vámmentességek kérdésében azonban nyitva hagyott egy hátsó kaput: 1718. december 19-i rendeletében tájékoztatva Haant a Haditanácshoz intézett átiratáról, közölte vele, hogy bizonyos rendkívüli esetekben, ha a főhadiparancsnok, a gubernator vagy más jelesebb személy akar bort behozni saját szükségletére, az erdélyi kincstári igazgatás vezetője idejében jelentse ezt az Udvari Kamarának, további rendelkezést várva, engedélyezés esetén pedig mint az *Udvari Kamara képviselője* adja ezt ki.¹⁶²

A kérdést rövidesen tovább bonyolítja a pozsareváci békekötés nyomán létrejött Habsburg—török szerződés, amely 3%-os vámot állapít meg a kölcsönös külkereskedelemben. Haan erre, Steinville-lel egyetértésben, azt a megoldást javasolja, hogy a Török Birodalomból (ez esetben Havasalföldéről) *Olténiába* való borbehozatal vámja 3% legyen, Erdélybe azonban az ilyen bort csak a rendes és rendkívüli vám lefizetése után hozhassák be. A Commissio Neoacquistica 1718 júniusában jóvá is hagyja ezt.¹⁶³

A havasalföldi és moldvai bor rendes és rendkívüli vámja 1721-re már vedrenként 25 krajcárra emelkedik. 1721-ben viszont igen rossz Erdélyben a bortermés; a Commissio Neoacquistica az év november 14-én 18 krajcárra szállítja le az együttes vámot.¹⁶⁴

A fordulat a havasalföldi—moldvai bor- és sertésbehozatal vámja kérdésében 1724—1725-ben következik be. Addig a *kincstár* követelte e termékek vámjának emelését, a behozatal és ezzel együtt a pénznek Erdélyből való kiáramlása megakadályozására, ill. korlátozására (s egyben természetesen a kincstári harmincadjövedelmek emelése végett). 1724-re viszont Erdély gazdaságilag is némileg magához tért a háborús romlásból és az 1710-es évek csapásaiból (ínség, járványok), a rendek kezdeményezőkézsége is megnő. Míg korábban Haan követett (inkább spontánul, mint tudatosan) merkantilista vámpolitikát, most a rendek dolgoznak ki Erdély egész gazdaságát áttekintendő merkantilista koncepciót. Már 1724-ben fellépnek a rendek a behozatal ellen.¹⁶⁵ 1725 tavaszán kerül sor annak a gazdaságpolitikai tervzetnek a megfogalmazására, melynek szerzője vagy legalábbis szerkesztője Sándor Gergely ítélmester. A sokoldalú tervzet eltiltaná a bor, gabona [!] és marha behozatalát Erdélybe a román fejedelemségekből és más országokból.¹⁶⁶

Merkantilista jellegű kincstári igények és az erdélyi vezető elit realitásérzéke, majd határozott váltással a rendek merkantilista koncepciója, közben súlyos katonai visszaélések a vámmentességeknél (a polgári hatóságoké és a rendeké

aránytalanul kisebb mértékben) — ezek az elemek vannak együtt, a korszak hatalmi struktúrájára nem kevésbé jellemző mértékben, ebben a kérdéskörben.

A kereskedelempolitika egy további fontos részletkérdésére, az *idegen kereskedőelemek jogvédelmére* térve, itt sem találkozunk egyértelmű tendenciákkal. Haan 1712-ben¹⁶⁷ eléggé élesen a görögök és zsidók ellen foglal állást. A szebeni görög kereskedőtársaságot, amelynek tagjai a Rákóczi-szabadságharc alatt jórészt tönkrementek, sokan el is haltak, hagyná feloszlani és 666 R Ft 40 krajcáros kincstári taxájukat is veszni, egyébként a görögöket, románokat s más, a Török Birodalomban lakó¹⁶⁸ kereskedőket inkább károsnak tartja az országra, mint hasznosnak (kevés és gyenge árut hoznak be, a jó Habsburg-ezüstpénzt a titkon behozott rossz pénzre váltják át, felvásárolják az aranyat, ezüstöt, más értékes árukat, s kicsempészik; ráadásul nem is költekeznek, hogy Erdélynek legalább így haszna lenne belőlük). A brassai görögöket ugyanolyan károsaknak tartja, mint a többi említett kereskedőket (annál is inkább, mert ezek csak adót fizetnek, kincstári taxát nem). A gyulafehérvári zsidókat szintén károsaknak véli;¹⁶⁹ úgy tudja, hogy mindenekelőtt kémkedéssel¹⁷⁰ és nemesfémcsempészettel foglalkoznak, s ha büntetés sújtja őket ezért, a temesvári pasához fordulnak védelemért.¹⁷¹ A gyulafehérvári zsidó kolónia megszüntetésével Haan szerint a kincstár az általuk fizetett harmincadon kívül semmit nem veszít, az pedig „bagatel”; kincstári taxát nem fizetnek, adójuk kevés. Úgy látja, hogy a görögök és zsidók helyett¹⁷² a bulgárok és örmények folytathatnák (az Udvari Kamara és az erdélyi főhadiparancsnokság védelme alatt) a kereskedelmet. Steinville jónak látja mindehhez hozzáfűzni: amennyiben a károsnak ítélt kereskedőket nem akarják egyenesen kiutasítani [!], évi taxát kell tőlük szedni az adó mellett.¹⁷³ Az Udvari Kamara, 1712. december 24-i válaszában, lényegében helyesli Haan állásfoglalását, csak tapintatosabb eljárásra utasítja: a kincstári igazgatás figyeljen rá, hogy új tagok ne lépjenek be a megfogyatkozott szebeni görög kereskedőtársaságba, így az apránként egészen elfogy. A zsidókra pedig vessenek magas taxát, ha nem kell attól tartani, hogy azok a töröknél tesznek panaszt, s az ellenlépéseket teszik.¹⁷⁴

A valóság aztán nem egészen úgy alakul, ahogy Haan javaslatai és az Udvari Kamara döntése után hihetnének. A *görögök* végül is többé-kevésbé meg tudták tartani pozíciójukat Erdély kereskedelmében; a gyulafehérvári kiváltságolt *zsidók* szerepe fokozatosan eljelentéktelenedett ugyan, de nem szűnt meg. A *bulgárok* viszont nem váltották be a hozzájuk már a 17. század végi betelepedésükkor fűzött reményeket. A beköltözők száma eleve sokkal kevesebb volt a vártnál; a Rákóczi-szabadságharc viharai pedig alaposan szétszórták őket. Kiváltságolt alvinci kolóniájukon 1720 tájt mindössze 18 családfő él; ez a szám az 1730-as évekre is csak kb. 20%-kal nő meg. Új, az alvincinál erősebb bulgár telep alakult ki Déván; 1716-ban 45 bulgár család lakik itt, 1721-ben 71 — hogy aztán számuk már az 1720-as években elkezdjen csappanni. Míg az erdélyi görögöknek láthatóan van bázisuk a Török Birodalom területén is, ottani üzleti kapcsolataik lehetővé teszik számukra, hogy állják az üzleti versenyt, az erdélyi bulgároknál ez hiányzik. Az alvinciakat 1700-i kiváltságlevelük védi, a dévaiakat csak az 1716. szeptember 10-én Steinville nevében (voltaképpen kincstári iniciálásra) kiadott védlevél. Az erdélyi bulgárok-

nak az az (először 1711 novemberében megfogalmazott) követelése, hogy mint *natio* szerezzenek kiváltságot a két kolónia részére, megtörik az erdélyi vezető elit ellenállásán; a *natióként* való elismerés a három *natio* rendszerének megbontását jelentené, amelyre egy jó esetben is 80-90 családból álló kereskedőcsoport kedvéért nem kerülhet sor.¹⁷⁵

De nem kerül erre sor a náluk számban és még inkább vagyoniilag aránytalanul erősebb *örmények* esetében sem. 1711—1712-ben ők is *natiókénti* elismerésüket sürgetik a Habsburg Birodalom központi kormányzatánál; ennek kiadására annál is kevésbé kerül sor, mert a kiváltságterv eléggé szerencsétlenül az erdélyi *örmények* Szamosújvárra és Görgényszentimrére való összetelepítését javasolja, ami az Ebesfalván 1696-ban II. Apafi Mihálytól (mint földesuruktól, de egyben mint választott fejedelemtől is) kiváltságlevelet nyert s azzal élő *örmények* érthető ellenkezését váltotta ki. Steinville (ez esetben is nyilván Haan iniciálására) 1714—1715-ben megadja a szamosújvári *örményeknek* a bíróválasztás jogát, felhatalmazza a bírót és esküdtjeit ítéletek hozatalára. Egy évtized telik el, míg Szamosújvár is megkapja (most már királyi) kiváltságlevelét. Königsberg erdélyi főhadiparancsnok (a későbbi haditanácsi elnök, bukása után pedig Ministerialkonferenz-tag) és Viechter, az erdélyi kincstári igazgatás vezetője állapodik meg erről, majd végül is a Ministerialkonferenz határozata és az uralkodó döntése alapján került kiadásra a kiváltságlevelével (1726. október 17-i kelettel): Szamosújvár mezővárosi jogállást kap, hármassal alárendeltségben: a polgári igazgatás ügyeiben (a gazdaságiakat kivéve) a Guberniumtól függjön, az Oeconomicát illetően a Cameralis Directiótól, védelemért pedig a főhadiparancsnokhoz folyamodjék. Bírójukat, esküdtjeiket választják. Szabadon kereskedhetnek Erdélyben és a Habsburg Birodalom egészében. Kvártélytól, előfogattól és más hasonló terhektől mentesek; állami adót családonként 5 RFT-ot, kamarai censust ugyanúgy 10 RFT-ot fizetnek.¹⁷⁶

Az idegen kereskedők jogvédelmének az előbbieken túlmenő napi gyakorlati többrétű kérdés.

Adózásuk tekintetében a rendek állásfoglalása nagyjából egységes. 1718-tól az 1720-as évek közepéig egymást érik panaszaik az idegen kereskedők kedvezményes adóztatása miatt.¹⁷⁷ A továbbiakban inkább helyi momentumokra korlátozódik ez a küzdelem.¹⁷⁸

Nem ilyen egyértelmű a kép az idegen kereskedők *gazdasági tevékenysége* körüli viták kérdésében. Az *örmény* kolóniák nem pusztán kereskedőkből állnak; egy részük iparos, elsősorban tímár és szücs. Ezek már 1694-ben szembekerülnek a konkurens szász szücsökkel, akik a Guberniummal tiltatnák el őket a bőrök vásárlásától. A vita 1710—1711 tájt kiújul: most már az összes erdélyi szücscéhek fordulnak panasszal az *örmények* ellen a Deputatiohoz, s az (1711. április 23-án) el is tiltja a bőr- és prémfelvásárlástól az *örményeket*, de engedélyezi nekik a céhes szücsöktől prémek vásárlását, ezek kivételét az országból. Valószínű azonban, hogy még a prém- és báránybőr-felvásárlás is az *örmények* kezén maradt. Az 1714. januári erdélyi országgyűlés pedig, további intézkedésig, törvénnyel engedélyezi az *örményeknek* a báránybőrök felvásárlását a juhtartó gazdáktól — állami érdekből, hisz ezzel a parasztnép adóképeségét erősítik. Az erdélyi szücscéhek erre

protestatiót jelentenek, és felségfolyamodvánnyal élnek. A kérdésben nincs legfelsőbb döntés — egyik fél javára sincs. 1725-ben felújul a vita; a Gubernium, ismét az ország adóbevételeire tekintettel, ideiglenesen engedélyezi az örmény kereskedőknek a báránybőrök felvásárlását.¹⁷⁹

Görögök, örmények, bulgárok és más idegen kereskedőelemek jogvédelme tehát nem egyértelműen jelentkezik az 1708 és 1730 közötti korszak erdélyi politikájában. A kamarai igazgatás mint kincstári népeket védi őket, nem is elsősorban eléggé szerény censusuk, hanem a külkereskedelmi tevékenységükből fakadó harmincadjövödelmek biztosítása érdekében. A Deputatio, ill. a Gubernium, továbbá a rendek politikájában hol a birtokos nemesség jobbágysai, ill. a székely szabadok adóterheinek csökkentésének szempontja uralkodik, az idegen kereskedőelemek rovására, hol éppen ezen adózók adózőképességének olyatén védelme, hogy az örmény kereskedők jogát biztosítaná a parasztnéptől való vásárlásra. A szász natio állásfoglalása egyértelmű: iparosaikat, kereskedőiket egyaránt az örmény (és más idegen) kereskedők és iparosok versenytől féltik.

Kevésbé összetett problémája a kincstári politika kérdéskörének a *kincstári népek* (érc-, sóbányászok, hajósok, kohászok stb.) *jogvédelme*. Hagyományos kincstári teendők ezek, amelyeket az ország helyzete csak erősít: még ki sem lehetett heverni a bányák stb. károsodásait a törökellenes felszabadító háború és az 1690-es évek ismertetett bizonytalan kincstári igazgatása idején, amikor megkezdődött a Rákóczi-szabadságharc, újabb pusztulást eredményezve. A kincstári népek, elsősorban a két nagy bányászati ágazathoz így vagy úgy kapcsolódó kategóriák jogvédelme primer termelési érdek volt, de mentességekről lévén szó, természetesen rendi érdekekbe ütközött.

A rendi tiltakozás váltakozó arányú és körű. 1712 januárjában Gyulafehérvár panaszol a Deputatióknak a sóhajósok (s velük együtt a zsidók, bulgárok „etcaet”) ellen: minthogy a kincstár védelmet nyújt nekik, nem vállalnak részt a városra nehezédő számos teherben: az erődítési munkálatokban, a katonaságnak való élés szolgáltatásában, a katonákra való gazdálkodásban, fuvarozásban.¹⁸⁰ 1717-ben már szélesebb körű a sérelem. Kükküllő megye kivételével valamennyi magyar megye, továbbá a Partium teszi szóvá, hogy a sóvágók nem akarván részt venni az illető helységek közterheiben, sokan állnak sóvágónak (csak Tordán 150-nél több sóvágó van, köztük tehető emberek is) vagy (hasonló okból) sóhajósoknak. A panaszlók azt követelik, hogy e két kincstári ágazatba csak a szükséghez képest vegyenek fel embereket (s ne jómódúakat, a fizetésért szegényebbek is ellátják ezt a szolgálatot); ezek viseljenek mindenféle közterhet, a jobbágyok pedig lássák el a földesúri szolgálatot is. Külön panaszuk a hajósok ellen, hogy azok garázdán viselkednek a helységükben élő jobbágyokkal szemben: megverik őket, eltüzelik kerítéseiket, szőlőkaróikat, nem engedik meg behajtani nekik tilalmasba tévedt marháikat.¹⁸¹ 1717-ben megállapodás jön létre, Haan kezdeményezésére, a sóügyi felügyelő és a közigazgatási szervek között a sóhajósok státusáról. Az 1718. tavaszi országgyűlésen azonban ismét a sóhajósok a célpont. Hunyad megye sérelmezi: annyian álltak be közéjük, hogy sok faluban csak 2-3 ember maradt a terhek hordozására, Illyén éppen csak egy; a hajósok köztehermentességet követelnek

egész házuk népének, sőt rokonaiknak is.¹⁸² A három natio csaknem szó szerint magáévá teszi ezt a panaszt abban a sérelmi iratban, amelyet Haan elé terjeszt, megtoldva azzal, hogy a sóvágók is mentességet követelnek a közterhek alól. Haan válaszában azzal érvel, hogy a sóvágók és -hajósok csak a *rendkívüli* terhek alól mentesek. A hiányzó (elhalt stb.) sóvágók, hajósok helyére újakat szükséges beállítani — folytatja —, de ha ezek közé örökös jobbágyok keverednek, elismerésük esetén és *amennyiben lehetséges* [!], ezeket mindig visszaadják uruknak. Egy új összeírás esetén vissza lehet juttatni a birtokosnak a jogtalanul a kincstári népek közé került személyeket.¹⁸³ Az erdélyi kincstári igazgatás vezetője azonban, veszélyben látván az 1717-i conventiót, jónak látta az Udvari Kamara elé vinni az ügyet, amely arra utasította, hogy a Gubernium egy megbízottja részvételével kössön új egyezséget a sóvágók és hajósok ügyében az érdekelt törvényhatóságokkal. Haan maga még az új egyezés létrehozása előtt rendelkezett a sószállítási tiszteknek, hogy lehetőleg zselléreket vegyenek fel hajósnak, azt azonban a kincstári igazgatás tisztázta, hogy a sóvágóknak (általában bányászoknak) állt jobbágyok uraiknak visszaadását régi királyok és fejedelmek kiváltságai tiltják.¹⁸⁴ III. Károly pedig 1718 első hónapjaiban úgy dönt, hogy a korábban a Gubernium és a *Cameratica Commissio* között az érc- és sóbányák és munkásaik köztehermentességét illetően kötött megállapodások továbbra is maradjanak érvényben.¹⁸⁵ A sóhajósoknak 1720-ban új conventio jön létre.

Ezzel azonban a kincstári népek körüli jogviták továbbra sem kerültek le a napirendről. A rendek az 1722. február 19-én kezdődő országgyűlésről ismét sérelmi memorandumot intéznek Haanhoz, benne a kincstári népeket illető számos követeléssel: a sóbányákba ne fogadjanak be szökött jobbágyokat, adják vissza őket uruknak; Tordán korlátozni kell a sóvágók számát, a létszámfelettieket kényszeríteni kell a közterhek hordozására, különben az ottani polgárok nem tudják hordozni a közterheket, különösen nem az országúti fuvarozást. Désaknán egészen különös sérelem éri az ott birtokos nem kincstári személyeket: a sóperceptor eltiltja őket földjeik művelésétől. A marosi sóhajósok ellen az a vád, hogy nem tartják be a conventiót (adójukat nem fizetik aszerint, számuk állandóan nő). 1722-ben terjesztik ki a rendek sérelmeiket a kincstári uradalmak népeire is. Ezek — írják — ki akarják vonni magukat a vármegyei függésből, aminek veszedelmes következményei lesznek (nemesi kúriák megtámadása stb.).¹⁸⁶ Nagyjából egyidős lehet ezzel a memorandummal a székely natio külön kincstárügyi sérelmi összeállítása.¹⁸⁷ Ez az udvarhelyszéki (parajdi, sófalvi) sóvágók számának meghatározását követelte, az 1722-i létszám csökkentésével, s azt, hogy ne gazdagokat, hanem alkalmasakat állítsanak be sóvágónak. Sérelmezte, hogy a sóvágók nem függnek a szék tisztjeitől, nem adnak kvártélyt és fuvar, nem vagonok szerint adóznak.¹⁸⁸ 1723-ban Szászvárosszék fordul panasszal a Guberniumhoz, előadva, hogy 1710-ben a szék néhány lakosa a hajósok közé állván, tehermentességet nyert és kikerült a szék függéséből. Példájukra a szék négy Maros menti falujának majd valamennyi lakosa hajósnak állt, s nemcsak a közterheket nem vállalják, hanem azokat a kölcsönöket sem akarják fizetni, amelyeket a falvak még lakóik hajósnak állása előtt vettek fel. Sebeshely pedig

1712-ben az ottani vaskohóhoz „applicaltván”, nem viseli a *condescensio*, fuvar, kvártély terheit.¹⁸⁹ Ezt a panaszt általánosítja a szász *natio* 1724-i sérelmi irata: a marosi hajósok a portión kívül más közterhet nem viselnek (így aztán van falu, amelyben a 23 jobbágy évi jó 700 RFt adót fizet, a 23 hajós kényszerítve is csak alig 50-et), és kivonják magukat a polgári *jurisdictio* alól.¹⁹⁰ Nyugvópontra ismét nem jutott az ügy.

A rendek 1728. június 3-i kincstárügyi sérelmi iratában megint csak ott szerepel a követelés, hogy a Hunyad megyei és szászvárosszéki sóbányászok és sóhajósok számát meg kell határozni, a hazai törvényekben foglaltakat meghaladó immunitásaikat korlátozni kell, kihágásaikat meg kell szüntetni, és az említett két törvényhatóság alá kell őket rendelni.¹⁹¹ A kérdés végigvonul az egész korszakon — és átmegey a következőkbe is; mindkét fél számára elfogadható kompromisszumot nem sikerül kialakítani, annál is kevésbé, mert a birtokos nemes vagy városi polgár a jogos kincstári igényt sem hajlandó akceptálni, a kincstári oldalon viszont a mentesítésekkel jócskán történnek visszaélések is. Egy olyan országban, amelynek kincstári gazdálkodása alappal vár fellendítésre, hisz az elsősorban szóban forgó sókitermeléshez (és sószállításhoz) bőven áll rendelkezésre só, a kincstári igazgatás nem kíván takarékoskodni az igénybe vehető emberekkel — ha azonban ugyanerre az országra még békeidőben is alig elviselhető adóterhek súlyosodnak, háború esetén pedig csak tovább növekszenek, akkor az adóért és az adózókért felelős, egyben az utóbbiak munkájából élő tényezők is érthetően védik az adóalapot.

Tekintsük át most azt, ami a kincstári politikában részben a bizonyos vonatkozásokban továbbra is fennálló centralizációs politikához, részben ennek ellentétéhez, a bérleti és monopóliumrendszer megerősödéshez kötődik.

Az előbbiről elsősorban a *sóügyben*, ill. az *érbányaügyben* lehet beszélni — bár az utóbbiban már nem kizárólagosan.

A *sóügyben* az Udvari Kamara nem kísérletezik újabb bérleti rendszerrel: a bányák működnek (kivéve a széki aknákat, amelyeket az 1720-as évek második felében elönt a víz), a sószállítás és -kereskedelem formái kialakultak. Az Udvari Kamara egyetlen átfogó rendelkezése e vonatkozásban korszakunkban, III. Károly 1718. október 31-i *rescriptuma* is elsősorban részletkérdésekkel foglalkozik, nem gyökeres reform. *Sókitermelési* kérdést egyetlen esetben érint: úgy rendelkezik, hogy Kolozson létrehozandó az új sóakna. A többi határozmányok elsősorban szállítási kérdésekre vonatkoznak. A Maros tisztítása elengedhetetlen — mondja ki a rendelet —; erre pénzt az Universalbankalitát folyósítson. Az uralkodó a Haditanácson át rendelkezett a Maros partjain érdekelt főhadiparancsnokságoknak, hogy ne engedélyezzék a *helyi katonai parancsnokoknak* újabb malmok építését a Maroson, mert ez akadályozná a sószállítást, a meglévőket pedig a területileg illetékes sószállítási tisztek a hajómesterek útján időről időre vizsgál-tassák meg, és ne tűrjék el a sóhajózást akadályozó malmokat. A sóhajók felfelé vontatásának meggyorsítására a Maros-parti falvak lakóival két-három ölnyre vágassák ki a fákat (a kivágott fákkal fizetve ki közmunkájukat). Alaposan megnövelné a marosi sóhajózás hajóparkját s még a hajósok létszámát is

(láthatólag nem véve tudomást az erdélyi rendek panaszairól). Előírja az erdők védelmét, hogy a hajóépítés céljára álljon elegendő fa rendelkezésre. Helyeslően veszi tudomásul az erdélyi kincstári igazgatásnak azt a szándékát, hogy Marosparton és Alvincon téli sóhajókikötőt hoz létre. A Habsburg-kézre került szerbiai területeket erdélyi sóval kívánván elláttatni, Gyulafehérvárott legalább 200 ezer kősó befogadására alkalmas sócsúrt akar építeni. A Bánátba vízaknai sót irányíttatna, amelyet Alvincon hajóztatna be, így az ottani, 30 kősó befogadására alkalmas sócsúrt is a kétszeresére bővítetté. A sószállítást drágító magánvámokról productiót rendel.¹⁹²

Az *érbányaügyben* a kincstár kezdeményezi azt a konzervatív reformot, amit a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica tevékenységének ismertetésénél már bemutattunk, s amelynek érdemi eredménye a Constitutio Maximiliana bevezetése Erdélyben és a bányahelyek jogállásának tisztázása.

Bővebb, szélesebb spektrumú az a kép, amit az ellentétes tendencia, a bérletek és monopóliumok rendszerének erdélyi érvényesüléséről adhatunk. A *tizedbérletek* rendszerét, amely áthagyományozódik e korra, már ismertettük. De bérbe kerülnek *fiscalis uradalmak* is. Steinville (ismeretesen nagy gazdasági vállalkozó is) maga szintén bérel kincstári uradalmat, Dévát.¹⁹³ A kincstári uradalmak ágazatában azonban nagyarányúvá akkor válik a bérbeadás, amikor az Apafi-jószágok a fiscus kezére kerülnek.

I. Apafi Mihály több tízezer hold ura, amikor az ismert körülmények között Erdély trónjára kerül (birtokait az átlagosaknál messze értékesebbé teszi, hogy hatalmas Küküllő vidéki szőlők tartoznak hozzá). Ő maga, fejedelem elődei (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) példáját követve, terjedelmes és értékes *fiscalis*, majd *nota* útján a fiscusnak jutott birtokokat szerez meg családjának (Bornemissza Anna, majd fia nevére). Ezek a birtokok II. Apafi Mihály kezén maradnak fejedelemségéről való lemondása után is. Az utolsó Apafi 1696 után Bécsben él, a német-római birodalmi hercegi rangjától követelt életmód és erdélyi jövedelmei 1703 utáni elapadása miatt jócskán eladósodva.¹⁹⁴

II. Apafi Mihály eléggé fiatalon, 37 évesen hal meg 1713. február 1-jén Bécsben.¹⁹⁵ Özvegye nem könnyen védi meg vagyonát a hitelezők azonnali rohamával szemben,¹⁹⁶ s meg tudja szerezni (Kászoni alkancellár közvetítésével) a Thököly lányok erdélyi birtokrészeit is, 30 ezer forinton.¹⁹⁷ 1721-ben azonban a két udvari kamarai tanácsos hitelező, Löwenburg és Komornik von Kleinburg, bírói eljárást eszközöl ki II. Apafi Mihályné ellen (talán az özvegy elbetegesedése miatt látva veszélyben követeléseiket). Bethlen Kata erre többször is felségfolyamodvánnyal él. Sikerül elérnie, hogy az Udvari Kamara egy bizottsága (a Subdelegatio — Commissio — Neoacquistica történetéből jól ismert Stockhammer tanácsos, továbbá Germetter és Lackmaier) 1722 januárjától májusáig ülések során foglalkozik az Apafi-jószágok további sorsának kérdésével.¹⁹⁸

Végül is az a megegyezés jön létre az Udvari Kamara és a fejedelem özvegye között, hogy a kincstár megkapja az ingó és ingatlan Apafi-vagyont (lett legyen az *fiscalis*, örökölt vagy szerzett), ennek haszonélvezetét azonban az özvegynek engedi át (az ennek fejében feladja minden özvegyi jogigényét), s átveszi az Apafi-

adósságokat. A kincstár mint compossessor évi 20 ezer forintot kap a birtokok jövedelméből (félévi megosztásban), ebből fizeti az Apafi-adósságokat. Ez elégséges biztosítékot nyújtván a hitelezőknek, senki sem indíthat végrehajtást a fiscus mint birtokos és az özvegy mint haszonélvező ellen.¹⁹⁹

A kincstári Apafi-compossessoratus kialakítása azonban elhúzódik;²⁰⁰ bizonytalan, hogy meddig jutott el, mikor 1724 decemberében II. Apafi Mihályné meghal.²⁰¹ A compossessoratus ezzel megszűnt. Az Udvari Kamara a halálhírt véve azonnal (1725. január 2-án) rendelkezett Viechterhez, hogy sürgősen foglaltassa le a kincstár számára az ingó és ingatlan Apafi-vagyont, leltároztassa, majd terjessze fel a leltárt. Legyen tekintettel arra, hogy jelent-e valaki jogigényt az Apafi-jószágokra, de a kérdés rendezéséig senkinek sem tegyen kifizetést.²⁰² Másnap, 1725. január 3-án az Udvari Kamara kamarai felügyelővé minősítette át a cameralis compossessor tisztségét. Gebhardt mint cameralis inspector alá tartoznak az Apafi-jószágok tisztjei, ő maga pedig a cameralis director alá, annak tartozott időszakos jelentésekkel a fontosabb eseményekről, neki kellett felterjesztenie az uradalmi provisorok és az Apafi-jószágok központi pénztára havi és negyedévi jelentéseit és kimutatásait, jóváhagyását kellett kérnie az uradalmakban és azok tisztjeiben eszközendő változtatásokhoz, a kamarai igazgató külön rendelete nélkül nem tehetett kifizetéseket az Apafi-hitelezőknek vagy másoknak.²⁰³

A változás azonban továbbra is vontatottan ment. Viechter 1725. március 3-án felterjesztette ugyan az Apafi-jószágok *egy részének* leltárait, s az Udvari Kamara 1725. március 23-án (magsürgetve a hiányzó leltárakat) egyrészt arra utasította, hogy ezek alapján dolgoztassa ki a birtokok jobb gazdálkodásának, jövedelmeik növelésének tervét, figyelemmel lévén az állattenyésztésre a birtokok meg nem művelt vagy csak állattenyésztésre szolgáló területein, másrészt az Apafi-jószágok személyzetének kimutatását várta (annak jelzésével, hogy ki tartandó meg és ki bocsátandó el közülük).²⁰⁴ Az Apafi-uradalmak tisztikarának kérdése 1725 végére nagyjából megoldódott: a korábbi tisztek egy része lemondott, másokat a Cameralis Directio szükségtelennek, ill. alkalmatlannak talált, s 1725 végével elbocsátotta őket. Helyükre — ahogy az igazgatóság 1726. február 5-én az Udvari Kamarának jelentette — alkalmas és lehetőleg német és katolikus személyeket alkalmaztak. Gebhardt most adminisztratori címmel irányította a volt Apafi-jószágok igazgatását; melléje (praefectus bonorum et administrationis controlor címmel) az eddigi kincstári számvevő, Boér József került helyettesként és ellenőrként.²⁰⁵ Némi gondot okozott az Apafi-uradalmak korábbi számvevőjének²⁰⁶ további alkalmazása; ő ti. nem szerepelt az uradalmak új status personalisában, de 1726. február 1-jén részletes összeállítást terjesztett fel arról, hogy (1722-től kezdődőleg) melyik uradalom van hátralékban valamelyik számadásával, hogy áll a benyújtott s még le nem zárt számadások feldolgozása, azzal zárva kimutatását: az 1725-i számadásoknak hírét sem hallotta.²⁰⁷ Így Gebhardt és Viechter kamarai igazgató egyetértett abban, hogy legalább az 1725-i számadások megvizsgálásáig meg kell tartani.²⁰⁸ De megmaradt a régi apparátusból olyan jelentős pozíció betöltője is, mint Keszei János, az Apafi-jószágok perceptora.²⁰⁹ 1726. február 28-

án a fisco-Apafiana jószágok tisztjei részletes (bár érdemi újat nem mondó) instructiót kaptak működésükhöz.²¹⁰

A bérleti és monopóliumrendszer 1726—1727 táji erőteljes erdélyi kiterjeszkedése idején, s feltehetőleg a Gebhardt—Boér-igazgatás sem tudva megbirkózni az egykori Apafi-birtokok igazgatási feladataival, ez a kincstári birtokkezelés hamarosan nem megfelelőnek tűnt, annál is inkább, mert Gebhardthoz sorozatosan érkeztek a bérleti ajánlatok. Az összes Apafi-jószágokra ketten tettek ajánlatot: Teleki Sándor (30 ezer forint bér) és Szendrey János (ugyanennyi, de a 30 ezer forint feletti jövedelem elszámolásával). Egyes uradalmak bérleteit az alábbiak kérték: Vajdahunyadot Steinhilbert, 17 ezer forintot ígérve (Gebhardt szerint hajlandó felmenni 18 ezerig), Fogarast (Kománával együtt) az *addigi provisor*, Franz Joseph Redel kéri, 12 ezer forint bért ajánlva fel, Almakeréket egyrészt szintén az *ottani provisor*, Joseph Anton Lemberger venné bérbe, 1500 forintot ígérve (Gebhardt közölte vele, hogy vállaljon 2 ezret), másrészt Michael Tischler, Segesvár volt titkára, Ebesfalvát előbb, Somkerékkal együtt, egy Horváth András nevű nemes kéri (az előbbit 3 ezer, az utóbbit 250 forinton), majd Pápai Pál *ebesfalvi provisor* (4040-en). Balázsfalvára Sigmund Ehrenfriedt von Bildehan két ajánlata érkezik be. Teleki Sándor tesz egy részajánlatot is: Fogaras, Porumbák, Balázsfalva és Küküllővár uradalmainak bérletéért kínál 14 ezer forintot.²¹¹ A konkurenciaharcban végül is Szendrey lesz az általános győztes.

Ez a sokoldalú és nem merészség nélküli, de a szervilitástól sem mentes gazdasági és kincstári szakember (lovagi rangja elnyerésekor a „von Carlshulden” előnevet kéri és kapja meg) Magyarországról kerül előbb a Habsburg-igazgatás alatt álló Olténiába, majd Erdélybe. 1720-ig a budai harmincad ellenőre (talán a szerb kereskedők specialistája, mert anyanyelvén meg a németen és latinon kívül szerbül is tud). Akkor kapja meg az olténiai főharmincadosságot.²¹² Ott nemcsak tisztte szakszerű ellátásával tűnik ki, hanem azzal is, hogy (nem egyedül a kincstári tisztviselők közül, de a legkirívóbban) kincstári javakat vesz bérbe és magánmonopóliumokat létesít a viasz- és gabonakereskedelemben,²¹³ úgyhogy az Udvari Kamara 1727. február 10-én, rosszállva ezeket a jelenségeket (különösen az elővásárlást és a monopóliumokat tartva károsnak a kereskedelemre), még inkább kincstári tisztviselőknek ilyen tevékenységbe keveredését, s Andlern erdélyi cameralis director útján eltiltva őket attól, hogy az Udvari Kamara tudta és beleegyezése nélkül bérleteket vállaljanak fel, vagy éppen elővásárlást vagy monopóliumot létesítsenek, Szendreyt külön is felelősségre kívánta vonatni viasz- és gabonakereskedéséért. A Cameralis Directio el is rendelte ellene a vizsgálatot;²¹⁴ Szendrey azonban tisztében maradt.²¹⁵ Elképzeltető viszont, hogy kínossá vált olténiai helyzete tette számára szimpatikussá azt a perspektívát, hogy tevékenységét Erdélybe helyezze át.

Szendrey végleges ajánlata, amelyet a Cameralis Directio megvitatás után felterjesztett az Udvari Kamarához, az pedig a Finanzkonferenz elé vitte, évi 28 ezer forint fix jövedelmet ígér az Apafi-jószágok után, az ezen felüli jövedelemről pedig elszámolást, a superplus 6%-ára tartva igényt. Magának ezenkívül évi 1500 forint fizetést kér, s a szokásos takarmány-deputatutumot.

Az Erdélyi Cameralis Directio mindenesetre mérlegelte azt a körülményt, hogy az Apafi-birtokok távol lévén egymástól, egy személy nem tudja jól ellátni igazgatásukat,²¹⁶ de azt a másikat is, hogy a korábban ismertett ajánlatok jó részét még tartották a jelentkezők, s ezek együttes összege jóval magasabb volt Szendrey ajánlatánál. Ezeknek az ajánlatoknak a feltételei azonban meggondolásokra adtak okot a Cameralis Directiónak, úgyhogy csak Steinhilbertnek a vajdahunyadi uradalomra (beleértve a hátszegit is) vonatkozó ajánlatát vette komolyan.²¹⁷ A Finanzkonferenz (1727 végén vagy 1728 elején, Andlern erdélyi cameralis director részvételével tartott ülésén) elfogadta azt az elvet, hogy az Apafi-uradalmak, területi szétszórtságuk miatt, ne maradjanak egy kézen, s azt a javaslatot is, hogy a vajdahunyad-hátszegi komplexumot Steinhilbert kapja bérbe. A többi Apafi-jószágokat a Finanzkonferenz (tekintettel arra, hogy még hozamuk sem ismert) „administratorie” kívánta hasznosítani, úgy, hogy a jelenlegi jövedelemhez arányosított meghatározott összeget kapjon belőlük. Az administrator megkapta volna a fix összegzen felül fennmaradó jövedelem bizonyos százalékát. Ez jellegében pontosan megfelel Szendrey ajánlatának, azzal a különbséggel, hogy a Finanzkonferenz a superplus 30%-át odaígérte a leendő administratornak. A Birodalom legfőbb pénzügyi igazgatási szerve tehát elfogadta Szendrey ajánlatát (a vajdahunyad-hátszegi komplexum kiválását tekintetbe vevő redukcióval), arra hivatkozva, hogy Szendrey birtokos, ismeri a jószágigazgatás gondjait, jó gazda. Még azt az igényét is akceptálta, hogy az feladván most évi 1000 forint fizetéssel járó főharmincadosságát, a 6 évre tervbe vett szerződés lejárta után a főharmincadosságnál jobb vagy legalább nem rosszabb tisztséget kapjon, üresedés nemlétében pedig újabb alkalmazásáig húzza jelenlegi évi 1000 forintos fizetését. III. Károly egészében jóváhagyta a Finanzkonferenz határozatát.²¹⁸

Az Udvari Kamara (1728. április 14-én) a Finanzkonferenz határozata és az uralkodó döntése alapján kötötte meg a szerződést a királyi tanácsosi rangot nyert administratorral. Szendreyt terhelték az uradalmi tisztek fizetései, a tatarozási költségek és más, a jószágok rendben tartásához szükséges kiadások, ezen felül a tulajdonképpeni bérösszegek, évi 20 ezer forint, amelyet két részletben kellett befizetnie az erdélyi kincstár központi pénztárába.²¹⁹ A 20 ezer forinton felüli jövedelemből 30% járt neki, illetményyszerű jövedelme azonban nem volt, csak takarmány- és irodaszükségleti térítést kapott. Alárendelt tisztjeit maga választhatta ki, de személyesen kellett felelnie értük. Ő számoltatta el őket. A jószágokon meliorációkat, beruházásokat csak az erdélyi Cameralis Directio és az Udvari Kamara tudtával és beleegyezésével tehetett. A 20 ezer forinton felüli jövedelmekből évente bizonyos összeget (előzetes bejelentés és jóváhagyás alapján) az Apafi-uradalmakból elzalogosított helységek visszaváltására kellett fordítania (a 20 ezer forintos összeg azután e helységek jövedelmével nőtt). Ha azonban az uradalmakból per útján vagy egyébképpen elidegenítésre kerülne valami, ennek évi átlagjövedelme levonandó a bérösszegeből. Ha Szendrey a szerződés tartama alatt halna el, örökösei nem tarthatnak igényt az administratorságra. Ő maga viszont a szerződés lejárta után kapjon megfelelő alkalmazást, addig pedig évi 1000 forint fizetést.²²⁰

Szendrey rövidesen be is rendezkedett az Apafi-jószágokban; a család egykori törzsbirtokai egyikének központjában, Ebesfalván tartotta székhelyét.²²¹

Ez a nem tiszta bérleti forma alakul ki az egykori Apafi-uradalmakban, amelyek a vajdahunyad-hátszegi birtokkomplexum nélkül is jelentős részét teszik ki a kincstár kezén lévő erdélyi birtokállománynak. Szóljunk most a többi kincstári bérletekről.

A vajdahunyadi *vasbányákat és -hámorokat* Georg Steinhilbert 1717-től előbb 1719 végéig bérbe veszi, majd bérletét újabb 3 évre meghosszabbítja.²²² 1722-től néhány évig nincs nyoma a bérletnek. 1726-tól viszont van annak, hogy Steinhilbert a vajdahunyadi *uradalom provisora*.²²³ Ekkor már egy jómódú kisnemes (majd-hogynem középnes) vagyonával rendelkezik: Vajdahunyadon kőháza, majorsága, kertje, 120 köböl férőjú szántója, 70-80 szekér szénát termő kaszálója, szőleje van, Teleken birtokrésze, szőleje, malmai. Értéküket 10 ezer forintra becsülik.²²⁴ 1727-ben, mint jeleztük, a vajdahunyadi uradalom *egészét* kéri bérbe, előbb 17 ezer forinton, majd valóban felmegy 18 ezerig. Ezt az utóbbi ajánlatát tárgyalják meg a kincstári hatóságok, a Finanzkonferenzig bezárólag. A Finanzkonferenz végül is az ő bérlősege mellett foglal állást (megbízva Andlernt, hogy a szerződés megszövegezésekor emelje meg a bérösszeget). A bérlet 6 évre szól.²²⁵ Közben azonban a Csulai család megszerzi a vajdahunyadi új kincstári vaskohó bérletét; ezt Steinhilbert át kell hogy adja nekik.²²⁶ Alig veszi viszont kézhez a vajdahunyad-hátszegi uradalomkomplexum bérletéről szóló szerződést,²²⁷ máris költségvetést terjeszt be új kohó építésére, s német hutások és kovácsok küldését kéri a kincstári hatóságoktól. Egyelőre német kovácsok felfogadására kap engedélyt; a kohót csak saját költségén építheti fel, a bérlet lejártakor kérheti az építési költségek beszámítását. 1730 elején viszont bérbe adja a kincstár Steinhilbertnek, 6 évre, a sebeshelyi kohót.²²⁸

Bérbe adja a kincstár 1719-ben a háromszéki *kénbányát* is. Ennek inspectora korábban Sindersperger tűzérszázados volt. Haan azonban úgy ítélte meg, hogy előnyösebb a bánya bérbeadása, mint saját kezelésben tartása. Kétéves bérleti szerződést kötött hát Thomas Böhm olvasztómesterrel és Kostur Gáspár ottani bányásszal, amely szerint addig idegen kénsav nem hozható be Erdélybe, míg ők kellő mennyiségben és megfelelő áron előállítják azt. A Commissio Neoacquistica (majdnem féléves késéssel, 1719. december 18-án) helyeslőleg tudomásul veszi a szerződést, azzal a módosítással, hogy kihagyatja belőle a behozatali tilalomra vonatkozó szakaszt, minthogy azt a Politicumba tartozónak tartja [!]. Dietrichstein udvari kamaraelnök jóváhagyja a bizottság álláspontját.²²⁹

Bérben a fentebb ismertetetteken kívül csak a hagyományosan a város által bérbe vett, jelentéktelen *besztercei harmincad* van,²³⁰ nem beszélve most a bérbe adott kincstári monopóliumokról. A harmincadok Neffzer—Rebentisch-féle bérletéről, amely 1730-ban jött létre, de a bérleti időszak legnagyobb része a harmadik Habsburg-berendezkedés időszakába tartozik, a következő részben számolunk be.

A *monopóliumok* közül a legjelentősebb az, amit az Udvari Kamara ad 1726. március 30-án két bécsi ékszerésznek, Radtnak és Höszlínnek az erdélyi *higany* török birodalmi árusítására. Ezek kötelezik magukat arra, hogy 5-6 éven át évente

legalább 120 mázsa erdélyi higanyt vesznek át törökföldi árusításra, 190 forintos áron, fenntartva jogukat arra, hogy amennyiben a Török Birodalomban javulnak a piaci lehetőségek, többet vesznek át eladásra az 1726-i áron. Az árnak követnie kell az idriai higany árhullámzását (ez ekkor mázsánként 200 forint). Az Udvari Kamara a szerződésben ígéretet tesz, hogy diplomáciai támogatást nyújt Radténak a Török Birodalomban pénzügyi követeléseikhez. A két higanykereskedő jogfenntartással él arra nézve, hogy amennyiben a szerződés ideje alatt a Török Birodalommal oly szakítás (ruptur) történik, amely gátolja vagy éppen megakadályozza üzleti tevékenységüket, őket nem köti a szerződés; arra sem vállalnak kötelezettséget, hogy a szerződésben szereplő higany mennyiséget más országban adják el.²³¹

A porumbáki *üvegcsúr* termékei olténiai monopolisztikus eladásának terve csak felmerül 1727 őszén; a Cameralis Directio végül is nem ad monopóliumjogot a kérelmező kereskedőnek, csak utasítja az olténiai helyi kincstári igazgatás vezetőit, hogy járjanak kezére a porumbáki üveg eladásában.²³²

Létrejön viszont 1728-ban a *lőporkereskedés* kincstári monopóliumának bérbeadása. A Cameralis Directio Constantin Dima gyulafehérvári (nevéből ítélve görög) kereskedővel, Athanasius Lässl brassai polgárral és a szebeni *szász* kereskedőtársasággal köt szerződést erre a bérletre, megszabva a lőpor átvételét és eladási árát, s a kereskedő provisióját. A három bérlő egyébként telephelyén kívül is nyithatott üzletet (társakkal is).²³³ Két évvel később a bérlők névsora kicserélődik, telephelyük is: Déván Theodor Dragos bulgár kereskedő kap jogot a lőszer kizárólagos árusítására (másutt is létesíthet azonban lerakatokat), Medgyesen az ottani *szász* Michael Kirtscher kereskedő, Ebesfalván az ottani örmény kereskedő, Peter Kopputz (hasonló feltételekkel). Mindhármuknál azonos mértékben határozzák meg az átvételi és eladási árát és a provisiót.²³⁴ Görög, örmény, bulgár, *szász* kereskedők és egy *szász* kereskedőtársaság: ez a spektruma a monopolistáknak ebben az üzletágban.

Tekintsük át ezek után: hogy alakul saját kincstári kezelés és bérlet viszonya a kincstári gazdálkodás egészében a vizsgált időszakban.

A *kincstár* saját kezében tartja a *sóbányaművelést*, *-szállítást* és *kereskedelmet*. Az *érbányaművelésből* számba jövő rész nem marad nála, az *érbányászat* nem lévén uralkodói jog — a *nemesfémbeváltás* és a *penzverés* azonban változatlanul az övé. A kincstári *uradalmaknak*, területüket és értéküket tekintve, a kisebb része marad kamarai kezelésben. A *harmincadjövedelmekből* a Neffzer—Rebentisch-bérletig szinte minden kincstári kézen van. A legfontosabb erdélyi kincstári *jövedelmek* tehát zömmel saját kezelésben maradnak. Nem jelentéktelen azonban a bérleti rendszer előnyomulása — ebben az időszakban elsősorban az *uradalmak* gazdálkodásában (Apafi-jószágok, a Steinville halála után is bérletben maradt dévai uradalom), a *vasbányászatban* és *-kohászatban*, a *higany-* és *lőporkereskedelemben*. Továbbra is fennáll a *tizedbérletek* rendszere. Gundaker Starhemberg kincstári centralizációs koncepcióját másfél évtized alaposan megtépázta, és a tendenciák a bérleti rendszer további erőnyerése felé mutatnak.

Hogy és kik igazgatják országos szinten és szakágak szerint ezt a kincstári gazdaságot az 1708 és 1730 közötti időszakban?

Az országos kincstári igazgatás élén 1708-tól, 1722 tavaszán bekövetkezett haláláig, *Haan* áll, előbb Oberprouiandtcommissarius rangban, majd cameralis repraesentansként.²³⁵ Utódát kb. 2 év múlva nevezik ki; br. Johann Ignaz *Viechter* lesz az erdélyi (miként 1718-tól elődje is, egyben az olténiai) kincstári igazgatás vezetője, kamarai biztosi (cameralis commissarius) rangban, „ad certum tempus”, amivel az Udvari Kamara eleve jelzi e tisztség betöltőjének váltakozását.²³⁶ *Viechter* legalábbis a magyarországi kamarai igazgatást kitűnően ismeri: amikor 1720-ban az uralkodó Erdődy Györgyöt nevezi ki a Magyar Udvari Kamara elnökévé, ő (akkor már udvari kamarai tanácsos) kerül melléje administratornak, míg az elegendő gyakorlatot szerez teendői intézésében. E minőségben energikusan jár el az 1720-i kamarai utasítás életbe léptetése körül.²³⁷ Két évig vezeti az erdélyi (és olténiai) kincstári igazgatást. Utóda 1726. június 1-jével Franz Reinold Andlern lesz, előzőleg a szlavóniai kincstári igazgatás vezetője.²³⁸ Az ő kincstári igazgatósága már túlnyúlik a most tárgyalt időszak határán. 1727—1728 egy részében helyettesíti tisztségében a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica történetéből ismert Heinrich Joseph Koch.²³⁹ Az országos kincstári igazgatás vezetésében *Viechter*rel, még inkább *Andlern*nel megkezdődik a Neoacquistica-terület szakembereinek az a cirkulálása (országok és tartományok, ill. a Subdelegatio—Commissio—Neoacquistica között), amely a következő évtizedben még erőteljesebbé válik.

Az Oberprouiandtcommissarius—cameralis repraesentans—cameralis commissarius—cameralis director köré szerveződik a kincstári igazgatás egy-két vezető személyiségéből és a kincstári igazgatás vezetője mellé beosztott titkárból, fogalmazóból és írnokokból az az eléggé kialakulatlan formájú hatóság, amelyet az 1720-as években már egyre inkább kamarai igazgatóságnak (Cameralis Directio) neveznek. Ez szabálytalan időközökben ülésezik;²⁴⁰ a jelenlevők száma és személye változó.²⁴¹ Nincs tehát szó állandó személyi összetételű hatóságról, de még a kincstári szakági vezetők rendszeres konzultációiról sem.

A kincstári igazgatás vezetőjének hatáskörét az 1720-as években több instructio is szabályozta. *Haan* 1721. július 30-i keltű utasításának kiadására *Steinville* utóda, *Virmont* főhadiparancsnoki kinevezése adott okot, az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjének a főhadiparancsnokhoz való viszonyát kívánták vele újraszabályozni. *Haan* továbbra is a főhadiparancsnok védelme alatt kellett hogy működjék, de ez a tisztán kincstári ügyekben már nem bírt jelentőséggel, ott csak az Udvari Kamarától függött — legfeljebb végrehajtásoknál vagy más súlyosabb esetekben kellett a főhadiparancsnok tanácsát és segítségét kérnie. A Cameralia mixta esetében (új bányák vagy aranyosóhelyek nyitása, új harmincadhelyek felállítására vagy régiek áthelyezése „és ezekhez hasonlók”), amelyekben a közigazgatás²⁴² is érdekelt, továbbá hadellátási kérdésekben (katonai élelmezési raktárak ellátása, hadfelszerelési tárgyak behozatala) a főhadiparancsnokkal kellett tárgyalást folytatnia, és ketten együtt kellett hogy a Haditanács és az Udvari Kamara elé terjesszék az ügyet. A főhadiparancsnok rendelkezést kapott, hogy az országgyűlé-

sen megvitatandó kérdéseket (adó stb., különösen a kincstári vonatkozásúak) előzetesen tárgyalja meg a cameralis repraesentanssal, s vegye tekintetbe annak észrevételeit, a rendeknek az országgyűlésen előadott hadellátási sérelmeit pedig menet közben. A Pecuniale csak az Udvari Kamarára és az Universalbankalitátre tartozik, Erdélyben tehát csak a cameralis repraesentansra. A periculum in mora esetében vagy olyan titkos kiadásoknál, amelyekről a főhadiparancsnok nem beszélhet részletesebben, a kifizetés annak felelősségére történik, az utalványt ő és a cameralis repraesentans írja alá (egyidejűleg felterjesztést téve az Udvari Kamarához).²⁴³ Arról, hogy milyen volt aztán a főhadiparancsnok és a cameralis repraesentans tényleges munkakapcsolata, a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica történeténél számoltunk be.

1726-ban két instructio is szabályozta a Cameralis Directio működését. Az elsőt még Viechter kapta 1726. február 20-án. Ez meghatározta az igazgatóság szorosan vett személyzetét (a hadellátási főbiztoson kívül egy fogalmazó és négy írnok működött itt). A szerv munkarendjét úgy képzelte volna el, hogy a cameralis director és Uhlein hadellátási biztos az egyes szakági vezetők (só-, ércbánya- és pénzverésügyi tisztek, a fiscalis director, az Apafi-jószágok administratora) bevonásával, üléseken tárgyalják meg az ügyeket.²⁴⁴ Szóoltunk már róla, hogy ez a munkarend ebben a formában nem valósult meg; egyes szakági vezetőket bevontak ugyan (hosszabb időre is) a Cameralis Directio munkájába, de olyan, a szakterületek igazgatásának működését rendszeresen ellenőrző tevékenységet nem végzett az igazgatóság, amelyet vártak volna tőle. A második 1726-i utasítás, amelyet a Viechter utódául leküldött Andlern kapott (1726. június 1-jei kelettel), lényegében csak Viechter 1726. február 20-i (és Haan 1721. június 30-i) instructiójának érvényben létét hangsúlyozta.²⁴⁵

Az 1690 és 1708 közötti korszakban is, 1708 után is a kincstári igazgatás országos irányítása mellett működött a *kincstár főpénztára*, élén a főpénztárnokkal (generalis perceptor). Ezt a tisztséget 1708-tól erdélyi udvari alkancellári kinevezéséig Kászoni János töltötte be. Helyére 1714 elején, ideiglenesen, Macskási János került,²⁴⁶ aki ez idő tájt nyerhette el a harmincadfelügyelőnek Bíró Sámuel guberniumi tanácsossá való előlépésével megüresedett tiszttét. Feladatkörét 1714. január 1-jén (feltehetően Haan által összeállított) instructiója szabályozta. A hozzá beérkezett kincstári jövedelmeket (ezeket arany- vagy ezüstpénzben kellett befizetni nála) jegyzékbe kellett hogy vegye, negyedévi kivonatokat kellett hogy készítsen róluk (3 hiteles példányban). Az év végén (az év lezárulta után 2 hónapon belül) számadásra volt köteles. A bevett összegeket nyugtázní tartozott; az év végi computuskor ezek helyett általános nyugtát kapott. Azokat a szerződéseket, amelyek alapján kifizetéseket tett, szintén tartozott megőrizni; a százsz tizedek bérletéről szóló szerződést évente ki kellett hogy adassa magának, hogy aszerint tudja sürgetni ezek befizetését. Külön a lelkére kötötte még a zalatnai uradalom taxáinak és néhány speciális kincstári jövedelemnek (a szebeni görögök censusa, a besztercei harmincad bérösszege, a cigány rézkovácsok censusa, az oláhfalusiak és zetelakiak taxája) sürgetését.²⁴⁷ Macskási helyére 1716-ban kerül, végleges kincstári főperceptornak, Kozma Kelemen, előzőleg az Erdélyi Udvari Kancellária

írnoka.²⁴⁸ 1727-ig, haláláig tölti be e tisztséget.²⁴⁹ 1717. január 1-jén ő is kap instructiót (Haantól), az 1714-ivel teljesen azonosat.²⁵⁰ Utóda (legkésőbb 1728 tavaszától) Nagy János lesz, egyelőre helyettes főperceptorai rangban;²⁵¹ véglegesítésére csak 1731-ben kerül sor.

A kincstári főpénztár mellett *ellenőr* is működik. Ez (1720 és 1726 között kimutathatóan) Bernhard Kunz.²⁵²

A *kincstári számvevő* szerepkörét a korszak elején az 1701—1703-tól ebben a funkcióban már ismert Ecsedi Péter tölti be. A Rákóczi-szabadságharc után Haan felrója ugyan neki, hogy a „rebellion” alatt kevés szolgálatot tett — viszont el kell ismernie, hogy (feltehetően elsősorban császárhűsége miatt) mindenét elvesztette. Öreg, beteges ember,²⁵³ de még évekig szolgál, annál is inkább, mert évtizedes előzményeket ismer.²⁵⁴ 1713-ban már nem tudja tovább ellátni tisztét, maga javasolja, hogy keressenek helyébe mást. Haan Chilko Krisztiánt ajánlja, az Udvari Kamara azonban „certis... rationibus” nem tartja alkalmazhatónak erre a tisztségre²⁵⁵ (valószínűleg nem elsősorban rossz modora miatt, amelyet 1712-ben mint máramarosi harmincadosnak felróttak neki,²⁵⁶ inkább a Rákóczi-szabadságharcban a kuruc oldalon viselt főtisztségéért). Ecsedi utódának neve csak 1719-től ismeretes: akkor Johann Stenzel a kincstári számvevő.²⁵⁷ Legkésőbb 1720-ban ideiglenes, majd 1720. október 8-tól végleges számvevő Boér József.²⁵⁸ Vele néhány év állandóság következik be (1726-ig tölti be ezt a tisztséget) s a kamarai számvevőség első Habsburg-kori megszervezése.

Az Udvari Kamara, Boér kinevezésével egyidejűleg (amelyet azonban, ismeretlen okból, csak 1720. december 24-i kelettel közöl Haannal) tervezetet kér a cameralis repraesentanstól egy erdélyi—*olténiai* kincstári számvevőségre.²⁵⁹ Egyben mindjárt Erdélybe is küldi a korábban Lika Korbavában állomásozó Pompeius Quintana főhadnagyot számtisztül. (Találkoztunk már azzal a jelenséggel, hogy a kincstár — feltehetően teljesen szakképzetlen vagy alig képzett — katonatisztekkel alkalmaz.) A főhadnagy azonban latinul sem tud (magyarul nyilván még kevésbé), úgyhogy Haan egy olténiai sólerakatba kénytelen elküldeni mérlegmesterül, míg jobb állás nyílik neki. Magát az erdélyi—olténiai számvevőséget illetően a cameralis repraesentans azt javasolja (1721. augusztus 28-án) az Udvari Kamarának, hogy a bányász- és pénzügyi jövedelmek számadásait egyenesen Bécsbe kell felterjeszteni, mert ezeket (kellő ismeretek hiányában) sem az erdélyi kincstári számvevő, sem más erdélyi személy nem tudja ellenőrizni. (A sószámadásokat addig is egyenesen küldték fel Bécsbe.) A többi kincstári jövedelmekről Haan el tudta végeztetni Erdélyben is a számvételt. Javaslata szerint 4 számtiszt volna szükséges a számvevő mellé: 2 német, aki latinul is tud, és 2 magyar. Ha csak 1-1 német és erdélyi számtisztet alkalmaznának, harmadikul szükség lenne egy számvevőségi írnokra is. Személyi javaslatok: a német nyelvű számadások felülvizsgálatához Baptista Weith arzenál-írnok és Jacob Abrahami erdélyi szász személy, aki korábban éppen német anyanyelve miatt volt az Erdélyi Udvari Kancellária írnoke, 1721-ben azonban már Erdélyben szolgált. Az erdélyi magyarok és székelyek közül első helyen a későbbi kincstári főpénztárnokot, Nagy Jánost javasolja, aki korábbi (közelebről nem ismert) kormányhatósági irodai

szolgálat után 1721-ben a szebeni főharmincados tisztét töltötte be, másodikkul Dako Tamás töröcsvári harmincados (korábban a zalatnai uradalom viceprovisora volt), harmadikkul Aczél Tamás dévai provisor. Mindhárom utóbbi jelölt tudott latinul és románul, rendelkezett számviteli ismeretekkel (csakúgy, mint az arzenál-írnok). Weithet és Nagy Jánost ajánlotta első helyen. A kincstári számvevőség székhelyül Gyulafehérvárt javasolta.²⁶⁰

Az Udvari Kamara (1721. december 12-én) lényegében egészében elfogadta Haan javaslatát (a létszám-alternatívánál a takarékosabb megoldást választva, s az arany- és ezüstbeváltási²⁶¹ számadások felülvizsgálatát Erdélyre bízva). A számtisztek és az írnok kinevezését Haanra bízta.²⁶² Jelezte, hogy rövidesen megküldi az Exactoratus Cameralis instructióját.²⁶³

Talán még Haan életében leérkezett Erdélybe a kincstári számvevőség első instructiója.²⁶⁴ Ez, a hatóság függésének (az erdélyi cameralis repraesentans alá tartozott) és teendőinek általános értelemben vett meghatározása után, sorra vette a számvétel módját, a munkamegosztás és a szerv írásbeliségének kérdéseit. A számvétel időpontját a cameralis repraesentans jelöli meg a számadásra kötelezett tiszteknek. A számvevő azonnal [!] jelentse a cameralis repraesentansnak azokat a tiszteket, akik nem nyújtották be határidőre számadásaikat, és azután az intézkedjék. Azonnal [!] készítsen kivonatot (extractus summarius) a benyújtott számadásokról, s jelentse a számadási hátralékokat az országos kincstári igazgatás vezetőjének, hogy az ilyen restantiák azonnal [!] behajthatók legyenek. A számadó által nem igazolt kiadásokat azonnal [!] fel kell venni rajtuk. A lelépő számadótiszteknek határidőt kell szabni maguk igazolására. A számvevő vizsgálja felül az elődei alatt történt számadásokat; ha hátralékot talál, jelentse a cameralis repraesentansnak. Ha a számvevőség tisztjei korábbi vagy eljövendő számadásokban hanyagságot vagy eltitkolást találnak, ezt azonnal [!] hozzák az országos kincstári igazgatás vezetőjének tudomására. A számvétel pontos menetrendjét külön is jelezte az instructio.²⁶⁵ A számvételi munka úgy oszlott meg a tisztek között, hogy a két számtiszt végezte a számadások első revízióját, s a számvevő felülvizsgálta munkájukat. Részletesen előírta az instructio, hogy milyen számvételi könyveket kell vezetni a hatóságnak.²⁶⁶ A számvevő feladata volt gondoskodni a hatóság irattárának őrzéséről.²⁶⁷

Az instructio novuma elsősorban határozottsága. A kincstári számvétel igen szervezeten folyt Erdély fejedelmi korszakában is; még az 1690—1708 közötti bonyolult és nehéz időszakban is fordítottak erre gondot, érthetően. Az instructio „azonnal” kitétele jelzi azt a szigorot, amit az Udvari Kamara gyakorolni és gyakoroltatni kívánt a kincstári jövedelmekkel való elszámolásban. A források között azonban nem tesz lehetővé azt, hogy e rendelkezések hatékonyságát ellenőrizzük.

Boér 1726 legelején válik meg erélyi kincstári számvevőségétől²⁶⁸ (mint jeleztük: az Apati-jóságok helyettes vezetője — praefectusa és ellenőre — lesz). Helyére Somogyi István kerül.²⁶⁹ Kinevezésével kb. egyidőben, 1726. február 20-án az Udvari Kamara a III. Károly nevében Viechternek adott instructiónak mintegy függelékeként megismétli 1721. decemberi állásfoglalását a számvételnek az

országos, ill. udvari szervek közötti megoszlásáról, azzal a változtatással, ill. kiegészítéssel, hogy a bánya- és pénzverésügyi számadások *egészükben* az Udvari Számvevőséghez (Hofbuchhalterey) küldendők fel, a korábbiakban nem szerepelt erődítési és hadellátási számadások pedig az Udvari Hadiszámvevőséghez (Hofkriegsbuchhalterey).²⁷⁰

Egyetlen momentum említendő még a kincstári számvétellel kapcsolatban: 1726 márciusában itt nyert számtiszti állást Petru Dobra, korábban rimnici vámos,²⁷¹ az 1730-as évek második felétől pedig fiscalis directorként (ilyen minőségében rövid ideig, helyettesként, az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjeként) a Habsburg-Erdély első román főtisztviselője.

A kincstári igazgatás egyes *szakágai* igazgatásának ismertetésére térvén, a *kincstári uradalmi* igazgatásnál csak utalunk arra, amit az Apafi-jószágok sorsáról az előzőkben már elmondtunk; a többi uradalmaknak láthatólag továbbra sincs központi praefectusuk vagy felügyelőjük.

Más a szervezettsége a *sóügy* igazgatásának. Ezt a kérdést az előző időszaknál azzal hagytuk el, hogy Ignaz Haan, akkor még mint tordai sókamaraispán vagy sóperceptor, bizonyos főséget gyakorol a többi sóbányák felett is, a sószállítás ügyeit pedig egy külön felügyelőség intézi. Mikor Haan már mint Oberprouiandt-commissarius 1711 szeptemberében újjászervezi a *sóbányaügyi* igazgatást, mutatis mutandis az 1702-i rendezéshez nyúl vissza. Az 1711. szeptember 15-i instructio a bányák (Torda, Kolozs, Désakna, Vízakna)²⁷² perceptorainak egyikét, akár 1702-ben, főperceptornak nevezi. Ez felettese volt a többi sóbányák vezetőinek, maga pedig a magyar—erdélyi sókereskedelem főperceptorának volt alárendelve. Az egyes sóperceptorok jelentéssel tartoztak neki mindarról, ami az egyes bányákban történt. Havonta kimutatást kellett felküldeniük hozzá a bánya pénztári forgalmáról, és évi számadással tartoztak. A főperceptor ezen túlmenően havonta (vagy amilyen gyakran lehetett) meg kellett hogy látogassa a többi bányákat, megvizsgálva ott: pontosan folyik-e az adminisztráció, a bányák meg vannak-e tisztítva a kőso vágása során keletkező aprósótól és a víztől, szabályos méretben vágják-e a sót stb. Az egyes bányák vezetőinek pénztárkönyvet kellett vezetniük, a készpénz-, só-, anyagbevételekről és -kiadásokról. Naponta jelentést kellett kapniuk a sótermelésről és -eladásról. Legalább havonta meg kellett vizsgálniuk az aknákat.²⁷³

Ezt a szabályozást azonban rövidesen hatálytalanította az Udvari Kamarának az az 1711. november 7-i döntése, amely sóinspectoratusszá vonta egybe a sóbányák és sószállítás igazgatását (bár az utóbbinál még tisztázatlan volt, hogy az előző évi gyakorlatot követve nem adják-e bérbe²⁷⁴), s élére az erdélyi főhadiparancsnokság irodájának (Feldt Kriegs Kantzley) egy írnökát, Joseph Anton Mayrhoffert nevezte ki,²⁷⁵ akinek korábbi sóügyi tapasztalatai ismeretlenek — arról viszont már több ízben ejtettünk szót, hogy kincstári területen nem ritkán tűnnek fel volt katonatisztek. Nem kizárt, hogy a katonai írnök Mayrhoffert kinevezése is ebbe a jelenségcsoportba tartozik.

A sóügyi felügyelőség ebben a formájában csak kb. 3 évig áll fenn. 1714 végére kiderül, hogy ez a szerv nem tudja összefogni a sóbányák, a marosváradyai

sóikötő és a magyar határon felállított sólerakatok igazgatását, úgyhogy az Udvari Kamara 1714. december 28-án jónak látja visszaállítani a sóperceptoratust, a sóbányákon kívül hatáskörébe utalva a Bánfihunyadtól Nagybányáig a magyar—erdélyi határ két oldalán elhelyezkedő sólerakatokat is (ezek ti. nem a marosi sóhajózáshoz kapcsolódtak). Sófőperceptorra Johann Cristoph Preznert²⁷⁶ nevezte ki. Az korábban hadellátási biztosként működött,²⁷⁷ legkésőbb 1712. január 1-jétől a tordai sóbánya vezetője volt,²⁷⁸ így már rendelkezett bizonyos sóügyi tapasztalatokkal. Az Udvari Kamara által 1714. december 28-án kiadott instructiója közvetlenül e szerv és ennek sóügyi főbizottsága alá rendelte. Maýrhofferrel, akinek sóügyi felügyelősége megmaradt (a marosi sószállításra és az ahhoz közvetlenül kapcsolódó ügyekre korlátozva), jó kapcsolatot kellett tartania, tájékoztatva őt a sófőperceptor hatáskörébe tartozó fontos és rendkívüli ügyekről, heti és havi termelési kimutatásokat küldve neki. Haanhoz csak annyiban kapcsolódott, hogy olyan ügyekben, amelyekben nem tudott maga eljárni, annak s rajta át a főhadiparancsnoknak segítségét kellett kérnie. Hatásköre kiterjedt a parajd-sófalvi bányára is. Feladatait az instructio eléggé általánosan jelölte meg: gondoskodnia kellett a bányák jó állapotban tartásáról, a sóvágás folytatásáról, az évente elrendelt sómennyiség kivágatásáról. A sóbányákat legalább kéthavonként, a sólerakatokat évente kétszer meg kellett látogatnia. Hozzá folytak be a sóbányák és sólerakatok jövedelmei, ő folyósította az ezeknek a működéséhez szükséges összegeket, a felesleget pedig a sóügyi felügyelőség pénztárába kellett befizetnie a sószállítás előmozdítására. Építkezéseket csak az erdélyi kincstári igazgatás vezetőjének írásos engedélyével tehetett, fontosabb építkezésekhez meg éppen az Udvari Kamara hozzájárulását kellett kérnie.²⁷⁹

A sóügyi igazgatás változásai a további években is sűrűek. Legkésőbb 1719-ben ismét egy kézben, Prezner kezében van a *sóbányaszat* és *sószállítás* ügye; most ő viseli a sóügyi felügyelő címét.²⁸⁰ 1721-ből van egy (bizonytalan) nyom arra, hogy a sószállítást újra külön praefectus irányítja.²⁸¹ Az viszont tény, hogy Prezner mint sóügyi felügyelő hal meg 1725 végén vagy 1726 elején.²⁸² Utóda Christian Mäderer lett a felügyelőségben — sóügyi szakember, addig a somlyai lerakat perceptor.²⁸³ Az Universalbankalitát által 1726. április 10-én kiadott instructiója szerint a sóügyi gazdálkodást (res oeconomica) illetően az Udvari Kamara, a pénzügyekben (dispositio pecuniaria) közvetlenül az Universalbankalitát alá tartozott.²⁸⁴

A sóügyi igazgatás országos igazgatása tehát az egész időszakban örökös tartományokbeli tisztek (Maýrhoffer, Prezner, Mäderer) kezén van; az egyes sóbányák, -kikötők, -lerakatok élén is ők állnak (csak a parajd-sófalvi bánya kivétel egy ideig, ahol 1712-ben és 1719-ben még székely a perceptor;²⁸⁵ 1726-ban és 1727-ben már ott is örökös tartományokbeli²⁸⁶). Az a tendencia, amelyről már az 1690—1708 közötti kincstári igazgatás kapcsán is beszéltünk, s amelyről ott is hangsúlyoztuk — s most is —, hogy nem valami „Erdély-ellenes” vagy éppen „magyarellenes” irányzat, hanem felesleges bizalmatlanság és csoportérdekek keveréke, még a korábbinál is valamivel erősebben érvényesül a sóügyi igazgatásban.

Az *érbánya-igazgatás* élére 1711-ben kerül (Kölesérit váltva) Johann Franz Leopold Kropff. Akkor már jó két évtizede működik az érbánya- és pénzverésügy

területén — saját (1719-i) visszaemlékezése szerint 1690 óta. 1699 nyara előtt Körmöcbányán bányaírnok. A Cameratica Commissióval kerül először Erdélybe, ott Deada mellé beosztva végzi az erdélyi sóbányák felülvizsgálatát.²⁸⁷ Még 1703 előtt Nagybányán kap ércbányatisztséget. A kuruc szabadságharc kitörésekor Szatmárba menekül, a vár kapitulációja után Körmöcbányára megy, onnan tovább bujdosik Lengyelországba, míg el tud jutni Bécsbe. Ott a pénzverőhivatalnál nyer beosztást. 1708-ban a Habsburg-hatóságok Meyernnel, a bányavárosok adminisztrátorával együtt őt küldik ki biztosul a magyarországi bányaugy rendbehozatalára. Az Udvari Kamara rövidesen erdélyi pénzverőmesterré nevezi ki. Némi vargabetűvel (Péterváradon, majd török területen át) ér 1709. szeptember közepén Szebenbe. 1711-ben nyeri el az erdélyi ércbánya-felügyelőséget.²⁸⁸ Sokoldalú (érc-, sóbányászat, pénzverésügy), rátermett *szakember* — ha nem is nagyvonalú *természettudós*, mint elődje, Köleséri. Ércbányaügyi reformjavaslatait más helyütt már ismertették. 1722-től viseli az erdélyi főbányabírói tisztséget is. 1724-ben hal meg.²⁸⁹ Utóda, Johann Benedikt Freysseisen előbb csak a bányabírói címet viseli,²⁹⁰ majd említik bányamesterként is,²⁹¹ röviddel később főbányabíróként.²⁹² Mindenképpen őt kell azonban az erdélyi ércbánya-igazgatás vezetőjének tekinteni. Már a következő időszak elején, 1731-ben hal meg. Az ércbányaügyi igazgatás főtisztje még a felügyelőn, ill. bányabírón kívül a felügyelőnek formálisan is, Freysseisennek csak a gyakorlatban alárendelt aranyváltó. Ezt a tisztséget legkésőbb 1719-től Hollaky János tölti be.²⁹³ 1707-ben tűnik fel az erdélyi kincstári igazgatásban; akkor tömösi harmincados.²⁹⁴ Neve feltehetően felvett név, mert Hollak nevű helység sem Magyarországon, sem Erdélyben nem ismeretes. 1723-ban elhangzik ellene a vád, hogy eltitkolja az aranyváltási jövedelmek növekedését,²⁹⁵ de továbbra is tisztében marad.²⁹⁶ Egy kormányhatósági tisztség- és törvényhatósági főtisztviselő erdélyi nagybirtokos család megalapítója. 1730 nyarán már a következő években az erdélyi kincstári gazdálkodásban sokoldalú szerepet játszó Elias Bernhard Joseph Klingert találjuk e (az akkor főaranyváltóságnak nevezett) tisztségben.²⁹⁷ Az erdélyiek kiszorulása a bánya- és pénzverésügyi igazgatásból, Köleséri távozása után, teljes. A terület 1719-i személyzeti kimutatásában Hollaky (bizonytalan eredetét takaró) nevén túl kizárólag német nevek szerepelnek.²⁹⁸

Más e tekintetben a képlet a *harmincadigazgatásban*, annál is inkább, mert annak élén az időszak elején a kiváló harmincadügyi szakember, Bíró Sámuel (unitárius székely) áll. Amikor ő guberniumi tanácsossá lép elő, helyére (1714. július 1-jével²⁹⁹) Macskási János kerül (nem a család főrendi, szentmártonmacskási ágából, hanem a tinkovaiból, amely a harmincadfelügyelő után katonatisztek és törvényhatósági főtiszteket ad). Korábban nem szerepel a harmincadigazgatás területén.³⁰⁰ Feltehetően a Neffzer—Rebentisch-harmincadbérlet létrejöttéig (1730) tölti be tiszttét.³⁰¹ A harmincadhálózat működését (benne a harmincadfelügyelő feladataival) előbb az 1714. januári instructio szabályozza. A harmincadosoknak a vámtarifa (vectigal) szerinti harmincadot kellett venniük a vámon átkelőktől (törvényesen felüli taxát nem vethettek ki, de engedményt sem adhattak). Azoknak az áruknek az értékét, amelyek nem szerepelnek a vectigalban, a kereskedők bevallása alapján kellett megállapítaniuk. Havi forgalmi kimutatásó-

kat kellett felterjeszteniük a harmincadfelügyelőnek. A harmincadjövödelmeket negyedévenként kellett beküldeniük a központi pénztárba. Az év lezárta után 6 héten belül számadásra voltak kötelesek. Az instructio eltiltotta a harmincadosoknak a kereskedelmi tevékenységet, magukban, társulásban vagy idegen kereskedők factoraként egyaránt.³⁰² (E rendelkezés áthágásának vádját szegezték az 1720-as években az Apafi-jószágok leendő bérlőjének, Szendrey Jánosnak.) 1719-ben ezt az instructiót (elsősorban a pozsareváci béke után kötött Habsburg—török kereskedelmi szerződés kapcsán) kiegészítették, különösen az ott 3%-ban meghatározott vám értelmezésére fordítva figyelmet.³⁰³ Ezen túlmenően azonban foglalkozott az 1719. március 24-i instructio a havasalföldi és moldvai bor- és sertésbehozatal (a korábbiakban már érintett) kérdésével, külön nyomatékkal az arany-, ezüst-, egyáltalán a jobb Habsburg-pénzek Erdélyben tartásának módjával, a hamis pénz forgalomba kerülésének megakadályozásával és a csempészet leleplezésének jutalmazásával.³⁰⁴

A harmincadigazgatás személyzete más képlet, mint a két bányászati ágazaté. Az 1712. június 20-i keltezésű személyzeti kimutatásban az egyes harmincadok vezetői közül 14 magyar vagy székely, 3 bizonytalán vagy feltehetően román, szerepel itt egy-egy görög és bulgár kereskedő (a már említett Pater Miklós és a bulgár Frankovics Mátyás), 2 személy etnikai hovatartozása bizonytalan.³⁰⁵ A magyar—székely elem e tisztségekben még erősebb, mint az előző időszakban. Az 1730-ig tartó korszakban pedig csak annyi a változás, hogy Pater és Frankovics kiválik az erdélyi harmincadigazgatásból (Pater 1718 után Olténiába kerül főharmincadosnak, Frankovics megvált a kincstári szolgálatától). A párhuzam a só- és ércbányaügyi igazgatással elgondolkodtató: a sóbányászat, -szállítás és -értékesítés teljesen a hagyományos módon folytatódik, az ércbányászatban is csak konzervatív reformokra kerül sor (amennyiben sor kerül rájuk), ezekről a területekről mégis teljesen kiszorulnak az erdélyi szakemberek — a harmincadigazgatás sokkal érzékenyebb területén, ahol az Észak- és Dél-Európa közötti kereskedelemnek az erdélyi útvonalra visszacsalogatásáról van szó, ahol ott van az 1718-i Habsburg—török kereskedelmi szerződés, alkalmazásának ismertetett bonyodalmaival, ott a havasalföldi és moldvai bor- és sertésbehozatal kényes ügye, ott vannak a tarifaváltozások,³⁰⁶ megfelelnek az erdélyi magyarok (és székelyek) meg románok.

A *tizedbérlet-igazgatásban* nem történik érdemi változás ebben az időszakban. Csak 1718-ból van nyoma vitának, a kormányzat (a Gubernium és a kincstári országos igazgatás) és a rendek között a tizedbérletek megyei felszedése ügyében.³⁰⁷

A *kincstári jogügyigazgató* tisztségben a korszak elején Gálfalvy Gergelyt találjuk (feltehetően az 1703-i fiscalis directort s nem tőle csak előnevében különböző fiscalis ügyészt). 1713-ban a Gubernium erre a tisztségre is tesz javaslatot. A messze legtöbb szavazatot (7-et) a fungens director, az unitárius Gálfalvy kapja; a katolikusok első jelöltje, Szabó Balázs deák (többnyire csak Balázs deák néven említik) csak 3-at, ugyanannyit, mint a reformátusok közül elsőnek ajánlott Patkós János.³⁰⁸ A Ministerialkonferenz és az uralkodó döntése elhúzódik, így Gálfalvy továbbra is director marad.³⁰⁹ A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis végül is 1715. október 13-án a katolikus jelölt mellett dönt.³¹⁰ Balázs deák 1725-ig

tölti be e tisztséget; akkor királyi táblai ülnökké lép elő.³¹¹ Utódának kinevezése közel 3 évet várat magára, 1728 áprilisában Csulai Imre kerül a jogigazgatói tisztségre,³¹² s tölti be azt messze a most tárgyalt időszak határán túl. A fiscalis directoratusnál nem érvényesülhetnek a kincstári ágazatok többségénél megfigyelt tendenciák; a jogügyigazgatónak és munkatársainak otthonosnak kell lenniük az erdélyi jogban, amelyben külső emberek végképp nem versenyképesek. A director egy fiscalis ügyész és néhány írnok közreműködésével látja el feladatait.³¹³

A kincstári igazgatás tisztségeinek betöltésében mutatkozó, ismertetett tendenciák ellen a rendek természetesen sorozatosan emelték fel szavukat az időszak országgyűlésein.³¹⁴ Az eredmény az a kép, amelyet igyekeztünk bemutatni.

4. A KIRÁLYI TÁBLA

Erdély első fokú országos bírósága úgy éri meg 1712-t, az újjászervezés kezdetét, hogy korábbi ülnökei közül az egyetlen Nalácsi András van életben,³¹⁵ elnöke, ítélőmesterei pedig nincsenek. Az 1712. végi országgyűlés előbb ítélőmestereket jelöl — azok, bíráskodási feladataik mellett, az országgyűlés jegyzői is. Jelölés három felekezetből történik, a reformátusból, katolikusból és unitáriusból; az evangélikus felekezettel majdnem azonos szász natio bíráskodásáról már több ízben szólottunk az előbbieken. A reformátusok közül Lázár György kapja a legtöbb szavazatot (123-at), őt Rhédei Pál követi (108-cal), a harmadik jelölt Szentkereszti András (103 szavazattal). Meglepően kevés szavazatot kapnak a katolikus jelöltek, Apor Péter, Olasz Mihály és Kun Zsigmond (70, 64, 58), viszont igen magasat, a három felekezetből összesítve is a legtöbbet a két első unitárius jelölt, a már sokszor említett Sándor Gergely és Simon Mihály (169, 151; a harmadik unitárius, Gidófalvi Gábor 67 szavazatot kap).³¹⁶ Az 1713-i gubernatori stb. kinevezések ismeretében nem csodálkozhatunk rajta, hogy a reformátusok közül a legkevesebb szavazatot kapott Szentkereszti nyeri el az ítélőmesterséget (*guberniumi tanácsossága mellé*),³¹⁷ a katolikusok közül a másodiknak jelölt Olasz Mihály;³¹⁸ csak az unitáriusoknál jön be a listavezető Sándor Gergely, annál is inkább, mert Simon guberniumi tanácsos lesz, Sándor pedig aránytalanul több szavazatot kapott a többi jelöltnél.³¹⁹ 1713 márciusában nyeri el, egyelőre ideiglenesen, a rendek elnökségét (s ezzel együtt a királyi tábla elnökségét) Wesselényi István.³²⁰ Ez a négyes vezető garnitúra szinte a korszak végéig irányítja a királyi tábla munkáját. Wesselényi és Szentkereszti túléli 1730-at; Olasz Mihály legkésőbb 1726 elején meghal,³²¹ helyére (legkésőbb 1730 tavaszán) Kun Zsigmond guberniumi titkár kerül.³²² A csere itt nem jelent eltolódást a felekezeti arányokban; katolikus helyére katolikus kerül. Sándor Gergely utódlása esetében már igen. A kiváló jogász, az 1725-i gazdaságpolitikai terv szerzője vagy legalábbis szerkesztője 1728-ban hal meg,³²³ helyére III. Károly 1730. március 23-án a katolikus Henter Dávidot (korábban adjunctus commissarius provincialist) nevezi ki.³²⁴

A királyi tábla ülnökeire terve, feltételezhető, hogy 1713-ban, minthogy a bíráskodás immár egy évtizede felgyült teendői miatt nem lehetett megvárni a táblai

ülnökök kinevezését, egy ideiglenes királyi táblát hoztak létre.³²⁵ Ebben, a már korábban ülnökséget nyert Naláczai András mellett, szerepel a főurak közül Bethlen János,³²⁶ Kornis István, Mikola László, Naláczai Lajos, az unitárius középirtokos Maurer Gábor, két szász patrícius (a már ismert Johann Hoszman és Georg Drauth) és a jogász szakember Gidófalvi Gábor. III. Károlynak a Ministerialkonferenz 1715. október 13-i határozatát jóváhagyó döntése ebből a névsorból meghagyja a katolikus Mikolát és természetesen a korábban kinevezett református Naláczai Andrást, melléjük osztva a katolikusok közül a már ismert Pettki Dávidot, továbbá Haller Gábort és a nemrég katolizált és grófi rangot nyert Sárpataki Mártont (később a „Keresztes” vezetéknevet vette fel) és Thoroczkai Jánost, a reformátusok soraiból Bethlen Jánost, Kemény Lászlót és Teleki Józsefet. Három ülnökség jutott az unitáriusoknak: Daniel Ferencnek, Balog Zsigmondnak és az ideiglenes ülnökként már szereplő Maurernek.³²⁷

A továbbiakban jobbnak látjuk névsorszerűen bemutatni a királyi tábla ülnökeit az 1715—1730-i időszakból.³²⁸

Balázs deák: 1725³²⁹—1731³³⁰ (Előzőleg fiscalis director.)

Balog Zsigmond: 1715—1728 (-?)

Bethlen Ádám: 1727³³¹—1736

Bethlen János: 1715.³³²

Daniel Ferenc: 1715—1728 (-?)

Haller Gábor: 1715—1723³³³

Kemény László: 1715—1718³³⁴

Kemény Zsigmond: 1730³³⁵—1734³³⁶

Lázár Ferenc: 1721³³⁷—1736³³⁸

Maurer Gábor: 1715—1728 (-?)

Mikola László: 1715—1728 (-?)

Naláczai András: 1715.³³⁹

Nemes János: 1717³⁴⁰—1729³⁴¹

Pettki Dávid: 1715—1724³⁴²

Rhédei Pál: 1717³⁴³—1719

Sárpataki (Keresztes) Márton: 1715—1720

ifj. Szentkereszti András: 1727³⁴⁴ — ? (Az előbbieken számos ízben említett

Szentkereszti András fia.)

Teleki József: 1715—1727³⁴⁵

Thoroczkai János: 1715—1728 (-?)

Thoroczkai Péter: ? — 1724³⁴⁶

Torma Sámuel: 1724³⁴⁷—?

Vas Dániel: 1721³⁴⁸ — ?

Összesen 22 ülnöke van tehát 1715—1730 között a királyi táblának; a változások nem gyorsak.

Az e korban oly lényeges *felekezeti megoszlást* tekintve, a katolikusoknak már 1715-ben relatív többsége van köztük (tekintettel arra is, hogy a királyi tábla *elnöke* a református Wesselényi István): 5 személlyel vannak képviselve, szemben a 4 református és 3 unitárius ülnökkel. Azt is le kell szögeznünk azonban, hogy itt tartják magukat legtovább az unitáriusok: a korszak végén is három ülnök van (természetesen azért is, mert mindhárom 1711-ben kinevezett unitárius ülnök megéri a korszak végét — őket viszont, másokkal ellentétben, nem léptetik elő).

Az ülnökök *társadalmi* megoszlásáról némi óvatossággal kell nyilatkoznunk. A 22 ülnökből 1730 előtt csak 10 visel nyugat-európai típusú arisztokrata (grófi vagy bárói) rangot — de hát 1690 előtt az erdélyi főrendek túlnyomó többsége ilyen rang nélkül volt főrend, s az 1730 előtt grófi vagy bárói rangot nem viselő királyi táblai ülnökök családjai közül jó néhány nyerte el ezt a következő években vagy évtizedekben (a Rhédeiek, Wassok stb.). Így mérlegelve a dolgot szembetűnő a (régi értelemben vett) főrendűek nagy többsége az ülnökök közt. Középbirtokos nemes csak néhány akad közöttük (Balog, Maurer, talán Daniel Ferenc). Még feltűnőbb a szakjogászok szinte teljes kiszorulása e tisztségviselő-kategóriából. Tulajdonképpen az egyetlen Balázs deákot számíthatjuk ide — őt pedig, a fiscalis directori működését ért kritikák miatt, tulajdonképpen felfelé buktatták a királyi táblai ülnökségbe. A fejedelemség kori királyi tábla társadalmi összetételével szemben félreismerhetetlen a konzervatív irányú változás.

Némileg megfigyelhető az ülnökök összetételében az a mozgás, amit a fejedelemség korából ismerünk: főrangúak számára a táblai ülnökség a további emelkedés lépcsőfoka. Az emelkedés útvonala azonban az esetek nagy többségében meghosszabbodik azzal, hogy (a törvényhatósági főtiszttség viselése fokról fokra összeférhetlenné válván a kormányhatósági főtiszttség — guberniumi tanácsosság, ítélőmesterség, királyi táblai ülnökség — viselésével) a királyi táblai ülnök nem (vagy nem egyenesen) guberniumi tanácsossá lép elő, hanem főispánná vagy székely főtisztté. Az egyetlen Kemény László az, aki ezt a lépcsőfokot kihagyva, királyi táblai ülnökségből egyenesen lép elő guberniumi tanácsossá, s Pettki Dávidról ismeretes, hogy 1735-ben törvényhatósági főtiszttségben eltöltött jó egy évtized után, éri el a guberniumi tanácsosságot, Bethlen Ádám már az 1740-es években emelkedik eddig, a többi három személy (Lázár Ferenc, Sárpataki, Teleki József) törvényhatósági főtisztként végzi be közpályáját. Itt van az „ellenpélda” is: az alkancellárjelölt Mikola László, a 16—17. századi Erdély egyik legjelesebb családjának a sarja, alhelytartó és tanácsurak ivadéka, aki megreked a királyi táblai ülnökségben.

Külön jelenség ebben a névsorban az ifjabb Szentkereszti András. Tisztségét apja tekintélyének köszönheti. Ő azonban nem mutat apjához mérhető kormányfőférfiúi erényeket.

A királyi tábla mellett, akárcsak a fejedelmi korban, *deákok* látták el az irodai teendőket. Ezek az írnokok részben mintegy az ítélőmesterek magánalkalmazottai voltak (ez a gyakorlat is feltehetően a fejedelmi korból származott át), részben maguk tartották fenn maguknak.³⁴⁹ Létszámuk bizonytalan, de egy-egy ítélőmesternél 30 körül lehetett,³⁵⁰ ami — 3 ítélőmester lévén — a többszöröse volt a

fejedelemség kori kisebb kancellária legmagasabb deáklétszámának. Az ítélmestéri deákoskodás a jogi képzettség szerzésének fontos lehetősége lévén, számos vagyonosabb középbirtokos nemesifjú is található köztük.³⁵¹ Néhány esetben korábbi jelentős jogászok utódai sejthetők a nevek mögött.³⁵²

A királyi tábla az 1712—1730-i időszakokban is törvényszakokban működött.³⁵³ Feladatai végzésében nem ritkán akadályozták létszámgondjai (üresedések, az ülnökök elbetegesedése stb.).³⁵⁴ A perek soriesei készítésének azok a szabálytalanságai, amelyekről már az 1690—1708-i időszaknál is beszámoltunk, a most tárgyalt korszakban is fennállottak.³⁵⁵

Az *igazságszolgáltatás* (benne a királyi tábla működése) *reformjának* igénye mindjárt a korszak kezdetén felmerült. A központi kormányzat a kezdeményező. Az 1713. március 31-i keltű országgyűlési királyi előterjesztésekben ott szerepelnek az erre vonatkozó követelések: 1. a rendek találjanak módot az igazságszolgáltatás meggyorsítására (a királyi táblától le a falvak bíraskodásáig); 2. a perek felvételének sorrendjében ne legyen tekintet személyekre és felekezetre; első helyen az államot és a közt illető³⁵⁶ perek tárgyalandók, majd sorrendben a fiscalitasokat, a községeket illető perek, végül a többiek, megindításuk sorrendjében; 3. haszontalan, törvénnyel is tiltott exceptiókkal, amelyek csak a per elhúzódását eredményezik, ne legyen szabad élni; 4. a végső ítélet után ne késleltessék annak végrehajtását.³⁵⁷ Az igazságszolgáltatás reformja azonban várat magára, s az erdélyi *jogrend egészének* reformjává bővül, ami csak bonyolultabbá teszi a kérdést. A katolikus rendek számára ez elsősorban a fejedelmi korszak katolikusellenes (vagy annak tartott) törvényeinek törlését jelentette; a protestáns rendek e kérdésben határozott ellenállást tanúsítottak.³⁵⁸ Előrelépés csak 1728-ban történik. Akkor két Ministerialkonferenz-ülés is foglalkozik a rendek által javasolt igazságügyi reformbizottság létrehozásának kérdésével, az országgyűlésre bízva ennek megválasztását. Ez a bizottság 1728-ban létre is jött, élén id. Szentkereszti Andrással, tagjai a három natio 4-4 képviselője, s az elhunyt Sándor Gergely ítélmester helyett Gidófalvi István ügyvéd. A natiók delegátusai megválasztásánál láthatóan hatott a jogi szakértelem elve: a magyar megyék képviselői között ott voltak a táblai ülnökök közül Thoroczkai János és Vas Dániel, továbbá Halmágyi Mihály fiscalis ügyész, a székely delegátusok között a Sándor Gergely ítélmester helyét 1730-ban elnyerő Henter Dávid, rajta kívül Váró Mihály ügyvéd, a szászok között Kisvárdai Péter szászvárosi tanácsos és a szász natio ügyvédje.³⁵⁹ Az igazságszolgáltatás reformja azonban a következő évtizedre marad.

D) ADÓZÁS, AZ ADÓ IGAZGATÁSA

Az adózás kérdését azzal hagytuk el az első időszak (1690—1708) végén, hogy az adó terhe elviselhetetlen Erdély számára. Hogy ez az „elviselhetetlenség” ne valami dagályos szólam maradjon olvasóink számára, ideiktatunk egy 1711-i kimutatást a szász székek eladósodásáról,³⁶⁰ jelezve, hogy az eladósodás legfőbb oka a hadak tartására fordítandó készpénz- és természetbeni adók:

Székek neve	Adósság			
	tőke		tőke + hátralékos kamat	
	magyar forint	dénár	magyar forint	dénár
Szeben (város és szék)	84 100		94 144	
Segesvár (város és szék)	133 152		199 279	
Brassó (város és -vidék)	—		229 885	
Medgyes (város és szék)	255 789	46	297 592	33
Beszterce (város és -vidék)	116 560		159 616	
Szászsebes (város és szék)	59 537	2	80 232	49
Nagysinszék	131 103	30	158 629	70
Szerdahelyszék	18 681		23 866	28
Kőhalomszék	84 903	14	99 122	43
Újegyházszék	77 607		114 107	71
Szászvárosszék	66 244		76 902	
Összesen	1 027 676	92*	1 533 376	94

* Brassó város és vidék adatai nélkül.

Ennek az összegnek a *kamata* (10%-kal számítva, hisz annyi ekkor törvényes lehetett — ha nem volt több, különösen ha a kamat fejében természetbeni szolgáltatásra volt köteles az adós) néhány száz forint híján annyi volt, mint az egész Erdély Apafi kori (tehát a korábbihoz képest *felemelt*) török adója. A magyar és székely natio *eladósodása* ugyan távolról sem ilyen erős, de *tönkremenetele* feltehetően hasonló mértékű.

Az adó *menntisége* pedig a továbbiakban is csak a békeévekben csökkent némileg, egyébként az előző korszak szintjén marad. Foglaljuk össze most röviden azt, amit a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis hatásköre kapcsán elmondottunk erről:

1716 (az újabb törökellenes háború idején): királyi propositiók: 900 000 RFt; ezt Steinville országgyűlési királyi biztos legfeljebb 760 000 forintra engedje le.

1718: propositiók: 760 000 RFt; ebből 60 000 elengedhető.

1719: a királyi biztos 600 000 RFt adót érjen el.

1720 (rossz termés, pestis): propositiók: 500 000 RFt (ebből lehet engedni).

1721: propositiók: 550 000; ebből 50 000 elengedhető.

1722: mint 1721-ben.

1723: propositiók: 500 000.

1724: propositiók: 500 000-en felül; ezt 500 000-re lehet engedni.

1727: mint 1724-ben.

1730: csak a téli időszakra: 500 000 RFt.

Mindehhez hozzájárul a *deperdita*, az „*ingyen krajcárok*” és a *discretiók* összege. A *deperdita* aránya feltehetően arányos az előző időszakéval, az egész adómenntiségnek kb. 20%-át teszi ki, tehát 100-150 ezer forintot. Az „*ingyen*

krajcárok” évi összege 50-100 ezer forint. A discretiók összegét az előző időszakban kb. évi 70 000 forintra tettük. Az 1708—1730-i időszakra sincs biztosabb támpontunk az országos összegre, de részadatok eléggé bőven állnak rendelkezésre.³⁶¹ Az országos összeg valószínűleg a korábbival volt azonos. Az adó tényleges terhe így 720 ezer és 1 millió RFt között mozgott; ehhez hozzászámíthatjuk az adózás terhe miatt eladósodott helységek által fizetett évi 100-120 ezer RFt kamatot, ill. az adósságok törlesztésére fordított összegeket.

Az adónak (a járulékos összegekkel együtt számított) ilyen mennyisége már önmagában is érthetővé tenné az állandó vitát körülötte, mind az összeg körül, mind ennek az egyes natiók közötti elosztása körül. A szász törvényhatóságok eladósodása pedig magyarázatot ad arra is, hogy a szász natio kezdeményezi újra a vitát a közterhek natiók közötti elosztásáról. Az uralkodóhoz fordulnak az elosztás arányosítása végett, s az (1712. november 6-án) úgy foglal állást, hogy a közterhek arányosan oszthatók el az egyes natiók között és azokon belül. Így a rendek haladéktalanul jelöljenek ki biztosokat (a szükséges számnak legalább kétszeresét, hogy III. Károly választhasson közülük) Erdély helyzetének (natióinak, törvényhatóságainak, városainak, mezővárosainak és falvainak, azok lakóinak, vagyonuknak és más jövedelemforrásaiknak) megvizsgálására. Ez az összeírás szolgáljon az új, igazságos adórendszer alapjául — addig is lehetőleg igazságosan vessék ki az adót.³⁶² Az 1698-ban elkezdett és 1703-ban félbehagyott országos adóösszeírás után, amelynek eredményei a Rákóczi-szabadságharc során történt változások révén egyébként is jórészt használhatatlanná váltak, itt van az újabb országos összeírás. Ez, évek munkájával, el is készült³⁶³, megoldást azonban nem hoz. A viták továbbra is tartanak az egyes natiók között. Az 1717. eleji országgyűlésen magyar megyék és a Partium azt javasolják a többi rendeknek: ha másképp nem lehet, az elkészült összeírások kivonatai alapján arányosítsák az adót.³⁶⁴ Érdemben azonos a székelyek álláspontja is.³⁶⁵ Eredmény azonban nincs, mert (amint a Gubernium írja az Erdélyi Udvari Kancelláriának országgyűlési zárótájékoztatójában) „mindenik Natio magát aggraváltottnak lenni tartya, egyik a’ masiktól könnyebbitést kíván”.³⁶⁶ 1718 márciusában a magyar megyék sérelmezik, hogy a szokásos év végi előlegezésnél, főtisztjeik ellenzése dacára, a szász natióval egyenlően tették rájuk is a kivetést; azt kérik, hogy az 1718. tavaszi adókivetéskor ne terheljék őket úgy, mint a szászokat.³⁶⁷ A székelyek ismét kifejezetten az összeírás szerinti kivetést sürgetnek,³⁶⁸ s külön tervezetet nyújtanak be a korábban adómentes, de önhibájukon kívül (rablás, járvány vagy gyermeiknek nagy száma miatt) elszegényedett nemesek, a korábban adózó, de már némi vagyont szerzett nemesek, a kétes nemesek, a lófők és a gyalog szabad székelyek és a szabad költözésű zsellérek adózásáról.³⁶⁹ Az 1720-as évek első felében újabb országos adóösszeírásra kerül sor,³⁷⁰ új adórendszer azonban változatlanul nincs, csak további viták. Az 1725-i országgyűlésen a székely natio úgy foglal állást (protestatióval), hogy a régi királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságaik szerint, amelyeket a Habsburg uralkodók is megerősítettek, a szabad székelyek nem számíthatók a vármegyei és királyföldi köznéppel egy sorban. A másik két natio természetesen nem fogadja el ezt.³⁷¹ Új adórendszer nem jön tehát létre, csak (1730-

ban) az adó natiók közötti elosztási arányának némi módosítása: a calculus-rendszer. Többnapos előzetes országgyűlési alkudozás után³⁷² végül is úgy döntenek a rendek (1730. június 22-én), hogy az adó 100 calculusra (vagy sorsra) osztandó, s ebből 37-et vállaljon el a magyar natio, 17-et a székelyek, 38-at a szászok, és 8-at a taxális helyek és egyéb különleges adózású helyek, ill. testületek.³⁷³ Ennyit tudtak produkálni Habsburg-kormányzat és rendek együttese, közel 20 év leforgása alatt.

Az adó hovafordításának, a *hadellátás* polgári része igazgatásának további teendőit változatlanul az *országos főbiztosság* látja el. Elmondottuk már, hogy ezt a szervet az előkészítő időszakban (1708—1712) ideiglenesen helyreállították, Jósika Gábort bízva meg vezetésével. 1713 áprilisában még ő az országos főbiztos.³⁷⁴ Az 1714 első hónapjaiban ülésező országgyűlés választja meg utódaul Kornis Istvánt, a *gubernator öccsét*, aki azonban ekkor még nem guberniumi tanácsos. A Gubernium sérelmezi is ezt, nyilván attól tartva, hogy így a Commissariatica-igazgatás továbbra is elválasztva marad a közigazgatástól.³⁷⁵ Az uralkodó azzal a megjegyzéssel hagyja jóvá Kornis István megválasztását: feltételezi, hogy a választással nem történt más, mint amit a rendeknek az eddigi törvényes gyakorlat szerint illett tenniük.³⁷⁶ A főbiztos 1714-i új instructiója úgyszólván teljesen azonos volt az 1698-ival és az 1702-ivel.³⁷⁷ A főbiztosság végleges formában való újjászervezése azt jelentette, hogy a hadellátási ügyek lényegében kiváltak Haan Oberprouiandtcommissarius-i hatásköréből (bár az erdélyi országos kincstári igazgatásban. *annak vezetője mellett*, továbbra is működött egy ilyen elnevezésű főtiszt). Az országos főbiztos mellett, katonai kerületenként (militaris districtus), inspector commissariusok működtek (elnevezésük rövidesen adjunctus commissariusra módosult).³⁷⁸

E) A FŐHADIPARANCSNOKOK SZEREPE ERDÉLYI POLGÁRI KORMÁNYZATÁBAN (1708—1730)

Az 1690 és 1708 közötti időszakról szólva, említettük, hogy 1703 után Erdély *teljes* kormányzata átment a főhadiparancsnokok kezébe; a Gubernium és a kincstári igazgatási szervek önállósága a minimálisra zsugorodott az ő hatalmuk mellett. A főhadiparancsnoknak ez a teljhatalma 1708 és még inkább 1711 után fokról fokra csökkent ugyan, de nem jelentéktelen mértékben megmaradt a továbbiakban is.

Tekintsük át előbb az erdélyi főhadiparancsnokok névsorát az 1708—1730-i időszakból.

A korszak első főhadiparancsnoka, *br. Kriechbaumb* altábornagy 1708 márciusában nyeri el kinevezését.³⁷⁹ Funkciója átvételekor természetesen öröklő elődje teljhatalmát. A Gubernium 1708 augusztusában azzal a határozott kéréssel fordul az uralkodóhoz, hogy ne a főhadiparancsnok kormányozza Erdélyt. Az 1708. szeptember 14-i Ministerialkonferenz-ülés maga is természetesnek tartja ezt az

igényt. Ezek után meglepő, hogy a Haditanács mégis eléri az uralkodónál: a főhadiparancsnok (elsősorban őrá hárulván a hadellátás gondja) mindig pontos tájékozottsággal kell hogy bírjon az országos és kincstári jövedelmek állapotáról, ezek a jövedelmek tehát az ő rendelkezése alá tartozzanak, egyáltalán a Provinciáliát és a Contributionáliát csak az tudtával és beleegyezésével lehessen intézni.³⁸⁰ Kriechbaum valóban Erdély kormányzójának is tekintette magát.³⁸¹ Haan 1708-i instructióját ismertette szólottunk róla, hogy az Oberprouiandtcommissariusnak is az ő nevében kellett kiadni rendelkezéseit. Erdélynek ez a nem éppen törvényes kormányzója 1710. február 4-én hal meg.³⁸²

Utódaül gr. *Steinville* lovassági tábornokot nevezi ki az uralkodó (1710 márciusában), ugyanazzal a hatáskörrel a Provinciáliát és a Contributionáliát illetően, mint amellyel Kriechbaumot felruházta 1708 őszén.³⁸³ Ő 1720. október 21-én bekövetkezett haláláig tölti be e tisztséget.³⁸⁴

A főhadiparancsnoki tisztt betöltése most már egy jó fél éve várat magára (a dolog nem olyan sürgős, mint volt 1710 háborús viszonyai között). *Virmont* gyalogsági tábornokot az uralkodó 1721 márciusában nevezi ki Erdély főhadiparancsnokává.³⁸⁵ Az új főhadiparancsnok a katonai ismereteken túl a közigazgatás és a kincstári igazgatás terén is, de elsősorban a diplomáciai szolgálatban rendelkezik tapasztalatokkal: rendkívüli követ a lengyel királynál, a pozsareváci béketárgyalásokon a Habsburg-küldöttség vezetője, majd a béke megerősítésekor főkövet a Portán.³⁸⁶ Már kinevezési okmánya is tükrözi azt a változást, amely *Steinville* főhadiparancsnoksága alatt végbement az erdélyi katonai és polgári kormányzat viszonyában, a polgári kormányzatnak a főhadiparancsnok fősege alól való felszabadulás jegyében: csak az Erdéllyel, a Habsburg Birodalomhoz tartozása idején katonai és kincstári tekintetben közös igazgatás alatt álló Olténia főigazgatójának (*Director Supremus*) nevezik ki, Erdélybe csak főhadiparancsnoknak.³⁸⁷ Erdélybe indulása előtt (az elhúzódván, 1721. július 30-i kelettel) nyert instructiója ugyan részletesen foglalkozik az ország nem katonai kérdéseivel is, de itt még szemléletesebb a változás. Az uralkodó ugyan tájékoztatja tábornokát arról az álláspontjáról, hogy a négy erdélyi vallásfelekezet közül a protestánsok csak megtűrték,³⁸⁸ de végül is csak azt az évek óta uralkodó (és a gyakorlatba is átmenő) elvi állásfoglalást ismétli meg, hogy az unitáriusok kiszorítandók a Guberniumból és az Erdélyi Udvari Kancelláriáról. A novum csak az, hogy az uralkodó a *három natio* rendszerére szeretné egyszerűsíteni a *három natio és négy bevett vallás* rendszerét.³⁸⁹ A főhadiparancsnok *tényleges* polgári kormányzati jogköre oda csökkent, hogy *figyelemmel kellet kísérsnie* a közigazgatásnak a hadüggyel összefüggő kérdéseit,³⁹⁰ s változatlan maradt felügyelete Haan felett. Ezenkívül külön intézkedett az instructio *Virmont* bizonyos állambiztonsági feladatairól (a Rákóczi-emigráció erdélyi kapcsolatainak figyeltetése és fellépés ellenük)³⁹¹ — tegyük hozzá: teljesen feleslegesen.

A diplomata tábornok csak néhány hónapig viseli Erdély főhadiparancsnoki tiszttét. 1722. április 21-én meghal.³⁹² Helyére, ez esetben elég gyorsan, az év májusában³⁹³ a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis történetéből ismert gr. *Lothar Joseph Königsegg-Rothenfels* (a Haditanács későbbi elnöke) kerül; ekkor

gyalogsági tábornok. Ő és utódai már nem kapnak a Virmont-éhoz hasonló instructiót polgári kormányzati teendőikre, bár (látni fogjuk) nemegyszer avatkoznak ilyen ügyekbe. Erdélyi főhadiparancsnoksága alatt nyert tábornagyi rangot,³⁹⁴ hogy 1725 végén vagy 1726 végén távozzék onnan. Madridban, rendkívüli követként fogja képviselni a Habsburg-érdekeket.³⁹⁵

A korszak utolsó főhadiparancsnoka (Wallis 1729-i kinevezése már mintegy új időszak kezdete) a korábbi magyar történetírásból a Rákóczi-szabadságharc alatti kegyetlenkedései révén ismeretes *Johann Karl Tige* lovassági tábornok. 1726-ban, főhadiparancsnoki kinevezésekor, már negyvenegynéhány éve szolgál a hadseregben. Steinville és Virmont halála után ideiglenesen ő vezette a főhadiparancsnokságot az utód leérkezéseiig; Königsberg-Rothenfels távozása után is ideiglenes főhadiparancsnok, kinevezéseiig.³⁹⁶ 1729. szeptember 14-én hal meg.³⁹⁷ Utóda Erdélybe érkezéseiig br. Schram von Otterfels vezérőrnagy látja el a főhadiparancsnoki teendőket.³⁹⁸

Lássuk most már: mit jelent a *gyakorlatban* a főhadiparancsnokok tevékenysége a polgári kormányzatban.

Az 1708 és 1730 közötti időszakban a főhadiparancsnok az *országgyűlések királyi biztosa*. Ezzel kapcsolatban teendői vannak az országgyűlés helye és közelebbi időpontja meghatározásában (a Guberniummal kell megvitatnia ezeket a kérdéseket). Az országgyűlés elé ő terjeszti az uralkodó napirendi javaslatát (a propositiókat). A továbbiakban azonban nem avatkozik a tárgyalások menetébe. A rendek (küldöttségileg) vele alkudoznak az adó mennyiségéről (erről már több ízben tettünk említést — ezen belül arról is, hogy a Ministerialkonferenz és annak határozata alapján az uralkodó többnyire megjelöli számára: mennyit engedhet el az adó eredetileg követelt mennyiségéből). Jelentéseket kell azonban tennie az uralkodónak az országgyűlés tárgyalásainak menetéről (*felsőbbsége, a Haditanács útján*); ezzel, királyi leiratokat eszközölve ki, hatást gyakorolhat az országgyűlés menetére. De rá hárulnak végül bizonyos ceremonális teendők: az országgyűlés ünnepélyes megnyitása és bezárása (az uralkodó nevében). A főhadiparancsnoknak ez a feladatköre állandósul 1848-ig (kivételes esetektől eltekintve).

Az uralkodó személyének illetően képviselőtén túl (amelyben még akkor is mások álláspontját kell képviselnie, ha ő maga iniciálta ezt a döntést — felségelőterjesztéssel) vannak a főhadiparancsnokok polgári kormányzati tevékenységének kevésbé ünnepélyes, de talán nagyobb *tényleges* jelentőségű mozzanatai.

Steinville az elnöke annak a bizottságnak, amelyet I. József hoz létre 1711. január 25-i rescriptumával az *uralkodói kegyelmezési jog* gyakorlására Erdélyben. A Havasalföldön és Moldvában tartózkodóknak 6 heti, a Magyarországon és másutt élőknak 3 havi határidőt ad a császár a hűségére való visszaállásra. Ezek a bizottságnál nyújthatnak be felségfolyamodványt jószágaik és tisztségeik visszaadása iránt, s annak tájékoztatása után dönt az uralkodó. A bizottság tagjait a három natio és a négy bevett vallásfelekezet rendszerének megfelelően jelöli ki a rescriptum: a Deputatióból Wesselényi István, Sándor Gergely és Georg Drauth vegyenek részt munkájában, a Deputatióon kívülről pedig Kászoni János. Ha a Deputatio és Steinville úgy látják jónak, a szerv további tagokkal is bővíthető (a

Deputatióból vagy azon kívülről, de figyelemmel a natiók és bevett vallásfelekezettek egyenlőségére). A kincstartó tiszte üresedésben lévén, a fiscust Haan és Gálfalvi Gergely fiscalis ügyész képviselje. A családja és gazdasága ügyeiben Erdélybe utazó Kornis Zsigmond alkancellár részt vehet a bizottság munkájában, ha ideje engedi.³⁹⁹ Kérdés, hogy működött-e egyáltalán ez a bizottság? A rescriptum, a háborús postaviszonyok miatt, csak 1711. március 18-án érkezett a Deputatiohoz, 1711 májusában pedig megkötötték a szatmári békét, amely új helyzetet teremtett.

A főhadiparancsnokoknak szerepe volt az *ellenreformáció* előmozdításában is. Steinville 1712-ben fedezte a jezsuitáknak azt a lépését, hogy Szebenben a város tiltakozása ellenére harangtornyot emeltek.⁴⁰⁰ Szerepe ismeretes az unitáriusok kolozsvári központja szétverésénél. A kolozsvári unitáriusok régóta vitatott főtéri nagytemplomát Mártonffi György katolikus püspök 1716-ban Steinville nagyarányú katonai támogatásával foglalta el (a főhadiparancsnok egyes források szerint 1770 katonával fedezi az akciót).⁴⁰¹ Főhadiparancsnokok és más főtisztek szerepet játszanak más protestáns templomok elvételeiben vagy átadásának kikényszerítésében is.

A szorosabban vett *közigazgatási* ügyekbe a főhadiparancsnokok láthatólag nem avatkoztak be. Az *egészségügy*, különösen annak legkényesebb része, a *járványügy* ekkor még nem számított közigazgatási ügykörnek, így nem tekinthetjük a Gubernium hatáskörébe való avatkozásnak, ha Steinville 1719 nyarán Gyulafehérvárott pestis-felcsert állít,⁴⁰² vagy ha Königsegg és Viechter 1724 végén — 1725 elején együtt jár el Déva környéki járványgyanús esetek ügyében.⁴⁰³

Annál nagyobb volt a súlya a főhadiparancsnokok beavatkozásának a *kincstári* ügyekbe.

Szerepe lehetett a főhadiparancsnoknak külföldi személy nagyobb erdélyi *birtokvásárlásának* engedélyezésénél.⁴⁰⁴ A *marosi sószállítás* előmozdítása végett éppen a kincstári szervek kérik Steinville segítségét.⁴⁰⁵ Jelentős a szerepe a főhadiparancsnokoknak a *kincstári népek jogvédelmében*. A szamosújvári örmények 1726-i kiváltságlevele kiadásának előkészítése Königsegg-Rothenfels főhadiparancsnok és Viechter cameralis director megállapodásával az ottani örmény telep jogállásáról s az ezt tartalmazó, 1724. július 15-i közös állásfoglalással indul.⁴⁰⁶ De pártolólág lép közbe Steinville 1712-ben a szebeni görög *compania*⁴⁰⁷ és Abrudbánya⁴⁰⁸ adója ügyében a Deputatiónál. Találkozunk szerepével *harmincadügyben* is,⁴⁰⁹ utódaiéval pedig *pénzforgalmi ügyekben*.⁴¹⁰ A Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica tevékenysége kapcsán beszámoltunk már a főhadiparancsnok és országos kincstári vezetők surlódásairól is.

A bíraskodási ügyekbe a főhadiparancsnokok ritkán avatkoztak. A Guberniumnak tájékoztatnia kellett őket a királyi tábla octavalis törvényszakainak kihirdetéséről.⁴¹¹ Akadt azonban ennek a beavatkozásnak olyan különleges, a korábbi erdélyi joggal homlokegyenest ellenkező esete, mint hadbíróság ítélezése pénzhamisítási ügyben.⁴¹²

Végső soron azonban azt kell megállapítanunk, hogy a katonai szervek befolyása a polgári kormányzatra a korszak során, különösen az 1720-as években, fokozatosan csökken, ha nem is szűnik meg egészen.

F) A RENDEK SZEREPE
AZ ERDÉLYI POLITIKAI ÉLETBEN
(1712—1730)

Munkánk e szakaszának korábbi részeiben szólottunk arról: mekkorát esik vissza az erdélyi vezető elit kormányzati szerepre jutó részének nívója az 1708 előtti garnitúrához képest. Minthogy azonban arról is beszámoltunk: milyen szerény a teljesítménye a kincstári politikában (s egyáltalán), nem lesz talán meglepő, ha szükségesnek tartjuk megvizsgálni: mi a rendek teljesítménye e korszakban Erdélyben. Annál is indokoltabbnak látjuk ezt, mert utaltunk már rá: az időszak egyetlen átfogó erdélyi gazdaságpolitikai koncepciója (az 1725-i tervezet) a rendektől származik.

Az természetes, hogy a rendek, évszázados politikai tradíciók folytatásaképpen, követelik a kereskedelem, különösen a *sókereskedelem* szabadságát. Az 1712-ben az új uralkodóhoz küldött követség instructiójában ott találjuk a szabad kereskedelem követelését az ország termékeivel (marha, só „s egyéb hasonló”).⁴¹³ A sókereskedelem szabadságának követelése sorozatosan szerepel a korszak további éveiben is.⁴¹⁴

Az viszont már kevésbé magától értetődő, hogy a rendek azok (talán Bethlen Gábor és I. Rákóczi György rendezett s apródonként az abszolutizmus felé haladó államára emlékezve, de még inkább a konkrét szükségletekből kiindulva), akik olyan követelésekkel lépnek fel, amelyek az *abszolutizmus programja kell hogy legyenek*. A rendek országgyűlési követeléseiben találkozunk sorozatosan az *árszabályozás* igényével.⁴¹⁵ A mértékek *szabályozását és ellenőrzését* szintén a rendek sürgetik.⁴¹⁶ Rendi követelés a *bérek szabályozása* is.⁴¹⁷ Ismeretes tény, hogy a korszakban egyedül a rendek hoznak *jobbágypolitikai* rendelkezést, az 1714-i jobbágytörvényt — s az is, hogy az megerősítetlen marad, a Habsburg központi kormányzat csak az 1740-es években nyúl ehhez a kérdéshez. De hiába várnánk valami *iparfejlesztő* politikát a központi kormányzattól. Csak az Erdélyben állomásozó császári ezredek ruházatának és fegyverzetének helyben való előállítására kérdésében folyik a huzavona, minden érdemi eredmény nélkül Erdély számára.⁴¹⁸ Azzal a rendhagyó jelenséggel állunk tehát szemben, hogy a bármennyire is csökkent nívójú periféria, több korszerű szellemi mozgékonytságot árul el, mint a Birodalom centruma. A Habsburg központi kormányzat fokozódó érdektelenségét Erdéllyel szemben már a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis és a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica tevékenységének ismertetésénél is tetten értük. Nos, itt van ugyanaz a képlet Erdély szintjén: ami kevés modern politikai ötlettel találkozunk, az a rendek terméke. Tegyük hozzá: ezek az ötletek nem jutnak el a megvalósulásig.

G) ÖSSZEGEZÉS

Áttekintve most már az 1708—1730-i időszakot, a következőkben összegezhjük az elmondottakat:

A) 1. Az erdélyi vezető elit, mint szólottunk róla, 1708-cal, az 1690 előttről örökölt vezető garnitúra kihalásával, illetve kikapcsolódásával a politikai életből, önmagában is alaposan meggyengült. Még erősebb pozíciójának gyengülése a Habsburg Birodalom ez idő tájt Savoyai Jenő, Sinzendorf és Gundaker Starhemberg körül újjászerveződő, tetterős vezető elitjével szemben. Ennek a pozíciógyengülésnek olyan mutatói vannak, mint Kornis Zsigmond gubernatori kinevezése — anélkül, hogy az országgyűlési jelölésbe bekerült volna.

2. A Rákóczi-szabadságharc alatti teljes katonai uralom 1712 után ugyan alaposan redukálódik, de azért a főhadiparancsnok jelenléte a polgári kormányzatban az 1710-es években érzékelhető. Tegyük hozzá: ez a Habsburg Birodalom vezető elitjének általános Erdély-politikájából következik, s csak kis részben Steinville politikai személyiségéből — bár a tábornok energikus, sőt erőszakos személyisége igen alkalmas ennek a politikának a vitelére.

3. Felerősödnek az ellenreformáció tendenciái. Ez elsősorban a katolikusok favorizálásában érzékelhető a kormányhatósági tisztségek betöltésénél (különösen az Erdélyi Udvari Kancelláriánál) s az unitáriusokra gyakorolt nyomásban (kolozsvári szellemi központjuk szétverése 1716—1718-ban, törekvés teljes kiszorításukra a kormányhatósági stb. tisztségekből). A másik két protestáns felekezet lényegesen kevésbé érzékeli ezt a nyomást.

B) A Habsburg Birodalom vezető elitjének érdeklődése (mint erről már a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis és a Subdelegatio — Commissio — Neoacquistica tevékenységének ismertetésénél szólottunk) különösen az 1720-as évek elejétől fokozatosan gyengül Erdély iránt.

1. A közigazgatás kérdéseiben a Birodalom központi kormányzatának nincs érdemi mondanivalója Erdély számára. Adóreform nincs, bár 1712—1730 között két országos összeírás is van Erdélyben. A nagyon szerény előrelépés az 1730-i calculus-rendszer, a szászok adóterheinek némi mérséklésével. A többi olyan kérdéskörben, amelyben a sablonos fejlődés szerint (*a 16—17. századi erdélyi fejlődést is ideértve*) az abszolút (vagy abszolutizálódó) monarchia *kormányzatának* kellene kezdeményezni (ár-, mérték-, bérszabályozás, a jobbágy helyzetének rendezése, gazdaságpolitikai koncepciók kidolgozása és érvényesítése), a *rendek* kezében van a kezdeményezés — elgondolásaiknak, határozataiknak azonban nem tudnak érvényt szerezni.

2. Az igazságszolgáltatás reformjára, amelyet a birodalmi központi kormányzat már a korszak elején kezdeményez, nem kerül sor — nem utolsósorban azért, mert az összekapcsolódik Erdély egész jogrendjének reformjával, amelynek a protestáns rendek (újabb ellenreformációs előretöréstől tartva) erőteljesen ellenszegülnek.

3. A kincstári politikában tendenciaváltásokkal és tendenciakereszteződésekkel találkozunk:

a) Gundaker Starhemberg felfelé buktatásával az Udvari Kamara elnökségéből meggyengül a kamarai igazgatásban a központosító tendencia a bérleti rendszerrel szemben.

b) Ugyanakkor a Subdelegatio (Commissio) Neoacquistica létrehozásával a centralizációs tendencia újabb megerősödésére lehet számítani — ezek azonban Erdélyben elég rövid életűek.

c) Ilyen körülmények között a kincstári javak bérleti rendszerének tendenciája, ha nem is egyenes vonalban, de erősödik Erdélyben.

4. A főhadiparancsnok beleszólása az erdélyi polgári kormányzat ügyeibe 1720 után lényegesen csökken. Itt elsősorban nem a Steinville utáni főhadiparancsnokok személyiségéről és (elhalálkozás vagy más területre irányítás miatti) gyakori váltakozásukról van szó, hanem az Erdély iránti érdektelenség előnyomulásáról a Birodalom központi kormányzatában.

5. Egy tendencia azonban az 1720-as években is változatlanul érvényesül: az ellenreformációé.

*

1730 tájt, a második korszak végén állóharc folyik az erdélyi jogrend módosítása körül. 1730-ban történik a jelentéktelen előrelépés az adórendszer kérdésében — más területeken nyoma sincs reformnak. Az 1730-as évek fordulatait a felszínen nem jelzi előre semmi.

JEGYZETEK

¹ A Gubernium Sárpatakinak, követségére adott utasítása (1708. november 26.) és az Erdélyi Udvari Kancelláriának e tárgyban ugyanaznap írt levele az ismertettekén túl sürgette a Gubernium és más tisztviselők fizetése ügyének rendezését, egyes törvényhatósági főtisztviselők betöltését. Egyben megkísérel elviselhetővé tenni a Habsburg-hadak ellátásának súlyát is. Kéri, hogy küldjék el neki az Erdélyben állomásozó császári katonaság létszámkimutatását, s hogy a Haditanács intézkedjék a Gubernium 1707. októberi felterjesztésében szóvá tett katonai kiadások megkönnyítésére. (Az instructio és a levél: EK : AG 1708 : 41.)

² E vonatkozásban feltételezhetjük az Erdélyi Udvari Kancelláriát 1706 ősze, Kálnoki Sámuel halála óta *ténylegesen* vezető Szentkereszti András közvetítő szerepét.

³ A rescriptum szerint a főhadiparancsnok rendelkezést kapott, hogy a létrehozandó Deputatióval „velut administer, et Conservus, decenti modo, communicative, et consulto vobiscum in Servitio nostro agat”.

⁴ A rescriptum: EK : AG 1709 : 1.; G.P 1709 : 119.

⁵ EK : AG 1709 : 14.

⁶ A jelölés *ténye* 1709. április 29-i másik felségelőterjesztésükben szerepel (uo. 1709 : 15.), a jelöltek *névsora* a Gubernium 1709. május 10-i felségelőterjesztésének (uo. 1709 : 21.) egyik mellékleteként.

⁷ Uo. 1709 : 18.

⁸ Uo. 1709 : 58.

⁹ Uo. 1709 : 25.; G.P 1709 : 116.

¹⁰ Rangidősségének alapja feltehetően őseinek még Báthory Istvántól *mint lengyel királytól* nyert bárósága volt; a Deputatio többi, 1710-ben grófi vagy bárói címet viselő tagjai 1690 után nyerték el ezt. A Deputatióban vitt elnöklete azonban lényegében a református rendek erejét jelezte; a *katolikus* Haller István helyére a *református* rendek exponense került.

¹¹ EK : AG 1710 : 21—22.; G.P 1710 : 103.

¹² EK: AG 1710:26.

¹³ Uo. 1710:51.

¹⁴ Uo. 1710:36.

¹⁵ G.P 1710:339.

¹⁶ Uo. 1711:338.

¹⁷ A Deputatio 1711. szeptember 16-i felterjesztésében bejelenti Steinville főhadiparancsnoknak, hogy a folyó tanácskozások végeztével a szerv egésze elvonul szüretelni (*ha Steinville hozzájárul ehhez*). November 1-jén a következő classis teljes számban együtt fog ülni. Steinville hozzájárulását adja ehhez. (G.P 1711:513.) 1711. március 25-én ismét csak Steinville főhadiparancsnok engedélyezi a Deputatióknak, hogy az országgyűlés végeztével eloszolhat székhelyéről, „ex gremio suo saltem Classis ibi subsistere tandem debebit”. (Uo. 1711:61.)

¹⁸ L. a 17. sz. jegyzetben elmondottakat. Steinville a Deputatio ülésének székhelyét is kijelölte (l. erre 1711. november 18-i rendeletét a Deputatióhoz — G.P 1711:509.).

¹⁹ Az Erdélyi Udvari Kancelláriának (1711. október 21-én a Deputatióknak írt levele szerint) csak a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésén [!] jutott tudomására, hogy a Deputatio ülésein nincs kellő rend. (EK: AG 1711:86.) Eleonóra anyacsásznő 1711. október 19-i rescriptumában meg is intette ezért a Deputatiót (uo. 1711:68.; G.P 1711:486.).

²⁰ EK: AG 1711:68.

²¹ Uo. 1713:10.

²² Uo. 1709:53.

²³ Uo. 1709:58. Megjegyzendő: az 1690 utáni alkancellárokat (akár ténylegesen e tisztségbe kerültek, akár nem) valóban az országgyűlések jelölték.

²⁴ Uo. 1709:25.

²⁵ Uo. 1709:39.

²⁶ Uo. 1710:14.

²⁷ Uo. 1710:31.

²⁸ Uo. 1710:42.

²⁹ Uo. 1711:7.

³⁰ L. erre nézve: G.P 1712:232.

³¹ EK: AG 1711:68.

³² L. erre nézve az Erdélyi Udvari Kancelláriának 1711. szeptember 22-én a Deputatióhoz írt levelét (G.P 1711:535.).

³³ G.P 1711:486.

³⁴ EK: AG 1712:80.

³⁵ Uo. 1709:33.

³⁶ Uo. 1710:33.

³⁷ Uo. 1710:46.

³⁸ EK: AG 1710:36., 1711:5.

³⁹ Uo. 1709:33.

⁴⁰ Uo. 1711:96.

⁴¹ G.P 1711:536.

⁴² EK: AG 1711:96.

⁴³ Uo. 1712:80.

⁴⁴ G.P 1713:226.

⁴⁵ 1712. június 17-i felterjesztése Haanhoz: Thes.: AG 1712:40.

⁴⁶ Uo. 1718 [!]:43.

⁴⁷ Uo. 1713:32.

⁴⁸ EK: AG 1711:9.

⁴⁹ G.P 1715:67.

⁵⁰ A Gubernium Savoyai Jenő pétervárad győzelme után, 1716. szeptember 16-án ezt írja az Erdélyi Udvari Kancelláriának: „volna ottis [ti. a Tisza—Maros szögében] szükségünk Erdélyhez tartozott részeknek applicaltására, amellyet Isten Kegyelmes Nagy Urunk fegyverét boldogítván reménlünk.” (G.P 1716:67.)

⁵¹ Uo. 1717:114.

⁵² Uo. 1718:47.

⁵³ Uo. 1722:43.

⁵⁴ Uo. 1722:131.

⁵⁵ EK:AG 1722:29.

⁵⁶ Uo. 1723:37.; G.P 1723:273.

⁵⁷ G.P 1724:399.

⁵⁸ Uo. 1724:603.

⁵⁹ Uo. 1725:369.

⁶⁰ Uo. 1725:359.

⁶¹ Valójában bizonnyal csak egy részük; Savoyai Jenő, Sinzendorff vagy akár Gundaker Starhemberg nyilván nem vett részt a rangban alattuk álló Nesselrode *elnöklete alatt* működő bizottságban.

⁶² Uo. 1728:62.

⁶³ A katolikus rendek utasítása bécsi ágensüknek (1712. május 6.) és megbízólevele Kászoni Jánosnak (1712. május 8.): EK:AG 1712:80.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ „Gubernii formalis, in eoque Cardinalium et aliorum membrorum” (uo.).

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Szentkereszti maga, rutinnal és ízléssel, a kancelláriai szavazásnál az országgyűlés által másodiknak jelölt Bethlen Lászlóra voksol.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 1713:10.

⁷³ Uo.

⁷⁴ A rangrendre: uo.

⁷⁵ Uo. 1712:80.

⁷⁶ Seilern osztrák főkancellár egy, az 1713. március 31-i rescriptum fogalmazványára ragasztott cédulán megkérdőjelezte az ország generálisának tisztére teendő jelölést is („an non suspendenda etiom Generalis Militiae Provincialis visa fuerat?”). A rescriptumot azonban végül is az Erdélyi Udvari Kancellária eredeti fogalmazványa szerint küldték le.

⁷⁷ EK:AG 1713:10.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo. 1715:80.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Bausnern különvéleménye: uo. 1715:29.

⁸² Az Erdélyi Udvari Kancellária állásfoglalása: uo. 1715:80.

⁸³ Vest katolizálásának közelebbi időpontját nem ismerjük; 1717 februárjában azonban már katolikus. (G.P 1717:373.)

⁸⁴ EK:AG 1715:80.

⁸⁵ Uo. 1718:30.

⁸⁶ Uo. 1718:112.

⁸⁷ Uo. 1718:96.

⁸⁸ Uo. 1721:30.

⁸⁹ G.P 1717:373.

⁹⁰ Thes.:AG 1719:10.

⁹¹ G.P 1721:15.

⁹² Uo. 1723:220. („in ipsa functione publica”).

⁹³ Köleséri guberniumi tanácsosi kinevezése közjogi különlegesség. A természettudós kormányzati férfiú, orvosi szolgálatai révén, a főhadiparancsnokoknál is becsben áll. Így történt, hogy az uralkodó láthatólag a *Haditanács javaslatára* nevezte ki (motu proprio) guberniumi tanácsossá, azzal, hogy nem lévén üresedés, helyettesítse az állandóan betegeskedő, törődött Conradot. (Az uralkodó döntését a

Haditanács hozta 1727. május 15-én az Erdélyi Udvari Kancellária tudomására, azzal, hogy az készítse el a szükséges expeditiót.) (EK : AG 1728 : 68.)

⁹⁴ G.P 1721 : 15.

⁹⁵ EK : AG 1725 : 42.

⁹⁶ G.P 1721 : 232.

⁹⁷ Uo. 1725 : 11.

⁹⁸ Uo. 1725 : 19.

⁹⁹ Uo. 1728 : 19.

¹⁰⁰ Uo. 1722 : 76.

¹⁰¹ Ő szerzi meg Mikes Kelemen zágoni jószágát, annak 1717-i országgyűlési megnotáztatása után (Thes. : AG 1719 : 6.). Felkutatja a fiscus jogát Solyomtelkére, amelyet az ifjabb Bánffy György birtokol, s aztán bejelenti rá igényét, ha azt a fiscusnak ítélnék, amit Haan, az erdélyi kincstári igazgatás vezetője, támogat is. (Thes. : AG 1721 : 15.) Kérdés, hogy Solyomtelke vagy valamelyik más fiscalitas-e tárgya annak az 1726-i kérésének, amelyben bizonyos (meg nem jelölt) általa denunciált fiscalitasok ilyenkor a bejelentőnek járó 1/3-át kéri. A Subdelegatio Neoacquistica ezt megadhatónak tartja. (KrA : N 338.) Solyomtelke végül is nem lesz az övé; az Universalbankalitát 1727. június 21-én a helység fiscalis voltának bizonyításáért, amely a kincstárnak 4629 forint 40 krajcár nyereséget jelent, a tertialis helyett 1000 forintot utaltat ki neki (titulo remunerationis). (Thes. : AG 1727 : 1217.)

Bizonynal elsősorban erdélyi udvari kancelláriai tisztviselőként magánszemélyek ügyeiben való eljárás fejében jut olyan készpénzjövdelemhez, hogy ő lesz a bécsi tartózkodása alatt eladósodott II. Apafi Mihály egyik legjelentősebb hitelezője. A lemondott fejedelem 20 564 forint 3 krajcárral tartozott neki (1712 végéig 10%, onnan kezdve 6% kamatot fizetve neki). (Thes. : AG 1718 : 25.)

¹⁰² L. erre nézve a Gubernium 1714. június 6-i levelét az Erdélyi Udvari Kancelláriához (EK : AG 1714 : 44.).

¹⁰³ Steinville több ízben a „Classis Gubernialis”-hoz címzi megkereséseit (1715. szeptember 25. : G.P 1715 : 280.; 1716. február 26. : uo. 1716 : 32. stb.).

¹⁰⁴ EK : AG 1717 : 58.; G.P 1718 : 640.

¹⁰⁵ G.P 1718 : 166.

¹⁰⁶ Uo. 1719 : 2.

¹⁰⁷ „Personae Guberniales.” Ebbe nyilván a titkárok is beleértendők.

¹⁰⁸ Uo. 1719 : 28.

¹⁰⁹ „Concluditur Consiliariot in loco Residentiae Gubernialis extra Ferias praesentes esse debere” (G.P 1724 : 198.)

¹¹⁰ Uo. 1727 : 263.

¹¹¹ 1728. június 11-én, Antalfi katolikus püspök, első tanácsos elhunytá kapcsán ír az Erdélyi Udvari Kancelláriának „a' Gubernialis Urak közül gyakran sokaknak beteges állapotja”-ról, „a' feles szamal betegeskedo Gubernialis Uraknak nem fungalasok miat” a közszolgálat hátramaradásának veszélyéről (uo. 1728 : 187.).

¹¹² EK : AG 1722 : 61.

¹¹³ Thes. : AG 1712 : 33.

¹¹⁴ I. József 1710. november 26-án nevezi ki ez utóbbi tisztségre (EK : AG 1710 : 51.).

¹¹⁵ A Gubernium 1713. augusztus 10-i felségelőterjesztése a jelölésről. EK : AG 1715 : 80.

¹¹⁶ Uo. 1713 : 51.

¹¹⁷ Uo. 1713 : 65.

¹¹⁸ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1718. október 6-i felségelőterjesztésében *tisztségére való tekintettel* ajánlja báróságra (Bornemissza névvel és a „kászoni” név mint előnév megtartásával). III. Károly resolútiója: „placet”. (EK : AG 1718 : 109.)

¹¹⁹ Legfontosabb szerzeménye Görgény uradalma (1718 augusztusában), akkori állapotában 6 egész falu, továbbá birtokrészek 11 más faluban és külön megnevezve a Mocsár nevű erdő. Az alkancellár zálogjogon kapja meg ezt (25 ezer Rft-ban), azzal a megkötéssel, hogy az ottani (egykor kincstári) sóbányát nem nyithatja meg újra (EK : AG 1719 : 82.). A görgényi uradalom értékét továbbnöveli, hogy zálogbirtokosa 1721-ben országos vásártartási jogot szerez Görgényszentimrének (évi 2 alkalommal) és Magyarbólkénynek (évi 1-re). (Uo. 1721 : 25.) Ismeretes, hogy Görgényszentimrén nagyméretű kastélyt épített fel. Birtokokat szerez ezen az uradalmon kívül Hunyad megyében stb.

¹²⁰ G.P 1724: 627. Haller kinevezésére aztán a szék hármás jelölése alapján kerül sor 1725. március 1-jén (uo. 1725: 19.).

¹²¹ G.P 1714: 304.

¹²² Uo. 1717: 398.

¹²³ Uo. 1718: 42.

¹²⁴ Uo. 1720: 98.

¹²⁵ A G.P 1716: 37. sz. irat megmaradt borítólapján (az iratot magát kiselejtezték) ez olvasható: „Secretario Excellentissimi Domini Gubernatoris” [tehát nem a *Gubernium* titkára volt] „Vaszlai 100. floreni titulo Remunerationis” [nem „Salarii”] „applacidantur”.

¹²⁶ EK: AG 1723: 41.

¹²⁷ G.P 1723: 192.

¹²⁸ EK: AG 1727: 121.

¹²⁹ G.P 1728: 36.

¹³⁰ Szinte már az energia túlbuzgása nála, ahogy kancelláriai fogalmazványokra egyszerű ügyintézési feljegyzés (a revidálás rövidített jelzése stb.) helyett hosszabb szöveget vezet rá. A Kancellária egy, 1714. augusztus 20-án a Haditanácsához intézett átiratának fogalmazványára, amelyen Szentkereszti már javításokat és betoldásokat eszközölt, ezt írja rá: „Conceptum hunc revidi, nihilque in contrarium habeo” (EK: AG 1714: 58.). Az 1715. február 3-án a Guberniumnak küldött rescriptum fogalmazványára, a készpénzadó és naturalista összegének jelzése mellé, rávezeti: „NB: megh-kell jól nézni, ha nem többé a'pénznek, s naturáléknak Summája”. Az ugyanaznap Steinville-nek küldött rescriptum fogalmazványán saját kezüleg végez javításokat és betoldásokat, majd a fogalmazvány elejére írja utasítását: „ez menél hamarébb lehet írni Conceptus formában”. (Mindkét fogalmazvány: EK: AG 1715: 12.) Megtörténik, hogy a Ministerialkonferenz határozatairól készült felségelőterjesztés fogalmazványának egész szakaszait fogalmazza újra (EK: AG 1716: 91.); az is, hogy a Konferenz felségelőterjesztése és az azt egészében jóváhagyó uralkodó resolutio alapján készült rescriptum fogalmazványába olyan részeket is beleiktat, amelyekről a felségelőterjesztésben nincs szó, más kitételeket töröl belőle (bár érdemükre utal). (Uo. 1718: 10.) 1716-ban, az unitus püspöki tiszt betöltésének kényes kérdésében, maga készíti el a Ministerialkonferenz elé készülő előterjesztés fogalmazványának egészét (EK: AG 1716: 111.).

¹³¹ Mártonffi püspöknek 1715 októberében a Ministerialkonferenz elé terjesztett kérvényét csak a Kancellária katolikus tagjai vitatják meg, „A catholicis enim ea, ceu Religiosa communicari haud poterant” (EK: AG 1715: 80.). 1726. május végén — június elején ismét csak ők vitatják meg benyújtás előtt a katolikus rendek felségfolyamodványát (uo. 1726: 49.). 1727. február 12-én Bornemissa és Vaszlai arról értesítik a katolikus rendeket, hogy felterjesztésük ügye az Erdélyi Udvari Kancelláriához volt címezve, de a Kancellária akatolikus tagjaival nem közölték, „eddigis szokásban nem lévén Szent Religionknak ilyen dolgait más Religion valo Cancellariai Tagokkal közleni” (uo. 1727: 12.; G.P 1727: 27.).

¹³² 1721-ben előbb a Kancellária rója fel a Guberniumnak, hogy számos fontos ügyben (hajósok és sóvágók mentességei, a szász natio adója, Kálnoki Ádám árvának kérdése stb.) nem küldött fel tájékoztatást (G.P 1721: 12.), majd a Gubernium kifogásolja, hogy számosan, az illetékes hatóságokat (közte őt magát) megkerülve, „per Saltum” fordulnak az udvarhoz, és onnan saját tájékoztatójuk alapján rendeleteket szereznek. A Gubernium (mintegy az 1690-es évek igényeit felmelegítve) azt kéri, hogy az ilyen memorialisokat csatolják az ügyben leküldött rendeletekhez. A Kancellária válaszul sértődésének ad hangot a levél miatt, fogalmazójának kemény megfenyítését követeli — egyben pedig, különös logikával, azzal fenyegeti meg a Guberniumot, hogy a továbbiakban nem küld tájékoztatókat az uralkodó rendelkezéseiről, csak magukat a rendeleteket (EK: AG 1721: 38.). Ezt a fenyegetést mindenestre nem váltotta be. 1726 elején a két hatóság viszonya ismét feszült. A Gubernium sérelmezi, hogy bizonyos, a Haditanácstól a főhadiparancsnoknak, az Udvari Kamarától pedig a kincstári igazgatás országos szervének, a Cameralis Directionak megküldött uralkodói rendelkezések csak ezektől jutnak el „ottan-ottan” hozzá, a Kancellária viszont nem küldi meg neki (vagy csak késve). Így egyhangú határozatot hoz, hogy olyan expedienst fog beállítani Bécsben, aki a Gubernumból felküldöttet a megfelelő helyeken alkalmas és alkalmatlan időben sürgethesse (minthogy a Kancellária már jelezte neki, hogy nem járhat el ágens módra minden ügyben). 1726. január 30-án, közölve álláspontját a Kancelláriával, személyi javaslatot vár az expedienstre tőle (közölve, hogy maga is

keres ilyet). A Kancellária, annak biztos tudatában, hogy ilyen új tisztség létrehozására nem lesz anyagi fedezet (a Birodalom pénzügyi helyzete, a reformkísérletek ellenére, romlik), nem vesz tudomást a Gubernium tervének öt sértő éléről. Nem remélhető ugyan — írja 1726. február 27-i válaszában —, hogy egy ilyen *agens* beállítására könnyitené Erdély helyzetét, hisz a Gubernium is tudhatja: mire terjed majd ki az *agens* hatásköre, de ők nem ellenzik, hogy a Gubernium alkalmas személyeket felterjesszen e tisztségre — s mindjárt javaslatot is tegyen annak fizetésére (ehhez királyi jóváhagyás kell). (EK : AG 1726 : 6.) A Kancellária tehát az *agens* rangjára szállítja le a Gubernium által kívánt expedienst; sem az egyik, sem a másik tisztség létrehozására nem kerül sor.

¹³³ 1708. szeptember 20-i instructiója: Schmidt: B II/5. 804—817.

¹³⁴ Thes. : AG 1712 : 15.

¹³⁵ Uo. 1712 : 63.

¹³⁶ Haan 1712. április 21-i felterjesztése az Udvari Kamarához: uo. 1712 : 47.

¹³⁷ „stultus”.

¹³⁸ „circumvagatio”.

¹³⁹ Bíró 1712. június 17-i javaslata: Thes. : AG 1712 : 40. A főharmincadosul javasoltakra l. még: uo. 1712 : 37.

¹⁴⁰ Thes. : AG 1718 [!]: 43.

¹⁴¹ Abban a kimutatásban, amelyet Haan 1712. augusztus 1-jén az Udvari Kamara számára készített, e vonatkozásban csak az *egyed-uradalmak provisorai* vannak megnevezve; a többi szakágaknál a szakági vezető nevét találjuk. (Thes. : AG 1712 : 33.)

¹⁴² Uo. 1712 : 44.

¹⁴³ Uo. 1715 : 10.

¹⁴⁴ A királyföldi fiscalis tizedek bérösszegei:

1711-re 4000 köből búza és 2000 RFt készpénz (Thes. : AG 1712 : 39.),

1712-re az 1711-iekén kívül még 1000 köből zab (uo. 1712 : 5.),

1713—1716-ra évi 4000 RFt készpénz, 3000 köből búza és 1000 köből zab (uo. 1714 : 9.),

1717—1719-re évi 4000 RFt és 3500 köből búza (uo. 1719 : 28.),

1720—1723-ra évi 4000 RFt, továbbá évente váltakozva 3000 vagy 3500 köből búza (uo. 1720 : 11.),

1724—1726-ra évi 4000 RFt és 3250 köből búza (uo. 1725 : 85.),

1727—1729-re évi 4000 RFt, 3250 köből búza és 500 köből zab (uo. 1727 : 926).

A szász tizedek 1713-i *tényleges* értéke: 3256 köből 2 és fél mérő búza, 40 köből rozs, 1062 köből zab, 4262 3/4 kalangya kender, 649 kalangya len és 7392 2/8 veder bor volt (kisebb járulékos tételektől eltekintve). (Uo. 1713 : 3.)

Ha a búza és a zab szinte egészében a bérösszegbe ment is, a kender, len és bortized együttes értéke jócskán felülmúlta a 4000 RFt-ot. Ezért azonban kincstári kezelésbe venni a szász tizedeket még nem érte volna meg, hisz a kincstári igazgatás általában drágábbnak bizonyult, mint a bérlőké.

¹⁴⁵ 1712. július 18-i feljegyzése szerint a vármegyei tizedbérletekből származó kincstári jövedelem I. Rákóczi György idejében több mint évi 20 ezer Ft volt, 1703 előtt alig 2-3 ezer forint, 1709-ben 131 forint 28 krajcár, 1710-ben 643 forint 42 1/2 krajcár, 1711-ben 798 forint 28 krajcár. (Uo. 1712 : 7.)

¹⁴⁶ Minthogy a tizedbérletjegyzékeket nem tudta megkapni a hiteles helyektől, visszatartotta volna ezek requisitorainak fizetését a jegyzékek kiadásáig. Instructiót adatott volna a tizedbérlet-perceptoroknak. A fejedelmek tanácsurái (majd a Gubernium tanácsosai), a fejedelmi (majd királyi) tábla ülnökei, valamint özvegyek és árvák fejedelmi rendelkezés alapján mentesülvén a tizedbérlet-fizetés alól (vagy önkényesen mentesítvén saját magukat), s a Deputatio is fenn kívánván tartani ezt a helyzetet, Haan oly értelmű uralkodói döntést vélt volna helyesnek, amely közli, hogy az ilyen mentesség nem járandóság, hanem királyi kegy, amely főtisztviselők özvegyeinek és árváinak nem jár. (Uo.)

¹⁴⁷ Uo. 1712 : 18.

¹⁴⁸ G.P 1712 : 166.

¹⁴⁹ Uo. 1717 : 114.

¹⁵⁰ Uo. 1718 : 48.

¹⁵¹ Uo. 1724 : 534.

¹⁵² Uo. 1727 : 430.

¹⁵³ Uo. 1729 : 520.

¹⁵⁴ Thes. : AG 1712 : 47.

¹⁵⁵ G.P 1711 : 534.

¹⁵⁶ Uo. 1714 : 321.

¹⁵⁷ Uo.; Thes : AG 1714 : 45.

¹⁵⁸ G.P 1715 : 65.

¹⁵⁹ Thes. : AG 1718 : 42.

¹⁶⁰ Commissio in Transylvanicis.

¹⁶¹ Thes. : AG 1718 : 43.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ AvuG Fasc. Rot 31. (A Commissio Neoacquistica 1719. június 30-i ülésének jegyzőkönyvében.)

¹⁶⁴ KrA : N 75.

¹⁶⁵ Különböző, pontosabb keltezés nélküli sérelmi iratokban (G.P 1724 : 506., 534.) több ízben találkozunk a borbehozatal eltiltásának követelésével — annál is inkább, mert a behozatal lenyomja a hazai árakat, s ezzel károsítja az erdélyi bortermelőket. A rendek csak nagy szükség esetén engedélyezték a bor behozatalt. A sertésbehozatalra ugyanez áll. Új eleme a kérdésnek az, hogy a rendek a marhabehozatalt is korlátoznák: az idegen marha ti. olcsó, s így behozatalának hatása az erdélyi termelőkre ugyanaz, mint a boré.

¹⁶⁶ L. erre a szerző „Rendi gazdaságpolitikai tervezetek Erdélyben (1711—1761)” c. tanulmányát.

¹⁶⁷ Felterjesztése keltezetlen, feltehetően csonka — talán 1712 nyarán a kincstári gazdaság ágazatait számba vevő jelentésével egyidőben készült.

¹⁶⁸ Haan láthatólag nincs tisztában azzal, hogy a szebeni görög compániába *Erdélyben állandó lakos* görögök tartoznak.

¹⁶⁹ Az erdélyi kincstári igazgatás vezetője ez esetben sem tudja, hogy e *privilegizált* compania tagjai *Erdélyben honosak*.

¹⁷⁰ Kémkedésre, ill. diplomáciai okmányok továbbítására a 16—17. században és még a 18. század elején is *minden* államhatalom felhasználta a foglalkozásuk révén több országban mozgó kereskedőket — így aztán nem ritkán akkor is ellenük szegezték a kémkedés vádját, amikor ennek nem volt alapja.

¹⁷¹ Az ekkor még török kézen lévő Bánátban valóban folyt kereskedelem az erdélyi *higannyal*, de a Habsburg Birodalom központi kormányzatának tudtával, annak ellenére, hogy a Birodalom *összes* higanyjövödelmei el voltak zálogosítva Hollandiának, a spanyol örökösödési háborúban nyújtott kölcsön fejében. Haannak tehát jogalapja lehetett az esetleg valóban higanyt csempésző gyulafehérvári zsidó kereskedőkkel szembeni vádra — *erkölcsi alapja* kevésbé.

¹⁷² A fogalmazás szerint csak a szebeni görögök helyett, de a szöveg egészét tekintve ez nyilván az összes károsnak ítélt kereskedőkre állt.

¹⁷³ Haan felterjesztése (Steinville toldalékával): Thes. : AG 1712 : 65.

¹⁷⁴ Uo. 1712 : 5.

¹⁷⁵ Az erdélyi bulgárokról a szerző két tanulmányát: *Bulgarische Siedlerkolonien in Siebenbürgen 1690—1848*. *Bulgarian Historical Review*, 1979. 4. sz. és *Az erdélyi bulgár kolóniák jogállása (1690—1848)*. (Kézirat.)

¹⁷⁶ Az erdélyi örményekre l. „Az erdélyi örmények jogállása a Diploma Leopoldinum korában (1690—1848)” c. kéziratot tanulmányunkat.

¹⁷⁷ „Egyéb rendbéli Contribuálandó személyekis, úgy mint: Görögök, Sidók és örmények, az mi Sublévamenünkre, mint ennek előtteis fordítottassanak” — követelik a székelyek az 1718. tavaszi országgyűlésen (G.P 1718 : 47.). Abban a felségfolyamodványban, amelyet Mártonffi püspök nyújt be a rendek nevében, szerepelnek a rendeknek az örmények és bulgárok köztehermentességével kapcsolatos sérelmei is (uo. 1719 : 434.). Minthogy Bécsben az ügy intézése elhúzódik (vegyes bizottság elé kerül), a Gubernium és Haan 1719. május elején az uralkodó döntéseig úgy egyezik meg a szamosújvári örmények, továbbá az alvinci és dévai bulgárok adójáról, hogy kincstári censusuk (évi 10 forint családonként) felét az *országos* pénztárba fizessék be az adó helyett (uo. 1719 : 167.). 1724-ben Gyergyószéknek a gyergyószentmiklósiak elleni panasza iniciálja az *egész* székely natio követelését. A gyergyószentmiklósiak a panasz szerint a szék minden beneficiumával élnek, kocsmát, mézárszékét tartanak, földet is művelnek, „majd mindenféle manufactura” [ezen itt kézművesség értendő] „általok megjen véghez”, az ő kezükben van a kereskedelem, de a székhez adózni nem akarnak (nyilván arra hivatkozva, hogy ők az ebesfalvi örmény compániához tartoznak). A székely natio kiterjeszti a követelést a görögök, zsidók, bulgárok és rácok székhelyük szerinti megfelelő mértékű adózásra (uo.

1724 : 323.). A rendek egésze aztán azt sürgeti a Guberniumnál, hogy a (folyamatban lévő) adóösszeírás során az örmény, görög és bulgár kereskedők vagyonát is írják össze, s a Gubernium ily értelmű rendelkezést is ad ki (uo. 1724 : 241). 1725 tavaszán az örmények a rendek egésze (elsősorban a szászok) támadásának célpontja e vonatkozásban. Az örmények — írják a rendek sérelmi iratukban — nem elégszenek meg a kereskedelmi tevékenységgel, amellyel máris tönkretették a segesvári, medgyesi és besztercei polgárságot (tehát a szász városok *második vonalának* kereskedőit), a méz és viasz kereskedelmével pedig elzárják a föld népe kereskedelmi lehetőségeit, hanem mezőgazdasági tevékenységgel is foglalkoznak, ugyanakkor alig adóznak valamit. A rendek követelése: 1. ők is fizessenek az ország adójába; 2. vagy elégedjenek meg a kereskedelemmel, vagy ha más gazdasági tevékenységet is folytatnak, adózzanak az utóbbi után is (uo. 1725 : 369.).

¹⁷⁸ Andlern camerális director 1728. szeptember 18-án a szebeni görögök adójának csökkentését ajánlja a Guberniumnak, jelezve, hogy kincstári taxájukat is a felére engedte le. Mikor a Gubernium a szebeni tisztség jelentésétől teszi függővé a dolgot, Andlern (1728. november 17-én) jelzi: tart tőle, hogy a tisztség inkább saját polgárait védi meg a görögök rovására. Így újból a Gubernium intézkedését kéri (uo. 1728 : 287.).

¹⁷⁹ Az erdélyi szücscéhek és az örmények vitájára, a Deputatio, Gubernium és a rendek állásfoglalásaira l. a 176. sz. jegyzetben idézett kéziratos tanulmányunkat.

¹⁸⁰ G.P 1713 : 244.

¹⁸¹ Uo. 1717 : 114.

¹⁸² Uo. 1718 : 47.

¹⁸³ Uo. 1718 : 48.

¹⁸⁴ Haan 1719. január 9-i (Bécs) állásfoglalása: Thes. : AG 1718 : 43.

¹⁸⁵ A Bécsből visszatért Haan 1719. április 28-án tájékoztatja erről a Guberniumot (G.P 1719 : 168.).

¹⁸⁶ A sérelmi irat: Thes. : AG 1722 : 58.

¹⁸⁷ Ez keltezetlen, de *Haanhoz nyújtották be*, az pedig 1722 első felében halt meg.

¹⁸⁸ Thes. : AG 1727 : 1144.

¹⁸⁹ G.P 1723 : 293.

¹⁹⁰ Uo. 1724 : 519.

¹⁹¹ Thes. : AG 1728 : 668.

¹⁹² A rescriptum foglalkozik még az erdélyi sóeladással (ezen belül is a székelyföldi sóeladás specifikumaival) és a sóügyi igazgatással is (ez utóbbi rendelkezésekkel a sóügyi igazgatás kapcsán foglalkozunk). Szövege: Thes. : AG 1718 : 31.

¹⁹³ Uo. 1711 : 5., 1713 : 23.

¹⁹⁴ 1718 végén az Apafi-adósságok összege (kimutatható jelentős törlesztések után) a kamathátralékokkal együtt kb. 150 ezer forintra rügott. A hitelezők között voltak magánbankházak, arisztokratarangot viselő vagy nem viselő udvari kamarai főtisztviselők (gr. Johann Jacob Löwenburg, Paul Kleinburg von Komornik), erdélyi udvari kancelláriai főtisztviselők (Szentkereszti András, Johann Hoszman) stb. (Az adósságok 1718. végi állapotára: Thes. : AG 1718 : 25.)

¹⁹⁵ Uo. 1713 : 36.

¹⁹⁶ Mindjárt II. Apafi Mihály halála után jelentkezett két osztrák nagyarisztokrata nő, aki az I. József által ismeretesen oly bőven szórt „gratia”-kból nekik jutottakat akarta az Apafi-caducitasból kifizettetni. Gr. Johanna Catharina Thurn egy 1710-i, 100 ezer forintos „gnadt” kifizetésére tartott igényt (Thes. : AG 1713 : 15.), gr. Maria Barbara Isabella Breuner 50 ezer forintéra (uo. 1713 : 16.). II. Apafi Mihályné azzal az ellenajánlattal élt, hogy a kincstár az Apafi-jószágok jövedelmei fejében vegye magára férje adósságainak fizetését, neki magának, haláláig, évi 10 ezer forintot biztosítva e jövedelmekből (uo. 1713 : 20.). Nincs nyoma annak, hogy ilyen megállapodás akkor létrejött volna. A jószágok az özvegy kezén maradtak, aki apránként törlesztette is az adósságokat.

¹⁹⁷ Uo. 1722 : 49.

¹⁹⁸ Uo. A bizottság tevékenységének részletes ismertetését nem tartottuk feladatunknak.

¹⁹⁹ Uo. 1722 : 22.

²⁰⁰ Karl Lorenz Gebhardt mint az Apafi-jószágok camerális compossessora egy évvel az Udvari Kamara és II. Apafi Mihályné *érdemi* megállapodása után, 1723. február 25-én kap részletes instructiót teendőire az Udvari Kamarától (uo. 1723 : 38). Compossessorként való beiktatása elébe azonban az Apafi-tisztek akadályokat gördítenek; Kropff mint ideiglenes erdélyi kamarai igazgató és Uhlein

hadellátási főbiztos 1723. április 11-én az Udvari Kamarának jelentik ezt. Az nyilatkozatot eszközöl ki II. Apafi Mihálynétól (maga és uradalmi tisztjei nevében), hogy nem akadályozza a birtokok átadását. Így az Udvari Kamara (Gebhardt instructiójához képest már közel féléves késéssel, 1723. július 10-én) úgy rendelkezhetett Kropffhoz és Uhleinhez, hogy haladéktalanul vegyék át az Apafi-jószágokat, és iktassák be compossessorul Gebhardtot, ha pedig Gebhardt (feltehetően a húzavonák hatására) nem kívánja ezt a tisztséget vagy késlekedik, további intézkedést nem várva, állítsanak e tisztségre más alkalmas személyt (uo. 1723 : 39.). Eredmény azonban bizonyonnal változatlanul nincs, mert Viechter, az új kamarai igazgató 1723 augusztusában vagy szeptemberében a Guberniumhoz fordul az ügyben. A Guberniumnak, az Udvari Kamara 1723. július 10-i rendelete szerint, az Erdélyi Udvari Kancellária útján már rendelkezést kellett volna kapnia az Apafi-jószágok átadása iránt; ilyen rendelkezést azonban vagy nem adtak ki, vagy a Gubernium nem kíván tudni róla. Így 1723. szeptember 23-án azt a baljós választ adta a camerális directornak, hogy bár ő nem vett az udvartól utasítást az Apafi-compossessio ügyében, a következő országgyűlésen a rendek elé tárja a kérdést, és megteszi, ami az igazsággal, a haza törvényeivel és szokásaival megegyezik (uo. 1723 : 50.).

²⁰¹ Halála 1724. december 20. tájt következett be (uo. 1725 : 67.).

²⁰² Uo.

²⁰³ Viechter 1725. március 3-án tájékoztatta erről Gebhardtot (uo. 1725 : 42.).

²⁰⁴ Uo. 1725 : 79.

²⁰⁵ Uo. 1726 : 89.

²⁰⁶ Neve Harszany Sámuel formában szerepel az iratokban; valójában Harsányi vagy Herszényi lehetett.

²⁰⁷ „Rationum Anni 1725. nec famam audio.”

²⁰⁸ Uo. 1726 : 69.

²⁰⁹ Uo. 1726 : 37.

²¹⁰ Uo. 1726 : 60.

²¹¹ Uo. 1728 : 601.

²¹² Uo. 1720 : 14.

²¹³ A havasalföldi (beleértve Olténiát is) viasz, a templomi gyertyaszükséglet miatt, keresett cikk volt.

²¹⁴ Thes. : AG 1727 : 87.

²¹⁵ Az Udvari Kamara egy 1727. végi felségelőterjesztése mint aktív olténiai főharmincadost említi (uo. 1727 : 24.).

²¹⁶ Megjegyzendő: a fejedelmi korszakban az összes kincstári birtokokat (a fejedelmi család zálogbirtokában lévőkét csakúgy, mint a fiscus kezén maradtakat) egyetlen személy igazgatta, a fejedelmi praefectus (nem is rosszul, pedig teendői nem merültek ki a birtokigazgatásban).

²¹⁷ Steinhilbertnek ezzel a bérletével a későbbiekben foglalkozunk részletesebben.

²¹⁸ „Placet in toto.” (A felségelőterjesztés: Thes. : AG 1727 : 24.)

²¹⁹ A szerződés kikötötte: ha Szendrey legkésőbb a félév lezárulta után 6 héttel nem fizeti be az esedékes összeget, a szerződés önmagától hatályát veszti.

²²⁰ Ezenkívül a szerződés tartalmazott néhány olyan rendelkezést, mint: az administrator az uradalmak helyben nem eladható gabonatermését a legközelebbi katonai éléskraktárnak adja el, *piaci áron*; a magashegységi zalatnai uradalomba köteles a Cameralis Directio által megállapított áron bort szállítani; az uradalmak bizonyos távol eső helységeinek robotját nem lehetvén természetben igénybe venni, Szendrey azt megváltathatja velük (a Cameralis Directio és az Udvari Kamara jóváhagyásával). Jogvédelem szükségse esetén a fiscalis director segítségét kellett kérnie, a fogarasvidéki főkapitánytól szenvedett sérelmek esetén pedig a *Haditanácson* át kellett orvoslást szereznie. Háborús kár vagy elemi csapás esetén a Cameralis Directio által elrendelt vizsgálat alapján a kárösszeg leszámitható volt a bérből. Szendrey végül a szerződés zálogául lekötötte egész vagyonát, lemondva a pereiben illetékes bírói fórumról (cum renunciacione sui fori), személyes kezességet is vállalt érte, feleségétől is reversalist szerzett erről, és végül 6 ezer forint készpénz-cautiót tett le. A szerződés szövege: Thes. : AG 1728 : 331.

²²¹ 1728. augusztus 13-i kimutatásában közli ezt (Thes. : AG 1728 : 934.). A kimutatás figyelemreméltó képet ad az uradalmi személyzet megoszlásáról. A 11 provisorból 5 extraneus német, 4 magyar (vagy székely) és 2 román; megjegyzendő, hogy a 4 magyarból 2 és a 2 román egyike jelentéktelen kis uradalmak élén áll. Az uradalmak alsóbb személyzetében már aránytalanul kevesebb a német: 2 racionista (ők voltak az uradalmak „második emberei”); a többiek magyarok, ill. székelyek, kisebb számban románok.

- ²²² *AvuG Rot 31. (a Commissio Neoacquistica 1720. február 8-i és 12-i ülésének jegyzőkönyveiben); Thes.: AG 1720: 44., 1722: 18.*
- ²²³ *Thes.: AG 1726: 58.*
- ²²⁴ *Uo. 1728: 493.*
- ²²⁵ *Uo. 1727: 24.*
- ²²⁶ *Uo. 1727: 1244.*
- ²²⁷ *Az Udvari Kamara 1728. július 19-én küldi meg ezt Andlernnek (uo. 1728: 893.).*
- ²²⁸ *Thes.: AG 1728: 912., 1729: 332.*
- ²²⁹ *AvuG Rot 31. (A Commissio Neoacquistica 1719. december 18-i ülésének jegyzőkönyvében.)*
- ²³⁰ *1716-ra az évi bérösszeg 333 RfT 20kr. (Thes.: AG 1717: 14.)*
- ²³¹ *Uo. 1726: 215.; Srbik, Heinrich: Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia. Wien—Leipzig 1907. 352. Srbik legalább évi 100 mázsa higanyról tud.*
- ²³² *Thes.: AG 1727: 722.*
- ²³³ *Uo. 1728: 95. (A szerződések kelte 1728. január 1.)*
- ²³⁴ *Uo. 1730: 2. (1730. január 1-jei kelettel.)*
- ²³⁵ *Mikor 1721. július 30-án, tehát néhány hónappal halála előtt, Virmont főhadiparancsnoki kinevezése kapcsán, új instructiót nyer, rangja „Camerai repraesentans” és az Udvari Kamara tanácsosa (KrA: N 46/a.).*
- ²³⁶ *Kinevezését és megbízatásának idézett időmeghatározását az Udvari Kamara 1724. április 4-én közli az Erdélyi Udvari Kancelláriával (EK: AG 1724: 37.).*
- ²³⁷ *Nagy István: A Magyar Kamara 1686—1848. Bp. 1971. 78.*
- ²³⁸ *AvuG Rot 31. (A Commissio Neoacquistica 1725. július 15-i jegyzőkönyvében.)*
- ²³⁹ *Kiküldetéséről (Andlern bécsi tartózkodása idejére) az Udvari Kamara 1727. október 8-án értesíti az Erdélyi Udvari Kancelláriát (EK: AG 1727: 98.). 1727. november derekán (az Udvari Kamara egy 1727. november 17-i indorsatuma szerint) már Erdélyben tartózkodik (Thes.: AG 1727: 1014.). 1728 első felében tért vissza udvari kamarai állomáshelyére (1728. június 10-én már Andlern elnököl a Cameralis Directio ülésén — uo. 1728: 661.).*
- ²⁴⁰ *1725. szeptember 17. és november 10. között 19 ülést tart, tehát kb. 3 naponként egyet — vannak azonban ez időszaknak részei, amelyekben *mindennap* van ülés (1725. október 26—29., november 5—10.). (Thes.: AG 1725: 2.) 1726. június 3. és július 5. között viszont mindössze 6 ülést tart, június 3. és 22. között egyet sem. (Uo. 1726: 252.)*
- ²⁴¹ *Az említett 1725. szeptemberi—októberi üléseken, *Viechter távollétében*, jelen van Uhlein hadellátási főfelügyelő (Proviand-Obercommissarius), Macskási János harmincadfelügyelő és Kozma Kelemen kincstári főpénztárnok, valamint a jegyzőkönyvvezető, akinek nevét csak az esetek egy részében jelzik (Christoph Weiss). Az 1726. június 3. és július 5. közötti üléseken Viechter elnököl (amennyiben nem beteg); rendszeresen részt vesz rajtuk a változatlan funkciót betöltő Uhlein, továbbá Somogyi kincstári számvevő, jegyzőkönyvvezetőként pedig az erdélyi kincstári igazgatásnak majdan (bancalis, majd cameralis repraesentansként) *tényleges* vezetője, Friedrich Wilhelm Dieterich. 1727. március 13-án az üléseken, az elnököl Andlern kívül, csak Uhlein vesz részt, továbbá egy irnok mint jegyzőkönyvvezető (Thes.: AG 1727: 79.). 1727. szeptember 7-én Andlern kívül Hohenried számtiszt és Dieterich mint jegyzőkönyvvezető van jelen (uo. 1727: 720.). 1728 ismert ülései közül a június 10-in, az augusztus 20-in, 23-in, 30-in, október 8-in és 11-in az elnököl Andlern kívül az Apafi-jószágok igazgatásából már ismert, most udvari kamarai titkári rangban a cameralis director alá rendelve működő Gebhardt vesz részt, továbbá Dieterich mint jegyzőkönyvvezető, az október 15-i és 22-i „ülésen” csak Andlern és Dieterich (uo. 1728: 661., 912., 921., 926., 964.).*
- ²⁴² *A szöveg itt Politicumot, Polizywesent és Provincialét mond.*
- ²⁴³ *Az instructio: KrA: N 46/a.*
- ²⁴⁴ *Az 1726. február 20-i instructio: Thes.: AG 1726: 66.*
- ²⁴⁵ *EFL XVI. I: 1: 17.*
- ²⁴⁶ *G.P 1714: 38.*
- ²⁴⁷ *EFL XVI. I: 5: 38.*
- ²⁴⁸ *G.P 1716: 40.*
- ²⁴⁹ *Halálának terminus ante quem-e 1727. október 17. (Thes.: AG 1727: 845.)*
- ²⁵⁰ *EFL XVI. I: 5: 38.*

- ²⁵¹ 1728. április 12-én ily minőségben ir alá egy nyugtát (Thes.: AG 1728:386.).
- ²⁵² Uo. 1720:44., 1722:18., 1726:47.
- ²⁵³ Haan róla (1712. augusztus 1-jei jelentésében az Udvari Kamarának): uo. 1712:33.
- ²⁵⁴ 1712. augusztus 4-i kelettel fennmaradt egy összeállítás bizonyos kincstári tisztviselők 1703 előtti elszámolásairól (uo. 1712:51.).
- ²⁵⁵ Uo. 1714:6.
- ²⁵⁶ Uo. 1712:47.
- ²⁵⁷ Írnokként Morsany János működik mellette (uo. 1719:10.).
- ²⁵⁸ Uo. 1720:62.
- ²⁵⁹ Haan (és hivatali utódai) területi hatásköre a pozsareváci békétől Olténiára is kiterjedt, egészen annak elvesztéséig.
- ²⁶⁰ Uo. 1721:8.
- ²⁶¹ Az udvari kamarai rendelet szövegébe itt nyilvánvaló tollhibából került a „rézbeváltás” kitétel; ilyet Erdélyben nem ismertek.
- ²⁶² Így feltehető, hogy Weith és Nagy János került a két számtisztviségbe, s onnan vezetett Nagy János útja a kincstári főperceptorokba.
- ²⁶³ Uo. 1721:7.
- ²⁶⁴ Fennmaradt példánya (uo. 1724:12.) keltezetlen.
- ²⁶⁵ Az ilyen ismétlések nem voltak ritkák a kor Habsburg-kormányzatának terjedelmes utasításai-ban.
- ²⁶⁶ Ezek az alábbiak voltak:
- a) universale repertorium (ebbe kerültek be a tisztek számadásai, évről évre a melléletek feltüntetésével, a számadás időpontjának jelzésével),
- b) protocollum (ebbe vezették be a számadó tiszteknek a számvevők kifogásaira adott válaszait — dilucidatiók, superdilucidatiók —, továbbá a számadások kivonatait).
- Ez a két számadáskönyv lényegében a számviteli munka egészét rögzítette. Kötelező volt azonban vezetni még
- c) liber connotatiumot (ebbe jegyezték fel, hogy kiktől kapták meg a számadást, ill. kik *nem az erdélyi kamarai számvevőség* elé terjesztik ezeket),
- d) liber inscriptionumot (ez a hatósági instructiók és a számviteli munkáknál szükséges jogbiztosító iratok — szerződések, zálogosítások stb. — másolatát tartalmazta),
- e) liber reversaliumot (kincstári tisztek reversalisainak, cautionalisainak stb. másolataival),
- f) liber signaturarumot (a hatóság irattárának kölcsönkönyvét).
- Megjegyzendő: ma már eldönthetetlen kérdés, hogy e könyvekből mit vezettek *ténylegesen*. Az exactoratus Cameralis levéltárának korai anyaga ti. csak töredékesen maradt fenn.
- ²⁶⁷ Az instructio: Thes.: AG 1724:12.
- ²⁶⁸ Uo. 1726:47.
- ²⁶⁹ Az Udvari Kamara 1726. február 22-én Viechterhez intézett rendeletében „az újonnan kinevezett Somogyi számvevő”-ről ír (uo. 1726:51.).
- ²⁷⁰ Uo. 1726:66.
- ²⁷¹ Uo. 1726:232.
- ²⁷² A parajd-sófalvi bánya jogi helyzete a fejedelmi korszakban és az 1690—1708-i időszakban egyaránt speciális volt; nyilván azért nincs említés róla az utasítás szövegében. Arra azonban nem találtunk magyarázatot, hogy Szék miért maradt ki.
- ²⁷³ Az instructio foglalkozott még a sóeladás, a sóár, a sókereskedés és a sócsempészeti ügyekben követendő eljárás bizonyos kérdéseivel. Szövege: Thes.: AG 1711:51.
- ²⁷⁴ A bérbeadás kérdésére nézve l. a sóügyi felügyelőnek bizonyosan Haan által adott 1712. január 1-i instructióját (EFL XVI. 1:7:62.).
- ²⁷⁵ Uo.
- ²⁷⁶ Neve Pretzner formában is előfordult.
- ²⁷⁷ 1707 szeptemberében Rabutin hadtestének fuvarozási biztosa (veldt Prouiant Pferd und Ochsen Fuhrwesen Directions Commissarius). (EFL XVI. 1:8:68.)
- ²⁷⁸ Haan 1712. január 1-én Maýrhoferhez intézett rendeletében így említi (a sóperceptorok felsorolásában). (Uo. XVI. 1:8:62.)

²⁷⁹ Az 1714. december 28-i instructio: uo.

²⁸⁰ Thes.: AG 1719: 10.

²⁸¹ Uo. 1721: 10. sz. alatt fennmaradt egy *keltezetlen* instructio-terv Ignaz Fricz mint sószállítási praefectus számára.

²⁸² Az Udvari Kamara 1726. április 6-i rendelete Viechterhez jelzi, hogy az uralkodó 1726. február 12-én már kinevezte az elhunyt Prezner utódát (uo. 1726: 197.)

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ Instructiója (uo. 1725: 51., 1726: 237.) részletesen szabályozta pénzügyi feladatkörét. Alaposan át kellett vizsgálnia a sóhivatalok heti pénztári kimutatásait. Havi és negyedévi pénztári kivonatokat kellett felterjesznie az Universalbankalitáthez (az utóbbiakban szerepelnie kellett a sóügyi személyzetnek is — a sóvágók kivételével). A szokásos kiadásoktól (illetmények, sóvágók bére, szállítási költségek) eltekintve csak az erdélyi camerális director rendelkezésére és utalványára fizethetett ki (az az Universalbankalitáttól már megkapta erre nézve a szükséges utasításokat). Ügyelnie kellett arra, hogy az alája rendelt tiszteteknek (a kincstár veszélyeztetésének elkerülésére) ne legyen több pénz a kezén, mint amennyi a folyamatos működéshez szükséges. A sószállításra szükség esetén előlegezzen pénzt. Visitatio alkalmával vizsgálja meg a helyi pénztárakat is; az esetleges hiányt azonnal jelentse az Universalbankalitátnak. Személyzeti változásokról ugyanannak tartozott azonnali jelentéssel (sürgős esetekben, a camerális director jóváhagyásával, ideiglenesen beállíthatott tisztviselőket stb., de ezt szintén jelentenie kellett az Universalbankalitátnak). Kisebb, halaszthatatlan tatarozásokon kívül csak az Udvari Kamara jóváhagyásával indíthatott el nagyobb építkezéseket. Kauciók letételét azonnal jelentenie kellett a Bankalitátnak.

²⁸⁵ 1712: EFL XVI. I: 7: 62.; 1719: Thes.: AG 1719: 10.

²⁸⁶ 1726: Thes.: AG 1726: 175.; 1727: uo. 1727: 1436.

²⁸⁷ Kőrmöcbányai irtóskására és a Cameratica Commissio melletti szerepére l.: uo. 1699: 12.

²⁸⁸ 1690 és 1711 közötti pályájára l. nemességi kérelme mellékleteként beadott szolgálati életrajzát (EK: AG 1719: 52.).

²⁸⁹ Viechter 1724. július 15-én az Udvari Kamarának tett jelentésében már mint elhunytól beszél róla (AvuG Rot 31. — a Commissio Neoacquistica 1724. augusztus 18-i és 25-i ülésének jegyzőkönyvében).

²⁹⁰ Thes.: AG 1726: 199.

²⁹¹ Uo. 1729: 308.

²⁹² Uo. 1729: 318.

²⁹³ Uo. 1719: 10.

²⁹⁴ Uo. 1707: 1.

²⁹⁵ A Commissio Neoacquistica 1723. május 13-i ülésének jegyzőkönyvében találkozunk ezzel (AvuG Rot 31.).

²⁹⁶ 1727: Thes.: AG 1727: 55.

²⁹⁷ Schmidt: B II/6. 468.

²⁹⁸ Thes.: AG 1719: 10.

²⁹⁹ L. erre nézve Haan 1717. január 14-i kimutatását az erdélyi harmincadhálózatról (uo. 1717: 1.). Ez jelzi az egyes tisztségeknél: akkori betöltőjük mióta fungál bennük.

³⁰⁰ Nevével nem találkozunk az 1700-as, ill. az 1711—1714-i évek harmincadigazgatási kimutatásaiban.

³⁰¹ 1727-ben még e minőségben említik (uo. 1727: 7.).

³⁰² Az instructio: uo. 1714: 60.

³⁰³ A török kereskedőkre — a Haan által 1719. március 24-én Macskásinak adott instructio szerint — a vám 3%-ban való megállapítása csak addig volt érvényes, amíg az áru az ő kezükben volt. Ha továbbadták Habsburg birodalmi kereskedőknek, s azok ki akarták vinni a Birodalomból, a rendes vám lépett érvénybe. Töröknek számított minden török birodalmi kereskedő, nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül — a havasalföldiek és moldvaiak is. Annak megakadályozására, hogy délszláv („rác”), görög, ukrán és más kereskedők az egyik oldalon török, a másik oldalon császári alattvalóknak adják ki magukat, s mindkét oldalon élvezzék a kedvezményt, az ilyen személyektől török útlevelet kellett követelni, annak hiányában pedig a rendes vámot kellett megvenni rajtuk. A 3%-os, kedvezményes vám csak a Török Birodalom kereskedőire volt érvényes, más országokéira nem. A Török Birodalomból

Lengyel-, Oroszországba vitt áruk tranzito-vámja szintén 3% volt. A „török” kereskedők a Habsburg Birodalomban kicsinyben csak vásárokon árúsihthattak, azokon kívül csak nagyban. Az általuk a Habsburg Birodalomban vásároltakat a Birodalomban csak a *rendes* vám utólagos fizetése mellett árulhatták.

³⁰⁴ Az 1719-i instructio: Thes.: AG 1719: 15. Megjegyzendő: uo. 1725: 27., ill. 1727: 1440. sz. alatt található még harmincadfelügyelői instructiók. Ezek datálása körül azonban kételyeink támadtak: 1. Mindkét instructio keltezetlen (s minthogy ezt az iratanyagot az 1770-es évektől kezdődően újrendezték, jelenlegi jelzetük nem feltétlenül mértékadó). 2. Szövegük azonos; így feltehetően egyetlen instructióról van szó. 3. Az instructio szövegében számos helyen szerepel a Thesaurariusus említése (a legtöbb esetben *nem betoldásként*). Így a szöveg 1742 utáni kell hogy legyen.

³⁰⁵ Thes.: AG 1712: 37.

³⁰⁶ A birodalmi tarifaváltozások erdélyi érvényesülésének kérdése további kutatásokat igényel.

³⁰⁷ Az 1718. tavaszi országgyűlésen a vármegyék jelzik, hogy maguk, saját kebelükből akarnak *arendae* perceptort állítani. A Gubernium jelzi nekik a kincstári igazgatás választát: az nem ellenzi ezt, de megköveteli, hogy a vármegyék megfelelő biztosítékokkal rendelkező birtokos nemeset állítsanak be e tisztségbe, s feleljenek is érte (rossz gazdálkodás, sikkasztás esetén javaikból térítsék meg a kárt, vagy maguk fizessék ki). A rendek válaszukban jelzik, hogy a megyék maguk is megfelelő vagyonnal rendelkező birtokos nemeseket kívánnak a tizedbérlet-pénztárnoki tisztségbe — de az *arendae* perceptor fizetése 30 forint, jóságos nemes ennyiért nem vállalja. A tizedbérlet-pénztárnokok évi változtatását javasolják. (G.P 1718: 87.) A kérdés további menete nem kísérhető nyomom.

³⁰⁸ EK: AG 1715: 80 (A Gubernium 1713. augusztus 10-i felségelöterjesztésében.)

³⁰⁹ 1714. február 9-én *fiscalis* directorként ír alá egy véleményezést. (Thes.: AG 1714: 1.)

³¹⁰ EK: AG 1715: 80.

³¹¹ Thes.: AG 1726: 25.

³¹² Uo. 1728: 330.

³¹³ Egy 1719-i kimutatás szerint rajta és ügyészén (Halmágyi Mihályon) kívül négy írnok dolgozik a Directoratuson. A szerv fizetése meglepően magas: a directoré a kétszerese a rangban felette álló királyi táblai ülnökének, az írnokoké több mint háromszorosa a guberniumi írnokokénak. (Uo. 1719: 10.)

³¹⁴ 1712-ben ott szerepelt ez a sérelem a III. Károlyhoz küldött követésnek adott instructióban (G.P 1712: 16). 1717-ben a magyar *natio* és a Partium javasolja azt, hogy a *soáknai* tisztségekre kerüljenek a haza fiai, akár a jelenlegi, *extraneus* tisztekénél alacsonyabb fizetéssel, ami a kincstárnak külön hasznot jelentene (uo. 1717: 114.). 1722-ben előbb a rendek teszik ezt szóvá (február 19-i sérelmi iratukban általában beszélve a tisztségekről, de bizonyos konkrét sérelmekből láthatóan a *kincstári* tisztségeket érte). A Gubernium előbb azzal nyugtatná meg őket, hogy az uralkodó szándéka is erdélyiek alkalmazása e tisztségekre, és saját támogatását is igéri (uo. 1722: 43.), majd Haan halála után maga is ajánlja erdélyiek kincstári tisztségekre való alkalmazását (1722. június 22-i felségelöterjesztésében), azzal érvelve, hogy az *Oeconomica* jelenleg már jó rendben van, s Haan halálával egyébként is üresedésben van a kincstári igazgatás *vezetése*, a többi kincstári tisztségekben pedig igen kevés az erdélyi (uo. 1722: 135.). 1724—1725-ben sorozatosan találkozunk ezzel a rendi követeléssel. Szóvá teszi 1724-ben a magyar *natio*, „*cameralis* és egyéb” szolgálatra egyaránt megfelelő haza fiait kívánva alkalmaztatni (uo. 1724: 534.), de külön a székelyek is, ők a közigazgatási és kincstári tisztségekre egyképpen várva alkalmas haza fiainak kinevezését (uo. 1724: 323.), meg a rendek egésze is, csak a kincstári tisztségek vonatkozásában (uo. 1724: 506.). 1725-ben a rendek mindenféle királyi tisztségre („*ad omnia Regalia officia*”) követelik az erdélyiek alkalmazását (uo. 1725: 369.). 1726. január 30-án a *Gubernium* maga sérelmezi azt, hogy a kincstári tisztségekben (az *Apafi-jóságokban*) nem erdélyieket alkalmaznak (EK: AG 1726: 6.) — Ministeriálkonferenz és az uralkodó válasza (ha egyáltalán van): a megfelelő haza fiai alkalmazandók.

³¹⁵ G.P 1712: 316.

³¹⁶ EK: AG 1712: 80.

³¹⁷ Az Erdélyi Udvari Kancellária, öt ajánlva református ítélmesterül, *precendensül* hivatkozik is Sárosi János esetére — guberniumi tanácsosság az ítélmesterség együttes viselésére (uo.).

³¹⁸ Őt is a Kancellária javasolja a hármás jelölésből (uo.).

³¹⁹ Uo. 1713: 10. (III. Károly 1713. március 31-i *rescriptum*ában.)

³²⁰ Uo.

³²¹ III. Károly 1726. április 25-i rescriptuma már jelölést rendel el megüresedett ítélőmesterei helyére (G. P 1726: 120.).

³²² III. Károly 1730. március 23-án titkárt nevez ki az ő előléptetésével megüresedett helyre a Guberniumhoz (uo. 1730: 157.).

³²³ A Gubernium 1728. szeptember 28-án Gidófalvi István ügyvédhez intézett rendeletében már mint elhunytól beszél róla (uo. 1728: 234.).

³²⁴ Uo. 1730: 157.

³²⁵ Névsoruk egy országgyűlési katalógusban maradt fenn (G. P 1714: 405.). A lajstrom hitelessége mellett szól az is, hogy a benne szereplők közül számosan találhatóak az 1715-ben végre kinevezettek közt is.

³²⁶ A jegyzékben László keresztnévvel; ezt arra támaszkodva korrigáltuk, hogy 1715-ben Bethlen Jánost nevezi ki az uralkodó királyi táblai ülnökké.

³²⁷ G. P 1716: 7.

³²⁸ A névsorhoz általános forrásul szolgálnak III. Károly már idézett 1715. október 13-i rescriptuma (uo. 1716: 7.), továbbá 1716-ra az az év február 14-i országgyűlési katalógus (uo. 1716: 330.), 1717-re az az év február 18-i keltű országgyűlési névsor (uo. 1717: 373.), 1719-re a kincstári főpénztár kimutatása (Thes.: AG 1719: 10.), 1720-ra a királyi tábla névsora az országgyűlésre meghívatandók jegyzékében (G. P 1720: 138.), 1728-ra az az évi országgyűlési katalógus (uo. 1728: 19.). Ezekre a továbbiakban nem hivatkozunk külön. A további forrásokat esetenként idézzük.

³²⁹ III. Károly 1725. március 1-jén lépteti elő királyi táblai ülnökké az elhunyt Haller Gábor helyére (G. P 1725: 19.).

³³⁰ Halálának terminus ante quem-e 1731. július 12. (uo. 1731: 217.).

³³¹ Az uralkodó 1727. december 11-én nevezi ki a Thoroczkai Péter halálával megüresedett ülnöki helyre (G. P 1728: 36.).

³³² Az 1716-i katalógusban neve áthúzva, mellette: „obýt”.

³³³ 1723. november 27-én halt meg, „in ipsa functione publica”, mint ugyanaznap Simon Mihály guberniumi tanácsos (uo. 1723: 220.).

³³⁴ A Ministerialkonferenz 1718. december 27-i határozata és az uralkodó azt jóváhagyó döntése értelmében guberniumi tanácsossá lép elő (EK: AG 1718: 96.).

³³⁵ III. Károly 1730. március 23-án nevezi ki a Nemes János halálával megüresedett ülnöki helyre (G. P 1730: 157.).

³³⁶ 1734. május elején hal meg (uo. 1734: 122.).

³³⁷ Kinevezése: 1721. március 23. (uo. 1721: 144.).

³³⁸ Az uralkodó 1736. július 31-én őt nevezi ki a Haller János gubernatorrá való előléptetésével megüresedett csik—gyergyó—kászonszéki főkirálybírószágra (G. P 1737: 2.); ennek kapcsán válik meg királyi táblai ülnökségétől.

³³⁹ Az 1716-i katalógusban neve már át van húzva, ugyanúgy, mint az elhalt Bethlen Jánosé.

³⁴⁰ Kinevezése: 1717. június 20. (uo. 1718: 166.).

³⁴¹ 1729 májusában vagy június elején hal meg („non ita pridem” — írja a Gubernium 1729. június 13-án — uo. 1729: 161.).

³⁴² 1724. december 31-én, előléptetése kapcsán válik meg e tisztségétől (G. P 1724: 384).

³⁴³ Kinevezése egyszerre történik Nemes Jánoséval, 1717. június 20-án (uo. 1718: 22., 166.).

³⁴⁴ A Teleki József főispánná előléptetése kapcsán megürült ülnökséget nyeri el 1727. december 11-én (uo. 1728: 36.).

³⁴⁵ L. a 344. sz. jegyzetet.

³⁴⁶ 1724. szeptember 26-án hal meg (uo. 1724: 355.).

³⁴⁷ Pettki megüresedő helyére kerül (uo. 1724: 384.).

³⁴⁸ Kinevezése: 1721. március 23. (uo. 1721: 201.).

³⁴⁹ 1717-ben az ítélőmesterek a Guberniumhoz fordulnak, jelezve, hogy külön pénzalap nélkül nem tudnak több deákot tartani maguk mellett, mint akikkel az expeditiókat el tudják látni, a többi el kell bocsátaniuk. Aki saját költségén akar mellettük tanulni, ám tegye, de ők nem tarthatják el őket. Azt kérik a Guberniumtól: értesse ezt meg a rendekkel is, s aztán ne őket okolják, ha a törvények ismeretében idővel fogyatkozás áll be (uo. 1717: 477.). Emlékeztetünk rá: a királyi táblai irnokság (az ítélőmesterek melletti joggyakorlat) korábban is, később is az erdélyi jogászképzés egyik legfontosabb műhelye volt.

Sándor Gergely külön is megkereste e tárgyban a Guberniumot, három kategóriára osztva a mellette dolgozó kancellistákat: 1. ítélőmesternél tartást kapó 12 személy; 2. 4 írnok a szász natióbból; 3. az a 14 további deák, aki maga tartja el magát, ha az ítélőmesternek nincs módja erre. A Gubernium 1717. június 15-én jóváhagyta Sándor osztályozását (uo. 1717: 118.).

³⁵⁰ 1715-ben Sándor Gergely egy 59 kancellistát tartalmazó kimutatást terjeszt fel a Guberniumhoz (uo. 1715: 202.); ezek talán nem mind az ő deákjai voltak. A 349. sz. jegyzetben ismertetett kimutatás szerint Sándornak 1717-ben 30 deákja volt.

³⁵¹ Sándor Gergely 1715-i jegyzékében ott van Apor János, Belényesi Péter, Buda János, P. Horváth Kozma, Potsa Ferenc, Sebessi Miklós, Tisza István és Zeyk Mózes. Az 1717-i jegyzékben változatlanul szerepel Belényesi Péter, továbbá egy Berzenzei, Henter János, 2 Potsa.

³⁵² Az említett 1715-i jegyzékben ilyen név Kénosi Zsigmondé — s talán Sándor Gergely atyafiságából való Sándor Mihály és Pál. Az utóbbi szerepel az 1717-i listán is, Gálfalvi Abrahámmal és Hegyesi Andrással együtt.

³⁵³ Nyoma csak a november—decemberi törvényszakoknak van (EK: AG 1722: 61., 1724: 103., 1726: 78., G. P 1724: 355.). Nem kizárt, hogy máskor is tartottak ülésszakot, de nem is bizonyítható — annál is kevésbé, mert az erdélyi királyi tábla iratanyaga az Országos Levéltárban 1945-ben pusztított tűzvészben, töredékektől eltekintve, elégett.

³⁵⁴ Amikor a Gubernium 1724 szeptemberében megkapja III. Károly rendeletét királyi táblai octavalis ülésszak tartásáról, jelzi az Erdélyi Udvari Kancelláriának: tart tőle, hogy az ülésszakon 6-nál több ülnök nem lesz jelen (a királyi táblai ülnökök elhalnak — akkor hunyt el Thoroczkai Péter —, 2 további ülnök nagybeteg, valaki az ülnökök közül Magyarországon tartózkodik peres ügyében). (G. P 1724: 355.) 1726 novemberében a Gubernium határozatot hoz, hogy a királyi táblán mindig 7 szavazati joggal bíró ülnök legyen jelen, *beleértve a fiscalis directort is* (a fiscalis perek kivételével). A királyi tábla azonban még a Gubernium állásfoglalása előtt úgy dönt, hogy a jogügyszagató nem sorolható e 7 ülnök közé. Így 1726. november 26-án azt kéri a Guberniumtól, hogy az rendelje be a távollévő ülnököket, és járjon el az üresedésben lévő ülnöki helyek betöltése ügyében (uo. 1726: 381.).

³⁵⁵ EK: AG 1728: 50.

³⁵⁶ „Quae Statum, et Publica concernere videntur.”

³⁵⁷ EK: AG 1713: 10.

³⁵⁸ Az 1725. tavaszi országgyűlésen Csik—Gyergyó—Kászonszék követei léptek fel az Approbatae Constitutiones katolikusellenes (vagy annak ítélte) törvényei eltörlésének követelésével. Az országgyűlésen részt vevő katolikus törvényhatósági főtisztek, más regalisták és követek csatlakoztak ehhez. A protestáns rendek, arra hivatkozva, hogy a törvények megváltoztatása az uralkodótól függ, jelezték: kérik a királyt, hogy tartsa meg őket a törvényekben (G. P 1725: 369.).

³⁵⁹ A bizottság névsora: uo. 1728: 352.

³⁶⁰ Thes.: AG 1711: 3.

³⁶¹ 1716-ból két kimutatás maradt fenn a török ellen hadakozó Savoyai Jenőnek küldött „egyetmás”-ról (minthogy a bennük szereplő tételek eltérőek, nyilvánvalóan két külön esetről van szó). Értékük 1754 RFt 16 kr (G. P 1716: 154.), ill. 2583 RFt 20 kr (uo. 1716: 185.). De Brockhausen haditanácsi titkár is kapott 100 aranyat (uo. 1716: 9.).

1717-ből „színes” kimutatások maradtak fenn egy-egy főtiszt számára való szolgáltatásokról. Saint-Amour tábornok a következőket igényli Kézdivásárhelytől: 100 szekér széna, 100 köböl zab, 200 szekér szalma, 25 köböl tisztított búza, 10 köböl árpa, 1 köböl köles, 2 mérő rizs, 3 mérő petrezselyem és más zöldség, 2-2 köböl borsó és lencse, 10 disznó, 50 lúd, 30 gyöngytyúk, 150 tyúk, 40 kacska, 2 font bors, 6 font malagaszőlő, 1-1 font sáfrány és szegfűszeg, 4 veder vaj és zsír, továbbá naponta 4 db 2 araszos viaszgyertya és 30 egyéb gyertya. Más főtiszteknél ez a lista variálódik (azzal is, hogy havi készpénzállányt követelnek fűszerekre, napjában várnak marhahúst, szolgálk téli ellátására napi készpénzösszeget, szakácsuknak napi 2 fertály bort stb.). „Úgy latzik; hogy ha mi ad firmandum Militis bonum comportamentum egy iznyi Spontaneum gratuitumra megyünk, nem singnyi, hanem ölnyi Colventiokat exigálnak a Tisztek” — jajdul fel a Gubernium, 1717. december 8-án ismertetve e tényeket az Erdélyi Udvari kancelláriával (EK: AG 1717: 116.). A tájékoztatójában ismertetett discretiók azonban távolról sem jelentik az összes az évi kifizetéseket; utalásszerű nyoma van pl. a Hohenzollern hercegnek juttatottaknak (G. P 1717: 153.). 1716—1717-ben Broune de Camus altábornagy kb. 4500 RFt-ot csikart ki discretióban Torda városától (ebből 3000-t készpénzben). (Uo. 1718: 673.)

1718: Dujardin ezredes 300 R Ft-ot kap a tábormokoknak rendelt discretio-pénzből (uo. 1718: 313.); br. Geyer ezredes szebeni parancsnoknak 400 R Ft-ot fizetnek ki (uo. 1718: 314.). A főhadiparancsnokság helyettes hadbírája „pro hic et nunc” 50 R Ft-ot kap (uo. 1718: 149.). Rusch, a főhadiparancsnok titkára ez évben 300 R Ft-ot kap, a továbbiakban (1725-ig bezárólag) 212 R Ft 30 kr és 1000 Ft közötti összegeket (uo. 1718: 59.).

Így folytatódik ez a sor a későbbiekben is. A legsúlyosabb tételt most is a magának a főhadiparancsnoknak jutó discretiók teszik. A Gubernium és a rendek több ízben foglalnak állást ezzel a visszás jelenséggel szemben — egyelőre minden eredmény nélkül.

³⁶² G. P 1712: 319.

³⁶³ Értékét további, részletes forráskritikai vizsgálatok lesznek hivatva megállapítani.

³⁶⁴ Uo. 1717: 114.

³⁶⁵ „Observaltassanak az Conscriptiók és ki-ki az Connumeratio szerént proportionate contribua-lyon” — olvassuk a székely natióknak az 1717. cleji országgyűlésen benyújtott sérelmi iratában (uo. 1717: 490.).

³⁶⁶ Uo. 1717: 117.

³⁶⁷ Uo. 1718: 47.

³⁶⁸ Uo.

³⁶⁹ Uo. 1718: 94.

³⁷⁰ Ennek forráskritikai értékelése még szintén várta magára.

³⁷¹ Uo. 1725: 369.

³⁷² A magyar megyék javaslata (1730. június 16.):

Az adóösszeg 34,5%-át vállalja a magyar natio,
16,5%-át a székelyek,
39,5%-át a szászok és
9,5%-át a taxális helyek (és egyéb különleges adózású területek, ill. testületek).

A székelyek javaslata (1730. június 17.):

36%-ot vállaljanak a megyék,
15%-ot a székelyek,
40%-ot a szászok és
9%-ot a taxális helyek (stb.).

A szász javaslat (1730. június 17.):

38% essék a megyékre,
18% a székelyekre,
34% a szászokra és
10% a taxális helyekre (stb.).

A taxális helyek és a különleges adózásúak csoportja ebben a helyzetben a legjobbnak tartaná a korábbi adózási arányok fenntartását.

Az álláspontok eltérései tehát jelentősek:

A megyék:	34,5—38%,
a székelyek:	15—18%,
a szászok:	34—40%,
a taxális helyek (stb.):	9—10%.

Ebben a helyzetben a magyar megyék tesznek egy végső engedménynek (finalis condescensio) szánt javaslatot (1730. június 17.). Eszerint:

A megyék	36%-ot,
a székelyek	16,5%-ot,
a szászok	38%-ot,
a taxális helyek (stb.)	9,5%-ot fizessenek.

A magyar natio tehát, eredeti javaslatához képest, 1,5%-ot átvállalna a szászok adójából.
A javaslatok: uo. 1730: 167.

³⁷³ Az eltérés a magyar natio ismertetett finalis condescensiójához képest a taxális helyek (stb.) javára történik (lényegesen, 1,5%-kal, ami adójuk kb. 15,6%-os mérséklését jelenti). Feltételezzük, hogy a Cameralis Directio lépett közbe, elsősorban a kincstári védelem alatt álló kereskedőtestületek és a sóbányahelyek érdekeit tartva szem előtt. A rendek 1730. június 22-i határozata az adó calculusok szerinti felosztásáról: uo. 1730:224.

³⁷⁴ Uo. 1713:52.

³⁷⁵ Kornis megválasztására: EK:AG 1714:9.; Gubernium Transylvanicum (in Politicis): Protocolla Sessionalia 1711—1715: 373., 375.

³⁷⁶ G. P 1714:305.

³⁷⁷ L. uo. 1714:77.

³⁷⁸ Instructiójuk: uo.

³⁷⁹ A Haditanács 1708. március 13-án értesíti erről az Erdélyi Udvari Kancelláriát, jelezve, hogy Kriechbaumb rövidesen Erdélybe indul Bécsből (EK:AG 1708:10.).

³⁸⁰ Az Udvari Kamara 1708. szeptember 26-án (uo. 1708:34.), a Haditanács 1708. október 14-én (uo. 1708:33.) jelzi az uralkodó állásfoglalását a Kancelláriának (a Haditanács még arra is igényt tart, hogy a Kancellária előbb közölje vele a Guberniumnak küldendő uralkodói rendelkezés fogalmazványát). Az ügyben 1708. szeptember 26-i kelettel a Guberniumhoz küldött rescriptum fogalmazvány: uo. 1708:35.

³⁸¹ „Ratione mei tanquam moderni Gubernatoris et Generalis” — írja egy 1709-i felségfolyamodványában (uo. 1709:44.).

³⁸² Uo. 1710:5. (Rangja akkor tüzérségi tábornok volt.)

³⁸³ Uo. 1710:16.

³⁸⁴ G. P 1719 [!]: 408.

³⁸⁵ A Haditanács 1721. március 12-én értesíti erről az Erdélyi Udvari Kancelláriát (EK:AG 1721:23.).

³⁸⁶ Uo.

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ „Tolleriret worden.”

³⁸⁹ Jegyezzük meg: ezt *közjogilag* sem ő, sem egyetlen utóda nem érte el.

³⁹⁰ „Das Politicum Oeconomicum, et Provinciale, in soweith solche mit dem Militari eine Connexion haben oder einfließen können”.

³⁹¹ A főhadiparancsnok tegyen lépéseket — szölv utasítása —, hogy a „verdächtige, und vielleicht mit dem Ragozcy und seinen anhang in vertrauen, oder Correspondenz stehende Personen, auch ihr thuen und lassen in geheim vohl beobachtet, auf die ex Turcico kommende passagiers und briefschafft welche er Ragozcy muthmassentlich allen fahls durch Siebenbürgen leithen würde, genau invigiliret”. Virmont tegyen jelentést intézkedéseiről, és ahol a periculum in mora veszélye forog fenn, tartóztattassa le a gyanúsítottakat, majd előbb a Guberniummal, utána pedig egy bizalmas személlyel vizsgálta meg az ügyet. Az instructio: KrA: N 45.

³⁹² G. P 1722:118.

³⁹³ A Haditanács 1722. május 24-én közli az új főhadiparancsnok kinevezését az Erdélyi Udvari Kancelláriával (EK:AG 1722:17.).

³⁹⁴ L. erre: G. P 1725:19.

³⁹⁵ Uo. 1726:173.; EK:AG 1726:41.

³⁹⁶ EK:AG 1726:41.

³⁹⁷ G. P 1729:344.

³⁹⁸ Uo. 1729:349.

³⁹⁹ Uo. 1711:504.

⁴⁰⁰ Ami történt, az ő tudtán kívül történt — írta 1712. február 15-én a Deputatióknak —, s nem is az ő tiszte ezt visszavonni [!], de úgy hiszi, hogy a jezsuiták nem alaptalanul éltek vallásuk szabad gyakorlatával (uo. 1712:93.).

⁴⁰¹ Összehasonlításként utaljunk rá, hogy 1784-ben a Horea-felkelés döntő csatáját a kormányzat részéről Kray alezredes 400 katonával vívja meg.

⁴⁰² AvuG Rot 31. (A Commissio Neoacquistica 1719. augusztus 17-i ülésjegyzőkönyvében.)

⁴⁰³ Uo. Rot 31. (A Commissio Neoacquistica 1725. szeptember 25-i ülésjegyzőkönyvéből.)

⁴⁰⁴ Mikor Constantin Basarab Brâncoveanu havasalföldi fejedelem 1713-ban Erdélyben kíván birtokot vásárolni, III. Károly 1713. május 24-én úgy rendelkezik, hogy Brâncoveanu előbb a Guberniumot kell hogy megkeresse eziránt, az pedig, mielőtt szerződésükötésre kerülne a sor, közölje az ügyet a főhadiparancsnokkal, a kincstári igazgatás vezetőjével és a fiscalis directorral, majd mind saját meggondolásait, mind amazokét véleményes felterjesztésben tárja az uralkodó elé. (EK : AG 1713 : 39.)

⁴⁰⁵ 1718 decemberében történik ez. Az Udvari Kamara a Maros két partján akarja kivágnatni a fákat 3 öl szélességben, a hajóvontatás előmozdítására. Ehhez a Haditanácstól kért rendelkezést Steinville-hez (és az Erdélyi Udvari Kancelláriától a Guberniumhoz). (Uo. 1718 : 91.)

⁴⁰⁶ A Haditanács 1725. január 2-án megküldi ezt az Erdélyi Udvari Kancelláriának tudomásulvétel s a kérdésnek a Ministerialkonferenz elé terjesztése végett (uo. 1725 : 1.).

⁴⁰⁷ A szebeni görögök 1712 tavaszán adójuk mérséklését kéri a főhadiparancsnoktól, aki 1712. május 9-én a kérés teljesítését ajánlja a Deputatióknak. Az viszont azzal vág vissza, hogy a görögök adója már az erdélyi hadipénztárhoz van utalva [!], annak sérelme nélkül nem engedhető el (nem lévén alap pótlására). Hogy mégis engedjenek a főhadiparancsnok kívánságának [?!] — írja 1711. május 11-i válaszában —, vagy a Cassa Bellica adjon nekik haladékat, vagy ha ez nem lehetséges, a következő repartitiónál legyen tekintettel rájuk (G. P 1712 : 165.).

⁴⁰⁸ Ez esetben csak a városnak a főhadiparancsnokhoz intézett kérvénye és Steinville 1711. november 15-én a Deputatióknak küldött átirata ismeretes. „Facile ... considerabit inclyta Deputatio quam necessarium sit pro servitio Principis ista loca montana [sic]” — írja (uo. 1712 : 273.).

⁴⁰⁹ 1717. május 12-én a vöröstoronyi harmincad körüli kérdéseket Steinville, Haan, Macskási harmincadfelügyelő és Andreas Teutsch szász comes vitatja meg. (Thes.: AG 1717 : 22.)

⁴¹⁰ 1722 első hónapjaiban Virmont és Haan tesz közös jelentést az Erdélybe és Olténiába bekerülő rossz pénz ügyében. A kérdés a Ministerialkonferenz valamelyik tagozata elé kerül — oda azonban az Erdélyi Udvari Kancelláriát nem hívják meg, úgyhogy amikor a Haditanács 1723. március 14-én megküldi neki az ügyben Königsseghez intézett rendelkezés másolatát, azzal az igénnyel, hogy a Kancellária is ennek megfelelően intézkedjék a Guberniumhoz, az 1723. március 23-án nem minden él nélkül felelheti: reméli, hogy a továbbiakban ilyen, a *Provincialia*-ügykörbe tartozó kérdésekben „More, et Stylo hactenus consueto” őt is meghallgatják (bővebb tájékozódás végett). (EK : AG 1723 : 17.)

⁴¹¹ III. Károly 1724. július 31-i rescriptuma utasítja erre a Guberniumot (G. P 1724 : 294.).

⁴¹² 1729 elején az erdélyi General Auditorial Ambt vizsgálatot kívánt egy pénzhamisító ügyében. Minthogy „Vermög hoher Instantien deciso” — foglalt állást 1729. január 31-én a Cameralis Directio — ezek az ügyek egy „Cameral Assessor” részvételével intézendők, a directio egy (meg nem nevezett) tagját kiküldik e célra (Thes.: AG 1729 : 318.). Ismeretes, hogy a fejedelmi kori erdélyi törvények szerint a pénzhamisítás a *notát* megvalósító bűncselekmények közé tartozott, s az *országgyűlés* ítélkezett benne.

⁴¹³ G. P 1712 : 166.

⁴¹⁴ L. erre nézve a kincstári politikáról és igazgatásról szóló fejezetben elmondottakat.

⁴¹⁵ Már az 1714. eleji országgyűlésen törvényt hoznak az árszabályozásról. Ez nem kerül megerősítésre (ahogy az akkor alkotott többi tc.-ek sem). A magyar megyék és a Partium így 1717 elején újra követelik az általános limitatio kidolgozását (G. P 1717 : 114.). 1718-ban a pestis miatti drágaság ad külön indokot is egyrészt a magyar megyék és a Partium, másrészt a székely natio ilyen követelésének (uo. 1718 : 48.). 1721-ben a székelyek sürgetik: „Mester Emberek Manufacturaj Csizma, Talp Bor, es egjebek limitaltassanak” (uo. 1721 : 312.). 1724-ben, a mezőgazdasági termelés akkor már helyreállván az előző évtized ember- és állatpusztító járványaiból, inségéből, s bő lévén a termés, a mezőgazdasági termékek olcsóak, az iparosok viszont mindenhol drágán adják áruikat. Ez készíti a székely natiót arra, hogy 1724. február 3-i sérelmi iratában legalább a hazai áruk árának szabályozását követelje (uo. 1724 : 323.). 1725-ben a rendek összessége követeli az iparcikkek árának szabályozását (uo. 1725 : 369.). Helyi követelésnek van nyoma 1726-ból: Marosszék gyűlése tartja szükségesnek az iparcikkek árának szabályozását (uo. 1726 : 537.).

⁴¹⁶ A mértékeknek „igaz usussa” legyen — írják 1717-i folyamodványukban a magyar megyék és a Partium (uo. 1717 : 114.). 1725-ben a rendek azt teszik szóvá, hogy a kereskedők és mészárosok sok helyütt kétféle fontot tartanak, és így csalnak a mérésnél. E visszaélés megszüntetését követelik (uo. 1725 : 369.).

⁴¹⁷ 1714-ben erről is alkotnak törvényt a rendek; ennek sorsa ugyanaz, mint a többi 1714-i tc.-ké. Így 1717-ben a magyar megyék és a Partium vissza kell hogy térjenek a kérdésre: „Az Szolgák, Szolgalok és

napszámok fizetések irántis legjen determinata Circumscriptio, a meg emlitet, 1714 esztendőbéli Articularis Constitutiok szerént" (G. P 1717: 114.). De a szász natio 1717-i sérelmi összeállításában is ott találjuk: „Circumscribatur mercedem merentium sallarium” (uo. 1717: 490.). 1722 februárjában a rendeket az indítja e követelés felmelegítésére, hogy a béresek és szolgák túlzottan itélt igényei miatt a szolgatartó személyek nem tudnak ilyeneket kapni (uo. 1722: 43.). Hasonló az indokolása a székely natio 1724-i ez irányú sérelmének, itt azonban a megoldási javaslat több szempontból is érdekes: a régi gyakorlat szerint, a Gubernium rendelete alapján, a törvényhatósági főtisztek „pro distinctione locorum” hozzáértő személyekkel készíttessenek bérszabályozást (uo. 1724: 323.). Ott található a bérszabályozás sürgetése a rendek 1725-i sérelmi iratában (uo. 1725: 369.), valamint Marosszék említett 1727-i állásfoglalásában is (uo. 1726: 537.).

⁴¹⁸ 1713 tájt a Haditanács arra az álláspontra helyezkedik, hogy e cikkeket Erdélyben kell készíteni; így az országban marad a készpénz, s fejlődik ott a kereskedelem és ipar is. Szigorú rendelkezést ad ki erről az Erdélyben állomásozó ezredeknek. Steinville viszont úgy tájékoztatja felettes szervét, hogy Erdélyben a katonai egyenruhához szükséges árucikkek sem a szokott minőségben, sem elégséges mennyiségben nem állnak rendelkezésre, s drágábbak is, mint másutt, a katonaságnak csak teher volna a vásárlásuk. A Haditanács elfogadja Steinville véleményét, s az Erdélyi Udvari Kancelláriát tartja jónak felszólítani arra (1713. szeptember 9-én), hogy gondoskodjék az erdélyi kereskedelem és ipar fejlődéséről (EK: AG 1713: 63.), azzal a kincsgéssel: ez az *előfeltétele* az erdélyi iparcikkeknek a katonaság részéről történő vásárlásának.

III. AZ 1730-AS ÉVEK

Az 1720-as évek lassú mozgását, a birodalmi vezető elit Erdély iránti érdeklődésének csökkenését 1730 táján hirtelen jelentős változások, a tendenciák felerősödései, ütközései váltják fel. Közvetlen kiváltó okuk jórészt esetlegesség: a (polgári, katonai, egyházi) kormányzat egyes vezetői egyéniségeinek halála — a következményekben már törvényszerűségek mutatkoznak.

Nem kronologikus sorrendben, inkább fontosságuk sorrendjében ismertetjük azokat az eseményeket, amelyek majd a változások kiindulópontjául szolgálnak. 1729. szeptember 14-én meghal Tige főhadiparancsnok.¹ A Rákóczi-szabadságharc alatti erdélyi szerepe nyomán nem a legjobb emlékezetű tábornok mintegy átmeneti megoldás volt e tisztségben olyan személyiségek után, mint Virmont vagy a majdani haditanácsi elnök, Königsegg-Rothenfels. A báróságig emelkedő egykori csapattiszt helyébe most egy betelepedett arisztokrata került: Franz Paul Wallis altábornagy. Családja Habsburg birodalmi ágának alapítója, a harmincéves háború idején vetődik Angliából Németországba, Lützennél esik el a Habsburg-oldalon. Ő és bátyja, az 1737—1739-i török háborúban gyalogsági főparancsnokként, majd főparancsnokként szereplő — s a kudarcokért felelősségre is vont Georg Oliver Wallis már az arisztokrácia tagjaként kerül a Habsburg-hadseregbe. Bizonytalan, hogy fiatalkorában (1677-ben születik) mikor szolgált Erdélyben. A spanyol örökösödési háborút legalábbis jórészt az itáliai hadszíntéren harcolja végig. Részt vesz az 1710-es évek török háborújában, majd Belgrád várparancsnoka. Onnan előbb Aradra, majd a Bánátba kerül főhadiparancsnoknak; 1729-et megelőzően Luxemburgban parancsnoka az ottani Habsburg-csapatoknak.² Viseli a Haditanács tanácsosi rangját is. Kinevezésére Tige halálhírének Bécsbe érkezése után azonnal sor kerül (1729. október 1-jén),³ de csak 1730. február 10-én indul Erdélybe,⁴ miután előbb még megkapta a titkos tanácsosi rangot.⁵ Katonai pályája legfontosabb szakaszai (a spanyol örökösödési háborúban az itáliai hadszíntéren való tevékenysége, az 1710-es évek török háborújában játszott szerepe) révén Savoyai Jenő közvetlen környezetébe kell sorolnunk, akárcsak bátyját vagy Lothar Königsegg-Rothenfelset. Más kérdés, hogy a herceg kreatúrái, halála után, vajmi kevés hadi dicsőségre tettek szert az 1737—1739-i török háborúban. Az idősebb Wallis szerepe talán még vitatható, öccsére és Königseggé még csak nem is az.

Mindenesetre máris jegyezzük meg: Franz Paul Wallis nemcsak igen jól pozicionáltan érkezik a Savoyai Jenő által már jó két évtizeddel korábban, Kriechbaumb főhadiparancsnoksága idején nagy fontosságúnak minősített erdélyi

tisztségbe, hanem bizonyos nagyúri allűrökkel is. Ehhez az életmódhoz katonai illetményei nem lévén elégségesek, közvetlen elődeinél jóval nagyobb discretiókra tartott igényt. A rendektől az év kora őszén az adó előlegezése miatt tartott concursusokon évente 12 ezer forint rendszeres discretiót kapott, a téli országgyűlésen ugyanígy rendszeresen évi 1000 dukátot. Újévre és névnapjára évi kb. 1800 forintot kapott székhelyétől, Szebentől, és 1000 forintot Brassóból. Szebentől ezen kívül évente néhány ezer tallér értékű terményt vett fel (bort, konyhájára szükségeseket, továbbá szénát és zabot lovai számára); ugyanennyi élést ajánlottak fel számára, évenként, a törvényhatóságok is az adókivetéseknél. Jelentős pénzüsszeget kapott fő- és más nemesektől annak fejében, hogy támogatja kérésüket az udvarnál. „Elfogadta” nemesektől vagy helységektől a halászat jogát, egész halastavat is (téli halászatkor ezek jegének feltörésére a parasztnépet hajtották ki). Szebenzékben egy nagyobb területet feltiltott magának vadászterületül. Szeben mellett nagy konyhakertet tartott, melyet ingyen robottal dolgoztattott. Vizitációs körútjain minden törvényhatóságban kb. 100 aranyat vett fel ajándék címén (ezenkívül természetesen ingyen tartást magának és kíséretének). Jövedelmei közé tartoztak emellett az olténiai discretiók is (Olténia is az ő főhadiparancsnoksága alá tartozott), az ún. ingyen krajcárok neki jutó része — s az itt fel nem sorolható egyszeri discretiók stb.⁶ Mindezek még magyarországi mértékkel mérve is egy nagyarisztokrata jövedelmei — Erdélyben aránytalanul inkább azok.

Ő lesz tehát Erdély főhadiparancsnoka egy olyan időszak után, amelyben a katonai uralom elemei fokozatosan visszaszorultak.

A másik fontos személyi momentum: 1731. december 14-én meghal Kornis Zsigmond,⁷ 1713 óta Erdély gubernatora. Nem tartozik a nagy államférfi-egyéniségek sorába, 18 és fél éves kormányzása alatt nem találkoztunk jelentősebb *egyéni* teljesítményével, kezdeményezésével — de helye üres.

Nem ilyen súlyú, de azért az egész további időszakra hatással bíró egy harmadik személyi változás. Ioan Pataki erdélyi unitus püspök 1728 első felében meghal; helyére (némi huzavonák és az eredeti jelölésben első helyen szereplő Hodermanszki János József munkácsi unitus vikárius halála után) a Ministerialkonferenz 1729. január 25-i ajánlása nyomán Inochentie Micu-Klein kerül — I. Tóth Zoltán plasztikus kifejezésével „az előőr”, a modern erdélyi román nemzeti törekvések első nagy képviselője.

A) KÍSÉRLETEK A TELJES KATONAI URALOM LÉTREHOZÁSÁRA ERDÉLYBEN

Kornis halálát követően a Diploma Leopoldinum rendelkezéseinek megfelelően az erdélyi országgyűlésnek kellene jelölést tennie a gubernator megüresedett tisztére, és az uralkodó erősítené meg a jelöltek valamelyikét. A Birodalom vezető elitje már 1712—1713-ban is csak annyiban tartotta be ezeket a szabályokat, hogy az országgyűléstől kért jelölést, de aztán a *gubernatori jelölésben egyáltalán nem*

szereplő Kornis Zsigmondot nevezte ki az uralkodóval. 1732-ben a birodalmi vezető elit egyik pártja már drasztikusan felrúgja nemcsak a gubernator országgyűlési jelölésére és ennek tekintetbevételére vonatkozó szabályt, hanem azt a másikat is, hogy a jelölést az *Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztése alapján a Ministerialkonferenznek kell tárgyalnia*. 1732. május 31-én a Haditanács egyszerű jegyzék formájában közli az Erdélyi Udvari Kancelláriával az uralkodó döntését: míg a gubernatori tisztség betöltéséről az országgyűlési jelölés alapján határozhatna, Wallis főhadiparancsnok vigye Erdély igazgatását és a Gubernium vezetését (ideiglenesen, anélkül, hogy ezzel különleges tisztséget kapna).⁸ Abból a tényből, hogy ezt a *Haditanács* közölte az Erdélyi Udvari Kancelláriával, kézenfekvő, hogy az intézkedés terve Savoyai Jenő közvetlen környezetében született, s a felségelőterjesztés is a Haditanácsból kelt. Az öreg herceg nem vonta be az akcióba sem a Ministerialkonferenzt (ott ti. Sinzendorff és pártja ellene szegülhetett volna ennek), még kevésbé az Erdélyi Udvari Kancelláriát (a következményekből érthetően, de ettől még éles jogsértéssel). A Haditanács annyira lezártnak vette az ügyet, hogy felszólította az Erdélyi Udvari Kancelláriát: adja ki a szükséges királyi rendeleteket Wallisnak ezen ideiglenes tisztebe iktatására és elismertetésére, hasson oda, hogy az erdélyi rendek is támogassák Wallist, tanúsítsanak vele szemben engedelmisséget.⁹

A Birodalom legfelső katonai vezetése tehát, a polgári kormányzat főtisztségei betöltése útjának teljes megkerülésével, Erdély első polgári tisztségébe ülteti saját erdélyi exponensét, egy kézben egyesítve az ország katonai és polgári kormányzatát. Az intézkedés ideiglenesnek van minősítve, de ideiglenes jellegére semmiféle garancia nincs. Az pedig elképzelhető, hogy a Haditanács, amely korábban is hangoztatta, hogy a Birodalom keleti politikája őrá tartozik,¹⁰ s amelynek a Subdelegaito (Comissio) Neoacquisticán keresztül amúgy is bizonyos különleges (bár gyengülő) befolyása volt Erdély ügyeire, most valamilyen katonai határterületté kívánta változtatni Erdélyt, a főhadiparancsnok katonai-polgári kormányzósága alatt. Az ambíciózus magyarisztokrata, Savoyai Jenőhöz láthatólag közel álló Franz Paul Wallis alkalmasnak tűnhetett a katonai-polgári kormányzói szerepre.

Az intézkedéseknek azonban az Erdélyi Udvari Kancellárián keresztül kellett Erdélybe kerülniük — s a katonai uralom teljessé válása Erdélyben a Kancelláriát létében fenyegette, hiszen ez esetben fennállása szükségtelessé vált volna. Bornemissza Jánost, a Kancelláriának immár majd két évtizede vezetőjét, Erdélynek ez idő tájt legtehetségesebb kormányfőrád nyilván a személyes pozícióföltés is mozgatta, amikor ellenakcióba lépett. De mozgatta nyilván az erdélyi rendek egészének érdeke is; azok ti. ezzel még azt a befolyásukat is elvesztették volna az ország kormányzására, amit a Guberniumon és a Kancellárián — és az országgyűlésen át gyakoroltak (ez utóbbinak is vajmi kevés szerepe maradt volna az államéletben teljes katonai uralom esetén — ha egyáltalán maradt volna). Azt természetesen nem feltételezhetjük az egyébként kiváló képességű Bornemisszáról sem, hogy ennél nagyobb perspektívában gondolkozott. Azt már csak századok múltán lehet megítélni: vajon lefolytathatott volna egy ilyen katonai

határterületté minősített országban 1790—1811. rendi reformmozgalma, a reformkor, vajon mi lett volna a képe így 1848—1849-nek Erdélyben?

A hatvanas évei körül járó, de még nagyon energikus alkancellár majd két évtizedes bécsi tevékenysége során eddigre már erős kapcsolatszert épített ki a birodalmi vezető elit egy részével. Feltehetően részben katolikus volta (karrierjében is ez volt egyik fő segítőtje) tette számára kézenfekvővé a Sinzendorff osztrák udvari kancellárhoz és köréhez való kapcsolódást, részben pedig az a körülmény, hogy ettől a csoporttól több mozgási szabadságot várhatott Erdély ügyeinek intézésében, mint a katonai vezetőktől. Ismét csak katolikussága révén volt kapcsolata III. Károly gyóntatóival. Ezt a kapcsolatszert hozta működésbe Bornemissza János azzal egyidejűleg, hogy megtette a vezetése alatt álló kormányhatóságtól követelt hivatalos lépéseket is.

Az Erdélyi Udvari Kancellária 1732. június 2-án tárgyalta meg a Haditanács átiratát. Elkészítette a Wallis megbízatása tárgyában a Guberniumhoz küldendő rescriptum fogalmazványát, s a tisztaíratot be is terjesztette aláírásra a Prágában időző uralkodónak. Egyben azonban, arra hivatkozva, hogy a Haditanács 1732. május 31-i átiratában nem szerepel minden intézkedés, ami az új rendszer bevezetéséhez szükséges, felségelőterjesztésben kérte III. Károly döntését bizonyos igazgatástechnikáinak tűnő, de valójában (igen jelentős) politikai kérdésekben:

1. A Wallisnak szóló rendelkezés az Erdélyi Udvari Kancellárián át történjék-e? Lévéen szó itt merőben Provincialia- és Politica-ügyekről, az adjon-e instructiót neki? (A Kancellária annak kívánt ezzel elébe vágni, hogy Wallis a *Haditanácstól* kapja *polgári* megbízatását is.)

2. A Guberniumon kívül a rendekhez is intézendő-e rescriptum Wallis megbízatásáról, vagy a Gubernium tegye-e közzé ezt, a rendekhez csak országgyűlés idején lévén szokás királyi rendelkezést küldeni? (Itt a Kancellária egyszerűen megcsipkedte a Haditanácsot tájékozatlansága miatt.)

3. Wallis személyesen legyen-e jelen a Gubernium ülésein s ő elnököljön-e, vagy az uralkodó által már kijelölt ideiglenes guberniumi elnök, Sorger Gergely erdélyi katolikus püspök¹¹ terjessze-e elébe a Gubernium határozatait és véleményeit? (A második megoldás viszonylagos önállóságot biztosított volna a Guberniumnak a főhadiparancsnokkal szemben.)

4. Wallis is aláírja-e a Gubernium felségelőterjesztéseit és rendelkezéseit, vagy az új gubernator kinevezéséig maradjon-e meg a Kornis halála óta gyakorolt aláírási mód? (Itt is a Gubernium viszonylagos önállóságáról volt szó — de arról is, hogy *maga az Erdélyi Udvari Kancellária* sem kívánta azt a rendi felháborodást, amit a rendeletek Wallis által való aláírása váltott volna ki.)

5. Az Erdélyi Udvari Kancelláriához irányítsák-e a Gubernium felségelőterjesztéseit, az eddigi gyakorlat fenntartásával? (A változás a Kancellária létét fenyegette volna.)

6. Wallis neve is szerepeljen-e a Guberniumnak küldött rescriptumok címzésében, vagy a címzés a korábbi maradjon? (A Kancellária kérdése itt is a főhadiparancsnok megbízatásának némi „devalválását” célozta.)

A Kancellária felségelőterjesztése azonban nyíltan is szól a Wallis megbízatása

kapcsán felmerülő politikai kérdésekről. Jelezte, hogy az erdélyi közhangulatban eddig is zavart okozott a gubernatori tisztségre való jelölés elhúzódnása,¹² s ez a zavar és rossz hangulat csak nőni fog, ha a jelen (bár ideiglenes) rendelkezésre nem kapnak magyarázatot. Ezek után jónak látta figyelmeztetni az uralkodót a Diploma Leopoldinum vonatkozó rendelkezéseire: a főhadiparancsnok tartson jó kapcsolatot a Guberniummal a katonai ügyekben, egyébként ne avatkozzék a polgári kormányzatba, a gubernator pedig *erdélyi* legyen. Azt is előadta, hogy a Deputatio 1709-i létrehozása nem volt következményekkel a Diploma Leopoldinumra s a rendek jogaira. A Deputatio elnökletét a Gubernium életben lévő, ill. fungáló tanácsosai közül a rangidős (Haller István) nyerte el.

A Kancellária az elmondottak alapján azt javasolta, hogy a nyári törvényszünet után országgyűlés tegyen előterjesztést a gubernator tiszterére; ezt a rescriptumban kell közölni a rendekkel.¹³

A felségelőterjesztés volt az Erdélyi Udvari Kancellária alaplépése az ellenakcióban; enélkül az ügy nem kerülhetett újabb tárgyalásra. Bornemissza János most azonban megkereste mindazokat, akikre számíthatott. 1732. június 7-én (ugyanaznap, amikor a Guberniumhoz intézendő említett rescriptum tisztázását III. Károly után küldte aláírásra Prágába) levélben kérte meg Sinzendorffot, elpanaszolta neki, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária azt remélte volna: ilyen nagy fontosságú ügyet a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisban vitatnak meg, „ne . . . de nobis sine nobis ageretur”. Az idézett latin kitévelt persze Bornemissza is csak a pártfogójához intézett magánlevélben kockáztatta meg, hisz ismeretes olyan eset, amikor e fordulat használóját alig lehetett a felségértés vádjától megvédeni. Captatio benevolentiae volt azonban Bornemissza levelének az a kitétele, hogy az uralkodó titkos határozatait nem a Haditanácson, hanem az Osztrák Udvari Kancellárián át szokás közölni az Erdélyi Udvari Kancelláriával — valójában csak olyan uralkodói döntések érkeztek ezen az úton hozzá, amelyek az egész Birodalmat vagy annak lajtántúli részét érintették, továbbá az egészségügyi udvari bizottság (Sanitätshofkommission) felségelőterjesztéseiből hozott resolútiók, végül titkos tanácsosi rang, német birodalmi, ill. lajtántúli báróság, lovagság adományozása, Erdélyt érintő *érdemi politikai* döntések tehát nem. Ugyanaznap írt Bornemissza az Erdély ügyeiben ismeresen szerepet játszó Mannagetta osztrák kancelláriai tanácsosnak is. Vele azt is közölte, hogy szerinte a dolog háttérben a Köleséri Sámuel házassági perében hozott döntés áll. (Köleséri második házasságának lezárása tí. hosszú jogvitát eredményezett, a döntést végül is egy, Seilern osztrák másodkancellár elnöklése alatt működő udvari bizottság javaslata alapján hozta meg 1732-ben III. Károly, Köleséri számára kedvezőtlenül.) Az erdélyi udvari alkancellár tudni vélte, hogy valaki a döntés után úgy nyilatkozott: nemcsak Bornemissza, hanem egész Erdély bűnhődni fog ezért. Egy további aznapi levelében, amelynek címzettje Tönneman, az uralkodó gyóntatója volt, Bornemissza nyíltan célzott arra, hogy a fenyegetés Savoyai Jenőtől származik. (A dolognak némi valószínűséget ad az a körülmény, hogy Köleséri sorozatosan volt erdélyi főhadiparancsnokok háziorvosa, de ez a személyes bosszú-elem nyilván nem volt meghatározó erejű a Haditanács lépésében.) Az alkancellár Tönnemannel

azt az aggályát is közölte, hogy a „de nobis sine nobis”-lépés igen érzékenyen fogja érinteni az erdélyi rendeket. Azok, korábbi példák (elsősorban az erdélyi kincstári igazgatás 1699 utáni sorsa) alapján, attól fognak tartani, hogy ez az ideiglenesnek tervezett intézkedés végleges lesz. Arra kérte tehát a gyóntatóatyát: hasson az íránt az uralkodóra, hogy az tartsa meg jogaiban Erdélyt. Ha nem is ilyen nyíltsággal, de irt az alkancellár Gundaker Starhembergnek is, aki szintén állandó tagja volt a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnak. A volt udvari kamaraelnök I. Lipót uralmának végén együtt került a Habsburg Birodalom legfelső vezetésébe Savoyai Jenővel, 1714/1715-ben azonban amaz különösebb emóciók nélkül engedte bukni tisztéből, s bár Gundaker Starhembergnek változatlanul meghatározó befolyása maradt a Birodalom pénzügyeire, viszonya egykori szövetségésével nyilván (legalábbis némileg) feszült volt. Bornemissza Starhembergnek is elébe tárta, hogy a dolog minden várakozás ellenére történt; kérte: ha közlik majd vele a Kancellária 1732. június 2-i felségelőterjesztését, álljon ki Erdély jogai mellett. Az érthető, hogy Bornemissza — 1732. június 7-i leveleinek egyikével — Savoyai Jenőt is megkereste, bár az az uralkodó megtámadott döntésének előkészítője vagy legalábbis az előkészítés irányítója volt — az alkancellár nyilván nem akart újabb sértődésekre okot adni (többi leveleinek ténye ti. nyilván kiszivárgott a Prágában időző udvarban). Őt természetesen csak tájékoztatta a rescriptum-terv felterjesztéséről és az ismertetett felségelőterjesztésben foglaltakról, kérve, hogy az rendelkezék a nyitott kérdéseket illetően is.¹⁴

A katonai uralom teljessé tétele vagy a gubernator-választás körüli harc Karlsbadban folyik tovább, ahol III. Károly gyógykezelési magát. Ezzel a császár hozzáférhetetlenné válik politikai tárgyalások számára. Csak a katonai párt és Sinzendorffék tábora között folyik tovább a harc. A katonai párt fő érve az, hogy Erdély katolikus főurai között nincs alkalmas személy gubernatorul. Az ellenpárt ideiglenesnek tekinti Wallis megbízását, s mielőbb országgyűlésen jelöltetne gubernatort. Sinzendorff (akit személyes sérelem is ért azzal, hogy őt is, mint a Konferenz tagját, megkerülték Wallis megbízásával) még az Erdélyi Udvari Kancellária által készített rescriptum-fogalmazványt is helyteleníti,¹⁵ aláírását azonban nem tudja megakadályozni.¹⁶ Mindenesetre sietve nyugtatja meg Bornemisszát: a gubernator-jelölés útja ezzel még nincs bevágva.¹⁷ Wallis beiktatása azonban guberniumi elnöki tisztébe elkerülhetetlen.

A gubernatori jelölésre pedig még jó ideig várni kell. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis, amely 1729 óta nagyon ritkán ül össze,¹⁸ csak 1732. december 11-én, pár nap híján egy évvel Kornis halála után tűzi napirendre a *jelölés engedélyezésének* kérdését.¹⁹ Az Erdélyi Udvari Kancellária alapos előterjesztést nyújt be az ülésen. Hivatkozik a Gubernium felségelőterjesztésére, amelyben az kifejezi készségét a jelölés lebonyolítására, mihelyst rendelkezést kap erre. A maga részéről azért is fontosnak tartaná az országgyűlés kihirdetését a jelölés megtartására, mert így eloszthatók lennének a rendek gyanúi, s megszűnének a Diploma Leopoldinum és a Pragmatica Sanctio hitele körüli suttogások.²⁰ A kényes helyzetben a Kancellária jónak látta javasolni a jelölési eljárás körülírását: három-három katolikus és akatolikus személy volna jelölendő, a szavazatokat pedig a

katolikus püspök (a Gubernium rangelső tanácsosa, de ő maga nem lehet gubernator) és a három ítélőmester szedje be. A továbbiakban az eljárás a szokásos: az országgyűlés feliratát a Ministerialkonferenz vitassa meg, s az uralkodó döntson. A Konferenz elfogadja a javaslatot, III. Károly szintén.²¹ A jelölés ügyében a Guberniumhoz intézett rescriptum arra hivatkozva rendeli el a három-három katolikus és nem katolikus személy jelölését, hogy a Diploma Leopoldinum és az 1712-i királyi resolutio értelmében minden felekezetből, amely jogot tarthat a gubernator tiszttségére, három-három főt kell jelölni, de ha nincs mindegyikből elég megfelelő, a katolikusokból és reformátusokból kell pótolni a hiányt.²²

Az országgyűlés, amelynek (többek között) a gubernator tisztére is jelölnie kell, 1733. március 10-én nyílik meg Szebenben. Március 12-én megtörténik a jelölés. Az eredmény több vonatkozásban is súlyos problémákat vet.

Kiderül ti., hogy a református párt imponálóan szervezett, a katolikus párt pedig nemhogy nem elég erős, de még csak nem is egységes. A református párt első három jelöltje, Kemény László guberniumi tanácsos, Wesselényi István, az országgyűlés és a királyi tábla elnöke és Bánffy György (a család grófi ágából) 149, 141, ill. 121 szavazatot kap — az utánuk következő jelöltek csak 33 és 20 szavazatot.²³ A katolikus párton belül többszörös megosztás van. A legmegdöbbentőbb az, hogy a legtöbb szavazatot köztük Wallis főhadiparancsnok kapja (92) — teljhatalma nyomasztóan hathatott, nem elképzelhetetlen a korrumpálás sem; az uralkodó törvényesebben nevezhette volna ki gubernatorul, mint ahogy 1713-ban Kornis Zsigmonddal tette. A további katolikus személyek jelölésében jórészt az erdélyi vezető arisztokratacsaládok konkurenciaharca tükröződik: Kornis István (az elhalt gubernator öccse, guberniumi tanácsos, országos főbiztos) 79 szavazatot kap, Pettki Dávid 71-et. Ez a hármas jelölés. Bornemissza János (láthatólag nem lévén módja lenn Erdélyben hathatósan szervezni a katolikus pártot és saját táborát) csak 58 szavazathoz jut, Haller János (Bornemissza vele, a tekintélyes katolikus arisztokratacsalád még fiatalnak számító tagjával fogózik) 55-öt. (A hatodik katolikus jelölt Bálintith György; ő 50 szavazatot kap.)²⁴

Ebből a jelölésből kell választani a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisnek — s akárhogy választ, mindenképpen megsért valamit, valakit vagy valakiket. Ha a (magasan a legtöbb szavazatot kapott) református jelöltet választja, évtizedeken át szívós következetességgel vitt ellenreformációs politikája szenved törést — ha nem, a református rendeket sérti meg. Ha a katolikus jelöltek közül választja Wallist, mint aki ebből a felekezetből a legtöbb szavazatot kapta, törvényesíteni lehet az 1732 májusában létrehozott teljes katonai uralmat; ennek azonban nem is az erdélyi rendek várható rossz hangulata szól érvként ellene, hanem az a körülmény, hogy e kérdésben a birodalmi vezető elit katonai és civil pártja (Savoyai Jenő, ill. Sinzendorff köre) ütközik össze. Ha azonban a katonai párt terve vereséget szenved, ki alkalmas a többi katolikus jelöltek közül a gubernatori tisztésre?

A döntés egyelőre késik. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ismét jó ideig nem ül össze. Közben kitör a lengyel trónörökösödési háború, az európai hatalmi csoportosulások újabb nagy konfrontációja, Savoyai Jenő 1734 áprilisá-

ban a harctérre vonul — hogy aztán megtépázott tekintéllyel, balsikerek után térjen onnan vissza, s ne érje meg az újabb török háború még keservesebb kudarcait. Bornemissza mindjárt a herceg távozása után, 1734. május 8-án megsürgeti *Sinzendorffnál* (mint Savoyai Jenő távollétében a *Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis elnökénél*) a döntést a gubernatori jelölésről, azzal érvelve, hogy ennek elhúzódása csak növelheti a zavart az erdélyiek lelkében.²⁵

A Konferenz 1734. augusztus 26-án (1732 decembere utáni első ülésén) tárgyalja a gubernatori tisztség betöltésének kérdését. Az előterjesztést tevő Erdélyi Udvari Kancelláriának módjában van a katolikus, ill. a református rendeknek a kérdésben felérkezett felségfolyamodványát ismertetni. A katolikus felségfolyamodvány már Bornemissza 1733—1734-i (részleteiben nem ismert, de feltételezhető) politikai előkészítő munkája eredményeképpen készült. A memorandum előbb leszögezi, hogy a gubernatori tisztség nem a reformátusokat illeti meg, még ha az ő jelöltjeik is kapták a legtöbb szavazatot (bár nem ellenzi — ha az uralkodó is jónak tartja —, hogy a Guberniumnak legyen három református tanácsosa). Ezek után kerül a felségfolyamodványba a kettős értelmű érv: a katolikus felekezetben van olyan személy, aki nem került bele a hármass jelölésbe, de sokkal több érdemet szerzett az uralkodó és a haza szolgálatában, mint az akatolikus jelöltek. A célzás egyértelműen Bornemissza Jánosra történik, éle azonban nemcsak a reformátusok ellen irányul, hanem Wallis ellen is. A református rendek memorandumja kevesebb politikai rafinériát mutat: a Diploma Leopoldinumra és a négy bevett vallásfelekezet elvére hivatkozva kéri református személynek a tisztséget, helyesnek látva, hogy a gubernator váltakozva legyen a katolikusok és a reformátusok közül.

A Kancellária, ismertetve a két érdekelt felekezet felségfolyamodványát a Konferenz előtt, saját véleményében előbb Wallis gubernatorságát kívánja lehetetlenné tenni. Leszögezi, hogy a gubernatort az erdélyi *natiókból* kell választani; olyan indigena nem jöhet számításba, aki nem a natiókból való. (Wallis ti. addigra már megszerezte az erdélyi honfűságot.) „Csatlakozva” az erdélyi katolikus rendek (feltételezésünk szerint Bornemissza által előkészített) felségfolyamodványához, maga is úgy látja, hogy a jelölésnél, a szavazatok szétszóródása révén, érdemes katolikusok szenvedtek sérelmet. Első helyen Bornemissza Jánost, másodikul Haller Jánost említi. Itt következik Bornemissza újabb nagy húzása: bejelenti, hogy *ő maga nem tart igényt e tisztségre*. Józanul tudomásul veszi, hogy ő, a self-made man rendkívüli ellenszenvbe ütköznék az erdélyi vezető elit valamennyi csoportjánál, ha maga ülne az eddigiekben az erdélyi nagyarisztokráciának fenntartott gubernatori székbe. Visszalépésével azonban (és Wallis kirekesztésével) Haller János bekerülhet a katolikusok közül történő hármass jelölésbe — az utolsó helyen Kornis István és Pettki Dávid mögött.

Röviden foglaljuk össze, amit a Hallerekről a korábbiakban elmondottunk. A család a 16—17. században Erdély vezető főúri dinasztiái közé tartozik. Haller János az integrációs váltás idején jelentős szerepet játszik; az ő nevéhez fűződik az 1686-i Haller-diploma, ő 1691 után Erdély első kincstartója s ezzel a legmagasabb kormányzati főtisztséget viselő katolikus főúr. Fia, Haller István guberniumi tanácsos, az országgyűlés és a királyi tábla elnöke, majd a Deputatio vezetője. Az ő

fia a majdani gubernator. Bornemissza már pályája kezdetén gesztusokat tesz feléje. Előbb a szó szoros értelmében átadja neki csik—gyergyó—kászonszéki főkirálybírósgát, majd ő segíti guberniumi tanácsossághoz (1730-ban az országgyűlés a harmadik helyen javasolja a Haller György halálával megüresedő tanácsosi helyre Pettki Dávid és Thoroczka János mögött, a Gubernium is Pettkit ajánlja elsőnek, az Erdélyi Udvari Kancellária azonban 1732 decemberében eléri Haller kinevezését).

Bármennyire politikusi ravaszsággal is van felépítve az Erdélyi Udvari Kancellária (az erdélyi katolikus rendek felségfolyamodványára is támaszkodó) javaslata, a kérdés evvel még távolról sem zárul le. A Ministerialkonferenz ülésén igen éles a vita a kancelláriai előterjesztés azon pontja körül, amely szerint a nem három natióból való indigena nem alkalmazható tisztségre Erdélyben. Az eredmény kompromisszum: az *elvet* nem fogadják el, de nem látnák helyesnek, ha a főhadiparancsnok a jelen esetben a gubernatorságot is elnyerné. Ezek után viszont a Konferenz leszavazza Kornis István jelölését (láthatólag nem is sejtve Bornemissza igazi szándékait), azzal az indokolással, hogy bár személye ellen nem szól semmi, a volt gubernator testvére, így kinevezése azt eredményezhetné, hogy valamelyik család öröklési jogot formálna a tisztségre. A konferencia így Pettkire szavaz, Sinzendorff pedig, akivel Bornemissza láthatólag részletesen megtárgyalta az ügyet, oly értelemben mondja ki a határozatot, hogy első helyen Pettki terjesztendő megerősítésre az uralkodó elé, de a jelölésben szerepeljen Haller János is.²⁶

Az Erdélyi Udvari Kancelláriának tehát új felségelőterjesztés-tervezetet kell készítenie az 1734. augusztus 26-i Konferenz-határozat nyomán. Bornemisszának így módja van Pettkit is lehetetlenné tenni. Az Erdélyi Udvari Kancellária az újabb fogalmazványban, a Ministerialkonferenz határozata után, előadja, hogy a Diploma Leopoldinum és az azt követő királyi rendeletek szerint a gubernatorválasztásnál az a fő követelmény, hogy a jelölt járjon elől az uralkodóházhoz való hűségben és érdemekben, Pettki pedig Rákóczi hive volt, nincs guberniumi gyakorlata, maga sem kívánta a gubernatorságot (s a guberniumi tanácsosságot), egészsége is rossz. Kornis kinevezése esetén — folytatja a Kancellária tervezete — a kinevező okmányba bele kellene venni egy olyan záradékot, amely szerint ez nem jelenti a család öröklési jogát. *Haller esetében* nincs ok ilyen megfontolásra.²⁷ Ezt a fogalmazványt azonban még Sinzendorff és Mannagetta is túl merésznek találja, mikor Bornemissza 1734. szeptember 28-án megvitatja velük: a szövegben az 1734. augusztus 26-i határozattal (Pettki jelölése) homlokegyenest ellenkező érvek szerepelnek. Jobbnak látnák, ha ezeket a Kancellária külön felségelőterjesztésben tárná az uralkodó elé.²⁸ Minthogy pedig a Kancellária e tervezetében nincsenek érvek Pettki mellett, Mannagetta 1734. szeptember 28-án (nyilván Sinzendorff rendelkezései alapján) arra szólítja fel Kochot, az Udvari Kamara és Hefenstockot, a Haditanács tanácsosát, hogy közöljék vele írásban hatásaik Pettkit támogató megfontolásait.²⁹ Az Udvari Kamara azzal érvel Pettki mellett, hogy az éveken át gondtal, bölcsen vitte főispáni tiszttét, becsületes, derék. A rendek már 1730-ban első helyen jelölték guberniumi tanácsosnak. A katonasággal szemben nem idegen,

a kincstár hozzá kerülő ügyeit higgadtan intézi. A Haditanács azt az (adott pillanatban kétséges értékű) érvet dobja a mérlegre, hogy Savoyai Jenő több ízben elismerően nyilatkozott róla.³⁰ A végleges felségelőterjesztésbe azonban, amely biztonnal Bornemissza műve, hosszas méltatás kerül Haller érdemeiről (ez a korábbiakban nem szerepel). III. Károly (feltehetően Tönnemann hatására is) Haller Jánost nevezi ki gubernatornak.³¹ Hallert 1734. december 2-án iktatja tisztebe az országgyűlés királyi biztosa, *Wallis főhadiparancsnok*.³²

A Kornis Zsigmond halálától számítva néhány nap híján 3 éves csata tehát lezárult. A győztes első pillantásra Bornemissza János — sikerének azonban (vitathatatlan politikai képességein és energiáin túl) az volt az oka, hogy az Erdély teljes katonai kormányzata vagy a gubernatori tiszt betöltése körüli harc a Habsburg birodalmi vezető elit katonai pártja (Savoyai Jenő és csoportja) és a Sinzendorff köré csoportosuló ellenpárt hatalmi harcának nagyobb összefüggésébe illeszkedett, s hogy 1734-ben ebben az utóbbi harcban, a Habsburg-hadseregnek és személyesen is Savoyai Jenőnek a lengyel trónöröklési háborúban elszenvedett vereségei hatására, a hatalmi mérleg Sinzendorff javára változott meg.

Mielőtt azonban az 1734-i fordulatot követő Bornemissza—Haller-berendezkedés, az annak keretében létrejött kormányzati reformok ismertetésére térnénk, szólnunk az 1731—1734-i harc bizonyos utóezzéseiéről, a katonai párt azon kísérleteiről, hogy újra magának biztosítson legalábbis nagyobb súlyt vagy éppen hegemoniát Erdély kormányzatában.

Katonaság és polgári kormányzat egyik ütközőpontja (nem elsődleges elem a hatalmi harcban, de mint *egy elem* nem súlytalan) a discretio kérdése. A Gubernium és az Erdélyi Udvari Kancellária 1735 őszén, a discretiókat eltöltő katonai regulamentumra hivatkozva, megpróbálja ezeket visszaszorítani.³³ 1736 júniusában a rendek is a regulamentum alapján kérik Wallist (mint az országgyűlés királyi biztosát és egyben főhadiparancsnokot), hogy tiltsa meg alárendeltjeinek discretiók követelését.³⁴ 1737 elején, az újabb török háború előkészületeinek idején azonban a katonaság ismét határozottan igényt tart erre a törvénytelen szolgáltatásra. Erdélybe újabb ezredek érkeznek, s a Gubernium jónak látja körrendeletben eltiltani discretio adását nekik (ez esetben is a regulamentumokra hivatkozva). Wallis erre (1737. január 25-én) azt rója fel a Guberniumnak, hogy lépésével nem az ezredek pihenését és erőgyűjtését, hanem további leromlását szolgálja. A tilalomból a császári hadsereg elleni nyilvánvaló gyűlölet sugárzik. Állítása szerint Magyarországon, Szlavóniában és Habsburg-Szerbiában a katona ingyen ebédet kap szállásadójától, a tisztek ingyen szénát, lóportiót stb., a Bánátban még 2-3 forintot is adnak a széna mellé. A tilalom feloldását követeli, azzal fenyegetőzve, hogy különben az udvarral helyeztetni érvényen kívül a regulamentumnak ezt a pontját. Egyben az élelmiszerek árának leszállítását várná el, amelyet az ezredek beérkezésekor felemeltek. A Gubernium (1737. január 29-én) azzal védekezik, hogy a regulamentum béke és háború idején egyaránt érvényes, az áremelkedést nem hatósági rendelkezések okozták, hanem az inség³⁵ — erre a főhadiparancsnok a Haditanácshoz fordul, és a Guberniumnak végül is vissza kell vonni a tilalmat.³⁶

Közben azonban az erdélyi országgyűlés (csak feltételezhetően a Guberniummal való egyetértésben) terjedelmes összeállítást készít egyes katonatisztek, sőt altisztek által követelt discretiókról.³⁷ A Gubernium így támogatva is, szorítva is a rendektől, de a Haditanáccsal állva szemben, azt az utat látja a legeredményesebbnek, hogy a katonai párt kulcsszemélyiségeitől nem sajnálja a pénzt. Wallisnak 1737. március 20-án „Tábori készületre szükséges expensájának superatiójára s pótlására” megszavaz 1500 RFt discretiót,³⁸ Hefenstock utódának, Wöber haditanácsi referendariusnak pedig (1737. március 23-án) „ez igye fogyott Haza dolgaiban kívántato favorának és patrociniunának demereálására” 100 aranyat (= 415 RFt),³⁹ amit aztán az Erdélyi Udvari Kancellária (a helyzet súlyosságára és a korábbi gyakorlatra hivatkozva) felemeltet vele 200 aranyra.⁴⁰

Ugyanez idő tájt a Guberniumhoz sorozatosan érkeznek panaszok erőszakos katonai végrehajtásokról, a végrehajtók zsarolásairól, verésekről, sebesítésekről, nemesi kúriák megtámadásáról (az öreg Apor Péter, ekkor háromszéki főkirálybíró házára a Wallis-ezred egy br. Wangenheimb nevű századosa azzal küldet rá egy tizedest és 6 közlegényt, hogy *Apor szobájába* telepedjenek be, amire sor is kerül — a botrány azonban akkora lesz, hogy Wallis kénytelen fegyelmi intézkedéseket hozni saját ezredének tisztje ellen).⁴¹ A Gubernium most továbblép: 1737. június 22-én összeállításokat kér be a törvényhatóságoktól ezekről a túlkapasokról, továbbá arról, hogy az adón s a regulamentumban meghatározott gratuitumon túl kinek s mit adtak.⁴² Érkeztek is be ilyen kimutatások, ezek azonban még színezní is alig színeznék az eddig bemutatott képet. 1737. decemberében tervezetet is kiadtak az országgyűlésen a discretio mértékének szabályozására.⁴³ Az időközben (1737. szeptember 28-án)⁴⁴ elhalálozott Wallis helyére egyenlőre ideiglenes erdélyi főhadiparancsnoknak kinevezett Christian Lobkowitz herceg lovassági tábornok mint az országgyűlés királyi biztosa megtette reflexióit a tervezetre.⁴⁵

Közben azonban a kérdés más szinten is napirendre került. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis, amelynek Savoyai Jenő halála óta Sinzendorff az elnöke, 1737. október 25-i üléséről udvari vegyes bizottságot küld ki az erdélyi rendkívüli adókövetések, katonai túlkapasok megvizsgálására az Osztrák Kancellária, a Haditanács, az Udvari Kamara és az Erdélyi Udvari Kancellária tagjaiból.⁴⁶ Ez már eleve Bornemissza nagy sikere, az még inkább, hogy a bizottság a discretiók alapos megszorítását javasolja.⁴⁷ Az alkancellár azonban azt is eléri, hogy az uralkodó még a vegyes bizottsági javaslat Ministerialkonferenz-i megvitatása előtt, 1738. február 24-én rendelkezik a discretio-kérdésben: a katonaságban előírt tartáson felül kicsikart discretiók, az utalványozottakon túl felvett termékek ára, az így minősülő fuvarok bére stb. vagy az adóba számítandó be, vagy a katonaság térítse vissza őket.⁴⁸

A discretio-kérdés azonban, jeleztük, nem központi kérdése a katonaság és a civil szervek közötti hatalmi harcnak — bár nem elhanyagolható kérdése. Ugyanilyen nem alap-, de nem is mellékkérdés a hadbíróság illetékességi körének túllépése. Az 1735-i szüreti törvényszünet alatt a hadbíróság, amely (szóltunk róla) korábban is túlkapást követett el a hamis pénzverők ügyében, „maga praetendált jurisdictiojának meg erősítésére és bizonyítására” (ahogy a Gubernium minősítette a dolgot) a

hamis pénzverés miatt évek óta bebörtönzött személyek közül hármat fővétellel büntetett. A Gubernium megkeresi Wallist az iránt, hogy a hadbírótság ne elegyítse magát a polgári szervek bírói jogkörébe; a főhadiparancsnok *szóbeli* választ ad: ő nem dönthet ebben, a Gubernium tegyen felségelőterjesztést.⁴⁹ Az erdélyi hadbírótság túlkapasainak feltehetően az vet véget, hogy szembekerül az Udvari Kamarával is. Amikor ti. kincstári tisztviselőkre is ki akarja terjeszteni jogkörét (hagyatéki ügyekben), az Udvari Kamara (1736 őszén) erőteljesen fellép az ellen az uralkodónál, s az meg is védi jogaiban a kincstárat.⁵⁰

A katonai és civil szervek hatalmi harcának egy további tere Erdély adóztatásának kérdése. Az Erdélyen követelt adó mennyiségéről ismeretesen a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis döntött, az országgyűlés a királyi előterjesztésekben szereplő adóösszegből lealkudta azt, aminek elengedését a Konferenz általában már előre engedélyezte, s a megállapodott adóösszeget kivetette a törvényhatóságokra és különleges adózású népcsoportokra. A Haditanács most ez ellen a gyakorlat ellen indít akciót, több menetben is, érdemben a saját kezébe kívánván venni Erdély adóztatását. 1736. február 18-án azzal a meghökkentő követeléssel fordul az Erdélyi Udvari Kancelláriához, *megküldve neki* Erdély (és Olténia) 1736. téli félévi *adókivetését*, hogy a Kancellária tegye meg a szükséges lépéseket az adó felvétele és a helyi katonai pénztárakba való átadása ügyében. Az Erdélyi Udvari Kancellária higgadtan kitér a támadás elől: a korábbi gyakorlat szerint maga kívánt volna eljárni az ügyben — írja —, a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis előzetes tudomása nélkül nem is rendelkezhet erről, annak következő üléséig el kell napolni az ügyet.⁵¹ 1737-ben és 1739-ben, mutatis mutandis, ez ismétlődik meg (1737-ben két ízben is).⁵² A Haditanácsnak nem sikerül közvetlenül kézbe vennie Erdély adóztatásának ügyét.

A Birodalom katonai vezetésének legveszélyesebb visszaütési kísérlete azonban az állítólagos Rákóczi József-párti erdélyi református vezető személyiségek (a püspök és több tekintélyes világi személy) 1738. márciusi letartóztatása volt. Az erre elsősorban alapul szolgáló feljelentést a moldvai fejedelem titkára tette meg Lobkowitz helyettes főhadiparancsnoknál. A különös kapcsolat egy némi, szerény szuverenitást élvező uralkodó bízalmas munkatársa és egy külállam nem kis rangú katonai vezetője között talán okot adhat nekünk arra, hogy a moldvai fejedelmi titkárt röviden Habsburg-kémnek minősítsük, s még annak feltételezésére is, hogy a feljelentést eleve „megrendelték” nála. Mert hogy a Birodalom katonai vezetése számára így alkalom adódott arra, hogy megbontsa katolikus és protestáns rendek 1734 után mégiscsak kialakult együttműködését, s egyben kompromittálja a Bornemissza—Haller-kormányzatot, s hogy ezzel az alkalommal élni is kívánt, az a következőkből kiderül. Lobkowitz a feljelentés nyomán a Rákóczi Józseffel való összeesküvés vádjával letartóztatja Szigeti-Gyula István erdélyi református püspököt, Bethlen Sámuel, Lázár Jánost, Rhédei Ferencet és Lászlót, Thoroczkai Zsigmondot és Tholdalagi Mihályt.⁵³

A Bornemissza—Haller-kormányzat politikusan, de határozottan ellenáll az akciónak, azonnal értékelve, hogy itt nem *csak a református rendekről* van szó. A Gubernium a letartóztatások miatt felfüggeszti az éppen ülésező országgyűlés

bezárását (ha ti. az ügy felségsértésnek minősül, az országgyűlés illetékes bírászkodni). Lobkowitz erre közli a kormányhatósággal, hogy a letartóztatások és a vizsgálat ügye nincs kapcsolatban az országgyűléssel [!], s emiatt nem kell feltartani a rendeket.⁵⁴ Vitatható, hogy a főhadiparancsnok állásfoglalása Erdély közjogában való járatlanságából ered, vagy Lobkowitz *nem akar* tudomást venni ennek a közjognak a határozmányairól — a Gubernium mindenesetre kénytelen belemenni az országgyűlés felosztatásába. 1738 májusában azonban lépést tesz a főhadiparancsnoknál a letartóztatottak szabadon bocsátása érdekében, megküldve családtagjaik kérvényét. A válasz elutasító, Lobkowitz udvari rendelkezésre hivatkozik.⁵⁵ Közben az elfogatások miatt kialakult rossz politikai hangulat erősödik Erdélyben, a Gubernium számára *ez is* az indok arra, hogy 1738. június 10-én felségelőterjesztéssel éljen a letartóztatások ügyében, és egyben a Kancelláriát is tájékoztassa. Nem vonja ugyan kétségbe — írja a felségelőterjesztés —, hogy az állam biztonsága érdekében megfelelő és gyors lépések szükségesek, de nemeseket az ügy kellő ismerete nélkül, nem állván fenn a szökés veszélye, a Gubernium tudta nélkül elfogni ellenkezik a korábbi korok „stylusával” s az érvényes királyi rendeletekkel. Utal rá, hogy nemesek féltükben elhúzódnak házaiktól. Az uralkodó teremtsen rendet ebben a rendtelenségben — kéri. A Kancelláriánál már azt sürgeti, hogy végére kell járni a feljelentés alapos vagy alaptalan voltának, „mert ha csak ad fidem Denunciatorum aut scripti cujusdam simplicis fogják meg az embert, senki sem lehet securus, kinek kinek haragossa lévén, sine fundamento is árulkodhatik vagy firkálhat gonoszul”.⁵⁶ Rövidesen újra éles hangon tájékoztatja a Kancelláriát, most a katonai szervek vizsgálati módszereiről.⁵⁷

Az Erdélyi Udvari Kancellária az első hír vételétől szintén mindent megtesz az elfogottak érdekében, elsősorban a Ministerialkonferenz informálásával. A Konferenz láthatólag csak 1738 nyarán kapcsolódik be az ügybe, a Thorwestern helyettes főhadbíró által az elfogottak ellen végzett vizsgálat kapcsán. Az ügy a Birodalom kormányzatának legfelső szintjén is katonaság vagy civilek preponderanciájának kérdése — s a Konferenz elnöke Savoyai Jenő halála óta Sinzendorff, a katonai pártot pedig tovább gyengítik az 1737—1739-i török háború sorozatos vereségei. Így érthető, hogy a Ministerialkonferenz (1738. július 29-én) igen keményen ítéli meg Thorwestern működését, leszögezve, hogy a vizsgálat nem folyt törvényesen, s még a gyanús irományokat sem vizsgálták meg kellően. A Konferenz újabb (1738. augusztus 13-i) ülése úgy döntött, hogy a vizsgálatra és ítélethozatalra katonai-polgári vegyes bizottság jöjjön létre Erdélyben. Ebben a Guberniumot maga Haller János gubernator képviselje, mellette két tanácsos, a *református* Bánffy Zsigmond és az *evangélikus* Baussnern szász comes. Minthogy pedig a Gubernium több tagja rokoni kapcsolatban állt az elfogottakkal, az Erdélyi Udvari Kancellária azt javasolta, hogy a *rendek* képviselői egészítsék ki a bizottságot: Orbán Elek aranyosszéki főkirálybíró, Kun Zsigmond *ítélőmester* és Csulai Imre királyi táblai ülnök (korábban *fiscalis director*). A Konferenz egyetértett a rendek képviselőinek bevonásával. A katonaság képviselői a bizottságban a Ministerialkonferenz döntése értelmében a discretio-vitából már ismert Damnitz vezérőrnagy és Thorwestern lettek, egy további személy kijelölését a konferencia Lobkowitzra

bizta. Ennek a bizottságnak minden egyes letartóztatotról, kihallgatásuk után, külön-külön véleményes jelentést kellett felterjesztenie az uralkodóhoz, közben pedig tisztázni kellett: ilyen esetekben korábban mi volt az eljárás (az Osztrák Udvari Kancellária, a Haditanács és az Erdélyi Udvari Kancellária levéltárában erre vonatkozóan található iratok felkutatásával). A bizottság jelentésének Konferenz-i megvitatásáig s az uralkodó döntéséig a letartóztatottak börtön helyett tisztas örizetben tartandók. III. Károly jóváhagyta a Konferenz állásfoglalását.⁵⁸ Az ügy további intézése tehát (a korábbi hónapokkal szemben, amelyben ez kizárólag *katonai* szervek kezében volt) egy *katonai-polgári* vegyes bizottság kezébe kerül, amelyben ott ül Haller gubernator, jelen vannak a rendek képviselői, köztük két jeles jogász (Kun ítélőmester és Csulai királyi táblai ülnök).

A vegyes bizottság 1738. október 1—29. között végzi el munkáját. Az eredmény a letartóztatottak teljes tisztázása. A bizottság katonai és polgári tagjai egyetértének abban, hogy a vád nem bizonyosodott be, a kihallgatottak állhatatos hűséget mutattak az uralkodó iránt, magyarázatot adtak a náluk talált és gyanúsnak ítélt levelek értelmére. A bizottság javasolta felmentésüket, szabadon bocsátásukat, azt, hogy teljes elégtételt kell nekik adni, s joguk legyen eljárást indítani a hamis feljelentők ellen. A vizsgálat eredményét Lobkowitz 1738. november 3-án felterjeszti a Haditanácsnak. A Gubernium azonban jónak látta maga és a rendek nevében külön felségelőterjesztéssel élni (1738. november 12.), felpanaszolni benne, hogy a letartóztatások megrendülést váltottak ki a rendekből, az ügynek katonai-polgári vegyes bizottsággal való tárgyalatása pedig újabb konsternációra szolgáltatott okot,⁵⁹ ez ti. a Gubernium álláspontja szerint a törvények, a Gubernium és egyáltalán a polgári igazgatás hitelét fenyegeti, katonák még hűtlenségi perben sem lehetnek jelen a vizsgálatnál és az ítélethozatalnál. Meg kell büntetni az alaptalan feljelentőket — követeli.

A Ministerialkonferenz 1738. december 23-án vitatja meg az ügyet. Sinzendorff csoportjának helyzete, a Habsburg-hadaknak a török háborúban elszenvedett vereségei hatására, csak tovább erősödik — ugyanakkor bizonyos tapintatra van szükség a vert hadak legfelső vezetőivel szemben egy ilyen, a Birodalom egésze számára részletkérdésben. Az ügy *érdeméről* már nem lehet vita: az elfogottakat szabadon kell engedni, teljes elégtételt kell adni nekik. Az sem vita tárgya, hogy a Haditanács és Lobkowitz eljárása képtelenség volt. Ezt a Konferenz, a jelzett okokból, így fogalmazza meg: a jelen ügy oly egyedi és rendkívüli, hogy semmiféle szabály nem eredhet belőle a jövőre, s egyébként is *vannak megfelelő törvények és uralkodói rendelkezések* az ilyen esetekben való eljárásra. A katonai szervek presztízvesztését mérséklendő, a Konferenz úgy fogalmaz: az erdélyi rendeknek is be kell ismerniük, hogy a rendkívüli körülmények között (a török háború, Rákóczi József és a Porta 1738. januári szerződése, félelem attól, hogy a török Erdélybe üt, Rákóczi József felkelésre buzdító felhívásai, kémek Erdélyben, katonák átállása Rákóczihoz, a — bár alaptalannak bizonyult — feljelentések és az elfogottaknál talált irományok) az uralkodó tekintélye és a köznyugalom megóvása érdekében szükségesek és lehetségesek voltak olyan lépések (beleértve az elfogatásokat is), amelyek nélkül nem lehetett volna megelőzni a belső zavarokat [!].

Miután azonban Erdélyben s másutt megfelelő politikai és katonai intézkedések történtek, s elvágták az ellenséges beütés lehetőségét [!], bizottságot küldtek ki az ügy kivizsgálására. Így a letartóztatások igazolva vannak, az eljárás törvényes volt [!], a vizsgálat késésére pedig igazolásul szolgált a háborús helyzet és a járvány. A Konferenz így szabályosnak minősíti a Haditanács eljárását — miután előzőleg már leszögezte, hogy az ilyen ügyek intézésére vannak megfelelő törvények és rendeletek, s miután a Haditanács baklövése nyilvánvaló. Most már annak leszögezésére kerülhet sor, hogy a vádak nem igazolódtak be. Az elfogottak felmentendők, azonnal szabadon bocsátandók, ártatlanságukról tanúsítványt kell adni nekik, s ezt Erdélyben és (sajtó útján) Bécsben közzé kell tenni. Minthogy pedig a moldvai fejedelem titkárán kívül erdélyi feljelentő is szerepelt az ügyben, az ellen a sértettnek joga van eljárást indítani. Ezen túlmenően azonban — véli a Konferenz — helyre kell állítani a bizalmat az uralkodó iránt, ill. egyfelől a református, másfelől a katolikus és evangélikus szász rendek között (a reformátusok szerint ti. katolikusok és evangélikusok felekezeti okokból jelentették fel az ő vezetőjüket).⁶⁰ Minthogy azonban tisztázást nyert, hogy a 8 letartóztatott közül 7 esetében külföldi személy a feljelentő, a letartóztatottak pedig elégtételt kaptak, s a jelen ügy nem szolgálhat például a jövőben sem, a bizalom kétségkívül helyreállhat.⁶¹ A Birodalom katonai vezetése elvesztette tehát az 1734 óta legfontosabb csatát Erdély tekintetében a polgári kormányzattal — azt a csatát, ami a többi vitákkal ellentétben, valóban *magáért a hataloméért* folyt.

B) A BORNEMISSZA—HALLER-KORMÁNYZAT

Azt az uralmi formát, amely 1734 végétől kialakul Erdélyben, s amely (mint már szólottunk róla) nemegyszer és nem is egy vonatkozásban a Birodalom legfelső katonai vezetésével és annak erdélyi exponensével kellett hogy kemény csatákat vívjon önmaga érvényesítéséért, s amelyet két vezető egyéniségéről Bornemissza—Haller-kormányzatnak nevezünk, több aspektusból kívánjuk leírni. Első helyen az új hatalmi helyzetnek a kormányhatóságokra gyakorolt hatásával kívánunk foglalkozni.

I. A GUBERNIUM

A hatóság történetét onnan folytatjuk, ahol az előző részben elhagytuk: 1730-nál; az 1730—1734-i időszakról elég kevés kell hogy legyen a mondanivalónk. A guberniumi tanácsosoknak (magát a gubernatort is beleértve) a fele elhal 1730—1733 között: Haller György 1730. január 2-án,⁶² Andreas Teutsch, a nagyérdemű szász comes 1730 augusztusában,⁶³ Kornis Zsigmond gubernator 1731. december 14-én, Köleséri Sámuel (bigámiának minősített harmadik házassága miatt bebörtönözve) 1732. december 24-én,⁶⁴ Samuel Vest 1734. január 18-án,⁶⁵ Wesselényi István, az országgyűlés és a királyi tábla elnöke 1734. április 22-én,⁶⁶ a továbbiak közül Bornemissza János alkancellár természetesen nem fungál

guberniumi tanácsosságában. 1735 derekán már üres Kemény László helye is. 1734 decembere előtt csak két megüresedett guberniumi tanácsosi hely kerül újra betöltésre. Az egyik a szász comesé; annak ti. mint nationalis önkormányzati vezetőnek is fungálnia kellett. III. Károly így is jó két évvel Teutsch halála után, 1732. december 11-én nevezi ki comesnek és egyben guberniumi tanácsosnak a korábbi erdélyi udvari kancelláriai tanácsost, Simon Baussnernt.⁶⁷ A másik hely betöltésével (ugyanakkor) Haller János nyer guberniumi tanácsosságot.⁶⁸ A Gubernium *tényleges* létszáma azonban így is csak 6 fő. Fordulat Haller János gubernatori kinevezése és beiktatása után következik be. Az országgyűlés 1734 decemberében jelölést tesz a rendek és a királyi tábla elnökének Wesselényi István halálával megüresedett tisztségére és a többi üres guberniumi tanácsosi helyekre.

A jelölés külön történt a rendek és a királyi tábla elnökének tisztére, s külön további három tanácsosi helyre. Mindegyik esetben csak két felekezetből, a katolikusok és a reformátusok közül terjesztettek fel jelölést — ami majd bizonyos zavarokra ad okot. A gyűlésen most láthatólag erősebb a katolikusok részvétele, mint az 1733. tavaszi gubernator-jelöléskor, de a katolikus párt is megosztott, Bornemissza Jánosnak (személyi sértődések miatt is, de a homo novusnak kijáró ellenszenvből is) van ellenzéke köztük is. Így történt, hogy az alkancellár, aki most a gubernator után rangban következő *ténylegesen betöltött* főtisztséget s egyben a rangelső világi tanácsosságot, a rendek és a királyi tábla elnökségét teszi ambíciói tárgyává, 54 szavazatával éppen hogy csak bekerül a jelölésbe, a *legkevesebb szavazatot kapva* a két felekezet jelöltjei közül. A katolikusok közül a két első jelölt a két régi nagyarisztokrata család exponense, Kornis István (90 szavazattal) és Pettki Dávid (60-nal), a reformátusok listavezetője a sok évtizedes kormányhatósági (s mint ítélőmester is, külön is bíraskodási) gyakorlattal rendelkező id. Szentkereszti András (81 szavazatot kap), mögötte a Bánffyok tekintélyesebb, grófi ágának exponense, Bánffy György dobokai főispán következik (72 szavazattal), utolsóul Bethlen Ádám (62-vel).

A tanácsosi jelöléseknél is érződik a katolikus létszámfölény — s egyben a Bornemissza Jánossal szembeni ellenszenv. Az alkancellár fiát, Ignácot (a későbbi kincstartót) szeretné bejuttatni guberniumi tanácsosnak, a friss dinasztia pozícióit biztosítandó. Bornemissza Ignác azonban csak a *második* tanácsosi helyre történt jelölésbe kerül bele, ott is a legkisebb szavazatszámmal a katolikusok között. Az első megüresedett tanácsosi helyre most már imponáló szavazatszámmal, 102 szavazattal kerül be a korábbi tanácsos-, sőt gubernator-jelölt Pettki Dávid, őt egy jövőendő udvari kancellár, Gyulaffi László követi (93 szavazattal), majd egy székely arisztokrata, Lázár Ferenc (78-cal). A reformátusok a tanácsosi helyekre való jelölésnél nem koncentrálnak annyi erőt, mint a rendek és a királyi tábla elnökére való szavazáskor. Első jelöltjük, Bethlen Ádám csak 66 szavazatot kap, gr. Bánffy György 64-et, a harmadik jelölt, Teleki Sándor mindössze 56-ot. A második tanácsosi helyre a katolikusok közül Thoroczkai Jánosra 73 szavazat esik, az öreg Apor Péterre 72; itt kerül a harmadik helyre Bornemissza Ignác a maga 57 szavazatával. A református jelöltek erre a helyre: Kemény Sámuel (52 szavazat), Jósika Dániel (46 szavazat) és ifj. br. Bánffy Zsigmond (43 szavazat). A harmadik

megüresedett helyre a katolikusok Csáky Zsigmondot jelölik (73 szavazattal), továbbá Keresztúri Miklóst (45-tel) és Haller Ferencet (39-cel). Itt a református jelöltek Vass Dániel (35 szavazat), továbbá Bethlen József és Alvinczi Gábor (egyenként 32-32 szavazat).⁶⁹

Már a rendek és a királyi tábla elnökségére és a három tanácsosi helyre való jelölés után kerül sor egy további tanácsosi tisztre, az egyik szász tanácsos megüresedett helyére való jelölésre. Itt a katolikus jelöltek: Pettki (65 szavazattal), Apor Péter (35-tel) és Gyulaffi (29-cel), a reformátusok: Teleki Sándor (61), Bethlen Ádám (51) és Bánffy György (41). Itt azonban a szász natio is jelölt az evangélikusok közül: Michael Czekeliust, Stephan Filstichet és Johann Kindert.⁷⁰

A kép azonban tovább bonyolódik. Az unitáriusok, attól tartva (s alappal), hogy az ő tanácsosjelöltjeik nem kerülnek felterjesztésre, külön felségfolyamodványban javasolják saját jelöltjeiket.⁷¹ De bejelenti igényét guberniumi tanácsosságra Inochentie Micu-Klein erdélyi unitus püspök is (arra hivatkozva, hogy a román natio a legszámosabb Erdélyben, hű az uralkodóhoz, az unió-diploma pedig megneemesíti az unitus papságot, s így képessé teszi őket minden tisztség viselésére, más natiókból pedig polgárok is ülhetnek a Guberniumban).

Most már az Erdélyi Udvari Kancellária a hivatott arra, hogy a jelöléseken elvégezze a korrekciókat — elsősorban Bornemissza János javára, akinek mindenképpen szüksége van a rendek elnökének pozíciójára. A Bornemissza—Haller-rezsim alapsémája: az Udvarban Bornemissza mint alkancellár, Erdélyben Haller János, az alkancellár kreatúrája mint gubernator s „mellette” Bornemissza mint „második ember”. Az alkancellár azonban a legkevesebb szavazatot kapja az e tisztségre jelöltek közül, előtte van a sorban a két gubernator-jelölt. Ráadásul a református rendek is maguknak követelik ezt a tisztséget — s ha már a gubernator-választásnál nem fogadták el azt az érveket, hogy e tisztség *váltakozzék* a két leghatalmasabb felekezet között, a rendek elnökségénél nehéz nem tekintettel lenni arra, hogy a tisztség előző betöltője, Wesselényi István református volt. Az Erdélyi Udvari Kancellária ebben a helyzetben (aligha az ügyben személyesen érdekelt Bornemissza János közvetlen ráhatása nélkül) csak vakmerőnek nevezhető érvelést produkál annak igazolására, hogy e tisztségre katolikus személyt kell kinevezni. Véleménye szerint e tisztségre nincs megfelelő református jelölt.⁷² A Diploma Leopoldinum, más királyi resolútiók és Erdély törvényei sem mondanak semmit arról, hogy e tisztségre melyik felekezetből kell választani, erről az uralkodó dönt. Haller István elődje is alkalmassága alapján került e tisztségbe — folytatja.⁷³ A reformátusok nem szégyellnek a Rákóczi-szabadságharc alatti császárhűségükre hivatkozni, holott a felkelés Magyarországon a reformátusok között kezdődött, Erdélyben szintén.⁷⁴ A protestánsok nyakába varrja a kizárólagos felelősséget Bocskai, Bethlen hadjárataiért, a Wesselényi-összesküvésért [!], Thököly felkeléséért. Még a katolikusok erdélyi többsége is érv a Kancellária számára a tisztség elnyerése érdekében (a katolikus *rendekhez* ti. hozzászámítja az ország alacsonyabb sorsú népességét — s azonkívül az unitus románokat [!], az örményeket, bulgárokat, a Német-, Cseh- és Morvaországból betelepült katolikusokat). De ha nem lenne is katolikus többség, az uralkodó a nem katolikus erdélyi fejedelmek

módján előnyben részesítheti saját felekezetüket. A további tanácsosi helyeket illetően azzal utasította el az evangélikusok igényét, hogy azoknak a fejedelmek korában is egy, ritkábban két tanácsosuk volt (ez az érv helytálló), s a Diploma Leopoldinumban s az Alvincziana Resolútióban sem szerepel az, hogy az evangélikusoknak a többiekével azonos számú tanácsosának kell lennie (ez *ebben a formában* nem igaz). Az unitáriusokat illetően a Konferenz 1715-i határozatára hivatkozott. Inochentie Micu-Klein igényére nem is reagált.

A Ministerialkonferenz (1735. július 17-én) előbb a rendek és a királyi tábla elnöke tisztének ügyében döntött. Elfogadta a Kancelláriának azt az érvét, hogy nincs megkötés arra nézve: melyik felekezetből nevezendő ki a tisztség viselője. Három személyt emelt ki a rendi jelölésből (*első helyen a jelöltek közül legkevesebb szavazatot nyert Bornemissza Jánost*, másodikkul Kornis Istvánt, végül — azzal az indokolással, hogy az akatolikusoknak se legyen okuk panaszra [!] — Bethlen Ádámot). Egyben azonban meg kívánta osztani a rendek elnöke és a királyi táblai elnök funkcióit, arra hivatkozva, hogy az uralkodó az igazságszolgáltatás meggyorsítása végett már úgy döntött: a királyi tábla (mint Magyarországon is) állandó legyen. Így azonban kivihetetlen, hogy egyetlen személy vigye a királyi tábla elnökségét, legyen jelen a Gubernium ülésein, elnököljön az országgyűlésen,⁷⁵ s az sem illő, hogy ugyanaz a személy a Guberniumban vizsgálja felül azt az ítéletet, amelyet *elnökségével* hoztak — vélte a Konferenz. Úgy határozott hát, hogy a két funkció különválasztandó, és a királyi tábla elnökének tisztére a Guberniummal kell jelöltetni három személyt (a Gubernium csak jelentse be a rendeknek a szétválasztást a következő országgyűlésen). A további tanácsosi helyekre Pettki Dávidot, ifj. Bánffy Zsigmondot (bár ő a 6 jelölt közül a legkevesebb szavazatot kapta), Nalácz Józsefet (aki nem is szerepel a jelölésben), Stephan Filstich brassai albíró (a második helyen szerepelt a szász natio egyik jelölésében) és Samuel Herbert brassai tanácsost és titkárt javasolta — egyszerre „csoportosítva át” a személyeket, a jelölésektől szinte teljesen függetlenül, s tartva magát ahhoz az elvhez, hogy minden üres helyre az azt korábban birtokló felekezetből kerüljön oda valaki.⁷⁶ Az utóbbi elv érvényesítésében bizonyos szerepe volt Bornemissza Jánosnak is, aki (későbbi politikájából is kiderülően) elégségesnek tartotta Erdély kormányzatában a *katolikus hegemonia* érvényesülését (ami az ő pozícióinak megerősödésével s a neki lekötözött Haller János gubernatorságával létrejött), s valamilyen, a reformátusok és evangélikusok számára is elfogadható modus vivendire törekedett. A Konferenz végül elnapolta a választ Inochentie Micu-Klein guberniumi tanácsosság iránti kérelmére. Az uralkodó, mindenben jóváhagyva a Konferenz javaslatát, kinevezte (már *csak a rendek elnökének*) Bornemissza Jánost és a Konferenz által guberniumi tanácsosságra javasoltakat.⁷⁷

Az évtized hátralévő fele együttvéve nem hoz annyira (s különösen oly sűrűn) változást a Gubernium összetételében, mint az 1735. júliusi Ministerialkonferenz-ülés. 1736. február elején meghal Szentkereszti András,⁷⁸ a korszak egyik arisztokratadinasztiát alapító nagy homo novusa, több évtizedes pályája során nemegyszer nagy súlyú főtisztségek elnyerésének *szélén*. Helyébe a rendek által már 1734 decemberében javasolt Teleki Sándor került⁷⁹ — a megüresedett tisztségek

azonos felekezetből való betöltésének elve itt is érvényesült, csakúgy, mint az 1737-ben elhunyt Filstich⁸⁰ esetében, akinek utódául III. Károly Michael Czekelius von Rosenfeld szebeni polgármestert nevezte ki (1739. március 20-án), egyben kötelezve az új tanácsost, hogy mondjon le polgármesterségéről.⁸¹ A korszak utolsó változását a Gubernium tanácsában Sorger római katolikus püspök 1739. szeptember 16-án bekövetkezett halála⁸² jelenti; egyházi és világi tisztének betöltésére III. Károly haláláig már nem kerül sor.

A Gubernium tanácsának *felekezeti összetételét* vizsgálva, már 1730-ban erős a katolikus túlsúly. A 11 tanácsosból 6 katolikus (köztük a gubernator és az első tanácsosi ranggal bíró katolikus püspök). A reformátusoknak 4 tanácsosi helye van (egyikük azonban a rendek és a királyi tábla elnöke), az evangélikusokat az egyetlen szász comes képviseli.⁸³ 1735 júniusára ez az elhalálozások és ezek csak kis részben való pótlása nyomán úgy módosul, hogy a Gubernium 7 (Bornemissza lényegében állandó távolléte miatt valójában csak 6) tanácsosából 4 (+ 1) a katolikus és csak 1-1 a református és evangélikus (Szentkereszti, ill. Baussnern comes). Az 1735. júliusi kinevezésekkel alakul ki az az állapot, hogy a Gubernium 12 tagjából 7 a katolikus, 3 a református és 2 az evangélikus. A reformátusoktól visszakerül az evangélikusokhoz Conrad helye, amelyet Köleséri töltött be, s a reformátusok elvesztik az általuk Wesselényi István haláláig birtokolt *kardinális tisztséget*. Az unitárius felekezet tagjai ebben az időben már nem szerepelnek a Gubernium tanácsában.

A testület *társadalmi összetételét* vizsgálva, 1730-ban a régi arisztokrácia a domináns elem, 4 személlyel (Kornis Zsigmond és István, Wesselényi István, Kemény László); ők viselik a két *betöltött* kardinális tisztséget is. Az új arisztokráciát Bornemissza János és Szentkereszti képviseli (gyakorlatilag csak az utóbbi). Bálintithnak ekkor nincs még arisztokrata rangja, Kölesérinek nem is lesz (bár szó van róla). Külön elem a képletben a bárói rangot viselő Sorger püspök és a két szász polgár. 1735 júniusában a Guberniumban két régi arisztokrata ül (Haller és Kornis István), szemben az új arisztokraták hármassal (Bornemissza, Szentkereszti és Bálintith); rajtuk kívül a Gubernium tagja Sorger és Baussnern. A kinevezések a régi arisztokrácia *számbeli* súlyát növelik (Pettki, ifj. Bánffy Zsigmond és az inkább ide számító Nalácz), s további két szász polgár került be a Guberniumba — a *tényleges* hatalmi képlet azonban az új arisztokrata Bornemissza és a régi arisztokrata Haller János szövetsége. A továbbiakban minimális eltolódás folyik a régi arisztokrácia javára (Szentkereszti helyébe Teleki Sándor lép), Bornemissza politikája jegyében: gesztusok, *tényleges* hatalmi változások nélkül.

A Gubernium *működése*, az 1730-as évek első felének ismertetett személyi feltételei mellett, nem lehet rendszeresebb az 1720-as évek második felénél. 1732 márciusában a hatóság arról ír egy felségelőterjesztésében, hogy megmaradt tanácsosainak legnagyobb része is idős, beteges, nem tudja látogatni az üléseket, többnyire csak 6 tanácsos van jelen rajtuk — ha még egy beteget jelent közülük, megáll a Gubernium munkája.⁸⁴ Ez azonban még távolról sem a mélypont; az üresedésben lévő helyek száma csak nő, így a Gubernium 1735. február 16-án arról panaszkodhat az Erdélyi Udvari Kancelláriának, hogy a megmaradt tanácsosok

közül a szász comes „actu podagricus” révén, Bálintith pedig Erdélyen kívül tartózkodván, „csak négyen vagyunk a Guberniumba”.⁸⁵ A személyi feltételek az 1735-i kinevezésekkel némileg javulnak (bár az újonnan kinevezettek egy része szintén koros személy); a Gubernium tanácsosai azonban (különösen a hangadó arisztokraták) nem elsősorban hivatali munkájuknak s abból élő főtisztviselők, hanem birtokos urak, akiket jószágaik gondja időnként elvon a közszolgálatból, annál is inkább, mert birtokaik (az erdélyi nemesi birtokok ismert széttagozódása folytán) az ország különböző részein (2-3 vagy több darabban) fekszenek, nem ritkán 100-150 kilométerre vagy annál is távolabb Szebentől, a Gubernium székhelyétől, az oda- és visszautazás ezekre a jószágokra a szekértörő rossz utakon, árvizek stb. idején hosszú időt vesz el, a birtokokat (a „gazda szeme hizlalja a jószágot” bevált elve alapján) évente kétszer-háromszor meg kell tekinteni (ez az utazásszám azoknál, akiknek birtokai az ország különböző részein fekszenek, megsokszorozódik), de a tanácsosok az évi 1000 talléros fizetésből nem tudnak megfelelően megélni (a Gubernium iroda- és szolgáliszemélyzete, a maga 50-60-100 forintos fizetésével, még kishivatalnok- vagy szolganívón is nehezen). Így aztán a Gubernium birtokos tanácsosai nemritkán megnyújtják az ilyen birtoklátogatásokra alkalmas törvényszüneteket, nemegyszer vonva ezzel magukra a Birodalom legfelső vezetésének nehezítését.⁸⁶ Ilyen körülmények között még az időszak végén is fennállott az a gyakorlat, hogy a Gubernium írásban kérte be távollevő tanácsosai votumát.⁸⁷

2. AZ ERDÉLYI UDVARI KANCELLÁRIA

A Guberniumról elmondottaknál aránytalanul rövidebben tekinthetjük át az Erdélyi Udvari Kancellária életét 1730 és 1740 között. A Kancelláriát csak közvetve (bár annál súlyosabban) érintették a teljes katonai uralom létrehozásának kísérletei, szervezetében nem következtek be olyan látványos változások, mint a Guberniumében 1732-ben és 1734—1735-ben.

Vezetője az egész tárgyalt korszakban (még annak határán túl is) Bornemissza János alkancellár. Bár az 1735. júliusi kinevezésekkel egyidejűleg III. Károly úgy rendelkezik, hogy a legközelebbi országgyűlésről jelentés terjesztendő fel az alkancellári tisztre,⁸⁸ hisz Bornemissza elnyerte az alkancellárságnál *rangban* még mindig előkelőbb országgyűlési elnökséget, a személycserére nem került sor. Az idős alkancellár 1736-ban megkísérli fiát, Ignácot e tisztségbe juttatni, Sinzendorff-hoz fordul tájékoztatóval, annak Ministerialkonferenz-i tárgyalását kérve, Bartensteinen keresztül (akihez két levelet is intéz e tárgyban) Gundaker Starhemberget is megmozgatná,⁸⁹ ez a kísérlet a családon belüli utódlásra azonban nem jár sikerrel.

A Kancellária *tanácsosi helyeiben* történt változások sorát Simon Baussnern kiválása nyitja meg (1732 decemberében elnyeri a szász comes tisztségét).⁹⁰ 1735 nyarán meghal Vaszlai János.⁹¹ Referendariusi tiszttét tanácsostársa, az immár hosszú kancelláriai szolgálattal rendelkező Kozma József kapja, tanácsosi helyét

pedig Csató Zsigmond (korábban az országos adópénztár vezetője).⁹² 1736 márciusában Pongrácz György addigi erdélyi udvari kancelláriai referendarius tanácsos elnyervén a királyi tábla elnöki tisztét, amelyet (említettük) elválasztottak a rendek elnökségétől, az ő kancelláriai helye is üresen maradt.⁹³

A hatóság működésében az 1730—1740-i időszakban nincs érdemi változás.

3. A KIRÁLYI TÁBLA

Annál bővebben kell beszámolnunk a királyi tábla életében történt változásokról.⁹⁴ Az elmondandók az 1735-tel kezdődő időszakra vonatkoznak — addig, Czíkó Ferencnek 1733-ban történt királyi táblai ülnöki kinevezésén kívül⁹⁵ nincs olyan személyi változás e felsőbb bíróságnál, amelyet a korábbiakban ne ismertettünk volna. Működésében előbb egy 1731-i szabályozás jelent novumot. A szabályozás közvetlen kiváltó oka egyrészt a Gubernium felségelőterjesztése, amelyben a szüreti törvényszünet utáni időszakra octavalis törvényszak engedélyezését kéri,⁹⁶ másrészt az Udvari Kamarának az az igénye, hogy a fiscalis pereket a korábbinál bővebb időkeretben tárgyalják az octavalis törvényszakon.⁹⁷ Az Udvari Kamara és az Erdélyi Udvari Kancellária között erről 1731. októberében lefolyt vitát követően III. Károly előbb (1731. november 2-án) a nem fiscalis perek királyi táblai tárgyalásának rendjét szabályozta a következőképpen: első helyen a novum iudicium cum gratia-perek tárgyalandók, majd az alsóbb fórumokról a királyi táblához fellebbezett perek, ezeket követően előbb a repulsio mellett tárgyalott osztályperek, majd azok a birtokjogi és 5 casus-perek, amelyekben repulsio, inhibitio vagy exmissio történt, majd ezt követően a többi birtok- és 5 casus-perek, végül a jobbágyrepetitíós perek. Mindegyik perkategóriának tekintettel kellett lenni a per korára és érdemére; különösen előnyben voltak részesítendőek a piae causae, valamint özvegyek, árvák, más miserabilis personák ügyei.⁹⁸ Minthogy pedig az Udvari Kamara nem tudott határozottan állást foglalni a fiscalis perek tárgyalásának kérdésében, az uralkodó újabb (1731. november 5-i) rescriptuma egyelőre változatlanul hagyta a fiscalis perek tárgyalásának módját.⁹⁹ Hogy azonban ezek a rendelkezések az erdélyi igazságszolgáltatási rendszer adott állapotában mit segíthettek az erdélyi királyi tábla működésén, azt az 1731. november 6-án kezdődött táblai ülészak teljesítményéről szóló beszámolók mutatják:

A *novum iudicium cum gratia*-perek közül három került a seriesbe (1722-ben, 1724-ben, ill. 1731-ben indult perek). Ezek közül az 1722-ben indult birtokpert és az 1731-ben bizonyos jószágok publicatiója iránt indított pert a felperes (a szokott teher mellett) letette; 1724-ben indult jobbágyvisszakövetelési perben végső ítéletet hoztak.

A series 2. osztályába tartozó perek, az *alsóbb bírói fórumokról fellebbezett ügyek* száma már 80-ra rúgott. Ezek közül szintén novum gratiosum-per volt 4; ebből végső ítéletig jutott 3 (1722-i, 1725-i és 1726-i kezdetűek); a legkorábbit (1716-ban indult) visszaküldték az alsóbb fórumra. A 4 e kategóriába tartozó osztályos

perben végső ítéletet hoztak. Végső ítéletre került egy Győrből beköltözött lány pere is, akinek érdekében a főhadiparancsnok járt közben.¹⁰⁰ A kategória többi perei elintézetlenek maradtak.

A *repulsio* (vagy *inhibitio*) mellett indított osztályos perek kategóriájából 4 per került a seriesbe. Ezek közül a legrégebbi (1646-ban[!] indult) perben a felperesek per non venit ítéletet kaptak az alperesek ellen, egy 1701-ben indult perben egyezség jött létre, egy 1715-től tartó pert bizonyos hiba miatt leszállítottak, s az 1722-ben indult perben végső ítélet jött létre.

A *repulsio, inhibitio, exmissio* (vagy *novum*) mellett indított birtok-, ill. 5 *casus-perek* kategóriáját 17 per képviselte a seriesben (köztük két 17. századi). Közülük egyben egyezség jött létre, a többiekben előrelépés történt, de további törvényszakra halasztották őket.

A többi birtok- és 5 *casus-perek* közül 58 per szerepelt a seriesben (1 közülük 1500-ban [!] indult, 3 pedig 1677 és 1691 között). Ebből 3-at vett fel a királyi tábla; közülük egyben egyezség jött létre, 2-t elhalasztottak, a további 55 in statu quo maradt.

A *jobbágyrepetíciós perek* sorába nem kevesebb mint 321 per tartozott. Ezekhez a királyi tábla egyáltalán hozzá sem nyúlt.¹⁰¹

Az összesen (a fiscalis perek tárgyalására fordított 10 napot nem számítva) 22 napig tartó törvényszak seriesében 483 per szerepelt hát — ebből végső ítéletre került 9, egyezséggel lezárult 3, a felperesek letettek két pert, egy perben per non venit ítélet született, 1 per leszállt, 1 pert visszaküldtek alsóbb fórumra. A 483 perből 17-ben, jó 3%-ukban történt valami érdemi.

Előadásunkban éltünk az 1500-ban, 1646-ban stb. indult perek riasztó jelenségének említésével. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy 1540 előtről ez az egyetlen eset maradt az 1731. novemberi—decemberi törvényszakra, az 1540—1690-i időszakból (a fejedelmi korból) 7 és az 1691—1711 közötti időszakból 10; együttvéve 1-gyel több, mint amennyit a törvényszak ellátott. Az óriási restancia az 1711 óta eltelt két évtizedből maradt — „hála” annak is, hogy a királyi tábla lényegesen rendszertelenebbül ülésezett, mint fejedelemség kori jogelődjé.

Nem lehetett vitás, hogy a királyi tábla megérett a reformra. Wesselényi István és a három ítélőmester még a törvényszak vége előtt, 1731. december 13-án tett két megszívlelendő, de az általános orvosláshoz természetesen nem elégséges javaslatot: 1. Az alsó fórumokról (a törvények szerint) csak a súlyosabb pereket lehessen fellebbezni, ezzel is könnyítendő a királyi táblán. 2. Gátat kell vetni annak a gyakorlatnak, amely szerint egyesek recursussal élnek perükben az uralkodóhoz, s királyi rendeletet szerezvén tőle, elsőbbséget szereznek fontosabb, súlyosabb perekkel szemben. Így természetesen a hatalmasabbak kerülnek előnybe a gyengébbek rovására.¹⁰² A helyzet azonban egyelőre nem változik. 1733 elején a Cameralis Directio a fiscalis perek tárgyalását gyorsítaná meg, követelve a Guberniumtól, hogy az az országgyűlés alatt 18 napot rendeljen a királyi táblának a fiscalis perek tárgyalására, s egyben jelezve: helyesnek látná, ha a tábla évi 3 törvényszakot tartana (6-6 hétig).¹⁰³

Fordulat azonban csak a rendek elnöke és a királyi tábla elnöke tisztének 1735.

nyári szétválasztásokor történik; ez már a reform kezdete. Az 1735. július 17-i Konferenz-ülés már megbiztatja a *rendek elnöksége* iránt folyamodó Pongrácz Györgyöt a *királyi tábla elnökségével*. A Gubernium ezek után szótöbbséggel Pongráczot javasolja e tisztségre, az 1736. március 18-i konferencia helyesli ezt. A Konferenz egyben egy vegyes bizottság¹⁰⁴ javaslata alapján alaposan felemelte a királyi tábla ülnökeinek fizetését (hisz a korábbi fizetés mellett valóban lehetetlen volt tőlük több — azaz *elégéses* — munkát követelni). A Kancellária előterjesztése nyomán, annak némi módosításával, úgy foglalt állást, hogy a Gubernium dolgozzon ki instructiót a királyi tábla számára, majd (amennyiben erre szükség van) közölje ezt a királyi táblával és a rendekkel, végül terjessze az uralkodó elé, egyben pedig az Erdélyi Udvari Kancellária is folyják bele az instructio kidolgozásába. III. Károly jóváhagyta a Konferenz állásfoglalásait.

A királyi tábla instructióját 1736—1737-ben több fázisban dolgozzák ki. Előbb egy országgyűlési deputatio készít egy tervezetet, amelyre aztán a rendek és a Gubernium tesznek külön-külön megjegyzéseket. Minthogy azonban Pongrácz György, a királyi tábla új elnöke *közvetlenül* az Erdélyi Udvari Kancelláriához fordul (két memorialisban is) az instructio-tervet illető kifogásaival, a Kancellária nem akarta ezeket közvetlenül a Konferenz elé terjeszteni, hanem előbb egy vegyes bizottságban vitatta meg.¹⁰⁵ A vegyes bizottságba az Osztrák Udvari Kancellária és az Udvari Kamara képviselőit kívánta bevonni.¹⁰⁶ A vegyes bizottság munkálata kerül a Ministerialkonferenznek előbb 1737. május 7-i ülése elé; a Konferenz végül is 1737. június 18-án tesz felségelőterjesztést az ügyben. Elképzelhető, hogy itt még egy (nem ismert) momentum iktatózott közbe, mert III. Károly nem a szokásos módon, a felségelőterjesztéssel azonos kelettel adta ki resolútióját, azaz az (ideiglenesnek tekintett) instructiót, hanem 1737. június 21-én.

A továbbiakban pontonként ismertetjük a Deputatio, a rendek és a Gubernium álláspontját, Pongrácz György megjegyzéseit, a Konferenz határozatát és az ideiglenes instructio szövegét.

Az első pont a királyi tábla *jogkörével és jellegével* foglalkozott. Abban nem volt véleménykülönbség a vita különböző fázisainak résztvevői között, hogy a királyi táblának (a törvényszüneteket kivéve) állandóan székhelyén kell működnie. Abban már igen, hogy milyen kihatása lesz a királyi tábla újjászervezésének Erdély alsóbb törvényszékeire, magának a királyi táblának bíraira s a tábla helyére az egész erdélyi judicaturában. A Deputatio szükségesnek látta azt a magyarázatot hozzáfűzni a királyi tábla jellegéről elmondottakhoz, hogy az újjászervezés nem jelenti a törvényhatósági bíróságok jogkörének csökkenését, az ítélmesterek jogköre is megmarad, a kancelláriai deákok exmissiói is. Pongrácz György (talán ismeretes, irreális ambícióitól hajtva — Bornemissza Jánossal szemben megpályázni a rendek elnökségét aligha a politikai realitásérzék jele — talán csak az uralkodó iránti nagyfokú lojalitásból) azt javasolta, hogy a királyi tábla *csak az uralkodó alá tartozzék* (ami legalábbis a Gubernium bíraskodását feleslegessé tette volna). A Konferenz s annak állásfoglalását magáévá téve az uralkodó úgy döntött, hogy az alsóbb törvényszékek joghatósága *egyelőre* változatlan marad, mihelyst azonban a királyi tábla állandó működése megszilárdul, ezeket is jobb rendbe kell

hozni. (Pongrácz javaslatára a királyi táblának közvetlenül az uralkodó alá rendelésére nem reagált senki.) Vita alakult ki a tábla működése, az elnök helyettesítése, a szabadságolások és az üresedések betöltése körül is. A Deputatio véleménye szerint az esetben, ha az elnököt betegsége akadályozza az ítélelhetőségénél való jelenlétben, vagy érdekelte a perben, a tábla rangidős ülnöke elnököljön. Átugorva most az elnök helyettesítése körül az országgyűlés és a Gubernium között kialakult kisebb (inkább fogalmazásbeli) vitát, Pongrácz György ellenvetéséről szólunk. A királyi tábla új elnöke felveti a kérdést: ha az elnök helyettesítésére van szükség, nem volna-e jobb, ha az maga jelölné ki helyettesét?¹⁰⁷ Az uralkodó által elfogadott szöveg a betegség vagy más törvényes akadály esetén való helyettesítésen kívül számba veszi az elnök elhunyt utáni helyettesítést is, s némi konzervatív élel finomít a helyettes meghatározásán is: ily esetekben a tábla rangidős *mágnás* ülnöke elnököljön. Vitára adott alkalmat a királyi tábla elnöke és tagjai *szabadságolásának* kérdése. A Gubernium azt kérte, hogy az uralkodó hatalmazza fel őt ezek szabadságra engedésére (oly értelemben, hogy az ítélmesterek és ülnökök esetében ezt ő és a táblai elnök együtt végezze). Pongrácz a magyarországi gyakorlatra hivatkozva azt igényelte, hogy az ítélmesterek és ülnökök szabadságolásában ő maga járjon el. A Ministerialkonferenz javaslata némi finomításával az uralkodó úgy döntött, hogy törvényszak alatt, legfeljebb 4 hét időtartamra és Erdélyen belüli távozásra az elnöknek a Gubernium, az ítélmestereknek és az ülnököknek a tábla elnöke adjon engedélyt, hosszabb időre Erdélybe való távozásra az elnök az uralkodótól kérje ezt, a többiek a Guberniumtól (az azonban legfeljebb két hónapra adhat). Erdélyen kívüli távozásra a királyi tábla valamennyi tisztségviselője az uralkodótól kellett hogy engedélyt kérjen (két hónapnál hosszabb időre Erdélyen belülről is). Könnyebben áthidalhatóak voltak az ellentétek az *ítélelhetőséghez szükséges létszám* kérdésében. A Deputatio, nyilván a meglévő gyakorlat ismeretében, azt javasolta, hogy az elnökön kívül legalább 1 ítélmester és 6-7 ülnök legyen jelen ilyenkor (a fiscalis directort nem számítva), a Konferenz és javaslata alapján az uralkodó (az elnökön kívül) legalább 2 ítélmester és 7 ülnök *állandó* jelenlétét tartotta szükségesnek (az instructio ennek biztosítását nemcsak az elnök feladatává tette, de a Guberniumé is). A táblai tisztségekben levő *üresedések* esetén a Deputatio az idestova félszázados gyakorlatot kívánta fenntartani, amely szerint a Gubernium tesz ezekre jelölést, előzőleg kikérve ehhez az uralkodó engedélyét. Pongrácznak sikerült azt elérnie, hogy az instructióba belekerüljön: a jelölésnél kérjék ki a királyi tábla véleményét is, azt is terjesszék az uralkodóhoz a jelöléssel együtt. A királyi tábla jogkörével és jellegével kapcsolatban még néhány további kérdés merült fel. A Deputatio, az erdélyi törvénykezési gyakorlat ismeretében, javaslatot tett az olyan esetekben való eljárásra, amikor valakinek egyszerre két fórum előtt kellett vinnie perét. Erre a kérdésre sem Pongrácz, sem a Konferenz, ill. az uralkodó nem reagált, nem is került róla rendelkezés az instructióba. Pongrácz kívánt olyan értelmű uralkodói döntést kieszközölni, hogy amennyiben egy peres fél extraserialiter kívánja felvétetni perét, s ehhez uralkodói rendelkezést kér, az uralkodó előbb a *királyi táblától* kérjen tájékoztatást. A Konferenz, majd III. Károly úgy határozott, hogy az uralkodó ez

esetben a *Guberniumhoz* rendelkezék tájékoztatás iránt, az kérjen információt a táblától, s azt véleményes jelentésével együtt terjessze föl. Rangkérdést illetett Pongrácz egy további javaslata: ha az ítélőmestereket az ország rendes bírái (*ordinarii regni iudices*) címével illetik, ez járjon ki a tábla elnökének is. A Konferenz és az uralkodó nemcsak hogy az elnöknek nem adta meg ezt a címet, de az ítélőmestereket is eltörölte azzal az indokolással, hogy a királyi tábla az újjászervezéssel állandóvá válik.

Az *instructio* következő pontja a *királyi tábla jogkörét meghaladó perekről*, lényegében az országgyűlés bíráskodásáról szól. A *Deputatio* tervezete abból a tételből indult ki, hogy az ország törvényei meghatározzák: mely perek indíthatók tetszés szerint alsóbb fórumokkal vagy a királyi táblán, melyek csak az utóbbi előtt, s melyek tartoznak az országgyűlés elé; ezekre hivatkozott is. Ismét átugorva egy, az országgyűlésen egy részletkérdésben folyt vitát, Pongrácznak egy erősen személyes ízü kérdésével folytatjuk: amennyiben a tisztán országgyűlési perekben a rendek elnöke viszi az elnökletet a királyi táblán, a tábla elnöke jelen legyen-e? A Konferenz és az uralkodó egyrészt lényegében jóváhagyta a *Deputatio* javaslatát, az *instructióban* tételesen felsorolva az országgyűlés bíráskodása alá tartozó pereket (*nota*, kiváltságok *publicatioi* és az ezeknek történt ellentmondások *perei*, az országgyűlésre utazókon, ott tartózkodókon és hozzátartozóikon történt jogsérelmekért folyó perek, tiszta *fiscalitasok* *productioi*, olyan határjárások, amelyben valamelyik érdekeit fél nem látja jónak *mandatumokkal*, ítélőmesterekkel vagy káptalani személyekkel eljárni, olyan *oculata revisiók*, amelyekben a szóban forgó tárgy több törvényhatóság, város vagy mezőváros területével kapcsolatos — még ha a peres felek magánszemélyek is — s végül *restitutio in integrum*-perek *tisztsegek* vagy törvényhatóságok főbírái ellen), jelezve azonban, hogy ezt a kérdéskört a továbbiakban még meg kell vizsgálni.¹⁰⁸ Másrészt azonban a Konferenz javasolta, hogy az uralkodó a köz érdekében *tartsa fenn magának a vizsgálat módjának és formájának előírását* a felségsértők, az uralkodó és az állam ellen felkelők, várak ostromlói és elfoglalói, gyűjtogatók s az állam biztonságát megzavarók ellen — tehát az *országgyűlés elé tartozó összes fontosabb politikai perekben*. III. Károly elfogadta ezt a javaslatot.¹⁰⁹

Kevesebb izgalmat váltott ki a *Deputatio* tervezetének a *törvényszünetekről* szóló 3. pontja. A *Deputatio* taxative felsorolta a törvényszakot, ill. törvényszüneteket,¹¹⁰ azzal a megjegyzéssel, hogy a havasalji területeken (idesorolta a Székelyföld nagy részét) az aratási törvényszünet később tartandó, továbbá hogy ítéletek, *liquida debita* és szerződések végrehajtása csak a feriak alatt tilos, a *juristitiumok* alatt nem, *evocatio*k és *certificatio*k feriak alatt is lehetségesek, s a bíráskodás meggyorsítására Szentháromság-vasárnaptól június 2-ig mindenütt törvényhatósági *sedriák* tartandók (közben a királyi tábla ne ülésezék). A rendek ehhez annyit tettek hozzá, hogy Fogarasvidék is nyerjen a havasalji székely területekkel azonos eljárást. A *Gubernium* csak azt látta jónak hangsúlyozni, hogy a királyi tábla a meghatározott törvényszüneteken kívül állandóan működjék, s az uralkodó hatalmazza fel a *Guberniumot*, hogy rendelkezék a *sedriák* ülésezéséről. Pongrácz a kérdésben egyetértett a *Gubernium* álláspontjával, a *Ministeralkonfe-*

renz és az urakodó pedig jóváhagyta a tervezetet, annak hangsúlyozásával, hogy a törvényszünetek nem hosszabíthatók meg.

Natiók érdekei és kormányzati szempontok ütköztek a királyi tábla *székhelyének* kérdésében (4. pont). A Deputatio jónak látta volna, hogy ez azonos legyen a Gubernium székhelyével; mindkettőnek Kolozsvárt tartotta megfelelőnek. A székely és szász natio véleménye szerint az ő ügyeik ellátására külön törvényszakot kell tartani, ennek helye Marosvásárhely, ill. Medgyes legyen. A magyar natio és a királyi tábla feleslegesnek ítélte ilyen nationalis terminusok tartását. A rendek az uralkodó vagy a Gubernium döntése alá bocsátották a külön nationalis törvényszakok és helyük kérdését. A Gubernium, óvatosan, úgy fogalmazott, hogy a királyi tábla működjek a Gubernium székhelyén, s ezt a székhelyet úgy határozzák meg, hogy minden natio meg legyen vele elégedve. Pongrácz álláspontja itt lényegében a Deputatióval egyezett. A Ministerialkonferenz és (állásfoglalás nyomán) az uralkodó elfogadta a székhelyazonosság elvét, de (1737 tavaszán) vagyunk) nem kívánta elkülöníteni a Gubernium székhelyét a *főhadiparancsnokságtól*. A Gubernium és a tábla egyelőre Szebenben ülészzék — szolt a döntés.

A *perek seriesei* kérdésében ismét eltértek az álláspontok. A Deputatio az Approbates Constitutionesben rendelt gyakorlatot kívánta fenntartani; ezen belül a hét napjait így osztotta fel a tárgyalandó perek között; hétfőn és kedden a fiscalis perek tárgyalandók, szerdán és csütörtökön a többi perek, kivéve az özvegyek és árvák pereit és a transmissionalis pereket, amelyek tárgyalására pénteken és szombaton került volna sor. A perek proclamatiója a törvényszak seriesének rendjében történtjék. A Deputatio tervezete feleslegesnek tartotta a dies absolutio-nalest.¹¹¹ A rendek a tervezetből szükségtelennek találták a dies absolutionales törlésére vonatkozó paragrafust (s egy másikat, amelyet a Deputatio a per kifogásai szakaszának egyszerűsítésére szánt, a rendek viszont attól tartottak, hogy éppen elnyújtja a pert). A Gubernium a dies absolutionales kérdésében a rendek álláspontját fogadta el (a kifogási szakaszra vonatkozó kérdés eldöntését a táblára bízta volna). Pongrácz a dies absolutionales kérdésében a Deputatióval értett egyet, a kifogások tárgyalása tekintetében a Guberniummal. Azt kérte azonban, hogy a perek szétosztását az elnök és ítélőmesterek együtt végezzék, nehogy az elnököt e tekintetben negligálják [!]. A Konferenz jónak látta megnyugtanni Pongráczot: a serieseket az elnök és az ítélőmesterek együtt állítsák össze. A seriesek szerkesztésének alapelveül a perek természetük és koruk szerinti elosztását jelölte meg. Az osztályozásban elismerte a Deputatio tervezetének helyességét. A dies absolutionalest az erdélyi törvények reformjáig fenntartandónak vélte; a kifogási szakasz ügyében csatlakozott a Gubernium álláspontjához. A Gubernium elfogadta a Konferenz álláspontját.

Pongrácz (politikailag is színezett) ellenvetései adtak okot az eredeti tervezeten való változtatásra az *ítélethirdetés és az ítéletek kiadása* kérdésében. A Deputatio ti. fenntartotta volna az Approbatae Constitutionesben alapuló gyakorlatot. Ezt a rendek és a Gubernium el is fogadták. Pongrácz viszont azt javasolta, hogy az ítéleteket a referens ítélőmester az *elnökkel együtt* írja alá és adja ki. A magyarországi példára hivatkozott, s kifejezte azt az aggályát, hogy amennyiben

csak egy személy írja alá az ítéletet, az korrumpálható vagy tévedhet (különösen egy — esetleg kinevezésre kerülő [!]¹¹² — protestáns ítélőmester kedvezhet az akatolikusoknak katolikusok ellen vitt perükben [!], ha csak egyedül írja alá az ítéletet). A Konferenz a „több szem többet lát” elv hangoztatásával úgy határozott, hogy a referens ítélőmester az ítélet fogalmazványát terjessze a táblai elnök elé, és ők ketten írják alá az ítéletet. Ezt az álláspontot fogadta el az uralkodó is.

A *perhalasztás* kérdésében nem volt ellentét a Deputatio terve (ez az Approbata erre vonatkozó rendelkezését fogadta el), a rendek, a Gubernium és Pongrácz között; a Konferenz és az uralkodó inkább csak Pongrácz felé gesztusul fogalmazott úgy, hogy a *királyi tábla és elnöke* járjon el ebben, a törvények szerint.

A *régi perek condescensiója (örökösökre szállása)* esetében a Deputatio szükségesnek látta meghatározni, hogy mely perek számitanak régi pernek. Azokat tekintette ilyeneknek, amelyek 12 éven belül nem fordultak meg bíróság előtt. A rendek, a Gubernium és Pongrácz egyetértettek ebben, így a Konferenznek sem volt nehéz a dolga: csak azt fűzte hozzá a Deputatio álláspontjához, hogy az ilyen esetekben a *certificatio* a perfelvétel előtt 3 hónappal legyen.

Az *instructio*-tervnek a *perek tárgyalási határidejének jelzésére* vonatkozó pontja ismét Pongrácz ellenvetéseinek „jóvöltából” lett vita tárgya. A Deputatio javaslata szerint a *felperes*, az *evocatio* után, ismerve pere határidejét, erről (s a per tárgyáról) értesíteni tartozik az *alperest* (cancellisták vagy más rendes *homo regiusok*, vagy egyszerűen két nemes útján); az ilyen értesítés ellen ne lehessen *exceptio*. A rendeknek és a Guberniumnak csak részletkérdésekben voltak ehhez hozzátenni-valói. Pongrácz (a magyarországi gyakorlatra hivatkozva) azt követelte, hogy az értesítés az elnök pecsétje alatt történjék, de ne cancellisták útján és ne mandatummal (ez legalább 12 forint perköltséget jelent), hanem az elnök aláírásával és pecsétjével, ingyen vagy szerény taxával. A Konferenz a Gubernium véleményét fogadta el, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy a jövőben követendő eljárás a *tábla elnökének részvételével* megvitandó, és a *Gubernium* tegyen felségelőterjesztést az eredményről. Ez az uralkodó állásfoglalásában úgy módosul, hogy a további gyakorlat kérdését a *királyi tábla* vitassa meg, s a *Gubernium* terjessze fel ezt döntésre.

Az *instructio*-terv utolsó szakasza a *királyi tábla írásos ügyintézésével* s egyéb, a tervezet korábbi pontjaiban még nem szabályozott kérdésekkel foglalkozott.¹¹³ A Deputatio terve (itt már nem ügyelve a korábbi szerkesztési feszességre) előírta jegyzőkönyvek vezetését.¹¹⁴ Ezt az ítélőmesterek feladatává tette, külön írnokokat rendelve melléjük e célra. Az elnök és az ítélőmesterek mellé összesen 6 írnokot tartott szükségesnek beosztani. Jónak látja szegények ügyvédje alkalmazását, fizetéssel (ezt a tábla elnöke, ítélőmesterei és ülnökei válasszák, szótöbbséggel). Minthogy a királyi táblai joggyakornokok tartása korábban az ítélőmestereket terhelte, a Deputatio helyesnek látta volna, hogy a rendek bizonyos évi segélyt szavazzanak meg erre. A tábla eljárásával kapcsolatban annak lelkére kötötte, hogy ügyeljen rá: az ügyvédek ne térjenek el allegatíóikban a per céljától, ne viszálykodjanak. A perbeli szóváltások az egyes natiók nyelvén folyjanak, az ún. „közbenszóló ítéletek” is ezeken fogalmazandók, csak a bírói parancsok és végső

ítéletek nyelve legyen a latin. Az ítélmesterek ügyeljenek rá, hogy a kancellisták ne terheljék tetszésük szerinti taxákkal az ügyfeleket. Minthogy pedig Pongrácz jelezte a Deputatióknak, hogy szándékában áll saját elnöki iroda szervezése, a rendi bizottság helyeselte ezt, azzal azonban, hogy ennek révén se az ítélmesterek száma ne csökkenjen, se ezek hatásköre. A rendek a jegyzőkönyvvezetés kérdésében szükségesnek tartották hangsúlyozni, hogy a jegyzőkönyvvezetőket az ítélmesterek mellé (ne az elnök mellé) osszák be. A szegények ügyvédje illetményének fizetési kötelezettsége alól azzal kívántak kibújni, hogy egyrészt hivatkoztak rá: az Approbata ezt a fiscalis director kötelességévé teszi, másrészt a kincstárra háritották volna az esetleg beállítandó szegények ügyvédjeinek fizetését. Ugyanakkor a Guberniumnak ajánlották (az uralkodónál való előmozdításra) az ítélmesterek illetményének ügyét. A táblai gyakornokok tartásának kérdését a Gubernium döntése alá bocsátották, pártfogolva az ítélmesterek anyagi támogatását (tehát itt sem vállalva kötelezettségeket). Meglehetősen határozottan állást foglaltak a táblai elnöki iroda ellen. Úgy látták ti., hogy a táblai gyakornokok nevelése enélkül is meg van oldva, a bíraskodási expeditiók készítése továbbra is az ítélmesterek feladata marad, az iroda felállítására visszaélésekre adhat alkalmat, az ítélmesterekre és deákjaikra sérelmes, fenntartása pedig anyagi terheket jelent. Még pecsétet sem engedélyeznének az elnöknek. A Gubernium szükségesnek tartotta a jegyzőkönyvek vezetését — de nem fizetett jegyzőkönyvvezetőkkel (az ítélmesterek oldják meg ezt saját írnoikkal). A törvénytörvény végén az ítélmesterek ellenőrizték a jegyzőkönyveket, majd írják alá őket, s helyezték el rajtuk pecsétjüket. Külön szegények ügyvédjének beállítását nem tartotta szükségesnek, arra hivatkozva, hogy a szegényeknek régi, 1736 tájt is használatos gyakorlat szerint a *bírák* állítsanak ügyvédek. Az ítélmesterek illetményét (csakúgy, mint a táblai ülnökökét) az uralkodóval kívánná felemeltetni. Az elnök irodáját illetően a rendek álláspontját tette magáévá. Zárómegjegyzésként hozzáfűzte: ha az instructio jóváhagyásra kerül is, nem örökös törvény lesz, a tapasztalatok alapján változtatásokat lehet rajta eszközölni. Pongrácz, mint várható volt, erős ellenakciókba lépett e kérdéscsoportot illetően. Első memorialisában a jegyzőkönyvvezetés, az elnöki iroda és az ezzel összefüggő kérdések ügyében újabb írásos beadványa benyújtását jelezte. A szegények ügyvédjének is illetményt javasolt. Az ítélmesterek fizetésének kiegészítését a rendektől várta, a 4 jegyzőkönyvvezetőt a kincstártól. A periratok nyelvére vonatkozóan azt javasolta, hogy a szóváltások hazai nyelven rögzítődjenek, az ítéletek pedig egészükben latinul. Magának követelte a főfelügyeletet a taxálandó expeditiók felett. Ezek után nyújtotta be jelzett második memorialisát, amelyben, az elnöki iroda létrehozásáról folyó vita kapcsán, általános támadást intézett a *rendeknek* a táblai elnöki jogköréről történt állásfoglalásai ellen (gondosan kerülve a *Gubernium* elleni támadást — még ha annak véleménye egyes érintett kérdésekben meg is egyezett a rendekével). Felhívta nekik, hogy erősen korlátozni akarják az ő hatáskörét, az ítélmesterek feladatává téve a seriesbe vett perek felosztását, a jegyzőkönyv készítését, kizárva az elnököt az ítéletek aláírásából és kiadásából, megtagadva tőle a pecsétet és az elnöki irodát. Végezetül feltette a rendeknek a teátrális kérdést: kevésbé biznak

benne, mint az ítélőmesterekben? Mindjárt meg is adta rá a (magáért beszélő) választ: őt a Ministerialkonferenz ajánlotta a királyi tábla elnökéül,¹¹⁵ s az uralkodó nevezte ki! A Konferenz kellő higgadsággal teremtett megoldást ezekben a vitás kérdésekben. 5 táblai írnokot osztott be a királyi tábla irattárába, egyiküket kifejezetten jegyzőkönyvvezetőnek. Úgy rendelkezett, hogy a jegyzőkönyveket az elnök és az ítélőmesterek hetenként vizsgálják felül, és a törvényszakok végén, aláírva s megpecsételve, helyezték el őket az irattárba. Az ítélőmestereknek nem javasolt pótlékot a táblai gyakornokok tartására, hisz nemrég kaptak fizetésemelést. A perbeli szóváltások és „közbenszóló ítéletek” nyelvét az alperes tetszése szerint (de a bírák jóváhagyásával) vélte meghatározandónak (a latin vagy magyar nyelv jött szóba); a bírói parancsnok és a végső ítélet nyelve a latin legyen. Az elnöki pecsét és kancellária ügyét Erdélyben létrehozandó bizottság elé utalta (ebben legyen ott a táblai elnök is), ennek javaslatát (*a rendek és a Gubernium véleményével együtt*) az uralkodó elé kell terjeszteni — addig az elnöknek legyen pecsétje, de az ítélőmestereknek is. A bírósági taxák és bírságok ügyében a királyi táblától várt tervezetet, amit a Gubernium vizsgáljon felül, s tegyen róla véleményes felségelőterjesztést. A Konferenz végül leszögezte: a Gubernium *mint az uralkodó személyét képviselő legfelső erdélyi kormány szerv* a korábbi gyakorlat szerint továbbra is gyakoroljon felügyeletet a királyi tábla felett (de ne avatkozzék a seriesek összeállításába, a perek folyásába). Recursusra az uralkodóhoz (mint *bárki másnak*) a királyi táblának is joga legyen. Az uralkodó jóváhagyta a Ministerialkonferenz álláspontját.

A konferencia végül — saját kezdeményezéseképpen — foglalkozott a fiscalis perek tárgyalásának kérdésével. Azt javasolta, hogy Erdélyben hozzanak létre erre való javaslatételre egy bizottságot, amelybe vonják be az ottani cameralis directort is, s ez a szerv hallgassa meg a fiscalis directort is. A bizottság javaslatát (*a Gubernium, a rendek és a cameralis director véleményével*) az uralkodó elé kell terjeszteni. III. Károly jóváhagyta a Konferenz állásfoglalását.¹¹⁶

Így történt tehát a királyi tábla újjászervezése, a Bornemissza—Hallerkormányzat egyik maradandó alkotása. Az erdélyi törvényalkotás tisztelete és jól átgondolt reformjavaslatok a rendi Deputatio alaptervezetében, lényegében ennek támogatása a rendek és a Gubernium megjegyzéseiben (a rendeknél némi gyanakvással a királyi tábla elnökségének intézményével és magával az elnökkel szemben, a Guberniumnál inkább csak saját, törvényes felügyeleti szerepének hangsúlyozásával), az új királyi táblai elnök, Pongrácz György politikai érvekkel (az ellenreformáció érdekei) is megtámogatott hatalmi törekvései (amelyek egyes esetekben egyben az *uralkodó* jogainak erősebb érvényesülését is célozták), végül a Ministerialkonferenznek a (jelen esetben a kiküldött udvari vegyes bizottságétól és az Erdélyi Udvari Kancelláriáétól külön nem választható) véleménye (Pongrácz követelése jó részének elhárítása vagy bizottságok elé utalásokkal történt elnapolása — de némi abszolutisztikus előrelépés a legfontosabb *politikai* perek ügyében), egy-két esetben módosítás a Konferenz állásfoglalásán a resolutio előtt, III. Károlynak (ezektől a módosításoktól eltekintve) a Konferenz álláspontját jóváhagyó döntése — ez volt a vita menete. Egészében véve mégis igen jelentős

előrelépés történt az évtizedes (egyes esetekben évszázados) restanciákkal kinlódó (és *reménytelenül* kinlódó) királyi táblától egy rendszeresen működő országos felsőbbíróság felé.

A királyi tábla *összetételében* a reform megindulása után történt változásokat már rövidebben ismertetjük. A Szentkereszti András halálával megüresedett *ítélőmesteri* helyre (III. Károly 1736. július 31-i rescriptumával) Inczédi József kerül.¹¹⁷ A tábla *ülnökei* vonatkozásában számos változást regisztrálhatunk. A Thoroczkai János előléptetésével, ill. Kemény Zsigmond halálával megüresedett királyi táblai ülnöki helyekre III. Károly 1736. március 18-án Haller Ferencet és Lázár Jánost nevezi ki.¹¹⁸ Az imént említett 1736. július 31-i rescriptum újabb személyi változásokat jelent be. A Bethlen Ádám Fehér megyei főispánságra való kinevezésével megüresedett ülnökségre Bethlen Sámuel kerül. Hasonló okból vált ki az ülnökök sorából Lázár Ferenc (ő kapta a Haller János gubernatorrá előléptetésével megüresedett csik—gyergyó—kászonszéki főkirálybíróiságot). Helyére a Gubernium 1737. február 11-én tett jelölést, a messze legtöbb szavazatot a korábbi fiscalis directorra, ekkor már számfelletti táblai ülnökre, Csulai Imrere adva.¹¹⁹ Csulai csak jó két év múlva, 1739. március 20-án nyeri el a rendes ülnökséget.¹²⁰ Az utolsó változás az ülnökök sorában Czikó Ferenc halála 1740 szeptemberében;¹²¹ az ő helyére azonban már a jelölés is 1740 decemberében történik.¹²²

4. AZ ORSZÁGOS FŐBIZTOSSÁG ÉS AZ ORSZÁGOS FŐSZÁMVEVŐSÉG REFORMJÁNAK KEZDETE

A Bornemissza—Haller-kormányzathoz fűződik két további kormány szerv, az országos főbiztosság és az országos főszámvevőség reformjának megindulása is. Mindkettőjük tevékenysége az adózáshoz kapcsolódván, előbb áttekintjük az adózással kapcsolatos összesítő adatokat. Ilyenek 1736-tól állnak rendelkezésre.

Az 1736/1737. katonai évben az adó mennyisége 587 806 RFt 30 kr.¹²³

1737/1738-ban 737 806 RFt 30 kr az eredeti kivetés;¹²⁴ az adó *tényleges* összege (pótadókkal, rendkívüli subsidiummal, de a deperdita és discretiók *nélkül*) megközelíti az 1 millió Ft-ot.

1739/1740-ben az adó országgyűlésen meghatározott összege 537 806 RFt 30 kr.¹²⁵

Mint korábban, itt is utalnunk kell rá, hogy az adó készpénzösszegéhez hozzá kell számítani a deperditának a készpénzfizetés 15-20%-át kitevő összegét, az „ingyen krajcárokat” (évi 50-100 ezer Ft), továbbá kb. 100 ezer Ft discretiót.¹²⁶ Így az adó *tényleges* értéke még a teljes békeévekben is elérte a 800 ezer Ft-ot, az 1737—1739-i török háború alatt pedig meghaladta az 1 milliót. E vonatkozásban nincs tehát hozzátennivalónk ahhoz, amit munkánk korábbi részeiben elmondtunk, legfeljebb (az 1711—1730-i korszakkal szemben) egy vonatkozásban. Az 1730-as évekből ismét vannak összehasonlító adataink Erdély és a Habsburg Birodalom egyéb országai és tartományai között.

A Habsburg Birodalom lajtántúli területeinek adómenyisége 1735 és 1739 között:

Csehország	3,132 millió és 3,152 millió Ft között
Morvaország	1 044 266 Ft 40 kr és 1 050 666 Ft 40 kr között
Szilézia	2 088 533 Ft 20 kr és 2 101 333 Ft 20 kr között
Alsó-Ausztria	átlagban 900 000 Ft
Felső-Ausztria	0,4—0,45 millió Ft között
Stájerország	átlagban 0,3 millió Ft
Karintia	0,12—0,16 millió Ft között
Krajna	átlagban 60 000 Ft ¹²⁷

(Az adatok természetesen a deperdita és a discretiók nélkül értendők.)

Költségvetés a Habsburg Birodalom egyes országaira és tartományaira kivetendő adóösszegekről (1737)

Ország, tartomány	Rendes adó (forint)	Rendkívüli adó (forint)
Csehország	2 000 000	800 000
Morvaország	666 666 2/3	266 666 2/3
Szilézia	1 333 333 1/3	533 333 1/3
Alsó-Ausztria	600 000	200 000
Felső-Ausztria	300 000	100 000
Stájerország	270 000	30 000
Karintia	100 000	18 000
Krajna	50 000	12 000
Tirol és Elő-Ausztria	135 000	—
Magyarország	2 500 000	—
Bánát	300 000	—
Habsburg-Szerbia	74 000	—
Szlavónia	80 000	—
Erdély	500 000	50 000
Olténia	180 000	20 000
Határőrfalvak	47 000 ¹²⁸	—

Erdély adóügyi helyzete tehát nem változik a Habsburg Birodalom gazdaságilag aránytalanul fejlettebb részeivel szemben a 17. század vége óta.

Az országos főbiztosság reformja III. Károly 1737. szeptember 18-i rescriptumával indul meg. Az uralkodó az országgyűlés feladatává teszi az országos főbiztosság instructiójának modernizálását, javaslattételt szervezete és illetménye ügyében. Különösen arra a kérdésre várt választ, hogy a főbiztosság személyzete együtt maradjon-e, vagy csak a főbiztos tartózkodjék a hatóság székhelyén, az adjunctus commissariusok pedig (a magyarországi districtualis commissariusokhoz hasonlóan) a törvényhatóságokban működjenek-e a hadbiztosokkal együtt. Nyomatékul felfüggesztette a hatóság illetményeit addig, míg a felterjesztett reformtervezetről dönt.¹²⁹

A rendek előtt most kettős feladat áll: 1. Kapcsolódva a discretiók és a katonaság más visszaélései ellen e hónapokban folyó harchoz, mindent meg kell tenniük a visszaélések visszaszorítására, a lehető törvényesség elérésére a katonaságnak való szolgáltatásokban. 2. Új, mozgékonyabb, hatékonyabb rendet kell biztosítani e szolgáltatások adminisztrációjában.

Ezekhez kapcsolódik a Bornemissza—Haller-kormányzatnak az a törekvése, hogy tovább gyengítse a Kornis család több vereség után is erős pozícióját. Kornis István, a néhai gubernator öccse, a gubernatorságtól elesik ugyan, de jó két évtizede országos főbiztos — s ez a pozíció az 1730-as években nem jelent annyit, mint Bethlen Miklós vagy Sárosi János idejében, de nem is jelentéktelen. Kornis Istvánt az uralkodó biztonnal 1734-i mellőzéséért 1736-ban jónak látja titkos tanácsosnak kinevezni¹³⁰ — hogy ez az (egyébként kormányzati funkcióval általában nem járó) rang mily értékű, arról csak annyit, hogy III. Károly ez idő tájt nevezi ki titkos tanácsossá Károlyi Sándort is.¹³¹ S ha Bornemissza János igyekszik alapos képzést biztosítani kormányzati utódjául szánt fiának, Ignácnak, a családtagjai felső iskoláztatására ismeretesen nagy gondot fordító Kornis-dinasztia 1731 utáni feje sem marad mögötte. Fia, Antal 1728 és 1731 között tanulmányozza a birodalmi jogot (feltehetően Habsburg birodalmi egyetemeken), Rómába is ellátogat egy pápaválasztás alkalmából,¹³² 1735 júliusában megkapja Hunyad megye főispánságát¹³³ — az első magasabb lépcsőfokot az országos főtisztviségek felé.

Végül ebben a helyzetben a rendek *protestáns* elemei is szükségesnek látják jóvátenni azt, hogy nemcsak az országos főbiztos katolikus, de *mindhárom* adjunctus commissarius is az.¹³⁴

Ilyen összetevők összehatásaként születik meg 1738 első hónapjaiban a rendek javaslata.¹³⁵ Két részből áll: egy általános deklarációból és a hatóság instructio-tervezetéből.

Az első rész bevezetője leszögezi: a főbiztosság jogköre a korábbi állapotra állítandó vissza, s I. József 1709. október 26-i rescriptumát tekinti e „korábbi állapot” alapszabályozásának. Ebből a rendelkezésből elsősorban azokat az elemeket emeljük ki, amelyek jó egyetértést követelnek a hadbiztosság és az országos biztosság között a hadellátás ügyeinek intézésében, s külön is azt a kitétel, hogy a *főhadiparancsnok* feladata az ország védelme a katonaság kihágásai ellen. Az általános rész tartalmazza azt a javaslatot is, hogy az ügyek jobb intézéséhez 6 kerületi biztos lenne szükséges (Gyulafehérvárott és Kolozsvárott — ezek a magyar natióból legyenek —, Marosvásárhelyt és Brassóban — a székely natióból — és végül Szebenben és Segesvárott — a szász universitasból).¹³⁶ Végül állást foglal a biztosság illetményének kérdésében is.¹³⁷

Az instructio-tervezet (némi csapongó rendszertelenséggel, amivel nem állt egyedül a kor hasonló szabályozásai között) foglalkozott az országos biztossági szervezet függőségének, szervezetének, székhelyének kérdésével, majd teendőivel. Mindjárt első pontjában szükségesnek látta leszögezni, hogy az országos főbiztos és a kerületi biztosok a *rendek előtt* tegyenek esküt tisztük pártatlan ellátására. A rendek kívánták *választani* magát a főbiztost is (*jelentést* téve róla a uralkodónak). A kerületi biztosok halála esetén a Gubernium *ideiglenes* helyettest állíthatott

volna, ha nem lehetett volna megvárni natiojuk tanácskozását az utódlásról; ezt a személyt aztán az illetékes natio, majd a rendek megerősíthették volna — vagy mást választottak volna helyette. Az országgyűlésen olyan vélemények is elhangzottak, amelyek szerint az országos főbiztosi teendőket sokkal jobban lehetne intézni, ha nem volnának összekötve más, szintén terhes tisztséggel. Ez utóbbi az adott helyzetben Kornis István *guberniumi tanácsossága*. Így a volt gubernator-jelöltnek fel volt téve a kérdés: vagy a guberniumi tanácsosság, országos főbiztosság nélkül — vagy a szintén tekintélyes (és jövedelmező) főbiztosi tisztség, de guberniumi tanácsosság nélkül. Ennek a javaslatnak azonban volt (nem jelzett arányú) ellenzéke is. Ismét csak nem lehet elválasztani a Kornis István pozíciója ellen indított támadástól azt a javaslatot sem, hogy a főbiztosi tiszte (s a kerületi biztosokét is) 3 évre töltsék be — igaz, hogy ez is csak a rendek egy részének a javaslata volt, mások azt látták jónak, hogy a főbiztos tartósan töltsé be tiszteét. Az országos főbiztosságnak állandó székhelye legyen — szögezte le az instructio-terv, ennek meghatározását azonban már a Guberniumra ruházta azzal, hogy ez teendőihez képest a főhadiparancsnok vagy a Gubernium mellett legyen.¹³⁸ Úgy vélte, hogy az országos adópénztárnak (Cassa Provincialis) a nagyobb biztonság kedvéért az országos főbiztos szállásán kell lennie; ezért s a főbiztos nagyobb becsületére katonai őrséget kell odahelyezni.

A főbiztosság feladataira térve, az instructio-terv leszögezte: az 1726-i katonai regulamentum a mértékadó a katonaságnak járó szolgáltatásoknál.¹³⁹ A főbiztosság feladata volt gondoskodni az adó felszedéséről és a portio megfelelő elosztásáról.¹⁴⁰ A hadellátásra való utalványozásokat az országos főbiztosság intézze, a hadbiztossággal való előzetes megtárgyalás alapján, úgy, hogy a helységek adójának egy részét ne a téli időszakra utalványozza;¹⁴¹ ez az összeg a nyári hónapokban legyen kifizetendő. A katonaság vonulásai és a fuvarok ügyében helyre kell állítani az országos főbiztos jogkörét — követelte a tervezet. Ezeket illetően az országos főbiztos a főhadbiztossal egyetértésben járjon el. Idejében kapjon értesítést az ilyen fuvarok helyéről, idejéről és mértékéről, hogy maga is időben rendelkezhessek a helyi tisztekhez és kerületi biztosokhoz, ezzel elejét veendő túlkapásoknak és visszaéléseknek is. Intézkedett a tervezet az országos főbiztos teendőiről katonai executiók esetén, alapul I. József említett 1709-i rendelkezését és az 1726-i regulamentumot véve ehhez. Ilyenkor a főhadbiztosnak és az országos főbiztosnak együtt kelljen eljárnia. Az országos főbiztos országos szinten felelős a katonai szervekkel való elszámolás (computus) megtartásáért. Ezt előbb a kerületi biztosok tartották meg kerületükben, és az eredményt az országos főbiztosnak terjesztették fel. A generalis computus elé került a katonaság kihágásaiért adandó elégtételek egy része is. A tervezet rendi készítői ezen a ponton látták szükségesnek fellépni a „tempore belli silet regulamentum” elve ellen, amely szerintük a nép romlását eredményezi. Úgy vélték: az uralkodónak háború idején is célja országainak megóvása, a regulamentumnak vannak a háború idején is érvényes pontjai, megengedhetetlen a nép erővel való zsarolása, a nyugták megtagadása, szállások önkéntes változtatása stb.¹⁴² Az országos főbiztos a tervezet szerint évi számadásra legyen köteles a felállítandó országos

főszámvevőségnek (Supremus Exactoratus Provincialis), vagy — ha annak létrehozása késik — a külön e célra kiküldendő számvevőknek.¹⁴³ Az évi számvétel után kerüljön sor a Cassa Provincialis felülvizsgálatára.¹⁴⁴

Az országgyűlés jelölést is tett a főbiztosság tisztségeire. Az egyes natiók külön üléseken¹⁴⁵ végezték ezt el. A magyar megyék a katolikusok közül a *már adjunctus commissariusként működő* Szabó József mellett Pater Pált jelölték, a reformátusok közül Antos Györgyöt és Katonai Istvánt, a székelyek a katolikusok sorából Berzenczei Istvánt, a reformátusok közül Daczó Ferencet, a szászok az egyedüli Christoph Seewald brassai tanácsnokot.¹⁴⁶ A rendek összesített javaslata már kompromisszumos volt. Felemlítve azt a tényt, hogy a főbiztosság egész akkori tisztikara (Kornis István főbiztos és 3 adjunctus commissarius) katolikus, *valamennyiüket újra javasolta* azzal, hogy 6 kerületi biztosra van szükség, s felterjesztette az egyes natiók említett jelöléseit. (A református főrendek előadták azt a kérésüket, amely szerint a jelenleg működő főbiztossági tisztek mind katolikusok lévén, a székely natióból állítandó biztosok reformátusok legyenek.)¹⁴⁷

A Gubernium maga (1738. március 31-i felségelőterjesztésében) korrektül jelezte a hatóság grémiumában a főbiztosság tervezete körül kialakult vitát. Az egyik fél megtartotta volna a főbiztosság korábbi tisztikarát, s a három natióból egy-egy kerületi biztost állított volna a három erdélyi hadbiztos mellé, szükség esetén további biztosokat is küldve ki (időlegesen). A másik csoport (élén Haller gubernatorral) a főbiztost a Gubernium mellett tartotta volna, s a három alárendelt biztost a hadbiztosok mellé delegálta volna, azzal érvelve: ha az erdélyi *főhadbiztosság* ellátja munkáját ennyi emberrel, az *országos biztosságnak* sem kell több. Javaslattal tett a főbiztosság tisztjeinek fizetésére.¹⁴⁸ A rendi instructióra csak néhány, de nagy súlyú megjegyzést tett: a natiók (kerületi) biztosai két országgyűlés között a Gubernium előtt is felesküdhetnek, a kerületi biztosok három szolgálati évük előtt is leválthatók legyenek, ha nem bizonyulnak megfelelőnek, vagy kárt okoznak, a főpénztárnokot a Gubernium kell hogy jóváhagyja, a főbiztosság számadásainak felülvizsgálatánál a Gubernium egy tanácsosa elnököljön az országos főszámvevőségben.¹⁴⁹

A reformból egyelőre annyi valósul meg, hogy az uralkodó 1737. július 5-i rescriptumával, lényegében a Haller János-csoport álláspontja szerint, az országos főbiztosban, 3 adjunctus commissariusban és 2 írnökban állapítja meg a főbiztosság létszámát (azzal a módosítással, hogy az egyik írnök pénztárnok is legyen).¹⁵⁰ Az országos főbiztosság új instructióját Mária Terézia adja ki.

1738 elején dolgozzák ki a rendek az *országos főszámvevőség* reformjának tervezetét is. Ezt előbb egy, a három natióból kiküldött bizottság vitatta meg, aztán került a rendek plénuma elé; a plénum tervezete az 1738. március 22-i keletet viseli. Minthogy itt lényegében *új hatóság* szervezéséről volt szó, azok a kérdések, amelyek az országos főbiztosság reformjánál felmerültek, itt némileg másképp vetődtek fel, ill. egy részük (nem lévén itt szó olyan pozícióharc-kérdésekről, mint amott) láthatólag fel sem merült.

A tervezet előbb az országos főszámvevőség személyzetét szabályozta. Úgy foglalt állást, hogy elnöke főrangú legyen, s a *rendek jelöljék*. Mellette 3 adjunctus

exactor és 3 cancellista működnek az egyes natiókból (ezek jelölik őket). A három írnok egyike látja el a protocollista tisztét (két-két évenként váltakozzanak ebben). Egy negyedik írnoki helyre a taxális helyek tegyenek felterjesztést. A hatóság a Gubernium mellett székeljen (fontosabb ügyekben ahhoz forduljon). A tervezet megjelölte az országos főszámvevőség tisztségviselőinek illetményeit is,¹⁵¹ egyben elvként kimondva, hogy az országos főszámvevőség személyzetének, minden gyanú elkerülésére, semmiféle más jövedelme nem lehet meghatározott illetményén túl, s a számadókra kivetett bírságok stb. nem őket illetik. Rendelkezett az elnök helyettesítéséről és a megüresedett adjunctusi helyek pótlásáról. A tervezetnek a tulajdonképpeni instructiót megelőző része még néhány fontosabb általános rendelkezést tartalmazott (az évi számadásokat az ún. előlegezés — a szeptemberi országgyűlés — idején kelljen benyújtania az országos főszámvevőségnek; a Gubernium az országos postákkal küldesse ki a számadóknak az Exactoratus Provincialis difficultasait), továbbá arra kötelezte a létrehozandó új hatóságot, hogy dolgozza ki a protocollista és az írnokok instructióját.

Az országos főszámvevőség tulajdonképpeni instructiója az új hatóság munkájával kapcsolatos kérdéseknek (a főbiztossági instructio csapongó szerkezetével ellentétben) feszes szerkesztésű, jól átgondolt — s a rendek szerepét ez esetben is hangsúlyozó összefoglalása. A tervezet itt is megköveteli, hogy az elnök a rendek előtt tegyen esküt, adjunctusai szintén (az utóbbiak két országgyűlés közötti beiktatása esetén a Gubernium előtt). Hatáskörébe tartozott a számvétel mindenféle rendes és rendkívüli országos jövedelemről. A magyar és székely törvényhatóságok — és természetesen az országos főbiztosság — közvetlenül, a szász székek a comesen át terjesszék fel számadásaikat. Az Exactoratus Provincialis feladata számadási szabályzat kidolgozása a neki számadással tartozók számára. A Gubernium és a helyi tisztek, tájékoztatásul, közölik az Exactoratus Provincialisszal az adókivetési tabellákat. A kifizetések elfogadásának alapja a törvényes utalványozások és rendelkezések legyenek. Az új hatóság munkáját az elnök irányítsa; ő ossza ki a munkát maga és adjunctusai között, s a feldolgozott ügyeket közös üléseken tárgyalják meg. A számadásokra tett difficultasokat az elnök és az adjunctusok írják alá, és pecsét alatt továbbítják a számadóknak (a szász törvényhatóságokét a comesen át), azok pedig nyugtázzák az átvételt. A protocollista jegyezze fel, hogy kinek, kivel és mikor küldték ki a difficultasokat. A számvetői észrevételekre adandó válasz határideje 30 nap és 6 hónap között mozgott (a számadó özvegyei és árvái esetében ennek a kétszerese volt), majd helye volt replicáknak és superreplicáknak, az eljárást liquidatio vagy felmentés zárta le, de a számadók a Guberniumhoz fellebbezhetnek (az alaptalan fellebbezés azonban büntetést von maga után). A számadó elmarasztalásának feloldására csak a megfelelő összeg kifizetése után kerülhet sor; a szabálytalanul felvett összegeket vissza kell hogy fizesse a károsultaknak. A hivatalukban szabálytalanul eljárók büntetését az illetékes tisztségek szabják ki (a szász natiónál a comes), majd jelentést kell tenni erről az Exactoratus Provincialisnak. A számvetők felmentvényét az elnök és az adjunctusok írják alá. A difficultasokra határidőre nem válaszolókat a helyi főtisztek első és második esetben 24 forint büntetéssel sújtják, a harmadik

esetben 200 forint a büntetés (ennek kétharmada az Exactoratus Provincialisé, egyharmada a végrehajtóké). Az elnök és az adjunctusok azonban (a jövedelmekről kimondott, ismertetett elvhez igazodva) fordítsák kegyes célokra a nekik jutott bírságösszegeket, s jelentsék: ki mire adta ezeket. Az instructio-terv végül nyitva hagyta a szabályozás bővítésének lehetőségét új kérdések felmerülése esetén.¹⁵²

A Guberniumnak kevés megjegyzése volt a tervre. Különös módon éppen ő, a központi hatalom képviselője nem tartotta szükségesnek, hogy az Exactoratus Provincialis állandóan a Gubernium székhelyén tartózkodjon; a körülményekhez képest székeljen az ország vagy egy natio központjában — javasolta —, s ha egy natio számadásaival végzett, utazzék tovább a másikba. Mint a főbiztossági instructio-terv véleményezésénél, itt is kikötötte: a főbiztosság számadásainak felülvizsgálatánál a Gubernium egy tanácsosa elnököljön. A számvevőségi tisztek illetményeit némileg „takarékosabban” szabta volna meg, mint a rendi tervezet.¹⁵³

A Gubernium egyben (nyilván a rendek sürgetésére) úgy határozott, hogy jelölést is tétet az Exactoratus Provincialis tisztségeire. Az elnök tisztére csak a katolikus és a református felekezetből jelöltek, az előbbiből Haller Pált (73 szavazattal), Mikes Istvánt (51-gyel) és Huszár Józsefet (47-tel), a reformátusok közül Teleki Mihályt (61-gyel), id. Daniel Istvánt (60-nal) és Bethlen Imrét (51-gyel) — Daniel István kivételével (ő 1740-ben lett báró) csupa arisztokratát, azon belül is kétharmad részt a vezető családok képviselőiből. Az adjunctusokra natióként történt a jelölés, a magyar és székely natiónál a katolikusok és reformátusok közül (az unitáriusok még itt sem jöttek szóba), a szászoknál katolikusok és evangélikusok közül. A magyar natio jelöltjei a katolikusok sorából: Gyulai Gergely (54 szavazattal), Thorma János (41) és Béli János (27), a reformátusok közül Vas László (38), Rhédei József (32) és Katonai István (32). A székelyek katolikus jelöltjei Székely Elek (60), Berzenczei István (42) és Gáborfi István (24), a reformátusoké id. Cserei János (66), Nemes Ádám (38) és Daczó Ferenc (31). A magyar és székely adjunctus-jelöltek a módosabb „megyei nemesség”-ből kerülnek ki (egyikük-másikuk családja rövidesen az arisztokrácia sorába lép). A szász képletnek mások az érdekességei. Itt az első számú katolikus jelölt az Erdélyi Udvari Kancellária egykori szász írnokaként már ismert Jacob Abrahami (34 szavazat), a másik kettő pedig Samuel és Georg Vest (31, ill. 15) — a jelöltnévsor jelzi, hogy milyen gyenge még a rekatolizáció a szászországnál és mik a mozgatói. Az evangélikus jelöltek: Andreas Waldhütter (1744-ben már katolikusként lett Baussern utóda a comességben; 51 szavazatot kap), Peter Binder szebeni tanácsnok (43) és Goerg Rhetter (29).¹⁵⁴ Az országos főszámvevőség megszervezésére azonban már csak a korszak határán túl került sor.

A Bornemissza—Haller-kormányzat reformjaiból tehát, a Gubernium 1734—1735-i (részleges) újjászervezésén túl, csak a királyi tábla újjáalakítása fejeződött be. Az azonban így is bebizonyosodott, hogy Erdélyben újra van egy, az ország politikai kérdéseire a Habsburg Birodalomba tartozás feltételei között, de mégis bizonyos önállóságra válaszolni képes politikai elit.

C) AZ ELLENREFORMÁCIÓ.
INOCHENTIE MICU-KLEIN
AZ 1730-AS ÉVEKBEN

Az ellenreformáció egészében véve fő tendenciája az 1730-as éveknek is (mint az 1730-at megelőző négy évtizednek és Mária Terézia kb. első három évtizedének). Ezt a folyamatot azonban motiválják a politika összefolyamatának 1730 és 1740 közötti változásai is; erről már részben (az országos tisztségek betöltése kapcsán) beszámoltunk az előzőekben. Kísérjük nyomon most e folyamat egyéb momentumait is.

A katolicizmus előnyben részesítése nyilvánul meg városi főtisztségek betöltésénél is. 1731-ben *Schramm tábornok* katonai nyomással erőltet rá katolikus városgazdát Brassóra, a feltehetőleg zavaros anyagi ügyei miatt áttért Johann Draudtot (a tábornok előbb protestál a választás ellen, majd katonaságot szállásol be a városi tanácsosok és a centrumpatres házaiba, úgyhogy azok végül engednek). Kolozsvárott, az 1731. decemberi tisztválasztáson Sorger püspök javasol a főbírónak egy katolikus személyt. A város azonban az ottani unitarizmust 1716—1718-ban ért súlyos csapások ellenére is még mindig unitárius bázis; unitárius főbíróvá választanak. Erre a Gubernium és annak ideiglenes vezetője, *Wallis* főhadiparancsnok új választást rendel el, és az 1733 decemberében megtartott választáson a főhivatalokat egyenlő arányban osztják el *katolikusok és reformátusok között*.¹⁵⁵

Az ellenreformáció előrehaladásának egy másik jelenségszoportja *katolikus templom építésének engedélyezése s ugyanakkor protestánsok templomépítésének meggátlása vagy templomaik elvétele*. III. Károly 1731-ben két jelentős katolikus templomépítést engedélyez: az akkor jezsuita kézen lévő kolozsvári nemesi convictus templomának újjáépítését s (Bornemissza János, *Görgény földesura* kérésére) katolikus templom építését a görgényi uradalom központjában.¹⁵⁶ 1734-ben a szászrégeni katolikusok kapnak engedélyt egy kápolna helyreállítására.¹⁵⁷ Ugyanakkor ebben az időszakban több protestáns templom építésének meggátlására került sor. A somlyai református templom építését III. Károly először 1730. július 21-én állíttatja le, míg a Gubernium jelentést tesz az ügyről. A somlyai reformátusok azonban annál serényebben építik templomukat — erre a váradi katolikus püspöki vikárius panasszal él az uralkodónál, az pedig 1731. április 3-án elrendeli a templomépítés megszüntetését, eltiltja használatbevételeit, s (büntetőperes) vizsgálatot rendel el rendelkezései áthágóinak. A Gubernium 1731. május 11-én ki is adja a megfelelő rendelkezést a fiscalis directornak.¹⁵⁸ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1732 decemberében a Konferenz elé viszi az ügyet, az azonban (tekintettel a Partium rövidesen várható megosztására) függőben hagyja a kérdést. Így az 1733. tavaszi országgyűlésen nem lehet felvenni a fiscalis director által a templom építése miatt perbefogottak perét.¹⁵⁹ A somlyai református templom ügye így áthúzódik 1734 utánra. Rosszabbul járnak a mocsai reformátusok. Ők, Kornis Zsigmond gubernator intése ellenére, fa imaházat építenek. III. Károly (1731. április 3-i rendeletében) utasítja a Guberniumot, hogy hányassa szét az imaházat,

mire az (1731. május 11-én) továbbítja a rendelkezést Pettki Dávidhoz (ő Kolozs megye főispánja), hogy „jó modalitás, és Cautio alatt” haladéktalanul rontassa le az építményt.¹⁶⁰ Pettki nyomban (1731. május 17-én) végre is hajtja ezt.¹⁶¹ A két református templom sorsa majdhogynem lavinát indít meg. Előbb Sorger püspök jelenti a Guberniumnak, hogy a décei (Belső-Szolnok megye) protestánsok a királyi rendelkezések ellenére kőtemplomot építenek. A Gubernium erre 1731. május 30-án a megye fő- és vicetisztjein át meginteti a décei templomépítőket, hogy azonnal hagyják félbe a munkát, különben az uralkodó rendeleteinek való engedetlenségért a fiscalis director útján perbe idézteti őket.¹⁶² A főispán (Torma Miklós) meg is inteti a déceieket, s azok jobbnak látják felhagyni a templomépítéssel. Torma még tovább is lép a neki meghagyottaknál. Megtudván, hogy a reformátusok Alsóilosván is templomot kezdtek építeni, azokat is megintette emiatt. „Tovább nem építik azt mondották” — jelenti 1731. június 26-án a Gubernium (a décei megintés eredményéről is beszámolva), de hozzáteszi: „mindaz kettőre réa vigyaztatok”.¹⁶³

1731-ből ismeretes *protestánsok két templomának elfoglalása is*: a singfalvi unitárius és a katonai református templomé. Az elsöre az aranyosszéki katolikusok jelentették be igényüket *Wallis főhadiparancsnoknál* (még Kornis gubernator életében) azzal, hogy székükben nincs templomuk és papjuk. Wallis 1731. szeptember 27-én pártolólág áttette a kérést a Guberniumhoz.¹⁶⁴ A Gubernium bizottságot küldött a helyszínre. Az ottani unitáriusok védekeztek: a templom elejüktől maradt rájuk, öröklési jogon; elég számosan vannak, hogy fenn tudják tartani. Azt is előadták, hogy az aranyosszéki katolikus birtokosoknak elégséges telkük van templom építésére akár Singfalván, akár másutt. A Gubernium biztosai kommentár nélkül felterjesztették a singfalvi unitáriusok 1731. október 8-i nyilatkozatát.¹⁶⁵ A Gubernium maga, kényes lévén a dolog, jókora késéssel (1731. november 18-án) tájékoztatta Wallist a biztosok eljárásáról, amire Wallis (1731. december 15-én) éles vádakkal válaszolt: a Gubernium által kiküldött bizottság nagyrészt reformátusokból és unitáriusokból állt, ezek tevékenysége abban merült ki, hogy megkérdezték az unitáriusokat: át akarják-e adni a templomot vagy sem, a Gubernium (átiratából kivehetően) maga is teljesen el kíván zárkózni az ügytől.¹⁶⁶ A dolog további menete nem ismeretes, de Wallis rövidesen a Gubernium élére kerül — s az ügyben történt állásfoglalásai ismeretében aligha feltételezhető, hogy a singfalvi unitáriusok kezén hagyta volna templomukat.

A katonai (Kolozs megye) református templom elfoglalása az ottani katolikus pap túlbuzgalmának eredménye volt (még Sorger püspök is „factum praematurum”-nak minősítette). Ez az ügy is *Wallis* elé kerül (még *1731 nyarán*); az ideiglenesen zár alá vétette a templomot, felfüggesztette benne istentisztelet tartását, s jelentést tett a *Haditanácsnak*. Az jóváhagyta Wallis eljárását, egyben azonban (tekintettel arra, hogy Sorger szerint a helységben a református papon kívül 3-4 református él, a többiek katolikusok) úgy rendelkezett neki, hogy beszélje rá a reformátusokat a templom átengedésére. Ezek után 1731. szeptember 1-jén *tájékoztatta az ügyről az Erdélyi Udvari Kancelláriát* (azzal, hogy annak már nyilván van tudomása róla). A Kancellária, bizonynyal nem is sejtve, hogy egy jó fél

év múlva élethalálharcban fog állni a Haditanácossal és Wallissal, az ellenreformáció érdekétől vezéreltetve, a törvényekkel megegyezőnek találta a Haditanács rendelkezését. Időközben pedig megtörtént a katonai templom átadása (még 1731. november közepe előtt) a katolikusoknak.¹⁶⁷

További mozgatója az ellenreformációs folyamatnak a *katolikus egyház vagyoni erősítése*. A kolozsvári jezsuita akadémia 1733 októberében megkapja az uralkodótól a szekularizáció óta kincstári birtoknak számító kolozsmonostori uradalom¹⁶⁸ visszaváltási jogát.¹⁶⁹ De megtörténik az is, hogy *halálra ítélt személy* katolizálása után kegyelmet kap.¹⁷⁰

Egy nagy politikai fontosságú ügyben azonban nem jutott előbbre Erdélyben az ellenreformáció ebben az évtizedben: a *katolikusellenesnek minősülő törvények eltörlése* kérdésében. 1730 nyarán a katolikus rendek (újra) követelik ugyan az Approbata jezsuitaellenes tc.-einek eltörlését (amelyek a gyakorlatban már ugysis érdektelenek, a rendnek igen erős pozíciója lévén Erdélyben), de sem az országyűlés, sem a királyi tábla, sem a Gubernium nem hoz érdemi határozatot az ügyben. Erre III. Károly 1731-ben újra felvéteti az ügyet a Guberniummal, kirekesztve azonban a tárgyalásból Wesselényi Istvánt (azzal az indokolással, hogy az mint a rendek és a királyi tábla elnöke már kifejtette erről véleményét) és Szentkereszti Andrást (ő volt a törvényrevidelő bizottság elnöke Sándor Gergely halála után); a Gubernium további két református tanácsosa közül Kölesérit Wallis főhadiparancsnok magával viszi Itáliába. A református tanácsosok közül csak Kemény László van jelen, a szász comes tiszte üresedésben van — így a Gubernium nyomasztó katolikus többsége azt javasolja III. Károlynak, hogy a négy bevett vallásfelekezet egyenlősége eltörlendő, a nem katolikusok vallásgyakorlatának engedélyezése a király tetszésétől függjön, a katolikusoknak vissza kell adni az általuk alapított templomokat, iskolákat és javadalmaikat. A kolozsvári jezsuita kollégium egyetemmé fejlesztendő, a protestánsoknak viszont el kell tiltani külföldi egyetemek látogatását. Nyomda felállítását királyi engedélyhez kell kötni; csak cenzurázott művet lehessen kinyomtatni. A vegyes házasságok ügyei a katolikus Szentszék elé tartozzanak.¹⁷¹ Az 1731-i javaslatok azonban nem kerülnek végrehajtásra.

A *Habsburg birodalomi* ellenreformáció egy Erdélyt is érintő lépése *lajtántúli protestánsok áttelepítése Erdélybe*, ahol a teljes rekatolizáció reménytelennek tűnik. Ez több hullámban történik. Első szakasza 1734 és 1736 között bonyolódik le; ekkor Salzkammergutból telepítenek át protestánsokat az erdélyi szászok közé (sós- és erdőmunkásokat, szegény- és középparasztokat és kevés mesterembert; kereskedő, értelmiségi vagy nemes nincs közöttük). A szászok politikai vezetői némi aggodalommal fogadják az akciót: egyrészt attól tartanak, hogy az áttelepedők elleni politikai ellenszemből nekik is jut, másrészt attól, hogy a transmigránsok koldusszegények (az utóbbi aggálynak nem volt alapja). Míkor azonban a kényszeráttelepítettek hosszú és keserves útjukon a Királyföldre értek, a szászok a felekezeti szolidaritás sokoldalú demonstrációjával fogadták őket (beleértve ebbe mindenfajta segítségüket is). Ugyanilyen fogadtatásban volt része a salzkammergutiak után rövidesen érkező karintiai áttelepítetteknek is.¹⁷²

Ez az ellenreformációs előretörés (ami szorosabban csak Erdélyt illeti belőle) a Bornemissza—Haller-rezsim kezdetével erőteljesen mérséklődik. A vezető elitnek a katonai uralom kísérletének bukása után hatalomra jutott csoportja eléggé biztosítottnak látja a katolicizmus pozícióit ahhoz, hogy ne lásson szükségesnek további jelentős lépéseket ezen az úton, és egyben szüksége van a protestáns rendek támogatására is. Szóltunk már róla, hogy a Bornemissza—Haller-kormányzat nem kívánja csökkenteni a protestánsok arányát a már létszámában is abszolút katolikus többségű Guberniumban (ha ráadásul még a gubernator, a rendek elnöke és az országos főbiztos tisztsége is katolikusok kezén van). Gesztust tesz Bornemissza más vonatkozásban is a protestáns rendek megnyugtatóására: bizonyos az ő eszközi ki azt a rescriptumot (1736. június 24.), amely feloldja a somlyai református templom engedélyének tilalmát, törli a somlyai reformátusok vezetőinek evocáltatását, s egy megintéssel lezárja az ügyet.¹⁷³ 1738-ban pedig Erdély két *katolikus* vezető politikusa a katolikus rendek segítségével veri vissza a katonaság újabb kísérletét a teljes katonai uralom létrehozására.

Részben az ellenreformáció témakörébe esik (hisz a román vallási unió kezdettől a katolicizmus pozícióinak erősödését van — vagy volna — hivatva szolgálni), részben azonban már birodalmi és erdélyi mozgatókra vezethető vissza *Inochentie Micu-Klein* erdélyi unitus püspök tevékenysége az 1730-as években. Ami a birodalmi mozgatókat illeti (mert a püspök, kiváló képességei és hatalmas energiái ellenére is, *végső soron* más erők manipulációjának tárgya), ott még nem egy kérdés vár válaszra. Feltételezhető lenne, hogy az unitus püspököt, a katolicizmus megerősödésének érdekében, a birodalmi vezető elitnek Sinzendorff körül csoportosuló pártja támogatja, hisz ennek a csoportnak van közismerten jó kapcsolata a katolikus egyházzal. 1734 után viszont éppen az erdélyi *katolikus* vezető elit (amely Sinzendorfféktól vár és kap támogatást) fordul szembe határozottan, *rendi érdekből*, a jeles unitus püspök követeléseivel. Ebben a kérdésben tehát további kutatásoknak kell feltárniuk: a birodalmi vezető elitnek milyen csoportja (vagy csoportjai) állnak, és mikor, Inochentie Micu-Klein mögött?

Hogy a püspök Erdélyben magában mire alapoz, azt politikai lépéseiből nyomon kísérhetjük. Közjogi alapul az 1701. március 19-i ún. második unió-ügyi Diploma Leopoldinumnak azt a két pontját tekinti, amely felmenti a jobbágyszolgálatok alól az unitus papokat, s nemcsak az egyháziakat, hanem a világiakat, sőt a közrendűeket (plebeae conditionis homines) is a katolikus rendekhez számítja, ha elfogadják az uniót. A II. unió-ügyi Diploma Leopoldinum érvénye egészében véve kétes, de harci eszköznek alkalmas egy energikus politikus kezében. A püspök (a maga, papsága és görög egyesült román natioja nevében) kérelmek sorával árasztja el a Birodalom központi kormányzatát. Ezek nyomán az 1732. december 11-i Konferenz-ülés határozatilag megerősíti az erdélyi unitus egyház egyenjogúságát az ottani katolikus egyházzal, szükségesnek látja iskolák építésének engedélyezését számukra, templom építhetését ott, ahol létszámuk megköveteli ezt — és helyet biztosít a püspöknek az erdélyi országgyűlésen és más köztanácskozáson.¹⁷⁴ Inochentie Micu-Klein kérvényeinek bizonyos más követeléseit azonban

(az unitus papság vámentessége, nemesi sóra való joga, tizedügyei, a papok falvankénti létszáma) egy erdélyi vegyes bizottság elé utalta, amelyben Wallis elnököljön, vegyen részt benne a katolikus és unitus püspök, a camerális director és több katolikus guberniumi tanácsos. E bizottság felterjesztésétől tette függővé a vallási unió-diploma megerősítését, bár jónak látta megbízatni a püspököt, hogy erre sor fog kerülni. Az 1733. tavaszi erdélyi országgyűlés előtt (immár hagyományosan — s mint a következő évtized erdélyi román vallásügyi viharából kiderül, nem alap nélkül) hangot ad kételyeinek az unió szilárdságát illetően, megvizsgálja az unitus egyház kátéját és hitvallását, és elrendeli a román papság és hívei összeírását. A Wallis elnöklete alatti vegyes bizottság létrejön, Micu-Klein azonban lassúnak ítéli annak működését. 1734-ben újból felségfolyamodványt nyújt be, ebben joghatóságot követelve egész Erdély és az Erdélynek adott Partium felett (a fogarasvidéki és barcasági románok és görögök ti. továbbra is a havasalföldi ortodox joghatóság alatt akartak maradni), fogarasi székesegyháza mellett püspöki rezidenciát és bazilita kolostort legalább 12 szerzetessel (ezek mintegy a káptalan funkcióját töltenék be mellette), védelmet az unitusoknak kiváltságaikban a katonai szervek részéről, magának (az országgyűlési részvételen túl) guberniumi tanácsosságot. Mire azonban Micu-Klein kérvénye a Ministerial-konferenz elé kerül, Erdélyben megbukik a katonai uralom, a vegyes bizottság Haller János elnöklete alá kerül. A Bornemissza—Haller-kormányzat pedig nem venné jónéven az erdélyi rendiség (immár katolikus hegemoniájú) rendszerének megbontását, amit a püspök követeléseinek teljesítése jelentene.

Ebben a helyzetben 1735-ben jelenik meg Inochentie Micu-Klein koncepciójában az erdélyi románság *mint politikum*: elméletben mint Traianus római betelepítőinek utódai,¹⁷⁵ a gyakorlatban mint Erdély legnagyobb létszámú nemzete, amelynek a II. unió-diploma révén joga van bármilyen közhivatal viselésére, s amelynek vannak is ennek betöltésére alkalmas férfiai. Ez az utóbbi követelése ez esetben is konkrétan saját guberniumi tanácsosságát célozza, — nem éri el.

Arra hiába számít a püspök, hogy az erdélyi románságot mint natiót elismerik. Ahogy az erdélyi rendek igen határozottan elzárkóztak az elől, hogy (az erdélyi románságnál aránytalanul kisebb számú, de vagyoni helyzetük és a kincstár számára elsősorban kereskedelmi tevékenységükből származó haszon révén mégsem súlytalan) kiváltságos idegen népelemeket (örményeket, bulgárokat) natióként akceptálják, mert ez a három natio rendszerének megbontását jelentette volna, ugyanígy nem voltak hajlandók natióul befogadni az unitus románokat sem, annál is kevésbé, mert az erdélyi román *nemesség* évszázadok óta a rendekhez tartozott. A püspöknek az 1730-as évek további részében folytatott országgyűlési harcainak fő tárgya egyébként is *papsága* egy anyagi követelése (tizedszedési joga) volt, így ez érdemben nem ment túl harca 1735 előtti keretein. Politikai tevékenységének utolsó szakasza (nemzeti és paraszti követelések egyesítése a nemzeti mozgalomban), csakúgy, mint 1744-i bukása (amikor a rendek végre, drasztikus katonai nyomásra, rákényszerülnek a fejedelmi kor Habsburg- és katolikusellenes törvényeinek eltörlésére, a Birodalom központi kormányzata

számára feleslegessé válik az unitus püspökkel való manipuláció — s egyben kellemetlenné is) már a tárgyalt korszak határain kívül esik.¹⁷⁶

Úgy hisszük: joggal tekintettük Inochentie Micu-Klein püspökségének kezdetét az 1730 körüli korszakváltást meghatározó tények egyikének. Tevékenysége egy ideig még befér az ellenreformáció kereteibe; 1735 tájt már túlnő ezeken, bár egy időre megint visszakényszerül ezek közé. De már ezekben az években jelen van szerepében a legtöbb elütő (vagy ellentmondásos) vonás: az ellenreformációs irányzathoz való *kapcsolódás* és a *saját politikai létre* való igény — és egyben a politikai entitáshoz alkalmas építőelemek *keresése*, kirekesztettség és privilegizáltság nyomasztó és lendítő kettőssége, a *beilleszkedés* lehetetlensége és lehetőségei (sőt erőteljes akarása), a birodalmi elithez való fogódzás keresése — s egyben részint tudomásul nem vétele annak, hogy ezzel más erők útját keresztelheti (akik ezt nem tűrik szó nélkül), másrészt annak kellő fel nem ismerése, hogy az ilyen szövetkezésben a gyengébb fizet nagyobb árat. Mindazok az össze nem illő (vagy ellentmondásos) elemek tehát, amelyeket a rá (méltán) visszatekintő román nemzeti mozgalom (legalábbis el nem avult vagy nem kifejezetten személyhez kötött elemeit) hurcolni fog magával mint örökséget — ugyanúgy, ahogy programjának vallja eszmekörének (esetleg már kialakulásukkor nem helytálló) alapvonásait is.

D) KINCSTÁRI POLITIKA, KINCSTÁRI IGAZGATÁS ERDÉLYBEN (1730—1740)

A kincstári politika és igazgatás komplexumát 1730-as években nem érintik olyan, olykor viharos változások, mint a közigazgatás vagy bíraskodás területét — még amazok változásai is csak mérsékelten hatnak rá. 1730 e tekintetben nem korszakhatár. Némi erőltetéssel annak minősíthetnék a Neffzer—Rebentisch-bérlet létrejöttét, ami valóban jelentős lépés a kincstári javak bérleti rendszerének kiterjesztésében — de helyesebb ezt nem korszakhatárnak tekinteni. Minthogy azonban politika és kormányzat más területei tekintetében az 1730-as éveket (alappal) külön korszakként kezeltünk, az áttekinthetőség kedvéért a kincstári politika és igazgatás komplexumával is ezt tesszük.

I. A KINCSTÁR SAJÁT KEZELÉSÉBEN MARADT ÁGAZATOK

A bérleti rendszer (ismertetendő) kiterjesztése nyomán voltaképpen csak a *sóbányászat* marad meg végig a kincstár saját kezelésében (bár 1730-ban maga a Gubernium is elvállalta volna az erdélyi *sóbányák és sókereskedelem* bérletét, arról szerezve hírt, hogy az Udvari Kamara bérbe szándékozik adni ezeket).¹⁷⁷

A sókitermelés egészében véve hagyományos módon folyt. A kormányzat két vonatkozásban próbál meg előrelépni a sóbányászat mennyiségi növelése irányá-

ban: új sóbánya nyitásával a Hunyad megyei Homoródon és a sóbányászok számának növelésével.

A homoródi kísérlet előzményei 1730 első hónapjaira nyúlnak vissza. A Cameralis Directio Hunyad megye különböző részeiben kutattat só után, a vajdahunyadi és dévai uradalomban csakúgy, mint a megye északi részében. Egy, a vajdahunyadi uradalomban lévő, Sósзык nevű korábbi (feltehetően jelentéktelen) sóbányát az előbbiekből már ismert Steinhilbert bányászakértővel is megvizsgáltat, mikor azonban kiderül, hogy a bányában erős vízfeltörés van, kiépítésére is 150 [!] forint volna szükséges, a Cameralis Directio sokallja az eddigi eredménytelen kísérletek költségeit, a beruházást és a bányászakember fizetését, s a kutatást csak a Déva körüli hegyekben folytattatná, a szakértők fizetését pedig mérsékelné.¹⁷⁸ A sólőhelyek iránti kutatás végül is Hunyad megye északkeleti szélén, az Algyógy melletti Homoródon vezetett eredményre. Amikor azonban a Cameralis Directio kamarai biztosokat küldött oda, hogy előzetesen megkeresve az ottani birtokosokat, szemrevételezzék a terepet, majd kezdjék meg az új sóbánya telepítését, az érdekelt földesurak (Olasz Ferenc és Macskási Ferenc) visszaűzték őket (megbilinecseléssel, bebörtönzéssel fenyegetve). A Cameralis Directio erre (1731. április 11-én) a Guberniumot kereste meg panaszával a visszaűzés miatt.¹⁷⁹ Az azonban (1731. április 16-i válaszában) arra hivatkozott, hogy a birtokadomány a királyi jogot is visszavonhatatlanul átruházta. Helyesebb lett volna tehát — vélte — ha a Cameralis Directio vele közli szándékát, s a Gubernium aztán megkísérli meggyőzni a birtokosokat a lépés szükségességéről. Így azonban meg kell hallgatnia a másik felet is. Minthogy pedig valószínűnek tartotta, hogy amennyiben Homoródon a fiscus számára is hasznos sólőfordulás van, azt már a fejedelmi korban kiaknázták volna, *szakemberek* bevonását javasolta a kérdés vizsgálatába.¹⁸⁰ A Cameralis Directio (1731. április 25-i újabb átiratával) folytatta a vitát a Guberniummal, arra hivatkozva, hogy az Approbata (III. rész 15. címe) szerint a sóbányászat uralkodói felségjog, így sóbányák után kutatni a birtokosok akarata ellenére is lehetséges, a terméketlen területeken pedig ez a kutatás ártalmatlan. A Gubernium tehát — követelte — szerezzen elégtételt a kincstári biztosokon esett sérelemért, s szigorúan utasítsa a birtokosokat arra, hogy további ellenkezés nélkül engedjék elvégezni az érintett területeken a bányakutatásokat,¹⁸¹ de feltehetően már 1731. április elején az Udvari Kamarának is jelentést tett a homoródi sólőhely körüli bonyodalmakról. Az pedig rescriptumot eszközölt ki az uralkodótól (1731. május 9.), amely a Cameralis Directio álláspontjával egyezően leszögezte, hogy a sóbányanyitás és -fenntartás felségjog, és hatékony rendelkezéseket várt el tőle a homoródi sóbánya-telepítés érdekében (egyben megígérve a birtokosoknak, hogy egyenértékű kárpótlást kapnak).¹⁸² A sóbányakutatás folytatása azonban (feltehetőleg elsősorban a Cameralis Directio élén történt személycseré következtében) egy ideig késett; csak 1731. őszén indult meg újra, sorozatos adminisztratív zökkenőkkel¹⁸³ és kevés szakértelemmel.¹⁸⁴ A homoródi sóbánya-telepítési kísérlet itt eltűnik a szemünk elől — végül is azonban nem jön létre állandó sóbánya a Hunyad megyei faluban. Felsőjog és földesúri jog elve, kincstári érdek és kincstári szűkmarkúság meg szakértelemhiány kavargásában végül is a Gubernium józan

konzervativizmusa győz: ha Homoródon a kincstár számára hasznos sóelőfordulás lenne, már a fejedelmi korban kiaknázták volna.

Nem sokkal több látható sikere van a kincstári igazgatásnak abban a törekvésében sem, hogy a sóvágók létszámának emelésével növelje az erdélyi sókitermelést. 1732 tavaszán két ízben is (március 7. és 21.) megkeresi a Guberniumot az iránt, hogy egyrészt tegyen lépéseket a tordai sóvágók létszámának 200-ra emelésére, másrészt a sófalviak 50-ről legalább 80-ra növelésére (amit Mäderer sófelügyelő ismételtén sürgetett a Cameralis Directiónál csakúgy, mint Udvarhelyszéknél).¹⁸⁵ A Guberniumnak az az álláspontja, hogy a sóvágók számának emelése szükségtelen, hisz az 1732-i létszámmal is ki lehetne vágatni a kincstár számára szükséges évi sómennyiséget (még többet is), ha a sóvágók „más egyéb privatum Servitiumokra nem applicáltatnának”, s attól is tart, hogy a sóvágók (továbbá a sóhajósok, plájások stb.) számának növekedése egyben (adómentességük révén) a többi adózók rovására történék, akiknek e terhet át kellene vállalniuk, s ilyenkor a tehetősebbek mentesülnének (akik gyakran rokonságukat, sógorságukat is mentesítik sóvágóság stb. címen). Úgy véli tehát, hogy a jelenlegi inséges időben fizetésért is akadna elég sóvágó, mentesítés nélkül is.¹⁸⁶ Udvarhelyszéknek is azzal rendelkezik (1732. március 31-én), hogy véleménye szerint „kivált e mostani meg szűkült időre nézve, fizetésért elég só vágó találtatik, a Tisztek rendelése, és denominatiója kívül is” — ha mégsem, a szegényebbekből kell rendelni, „a kik respective kevéssel segíthetik a Communitast”.¹⁸⁷ Udvarhelyszék úgy foglal állást (1732. április 28-án), hogy a sófalvi bányában emberemlékezet óta nem dolgozott több sóvágó 50-nél, ennyi elég is.¹⁸⁸ A sóvágók számának emelésére láthatólag a többi sóaknáknál se kerül sor, bár a Cameralis Directio több ízben újból sürgeti ezt a Guberniumnál.¹⁸⁹ A Gubernium végül is (1733. február 20-án) a maga részéről azzal zárja le az ügyet, hogy az országgyűlésre halasztja rendezését.¹⁹⁰ Kincstári érdek kontra adóügyi érdek, a közigazgatási szervek konzervativizmusa, amely hatékonyan érvelhet a kincstári gazdálkodás (enyhén szólva) lazaságaival — az ellentétes hatások eredménye: a sóbányászat folyik tovább a hagyományos keretek között, még így is eléggé jövedelmezően.

2. A BÉRLETI RENDSZER TOVÁBBTERJESZKEDÉSE

Az erdélyi kincstári gazdálkodásban az 1730-as években a korábbiaknál erősebb mértékben válik uralkodóvá a bérleti rendszer. Ezt ágazatonként mutatjuk be.

a) Kincstári uradalmak bérletei

Az egykori Apafi-uradalmak bérletének tárgyalását az Udvari Kamara és Szendrey János 1728. április 14-i szerződésénél s Szendreynek az uradalmakban ezt követően történt berendezkedésénél hagytuk el. A 6 évre kötött szerződés valójában Szendreynek 1735 első felében bekövetkezett haláláig volt érvényben.¹⁹¹

Már administratorsága kezdetén áldatlan viszony alakult ki közte és a közigazgatási szervek között, kölcsönös kellemtlenkedésekkel és vádaskodásokkal¹⁹² — de Szendrey láthatólag meg tudta védeni a fisco-Apafiana uradalmak nagyfokú önállóságát a közigazgatási szervekkel szemben. Az erdélyi országos kincstári igazgatással szemben pedig (a bérleti szerződésben foglalt jövedelmek beszolgáltatásán túl) teljes önállóságra tett szert: a fisco-Apafiana uradalmakban 1728 és Szendrey halála között nem volt *cameralis visitatio* (amely feltárhatta volna a jobbágyok sérelmeit is).¹⁹³ Halála után *kincstári főtisztek* egész sora rohanja meg bérleti ajánlatával az Udvari Kamarát és az erdélyi Cameralis Directiót: Csatári Nagy János József kincstári főpénztárnok,¹⁹⁴ Petru Dobra kincstári számvevő,¹⁹⁵ Tuma harmincadfelügyelő,¹⁹⁶ Klinger, a bányabíróság elnöke (aki ekkor már bérlő a zalatnai uradalmat is).¹⁹⁷ Rajtuk kívül van egy Streiter nevű bérlőjelölt is (1737-től kincstári főpénztárnok).¹⁹⁸ Az Udvari Kamara az erdélyi Cameralis Directióra hárítja a bérleti ajánlatok egyeztető mérlegelését.¹⁹⁹ Az ajánlatok közül Csatári Nagy János József, Dobráé és Klingeré ismeretes,²⁰⁰ az Udvari Kamara döntése végül is Csatári mellett történik — feltehetően azért, mert ő 2 ezer forinttal több alapjövedelmet kínál az uradalmakból. Az Udvari Kamara 1736. április 17-i kelettel köt szerződést vele, Csatári Nagy ajánlatához képest a következő érdemi módosításokkal: a) nem illetményt juttat neki, hanem (akár Szendreynek) a 22 ezer forint feletti jövedelem 30%-át (ezt nyilván ösztönzőbbnek tartja); b) a 22 ezer forintos jövedelemben nem számítja bele az ebesfalvi örmények kincstári taxáját.²⁰¹ Hartmannal már Csatári Nagy kötött szerződést 1736. június 18-án praefectusságáról.²⁰² Csatári Nagy administratorsága túllépi korszakunk határát, Hartmann 1739 tavaszán hal meg.²⁰³

A többi kincstári uradalmak közül a *zalatnai* uradalom 1731-ben kerül bérbeadásra. 1730 őszén többen is ajánlatot tesznek erre; Szendrey, az akkor erdélyi főaranyváltói tisztséget viselő Bernhard Klinger és a közelebről nem ismert Szabó György²⁰⁴ A bérletet Klinger kapja meg (1731. április 1-jétől négy évre), évi 7500 RFt bérösszeg fejében, 2 ezer forintos kaució letétele mellett.²⁰⁵ Ezt a szerződést 1735 áprilisában három évre megújítják²⁰⁶ — Klinger azonban, láttuk, a fisco-Apafiana jószágok bérletéhez már nem jut hozzá. A két komplexum azután máshogy kerül „személyes kapcsolatba”: 1738-ban Johann Hartmann (aki ekkor már az erdélyi főaranyváltói tiszte is viseli) kapja meg a zalatnai uradalom bérletét (1738. április 1-jétől 1741. március 31-ig), évi 8 ezer RFt bér fejében (ebből azonban nem vonható le a Zalatna mezőváros által a higanyügyi igazgatónak — Quecksilberverwalter — fizetendő 4 mázsa higany és 666 RFt 40 kr készpénz, s nem számítható bele Abrudfalva, Kerpenyes és Bucsum²⁰⁷ évi taxája az aranyváltónak — 300 pisetum arany vagy ennek váltásában 825 RFt készpénz —, továbbá Kis- és Nagyaranyos²⁰⁸ évi 25 pisetum vagy annak váltásában 66 RFt taxája az aranyváltónak).²⁰⁹ Hartmann tehát *aranyváltóként* megkapja azt, amit mint *bérlő* nem számíthat be. Kb. egy év múlva bekövetkező halála miatt azonban a bérletügy ismét nyitott. Többen kérik az uradalom bérletét (az erdélyi főaranyváltósággal együtt), köztük az 1735-ben a fisco-Apafiana jószágok bérletéért hiába versengő

Tuma harmincadfelügyelő.²¹⁰ Nincs nyoma annak, hogy a kérdés a korszak végéig eldöntésre került volna.

A másik nagy bányaúradalom, a *vajdahunyad-hátszegi* a korszak kezdetén Steinhilbert kezén van. Bár bérleti díjhátraléka 1732. december végén 26 365 Ft 10 kr,²¹¹ s az Udvari Kamara 1733 decemberében, tekintettel arra, hogy a bérlet rövidesen lejár, tájékozódni kíván a Cameralis Directiótól, hogy van-e más elfogadható bérlőjelölt,²¹² a bérletet 1734 közepétől 1736 végéig, újabb 2 és fél évre, mégis ő kapja meg.²¹³ 1737-től azonban a vajdahunyadi-hátszegi uradalomkomplexumban is egy, a fisco-Apafiana uradalmakéhoz hasonló „bérlet-administratóri”²¹⁴ rendszer alakul ki; ezt a tisztséget akkortól legalább a korszak végéig a kincstári igazgatás-kincstári bérletek komplexumának egy másik mozgékony alakja, Philipp von Hoffnungswald viseli.²¹⁵ (Steinhilbert 1739 tavaszán hal meg.)²¹⁶

A *dévai* uradalmat az Udvari Kamara 1730. szeptember 1-jén a halmágyi és tótváradgyai kincstári kerülettel együtt adja bérbe (1730. április 1-jétől 1734. április 1-ig) a Neffzer—Rebentisch-csoportnak (Wolfgang Conrad Neffzer magyar kamarai tanácsosnak, Jacob Benedict Neffzer udvari kamarai fogalmazónak és Franz Samuel Rebentisch udvari kamarai tanácsosnak, a majdani erdélyi cameralis directornak), akikkel majd a Neoacquistica-harmincadbérletnél is találkozni fogunk. Az együttvéve megyényi terület (amelyből a szerződés kiveszi az ott Gundemaÿr Starhembergnek adományozott falvakat) bérösszege elég szerény: a dévai uradalomé 6 ezer forint, a két kerületé együtt 7 ezer forint.²¹⁷ A Halmágy-tótváradgyai kerület bérlete azonban már 1731-ben elválik Dévától. Az Udvari Kamara ezeket 1731. május 19-én Matthaes Salbeck erdélyi sószállítási pénztárnoknak adja bérbe (1731. április 1-jétől 4 évre), évi 7 ezer forinton, s 1200 forintot kívánván még a tizedek átengedéséért, ezúttal is kivéve belőle Gundemaÿr Starhemberg falvait.²¹⁸ Salbeck bérletébe kerül bérlőtársként (nem ismert időpontban) Csatári Nagy János József.²¹⁹ A bérlet lejártá után a kerületek rövid időre kamarai igazgatásban voltak, az Udvari Kamara azonban 1737. január 15-én (az év január 1-jei hatállyal, 6 évre) újra bérbe adja őket „sub titula administratio-nis”, tehát a fisco-Apafiana jószágok mintájára, egy, a 17. század végén Erdélybe telepedett, majd nemességet szerzett bulgár kereskedőcsalád immár tekintélyes középirtokos nemesnek számító tagjának, Bibics Jakab Arad megyei alispán-nak, bérösszegként és a tized váltságában mindössze 6600 Rft-ot követelve tőle évente.²²⁰ A dévai uradalom szintén bérben marad a Neffzer—Rebentisch-bérlet végleges megszűnte után. 1735-ben és 1737-ben De Nicolát találjuk itt bérlőként.²²¹

b) Vaskohászat

A *vaskohászat* bérleti rendszerének ismertetését az előző szakaszban ott hagytuk el, hogy Steinhilbert kezén van a vajdahunyadi kohók egy része és a sebeshelyi kohó, a Csulai családn pedig a vajdahunyadi kohók más része. Steinhilbert és Hoffnungswald között a váltás e vonatkozásban ugyanakkor történik, mint

magának az uradalomnak a bérletében. Az új bérlő 1737. január 1-jétől 6 évre kapja meg a Cserna folyó melletti 3 vashámort; bérösszeg fejében évi 500 bányamázsa jó vagy kovácsolt vassal, továbbá 50 ezer zsendely- és 10 ezer egyébfajta szeggel tartozik.²²²

c) *Vaskereskedelem*

A vaskohászat bérletéhez tartozik a *vaskereskedelem monopóliuma*. Steinhilbert 1727 tájt, a vajdahunyadi uradalom bérbevétele előtt, fellép azzal a követeléssel, hogy el kell tiltani a magyarországi vas behozatalát Erdélybe. Ez aztán nem került be szerződésébe, de Andlern cameralis director Steinhilbert többszöri kérésére némileg korlátozta a magyarországi vasbehozatalt, s így a vajdahunyadi vas eladása jelentősen emelkedett. Különböző kereskedők követelésére azonban újra megnőtt a vasbehozatal, így az erdélyi vas eladása megnehezedett, nagy készletek halmozódtak fel. Steinhilbert közben a Cameralis Directio hozzájárulásával több mint 2 ezer forintos költséggel kaszahámort építtetett fel, ahol annyi kasza készül, amennyi a vállalkozó szerint elégséges Erdély és Olténia szükségleteinek ellátására. Kaszát azonban a görög és örmény kereskedők továbbra is nagy mennyiségben hoznak be Erdélybe. Így Steinhilbert 1732 januárjában újra a magyarországi vas (beleértve a kaszákat is) behozatalának eltiltását követeli.²²³ A vaskereskedelem monopóliumát azonban végül is csak megosztva kapja meg konkurensével, Hoffnungswalddal. Hoffnungswald monopóliumának kezdete 1734 előttre megy vissza, mert az év derekán már ennek továbbra is nála hagyását kéri a Cameralis Directiótól.²²⁴ Ezt követően köt szerződést a Directio Hoffnungswalddal a vajdahunyadi vas eladására. Az 1734. augusztus 14-i szerződés szerint a kincstár monopóliumot ad a vállalkozónak a *szebeni, medgyesi és az olténiai* vasárúsításra (1734. október 1-jétől számított 4 évre). Csak vajdahunyadi vasat árusíthat. A vas mázsánkénti eladási ára Erdélyben 7, ill. 8 forint, Olténiában 8 forint 30 kr.²²⁵ A vaseladás többi része Steinhilbert monopóliuma.²²⁶

A Bornemissza—Haller-rezsim kiépülése azonban együtt jár a felbátorodott városok és törvényhatóságok fellépésével a vaskereskedelmi monopólium és a magyarországi vasbehozatal eltiltása ellen. A városi kereskedők és iparosok elégtelenségének először Kolozsvár ad hangot, 1735. január 10-én bejelentve, hogy a Gubernium és a rendek egyetértése nélkül nem fogadja el a monopóliumot.²²⁷ Rövidesen kibontakozik a szász iparosok ellenakciója is. A szász székek kovácsai és kaszakovácsai I. Ferdinánd egy 1528-i kiváltságlevelére hivatkoznak, amely szerint a szász székek vásárain csak ők árusíthatnak vasárukat. A Cameralis Directio ugyan (1735. május 11-én az Udvari Kamarának tett jelentésében) úgy foglalt állást (előzőleg megkérdezve a fiscalis directort), hogy ez a kiváltságlevel nem tekinthető érvényesnek, mert sem a rendek nem fogadták el s hirdették ki, sem a gyakorlat nem erősítette meg — azonkívül a privilégium a kincstárat nem tiltotta el a kaszák árusításától,²²⁸ eredmény azonban nincs, a szász székekben továbbra sem engedik meg Steinhilbert vajdahunyadi kaszáinak árusítását, úgyhogy az a Cameralis Directióhoz fordul, pátenst kérve monopóliumának érvényesítése végett

a szász székekre. Kétségkívül fog kapni ilyen nyílt rendeletet — reagál a Directio 1735. július 29-én —, ha a *főhadiparancsnokságot* keresi meg.²²⁹ Hogy miért a főhadiparancsnokhoz utasítja, nem a Guberniumhoz, annak a Gubernium attitűdje a magyarázata.

A Gubernium ti. 1735 júniusában több határozott lépést tesz egyrészt a kincstári javak bérbeadásának *egész rendszere ellen*, másrészt maga a vaskereskedési monopólium ellen is. 1735. június 2-i felségelőterjesztésében azt hangsúlyozza, hogy az ilyen bérletekből csak romlás, pusztulás fakad, a bérlet által tönkretett fiscalis jóságok közterheit a többi adózók kénytelenek viselni.²³⁰ Másnap tájékoztatta Wallis főhadiparancsnokot e felségelőterjesztéséről, azzal az érveléssel igyekezve megnyerni koncepciójának, hogy a kincstári jóságok adóterhei így a többi adózókra hárulván, azok se lesznek képesek fizetni a katonaság tartására szükséges adót.²³¹ Meg is nyeri támogatását az ügyhöz.²³² A Gubernium újabb, 1735. június 10-i felségelőterjesztése már kifejezetten a vaskereskedés monopóliuma elleni támadás. A magyarországi vas jobban megmunkálható, mint az erdélyi — írja —, a Magyarországgal határos megyék számára közelebb is van, a nép olcsóbban is szerezheti be a belőle készült termékeket. Végül is azonban *mindenféle* bérlet megszüntetését kéri.²³³

Eredmény nélkül — így az 1735. őszi országgyűlésen a magyar és székely natio főtisztjei és követei támadnak a vaskereskedés monopóliuma ellen, a vásárlók megkárosítása miatt: a vashámorokban a vas mázsája 5-6 forintba kerül — hangoztatják —, de „per licentiosam arendatorum lucri libidinem” 2-3 mérföldre már 8-10 forintba.²³⁴ Változás azonban most sincs.

A kérdés 1736 júniusában került újra napirendre, a bérleti rendszer más sérelmes pontjaival együtt. A vaskereskedés monopóliuma ellen most is a vasár emelkedése az érv. De sérelmezik a rendek Hoffnungswald hasonló eredményű sókereskedelmi monopóliumát is, szövé teszik a kincstári uradalmak bérlőinek közjogi túlkapásait (ezek bitorolják a megyei tisztek joghatóságát, falusbíráik s a falvak esküdtjei pedig nem engedelmessé válnak a megyei tiszteknek).²³⁵ A Cameralis Directio előbb (1736. június 3-án) arról győzné meg a Guberniumot, hogy a vaskereskedelmi monopólium Erdélynek is hasznos, így ti. nem kell kivinni a pénzt az országból, még ha drágán vásárolják is meg az ottani termékeket.²³⁶ Mikor azonban (rövidesen) rendelkezést vesz az Udvari Kamarától a vasbehozatal eltiltásáról, már csak annak közzétételét követeli a Guberniumtól (1736. június 17.). A Gubernium, számítva a rendek támogatására, válaszul (1736. június 23-án) ünnepélyes ellentmondást és protestációt jelent, részben arra hivatkozva, hogy *ő* nem kapott ilyen rendelkezést, részben a vaskereskedelmi monopólium kárait (a kereskedelem megszűnik, a lakosság a magyarországinál drágább és rosszabb vasat kell hogy vásároljon). Megtagadja a rendelet kihirdetését.²³⁷ Végül is egy kincstári-provinciális vegyes bizottság jön létre a rendek kincstári sérelmeinek megvizsgálására.²³⁸ A vaskereskedelmi monopólium kérdésében a Cameralis Directio nem enged, csak a vas árának szabályozását ígéri.²³⁹ A Gubernium és a rendek akciója így végül is nem járt eredménnyel.

d) A harmincadok bérelete

A harmincadokat Erdélyben a kincstár 1730-ig (az egyetlen, jelentéktelen beszercei harmincad bérbeadásán kívül) saját kezelésében tartja. 1730-ban azonban létrejön a Neffzer—Rebentisch-csoport bérelete a *Neoacquistica-terület egészének* harmincadjaira, amely az erdélyi harmincadokat is érinti. A vállalkozó kedvű kincstári főtisztviselők, akiknek rangját egy „kisebb” béreletük kapcsán már ismertettük, 1730. június 10-én a következőket veszik bérbe az Udvari Kamarától:

1. Erdélyben és Olténiában: harmincadok és vámok, vásárvámok s bizonyos speciális olténiai szolgáltatások.²⁴⁰

2. A bánáti harmincadok és vámok.

3. Habsburg-Szerbia harmincadjai és vámjai (továbbá bizonyos speciális jövedelmek).

4. A szlavóniai és szerémségi (az eszéki Cameral Inspection alá tartozó) harmincadok és vámok (ideértve fiókjaikat is).

A bérösszeg évi 192 000 RFt. Ebből Erdélyre 62 600, Olténiára 44 800, a Bánátra 34 500, Szerbiára 28 900, Szlavóniára és a Szerémségre együtt 21 200 RFt esik.

A bérelet időtartama a szerződés szerint 1730. április 1-jétől 1734. március 31-ig terjed. A bérlők rendelkezésére áll az egész addigi harmincadszemélyzet, tetszésük szerint helyezhetik át őket, el is bocsáthatják.²⁴¹

Erdély tehát egy, a Habsburg Birodalom több országára és tartományára kiterjedő béreletkomplexumba került kincstári jövedelmei egyikének tekintetében. A bérelet méreteit az ismertetett bérösszegek jelzik.

A bérelet ellenzéke rövidesen jelentkezik. Ha talán túlzás is az, amit a szebeni kereskedőtársaság ír a Guberniumnak az ifjabb Neffzerről, hogy ti. a bérelet átvételekor kijelentette volna a szász, örmény és görög kereskedők megbízottainak: csak azt tartja meg az erdélyi vectigalból, ami neki hasznos,²⁴² a panaszok — kereskedők és árujukat vásárra hordó nemesek és parasztok részéről — csak úgy áradnak a Guberniumhoz és a Cameralis Directióhoz: a vámtételek nőnek (nemritkán kétszeresükre), a megharmincadolva kivitt és el nem adott áruk után visszahozatalukkor újra vámot vesznek, harmincadot követelnek a kereskedők úti élalma és ruházata után is, bizonyos árukat (szappan stb.) elkoboznak, „ajándékot” követelnek a harmincadon felül.²⁴³ Azon, hogy a Gubernium, már a nem erdélyi bérlők iránti féltékenységből is, de az adózóknak a kincstár elleni védelmeként is, szót emel a bérelet ellen, már nem csodálkozunk.²⁴⁴ Azon viszont igen, hogy a Cameralis Directio 1730. október végén—november elején azzal intézi el a szamosújvári örmények panaszát a harmincadok bérlői ellen, hogy általánosságokban mozog, így nem kell felsőbb helyre továbbítani [!].²⁴⁵

A Neffzer—Rebentisch-béreletet eredetileg 4 évre tervezték. Annyiban azonban már 1731-ben módosítani kellett, hogy Rebentischnek, aki 1731-ben cameralis director lett Erdélyben, ki kellett válnia belőle. 1732 végén vagy 1733 elején pedig meghal az idősebb Neffzer.²⁴⁶ A hármas bérlőtársaságnak csak legfiatalabb s egyben hivatali rangban legjelentéktelenebb tagja, Jacob Benedikt Neffzer²⁴⁷ marad a Neoacquistica-béreletben. Bizonytal ez lehet az oka, hogy III. Károly 1733.

június 1-jei döntésével megszünteti a bérletet, és egyben kinevezi az ifjabb Neffzert a bérletben érdekelt területek *harmincadigazgatóságának* vezetőjévé.²⁴⁸ Jacob Benedikt Neffzer erdélyi harmincadügyi szerepe ettől kezdve már igazgatási kérdés.

e) A tizedek bérletei

A hagyományosan bérben lévő tizedek bérletében nincs érdemi változás az 1730-as években. A *szász tizedeket* 1730-ra 4500 forint készpénz és 3250 köből búza fejében adják bérbe a szász nationak.²⁴⁹ Talán a bérösszeg alacsonysága volt az oka annak, hogy a kincstári szervek 1730 végén, amikor napirendre került a bérlet meghosszabbításának kérdése, komolyan foglalkoznak vele: meghosszabbítsák-e a szász natio bérletét, árverés útján adják-e bérbe a tizedet vagy (próbaképpen, néhány évre) maga a kincstár vegye-e át a szász tizedbérletek kezelését?²⁵⁰ Végül is azonban 1731—1734-re újból a szász natio kapta meg a bérletet, bizonyosan azért, mert hajlandó volt szerény mértékben növelni a bérleti díjat.²⁵¹ A szerződés lejártakor az Udvari Kamara (1735. március 2-án) úgy foglal állást, hogy a jövőben a szász tizedeket kincstári úton veszik fel és adminisztrálják²⁵² — végül is azonban újra a szász natioval kötnek (2 évre) szerződést.²⁵³ A *magyar megyék* tizedeinek bérletében sincs változás, legfeljebb annyi, hogy a korábbinál több nyoma van annak az előbbieken is ismert jelenségnek, hogy egy-egy személy (birtokos úr vagy kincstári személy) egész törvényhatóság tizedeit bérlé.²⁵⁴

f) A sókereskedelem bérlete

A sókereskedelem bérleténél a már jól ismert Philipp von Hoffnungswalddal találkozunk. Ő az 1730-as évek derekán veszi bérbe a sókereskedelmet a *szabad királyi városokban és a szász székekben*. Fel is emeli a só fontonkénti árát 1,5 krajcárról 2-re. 1736 júniusában a rendek kérik a bérlet megszüntetését s a só szabad kereskedelmének engedélyezését. A Cameralis Directio azzal a feltétellel menne bele ebbe, hogy a városok és mezővárosok vegyék magukra a sókereskedelmet.²⁵⁵ Változás azonban nincs; a szász natio még 1737-ben is a bérlet eltörlését sürgeti.²⁵⁶

g) Sóbányai *fiscalis oeconomiák* bérlete

Bérbeadásra kerülhettek a sóbányák melletti kisegítő mezőgazdasági üzemek, az ún. *fiscalis oeconomiák* is. Először Széken találkozunk ezzel, érthetően, hisz ott a bányát magát az 1720-as évek második felében elöntötte a betört víz, s a bányák művelhetetlenné váltak; így legalább a kisegítő gazdaságot próbálták hasznosítani. A széki *fiscalitasokat* Johann Christian Mäderer sóügyi felügyelő veszi bérbe 1731-ben, 4 évre (1735. április 30-ig), jelentős bérösszeg (évi 450 Rft) fejében. Ami valószínűvé teszi, hogy itt a tulajdonképpeni kisegítő gazdasághoz hozzászámí-

tották a fiscalis kocsmát és mészárszéket is.²⁵⁷ 1733-ban azonban az Udvari Kamara rendeletére az összes sóbányai fiscalis oeconomicusok Szendrey János mint bérlő kezére jutnak (csak Vízaknán tart vissza a kincstár, egy 1727-i megállapodás alapján, 12 közepesebb módú zsellért).²⁵⁸

h) A salétromtermelés bérlete

A salétromtermelésre 1735 elején ismét csak Philipp von Hoffnungswald szerez monopolisztikus bérletet a kincstártól (3 évre) azzal, hogy a kincstár számára szabott áron s a szokásos 5% kereskedelmi engedmény nélkül szállít löport; a kicsinybeni eladásnál 5%-os provisiója lehet. Ha 200 mázsánál többet tud termelni, mázsánként 45 krajcár jutalmat kap a kincstártól.²⁵⁹ Hoffnungswald aztán az egyes szász törvényhatóságokkal kötött megállapodásokat a salétrom- (és löpor-) termelésre vonatkozóan.²⁶⁰ A szász natio azonban megtalálja a módját annak, hogy maga vegye bérbe a királyföldi salétromtermelést, 1737-től számítva 10 évre.²⁶¹

i) A löporárusítás monopóliuma

A salétromtermelésre alapozódó löportermelés produktumai *árusításának* monopóliumát Hoffnungswald már 1732 elején megszerzi. Szerződése tételesen, fajtanként szabályozza azt az árat, amit a kincstárnak köteles fizetni a salétromért, s a salétrom kicsinyben való eladásának árát is.²⁶² Szerződését, némi változtatásokkal, legalább 1738 végéig meg tudja hosszabbítani.²⁶³ A vállalkozó 1735 végén már a szebeni és gyulafehérvári *löporgyártást* is kézbe akarta venni. Az Udvari Kamara (1736. március 3-án) azzal utasította el az ajánlatot, hogy az előnyös volna ugyan, de a gyártás átengedése összeférhetetlen Hoffnungswald erdélyi *löpor- és salétromfelügyelőségével*²⁶⁴ — láthatólag nem lévén tájékozódva arról, hogy mi minden olyan üzleti tevékenységet folytat ez a vállalkozó, ami összeférhetetlen a kincstári tisztséggel.

k) Fiscalis fűrészmalom bérbeadása

1735-ből van nyoma annak, hogy a jelentős gyergyai fiscalis fűrészmalom egy Sternsberger nevű személynek van bérbe adva.²⁶⁵

l) Fiscalis kocsmák, mészárszékek bérbeadása

Bérbeadásra kerülhettek végül olyan helyi kincstári jövedelmek, amelyek értéke az eddig felsoroltakkal szemben jelentéktelennek tűnnek — valójában, különösen a kocsmáké, nem az.²⁶⁶

Tresztian Freyweisen főbányabíró bérlő a fiscalis kocsmát és mészárszéket 1729

végétől, feltehetően 1731-első felében bekövetkezett haláláig, évi 600 forint bérösszeg fejében.²⁶⁷

A *sóbányahelyek kocsmái, mészárszékei* szintén jórészt bérbe vannak adva. A tordai fiscalis kocsmá bérlője 1730-ban Mäderer sóügyi felügyelő.²⁶⁸ Az 1732 eleji helyzetkép: Vízaknán Csatári Nagy János József főpénztárnok bérlő feltehetően a kocsmát és a mészárszéket együtt 250 forinton. Tordán változatlanul Mäderer a bérlő, a bérösszeg 193 forint. Az ő kezén van a széki fiscalis oeconomia egésze is.²⁶⁹ Désen és Désaknán Häntsch, a désaknai sóbánya vezetője²⁷⁰ a bérlő; 137 forint bért fizet. Kolozson a kocsmát és mészárszéket szintén az ottani bánya vezetője, Edelbek²⁷¹ bérlő évi 148 forint 20 krajcár fejében. A kocsmá- és mészárszékek bérletének időtartamát a Cameralis Directio 1732. március 6-án 3 évben állapítja meg.²⁷² A sóbányahelyek kocsmá- és mészárszék bérleteiről a továbbiakban csak az ismeretes, hogy 1735 őszén Fleischmann gyulafehérvári sómázsamester kéri és kapja meg a tordai fiscalis kocsmá és mészárszék bérletét.²⁷³

A felsorolt fiscalis kocsmák és mészárszékek bérlői *kizárólag* kincstári tisztviselők (Freÿseisen, Mäderer és Csatári Nagy ágazati országos főtisztek). Egyetlen, ezektől némileg elütő eset ismeretes: 1733 őszén Szendrey a *marosportusi* kocsmá bérletére köt szerződést a gyulafehérvári zsidó kolónia két tagjával, Náthán Ábrahámmal és Juda Moysével 4 évre, borsos (évi 650 forintos) bérösszegen.²⁷⁴ A Cameralis Directio azzal hagyja jóvá a kocsmá bérletét, hogy az ne keltsen „strepitust” a hajósok között, s ne gátolja a sószállítást.²⁷⁵ Ez esetben (minthogy Szendrey szerződik a két bérlővel) valamiféle „albérlet”-ről van szó.

Áttekintve a kincstári javak bérleti rendszerét az 1730-as évek Erdélyében, összegezésül a következőket mondhatjuk:

1. A kincstári jövedelmeknek az *ágazatok számát* tekintve nagy többsége bérlők kezére került. Csak a sókitermelés és sószállítás az, ami teljesen kívül marad ezen — és az aranyváltás (felemás módon — kincstári bérlő egyben aranyváltó).

2. Mindez nem jelenti a bérleti rendszer ilyen majorizálását, ha a *kincstári jövedelmek mennyiségét* vesszük tekintetbe. Bár ezekről jórészt csak közvetve, csak a bérleti összegeken át alkothatunk képet, bizonyos, hogy a sóbányák és a *nagybani* sókereskedelem jövedelme a legjelentősebb erdélyi kincstári jövedelem; ez és az aranyváltás jövedelme bizonyosan az erdélyi kincstári jövedelmek többségét teszi ki.

3. A kincstári javak bérlőinél két nagyobb kategória különíthető el: a) hagyományos bérlők. Ezek kizárólag a tizedbérletek körében találhatóak. A száz natio bérlő a királyföldi tizedeket, a magyar megyék birtokos urai az ottaniakat — helységenként, gyakran megyénként; b) az új típusú bérlők elég szűk körbe tartoznak. Többféleképpen csoportosíthatók. Külön kategóriát képeznek a Birodalom több országára és tartományára kiterjedő Neffzer—Rebentisch-bérlet részesei, akik közben, egy időre, Déva, Halmágy és Tótváradgya bérlői is. Sorban utánuk következnek — a bérlet mérete tekintetében — a Steinhilbert, Hoffnungswald, Klinger, Szendrey, Csatári Nagy, Salbeck típusú bérlők, egy-egy nagyobb

vagy többé-kevésbé jelentős bérlettel. Az utolsó kategóriába kisebb, de azért több száz holdas birtokok jövedelmével egyenértékű kincstári javadalmak bérlői tartoznak. Az új típusú bérlőknek közös jellemzője, hogy a marosportusi kocsmabérlőktől eltekintve valamennyien volt (vagy mint az ifjabb Neffzer) egyben leendő kincstári tisztviselők (Erdélyben vagy a Birodalom más országaiban); de aktív kincstári tisztviselők is vállalhatnak változatos méretű kincstári bérleteket (csak egyetlen ízben van nyoma, hogy az Udvari Kamara ez ellen felemelte a szavát). Nem túlzás, ha azt mondjuk: a kincstári jövedelmek körül forgolódo személyeknél nem könnyű nyilvántartani, hogy mikor a kincstár tisztjei (vagy éppen főtisztjei), s mikor a saját zsebükre dolgozó vállalkozók.

3. KINCSTÁRI IGAZGATÁS

A kormányzat más ágaiban érvényes 1730-i korszakhatár a kincstári *igazgatás* területén nem áll fenn. Amit tehát itt elmondunk, az lényegében az előző korszakkal kapcsolatban megállapítottak egyenes folytatása.

Az erdélyi országos kincstári igazgatás vezetője az 1730-as években már állandóan a *cameralis director* címet viseli. Az előző időszak utolsó *directora*, Andlern 1731 első felében felmentését kéri tisztéből,²⁷⁶ az Udvari Kamaránál folytatja jelentős hivatali karrierjét, egy időben mint a Neoacquistica-ügyek vezető szakértője. Utóda a bérleti rendszer ismertetésénél több vonatkozásban is említett Samuel Franz Rebentisch (előzőleg, udvari kamarai tanácsosi ranggal, a temesvári kamarai igazgatóság tanácsosa).²⁷⁷ Rebentisch kb. 2 és fél évig vezeti az erdélyi kincstári igazgatást; 1733/1734 fordulóján hal meg.²⁷⁸ Utódát 1734. május 20-án nevezi ki az uralkodó, Heinrich Julius Bannirius Gilleis udvari kamarai tanácsos személyében.²⁷⁹ Gilleis (tekintetbe véve azt az akár hónapokra is terjedhető időszakot, míg egy *cameralis director* előzetes instruálás stb. után lejutott Erdélybe) nagyon rövid ideig lehetett az erdélyi országos kincstári igazgatás vezetője. 1734 végén vagy 1735 legelején halhatott meg; utána rövid ideig a korábbiakból ismert, ekkor udvari kamarai titkári rangban a *Directionál* szolgálatot tevő Gebhardt látta el az országos kincstári igazgatás vezetését. 1735. február közepén ő is elhunyt. A *Directio* ideiglenes vezetése ekkor Csatári Nagy János József országos kincstári főpénztárnokra szállt.²⁸⁰ III. Károly (1735. április 20-án) Johannes Petrus Arivabene udvari kamarai tanácsost küldi Erdélybe *cameralis directornak*.²⁸¹ Arivabene 1737 végén vagy 1738 elején hal meg. Utóda (az 1738. február 27-i uralkodói *resolutio* értelmében), a korábbi gyakorlat felújításaképpen, ismét a Neoacquistica-igazgatás egy ismert alakja lesz: Franz Christoph Schmidlin udvari kamarai tanácsos.²⁸² Az ő erdélyi kamarai igazgatósága már túlnyúlik korszakunk határán.

A *Cameralis Directiónak* a *director* mellett működő *állandó személyzete* ebben az időszakban is szerény: egy udvari kamarai titkár, aki referensi teendői mellett szükség esetén a *director* helyettese is²⁸³ és egy fogalmazó.²⁸⁴ A *Directionak* még ebben az évtizedben sincs rendszeresen működő tanácsa; ad hoc tanácskozásain az érdekelt — és elérhető — kincstári főtisztek vesznek részt.²⁸⁵

Félig-meddig ebbe a központi igazgatási apparátusba számít a *kincstári főpénztárnok és ellenőre*, valamint a *kincstári számvevő*. A *főpénztárnok* tisztét az előző időszak végén kapja meg (ideiglenesen) Csatári Nagy János József; véglegesítése 1731-ben történik, onnan kezdve folyamatosan őt említik e funkcióban 1735-ig.²⁸⁶ 1737 szeptemberében találkozunk Streicherrel mint főpénztárnokkal.²⁸⁷ *Főpénztári ellenőrre* Csatári Nagy főpénztárnoki véglegesítésével egyidejűleg nevezik ki Penckhlert (1731 szeptemberében);²⁸⁸ utoljára 1737. szeptember 11-én említik e tisztségben,²⁸⁹ 1737. szeptember 20-án már Schubach szerepel a főpénztár ellenőreként.²⁹⁰ A kincstári számvevők közül csak Somogyi István és Petru Dobra neve ismeretes. Somogyi (jeleztük) 1726-tól tölti be e tisztséget, legkésőbb 1733-ig.²⁹¹ Dobra kincstári számvevőségének 1733 áprilisában van először nyoma.²⁹² Az 1711 utáni korszak kiemelkedő homo novusainak egyike — ha nem is a Kásznói Jánoséhoz mérhető karrierrel, de azért jelentős pályával. Román anyanyelve (és természetesen képességei) teszik lehetővé számára azt, hogy az olténiai kincstári igazgatásban vállaljon szerepet: 1719-től 1726-ig rímnici harmincados (közben 1720-ban olténiai aranyváltó is);²⁹³ ekkor lesz számtiszt a kincstári számvevőségénél.²⁹⁴ Számvevői tisztét (legkésőbb) 1733 áprilisától 1736 júniusáig látja el, amikor fiscalis directorrá lép elő.²⁹⁵ Fiscalis directori hivatali teendőin túlmenő *politikai* szerepkörével másutt foglalkoztunk.

A *szakági igazgatás* ismertetésére térve, a *sóügy* élén, felügyelőként, már az 1770-es évek végén Christian Mäderer áll. Tisztét megtartja 1735 végén vagy 1736 elején bekövetkezett haláláig.²⁹⁶ 1734-ben (feltehetően erdélyi sóügyi tisztsége megtartásával) ellátta Olténia területi kincstári igazgatásának vezetését is.²⁹⁷ Mint láttuk: hivatali illetményét kiegészítette kisebb kincstári jövedelmek bérletével is; mégis zavaros állapotban hagyta örökösire személyes vagyoni ügyeit. A Cameralis Directio, Mäderer halála után, zár alá véteti a néhai sófelügyelő ingóságait, a vele szemben fennálló 15 ezer forintos követelés miatt. A Gubernium azonban úgy tudja, hogy Erdélynek is legalább 30 ezer forint követelése lehet Mädererrel szemben „a nem igazan való contrabandálásokért”.²⁹⁸ Utódainak személye nem ismeretes. A sóügyi igazgatás központi irányítói közé tartozott még (1734. március 1. óta) a sószállítási praefectus; a tisztség első betöltője Ignaz Fricz lett, aki két beosztott sószállítási tisztjével gondoskodott a szállítás szabályosságáról.²⁹⁹ Az alsóbb sóügyi igazgatás szerkezete a korábbi: a sóbányák és a marosportusi sókikötő élén perceptorok állnak,³⁰⁰ a sólerakatok élén sótisztok. A sóügyi vezető személyzet kizárólag nem erdélyi személyekből állt.³⁰¹

A *bánya- és pénzverésügyi* ágazat igazgatására térve, Freyseisent már bányabíróságában éri az 1730-as év; e tisztében hal meg 1731 első hónapjaiban.³⁰² E funkcióban találkozunk 1735-ben Klingerrel,³⁰³ aki egyben a zalatnai uradalom bérlője is. 1738—1739-ben a főaranyváltó és egyben a zalatnai uradalom bérlője (meg a fisco-Apafiana jószágok praefectusa) a korábbiakból ismert Johann Hartmann.

Kincstári igazgatás és bérlet (ha lehet) még szorosabb összefonódása áll fenn a *salétrom- és lőpor-felügyelőség*nél. Hoffnungswald, aki 1735 és 1737 között a salétromtermelést *hérli* (egyéb bérleteiről most nem ismételve a korábban

elmondottakat), s 1732-től monopóliuma van a löporárusításra, 1736-tól egyben salétrom- és löporfelügyelő is.³⁰⁴

A *harmincadigazgatás* 1730-ban, a Neffzer—Rebentisch-bérlettel átmegey a bérlőcsoport kezébe. A bérlet megszűntekor az ifjabb Neffzer harmincadigazgatói rangban viszi tovább a harmincadügyeket, de már 1735-ben feltűnik mellette erdélyi országos harmincadfelügyelőként Tuma.³⁰⁵ Feladatkörét már III. Károly halála után, 1740 decemberében szabályozta instructio.³⁰⁶ Mint már említettük, ő is kísérletet tett kincstári javak bérbevételére (a zalatnai uradalom bérletét kérte Hartmann halála után).

A *tizedbérletek* közül a szász tizedek igazgatását a bérlő szász natio oldotta meg. A megyei tizedbérletügyek ágazati irányítójának 1735-ben Petru Dobrát nevezi ki az Udvari Kamara.³⁰⁷ Az azonban, egyéb elfoglaltságaira hivatkozva, kimenti magát.³⁰⁸ Így, ideiglenesen egy Hattmanstorffer nevű fiscalis kancellista látta el ezt a feladatot³⁰⁹ — 1737-től már tizedbérlet-felügyelőként véglegesítve, Hatfaludi néven.³¹⁰

A kincstári *jogügyi igazgató* (fiscalis director) tisztében Csulai Imrét találjuk. Ő 1736-ban egészségi állapotára hivatkozva lemond tisztéről, s előléptetést kér; mint szólottunk róla, számfeletti, majd rendes királyi táblai ülnökséget kap. III. Károly 1736. július 31-én nevezi ki utódául Petru Dobrát.³¹¹ A most tárgyalt korszak határán túl működik e tisztében. Alakjának jelentőségéről több ízben szólottunk e munkánkban és egyebütt is — arról is, hogy ő sem volt mentes a kortárs erdélyi kincstári tisztviselők magángazdasági ambíciótól.³¹² A director mellett egy fiscalis ügyész működik: a már 1719-ből is ismert Halmágyi Mihály.³¹³ A Directoratus jobb ügyvitelére érdekében a Cameralis Directio 1732 októberében rendszeressé kívánja tétetni ott három jegyzőkönyv vezetését — a) a Directoratushoz érkezett iratokról; b) az expeditiókról; c) a királyi táblán az octavalis törvényszakok és az országgyűlések alatt tárgyalt fiscalis perekéről³¹⁴ —, minthogy azonban a Fiscalis Directoratus levéltára csak töredékesen maradt meg, nincs mód ellenőrizni ennek az ügyviteli reformnak a végrehajtását.

Az 1730-as években a korábbinál határozottabb nyomai vannak *kincstári orvosi szervezetnek*, amely ekkor, az egészségügyi szervezet kialakulatlanágának korában, egyben *országos* orvosi szervezet is volt. Az 1730-as évekből két „Land und Cameral Chyrurgus” nevet ismerjük: Eckingerét (1737-ben hal meg) s a tisztét 1737 augusztusában ideiglenesen elnyerő Michael Ehrenreich Unverdorbenét.³¹⁵

A kincstári igazgatás *személyzetéről* szólva, jórészt csak utalunk a már korábban elmondottakra: a) A kincstári igazgatás személyzete szinte megkülönböztethetetlenül olvad össze a kincstári javak bérlőinek táborával, legfeljebb a cameralis directorok kivételek ez alól (ami nem jelenti azt, hogy tisztük betöltése *előtt, már kincstári főtisztekként* ne foglalkoztak volna nagyvonalú bérlői tevékenységgel — Rebentisch — s azok, akik a konkurenciaharcban nem jutottak hozzá bérlethez, bár szívesen vállalták volna. Az erkölcsi következmények elkerülhetetlenek. b) A kincstári igazgatás vezető apparátusában dominál az örökös tartományokból származó főtisztek szerepe. A *magyarországi magyar* Csatári Nagy János József

mellett egyetlen *erdélyi magyart*, Csulait találjuk itt, őt is a speciális jogi ismereteket követelő fiscalis directori tisztben. Utóda ebben az *erdélyi román* Petru Dobra. Az erdélyiek kiszorulása a kincstári vezető tisztségekből tovább tart.

4. KINCSTÁRI POLITIKA

Tekintsük át végül azt, amit a kincstár erdélyi *politikájáról* még nem mondtunk el a bérleti rendszer és az igazgatási apparátus kapcsán. Ez a tevékenység néhány kérdéskörre korlátozódik: a *kincstári népek jogvédelmére*, ezen belül külön (és a többi kincstári népekkel szemben aránytalanul nagy súllyal) az *idegen kereskedőelemek védelmére* és a *belső és külső vámpolitikára*.

A *kincstári népek jogvédelme* körébe olyan lépések tartoznak, mint közbenjárás a Guberniumnál a parajdi és désaknai sóvágók túlzott közterhei miatt³¹⁶ vagy igény támasztása arra, hogy a kincstári népek (s egyben az idegen kereskedőelemek) adójának repartíciójába vonják be a Cameralis Directiót.³¹⁷

Szélesebb a köre az *idegen kereskedőelemek jogvédelmében* történeteknek, bár lényegében végig a korábbi alapkiváltusról van szó: adózásukról. Az idegen kereskedőelemek adóját alapkiváltásaik vagyoni erejükhöz képest alacsonyan rögzítik, hogy az országban való állandó megtelepedésre, ill. ottmaradásra lehessen őket bírni — hisz az uralkodó, *kincstára révén*, adójuk sokszorosát veszi be rajtuk.³¹⁸ Az országos adót kezelő *közigazgatási* szervek, ill. az e tekintetben általuk vagy a rendek által reprezentált adózó népesség és a *kincstári* szervek érdekei itt ütköznek. A közigazgatási szervek vagy a rendek arra hivatkoznak (alappal), hogy a kereskedőelemek családfőinek adózóképessége sokszorosa az átlagos adózókénak, a kincstári szervek pedig az idegen kereskedők (s a velük azonos kiváltság alá tartozó iparosok) terheit (a *kincstár számára való hasznuk érdekében*) kedvezően rögzítő kiváltságokra. A közigazgatási szervek és a rendek sűrűn próbálnak e kiváltságokon felüli terhet róni rájuk — a kincstári szervek tiltakoznak. Az 1730-as években is végigvonul ez a harc.

A szamosújvári örmények és az alvinci bulgárok 1731 őszén és 1732-ben adójuk csökkentését kérték a Guberniumtól és a Cameralis Directiótól; a Directio két ízben is átírt évégett a Guberniumnak. A Gubernium arra hivatkozott, hogy az adót a calculus-rendszer alapján vetették ki rájuk. Az Erdélyi Udvari Kancelláriának azonban megírta mélyebb indokait (1732. június 6-án): lelkiismerete ellenére nem rakhatja tehetősebbek terhét a végső szegénységben élő föld népére. Sok ezer forintnyi vagyonnal rendelkező örmények, bulgárok — fejtegette — 20-25-30 forintot fizetnek az adóba, kevesebbet, mint egy-egy 200-300 forint vagyonú parasztember. „Ugyanis consideratoria méltó dolog — vitte elvi síkra a kérdést —, hogy az idegenek és jövevények ennek a hazának beneficiumával s hasznával élvén gazdagodnak épülnek, a régi Lakosok pedig a kik súllyosabb terheket, quartélyokat s cotibutiókat supportálnak, naponként romolnak, s szegényednek, amazok pedig könnyebben és kevesebbet adóznak, quartélyt sem tartanak.”³¹⁹ Ugyancsak 1732-ben kérték a brassai görögök *Köleséri Sámuel guberniumi tanácsost*, hogy támogassa adócsökkentés iránti kérelmüket. Ez a kérvény már

1733. március elején, Köleséri halála után került a Gubernium elé;³²⁰ a döntés nem ismeretes.

1733-ban a Cameralis Directio több ízben is fellépett az idegen kereskedők adóügyeiben a Guberniumnál. Előbb (1733. szeptember 17-én) általánosságban vetette fel a kérdést, még az 1733—1734-i adó kivetése előtt vegyes bizottság létrehozását javasolva, amely elé a kereskedőelemek közösségei producálhassanak kiváltságaikról, s aztán számba lehessen venni ezek családjait és vagyonukat, hogy adójukat meg lehessen határozni.³²¹ 1733. november 23-án, I. Lipót 1700-i diplomájára hivatkozva kérte az alvinci bulgár kolónia köztehermentesítését (a 17 alvinci bulgár család 1731-ben és 1732-ben együtt 400-400 Ft adót fizetett, 1733-ban 500-at), arra is utalva, hogy különben a fiscus látja a dolog kárát, mert a bulgárok elmenekülnek Alvincről.³²² A Gubernium, az alvinci bulgárok összeírását megvizsgálva, el is enged 1731—1734-i adójukból egy jelentős összeget.³²³ Ugyanakkor csökkenti a brassai görögök 1734-i adóját 100 RFt-tal.³²⁴ Mikor azonban a Directio 1734. szeptember 18-án, korábbi megkereséseire hivatkozva, az alvinci bulgárok *köztehermentességét* követeli, a Gubernium elutasítja a kérést,³²⁵ *adókedvezményt és köztehermentességet* nem tartva azonosnak.

1735 júniusában, a Gubernium és a Cameralis Directio megegyezése alapján, megkezdődik az idegen kereskedőelemek összeírása,³²⁶ de a Gubernium az ezt megelőző hetekben előbb a szebeni görög kereskedőknek, a Directio által pártolt adókedvezmény-kérését utasítja el,³²⁷ majd az alvinci bulgárokét, amely szintén a Cameralis Directión át jutott hozzá.³²⁸ Az összeírás pedig elhúzódik, így amikor a szebeni görögök 1735 nyarának végén ismét az országos kincstári igazgatási szervet át kérik adókedvezményt a Guberniumtól, az azzal hártja el a kérést, hogy majd az *összeírás után* arányosan fognak adózni.³²⁹ Ez válthatja ki a Directio 1735. szeptember 29-i átiratát a Guberniumhoz, amelyben együtt továbbítja a Guberniumhoz a szebeni görög *compania*, az alvinci bulgárok, a szamosújvári és ebesfalvi örmények³³⁰ panaszát aránytalan adóztatásuk miatt. Minthogy a szebeni görögök és az alvinci bulgárok kivándorlással fenyegetőznek, a Directio azt javasolja, hogy a Gubernium hagyja függőben adójuk felét az összeírás befejezéséig. A Gubernium (1735. november 28-án) elvileg deklarálja: ezek a kereskedők élvezik a haza hasznait, gazdagodnak, legalábbis sokan közülük kétszer-háromszor annyi adót elbírnának, mint amennyit ténylegesen fizetnek; nincs hát okuk kérelmezésre, panaszra. Csak annyit ígér meg, hogy *valamit* függőben hagy az adójukból összeírásuk végéig.³³¹

A harc 1736 tavaszán továbbélesedik: egyrészt az idegen kereskedőknek legalábbis egy csoportja az *önkéntes adócsökkentés* fegyveréhez nyúl (számítva a Directio támogatására), másrészt megszólalnak a rendek (a kérdésben legközelebből érintett szászok). A szebeni görögök 1736 márciusában, a cameralis director *rendeletére* hivatkozva, a rájuk kivetett adó *felét* küldik be. A Gubernium természetesen nem fogadja el álláspontjukat.³³² Az 1736. május 11-én kezdődő országgyűlésen viszont a szász tisztek és követek teszik szavá, hogy a korábban a szászok kezén lévő kereskedelmet a görögök, örmények, rácok „és más külső nemzetek” ragadták kezükbe, nemcsak a külföldi árukét, hanem a belföldiekét is,

úgyhogy a szász kézműves a hazai nyersanyagot is tőlük kénytelen vásárolni.³³³ Az 1736 tavaszán—nyár elején tartott országgyűlésen azonban láthatólag nincs érdemi előrelépés a vitában. Az 1736. őszi eleji adóelőlegezés után azonban az alvinci bulgárok, a szamosújvári örmények és a szebeni görög *compania* újra a Cameralis Directióhoz fordul magasnak ítélt adója miatt, az pedig a Guberniumnál jár el.³³⁴

1737 februárjában a Cameralis Directiónak más vonatkozásban már ismertetett átiratával indul újra a harc: a Gubernium könnyítsen a *fiscalitasok és az idegen kereskedőelemek* adóján.³³⁵ Az összeütközések most egy időre a szebeni görögök és a szamosújvári örmények adómennyisége köré sűrűsödnek. A szebeni görögökön a *főhadiparancsnokság* sürgeti adójuk (különösen a hátralékok) megfizetését. Azok a Directióhoz fordulnak támogatásért, s az (1737. február 12-én) valóban könnyítést is kér számukra a Guberniumtól (legalább az uralkodó döntéséig), arra is hivatkozva, hogy a kincstár több éve a *kamarai taxának* is kevesebb mint a felét tudja rajtuk behajtani.³³⁶ Eredmény láthatólag nincs, mert a kamarai igazgatóság 1737. március 26-án megismétli a Guberniumnál a rájuk vonatkozó kérést, ezúttal — konkrétan — arra hivatkozva, hogy kincstári taxájuk 1732 óta hátralékos, már 300 R Ft-ra van leszállítva, s ez sem hajtható be.³³⁷ Egy hétre rá (1737. április 2.) már az az évi harmadik átiratot intézi adócsökkentésük végett a Guberniumhoz.³³⁸

Több sikerrel járnak 1737 tavaszán a szamosújvári örmények (hisz láthatólag közvetlenül az *Udvári Kamarához* fordulnak). III. Károly több rescriptumban is rendelkezik 1737. évi adójuk kiváltságai feletti részének elengedéséről.³³⁹

1737 májusában a szamosújvári örmények adóterhei mellett a görögök és a *fiscalitasok* adójának ügye is megfordul a Ministerialkonferenz és a Commissio Neoacquistica előtt, nem viharok és vádaskodások nélkül.³⁴⁰ A Gubernium végül is adókedvezmények adására kényszerül a szamosújvári és ebesfalvi örményeknek, továbbá a brassai görögöknek.³⁴¹ A Directio azonban rövidesen (1737. augusztus 2-án) újra adómérséklést kér a Guberniumtól a szebeni görögöknek és a szamosújvári örményeknek,³⁴² a brassai görögök pedig ugyanez idő tájt³⁴³ közvetlenül a Guberniumhoz nyújtják be ez irányú folyamodványukat.³⁴⁴

A kérdés (talán a források hiányos volta miatt is) 1739-től kísérhető újra nyomon. Ebben az évben ismét több idegen kereskedőkolónia kéri adója csökkentését, a legkülönbözőbb csatornákon át: a Cameralis Directio támogatását kérve,³⁴⁵ vagy a főhadiparancsnoktól várva védelmet,³⁴⁶ vagy végül közvetlenül a Guberniumhoz fordulva.³⁴⁷ Válasz csak az utolsó esetben ismeretes, számszerű eredmény pedig egyáltalán nem.

Ami a *vámpolitikát* illeti, mellőznünk kell most az új birodalmi vámtarifa erdélyi bevezetésének további kutatásokat igénylő kérdését. A *belső vámok* kérdéskörében a *sószállítás* vámjaival kapcsolatban merültek fel teendők. Bár a szárazvámokat egy 1729. február 5-i resolutio eltörölte,³⁴⁸ és 1729 novemberében Dés és Somlyó között meg is szűntek, ami olcsóbbá tette a só szállítását,³⁴⁹ a fontos intézkedés végrehajtása nem volt egyértelmű. 1732 márciusában a Cameralis Directio arról volt kénytelen panaszkodni a Guberniumnak, hogy gr. Bánffy György és Andrassy vámot vesz a sószállító parasztokon. A Gubernium pedig megvédte a birtokosokat: megítélése szerint azok nem a só után, hanem az azt fuvarozó parasztnéptől veszik a

vámot, uralkodói kiváltság alapján, amelyet a Guberniumnak nincs joga megváltoztatni.³⁵⁰ A Cameralis Directio (1733. január 21-én) visszautasította ezt az érvet, joggal utalva rá, hogy a parasztokon vett vám a szállítást drágítja meg,³⁵¹ a vita eredménye nem ismeretes.

Ez hát a kincstár politikája az 1730-as Erdélyben: a bérleti rendszer jelentős kiterjesztése (de be nem engedése a legfontosabb erdélyi kincstári jövedelem: a sóbányászat területére), olyan új típusú bérlők eléggé szűk körével, akik nem is egyszer vedlenek át kincstári főtisztból vagy tisztviselőből bérlővé és vissza, egy vezetőiben kizárólag, ágazati főtisztjeiben pedig majdnem kizárólag nem erdélyiekből álló apparátussal, és ezen túlmenően szinte egészében az idegen kereskedőelemek (kismértékben más kincstári népek) jogvédelmét célzó kincstári politikával. III. Károly kora utolsó évtizedének sivársága az erdélyi kincstári igazgatásban és kincstári politikában is érvényesül.

E) A RENDEK 1730 ÉS 1740 KÖZÖTT

Itt jórészt csak utalunk mindarra, amit a rendek (erősödő) tevékenységéről az 1730-as évek tárgyalásánál már elmondottunk. Részletesen szólottunk a rendek tevékenységéről a Bornemissza—Haller-rezsim igazgatási reformjainál, ill. reformtervezetei kapcsán (a királyi tábla reformja, az országos főbiztosság és országos főszámvevőség reformtervezete). Az is ismeretes, hogy a rendek terméke az évtized egyetlen nagyobb vonalú gazdaságpolitikai koncepciója, a Sándor Gergely nevéhez fűződő tervezet védvámrendszer-koncepcióját felelevenítő 1735-i felirat.³⁵²

Ami a rendeknek a politika egyes *részletkérdésében* elfoglalt álláspontját illeti, ezek jórészt gazdaságpolitikai követelések. Változatlanul ők szorgalmazzák az *ár-és bérszabályozást*,³⁵³ a havasalföldi *mezőgazdasági import* korlátozását.³⁵⁴ Ismét csak utalunk a kincstári javak *bérleti rendszerének* visszásságai elleni fellépéseikről elmondottakra. Arra is, mi az álláspontjuk az *idegen kereskedőelemek helyzetének* kérdésében.³⁵⁵ A kincstári védettségekben lévő népelemek adókedvezményei vagy mentessége iránti ellenszenvnek vannak természetesen olyan jelenségei is, mint a *sóhajósok és sóvágók közteherviselésének* követelése.³⁵⁶ Ebben az évtizedben is szerepel a rendek követelése között az, hogy *kincstári tisztségekre haza fiait* alkalmazzanak³⁵⁷ — a kincstári tisztviselőknek a kincstári javak bérlete körül játszott, ábrázolt szerepéből következően nem is indokolatlanul, bár 1740-ben Schmidlin cameralis director még mindig azzal utasítja vissza a rendek igényét, hogy a tisztségekre jelentkező erdélyiek nem megfelelőek.

Egészében véve azonban a rendek tevékenységének súlyát ebben az évtizedben az igazgatási reformokban — a reformkísérletekben — való részvétel adja. A mérleg nem tekinthető rossznak.

JEGYZETEK

- ¹ G.P 1729: 344.
- ² Uo. 1729: 467.; EFL XVI. I: 1: 17.; Wurzbach 52. k. 258—289. Megjegyzendő: a Wurzbach-lexikon adatai itt nem egy vonatkozásban pontatlanok. A lexikon nem tud Wallis korábbi erdélyi, aradi és temesvári szolgálatáról (szerinte az Belgrádból közvetlenül Luxemburgba kerül), altábornagynak nála 1729 októberében nevezik ki (valójában legkésőbb 1726-ban már az).
- ³ G.P 1729: 467.
- ⁴ Uo. 1730: 10.
- ⁵ III. Károly 1730. január 5-én proprio motu nevezi ki titkos tanácsossá, helyét a rangsorban (sokatmondóan) közvetlenül Kornis Zsigmond gubernator *előtt* határozva meg (uo. 1730: 10).
- ⁶ EK: AG 1737: 181.
- ⁷ Uo. 1731: 110.; G.P 1731: 371.
- ⁸ EK: AG 1732: 62.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ A Birodalomnak csak 1724-től van külön külügyminisztériuma (a Hof- und Staatskanzlei).
- ¹¹ Már szólottunk róla, hogy a katolikus püspök a Gubernium *rangban első* tanácsosa.
- ¹² Kornis Zsigmond halála óta valóban közel fél év telt el.
- ¹³ Az Erdélyi Udvari Kancellária 1732. június 2-i felségelöterjesztése: EK: AG 1732: 62.
- ¹⁴ Bornemissza János 1732. június 7-i leveleinek fogalmazványai: Uo. 1734: 116.
- ¹⁵ Uo. (Tönnemann 1732. június 17-i és 24-i levele Bornemisszához.)
- ¹⁶ III. Károly végül is 1732. június 27-én írja alá az eredeti, június 2-i keltet viselő *rescriptumot*.
- ¹⁷ Sinzendorff 1732. június 27-i levele Bornemisszához: uo. 1734: 116.
- ¹⁸ 1729. február 25. és 1732 júniusa között egyetlen ülése van, 1730. március 23-án.
- ¹⁹ Emlékezzünk rá: alig ért Tige főhadiparancsnok halálának híre Bécsbe, már ki is nevezték utódát.
- ²⁰ A Pragmatica Sanctio említése gyilkos erővel hathatott; annak *nemzetközi elismertetése* ti. még távolról sem volt befejezett tény. Külön nyomatékot adott az érvek az Erdélyi Udvari Kancellária képviselői szájából az, hogy Erdélyben *Bornemissza hajszolta át, puccsszerűen*, a Pragmatica Sanctio elfogadását.
- ²¹ EK: AG 1732: 94.
- ²² G.P 1733: 32.
- ²³ Wesselényi Istvánnak, aki jó két évtizeden át a református rendek vezére s a rendek elnökeként a Guberniumnak rangban a katolikus püspök utáni tanácsosa, a második helyre való szorulását feltehetően az magyarázza, hogy egészsége megromlott. Hosszas betegeskedés után, 1734 tavaszán halt meg.
- ²⁴ A jelölés: G.P 1733: 32.; EK: AG 1733: 31.
- ²⁵ EK: AG 1732: 94.
- ²⁶ A Ministerialkonferenz 1734. augusztus 26-i ülésének jegyzőkönyvét és a határozat alapján készült felségelöterjesztés *egy fogalmazványát* l.: EK: AG 1732: 64. Megjegyezzük: az Erdélyi Udvari Kancellária *eredeti* előterjesztése csak rekonstruálható, a Konferenz ezt nem tartotta felterjeszhetőnek.
- ²⁷ A Kancellária újabb tervezete: uo.
- ²⁸ A hármas megbeszélés résztvevőire és időpontjára l.: Pongrácz György 1734. október 2-i levelét Mannagettahoz (uo. 1732: 94.). Sinzendorff és Mannagetta 1734. szeptember 28-i érvei a 27. sz. jegyzetben említett fogalmazványon található.
- ²⁹ Mannagetta levelei: uo.
- ³⁰ E fogalmazványkiegészítés: uo.
- ³¹ Ez a felségelöterjesztés-szöveg: EK: AG 1734: 67.
- ³² Uo. 1734: 103.
- ³³ Uo. 1735: 124.
- ³⁴ G.P 1736: 118.
- ³⁵ Uo. 1737: 7.
- ³⁶ Uo. 1737: 65.
- ³⁷ Néhány tétel az összeállításból: Brassóban Damniz tábornok 800 Rft-ot követel — s mint ezredparancsnok külön 400-at —, alezredese 300-at, Szászsebeszéken Heigel, a Badeni-ezred századosa

100 aranyat (végül is a szék 200 RFt-ra alkudja le az „önkéntes” adományt), Doboka megyében a Vasquez-czred alezredese készpénzben és terményben együttvéve 1000 Ft-hoz közel járó összeget (G.P 1737: 68.).

³⁸ Uo. 1737: 69.

³⁹ Uo. 1737: 83.

⁴⁰ Uo. 1737: 175.

⁴¹ Uo. 1737: 340.

⁴² Uo. 1737: 230.

⁴³ Egy ilyen tervezet talán a Guberniumtól származik. Ez jelentősen kevesebbet ajánl fel, mint amennyit a tisztek ténylegesen kizsaroltak 1737 első felében a lakosságtól (ezredesnek 500, alezredesnek 350, őrnagynak 250 RFt-ot stb. — még egyes századok altisztjeinek és legénységének is), de az országos összeg még így is 59 460 Ft-ot tett volna ki. A rendek 1737. december 16-i tervezete ennél jóval kevesebbet kínál fel (még altábornagynak is csak 400 RFt-ot, beosztott zászlósnak az előbbi tervezet 50 RFt-jával szemben 12-t), s ezt is *csak 1738-ra* adta volna, a regulamentum sérelme nélkül, feltételek egész sorával. A tervezetet l.: uo. 1737: 481.

⁴⁴ EK: AG 1737: 194.

⁴⁵ Közel a kétszeresét követelte a tisztek számára annak, mint amit a *rendek* felajánlottak (G.P 1738: 5.).

⁴⁶ EK: AG 1737: 208.

⁴⁷ Uo. 1738: 208.

⁴⁸ G.P 1738: 55.

⁴⁹ Uo. 1735: 439.

⁵⁰ KrA: N 5—7.

⁵¹ EK: AG 1736: 17.

⁵² Uo. 1737: 86., 132.; 1738: 396.; 1739: 186.

⁵³ Kőváry László: Erdély története. VI. Kolozsvár 1866. 106—108.; Lukinich Imre: Az utolsó Rákócziak (Rákóczi—Emlékkönyv halálának 200 éves fordulójára. Szerk. Lukinich Imre). Bp. [1953] I. 282. A későbbiekben további, kevésbé jelentős személyeket is letartóztatnak.

⁵⁴ G.P 1738: 119.

⁵⁵ Uo. 1738: 169.

⁵⁶ Uo. 1738: 192.

⁵⁷ Uo. 1738: 200. (1738. június 17.)

⁵⁸ Az 1738. július 29-i Konferenz-ülésről a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis 1738. december 23-i felségelőterjesztésében van szó (EK: AG 1738: 434.). Az 1738. augusztus 13-i ülésről készült felségelőterjesztés: uo.

⁵⁹ Mi sem mutatja jobban a Bornemissza—Haller-rezsim győzelmét, mint az, hogy míg 1738 augusztusában jelentős sikerként könyvelhette el az ügy *tisztán katonai* intézésének megszüntetését, most már azt tette kifogás tárgyává, hogy *a katonaság egyáltalán részt vesz* a vizsgálatban.

⁶⁰ A felekezeti viták lehetőségének megszüntetése rendkívül fontos volt a Bornemissza—Haller-rezsim számára. Már a vizsgáló bizottság létrehozásakor helyet biztosítottak benne a református Bánffyknak és az evangélikus Bausnernnek. Most újra szóvá tették ezt a kérdést, mert a katonai uralom létrehozásának kísérleteivel szemben szükségük volt a felekezetek (legalábbis bizonyos) egyetértésére.

⁶¹ EK: AG 1738: 434.

⁶² G.P 1730: 6.

⁶³ Uo. 1730: 331.

⁶⁴ Uo. 1732: 310.

⁶⁵ Uo. 1733: 257.

⁶⁶ Uo. 1734: 122.

⁶⁷ Uo. 1733: 27., 32.

⁶⁸ Uo. 1733: 32.

⁶⁹ Uo. 1734: 332.

⁷⁰ EK: AG 1735: 59.

⁷¹ Uo. (A nevek nem ismeretsek.) Az Erdélyi Udvari Kancelláriának az 1735. július 17-i Ministerialkonferenz-ülésen megvitatott előterjesztésének mellékleteiben külön szerepel még három

evangélikus személy (Jacob Sachs von Harteneck, Daniel Klein, és Christoph Veidel) neve *mint a szász natio jelöltjei*. Minthogy a Kancellária előterjesztése róluk *nem szól*, csak feltehetjük, hogy ezeket a személyeket a szászok az első három megüresedett tanácsosi helyre terjesztették fel (az unitáriusokhoz hasonlóan külön felségfolyamodványban) — a negyedik helyre a natio már a rendes jelölés sorában jelölt (Czekeliust és társait).

⁷² A reformátusok első jelöltje *Szentkereszti András*.

⁷³ Itt emlékeztetünk arra: hogy került Haller István *felekezeti érvek alapján* a már megválasztott és be is iktatott Keresztessi Sámuel helyére. A Kancellária merészége e kérdésben odáig megy, hogy épp Keresztessi esetével kívánja bizonyítani (!): katolikus gubernator mellett a rendek elnökének nem kell reformátusnak lenni.

⁷⁴ Pár hónappal korábban a gubernatorságtól elütendő katolikus Pettki Dávid ellen épp a *kurucság* volt a Kancellária (azaz nyilván Bornemissza) érve.

⁷⁵ Valójában sokkal inkább arról volt szó, hogy a rendek elnökének első helyen jelölt Bornemissza János nem fungálhatott egyszerre Bécsben mint alkancellár és a királyi tábla kijelölendő új székhelyén mint táblai elnök. (Guberniumi tanácsosi jogkörével legfeljebb ritka erdélyi tartózkodásai idején élt, ha élt.)

⁷⁶ Pettki a *katolikus* Haller János gubernatorrá előléptetésével megürült tanácsosi helyre került, a *református* ifj. Bánffy Zsigmond és Nalácsi Wesselényi István *guberniumi tanácsosi* helyére, ill. Kemény László helyére, az *evangélikus* Filstich Samuel Conrad helyére (amit, *helyettesként*, egy ideig Köleséri töltött be, de végül is az evangélikusok korábbi jogát akceptálták e tisztségre), a katolikus szász Vest megüresedett tisztét pedig az ugyancsak katolikus szász Herberttel kívánták betölteni.

⁷⁷ EK: AG 1735: 59.

⁷⁸ A Gubernium 1736. február 3-án jelentette ezt az uralkodónak (G.P 1736: 80.).

⁷⁹ Uo. 1737: 2. (III. Károly 1736. július 31-i resolúciójával.)

⁸⁰ Uo. 1737: 390.

⁸¹ Uo. 1739: 205.

⁸² Uo. 1739: 456.

⁸³ Uo. 1730: 516.

⁸⁴ Uo. 1732: 95.

⁸⁵ Uo. 1731: 1.

⁸⁶ L. erre nézve: uo. 1735: 445. (a Gubernium 1735. december 13-i levele az Erdélyi Udvari Kancelláriához a birtokos tanácsosok magánelfoglaltságairól és a tanácsosi, továbbá irnoki és szolgaszemélyzeti fizetések elégtelenségéről); uo. 1737: 5. (az Erdélyi Udvari Kancellária 1737. január 12-i levele a Guberniumhoz, amelyben tájékoztatja am azt a feriak miatti újabb észrevételekről és a Kancellária által adott magyarázatokról).

⁸⁷ 1737. január 29-én Pettkitől (akinek Szebenbe jövelele betegsége miatt is bizonytalan) kérnek votumot (jelöléseket bizonyos tisztségekre). (Uo. 1737: 6.) 1740 júliusában Kornis István és Teleki Sándor írásos véleményét várják el a hizlalt marhák Bécsbe való felhajtása tárgyában (uo. 1740: 467.).

⁸⁸ Uo. 1735: 267.

⁸⁹ L. erre nézve Bornemissza János 1736. július 19-i és szeptember 12-i levelét Bartensteinhez (HHStA: Ungarische Akten: Fasc. 357.).

⁹⁰ G.P 1733: 27., 32.

⁹¹ III. Károly 1735. augusztus 12-i rescriptuma (uo. 1735: 254.) mint „nuperrime” elhunytat említi.

⁹² Uo. 1735: 102., 118.

⁹³ Uo. 1736: 118.

⁹⁴ Eltérve munkánk előbbi két szakaszának felépítésétől, közvetlenül a Gubernium és az Erdélyi Udvari Kancellária szervezetének és működésének ismertetése után szólunk a királyi tábláról, az országos főbiztosságról és az országos főszámvevőségéről. Ezek reformja ti. szorosan kapcsolódik a Bornemissza—Haller-rezsim kiépüléséhez.

⁹⁵ G.P 1733: 72.

⁹⁶ EK: AG 1731: 48.

⁹⁷ A Gubernium maga is jónak látta elébe menni ennek az igénynek, azt javasolva, hogy a törvényszakon 30 nap jusszon a magánpereskedők pereinek tárgyalására és 10 nap a fiscalis perekre (azzal, hogy amennyiben az uralkodó növelni akarja a fiscusnak szánt időkeretet, a királyi tábla

engedelmeskedni fog). Az Erdélyi Udvari Kancellária közölte ezt az Udvari Kamarával; az jócskán félreértette a dolgot — alkalmat adva ezzel a Kancelláriának annak kifejtésére, hogy a tábla reformja szükséges (beleértve *tagjai fizetésének emelését is*). (EK : AG 1731 : 87.)

⁹⁸ G.P 1731 : 299.

⁹⁹ Uo. 1731 : 300.

¹⁰⁰ A törvényszakra vonatkozó különböző forrásokat egybevetve, ezt a pert is osztályos pernek tarthatjuk.

¹⁰¹ Az 1731. november 6-án kezdődő királyi táblai törvényszakra vonatkozó források: a perek seriesei (G.P 1731 : 405.; EK : AG 1731 : 116.), továbbá Wesselényi István és a három ítélőmester 1731. december 16-i zárójelentése a törvényszakról (EK : AG 1731 : 116).

¹⁰² EK : AG 1731 : 116.

¹⁰³ G.P 1733 : 51., 53.

¹⁰⁴ Ez az Erdélyi Udvari Kancellária és az Udvari Kamara megbízottaiból állt.

¹⁰⁵ Pongrácz lépéseiről s a bizottsági tárgyalás szükségessé válásáról az Erdélyi Udvari Kancellária 1736. novemberi 21-én értesítette a Guberniumot (G.P 1736 : 332.). A Gubernium feltehetően már vette a Kancellária levelét, mikor (1736. november 26-án) jónak látta megkérni amazt, hogy amennyiben az instructio ügyében „oda fel valami új dolgok adnák casuquo elé magokat”, úgy intézze a dolgot, hogy nagyobb súlyú kérdésekben ne hozzanak a tervezettől eltérő határozatot, míg a Guberniumot is meg nem hallgatják. (EK : AG 1736 : 171.)

¹⁰⁶ EK : AG 1736 : 158. Az Udvari Kamara az Erdély ügyeiben járatos Mark Zuanát és a magyar Gyöngyösi Gábort delegálta a vegyes bizottságba (uo. 1736 : 160.).

¹⁰⁷ Pongrácz itt két dolgot nem érzékel: 1. a *perben érdekelt* elnök helyett se jelöljön ki maga helyett; 2. az elnök egészségének váratlan, súlyos romlása esetén nem tud helyettét kijelölni — meg kevésbé van módja és *joga* halála esetére (az állás újra való betöltéséig) helyettét kijelölni.

¹⁰⁸ A Ministerialkonferenz felségelőterjesztése itt azt is tartalmazta, hogy ezt az erdélyi törvények (régóta húzódo) felülvizsgálata során kell megoldani. Az uralkodó által aláírt instructio-tervből ez (feltehetően politikai tapintatból) kimaradt.

¹⁰⁹ Az előbbieken már szözlöttünk róla: hogy jártak el néhány hónappal az instructio kiadása után előbb *tiszán katonai szervek* a Rákóczi József-pártisággal gyanúsított erdélyi református egyházi és világi főbkek ellen, milyen harcba került a kérdést katonai-polgári vegyes bizottság elé vinni, s hogy szenvedtek végül is vereséget a katonai szervek. A Ministerialkonferenz javaslatának és a Haditanács, valamint Lobkowitz eljárásának abszolutisztikus gyökere közös, de a katonai szervek alaposan túlszaladtak azon, amit 1737-ben még Sinzendorfféknak is intenciója volt. Tegyük hozzá: oly jellegű politikai per, amelynél a táblai instructio ilyen különleges eljársmódot írt elő, az 1848-ig tartó 111 évben nem került az országgyűlés elé, az instructio rendelkezései is feledésbe mentek.

¹¹⁰ Ezek felsorolásától itt eltekintünk.

¹¹¹ A Tripartitum II. rész 86. cime szerint oly esetben, ha a felperes seriesbe vettete perét, de elfelejtett megjelenni, az alperes a proclamatiókor absolutiót kapott. Ha a felperes nem vettete perét a seriesbe, az alperes felvétethette, s ha a felperes nem jelent meg a proclamatió, az alperes felmenthető volt. A Deputatio alappal tartotta kiküszöbölendőnek ezt, minthogy ez az eljárás aligha szolgálta az igazság tényleges kiszolgáltatását.

¹¹² A vita időpontjában ti. csak katolikus ítélőmesterek voltak Erdélyben.

¹¹³ Címe szerint csak a *jegyzőkönyvek vezetésével* — valójában sokkal többel.

¹¹⁴ Addig ti. az ítéletek fogalmazványát az evocatoriák háttára írták, s ezeket a végső ítélet után visszaadták a feleknek.

¹¹⁵ Emlékeztetünk rá: Pongráczot a *Gubernium* ajánlotta (amelyet most Pongrácz *közvetve* élesen támad).

¹¹⁶ A rendi Deputatio instructio-tervezete, a rendek és a Gubernium észrevételével, Pongrácz két memorandum és a Ministerialkonferenz-i tárgyalás anyaga: EK : AG 1737 : 161. A királyi tábla (ideiglenesnek tekintett) instructiója (III. Károly 1737. június 21-i rescriptuma): G.P 1737 : 290.

¹¹⁷ G.P 1737 : 2.

¹¹⁸ Uo. 1736 : 118.

¹¹⁹ Bethlen Sámuel kinevezése: uo. 1737 : 2. Lázár Ferenc főkirálybíróága: uo. Csulai kérése fiscalis directorságából való felmentése (egészségi állapotára való tekintettel) és előléptetése iránt: uo.

1736: 118. Kinevezése számszeletti királyi táblai ülnökké: uo. 1737: 2. Javaslatba hozása (Lázár Ferenc helyére) rendes táblai ülnökké: uo. 1737: 27.

¹²⁰ Uo. 1739: 205.

¹²¹ A Gubernium 1740. szeptember 15-én jelenti ezt az uralkodónak (uo. 1740: 595.).

¹²² Uo. 1740: 664.

¹²³ EK: AG 1736: 39.

¹²⁴ Uo. 1737: 208.

¹²⁵ Uo. 1740: 122.

¹²⁶ Ha a Gubernium kb. 60 ezer forintot ajánlott fel a discretio megváltására, akkor ezek *tényleges* értéke fellehetően elérte a 100 ezer forintot.

¹²⁷ HKA: Prandau-Akten: Konvolut 1: 22.

¹²⁸ Uo. Konvolut 7: 4.

¹²⁹ G.P 1737: 448.

¹³⁰ Uo. 1736: 269.

¹³¹ Uo. 1736: 285.

¹³² EK: AG 1731: 91.

¹³³ G.P 1735: 267.

¹³⁴ Uo. 1738: 121.

¹³⁵ Ez keltezetlen; a terminus ante quem 1738. március 22. (A Gubernium 1738. március 22. és 27. között tárgyalja — uo. 1738: 99.)

¹³⁶ A javasolt biztosi kerületek:

Gyulafehérvár: Fehér megye alsó járása, Szászsebes- és Szászvárosszék, Hunyad megye.

Kolozsvár: Aranyosszék, Torda megye alsó járása, Kolozs, Doboka, Belső- és Közép-Szolnok, Kraszna megye, Kővár- és Besztercevidék.

Marosvásárhely: Marosszék, Torda megye felső járása, Küküllő megye, Medgyesszék.

Brassó: Brassóvidék, Háromszék, Csik—Gyergyó—Kászonszék és Felső-Fehér megye peselneki járása.

Szeben: Szebenszék és a hozzácsatlakozó területek, Újgyház-, Nagysink- és Szerdahelyszék, Fogarasvidék és a későbbi Felső-Fehér megye bolyai és bürkösi járása.

Segesvár: Udvarhely-, Segesvár-, Kőhalomszék, a későbbi Felső-Fehér megye réteni és pálosi járása (a Rikáig).

A tervezet elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy Belső-Szolnok megye, Doboka alsó járása, Kővár- és Besztercevidék külön biztosi kerületet alkosson, *Dés* székhellyel.

Hunyad megye azt követelte, hogy a Gyulafehérvárra tervezett székhely Szászvároson legyen.

A tervezet azt is felvetette, hogy a biztosok száma csökkenthető akkor, ha Erdélyben kevesebb katonaság van.

A biztosokat az *egyes natiók* állították volna (a deklaráció szerint benepossessionatus, ill. residentias személyekből), de a kerületek kijelölésében józan földrajzi szempontok érvényesültek, nem pedig a natiókhoz tartozás szempontjai.

¹³⁷ Az országos főbiztosnak évi 2500 RFt fizetést javasol (emellett természetbenieket is), a 6 kerületi biztosnak egyenként 550 forintot, az adófőpénztárnoknak 400-at, s a két őrnek egyenként 150-et.

¹³⁸ Az instructio-terv nem jelölte meg konkrétan a *kerületi* biztosok székhelyét.

¹³⁹ A tervezet megtiltotta a főbiztosnak, hogy a Gubernium és a rendek tudta és beleegyezése nélkül tárgyaljon a katonasággal a termékek áráról vagy a tisztek discretioiról. Utasította, hogy kihágásokat ne nézzen el (de ne is adjon okot rájuk). Ha a katonaság eltér a regulamentumtól, ezt az országos hadbiztosnak jelezze, s ha ez sem elég, a főhadiparancsnoknak. További eredménytelenség esetén a Guberniumhoz forduljon, bizva benne, hogy az megkeresi a Haditanácsot is.

¹⁴⁰ A tervezet szerint az országos főbiztosnak ügyelnie kellett arra, hogy az egyes törvényhatóságokban beszállásolt katonaságnak ezekből magukból teljék ki a porciója, amíg lehet, csak aztán a szomszéd törvényhatóságokból. Ha valamely törvényhatóságban nincs kvártélyozó katonaság, adója a legközelebbi katonaságnak jusson. Ha valamelyik helység szolgáltatásait meg kell téríteni, ezt csak akkor vessék más helységekre vagy törvényhatóságokra, ha helyben nincs erre alap vagy maradvány.

¹⁴¹ A tervezet itt a *magyarországi* regulamentum hasonló intézkedésére hivatkozott.

¹⁴² A rendi instructio-terv egyébként is (a már említettek túl is) a főbiztosság feladatává tette mindenféle katonai túlkapas, visszaélés meggátolását (ha lehet, már a kerületekben, ha nem — mint pl. a főhadbiztosság által katonatiszteknek magáncélokra túl liberálisan utalványozott fuvarok ügyében —, a főhadbiztosnál).

¹⁴³ A számvétel időpontját a Gubernium határozza meg, s ez a *rendek előtt* történik. A tervezet szerzői jónak látták eleve inteni az országos főszámvevőséget: ne tulajdonítson magának jogkört a Guberniumé és a rendké felett.

¹⁴⁴ A rendi tervezet: G.P 1738: 99.

¹⁴⁵ „In Consessu Nationali” — olvassuk a rendek 1738. március 30-i feliratában (uo. 1738: 121.).

¹⁴⁶ Uo. 1738: 116.

¹⁴⁷ Uo. 1738: 121.

¹⁴⁸ Az országos főbiztos fizetését évi 2500 Rft-ban kívánta megállapítani, a *három adjunctus commissariusét* egyenként 700 forintban, a három kerületi biztosét 500-500 forintban, a főpénztárnokét 400-ban és a két írnokét 200-200-ban.

¹⁴⁹ A Gubernium felségelöterjesztése: G.P 1738: 121.

¹⁵⁰ Uo. 1738: 371.

¹⁵¹ Az elnök évi fizetéséül 1500 Rft-ot javasolt, három adjunctusának 700-700 forintot, a protocollistának 200-at, a három írnoknak egyenként 150-et.

¹⁵² Az utasításterv: G.P 1738: 100.

¹⁵³ Az elnöknek évi 1000 Rft fizetést javasolt, az adjunctusoknak 500-500-at, a protocollistának 200-at, az írnoknak 80-80-at.

¹⁵⁴ A Gubernium 1738. március 31-i felségelöterjesztése (benne *többek között* az országos főszámvevőségi tisztségekre való jelölésekkel és megjegyzéseivel a rendek főszámvevőségi instructio-tervezetére): G.P 1738: 121.

¹⁵⁵ L. erre nézve: Trócsányi Zsolt: Az ellenreformáció Erdélyben 1711-től a felvilágosult abszolútizmus kezdetéig. Theologiai Szemle, 1979. 4. sz. (A szerkesztőségnek a szedés hibája miatt uo. az 1979. 5. sz.-ban közölt helyreigazító nyilatkozatával együtt.)

¹⁵⁶ G.P 1731: 219.

¹⁵⁷ Uo. 1734: 139.

¹⁵⁸ Uo. 1731: 158.

¹⁵⁹ Uo. 1733: 11.

¹⁶⁰ Uo. 1731: 158.

¹⁶¹ Uo. 1731: 174.

¹⁶² Uo. 1732: 172.

¹⁶³ Uo. 1732: 206.

¹⁶⁴ Uo. 1731: 262.

¹⁶⁵ Uo. 1731: 325.

¹⁶⁶ Uo. 1731: 372.

¹⁶⁷ EK: AG 1731: 107.

¹⁶⁸ Az idézendő jelzet alatt található rendelkezésben Bács, Jegénye, Tiburc, Kajántó és Bogártelke van felsorolva; az uradalom központja, Kolozsmonostor nyilván már korábban a jezsuiták kezére került.

¹⁶⁹ G.P 1733: 85.

¹⁷⁰ Egy Szolnoki Ferenc nevű somlyai lakost Kraszna megye fiúszéke ítéel halálra sorozatos (bár kisebb értékű) lopásai miatt. Több Kraszna megyei katolikus személy, elsősorban a somlyai plébános közbenjárására a megye sedriája elhalasztotta a végleges döntést. Szolnoki ezek után katolizált, javulást ígért, mire III. Károly megkegyelmezett neki, csak 50 botra ítélvén szabadulása előtt. (Uo. 1734: 158.)

¹⁷¹ A Gubernium 1731-i javaslataira I.: Jakab Elek: A pragmatica sanctio története Erdélyben. Századok, 1879.

¹⁷² A transmigransokra I.: Teutsch: Geschichte der Siebenbürgischen Sachsen für das sächsische Volk. II. Hermannstadt 1907; Capesius, B.: Märturii despre starea transmigranților protestanți din Austria în Transilvania în sec. al XVIII-lea. Studii, 1956. 4. sz.; uő: Die Zwangsverpflanzung österreichischer Unterthanen nach Siebenbürgen im XVIII. Jahrhundert. Forschungen für Volks- und Landeskunde I. 1959; Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Brassó 1903—1918; EK: AG 1734: 114.

¹⁷³ G.P 1736: 253.

¹⁷⁴ Az erdélyi *protestáns* felekezetek superintendensei ekkor nem voltak tagjai az országgyűlésnek.

¹⁷⁵ „Mi erdélynek legrégebbi, Traianus császár kora óta lakói vagyunk” — írja egy felségfolyamodványában; a gondolat 1735-ben másutt is ismétlődik nála. Gáldi László ezt Oláh Miklós „Hungariá”-jára vezeti vissza, amelyet Bél Mátyás 1735-ben adott ki Pozsonyban, I. Tóth Zoltán pedig Dimitrie Cantemir „Hronicul”-jára (amely e tekintetben Miron Costinon át Toppeltinus 1667-ben Lyonban kiadott „Origines et occasus Transsylvanorum”-ára megy vissza).

¹⁷⁶ Inochentie Micu-Klein szerepére l.: I. Tóth Zoltán klasszikus munkáját (Az erdélyi román nacionalizmus első százada. Bp. 1946), román részről David Prodan összefoglaló művének (Supplex Libellus Valachorum. 2. kiad. Bukarest 1967) megfelelő részeit. A püspök kérelmeinek Ministerialkonferenz-i tárgyalására l. bővebben munkánk megfelelő részét.

¹⁷⁷ Ha ismernék a feltételeket — írták 1730. december 19-én Bornemissza Jánosnak — „igenis hozzá érezkednénk, hogy sem masok által praeripialtatni meg engednők, tartván nehezebb consequentiaktól, az idegen arendatorok administratioja alatt”. (G.P 1730: 511.) E bérlet létrehozására nem került sor.

¹⁷⁸ Thes.: AG 1730: 478.

¹⁷⁹ G.P 1731: 133.

¹⁸⁰ Uo. 1731: 113.

¹⁸¹ Uo. 1731: 133.

¹⁸² Az 1731. május 9-i rescriptum: uo. Thes.: AG 1731: 1156.

¹⁸³ Amikor a Cameralis Directio szakértő bizottságot küldene Homoródra, Mäderer söügyi felügyelő csakúgy kimenti magát ebből, mint Steinhilbert (Thes.: AG 1731: 1327.). Így Salbeck kapja meg a bányatelepítés irányításának feladatát — ugyanúgy nem sóbányaügyi szakember, mint Wahl harmincados, akinek — távollétében — továbbadja ezt (uo. 1731: 1377.).

¹⁸⁴ Wahl harmincados 1731. november 24-én, tájékoztatva a Cameralis Directiót a sóbánya-telepítés állásáról, szükségesnek tartja jelenteni: nemrég egy újabb sóvágó jelentkezett Homoródon, aki azt állítja magáról, hogy ő a legújabb vizaknai bányában dolgozott, és Vizaknán nincs olyan jó só, mint Homoródon. Ha ez igaz, jó remény van a sikerre — írja a boldog harmincados, akinek láthatólag fogalma sincs róla, hogy a vizaknai só a *legrosszabb minőségüként* tartják nyilván az összes, Erdélyen kívüli értékesítésre termelő erdélyi sóbánya termékei között. A Cameralis Directio legalább némileg óvatos: Wahltól bekéri az állítólagos vizaknai sóvágó nevét, hogy tájékozódhassanak róla; egyáltalán dolgozott-e Vizaknán? (Uo. 1731: 1382.)

¹⁸⁵ G.P 1732: 94.

¹⁸⁶ Uo. 1732: 169. (A Gubernium 1732. június 6-i levele az Erdélyi Udvari Kancelláriának.)

¹⁸⁷ Uo. 1732: 94.

¹⁸⁸ Uo. 1732: 149.

¹⁸⁹ Előbb 1732. május 27-én került sor erre. A Directio ekkor csak a *tordai* sóvágók számának emelését kéri (uo. 1732: 305.). 1732. december 11-i újabb megkeresésében (uo.) Tordán és Vizaknán várná el a sóvágók számának 30 fővel való emelését — most már, tekintettel a Gubernium adóügyi aggályaira, a jobbágyságok legszegényebb rétegéből. 1733. február 19-én ismét a tordai és vizaknai sóvágók számának 30-cal való felemelését sürgeti (uo. 1733: 21.).

¹⁹⁰ Uo. 1733: 21.

¹⁹¹ Szendrey halálának pontos dátuma nem ismeretes. Terminus ante quem meghatározásához a következők szolgálhatnak alapul: a) egy közelebből nem keltezett 1735-i tervezet a fisco-Apafiana jóságokat *részben 1735. július 1-től* (részben 1736. január 1-től) adná bérbe Csatári Nagy János Józsefnek mint adminisztrátornak (Thes.: AG 1735: 102.). b) Az Udvari Kamara 1735. július 4-én hagyja jóvá a Cameralis Directiónak Szendrey halála után a fisco-Apafiana jóságok igazgatásáról tett rendelkezéseit (uo. 1735: 64.).

¹⁹² Előbb (1730. augusztus 17-én) Szendrey panasolja be a megyei tiszteket, de magát Kornis Zsigmond gubernatort is amiatt, hogy az előbbieket a nagy nyári dologidőben saját szolgálatukra rendelnek embereket minden faluból (háznaként egy-egy dolgot, két-három vagy több napra, amit távoli birtokra menetel esetében a háromszorosára növel az oda- és visszamenetel), a gubernator pedig (nyilván fiára, Kornis Ferenc Küküllő megyei főispánra való tekintettel — jegyzi meg Szendrey) ráírt az administratorra a Küküllő megyei fiscalis jóságokból megtagadott munkások ügyében. Küküllővárott Szendrey meg tudja akadályozni, hogy fiscalis jobbágyságokat erővel hajtsanak munkára a megyei tisztek, másutt nem. A Cameralis Directio Szendrey kérésére (1730. szeptember 12-i felterjesztésében) az Udvari

Kamara elé vitte az ügyet (Thes.: AG 1730:1578.). A Gubernium feltehetőleg értesült a Directio felterjesztéséről, mert 1730. szeptember 15-én ellenlépést tett: a főhadiparancsnoknál bepanaszolta Szendreyt és alárendelt tisztjeit, hogy túl gyakran kérnek katonai karhatalmat, ezzel zaklatják az adózókat és talán másokat is, túlkapasok történetek fogarasvidéki boérok ellen. A Gubernium rendelkezést kért a katonaság tisztjeihez, hogy Szendrey és alárendeltjei megkeresésére csak az ügy alaposabb ismeretében adjanak végrehajtást. A camerális director (1730. szeptember 26-án) kénytelen volt óvatosabb eljárásra utasítani az administrátort (uo. 1730:1566.).

¹⁹³ Uo. 1735:111. (Petru Dobra 1735. július 31-i tervezetének 8. pontjában.)

¹⁹⁴ Uo. 1735:102.

¹⁹⁵ Uo. 1735:111., 158.

¹⁹⁶ Uo. 1735:158.

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Csatári Nagy ajánlata arra az esetre, ha ő 6 évre (1741-ig) megkapja a fisco-Apafiana jószágok (a vajdahunyadi és hátszegi uradalmat nem számítva ide) kincstári administratorságát (maga mellett Johann Hartmannal mint praefectussal), évi 22 ezer forint tiszta jövedelem befizetésével a kincstárnak (a kincstári uradalmak tisztviselőinek illetményei, az építkezési költségek stb. levonása után). A 22.000 forinton felüli jövedelem is befizetendő a kincstári főpénztárba; ebből a feleslegből adandó ki az administrator 1500 és a praefectus 600 forintos illetménye (uo. 1735:102.). Szemben tehát Szendrey 1728-i szerződésével, amely a *többletjövdelem 30%-át* biztosította az administratornak, itt meghatározott fizetésről lett volna szó — az administrator és praefectusa azonban ugyanolyan lazán függött volna a kincstári igazgatástól, mint elődje. Petru Dobra, 1735. július 28-i ajánlatában, szükségesnek látta hangsúlyozni a kincstári javak bérbeadásából származó bajokat. E bérletek — írja — kiváltották mind a provincialis status, mind a katonai szervek ódiumát, olyan monopóliumok lévén, amelyek a magánhaszon nyeresét és a közjó romlását szolgálták. A bérbeadott kincstári javak védelmében nem lehet oly lépést tenni, amellyel a bérlők tettei vagy a közérdekkel ellentétes megfontolásai ne ütköznenek. A jobbágyság, akiket a bérlők túlzottan terhelnek, iszonyodnak a „bérlet” elnevezéstől, gyűlölik őket, tisztjeikre is szinte ujjal mutogatnak. Dobra mégis vállalná a Szendrey által szolgáltatott összeget (20 ezer forint), bár maga is jelzi, hogy elődjének bérlői tevékenysége kiuzsorázta a jobbágyságot. Évi 1500 forint fizetést kért magának, s további 100 forintot egy írnok tartására, valamint a Szendreynek juttatott természetbenieket. Megtartaná (1735-i 300 forintos fizetésével) az uradalmak perceptorát. Ami ajánlatában többlet: vállalná a fisco jogainak védelmét az uradalmakat illetően peres felek ellen és a latens fiscalis jogok felkutatását, az adóbehajtással kapcsolatos terhes végrehajtások megelőzésére a személyes (vagy provisorai útján való) részvételt az adóketvésben és az adónak provisorai útján való felszedését és közvetlenül a Cassa Provincialisba való befizetését. (Uo. 1735:111.) Klinger ajánlata csak kivonatossan ismert (uo. 1735:158.): évi 1000 forint illetmény és 8 lóra való természetbeni deputatum fejében vállalná a fisco-Apafiana jószágok kincstári igazgatását.

²⁰¹ Thes.: AG 1736:238.

²⁰² Uo. 1736:880.

²⁰³ 1739. április 13-án már özvegye fordul a Camerális Directióhoz (uo. 1739:2.).

²⁰⁴ Uo. 1730:1548., 1883.

²⁰⁵ Uo. 1731:676.

²⁰⁶ Uo. 1735:59.

²⁰⁷ A zalatnai középső uradalom.

²⁰⁸ A zalatnai felső uradalom helységei.

²⁰⁹ Uo. 1738:186.

²¹⁰ Uo. 1739:1.

²¹¹ Uo. 1733:34.

²¹² Uo. 1733:188.

²¹³ Uo. 1734:123., 1735:154.

²¹⁴ A bérlő „arendae administrator” néven szerepel. (Uo. 1737:1085.)

²¹⁵ Eredeti neve Michael Philipp. 1731-ben birodalmi nemességet kap, a „von Hoffnungswald” névvel. Vajdahunyad-hátszegi bérlő-administratorságára: uo. 1737:1035., 1740:1400/a.

- 216 Uo. 1739: 2.
 217 Uo. 1730: 2308.
 218 EFL V. 335. C.
 219 Thes.: AG 1735: 57., 64.
 220 EFL V. 335. C.
 221 Thes.: AG 1735: 63., 1737: 1073.
 222 Uo. 1737: 176.
 223 Uo. 1732: 113.
 224 Uo. 1734: 402. (A Cameralis Directio 1734. július 26-i ülésjegyzőkönyvének 17. pontjában.)
 225 Uo. 1734: 53.
 226 G.P 1735: 160.
 227 Thes.: AG 1735: 7.
 228 Uo. 1735: 128.
 229 Uo. 1735: 64.
 230 G.P 1735: 142.
 231 Uo. 1735: 147.
 232 Thes.: AG 1735: 56.
 233 G.P 1735: 160.
 234 Uo. 1735: 300.
 235 Uo. 1736: 366.
 236 Uo. 1736: 166.
 237 Uo. 1736: 206.
 238 Tagjai Arivabene cameralis director, Dietterich (az 1740—1750-es években az erdélyi kincstári igazgatás *tényleges* irányítója), Csatári Nagy János József és Petru Dobra (ekkor még kincstári számvevő) a kincstár részéről, a provinciális oldalról pedig Pongrácz György királyi táblai elnök, Teleki Mihály, Orbán Elek aranyosszéki főkirálybíró, Béli János (ő Kolozs megye főbírája), Berzenczei István marosszéki követ és a leendő szász comes, Waldhütter, a szászok képviselőjeként.
 239 G.P 1736: 366.
 240 „Jarbarith”, „Gostinosith”, accidentiák, bor- és sertésadó.
 241 A bérleti szerződés szövege: Thes.: AG 1730: 1048.
 242 G.P 1731: 387.
 243 Uo. 1731: 387., 389., 391., 398.; Thes.: AG 1730: 1883.
 244 „A Harminczadok Arendaja... mind a Commerciumnak, mind a lakosoknak karara tapasztaltatik lenni” — írja a Gubernium 1730. december 19-én Bornemissza Jánosnak (G.P 1730: 511.).
 245 Thes.: AG 1730: 1883.
 246 A Cameralis Directio 1733. február 1—6-i jegyzőkönyvében két helyen is van szó (1733. január 20-i és 28-i keltezéssel) Neffzer özvegyéről (uo. 1733: 34.).
 247 Ekkor udvari kamarai titkár és a bánati kamarai igazgatóság tanácsosa (uo. 1733: 161., 194.).
 248 Uo.
 249 Uo. 1730: 706.
 250 Uo. 1730: 2103., 2207.
 251 Az 1731—1734. évekre a bérösszeg évi 5000 RFt és a korábbi búzamennyiség (3250 köböl búza) lett (uo. 1731: 467.).
 252 Uo. 1735: 57. (A Cameralis Directio 1735. március 14-i ülésjegyzőkönyvében.)
 253 Az Universalbankalitát 1735. július 22-i kelettel küldi meg ezt a Directiónak. (Uo. 1735: 56. — a Cameralis Directio 1735. július 11-i jegyzőkönyvében.)
 254 1730-ban gr. Bánffy György alkudozik a Cameralis Directióval a Doboka megyei tizedek bérletéről. Előbb 500, majd 700 forintot ajánl értük; a Directio határozottan kitart az 1000 forintos bérösszeg mellett (uo. 1730: 2184.). Közép-Szolnok megye tizedeit, amelyek korábban 200 forintot voltak bérbe adva Wesselényi Istvánnak, 1731-ben Andrassy Ferenc bérlő 400 forint bérösszegért (uo. 1731: 527.). Andrassy (1731. november 16-án) kéri, hogy haláláig vagy legalább 10 évre hosszabbítsák meg a bérletet (uo. 1731: 1625.). Csak annyi bizonyos, hogy 1732-ben is ő a bérlő (uo. 1732: 655.). Kraszna megyében 1733-ig br. Bánffy Farkas bérlő a tizedeket, 350 forintot. Akkor azonban a megye 20

forinttal többet ajánl érték. Bánffy hajlandó emelni a bérösszeget, így 1733-ban (a 370 forintos bérösszeggel) továbbra is ő kapja a bérlőséget (uo. 1733: 34., 131.). Küküllő megye tizedbérlétere Stephan Valentini orvos és aranyváltó (neve és orvosdoktorátusa után ítélve szász patriciusfi) nyújtja be igényét 1732-ben, hajlandó lévén 200 forinttal emelni ezek korábbi (nem ismert) bérösszeget (uo. 1732: 719.).

²⁵⁵ G.P 1736: 366.

²⁵⁶ Uo. 1737: 510.

²⁵⁷ Thes.: AG 1732: 405.

²⁵⁸ Uo. 1733: 62.

²⁵⁹ Uo. 1735: 54.

²⁶⁰ 1735. május 21-i kelettel felterjeszti a Cameralis Directióhoz a lópor és salétrom tárgyában kötött szerződést. A Directio 1735. május 23-án azzal hagyja ezt jóvá, hogy Hoffnungswald a többi szász székekben is eszerint vigye a salétromüzletet (uo. 1735: 152.).

²⁶¹ Uo. 1737: 1026.

²⁶² Uo. 1732: 87.

²⁶³ 1734-i szerződésére: uo. 1734: 402.; 1735: uo. 1735: 152. 1736. november 12-i szerződése (1737. január 1-től, 2 évre): uo. 1736: 489.

²⁶⁴ Uo. 1736: 1203.

²⁶⁵ Uo. 1735: 22.

²⁶⁶ Megjegyzendő: van e korban *magyarországi* mezőváros, nagy uradalom központja, amelyben az uradalmi kocsmákból származó földesúri jövedelem kb. a *háromszorosát* teszi a mezőváros több ezres lakossága által fizetett taxának.

²⁶⁷ Thes.: AG 1729: 350. Gondoljunk arra, hogy ugyanakkortájt a halmági és tótváradgyai kerület bérlete együtt 7000 Ft.

²⁶⁸ G.P 1732: 94.

²⁶⁹ L. a 257. sz. jegyzetet.

²⁷⁰ Tisztségére I.: Thes.: AG 1732: 802.

²⁷¹ Tisztségére: uo.

²⁷² Uo. 1732: 301.

²⁷³ Uo. 1735: 151.

²⁷⁴ Az összeg magasságát talán a marosportusi kocsmá jelentős forgalma is indokolja.

²⁷⁵ Uo. 1733: 151.

²⁷⁶ Uo. 1731: 735.; EK: AG 1731: 25.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ A terminus ante quem 1734. január 23.; ezen a napon a temesvári kamarai igazgatóság már kondoleál az erdélyi Cameralis Directiónak Rebentisch halála alkalmából (Thes.: AG 1734: 389.).

²⁷⁹ Uo. 1734: 189.; G.P 1734: 185.; EK: AG 1734: 43.

²⁸⁰ Gebhardt ideiglenes igazgatóságára, halálára és Csatári Nagy ideiglenes vezetésére I.: Thes.: AG 1735: 22—23.

²⁸¹ Uo. 1735: 59.; G.P 1735: 115.; EK: AG 1735: 34.

²⁸² EK: AG 1738: 281.

²⁸³ 1735 februárjáig Gebhardtot találjuk ebben a szerepkörben, attól kezdve Friedrich Wilhelm Dieterichet. Dieterich kb. 1723-tól, számfelletti udvari kamarai fogalmazói rangban, fogalmazói szerepkört lát el az erdélyi Cameralis Directiónál. Szolgálatiáért 1733-ban megkapja az *erdélyi kamarai igazgatósági titkári* rangot (Thes.: AG 1733: 165/a), ami tehát csak *rangemlést* jelent, nem is a Gebhardtéval azonos rangot. Az udvari kamarai titkár rangját és vele együtt a Directio actuariusságát (ez itt a referensnek megfelelő szerepkör jelzése) Gebhardt halála után nyeri el (1735. augusztus 29-én esketik e tisztebe — uo. 1735: 158.). Director-helyetteségére (1737. augusztus 2., szeptember 11.): G.P 1737: 267., 326. (A director távollétében ő írja alá első helyen a Directio kiadványait.) Későbbi jelentős karrierjére már több ízben utalunk.

²⁸⁴ 1735-ig Dieterich (I. a 383. sz. jegyzetet), 1737-ben Winckler, aki egyben protocollista is (G.P 1737: 267., 326.).

²⁸⁵ A Cameralis Directio 1737. augusztus 2-i tanácskozásán Dieterichen kívül az alábbiak vannak jelen: von Hohenried, számtiszt, továbbá Penckler, a kincstári főpénztár ellenőre és Winckler

fogalmazó (G.P 1737: 267.); 1737. szeptember 11-én a névsor Petru Dobra fiscalis directorral bővül (uo. 1737: 326.).

²⁸⁶ Thes.: AG 1731: 1573.; 1733: 102.; 1734: 34.; 1735: 64.

²⁸⁷ Uo. 1736: 1448., 1498.

²⁸⁸ Uo. 1731: 1573.

²⁸⁹ G.P 1737: 326.

²⁹⁰ Thes.: AG 1736: 1498.

²⁹¹ 1731-i említése: uo. 1731: 1248.

²⁹² Uo. 1733: 62.

²⁹³ Uo. 1719: 2.; 1720: 44., 1726: 232.

²⁹⁴ Uo. 1726: 232. 1730-i említése e tisztségben: uo. 1731: 558.

²⁹⁵ G.P 1736: 326.

²⁹⁶ Jacob Alberghetti (ekkor feltehetően kolozsi sókamarás) 1736. február 7-i jelentésében mint nemrég elhaltat említi (Thes.: AG 1736: 955.).

²⁹⁷ Olténiai cameralis inspectorként említik (uo. 1734: 127.).

²⁹⁸ Söugyi visszaélésekért (a contrabanda szó szűkebb vagy tágabb értelmezése szerint csempészeti ügyek szabálytalan elbírálásáért vagy egyáltalán söugyi szabálytalanságokért). A Gubernium jónak látta vigyázatra inteni az ügyben az Erdélyi Udvari Kancelláriát (G.P 1736: 90. — 1736. március 15.), amit az teljesített is, mert az Udvari Kamara 1736. május 28-án Arivabene-hez intézett rendeletében már tudott a harmincezer forintos követelésről (Thes.: AG 1735: 1351.).

²⁹⁹ Instrukciója uo. 1734: 200.

³⁰⁰ A marosportusi perceptor tiszte megmarad a sószállítási praefectusság létrehozása után is.

³⁰¹ A tordai bánya perceptora 1732-ben Martin Friedrich Neffzer (talán rokona a harmincadbérlo Neffzereknek). Vízaknán Johann Karl Klöckhl a vezető, Kolozson Antoni Rudolf Edelbeck, Désaknán Sebastian Jacob Häntsch; még a specifikus helyzetű Sófalván is extraneus, Johann Antoni Köplinger tölti be ezt a tisztséget. A sólerakatot vezető sótiszték: Somlyón Franz Joseph Krena, Nagybányán Zacharias Urbanitzky, Élesden Andreas Kittelli és Halmágyon Johann Georg Mayer. Magyar nevet összesen hármat találunk a fontosabb sótiszték 1732-i névsorának (Mäderert is ideértve) 23 neve között, azokat is a 3—5. helyen az egyes bányák tisztjeinek rangsorában. Mäderer 1732. szeptember 30-i kimutatását a söugyi igazgatás személyzetéről l.: Thes.: AG 1732: 802.

³⁰² Halálára: uo 1731: 680.

³⁰³ Uo. 1735: 60.

³⁰⁴ 1736: uo. 1736: 1203.; 1737: uo. 1737: 1685.; 1738: G.P 1738: 134.; EK: AG 1738: 294.

³⁰⁵ 1735: Thes.: AG 1735: 65., 161.; 1737: uo. 1736: 1085.; 1739: uo 1739: 1.; 1740: uo. 1740: 1400a. (Keresztnevét nem tartalmazzák az iratok.)

³⁰⁶ Ennek ismertetését, korszakunkat III. Károly halálával zárván, itt nem tarthattuk feladatunknak.

³⁰⁷ Az Udvari Kamara 1735 tavaszán rendelkezik Dobra e funkciójáról (a Cameralis Directio 1735. június 27-én közli ezt a Guberniummal). (G.P 1735: 456.)

³⁰⁸ Feltételezhetjük azt is, hogy számított a fisco-Apafiana jószágok bérletének elnyerésére, s ez meg a tizedfelügyelőség, számvevői tiszte mellett, valóban nagy teher lett volna — de azt is, hogy a fiscalis director tisztére aspirálván, nem kívánt szembekerülni a rendekkel; ezek ti., a Guberniummal egyetértésben, feleslegesnek tartották ezt a tisztséget. (L. erre nézve a Gubernium 1736. június 1-i levelét az Erdélyi Udvari Kancelláriának — G.P 1736: 118.)

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ Thes.: AG 1736: 1425.

Hatfaludi egy erdélyi középbirtokos nemesi család alapítójává vált; utódai alispánságokat, szolgabíróságokat stb. viseltek.

³¹¹ G.P 1736: 326.

³¹² Már fiscalis director, amikor 1737-ben plenipotentiariusságot (ez esetben ügyvédséget) vállal Julio Visconti (III. Károly felesége, Erzsébet Krisztina főudvarmestere), a dévai uradalom akkori birtokosa számára bérlejtével, De Nicolával folytatott jogvitájában (uo. 1737: 121—122.) 1735-i tervéről a fisco-Apafiana jószágok bérletére már szólottunk.

³¹³ 1736-ban (Thes.: AG 1736: 1354.) még öt említik e tisztségben. Arra nézve, hogy a director mellett *egyetlen* ügyész működik, l. a fiscalis directoratus 1738-i illetményjegyzékét (G.P 1736: 371.).

³¹⁴ Thes.: AG 1732: 679.

³¹⁵ Uo. 1737: 1448.

³¹⁶ Parajdot illetően a Cameralis Directio 1732. március 21-én kéri a Gubernium intézkedését, hogy az ottani sóvágókra (még Virmont-tól) nyert protectionalisuk alapján) ne vessenek több adót, mint más székely földesurak jobbágyaira. A Gubernium 1732. március 31-én rendelkezik is ez iránt Udvarhelyszékhez (G.P 1732: 94.). Ugyanekkor teszi szóvá a Directio a Guberniumnál Désakna panaszát: Belső-Szolnok megye, kiváltságai ellenére, erejükön felül terheli s zaklatja őket. A Gubernium vizsgálatot és az esetleg fennálló panasz orvoslását rendeli el a megyének. (Uo.) A Désaknaiak 1732 vége felé, az ottani sóperceptor útján ismét panaszt tesznek a Directionál, hogy előbb Szamosújvár várához 8 szekér fa vitelének kikényszerítésére küldtek rájuk katonai végrehajtást, majd az 1732—1733-i adó felvételére. A Cameralis Directio 1732. december 7-én a Gubernium közbelépését kérte (uo. 1732: 307.).

³¹⁷ Uo. 1737: 497.; EK: AG 1737: 130.

³¹⁸ Nem túlzás, ha örmény kereskedők a 18. század derekán—második felében arra hivatkoznak, hogy fő kereskedelmi tevékenységük sok ezer forintos harmincadbevételt eredményez a kincstárnak.

³¹⁹ G.P 1732: 169.

³²⁰ Uo. 1733: 235.

³²¹ Uo. 1733: 156.

³²² Uo. 1733: 200.

³²³ Uo. 1733: 235. (e számon található az említett összeírás is). Az adóengedmény összege bizonytalan: *számmal* 1600 forint szerepel (ami 400-500 forint évi adónál valószínűtlen), *betűvel* pedig a realisabb 600 forint.

³²⁴ Uo.

³²⁵ Uo. 1734: 324.

³²⁶ Uo. 1735: 151.

³²⁷ Uo. 1735: 121.

³²⁸ Uo. 1735: 123.

³²⁹ Uo. 1735: 271.

³³⁰ Tehát nem az *összes* idegen kereskedőelemekről van szó, hiszen a brassai görögök, a dévai bulgárok és a gyulaféhevári zsidók nem szerepelnek a felsorolásban — *többségükről* azonban igen.

³³¹ A Cameralis Directio átirata és a Gubernium válasza: uo. 1735: 372.

³³² Uo. 1736: 347.

³³³ Uo. 1736: 118.

³³⁴ Uo. 1736: 356.

³³⁵ Uo. 1737: 497.

³³⁶ Uo. 1737: 61.

³³⁷ Uo. 1737: 90.

³³⁸ Uo. 1737: 128.

³³⁹ 1737. március 1-jei rescriptuma, amelyben egy röviddel előbbi rendeletére is hivatkozik: uo. 1737: 64. 1737. május 11-i rescriptuma: uo. 1737: 149.

³⁴⁰ L. erre nézve az Erdélyi Udvari Kancellária 1737. május 11-i levelét a Guberniumhoz (uo. 1737: 153.).

³⁴¹ Az örményeknek adott kedvezmény: uo. 1737: 183. (1737. június 6.) A brassai görög compania adócsökkentése: uo. 1737: 208. (1737. június 14.)

³⁴² 1737: 267.

³⁴³ A Gubernium 1737. szeptember 17-én tárgyalja *keltezetlen* kérvényüket.

³⁴⁴ Uo. 1737: 317.

³⁴⁵ A Cameralis Directio 1739. február 28-án az *alvinci bulgárok* adójának csökkentését sürgeti a Guberniumtól (uo. 1739: 224.), az év április 30-án a *szamosújvári örményeket és a dévai bulgárokét* (uo. 1739: 214.).

³⁴⁶ Lobkowitz 1739. március 3-án az *alvinci bulgárok* hozzá benyújtott adóügyi folyamodványát továbbítja pártolólá a Guberniumhoz (uo. 1739: 223.), május 6-án pedig a *dévai bulgárokét* (uo. 1739: 211.).

³⁴⁷ A brassai görögök 1739 nyarán felterjesztik jegyzéküket a Guberniumhoz (kiváltságuk másolatával együtt). Kérik, hogy védje meg őket kiváltságaikban. A Gubernium 1739. július 18-án értesíti őket, hogy igyekezni fog adójukat kiváltságaik szerint meghatározni. (EFL VI/d. 3. H.).

³⁴⁸ Thes.: AG 1729: 58.

³⁴⁹ Uo. 1729: 177.

³⁵⁰ Uo. 1732: 94.

³⁵¹ Uo. 1733: 24.

³⁵² L. erre nézve a szerző már idézett „Rendi gazdaságpolitikai tervezetek Erdélyben (1711—1761)” c. tanulmányát.

³⁵³ Az *árszabályozásra* l. 1733-i sérelmi iratukat (G.P 1733: 32.) és a magyar és székely natio 1735. szeptemberi követeléseit (uo. 1735: 300.). A *hérszabályozás* igénye ugyancsak az említett 1733-i sérelmi iratban található.

³⁵⁴ Az 1733-i rendi sérelmi iratban az Erdélyben is megtermelt élelmiszerek Havasalföldről való behozatalának eltiltását követelik, arra hivatkozva, hogy ez az ország nagy összegű pénzt nyeli el.

³⁵⁵ Tegyük hozzá: a rendeket akkor fogja el erősen nyugtalanság ebben a kérdésben, amikor az idegen kereskedőelemek *mint testület* és *mint egyének* egyaránt elkezdenek zálogbirtokokat szerezni — ebben ti. a birtokos nemesség nem tud versenyben maradni a tőkeerős kereskedőkkel.

³⁵⁶ 1733: a többször említett sérelmi iratban (G.P 1733: 32.); 1735: a rendek kincstárügyi sérelmi iratában (uo. 1735: 366.). Más megítélés alá kell hogy essék az utóbbi sérelmi összeállításnak az a követelése, hogy a sóhajósokat rendeljék a megyei joghatóság alá, mert ennek hiánya bűncselekményekre, bűnpártolásra ad okot.

³⁵⁷ 1733: G.P 1733: 32.; 1740: uo.1740: 668.

BEFEJEZÉS

Elemzéseink végére érve kíséreljük meg a lehető tömörséggel összegezni: mit jelentenek az Erdély helyzetében 1690 és 1740 között bekövetkező változások az integráló Habsburg Birodalom és az integrált Erdély számára?

A Habsburg Birodalom számára Erdély a *korszak egészében* elsődlegesen a Birodalom új keleti sarokbástyája; fontossága elsősorban *katonai*. A kis ország, földrajzi adottságai révén, alkalmas a töröktől visszahódított magyarországi területek (a Bánátot is ideértve) keletről való fedezésére, s egyben támaszpont lehet a középkori Magyarország területén túli újabb hódításokra. (Az 1710-es évek török háborújában sor is kerül ezekre, hogy 1739-ben el is vesszenek.) Kisebbségi jelentősége a Habsburg Birodalom számára Erdély *adóbevételének* (bár ezek, különösen az 1690-es években, de később is, aránytalanul, teherbíró képessége végső határáig terhelik az országot) s az innen származó *kincstári jövedelmeknek*. Ugyanakkor a birodalmi vezető elit számára, változó mértékben, de nem kevés gondot jelent az országnak még a magyarországitól is némileg eltérő közjoga, amelynek bizonyos vonatkozásait kénytelen tekintetbe venni — különösen ellenreformációs politikájában. A négy bevett vallásfelekezet rendszere ugyan másféle problémák felidézője, mint a göröghitűek jelenléte Erdélyben (az első esetben a protestánsok visszaszorításának lassúsága a politikai nehézségek oka, a másokban egyrészt a vallási unió ingatagsága, másrészt az 1730-as években az unitus egyház vezetőjének energikus *saját* politikája), de a kérdéskomplexum csak bonyolódik (gondoljunk a Sinzendorfféktól támogatott Bornemissza—Haller-rezsim szembenállására Inochentie Micu-Kleinnel, majd Bornemisszáék és a protestáns rendek összefogására a református vezetők 1738-i letartóztatása kapcsán). Egészében véve a Habsburg Birodalom nyer Erdély megszerzésével — ez a nyereség azonban eléggé mérsékeltnak mondható.

S mit jelent Erdély számára, a fél évszázad politikai történetéből megítélve, ez a változás? Szeretnénk mindenekelőtt leszögezni: *Erdély számára sem 1690-ben, sem később nincs választás*, hogy hová tartozzék. Erdély nem *csatlakozik* ide vagy oda; Erdélyt *integrálja* egy nálánál katonailag sokkal erősebb birodalom, s — mint kiderül — nincs olyan erő a *nemzetközi politikában*, amely a kis ország legalább viszonylagos politikai önállóságát szükségesnek tartaná. A II. Rákóczi Ferencnek nyújtott francia támogatás nem elégséges ehhez, Eszterházy Antalék 1716-i beütése még kevésbé, Rákóczi József pedig el sem jut az erdélyi határig, kísérlete csak az ismertetett *belpolitikai* manőverekhez szolgálhat ürügyül. Ismételjük: Erdély nem

csatlakozik, Erdélyt integrálják. Politikai vezető elitjének csak arra van lehetősége, hogy az integráció feltételeit az ország számára minél kedvezőbbé alakítsa. Láttuk: hogy befolyásolta ezt 1690—1691-ben a törökellenes háború pillanatnyi állása (a Diploma Leopoldinum két formája a hadi helyzet alakulásának szoros függvénye); azt is, hogy a fejedelmi korból 1690 utánra maradt erdélyi vezető elit mennyi energiával és rátermettséggel igyekezett minél kedvezőbb megoldásokat találni. 1708, ill. 1711 után a személyi összetételében meggyengült erdélyi vezető elit pozíciója aránytalanul rosszabb volt a Birodalom vezetésével szemben, mint a Bánffy György—Bethlen Miklós—Apor hármasnak s társaiknak — a Diploma Leopoldinum határozmányait sorozatosan érhetik sérelmek (eltolódások a négy bevett vallásfelekezet rendszerében, országos főtisztségek be nem töltése — vagy *önkéntes módon való* betöltése, a katolikus püspök közjogi státusa, a kincstári igazgatás teljes elkülönítése az országos igazgatás többi ágazataitól). Az 1730-as években azonban az új erdélyi vezető elit (kihasználva a birodalmi vezető elit csoportjait és a katonai csoportnak a sorozatos háborús vereségek miatti meggyengülését) meg tudja akadályozni az integrálódás 1690—1691-ben kidolgozott feltételeinek teljes felrúgását: a katonai uralom állandósítását Erdélyben. Másról azonban nem lehet szó, mint az integráció *feltételeinek* lehető javításáról. Alternatívát csak az európai politikai helyzet változása kínálhatna — és nem kínál.

Mit hoz Erdély számára ez a külpolitikai kényszerűségből eredő integráció? Elsősorban előbbi, másfél százados viszonylagos önállóságának elvesztését. Az erdélyi fejedelemség török függése változó erősségű, de különösen a 17. század első felében, amikor a Török Birodalom meggyengül, s Erdély ritka képességű fejedelmei ezt ki is tudják használni saját mozgási lehetőségeik növelésére, meglehetősen laza. Erdély a nemzetközi politika tényezőjévé tud válni (tegyük hozzá: tényleges katonai-gazdasági súlyánál még erősebben is), ebből még az 1657—1662-i romlás után is megtart valamit. 1690 és 1703 között, majd 1711 után Erdély már nem külpolitikai tényező.

Ami Erdély belső viszonyait illeti, az ország belkormányzata szoros alárendeltségbe kerül a Birodalom központi kormányzatával szemben — ellentétben a fejedelmi korszak viszonyaival; akkor ti. a Porta nem szólt bele Erdély belső igazgatásába. 1690 után a legfontosabb döntések Erdély ügyeiben a Birodalom központi kormányzatában történnek, Erdély politikai elitjének általában csak korlátozott befolyása van ezekre. A kormányzervek tisztségviselőire a rendek tesznek ugyan *jelölést*, de az uralkodó nevezi ki a tisztségviselőket — esetleg a jelölés teljes figyelmen kívül hagyásával. A három natio és négy bevett vallásfelekezet rendszerén folyamatosan esnek sérelmek, s ezeket (az első néhány évtől eltekintve) már nem tekinthetjük a 17. század erdélyi református hegemoniájáról a négy vallás egyenlőségére való átváltásnak.

Az ország anyagi erőit az új integráció a korábbinál aránytalanul erősebben veszi igénybe. Csak utalunk rá: hányszorosa Erdély adója még az Apafi kori felemelt török adónak is, nemhogy a 17. század első felében fizetettnek — s nemcsak a korszak nagyobbik felét kitevő háborús időszakokban, de békében is. A kincstári gazdálkodás területén pedig Erdély *saját* érdekei (a nádori-erdélyi sókereskedelmi

vállalkozás kivételével) nem érvényesülnek. A kincstári jövedelmek a központi birodalmi kincstári igazgatás alá tartoznak, az összbirodalmi érdekek szerint rendelkeznek róluk. A kincstári igazgatási apparátuson belül a tendencia az erdélyiek kiszorítása (ismét hangsúlyozzuk: nem valami „Erdély-ellenességből” vagy épp „magyarellenességből”, csak indokolatlan gyanakvásból és erre alapozó csoportérdekekből); a kincstári gazdálkodásban erőteljessé váló bérleti rendszer hasznélvezői (az 1690-es éveket kivéve) legnagyobbbrészt nem erdélyiek.

Mindezekon túl Erdélyben majdnem a teljes időszakban jelen van, hol erősebb, hol gyengébb mértékben, a katonai szervek hegemonia-szándéka vagy kifejezett hegemoniája a polgári kormányzattal szemben (az 1690-es években, Veterani politikai tapintata következtében, gyengébben, Rabutinnél annál erősebben, 1703-tól kifejezett katonai uralom jelleggel, Steinville főhadiparancsnoksága alatt még erős befolyással a polgári kormányzatra, az 1720-as években gyengülőben, hogy aztán 1734-ben a teljes katonai uralom szenvedjen évtizedekre szóló vereséget). Jelen van — a vele járó összes anyagi visszaélésekkel, kisebb vagy nagyobb jogsértésekkel együtt.

Fel kell tennünk a kérdést: mit kap mindeztért „ellentétképpen” Erdély? Gazdasági-társadalmi vonatkozásban nagyon keveset. A jobbágykérdés körében semmi nem történik (még a megyesi jobbágytörvény sem kerül szentesítésre), az agrárkérdés más vonatkozásaiban szintén nem. Iparfejlesztés nincs. Nagyvonalú kereskedelmi kísérletek a nádori-erdélyi sókereskedelem felszámolása és Bethlen Miklós külkereskedelmi tervének meg nem valósulása után nincsenek. Telepednek be Erdélybe (még inkább kapnak új kiváltságokat vagy a régiek megerősítését) több-kevesebb tőkeerővel és eltérő külföldi kapcsolatokkal rendelkező idegen kereskedőelemek (görögök, örmények, arománok, bulgárok), akik azonban egyelőre a kincstár (és a katonai szervek) védelme alatt álló népelemek, tevékenységüknek csak gazdasági haszna van az ország számára is (a konkurenciaharcok ellenére is), az ország politikai életében csak a 19. században játszanak majd szerepet. Az ellenreformáció ugyan a barokk művészet és a jezsuita történetírás Erdélybe való bevonulását hozza — de a külföldi tanulmányutak korlátozása jócskán megnehezíti Erdély szellemi kapcsolatát Nyugat-Európával. Teljesen elzárni azért nem tudja.

1734—1735 táján egészében véve fordulat következik be Erdély életében. Nemcsak a teljes katonai uralom kísérletének visszaverésével. Addigra Erdélyben beérik egy újfajta politikai elit. Más, mint az 1690 és 1708 közötti időszaknak a *fejedelmi korból* örökölt politikai elitje. Ez az új garnitúra már az új feltételek között nő fel és erősödik meg. 1734 a bizonyosság rá, hogy már képes (a számára adott, ill. kiharcolható lehetőségek között) *saját* politikára. Tud helyes taktikát kialakítani nehéz helyzetekben a védekezésre (1738), vannak reformelképzelései a kormányzat szerveiről. Ez a *katolikus* politikai elit megelégszik saját hegemoniájával, s nem tör teljes ellenreformációs sikerre. A szellemi érintkezés Európával megerősödik: feltűnnek az első wolffianusok. Szimbolikusan tekinthető, hogy Bod Péter, az

elkövetkező három évtized erdélyi szellemiségének nagy alakja, 1738-ban jelentkezik első komolyabb szellemi termékével (Kocsi Csergő Bálint „Kősziklán épült ház ostroma” c. munkájának fordításával). Ami pedig az Inochentie Micu-Kleinnel folytatott manipulációkat illeti, azok végül is „túl jól” sikerültek: a kiváló püspök szellemi öröksége az erdélyi román nemzeti mozgalom alapjává vált.

Az erdélyi szellemi élet 1734—1735 után újra *látható* mozgást produkál tehát, s ez a mozgás hosszú lejárátú. A politikai életben az új elit dolga nehezebb. Az 1740-es években újra nagyobb nyomással kell megküzdenie, most már a *kétségkívül* abszolutizálódó birodalmi központi kormányzattal — s (legalábbis jelen ismereteink szerint) kedvezőtlenebb személyi feltételekkel. Bornemissza János az új korszak elején kidől, hozzá hasonló formátumú államférfi egyelőre nem lép a helyére. A frontok (az újabb ellenreformációs nyomás következtében is) átrendeződnek. Az az abszolutista fejlődés azonban, amelynek 1740 után már valóban erőteljes jelenségei mutatkoznak Erdélyben is, ha évtizedek múltán is, de felvilágosult abszolutizmusba megy át. Ez a fejlődés termeli ki az *egyik oldalon* azt a jozefinista államférfiúi garnitúrát, amely ismét az 1690-es évek erdélyi politikai elitjének *nívóján* tud Erdély kérdéseinek megoldásához nyúlni. Annál is inkább, mert eddigre a felvilágosodás az erdélyi politikai életnek az államapparátus nem funkcióban lévő részére is hat — s 1790 után magas állami funkcionáriusok és ellenzéki illuministák közös táborban keresik a megoldásokat. Erdélynek 1740-től a századvég politikai harcaiiig vezető politikai fejlődése azonban még nagyrészt felkutatásra vár.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- Adler: AmGÖ = Adler, Max: Die Anfänge der merkantilschen Gewerbepolitik in Österreich. Wiener Stadtwissenschaftliche Studien, IV. III. füzet. Wien—Leipzig 1903.
- AÖG = Archiv für Österreichische Geschichte
- AvuG = HKA—Anhang vermischter ungarischen Gegenstände
- BM = Bethlen Miklós önéletrása. I—II. Sajtó alá rendezte V. Windisch Éva. H.n. [Bp.] 1955.
- Éble = Éble Gábor: A Harruckern és a Károlyi család. Bp. 1895.
- EFL = MOL—EOKL—EKL—Erdélyi Fiscalis Levéltár
- EK: AG = MOL—Erdélyi Udvari Kancellária Levéltára: Acta Generalia
- EKL = Erdélyi Kincstári Levéltár
- EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I—XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875—1898.
- EOKL = Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak
- G.P = MOL—EOKL—Gubernium Transylvanicum (in Politicis): ügyiratok
- Hantsch: GÖ = Hantsch, Hugo: Die Geschichte Österreichs. I—II. 2. kiad.: I. Graz—Wien 1947; II. Graz—Wien—Köln 1955.
- Hassinger: JJB = Hassinger, Herbert: Johann Joachim Bechers Bedeutung für die Entwicklung der Seidenindustrie in Deutschland. VSWG XXXVIII. é.n.
- Hassinger: WiZM = Hassinger, Herbert: Wien im Zeitalter des Merkantilismus. Nachrichtenblatt des Vereines für Geschichte der Stadt Wien, 3—58. 1941. I/3. sz.
- HHStA = ÖStA—Haus-, Hof- und Staatsarchiv
- HKA = ÖStA—Hofkammerarchiv
- Holl: G.St = Holl, Brigitte: Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit (1703—1715). (AÖG 132. k.) Wien 1976.
- Klima: MiB = Klima, Arnošt: Über die grössten Manufakturen des 18. Jahrhunderts im Böhmen. MÖStA 12, 1959.
- KrA: N = ÖStA—Kriegsarchiv: Subdelegatio Neoacquistica
- LRHL = MOL—EOKL—Gubernium Transylvanicum Levéltára: Libri conceptuum Regii Hungarici et Latini
- Mensi = Mensi, Franz: Die Finanzen Österreichs von 1701 bis 1740. Wien 1890.
- M. Kanc.: H et Tr = MOL—Magyar Udvari Kancellária Levéltára: Hungarica et Transylvania
- MOL = Magyar Országos Levéltár
- MÖStA = Mitteilungs des Österreichischen Staatsarchivs
- Otruba: ES = Otruba, Gustav: Die Bedeutung englischer Subsidien und Antizipationen für die Finanzen Österreichs 1701—1748. VSWG LI. 1964.
- ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
- ÖZV I. = Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei (1749).
- ÖZV I/1. = ÖZV I. 1.k.: Fellner, Thomas—Kretschmayr, Heinrich: Geschichtliche Übersicht. Wien 1907.

- ÖZV I/3. = ÖZV I. 3.k.: Fellner, Thomas—Kretschmayr, Heinrich: Aktenstücke 1683—1749. Wien 1907.
- ÖZV II. = Die österreichische Zentralverwaltung. II. Abteilung. Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749—1848).
- ÖZV II/1/1. = ÖZV II. 1.k. 1.félkötet: Walter, Friedrich: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740—1780). Wien 1938.
- ÖZV II/2. = ÖZV II. 2.k.: Kallbrunner, Joseph—Winkler, Melitta: Die Zeit des Directoriums in Publicis et Cameralibus (Vorstadien 1743—1749. Das Directorium 1749—1760). Wien 1925.
- Redlich:
 Ö 1700—1740 = Redlich, Oswald: Das Werden einer Grossmacht. Österreich von 1700 bis 1740. (Hübner, Alfons—Redlich, Oswald: Geschichte Österreichs. VII.) Baden bei Wien—Leipzig é.n. [1938].
- Schmidt: B II. = Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie. II. Abtheilung. Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Gross-Fürstenthums Siebenbürgen. 5.k.: Wien 1835; 6.k.: Wien 1834.
- Sinkovics:
 Eszterházy = Sinkovics István: Eszterházy Pál nádor és az erdélyiek kereskedelmi társasága. (A gr. Klebelsberg Kunó Történetkutató Intézet évkönyve VII.) Bp. 1937. 178—219.
- Szász: S = Szász Károly (kiad.): Sylloge tractatum... Diplomatis Leopoldini, item quae Alvincziana vocatur illustrantium. Kolozsvár é.n.
- Thes.: AG = MOL—EOKL—EKL—Thesaurarius: Acta Generalia
 I. Tóth: ERN = I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada (1697—1792). Bp. 1946.
- TZs: EKK = Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540—1690. Bp. 1980.
 VGyn = Czegei Vass György és Vass László naplói, 1659—1739. Közli Nagy Gyula. (MHHS 35. köt.) Bp. 1896.
- Votr. = ÖStA—HHSStA—Vorträge an den Kaiser
 VSWG = Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte
 Wurzbach = Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. I.—Wien 1856—
- Zöllner: GÖ = Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. Wien 1961.

NÉVMUTATÓ

- Ábrahám, Náthán 435
 Abrahami, Jacob 347, 419
 Absolon Dániel, Lilienberg diplomata 50, 214
 Acton, Carl császári ezredes 273
 Aczél Tamás 348
 Adler, Max 25, 27, 461
 Ágost, II. lengyel király 8
 Aichpichl, Karl Gottlieb udvari kamarai tanácsos
 38, 64, 131, 251, 295, 296
 Alberghetti, Jacob 453
 Alexandru Moruzi Mavrocordat havasalföldi
 fejedelem 162, 179
 Alvinczi Gábor 326, 400
 Alvinczi Péter, borbereki, erdélyi ítélőmester 53,
 134, 211, 213, 216, 220, 233, 234, 241—243, 250,
 256, 269, 270, 277, 278, 287, 289, 290, 293, 300
 Alvinczi Sámuel 111, 326, 327
 Andern, Franz Reinold udvari kamarai tanácsos
 152, 164, 172, 175, 176, 341—343, 345, 372, 374,
 430, 436
 Andrássy Ferenc 441, 451
 Anghel, Athanasius 102, 103, 282—284
 Antalfi János katolikus püspök 86, 97, 98, 100,
 103, 104, 176, 322, 368
 Antos György 417
 Apafi Mihály, I. erdélyi fejedelem 45—47, 63, 132,
 134, 193, 195, 200, 218, 219, 225, 229, 231, 250,
 269, 276, 287, 293, 339, 357
 Apafi Mihály, II. erdélyi fejedelem 46, 47, 48, 50—
 53, 55, 59, 77, 78, 102, 117, 188, 199—204,
 213—215, 219, 222, 241, 264, 268, 288, 292, 298,
 336, 339, 368, 372
 Apafi Mihályné I. Bethlen Kata
 Apor István erdélyi kincstartó 37, 50, 54, 56, 57,
 62—64, 71, 72, 75, 77, 78, 132—134, 136, 195,
 214, 225, 226, 228—230, 232, 238, 240, 244—
 255, 258, 259, 261—263, 269—271, 273, 276—
 281, 285, 287, 288, 291—293, 295—298, 300,
 302, 315, 318, 323, 457
 Apor János 379
 Apor Péter br., főkirálybíró 81, 307, 316, 353, 394,
 399, 400
- Árpási Tamás 298
 Arivebene, Johannes Petrus 436, 451
 Arnsteiner bankár 27
- Badeni Lajos I. Lajos badeni őrgrof
 Bakos János I. Szebeni Bakos János
 Balázs deák I. Szabó Balázs
 Bálintith György 323, 390, 402, 403,
 Bálintith Zsigmond 269—271, 276
 Balog Zsigmond 354, 355
 Balogh Ferenc 250, 258, 259, 261, 298
 Balogh László 269, 271, 276
 Bálpataki János 276
 Bánffy család 73, 308, 399
 Bánffy Dénes 195, 198, 200, 218, 224
 Bánffy Dénes (Bánffy György gubernator fia) 74,
 80, 308
 Bánffy Farkas br. 451, 452
 Bánffy György erdélyi gubernator 37, 50, 52, 55,
 56, 62—64, 66, 69, 71, 74, 77, 79, 80, 129, 188,
 195, 213, 218, 219, 224—226, 228—233, 238,
 240, 241, 244, 246, 247, 252—254, 262, 273, 280,
 282, 283, 288, 289, 292, 293, 295—297, 300, 302,
 305, 306, 315, 316, 318, 323, 457
 Bánffy György gr. 164, 390, 399, 400, 441, 451
 Bánffy György, ifj. 74, 80, 114, 137, 316, 322, 368
 Bánffy Zsigmond, ifj., br. 142, 396, 399, 401, 402,
 445
 Baranyai Gergely erdélyi jezsuita 211, 243, 269,
 270, 288, 289
 Baranyi Pál László gyulafehérvári jezsuita 281
 Barbaczi Ferenc 97, 98
 Barbu, Serdar 179
 Barcsai Ábrahám 316
 Barcsai István 217, 276
 Barcsai Pál 276
 Bartenstein, Johann Christoph 44, 151, 403, 445
 Bartha András 277
 Bartholotti család 20,
 Bartholotti hadi fizetőmester 20, 21
 Bartholotti udvari kamarai tanácsos 21

- Bartholotti, Johann Baptista, az alsó-ausztriai sóhivatal vezetője 20, 21
- Báthory család 279
- Báthory Gábor erdélyi fejedelem 310
- Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király 204, 286, 365
- Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 287
- Batthyány Lajos gr., udvari kancellár 44
- Baussnern, Simon Friedrich comes 107, 291, 311, 320, 326, 327, 367, 396, 399, 402, 403, 419, 444
- Becher, Joachim 9—15, 22, 25, 157
- Beer, Salomon 28
- Behrens, Leffmann 18, 21
- Bél Mátyás 449
- Béldi János 419, 451
- Béldi Pál főkirálybíró 51, 58, 198
- Belényesi Péter 379
- Bembick, Christoph 298
- Benkő József 300
- Berlász Jenő 137
- Berzenczei deák 379
- Berzenczei István 417, 419, 451
- Bethlen család 327
- Bethlen Ádám gr. 109, 354, 355, 399—401, 413
- Bethlen Elek guberniumi tanácsos 52, 62, 195, 213, 218, 219, 226 229, 270, 287, 288
- Bethlen Farkas kancellár 129, 219
- Bethlen Ferenc (Bethlen Gergely generális fia) 73, 134, 279
- Bethlen Ferenc fejedelmi tanácsos, főudvarmester 52, 195
- Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 47, 204, 262, 275, 339, 363, 400
- Bethlen Gergely generális 50—52, 62, 73, 132, 195, 204, 213, 218, 219, 225, 226, 226, 228, 229, 287, 288
- Bethlen Imre 419
- Bethlen István 196, 204, 287
- Bethlen János kancellár 129
- Bethlen János királyi táblai ülnök 354, 378
- Bethlen József 400
- Bethlen Kata, árva, Haller László, majd Teleki József felesége 99, 140, 143
- Bethlen Kata, II. Apafi Mihály felesége 117, 137, 339, 340, 372
- Bethlen László gr. 39, 308, 312, 316, 317, 319—321, 367
- Bethlen Miklós erdélyi udvari kancellár 37, 47—52, 59—64, 67, 77, 79, 83, 127—131, 136, 195, 199—205, 210, 213, 214, 218, 219, 224—226, 228, 229, 232, 237—240, 245—247, 253—256, 266, 267, 273, 276, 277, 279, 280, 282, 285, 287—289, 292—297, 300, 306, 315, 318, 319, 323, 325, 415, 457, 458
- Bethlen Sámuel 266, 267, 270, 271, 276, 302, 395, 413, 446
- Bibics Jakab 429
- Bildehan, Sigmund Ehrenfiedt von 341
- Binder, Peter 419
- Bíró Mózes 84
- Bíró Sámuel, az erdélyi harmincadok főfelügyelője 250, 252, 257, 260, 309, 312, 313, 316—320, 322, 328, 329, 346
- Bizánczy unitus püspök 103
- Bocskai István erdélyi fejedelem 204, 400
- Bod Péter 458
- Boér András 111, 327
- Boér Ferenc 73, 275, 316
- Boér József 340, 341, 347, 348
- Boér Sámuel 298
- Boér Simon, Rabutin erdélyi hadbiztosa 72
- Bogáthi János 298, 329
- Bornemissza Anna, I. Apafi Mihály felesége 339
- Bornemissza Ignác 114, 399, 403, 415
- Bornemissza János, kászoni, br., kancellár 43—45, 87, 89, 91, 95, 101, 105, 108—110, 112, 114, 137, 140, 176, 259, 323, 368, 369, 386—394, 398—403, 406, 415, 420, 423, 443, 445, 449 l. még Kászoni János
- Bourbon-ház 6
- Böhm, Thomas 170, 343
- Bratti manufaktúratulajdonos 14
- Braubach, Max 6, 23, 26, 44
- Brâncoveanu, Constantin Basarab havasalföldi fejedelem 382
- Breuner család 34
- Breuner, Maria Barbara Isabella gr. 372
- Breuner, Maximilian 37, 38, 74, 75, 78, 132-135
- Breuner, Seifried Christoph udvari kamaraelnök 36, 37, 53, 62, 129, 131, 249, 296, 301
- Brockhausen, a Haditanács tanácsosa 156, 379
- Brockhausen, Jacob 156, 158
- Broune de Camus 379
- Bruckenthal, Samuel erdélyi kancellár 133
- Bucelleni, Julius Friedrich osztrák udvari kancellár 36-39, 52, 53, 64, 74, 83, 123, 124, 129, 131—135, 301, 302, 304
- Buda János 379
- Capesius, Bernhard 448
- Caprara, Aeneas Silvius császári tábornok 36—38, 45, 53, 74, 129, 130, 135, 301
- Carafa (Caraffa), Antonio gr., császári tábornok 35, 48, 122, 128, 199

- Carafa, Carl Otto udvari kamarai tanácsos 152
 Castillon kereskedelmi referens 15
 Chilko Krisztián 260, 347
 Christoph Sámuel 275
 Clausewitz 45
 Colloredo család 34
 Conrad, Samuel 108, 142, 228—231, 291, 292,
 322, 367, 402, 445
 Cooper család 257
 Cooper, Franz Matthias udvari kamarai titkár
 155, 156—158
 Cooper, ifj. udvari kamarai fogalmazó 156
 Czakó, Georg I. Czakó György
 Czakó György 66, 67, 217, 236, 240, 241, 295
 Czekelius, Michael Rosenfeld von 400, 402, 445
 Czernin, Hermann Jakob 19, 21, 22
 Czíkó Ferenc 404, 413
- Csáky Imre biboros, esztergomi érsek 100, 166
 Csáky István 217, 316, 317, 319, 320
 Csáky László, keresztszegi, gr. 46, 47, 58, 127, 237,
 238, 248, 294
 Csáky Zsigmond 137, 400
 Csapai Ferenc 178
 Csatári Nagy János József 428, 429, 435—438,
 449—451
 Csató Elek 100
 Csató Zsigmond 157, 172, 404
 Cserei János 163
 Cserei János, id. 419
 Cserei Mihály 163, 164
 Csóka György 283
 Csulai család 343, 429
 Csulai Imre 353, 396, 397, 413, 438, 439, 446
- d'Acton I. Acton
 Daczó Ferenc 417, 419
 Dako Tamás 348
 Dalnoki János 288
 Damnitz vezérőrnagy 396, 443
 Daniel Ferenc 316, 317, 320, 354, 355
 Daniel István 326
 Daniel István, id. 419
 Dankelmann, Nicolaus Gotheфридus brandenbur-
 gi követ 287
 D'Aquilar bankár 28
 De Nicola bérlő 429, 453
 Deada, David Daniel 251, 351
 Déli, Michael 229, 230, 288, 291
 Demeter Márton 98, 100, 103
 Demjén Ferenc 241
 Deutsch bankár 27
 Dierling követségi titkár 166
- Dietrichstein család 33, 124, 215
 Dietrichstein, Ferdinand hg, főudvarmester 36, 62
 Dietrichstein, Johann Franz Gottfried udvari
 kamaraelnök 43, 152, 154, 169, 170, 176, 178,
 187, 189, 343
 Dietterich, Franz 298
 Dietterich, Friedrich Wilhelm 374, 451, 452
 Dima, Constantin 344
 Dimián Ferenc 110, 326
 Dindar, Theodor 260
 Dobra, Angelus 298
 Dobra, Petru 179, 349, 428, 437—439, 450, 451,
 453
 Donát Mátyás 198
 Dositheus máramarosi román püspök, jeruzsále-
 mi pátriárka 282
 Drach, Emauel 27
 Dragos, Theodor 344
 Draudt, Johann 420
 Drauth, Georg főbíró 288, 309, 354, 361
 Du Paquier manufaktúrávállalkozó 14
 Dunant manufaktúrávállalkozó 14
 Dunod, Antidius francia jezsuita 46, 47, 63, 127,
 196, 197, 202, 286, 287
- Eberl János 155
 Éble Gábor 187, 188, 461
 Eckhler, Georg udvari kamarai képviselő 251,
 252, 258, 294, 297, 303
 Eckinger kincstári orvos 438
 Ecsedi Péter 259, 261, 277, 347
 Edelbeck, Antoni Rudolf 453
 Eleonóra császárné, III. Ferdinánd felesége 122,
 155
 Eleonóra Magdolna anyacsászárné, I. Lipót har-
 madik felesége 122, 311, 312, 366
 Elers kereskedő 24
 Erceg, Ivan 16, 27
 Erdődy Antal egri püspök 100
 Erdődy György 345
 Ertl számtiszt 156
 Erzsébet, I. angol királynő 24
 Erzsébet Krisztina császárné, III. (VI.) Károly
 felesége 453
 Eskeles bankár 27
 Eszterházy Antal 456
 Eszterházy Imre esztergomi érsek 100, 101
 Eszterházy Pál hg, nádor 62, 67, 217, 218, 245, 295
 Eylers titkár 122, 123
- Falkenhain, Friedrich von udvari tanácsos, had-
 biztos 50, 128
 Farkas görög kereskedő 244

Fäschl, Gregor 251
Fejérvári Némethi János 276
Fellner, Thomas 31, 147, 461, 462
Felsenthal, Dizent von udvari kamarai tanácsos
148, 153, 154, 187
Ferdinánd, I. osztrák császár, magyar király 56,
70, 223, 253, 430
Ferdinánd, II. osztrák császár, magyar király 126
Ferdinánd, III. osztrák császár, magyar király 126
Ferenc, lotharingiai, hg, német-római császár 8,
187
Fiáth János 241, 294, 311
Filstich, Stephan 142, 400—402, 445
Finke, H. 23
Fischer udvari kamarai fogalmazó 156
Fitter, Adam 104
Folti Bálint 276
Francesco kapitány 291
Frangepán Kristóf Ferenc 123
Frank, Valentin comes 219, 228, 229, 287, 288,
291
Frankovics erdélyi bulgár kereskedőcsalád 133
Frankovics Mátyás 352
Franz, Wenceslav 102
Fremmrich, Jan B. 15
Freyseisen, Johann Benedikt főbányabíró 351,
434, 345, 437
Fricz, Ignaz 376, 437
Frigyes Ágost szász választó 8
Fülöp, V. spanyol király 6—8
Fürstenberg, Karl Egon 124

Gáborfi István 419
Gaisruk udvari kamarai tanácsos 154
Gáldi László 449
Gálfalvi Ábrahám 379
Gálfalvi Gergely fiscalis ügyész 362
Gálfalvy Gergely kincstári jogügyigazgató 299,
352
Garelli, a Sanitätshofkommission tagja 44
Gaszner, Johann Gottfried 259
Gaun bankár 19—21
Gebhardt, Karl Lorenz 273, 340, 341, 372—374,
436, 452
Geiger, Franz Thaddeus 298
Geréb János 276
Geschwind tábornagy 186
Gesznér sószállítási felügyelő 261
Geyer br., ezredes 380
Ghyczy János 195, 204
Gidófalvi Gábor 309, 353, 354
Gidófalvi István 356, 378
Gilgud gr. 19
Gilleis, Heinrich Julius Bannirius 436

Glöggel, Wolfgang 298
Görög Péter 298
Griebpauer udvari kamarai tanácsos 154
Grünwalder számtanácsos 155

Gyerőffi György guberniumi tanácsos 219, 229,
276, 288, 291
Gyöngyössy (Gyöngyösi) Gábor udvari kamarai
tanácsos 154, 446
György, II. angol király 8
Gyulaffi László, rátóti, országos generális 225,
227, 290
Gyulaffi László tanácsos, erdélyi udvari kancellár
114, 137, 229, 262, 288, 293, 399, 400
Gyulai Gergely 419
Gyulay család 165
Gyulay Ferenc 55, 63, 66, 198, 219
Gyulay Ferenc, ifj. 55

Haan, Ignaz 83, 161—168, 170, 173—181, 188,
257—259, 299, 313, 315, 327, 328—337, 343,
345, 346—350, 359, 360, 368, 370—372, 375—
377, 382
Habsburg-ház 131, 149, 227, 286, 306, 358
Hack udvari kamarai tanácsos 154
Haller család 87, 137, 309, 316, 325—327, 391
Haller Ferenc gr. 400, 413
Haller Gábor 354, 378
Haller György 73, 87, 107, 307, 308, 316—321,
392, 398
Haller István guberniumi elnök 57, 62, 132, 141,
227, 228, 231, 262, 270, 275—277, 293, 302, 305,
306, 310, 326, 365, 388, 391, 400
Haller János kincstartó 50, 55—58, 62, 130, 195,
197, 198, 219, 225, 226, 228, 229, 244, 288, 391
Haller János gr., gubernator 99, 105, 108, 109,
137, 140, 326, 369, 390, 392, 393, 396, 397,
399—402, 413, 417, 424, 445
Haller László 99
Haller Pál 419
Halmágyi Mihály 356, 377, 438
Hamilton, Jacob 126
Hamilton tábornok 42
Hantsch, Hugo 5, 6, 10, 23—25, 461
Haranglábi Zsigmond 188
Harrach család 33
Harrach, Aloys Thomas Raimund tartományi
marsall, nápolyi alkirály, majd a Finanzkonfe-
renz tagja 42, 43, 45
Harrach, Ferdinand Bonaventura főudvarmester
38, 39, 42, 71, 76, 123, 124, 134, 186, 239
Harrach, Johann Philipp Josef, a Haditanács
elnöke 42—45
Harruckern, Franz Dominik br. 153, 158, 188

- Harruckern, Johann Georg br. 35, 148, 152—154, 158, 173, 181, 182, 188, 279
- Harruckern, Maria Anna br. 158
- Harruckern, Stephan Joseph br. 154, 158, 188
- Harszany (Harsányi, Herszényi) Sámuel 373
- Harteneck, Jacob Sachs von 445
- Harteneck, Johannes Sachs von 72, 81, 83, 84, 136, 291, 293, 302, 304
- Hartmann, Johann 428, 437, 450
- Hassinger, Herbert 24—27, 461
- Hatfaludi tizedbérlet-felügyelő 438, 453
- Hatos László 104
- Hattmanstorffer I. Hatfaludi
- Hausgenoss számtanácsos 155
- Hausmann, Sebastian 23
- Häntsch, Sebastian Jacob 453
- Hefenstock, a Haditanács tanácsosa 43, 127, 156, 173, 392, 394
- Hegyesi András 379
- Heigel százados 443
- Heisler, Donatus császári hadvezér 36, 37, 46, 53, 82, 127, 129
- Helferstorffer számtanácsos 155
- Helmskirken holland követ 287
- Hengstberger manufaktúrávállalkozó 14
- Henter Benedek 236, 295
- Henter Dávid 353, 356
- Henter Ferenc ítélőmester 269, 271, 276, 277, 300
- Henter János 379
- Herberstein gr., császári ezredes 39, 41—43, 81
- Herbert, Samuel 142, 401, 445
- Herbeville, Ludwig gr., császári tábornagy 80, 81
- Heyendorff, Samuel Conrad von 309, 310
- Hilleprand, ifj. (Johann Georg vagy Maximilian Emanuel) 154, 187, 188
- Hilleprand, Johann Georg Prandau von 187
- Hilleprand, Maximilian Emanuel Prandau von 187
- Hilleprand, Peter Anton Prandau von, az Udvari Kamara alelnöke 19—21, 34, 148, 151—154, 158, 173, 182, 187, 188
- Hilleprand, Peter Ferdinand I. Hilleprand, Peter Anton
- Hintze, Otto 183, 251
- Hirschl bankárcsalád 18, 27
- Hodermanszki János József 104, 385
- Hoffnungswald, Michael Philipp von 429—431, 433—435, 437, 450, 452
- Hohenried von számtiszt 374, 452
- Hohenzollern hg 379
- Holl, Brigitte 18, 27, 28, 124, 125, 183, 186, 188, 461
- Hollaky János 351
- Homonnai György 311
- Horniski, Maximilian 100
- Horthi István 291
- Horváth András 341
- Horváth Ferenc 54, 270, 275, 276, 288
- Horváth János 216
- Horváth Kozma, P. 379
- Horváth Miklós 275, 276, 304
- Hoszman, Johann 67, 135, 240, 241, 309, 311, 317—320, 354, 372
- Höller, Joseph Ignaz 298
- Hörnigk, Philipp Wilhelm von 9, 11—14, 26, 257
- Höszlin bécsi ékszerész 343
- Hueber, Johann Conrad 245
- Huszár József 419
- Hübner, Alfons 5, 23, 462
- Hüttenkofer számtanácsos 155
- Illyés András 281
- Illyés János 97
- Inczédi család 262
- Inczédi József 413
- Inczédi Mihály 56, 198
- Inczédi Pál 269—271, 276
- Isaak, Jakob 18
- Isenflamm 19
- Ivully Mihály 298
- Jakab Elek 448
- Jenisch, Bernhard 158
- Jenisch haditanácsi titkár 156, 158
- Jobbágy Benedek 302
- Jóó Mihály 288
- Jósika Dániel 399
- Jósika Gábor br. 217, 270, 271, 276, 278, 293, 307, 308, 312, 316, 359
- Jósika Imre br. 67, 132, 276, 322
- József főherceg I. I. József
- József, I. osztrák császár, magyar király 16, 34, 35, 38—40, 79—81, 83—85, 124, 125, 186, 240, 258, 291, 294, 306, 309—312, 315, 316, 361, 368, 372, 415, 416
- Jörger alsó-ausztriai helytartó 124
- Junker, H. 23
- Kallbrunner, Joseph 462
- Kálnoki család 270
- Kálnoki Ádám 84, 142, 325, 369
- Kálnoki Farkas 270, 271
- Kálnoki Mihály 163
- Kálnoki Sámuel, kőrispataki, alkancellár 37—39, 41, 53, 59, 60, 71—73, 75, 80, 85, 136, 213, 217, 218, 226, 235—238, 240, 241, 258, 269, 271, 276, 293, 295, 304, 310, 365
- Kaltenstadler, Wilhelm 27

- Kántor István 97
 Kapy Erzsébet 74
 Karácsonyi János 187
 Károly, II. spanyol király 44, 124
 Károly, III. magyar király, VI. osztrák császár
 6—9, 16, 28, 34, 35, 86—89, 91—120, 136—
 142, 147—149, 172, 186, 312, 313, 315, 322—
 326, 337, 338, 342, 348, 353, 354, 358, 368,
 377—379, 382, 387—390, 393, 397, 399, 402—
 404, 406—408, 412—415, 420, 422, 432, 436,
 438, 441—443, 445, 446, 448, 453
 Károly, XII. svéd király 179
 Károly Lajos pfálzi választófejedelem 34
 Károlyi Sándor br. 69, 82, 118, 217, 415
 Kárrfy Ödön 300
 Kászoni János alkancellár 43, 84, 95, 102, 107,
 110, 142, 257, 259, 261, 294, 298, 307-309, 311,
 316, 320, 322, 323, 327, 339, 346, 361, 367, 4371.
 még Bornemissza János
 Katonai István 417, 419
 Kaunitz, Dominik Andreas birodalmi alkancellár
 38—40, 74, 78, 124, 132, 134, 135
 Kaunitz, Wenzel Anton hg, államkancellár 124,
 151
 Kazinczy Gábor 291
 Kébell Mihály 97, 98, 100
 Kemény család 327
 Kemény Boldizsár 276
 Kemény János erdélyi fejedelem 195, 287
 Kemény János főispán, táblai ülnök 55, 72, 134,
 269, 271, 276, 288, 304
 Kemény László guberniumi tanácsos 137, 142,
 316, 319, 322, 354, 355, 390, 399, 402, 422, 445,
 Kemény Sámuel 399
 Kemény Simon 55
 Kemény Zsigmond 354, 413
 Kendeffi János 269—271, 276
 Kendi János 298
 Kendy István 310, 311
 Kénosi Zsigmond 379
 Keresztés Márton 115 l. még Sárpatoki
 Keresztessi Sámuel, II. Apafi Mihály gyámja,
 guberniumi tanácsos 55, 58, 62, 80, 130, 131,
 141, 216, 219, 227—229, 232, 267, 270, 276,
 291—293, 445
 Keresztúri Miklós 400
 Keszei János 340
 Khevenhüller, Ludwig Andreas 42, 127
 Kinder, Johann 400
 Kinsky, Franz Ulrich cseh főkancellár 35—38, 45,
 46, 48, 51, 62, 63, 67, 77, 122, 124, 128, 129, 214,
 216—218, 238, 239, 293
 Kinsky, Philipp Joseph cseh főkancellár 44
 Kinsky, Wenzel Norbert Octavian cseh főkan-
 cellár 19, 39, 41, 125
 Kirtischer, Michael 344
 Kis János 97
 Kisvárdai Péter 356
 Kittelli, Andreas 353
 Klein, Daniel 445
 Klein, Johann 83
 Kleinburg I. Komornik
 Klettenhammer 175
 Klima, Arnošt 26, 461
 Klinger, Elias Bernhard Joseph 351, 428, 435, 437,
 450
 Klobusitzky János 217
 Klöckelsperg, Dietrich von gr., császári tábornok
 273
 Klöckhl, Johann Karl 453
 Klöcklern udvari kamarai tanácsos 44
 Kneschke 187
 Koch, Heinrich Joseph 43, 127, 140, 154, 158, 171,
 182, 189, 345, 392
 Kocsi Csergő Bálint 459
 Koller József magyar udvari kancelláriai tanácsos
 44, 157
 Kollonics Lipót br., esztergomi érsek, az Udvari
 Kamara elnöke 36—38, 52, 53, 55, 74, 77, 127,
 129, 131—134, 176, 213, 266, 271, 301, 304
 Kollonitz, Sigismund bécsi érsek 44
 Kolozsvári Sándor 288
 Komáromi János 135
 Komerkansky, a Sanitätshofkommission tagja 44
 Komornik, Paul Kleinburg von udvari kamarai
 tanácsos 38, 131, 148, 150, 152—154, 157, 258,
 279, 289, 295, 296, 298, 305, 339, 372
 Konrád Sámuel I. Conrad, Samuel
 Kopputz, Peter 344
 Kornis család 308—310, 325, 327
 Kornis Antal 415
 Kornis Boldizsár 310
 Kornis Ferenc 115, 137, 449
 Kornis Gáspár 311
 Kornis István 109, 114, 137, 307, 309, 311, 316,
 319—323, 354, 359, 381, 390—392, 399, 401,
 402, 415—417, 445
 Kornis Péter 329
 Kornis Zsigmond gr., gubernator 84—86, 95, 107,
 108, 142, 164, 171, 307, 308, 310, 315—319, 323,
 324, 362, 364, 385—387, 389, 390, 393, 398, 402,
 420, 443, 449
 Kostur Gáspár 170, 343
 Kovács Tamás 277
 Kozma József 43, 44, 110, 111, 140, 157, 172, 327,
 403

- Kozma Kelemen, kézdiszentlelki, katolikus udvari kancellista 110, 241, 346, 374
- Kozma Pál 70
- Köleséri Sámuel orvos, tudós 107, 108, 118, 141, 251, 254—257, 259, 260, 322—324, 350, 351, 367, 388, 398, 402, 422, 439, 440, 445
- Königsegg család 33
- Königsegg-Erps, Karl Ferdinand gr., főhadiparancsnok 174
- Königsegg-Rothenfels, Leopold Wilhelm birodalmi alkancellár 35, 49, 122
- Königsegg-Rothenfels, Lothar Joseph gr., a Haditanács elnöke 42, 45, 126, 335, 360, 362, 382, 384
- Köplinger, Johann Antoni 453
- Kóváry László 228, 444
- Krafft manufaktúrávállalkozó 24
- Kray Pál alezredes 381
- Krena, Franz Joseph 453
- Kretschmayr, Heinrich 31, 147, 461
- Kriechbaum, Georg Friedrich br., erdélyi főhadiparancsnok 82, 85, 273, 359, 360, 381, 384
- Kropff, Johann Franz Leopold 164—168, 181, 189, 351, 350, 372, 373
- Kropff, Karl 167
- Kun Zsigmond 353, 396, 397
- Kunz, Bernhard 347
- Lachawitz haditanácsi titkár 156
- Lajos, XIV. francia király 6, 124, 305
- Lajos Vilmos badeni örgróf 49, 50, 126—128, 199, 204
- Lamberg család 33
- Lamberg bíboros 40
- Lázár Ferenc 354, 355, 399, 413, 446, 447
- Lázár György 353
- Lázár János 395, 413
- Lässl, Athanasius 344
- Leidersdorfer bankár 27
- Lekmann, Herz 28
- Lemberger, Joseph Anton 341
- Lengyelfalvi István 134
- Leszczyński Szaniszló lengyel király 9
- Létai István kanonok 97
- Léthay István generális 100
- Liechtenstein család 33, 124, 215
- Liechtenstein, Johann Adam hg 19
- Lipót, I. német-római császár, magyar király 25, 31, 34, 35, 38, 46, 47, 52—54, 62, 65—76, 80, 105, 114, 123, 124, 126, 127, 130—135, 170, 194—204, 207, 209, 210, 213—219, 221, 225—232, 234—236, 238—241, 243, 246—248, 250, 252, 254, 255, 259, 260, 262, 265, 267, 268—270, 278, 281—283, 287—289, 293—295, 297, 298, 300, 301, 303, 304, 315, 316, 321, 389, 440
- Lobkowitz család 33, 34
- Lobkowitz, Johann Georg Christian hg, erdélyi főhadiparancsnok 43, 90, 138, 172, 394—397, 446, 454
- Lobkowitz, Wenceslaus hg 33
- Lobkowitz, Zdenko hg, kancellár 33
- Lotharingiai Károly hg 45, 46, 198
- Löwenburg, Johann Jacob gr. 339, 372
- Löwenegg, a Főhadbiztoság irodaigazgatója 43, 44, 140, 156, 157
- Luchs udvari kamarai fogalmazó 156
- Luczai János 298
- Luczai László 275, 277
- Lugosi Ferenc, ifj. 276
- Lukinich Imre 300, 444
- Lusenczki István 100
- Macarius Musachius 104
- Macskási család 55
- Macskási Boldizsár 73, 216, 219, 262
- Macskási Ferenc 426
- Macskási János 175, 346, 351, 374, 382
- Maksai Ferenc 269—271, 276
- Manasses, Löw 27
- Mannagetta család 126, 127
- Mannagetta, Johann Georg kormányhatósági tanácsos 43, 44, 140, 388, 392, 443
- Mannagetta, Johann Wilhelm orvos 126
- Mannagetta, Martin Josef br., tartományi kancellár 127
- Mansfeld-Fondi, Heinrich 38, 40, 76, 124, 133—135, 301
- Mária Terézia osztrák császár, magyar király 8, 120, 183, 417, 420
- Máriásy Sándor 100
- Markbreiter bankár 27
- Markó István 275
- Márkus Dezső 288
- Marlborough, John Churchill hg 6
- Martinitz család 33, 34
- Martinitz, Jaroslav gr. 33
- Mártonfi György püspök 87, 90, 96—98, 106, 108, 114, 115, 118, 175, 176, 313, 321, 322, 362, 369, 371
- Massburg ezredes 177
- Mattyasovszki László magyar udvari kancellár 266
- Maurer Gábor 309, 354, 355
- Maurer István 84, 311

Mavrocordat havasalföldi fejedelem I. Alexandru
Moruzi Mavrocordat
Maÿer, Johann Georg 453
Maÿrhofer, Joseph Anton 349, 350, 375
Mäderer, Johann Christian 427, 433, 437, 453
Mederin, Asnatha 118, 143
Mednyánszky Ferenc 97
Mensi, Franz 461
Micu-Klein, Inochentie 104, 105, 108, 109, 131,
177, 181, 284, 385, 400, 401, 420, 423—425, 449,
456, 459
Mikes István 419
Mikes Kelemen 368
Mikes Mihály generális 72, 73, 134, 136, 241, 270,
271, 302, 316—
324, 332
Mikola László 84, 142, 307—310, 316, 320, 325,
354, 355
Mikosch, Bernhard Georg udvari kamarai taná-
csos 21, 22, 148—153, 157, 182, 186, 257
Miller udvari kamarai titkár 155, 156
Miskolczi István 277
Moles követ 124
Mollart család 33
Mollart, az Udvari Kamara alelnöke 43
Morsany János 375
Mosern udvari kamarai tanácsos 154
Moyse, Juda 435
Moyses, Samuel (Semle) 18, 27

Nádasy Ferenc gr., belső udvari tanácsos 123
Nádasy László csanádi püspök 155
Nagy Gyula 462
Nagy István 296, 374
Nagy János 348, 375
Nagy Pál 98, 134, 237, 270, 271, 279
Nagyszegi Gábor 74, 278, 284
Naláczai András 132, 269—271, 308, 316, 353, 354
Naláczai (András vagy Lajos) 66
Naláczai István főudvarmester, guberniumi taná-
csos 132, 219, 225, 228, 229, 269, 288, 291—293
Naláczai József 142, 401, 402, 445
Naláczai Lajos 132, 276, 291, 308, 309, 316, 354
Napóleon, I. francia császár 225
Náprágyi Demeter 279
Neffzer, Jacob Benedict, id., kamarai fogalmazó
169, 333, 335, 343, 344, 429, 432
Neffzer, Jacob Benedict, ifj., kamarai titkár,
harmadcadigazgató 168, 169, 180, 432, 433, 436,
438
Neffzer, Martin Friedrich, a tordai bánya percep-
tora 453
Neffzer, Wolfgang Conrad, kamarai tanácsos 429

Nemes Ádám 419
Nemes János 354, 378
Nemes Péter 164, 176
Nesselrode, Johann Hermann Franz birodalmi
főhadbiztos 43, 44, 126, 314, 315
Neuville kereskedő 24
Neyhardt sziléziai kamaraelnök 20, 21
Nika István 298
Nika Péter 298, 299
Nombsy, Mathias 252, 259, 261

Nyúl Keresztély 275

Oed alsó-ausztriai helytartóhelyettes 44
Olasz Ferenc 426
Olasz Mihály esztergomi kanonok 97
Olasz Mihály guberniumi titkár 291, 311, 353
Olasz Pál 97
Oláh Miklós 449
Oppenheimer, Emauel 17, 18, 27
Oppenheimer, Isaak Nathan 27
Oppenheimer, Samuel 244—246, 295
Orbán Elek 396, 451
Orlai Miklós 70
Otruba, Gustav 23, 27, 461
Óvári Kálmán 288

Öttingen, Wolfgang 36, 37, 39, 53, 124, 129
Óttl. a Haditanács tanácsosa 148, 149, 152, 156

Paget, John angol követ 287
Pálffi Ferenc 217, 236
Pálffi Mihály 240
Pálffy János gr., nádor 188
Pálffy Miklós gr., országos biztos 266
Palm család 21, 154, 158, 257
Palm, Elisabeth 154, 188
Palm, Johann David 19, 21, 37, 38, 131, 135, 188,
295
Palm, Jozefa 19, 188
Pano, Stephano 244
Pataki, Ioan I. Pataki János
Pataki János 102, 103, 105, 177, 385
Patay András 101
Pater Miklós 298, 328, 329, 352
Pater Pál 417
Patkós János 352
Pauli udvari számvevőségi tanácsos 295
Pechmann, Anton Hermann 100
Pekry Lőrinc 76, 130, 216, 267, 304
Penckhler, a kincstári főpénztár ellenőre 437, 452
Pernyeszi (Pernesy) Zsigmond udvarmester 134,
308

- Pettki (Petki) Dávid 84, 137, 142, 316, 319, 325, 354, 355, 378, 390—392, 399—402, 421, 445
- Pejyer udvari kamarai tanácsos 148, 152, 153, 187
- Philipp, Michael I. Hoffnungswald
- Pilovizer haditanácsi fogalmazó 156
- Ployer haditanácsi fogalmazó 156
- Pongrácz György 43, 44, 111, 113, 326, 327, 404, 406—412, 443, 446
- Potsa Ferenc 379
- Prandau I. Hillebrand
- Prandau, Maria Anna 158
- Prentits erdélyi bulgár kereskedőcsalád 133
- Prezner (Pretzner), Johann Christoph 350, 375, 376
- Pfibrum, Karl 27
- Prié, Octavian 26
- Priestersperger számtanácsos 155
- Prodan, David 449
- Przechorsowsky bankár 19
- Puj Miklós 298
- Quintana, Pompeius főhadnagy 347
- Rabutin de Bussy, Jean-Louis gr., tábornok, erdélyi főhadiparancsnok 41, 67, 69, 70, 77, 81, 82, 132, 133, 214, 228, 249, 264, 273, 278, 283, 289, 292, 293, 301, 303, 375, 458
- Rác István 275
- Radt bécsi ékszerész 343
- Rákóczi Ferenc, I. választott erdélyi fejedelem 122
- Rákóczi Ferenc, II. magyar és erdélyi fejedelem 70, 79, 81, 88, 119, 224, 260, 277, 286, 291, 305, 316, 392, 456
- Rákóczi György, I. erdélyi fejedelem 52, 275, 311, 330, 339, 363, 370
- Rákóczi György, II. erdélyi fejedelem 195, 275
- Rákóczi József 395, 397, 456
- Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem 196, 204
- Rákosi Péter 84, 110, 311, 326
- Rebentisch, Franz Samuel 104, 169, 175, 180, 189, 343, 344, 351, 429, 432, 436, 438, 452
- Rechteren, a Haditanács tanácsosa 156
- Récei István 298
- Redel, Franz Joseph 341
- Redlich, Oswald 5, 6, 23, 462
- Reichart, Christian 228, 229
- Rhédei család 355
- Rhédei Ferenc 395
- Rhédei József 419
- Rhédei László 395
- Rhédei Pál 353, 354
- Rhetter, Georg 419
- Rosenberg, Johann Andreas 122
- Rosenberg, Wolfgang Andreas I. Rosenberg-Orsini, Wolfgang Andreas
- Rosenberg-Orsini, Wolfgang Andreas udvari kamaraelnök 35, 36, 51, 122, 128, 129
- Rusch titkár 380
- Saint-Amour tábornok 379
- Salaburg, Gotthard 21, 38, 124, 133—135
- Salbeck, Matthaeus 429, 435, 449
- Salburg, Franz Ludwig 126
- Salm család 33
- Salm, Karl Dietrich Otto tábornagy, fődvarnester 34, 38—41, 81, 124, 301
- Sándor Gergely guberniumi registrator 112, 135, 141, 271, 291, 300, 308, 309, 316, 317, 319, 333, 353, 356, 361, 379, 422, 442
- Sándor Mihály deák 379
- Sándor Mihály (Sándor Gergely testvére) 135
- Sándor Pál 379
- Sárosi János, csekefalvi, ítélőmester 54, 74, 227, 229, 230, 232, 269, 270, 275, 277, 278, 279, 288, 291, 292, 300, 303, 377, 415
- Sárpataki (Keresztes) Márton fiscalis director 114, 306, 354, 365
- Savoyai Jenő (Eugène-François de Savoie Carignan) hg. az Udvari Haditanács elnöke 5, 6, 15, 22, 26, 34, 35, 39—42, 44, 45, 74, 84, 85, 87, 103, 112, 121, 123—126, 139, 148—150, 154, 173, 186, 301, 315, 364, 366, 367, 379, 384, 386, 388—391, 393, 394, 396
- Schagen, Reinier von der 24
- Schedel, Christian 246
- Scherffenberg, Friedrich Sigmund császári tábornok 45, 198, 225
- Schickmayer számtanácsos 155, 189
- Schlesinger 28
- Schlick, Leopold gr., cseh kancellár 41, 186
- Schmidlin, Franz Christoph 169, 436, 442
- Schmidt, Franz Anton 187, 290, 294—298, 301, 370, 376, 462
- Schmied, Thomas 309
- Schnee, Heinrich 18, 27
- Schnürer, G. 23
- Schönborn, Friedrich Karl 39, 40
- Schram, Otterfels von br., vezérőrnagy 361
- Schramm, Gottfried tábornok 420
- Schrattenbach bíboros 102
- Schreyvogel bankár 18
- Schröder, Wilhelm 9, 11—14, 25
- Schubach, a kincstári főpénztár ellenőre 437
- Schultz tábornok 286
- Schwarzenberg család 33
- Schwarzenberg, Adam Franz hg 19, 21

- Sebach, Johann 100
 Sebessi Menyhért 298
 Sebessi Miklós 379
 Sedgewitz (Sedgewik, Sedgevits), Zacharias 266, 300
 Seeau, Johann Friedrich udvari tanácsos, erdélyi kamarai bizottsági elnök 71, 258, 263, 265, 289, 294, 297, 298
 Seeau, Johann Honorius (Ehrenreich) erdélyi kamarai bizottsági elnök 258, 303
 Seeberg, Zacharias Wanckhel von 131
 Seewald, Christoph 417
 Seilern, Johann Friedrich gr., udvari kancellár 10, 36, 37, 39—41, 85, 131, 240, 241, 310, 320, 367, 388
 Seimler, Johann 54
 Sennyei Pongrác 310
 Severinus erdélyi főhadbiztos 273
 Simon Mihály udvari kancelláriai registrator 84, 240, 241, 303, 316, 318—320, 322, 323, 353, 378
 Simonfi Mihály, marosvásárhelyi, fiscalis director, ítélőmester 80, 134, 269, 271, 299, 300
 Sindesperger tüzérszázados, bányainspector 170, 343
 Sinkovics István 295, 462
 Sinzendorff család 34
 Sinzendorff, Georg Ludwig gr., udvari kamaraelnök 10, 13, 14, 22, 25, 34
 Sinzendorff, Philipp Ludwig gr., győri püspök 100
 Sinzendorff, Philipp Ludwig Wenzel gr., osztrák főkancellár 22, 34, 38—45, 89, 100, 109, 115, 118, 125, 315, 367, 386—388, 390—394, 396, 397, 403, 423, 443, 456
 Sinzheim, Löw 18, 27
 Somogyi István 348, 374, 375, 437
 Sorger Gergely 100, 176, 387, 402, 420, 421
 Spáczai Pál 97, 100
 Spinola de Rojas püspök 12
 Spitz bankár 28
 Srbik, Heinrich 24, 78, 296, 374
 Starhemberg család 33
 Starhemberg, Conrad Balthasar gr., alsó-ausztriai helytartó 122
 Starhemberg, Guido gr., tábornagy 41, 81
 Starhemberg, Gundaker gr., udvari kamaraelnök 28, 33, 34, 38—45, 74, 75, 78, 83, 124, 132, 134, 135, 147—151, 186, 246, 257, 285, 297, 305, 315, 344, 364, 365, 367, 389, 403
 Starhemberg, Gundemayer gr. 429
 Starhemberg, Heinrich Ernst Rüdiger gr., a Haditanács elnöke 33, 35, 36, 37, 48, 49, 51, 53, 57, 62, 122, 124, 128, 129, 301
 Starhemberg, Maximilian hg, a Haditanács ideiglenes elnöke 42
 Stazer számtanácsos 155, 156
 Steinhilbert, Georg 170, 341—342, 343, 373, 426, 429, 430, 435, 449
 Steinville, Stephan von gr., tábornok, erdélyi főhadiparancsnok 83, 85, 88, 96, 118, 137, 138, 140, 161, 162, 164, 168, 174, 179—181, 188, 317, 331—335, 339, 344, 345, 357, 360—362, 364—366, 368, 369, 371, 382, 383, 458
 Stella udvari bizalmas 147, 148
 Stenberg, Wenzel 19
 Stenzel, Johann 347
 Sternsberger bérlő 434
 Stockhamern, Joseph Johann 158
 Stockhamern udvari kamarai tanácsos 152, 154, 158
 Strattmann, Theodor Athlet Heinrich osztrák udvari kancellár 10, 34—36, 45, 46, 48, 49, 51, 122, 128, 129
 Streicher kincstári főpénztárnok 437
 Streiter kincstári főpénztárnok 428
 Suki Mihály 271, 276
 Suki Pál 54, 270
 Swieten, Gerhard van 158
 Szabó Balázs deák 352, 354, 355
 Szabó, Christian 287
 Szabó József 417,
 Szántó Mihály 277
 Szász Károly 286—290, 293, 294
 Száva Mihály br. 58, 115, 130, 216, 250, 252
 Szebeni Bakos János 276
 Széchenyi György 209
 Szegedi István 294
 Székely Elek 419
 Székely László, borosjenői, tanácsúr 130, 195, 219, 226, 228, 229, 287
 Széki Márton 277
 Szendrey János 172, 341—343, 352, 373, 427, 428, 434, 435, 449, 450
 Szentkereszti András, ifj. 354, 355
 Szentkereszti András, zágoni, udvari kancelláriai református titkár 37, 39, 85, 89, 109, 131, 135, 136, 141, 163, 170, 217, 234, 235, 236, 239, 241, 249, 293, 295, 296, 308, 310, 317, 318, 322—324, 326, 353, 354, 356, 365, 367, 369, 372, 399, 401, 402, 413, 422, 445
 Szigeti-Gyula István püspök 395
 Szilágyi Sándor 300, 461
 Szolnoki Ferenc 448
 Szóts, Peter 288
 Szunyogh Ferenc 102

- Táhi Károly 97, 98
 Teleki család 63, 64, 134, 164, 165, 167, 188, 262, 327
 Teleki József gr. (Teleki Mihály fia) 307, 308, 354, 355, 378
 Teleki László gr., tanácsúr 262, 307-309, 316, 317, 319, 321
 Teleki Mihály gr. erdélyi kancellár 46, 50, 63, 127, 128, 130, 135, 195, 199, 219, 226, 269, 287, 304, 307
 Teleki Mihály gr., ifj., kövári kapitány 63, 114, 136, 316, 317, 319, 322
 Teleki Mihály gr. (1730-as évek) 419, 451
 Teleki Sándor gr. (Bethlen Miklós veje) 115, 341, 399—402
 Tertina, Friedrich 260
 Teutsch, Andreas 133, 308, 309, 316, 322, 323, 382, 398, 399, 448
 Thavonath, Ludwig Albert kamaratanácsos, a Szepesi Kamara elnöke 74, 75, 251, 252, 254, 258, 295—297
 Theophilus (Theophülaktosz) ortodox püspök 281, 282
 Tholdalagi András 229, 230, 291
 Tholdalagi János 54, 219, 229
 Tholdalagi Mihály 395
 Thorma János 419
 Thoroczkai család 76, 164
 Thoroczkai István 270, 271
 Thoroczkai János 163, 188, 354, 356, 392, 399, 413
 Thoroczkai Mihály 225, 230, 262, 292
 Thoroczkai Péter 354, 378, 379
 Thoroczkai Péter, ifj. 302
 Thoroczkai Zsigmond 395
 Thorwestern főhadbíró 396
 Thököly család 262
 Thököly Imre, késmárki, felső-magyarországi, majd erdélyi fejedelem 46, 47, 49—51, 70, 127, 133, 135, 196, 199, 203—205, 219, 224, 225, 286, 400
 Thököly Imre leánytestvérei 262, 339
 Thurn, Johanna Catharina gr. 372
 Thürheim (Tyrhaim, Tyrhaimb, Thürheimb), Franz Sebastian birodalmi főhadbíró 43, 126
 Tige, Johann Karl de, tábornok, erdélyi főhadiparancsnok 89, 93, 101, 173, 361, 384, 443
 Till, Johann 134, 135
 Tischler, Michael 341
 Tisza István 379
 Torma Miklós 421
 Torma Sámuel 354
 I. Tóth Zoltán 140, 141, 284, 302, 304, 385, 449, 462
 Tönnemann jezsuita 44, 388, 393, 443
 Trautson család 33
 Trautson, Johann Leopold Donat 40—43, 84, 125, 186
 Treue, Wilhelm 26
 Trócsányi Zsolt 127, 286, 299, 448, 462
 Truchsess tábornok 59
 Tuma harmincadfelügyelő 428, 429, 438
 Uhlein hadellátási főbiztos 346, 372—374
 Ulm, Abraham 18, 27
 Ungár János 260
 Unkrechtsberg udvari kamarai fogalmazó 156
 Unverdorben, Michael Ehrenreich 438
 Urbanitzky, Zacharias 453
 Valentini, Stephan 452
 Váró Mihály 356
 Vas László 419
 Vas (Vass) Dániel 354, 356, 400
 Vass György, czegei 51, 267, 273, 275, 288, 295, 296, 302
 Vaszlai János, weichselbergi 110, 142, 326, 327, 369, 403
 Vaudemont, Karl hg, ideiglenes erdélyi főhadiparancsnok 213
 Vay Mihály 287
 Vecelli, Giuseppe 266
 Veidel, Christoph 445
 Vernich Ferenc József szerémségi püspök 98, 176
 Verziurescu (Verzár), Oxendie 101
 Vest, Georg 419
 Vest, Samuel 107, 142, 323, 367, 398, 419, 445
 Veszprémi István 262
 Veterani, Johann Friedrich Anton Ambros erdélyi főhadiparancsnok 36, 50, 52—55, 57—59, 128, 129, 207, 209, 213, 214, 216, 232, 264, 265, 273, 289, 458
 Viechter, Johann Ignaz br., cameralis director 168, 173, 175, 335, 340, 345, 346, 348, 362, 373, 376
 Villars francia követ 38, 124
 Virmont, Hugo tábornok, erdélyi főhadiparancsnok 162, 163, 171, 174—176, 345, 360, 361, 374, 381, 382, 384, 454
 Visconti, Julio 453
 Vizkeleti (Csete) István jezsuita 207
 Vorster, Christoph udvari kamarai tanácsos 20, 21, 61, 244, 245, 295
 Voynovich István görög egyesült esperes 104, 177
 Wahl harmincados 449
 Waldhütter, Andreas 419, 451

- Waldstein család 33
 Waldstein, Karl Ernst gr., főkamara 40
 Waldstein, Karl Ferdinand gr., főkamara 35—
 38, 40, 48, 51, 52, 74, 122, 128, 129, 134, 135
 Wallenstein, Albrecht gr. 26, 33
 Wallis, Franz Paul tábornok, erdélyi főhadipa-
 rancsnok 89, 93, 94, 104, 105, 108, 117, 118,
 138, 171—175, 189, 361, 384, 386, 387, 389—
 391, 393—395, 420—422, 424, 431, 443,
 Wallis, Georg Oliver 384
 Walsegg, Franz Anton udvari kamaraelnök 43,
 149
 Walter, Friedrich 147, 187, 462
 Wangenheim br., szászados 394
 Wass család 355
 Weber, Peter comes 228, 309, 310
 Weiss, Christoph 374
 Weissenberg, Johann Theodor 63, 131, 133—135,
 238, 303, 304
 Weith, Baptista 347, 348, 375
 Wenzel bankár 19
 Werdenburg udvari kancelláriai titkár 35, 129
 Wertheimer, Simson 17, 18, 27, 295
 Wesselényi család 327
 Wesselényi István br., hadadi, a rendek és a királyi
 tábla elnöke 86, 97, 106—108, 114, 115, 141,
 142, 289, 308, 309, 316—322, 353, 355, 361, 390,
 398—400, 402, 405, 422, 443, 445, 446, 451
 Wesselényi István br., hadadi, ifj. 114
 Wesselényi Miklós br. 114
 Wesselényi Miklós br., ifj. 114
 Wesselényi Pál br., generális 307
 Wilhelmina Amalia császárné, I. József felesége
 125
 Wimmer, a Sanitätshofkommission tagja 44
 Winckler protocollista 452
 V. Windisch Éva 461
 Windischgrätz család 33
 Windischgrätz, Ernst Friedrich gr. 40, 301
 Windischgrätz, Gottlieb gr., udvari főmarsall 36,
 37, 52, 129
 Winkler, Melitta 462
 Winter, Eduard 26
 Wisend udvari fizetőmester 20, 21
 Wöber, Augustin Thomas 43, 44, 140, 156, 394
 Wratislaw, Johann Wenzel cseh alkancellár 22,
 38—40, 125
 Wrba cseh főkancellár 39, 124
 Zabanius, Johannes 72, 130, 228, 277 l. még
 Harteneck, Johannes Sachs von
 Zankoni-bankház 19—21
 Zeyk Mózes 379
 Zinesi bankár 19
 Zöllner, Erich 5, 6, 23, 25—27, 462
 Zrínyi Ilona 127
 Zrínyi Péter horvát bán 123
 Zuana család 19, 21, 257
 Zuana, Johann Baptista Mark 43, 127, 140, 154,
 157, 158, 173, 182, 187, 188, 446

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
Jegyzetek	23
I. rész	
A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis	29
A) Összetétel	31
1. A Habsburg Birodalom vezető elitje (1687—1740)	32
2. Összetétel (1687—1704)	35
3. A Ministerialkonferenz reformjai (1705, 1709)	39
4. Összetétel (1706—1714)	40
5. Összetétel (1715—1740)	41
B) Hatáskör és ülések	45
1. 1687—1691	45
2. 1693—1695. április	52
3. 1695. október—1696. április	59
4. 1696. augusztus—1697. április	62
5. 1698. március—május (Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor István bécsi tartózkodása)	62
6. 1698. június—1704	66
7. Összegezés (1687—1704)	77
8. 1705—1714	79
9. 1715—1740	86
Jegyzetek	121
II. rész	
A Subdelegatio (Commissio) Neoaquistica (1719—1745) és erdélyi hatásköre	145
A) A bizottság kialakulása	147
B) Összetétel	150
C) A bizottság hatáskörének számszerű megoszlása	158
D) A bizottság erdélyi hatásköre és ügyei	161
E) Összegezés	181
Jegyzetek	183

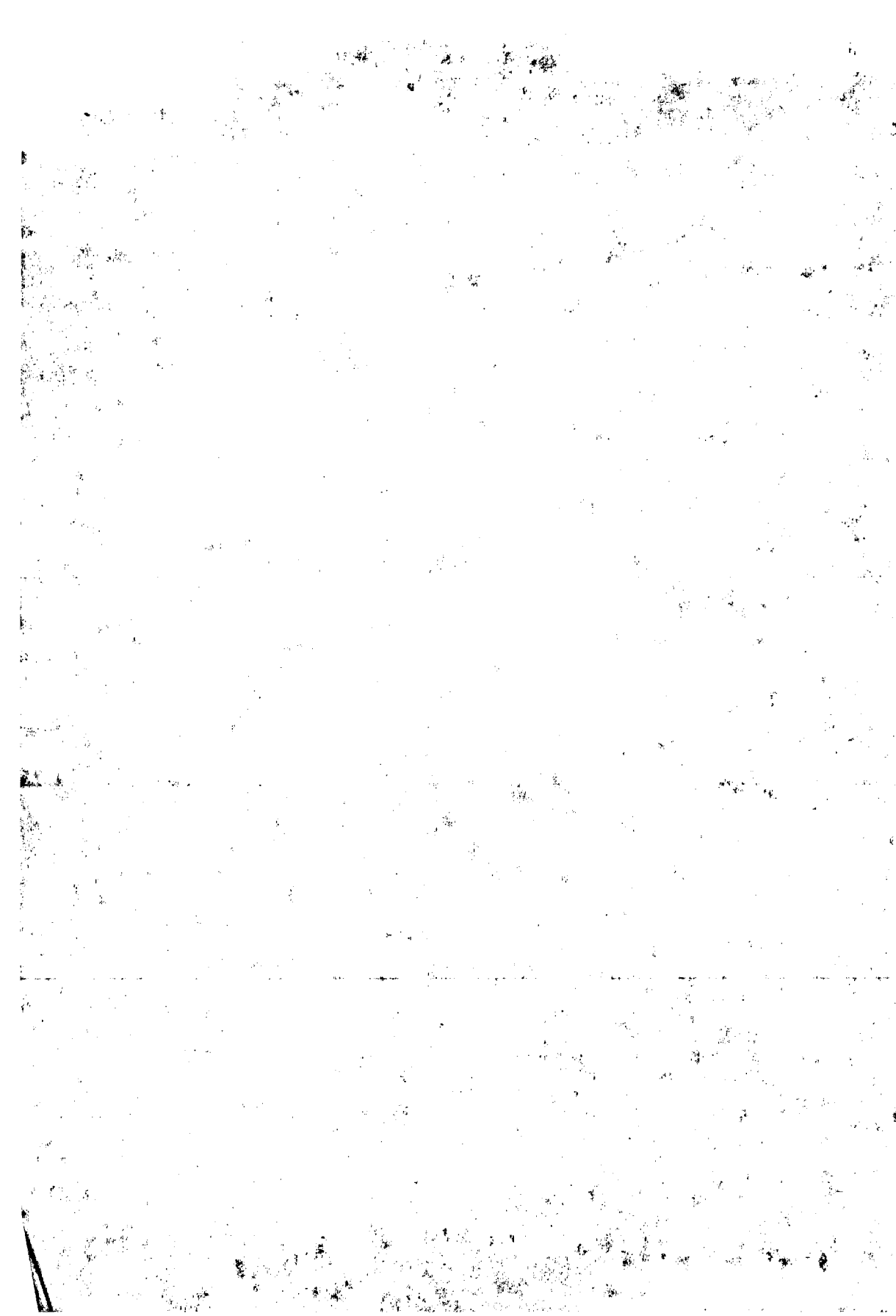
III. rész	
Három Habsburg-berendezkedés Erdélyben	191
I. Az első szakasz (1690—1708)	194
A) Az új integráció előzményei (Bécs felmentésétől I. Apafi Mihály haláláig)	196
B) A Diploma Leopoldinum	199
C) Berendezkedés a Diploma Leopoldinum után	212
1. A fejedelmi tisztség kérdése	213
2. Az országterület kérdése: a Partium	215
3. A kormányzervek kiépülése	218
a) Az Alvincziana Resolutio és a Gubernium	218
b) A Gubernium az Alvincziana Resolutio után	224
Összetétel	224
Működés	231
c) Az Erdélyi Udvari Kancellária kialakulása	233
d) Kincstári politika és kincstári igazgatás	241
e) A királyi tábla	269
f) Adózás, adóigazgatás, a hadellátás igazgatása	271
4. Az ellenreformáció második hulláma: a katolikus püspök Erdélybe jövetelének kérdése, a katolikus pótdiploma és a román vallási unió	279
D) Összegezés	285
Jegyzetek	286
II. A második Habsburg-berendezkedés (1708—1730)	305
A) Az előkészítő időszak (1708—1712)	306
B) Az országterület kérdése: a Partium	312
C) A kormányzervek új rendje	315
1. A Gubernium	315
2. Az Erdélyi Udvari Kancellária	324
3. Kincstári igazgatás és kincstári politika	327
4. A királyi tábla	353
D) Adózás, az adó igazgatása	356
E) A főhadiparancsnokok szerepe Erdély polgári kormányzatában (1708—1730)	359
F) A rendek szerepe az erdélyi politikai életben (1712—1730)	363
G) Összegezés	364
Jegyzetek	365
III. Az 1730-as évek	384
A) Kísérletek a teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben	385
B) A Bornemissza—Haller-kormányzat	398
1. A Gubernium	398
2. Az Erdélyi Udvari Kancellária	403
3. A királyi tábla	404
4. Az országos főbiztosság és az országos főszámvevőség reformjának kezdete	413
C) Az ellenreformáció. Inochentie Micu-Klein az 1730-as években	420
D) Kincstári politika, kincstári igazgatás Erdélyben (1730—1740)	425
1. A kincstár saját kezelésében maradt ágazatok	425

2. A bérleti rendszer továbbterjeszkedése	427
a) Kincstári uradalmak bérletei	427
b) Vaskohászat	429
c) Vaskereskedelem	430
d) A harmincadok bérlete	432
e) A tizedek bérletei	433
f) A sókereskedelem bérlete	433
g) Sóbányai fiscalis oeconomiák bérlete	433
h) A salétromtermelés bérlete	434
i) A löporásítás monopóliuma	434
k) Fiscalis fűrészmalom bérbeadása	434
l) Fiscalis kocsmák, mészárszékek bérbeadása	434
3. Kincstári igazgatás	436
4. Kincstári politika	439
E) A rendek 1730 és 1740 között	442
Jegyzetek	443
Befejezés	456
Rövidítésjegyzék	461
Névmutató	463

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
Felelős szerkesztő: Horváth Ildikó — Műszaki szerkesztő: Merkly László
Terjedelem: 42,9 (A/5) iv

88.17086 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat — Felelős vezető: Hazai György

*A sorozat korábbi
köteteiből*

KÁLLAY ISTVÁN

A MAGYARORSZÁGI
NAGYBIRTOK
KORMÁNYZATA
1711—1848

335 oldal · Ára kötve 91,— Ft

F. KISS ERZSÉBET

AZ 1848—1849-ES
MAGYAR
MINISZTERIUMOK

649 oldal · Ára kötve 198,— Ft

VARGA ENDRE

A KIRÁLYI CURIA
1780—1850

274 oldal · Ára kötve 54,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 146,— Ft

ISBN 963 05 4767 8